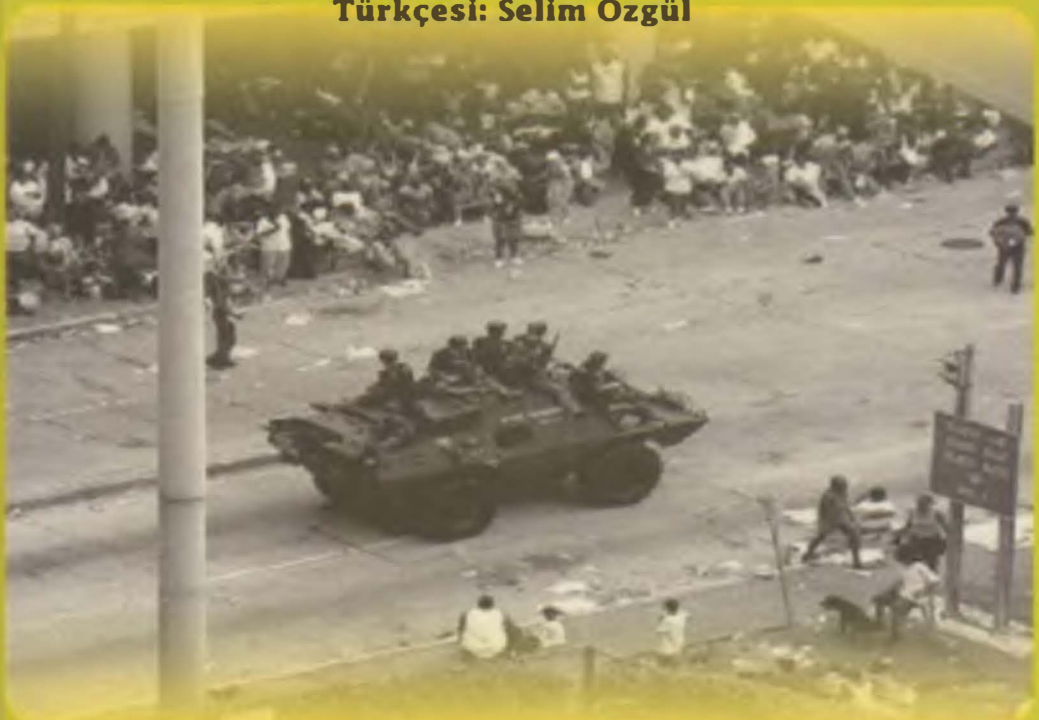
NAOMI KLEIN

ŞOK DOKTRİNİ

FELAKET KAPİTALİZMİNİN YÜKSELİŞİ

Türkçesi: Selim Özgül

agorakitaplığı
277

NAOMI KLEIN

1970, Kanada doğumlu. Ödüllü yazar, gazeteci ve sinemacı. London School of Economics'de öğretim üyeliği yapmıştır. İlk kitabı *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies* (No Logo: Hedef Tahtasındaki Küresel Markalar) yirmi sekiz dile çevrilmiş ve dünya çapında hararetli tartışmalar doğurmuştur. Gazetecilik çalışmalarını *Nation* ve *Guardian* için sürdürmekte olup, *Harper's* dergisi için de Irak üzerine haberler yapmaktadır. 2004'te, yönetmen Avi Lewis'le birlikte, Arjantin'in işgal altındaki fabrikaları hakkında bir belgesel film *(The Take)* çekmiştir. Naomi Klein bu yıl Türkiye'ye gelmiş ve Hrant Dink İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Konferansı konuşmasını yapmıştır. Yazarın ikinci kitabı olan *Tel Örgüler ve Pencereler* adlı kitabı da Türkçe'ye çevrilmiştir.

SELİM ÖZGÜL

1959, Osmaniye doğumlu. 1980 öncesi öğrenci örgütlenmelerinde aktif rol aldı ve 12 Eylül sonrasında cezaevine girdi. İçeride çevirmenliğe başladı. 1991'deki tahliyesinin ardından, İstanbul'da dış ticaret şirketlerinde görev aldı. Edebiyata yöneldi ve çevirmenliği mesleğe dönüştürdü. Kendi kısa hikâyeler ve roman çalışmalarının yanında, edebiyat, sinema ve siyaset üzerine kitaplar çevirdi. Çeviri kitapları arasında *Minyatürcü* (Kunal Basu), *Orman Sevdalısı* (Susan Vreeland), *Jim Jarmush* (der. Ludvig Hertzberg) ve *Pedro Almodovar* (Paul Julian Smith) bulunmaktadır.

Naomi Klein

ŞOK DOKTRİNİ –

FELAKET KAPİTALİZMİNİN YÜKSELİŞİ

Türkçesi: Selim Özgül

a
agorakitaplığı

Siyaset-İnceleme 51

Şok Doktrini –
Felaket Kapitalizminin Yükselişi
Naomi Klein

Kitabın özgün adı:
The Shock Doctrine – The Rise of Disaster Capitalism
Allen Lane, Penguin, Londra, 2007

İngilizce'den çeviren: Selim Özgül
Görsel kavram: Mithat Çınar
Mizanpaj: Sibel Yurt

© 2007, Naomi Klein
© 2010; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akçalı Ajans aracılığıyla Agora Kitaplığı'na aittir.

1. Basım: Mayıs 2010

ISBN: 978-605-103-075-3

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık
Tel: (0212) 482 36 01

AGORA KİTAPLIĞI
Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad.
No: 54, Çukurcuma-Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26 - (0212) 251 37 04 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e- posta : agora@agorakitapligi.com

yine, Avi'ye...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: Boşluk Güzeldir - Dünyayı Silip Yeniden Yaratmanın Otuz Yıllık Tarihi 1

1. BÖLÜM
İKİ DOKTOR ŞOKU - ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME

1) İşkence Laboratuvarı - Ewen Cameron, CIA ve İnsan Zihnini Silip Yeniden Oluşturmak İçin Yapılan Manyakça Araştırmalar 29

2) Başka Bir Doktor Şoku - Milton Friedman ve Bir Laissez-Faire Laboratuvarı Araştırması 64

2. BÖLÜM
BİRİNCİ TEST - DOĞUM SANCILARI

3) Şok Devletleri - Karşı-Devrimin Kanlı Doğumu 99

4) Levhanın Silinmesi - Terör İşbaşında 132

5) 'Sanki Birinin Diğeriyle Hiç İlgisi Yok' - Bir İdeolojinin Suçlarından Arındırılışı 158

3. BÖLÜM
DEMOKRASİYİ AYAKTA TUTMAK - YASALARDAN YAPILMIŞ BOMBALAR

6) Bir Savaşın Kurtardıkları - Thatcherizm ve Faydalı Düşmanları 179

7) Yeni Doktor Şoku - Dikkatörlüğün Yerini Ekonomik Savaş Alıyor 196

8) Kriz Devreye Girince - Şok Terapisinin Ambalajlanması 215

4. BÖLÜM
GEÇİŞ SÜRECİNDE KAYBOLANLAR - BİZ AĞLARKEN, BİZ İLİKLERİMİZE KADAR TİTRERKEN, BİZ DANS EDERKEN

9) Kapıyı Tarihin Yüzüne Kapatmak- Polonya'da Kriz, Çin'de Katliam 237

10) Zincire Vurulmuş Olarak Doğan Demokrasi - Güney Afrika'nın Kısıtlı Özgürlüğü 269

11) Genç Bir Demokrasinin Şenlik Ateşi -
Rusya 'Pinochet Seçeneği'ni Tercih Ediyor 302

12) Kapitalist Hüviyet Kâğıdı -
Rusya ve Yeni Boğa Piyasası Çağı 343

13) Bırakın Yansın! - Asya'nın Yağmalanması ve
'İkinci Berlik Duvarı'nın Yıkılışı' 367

5. BÖLÜM
ŞOK EDİCİ ZAMANLAR - FELAKET KAPİTALİZMİ
KOMPLEKSİNİN YÜKSELİŞİ

14) ABD'de Şok Terapisi - Ülke Güvenliği Balonu 395

15) Büyük Şirketlerin Çıkarlarına Dayalı Bir Devlet -
Döner Kapıyı Kaldırıp, Yerine Kemer Altı Yolu Döşemek 431

6. BÖLÜM
IRAK: TAM DAİRE - AŞIRI ŞOK

16) Irak'ın Silinmesi - Ortadoğu'ya 'Model' Arayışında 457

17) İdeolojik Geri Tepme - Tam Bir Kapitalist Felaket 479

18) Yüz Seksen Derecelik Dönüş - 'Boş Levha'dan
Yakıp Yıkmaya 507

7. BÖLÜM
TAŞINABİLİR YEŞİL BÖLGE - TAMPON BÖLGELER VE
PATLATILAN DUVARLAR

19) Kıyı Bölgesinin Boşaltılması - 'İkinci Tsunami' 543

20) Felaket Apartheid'ı - Yeşil Bölgelerle
Kırmızı Bölgelerden Oluşan Dünya 574

21) Barış Dürtüsünü Kaybetmek - Uyarı Olarak İsrail 600

SONUÇ: Şok Etkisini Kaybediyor -
Halkların Yeniden Yapılandırma Sürecinin Yükselişi 629

Teşekkürler 665

Yazarın Notu 674

ŞOK DOKTRİNİ –

FELAKET KAPİTALİZMİNİN YÜKSELİŞİ

"Her değişiklik mutlaka konunun da değişmesi demektir."

(Cesar Aira, Arjantinli romancı, *Cumpleanos*, 2001)

GİRİŞ:
BOŞLUK GÜZELDİR

DÜNYAYI SİLİP YENİDEN YARATMANIN OTUZ YILLIK TARİHİ

"Tanrı'nın gözünde yeryüzü bozulmuş ve şiddet doluydu artık. Ve Tanrı yeryüzünün bozulduğunu gördü; çünkü yeryüzündeki bütün insanlar yoldan çıkmıştı. Ve Tanrı Nuh'a, 'İnsanların varlığına son vermeye karar verdim; çünkü yeryüzü onlar yüzünden şiddetle dolu; şimdi yeryüzünü onlarla birlikte yok edeceğim' dedi."
(*Yaratılış 6:11*, gözden geçirilmiş standart versiyon)

"Şok ve Dehşet, genelde tehditle işleyen toplumun belirli unsurları/kesimlerine, genelde insanlara ya da yönetim kademelerine anlaşılmaz gelen korkular, tehlikeler ve yıkıma yol açan olgulardır. İçinde yaşadığımız ve fırtınalar, kasırgalar, depremler, sel baskınları, kontrol altına alınamayan yangınlar, açlık ve hastalıkla şekillenen doğa, Şok ve Dehşet doğurabilmektedir."
(*Şok ve Dehşet: Hızlı Hâkimiyet Sağlama*, ABD'nin Irak savaşındaki askeri doktrini)[1]

1) Bud Edney, "Appendix A: Thoughts on Rapid Dominance", Harlan K. Ullman ve James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Washington, DC: NDU Press Book, 1996), s. 110.

Jamar Perry'yle Eylül 2005'te Louisiana, Baton Rouge'da büyük bir Kızıl Haç sığınağında tanıştım. İnsana sırıtarak bakan genç Scientologist'ler tarafından yemek dağıtımı yapılırken o da sırada bekliyordu. Afrikalı-Amerikalı Güneyliler denizinin ortasında kalmış Kanadalı bir beyaz olarak, medya ordusu olmadan, tehlike bölgesinden uzaklaştırılan bu insanlarla konuşmaya çalışıp uyum sağlamak için elimden geleni yapıyordum. Perry'nin arkasından yemek sırasına girdim ve ondan -daha sonra seve seve yaptığı gibi- benimle iki eski dostmuşuz gibi konuşmasını istedim.

Perry, bir hafta boyunca sel suları altında kalan New Orleans şehrinde doğup büyümüş. On yedi yaşında gibi görünüyordu ama yirmi üç yaşında olduğunu söyledi bana. Sel sırasında ailesiyle birlikte hep tahliye edilmeyi beklemişler; kimsenin gelmediğini görünce, yakıcı güneşin altında yürüyerek bölgelerinden ayrılmışlar. Nihayet, normalde bir eczacılık fuarı alanı olan ve "Capital City Carnage: The Ultimate in Steel Cage Fighting"e ev sahipliği yapan, etrafa yayılmış kocaman bir toplama merkezi olan bu yere gelmişler; şimdi burası 2 bin karyolayla ve etraflarında, Irak'tan yeni dönen sinir küpüne dönmüş Ulusal Muhafız Birliği askerlerinin devriye gezdiği öfkeli ve bitkin bir insan kitlesiyle dolmuş bulunuyor.

Sığınakta, şehrin önde gelen Cumhuriyetçi bir Kongre üyesi olan Richard Baker'ın bir grup lobiciye, sel felaketini kastederek, "Nihayet New Orleans'taki toplu konutları temizlemiş olduk. Bu işi biz yapamıyorduk, Tanrı yaptı," dediği şeklinde bir haber dolaşmaktadır.[2] New Orleans'ın en varlıklı müteahhitlerinden biri olan Joseph Canizaro da buna benzer bir ifade kullanmıştı: "Sanırım, yeniden başlamak için temiz bir sayfaya sahip olduk. Ve bu temiz sayfayla birlikte elimize çok büyük bazı fırsatlar geçmiş durumda."[3] Bütün o hafta boyunca Baton Rouge'daki Louisiana Eyalet Meclisi, o büyük fırsatları (vergi indirimleri, az sayıda düzenleme, ucuz işgücü ve 'daha küçük ve daha güvenli bir şehir') ele geçirmeye yardımcı olan şirket lobicileriyle bir-

2) John Harwood, "Washington Wire", *The Wall Street Journal*'ın Merkez Bürosu'nun yayınladığı özel bir haftalık rapor, *Wall Street Journal*, 9 Eylül 2005.
3) Gary Rivlin, "A Mogul Who Would Rebuild New Orleans", *New York Times*, 29 Eylül 2005.

likte hareket etmişti; bu fırsatlar pratikte toplu konut projelerinin yerle bir edilmesi ve onların yerine güvenlikli site yapılması anlamına geliyordu. Bütün bu 'taze başlangıçlar' ve 'temiz sayfalar'la ilgili konuşmaları duyduğunuzda zehirli molozları, kimyasal sızıntıları ve anayolun birkaç mil ötesindeki cesetleri neredeyse unutabilirdiniz.

Sığınakta bulunan Jamar başka bir şey düşünemiyordu. "Ben gerçekten bunu şehrin temizlenmesi olarak görmüyorum. Benim gördüğüm, bir avuç insanın, şehrin dışında kalan mahallelerde yaşayanları katletmiş olduğu. Ölmemeliydi o insanlar."

Jamar alçak sesle konuşuyordu, ama önümüzde sırada duran yaşlıca bir adam sohbetimize kulak misafiri olup, etrafındaki insanların duyacağı şekilde sesini yükselterek sözü devraldı. "Nedir Baton Rouge'da yaşayan insanların kabahati? Bu bir fırsat değildir. Lanet olası bir trajedidir bu. Kör mü bu adamlar?"

İki çocuklu bir anne söze karışarak, "Hayır, kör değil, şeytan onlar. Çok iyi görüyorlar," dedi.

New Orleans'ı basan sel sularında fırsat görenlerden biri de, dizginlerinden boşanmış kapitalizm hareketinin büyük gurusu ve çağdaş, hiper-seyyar küresel ekonominin kurallar kitabını yazma onurunu taşıyan adam, Milton Friedman'dı. Doksan üç yaşında olup sağlık sorunları yaşayan, yandaşlarının 'Miltie Amca' diye andığı bu adam, yine de, setlerin yıkılmasından sonraki üç ay içerisinde *The Wall Street Journal*'a bir makale yazacak gücü toplayabilmişti. "New Orleans'taki okulların çoğu harabeye döndü," diyen Friedman, onları, "o semtlerde yaşayan çocukların evleri olarak" görüyor ve sözlerine şöyle devam ediyordu: "Bu çocuklar artık ülkenin dört bir yanına dağılmış durumdadırlar. Bu bir trajedidir. Aynı zamanda da, eğitim sisteminde radikal reformlar gerçekleştirmeye zemin sağlayan bir fırsattır."[4]

Friedman'ın radikal düşüncesi, yeniden inşaya harcanacak para içindeki milyarlarca dolarlık bir kısmın New Orleans'ın mevcut kamu okulu sisteminin yeniden inşası ve düzeltilmesi için harcanması yerine, hükümet tarafından ailelere, çoğu kazanç

4) "The Promise of Vouchers", *Wall Street Journal*, 5 Aralık 2005.

peşinde koşan ve devlet tarafından desteklenen özel kurumlarda harcayabilecekleri eğitim kuponu verilmesi gerektiği şeklindeydi. "Şurası can alıcı bir öneme sahiptir ki", diye yazıyordu Friedman, "bu temel değişiklik geçici bir önlem olamaz, daha ziyade 'kalıcı bir reform' olacaktır".[5]

Bir sağcı düşünce kuruluşları ağı, sel felaketinin ardından Friedman'ın önerisini değerlendirmeye alıp şehre akın etmişti. George W. Bush yönetimi de New Orleans'ın okullarını, özel varlıklarını kendi kurallarına göre işleten ve aleni olarak fon desteği gören 'özel okullar'a dönüştürmek amacıyla bu planları on milyonlarca dolarlık fonlar ayırarak destekledi. ABD'de özel okullar ciddi bir şekilde kutuplaşma yaratmaktadır ve bu okullara, pek çok Afrikalı-Amerikalı ebeveynin bütün çocuklara aynı eğitim standardı güvencesi sağlayan sivil haklar hareketinin kazanımlarını tersine çevirme aracı olarak gördüğü New Orleans dışında hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Oysa Milton Friedman'a göre, tamamen devlet eliyle işletilen bir okul sistemi, sosyalizmi çağrıştırmaktadır. Onun görüşünce, devletin yegâne görevi, "özgürlüğümüzü hem kapılarımızın dışındaki düşmanlarımıza hem de kendi yurttaşlarımıza karşı korumak olmalıdır: yasa ve düzeni korumak, özel sözleşmeleri hayata geçirtmek, rekabetçi piyasaları teşvik etmek."[6] Başka bir deyişle, polis ve asker temin etmek; bunun dışına çıkılarak parasız eğitim sağlamak dahil olmak üzere bu kapsamın dışına çıkan her yol, piyasaya yapılan yersiz bir müdahaleydi.

Setlerin onarılması ve elektrik şebekesinin yeniden çalışır hale getirilmesi sürecinde gözlenenin tam tersine, New Orleans'ın okul sisteminin haraç mezat satılması askeri bir hız ve kesinlikle gerçekleştirilmişti. Şehrin yoksul sakinleri hâlâ sürgündeyken, on dokuz ay içerisinde New Orleans'ın devlet okulu sisteminin yerini neredeyse tamamen özel mülkiyetin eliyle işletilen özel okullar almıştı. Katrina Kasırgası'nın öncesinde okullar dairesi toplam 123 devlet okulunu idare ediyordu; şimdiyse bu sayı sadece 4'e inmiş bulunmaktadır. Fırtına'dan önce şehirde sadece 9 tane özel

5) *A.g.y.*
6) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962, yeni basım, Chicago: Chicago University Press, 1982), s. 2.

okul vardı; şimdi bu sayı 31'e ulaşmış durumdadır.[7] New Orleans'ın öğretmenleri eskiden güçlü bir sendika tarafından temsil edilirlerdi; şimdiyse sendikanın yaptığı anlaşmalar paramparça edilerek yırtılmış ve 4.700 sendikalı öğretmen işinden olmuştur.[8] Genç öğretmenlerden bazıları özel okullar tarafından işe alınıp maaşları düşürülmüştür, ama çoğu işsizdir.

Friedmancı bir düşünce kuruluşu olan American Enterprise Institute coşkulu bir şekilde, "Louisiana'daki okul reformcularının yıllarca çaba harcayıp yapamadıkları şeyi... Katrina bir günde başardı" derken, *New York Times*'a göre, New Orleans artık özel okulların yaygın kullanımı için ülkenin önde gelen bir laboratuarı"na dönüşmüştü.[9] Bu arada kamu okullarında görevli öğretmenler, sel baskınından zarar görenlere ayrılan paranın kamu sistemini ortadan kaldırıp, yerine özel mülkiyete dayalı okul sisteminin getirilmesine kaydırıldığını görüyor ve Friedman'ın planını 'bir eğitim alanı gaspı' olarak nitelendiriyorlardı.[10]

İşte, ben felaket olaylarının ardından kamu alanını hedef alan, ayrıca felaketleri 'heyecan verici piyasa fırsatları olarak' gören bu örgütlü saldırıları 'felaket kapitalizmi' diye nitelendiriyorum.

Friedman'ın New Orleans'la ilgili yazısı, onun son kamu politikası tavsiyesi olarak sonuçlandı; kendisi de bunun üstünden daha bir yıl bile geçmeden, 16 Kasım 2006'da, doksan dört yaşında öldü. Orta büyüklükteki bir Amerikan şirketinin okul sisteminin özelleştirilmesi, müritleri arasında birkaç ABD başkanı, İngiltere başbakanları, Rus oligarkları, Polonyalı maliye bakanları, Üçüncü Dünya diktatörleri, Çin Komünist Partisi sekreterleri, Uluslararası Para Fonu direktörleri ve ABD Merkez Bankası'nın geçmişteki üç yöneticisi bulunan, geçen yarım yüzyılın en

---

7) Joe DeRose'la röportaj, New Orleanslı Birleşmiş Öğretmenler, 18 Eylül 2006; Michael Kunzelman, "Post-Katrina, Educators, Students Embrace Charter Schools", Associated Press, 17 Nisan 2007.

8) Steva Ritea, "N.O. Teachers Union Loses Its Force In Storm's Wake", *Times-Picayune* (New Orleans), 6 Mart 2006.

9) Susan Saulny, "U.S. Gives Charter Schools a Big Push in New Orleans", *New York Times*, 13 Haziran 2006; Veronique de Rugy ve Kathryn G. Newmark, "Hope after Katrina: Will New Orleans Become the New City of Choice?", *Education Next*, 1 Ekim 2006, www.aei.org.

10) "Educational Land Grab", *Rethinking Schools*, Sonbahar 2006.

nüfuzlu adamı adına olağan bir durum olarak görülebilir. Oysa onun New Orleans'taki krizi kapitalizmin fundamentalist bir versiyonunu geliştirmek adına kullanma kararlılığı, aynı zamanda, kendisini "pazar vaazı veren modası geçmiş bir papaz" olarak tanımlayan, sınırsız bir enerjiye sahip profesörlerden de tuhaf bir şekilde ayırmaktaydı.[11]

Friedman ve onun güçlü takipçileri bu stratejiyi otuz yıldan daha uzun bir zamandır kusursuzlaştırarak tamamlamaya çalışıyorlardı: Dört gözle büyük bir kriz yaşanmasını, ardından, vatandaşlar hâlâ şokun etkisi altındayken, devlete ait varlıkların özel 'oyuncular'a parça parça satılmasını, 'reformlar'ın çabucak kalıcı hale getirilmesini bekliyorlardı.

Friedman en etkili yazılarından birinde, kapitalizmin her derde deva olan temel bir özelliğe sahip taktiksel ilacının, benim şok doktrini diye anladığım şey olduğunu ifade ediyordu. "Ancak bir krizin (gerçek ya da öyle algılanan bir krizin) gerçek bir değişim yaratabileceği"ni söylüyordu. "Kriz meydana geldiğinde alman önlemler, pusuya yatmış bekleyen düşüncelere dayanır. Ben temel görevimizin şu olduğuna inanıyorum: mevcut politikalara alternatifler geliştirmek, siyasal bakımdan imkânsız sayılan yollar yine siyasal bakımdan kaçınılmaz hale gelene kadar bu alternatifleri canlı ve hazır tutmak."[12] Bazı insanlar büyük felaketlere hazır olmak için konserve ve su stoku yaparlar; Friedmancılar da serbest piyasa düşüncesi stoku yapıyorlar. Bir kriz patlak verir vermez Chicago Üniversitesi'nin profesörleri, bunun, krizin etkilerine maruz kalan toplum tekrar 'statükonun tiranlığı' altına girmeden, çabuk hareket edip geriye dönüşü mümkün olmayan değişiklikleri hayata geçirmek açısından hayati bir öneme sahip olduğuna inanıyorlardı. Friedman şu tahminde bulunuyordu: "Belli başlı değişiklikleri gerçekleştirmek için yeni bir yönetimin altı-dokuz ayı vardır; eğer bu dönemde kararlı bir şekilde hareket edip fırsatları değerlendiremezse, bir daha böyle fırsatlar yakalayamaz."[13] Machiavelli'nin açık yara-

11) Milton Friedman, *Inflation: Causes and Consequences* (New York: Asia Publishing House, 1963), s. 1.
12) Friedman, *Capitalism and Freedom*, s. ix.
13) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Tyranny of the Status Quo* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1984), s. 3.

nın 'bir anda' dağlanması gerektiği yolundaki tavsiyesine paralel biçimde, Friedman'ın en kalıcı stratejik miraslarından birisinin bu olduğu ortaya çıkmıştır.

Friedman büyük çaplı şok krizler ya da şoklardan nasıl faydalanılacağını ilk defa 1970'lerin ortalarında, Şili diktatörü General Augusto Pinochet'nin danışmanlığını yaptığı sırada öğrendi. Sadece Pinochet'nin zalimane hükümet darbesinin ardından bir şok hali yaşayan Şilililer değildi, ülkenin kendisi de ağır bir hiper-enflasyon travmasına uğramıştı. Friedman'ın Pinochet'ye tavsiyesi, ekonomide hızlı bir değişim furyasının başlatılması (vergi indirimleri, serbest ticaret, özelleştirilmiş hizmetler, sosyal harcamalarda kesintiler ve deregülasyon) yönündeydi. Sonuçta, Şilililer devlet okullarının yerini eğitim kuponu destekli özel okulların aldığını gördüler. Dünyanın herhangi bir yerinde bu işe soyunanlarla kıyaslandığında en aşırı kapitalist yönelim buydu; keza bu deney, Pinochet'nin ekonomistlerinin çoğu Chicago Üniversitesi'nde Friedman'dan ders aldıklarından, 'Chicago Okulu' devrimi olarak biliniyordu. Friedman'ın öngörüsü, ekonomik değişikliklerin hızı, aniliği ve kapsamının kamuoyundaki 'uyumu kolaylaştıracak' psikolojik tepkileri harekete geçireceği şeklindeydi.[14] Bu sancılı taktik için kullandığı ifade de şuydu: 'şok tedavisi'. Nitekim o zamandan beri onyıllardır hükümetler ne zaman geniş kapsamlı serbest piyasa programlarını dayatsalar, hemen şok uygulaması ya da 'şok terapisi' yöntemini tercih etmektedirler.

Pinochet de kendi şok uygulamalarıyla uyumu kolaylaştırıyordu; bu uygulamalar daha çok kendilerini kapitalist dönüşüm biçimine karşı durmaya adamış kimselerin acıyla kıvranan bedenlerine eziyet etmek suretiyle, rejimin sayısız hücrelerinde gerçekleştiriliyordu. Latin Amerika'daki pek çok kimse, milyonlarca insanı yoksullaştıran ekonomik şoklar ile farklı bir toplum tarzına inanan yüz binlerce insanı cezalandıran işkence furyası arasında doğrudan bir bağ görmekteydi. Uruguaylı yazar Eduar-

14) Milton Friedman ve Rose Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 592.

do Galeano'nun sorusunda olduğu gibi: "Elektrik şoklarının sarsıntıları olmadan bu eşitsizlik nasıl sürdürülebilirdi?"[15]

Bu üç ayrı şok biçiminin Şili'de uygulanmasından tam otuz yıl sonra, aynı formül daha fazla şiddete başvurularak Irak'ta tekrar ortaya çıktı. Askeri Şok ve Dehşet doktrininin yazarlarına göre, "Düşmanın iradesini, algılama ve kavrama yetilerini kontrol altına almak ve düşmanı hareket etme ve tepki gösterme konusunda tamamen etkisiz hale getirmek için tasarlanan savaş her şeyden önce gelirdi".[16] Sonra da sırayı, ABD'nin özel elçisi L. Paul Bremer sayesinde ülke hâlâ alevler içindeyken uygulanan radikal ekonomik şok terapisi alıyordu: toplu özelleştirme, eksiksiz serbest ticaret, bütün vergi dilimlerinde yüzde 15'lik artış ve devletin dramatik bir biçimde küçültülmesi. Irak'taki geçici yönetimin ticaret bakanı Ali Abdullah Emir Allawi o dönemde şunları söylüyordu: "Benim ülkemdeki insanlar deneylere tabi tutulmaktan hasta ve yorgun düştüler. Sisteme yeterince şok uygulandı, o yüzden bizim ekonomi alanındaki şok terapisine ihtiyacımız yok."[17] Iraklılar buna karşı koyduklarında toplanıp, bedenlerin ve zihinlerin -bu kez bariz bir şekilde daha az metaforik olan- daha fazla şokla karşılaştıkları hapishanelere atılıyorlardı.

Ben serbest piyasanın şok gücüne bağlılığını araştırmaya dört yıl önce, Irak işgalinin ilk günlerinde başladım. Bağdat'tan gelen Washington'ın Şok ve Dehşet'i şok terapisiyle takip etme konusundaki başarısız girişimleriyle ilgili haberlerin ardından, 2004'teki tsunami felaketinden birkaç ay sonra Sri Lanka'ya gittim ve orada aynı manevranın bir başka versiyonuna tanık oldum: Yabancı yatırımcılar ve uluslararası kredi kuruluşlarının temsilcileri bu panik atmosferinden, bütün tropikal sahilleri, balıkçılıkla geçinen yüz binlerce insanın su kıyısındaki köylerini yeniden kurmalarına engel olarak, kocaman sayfiye yerleri yapan girişimcilere sunmak için faydalanmak üzere biraraya gelmişlerdi. "Kaderin acımasız bir darbesiyle doğa, Sri Lanka'ya

15) Eduardo Galeano, *Days and Nights of Love and War*, çev. Judith Brister (New York: Monthly Review Press, 1983), s. 130.
16) Ulman ve Wade, *Shock and Awe*, s. xxviii.
17) Thomas Crampton, "Irak Official Warns on Fast Economic Shift", *International Herald Tribune* (Paris), 14 Ekim 2003.

eşsiz bir fırsat sunmuştur ve bu büyük trajediden dünya çapında birinci sınıf bir turizm alanı doğacaktır," şeklinde açıklama yapıyordu Sri Lanka hükümeti.[18] Katrina Kasırgası New Orleans'ı vurduğunda Cumhuriyetçi Parti'li politikacılarla ilişkisi olanlar, düşünce kuruluşları ve müteahhitlik şirketleri 'temiz sayfalar'dan ve heyecan verici fırsatlardan bahsetmeye başladıklarında, bunun artık tercih edilen şirketlerin amaçlarını gerçekleştirme yöntemi olduğu çok açıktı: Gördüğümüz şey, köklü bir toplumsal ve ekonomi mühendisliğinde yer almak amacıyla toplu travma anlarını sonuna dek kullanmaktan ibaretti.

Felaket sonrasında ayakta kalan çok sayıda insan, temiz bir levha yerine bunun tam tersini istemektedir. Kendilerini var eden yerlere bağlılıklarını bir kez daha göstermek ve yıkılan yerleri onarmak istemektedirler; New Orleans'ın ağır hasar görmüş bir bölgesi olan Lower Ninth Ward sakinlerinden Cassandra Andrews, fırtına sonrasında yıkıntıları temizlerken, "Ben şehri yeniden inşa ettiğimizde kendimi yeniden inşa etmiş duygusunu yaşayacağım," diyordu.[19] Fakat felaket kapitalistleri geride kalanların onarımıyla zerrece ilgilenmiyorlardı. Irak, Sri Lanka ve New Orleans'ta aldatıcı bir şekilde 'yeniden yapılandırma' diye adlandırılan süreç, kamu alanından ve köklü topluluklardan geriye kalanların silinmesi ve onların yerine çabucak (savaştan ve doğal felaketlerden zarar görenler, yeniden toparlanıp kendilerine ait şeyler üzerinde hak iddia etmeden önce) bir tür şirketler cenneti yaratmaya girişilmesi suretiyle, asıl felaketin hasarlarının sona erdiği andan itibaren başlayacaktı.

Mike Battles bu durumu şöyle ortaya koymaktadır: "Bize göre, korku ve kargaşa gerçek bir vaat olarak sunulmuştur."[20] Otuz dört yaşındaki eski CIA görevlisi, Irak'ın işgalinden sonra ortaya çıkan kaos ortamının, kendisinin daha önce hiç bilmediği ve deneyim sahibi olmadığı özel güvenlik alanında kurduğu şirketi Custer Battles'ın federal hükümetten 100 milyon

18) Alison Rice, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* Ekim 2005 (Londra: Tourism Concern, Ekim 2005), www.tourismconcern.org.uk.
19) Nicholas Powers, "The Ground below Zero", *Independent*, 31 Ağustos 2006, www.indypendent.org.
20) Neil King Jr. ve Yochi J. Dreazen, "Amid Chaos in Iraq, Tiny Security Firm Found Opportunity", *Wall Street Journal*, 13 Ağustos 2004.

dolar civarında para almasına nasıl yaradığını anlatıyordu.[21] Bu CIA görevlisinin sözleri çağdaş kapitalizmin sloganı (korku ve düzensizlik, ileriye doğru atılan her yeni adımın katalizörüdür) olarak da işlev görebilir.

Süper kârlar ile büyük çaplı felaketler arasındaki kesişmeyi araştırmaya başladığımda, piyasaları 'serbestleştirme' dürtüsünün dünya çapında aldığı yol konusunda temel bir değişikliğe tanıklık ettiğimi düşündüm. 1999'da Seattle'da küresel bir boyut kazanan büyük şirketlerin gücünün devasa bir şekilde büyümesine karşı hareketin bir parçası olarak, Dünya Ticaret Örgütü'nün zirvelerindeki zorlamalarla ya da Uluslararası Para Fonu'nun verdiği kredilere bağlı koşullar olarak dayatılan iş dünyasına yönelik benzer politikaları görmeye alışmıştım. Üç ticari marka, yurttaşların çıkarlarına çok ters olan talepler (özelleştirme, hükümetlerin deregülasyon düzenlemeleri ve sosyal harcamalarda ciddi kesintiler) öne sürme eğilimindeydi; ancak anlaşmalar imzalandığında, müzakereleri yürüten hükümetler arasında görüş birliği sağlama ve uzman olduğu kabul edilen kimseler arasında konsensüs sağlamaktan kaçmanın bahanesi vardı hâlâ. Aynı ideolojik program (ülke sınırları aşılarak yaratılan askeri işgal koşullarında ya da büyük çaplı bir felaketin hemen ardından) mümkün olan en açık zorlama araçlarıyla dayatılıyordu. 11 Eylül Washington'a, diğer ülkelere 'serbest ticaret ve demokrasi'nin ABD versiyonunu isteyip istemediklerini sormaktan vazgeçme ve Şok ve Dehşet'le askeri güç dayatmaya başlama konusunda yeşil ışık yakmış gözükmektedir.

Bu piyasa modelinin dünyaya yayılma tarihinin köklerini kazırken, krizleri ve felaketleri kullanma düşüncesinin ta başından beri Milton Friedman'ın hareketinin çalışma şekli olduğunu fark ettim; kapitalizmin bu fundamentalist biçimi yol almak için daima felaketlere ihtiyaç duymuştur. İşi kolaylaştıran felaketlerin ve şokların giderek büyüdüğü ve şok etkisini artırdığı da çok açık bir gerçekti, ancak Irak'ta ve New Orleans'ta yaşanan 11 Eylül sonrasına özgü, yeni bir şey değildi. Daha ziyade, krizlerden

21) Eric Eckholm, "U.S. Contractor Found Guilty of $3 Million Fraud in Irak", *New York Times*, 10 Mart 2006.

yararlanma konusundaki bu geniş deneyler, şok doktrinine sıkı sıkıya bağlılıkla geçirilen otuz yılın birikimini oluşturmaktaydı.

Bu doktrinin objektiflerinden bakıldığında geçmiş otuz beş yıl çok farklı görünmektedir. Bu dönemin anti-demokratik rejimlerinin sergiledikleri sadist davranışlar sayılan en ağır insan hakları ihlallerinden bazıları, gerçekte, halkın kasıtlı olarak terörize edilmesiyle ilgili ya da radikal serbest piyasa 'reformlar'ının uygulanmasına zemin hazırlamak amacıyla aktif ve kasti bir şekilde yürütülen faaliyetlerdi. Aynen 1970'lerdeki Arjantin cuntasının eseri olan, çoğunluğunu solcu militanların oluşturduğu 30 bin insanın 'kaybedilmesi'nin ülkede Chicago Okulu politikalarının uygulanmasının bir parçası olması gibi, terör Şili'deki aynı ekonomik metamorfoz türünün de bir parçasıydı. 1989'da Çin'de, ülkenin büyük bir bölümünü haklarını talep etme konusunda müthiş bir korkuya kapılmış işçilerle dolu geniş bir ihracat bölgesine çevirmek için Komünist Partisi'nin elini rahatlatan olay, Tiananmen Meydanı katliamının yarattığı şok ve arkasından gelen on binlerce insanın tutuklanması olmuştu. 1993'te Rusya'da, ülkenin namlı oligarklarını yaratan ve yangından mal kaçırırcasına gerçekleştirilen özelleştirmelerin önünü açan olay, Boris Yeltsin'in Parlamento binasına ateş açmak üzere tankları gönderme kararı ve muhalefet liderlerini tutuklatması olmuştu.

1982'deki Falkland Savaşı, İngiltere'de Margaret Thatcher için benzer bir amaca hizmet etmişti: Savaştan kaynaklanan kargaşa ve milliyetçilik heyecanı, grevdeki kömür madeni işçilerini bastırma ve bir Batı demokrasisinde ilk defa yaşanan özelleştirme çılgınlığını başlatma imkânı tanımıştı ona. 1999'da gerçekleştirilen NATO'nun Belgrat'a saldırısı eski Yugoslavya'da hızlı bir şekilde özelleştirme gerçekleştirmenin koşullarını yaratmıştı (savaşı erkene almanın bir amacı da buydu). Bu savaşları motive eden tek unsur ekonomi değildi kuşkusuz, ancak örneklerin hepsinde de, ekonomik şok terapisinin zeminini yaratmak için kuvvetli bir kolektif şok kullanılıyordu.

Amacın 'yumuşatılması'na hizmet eden bu travmatik olaylar her zaman açıkça şiddete başvurmak şeklinde gerçekleşmiyordu tabii. Bu, mesela 1980'lerde Latin Amerika'da ve Afrika'da, eski

bir IMF yetkilisinin söylediği gibi, ülkeleri "ya özelleştirmeye ya da ölmeye" zorlayan bir borç krizi şeklini almaktaydı.[22] Hiper-enflasyonla dağılma noktasına gelen ve dış kredilerle birlikte gelen talepleri kabul etmeyen hükümetler, kendilerini daha büyük felaketlerden kurtaracağı vaadiyle 'şok uygulaması'nı kabul ediyorlardı. Asya'da, *New York Times*'ın 'dünyanın en büyük tasfiye satışı' olarak nitelendirdiği, Asya Kaplanları'nın burnunu sürtüp kendi piyasalarına ortalığı yara yara yer açmayı sağlayan şey, Büyük Bunalım'ın yol açtığı tahribatla kıyaslanabilecek çaptaki 1997-1998 mali kriziydi.[23] Bu ülkelerin çoğu demokrasiyle yönetiliyordu, ancak radikal 'serbest piyasa' dönüşümleri demokratik bir yolla dayatılmıyordu. Tam tersine: Friedman'ın anladığı gibi, büyük çaplı kriz atmosferleri seçmenlerin dile getirdikleri arzularını bastırma ve ülkeyi ekonomik 'teknokratlar'ın eline teslim etmek için gerekli bahaneyi sağlamaktadır.

Elbette serbest piyasa politikalarının benimsenmesinin demokratik bir biçimde gerçekleştiği örnekler de vardır; Ronald Reagan yönetimi altındaki ABD'de politikacılar sert zeminlerde koşarak seçim kazandılar; bir başka örnekse Fransa'da Nicolas Sarkozy'yi başa getiren seçimlerdir. Ancak bu örneklerde serbest piyasa mücadelesi verenler kamuoyu baskısıyla karşılaştılar ve topyekûn bir dönüşümden ziyade parça parça değişiklikleri kabul ederek, kaçınılmaz bir şekilde radikal planlarını değiştirip yumuşatmak zorunda kaldılar. Burada ortaya çıkan sonuç, Friedman'ın ekonomik modeli demokratik rejimde kısmi parçalar halinde uygulanabilirken, gerçek versiyonuyla uygulanması için otoriteryan koşulların gerekli olduğudur. Çünkü ekonomik şok terapisinin hiçbir kısıtlama olmadan uygulanması (1970'lerde Şili'de, 1980'lerin sonunda Çin'de, 1990'larda Rusya'da ve 11 Eylül 2001'den sonra ABD'de olduğu gibi) daima, demokratik uygulamaların geçici olarak askıya alındığı ya da tamamen bastırıldığı ek bir büyük kolektif travmayı gerektirir. Bu ideolojik

22) Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990), s. 102.
23) Michael Lewis, "The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale", *The New York Times Magazine*, 31 Mayıs 1998.

harekât, Güney Amerika'nın otoriteryan rejimlerinde ve yeni fethedilen en geniş topraklarda (Rusya ve Çin) doğmuştur; varlığını en rahat ve en kazançlı şekilde demir yumruklu liderliklerle sürdürmektedir.

ŞOK TERAPİSİ ÜLKEYE GELİYOR

Friedman'ın Chicago Okulu hareketi 1970'lerden beri dünyanın dört bir yanında toprak fethetmektedir, fakat bu görüş son zamanlara kadar doğduğu ülkede tam olarak hayata geçirilmemişti. Reagan'ın bir ilerleme kaydettiği kesindi, fakat ABD ailelerin, Friedman'ın ifadesiyle, "sosyalist bir sisteme akıldışı bir bağlılık" göstererek sımsıkı sarıldıkları sosyal yardım sistemi, sosyal güvenlik ve kamu okullarına da sahip çıkmıştı.[24]

Cumhuriyetçiler 1995'te Kongre'nin denetimini ele geçirdiklerinde, Kanada'dan gelme ve George W. Bush'un gelecekteki konuşma metinlerinin yazarı olan David Frum, ABD'de şok terapisi tarzı bir ekonomi devrimi çağrısı yapan yeni muhafazakârlar (neo-con'lar) arasında bulunuyordu. "Bunu yapmamız gerektiğini düşünmemin sebebi şudur. Biraz oradan biraz buradan adım adım kesinti yapmak yerine, bu yaz bir gün içinde, her birinin maliyeti 1 milyar dolar civarında olan 300 programı kaldırıp atalım diyorum. Bu kesintiler büyük bir fark yaratmayabilir, fakat, çocuklar, bunun bir anlamı olacaktır. Üstelik bunu hemen hayata geçirebilirsiniz."[25]

Frum o zamanlar yerli şok terapisini uygulamaya geçirtememişti daha; bunun sebebi büyük ölçüde, ona zemin oluşturacak ülke içi bir krizin olmamasıydı. Fakat 2001'de durum değişti. 11 Eylül saldırıları gerçekleştiğinde Beyaz Saray, Friedman'ın -yakın arkadaşı Donald Rumsfeld dahil olmak üzere- müritlerini biraraya getirdi. Bush ekibi, kolektif baş dönmesi anını müthiş bir hızla yakaladı; bazılarının iddia ettiği gibi, bunun sebebi yönetimin dolambaçlı bir şekilde kriz tezgâhlaması değil, Latin

24) Bob Sipchen, "Are Public Schools Worth the Effort?", *Los Angeles Times*, 3 Temmuz 2006.
25) Paul Tough, David Frum, William Kristol vd., "A Revolution or Business as Usual?: A Harper's Forum", *Harper's*," Mart 1995.

Amerika ve Doğu Avrupa'da daha önce yaşanan felaket kapitalizmi deneyinin kıdemlileri olan yönetimdeki kilit figürlerin, kuraklıktan çeken çiftçilerin yağmur duasına çıkması ve Hıristiyan-Siyonistlerin Şükran Günü için dua etmesi gibi, zaten kriz duası okuyan bir hareketin parçası olmalarıydı. Uzun zamandır beklenen felaket gelip çattığında, günlerinin nihayet gelmiş olduğunu anında bilip seziyorlardı.

Friedman ve takipçileri başka ülkelerdeki şok anlarını (11 Eylül saldırılarının yabancı muadilleri olan ve Pinochet'nin 11 Eylül 1973'te Şili'de gerçekleştirdiği darbeyle başlayan bu olayları) otuz yıldır sistemli bir şekilde kullanmışlardı. 11 Eylül 2001'de yaşanan, Amerikan üniversitelerinde planlanan ve Washington kurumlarında pekiştirilen bir ideolojinin nihayet ülke içinde gerçekleşme şansını bulmasıydı.

Bush yönetimi sadece 'Teröre Karşı Savaş' başlatmak için değil, neredeyse tamamen kâr amaçlı bir girişim, ABD'nin bozulan ekonomisine yeni bir soluk getirecek yeni bir gelişen endüstri yaratmak için de, hiç vakit kaybetmeden saldırıların yarattığı korkuya dört elle sarıldı. En iyi şekliyle bir 'felaket kapitalizmi kompleksi' olarak anlaşılan bu oluşum, Dwight Eisenhower'ın başkanlığının son zamanlarında uyarıda bulunduğu askeri endüstriyel kompleksten daha ilerilere uzanan, dokunma ve kavrama uzuvlarına sahipti: Bir taraftan dışarıdaki bütün 'şer odakları'nı ortadan kaldırırken, diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin varlığını sonsuza dek korumak için sürekli bir yetkiyle donatılmış özel şirketler tarafından her düzeyde sürdürülen küresel bir savaştı bu. Bu kompleks birkaç yıl gibi kısa bir zaman içerisinde piyasalarını terörizmle mücadele etmekten uluslararası barışın korunmasına, belediye zabıtalığına ve giderek sıkça yaşanan doğal felaketlere cevap vermeye kadar vardırıp genişletmiştir. Kompleksin merkezinde yer alan büyük şirketlerin, korporasyonların nihai hedefi, olağanüstü durumlarda çabuk harekete geçen ve kâr amaçlı bir yönetim modelini devletin olağan ve günlük fonksiyonlarını gerçekleştirir hale getirmektir (gerçekte, hükümeti özelleştirmektir).

Bush yönetimi felaket kapitalizmi kompleksinin marşına basmak için, kamuoyunda hiç tartıştırmadan askerlere sağlık hiz-

meti vermekten mahkûmların sorgulanmasına, hepimizle ilgili bilgi toplama ve 'veri madenciliği'ne kadar hükümetin en hassas ve temel fonksiyonlarından pek çoğunu taşeronlara devretmiştir. Bu sonu gelmeyen savaşta hükümetin rolü, bir müteahhitler ağını yöneten bir yönetici değil, kompleksin yaratılması ve yeni hizmetleri için daha büyük müşteri haline gelmesine yönelik başlangıç sermayesi sağlayan derin cepli bir girişimci kapitalist şeklindeydi. Dönüşümün kapsamını gösteren sadece üç istatistiğe bakacak olursak: 2003'te ABD hükümeti güvenlik fonksiyonlarını yerine getirmesi için şirketlere 3,512 ihale dağıttı; Ülke Güvenliği Bakanlığı Ağustos 2006'da sona eren yirmi iki aylık dönemde 115,000'den fazla bu türden ihale dağıttı.[26] Bu küresel 'ülke güvenliği endüstrisi' (2001'den önce ekonomik açıdan pek fazla önemi yoktu) artık 200 milyar dolarlık bir sektör haline gelmiştir.[27] 2006'da ülke güvenliğiyle ilgili harcamalar hane başına ortalama olarak 545 dolardı.[28]

Bu sadece Teröre Karşı Savaş'ın ülke içindeki cephesidir; asıl para dışarıdaki savaşın sürdürülmesine harcanmaktadır. Irak'taki savaş sayesinde kazançlarının hızla arttığını (2007'nin başlarında maliyet 2 trilyon dolara ulaşmıştı) gören silah müteahhitlerinin ötesinde, ABD ordusunu ayakta tutmak dünyanın en hızlı gelişen hizmet ekonomilerinden birisi haline gelmiştir.[29] *New York Times*'m köşe yazarı Thomas Friedman Aralık 1996'da açık açık, "Her ikisi de McDonald's sahibi olan iki ülke kesinlikle birbiriyle savaşmaz," diye yazıyordu.[30] Gerçi iki yıl sonra yanıldığı görülmekle kalınmadı; ABD ordusu kâr getiren savaş modeli sayesinde, Irak'tan Guantanamo Körfezindeki 'mini şehir'e kadar askeri üslerde bulunan askerlere yönelik lokantalar işletme anlaşmaları yaptığı Burger King ve Pizza Hut'ı da yedeğine alarak savaşa gitmektedir artık.

---

26) Rachel Monahan ve Elana Herrero Beaumont, "Big Time Security", *Forbes*, 3 Ağustos 2006, Gary Stoller, "Homeland Security Generates Multibillion Dolar Business", *USA Today*, 10 Eylül 2006.
27) Evan Ratliff, "Fear Inc.", *Wired*, Aralık 2005.
28) Veronique de Rugy, American Enterprise Institute, "Facts and Figures about Homeland Security Spending", 14 Aralık 2006, www.aei.org.
29) Bryan Bender, "Economists Say Cost of War Could Top $2 Trillion", *Boston Globe*, 8 Ocak 2006.
30) Thomas L. Friedman, "Big Mac I", *New York Times*, 8 Aralık 1996.

O zamanlar insani yardım ve yeniden yapılandırma faaliyeti söz konusuydu. Irak'ta başlayan kâr amaçlı yardım ve yeniden yapılandırma, İsrail'in 2006'da Lübnan'a saldırısı ya da bir kasırga felaketi gibi, asıl yıkımın bir önleyici savaştan kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın, yeni bir küresel paradigma haline gelmiştir. Yeni felaketlerin birbiri ardına gelişinin istikrarlı bir şekilde artmasını sağlayan kaynak sıkıntısı ve iklim değişikliği karşısında acil durumlara cevap vermek, kâr amacı gütmeden kalacak bir piyasanın ortaya çıkması açısından oldukça yakıcı bir konudur; ABD'nin en büyük mühendislik firmalarından birisi olan Bechtel varken, neden okulların yeniden inşasını UNICEF yapsın? Carnival Cruise Ship'ten ev almak varken, neden Mississippi'den ayrılanlar mali destek sağlanan bomboş evlere yerleştirilsinler? Blackwater gibi özel güvenlik şirketleri yeni müşteriler ararken, neden BM Barış Gücü askerleri Darfur'a yerleştirilsin? İşte bu, 11 Eylül-sonrasına özgü bir farklılıktır: önce, savaşlar ve felaketler ekonominin kısıtlı bir sektörüne fırsatlar sağlar; örneğin savaş jetleri üreticileri ya da bombalanan köprüleri yeniden inşa eden inşaat şirketlerine büyük kaynaklar aktarılır. Ancak savaşların oynadığı asıl ekonomik rol, tıkanan piyasaları yeniden açmak ve savaş sonrasındaki barış zamanı canlanmalarını yaratmanın bir aracı olmak şeklindeydi. Artık savaşlara ve felaketlere cevap vermek, tamamen özelleştirilmiş ve yeni piyasalar haline gelmiştir; ekonomik canlanma için savaş sonrasına kadar beklemenin gereği yoktur; araç mesajdır.

Bu postmodern yaklaşımın çok belirgin bir avantajı, piyasa anlamında başarısız olmasının mümkün olmamasıdır. Bir piyasa analisti, enerji hizmetleri veren Halliburton şirketinin kazançları açısından özellikle iyi bir alan olduğuna işaret ederek, "Irak umulandan daha iyiydi,"[31] diyordu. Bu yorum, 3,709 sivilin öldüğü ve kayıtlara savaşın en şiddetli ayı olarak geçen Ekim 2006'da yapılmıştı.[32] Bir tek şirketin cirosunu 20 milyar dolara çıkaran bir savaşın etkilemediği birkaç hisse sahibi hâlâ vardı tabii ki.[33]

31) Steve Quinn, "Halliburton's 3 Q Earnings Hit $61'M", The Associated Press, 22 Ekim 2006.
32) Steven R Hurst, "Ekim Deadliest Month Ever in Iraq", The Associated Press, 22 Kasım 2006.
33) James Glanz ve Floyd Norris, "Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.", *New York Times*, 28 Ekim 2006.

Silah ticareti, özel askerler, kâr amaçlı yeniden yapılandırma ve ülke güvenliği endüstrisi arasında Bush yönetiminin 11 Eylül sonrası şok terapisinin özel bir markası olarak ortaya çıkan şey, tamamen eklemlenmiş yeni bir ekonomidir. Bu ekonomi Bush döneminde inşa edilmişti, fakat şimdi herhangi bir yönetimden tamamen ayrı olarak varlığını sürdürmektedir ve ona destek olan üstünlük yanlısı şirket ideolojisi ortaya koyulup yalıtılıncaya ve kendisine karşı meydan okununcaya kadar da ayakta kalacaktır. Bu komplekse ABD firmaları hâkim olmaktadır, fakat her yerde bulunan güvenlik kameraları konusunda deneyim sahibi olan İngiliz şirketleriyle birlikte, ileri teknoloji kullanılan sınır engelleri ve duvarlar inşa etmekte uzman İsrail firmaları ve yerel birimlerde üretilenlerden birkaç kat daha pahalı prefabrik evler satan Kanadalı kereste endüstrisi filan da yer almaktadır içinde. "Sanmıyorum, daha önce bir felaketin yol açtığı yıkımın yeniden inşasına gerçek bir ev piyasası olarak bakan birisi çıkmış olsun," diyor ormancılıkla ilgili Kanadalı bir ticaret grubunun CEO'su Ken Baker. "Uzun vadede çeşitlenecek bir stratejidir bu."[34]

Felaket kapitalizmi kompleksi, ölçek bakımından 1990'ların 'doğan piyasa'sı ve bilgi teknolojisi alanındaki patlamaya eşit bir değere sahiptir. Gerçekte işin içinde olanlar, işlerin, nokta.com günlerindekinden ve o ilk zamanların balonlarının patladığı sırada, 'güvenlik balonu'nun toparlanma sağladığı zamandan daha iyi olduğunu söylemektedirler. Sigorta endüstrisinin artan kârları (2006'da sadece ABD'de 60 milyar dolarlık bir rekora ulaştığı tahmin ediliyordu) ve petrol endüstrisinin (her yeni krizde büyüyerek) süper kârlarıyla birleşen felaket ekonomisi, dünya piyasasını 11 Eylül saldırıları arifesinde yüz yüze kaldığı tam bir resesyondan pekâlâ kurtarabilirdi.[35]

Savaş ve felaketin kökten özelleştirilmesiyle doruğa ulaşan ideolojik bir haçlı seferinin tarihini anlatma çabasında bir problem ortaya çıkmaktadır: Bu ideoloji şekil değiştirme özelliğine sahiptir,

34) Wency Leung, "Success Through Disaster: B.C.-Made Wood Houses Hold Great Potential for Disaster Relief", *Vancouver Sun*, 15 Mayıs 2006.
35) Joseph B. Treaster, "Earnings for Insurers Are Soaring", *New York Times*, 14 Ekim 2006.

sürekli ad ve kimlik değiştirir. Friedman kendisini 'liberal' olarak adlandırmaktaydı, fakat onun yüksek vergiler ve hippilerle özdeşleşen ABD'li takipçileri kendilerini 'muhafazakârlar', 'klasik iktisatçılar', 'serbest piyasacılar' ve -daha sonra da- 'Reaganomics'e ya da 'laissez-faire'e inananlar şeklinde tanımlıyorlardı. Onların ortodoksluğu dünyanın çoğu yerinde 'neo-liberalizm' olarak bilinmekte, fakat sıklıkla da 'serbest ticaret' ya da 'küreselleşme' şeklinde adlandırılmaktadır. Ancak Friedman'ın uzun zamandır işbirliği yaptığı sağcı düşünce kuruluşlarının (Heritage Foundation, Cato Institute ve American Enterprise Institute) önderlik ettiği entelektüel hareket 1990'ların ortasından itibaren kendisini, ABD askeri makinesinin bütün gücünü şirketlerin gündemine göre dağıtan bir dünya görüşü şeklinde, 'yeni muhafazakâr' olarak nitelendirmeye başlayacaktı.

Bütün bu adlandırmalarda üçlü bir politika paketine (kamu alanının ortadan kaldırılması, şirketlerin topyekûn liberalleşmesi ve cılızlaşmış sosyal harcamalar) bağlılık ortaya konmaktadır, fakat ideolojinin aldığı değişik isimlerden hiçbirisi tamamen yeterli görünmemektedir. Friedman, hareketini, piyasayı devletten kurtarma girişimi olarak çerçevelendirmektedir, fakat onun pürist görüşü çok farklı bir şekilde gelişirken, gerçek dünya olup bitenlerin kaydını takip etmektedir. Geçtiğimiz otuz yılda Chicago Okulu politikalarının uygulandığı her ülkede ortaya çıkan durum, az sayıdaki büyük korporasyon ile genellikle zengin bir politikacılar sınıfı arasındaki güçlü bir egemenler ittifakı (iki grup arasındaki muğlak ve sürekli değişen çizgilerle birlikte) şeklindedir. Rusya'da ittifak içinde yer alan milyarder özel oyunculara 'oligarklar', Çin'de 'prensler', Şili'de 'piranalar', ABD'de Bush-Cheney kampanyasının 'öncüler'i denmektedir. Piyasaları devletten kurtarmanın çok uzağında olan, siyasal alanın ve şirketler dünyasının bu elit kesimleri, daha önce kamu alanında bulunan değerli kaynaklara (Rusya'nın petrol sahalarından Çin'in kolektif topraklarına, Irak'ta yapılacak işler için teklifsiz yeniden yapılandırma ihalesine kadar) sahip olma hakkını elde etmek için kolaylıkla biraraya gelmektedirler.

Büyük Yönetim ile Büyük İş arasındaki sınırları ortadan kaldıran bir sistem için daha doğru olanı liberal, muhafazakâr ya

da kapitalist değil, 'büyük şirket yanlısı' *(corporatist)* tanımıdır. Sistemin asıl karakterisitik özellikleri, kamuya ait zenginliklerin özel mülkiyetin eline geçmesi amacıyla yapılan büyük çaplı transferlerdir ve buna sıklıkla patlama noktasına gelmiş borçlar, göz kamaştırıcı zenginlikler ile kullanılıp bir kenara atılan yoksullar arasında devamlı büyüyen bir uçurum ve dibi görünmeyen güvenlik harcamalarını meşrulaştıran saldırgan bir milliyetçilik eşlik etmektedir. Böyle bir düzenlemenin yarattığı aşırı zenginlik içinde yer alanlar açısından bir toplumu organize etmenin daha kârlı bir yolu olamaz. Fakat gelişmenin dışında kalan nüfusun büyük çoğunluğu açısından açıkça görülen olumsuzluklar nedeniyle, 'büyük şirket yanlısı' devletin diğer özellikleri içinde (bir kez daha, ayrıcalık ve ihale değiştokuşu yapan hükümet ve büyük şirketlerle birlikte) saldırgan bir gözetim, kitlesel tutuklamalar, sivil özgürlükleri daraltma ve devamlı olmasa da, sıklıkla işkence uygulaması yer almaktadır.

METAFOR OLARAK İŞKENCE

İşkence Şili'den Çin'e, Irak'a kadar serbest piyasanın küresel çaplı saldırısında sessiz bir rol oynar. Ancak işkence, başkaldıran insanlara istenmeyen politikalar dayatmanın bir aracı olmanın ötesinde anlam taşımaktadır; aynı zamanda şok doktrininin temel mantığının da bir metaforudur.

İşkence, ya da CIA'in diliyle 'zorlayıcı sorgulama', tutsakları iradeleri dışında itirafta bulundurmak amacıyla derin bir desoryantasyona ve şok durumuna sokmak amacıyla tasarlanmış bir dizi teknik demektir. Esas mantık, 1990'ların sonlarında gizliliği kalkan iki CIA kılavuzunda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Orada, 'direniş kaynakları'nı çözmenin yolunun, tutsaklar ile onların etraflarındaki dünyayı anlama yetenekleri arasında şiddetli kopuşlar gerçekleştirmek olduğu açıklanmaktadır.[36] İlkin, duygular (başına torba geçirerek, kulakları tıkanarak, kelepçe vurarak, dış dünyadan tamamen izole ederek) herhangi bir algı-

36) Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Temmuz 1963, 1, 101. Gizlilik kararı kaldırılan elkitabının tamamına www.gwu.edu/-nasarchiv adresinden ulaşılabilir.

dan yoksun bırakılır, sonra beden şiddetli bir uyarım bombardımanına tabi tutulur (hızla yanıp sönen ışıklar, yüksek sesli müzik, dayak atma, elektrik şoku).

Bu 'yumuşatma' aşamasının amacı beyinde bir tür kasırga yaratmaktır: Böylelikle tutsaklar gerileyecek ve artık mantıksal olarak düşünemez ya da kendi çıkarlarını koruyamaz hale geldikleri korkusuna kapılacaklardır. Bu şok durumunda tutsakların çoğu sorgulama yapanlara istedikleri şeyleri (bilgi, itiraflar, daha önceki inançlarından vazgeçme) vermektedirler. CIA'in elkitaplarından biri özellikle veciz bir açıklama ortaya koymaktadır: Hayat belirtilerinin geçici olarak askıya alınması, bir tür psikolojik şok ya da felce uğratmayla ilgili (oldukça kısa sayılabilecek) bir madde vardır. Bu duruma, kişiye, içinde bulunduğu o dünyadaki kendi sureti kadar aşina gelen dünyayı sanki yok eden travmatik ya da ikinci dereceden travmatik deney sebep olmaktadır. Deneyimli sorgucular bu etkiyi, işkence edilen kişinin telkine, şok uygulamasının hemen öncesindekinden çok daha fazla açık, uyum göstermesi daha muhtemel olduğu bu anda ortaya çıktığı ve gördükleri zaman fark etmektedirler.[37]

Şok doktrini bu süreci tam olarak taklit ederek, işkencenin sorgu hücresindeki bir kişi üzerinde yarattığı etkileri kitlesel ölçüde yaratmaya çalışmaktadır. Bunun en açık örneği, milyonlarca insan açısından, 'aşina olunan dünya'yı yok eden ve Bush yönetiminin uzmanlaşmış bir şekilde kullandığı derin bir desoryantasyon ve regresyon süreci başlatan 11 Eylül şokuydu. Kendimizi birdenbire bir tür Sıfır Yılı'nda yaşıyormuş gibi bulduk; dünyayla ilgili olarak önceden bildiğimiz her şey, bir '11 Eylül saldırıları öncesi düşünce' olarak yok olmaya başlamıştı artık. Tarih bilgimizin gücü kuvveti kalmadı, Kuzey Amerikalılar boş bir levha, Mao'nun kendi halkıyla ilgili olarak söylediği gibi, üstüne 'yepyeni ve en güzel sözcüklerin yazılabileceği' temiz bir sayfa haline geldi.[38] Travma-sonrası bilincimizin alıcı tuvaline yeni ve güzel sözcükler yazmak için bir anda yeni bir uzmanlar ordusu ortaya çıkıverdi: Tuvale önce 'medeniyetler çatışması' şeklinde bir ibare yazdılar. Sonra devam ettiler:

37) *A.g.y.*, s. 66.
38) Mao Tse-Tung, "Introducing a Cooperative", *Peking Review* I, No: 15 (10 Haziran 1958), s. 6.

'Şer ekseni', 'İslamo-faşizm', 'ülke güvenliği'. Bush yönetimi ölümcül yeni kültür savaşlarına kafa yoran herkesle birlikte, 11 Eylül saldırıları öncesinde ancak hayalinde görebildiği şeyleri gerçekleştirdi: dışarıda özelleştirilmiş savaşlar sürdürmek ve içeride büyük şirketlere dayalı bir güvenlik kompleksi inşa etmek.

Şok doktrininin nasıl işlediğini şuradan görebiliriz: Felaketin kendisi (darbe, terörist saldırı, piyasanın çöküşü, savaş, tsunami, kasırga) nüfusun tamamını kolektif bir şok durumuna sokar. Düşen bombalar, teröristlerin gerçekleştirdiği bombalamalar, her şeyi yere seren rüzgârlar, bütün toplumları, işkence hücrelerinde mahkûmları yıpratan yüksek sesle dinletilen müzik ve indirilen darbeler kadar yıpratmaktadır. Yoldaşlarının adını veren ve inançlarından vazgeçen terörize edilmiş tutsaklar gibi, şoka uğratılan toplumlar da başka bir yolla, sıkı sıkıya korudukları şeylerden sık sık vazgeçmektedirler. Baton Rouge'daki sığınağında göçmen olarak bulunan Jamar Perry ve arkadaşları, konut projeleri ve kamu okullarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Sri Lanka'da balıkçılık yaparak geçinen insanlar tsunamiden sonra deniz kenarındaki değerli topraklarını otel sahiplerine bırakmaya zorlandılar. Iraklıların da -her şey plana göre yürürse- petrol rezervlerinin denetimini, devlete ait şirketleri ve egemenliklerini ABD'nin askeri üslerine ve yeşil bölgelere bırakacakları şekilde şok ve dehşet yaşatılması gerekmişti.

BÜYÜK YALAN

Milton Friedman'a düzülen methiyeler içinde yazılan sözcükler selinde, onun dünya görüşüne ilerleme kaydettiren şokların ve krizlerin rolünden neredeyse hiç söz edilmiyordu. Bunun yerine, ekonomistin yazısı, kendi eseri olan radikal kapitalizm markasının dünyanın hemen her köşesinde nasıl hükümetlerin ortodoks çizgisi haline geldiğinin yeniden anlatımı açısından bir fırsat sağlamıştı. Oysa bu, yürütülen geniş harekâtla iç içe geçmiş her türlü şiddet ve zorlamaları yok sayan uydurma bir tarih versiyonudur ve geçmişteki otuz yılın yegâne en başarılı propaganda darbesini ortaya koymaktadır. Hikâye buna benzer bir şekilde devam etmektedir.

Friedman hayatını, hükümetlerin, keskin kenarlarını yumuşatmak için piyasalara müdahale etme sorumluluğu taşıdığı inancına sahip olanlara karşı barışçı bir fikir savaşı vermeye adamıştı. Politikacılar New Deal (Yeni Düzen) ve modern refah devletinin entelektüel mimarı John Maynard Keynes'i dinlemeye koyulurken, o, tarihin 'yanlış yola girdiği'ne inanıyordu.[39] 1929'daki piyasa çöküşü, laissez-faire'in başarısız kaldığı ve hükümetlerin refahı yeniden dağıtmak ve şirketlere düzenleme getirmek için ekonomiye müdahale etmesi gerektiği şeklinde geniş bir konsensüs yaratmıştı. Laissez-faire'in bu kara günlerinde komünizm Doğu'yu fethederken Batı'nın sarıldığı refah devleti ve ekonomik milliyetçilik, Friedman ve akıl hocası Frierich Hayek'in, daha adil toplumlar kurmak için kolektif zenginliği bir havuzda toplama yönündeki Keynesci çabalarla lekelenmiş kapitalizmin saf versiyonunun alevlerini sabırlı bir şekilde canlı tutmaya devam ettiği kolonyal-sonrası Güney'de kök salıyordu.

"Kanımca hatanın büyüğü," diye yazıyordu Friedman, 1975'te Pinochet'ye yazdığı bir mektupta, "başka insanların parasıyla iyi iş yapılacağına inanılmasıydı".[40] Onun söylediklerine kulak veren çok az sayıda insan vardı; çoğu insan iyi şeyleri kendi hükümetlerinin yapabileceğini ve yapması gerektiğini söylemeye ısrarlı bir biçimde devam ediyordu. Friedman 1969'da *Time*'da, baştan savılarak 'bir peri ya da baş belası olarak' tanımlanıyor ve ancak seçme birkaç kişi tarafından peygamber olarak yüceltiliyordu.[41]

Nihayet, Friedman onyıllarını entelektüel bir yabanıllık içinde geçirdikten sonra 1980'ler, Margaret Thatcher (Friedman'ı 'entelektüel bir özgürlük savaşçısı' olarak nitelendiriyordu) yönetimi ve Ronald Reagan (başkanlık kampanyası sınavında Friedman'ın manifestoso *Kapitalizm ve Özgürlük*'ün bir kopyasını taşırken görülüyordu) yönetimleriyle geldi.[42] Nihayet, dünyada zincirlerinden boşanmış piyasaları hayata geçirme cesaretine sahip siyasal liderler çıkmıştı sahneye. Bu resmi hikâyeye göre, Reagan ve

39) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 594.
40) *A.g.y.*
41) "The Rising Risk of Recession", *Time*, 19 Aralık 1969.
42) George Jones, "Thatcher Praises Friedman, Her Freedom Fighther", *Daily Telegraph* (Londra), 17 Kasım 2006; Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 388-389.

Thatcher kendi piyasalarını demokratik ve barışçı biçimde serbestleştirdikten sonra, peşinden sökün eden özgürlük ve refah çok açık biçimde arzulanır hale gelmişti ve diktatörlükler çökmeye başlarken Manila'dan Berlin'e kadar kitleler Big Mac'lerinin yanında Reagan'ın ekonomi politikalarını da istemeye başlamışlardı.

Sovyetler Birliği sonunda çökerken 'şeytan imparatorluğu'nun halkları da Çin'de kapitaliste dönüşen komünistler gibi Friedmancı devrime katılmaya can atıyorlardı. Bunun anlamı, serbestleştirilen büyük şirketlerin sadece kendi ülkelerinde değil, dünyanın dört bir yanındaki engelsiz sınırları da aşma ve serbest kalan zenginliklere ulaşma özgürlüğüne sahip olduğu, gerçekten küresel bir piyasanın önünde hiçbir engelin kalmadığıydı. Toplumun nasıl idare edileceği konusunda ikili bir konsensüs söz konusuydu artık: Siyasal liderler seçimle işbaşına gelmeli, ama ekonomiler Friedman'ın kurallarına göre yönetilmelidir. Francis Fukayama'nın dediği gibi, 'tarihin sonu'ydu bu; "insanlığın ideolojik evriminin son noktası".[43] *Fortune* dergisi Friedman'ı överken, "Tarihle onun arasında bir bağ vardır," diye yazıyordu; ABD Kongresi'nden onu "yalnızca ekonomide değil, bütün alanlarda dünyanın en önde gelen özgürlük şampiyonlarından birisi" diye öven bir karar çıktı; Kaliforniya valisi Arnold Schwartzenegger 29 Ocak 2007 tarihini eyalet çapında bir Friedman günü olarak ilan etti ve onunla birlikte birkaç şehirle kasaba da aynı şeyi yaptı. *The Wall Street Journal*'ın bir manşeti bu methiyeleri şöyle özetlemişti: "Özgürlük Timsali."[44]

Elinizdeki kitap, deregüle edilmiş kapitalizmin zaferinin özgürlükten doğduğu, zincirlerinden boşanmış serbest piyasaların demokrasiyle el ele gittiği şeklindeki temel ve en fazla sahiplenilen resmi hikâyeye karşı bir meydan okumadır. Bu resmi hikâye yerine ben, kapitalizmin bu fundamentalist biçimine sürekli olarak en vahşi zorlama şekilleriyle ebelik yapıldığını, bu şiddetin sayısız bireysel bedenler üzerinde olduğu gibi kolektif

43) Francis Fukuyama, "The End Of History?", *The National Interest*, Yaz 1989.
44) Justin Fox, "The Curious Capitalist", *Fortune*, 16 Kasım 2006; House of Representatives, 109. Kongre, 2. Oturum, "H. Res. 1089. Honoring the Life of Milton Friedman", 6 Aralık 2006; Jon Ortiz, "State to Honor Friedman", *Sacremento Bee*, 24 Ocak 2007; Tomas Sowell, "Freedom Man", *Wall Street Journal*, 18 Kasım 2006.

beden politikası üzerinde de uygulandığını göstereceğim. Çağdaş serbest piyasanın (en iyi şekliyle büyük şirketlerin egemenliğinin yükselişi olarak anlaşılan bu sistemin) tarihi şoklarla yazıldı.

Riskler yüksektir. Büyük şirketler yanlısı ittifak nihai sınırlarını (Arap dünyasının kapalı petrol ekonomileri ve uzun zamandır kâr elde etmeleri engellenen Batı ekonomilerine ait sektörler –felaketlere ve güçlenen ordulara karşılık verme dahil) fethetme sürecinin ortasında bulunmaktadır. Ülke içinde ya da dışarıda bu temel fonksiyonları özelleştirmek için kamuoyu rızası aramaya görüntü olarak dahi olsa gerek duyulmadığından, hedefe ulaşmak için şiddet düzeyinin giderek artmasına ve daha büyük felaketlere ihtiyaç duyulmaktadır. Şokların ve krizlerin oynadığı belirleyici rol, serbest piyasanın yükselişiyle ilgili resmi kayıtlardan ayrı bir yerde tutulduğundan, Irak'ta ve New Orleans'ta uygulanan aşırı taktikler Bush Beyaz Sarayı'nın benzersiz yetersizliği ve eş dost kayırmacılığıyla karışmaktadır. Gerçekte Bush'un maceraları, topyekûn şirket özelleştirmeleri doğrultusunda yürütülen elli yıllık bir kampanyanın yaratıcı sonucunu ve uygulanan canavarca şiddeti göstermektedir sadece.

Takipçilerinin işledikleri suçları meşru kılan ideolojik çerçeveyi sürdürme çabasına büyük bir dikkatle yaklaşmak gerekir. Düşüncelerine katılmadığımız insanların sadece yanılmakla kalmadıklarını, aynı zamanda zalim, faşist ve soykırımcı olduklarını söylemek çok kolaydır. Fakat aynı zamanda şu da bir gerçektir ki, bazı ideolojiler halka karşı bir tehdittir ve bunun böyle bilinmesi gerekir. Başka inanç sistemleriyle birarada olamayacak kapalı ve fundamentalist doktrinler vardır: Böylesi doktrinlerin taraftarları farklılık karşısında kedere kapılmakta ve kendi kusursuz sistemlerini hayata geçirmek için mutlak bir hareket özgürlüğü talep etmektedirler. Pürist icatlarının yolunu açmak için de, halihazırdaki haliyle dünyanın silinmesi gerekmektedir. Büyük çaplı sellerin ve yangınların İncilsel fantezilerinde kök salan, kaçınılmaz olarak şiddete varan bir mantıktır bu. Ancak büyük bir felaketle ulaşılabilecek, nafile bir temiz sayfayı arzulayan bu ideolojiler tehlikeli ideolojilerdir.

Bu tür görüşler nitelik itibariyle genellikle aşırı dincidir ve saf bir dünya görüşünü hayata geçirmek amacıyla, asıl olarak bütün

halkların ve kültürlerin yok olmasını isteyen düşünce sistemlerine dayanır. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, komünizm adına işlenen büyük suçlarla güçlü bir kolektif hesaplaşma da söz konusudur. Sovyetler'deki bilgi depolarının kapıları, açlığa mahkûm edilerek, çalışma kamplarına gönderilerek, suikast gerçekleştirilerek öldürülenlerin sayısını tespit eden araştırmacılara ardına kadar açılmıştır. Bu süreç Stalin, Çavuşesku, Mao ve Pol Pot gibi yandaşların çarpıtmasına uğramanın tam tersine, zalimliklerin ne kadarının ideolojiden kaynaklandığı konusunda dünya çapında hararetli bir tartışmanın önünü açmıştır.

Tartışmalı *Komünizmin Kara Kitabı*'nın yazarlarından Stéphane Coutois, "devlet destekli terör döneminde doruğa ulaşan topyekûn baskıyı uygulayan, kanlı canlı komünizmdi," diyor. Peki, ideolojinin kendisi suçsuz mudur?[45] Elbette değil. Bu demek değildir ki, bazılarının keyifli biçimde iddia ettiği gibi komünizmin bütün biçimleri içsel olarak kırımcıdır; o, kesinlikle doktriner, otoriteryan, Stalin'in tasfiyelerine ve Mao'nun yeniden eğitim kamplarına yol açan, çoğulculuğu küçümseyen bir komünist teori yorumuydu. Otoriteryan komünizm gerçek-dünya laboratuvarının lekesini taşımaktadır ve daima da taşıyacaktır.

Fakat dünya piyasalarını özgürleştirmek isteyen bu çağdaş haçlı seferine ne demeli? Büyük şirketler yanlısı rejimler oluşturmak ve sürdürmek amacıyla gerçekleştirilen darbeler, savaşlar ve kırımlar, kapitalist suçlar olarak değerlendirilmeyip, bunun yerine, aşırı gayretli diktatör aşırılıkları, Soğuk Savaş'ın ve şimdi de Teröre Karşı Savaş'ın sıcak cepheleri olarak geçiştirilmektedir. 1970'lerde Arjantin'de ya da bugün Irak'ta büyük şirketlere dayalı ekonomi modelinin kararlı muhalifleri sistemli bir şekilde yok edilirken, bu baskı komünizme ya da terörizme karşı yürütülen kirli savaşın bir parçası olarak açıklanır (tabii bu, neredeyse asla saf kapitalizmin ilerlemesi *uğruna* verilen bir mücadele olarak görülmemektedir).

Ben piyasa sistemlerinin bütün biçimlerinin içsel olarak şiddet içerdiğini savunuyor değilim. Böyle bir vahşet gerektirmeyen ve

45) Stéphane Courtois vd., *The Black Book of Communism, Crimes, Terror, Repression*, çev. Jonathan Murphy ve Mark Kramer (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), s. 2.

böyle bir ideolojik saflık talep etmeyen piyasa temelli bir ekonomiye sahip olmak esas olarak mümkündür. Tüketici ürünlerindeki bir serbest piyasa ücretsiz kamu sağlığıyla, kamu okullarıyla, devletin elinde bulunan geniş bir ekonomi kesimiyle (bir ulusal petrol şirketi gibi) birarada var olabilir. Aynı şekilde şirketlerin iyi ücretler ödemesini, işçilerin sendika kurma haklarına saygı göstermesini, hükümetlerin vergiler koymasını ve büyük şirketlerin çıkarlarını kollayan devleti işaret eden keskin eşitsizliklerin azalttığı zenginlikleri yeniden dağıtmasını gerekli kılmak mümkündür. Piyasalar fundamentalist olmak zorunda değildir.

Keynes Büyük Bunalım'dan sonra tam da karma, regüle edilmiş böyle bir ekonomi, New Deal'ı (Yeni Düzen) ve dünyanın dört bir yanındaki ona benzer dönüşümleri yaratan bir kamu politikası devrimi önermişti. Onun önerisi, tam olarak Friedman'ın karşı-devriminin sistemli bir şekilde ülkeden ülkeye tasfiye etmeye başladığı, uzlaşmalar, denetimler ve dengelerden oluşan sistemdi. Bu açıdan bakıldığında, kapitalizmin Chicago Okulu türü, öteki tehlikeli ideolojilerle ortak bir yana sahip olma ihtiyacı duymamaktadır: Demek ki, bununla sergilenmek istenen çerçeve, ulaşılması mümkün olmayan bir saflık, üzerine yeniden yapılandırılmış bir toplum modeli inşa etmek için boş bir sayfa açma arzusudur.

Piyasa ekonomisi ideologlarının krizleri ve felaketleri bu kadar cazip görmelerinin sebebi, kesinlikle topyekûn yaratım için Tanrısal güçlere duyulan bu arzudur. Vahiysel olmayan gerçeklik onların hırslarının hoş karşılanmamasıdır sadece. Friedman'ın karşı-devrimine otuz beş yıldır hayat veren şey, özgürlüğün çekiciliği ve onun ancak demokrasinin fiilen mümkün olmadığı anlarda, felaketler sonucunda ortaya çıkan değişiklik zamanlarında (inatçı alışkanlıklar ve ısrarcı taleplere sahip insanlar mahvedilerek yollarına engel olmaktan çıkarıldıkları zaman) gerçekleşebilme ihtimalidir.

Şok doktrinine inananlar arzu ettikleri geniş, boş tuvalleri ancak büyük bir kopuşun (seller, savaşlar, terör saldırıları, vb.) yaratabileceğine inanmaktadırlar. Ellerindeki bu tehlikeli işlere hevesli sanatçılar, psikolojik açıdan dağıldığımız ve fiziksel olarak köklerimizden koptuğumuz bu (yeniden) şekillendirilebilir anlarda dünyaya yeni bir kalıp biçme işine koyulurlar.

1. BÖLÜM
İKİ DOKTOR ŞOKU

ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME

"Sıkıp içinizi boşaltacağız, sonra da kendimizle dolduracağız."
(George Orwell, *1984*)

"Sanayi Devrimi, sekterlerin zihinlerinde parladığı ölçüde aşırı ve köklü bir devrimin sadece başlangıcıydı, fakat onun ortaya çıkardığı sorunlar ancak sınırsız miktarda maddi meta üreterek çözülebilirdi."

(Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*)

1
İŞKENCE LABORATUVARI

EWEN CAMERON, CIA VE İNSAN ZİHNİNİ SİLİP YENİDEN OLUŞTURMAK İÇİN YAPILAN MANYAKÇA ARAŞTIRMALAR

"Onların zihinleri, üstüne yeniden yazılabilecek boş bir levhaya benziyordu."

(Elektroşok terapisinin yararları üzerine,
Dr. Cyril J. C. Kennedy ve Dr. David Anchel, 1984)[46]

"Bu 'elektrikli kesim' denen şeyi gözlemlemek için mezbahaya gittim ve düz bir zemine yatırılıp, tutturulan iri metal kıskaçlar vasıtasıyla 125 volt elektrik verilmiş domuzları gördüm. Kıskaçlar tutturulur tutturulmaz domuzlar bayılıp kaskatı kesildiler ve birkaç saniye sonra tıpkı deney köpeklerimizin yaptığı gibi kasılıp sarsıldılar. Bu bilinç kaybı (epileptik koma) sırasında kasap hiçbir güçlükle karşılaşmadan bıçağını sapladı ve hayvanın kanını akıttı."

(Ugo Cerletti, psikiyatr, kendisine ait elektroşok
terapisi 'buluş'u üzerine, 1954)[47]

---

46) Cyril J. C. Kennedy ve David Anchel, "Regressive Electric-Shock in Schizophrenic Refractory to Other Shock Therapies", *Psyhiatric Quarterly* 22, No: 2 (Nisan 1948), s. 318.
47) Ugo Cerletti, "Electroshock Therapy", *Journal of Clinical and Experimental Psychopathology and Quarterly Review of Psychiatry and Neurology* 15 (Eylül 1954), s. 192-193.

"Artık gazetecilerle konuşmuyorum," diyor telefonun öteki ucundaki zorlanan ses. Ve sonra küçücük bir pencere aralığından fısıldıyor: "Ne istiyorsunuz?"

Derdimi anlatmak için yirmi saniye kadar bir zamanımın olduğunu düşünüyorum ve bunun kolay olmayacağını görüyorum. Beni kendisine gazetenin gönderdiği Gail Kastner'a, ne istediğimi nasıl açıklayabilirim?

İşin tuhafı: 'Ben şok hakkında bir kitap yazıyorum. Ülkelerin savaşlar, terör saldırıları, *coups d'état* (darbeler) ve doğal felaketlerle nasıl şoka uğratıldıkları konusunda. Ve onların, ekonomik şok terapisini sonuçlandırmak için bu ilk şoktan kaynaklanan korku ve desoryantasyonu kullanan büyük şirketler ve politikacılar tarafından nasıl bir kez daha şoka uğratıldıkları; bu şok politikasına karşı direnme cesareti gösteren insanların, gerekirse polis, askerler ve hapishane sorgularıyla nasıl üçüncü bir kez şoka uğratıldıkları konusunda. Seninle konuşmak istiyorum, çünkü sen bana göre, CIA'in gizli elektro şok deneyleri ve'özel sorgulama teknikleri'ne maruz kalıp da hayatta kalan birkaç kişiden biri olarak, en fazla şoka uğratılıp şu an sağ olan insanlardan birisin. Aklıma gelmişken, 1950'de McGill Üniversitesi'nde senin üzerinde yapılan araştırmanın şimdi Guantanamo Körfezi ve Ebu Gureyb'deki mahkûmlara uygulandığına inanmam için de sebeplerim var.'

Hayır, bunu kesin olarak söyleyemem. Ancak şunu söyleyebilirim: "Geçenlerde Irak'a gittim; işkencenin orada oynadığı rolü anlamaya çalışıyorum. Bize bu yöntemin bilgi almakla ilgili olduğunu söylediler, ancak sanırım, bunun ötesinde şeyler var; yeni bir ülke inşa etmekle, insanların zihinlerini silip yeniden yaratmakla da ilgili olabilir."

Uzunca bir ara oldu ve cevap verirken farklı bir tona bürünen ses hâlâ gerginliğini koruyordu, ama... bu bir rahatlama belirtisi mi? "Siz CIA ve Ewen Cameron'ın bana yaptıklarını ayrıntılı bir şekilde anlattınız. Onlar benim belleğimi silip beni yeniden yaratmak istediler. Ancak işe yaramadı."

Daha yirmi dört saat bile olmadı, Gail Kastner'ın korkunç görünümlü eski Montreal evlerinden biri olan evinin kapısını çalıyordum. "Kapı açık," diyor, içeriden zar zor duyulan bir

ses. Gail, ayağa kalkmakta zorlandığı için kapıyı açık bıraktığını söylemişti daha önce. Omurgasında çatlaklar vardı ve mafsal iltihaplanmasına bağlı olarak ağrıları artıyordu. Sırtının ağrısı, vücudunda kırıklar, burkulmalar olduğu halde ve dudakları kan içinde, dişleri kırılmış, tezgâhın üstünde sarsılırken, beyninin ön lobuna verilen 150 ila 200 volt arasındaki elektriğinin acısını altmış üç kat hissettiren bir hatırlatıcıydı.

Gail beni maviye çalan gri renkli, hareketli parçaları vasıtasıyla konumu değiştirilebilen şezlong şeklindeki bir koltuğun üzerinde karşıladı. Bu koltuğun yirmi farklı konuma sokulabildiğini ve Gail'in, değişik açılar yakalamaya çalışan bir fotoğrafçı gibi, sürekli onun ayarıyla oynadığını daha sonra öğrendim. Gecesini gündüzünü bu koltukta geçiriyor, rahat etmeye çalışıyor, uyumamaya ve 'benim elektrikli rüyalarım' dediği rüyaları görmemeye çalışıyor. 'Onu' (yani, diğer işkenceler gibi bu şokları da yöneten ve yıllar önce ölen bir psikiyatr olan Dr. Ewen Cameron'ı) gördüğü zamanlardır bu anlar. "Dün gece Eminent Monster'dan iki ziyaretçim vardı," dedi Gail, ben içeriye girer girmez. "Sizi üzmek istemiyorum, fakat hiç hesapta yokken, birdenbire arayıp bu soruları sorduğunuz için anlatıyorum."

Farkındayım, kendimi burada iyi hissetmiyordum. Evin içini inceleyip de bana ilişecek bir yer olmadığını gördüğüm zaman bu duygu daha da artıyordu. Her taraf kâğıt ve kitaplarla doluydu, fakat bunlar açıkça belli bir düzen içerisindeydi; kitapların rengi sararmaya yüz tutmuştu. Gail beni tahta bir sandalyenin durduğunu gördüğüm bir boşluğa geçirdi, fakat teybi koymak için bir parçacık yer istediğimde biraz paniğe kapıldı. Sandalyesinin yanındaki masa söz konusu bile olamazdı: Yirmi tane Matine Regular marka boş sigara paketinin istifinden meydana gelen kusursuz bir piramit bulunuyordu. (Gail telefonda konuşurken beni birbiri ardına sigara içtiği konusunda uyarmıştı: "Özür dilerim, ama sigara içiyorum. Ve çok az yemek yiyorum. Kiloluyum ve sigara içiyorum. Umarım sizin için sorun olmaz.") Gail siyah renkli sigara paketlerinin iç taraflarını boyamış gibiydi, ancak yakından bakınca, gerçekte bunların küçücük harflerle ve sık bir şekilde elyazısıyla karalanmış yazılar olduğunu fark ettim: isimler, rakamlar, binlerce sözcük.

Gün ilerlerken biz konuşmamıza devam ediyoruz; Gail sık sık sigara kâğıdının üzerine bir şeyler yazmak için eğiliyor; "kendim için bir not," diye açıklıyor, "ya da asla hatırıma gelmeyecek şeyler". Gail'in gözünde kâğıt parçaları ve sigara paketleri geleneksel olmayan bir doldurma sisteminden daha fazla şey ifade ediyor. Onun belleği.

Gail'in hafızası yetişkin olarak bütün hayatı boyunca onu zora sokmuş; bir anda buharlaşan gerçekler, anılar, eğer duruyorlarsa (ve çoğu yok olmuştur) yerlere saçılmış enstantane fotoğraflar gibidir. Bazen rasgele bir olayı ('paramparça olan anılardan bir parça' olarak nitelendirdiği) tam olarak hatırlıyor; fakat tarih sorulduğunda altmış yıl uzağında kalıyor. "1968'de," diyor, "Hayır, 1983'te". Ve gerçekte neler yaşadığını göstermek için her şeyin listesini çıkarıp saklıyor. Önce her şeyi karıştırdığı için özür diliyor. Fakat sonra, "Bunu bana o (Dr. Ewen Cameron) yaptı! Bu ev işkencenin bir parçası!" diyor.

Gail yıllardan beri hafıza kaybı ve başka bazı sorunlar yaşamaktadır. Örneğin, garaj kapısının anahtarından aldığı küçücük bir elektrik şokunun kendisinde neden müthiş bir paniğe yol açtığını anlamamaktadır. Ya da saç kurutma makinesini tutan elinin niye titrediğine anlam verememektedir. En çok da, yetişkin dönemlerindeki pek çok olayı hatırladığı halde, neden yirmi yaşından öncekileri neredeyse hiç hatırlamadığını anlayamamaktadır. Kendisini çocukluktan tanıdığını söyleyen biriyle karşılaştığında, "Kim olduğunuzu biliyorum fakat tam olarak çıkaramıyorum şeklinde uyduruk bir şeyler söylüyorum," diyor.

Gail akıl sağlığının tamamen bozulmuş olduğunu düşünüyor. Yirmili, otuzlu yaşlarında depresyonla mücadele edip hap bağımlısı olmuş ve zaman zaman hastanelik olup komaya girecek kadar ciddi rahatsızlıklar geçirmiş. Yaşadığı bu olaylar ailesinin ona sahip çıkmayıp tek başına bırakmasına yol açmış ve çaresiz bir şekilde marketlerin önündeki çöpleri karıştırarak hayatta kalmış. Halinde, eskiden daha travmatik bir şeyin yaşandığını gösteren ipuçları vardı. Ailesi kendisiyle bağlarını koparmadan önce, rahatsızlığının arttığı ve ikiz kız kardeşi Zella'nın kendisine bakmak zorunda kaldığı sıralarda Gail'le kız kardeşi arasında bir

tartışma geçmiş. Gail, "Sen benim neler yaşadığımı bilmiyorsun," dediğinde Zella, "Salonun ortasına işiyorsun, bebek gibi konuşup parmağını emiyorsun ve bebeğimin biberonunu istiyorsun. Bu yüzden bıktım senden!" şeklinde karşılık vermiş. Gail ikiz kardeşinin suçlamalarına nasıl karşılık vereceğini bilmiyor. Evin içine işemek? Yeğeninin biberonunu istemek? Böylesine garip şeyleri yaptığını hatırlayacak bir hafızası bile yoktu.

Gail kırklı yaşlarının sonlarında can yoldaşı olarak tanımladığı Jacop adında bir adamla ilişki yaşamaya başlamış. Jacop, Yahudi Soykırımı'ndan kurtulmuş; hafıza ve hafıza kaybı sorunlarıyla ilgilenen birisiymiş. On yılı aşkın bir süre önce ölen Jacob'a göre, Gail'in akıl almaz şekilde kayba uğradığı yıllar çok sorunlu geçmiş. "Bunun bir sebebi olmalı," dermiş Jacob, onun hayatındaki boşluklarla ilgili olarak. "Bir sebep olmalı."

Gail ve Jacop 1992'de bir gazete bayiinin önünden geçerken kocaman bir gazete manşeti görmüşler: "Beyin Yıkama Deneyleri: İyileştirilecek Kurbanlar." Kastner yazıya bir göz atarken birkaç ifade hemen dikkatini çekmiş: 'bebek gibi konuşmak', 'hafıza kaybı', 'idrarını tutamama'. Jacop, "Bu gazeteyi al," demiş. Bir kafeye oturan çift, 1950'lerde Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü'nün psikiyatrik rahatsızlığı olan hastalar üzerinde garip deneyler yapması için Montreal'li bir doktoru çalıştırmasıyla ilgili akıl almaz hikâyeyi okumaya başlamış; doktor hastaları uykusuz bırakıyor, haftalarca yalnızlığa mahkûm ediyor, yüksek dozda elektrik şokları uyguluyor ve yaygın olarak melek tozu diye bilinen, anormal duygu değişiklikleri yaratan LSD ve halüsinasyona yol açan PCP içeren deneysel uyuşturucu kokteylleri veriyor. McGill Üniversitesi'ndeki Allan Memorial Enstitüsü'nde, yöneticisi Dr. Ewen Cameron'ın denetimi altında hastaları konuşma öncesine, çocukluk durumuna götüren deneyler yapılmıştı. CIA'in Cameron'u maaşa bağlayarak çalıştırmasıyla ilgili haberler 1980'lerin sonlarında Bilgi Edinme Yasası'ndan yararlanılarak yapılan bir başvuru üzerine duyulmuştu ve ABD Senatosu'nda oturumlar yapılmasına yol açmıştı. Cameron'm hastalarından dokuz kişi biraraya gelip CIA ve Cameron'ın araştırmasına fon temin eden Kanada hükümeti aleyhine dava açtılar. Uzayıp giden

duruşmalar boyunca hastaların avukatları, yapılan deneylerle tıp etiğiyle ilgili bütün standartların çiğnendiğini ileri sürdüler. Cameron'ın en küçük psikiyatrik rahatsızlıktan (doğum sonrası depresyon, endişe, hatta evlilikte yaşanan güçlükler konusunda yapılan başvurular) medet umduğunu ve hastaların CIA'in insan beyninin nasıl denetim altına alınabileceği konusundaki bilgiye susamışlığım gidermek için, bilgileri ya da rızaları dışında kobay olarak kullanıldığını söylediler. CIA 1988'de dokuz davacıya 750 bin dolar tazminat ödedi; bu miktar o tarihte CIA'in yapmak zorunda kaldığı en büyük ödemeydi. Bundan dört yıl sonra da Kanada hükümeti deneylerin bir parçası olan diğer hastalara 100 bin dolar tazminat ödemeye karar verecekti.[48]

Cameron ABD'nin modern işkence tekniklerinin geliştirilmesinde rol almakla kalmamış, felaket kapitalizminin temel mantığına eşsiz bir anlayış da sunmuştu. Ancak büyük çaplı bir felaketin (büyük bir yıkımın) 'reformlar'ına zemin hazırlayabileceğine inanan serbest piyasa iktisatçıları gibi, Cameron da insan beynine şok dalgaları göndermek suretiyle yıkım meydana getirerek kusurlu zihni sileceğini ve bu ele geçmez boş sayfa üzerinde yeni bir kişilik yaratacağına inanıyordu.

Gail, CIA ve McGill'in yıllardır içinde yer aldığı bir hikâyenin varlığından az çok haberdardı, fakat dikkatini verememişti; Allan Memorial Enstitüsü'yle herhangi bir ilişkisi olmamıştı. Ancak şimdi Jacop'la birlikte oturan Gail eski hastaların kendi hayatlarına ilişkin anlattıkları şeyler (hafıza kaybı, regresyon) üzerine odaklanmaktadır. "Bu insanların da benim yaşadığım aynı şeyleri yaşamış olmaları gerektiğini fark ettim ve Jacob'a sebep işte bu olmalı," dedim.

ŞOK FABRİKASINDA

Kastner, Allan'a bir mektup yazarak kendisiyle ilgili sağlık dosyasını istedi. İlk başvurusunda ellerinde kendisiyle ilgili bir kayıt bulunmadığını söyleseler de, Gail sonunda tamamı 138 sayfa olan dosyayı aldı. İzni veren doktor, Ewen Cameron'dı.

48) Judy Foreman, "How CIA Stole Their Minds", *Boston Globe*, 30 Ekim 1998; Stephen Bindman, "Brainwashing Victims to Get 100,000", *Gazette* (Montreal), 18 Kasım 1992.

Gail'in sağlık dosyasındaki mektuplar, notlar ve grafikler hükümetlerin ve doktorların ellerindeki gücü kullanmaları konusunda olduğu kadar, 1950'lerde on sekiz yaşında olan bir kızın neredeyse hiç karşılaşmayacağı konularla ilgili içler acısı bir hikâyeden de bahsediyordu. Dosya, Dr. Cameron'ın Gail'in kabul edilmesi konusundaki kararıyla başlıyor: Cameron'ın, "şu ana kadar olan davranışlarına bakıldığında oldukça dengeli bir kimse" diye tanımladığı Gail, hastabakıcılık eğitimi alan başarılı bir McGill öğrencisidir. Ancak, kızına "devamlı olarak psikolojik saldırılarda bulunan ve yoğun bir şekilde rahatsızlık veren kötü niyetli bir babanın sebep olduğu endişe hali yaşamaktadır," diye yazmış Cameron.

Daha önce aldıkları notlarda hemşirelerin Gail'i sevdiği görülmektedir; Gail hastaların bakımıyla ilgili çalışmalarda onlarla birlikte yer almakta ve çalışma arkadaşları Gail'i 'neşeli', 'cana yakın' ve 'üstü başı düzgün' şeklinde tanımlamaktadırlar. Ancak onların gözetimi altında ya da dışında geçirdiği aylardan sonra Gail, dosyada ayrıntılı şekilde belgelenen köklü bir kişilik değişimi sergilemeye başlıyor: Birkaç hafta sonra "çocuk davranışları gösteriyor, tuhaf şeyler söylüyor ve bariz bir şekilde halüsinasyonlar görüyor [aynen alınmıştır] ve yıkıcı tavırlar sergiliyor". Tutulan notlar bu akıllı genç kadının artık ancak altıya kadar sayı sayabildiğini, daha sonra "manipülatif, düşmanca ve saldırgan davranışlar" sergilediğini, pasif ve kayıtsız olduğunu, kendi aile bireylerini tanıyamadığını bildirmektedir. Konan nihai teşhis, buraya geldiği zaman yaşadığı 'endişe'den çok daha kötü olan, 'histerik özellikler taşıyan... şizofren' şeklindedir.

Kuşkusuz, geçirdiği başkalaşımın Kastner'ın dosyasında da sıralanan tedavi şekilleriyle (aşırı ölçüde insülin dozları, çoklu komalar, tuhaf yatıştırıcı ve uyarıcı kombinezonları, uyuşturucuya bağlı uzun süreli uyku dönemleri ve o zamanki standartlardan sekiz misli daha fazla elektro şoklar) hiçbir ilgisi yoktur.

Hemşireler sık sık Kastner'ın doktorundan kaçma girişimlerine işaret etmektedirler: "Kaçış yolu bulmaya çalışıyor... kendisine kötü davranıldığını ileri sürüyor... Enjeksiyon sonrasında ECT'ye karşı çıkıyor." Bu şikâyetler kaçınılmaz bir şekilde Cameron'ın genç meslektaşlarının 'şok fabrikası' olarak adlan-

dırdıkları yere doğru yapılacak bir başka yolculuğun gerekçesi olarak görülmektedir.[49]

BOŞLUK ARAYIŞI

Gail Kastner sağlık dosyasını birkaç kez okuduktan sonra kendini bir tür, kendi hayatının arkeolojik çalışmasını yapan bir arkeologa dönüştürdü, okumaya ve hastanede kendisine yapılanlara potansiyel olarak açıklama getirebilecek her şey üzerinde çalışmaya başladı. İskoçya doğumlu bir Amerikan vatandaşı olan Cameron'ın mesleğinin zirvesine ulaştığını öğrendi: Bu adam Amerikan Psikiyatri Derneği'nin başkanı, Kanada Psikiyatri Derneği'nin başkanı olmuş ve Dünya Psikiyatri Derneği'nin başkanlığını yapmıştı. 1945'te, Nuremberg'deki savaş suçları duruşmalarında Rudolf Hess'in akıl sağlığıyla ilgili rapor vermesi istenen üç Amerikalı psikiyatrdan biriydi.[50]

Cameron, Gail'in araştırmalarına başlamasından uzun süre önce ölmüş, fakat arkasında çok sayıda akademik makale ve konferans konuşmaları bırakmıştı. Ayrıca, CIA'in zihin denetimi deneylerine fon sağlaması konusunda, Cameron'm CIA'le ilişkisi hakkında pek çok ayrıntıyı içeren çalışmalar şeklinde birkaç kitap yayınlanmıştı.* Gail bunların hepsini okudu, ilgili bölümlerin altını çizdi, kendi sağlık dosyasıyla çakışan dönem ve tarihleri işaretledi. Gail, Cameron'ın 1950'lerin başlarında, hastalarının taşıdığı akıl hastalığının 'kök sebepler'ini ortaya çıkarma çalışması olarak 'konuşma terapisi'ni kullanma şeklindeki Freudcu yaklaşım standardını reddettiğini de öğrendi. Onun amacı hastalarının sağlığını iyileştirmek ya da sağlıklarını tekrar düzene sokmak değil, kendi icadı olan 'psişik dürtü' dediği bir yöntemi kullanarak onları yeniden yaratmaktı.[51]

---

49) Gordon Thomas, *Journey into Madness* (New York: Bentam Books, 1989), s. 148.
50) Harvey M. Weinstein, *Psychiatry and the CIA: Victims of Mind Control,* Washington DC: American Psychiatric Press, 1900, s. 92, 99.
*) Bunlar arasında şu eserler yer almaktadır: Anne Collins'in Genel Vali Ödülü'nü kazanan kitabı *In the Sleep Room,* John Mark'ın *The Search for the Manchurian Candidate,* Alan Scheftin ve Edward Optin Jr.'ın *The Mind Manipulators,* Walter Bowart'ın *Operation Mind Control,* Gordon Thomas'ın *Journey into Madness* ve Cameron'ın hastalarından birinin oğlu olan Harvey Weinstein'ın *A Father, a Son and the CIA* adlı kitabı.
51) D. Ewen Cameron, "Psychic Driving", *American Journal of Psychiatry* 112, No: 7 (1956), s. 502-509.

Cameron o zamanlar yayınlanan makalelerine göre, hastalarına sağlıklı yeni davranışlar öğretmenin yolunun onların zihinlerinin içine girip 'eski hastalıklı modelleri parçalamak'tan geçtiğine inanıyordu.[52] Bunun ilk adımı, insanı hayrete düşüren bir amaç olan insan zihnini, Aristoteles'in ileri sürdüğü gibi "üzerinde henüz hiçbir şey bulunmayan bir yazma tableti", bir *tabula rasa* haline getirmek, "modelleri kaldırmak"tı.[53] Cameron, normal fonksiyonlarına müdahale etmek için akla gelen her araçla beyne saldırarak bu durumu hemen elde edebileceği kanısındaydı. Zihin üzerindeki 'şok ve dehşet' savaşıydı bu.

Elektroşok 1940'ların sonlarında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki psikiyatrlar arasında giderek popüler hale gelmişti. Cerrahi lobotomiden daha az kalıcı hasara yol açıyor ve işe yarar görünüyordu: Histeri hastaları sıklıkla sakinleşiyorlardı ve bazı durumlarda elektrik sarsıntısının hastaları daha iyi duruma getirdiği görülüyordu. Fakat bunlar sadece gözlemden ibaretti ve hatta tekniği geliştiren doktorlar bile yöntemin nasıl işlediği konusunda bilimsel bir açıklama getiremiyorlardı.

Belli ki, yöntemin yan etkilerinden korkuluyordu. ECT'nin hafıza kaybıyla sonuçlanacağıyla ilgili bir tartışma söz konusu değildi: En yaygın şikâyet tedavi şekliyle birlikte ortaya çıkıyordu. Hafıza kaybıyla yakından ilgili, yaygın şekilde gündeme getirilen bir başka etkiyse, regresyondu. Doktorlar yaptıkları çok sayıdaki klinik çalışmasında, hastaların tedavinin hemen ardından parmaklarını emdikleri, cenin pozisyonu alarak kıvrıldıkları, kaşıkla beslenme ihtiyacı duydukları ve anneleri için ağladıklarını (sıklıkla doktorları ve hemşerileri anne babalarıyla karıştırdıklarını) ifade etmektedirler. Bu davranışlar genellikle kısa ömürlü olmaktaydı, fakat doktorlar bazı durumlarda, ileri derecede şok dozları kullanıldığında hastalarının tamamen gerilediklerini, yürümeyi ve konuşmayı unuttuklarını bildirmekteydiler. 1970'lerin ortalarında ECT'ye karşı başlatılan bir hasta hakları hareketine öncülük

52) D. Ewen Cameron ve S.K. Pande, "Treatment of the Chronic Paranoid Schzophrenic Patient", *Canadian Medical Association Journal* 78 (15 Ocak 1958), s. 95.
53) Aristoteles, "On the Soul, Book III", *Aristotle* I, *Great Books of the Western World*, Cilt 8, ed. Mortimer J. Adler, çev. W. D. Ross (Chicago: Encylopaedia Britannica, 1952) içinde, s. 662.

eden Marilyn Rice, anılarının ve almış olduğu eğitimin çoğunun şok tedaviler vasıtasıyla silinmesinin nasıl bir şey olduğunu neşeli bir dille anlatıyordu. "Artık Havva'nın, geçmişe ilişkin hiçbir tarihe sahip olmadan, bir başkasının kaburga kemiğinden meydana getirilip yetiştirilirken neler hissettiğini biliyorum. Havva kadar boş hissediyorum kendimi."*[54]

Rice ve diğerlerine göre bu boşluk, telafi edilemez bir kaybı temsil etmektedir. Öte yandan Cameron aynı boşluğa bakıp başka bir şey görmektedir: yeni modellerin yazılabileceği kötü alışkanlıklardan arındırılmış boş bir pano. Ona göre, ECT'yle sağlanan 'anıların toptan kaybı' talihsiz bir yan etki değil, hastayı şizofrence düşünme ve davranışın ortaya çıkmasından çok önceki gelişimin ilk aşamasına geri döndürmenin anahtarı olan, tedavinin temel bir noktasıydı.[55] 'Taş devrine geri dönen' ülkelerin bombalanmasını isteyen savaş yanlısı şahinler gibi, Cameron da şok terapisini, hastalarını çocukluklarına geri döndürmenin, onları tamamen geriletmenin bir aracı olarak görüyordu. Cameron 1962'deki bir yazısında, Gail Kastner gibi hastalarını geriye götürerek içine düşürmek istediği durumu şöyle tanımlamaktaydı: "Sadece mekân-zaman imgesi kaybı yok, mevcut olması gereken bütün duyguların da kaybı söz konusu. Hasta bu aşamada ikinci bir dil ya da evlilik statüsüyle ilgili bütün bilgisini kaybetmek gibi başka türden bir özellik de sergileyebilir. Daha ileri biçimlerde, destek almadan yürüyemeyebilir, beslenmesini sağlayamayabilir ve idrarını tutamama durumu ikiye katlanabilir... Hafıza fonksiyonuyla ilgili bütün bu veçheler şiddetli bir rahatsızlığa dönüşebilir."[56]

Cameron hastasını 'modellerden arındırmak için' tek bir kez yerine, ardı ardına altı kez sarsıntı gerçekleştirme şeklinde Page-Russell denen nispeten yeni bir yöntem kullanıyordu. Hastalarının hâlâ kişiliklerine bağlı kaldığının görülmesi karşısında hayal kırık-

*) Bugün bile çok sınırlı ve hastaların güvenliğiyle rahatını sağlama usullerini de kapsayarak kullanılan ETC'nin, kabul görmesi ve sık sık da ruh hastalıklarının tedavisinde etkin bir tedavi şekli olmasına rağmen, kısa vadeli geçici hafıza kaybı şeklinde bir yan etkisi vardır.

54) Berton Rouche, "As Empty As Eve", *The New Yorker*, 9 Eylül 1974.

55) D. Ewen Cameron, "Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schzophrenia", *Comprehensive Psychiatry* 1, No: 1 (1960), s. 32-33.

56) D. Ewen Cameron, J.G. Lohrenz ve K.A Handcock, "Depatterning Treatment of Schizophrenia", *Comprehensive Psychiatry* 3, No: 2 (1962), s. 67.

lığına uğrayan Cameron, uyarmalar, sakinleştirmeler ve halüsinasyonlara yol açmak suretiyle (chlorpromazine, barbitürates, sodyum amital, nitros oksid, desoksin, Seconal, Nembutal, Veronal, Melicone, Thorazine, largactil ve insülin vererek) onları daha ileri derecede desoryantasyona uğratmaktaydı. Cameron 1956'da yazdığı bir yazıda, bu ilaçların, "savunmalarının azaltılması için onun (hastanın) özelliklerinden arınmasına yaradığı"nı bildirmişti.[57]

Ona göre, 'tamamen modelsizleşme' gerçekleştirilip önceki kişilik yeterli derecede ortadan kaldırılır kaldırılmaz psişik dürtü başlatmak mümkün olabiliyordu. Bu işlem, Cameron'ın hastalarına, "Sen iyi bir annesin, iyi bir eşsin ve insanlar senin arkadaşlığından memnun" şeklindeki teyp mesajlarını dinletmesinden meydana gelmekteydi. Bir davranışçı olan Cameron hastalarına teypten gelen bu mesajları absorbe ettirip, onları farklı bir biçimde davranmaya başlatabileceğine inanıyordu.*

Şoka uğratılarak ve uyuşturucu ilaçlar sayesinde neredeyse bitkisel hayat durumuna sokulan hastalar mesajları dinlemekten başka bir şey yapamamaktadırlar; bu işlem bir hafta boyunca devam etmekte ve her gün on sekizle yirmi saat arasında değişmektedir; bir örnekte Cameron 101 gün aralıksız olarak mesaj dinlemişti.[58]

1950'lerin ortalarında CIA'deki birkaç araştırmacı Cameron'ın metotlarıyla ilgilenmişti. Soğuk Savaş histerisinin başladığı ve teşkilatın 'özel sorgulama teknikleri' denen şey konusundaki araştırmayla ilgili gizli bir program ortaya koyduğu zamana denk geliyordu bu. Gizliliği kalkmış bir CIA belgesinde, bu programın 'psikolojik taciz', 'tam tecrit' ve 'uyuşturucu ilaçlar ve kimyasal maddelerin kullanımı' gibi konuları da kapsayan çok sayıda alışılmamış sorgulama teknikleri üzerinde çalışılıp araştırma yapılmasını içerdiği açıklanmaktaydı.[59] Kod adı önce Bluebird Projesi, daha sonra Artichoke Projesi olan proje sonunda 1953'te MKUl-

---

57) Cameron, "Psychic Driving", s. 503-504.

*) Eğer Cameron'ın bu alandaki gücü biraz daha az olsaydı, onun 'psişik dürtü' kasetleri basit bir şaka olarak görülüp bir yana bırakılabilirdi. Bu fikrinin tamamı Cerebrophone'la ilgili bir reklamdan kaynaklanmıştı; yatağın başucuna yerleştirilen bir gramafon sayesinde 'uyurken yabancı dil öğrenme şeklinde devrimci bir yöntem'den söz ediliyordu.

58) Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, s. 120; Dipnot: Thomas, *Journey into Madness*, s. 129.

59) CIA, "Memorandum for the Record, Subject: Project ARTICHOKE," 31 Ocak 1975,

tra adını almıştı. MKUltra sonraki on yıl içerisinde komünist ve iki taraflı ajan olmalarından kuşkulanılan tutsakları çözmenin yeni yollarını bulmak için yapılan araştırmalara 25 milyon dolar harcadı. Programda 44 üniversite ve 12 hastane dahil olmak üzere 80 kurum yer alıyordu.[60]

Düşüncelerini paylaşmaya yanaşmayan insanlardan ekstra bilgiler almak için ajanların yaratıcı fikirlere başvurmaları konusunda herhangi bir kısıtlama yoktu; sorun, bu fikirleri test etmenin yeni yollarını bulmaktı. Bluebird Projesi ve Artichoke'un ilk yıllarındaki faaliyetler, CIA ajanlarının daha sonra neler olacağını (en azından bir örnekte intihar) görmek üzere birbirlerini hipnotize edip, kendi meslektaşlarının içeceklerine LSD kattıkları traji-komik bir ajan filmindekilere benziyordu; tabii Rus ajanı olduğundan kuşkulanılan kimselere işkence yapmak söz konusu bile edilmiyordu.[61]

Bu test çalışmaları ciddi bir araştırmadan ziyade öldürücü nitelikte eşek şakalarına benziyordu ve alman sonuçlar teşkilatın aradığı türden bilimsel bir kesinlik ortaya koymaktaydı. Bu açıdan çok sayıda deneğe ihtiyaç duyuyorlardı. Bu türden birkaç denemeye girişmişlerdi, fakat süreç riskliydi: CIA'in Amerikan topraklarında tehlikeli ilaçları denediği haberi duyulursa bütün program kesintiye uğrayabilirdi.[62] CIA'in Kanadalı araştırmacılara yönelmesinin sebebi buydu. Kanadalılarla kurulan ilişkinin kökeni, 1 Haziran 1951 yılına ve Montreal'deki Ritz Carlton Hotel'de gerçekleştirilen gizli servisler ve akademisyenlerin katıldığı üç-ülkeli bir istihbarat ajansları toplantısına kadar gitmektedir. Toplantının konusu, Batılı gizli servis topluluğunun komünistlerin savaş tutsaklarının 'beyin yıkama'yı nasıl başardıkları konusuna duydukları ilgiydi. Bunun kanıtı, Kore'de yakalanan Amerikalı askerlerin, görünürde istekli bir şekilde, kameraların

60) Alfred W. McCoy, "Cruel Science: CIA Torture & Foreign Policy", *New England Journal of Public Policy* 19, No: 2 (Kış 2005), s. 218.

61) Alfred W. McCoy, *A Question of Torture: CIA Interrogation, from the Cold War to the War on Terror* (New York: Metropolitan Books, 2006), s. 22, 30.

62) Bu deney sürecinde kendi isteği dışında LSD alanlar arasında Kuzey Koreli savaş mahkûmları; Kentucky, Lexington'daki bir uyuşturucu tedavi merkezinde bulunan bir grup hasta; Maryland'daki Edgewood Chemical Arsenal'da 7 bin Amerikalı asker ve California'nın Vacaville Hapishanesi'nin mahkûmları bulunmaktadır (*a.g.y.*, s. 27, 29).

önüne geçip kapitalizmi ve emperyalizmi suçlamalarıydı. Ritz toplantısında tutulan ve bugün gizliliği kalkmış tutanaklara göre, toplantıya katılanlar (Kanada Savunma Araştırma Kurulu başkanı Omond Solandt, İngiliz Savunma Araştırma Politikası Komitesi başkanı Sir Henry Tizard ve CIA'in iki temsilcisi) Batılı güçlerin komünistlerin bu önemli itirafları nasıl elde ettiklerini acil olarak öğrenmesi gerektiğine inanıyorlardı. Zihnin içindekilerle ilgili ilk adım, beyin yıkama olayının nasıl geliştiğini görmek için "gerçek örnekler üzerinde bir klinik çalışması" yürütmekti.[63] Bu araştırmanın belirlenen amacı, Batılı güçlerin tutsaklar üzerinde beyin denetimini kullanmaya başlamalarına yönelik değildi; Batılı görevlilerin ele geçirildikleri zaman karşılaşabilecekleri her türden zorlayıcı tekniklere karşı hazırlanmasından ibaretti.

Elbette CIA'in ilgilendiği başka şeyler de vardı. Zaten Ritz'deki gibi kapalı kapılar ardında gerçekleştirilen toplantıların tek bir konuyla sınırlanması mümkün değildi. Nazi işkenceleriyle ilgili olarak yapılan ifşaatların dünya çapında değişikliklere yol açmasının hemen ardından, teşkilatın kendisine ait alternatif sorgulama teknikleri geliştirmekle ilgilendiği açıkça kabul ediliyordu.

Ritz toplantısına katılanlardan birisi de McGill Üniversitesi'ndeki psikoloji bölümünün başkanı Donald Hebb'di. Gizliliği kalkan tutanaklara göre, Amerikan askerlerinin itiraflarının sırrını çözmeye çalışan Hebb, komünistlerin tutsakları yoğun bir şekilde dış dünyadan izole ederek ve her türlü duyusal algılamayı önleyerek yanılgıya düşürebildiklerini düşünüyordu. Teşkilatın şefleri bu düşünceden etkilendiler ve üç ay sonra Hebb bir dizi gizli duyusal yoksunlaştırma deneyleri yapmak için Kanada'nın Milli Savunma Bakanlığı'ndan bir araştırma fonu aldı. Hebb, McGill öğrencilerinden meydana gelen altmış üç kişilik bir gruba, gözlerini tamamen kapatan siyah gözlükler takıp, kulaklarındaki kulaklıktan beyaz gürültü dinlemeleri ve temas duygusunu engellemek için ellerine ve kollarına boru şeklinde kartonlar

63) "Arşivlerde bulunan el yazısıyla yazılmış bir not, Dr. Caryl Haskins ve Komutan R. J. Williams'ın bu toplantıda CIA temsilcisi olarak bulunduklarını ortaya koymaktadır." David Vienneau, "Ottowa Paid for '50's Brainwashing Experiments, Files Sow", *Toronto Star*, 14 Nisan 1986; "Minutes of June 1, 1951, Canada/USA/UK Meeting Re: Communist 'Brainwashing' Techiques during the Korean War", Ritz-Carlton Hotel'deki toplantı, Montreal, 1 Haziran, 1951, s. 5.

geçirilerek bir odaya kapatılmaları karşılığında günlük 20 dolar ödedi. Günler ilerledikçe öğrenciler bir hiçlik denizine doğru çekilmeye başladılar, gözleri, kulakları ve elleri kendilerine yön veremez oldu ve giderek artan renkli hayal dünyalarında yaşadılar. Hebb daha sonra bu yoksunlaştırmanın beyin yıkamaya karşı insanı daha duyarlı hale getirip getirmediğini görmek için onlara, hayaletlerin varlığından ya da bilimin yalancılığından söz eden (öğrencilerin deney başlamadan önce yanlış buldukları düşüncelerdi bunlar) ses kayıtları dinletmeye başladı.[64]

Hebb'in bulguları üzerine düzenlenen gizli bir raporuna göre, Savunma Araştırma Kurulu, duyusal yoksunlaştırmanın çok açık biçimde denek öğrenciler arasında "aşırı derecede zihin karışıklığına ve halüsinasyonlara sebep olduğu, algısal yoksunluk döneminde ve hemen sonrasında önemli derecede zihinsel yetenek azalmasının meydana geldiği" sonucuna varmıştı.[65] Üstelik öğrencilerin uyarılara olan açlığı onları, teypten dinletilen düşünceler karşısında şaşırtıcı bir biçimde alıcı hale getirmekte ve gerçekte birkaç kişi deneyden sonra haftalarca süren akıl akılmaz şeylere ilgi duymaya başlamaktadır. Sanki duyusal yoksunluk onların beyinlerini kısmen siliyor ve duyusal uyarı modellerini yeniden yazıyordu.

Hebb'in önemli çalışmasının bir kopyası CIA'e, 41 kopyası ABD Donanması'na, 42 kopyası da ABD Ordusu'na gönderildi.[66] Ayrıca CIA de, Hebb'in haberi olmadan teşkilata rapor veren, öğrenci araştırmacılarından biri olan Maitland Baldwin vasıtasıyla bulguları doğrudan doğruya izliyordu.[67] Bu yakın ilgi şaşırtıcı değildi: En azından Hebb, yoğun tecridin çok açık bir şekilde düşünme yeteneğine engel olduğunu ve insanları telkinlere açık hale getirdiğini (sorgucular için paha biçilmez fikirlerdi bunlar) ortaya koymuştu. Hebb sonuçta, sadece ele geçirilen

64) D O. Hebb, W. Heron ve W.H Bexton, *Annual Report*, Contract DRBX38, Experimental Studies of Attitude, 1953.
65) *Defence Research Board Report to Treasury Board*, 3 Ağustos 1954, gizlilik kararı kaldırılmış belge, s. 2.
66) "Distribution of Proceeding of Fourth Symposium, Military Machine, 1952", gizlilik kararı kaldırılmış belge.
67) Zuhair Kashmeri, "Data Show CIA Monitored Deprivation Experiments", *Globe and Mail* (Toronto), 18 Şubat.

teşkilat görevlilerinin 'beyin yıkama'dan korunması için değil, psikolojik işkencede kullanılacak bir kılavuz olarak da işe yarayabilecek araştırması açısından muazzam bir potansiyel bulunduğunu fark etmişti. Hebb 1985'te ölümünden önce verdiği son röportajında, "Savunma Araştırma Kurulu'na raporlarımızı verdiğimiz zaman önemli sorgulama tekniklerini tanımladığımız çok açıktı," diyordu.[68]

Hebb'in raporu, deneklerden dördünün "kendiliğinden, yapı içinde olmanın bir tür işkence şekli olduğunu söyledikleri"ni bildiriyordu; onları (iki ya da üç gün) eşiklerini aşmaya zorlamanın çok açık bir şekilde tıp etiğini çiğnemek olacağı anlamına geliyordu bu. Bunu sınırlamaların farkında olarak deneye koyan Hebb şöyle söylemektedir: 'Kesin sonuçlar'a ulaşılamıyordu; çünkü denekleri 30 ila 60 gün arasında algısal izolasyon koşullarında tutmaya zorlamak mümkün değildi.[69]

Hebb'e göre bu mümkün değildi, fakat onun McGill'li meslektaşları ve akademik ezeli rakibi Dr. Cameron'a göre mümkündü. (Hebb daha sonra, akademik incelikleri bir yana bırakarak, Cameron'ı 'suç işleyen bir aptal' olarak nitelendirecekti.)[70] Cameron, hastalarının belleklerinin yok edilmesinin akıl sağlığına doğru yapılan yolculukta atılacak ilk adım olarak gerekli olduğuna ve bu yüzden de Hipokrat yemininin çiğnenmediğine inanıyordu. Rıza gösterme konusuna gelince, hastaları kendisinin insafına sığınmışlardı; standart rıza şekli Cameron'ı, beynin ön loblarının bütünü üzerinde çalışmak dahil tam bir yetkiyle donatıyordu.

Cameron yıllardır teşkilatla temas halinde olmasına rağmen, kurumu 1957'de İnsan Ekolojisi Araştırması Derneği adındaki bir kurum vasıtasıyla aklayarak CIA'den ilk bağışını aldı.[71] Ve CIA dolarları su gibi akarken, Allan Memorial Enstitüsü hastaneden ziyade tüyler ürpertici bir hapishaneye benziyordu.

---

68) *A.g.y.*
69) Hebb, Heron ve Bexton, *Annual Report*, Contract DRB X38, s. 1-2.
70) Juliet O'Neill, "Brain Washing Tests Assailed by Experts", *Globe and Mail* (Toronto), 27 Kasım 1986.
71) Weistein, *Psychiatry and CIA*, s. 122; Thomas, *Journey into Madness*, s. 103; John D. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The CIA and Mind Control* (New York, Times Books, 1979), s. 133.

İlk değişiklikler elektroşok dozlarının dramatik biçimde artırılması şeklinde oldu. Tartışmalı Page-Russell elektroşok makinesini icat eden iki psikiyatr, toplam 24 bireysel şok olmak üzere hasta başına dört uygulama önerdiler.[72] Cameron otuz gün boyunca günde iki kez olmak üzere, her deneğe korkunç şekilde 360 bireysel şok vererek makineyi hastaları üzerinde kullanmaya başladı; bu, ilk zamanlardaki Gail gibi hastalara verilenden çok çok fazla bir ölçekti.[73] Hastalarına verdiği sersemletici uyuşturuculara, daha deneysel olan, CIA'in özel bir ilgi gösterdiği düşünce değişikliği yaratma özelliğine sahip maddeler (LSD ve PCP) ilave ediyordu.

Cameron zihin boşaltma cephaneliğine başka silahlar da eklemişti; duyusal algılama yoksunluğu ve uyku süresinin uzatılmasının teypten verilen mesajların daha iyi alınmasını sağlayarak, "bireyin savunma yetisini daha çok azaltacağı"nı ileri sürüyordu.[74] CIA'in dolarları geldiğinde, Cameron bu paraları hastanenin arkasındaki at ahırlarını izolasyon kulübelerine çevirmekte kullandı. Ayrıca, bir bodrum katının üzerini de, adamakıllı kafa yorarak İzolasyon Odası dediği bir odayı da kapsayacak şekilde yeniden düzenletti.[75] Odayı ses geçirmez hale getirip içeriye beyaz gürültü verdi, ışıkları söndürüp hastalarının gözlerine sımsıkı kapatan siyah gözlükler, kulaklarına 'plastik kulak zarları' yerleştirdi ve elleriyle kollarına rulo şeklinde kartonlar geçirip, 1956'daki bir yazısında söylediği gibi, "vücutlarıyla temaslarını kesti; böylelikle onların benlik imgelerini tahayyül etmeleri engellendi".[76] Fakat Hebb'in öğrencileri birkaç gün sonra daha az yoğunluktaki duyusal algılama yoksunluğundan uzak tutulurken, Cameron hastalarını haftalarca bu uygulamaya tabi tuttu, hatta onlardan birisi izolasyon odasında otuz beş gün kaldı.[77]

---

72) R.J. Russell, L.G.M. Page ve R.L. Jillett, "Intensified Electroconvulsant Therapy", *Lancet* (5 Aralık 1953), s. 1178.
73) Cameron, Lohrenz ve Handcock, "The Depatterning Treatment of Schizophrenia", s. 68.
74) Cameron, "Psychic Driving", s. 504.
75) Thomas, *Journey into Madness*, s. 180.
76) D. Ewen Cameron vd., "Sensory Deprivation: Effects upon the Functioning Human in Space Systems", *Symposium on Psychophysiological Aspects of Space Flight*, ed. Bernard E. Flaherty (New York: Columbia University Press, 1961), s. 231; Cameron, "Psychic Driving", s. 504.
77) Marks, *The Search for the Manchurian Candidate*, s. 138.

Cameron daha da ileri giderek, hastalarını günde yirmi ila yirmi iki saat arasında uyuşturucu ilaçlara bağlı olarak hayale daldırdığı Uyku Odası denen yerlerde duyularından yoksunlaştırdı; hemşireler her iki saatte bir yatma sorunlarını gidermek için gelip, sadece yemek yemeleri ve tuvalete gitmeleri için hastaları uyandırdılar.[78] Hastalar on beş ila otuz gün arasında bu durumda tutulurken, Cameron "bazı hastaların 65 gün boyunca sürekli uyutulduğu"nu bildiriyordu.[79] Hastane personeline hastaların konuşmalarına izin vermemeleri ve odada ne kadar kalacakları konusunda bilgilendirmemeleri yönünde talimat veriliyordu. Bu kâbustan hiç kimsenin kurtulmayı başaramadığından emin olmak için Cameron, bir grup hastaya küçük dozlar halinde, felç durumuna yol açan ve onları kelimenin tam anlamıyla kendi bedenlerine hapsedilmiş mahkûmlara dönüştüren uyuşturucu nitelikli Curare veriyordu.[80]

Cameron 1960'taki bir yazısında şöyle söyleyecekti: "Zaman ve mekân imgesi'ni sürdürmemize imkân sağlayan 'iki önemli faktör' vardır; başka bir söyleyişle, bunlar, nerede ve kim olduğumuzu anlamamıza imkân vermektedir. Bu iki faktör, a) devamlı duyusal algımız ve b) hafızamızdır." Cameron elektroşoklarla hafızayı yok ediyor; izolasyon kulübeleriyle duyusal algılamayı ortadan kaldırıyordu. Hastalarını hangi zamanda ve nerede olduklarını anlama duygusunu tamamen kaybettirmeye zorlama konusunda kararlıydı. Bazı hastaların yemek saatlerine dayanarak günün zamanını takip ettiklerini fark eden Cameron mutfak görevlilerine yemek zamanlarını değiştirip, kahvaltı saatinde çorba, yemek saatinde yulaf peltesi vererek kafa karışıklığı yaratmaları talimatını verdi. "Bu zaman aralıklarını ve menüyü değiştirerek bu yapıyı kırabileceğimizi umuyorduk," diye bildiriyordu Cameron, memnuniyetle. Ancak bütün çabalarına rağmen bir gün hastalardan birinin, "her sabah saat dokuzda hastanenin üstünden uçan bir uçağın güç bela duyulan gürültüsü"ne dikkat ederek dış dünyayla bağını sürdürdüğünü fark etti.[81]

---

78) Cameron ve Pande, "Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient", s. 92.
79) D. Ewen Cameron, "Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia", s. 27.
80) Thomas, *Journey into Madness*, s. 234.
81) Cameron vd., "Sensory Deprivation", s. 226, 232.

İşkence sonrasında hayatta kalanların tanıklığına aşina olan bir kimse için bu ayrıntı yürek parçalayıcıdır. Tutsaklara aylarca ya da yıllarca süren bunca izolasyon ve vahşetten sonra nasıl hayatta kalabildikleri sorulduğunda, onlar sık sık, uzaktaki kilise çanlarının çalışından ya da Müslümanların ezan sesini duymalarından, ya da yakınlardaki bir parkta oyun oynayan çocuklardan söz etmektedirler. Hayat bir hapishane hücresinin dört duvarı arasına sıkıştırıldığında, dışarıdan gelen bu seslerin ritmi bir tür cankurtaran halatı, tutsağın hâlâ insan olduğu, işkencenin dışında bir dünyanın bulunduğunun kanıtı haline gelmektedir. "Dört kez dışarıda güneşin doğuşuyla birlikte ötüşen kuşların sesini duydum; dört gün geçirdiğimi bilmemi sağlayan budur," diyordu Uruguay'ın son diktatörlük döneminde canını kurtarabilenlerden birisi, özellikle vahşi işkencelere maruz kaldığı bir yılı hatırlarken.[82] Allan Memorial Enstitüsü'nün bodrum katında kaldığı sırada karanlıkta, uyuşturucular ve elektroşokların tozu dumanı arasında bir uçağın motor gürültüsünü duymak için çaba harcadığını söyleyen, kimliği açıklanmayan bir kadın, doktor denetiminde bir hasta değil, esas olarak işkence altındaki bir tutsaktır.

Cameron'ın işkence koşulları yarattığının çok iyi farkında olması ve sıkı bir anti-komünist olarak, hastalarının Soğuk Savaş'a yönelik bir çabanın parçası olması düşüncesinden haz duymasının birkaç güçlü göstergesi vardır. 1955'te popüler olan bir dergiye verdiği röportajda açık açık, hastalarını sorgulamayla yüz yüze kalan savaş tutsaklarına (POW) benzetmekte ve onların "komünistlerin elindeki tutsaklar gibi, direnme (tedaviye) ve çözülme eğilimi gösterdikleri"ni söylemektedir.[83] Bir yıl sonra, modelsizleştirmenin amacının gerçekte 'savunmaların fiilen kırılması' olduğunu yazıyor ve aralıksız devam eden sorgulama altındaki bireyin çözülmesi olayının da buna benzediğini belirtiyordu.[84] Cameron 1960'ta sadece diğer psikiyatrlara değil, askeri kesimden dinleyicilere de, geliştirdiği duyusal algılama yoksun-

82) Lawrence Weschler, "*A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990), s. 125.
83) Kanada'da yayınlanan *Weekend* dergisinde çıkan söyleşi; akt. Thomas, *Journey into Madness*, s. 169.
84) Cameron, "Psychic Driving", s. 508.

luğu konusundaki araştırması üzerine konferanslar veriyordu. Texas'ta Brooks Hava Kuvvetleri Üssü'nde yaptığı bir konuşmada şizofreniyi tedavi ettiğini ileri sürmüyor ve gerçekte "duyusal algılama yoksunluğunun şizofreninin temel belirtilerini (halüsinasyonlar, aşırı endişelenme, gerçeklikle karşılaşmaktan kaçma) ortaya çıkardığı"nı kabul ediyordu.[85] Cameron konferans notlarında, elektro şok ve ardı arkası gelmez teyp mesajlarının kullanımına (ve sorgulama taktiklerinin ilk belirtilerinin ortaya çıkışına) atıfta bulunarak, bunun ardından gelen 'duyusal algılama yoksunluğu'ndan söz etmekteydi.[86]

Cameron'm çalışmalarını 1961 yılına kadar CIA finanse etti ve yıllarca ABD hükümetinin onun araştırmalarıyla bir ilişkisinin olup olmadığı konusu açıklık kazanamadı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde, nihayet Senato oturumlarında ve daha sonra hastaların teşkilata karşı toplu olarak başlattıkları çığır açan davada CIA'in deneylere finansman sağladığı kanıtlandığı zaman, gazeteciler ve temsilciler meclisi üyeleri CIA'in olaylarla (ele geçirilen ABD askerlerinin korunması amacıyla yürütülen beyin yıkama tekniklerine yönelik araştırmayla) ilişkisini kabul ettiler. Gerçi basının dikkati daha çok, hükümetin asit trip'lere finansman sağladığı şeklindeki sansasyonel ayrıntı üzerinde yoğunlaşıyordu. Oysa asıl büyük çaplı skandal, CIA ve Ewen Cameron'm hiçbir mantığı olmayan deneyleriyle sorumsuz biçimde insanların hayatlarını paramparça ettiklerinin ortaya çıkmasıyla patlak vermişti; araştırmanın gereksizliği apaçık biçimde ortadaydı çünkü: Beyin yıkamanın bir Soğuk Savaş miti olduğunu herkes biliyordu. CIA kendi adına bu yorumu aktif bir biçimde destekliyor ve saygın (ve o zamanlar etkin olan) bir üniversitede bulunan işkence laboratuvarına finansman sağlama konusundan ziyade, ağızlarında laf geveleyen bilim-kurgu soytarılarıyla alay edilmesini yeğliyordu. Cameron'a ilk ulaşan kimse olan CIA psikiyatrı John Gittinger, Senato oturumunda tanıklık yapmaya zorlandığında, Cameron'a verdiği desteğin "aptalca bir hata... korkunç bir hata" olduğunu

85) Cameron kendi tezini desteklemek için bir başka araştırmacı Norman Rosenzweig'ten alıntı yapıyordu; Cameron vd., "Sensory Deprivaton", s. 229.
86) Weistein, *Psychiatry and the CIA*, s. 222.

söylemişti.[87] Oturumlarda MKUltra'nın eski müdürü Sidney Gottlieb'den 25 milyon dolarlık programla ilgili bütün dosyaların imha edilmesi için neden talimat verdiği konusuna açıklama getirmesi istendiğinde, Gottlieb, "MKUltra projesinin Teşkilat açısından gerçek anlamda olumlu sonuçlar ortaya koyamadığı" şeklinde karşılık verecekti.[88] 1980'lerden sonra anaakım basın organları ve kitaplarda ortaya konan MKUltra'nın ne olduğuna ilişkin araştırmaya yönelik anlatımlarda, yapılan deneyler devamlı olarak 'zihin denetimi' ve 'beyin yıkama' şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, 'işkence' sözcüğü neredeyse hiç kullanılmamaktadır.

KORKUNUN BİLİMİ

New York Times 1988'de ABD'nin Honduras'ta işkence ve adam öldürme olaylarına karışması konusunda tüyler ürpertici bir araştırmaya yer verdi. Honduras'ın kötü şöhrete sahip vahşi Müfreze 3-16'sınm sorgucularından biri olan Florencio Caballero, *Times*'a, kendisi ve yirmi dört arkadaşının Texas'a götürülüp CIA tarafından eğitildiklerini söyledi. "Tutsakların korku ve zayıflıklarını incelemek için psikolojik yöntemler öğrettiler bize. Sürekli ayakta tut, uyumasına izin verme, çıplak bırak ve dış dünyayla temasını kes, hücresine fareler ve hamamböcekleri bırak, kötü yiyecekler koy önüne, ölü hayvanlar ver, üstlerine soğuk su dök, bulunduğu yerin ısı derecesini değiştir." Oysa sözünü etmediği bir teknik daha vardı: elektroşok. Caballero ve arkadaşları tarafından 'sorgulanan' yirmi dört yaşında eski bir mahkûm olan Inés Murillo aynı *Times*'a şunları anlatacaktı: "Bana defalarca elektrik verdiler, çığlıklar attım, şok yüzünden yığılıp kaldım. Ancak çığlıklar sizi kurtarmaya yetmiyor... Burnuma duman kokusu geliyordu, şoklar sırasında etimin yandığını fark ettim. Beni çıldırtıncaya kadar işkenceye devam edeceklerini söylüyorlardı. İnanmıyordum onlara. Fakat daha sonra bacaklarımı arala-

87) "Project MKUltra, The CIA's Program of Research in Behavioral Modification", *Joint Hearings Before the Select Committee on Intelligence and the Subcommittee on Health and Scientific Research of the Committee Human Resources*, Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, 95. Toplantı, 1. Oturum, 3 Ağustos 1977. Akt. Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, s. 178.
88) *A.g.y.*, s. 143.

yıp cinsel organıma tel bağladılar."[89] Ayrıca Murio, odada bir başkasının daha bulunduğunu söylüyordu: Diğerlerinin 'Mr. Mike' adını verdikleri sorgucularına sorular yönelten bir Amerikalı.[90]

CIA'in başkan yardımcısı Richard Stolz, "Caballero'nun gerçekten CIA'in bir insan kaynakları toplantısına ya da sorgulama kursuna katıldığı"nı doğrularken, bu açıklamalar Senato'nun seçtiği İstihbarat'la ilgili Komite'nin konuyu görüşmek üzere toplantılar yapmasına yol açtı.[91] *The Baltimore Sun*, Bilgi Edinme Yasası'na dayanarak Caballero gibi insanları eğitmekte kullanılan kurs materyallerinin açıklanmasına yönelik bir dosya hazırladı. CIA yıllardır böyle bir talebi yerine getirmeyi kabul etmiyordu; CIA, nihayet haklarında dava açılması tehdidiyle karşılaşınca ve işin aslının ortaya dökülmesinden dokuz yıl sonra, *Kubark Karşı İstihbarat Sorgulaması* adlı bir elkitabı çıkardı ortaya. Başlık şifreliydi: *The New York Times*'a göre "Kubark", "rasgele seçilmiş KU ve teşkilatın o dönemde kendisi için kullandığı şifreli bir kelime olan BARK'ın biraraya getirilmesinden oluşan bir sözcüktü".[92] Bu elkitabı, daha çok MKUltra'nın başlattığı bir araştırmaya dayalı 128 sayfalık gizli bir kılavuzdu ve Dr. Ewen Cameron'la Donald Hebb'in deneylerinin bütün izleri burada yer almaktaydı. Yöntemler yelpazesi duyusal algılama yoksunluğundan stres konumlarına ve acı verecek derecede insanların kafalarına torba geçirmeye kadar uzanmaktaydı. (Elkitabı, bu taktiklerin çoğunun yasadışı olduğunu ve şu durumlarda ... önceden Merkez'in onayının alınması gerektiğini bildirmektedir: 1) bedensel zararlar oluşacaksa, 2) itiraf ettirmek amacıyla tıbbi, kimyasal *ya da elektrikli* yöntemler yahut materyaller kullanılacaksa".)[93]

---

89) James LeMoyne, "Testifying to Torture", *New York Times*, 5 Haziran 1988.

90) Jennifer Harbury, *Truth, Torture and the American Way: The History and Consequences of U.S Involvement in Torture* (Boston: Beacon Press, 2005), s. 87.

91) Senate Select Committee on Intelligence, "Transcript of Proceedings before the Select Committee on Intelligence: Honduran Interrogation Manual Hearing", 16 Haziran 1988 (Box 1, CIA Eğitim Kılavuzları, Dosya: Interrogation Manual Hearings, Ulusal Güvenlik Arşivleri) Akt. McCoy, *A Question of Torture*, s. 96.

92) Tim Weiner, "Interrogation, C.I.A.-Style," *New York Times*, 9 Şubat 1997; Steven M. Kleinman, "KUBARK Counterintelligence Interrogation Review: Observations of an Interrogator", Şubat 2006, Intelligence Science Board, *Education Information* (Washington D.C.: National Defense Intelligence College, Aralık 2006), s. 96.

93) Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Temmuz 1963, s. 1 ve 8. Gizlilik kararı kaldırılan kılavuzun tamamı Ulusal Güvenlik Arşivleri'nin www.gwu.edu/-nsarchiv adresinden elde edilebilir. Vurgulamaları biz ekledik.

Bu elkitabı, MKUltra programı'nın son yılı ve Cameron'ın CIA finansmanlı deneylerinin sona ermesinden iki yıl sonrasının tarihi olan 1963 tarihini taşıyordu. Kitapçık, tekniklerin usulüne uygun olarak kullanıldığını ve bir direniş kaynağına ulaşarak 'direnme gücünü kıracakları'nı ileri sürmektedir. Bu, MKUltra'nın gerçek amacını ortaya koyuyordu: Amaç (projenin sadece bir yanı olan) beyin yıkama araştırması değil, 'direniş kaynakları'ndan bilgi elde etmek için bilimsel temellere dayalı bir sistem tasarımıydı.[94] Başka bir deyişle, işkenceydi.

Elkitabının ilk sayfasında, bunun "deneklerle yakından ilgilenen uzmanların sürdürdüğü bilimsel araştırmalar dahil, yoğun bir araştırma"ya dayalı sorgulama yöntemlerinin anlatılmasından ibaret olduğu ortaya konmaktadır. Anlaşılan bu, tam ve rafine bir yeni işkence çağıdır; İspanyol Engizisyonu'ndan bu yana standart hale gelen şiddete dayalı bir işkence uygulaması değildir. Kitapçığın bir tür önsöz olan bölümünde şu saptamada bulunulmaktadır: "Karşılaştığı sorunlara yönelik uygun, modern bilgi sağlayan istihbarat servisi, işlerini on sekizinci yüz yıl tarzında el altından yürüten bir servise göre büyük avantajlara sahip bulunmaktadır... Geçtiğimiz on yılda yürütülen psikolojik araştırmalara atıfta bulunmadan sorgulamayı ciddi şekilde tartışmak mümkün değildir artık."[95] Bunun ardından da kişiliklerin nasıl yıkılacağı konusu anlatılıyordu.

Elkitabı, "McGill Üniversitesi'nde gerçekleştirilen çok sayıda deney"e atıfta bulunan duyusal algılama yoksunluğu üzerine uzun bir bölümü içermektedir.[96] Tecrit Odaları'nın nasıl inşa edileceği anlatılmakta, "duyu yoksunluğunun, öznenin zihninin dış dünyayla temasının kesilmesi suretiyle regresyona yol açmasına ve böylelikle kendi içine kapanmaya zorlamasına dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda, sorgulama sırasında hesaba kitaba ve uyarıya dayalı olarak duyusal algılamaya izin verilmesi suretiyle, gerileme gösteren deneğin sorgucuyu baba figürü olarak görmesi sağlanmaktadır".[97] Bilgi Edinme Yasası'ndan yararlanılarak yapı-

94) *A.g.y.*, s. 1, 38.
95) *A.g.y.*, s. 1-2.
96) *A.g.y.*, s. 88.
97) *A.g.y.*, s. 90.

lan bir başvuru, Latin Amerika'ya yönelik olarak ilk defa 1983 yılında yayınlanan elkitabının güncelleştirilmiş bir baskısını da ortaya çıkarmıştır. Söz konusu baskıda, "Işık girişinin engellenmesi için pencerelerin duvarlarının oldukça yüksek yerlerine yapılması gerekliliği" vurgulanıyordu.*[98]

Bu tam da Hebb'in korktuğu şeydi: 'önemli bir sorgulama tekniği' olarak duyusal algılama yoksunluğunun kullanımı. Oysa bu, tam da Cameron'ın arzu ettiği çalışma şeklidir ve onun, *Kubark* formülünün özünü oluşturan 'zaman-mekân imgesini bozma' yöntemidir. Bu elkitabı, Allan Memorial Estitüsü'nün bodrum katındaki hastaların modelsizleştirilmesinde kullanılan tekniklerden bazılarını anlatmaktadır: "Seanslar, kaynağın kronolojik düzen duygusunu rahatsız edecek şekilde planlanmalıdır. ... Sorgulanan kişilerden bazılarının sürekli zaman değişikliği yapılarak, saatin ileri-geri alınması ve yemek servislerinin değişik saatlerde yapılması (son yapılan yemek servisinden on ya da on beş dakika sonra) yöntemiyle geriye götürülmesi mümkündür. Gece ve gündüz vakitleri iyice karıştırılmalıdır."[99]

Kubark yazarlarının *hayal gücünü* herhangi bir teknikten daha fazla ortaya koyan şey, Cameron'ın regresyon (yetişkin insanların kim, hangi zamanda ve nerede oldukları duygusundan yoksun bırakılarak, zihinleri istenen şekilde doldurulmaya müsait boş bir levha olan bakıma muhtaç çocuklara dönüştürülebileceği düşüncesi) üzerine odaklanma çabalarıydı. Yazarlar tekrar tekrar aynı konuya dönmekteydiler. "Sorgulamanın önündeki engelleri kaldırmak için kullanılan bütün teknikler ve basit tecritten hipnozlara ve narkozlara kadar uzanan bütün bir yelpaze, asıl olarak regresyon sürecini hızlandırma yöntemleridir. Sorgulanan kişiler yetişkinlikten daha çocuksu bir duruma kayarken, öğrenmeyle oluşmuş ya da yapılandırılmış kişilikleri kaybolmaya başlarlar." Bu, tutsağın 'psikolojik şok'a ya da 'hayat belirtilerinin geçici olarak kaybolması' durumuna girdiği zamandır; yani, "kaynağın tel-

*) 1983 basımı çok açık biçimde sorular sorma ve dostça hatırlatmalarla tamamlanmış ve bir sınıfta kullanım için hazırlanmıştır ["seanslara daima yeni bataryalarla başlayın"].

98) Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual-1983*, gizliliği kadırılmış belge için bkz. www.gwu.edu/-nsarchiv; *a.g.y.*

99) Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Temmuz 1963, s. 49-50, 76-77.

kine daha açık, itaat etmesinin daha mümkün olduğu, işkenceci için uygun olan andır".[100]

Wiscoins Üniversitesi'nde tarihçi olan ve *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War on Terror* adlı kitabında Engizisyon'dan bu yana işkence tekniklerinin evrimini belgesel hale getiren Alfred W. McCoy, *Kubark* kitapçığının peşinden duyusal aşırı yükleme şokuyla gerçekleştirilen duyusal algılama yoksunluğu formülünü, "üç yüzyıldan daha fazla bir geçmişi olan zalim acı bilimindeki ilk gerçek devrim" olarak tanımlamaktadır.[101] Yine McCoy'a göre, 1950'lerdeki McGill deneyleri olmadan gerçekleşmesi mümkün değildi bunun. "Tuhaf aşırılıklarından sıyrılarak, Dr. Hebb'in daha önceki başarısı üzerine inşa edilen Cameron'ın deneyleri, CIA'in iki aşamalı psikolojik işkence yöntemi açısından bilimsel bir temel oluşturdu."[102]

Kubark yöntemi nerede öğretilirse öğretilsin, çok açık ve kesin modeller (tamamen şok yaratmak, yoğunlaştırmak ve şoku devam ettirmek üzere tasarlanmış) ortaya çıkarmıştır: Elkitabının talimatlarında belirtildiği üzere, zanlılar mümkün olan en sinir bozucu ve yönsüzleştirici bir şekilde (gece geç saatte ya da sabah erken düzenlenen saldırılarla) ele geçirilirler. Sonra hemen kafalarına torba geçirilir ya da gözleri bağlanır, çırılçıplak soyulur ya da dövülürler ve daha sonra da bir şekilde duyusal algılama yoksunluğuna tabi tutulurlar. Ve elektroşokun kullanımına Guatemala'dan Honduras'a, Vietnam'dan İran'a, Filipinler'den Şili'ye kadar her yerde rastlanmaktadır.

Bu elbette ki bütünüyle Cameron ya da MKUltra'nın etkisi sayesinde gerçekleşmiyordu. İşkence daima, öğrenilen teknik ve insanların kişisel dokunulmazlığın hüküm sürdüğü her yerde mevcut olan vahşet güdüsünün bir kombinezonu, kendiliğinden bir olgu olmuştur. Elektroşok 1950'lerin ortalarında Cezayir'deki özgürlük savaşçılarına karşı, sık sık da psikiyatrların yardımına başvurularak Fransız askerlerince rutin bir şekilde

100) *A.g.y.*, s. 41, 66.
101) McCoy, *A Question of Torture*, s. 8.
102) McCoy, "Cruel Science", s. 220.

kullanılmıştır.[103] Fransız askeri liderleri bu dönemde, Kuzey Carolina'daki Fort Bragg'da bulunan ve öğrencilere Cezayir tekniklerinin öğretildiği bir ABD askeri 'kontrgerilla' okulunda seminerler veriyorlardı.[104] Ayrıca şu da çok açıktı ki, Cameron'ın ağır derecede şok kullanma şeklindeki özel modeli sadece acı vermekle kalmıyordu, CIA'ye çok etkileyici gelen, yapılanmış kişiliklerin silinmesi şeklinde özel bir amacı da vardı. CIA 1966'da Saygon'a, aynen Cameron'ın verme lütfunda bulunduğu türden bir elektroşok makinesi olan bir Page-Russell'la donatılmış üç psikiyatr gönderdi; bu makine birkaç tutsağın ölümüne sebep olacak kadar saldırgan bir biçimde kullanılmıştı. McCoy'a göre, "Onlar aslında, saha koşulları altında, Ewen Cameron'ın McGill 'modelsizleştirme' tekniklerinin gerçekte insan davranışını değiştirip değiştiremeyeceğini test ediyorlardı."[105]

ABD'li istihbarat yetkililerine göre, bu türden uygulamalı yaklaşım çok nadirdi. 1970'lerden itibaren Amerikan ajanlarının oynadığı rol mentörlük ya da eğiticilik şeklindeydi (doğrudan sorguculuk değildi). 1970'li ve 1980'li yıllarda Orta Amerika'da yapılan işkencelerden sağ çıkanların tanıklıkları, hücreler arasında mekik dokuyup sorular soran ve talimatlar veren, İngilizce konuşan gizemli adamlarla ilgili anlatımlarla karışık bir hal almaktadır. 1989'da Guatemala'da kaçırılıp hapsedilen Amerikalı rahibe Diana Ortiz, kendisine tecavüz edip vücudunda sigara söndüren adamların ağır bir Amerikan aksanıyla İspanyolca konuşan ve 'patron' saydıkları bir adama tabi oldukları şeklinde ifade vermiştir.[106] Kocası CIA'in maaşa bağladığı Guatemalalı bir görevli tarafından işkence edilip öldürülen Jennifer Harbury, *Truth, Torture and the Amerikan Way* (Gerçek, İşkence ve Ameri-

---

103) Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*, çev. Haakon Chavalier (1965, yeniden basım, New York: Grove Press, 1967), s. 138.

104) 1960'tan 1969'a kadar Fransa'nın savunma bakanlığını yapan Pierre Messmer, Amerikalıların ABD askerlerini eğitmek üzere Fransızları davet ettiğini ve bu çağrıya karşılık, Fransa'nın en ünlü ve asla pişmanlık duymayan işkence uzmanlarından General Paul Aussaresses'in Fort Bagg'a gidip, ABD askerlerine 'ele geçirme, sorgulama, işkence' tekniklerini öğrettiğini söylemektedir. Bkz. Marie-Monique Robin'in yönetmenliğini yaptığı belgesel, *Death Squadrons: The French School* (Idéale Audience, 2003).

105) McCoy, *A Question of Torture*, s. 65.

106) Diana Ortiz, *The Blindfold's Eyes* (New York: Orbis Books, 2002), s. 32.

kan Tarzı) adlı çok önemli kitabında bu olayların çoğunu belgeleriyle ortaya koyacaktı.[107]

Her ne kadar Washington'ın birbirini izleyen yönetimleri onay vermiş olsalar da, açıkça görülen bazı sebeplerden dolayı ABD'nin bu kirli savaşlardaki rolünün gizli kalması gerekiyordu. İster fiziksel ister psikolojik yollarla olsun, işkence, Cenevre Konvansiyonları'nın 'her türden işkence ya da zulüm'le ilgili kapsamlı yasaklarını ve mahkûmlara 'zulmedilmesi' ve 'baskı yapılması'nı men eden ABD ordusunun kendi Askerlik Yasası'nı çok açık biçimde ihlal etmektedir.[108] *Kubark* kitapçığı 2. sayfada okuyucuları, "daha sonra açılacak davalar açısından ciddi riskler" taşıdığı ve 1983 basımında ifadelerin daha açık olduğu konusunda uyarmaktadır: "Güç kullanımı, zihinsel işkence, tehditler, hakaretler ya da sorgulamaya hizmet edici herhangi türden kaba ve insan onuruyla bağdaşmayan davranışlara tabi tutma uluslararası ve iç hukuk tarafından yasaklanmıştır."[109] Basitçe ortaya koymak gerekirse, öğrettikleri şeyler yasadışıydı ve doğası gereği gizliydi. Sorulduğunda, ABD ajanları gelişmekte olan dünyanın öğrencilerine modern, profesyonel polisiye yöntemler öğrettikleri açıklamasını yapıyorlardı; dolayısıyla, kendi derslerinin dışında yaşanan 'aşırılıklar'dan sorumlu tutulamazlardı.

Uzun süredir ısrarlı bir şekilde sürdürülen akla yatkın inkâr politikası 11 Eylül 2001'de geçerliliğini yitirdi. İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yapılan terör saldırıları *Kubark* kitapçığının sayfalarında tasavvur edilenlerden farklı bir şok türüydü, fakat etkileri açısından olağanüstü ölçüde benzerlik gösteriyordu: koyu derecede yönünü kaybetme, aşırı korku ve endişe ve kolektif regresyon. *Kubark* sorgucusunun kendisini 'baba figürü' şeklinde ortaya koyması gibi, Bush yönetimi de hiç vakit kaybetmeden, koruyucu anne baba rolü oynamak için bu korkuyu kullandı, 'anavatan'ı ve savunmasız insanları gerekli araçlarla savunmaya hazır oldu-

---

107) Harbury, *Truth, Torture and the American Way*.
108) Birleşmiş Milletler, *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*, 12 Ağustos 1949'da kabul edildi, www.ohchr.org; *Uniform Code of Military Justice*, Alt Bölüm 10: Ceza maddeleri, Kısım 893, Madde 93, www.au.af.mil.
109) Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, s. 2; Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual*, 1983.

ğunu ilan etti. Başkan yardımcısı Dick Cheney'in 'karanlık taraf' çalışması hakkındaki yüz kızartıcı açıklamasıyla özetlenen ABD politikasındaki değişim, daha insancıl olan öncellerini dışlayan bu taktiklere sarılan yönetimin gevşeyeceği yönünde herhangi bir işaret vermiyordu (Demokratların çoğu da, tarihçi Garry Wills'ın Amerikalılara özgü 'ilk günahı işlememiş olma' miti diye adlandırdığı şeye atıfta bulunarak itirazlarını dile getirmişlerdi).[110] Daha önce vekâleten yerine getirilen değişim, araya bilgiyi yadsımaya yetecek kadar bir mesafe koyarak, artık doğrudan yerine getirilecek ve açıkça savunulacaktı.

İşkencenin taşeron birimlere havale edildiği konusunda o kadar çok şey söylenmesine rağmen Bush yönetiminin uygulamaya koyduğu gerçek yenilik, mahkûmlara işkence yapma işinin ABD'nin yönettiği hapishanelerdeki ABD vatandaşlarınca gerçekleştirilmesi ya da onların ABD uçaklarıyla üçüncü ülkelere 'olağanüstü tesliinat'la doğrudan sevk edilmesiyle birlikte, bütün bu operasyonları kendi iç işi sınıfına sokmasıydı. Bush yönetimini farklı kılan budur: 11 Eylül saldırılarından sonra hiç utanmadan işkence yapma hakkı talebinde bulunma cüretini göstermiştir. Bu durum yönetimi ceza soruşturmalarıyla karşı karşıya bıraktı (ne de olsa, yasaları değiştirmekle ilgili bir sorun vardı). Yaşanan olaylar zinciri çok iyi bilinmektedir: O zamanlar savunma bakanı olan, George W. Bush'un görevlendirdiği Donald Rumsfeld, Afganistan'da ele geçirilen mahkûmların Cenevre Konvansiyonları'nın kapsamına girmediklerini, çünkü onların, o zamanlar Beyaz Saray'ın hukuk danışmanı (daha sonra ABD Başsavcısı) olan Alberto Gonzalez'in savunduğu bir görüşü benimseyerek, savaş suçlusu değil, 'düşman savaşçılar' olduklarına hükmetmişti.[111] Rumsfeld daha sonra Teröre Karşı Savaş'ta kullanılmak üzere bir dizi özel sorgulama taktiğini onayladı. Bunlar arasında CIA'in elkitaplarında yer alan yöntemler de bulunuyordu: "otuz güne kadar kimseyle görüştürmeme imkânının kullanılması", "ışık ve işitme algısından yoksun bırakma," "nakil ve sorgulama sırasın-

110) Craig Gilbert, "War Will Be Stealthy", *Milwakee Journal Sentinel*, 17 Eylül 2001; Garry Wills, *Reagan's America: Innocents at Home* (New York: Doubleday, 1987), s. 378.
111) Katharine Q. Seelye, "A Nation Challenged", *New York Times*, 29 Mart 2002; Alberto R. Gonzalez, *Memorandum for the President*, 25 Ocak 2002.

da gözaltına alınan kişilerin başlarına torba geçirilmesi," "elbiselerinin çıkarılması ve strese sokmak için gözaltına alınanların kişisel hobilerinden (köpekten korkmak gibi) yararlanılması".[112] Beyaz Saray'a göre işkence hâlâ yasaktı; artık bir uygulamayı işkence olarak nitelendirmek için, uygulanan yöntemlerin "organ sakatlanması gibi ciddi fiziksel yaralanmalara yol açacak düzeyde olması" gerekirdi.*[113] Bu yeni kurallara göre, ABD hükümeti 1950'lerde bir dizi gizlilik ve inkâr perdesi altında geliştirdiği yöntemleri kullanma özgürlüğüne kavuşuyordu; nihayet şimdi soruşturmaya uğrama korkusu yaşamadan açık açık hareket edebilecekti. ... Böylece Şubat 2006'da, CIA'in danışma organlarından biri olan İstihbarat Bilim Kurulu, savunma bakanlığının kıdemli sorgucularından birinin kaleme aldığı bir rapor yayınladı. Söz konusu raporda, "*Kubark* kitapçığının dikkatli bir gözle okunmasının sorgulara giren herkes açısından temel önemde olduğu" açıkça belirtiliyordu.[114]

Yeni düzenle yüz yüze gelen ilk insanlardan birisi, ABD vatandaşı ve eski bir çete üyesi olan José Padilla'ydı. Mayıs 2002'de Chicago'nun O'Hare havaalanında tutuklanan José Padilla, 'kirli bomba' yapma suçu işlemeyi tasarlamakla suçlanıyordu. Bu şekilde suçlanıp yargılanması gereken Padilla, bütün hakları elinden alınan bir düşman savaşçı sınıfına sokuldu. Güney Carolina'daki

---

112) Jerald Phifer, "Subject: Request for Approval of Counter-Resistance Strategies", *Memorandum for Commander, Joint Task Force 170*, 11 Ekim 2002, s. 6. Gizliliği kaldırılmış belge, www.npr.org.

*) Kongredeki yasa koyuculardan, Senato'dan ve Yüksek Mahkeme'den gelen baskılar altında kalan Bush yönetimi, Kongre'nin 2006 tarihli Askeri Yetki Yasası'nı onaylayacağı sırada tavrını yumuşatmak zorunda kaldı. Fakat Beyaz Saray'ın her türden işkenceyi reddettiği söylenen yasayı kullanmasına rağmen, CIA ajanları ve müteahhitlerin *Kubark* tarzı duyusal yoksunlaştırma, aşırı duygu yükleme ve boğulma duygusu yaşatma ['su işkencesi'] dahil diğer 'yaratıcı' teknikleri kullanmalarına imkân veren büyük açıklar bıraktı. Bush yönetimi yasanın imzalanmasından önce 'Cenevre Konvansiyonları'nın içeriğini ve uygulamasını istediği şekilde yorumla hakkı tanıdığını ileri sürebilecek bir 'yetki durumu' iliştirdi. *New York Times* bunu "200 yıldan daha uzun bir geçmişi olan gelenek ve yasanın tek taraflı olarak yeniden yazımı" şeklinde nitelendirdi.

113) U.S. Department of Justice, Office of Legal Counsel, Office of the Assistant Attorney General, *Memorandum for Alberto R. Gonzalez, Counsel to the President*, 1 Ağustos 2002; dipnot: "Military Commissions Act of 2006", Alt Bölüm VII, Kısım: 6, Thomas.loc.gov; Alfred W. McCoy, "The U.S.A. Has a History of Using Torture", History News Network, George Mason University, 4 Aralık 2006, www.hnn.us; "The Imperial Presidency at Work", *New York Times*, 15 Ocak 2006.

114) Kleinman, "KUBARK Counterintelligence Interrogation Review", s. 95.

Charleston'da bulunan ABD Donanma hapishanesine götürülen Padilla kendisine uyuşturucu enjekte edildiğini, bunun LSD ya da PCP olduğuna inandığını ve yoğun bir şekilde duyusal algılama yoksunluğuna tabi tutulduğunu söylemektedir: Pencereleri karartılan küçücük bir hücreye kapatılmış, yanında saat ve takvim bulunmasına izin verilmemiş. Hücreden her çıkarılışında ellerine kelepçe vurulmuş, gözleri bağlanmış ve sımsıkı kulaklıklar takılarak herhangi bir ses duyması engellenmiş. Padilla bu koşullar altında 1,307 gün tutulmuş; sorgulandığı zaman ışık ve sesten yoksun bırakılarak duygularını tahrip eden sorgucularının dışında hiç kimseyle temas kurmasına izin verilmemiş.[115]

Padilla, tutuklanmasına sebep olan kirli bomba yapma suçlaması kalkınakla birlikte, Aralık 2006'da mahkemeye çıkarıldı. Teröristlerle ilişkide bulunmakla suçlanıyordu, fakat kendisini savunmak için elinden gelen fazla bir şey yoktu: Cameron tarzı regresyon teknikleri, bir zamanlar sahip olduğu yetişkinliğini tamamen yok etmiş ve kesinlikle tasarlandığı şekilde işlev görmüştü. "Padilla'ya uygulanan aşırı derecedeki işkencenin onu psikolojik ve fiziksel olarak sakatladığı"nı söylüyordu avukatı. "Yönetim'in Padilla'ya karşı davranışı onu kişiliğinden sıyırmıştır." Gözlemde bulunan psikiyatrı, "savunma kapasitesinin olmadığı" sonucuna varıyordu.[116] Bush'un tayin ettiği jüri ısrarlı bir şekilde Padilla'nın duruşmalara devam etmesinin uygun olduğunu söylemekteydi. Padilla'nın davası olağanüstü bir davaydı; çünkü o bir ABD vatandaşıydı, Bush yönetimi sonunda ona bir sivil yargılama hakkı tanımak zorunda kaldı. Oysa aynı dönemde ABD'nin idaresindeki başka hapishanelerde binlerce mahkûm hiçbir hesap verme sorumluluğunun olmadığı benzer koşullar altında, benzer işkence uygulamaları altında bulunuyordu.

ABD idaresindeki en namlı hapishanelere kapatılan Avustralyalı Mamdouh Habib, "Guntanamo Körfezi'nin bir deney ... ve yaptıkları şeyin beyin yıkama olduğu"nu söylemektedir.[117] Ger-

115) Dan Eggen, "Padilla Case Raises Questions about Anti-Terror Tactics", *Washington Post*, 19 Kasım 2006.
116) Curt Anderson, "Lawyers Show Images of Padilla in Chains", The Associated Press, 4 Aralık 2006; John Crant, "Why Did They Torture Jose Padilla", *Philadelphia Daily News*, 12 Aralık 2006.
117) AAP, "ABD Handling Hicks Poor: PM", *Sydney Morning Herald*, 6 Şubat 2007.

çekten de Guantanamo'dan gelen haber ve fotoğrafların tanıklığına bakıldığında, sanki 1950'lerin Allan Memorial Enstitüsü Küba'ya taşınmış gibi görünmektedir. Tutuklular gözaltına alınır alınmaz duyusal algılama yoksunluğuna uğratılmakta, kafalarına torba geçirilmekte ve hiçbir ses duymamaları için başlarını sımsıkı saran kulaklıklar takılmaktadır. Aylarca tecrit hücrelerinde tutulup sadece, duygularını köpek havlamaları, hızla yanıp sönen ışıklar, teypten gelen bitmek bilmez bebek ağlamaları, yüksek sesli müzik ve kedi miyavlamalarıyla bombardımana uğratmak için dışarı çıkarılmaktadırlar.

Mahkûmların çoğuna göre, bu tekniklerin etkileri 1950'lerde Allan'da kullanılanlarınkine büyük oranda benzerlik göstermektedir: tam regresyon. Tahliye edilen İngiliz vatandaşı bir tutuklu, avukatına, sürekli hayal dünyasında yaşatılan 'en az elli kadar' zanlının bulunduğu Delta Blok denen ve tam anlamıyla hapishane olan bir bölümünün varlığından söz etmektedir.[118] FBI'ın Pentagon'a gönderdiği gizliliği kalkmış bir mektup, "üç aydan fazla bir zamandır yoğun şekilde tecrite tabi tutulan" birinci dereceden önemli bir mahkûmdan ve "davranışlarının psikolojik travma yaşadığını göstermesinden (olmayan kişilerle konuşuyor, sesler duyduğunu söylüyor, yere çömelip perdeyle kapatılmış bir pencereye saatlerce bakıyordu) söz etmektedir".[119] Eskiden ABD Ordusu'nda Müslüman din görevlisi olan ve şimdi Guantanamo'da çalışan James Yee, Delta Blok'taki tutukluların aşırı regresyonla ilgili klasik belirtiler gösterdiklerini söylemektedir. "Onlarla konuşmadan edemiyordum ve benimle konuşurken çocuk sesi çıkarıp saçma sapan şeyler anlatıyorlardı. Çoğu bağıra bağıra çocukça şarkılar söylüyor ve aynı şarkıyı tekrarlıyordu. Bazıları ranza demirlerinin üstüne çıkıp çocukça hareketler yapıyorlardı ve bu bana gençliğimizde erkek kardeşlerimle oynadığımız Dağların Kralı oyununu hatırlatıyordu." 165 mahkûmun, hücreleri hiçbir insan ilişkisine izin vermeyecek şekilde çelikten

118) Shafiq Rasul, Asif Iqbal ve Rhuhel Ahmed, *Composite Statement Detention in Afghanistan and Guantánamo Bay* (New York: Center for Constitutional Rights, 26 Temmuz 2004), s. 95, www.ccr-ny.org.

119) Adam Zagorin ve Michael Duffy, "Inside the Interrogation of Detainee 063", *Time*, 20 Haziran 2005.

yapılan ve Altıncı Kamp olarak bilinen yeni bir hapishane bölümüne taşındığı 2007 Haziran'ında durum ciddi derecede ağırlaştı. Guantanamo esirlerinin birkaçının savunmasını yapan avukat Sabin Willett, eğer durum böyle devam ederse, "İleride bir akıl hastanesiyle karşılaşırsınız," diye uyarıyordu.[120]

İnsan hakları grupları dehşet verici Guantanamo'nun aslında, Kızıl Haç ve avukatların sınırlı izlemesine açık olması sebebiyle, ABD idaresindeki denizaşırı sorgulama operasyonlarının en iyisi olduğuna işaret etmektedirler. Sayısız zanlı dünyanın dört bir yanındaki siyah siteler denen bir ağın içinde kaybolmuş durumdadır ya da ABD ajanları tarafından yabancıların idaresindeki hapishanelere olağanüstü nakil yöntemiyle nakledilmiştir. Bu kâbuslardan çıkan esirlerin anlatımları tam bir Cameron tarzı şok taktikleri cephaneliğiyle karşı karşıya kalındığını göstermektedir.

İtalyan din görevlisi Hassan Mustafa Osama Nasr bir grup CIA ajanı ve İtalyan gizli polisi tarafından Milano sokaklarından alınarak kaçırılmıştı. Kendisi, "Ne olduğunu anlamadım," diye yazacaktı daha sonra. "Mideme ve vücudumun çeşitli yerlerine yumruklar indirdiler. Başıma bir torba geçirdiler, yumruk darbesiyle burnumu kanattıkları için nefes alamıyordum." Onu Mısır'a götürmüşler; on dört gün boyunca ışık olmayan, "vücudumda hamam böcekleri ve farelerin cirit attığı" diyerek bahsettiği bir hücrede kalmış. Nasr Mısır'daki hapishane'de Şubat 2007'ye kadar tutulmuş, fakat kendisine yapılan kötü muameleyi ayrıntılı bir şekilde anlattığı, el yazısıyla yazdığı on bir sayfalık bir mektubu dışarı çıkarmayı başarmış.[121]

Nasr bu mektubunda defalarca elektroşok işkencesine maruz kaldığını yazmış. *Washington Post*'un anlatımına göre, kod adı "'köprü' olan demirden bir tezgâha bağlanmış ve elektrik akımı veren silahlara hedef olmuş, yere serili ıslak yatakların üzerine yatırılmış. Sorgucunun biri mahkûmların omuzları üstüne yerleştirilen ahşap bir sandalyede otururken diğer sorgucu düğmeyi çevirip

120) James Yee ve Aimee Molloy, *For God and Country: Faith and Patriotism under Fire* (New York: Public Affairs, 2005), s. 101-202; Tim Golden ve Margot Williams, "Hunger Strike Breaks Out at Guantánamo", *New York Times*, 8 Nisan 2007.

121) Craig Whitlock, "In Letter, Radical Cleric Details CIA Abduction, Egyptian Torture", *Washington Post*, 10 Kasım 2006.

yatağa elektrik akımı veriyormuş."[122] Ayrıca, Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına göre, testislerine de elektrik şoku verilmiş.[123]

ABD'nin gerçekten işkence ya da sadece 'yaratıcı sorgulama' yapıp yapmadığı konusunda yürütülen neredeyse bütün tartışmalarda gözden kaçan bir gerçek olan, ABD'nin elinde bulunan zanlılar üzerinde bu elektrikli işkence yönteminin kullanılmasının münferit bir olay olmadığına inanmak için yeterli sebep vardır. Defalarca intihara teşebbüs eden bir Guantanamo esiri olan Jumah al-Dossari, avukatına yaptığı yazılı tanıklığında şöyle söylemektedir: "Kandahar'daki ABD nezarethanesindeyken sorguculardan biri cep telefonuna benzer küçük bir alet getirdi, oysa o bir elektrikli şok aletiymiş. Yüzüme, sırtıma, vücudumun çeşitli yerlerine ve cinsel organıma elektrik şoku vermeye başladı."[124] Almanya kökenli Murat Kurnaz da Kandahar'da bulunan ABD yönetimindeki bir hapishanede benzer uygulamalarla karşılaşmıştır. "En başta gelen şey, kesinlikle kuralların olmamasıydı. İstediklerini yapma hakkına sahiptiler. Bizi her seferinde dövüyorlardı. Elektroşok kullanıyorlardı. Başımı suya daldırıyorlardı."[125]

YENİDEN YAPILANDIRMA FİYASKOSU

İlk buluşmamızın son anlarında Gail Kastner'dan, bana 'elektrikli rüyalar'ından daha fazla söz etmesini istedim. Gail bana sık sık, uyuşturucuya bağlı olarak uyuyup uyanan bir sürü hastayla ilgili rüyalar gördüğünü söyledi. "İnsanların çığlıklarını, inlemelerini, hayır, hayır, hayır diye feryat eden insanları duyuyorum. O odalarda uyanmanın ne demek olduğunu biliyorum; böylesi anlarda terden sırılsıklam olurdum, midem bulanır, kusardım; kafam hakkında çok özel bir duyguya sahip olurdum. Bir kafaya değil de, sanki bir su kabarcığına sahipmişim gibi gelirdi bana."

---

122) *A.g.y.*
123) Uluslararası Af Örgütü, "Italy, Abu Omar: Italian Authorities Must Cooperate Fully with All Investigations", kamuoyuna yapılan açıklama, 16 Kasım 2006, www.amnesty.org.
124) Jumah al-Dossari, "Days of Adverse Hardship in U.S. Detention Camps-Testimony of Guantanamo Detainee Jumah al –Dossari", Uluslararası Af Örgütü, 16 Aralık 2005.
125) Mark Landler ve Souad Mekhennet, "Freed German Detainee Questions His Country's Role", *New York Times*, 4 Kasım 2006.

Bunu anlatırken Gail birden yerinden fırlayıp mavi renkli sandalyesinin üstüne yığıldı, nefes alışverişi bir hırıltıya dönüştü. Gözkapaklarım indirdi ve ben onların altındaki gözlerinin hızlı bir şekilde titreştiğini görebiliyordum. Elini sağ şakağına koyup, kalın ve uyuşuk bir sesle şöyle söyledi: "Geçmişe saplanıp kaldım. Dikkatimi başka tarafa çekmeniz gerekiyor. Bana Irak'tan söz edin; Irak'ın ne kadar kötü olduğunu anlatın."

Bu ilginç durumdan kurtulmak amacıyla uygun bir savaş hikâyesi bulmak için beynimi zorladım ve Yeşil Bölge'deki hayatla ilgili nispeten iyice bir şey buldum. Gail'in yüzü yavaş yavaş gevşemeye başladı ve nefesi derinleşti. Kendisiyle bir kez daha göz göze geldik. "Teşekkür ederim," dedi, "Geçmişe saplanıp kaldım."

"Biliyorum."

"Nereden biliyorsunuz?"

"Çünkü siz söylediniz."

Eğilip önündeki kâğıt parçasının üstüne bir şeyler yazdı.

O akşam Gail'in yanından ayrıldıktan sonra, Irak'tan söz etmemi istediği zaman ona anlatmak isteyip de anlatamadığım şeyleri düşünmeye koyuldum. Anlatmak isteyip de anlatamadığım şey, kendisinin bana Irak'ı hatırlatmasıydı; şoka uğratılmış bir kişi olarak kendisinin başına gelenleri ve şoka uğratılmış bir ülke olarak Irak'ın başına gelenleri düşünmeden edemeyişimdi, bunların bir yerde birbiriyle bağlantılı, aynı korkunç mantığın farklı tezahürleri oluşuydu.

Cameron'm teorileri, hastalarını şoka uğratarak kaotik bir gerileme durumuna sokmanın, ona göre, sağlıklı model yurttaşları 'yeniden yaratma'nın önkoşullarını sağlayacağı şeklindeki düşünceye dayanıyordu. Bu, omurgasında çatlaklar oluşmuş ve zihni darmadağın olmuş Gail adına bir parça rahatlatıcıydı, fakat Cameron kendi yazılarında, kendi yıkıcı eylemlerini yaratıcılık, acımasız bir modelsizleştirme altında tekrar doğacak şanslı hastaları için bir hediye saymaktaydı.

Bu cephede Cameron görülmeye değer bir başarısızlık sergilemişti. Hastalarını ne kadar regresyona uğrattığının hiç önemi yoktu; onlar kendisinin teyplerinden gelen bitmek bilmez mesajlarını hiç özümsemiyor ya da benimsemiyorlardı. Cameron

insanların hayatlarını mahvetmekte bir dahi olsa da, onları yeniden yaratamıyordu. Cameron'ın Allan Memorial Enstitüsü'nden ayrılmasından sonra sürdürülen bir çalışma, onun eski hastalarının yüzde 75'inin tedavi sonrasındaki durumlarının, oraya kabul edilmelerinden önceki durumlarından daha kötü olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Hastaları hastaneye gelmeden önce full-time iş görebilirken, artık yarıdan fazlası iş göremez haldedir ve Gail gibi, yeni ortaya çıkan çok sayıda fiziksel ve psikolojik rahatsızlık yaşamaktadırlar. 'Psişik dürtü' bir parçacık bile işe yaramamıştır ve Allan Memorial Enstitüsü nihayet bu uygulamayı yasaklamak durumunda kalmıştır.[126]

Geriye dönülüp bakıldığında açıkça görülen problem, Cameron'ın bütün teorisinin dayandığı önermeydi: iyileşmenin sağlanmasından önce, ihtiyaçlardan önce var olan her şeyin ortadan kaldırılması gerektiği şeklindeki düşünce. Cameron hastalarının alışkanlıkları, modelleri ve belleklerini ortadan kaldırmayı başarırsa, sonunda o temiz boş levhaya ulaşabileceğine inanıyordu. Fakat onun nasıl şok uyguladığının, uyuşturucu verip desoryantosyona uğrattığının hiç önemi yoktu, kendisi hiç orada olmamıştı. Gerçek sonuçsa onun arzu ettiğinin tam tersiydi: Yıkıma uğrattıkça, hastaları allak bullak oluyordu. Deneklerin zihinleri 'temiz' değildi, karmakarışıktı, bellekleri parçalanmıştı, güvenleri boşa çıkmıştı.

Felaket kapitalistleri yıkma ile yaratma arasında, hasara uğratma ile iyileştirme arasında ayrım yapabilme konusundaki aynı yeteneksizliği sergilemektedirler. Bu benim Irak'ta bulunduğum sırada, bir sonraki patlamadan önce gözlerimi bozkıra dönmüş manzarada dolaştırırken sık sık sahip olduğum bir duygudur. Şokun kurtarıcı güçlerinin ateşli savunucusu olan Amerikan-İngiliz işgalinin mimarları, güç kullanmalarının çok şaşırtıcı ve karşı konulmaz olacağını, Iraklıların -*Kubark* kitapçığında anlatıldığı gibi- canlılık durumunun geçici olarak askıya alınacağını tasavvur ediyorlardı. Bu fırsat penceresinden bakıldığında Irak'ı işgal edenler, işgal sonrasının Irak'ı olan boş levha üzerinde bir

126) A.E. Schwartzman ve P.E. Termansen, "Intensive Electroconvulsive Therapy: A Follow-Up Study", *Canadian Psychiatric Association Journal* 12, No: 2 (1967), s. 217.

serbest piyasa modeli yaratacak bir başka şoklar setine (ekonomik içerikli şoklara) kayacaklardı.

Oysa ortada boş levha diye bir şey yoktu, sadece yıkılıp dökülmüş ve paramparça olmuş öfkeli insanlar vardı; karşı çıktıkları zaman, çoğu yıllar önce Gail Kastner üzerinde uygulanan o deneylere dayanan daha fazla şokla mahvedilen insanlar. ABD Donanması'nın Birinci Bölüğü'nün komutanı General Peter W. Chiarelli savaşın resmen sona ermesinden bir buçuk yıl sonra, "Gidip her şeyi parçalamakta gerçekten üstümüze yok. Fakat burada savaşmaktan ziyade yapılandırma işine daha fazla zaman harcadığım gün çok güzel bir gün olacak," şeklinde açıklıyordu düşüncesini.[127] Ne ki o gün hiç gelmedi. Cameron gibi Irak'ın şok doktorları da yıkma işini beceriyor, fakat arzuladıkları şeyi bir türlü yeniden inşa edemiyorlar.

127) Eric Eckholm, "Winning Hearts of Iraqis with a Sewage Pipeline", *New York Times*, 5 Eylül 2004.

2
BAŞKA BİR DOKTOR ŞOKU

MILTON FRIEDMAN VE BİR LAISSEZ-FAIRE LABORATUVARI ARAŞTIRMASI

"Ekonomi teknokratları şurada yeni bir vergi reformu, burada yeni bir sosyal güvenlik yasası, ya da başka bir yerde yeniden düzenlenmiş bir döviz kuru rejimi gerçekleştirebilirler, fakat gerçekte kesinlikle, üzerine -tam açmış bir çiçek gibi- tamamen kendi tercih ettikleri ekonomi politikası çerçevesini yerleştirecekleri temiz bir levhaya sahip olma lüksüne kavuşamazlar."

(Arnold Harberger, Chicago Üniversitesi iktisat profesörü, 1998)[128]

Yalnızca okul değil, aynı zamanda bir Düşünce Okulu olduğunun ciddi şekilde farkında olan 1950'lerdeki Chicago Üniversitesi'nin İktisat Bölümü kadar koyu biçimde mitolojikleşmiş bazı akademik çevreler vardır. Bu okul, öğrencileri eğitmekle kalmamış, aynı zamanda fikirleri zamanın hâkim 'devletçi' düşüncesine karşı devrimci bir siper olarak sunulan muhafazakâr bir akademisyen çevrenin eseri olan Chicago İktisat Okulu'nu da kurup

128) Arnold C. Harberger, "Letter to a Younger Generation", *Journal of Applied Economics 1*, No: 1 (1998), s. 2.

güçlendirmişti. "Bilim, Ölçüm Demektir" yazılı okuma şiarıyla Sosyal Bilimler Binası'nın kapılarından içeriye adım atmak ve öğrencilerin dev profesörlerine meydan okuma cesareti göstererek entelektüel güçlerini test ettikleri efsanevi yemekhaneye girmek, derece olarak çok sıradan bir şeyin peşine düşmek değildi. Bir nevi, savaşa atılmak demekti. Muhafazakâr iktisatçı ve Nobel Ödülü sahibi Gary Becker'ın dediği gibi, "Bizler diğer mesleklerin çoğuyla savaşa giren askerleriz".[129]

Aynı dönemde Cameron'ın McGill'deki psikiyatri bölümü gibi Chicago Üniversitesi'nin İktisat Bölümü de, mesleğinde köklü bir devrim gerçekleştirmeyi görev edinmiş hırslı ve karizmatik bir adamın emri altındaydı. Bu adam, Milton Friedman'dı. Kendisinin aşırı-laissez-faire'de olduğu kadar başka alanlarda 'ateşli' bir yapıya sahip olduğuna inanan çok sayıda akıl hocası ve meslektaşı bulunsa da, okula devrimci coşkuyu veren Friedman'ın enerjisiydi. Becker, "İnsanlar bana hep sorarlardı, neden bu kadar heyecanlısın? Güzel bir kadınla mı buluşacaksın?" şeklinde aktarıyor bir anısını. "Şöyle cevap verirdim onlara: 'Hayır, iktisat dersine gireceğim!' Milton'un öğrencisi olmak sihirli bir olaydı gerçekten."[130]

Aynen Cameron'ınki gibi Friedman'ın misyonu da, insan müdahaleleriyle modelleri parçalamadan önce, her şey dengedeyken 'doğal' bir sağlık durumuna tekrar kavuşma rüyasına dayanıyordu. Cameron'ın insan belleğini o ilk baştaki temiz levha haline geri döndürme rüyasını gördüğü yerde, Friedman, toplumları modelsizleştirerek, onları her türlü müdahaleden (hükümet düzenlemeleri, ticaret engelleri ve yerleşik çıkarlardan) arınmış bir saf kapitalizm durumuna dönüştürmenin rüyasını görüyordu. Yine Cameron gibi Friedman da, ekonomi ileri derecede bozulduğunda, o ilk ınasumiyet duruma ulaşmanın tek yolunun, bile bile acı veren şoklar uygulamak olduğuna inanmaktaydı: Yolu tıkayan bu bozulmalar ve kötü modeller ancak 'acı ilaç'la temizlenebilirdi. Cameron şoklarını uygulamak için elektrik kullanıyordu; Friedman'ın tercih ettiği araçsa politikaydı: Sıkıntıya düşen

129) Katherine Anderson ve Thomas Skinner, "The Power of Choice: The Life and Times of Milton Friedman", 29 Ocak 2007 tarihinde PBS'de yayınlandı.
130) Jonathan Peterson, "Milton Friedman, 1912-2006", *Los Angeles Times*, 17 Kasım 2006.

ülkelerin cesur politikacılarına şok tedavisi yaklaşımını öneriyordu. Ancak o çok değer verdiği teorilerini hastaları üzerinde, iradeleri dışında hemen uygulamaya sokan Cameron'dan farklı olarak Friedman da, gerçek dünyada radikal bir şekilde silme ve yaratma rüyalarını gerçekleştirme şansını elde etmeden önce yirmi yıla ve tarihin bazı zigzaglarına ihtiyaç duyacaktı.

Chicago Okulu'nun iktisat bölümü kurucularından biri olan Frank Knight, profesörlerin, her ekonomik teorinin tartışmaya açık bir hipotez değil, 'sistemin kutsal bir özelliği' olduğu inancını öğrencilerinin 'kafasına sokması' gerektiğini düşüncesindeydi.[131] Bu kutsal Chicago öğretilerinin özü, arz, talep, enflasyon ve işsizliğin ekonomik gücünün sabit ve değişmez doğa güçlerine benzediği şeklindeydi. Chicago'nun sınıfları ve kitaplarında tasavvur edilen gerçek serbest piyasada bu güçler, ayın gelgitler üzerindeki etkisine benzer bir taleple iletişim sağlayarak, kusursuz bir denge içerisinde varlık gösterirler. Eğer ekonomi yüksek enflasyonla karşı karşıya bulunuyorsa, Friedman'ın katı monetarizm teorisine göre bunun kaçınılmaz sebebi, yanlış politika yapıcıların piyasanın kendi dengesini bulmasına izin vermekten ziyade, sisteme aşırı derecede fazla para girişine imkân sağlamalarıydı. Aynen ekosistemlerin kendi kendilerini düzene sokması, kendilerini bir dengede tutması gibi, kendi hallerine bırakılan piyasa da tam bir doğrulukta fiyata sahip ürünlerin doğru miktarda ve bu ürünleri satın alabilecek kadar doğru ücretler alan işçiler tarafından üretilmesini sağlayacaktı (geniş istihdam, sınırsız yaratıcılık ve sıfır enflasyondan müteşekkil bir Cennet Bahçesi).

Harvard sosyologu Daniel Bell'e göre, bu idealize edilmiş sistem aşkı, radikal serbest piyasa ekonomisinin tanımlayıcı niteliğidir. Kapitalizm, "değerli taşlarla süslenmiş bir hareketler seti" ya da "kutsal bir saat ... bir sanat çalışması olarak tasarlanmakta, insanı, üzüm salkımlarını kuşların gelip gagalayacağı kadar gerçekçi resmeden Apelles'in ünlü tablolarını göz önüne getirmeye zorlamaktadır".[132]

131) Frank H. Knight, "The Newer Economics and the Control of Economic Activity", *Journal of Political Economy 40*, No: (Ağustos 1932), s. 455.
132) Daniel Bell, "Models and Reality in Economic Discourse", *The Crisis in Economic Theory*, ed. Daniel Bell ve Irving Kristol (New York: Basic Books, 1981), s. 57-58.

Friedman ve meslektaşlarına karşı meydan okuma, gerçek bir dünya piyasasının onların coşkulu tasarımlarına uygunluğunun nasıl kanıtlanacağı şekline bürünmüştü. Friedman hep fizik ya da kimya kadar sıkı ve zor bir bilim dalı olan iktisada yaklaşımıyla övünüp duruyordu. Oysa iyi bilimciler teorilerinin doğruluğunu gösteren unsurların davranışlarına işaret ederler. Friedman, dünyanın hiçbir ülkesi kusursuz laissez-faire kriterleriyle birarada gelemeyeceğinden, bütün "bozulmalardan ayrı düşünüldüğü zaman bile, geriye mükemmel derecede sağlıklı ve cömert bir toplum kaldığını gösteren canlı bir ekonomi"ye işaret edemiyordu. Bu yüzden, merkez bankalarında ve ticaret bakanlıklarında teorilerini test edemeyen Friedman ve meslektaşları, sosyal bilimler binasının bodrum katında düzenlenen seminerlerde ayrıntılı ve zekice kurulmuş matematiksel denklemler ve bilgisayar modelleri ortaya koymakla yetiniyorlardı sadece.

Friedman'ın iktisatta vardığı yer, rakamlar ve sistemlere olan hayranlıktır. Otobiyografisinde, kendisinin tecelli etme anının, bir lise öğretmeninin kara tahtaya Pitagor teoremini yazıp, sonra, zarafeti korkuyla karışık bir saygı duyuşa yol açan, John Keats'ın "Ode on a Grecian Urn" adlı şiirinden "*'Güzellik, doğruluktur, doğruluksa güzellik' – hepsi bu/Yeryüzünde bildiğin ve bilmen gereken her şey*" şeklinde bir alıntı yaptığı zaman gerçekleştiğini söylemektedir.[133] Friedman iktisat araştırmacıları nesillerine o aynı, insanı kendinden geçiren, güzel bir kapsamlı sisteme duyulan hayranlığı (basitlik, zarafet ve titizlikle birlikte) bırakmıştır.

Bütün fundamentalist inançlarda olduğu gibi Chicago Okulu'nun iktisatçıları da, gerçek inançları açısından kapalı bir döngüydüler. Başlangıç önermesi, piyasa ekonomisinin bireylerin kendi çıkarlarına uygun arzularını gerçekleştirdikleri, herkese azami yararların sağlandığı kusursuz bir bilimsel sistem olduğu şeklindedir. Eğer serbest piyasa ekonomisinde bir şey yanlış gidiyorsa (yüksek enflasyon ya da artan işsizlik çıkmışsa), bunun sebebi piyasanın gerçekten serbest olmamasıdır şeklinde kesin bir yargıya varılmaktadır. O takdirde sisteme bir müdahale

133) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 24.

yapılmış olması, bir yerde bir çarpıklığa düşülmüş olması gerekiyordur. Chicago'nun önerdiği çözüm şekli hep aynıdır: temel ilkelerin sıkı ve tam bir biçimde uygulanması.

Friedman 2006'da öldüğü zaman, ölümü üzerine yazı yazan yazarlar onun bıraktığı mirasın büyüklüğünü özetleme çabası içine girmişlerdi. Birisi söze şöyle başlamıştı: "Milton'ın serbest piyasa, serbest fiyatlar, tüketici tercihi ve ekonomik özgürlük mantrası, bugün kullanmakta olduğumuz küresel zenginliklerin sorumluluğunu taşımaktadır."[134] Bu kısmen doğrudur. Bu küresel zenginliğin doğası (kim paylaşır, kim paylaşmaz, nereden gelir) ileri derecede tartışmalıdır kuşkusuz. Fakat reddedilemez olan şey, Friedman'ın serbest piyasa yönetmeliğinin ve onu dayatmaya yönelik akıllı stratejilerinin bazı insanların (ulusal sınırların görmezden gelinmesi, düzenleme ve vergilendirmelerden uzak durulması ve yeni servetler kazanılması suretiyle) aşırı derecede zenginleşmelerini ve neredeyse tamamen özgür oldukları bir ortam elde etmelerini sağlamıştır.

Bu çok kârlı düşünceleri akla getirebilmenin sırrı, köklerinin Friedman'ın çocukluğuna, Macaristan'dan göçmen gelen anne babasının New Jersey, Rahway'de bir giysi fabrikası satın aldığı zamana kadar uzanmasında yatıyor görünmektedir. Ailenin evi, Friedman'nın "bugün sağlık koşullarına aykırı koşullarda düşük ücretle işçi çalıştırılan yer diye ifade edilen" binanın mağaza katında bulunuyordu.[135] O günler, sağlığa zararlı şartlarda düşük ücretle işçi çalıştıran işyeri sahipleri için geçici zamanlardı; Marksistler ve anarşistler, göçmen işçileri güvenlik koşulları ve hafta sonu tatili hakkı talep eden sendikaların çatısı altında örgütlüyorlardı (ve vardiya sonrasında biraraya gelerek fabrikalara işçilerin sahip olması teorisini tartışıyorlardı). Patronun oğlu olarak Friedman'ın kulağına bu tartışmalar üzerine çok farklı perspektifler geliyordu kuşkusuz. Sonunda babasının fabrikası kapandı, fakat Friedman konferanslarda ve televizyon programlarında ondan sık sık söz edip, deregüle edilmiş kapitalizmin yararları açısından

134) Larry Kudlow, "The Hand of Friedman", The Corner web log on the National Review Online, 16 Kasım 2006, www.nationalreview.com.
135) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 21.

bir örnek çalışma olarak atıfta bulunmaktan vazgeçmedi; hatta en kötü, en az düzenlenmiş işlerin bile özgürlük ve zenginliğe uzanan merdivenin ilk basamağını sunmasının kanıtı olarak göstermeye kalktı.

Chicago Okulu iktisadının çekiciliği büyük oranda, işçilerin gücüne dayanan radikal sol düşüncenin dünyanın dört bir yanında zemin bulduğu bir zamanda, işyeri sahiplerinin radikal olduğu kadar kendi idealizmiyle de aşılanan çıkarlarını savunmaya yol açmasından kaynaklanıyordu. Bunu Friedman'nın anlatımından dinlediğimizde, hazretin düşüncelerinin düşük ücret ödeyen fabrika sahiplerinin haklarını savunmakla ilgili değil de, daha çok 'katılımcı demokrasi'nin mümkün olan en saf biçimine yönelik bir arayış olduğu izlenimi uyandırıyordu; çünkü serbest piyasa ekonomisinde "deyim yerindeyse, herkes kendi istediği kravatın rengine oy verirdi".[136] Solcuların işçileri patronlarından, yurttaşları diktatörlükten, ülkeleri sömürgecilikten kurtarma vaadinde bulunduğu yerde, Friedman atomize olmuş yurttaşları kolektif bir işletmenin üstüne çıkaran ve tüketici tercihleri sayesinde onları mutlak özgür iradelerini ifade eder hale getirebilecek şekilde özgürleştiren bir proje olan 'bireysel özgürlük' vaadinde bulunmaktadır. "Özellikle heyecan verici olan, o zamanlar Marksizmi çok sayıda başka genç insanların gözünde çekici hale getiren şeyin de aynı nitelikler olduğuydu," diyerek geçmişi hatırlamaktadır, 1940'lı yıllarda Chicago'da çalışan merhum iktisatçı Don Patinkin ("bariz mantıksal eksiklikle birlikte basitlik; radikalizmle birarada gelen idealizm").[137] Kendi işçilerinin ütopyalarına sahip olan Marksistler de, kendi girişimcilerinin ütopyalarına sahip olan Chicago'lular da, kendi yollarından yürünürse mükemmellik ve dengeye kendiliğinden kavuşulacağını ileri sürmektedirler.

Her zaman olduğu gibi yöneltilen soru, buradan o harikulade yere nasıl gidileceği sorusuydu. Marksistlerin cevabı açık ve netti: devrimle (mevcut sistemden kurtulup yerine sosyalizmi getirmekle). Oysa Chicago'lulara göre cevap, kolay anlaşılır türden

136) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962, yeniden basım, Chicago: Chicago University Press, 1982), s. 15.
137) Don Patinkin, *Essays on and in the Chicago Tradition* (Durham, NC: Duke University Press, 1981), s. 4.

değildi. Amerika Birleşik Devletleri zaten kapitalist bir ülkeydi, fakat onlara göre bunun derecesi kısmen denebilecek kadardı. Chicago'lular ABD'de ve öyle oldukları varsayılan bütün kapitalist ekonomilerde hayatın her alanına müdahalelerde bulunulduğunu görüyorlardı. Ürünleri daha ulaşılabilir, politikacıları sabit maaşlı hale getirmek, işçilerin daha az sömürülmesini sağlamak için asgari ücret uygulaması getiriyorlar, herkese eğitim hakkı güvencesi sağlayarak bunu devletin ellerine bırakıyorlardu. Söz konusu önlemlerin genellikle insanlara yardımcı olduğu görülmekteydi, fakat Friedman ve meslektaşları bunların gerçekte piyasanın dengesine, piyasadaki değişik güçlerin birbirleriyle bağ kurma yetisi üzerinde anlatılamayacak kadar büyük zararlar meydana getirdiğine inanıyorlardı. Dolayısıyla Chicago Okulu'nun misyonu, (piyasayı laissez-faire yasalarının ortadan kaldırabileceği bu yüklerden kurtararak) saflaştırmaktı.

Bu yüzden Chicago'lular Marksizmi gerçek düşmanları olarak görmüyorlardı. Sorunun asıl kaynağını Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Keynesciler, Avrupa'daki sosyal demokratlar ve o zamanlar Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgelerdeki kalkınmacıların düşüncesinde aramak gerekiyordu. Bunlar Chicago'nun gözünde bir ütopyaya değil, tüketici ürünlerinin imalat ve dağıtımı, eğitimde sosyalizm, su hizmetleri gibi temel unsurlarda devlet mülkiyeti ve her türden hukuk kuralının kapitalizmin aşırılıklarını normalleştirmek üzere tasarlanmasına yönelik çirkin bir kapitalizm türlüsü olan karma bir ekonomiye inanan kimselerdi. Aynen başka inançların fundamentalistleriyle ateist olduklarını söyleyenlere saygıyı çok gören ve normal inançlı kimselere dudak büken dinci fundamentalistler gibi, Chicago'lular da bu karışım delisi iktisatçılara savaş açmışlardı. Onların istedikleri tam olarak bir devrim değil, kapitalist bir Reformasyon'du: karışık olmayan bir kapitalizme dönüş.

Sergilenen bu pürizmin büyük kısmı, 1950'lerde Chicago Üniversitesi'nde ders veren, Friedman'ın kişisel gurusu Friedrich Hayek'ten kaynaklanıyordu. Bu sıkı Avusturyalı, hükümetin ekonomide yer almasının toplumu 'kölelik yolu'na sokacağı konusunda uyarmakta ve bunun listeden çıkarılması gerektiğini

söylemekteydi.[138] Chicago Üniversitesi'nde uzun süre profesörlük yapan Arnold Harberger'e göre, klik içinde klik olarak nitelendirilen bu 'Avusturyalılar', sadece devlet müdahalesinin yanlışlığını söylemekle kalmayıp, gayretli bir şekilde şunları söylemeye devam ediyorlardı: "Kötü bir şeydi ... sanki ortada kendi içinde kusursuz bir uyuma sahip çok güzel ve ileri derecede karmaşık bir tablo görülüyor da, olmaması gereken yerde küçücük bir lekenin bulunması korkunç bir şey ... o güzelliği bozan bir kusur."[139]

Friedman 1947'de, adını İsviçre'deki yerinden alan bir serbest piyasa iktisatçıları kulübü olan Mont Pelerin Cemiyeti'ni kurmak üzere Hayek'le ilk defa biraraya geldiğinde, iş aleminin dünyayı dilediği gibi yönetmesi için kendi haline bırakılması düşüncesi ancak kodamanlar takımına uygun gelen bir düşünceydi. 1929'daki piyasa çöküşüyle ilgili anılar ve peşinden gelen Büyük Bunalım'ın izleri (bir gecede yok olan birikimler, intiharlar, imarethaneler, barınaklar) hâlâ tazeliğini koruyordu. Piyasanın sebep olduğu bu felaketin çapı, belirgin biçimde deneyimli bir yönetim konusunda büyük talebe yol açmıştı. Bunalım kapitalizmin değil ama, John Maynard Keynes'in birkaç yıl önce tahmin ettiği gibi, *'laisses-faire*'in sonu'nun (piyasanın kendi kendini düzenlemesine izin vermenin sonunun) geldiğini işaret ediyordu.[140] 1930'lardan 1950'lerin başlarına kadar olan zaman, arsız bir *faire* (yapma) zamanıydı: New Deal'ın (Yeni Düzen) kendine güvenme sezgisi, çok ihtiyaç duyulan işleri yaratmak için başlatılan kamu işleri programları ve giderek daha fazla sayıda insanı aşırı soldan döndürmeyi amaçlayan örtüsüz sosyal programlarla birlikte, bir savaş gücünün ortaya konmasına yol açtı. Keynes'in 1933'te başkan Franklin D. Roosevelt'e yazdığı mektupta, "ortodoksluk ve devrimle mücadele etmek sona kaldı" dediği gibi, sol ile sağ arasında uzlaşma sağlamayı kötü bir anlayış değil, pek çok insanın dünyanın önüne geçmek şeklinde soylu bir görevin par-

138) Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: Chicago University Press, 1944).
139) Arnold Harberger'le 3 Ekim 2000 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* [PBS'nin bir televizyon dizisi] adına yapılan bir röportaj; baş yapımcı: Daniel Yergin ve Sue Lena Thompson, dizinin yapımcısı William Cran (Boston: Heights Productions, 2002), röportajın tamamı www.pbs.org adresinden görülebilir.
140) John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire* (Londra: L and Virginia Woolf, 1926).

çası olarak gördüğü zamandı.[141] ABD'de Keynes'in görüşlerinin mirasçısı olan John Kenneth Galbraith, politikacılarla iktisatçıların temel görevlerini "bunalımdan sakınılması ve işsizliğin önlenmesi"yle aynı şey olarak tanımlıyordu.[142]

İkinci Dünya Savaşı yoksulluğa karşı mücadeleyi yeni bir zorunluluk olarak ortaya koydu. Nazizm o zamanlar Almanya'da, ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nın dayattığı yorucu bir onarım çalışmasıyla şiddetlendirilen ve 1929'da yaşanan çöküşle derinleşen yıkıcı bir bunalımın içinde bulunduğu sırada kök salmıştı. Keynes daha o zamanlar dünyanın Almanya'nın yoksulluğuna karşı bir *laissez-faire* yaklaşımını benimsemesi halinde bunun tepkilerinin çok acımasız olacağı konusunda uyarıda bulunmuştu: "İntikamın hiç de az buz olmayacağını tahmin edebiliyorum."[143] Bu sözlere o zamanlar aldırış edilmedi, fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa yeniden inşa edildiğinde, Batılı güçler piyasa ekonomilerinin, hayal kırıklığına uğramış yurttaşların, ister faşizm olsun ister yeni bir tehdit olarak komünizm, yeniden daha çekici bir ideoloji arayışına girmeyecek kadar temel bir olgunluğa ulaşmalarını yeterince güvence altına alması gerektiği şeklindeki ilkeyi benimsediler. Bugün 'düzgün' kapitalizmin geçmişte kalan günleriyle ilişkilendirdiğimiz hemen her şeyin (ABD'de sosyal güvenlik, Kanada'da kamu sağlığı, Britanya'da sosyal yardım, Fransa ve Almanya'da işçilerin korunmaları) yaratılmasına yol açan pragmatik bir zorunluluktu bu.

Benzer ve daha radikal bir ruh hali de, genellikle kalkınmacılık ya da Üçüncü Dünya milliyetçiliği adı altında, giderek gelişen dünyadaki yükseliş üzerine yaşanıyordu. Kalkınmacı iktisatçılar sonuçta kendi ülkelerinin, fiyatları düşme eğilimi gösteren doğal kaynakların Avrupa'ya ve Amerika'ya ihracına güvenmek yerine, ancak içe yönelik bir endüstrileşme stratejisi takip etmeleri halinde yoksulluk döngüsünden kurtulacağını ileri sürüyorlardı. Sağlıklı bir kazanç paylaşımının hükümetin önderlik ettiği bir

141) John Maynard Keynes, "From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed," *New York Times*, 31 Aralık 1933.
142) John Kenneth Galbraith, *The Crash of 1929* (1979, yeniden basım, New York: Avon, 1979), s. 168.
143) John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919, yeniden basım, Westminster, UK: Labour Research Department, 1920), s. 251.

kalkınma sürecini besleyecek şekilde petrol, madenler ve öteki kilit endüstrilerin düzene sokulmasını, hatta millileştirilmesini savunmaktaydılar.

Kalkınmacılar 1950'lerde, aynen Keynesciler ve zengin ülkelerdeki sosyal demokratlar gibi bir dizi etkileyici başarı hikâyesi anlatarak övünebiliyorlardı. En ileri düzeydeki kalkınmacılık laboratuvarı, Güney Konisi diye bilinen, Latin Amerika'nın güneyli tarzıydı: Şili, Arjantin, Uruguay ve Brezilya'nın bazı bölgelerini kapsıyordu bu. Deprem merkezi, Şili'de Santiago'da olan ve 1950'den 1963'e kadar iktisatçı Raul Prebisch tarafından başkanlık edilen Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'ydu. Prebisch, iktisatçılar ekibine kalkınmacı teori eğitimi veriyor ve onları kıta çapında hükümetlere politika danışmanlığı yapmak üzere gönderiyordu. Arjantin'in Juan Peron'u gibi milliyetçi politikacılar düşüncelerini intikam duygusuyla uygulamaya koyuyor, otoyollar ve çelik fabrikaları gibi altyapı projelerine su gibi para harcıyor, yeni fabrikalar kurmaları, otomobil ve çamaşır makineleri üretmeleri için yerel düzeydeki işyerlerine cömertçe teşvikler sunuyor ve korkunç derecede yüksek tarifeli yabancı ithal mallarından uzak duruyorlardı.

Güney Koni bu baş döndürücü genişleme dönemi sırasında, Latin Amerika ya da Üçüncü Dünya'nın geri kalan bölgelerinden ziyade Avrupa ve Kuzey Amerika'yı andırmaya başlamıştı. Yeni açılan fabrikalarda çalışan işçiler orta sınıf düzeyinde ücret pazarlıkları yapan güçlü sendikalar oluşturuyorlardı ve onların çocukları yeni kurulan kamu üniversitelerinde eğitim görüyordu. Bölgenin 'polo-club' elitiyle köylü kitleleri arasında var olan büyük uçurum daralmaya başlamıştı. 1950'lerde Arjantin, Kıta üzerindeki en büyük orta sınıfa sahipti ve yakın komşusu Uruguay'da okuma yazma oranı yüzde 95'ti; Uruguay bütün vatandaşlarına ücretsiz sağlık hizmeti veriyordu. Kalkınmacılık, Latin Amerika'nın Güney Koni'sinin dünyanın dört bir yanındaki yoksul ülkeler lehine güçlü bir sembol haline geldiği zamanda büyük başarı kazanmıştı. Bu nokta, girişken bir şekilde hayata geçirilen ve akıllıca oluşturulmuş, uygulanabilir politikalar sayesinde Birinci ve Üçüncü Dünya arasındaki sınıf farkının gerçekten kapanabildiğinin bir kanıtıdır.

Merkezden yönetilen (Keynesçi kuzey ile kalkınmacı güneydeki) ekonomilerin bu başarıları Chicago Üniversitesi'nin İktisat Bölümü'nde kara günlerin başlamasına sebep olmuştu. Başkanlar ve başbakanlar piyasanın hayvanlarını evcilleştirme işine yardımcı olmaları için Chicago'luların Harvard, Yale ve Oxford'daki akademisyen ezeli rakiplerine çağırıda bulunuyorlardı; Friedman'ın kendi önerdiği politikaların öncekinden daha vahşi bir şekilde yürütülmesine imkân sağlanması konusundaki cesur düşüncelerine neredeyse kimsenin aldırdığı yoktu. Yine de, Chicago Okulu'nun düşünceleriyle yakından ilgilenmeye devam eden birkaç kişi kalmıştı; bunlar da oldukça güçlü birkaç kişiydi.

ABD'nin belirgin biçimde yeni fikirlere daha az açık, gelişmekte olan dünyayla ve ülke içindeki daha güçlü, daha fazla dikkat gerektiren sendikalarla mücadele eden çokuluslu şirketlerinin başında bulunan kişilere göre, savaş-sonrası canlanma yılları huzursuz edici zamanlardı. Ekonomi hızla gelişiyor, muazzam bir zenginlik yaratılıyor, fakat şirket sahipleri ve hissedarları, şirket vergileri ve işçi ücretleri vasıtasıyla bu zenginliğin çok büyük bir kısmını yeniden dağıtmaya zorlanıyorlardı. Herkes elinden geleni yapıyor, fakat New Deal-öncesi kurallara yeniden dönülmesiyle, çok az sayıda insan çok daha iyisini yapıyordu.

Laissez-faire'e karşı gerçekleştirilen Keynesci devrim, büyük şirketlerin oluşturduğu kesime çok pahalıya mal olmaktaydı. Açıkça görülüyordu ki kaybolan zemini tekrar elde etmek için gerekli olan şey, Keynesciliğe karşı gerçekleştirilecek bir karşı-devrim, hatta Bunalım-öncesi statükodan daha vahşi bir kapitalizm biçimine dönüştü. Bu, Wall Street Journal'ın bizzat kendisinin öncülük ettiği bir haçlı seferi değildi. Eğer Citibank'ın başındaki kişi olan, Friedman'ın yakın arkadaşı Walter Wriston ortaya çıkıp asgari ücretle şirket vergilerinin kaldırılması gerekir deseydi, doğal olarak soyguncu bir baron olarak suçlanırdı. Chicago Okulu'nun geldiği yer de burasıydı işte. Yine şurası çok açıktı ki, parlak başarılara sahip bir matematikçi ve yetenekli bir tartışmacı olan Friedman aynı tezleri öne sürdüğünde, bunlar tamamen farklı bir nitelik kazanıyordu. Söz konusu tezlerin savunulması dik kafalılık olarak görülüp bir kenara bırakılabilirdi, fakat bilimsel tarafsızlık

havasına büründürüldüğü de belliydi. Şirketler yanlısı görüşlere sahip olmanın muazzam yararları sadece Chicago Okulu'na bağış yağmasına yol açmakla kalmayıp, akademisyen ya da sözde akademisyenleri, kurumları da kapsıyor, aynı zamanda karşı-devrimin dünya çapındaki piyadelerini meydana getiren küresel düzeyde bir sağcı düşünce kuruluşları ağını yaratıyordu.

Her şey Friedman'ın kafasını yalnızca bir tek konuya odaklandığını gösteren mesajıyla başlamıştı: New Deal'la her şey sarpa sarmıştı. "Kendi ülkem dahil pek çok ülkenin yanlış bir yol izlediği bir zaman"dı bu.[144] Friedman ilk popüler kitabı *Capitalism and Freedom*'da (Kapitalizm ve Özgürlük) hükümetleri yanlış yoldan döndürmek için, bu kitabın küresel serbest piyasanın kurallar kitabı haline geleceği ve ABD'de yeni muhafazakâr hareketin ekonomik gündeme oluşturacağı iddiasındaydı.

Birincisi, hükümetlerin kâr birikiminin önündeki bütün kuralları ve düzenlemeleri kaldırması gerekiyordu. İkincisi, devletin sahip oldukları varlıkları, büyük şirketlerin kâr sağlayabileceği şekilde elden çıkarmaları gerekiyordu. Üçüncüsü, sosyal programlarla ilgili fonlarda dramatik bir kesintiye gidilmeliydi. Friedman'nın deregülasyon, özelleştirme ve kesintiler şeklindeki üçlü formülü çok sayıda spesifik özelliklere sahipti. Olacaksa, vergiler düşük olmalı, zengin ve yoksul aynı oranda vergilendirilmeliydi. Şirketler ürünlerini dünyanın her tarafına satmakta özgür olmalılardı ve hükümetler yerel endüstrileri ya da yerel mülkiyeti koruma çabasına girmemeliydiler. Emeğin fiyatı dahil olmak üzere bütün fiyatlar piyasalarca belirlenmeliydi. Asgari ücretin olmaması gerekirdi. Friedman sağlık hizmetleri, postane hizmetleri, emekli aylığı ve hatta ulusal parklardan vazgeçilmesini öneriyordu. Kısacası, ve hiç sıkılmadan, New Deal'ın kaldırılması çağrısı yapıyordu; ki bu, bir bakıma, Büyük Bunalım'dan sonra halk ayaklanmasını önleyen anlaşmanın, devlet, şirketler ve işçi sınıfı arasında zar zor sağlanan anlaşmanın ortadan kaldırılması çağrısıydı. Chicago Okulu'nun karşı-devrimi işçilerin kazandıkları her türden korumayı, devletin artık piyasaların sivri

144) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 594.

yanlarını törpülemek için ortaya koyduğu bütün hizmetleri geri almak istiyordu.

Üstelik bundan daha ileri giderek, işçilerle hükümetlerin o çılgın kamusal iş yaratma çabasıyla geçen onyıllarda inşa ettikleri her şeye el koymak istiyorlardı. Friedman'ın hükümete hemen satmasını önerdiği varlıklar, kamu parasıyla yapılan yatırım yıllarının nihai ürünleri, onları yaratan ve değerli kılan know-how'dı. Friedman'a göre bütün bu ortak zenginliğin, kural olarak, özel mülkiyetin ellerine aktarılması gerekiyordu.

Daima matematik ve bilim dilinin arkasına saklansa da Friedman'ın görüşü, muazzam büyüklükteki düzenlenmemiş piyasalara aç olma şeklindeki doğası gereği, büyük çaplı çokuluslu şirketlerin çıkarlarıyla tam olarak çakışıyordu. Kapitalist genişlemenin ilk aşamasında bu tür açgözlü büyüme, sömürgecilikle sağlanmıştı: Benimsenen yöntem, yeni toprakların 'keşfedilmesi' ve toprakları hiçbir karşılık ödemeden ele geçirip, yerli halkı devre dışı bırakarak bölgenin zenginliklerini alıp götürmekti. Friedman'ın 'refah devleti'ne ve 'büyük yönetim'e karşı açtığı savaş yeni bir hızlı zenginler cephesi yaratma vaadinde bulunuyordu; ancak bu sefer yeni topraklar ele geçirmekten ziyade, devletin kendisi yeni bir sınır haline gelecek, devletin sunduğu kamu hizmetleri ve elinde bulunan varlıklar değerlerinden daha düşük fiyatlarla haraç mezat özel sektöre satılacaktı.

KALKINMACILIĞA AÇILAN SAVAŞ

1950'lerin Amerika Birleşik Devletleri'nde bu tür zenginliklere kavuşmak onyılar öncesinde kalmıştı. Beyaz Saray'daki Dwight Eisenhower gibi koyu bir Cumhuriyetçiyle bile Chicago'cuların önerdiği gibi bir radikal sağ dönüşü gerçekleştirme şansı yoktu; kamu hizmetleri ve işçilerin kazanımları halk tarafından benimsenmişti ve Eisenhower'ın gözü bir sonraki seçimlerdeydi. Eisenhower ülke içinde Keynesciliği tersine döndürme konusunda fazla istahlı olmamakla birlikte, dışarıdaki kalkınmacılığı yenilgiye uğratmaya yönelme ve köklü bir tavır alma konusunda isteklilik gösteriyordu. Chicago Üniversitesi'nin hayati rol oynayacağı bir kampanyaydı bu.

Eisenhower 1953'te göreve geldiğinde İran'ın petrol şirketini millileştiren Muhammed Musaddık gibi kalkınmacı bir lideri vardı ve Endonezya, hırsı giderek artmakta olup, Üçüncü Dünya'nın bütün milliyetçi hükümetlerini Batı'yla ve Sovyet Bloku'yla eşit şekilde yer alacak bir süper gücün çatısı altına sokmaktan söz eden Ahmed Sukarno'nun kontrolünde bulunuyordu. Latin Amerika'nın Güney Koni'sindeki milliyetçi ekonomilerin başarısının artarak devam ediyor oluşu Dışişleri Bakanlığı'nda özel bir ilgiye yol açmıştı. Dünyanın büyük bölümünün Stalinizme ve Maoizme yöneldiği bir sırada, kalkınmacı 'ithal ikamesi' planları gerçekte tamamen merkezciydi. Bununla birlikte, Latin Amerika'nın kendi New Deal'ını hak ettiği şeklindeki düşüncenin güçlü düşmanları vardı. Kıtanın feodal toprak sahipleri, kendilerine yüksek kazançlar getiren, tarlalarda ve madenlerde çalışmak üzere büyük bir yoksul köylü kitlesi sağlayan eski statükodan memnundular. Şimdi kazançlarının başka sektörlerin oluşturulmasına yönlendirildiğini, işçilerinin toprakların yeniden dağıtılması talebinde bulunduklarını ve besin maddeleri herkes tarafından satın alınabilsin diye ürünlerinin fiyatlarının hükümet tarafından yapay olarak düşürüldüğünü gördükleri için küplere biniyorlardı. Latin Amerika'da iş yapan Amerikalı ve Avrupalı büyük şirketler de hükümetlerine benzer şikâyetlerde bulunmaya başlamışlardı: Sınırlarda ürünlerinin geçişine engel olunuyordu, işçiler yüksek ücretler talep ediyorlardı ve daha da tehlikelisi, Latin Amerika'nın ekonomik bağımsızlık rüyasına finansman sağlamak için yabancıların sahip olduğu maden ocaklarından bankalara kadar her şeyin ulusallaştırılacağı yönünde konuşmalar giderek yayılıyordu.

Büyük şirketlerin çıkarlarından kaynaklanan baskılar altında, kalkınmacı hükümetleri Soğuk Savaş'ın ikili mantığına çekmeye çalışan Amerikan ve İngiliz dış politikasında bir hareket ortaya çıktı. Ilımlı, demokratik şeklindeki yaldızlı laflara aldanmayan bu şahinler şu uyarıda bulunuyorlardı: Üçüncü Dünya milliyetçiliği totalitaryan komünizm yolunda ilerlemeye doğru ilk adımdı ve henüz tomurcuk halindeyken koparılıp atılması gerekirdi. Bu teorinin asıl savunucularından ikisi, Eisenhower'ın dışişleri bakanı John Foster Dulles ile yeni kurulan CIA'in başında bulu-

nan Allen Dulles'dı. Her ikisi de kamu görevi almadan önce New York'un efsanevi hukuk şirketi Sullivan and Cromwel'de çalışmışlardı ve orada çoğu kalkınmacılık politikaları sebebiyle kayba uğramış olan pek çok şirketin vekilliğini yapmışlardı. Bu şirketler arasında J.P. Morgan and Company, the International Nickel Company, the Cuban Sugar Cane Corporation ve the United Fruid Company de bulunuyordu.[145] Dulles'ların nüfuzunun sonuçları kendini çabuk gösterdi: CIA 1953'te ve 1954'te ilk iki darbesini (*d'état*) sahneledi: Darbelerin ikisi de Stalin'den ziyade Keynes'le özdeşleşen Üçüncü Dünya hükümetlerine karşı yapıldı.

Bunlardan ilki, 1953'te CIA başarılı bir komplo sonucunda İran'daki Musaddık'ı devirip yerine zalim şahı getirdiği zaman gerçekleştirildi. Diğeriyse, United Fruit Company'nin doğrudan emriyle Guatemala'da gerçekleştirilen 1954'teki CIA destekli darbeydi. Dulles kardeşlerin Cromwell günlerinden beri kulak verdiği bu şirket, başkan Jacobo Arbenz Guzman'ın "ağırlıklı olarak feodal bir ekonomiye sahip geri kalmış bir ülkeyi modern kapitalist devlete dönüştürme" şeklinde ortaya koyduğu, Guatemala'yı dönüştürme projesinin (kabul edilmesi mümkün olmayan bir hedef şeklinde görünüyordu bu proje) bir parçası olarak, kullanılmayan ülke topraklarının bir kısmını (bedeli tam ödenerek) kamulaştırmasına öfke duyuyordu.[146] Bir süre sonra Arbenz gitti ve United Fruit tekrar tezgâhının başına döndü.

Kalkınmacılığı derinlerine kök saldığı Güney Koni'den söküp atmak daha büyük bir meydan okumaydı. Bu hedefe nasıl ulaşılacağını hesaplamak, 1953'te Şili, Santiago'da biraraya gelen iki Amerikalı arasındaki tartışmanın esas konusu olmuştu. Söz konusu kişilerden biri, Şili'deki ABD Uluslararası İşbirliği Yönetimi'nin (daha sonra USAID olacak ajans) başkanı Albion Patterson, diğeriyse Chicago Üniversitesi İktisat Bölümü'nün başkanı Theodore W. Schultz'du. Patterson, Prebisch ve Latin Amerika'nın öteki

145) Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken, NJ. Wiley and Sons, 2003), s. 153-154; Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006), s. 4.

146) *El Imparcial*, 6 Mart 1951, akt. Stephen C. Schlesinger, Stephen Kinzer ve John H. Coastworth, *Bitter Fruit: The Story of the American Coup in Guatemala* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), s. 52.

'pembe' iktisatçılarının çıldırtıcı etkilerine karşı giderek daha fazla kaygı duymaya başlamıştı. Mesela, "Yapılması gereken şey, bu adamların formasyonunu değiştirmek ve çok kötü olan eğitim sistemlerini etkilemeyi başarmaktır," diye vurguluyordu bir arkadaşıyla konuşurken.[147] Bu hedef, Schultz'un, ABD hükümetinin Marksizmle entelektüel savaş yürütmek için gerekli adımları atmadığı şeklindeki inancıyla çakışmaktaydı. "Amerika Birleşik Devletleri'nin dışarıdaki ekonomik programlarını iyi bir şekilde hesap etmesi gerekir. ... Biz (yoksul ülkelerin) kendilerini bize bağlayarak ve ekonomik gelişmelerini sağlama konusunda bizim takip ettiğimiz yolu kullanarak ekonomik kurtuluşlarını gerçekleştirmelerini istiyoruz," diyordu.[148]

İki adam sonuçta, devlet-merkezli ekonomilerin kötülük yuvası Santiago'yu tam tersi duruma, yani Milton Friedman'a arzu ettiği her şeyin verildiği öncü serbest piyasa deneyleri lehine bir laboratuvara (çok beğendikleri teorilerini sınayacağı bir ülkeye) dönüştürecek bir planla ortaya çıktılar. Asıl plan çok basitti: ABD hükümeti, Şilili öğrencilerin, dünyanın en ileri derecede 'pembe'-karşıtı okulu (Chicago Üniversitesi) olarak bilinen okulda iktisat eğitimi alması için para ödeyecekti. Schultz ve üniversitedeki meslektaşlarına da, Şili ekonomisi üzerine araştırma yapma ve öğrencilerle profesörlere Chicago Okulu'nun temel ilkelerini öğretmek üzere Santiago'ya gidişleri için ödeme yapılacaktı.

Bu planın Latin Amerikalı öğrencileri destekleyen çok sayıdaki diğer ABD eğitim programlarından ayrı olarak ortaya koyduğu düşünce, iflah olmaz ideolojik karakteriydi. Şilili öğrencilere eğitim verilmesi için Chicago'nun (profesörlerin tek taraflı odaklanmalarla devletin neredeyse tamamen tasfiye edilmesi için teşvik edildiği bir okulun) seçilmesiyle, ABD Dışişleri Bakanlığı kalkınmacılığa karşı başlattığı savaşta bir adım atmış oluyordu; başka bir ifadeyle, Şilililere, elit öğrencilerin hangi düşünceleri öğrenip öğrenmeyeceklerine fiilen ABD hükümetinin karar ver-

147) Patterson, Juan Gabriel Valdes'ye verdiği bir röportajda Arjantin ve Brezilya iktisatçılarını 'pembe' olarak nitelendirmişti. Patterson, ABD'nin Şili büyükelçisi Willard Beaulac'a 'insanların formasyon değişikliği' ihtiyacından söz ediyordu. Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 110-113.

148) *A.g.y.*, s. 89.

diği anlatılmış oluyordu. Bu, Latin Amerika'nın işlerine çok açık bir ABD müdahalesiydi; Albion Patterson ülkenin en önde gelen üniversitesi olan Şili Üniversitesi'nin dekanına mübadele programını hayata geçirmek için bağış teklif ettiğinde, dekan bu teklifi reddetmiş, ancak öğrencilerine ABD'de kimin eğitim vereceği konusunda fakültesine bilgi verilmesi halinde katılabileceğini söylemişti. Patterson daha sonra, daha küçük, iktisat bölümü bulunmayan bir kurum ve daha muhafazakâr bir okul olan Şili Katolik Üniversitesi'nin dekanına yanaşmaya başladı. Katolik Üniversitesi'nin dekanı teklifin üstüne atlayınca, Washington ve Chicago'da 'Şili Projesi' diye bilinen model doğmuş oldu.

Chicago Üniversitesi'nin Schultz'u, programın neden bütün Şilili öğrencilere değil de az sayıda seçilmiş öğrenciye açık olduğunu anlatırken, "Biz buraya yarışmak için değil, işbirliği yapmak için geldik," diyordu.[149] Bu kavgacı tavır ta başından beri çok açıktı: Şili Projesi'nin amacı, Latin Amerika'nın 'pembe' iktisatçılarına karşı verilen fikirler savaşını kazanmak üzere ideolojik savaşçılar yetiştirmekti.

Resmi olarak 1956 yılında başlatılan proje, 1957 ile 1970 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde yüz Şilili öğrencinin ileri dereceler elde etme peşinde olacağını öngörüyordu; seçilen öğrencilerin okul taksitleri ve harcamaları ABD'li vergi mükellefleri ve ABD vakıfları tarafından karşılanıyordu. Özellikle Arjantin, Brezilya ve Meksika'dan ağırlıklı bir katılım sağlayan program 1965'te Latin Amerika çapında bütün öğrencileri kapsar hale geldi. Bu genişlemenin finansmanı Ford Vakfı'nm bağışıyla karşılanıyordu ve Chicago Üniversitesi'nde Latin Amerika İktisadi Çalışmalar Merkezi'nin oluşturulmasını sağlamıştı. Bu program altında belli bir zamanda 40 ila 50 arasında Latin Amerikalı öğrenci lisanüstü iktisat bilimi eğitimi alıyordu (bahsedilen sayı bölümün toplam öğrenci nüfusunun yaklaşık üçte biriydi). Harvard ya da MIT'deki karşılaştırılabilir programlarda ancak 4 ya da 5 öğrenci vardı. Açıkça görüldüğü üzere, bu şaşırtıcı bir başarıydı: Aşırı-muhafazakâr Chicago Üniversitesi sadece on yıl içinde yurtdışında iktisat

149) Bu alıntı Joseph Grunwald'dan yapılmıştır; Grunwald, o zamanlar Şili Üniversitesi'nde çalışan bir Columbia University iktisatçısıydı: Valdes, *Pinochet's Economists*, s. 135.

bilimi çalışması yapmak isteyen Latin Amerikalılar adına ciddi bir hedef haline gelmişti; bölgenin tarihinin onyıllardır izlediği seyrin geleceğini şekillendirecek bir olguydu bu.

Chicago Okulu'nun ortodoks çizgisinde ziyaretçilere fikir aşılamak acil bir öncelik haline gelmişti. Programın başında bulunan ve Latin Amerikalıların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamakla görevli kişi, Arnold Harberger'di; safari kıyafeti giyen, akıcı şekilde İspanyolca konuşan ve Şilili bir kadınla evli bir ekonomist olan Harberger, kendisini 'ciddi şekilde adanmış bir misyoner' olarak tanımlıyordu.[150] Şilili öğrenciler gelmeye başladığında Harberger, Chicago Üniversitesi profesörlerinin bu Güney Amerika ülkesinin sorunun ne olduğu konusunda oldukça ileri derecede ideolojik teşhislerini ortaya koydukları (ve iyileştirilmesi için bilimsel reçetelerini sundukları) özel bir 'Şili atölyesi' gerçekleştirdi.

1950'lerde Friedman yönetiminde çalışan ve sonra dünyaca tanınan kalkınmacı bir iktisatçı olan André Gunder Frank, "Şili ve ekonomisi birdenbire İktisat Bölümü'ndeki günlük konuşmaların esas konusu haline geliverdi," diyerek aktarıyor bir anısını.[151] Şili'nin bütün politikaları mikroskop altına alınmıştı ve şu ihtiyaçlar tespit edilmişti: güçlü bir sosyal güvenlik ağı, ulusal endüstriye yönelik korumalar, ticaret engelleri, fiyat denetimleri. Eğitim gören öğrencilere yoksulluğun azaltılmasına yönelik bu çabaları küçümser bir eğitim veriliyor ve onlar doktora tezlerini Latin Amerika kalkmmacılığının akılsızca yönlerinin irdelenmesine adıyorlardı.[152] Harberger'in, 1950'lerle 1960'larda sık sık yaptığı Şili ziyaretlerinden döndüğünde, Şili'nin sağlık ve eğitim sistemlerini (kıta üzerindekilerin en iyisiydi halbuki) "geri koşullarının ötesinde yaşamaya yönelik absürd girişimler" şeklinde nitelendirerek ağır bir eleştiriye tabi tuttuğunu hatırlıyor Gunder Frank.[153]

Ford Vakfı içinde böylesine açık bir ideolojik programa finansman sağlanması konusunda kaygılar vardı. Bazıları öğren-

150) Harberger, "Letter to a Younger Generation", s. 2.
151) André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976), s. 7-8.
152) Kenneth W. Clements, "Larry Sjaastad, The Last Chicagoan", *Journal of International Money and Finance* 24 (2005), s. 867-869.
153) Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 8.

cilere konferans vermek için davet edilen konuşmacıların aynı programdan mezun olan kimseler olduğuna işaret etmekteydiler. Ford konusunda uzman olan ve vakfın içe dönük dergilerinden birinde yazan Latin Amerikalı Jeffrey Puryear, "Çalışmanın niteliği ve etkisi yadsınamamakla birlikte ideolojik anlatımlar ciddi bir kusur oluşturuyordu," diye belirtmekteydi. "Gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarına tek bir bakış açısı ortaya koyarak iyi bir hizmet sunulamaz."[154] Fakat bu değerlendirme, Ford'u programa finansman sağlamaktan vazgeçirmemişti.

Şilili ilk grup öğrenciler Chicago'dan ülkelerine döndüklerinde, Santiago Katolik Ünüversitesi'nde iktisatçı olan Mario Zanartu'nun ifadesiyle "Friedmandan daha fazla Friedmancı" olmuşlardı.*[155] Pek çoğu çabucak Santiago'nun göbeğindeki kendi küçük Chicago Okulu'na dönüp Katolik Üniversitesi'nin İktisat Bölümü'nde iktisat profesörü olarak görev aldılar; aynı ortam, aynı İngilizce metinler, aynı sertlikte 'saf' ve 'bilimsel' bilgi iddiası geçerliydi burada da. 1963'te bölümün on üç full-time fakülte üyesi Chicago Üniversitesi programından mezun olmuştu ve ilk mezunlardan birisi olan Sergio de Castro fakülteye başkan olarak atanmıştı.[156] Artık Şilililerin ABD'ye seyahat etmesine ihtiyaç kalmamıştı; yüzlerce öğrenci kendi ülkelerinden ayrılmadan Chicago eğitimi alabiliyordu.

İster Chicago'daki ister Santiago'daki kolu olsun, programa katılan öğrenciler bölge genelinde *'los Chicago Boys'* diye biliniyorlardı. USIAD'dan daha fazla finansman alan Şili'nin Chicago Boys'u neo-liberalizmin bölgedeki coşkulu elçileri haline gelmişti ve Şilili mezunlardan birine göre, "Bu bilgiyi özgürlüğü engelleyen ve yoksulluğu, geri kalmışlığı devam ettiren ideolojik konumlara meydan okuyarak Latin Amerika çapında yaygınlaştırmak" amacıyla Chicago Üniversitesi'nin kollarını

---

154) James Trowbridge'den Jeffrey Puryear vasıtasıyla William Carmichael'e not, 24 Ekim 1984, s. 4: akt. Valdes, *Pinochet's Economists*, s. 194.

*) Kennedy yönetiminin ünlü iktisatçısı Walter Heler, Friedman taraftarlarının kültçülüğüyle alay ederken onları kategorilere ayırıyordu: "Bazıları *Friedmanly*, bazıları *Friedmanian*, bazıları *Friedmanesque*, bazıları *Friedmanic* ve bazıları da *Friedmaniacs*."

155) *A.g.y.* Dipnot: "The Rising Risk of Recession," *Time*, 19 Aralık 1969.

156) De Castro'nun kendisi Chicago Üniversitesi'nde çalışmalarını ilerletmek üzere 1963'te Santiago'dan ayrıldı. 1965'te başkan oldu. Valdes, *Pinochet's Economists*, s. 140, 165.

oluşturup, Arjantin ve Kolombiya'ya düzenli seyahatler yapıyorlardı.[157]

1990'larda Şili'nin dışişleri bakanı olan Juan Gabriel Valdés yüzlerce Şilili iktisatçının Chicago ortodoksluğu eğitimi aldığı bu süreci, "Amerika Birleşik Devletleri'nden doğrudan etki alanındaki bir ülkeye yapılan çarpıcı bir organize ideoloji transferi örneği" olarak tanımlıyor ve "...Şilililerin spesifik bir projeden kaynaklanan bu eğitimi, Şili'nin ekonomi konusundaki düşüncesinin gelişimini etkilemek amacıyla 1950'lerde tasarlanmıştı," diye devam ediyordu. Valdés, "Chicago'luların Şili toplumuyla tanıştırdıkları düşünceler tamamen yeniydi ve bunlar 'fikirler piyasası'ndan tamamen uzak kavramlardı."[158]

Bir entelektüel emperyalizm biçimi olarak bu görüşün mantığı kesinlikle arsızcaydı. Yine de ortada bir problem vardı: Proje yürümüyordu. Chicago Üniversitesi'nden Dışişleri Bakanlığı'ndaki fon sağlayıcılarına sunulan 1957 tarihli bir rapora göre, "projenin asıl amacı Şili'de iktisat konusunda entelektüel liderler haline gelecek" bir öğrenci kuşağını eğitmekti.[159] Chicago Boys, ülkelerinde hiçbir konuda liderlik gösteremiyordu; gerçekte olayların gerisinde kalıyorlardı.

1960'ların başlarında Güney Koni'deki asıl ekonomik tartışma laissez-faire ve kalkınmacılık konusunda değil, kalkınmacılığın bir sonraki aşamaya en iyi şekilde nasıl taşınacağı konusundaydı. Marksistler kapsamlı bir ulusallaştırma ve radikal toprak reformları savunuyorlardı; merkezcilerse anahtarın, bölgeyi Avrupa ve Kuzey Amerika'yla rekabet edebilecek güçlü bir ticari bloğa dönüştürme hedefiyle birlikte, Latin Amerika ülkeleri arasında daha büyük çaplı bir ekonomik işbirliği gerçekleştirmek olduğu fikrindeydiler. Kamuoyu yoklamalarında ve sokaklarda Güney Koni'nin akın akın sola yöneldiği gözleniyordu.

---

157) *A.g.y.*, 159. Bu alıntı, Chicago Üniversitesi mezunu ve Santiago'daki Katolik Üniversitesi profesörü olan Ernesto Fontaine'den yapılmıştır.
158) *A.g.y.*, s. 6, 13.
159) Gregg Lewis tarafından imzalanıp Şili Katolik Üniversitesi ve Uluslararası İşbirliği Yönetimi'ne sunulan üçüncü rapor, Ağustos 1957, Chicago Üniversitesi, s. 3, akt. Valdés, *Pinochet's Economists*, s. 132.

1962'de Brezilya, João Goulart'ın başkanlığında kararlı bir şekilde bu istikamete yönelmişti; iktisat milliyetçisi olan Goulart toprakların yeniden dağıtımı, yüksek ücretler ve çokuluslu yabancı şirketleri ülkeden çıkarıp, New York ve Londra'daki hissedarlarına dağıtmak yerine, kârlarının belli bir yüzdesini Brezilya ekonomisine yeniden yatırım için kullanmaya zorlamaya yönelik cesur bir plan taahhüdünde bulunmuştu. Arjantin'deki askeri bir hükümet Juan Péron'un partisinin seçimlere katılmasını yasaklayarak benzer talepleri bastırmaya çalışıyordu; fakat bu hareket, silahlı mücadele vererek ülkeyi yeniden ele geçirmek isteyen yeni bir genç Péronistler (Montoneros) kuşağını radikalleştirmişti.

Fikirler savaşındaki yenilginin en açık şekilde görüldüğü yer Şili'ydi (Chicago deneyinin deprem merkezi). Şili'de, 1970'deki tarihi seçimlerle birlikte, ülke büyük ölçüde sola kaymıştı ve üç büyük parti ülkenin en büyük gelir kaynağının ulusallaştırılması taraftarıydı: Bakır madenleri daha sonra ABD'li maden devlerinin denetimi altına girdi.[160] Başka bir deyişle, Şili Projesi pahalı bir iflastı. Sol kanattaki düşmanlarıyla barışçı bir fikirler savaşı yürüten ideolojik savaşçılar olan Chicagos Boys çok marjinal kalmıştı ve Şili'nin seçim yelpazesinde bile yer almıyorlardı.

Şili Projesi küçük bir tarihsel dipnotla orada son bulabilirdi, fakat Chicago Boys'u unutulup gitmekten kurtaran bir şey gerçekleşmişti: Richard Nixon Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı seçilmişti. Friedman daha sonra ateşli bir şekilde, "Nixon yaratıcı ve bütünüyle etkili bir dış politikaya sahipti," diyecekti.[161] Ve hiçbir yerde Şili'deki kadar başarılı olamamıştı.

Chicago Boys ve onların profesörlerine uzun süredir rüyasını gördükleri şeyi sağlayan Nixon olmuştu: kapitalist ütopyalarının bodrum katındaki bir teoriden daha öte bir şey olduğunu kanıtlama fırsatıydı bu (ülkeyi sil baştan yeniden yaratma girişimi). Demokrasi, Şili'deki Chicago Boys nezdinde kabul gören bir değer değildi; diktatörlüğün onlara daha uygun biçim olduğu fazla geçmeden görülecekti.

---

160) Ricardo Lagos'la 19 Ocak 2002 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org.
161) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 388.

Salvador Allende'nin Halk Birliği hükümeti, yabancılar ve yerel şirketler tarafından işletilen ekonominin büyük sektörlerini hükümetin ellerine teslim edeceği vaadinde bulunduğu bir platformda, Şili'de 1970 yılında yapılan seçimleri kazandı. Allende yeni bir Latin Amerikalı devrimci tipiydi: Che Guevara gibi o da bir doktordu, fakat Che'den farklı olarak, romantik bir gerilla değildi, açık sözlü bir akademik yanı vardı. Kürsüye çıktığında Fidel Castro gibi ateşli konuşmalar yapabilirken, Şili'de sosyalist değişimin silah namlusuyla değil, seçim sandıklarıyla geleceğine inanan ateşli bir demokrattı. Nixon, Allende'nin başkan seçildiğini duyduğu zaman CIA yöneticisi Richard Helms'e o ünlü, "Ekonomiye çığlık attır," şeklindeki talimatı vermişti.[162] Ayrıca seçimler Chicago Üniversitesi'nin İktisat Bölümü'nde de yankı bulmuştu. Allende seçimleri kazandığında Arnold Harberger Şili'ye damladı. Ülkesindeki arkadaşlarına bir mektup yazarak olayı bir 'trajedi' olarak nitelendirip, "sağcı çevrelerde zaman zaman ordunun yönetime el koyması yönünde düşüncelerin de ortaya atıldığı bilgisi"ni iletti.[163]

Allende, varlıklarını ve yatırımlarını kaybedecek olan şirketlere yeterince zaman tanınacağını taahhüt etmesine rağmen, ABD'li çokuluslu şirketler Allende'nin Latin Amerika çapında gelişecek bir trendin başlangıcını temsil etmesinden korkuyorlardı ve pek çoğu giderek büyüyen kârlarını kaybetme ihtimaline inanmak istemiyordu. 1968'de ABD'nin toplam dış yatırımının yüzde 20'si Latin Amerika'ya bağlanmıştı ve ABD firmalarının bölgede 5,436 yan kuruluşu vardı. Dolayısıyla, bu yatırımların yaratacağı kârlar tehlikeye giriyordu. Maden şirketleri daha önceki elli yılda Şili'nin maden endüstrisine (dünyanın en büyüğü) 1 milyar dolar yatırmışlardı; fakat kendi ülkelerine transfer edilen paranın miktarı da 7.2 milyar dolardı.[164]

Amerikan şirketleri Allende seçimleri kazanır kazanmaz ve hatta göreve başlamadan önce onun yönetimine karşı savaş açtı-

---

162) Central Intelligence Agency, *Notes on Meeting with the President on Chile*, 15 Eylül 1970, gizliliği kaldırılmış belge, www.gwu.edu/-nsarchiv.
163) Valdes, *Pinochet's Economists*, s. 242-243.
164) Sue Branford ve Bernardo Kucinski, *Debt Squads: The U.S., the Banks, and Latin America* (Londra: Zed Books, 1988), s. 40, 51-52.

lar. Bu faaliyetlerin merkezi, Şili'deki Washington'dan yönlendirilen özel komiteydi. Bu grup içerisinde, Şili'deki holdinglerle birlikte, ABD'nin büyük çaplı maden şirketleri ve grubun fiilen liderliğini de yapan, Şili'nin kısa bir süre sonra millileştireceği telefon şirketinin yüzde 70'ini elinde bulunduran Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi (ITT) yer alıyordu. Ayrıca Purina, Bank of Amerika ve Pfizer Chemical değişik kademelerde temsilciler göndermişlerdi.

Komite'nin tek amacı, "ekonomik çöküşle gözdağı vererek" Allende'yi ulusallaştırmalardan vazgeçmeye zorlamaktı.[165] Allende'ye nasıl acı çektirecekleri konusunda çok sayıda fikirleri vardı. Gizliliği kalkan komite tutanaklarına göre, Şili'ye verilen ABD kredilerini bloke etmeyi planlıyorlardı ve "sessiz sedasız aynı şeyi yapan bankalara da sahiptiler. Kafalarında aynı düşünceyi taşıyan yabancı banka kaynaklarıyla da görüşülecekti. Şili'den yapılacak satın alma işleri altı ay sonrasına erteleniyordu. Şili'den mal almak yerine ABD'nin bakır stokları kullanılacaktı. Şili'de ABD doları kıtlığı yaratılıyordu". Liste bu şekilde uzayıp gidiyordu.[166]

Allende, yakın arkadaşı Orlando Letelier'i Washington büyükelçisi olarak atadı ve ona, Allende hükümetine karşı suikast planları yapan aynı şirketlerle, kamulaştırma süresiyle ilgili müzakere yürütme görevi verdi. Mükemmel bir yetmişindeki adam bıyığı ve nefes kesici şarkı söyleme sesine sahip, şakaya bayılan birisi olan Letelier diplomatik çevrelerde çok seviliyordu. Oğlu Francisco'nun en sevdiği anısı, Washington'daki evlerinde babasının arkadaş ortamında çaldığı gitarı ve söylediği şarkıları dinlemekti.[167] Ancak Letelier'in bütün cazibesi ve yeteneğine rağmen, müzakerelerde başarılı bir noktaya ulaşma şansı yoktu.

1972 Mart'ında Letelier'in ITT'yle sürdürdüğü gergin müzakerelerin tam ortasında, birçok gazetede köşe yazısı yazan Jack Anderson, telefon şirketinin iki yıl önce Allende'nin göreve

---

165) Çokuluslu Şirketler Üzerine Alt Komite, "The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71", *Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate by the Subcommitteee on Multinational Corporations*, 21 Haziran, 1973, s. 13.
166) *A.g.y.*, s. 15.
167) Francisco Letelier, röportaj, *Democracy Now I*, 21 Eylül 2006.

gelmesini engellemek üzere CIA ve Dışişleri Bakanlığı'yla birlikte gizlice planlar hazırladığını gösteren belgelere dayalı, bomba etkisi yaratan bir dizi yazı yayınladı. Bu iddialar karşısında Demokratların denetiminde bulunan Senato, hâlâ görevde bulunan Allende'yle birlikte bir araştırma başlattı ve ITT'nin Şili'deki muhalif güçlere 1 milyon dolar rüşvet teklif etmesi şeklinde, kökü derinlere giden bir komployu ortaya çıkardı; "araştırılan, CIA'in Şili'nin başkanlık seçimine hile karıştırmak için yapıldığı açıkça belli bir planın içinde yer almasıydı".[168]

Haziran 1973'te yayınlanan Senato raporu, plan başarısızlığa uğrayıp Allende iktidarı aldığında, ITT'nin "Allende'nin bir sonraki altı ayı geçiremeyeceği"ni sağlama alacak şekilde tasarlanmış yeni bir strateji başlattığını da ortaya çıkardı. Senato'ya göre en korkunç olanı da, ITT yöneticileriyle ABD yönetimi arasındaki ilişkiydi. Yapılan tanıklıklar ve belgeler, ITT'nin, ABD'nin Şili'ye yönelik politikalarının şekillendirilmesinde her düzeyde doğrudan yer aldığını açıkça ortaya koyuyordu. Bir başka konu da, ITT'nin üst düzey yöneticilerinden birinin Ulusal Güvenlik danışmanı Henry Kissinger'a mektup yazıp, "Başkan Allende'ye bilgi vermeden, Şili'ye taahhüt edilmiş olan bütün ABD yardım fonlarının 'yakından izleme' statüsü altına alınması" önerisinde bulunmasıydı. Ayrıca bu şirket Nixon yönetimine, çok açık şekilde askeri darbe çağrısını da içeren on sekiz maddelik bir strateji hazırlama cüretini göstermişti: "Şili ordusu içindeki güvenilir kaynaklara ulaşılmalı," dendikten sonra şöyle devam ediliyordu: "...Planlı bir şekilde Allende'ye karşı memnuniyetsizlik yaratmalarında ve böylelikle onu görevden ayrılmak zorunda bırakmalarında büyük fayda var."[169]

ITT'nin ekonomik çıkarlarını artırmak amacıyla Şili'nin anayasal sürecini bozmayı ve bu yönde ABD yönetiminin güçlerini devreye sokmayı öngören utanmazca çabalar konusunda Senato komitesince sorguya çekildiğinde, şirketin başkan yardımcısı Ned Gerrity'nin kafası gerçekten karışmış görünüyordu. "I

168) Subcommittee on Multinational Corporations, "The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71", s. 4, 18.
169) *A.g.y.*, s. 11, 15.

Numara'ya göz kulak olmanın yanlış olan tarafı nedir?" diye sorulurken, komitenin raporunda şu cevap yer almaktaydı: "'Bir Numara'nın ABD dış politikasının belirlenmesi konusunda yasadışı bir rol oynamasına izin verilmemelidir."[170]

ITT'nin sadece en iyi irdelenen örnek olduğu, Amerika'nın oynadığı acımasız pis oyunlarla geçen yıllara rağmen, Allende 1973'te hâlâ iktidardaydı. 8 milyon dolarlık örtülü harcamalar, iktidarının temelini zayıflatmaya yetmemişti. Allende'nin partisi o yıl yapılan parlamento ara seçimlerinde seçmen desteğini 1970'te sağladığı ilk oranın ötesine taşıdı. Açıkça görülüyordu ki, Şili'de farklı bir ekonomik model arzusu derinlere kök salmıştı ve sosyalist bir alternatifin taraftarlarının sayısı giderek artıyordu. 1970 seçimlerinden beri hükümeti devirmeye yönelik komplolar hazırlayan Allende'nin muhalifleri için gelinen nokta şunu gösteriyordu ki, onların sorunları sadece Allende'den kurtulmakla çözülmeyecekti; belli ki Allende gitse yerine bir başkası geçecekti. Öyleyse daha radikal bir plan gerekiyordu.

REJİM DEĞİŞİKLİĞİNDEN ÇIKARILACAK DERSLER: BREZİLYA VE ENDONEZYA

Allende'nin muhaliflerinin muhtemel yaklaşımlar olarak yakından inceledikleri iki 'rejim değişikliği' modeli söz konusuydu. Bunlardan biri Brezilya'daki, diğeri Endonezya'dakiydi. Brezilya'nın 1964'te iktidarı ele geçiren General Humberto Castello Branco liderliğindeki ABD destekli cuntasının planı, yalnızca Joao Goulart'ın yoksullardan yana programlarını tersine çevirmeyi değil, Brezilya'yı yabancı yatırımlara geniş bir şekilde açmayı da amaçlıyordu. Brezilyalı generaller ilk başlarda gündemi nispeten barışçı bir şekilde uygulamaya çalıştılar; bariz şekilde zalimce davranışlar görülmüyordu, kitlesel tutuklamalar yoktu ve daha sonra bazı 'yıkıcılar'ın bu dönemde vahşice işkencelere tabi tutuldukları ortaya çıksa da, bunların sayıları oldukça azdı (ve Brezilya çok geniş bir ülkeydi!); o insanların gördükleri muamelelerle ilgili haberler hapishane duvarlarının ötesine pek çıkamıyordu.

170) *A.g.y.*, s. 17.

Ayrıca, cunta sınırlı şekilde basın özgürlüğü ve toplantı özgürlüğü dahil olmak üzere demokrasiden geriye kalan bazı kırıntıları da muhafaza etme yoluna gitmişti; hatta bu yüzden kendisine 'centilmenler cuntası' adı takılmıştı.

1960'ların sonlarına doğru pek çok Brezilyalı, Brezilya'nın katmerlenen yoksulluğuna yönelik tepkilerini ifade etmek amacıyla bu sınırlı özgürlükleri kullanmaya karar verdiler. Bu çerçevede cuntanın iş dünyası yanlısı ekonomik programını eleştiriyorlardı; bu programın çoğu bölümleri Chicago Üniversitesi'nden mezun olanlarca hazırlanmıştı. 1968'e gelindiğinde sokaklar, en büyüğüne öğrencilerin öncülük ettiği cunta-karşıtı gösterilerle dolup taşmaya başlamıştı ve rejim ciddi bir tehlikeyle yüz yüze gelmişti. Ordu iktidarını sürdürmek için umutsuzca bir girişimde bulunarak köklü bir taktik değişikliğe gitti: Demokrasi tamamen rafa kaldırıldı, bütün sivil özgürlükler yok edildi, işkence sistematik hale getirildi ve Brezilya'nın daha sonra kurulan Hakikat Komisyonu'na göre, "Devlet eliyle işlenen cinayetler rutin hale geldi".[171]

Endonezya'da 1965 yılında gerçekleştirilen darbe farklı bir yol izledi. Ülke İkinci Dünya Savaşı'ndan beri o zamanın Hugo Chavez'i (Chavez'in seçimlere olan istekliliği onda bulunmamakla birlikte) olan başkan Sukarno tarafından yönetilmekteydi. Sukarno Endonezya ekonomisini koruyup zenginlikleri yeniden dağıtarak ve çokuluslu Batılı şirketlerin çıkarlarını kollayan odaklar olmakla suçladığı Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nı bir tarafa atarak zengin ülkeleri kızdırmıştı. Sukarno komünist değil, milliyetçi birisi olduğu halde, 3 milyon aktif üyesi olan Komünist Partisi'yle yakın ilişki sürdürerek hareket ediyordu. ABD ve İngiliz hükümetleri Sukarno'nun yönetimine son vermekte kararlıydılar ve gizliliği kalkan belgeler, CIA'in "duruma ve elde edilen fırsatlara bağlı olarak Başkan Sukarno'yu tasfiye etmek" için üst düzeyde talimatlar aldığını gösterecekti.[172]

---

171) Archidiocese of São Paulo, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments*, 1964-1979, ed. Joan Dassin, çev. Jaime Wright (Austin: Texas University Press, 1986), s. 53.

172) William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since WWII* (Monroe, ME: Common Courage Press, 1995), s. 195; "Times Diary: Liquidating Sukarno", *Times* (Londra), 8 Ağustos 1986.

Birkaç aldatıcı başlangıçtan sonra fırsat 1965 Ekim'inde, CIA destekli General Suharto'nun iktidarı ele geçirme ve solu yok etme sürecini başlattığı zaman ortaya çıktı. Pentagon ekstra silahlar ve Endonezya kuvvetlerinin takımadanın uzak bölgeleriyle iletişim kurmalarına yarayan sahra telsizleri temin ederken, CIA sessiz sedasız, Suharto'nun elindeki belge olan, ülkenin önde gelen solcularının listesini hazırladı. Daha sonra Suharto askerlerini, ellerindeki CIA'in hazırladığı 'ölüm listeleri'nde yer alan 4-5 bin solcuyu avlamak üzere peşlerine gönderdi; ABD elçiliği de bu süreçle ilgili düzenli olarak bilgi alıyordu.[173] Bilgiler geldikçe, CIA de Endonezya solunun artık yok edildiğine karar verinceye kadar listesindeki isimlerin üzerine çarpı koymaya devam etmişti. Operasyonda yer alan insanlardan birisi, Cakarta'daki ABD elçiliğinde çalışan Robert J. Martens'di. "Orduya gerçekten büyük yardımı oldu," diyordu, yirmi beş yıl önce gazeteci Kathy Kadane'ye. "Muhtemelen çok sayıda insan öldürdüler ve sanırım elimde çok kan vardır, ama hepten de kötü değildi. Nede olsa karar verme anında sert bir vuruş yapmak zorunda kaldığınız zamanlar olur."[174]

Ölüm listesi, hedef alınan öldürülecek kişileri kapsıyordu; cinayetler Suharto'nun sabıkalı olduğu rasgele katliamlar şeklinde işleniyordu ve infaz görevleri çoğunlukla dini eğitim gören öğrencilere verilmekteydi. Bu genç öğrenciler ordunun çabucak eğitip donanma komutanının emriyle komünistlerin bulunduğu kırsal kesimleri 'silip süpürmek' üzere köylere gönderiliyorlardı. O kadar ki, bir muhabir zevk duyarak şöyle yazmaktaydı: "İzleyicileri selamladılar, palalarını bellerine soktular, sopalarını omuzlarına astılar ve uzun süredir bekledikleri görevlerine çıktılar."[175] Sadece bir ay içerisinde en az 500 bin insan, belki de 1

---

173) Kathy Kadane,"U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60," *Washington Post*, 21 Mayıs 1990.

174) Kadane, o zamanlar Endonezya'da görev yapan üst düzey ABD görevlileriyle yapılan röportajların bant kayıtlarına dayalı bir listeyle ilgili anlatımı ilk defa olarak *Washington Post*'ta yayınladı. Aynı röportajlara dayanan, *The New York Review Books*'taki, Kadane'nin editöre hitaben yazdığı bir mektupta yer alan telsizler ve silahlarla ilgili bilgi, 10 Nisan 1997'de çıktı. Kadane'nin röportaj kayıtları şimdi Washington DC.'deki Ulusal Güvenlik Arşivleri'nde bulunmaktadır: "U.S. Officials' Lists' Aided Indonesian Bloodbath in '60s."

175) John Hughes, *Indonesian Upheaval* (New York: David McKay Company, Inc., 1967), s. 132.

milyon kişi öldürüldü, *Time*'a göre "binlerce kişi katledildi".[176] Doğu Java'da, "O bölgelerde yolculuk yapan kişiler, küçük ırmak ve derelerin cesetlerle dolup taştığını ve ırmak taşımacılığının yer yer kesildiğini anlatıyorlardı".[177]

Endonezya deneyi, Washington ve Santiago'da Salvador Allende'yi devirme planları yapan kişilerle kurumların oldukça dikkatini çekiyordu. İlgi duyulan yalnızca Suharto'nun vahşeti değildi elbette, bunun yanında Berkeley Mafyası olarak bilinen, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde eğitim görmüş Endonezyalı bir grup iktisatçının oynadığı rol söz konusuydu. Suharto soldan kurtulma konusunda etkili rol oynuyordu, ancak ülkenin geleceği açısından ekonomi planını hazırlayan Berkeley Mafyası'ydı.

Bu örnekte Chicago Boys'la paralellikler dikkat çekmekteydi. Berkeley Mafyası ABD'de, 1965'te başlayan ve finansmanı Ford Vakfı'nca karşılanan bir programın parçası olarak çalışıyordu. Ayrıca ülkelerine, Endonezya Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi'nde kendilerine ait Batı-tarzı bir iktisat bölümünü aynen kurmak üzere dönmüşlerdi. Aynen Chicago'lu prof'ların Santiago'ya yeni bir iktisat bölümü kurulmasına yardımcı olmak üzere gitmeleri gibi, Ford da okul kurmak üzere Cakarta'ya Amerikalı profesörler gönderdi. Ford'un o zamanki Uluslararası Eğitim ve Araştırma Programı'nın müdürü John Howard açık açık şöyle diyordu: "Ford, Sukarno gittiği zaman ülkeyi yönetecek adamlar yetiştirdiğini düşünüyordu."[178]

Ford'un finanse ettiği öğrenciler Sukarno'nun devrilmesinde yer alan kampüs gruplarının liderleri haline gelmişlerdi ve Berkeley Mafyası darbe yapan orduyla yakın ilişki içinde çalışı-

---

176) 1966'da *Washington Post* tarafından da olmak üzere, en yaygın şekilde telaffuz edilen rakam 500 bindir. Britanya'nın Endonezya büyükelçisi, bu rakamın 400 bin olduğu şeklinde bir tahminde bulunmaktaydı, fakat o, ek bir araştırma yapan İsviçre Büyükelçisi'nin bu rakamı 'çok az bulduğu'nu bildiriyordu. Her ne kadar CIA 1962 tarihli bir raporunda, '20. yüzyılın en ağır kitlesel katliamlarından biri' olarak nitelendirerek 250 bin kişinin öldürüldüğünü ileri sürse de, bazıları bu rakamın 1 milyon olduğu saptamasında bulunmaktadır: "Silent Settlement," *Time*, 17 Aralık 1965; John Pilger, *The New Rulers of the World* (Londra: Verso, 2002), s. 34; Kadane, "'U.S Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s".

177) "Silent Settlement."

178) David Ransom, "Ford Country: Building an Elit for Indonesia", *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, ed. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975), s. 99.

yor, hükümetin birdenbire düşmesi durumuna yönelik 'ihtimal planları' geliştiriyordu.*[179] Bu genç iktisatçıların yüksek finans hakkında hiçbir bilgisi olmayan General Suharto üzerinde muazzam bir etkisi vardı. *Fortune* dergisine göre, Berkeley Mafyası, Suharto'nun evde dinlesin diye iktisat derslerini banda kaydediyordu.[180] Biraraya geldiklerinde, "Başkan dinlemekle kalmıyor, notlar da alıyordu," diyerek anlatıyor öğrencilerden birisi anısını, gururla.[181] Bir başka Berkeley mezunu böyle bir ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadır: "Ordu liderine (yeni düzende hayati bir unsur) Endonezya'nın ciddi ekonomik problemlerine 'tarifler' bulmaya yönelik bir 'yemek kitabı' sunduk. Üst düzeyde bir ordu komutanı olarak General Suharto yemek kitabını almakla kalmayıp, tarifler kitabının yazarlarının kendisinin iktisadi konularda danışmanı olmasını da istedi."[182] Süreç gerçekten böyle işledi. Suharto Berkeley Mafyası üyeleriyle birlikte kabinesini topladı ve Washington büyükelçiliğiyle ticaret bakanlığı dahil olmak üzere kilit önemdeki finansal görevlerin hepsini onlara tahsis etti.[183]

Daha az ideolojik bir okulda çalışan ekonomi ekibi, Chicago Boys gibi anti-devletçi radikaller değildi. Onlar hükümetin Endonezya'nın ülke içi ekonomisinin yönetiminde rolünün olduğunu ve pirinç gibi temel ürünlerin satın alınabilir hale getirileceğine inanıyorlardı. Oysa Berkeley Mafyası, Richard Nixon'ın 'Güney Asya bölgesindeki en büyük ödül' diye tanımladığı Endonezya'nın muazzam maden ve petrol zenginliklerini

---

*) Bu programla gönderilen profesörlerin tamamı bu rolden memnun değildi. Ford'un Endonezya ekonomi programının başına getirilen Berkeley profesörü Len Doyle, "Ben üniversitenin gerçekte hükümete karşı isyana dönüşen bir tezgâhın içinde yer almaması gerektiğini düşünüyorum," diyordu. Bu bakış açısı Doyle'ın California'ya geri çağrılıp yerine başkasının atanmasına yol açtı.

179) Dipnot: *a.g.y.*, s. 100.

180) Robert Lubar, "Indonesia's Potholed Road Back", *Fortune*, 1 Haziran 1968.

181) Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation, 1953-2003* (Cakarta: Ford Foundation, 2003), s. 59.

182) Yazar orijinal metinde generalin adını Soeharto olarak telaffuz etmektedir; ben bunu tutarlılık adına daha genel bir ifadeyle Suharto olarak değiştirdim. Mohammad Sadli, "Recollections of My Career", *Bulletin of Indonesian Economic Studies 29*, No 1 (Nisan 1993), s. 40.

183) Aşağıda belirtilen görevler Ford programının mezunlarınca üstlenilmişti: maliye bakanı, ticaret ve sanayi bakanı, Ulusal Planlama Dairesi başkan yardımcısı, yabancı yatırımla ilgili teknik ekip başkanı, Pazarlama ve Ticari Araştırmalar genel sekreteri, sanayi genel sekreteri ve Washington büyükelçisi. Ransom, "Ford Country", s. 110.

çıkarmak isteyen yabancı yatırımcılara bundan daha dostane bir tutum içinde olamazdı.*[184] Dolayısıyla, yabancı şirketlerin bu kaynakların yüzde 100'üne sahip olmasına imkân sağlayan yasalar çıkarıldı, 'vergi muafiyetleri' uygulaması getirildi ve iki yıl içinde Endonezya'nın doğal zenginlikleri (bakır, nikel, sert ağaç, kauçuk ve petrol) dünyanın en büyük madencilik ve enerji şirketleri arasında paylaştırıldı.

Brezilya ve Endonezya deneyleri, aynen Suharto'nun programının çökertilmesinde olduğu gibi Allende'nin devrilmesi planı açısından da ters taraflardan yararlı bir çalışma oluşturmuştu. Brezilyalılar şok gücünü çok az kullandılar, vahşete yönelik iştahlarını ortaya koymak amacıyla yıllarca beklediler. Fakat, muhaliflerine yeniden örgütlenme ve bazılarına solcu gerilla orduları kurma şansı verdiklerinden neredeyse öldürücü bir hata olmuştu bu. Cunta, sokakları temizleme işinde başarılı olmakla birlikte, yükselen muhalefet ekonomi programlarını yavaşlatmaya zorluyordu.

Öte yandan Suharto, eğer *önleyici bir şekilde* büyük çaplı baskıya başvurulsaydı, ülkenin bir tür şoka gireceğini ve direnişin daha başlamadan yok edilebileceğini göstermişti. Terörü çok acımasız bir şekilde kullanıyor, en kötü istisnaların bile ötesine geçiyordu; daha bir hafta önce ülkelerinin bağımsızlığını sağlamak için hep birlikte mücadele veren insanlar, bütün denetimi Suharto ve uşaklarına devretmiş olmaktan dolayı dehşete düşüyorlardı artık. Cunta yıllarında CIA'in operasyonlarını yürüten üst düzeyde bir yönetici olan Ralph McGhee şöyle söylüyordu: "Endonezya bir operasyon modelidir. ... Washington'dan Suharto'nun iktidara geliş şekline kadar gelişen bütün büyük, kanlı olayları geriye doğru bakarak takip edebilirsiniz. Gözlenen başarı bu olayın tekrar tekrar yineleneceği anlamına geliyordu."[185]

Endonezya'dan çıkarılacak bir başka ders, Suharto'yla Berkeley Mafyası arasındaki darbe öncesi ortaklıkla ilgiliydi. Çünkü

---

*) Çok ilginçtir, Arnold Harberger 1975'te Suharto'nun maliye bakanına danışman yapılmıştı.

184) Richard Nixon, "Asia After Vietnam", *Foreign Affairs 46*, No: 1 (Ekim 1967), s. 111; dipnot: Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, Kasım 2003, www.eco.ucla.edu.

185) Pilger, *The New Rulers of the World*, s. 36-37.

onlar yeni hükümette üst düzey 'teknokratik' konumlar almaya hazırlanıp Suharto'yu kendi yanlarına çektikleri için, darbe ulusal bir tehditten kurtulmuş olmanın da ötesine geçmişti ve Endonezya'yı dünya çapındaki yabancı çokuluslu şirketler açısından en elverişli ortamlardan birine dönüştürmüştü.

Zaman Allende'nin ayağını kaydırma yönünde ilerlerken Santiago'nun duvarlarına kırmızı renkli boyalarla yazılan tüyler ürpertici uyarılar kendini göstermeye başlamıştı. Şöyle bir uyarı yazılmıştı mesela bir duvara: "Cakarta geliyor."

Şili'deki muhalifleri, Allende'nin seçilmesinden kısa bir süre sonra ürpertici bir kesinlikle Endonezya yaklaşımını taklit etmeye başlamışlardı. Chicago Boys'un ocağı olan Katolik Üniversitesi, CIA'in 'cunta iklimi' diye adlandırdığı oluşumun merkezi haline gelmişti.[186] Çok sayıda öğrenci faşist Patria y Libertad'a katıldı ve daha sonra bu öğrenciler açıkça Hitler Gençliği'ni taklit ederek sokaklarda kaz adımlarıyla yürüdüler. Eylül 1971'de, yani Allende'nin göreve gelişinin birinci yılında, Şili'nin üst düzeydeki işadamlarının önde gelenleri tutarlı bir rejim değişikliği stratejisi geliştirmek amacıyla Viña del' Mar şehrinin deniz kıyısında acil bir toplantı düzenlediler. Ulusal Sanayiciler Derneği'nin (genellikle CIA ve Washington'da komplo tezgâhlayan aynı yabancı çokuluslu şirketlerin çoğu tarafından finansman sağlanan derneğin) başkanı Orlando Sáenz'e göre toplantıda alınan karar şöyleydi: "Allende hükümeti Şili'deki özgürlük ve özel teşebbüsün varlığıyla uyuşmamaktadır ve varılacak sonuçtan uzak durmanın tek yolu hükümetin devrilmesidir." İşadamları bir de 'savaş yapılanması' oluşturmuşlardı; "bunun bir parçası orduyla irtibat kurmak, diğeriyse Silahlı Kuvvetler'e sistemli bir şekilde iletilecek olan, hükümet programlarına alternatif programlar hazırlamaktı."[187]

Sáenz, bu alternatif programları tasarlayıp oluşturmaları için Chicago Boys'dan kilit konumdaki bazı kişileri Santiago'daki Başkanlık Sarayı'nın yakında bulunan yeni bir ofiste bira-

186) CIA, "Secret Cable from Headquarters [Bluprint for Fomenting a Coup Climate], 27 Eylül 1970", Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), s. 49-56.
187) Valdés, *Pinochet's Economists*, s. 251.

raya getirdi.[188] Liderliğini Chicago mezunu Sergio de Castro ve Katolik Üniversitesi'ndeki meslektaşı Segio Undurraga'nın yaptığı grup, ülkelerini radikal biçimde nasıl neo-liberal çizgilerde yürür hale getirebilecekleri konusunda ayrıntılı öneriler geliştirdikleri haftalık gizli toplantılar yapmaya başladılar.[189] ABD Senatosu'nun birbiri ardına yaptığı araştırmalara göre, bu 'muhalefet araştırma örgütü' için sağlanan finansmanın "yüzde 75'inden fazlası" doğrudan doğruya CIA'den geliyordu.[190]

Planlanan darbe iki ayrı yolda ilerliyordu: Ordu Allende ve taraftarlarının imhasına hazırlanırken, iktisatçılar da onun fikirlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik planlar yapıyorlardı.

Zaman şiddete dayalı bir çözüm yönünde ilerlerken, CIA'in finanse ettiği *El Mercurio* gazetesiyle ilişkisi olan işadamı Roberto Kelly'nin aracılık rolü üslendiği iki kamp arasında bir diyalog gelişti. Chicago Boys, Kelly aracılığıyla, görevli olan donanma amiraline hazırladıkları beş sayfalık bir program özetini gönderdi. Donanma bunu kabul etti ve Chicago Boys o andan itibaren uygun darbe zamanı planlarını hazırlamak üzere çılgınca çalışmaya koyuldu.

Bu beş yüz sayfalık belge (ilk günlerinden itibaren cuntaya kılavuzluk edecek bir ekonomi programı) Şili'de 'Tuğla' adıyla biliniyordu. Daha sonraki bir Senato Komitesi'ne göre, "CIA işbirlikçileri, cuntanın en önemli ekonomi kararlarının temeli olarak işlev gören genel bir ekonomik başlangıç planı hazırlama işine koyulmuşlardı".[191] 'Tuğla'nın başlıca yazarlarından onda sekizi Chicago Üniversitesi'nde iktisat eğitimi almıştı.[192]

Allende'nin devrilmesi dünya çapında askeri bir darbe şeklinde nitelendirilmesine rağmen, Allende'nin Washington büyükelçisi Orlando Letelier cuntayı orduyla iktisatçılar arasındaki eşit bir ortaklık olarak görüyordu. "Şili'de bilindiği şekliyle 'Chicago

188) *A.g.y.*, s. 248-249.
189) *A.g.y.*, s. 250.
190) United States Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, United State Senate, *Covert Action in Chile 1963-1973* (Washington, DC: U.S Governmental Printing Office, 18 Aralık 1975), s. 30.
191) *A.g.y.*, s. 40.
192) Eduardo Silva, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics* (Bulder, CO: Westview Press, 1996), s. 74.

Boys'," diye yazıyordu Letelier, "generalleri -entelektüel nitelikleri eksik olmakla birlikte- ordunun sahip olduğu vahşiliği tamamlamaya hazır olduklarına inandırmıştı".[193]

Şili darbesi nihayet gerçekleştiğinde üç ayrı şok biçimi ortaya koyulacak, bu çözüm şekli hiç vakit kaybetmeden komşu ülkelerde de kendini gösterecek ve otuz yıl sonra Irak'ta yeniden karşımıza çıkacaktı. Darbenin kendi yarattığı şokun hemen ardından iki ilave şok biçimi geldi. Bunlardan biri, şimdiye kadar yüzlerce Latin Amerikalı iktisatçının Chicago Üniversitesi'nde ve ona bağlı bulunan çeşitli enstitülerde eğitimini aldığı bir teknik olan Milton Friedman'ın kapitalist 'şok tedavisi'ydi. Diğeriyse, Ewen Cameron'ın uyuşturucu ve duyusal algılama yoksunluğu araştırması olan, *Kubark* kitapçığında bir işkence tekniği olarak sistemleştirilen ve CIA'in Latin Amerika'nın polis ve ordularına yönelik kapsamlı eğitim programları sayesinde yaygınlaşan şokuydu. Bu üç şok biçimi, yıkım ve yeniden yapılandırma, silme ve yeniden yaratmayı karşılıklı olarak destekleyip, durmak bilmez bir kasırga yaratarak, Latin Amerikalıların bedenleriyle bölgenin siyasal yapısı üzerinde buluşuyordu. Darbenin şoku ekonomik şok terapisine zemin hazırlıyordu; ekonomik şoklar tarzında bir şoka maruz kaldığı duygusu vererek insanı terörize eden işkence odalarının şokuydu bu. İşte, bu canlı laboratuvardan ilk Chicago Okulu devleti ve onun küresel karşı-devrimindeki ilk zaferi çıkmıştı.

193) Orlando Letelier, "The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll", *The Nation*, 28 Ağustos 1976.

2. BÖLÜM
BİRİNCİ TEST

DOĞUM SANCILARI

"Milton Friedman'ın teorileri kendisine Nobel Ödülü, Şili'ye Pinochet'yi kazandırdı."

(Eduardo Galeano, *Aşkın ve Savaşın Gündüz ve Geceleri*, 1983)

"'Kötü' biri olarak görüldüğümü sanmıyorum."

(Milton Friedman, *Wall Street Journal*, 22 Temmuz 2006)

3
ŞOK DEVLETLERİ

KARŞI-DEVRİMİN KANLI DOĞUMU

"Yaralar bir defada açılmalı ki, az acı versin, az kızgınlık yaratsın."

(Niccolo Machiavelli, *Prens*, 1513)[194]

"Eğer bu şok yaklaşım benimsenecekse, çok yakın bir zamanda sonuç alınacağının bütün ayrıntılarıyla, açıkça duyurulması gerekir. Kamuoyu ne kadar bilgilendirilirse, gelen tepkiler düzenleme yapmayı o kadar kolaylaştıracaktır."

(Milton Friedman'ın General Pinochet'ye yazdığı bir mektuptan, 21 Nisan 1975)[195]

General Augusto Pinochet ve taraftarları devamlı bir şekilde 11 Eylül 1973 olaylarını darbe (*coup d'état*) değil, 'bir savaş' olarak nitelendiriyorlardı. Santiago kesinlikle bir savaş bölgesi gibi görünüyordu: Tanklar sokaklarda ilerlerken ateş açıyorlardı,

194) Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çev. W.K. Marriott (Toronto: Alfred A. Knopf, 1992), s. 42.
195) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 592.

hükümet binaları savaş uçaklarının hava saldırısı altındaydı. Ancak bu savaşın ilginç bir yanı vardı: Tek taraflıydı.

Pinochet başından itibaren ordu, donanma, deniz piyadeleri ve polis üzerinde tam bir denetime sahipti. Başkan Salvador Allende, taraftarların silahlı savunma birlikleri şeklinde örgütlemeye karşı çıktığı için kendisine ait bir ordusu yoktu. Tek direniş, La Moneda olarak bilinen başkanlık sarayından ve onun etrafındaki, Allende'yle yakın çevresinin demokrasi koltuğunu savunmak için yürekli bir çaba gösterdiği çatılardan gelmişti. Zorlu bir mücadele olmuştu: İçeride 38 Allende taraftarı olmasına rağmen ordu saraya 24 roket fırlattı.[196]

Operasyonun gösteriş meraklısı ve geçici komutanı (yapı olarak içine girdiği tanklardan birine benzeyen) Pinochet, besbelli ki olayın mümkün olduğunca dramatik ve travmatik bir seyir almasını istiyordu. Darbe bir savaş olmasa bile, ona benzer bir duygu hissi yaratmak için tasarlanmış bir kurguydu (Şok ve Dehşet'in Şili'den gelen bir habercisi). Şili hiç fazla şok yaşamamış sayılırdı. Önceki kırk yılda altı askeri hükümetçe yönetilen komşu Arjantin'den farklı olarak, Şili'nin bu türden bir şiddet deneyimi yoktu; 160 yıl boyunca barışçı demokratik yönetimlerle idare edilmişti ve son 41 yıldır demokrasi en ufak bir kesintiye uğramamıştı.

Şimdi başkanlık sarayı alev alev yanmaktaydı, Başkan'ın kefene sarılı bedeni bir sedyeyle taşınıyor ve en yakın arkadaşları silahların namlularından çıkan kurşunlara hedef olup sokaklara seriliyorlardı.* Şili'nin savunma bakanı olarak hükümette görev almak için Washington'dan kısa süre önce dönen Orlando Letelier, o sabah Başkanlık Sarayı'ndan birkaç dakika önce ayrılarak bakanlıktaki ofisine gitmişti. Daha ön kapıdan girer girmez, ellerindeki hafif makineli tüfekleri kendisine doğrultmuş savaş üniformalı on iki asker tarafından pusuya düşürüldü.[197]

---

196) Patricia Guzmán'ın hazırladığı *Batalla de Chile* [üç bölümlük belgesel film] asıl olarak 1975-1979'da yapılmıştır (New York: First Run/Icarus Films, 1973).

*) Allende başı parçalanmış olarak bulundu. Onun La Moneda'yı tarumar eden mermilerden birine mi hedef olduğu, yoksa arkasında, seçimle başa gelmiş başkanlarının isyancı bir orduya teslim olduğunun resmini bırakmaktansa, kendini vurmayı mı tercih ettiği hâlâ tartışmalı bir konudur. Muhtemelen ikinci teori daha inandırıcıdır.

197) John Dinges ve Saul Landau, *Association on Embassy Row* (New York: Pantheon Books, 1980), s. 64.

Cuntaya uzanan yıllar içerisinde çoğu CIA'den olan ABD'li eğitimciler Şili ordusunu, sosyalistlerin, Rus ajanı, Şili toplumuna yabancı bir güç (yerli malı bir 'içimizdeki düşman') olduğuna ikna ederek anti-komünist bir çılgınlığa sürüklediler. Oysa, silahlarını korumaya yemin ettiği halkına çevirmeye hazır, ülke içinden çıkan asıl düşman, ordunun ta kendisiydi.

Allende'nin ölümü, kabinenin ele geçirilmesi ve kitlesel bir direniş olmaması sebebiyle cuntanın büyük savaşı öğle sonrası saatlerde sona erdi. Sonunda Letelier ve diğer 'VİP' tutsaklar Pinochet'in bir Sibirya çalışma kampına çevirdiği güney Magellan Boğazı'nda bulunan, dondurucu soğukluktaki Dawson Adası'na gönderildiler. Ancak öldürmeler ve hapishanelere kapatmalar Şili'nin yeni cunta hükümetine yetmemişti. Generaller iktidarlarını sürdürmenin yolunun, Şililileri aynen Endonezya'daki insanlar gibi gerçekten terörize etmekten geçtiğine inanmışlardı. Gizliliği kalkan bir CIA raporuna göre, daha sonraki günlerde yaklaşık 13,500 sivil tutuklandı ve kamyonlara doldurulup hapishanelere götürüldü.[198] Binlerce insan Santiago'daki iki büyük stadyum olan Şili Stadyumu'yla dev büyüklükteki Ulusal Stadyum'a dolduruldu. Ulusal Stadyum'da seyirlik futbol gösterisinin yerini ölüm almıştı. Askerler, 'yıkıcılar'ı teşhis eden, başlarına torba geçirilmiş işbirlikçilerle dolaşıyorlardı; seçilen kimseler geçici işkence odalarına dönüştürülen soyunma odalarına ve tribünün yüksek yerlerine kapatılıyorlardı. Yüzlerce insan öldürülmüştü. Cansız bedenler yol kenarlarında görülüyor ya da bulanık şehir kanallarında yüzüyordu.

Pinochet terörün başkentin ötesine uzandığından emin olmak amacıyla, en acımasız komutanı General Sergio Arellano Stark'ı bir helikopterle 'yıkıcılar'ın tutulduğu bir dizi hapishaneyi dolaşmak üzere kuzeydeki ilçelere gönderdi. Stark ve seyyar ölüm mangası gittikleri her şehir ve kasabada üst düzeyde mahkûmları tespit edip infazlarını gerçekleştiriyorlardı; bir defasında peş peşe

198) *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconcilation*, Cilt: 1, çev. Phillip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993), s. 153; Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), s. 153-154.

yirmi altı kişiyi öldürmüşlerdi. O dört günü aşkın bir zamanda bırakılan kan izi, Ölüm Kervanı diye bilinmeye başladı.[199] Kısacası, bütün ülke mesajı almıştı: Direniş ölüm demekti.

Pinochet'nin savaşı tek taraflı olmakla birlikte, sonuçları bir iç savaş ya da yabancı işgal kadar gerçekti: Toplam 3.200'den fazla insan kaybedildi ya da infaz edildi, en az 80 bin kişi hapse atıldı ve siyasal sebeplerle 200 bin kişi ülkeden kaçmak zorunda kaldı.[200]

EKONOMİ CEPHESİ

Chicago Boys'a göre, 11 Eylül baş döndürücü beklentilerin şekillendiği ve müthiş adrenalin salgılanan bir gündü. Sergio de Castro, donanmadaki bağlantısıyla temasa geçerek sayfa sayfa onaylanan "Tuğla"nın son bölümlerini alıyordu. Cunta günlerinde Chicago Boys'dan bazıları sağ kanat *El Mercurio*'nun basımevinde kamp kurmaya başlamıştı artık. Sokaklardan silah sesleri gelirken, onlar işlerinin başında cuntanın ilk günleri için yazılı belgeleri zamanında yetiştirmek amacıyla çılgınca çalışıyorlardı. Gazetenin editörlerinden birisi olan Arturo Fontaine o günleri şu sözlerle anlatmaktaydı: "Uzun uzun metinleri çoğaltmak için makineler hiç durmaksızın çalışıyordu." Ve ucu ucuna da olsa, yetiştiriyordu. "12 Eylül 1973'te, Çarşamba günü öğle vaktinden önce, hükümet görevlerini yerine getiren Silahlı Kuvvetler generallerinin Plan'ı masalarının üstünde hazırdı."[201]

Nihai metindeki öneriler Milton Friedman'ın *Kapitalizm ve Özgürlük*'ünde yer alanlarla (serbest piyasa üçlüsü olan özelleştirme, deregülasyon ve sosyal harcamalarda kesintiler) çarpıcı benzerlikler sergiliyordu. ABD'de eğitim alan Şilili iktisatçılar bu

199) Kornbluh, *The Pinochet File*, s. 155-156.

200) Askeri hükümet suçlarını gizlediği ve inkâr ettiği için üç ayrı sayı tartışma konusudur. Jonathan Kandell, "Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies", *New York Times*, 11 Aralık 2006; *Chile Since Independence*, ed. Leslie Bethell (New York: Cambridge University Press, 1993, 1995), s. 178; Rupert Cornwell, "The General Willing to Kill His People to Win the Battle against Communism", *Independent* (Londra), 11 Aralık 2006.

201) Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 252.

fikirleri demokratik tartışma sınırları içerisinde barışçı bir yoldan hayata geçirmek istiyorlardı aslında, fakat onlara ezici bir çoğunlukla karşı çıkılıyordu. Artık Chicago Boys ve planları, radikal görüşlerine oldukça yardımcı olan bir iklimle birlikte geride kalmıştı. Bu yeni dönemde, üniformalı bir avuç adam dışında hiç kimse onların düşüncesine katılma ihtiyacı duymuyordu. En kararlı siyasal muhalifler ya hapishaneye atılmıştı, öldürülmüştü ya da canını kurtarmak için ülkeden kaçmıştı; savaş jetleri ve ölüm kervanlarının görüntüsü geriye kalan herkesi hizaya getiriyordu.

Pinochet'nin ekonomi konusundaki yardımcılarından birisi olan Cristian Larroulet, "Bize göre, bu bir devrimdi," diyecekti.[202] Samimi bir ifadeydi bu. 11 Eylül 1973, Allende'nin barışçı sosyalist devriminin şiddete başvurularak sona erdirilmesinin ötesinde bir şeydi; *The Economist*'in daha sonra bir 'karşı-devrim' olarak adlandırdığı dalganın başlangıcıydı (Chicago Okulu'nun, kalkınmacılık ve Keynescilik yoluyla elde edilen kazanımları geri alma mücadelesinde ilk somut zaferdi).[203] Demokrasinin itilip kakılması nedeniyle yumuşatılan ve bazı ödünler verilen Allende'nin kısmi devriminden farklı olarak, vahşi güçlerin dayattığı bu ayaklanma her yöne çekilebilirdi. Önümüzdeki yıllarda "Tuğla"da yer alan aynı politikalar geniş bir kriz yelpazesi altında başka ülkelere de dayatılacaktır. Fakat Şili, karşı-devrimin yaradılışıydı –bir bakıma, terörün yaradılışı.

Katolik Üniversitesi'nde iktisat bölümü öğrencisi olan ve kendisini Chicago Boy diye tanımlayan José Piñera cunta zamanında Harvard'da doktora çalışması yapıyordu. İyi haberleri duyduğunda, "eskisinin küllerinden özgürlüğe adanmış yeni bir ülke yaratma çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla" ülkeye dönmüştü. Sonunda Pinochet'nin çalışma ve madencilikten sorumlu bakanı olan Piñera'ya göre, bu, "serbest piyasalara doğru ilerleyen radikal, kapsamlı ve devamlı bir hareket ... gerçek bir devrimdi".[204]

202) Pamela Constable ve Arturo Valenzuela, *A Nation of Enemies: Chile under Pinochet* (New York: W. W. Norton and Company, 1991), s. 187.
203) Robert Harvey, "Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On", *The Economist*, 2 Şubat 1980.
204) José Piñera, "How the Power of Ideas Can Transform a Country", www.josepinera.com.

Pinochet, darbeden önce sivil üstlerine karşı alçakgönüllü bir şekilde saygı göstermesi, daima iltifatlar etmesi ve onların görüşlerine katılmasıyla tanınan biriydi. Fakat diktatör olarak kendisine yeni karakter yüzleri buldu. Bir monark tavrı takınarak ve bu görevi kendisine 'kader'in verdiğini söyleyerek çirkin bir haz duygusuyla benimsedi iktidarı. Gelir gelmez iktidarı paylaşma konusunda anlaştığı diğer üç ordu komutanını koltuğundan aldı ve kendisini başkan sıfatının yanında 'ulusun üstün şefi' olarak isimlendirdi. Yönetimi elinde bulundurması sayesinde saltanat ve şatafatın keyfini sürdürdü, yakalı Prusya üniformasını giymek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Santiago'da bir tur atmak içinse Mercedes-Benzes marka, altın rengi kurşun geçirmez bir karavanı tercih ediyordu.[205]

Pinochet otoriteryan yönetim konusunda yetenekliydi, fakat Suharto gibi o da ekonomi alanında bir sonraki adımı nasıl atacağını bilmiyordu. Bu bir sorundu; çünkü ITT'nin öncülük ettiği ve büyük şirketlerle tezgâhlanan sabotaj kampanyası ekonomiyi ciddi şekilde kargaşaya sokmuştu ve Pinochet kendisini tam anlamıyla büyük bir krizin içinde buluvermişti. Cunta içerisinde Allende öncesi statükoyu yeniden kurup çabucak demokrasiye geçmek isteyenlerle, hayata geçirilmesi yıllar alacak bir tepeden tırnağa serbest piyasa dönüşümünü gerçekleştirmek isteyen Chicago Boys arasında ta başından beri güçlü bir iktidar mücadelesi hüküm sürüyordu. Yeni güçlerini kullanan Pinochet, kaderinin salt bir temizlik operasyonundan ('düzen sağlayıp sonra çekilip gitmek') ibaret olduğu şeklindeki düşünceden ciddi şekilde rahatsızlık duymaktaydı. Bu doğrultuda, "Biz Marksizmi, iktidarı o sayın politikacılara geri vermek için süpüren bir elektrikli süpürge değiliz," demişti.[206] Belli ki kendini sınırsız bir hırsa kaptıran etken, Chicago Boys'un ülkeyi topyekûn bir revizyondan geçirme düşüncesiydi ve aynen Suharto'nun Berkeley Mafyası'yla yaptığı gibi o da, hareketin fiili lideri ve "Tuğla"nın asıl yazarı Sergio de Castro dahil, Chicago mezunlarından bazılarını üst düzey ekonomi danışmanları olarak atadı. 'Ekonomi tesis

205) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 74-75.
206) *A.g.y.*, s. 69.

etmek subjektif insan tercihleri değil, bilim meselesidir' şeklindeki Chicago tezine atıfta bulunarak onları *tecnos* (teknisyenler) olarak adlandıracaktı.

Pinochet enflasyon ve faiz oranlarından çok az anlasa da, *technos* onun anladığı bir dilde konuşuyordu. Onlara göre ekonomi demek, saygı duyulması ve boyun eğilmesi gereken doğal güçler demekti; çünkü Piñera'mn söylediği üzere, "doğa güçlerine karşı gelmek ters tepki vermek ve kendi kendini aldatmak demektir".[207] Pinochet bu düşünceye katılıyordu: "İnsanların," diye yazmıştı bir keresinde, "yapıya boyun eğmesi gerekir; çünkü doğa bize temel düzenin ve hiyerarşinin gerekli olduğunu göstermiştir".[208] Bu ortak iddia, talimatlarını Pinochet-Chicago ittifakını oluşturan daha yüksek doğa yasalarından alıyor olmalıydı!

Pinochet ilk bir buçuk yıl boyunca Chicago kurallarına titizlikle bağlı kaldı: Tamamen olmasa da, devletin elinde bulunan bazı şirketleri (birkaç banka dahil) özelleştirdi; keskin uçlu yeni spekülatif finans biçimlerini benimsedi; yabancı ithalat karşısında kapıları ardına kadar açtı, uzun zamandır Şili sanayicilerini koruyan engelleri kaldırdı ve hükümet harcamalarında (önemli bir artış gösteren askeri harcamalar hariç) yüzde 10 kesinti yaptı.[209] Ayrıca fiyat denetimlerini kaldırdı (onyıllardır ekmek ve yemeklik yağ gibi temel ihtiyaç maddelerinin fiyatını düzenleyen bir ülkede radikal bir hamleydi bu).

Chicago Boys, Pinotchet'yi kendilerinden emin bir şekilde şuna inandırıyorlardu; devletin, yer aldığı bütün bu alanlardan derhal çekilmesi halinde, ekonominin 'doğal' yasaları kendi dengesini yeniden sağlayacak ve enflasyon (onlar bunu piyasadaki sağlıksız organizmaların varlığını gösteren ekonomik ateşlenme hali olarak görüyorlardı) sihirli bir şekilde düşecektir. Oysa yanılıyorlardı. 1974'te enflasyon yüzde 375'e yükselmişti (dünyadaki en yüksek orandı bu ve Allende dönemindeki en yüksek düze-

207) Valdés, *Pinochet's Economists*, s. 31.
208) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 70.
209) Pinochet'nin tek ticaret engeli, bir ticaret engeli oluşturmayan fakat küçük bir ithalat vergisi olan, yüzde 10'luk ithalat vergisiydi. André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976), s. 81.

yın neredeyse iki katıydı).[210] Ekmek gibi temel ihtiyaç maddelerinin fiyatı zirveye tırmanıyordu. Aynı zamanda, Pinochet'nin 'serbest ticaret' deneyi ülkeyi ucuz ithal malları içinde yüzer bir hale getirdiğinden Şilililer kümeler halinde işten çıkarılıyorlardı. Rekabete dayanamayan yerel düzeydeki işyerleri birbiri ardına kapanıyor, işsizlik rekor düzeye ulaşıyor ve açlık almış başını gidiyordu. Chicago Okulu'nun ilk laboratuvarı çökmüştü.

Sergio Castro ve diğer Chicago Boys (gerçek Chicago tarzıyla) sorunun hâlâ kendi teorilerinden değil, fikirlerinin yeterince sıkı bir şekilde uygulanmamasından kaynaklandığını ileri sürmekteydiler. Neredeyse yarım yüz yıldır süren hükümet müdahalelerinden geriye kalan 'bozukluklar' bulunduğundan ekonomi bir türlü kendi kendisini düzeltip uyumlu bir dengeye kavuşamamıştı. Çalışma deneyi açısından Pinochet'nin bu aksaklıkları (daha çok kesintiler, daha çok özelleştirme, daha fazla sürat) ortadan kaldırması gerekirdi.

Ülkedeki iş dünyasının elit kesiminin çoğu, bu bir buçuk yıl içerisinde Chicago Boys'un aşırı kapitalizm maceralarına doymuştu. Mevcut durumdan faydalananlar sadece yabancı şirketler ve spekülasyon vurgunu yapıp, 'piranalar' diye bilinen küçük bir finansçı grubuydu. Cuntayı kuvvetle destekleyen çekirdekten sanayiciler silinip gitmekteydi. İlk başlarda Chicago Boys'u cunta tezgâhının içine çeken Ulusal Sanayiciler Derneği'nin başkanı Orlando Sáenz, deneyin sonucunu 'ekonomi tarihimizin en büyük başarısızlıklarından biri' şeklinde nitelendiriyordu.[211] Sanayiciler Allende'nin sosyalizmini istemiyorlardı elbette, fakat düzgün işleyen, planlı bir ekonomiden yanaydılar. "Şili'de hüküm süren mali kaoslarla yola devam etmek mümkün değildir artık," diye vurguluyordu Sáenz. "Bir işi bile olmayan bunca insanın gözü önünde vahşice spekülatif operasyonlarda kullanılmaya

210) Bunlar çok dikkatlice yapılmış tahminlerdir. Gunder Frank, cunta yönetiminin ilk yılında enflasyonun yüzde 508'e ulaştığını ve 'temel ihtiyaç maddeleri' için yüzde 1,000'e yaklaştığını yazmaktadır. Allende'nin görevdeki son yılı olan 1972'de enflasyon yüzde 163'e ulaşmıştı. Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 170; Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 62.

211) *Que Pasa* (Santiago), 16 Ocak 1975, akt. Gunder Frank, *Economic Genocide of Chile*, s. 26.

devam eden milyonlarca finans kaynağını üretken yatırımlara kanalize etmek gerekir."[212]

Artık gündemleri ciddi şekilde tehlikeye giren Chicago Boys ve piranalar (ki bu kesimlerin çıkarları arasında çok büyük bir örtüşme söz konusuydu) büyük silahlara başvurma zamanının geldiğine karar verdiler. Milton Friedman ve Arnold Harberger Mart 1975'te büyük bir bankanın deneye yardımcı olması amacıyla yaptığı davet üzerine Santiago'ya gitti.

Friedman cunta kontrolündeki basın tarafından yeni düzenin gurusu olan bir rock yıldızı gibi karşılandı. Gittiği her yerde ağzından çıkan her söz manşetlere yerleşti, akademik konferansları ulusal televizyonda yayınlandı ve çok önemli bir davet aldı: General Pinochet'yle özel bir görüşme yapacaktı.

Friedman Şili'de kaldığı süre boyunca bir tek konuyu işledi: Cunta iyi bir başlangıç yapmıştı, ancak serbest piyasayı daha büyük bir coşkuyla kucaklaması gerekirdi. Konuşmaları ve röportajlarında daha önce gerçek bir dünyanın ekonomik krizine ilişkin olarak açıkça kullanmadığı bir terime başvuruyordu: 'Şok tedavisi' istiyordu: "Tek çare budur. Kesinlikle. Başka çaresi yok. Uzun vadede başka çözüm yok," diyordu.[213] Şilili bir muhabirin zamanın ABD başkanı Richard Nixon'ın bile serbest piyasayı düzene sokmak için fiyat denetimlerine başvurduğuna işaret etmesi üzerineyse tepkisini şöyle ifade etmişti: "Ben onları da onaylamıyorum. O tür uygulamalara girişmemeliyiz. Ben kendi ülkemde de, Şili'de de hükümetlerin ekonomiye müdahale etmesine karşıyım."[214]

Friedman, Pinochet'yle yaptığı görüşmenin ardından, onyıllar sonra da hatıraları arasından çıkarıp aktardığı bazı şeyler söylemişti. General'in "şok tedavisi düşüncesine olumlu yaklaştığı, fakat geçici olarak işsizliğe yol açması ihtimalinden açıkça rahatsızlık duyduğu"nu" söylemişti.[215] Bu noktada Pinochet futbol sahalarında katliamlar yapılması için talimatlar vermesiyle ünlüy-

212) *La Tercera* (Santiago), 9 Nisan 1975, akt. Orlando Letelier, "The Chicago Boys in Chile", *The Nation*, 28 Ağustos 1976.
213) *El Murciro* (Santiago), 23 Mart 1976, *a.g.y.*
214) *Que Pasa* (Santiago), 3 Nisan 1975, *a.g.y.*
215) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 399.

dü; ne ilginçtir, şok terapisinin insan maliyetinin Friedman'a soluklanma zamanı vermesinden 'rahatsızlık duyan' da aynı diktatördü! Buna karşılık Friedman, General'in olağanüstü derecede 'akıllı kararlar' almasına övgüler düzdüğü bir mektubunda Pinotchet'ye, bir yandan 'tam serbest ticaret'e doğru ilerleyen iş dünyası yanlısı bir politikalar paketini yasalaştırırken, diğer taraftan eşzamanlı olarak altı ay içinde "her kalemde ... yüzde 25" olmak üzere hükümet harcamalarında daha fazla kesinti yapmasını öneriyordu. Friedman, kamu kesiminde işinden atılacak yüz binlerce insanın özel mülkiyetin elinde bulunan işyerlerinde çabucak yeni işler bulabileceklerini ve Pinochet'nin 'özel piyasayı aksatan engelleri mümkün olduğu kadar' kaldırması sayesinde bir canlanma yaşanacağını öngörüyordu.[216]

Friedman General'e, eğer bu tavsiyelere uyarsa bir 'ekonomi mucizesi' gerçekleştirebileceği, "enflasyonu daha sonraki aylar içerisinde bitirebileceği" konusunda güvence veriyor, işsizlik probleminin de aynı ölçüde "kısa sürede (yine aynı aylar içerisinde) sona ereceğini ve peşinden çabucak iyileşmenin gerçekleşeceği"ni söylüyordu. Pinochet'nin hızlı ve kararlı hareket etmesi gerekiyor diyen Friedman, tekrar tekrar 'şok'un etkisine vurgu yapıyor ve üç kez aynı kelimeyi kullanarak "tedriciliğin uygulanabilir olmadığı"nın altını çiziyordu.[217]

Pinochet fikir değiştirmişti. Yazdığı cevabi mektubunda, "Size en içten ve en derin saygılarımı sunuyorum," diyen Şili'nin üstün şefi, "Plan şu anda tam olarak uygulanmaktadır," diyerek Friedman'ı temin etmekteydi.[218] Pinochet, Friedman'ın ziyaretinin hemen ardından ekonomi bakanını görevden aldı ve bu görevi, daha sonra maliye bakanlığına terfi eden Sergio de Castro'ya verdi. De Castro hükümette, içlerinden birini Merkez Bankası'nın başına atadığı Chicago Boys'a mensup arkadaşlarıyla birlikte yer alıyordu. Toplu işten çıkarmalara ve fabrika kapatmalara karşı çıkan Orlando Sáenz'in yerine daha uyumlu birisi getirildi. Yeni yönetici aynen şunları söylüyordu: "Eğer bu yüzden şikâyet eden

216) *A.g.y.*, s. 593-594.
217) *A.g.y.*, s. 592-594.
218) *A.g.y.*, s. 594.

sanayiciler varsa gönderin gitsinler, 'cehenneme kadar yolları var'. Onları savunmayacağım."[219]

Karşı görüşte olanlardan kurtulan Pinochet ve de Castro, refah devletini kendi saf kapitalist ütopyalarına taşıma çalışmasına giriştiler. 1975'te kamu harcamalarını tek hamlede yüzde 27 azalttılar ve bu kesintileri, 1980'e gelindiğinde, Allende dönemindekinin yarısına ininceye kadar sürdürdüler.[220] Sağlık ve eğitim en ağır darbeleri yiyen alanlar oldu. Hatta serbest piyasanın amigosu *The Economist* bile bu politikayı "kendi kendine zarar verme sefası" olarak nitelendiriyordu.[221] De Castro devletin elinde bulunan 500 kadar şirket ve bankayı özelleştirdi, çoğunu fiilen elden çıkardı; amaç, onları mümkün olduğunca çabuk bir şekilde ekonomik düzendeki doğru yerlerine oturtmaktı.[222] Öyle ki, yerel şirketlere hiç acımıyordu, hatta her geçen gün birkaç ticaret engelini daha kaldırmaktaydı. Sonuç, 1973'le 1983 arasında 177 bin sanayi işinin kaybedilmesi noktasına vardı.[223] 1980'lerin ortalarına gelindiğinde sanayinin ekonomideki oranı, İkinci Dünya Savaşı sırasında son görülen düzeylere düşmüştü.[224]

Şok tedavisi, Friedman'ın önerdiği çözüm şekline uygun bir tanımdı. Pinochet ani bir küçülmenin ekonomiyi sağlıklı hale getireceği şeklinde sınanmamış bir teoriye dayanarak ülkeyi bile bile derin bir resesyona sokmuştu. Bu teorinin mantığına göre, bu çözüm şekli, 1940'larla 1950'lerde toplu tedaviye yönelik ECT'ye başlayan ve bilinçli olarak yaratılan sara nöbetlerinin hastaların beyinlerini sihirli bir şekilde yeniden yükleyeceğine inanan psikiyatrlarınkiyle çarpıcı bir benzerlik sergilemekteydi.

Ekonomik şok terapi teorisi, kısmen enflasyon sürecini besleme beklentilerinde rol almaya dayanmaktadır. Enflasyonu

219) Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 34.
220) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 172-173.
221) "1980'de sağlık harcamaları, 1970'le kıyaslandığında yüzde17.6, eğitim harcamalarıysa yüzde 11.3 düşmüştü." Valdés, *Pinochet's Economists*, s. 23, 26; Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 172-173; Robert Harvey, "Chile's Counter-Revolution", *The Economist*, 2 Şubat 1980.
222) Valdes, *Pinochet's Economists*, s. 22.
223) Albert O. Hirschman, "The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection", *Latin American Research Review* 12, No: 3 (1987), s. 15.
224) Public Citizen, "The Uses of Chile: How Politics Trumped Truth in the Neo-Liberal Revision of Chile's Development", tartışma makalesi, Eylül 2006, www.publiccitizen.

dizginlemek sadece para politikasını değiştirmeyi değil, tüketicilerin, işverenlerin ve işçilerin davranışlarını değiştirmesini de gerektirir. Ani ve sarsıcı politika değişikliği, beklentileri çabucak değiştirmekte ve oyunun kurallarının dramatik şekilde değişikliğe uğrattığı halka sinyal vermektedir; ne fiyatlar ne de ücretler artmaya devam edecektir. Bu teoriye göre, hızlı enflasyon beklentileri azaldıkça acılı resesyon dönemi kısalacak ve işsizlik düşecektir. Ancak özellikle de siyasal sınıfın halkın gözünde itibarını kaybettiği ülkelerde, halka bu acı dersleri çıkarmayı 'öğretecek' güce ancak büyük ve kesin bir politika şokunun sahip olduğu söylenmektedir.*

Resesyona ya da bunalıma yol açan vahşi bir düşüncedir bu; bugüne kadar bu teoriyi denemek isteyen hiçbir politikacı çıkmamasının sebebi ister istemez kitlesel yoksulluğa yol açmasıdır; *Business Week*'in, "Dr Strangelove'un bile bile yol açılan bunalım dünyası" olarak tanımladığı bir uygulamanın sorumluluğunu kim almak ister?[225]

Pinochet yaptı bunları. Friedman'ın öngörüsü olan şok terapisinin ilk yılında Şili ekonomisi yüzde 15 küçüldü ve işsizlik (Allende döneminde yalnızca yüzde 3'tü) o zamana kadar Şili'de duyulmamış bir oran olan yüzde 20'ye ulaştı.[226] Ülke, uygulanan 'tedaviler' altında kesinlikle allak bullak olmuştu. Ve Friedman'ın

*) Bazı Chicago Okulu iktisatçıları, şok terapisindeki ilk deneyin Batı Almanya'da 20 Haziran 1948'de yaşandığını iddia ederler. O tarihte maliye bakanı Ludwid Erhard, fiyat denetimlerinin çoğunu kaldırıp yeni bir pariteyi yürürlüğe koymuştu. Fakat tedbirler ani alınıp herhangi bir uyarı yapılmadığı için Alman ekonomisi korkunç bir şoka girdi ve yaygın bir işsizlik dalgası ortaya çıktı. Tabii bu, paralelliklerin de bittiği noktaydı: Erhard'ın reformları fiyat ve para politikasıyla kısıtlıydı; serbest ticaretin hızla sokulması ya da sosyal programlarda kısıntılar gündemde değildi. Bilakis, ücretlerin arttırılması dahil olmak üzere yurttaşları bu şoklardan korumayı hedefleyen bir sürü tedbir alınmıştı. Batı Almanya şoktan sonraki dönemde bile Friedman'ın sözümona sosyalist refah devleti kriterlerine kolaylıkla uydurulabilirdi: Konut yardımı, hükümet destekleri, halk sağlığı ve devletin idare ettiği eğitim sistemi söz konusuydu; telefon şirketinden alüminyüm tesislerine kadar her şeyi ya hükümet idare ediyor ya da hükümet ciddi desteklerde bulunuyordu. Dolayısıyla, şok terapisini bulma onurunu Erhard'a vermek ancak kısmi bir anlatı sağlayabilir bize, çünkü onun deneyi Batı Almanya'nın tiranlıktan kurtarıldıktan sonraki döneme denk gelmişti. Yine de Erhard'ın şoku, şimdilerde ekonomik şok terapisi diye bilinen (ve özgürlüğünü yeni kaybetmiş bir ülkede Friedman ile Pinochet'nin öncülüğünü yaptığı) kapsamlı dönüşümlerle fazla benzerlik göstermez.

225) "A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?", *Business Week*, 12 Ocak 1976.

226) Peter Dworkin, "Chile's Brave New World of Reaganomics", *Fortune*, 2 Kasım 1981; Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economics: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 23; Letelier, "The Chicago Boys in Chile".

güneşli günler beklentisinin tam tersine, kriz aylar değil, yıllarca sürdü.[227] Friedman'ın hastalık metaforlarını anında benimseyen cunta, "bu yolun doğrudan doğruya hastalığın üzerine giden tek yol olduğu için seçildiği"ni açıklayarak mazeret bildiriyordu.[228] Friedman da aynı görüşteydi. Nitekim bir muhabir kendisine, "politikaların sosyal maliyetinin çok aşırı olup olmadığı"nı sorduğunda, "Aptalca bir soru bu," diye cevap vermişti.[229] Bir başka gazeteciye, "Benim tek ilgilendiğim şey, bu paketin yeteri kadar bir süre ve yeterince sert bir şekilde uygulanmasıdır," diyordu.[230]

İlginç olanı, şok terapisine yöneltilen en güçlü eleştirinin Friedman'ın eski öğrencilerinden birisi olan André Gunder Frank'tan gelmiş olmasıydı. Gunder Frank 1950'lerde Chicago Üniversitesi'nde bulunduğu sıralarda iktisat doktorasını yaparken (asıl olarak Almanya'dan olmak üzere) Şili hakkında çok şey duymuş ve profesörlerinin yanlış yönetilen bir kalkınmacı anomali olarak anlattıkları bu ülkeyi kendi gözleriyle görmeye karar vermişti. Gördükleri çok hoşuna gitmiş ve öğrenimini Şili'de tamamlamış; büyük saygı duyduğu Salvador Allende'nin hükümetinde ekonomi danışmanı olarak görev yapmış. Gunder Frank, Okul'un serbest piyasa ortodoksluğunu terk eden Şili'deki bir Chicago Boy olarak ülkenin ekonomik serüveni konusunda eşsiz bir bakış açısına sahip oldu. Friedman'ın azami şoku önermesinden bir yıl sonra Arnold Harberger ve Milton Friedman'a, aldığı Chicago eğitiminden yararlanarak, "Şilili hastanın önerdiğiniz tedaviye nasıl tepki verdiğini görmek istiyorsanız"[231] gidip bu ülkeyi görmelerini söyleyerek, öfke dolu bir "Açık Mektup" kaleme aldı.

Gunder Frank, Pinochet'nin dayattığı çerçevede hayatta kalmaya çalışan Şilili bir ailenin gözünde 'asgari geçim ücreti'nin ne anlama geldiğini ortaya koyuyordu. Bir ailenin gelirinin kabaca yüzde 74'ü sadece ekmek almaya gidiyordu, bu da süt almak ve işee gidip gelmek için otobüs ücreti gibi 'lüks kalemler'den

---

227) Hirschman, "The Political Economy of Latin American Development", s. 15.
228) Bu açıklamayı cuntanın maliye bakanı Jorge Cauas yaptı. Constable ve Valenzuela, s. 173.
229) Ann Crittenden, "Loans from Abroad Flow to Chile's Rightist Junta", *New York Times*, 20 Şubat 1976.
230) "A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?", *Business Week*, 12 Ocak 1976.
231) Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 58.

kısıntı yapmayı şart koşuyordu. Allende dönemiyle kıyaslandığında ekmek, süt ve otobüs biletine yapılan harcama bir kamu işçisinin ücretinin yüzde 17'sine denk gelmekteydi.[232] Cuntanın ilk icraatlarından birisi okullardaki süt programını kaldırmak olduğundan, pek çok aile okuldan da süt alamaz olmuştu. Bu kesintinin evdeki umutsuzlukla birleşmesinin sonucu olarak sınıflarda baygınlık geçiren öğrencilerin sayısı giderek artıyordu ve çocuklar artık biraraya gelemez oluyorlardı.[233] Gunder Frank, eski sınıf arkadaşlarınca dayatılan vahşi ekonomi politikaları ile Pinochet'nin ülke genelindeki azgın şiddet uygulaması arasında doğrudan bir bağ görmekteydi. Friedman'ın önerdiği çözüm önerileri tel tel dökülürken, kötü manzaradan asla etkilenmeyen Chicago Boy'lar, "Bunların, temeli oluşturan ikili unsurlar (askeri güç ve siyasal terör) olmadan dayatılamayacağı ya da uygulanamayacağı"[234] şeklinde makaleler attırıyorlardı.

Pinochet'nin azimli ekonomi ekibi, Friedman'ın en öncü politikalarını (kamu okulu sisteminin yerini eğitim kuponlarının ve özel okulların alması, sağlık hizmetlerinin kazandıkça ödeme şekline dönüştürülmesi, anaokullarının ve mezarlıkların özelleştirilmesi) hayata geçirerek daha deneysel bir alana yöneldiler. En radikal yönelim de, Şili'nin sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesiydi. Programı ortaya koyan José Piñera, bu düşünceye *Kapitalizm ve Özgürlük*'ü okuması sayesinde kavuştuğunu söylüyordu.[235] George W. Bush yönetimi genellikle mülkiyet toplumunun öncülüğünü yapmakla övünüyordu ama, gerçekte Pinochet yönetimi ilk kez otuz yıl önce 'mülkiyet sahipleri toplumu' düşüncesini ortaya koymuştu.

Şili artık yeni bir macera alanına girmişti ve bu politikaların faziletlerini saf biçimdeki akademik ortamlarda tartışmaya alışık olan dünyanın dört bir yanındaki serbest piyasa hayranları bu ülkeyi yakından izliyorlardı. ABD iş dünyasına ait *Barron's* dergisi, "İktisat metinleri dünyanın izlemesi gereken yolun bu olduğunu söylüyor, fakat bu nerede uygulanıyor?" diyerek şaşkmlı-

232) *A.g.y.*, s. 65-66.
233) Harvey, "Chile's Counter-Revolution"; Letelier, "The Chicago Boys in Chile".
234) Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 42.
235) Piñera, "How the Power of Ideas Can Transform a Country".

ğmı ifade etmekteydi.[236] *The New York Times*, "Bir Teorisyenin Laboratuvar Testi, Şili" başlığı kullanılan bir makalede, "Sağlam görüşlere sahip önde gelen bir iktisatçıya çok hasta bir ekonomi üzerinde spesifik çözüm yollarını deneme şansı verildiği sıkça görülen bir şey değildir," saptamasının altı çiziliyordu. Hatta bu iktisatçının müşterisi kendi ülkesinin dışında bir ülke olduğunda, sonuç daha da alışılmadık bir şey olmaktaydı.[237] Pinochet'nin Şili'sini birkaç kez ziyaret eden ve 1981'de karşı-devrimin güvenilir beyni Mont Pelerin'in bölgesel toplantısının yapılacağı yer olarak Vinya del Mar'ı (cuntanın tezgâhlandığı şehir) seçen Frederich Hayek'in bizzat kendisi dahil pek çok kimse Şili laboratuvarını yakından görmeye can atmaktaydılar.

ŞİLİ MUCİZESİ EFSANESİ

Şili, otuz yıl sonra bile serbest piyasa hayranlarınca hâlâ Friedmancılığın etkili olduğunun kanıtı sayılmaktadır. *New York Times,* Pinochet Aralık 2006'da (Friedman'dan bir ay sonra) öldüğü zaman, "batık bir ekonomiyi Latin Amerika'nın en başarılı ekonomisi haline getirmesi" nedeniyle ona övgüler düzerken, *Washington Post* editörü, Pinochet'nin "Şili ekonomisinde mucize yaratan serbest piyasa politikalarını tanıttığı"na dikkat çekiyordu.[238] Şili mucizesinin arkasındaki gerçekler yoğun bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Pinochet on yedi yıl boyunca iktidarı elinde bulundurmuş ve bu süre içerisinde siyasal yönelimini birkaç kez değiştirmişti. Ülkenin mucizevi başarısının kanıtı olarak gösterilen istikrarlı gelişme dönemi 1980'lerin ortalarına kadar, yani Chicago Boys'un şok terapisini uygulamasından tam on yıl sonra ve Pinochet'nin radikal bir seyir izlemeye zorlanmasının üstünden epeyce bir süre geçinceye kadar başlamamıştı. Bunun sebebi, Chicago doktrinine sıkı sıkıya bağlı kalınmasına rağmen Şili ekonomisinin çökmüş durumda olmasıydı: Ülkenin borçları patlama noktasına

236) Robert M. Bleiberg, "Why Attack Chile?", *Barron's*, 22 Haziran 1987.
237) Jonathan Kandell, "Chile, Lab Test for a Theorist", *New York Times*, 21 Mart 1976.
238) Kandell, "Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies"; "A Dictator's Double Standard", *Washington Post*, 12 Aralık 2006.

gelmiş, bir kez daha hiper-enflasyonla yüz yüze kalınmış ve işsizlik yüzde 30'a dayanmıştı (Allende yönetimindekinden on kat daha yüksekti).[239] Asıl sebepse, Chicago Boys'un bütün düzenlemelerden ayrı tuttuğu Enron-tarzı mali kuruluşlar olan piranaların, ülkenin mal varlıklarını borç bulunan paralarla satın almaları ve 14 milyar dolar gibi muazzam bir borç yaratmalarıydı.[240]

Durum öylesine istikrarsızdı ki, Pinochet tamamen Allende'nin yaptığını yapmak zorunda kaldı: Bu şirketlerin pek çoğunu ulusallaştırdı.[241] Çöküşle karşı karşıya kalındığında, Sergio de Castro dahil Chicago Boys'un neredeyse tümü hükümetteki etkin görevlerini kaybettiler. Piranalarla birlikte etkin görevler alan Chicago mezunlarından bazıları yolsuzluk soruşturmasıyla yüz yüze kaldı ve Chicago Boy'un temel bir özelliği olan, hassasiyet gösterilen bilimsel tarafsızlıktan uzaklaşmakla suçlandı.

1980'lerin ortalarında Şili'yi topyekûn bir ekonomik çöküşten kurtaran tek şey, Pinochet'nin Allende tarafından ulusallaştırılan devlete ait bakır madeni şirketi Codelco'yu asla özelleştirmemiş olmasıydı. Bu şirket, devlete ait ihracat gelirlerinin yüzde 85'ini meydana getiriyordu ve bu da, mali kriz patlak verdiğinde devletin hâlâ istikrarlı bir fon kaynağı olduğu anlamına geliyordu.[242]

Şurası çok açıktır ki, Şili hiçbir zaman amigolarının iddia ettikleri gibi 'saf' bir piyasa ekonomisi laboratuvarı olmadı. Oysa küçük bir elitin çok kısa zaman içinde zenginlikten süper zenginliğe atladığı bir ülke haline geldi; borç alınan paralarla yüksek kârların elde edildiği ve ciddi ölçüde kamu fonlarının temin edildiği (sonra da şirket kurtarmaya tabi olan) bir formüldü bu. Bu mucizenin arkasındaki aldatmaca ve satıcılık becerisi bir yana bırakıldığında, Pinochet ve Chicago Boys yönetimindeki Şili, serbestleştirilmiş bir piyasa uygulaması özelliği sergileyen kapitalist bir devlet değil, büyük şirketler yanlısı bir devletti. Korporatizm, ya da 'korporativizm', asıl olarak toplumdaki üç temel güç kaynağının (hükümet, iş dünyası ve sendikalar) birlikte işlev gördüğü

239) Greg Grandin, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism* (New York: Metropolitan Books, 2006), s. 171.
240) *A.g.y.*, s. 71.
241) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 197-198.
242) José Pinera, "Wealth through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining", *Cato Journal 24*, No: 3 (Sonbahar 2004), s. 296.

Mussolini'nin polis devleti modelini akla getirmektedir; buradaki temel güç kaynaklarının üçü de, milliyetçilik adına düzeni sağlamak üzere işbirliği halindedir. Şili'nin Pinochet yönetiminde vardığı yer, bir korporatizm evrimi olmuştu: Tablo, polis devletiyle büyük şirketler arasında karşılıklı bir destek ittifakı oluşturup üçüncü güç kesimine (işçilere) karşı bütün imkânları kullanarak savaşmak ve böylelikle ittifakın ulusal zenginlikten aldığı payın dramatik şekilde giderek artmasını sağlamaktan menkuldü.

Bu savaş (pek çok Şililinin anlaşılabilir bir şekilde yoksullar ve orta sınıfa karşı bir zenginler savaşı olarak gördüğü) Şili ekonomisinde gerçekleştirilen 'mucize'nin gerçek tarihidir. 1988'de, yani ekonominin istikrara kavuştuğu ve hızlı bir şekilde büyüdüğü zaman, nüfusun yüzde 45'i yoksulluk sınırının altına düştü.[243] Halbuki Şilililerin en zengin yüzde 10'unun gelirleri yüzde 83 oranında artmıştı.[244] Hatta Şili 2007'de bile dünyanın en eşitsiz toplumlarından biri olarak varlığını sürdürmeye devam etti (Birleşmiş Milletler'in eşitsizlik gözlem listesindeki 123 ülke içinde Şili 116. sırada yer alarak, listedeki en eşitsiz 8. ülke durumuna gelmişti.[245]

Eğer bu izleme kaydı Şili'yi Chicago Okulu iktisatçıları nezdinde bir mucize olarak gösteriyorsa, muhtemelen şok tedavisinin ekonomiyi sağlıklı hale getirip getirmediği meselesiyle kesinlikle bir ilgisi yoktu. Belki de bu, Şili'nin, Chicago ekolünün tam olarak yapmak istediği şeyi yerine getirmiş olması (zenginliği silip süpürerek tepeye taşıyıp orta sınıfı büyük ölçüde eritmesi) anlamına geliyordu.

Allende'nin eski savunma bakanı Orlando Letelier'in görüşü de bu yöndeydi. Letelier, Pinochet'nin hapishanelerinde bir yıl kaldıktan sonra yoğun bir uluslararası lobi faaliyeti sayesinde Şili'den kaçmayı başardı. Ülkenin hızlı yoksullaşmasını sürgün bulunduğu yerden izleyen Letelier 1976'da şu satırları yazacaktı: "Son üç yılda birkaç milyar dolar, ücretlilerin ceplerinden alınıp

243) Alejendro Foxley'le 26 Mart 2001'de *Commanding Heights: the Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org.
244) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 219.
245) Merkezi Haber Alma Örgütü, "Field Listing – Distribution of Family – Gini Index", *World Factbook 2007*, www.cia.gov.

kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin ceplerine kondu ... zenginlik yoğunlaşması rastlantı değil, kuraldır; (cuntanın bütün dünyanın inanmasını istediği gibi) zor bir durumun sonucu değil, toplumsal bir projenin temelidir; ekonomiyle ilgili ihtimallerden biri değil, geçici bir siyasal başarıdır."[246]

Letelier'in o zaman göremediği şey, Chicago Okulu yönetimindeki Şili'nin küresel ekonominin geleceğiyle ilgili bir anlık bir görünüm ortaya koymuş olmasıydı; bu, Rusya'dan Güney Afrika'ya, Arjantin'e kadar tekrar tekrar görülen bir modeldi: Geçmişte kalan bir kalkınmanın hayalete dönüşen fabrikaları ve çürümeye terk edilmiş altyapılarıyla çerçevelenmiş, süper kârları ve çılgınca tüketiciliği körükleyen delice spekülasyon ve tartışmalı bir şehir canlanması; nüfusun yarısına yakınının bütün ekonomiden dışlanması; yolsuzluk ve adam kayırmacılığın hiçbir denetime tabi tutulmaması; ülkeye ait küçük ve orta ölçekli işyerlerinin yok edilmesi; peşinden özel mülkiyet borçlarının kamuya aktarılması şeklinde devasa bir transferin gerçekleştirileceği, kamu kesiminden özel mülkiyetin ellerine muazzam çapta bir zenginlik transferinin yapılması. Şili'de, eğer zenginlik patlaması çemberinin dışında kalan biriyseniz, mucize Büyük Bunalım şeklinde görünmektedir, fakat onun kozası içinde kârlar çok rahat ve hızlı bir şekilde akmakta, ta başından itibaren mali piyasaların kokaini olan şok terapi-tarzındaki 'reformlar' sayesinde kolayca zenginlik yaratmak mümkün olmaktadır. Ki finansal dünyanın *laissez-faire*'in temel varsayımlarını yeniden değerlendirerek Şili deneyinin çok bariz çelişkilerine çözüm bulmamasının sebebi budur. Buna karşılık ortaya konan, tepkinin uyuşturucu madde bağımlısı mantığını andırmasıdır: Bundan sonraki dozu nereden bulabilirim?

DEVRİM YAYILIYOR, HALK BUHAR OLUYOR

Sonraki doz, bir süre için Chicago Okulu'nun karşı-devriminin hızla yayıldığı Latin Amerika'nın Güney Koni'sindeki diğer ülkelerden geldi. Brezilya, ABD destekli bir cuntanın denetimindeydi ve Friedman'ın Brezilyalı öğrencilerinden bazıları kilit

246) Letelier, "The Chicago Boys in Chile".

görevlerde bulunuyorlardı. Friedman 1973'te, rejimin vahşetinin en yüksek noktaya ulaştığı bir zamanda Brezilya'ya gitti ve oradaki ekonomi deneyinin 'bir mucize' olduğunu açıkladı.[247] Uruguay'da ordu 1973 yılında bir darbe gerçekleştirdi ve ertesi yıl Chicago'nun çizdiği yolda yürümeye karar verdi. Chicago Üniversitesi'nden mezun olan öğrenci sayısı yeterli olmadığından, generaller Chicago Üniversitesi'nden "Arnold Harberger'le [iktisat profesörü] Larry Sjaastad'ı ve onların ekibini davet ettiler; bu ekip içinde Uruguay'ın vergi sistemini ve ticaret politikasını reformdan geçirmek üzere çağrılan Arjantinli, Şilili ve Brezilyalı eski Chicago öğrencileri de bulunuyordu".[248] Tabii bu adımların Uruguay'ın daha önceki eşitlikçi toplumu üzerindeki etkileri çabucak görülmeye başladı: Gerçek ücretler yüzde 28 oranında düştü ve Montevideo'nun sokaklarında ilk defa olarak çöp karıştırarak hayatta kalmaya çalışan insanlar göze çarpmaya başladı.[249]

Bu defa deneye yeni katılan ülke, 1976'da cuntanın iktidarı Isabel Perón'dan aldığı Arjantin'di. Bu darbe, Arjantin, Şili, Uruguay ve Brezilya'nın (kalkınmacılığın vitrini olan ülkelerin) artık tamamen ABD destekli askeri yönetimlerce idare edildiği ve bu ülkelerin Chicago Okulu iktisat biliminin canlı laboratuvarları olduğu anlamına geliyordu.

Mart 2007'de ortaya çıkan gizliliği kalkmış Brezilya belgelerine göre, Chicago Boys takımı Arjantinli generallerin iktidarı ele geçirmesinden haftalarca önce Pinochet ve Brezilya cuntasıyla temasa geçmişti ve "gelecekteki rejimin atacağı ilk adımları belirlemişlerdi".[250]

Sergilenen yakın işbirliğine rağmen Arjantin'in askeri hükümeti, Pinochet'nin yaptığı gibi neo-liberal deneyin içine hızlı bir şekilde dalmadı; örneğin, ülkenin petrol rezervlerini ya da sosyal güvenliğini özelleştirmeye kalkmadı (bu adım daha sonra atılacaktı).

---

247) Milton Friedman, "Economic Miracles", *Newsweek*, 21 Ocak 1974.

248) Glen Biglaiser, "The Internationalization of Chicago's Economics in Latin America", *Economic Development and Cultural Change* 50 (2002), s. 280.

249) Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Tortures* (New York: Pantheon Books, 1990), s. 149.

250) Bu alıntı o zamanlar Brezilya'nın Arjantin büyükelçisi olan João Babtista Pinheiro tarafından alınan notlardan gelmektedir. Reuters, "Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup", CNN, 21 Mart 2007.

Fakat sıra Arjantin'in yoksullarını orta sınıfa taşıyan politikalara ve kurumlara saldırmaya gelince cunta, kısmen Chicago programını uygulayan Arjantinli iktisatçıların sayısının çokluğu sayesinde, sadık bir şekilde Pinochet'nin izinden yürümeye koyuldu.

Arjantin'in son zamanlarda ortaya çıkan Chicago Boys'u cunta hükümetinde kilit görevler aldı (maliye bakanı, merkez bankası başkanı, Maliye Bakanlığı'nın Hazine Departmanı'nın araştırma müdürü ve başka bazı alt düzeyde ekonomiyle ilgili görevler onlarındı).[251] Ancak Arjantin'in Cihicago Boys'u askeri hükümette görev alma konusunda çok istekli olduğu halde, ekonomiyle ilgili en üst düzeydeki görev kendilerinden birinde değil, José Alfredo Martinez de Hoz'daydı. Hoz, uzun zamandır ülkenin ihracat ekonomisini kontrol altında tutan sığır çiftlikleri sahipleri birliği Sociedad Rural'a dahil olan mülk sahibi soyluların bir parçasıydı. Arjantin'in sahip olduğu aristokrasiye en yakın topluluk olan bu aileler (topraklarının köylülere yeniden dağıtılması ya da et fiyatlarının herkesin satın alabileceği bir düzeye indirilmesi konusunda hiçbir kaygılarının olmadığı bir zamanda) feodal ekonomik düzene sımsıkı bağlıydılar.

Martinez de Hoz tıpkı kendisinden önce babası ve büyükbabasının yaptığı gibi Sociedad Rural'ın başkanlığını üstlenmişti; ayrıca, Pan American Airways ve ITT dahil birkaç çokuluslu şirketin yönetiminde görev almıştı. Cunta hükümetinde ekonomiyle ilgili en üst düzeyde görev aldığında, cuntanın bir elitler ayaklanmasını temsil etmesi, Arjantinli işçilerin kazanımlarıyla dolu kırk yıla karşı gerçekleştirilen bir karşı-devrim konusunda yapılan somut bir hata söz konusu değildi.

Martinez de Hoz'un ekonomi bakanı olarak ilk işi, grevleri yasaklamak ve işverenlere istedikleri zaman işçileri işten atma hakkı tanımaktı. Ayrıca, fiyat denetimlerini kaldırıp, gıda mad-

---

251) Mario I. Blejer diktatörlük zamanında Arjantin'in maliye bakanıydı. Blejer, cuntadan önceki yıl Chicago Üniversitesi'nde iktisat doktorası yapmıştı. Chicago Üniversitesi'nde doktora yapan Adolfo Diz, diktatörlük zamanında merkez bankası başkanıydı. Chicago doktorasına sahip olan Fernando De Santibañes diktatörlük yıllarında merkez bankasında çalışmıştı. Chicago'da master yapan Ricardo López Murphy, Maliye Bakanlığı Hazine Departmanı'nda Ekonomik Araştırma ve Mali Analizler Ofisi'nin başkanıydı (1974-1983). Bazı Chicago Okulu mezunları da diktatörlük yıllarında danışmanlık gibi daha alt düzeyde görevler almışlardı.

delerinin fiyatlarının artmasını sağladı; Arjantin'i bir kez daha yabancı çokuluslu şirketler açısından elverişli bir yer haline getirmeye karar verdi. Yabancıların mülk edinmesi üzerindeki sınırlamaları kaldırdı ve ilk birkaç yıl içerisinde devlete ait şirketlerden birkaç yüz tanesini elden çıkardı.[252] Bu önlemler kendisine Washington'da güçlü taraftarlara sahip olmasını sağladı. Gizliliği kaldırılan belgeler, Latin Amerika'yla ilişkilerden sorumlu dışişleri bakanı yardımcısı William Rogers'ın, darbeden kısa bir süre sonra patronu Henry Kissinger'a, "Martinez de Hoz iyi bir adamdır. Kendisiyle başından beri çok yakın bir görüş alışverişi içinde bulunuyoruz," dediğini kanıtlamaktadır. Kissinger bu durumdan çok etkilenmiş ve 'sembolik bir jest' olarak Washington'ı ziyaret ettiği sırada Martinez de Hoz'la yüksek düzeyde bir toplantı yapılmasını sağlamıştı. Bunun yanında Arjantin'in ekonomi alanındaki çabalarına yardımcı olmak üzere birkaç yeri arayacağını bildirmişti: "David Rockefeller'a telefon edeceğim," demişti Kissinger, cuntanın dışişleri bakanına, Chase Manhattan Bank'ın başkanım kastederek. "Ayrıca, ABD başkan yardımcısı olan kardeşini de [Nelson Rockefeller] arayacağım."[253]

Arjantin, ülkeye yabancı yatırım çekmek için PR devi Burson-Marsteller tarafından hazırlanan ve *Business Week*'in yanında sunulan otuz bir sayfalık bir reklam eki yayınlattı; bu ekte şöyle söyleniyordu: "Tarihte özel yatırımı destekleyen birkaç ülkeden biriyiz... Toplumsal bir devrim yaşıyoruz ve kendimize ortaklar arıyoruz. Kendimizi devletçiliğin yükünden kurtarıyoruz ve özel sektörün rolünün çok önemli olduğuna yürekten inanıyoruz."*[254]

Bir kez daha insani bedeller açıkça görülmekteydi: Bir yıl içinde ücretler yüzde 40 değer kaybetmiş, fabrikalar kapanmış ve yoksulluk sarmalı koyulaşmıştı. Cunta iktidarı almadan önce Arjantin'deki yoksul insan sayısı, Fransa ya da Amerika'dakin-

---

252) Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (Londra: Latin Amerika Bürosu, 2002), s. 284-290; "The Province of Buenos Aires: Vibrant Growth and Opportunity", *Business Week*, 14 Haziran 1980, özel tanıtım bölümü.

253) Henry Kissinger ve César Augusto Guzzetti, Memorandum of Conversation, 10 Haziran 1976, gizliliği kaldırılmış belge, www.gwu.edu/-nsarchiv.

*) Cunta ülkeyi yatırımcılara haraç mezat satmaya o kadar istekliydi ki, "60 gün içerisinde harekete geçilmesi kaydıyla arazi fiyatlarında yüzde 10 iskonto"ya bile getmişti.

254) "The Province of Buenos Aires", *a.g.y.*

den daha azdı (sadece yüzde 9) ve işsizlik oranı sadece yüzde 4.2'ydi.[255] Fakat ülke artık geride kaldığı düşünülen geri kalmışlık sinyalleri vermeye başlamıştı. Mesela, yoksul insanların yaşadığı semtlerin suyu yoktu, önlenmesi mümkün olan hastalıklar dört bir yanı sarıyordu. Şili'de Pinochet, iktidarı aldığı şok edici ve dehşete düşürücü yöntem sayesinde, orta sınıfın içini boşaltmak üzere ekonomi politikasını istediği gibi kullanma keyfiyetine sahipti. Savaş jetleri ve ateş açan mangaları terörü yaygınlaştırma konusunda muazzam bir etkiye sahip olsalar da, kamu ilişkilerini felakete dönüştürmüşlerdi. Pinochet'nin katliamlarıyla ilgili haberler dünyanın dört bir yanında öfke yaratmıştı ve Avrupa ve Kuzey Amerika'daki aktivistler hükümetlerinin Şili'yle ticaret yapmamaları konusunda etkin lobi faaliyetlerine başlamışlardı; varlık sebebi ülkeyi iş dünyasına açmak olan bir rejim adına hiç arzu edilmeyen bir sonuçtu bu.

Brezilya kaynaklı yeni gizliliği kalkan belgelere göre, Arjantinli generaller 1976'daki darbelerinin hazırlıklarını yaparken, "Şili'ye karşı yürütülen azgın kampanyaya benzer bir durumla karşılaşmaktan uzak durmak" istiyorlardı.[256] Bu hedefe ulaşabilmek için daha az sansasyonel taktiklere ihtiyaç vardı; terörü yaygınlaştırmaya yetecek kadar düşük profilli, uluslararası baskı yaratmayacak kadar göze görünmez taktiklere. Pinochet Şili'de hiç vakit kaybetmeden insanların kaybedilmesi yöntemine başvurmaya başlamıştı. Pinochet'nin askerleri, alenen öldürmekten ve hatta avlarını tutuklamaktan ziyade onları kaçırıyor, gizli kamplara götürüyor, işkence yapıyor ve sıklıkla da öldürüyor, sonra da bu konudaki her türlü iddiayı reddediyorlardı. Cesetleri toplu mezarlara gömüyorlardı. Mayıs 1990'da kurulan Şili Olaylarını Araştırma Komisyonu'na göre, sivil polisler bazı insanları, "suyun yüzeyine vurmaması için karınlarını bıçakla yardıktan sonra" helikopterlerle okyanusa bırakarak kaybediyorlardı.[257] Düşük profillerine ek olarak, insanların kaybedilmesi terörü yaygınlaştırmak açısından, açıkça yapılan katliamlardan daha etkin bir araç haline gelmişti;

255) McCaughan, *True Crimes*, s. 299.
256) Reuters, "Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup", CNN.
257) *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconcilation*, Cilt: 2, çev. Philip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993), s. 501.

burada dengeyi bozan şey, insanların havaya uçup yok olmasında devlet aygıtının kullanıldığı şeklindeki düşünceydi.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde, kaybetmeler bütün Güney Koni çapındaki Chicago Okulu cuntalarının temel uygulama aracı halini almıştı ve bu uygulamayı hiç kimse Arjantin'in başkanlık sarayını işgal eden generallerden daha hevesli bir ölçüde benimsemiyordu. Saltanatlarının sonuna gelindiğinde, tahmini bir rakamla 30 bin insan kaybolmuş durumdaydı.[258] Bu insanların çoğu da, Şilili benzerleri gibi uçaklardan Rio del la Plata'nın çamurlu sularına atılmıştı.

Kamuoyuna ve kişilere karşı saldığı korku arasında tam bir denge sağlayan Arjantin cuntası, estirdiği terörü, herkesin neler olup bittiğini anlayabileceği alenilikte, fakat eşzamanlı olarak da her zaman inkâr edilebilmesine imkân tanıyacak bir gizlilikle uyguluyordu. Cunta, iktidara gelişinin ilk günlerinde öldürücü güce başvurma konusundaki istekliliğini gösteren bir tek dramatik olay gerçekleştirmişti: Bir Ford Falcon'dan (gizli polis tarafından kullanılmasıyla kötü bir üne sahip otomobil) indirilen bir kişi, Buenos Aires'in en göze çarpan anıtı olan 67.5 metre yüksekliğindeki beyaz renkli Dikilitaş'a bağlanmıştı ve o kişinin üstüne herkesin gözü önünde makineli tüfeklerle kurşun yağdırılmıştı.

Bu olaydan sonra cuntanın öldürme olayları yeraltına çekildi, fakat devam etti. Resmi olarak inkâr edilen kaybetme olayları bütün çevrelerin sessiz suç ortaklığını ortaya koyan çok açık ve kesin olaylardı. Bir kişi ortadan kaldırılmak üzere hedef seçildiğinde, askeri araçlardan oluşan bir filo o kişinin evi ya da işyerinin etrafında görülüyor, bina kordon altına alınıyor ve sıklıkla da yukarıda bir helikopter dönüp duruyordu. Polis ya da askerler güpegündüz ve herkesin gözü önünde kapıyı yumruklayıp kurbanı evin içinden çıkarıyorlar ve kadın ya da erkek, söz konusu kişi sıklıkla, kendisini bekleyen Ford Falcon'a bindirilip kaybedilmeden önce yakınlarını olaydan haberdar etmek düşüncesiyle bağırarak adını söylüyordu. Hatta bazı 'gizli' operasyonlar daha azgıncaydı: Kalabalık şehir otobüslerine binen polisler yolcuları saçlarından sürükleyerek indirirlerdi; Santa Fe şehrinde birkaç

258) Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), s. ix.

kişi, tıka basa insanlarla dolu bir kilisenin önünde yapılan düğün töreninde altardan alınıp götürülmüştü.[259]

Terörün kamuoyuna dönük karakteri ilk yakalama olaylarıyla son bulmuyordu. Arjantin'de gözaltına alman tutsaklar ülke çapındaki sayıları 300'ü geçen işkence kamplarından birine götürülüyorlardı.[260] Bu kampların çoğu kalabalık insan topluluklarının yaşadığı yerleşim bölgelerinde bulunuyordu. En kötü şöhrete sahip olanlardan birisi, Buenos Aires'deki işlek bir caddede bulunan eski bir atletizm kulübüydü; bir diğeri merkez Bahia Blanca'daki bir okul binasındaydı ve bir başkası da faal durumdaki bir hastaneye ait bina içerisindeydi. Tuhaf zamanlarda askeri araçların birinin girip diğerinin çıktığı bütün bu işkence merkezlerinde kötü bir biçimde yalıtılmış duvarlardan çığlık sesleri duyulur ve garip biçimde, insan bedenini andıran görünümde paketler oradan gelip geçen insanların gözüne ilişir, sonra da bu görüntüler sessiz sedasız hafızalara kaydedilirdi.

Uruguay'daki rejim de benzer pervasızlıklar sergiliyordu: Bu ülkenin asıl işkence merkezlerinden birisi, bir zamanlar insanların okyanus kıyısında dolaşıp piknik yaptıkları gözde bir yer olan, Montevideo'nun tahta kaldırımlarının hemen bitişiğindeki donanmaya ait bir kışlaydı. Bu güzelim yer diktatörlük dönemi boyunca bomboştu; şehrin sakinleri çığlık seslerini duymamak için buradan özellikle uzak duruyorlardı.[261]

Arjantin cuntası kurbanlarını kaybetme konusunda özellikle vurdumduymaz bir tavır içerisindeydi. Toplu mezarları gizlemek mümkün olmadığı için, çıkılan rastgele bir yürüyüş sırasında dehşet ortamıyla karşılaşmamak mümkün değildi. Sokaklardaki çöp bidonlarında cesetler, kopmuş parmaklar ve dişler görülüyordu (aynen bugün Irak'ta olduğu gibi) ya da bazen cuntanın 'ölüm uçuşları'ndan birinin ardından, aynı anda birkaç ceset birden Rio del La Plato'nun kıyılarına vuruyordu. Hatta bazen de cesetler helikopterlerden atılarak çiftçilerin tarlalarına yağmur gibi yağdırılıyordu.[262]

---

259) *A.g.y.*, s. 149, 175.
260) Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 165.
261) Weschler, *A Miracle, a Universe*, s. 170.
262) Uluslararası Af Örgütü, *Report on Amnesty International Mission to Argentina 6-7 November 1976* (Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları, 1977), s. 35; Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 158.

Bütün Arjantin bir bakıma yurttaşlarının silinip süpürülmesine tanıklık ederken, çoğu insan da neler olup bittiğini anlamadığını söylüyordu. Arjantinlilerin açık gözle bakıp anlamayla gözü kapalı terörün paradoksunu anlatmak için kullandıkları, o yıllardaki hâkim ruh halini yansıtan bir ifade vardı: "Biz hiç kimsenin inkâr edemeyeceği şeyleri görmüyorduk."

Cuntaların istedikleri kişiler sık sık komşu ülkelere sığındıklarından, bölge hükümetleri kötü bir şöhrete sahip olan Akbaba Operasyonu'nda (Operation Condor) birbirleriyle işbirliğine giriyorlardı. Güney Koni'nin istihbarat örgütleri Akbaba çatısı altında (Washington tarafından sağlanan en son teknoloji ürünü bir bilgisayar sistemi yardımıyla) 'yıkıcılar' hakkındaki bilgileri paylaşıyorlardı ve sınır ötesine adam kaçırma olaylarının gerçekleştirilmesi için birbirlerinin ajanlarına güvenli bir geçiş sağlanıyordu; işkenceyse, CIA'in bugünkü 'olağanüstü nakil' ağıyla müthiş bir benzerlik göstermekteydi.*[263]

Ayrıca, cuntalar ellerindeki tutsaklardan bilgi elde etmek için kullanılan en etkili araçlar hakkında sık sık bilgi alışverişinde bulunuyorlardı. Cuntanın gerçekleştirilmesinden sonraki günlerde Şili Stadyumu'nda işkenceye maruz kalan bazı Şilililer, "Odada en bilimsel acı verme teknikleri konusunda tavsiyelerde bulunan Brezilyalı askerler vardı," diyerek hiç beklenmedik ayrıntılara işaret etmektedirler.[264]

Bu dönemde yapılan karşılıklı alışverişler konusunda sayısız fırsatlar vardı ve bu temasların pek çoğu Amerika Birleşik Devletleri vasıtasıyla ve CIA'in devreye girmesiyle yürütülüyordu. ABD'nin Şili'de yaşanan olaylarda yer almasıyla ilgili olarak 1975'te gerçekleştirilen bir Senato araştırması, CIA'in Pinochet'nin askerlerine 'yıkıcıların denetim alında tutulması' yöntemleri konusunda eğitim

*) Latin Amerika'daki operasyon Hitler'in 'Gece ve Sis'ini model almıştı. 1941'de Hitler, Nazi işgali altındaki ülkelerde bulunan direniş savaşçılarının 'gece ve sis içinde kaybedilmek' üzere Almanya'ya getirilmesi emrini çıkardı. Birkaç üst düzey Nazi savaştan sonra Şili'ye ve Arjantin'e sığınmıştı; işte Güney Koni ülkelerindeki istihbarat kuruluşlarına bu taktikleri öğretenlerin bu eski Nazi subayları oldukları yönünde çeşitli söylentiler vardır.

263) Alex Sanchez, Yarımküreyle İlgili İşler Kurulu, "Uruguay: Keeping the Military in Check", 20 Kasım 2006, www.coha.org.

264) Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, s. 43; *Batalla de Chile*.

verdiği sonucuna ulaştı.[265] Keza, ABD'nin Brezilya ve Uruguay polisini sorgulama teknikleri konusunda eğitmesi ciddi bir şekilde belgelendi. 1985'te yayınlanan *Brazil Never Again*'de yer alan, ülkenin Araştırma Komisyonu'nun raporundaki mahkeme deliline göre, askeri yetkililer çeşitli acı çektirme yöntemlerinin anlatıldığı slaytlar izletilen askeri polis birliklerinde verilen 'işkence dersleri'ne katıldılar. Bu seanslar sırasında tutsaklar 'uygulamalı gösterimler'de kullanıldılar; yüz kadar askeri görevlinin bu uygulamaları izleyip yöntemleri öğrenmeleri sırasında vahşice işkenceler yapılıyordu. Rapora göre, "Bu uygulamayı Brezilya'da ilk defa gösterenlerden biri, Amerikalı bir polis şefi olan Dan Mitrione'ydi. Brezilya'daki askeri rejimin ilk yıllarında Belo Horizonte'de polis eğitmeni olan Miltrione, yerel polisin tutsak üzerinde beden ile beyin arasında en üst düzeyde çelişki yaratmanın çeşitli yöntemlerini öğrenebilmesi için sokaklardan dilencileri toplayıp sınıflarda işkence yapmıştı."[266] Mitrione daha sonra polis eğitimini sürdürmek üzere, 1970 yılında Tupamaro gerillaları tarafından kaçırılıp öldürüldüğü Uruguay'a gitti; solcu devrimcilerden meydana gelen grup, bu operasyonu Milton'un işkence eğitiminde yer aldığını göstermek amacıyla planladı.* Eski öğrencilerinden birine göre, CIA'in elkitabının yazarları gibi Mitrione de ısrarlı bir şekilde, etkin işkencenin sadizm değil bilim olduğunu söylüyordu. Onun şiarı, "Doğru yerde, doğru derecede, doğru şekilde acı çektirmek"ti.[267]

Bu eğitimin sonuçları, o uğursuz dönemde Güney Koni'den gelen insan hakları raporlarında çok açık bir şekilde görülmekteydi. *Kubark* elkitabında kodlanan yöntemlere tekrar tekrar tanıklık edilmekteydi: tutuklamaların sabah erken saatte yapılması, samkların başlarına torba geçirme, yoğun bir tecrite tabi tutma, uyuşturma,

---

265) "Covert Action in Chile 1963-1973: Staff Report to the Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities United States Senate", 18 Aralık 1975, ABD Yönetimi Yayınları Ofisi, s. 40.

266) Bu raporun Portekizce başlığı, *Brasil: Nunca Mais* (Bir Daha Asla), İngilizce başlığıysa *Torture in Brazil*'dir (Brezilya'da İşkence). São Paulo Başpiskoposu, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*'dır; ed. Joan Dassin, çev. Jaime Wright (Austin: Texas University Press, 1986), s. 13-14.

*) Costa Govras'ın 1972 tarihli filmi *Kuşatma Hali* bu olayı temel almaktadır.

267) Eduardo Galeano, "A Century of Wind", *Memory of Fire*, Cilt: 3, çev. Cedric Belfrage (Londra: Quartet Books, 1989), s. 208.

soyunmaya zorlama, elektro şok uygulama. Ve McGill'in deneylerinden kalan miras her yerde kasıtlı olarak regresyona yol açıyordu.

Şili'nin Ulusal Stadyumu'ndan tahliye edilen tutsaklar her gün yirmi dört saat boyunca projektör ışığı altında tutulduklarını ve yemek saatlerinin kasıtlı olarak düzensizleştirildiğini anlatmaktadırlar.[268] Askerler normal bir şekilde görüp duyamamaları için tutsakların çoğunu kafalarını battaniyelerin altına sokmaya zorluyorlardı; tutsakların hepsi stadyumda olduklarını bildiklerinden şaşırtmaya yönelik bir uygulamaydı bu. Tutsakların anlattıklarına göre, bu aldatmalar sonucunda geceyle gündüzü ayırt etme duyarlılıklarını kaybetmişlerdi. Cunta şok ve panik yaratma durumunu tetiklemişti ve peş peşe gerçekleştirilen tutuklamalar yoğunlaşmıştı. Stadyum âdeta dev bir laboratuvara dönüştürülmüştü, tutsaklar duyusal aldatmayla ilgili ilginç bir deneyin kobayları olarak kullanılmışlardı.

CIA deneylerinin daha tam bir kopyasını, 'Şili odaları' olarak bilinen yerleriyle (tutsakların diz çökemeyeceği ya da uzanamayacağı kadar küçük, ahşaptan yapılma tecrit hücreleri) tanınan Şili'nin Villa Grimaldi hapishanesinde görmek mümkündür.[269] Uruguay'ın Libertad hapishanesindeki mahkûmlar, ada anlamına gelen *la isla*'ya gönderilmişlerdi; burası, çıplak bir ampulün sürekli aydınlattığı penceresiz, küçücük hücrelerden ibaretti. Birinci dereceden önemli mahkûmlar, bu tam tecrit ortamında on yıldan daha uzun bir süre tutuluyordu. Bu mahkûmlardan birisi olan Mauricio Rosencof o günleri şöyle hatırlıyor: "Ölü olduğumuzu düşünmeye başlamıştık, hücrelerimiz hücreden ziyade bir mezara benziyordu, bizim için dış dünya diye bir şey yoktu ve güneş hayali bir şeyden ibaretti." Güneşi, on bir buçuk yılda sadece sekiz saat görebilen Mauricio bu dönemde duygularını yitirmişti; "renkleri unutmuştu, renk diye bir şey bilmiyordu".*[270]

Arjantin'in en büyük işkence merkezlerinden birisi olan Buenos Aires'deki Donanma Yüksek Mekanik Okulu'ndaki tecrit

---

268) *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconcillation*, Cilt: 1, s. 153.

269) Kornbluh, *The Pinochet File*, s. 162.

*) Libertad'daki hapishane yönetimi, her kişinin psikolojik profiline göe ayrı işkence teknikleri tasarlamak üzere davranış psikologlarıyla birlikte çalışıyordu (bu yöntem şimdi Guantanamo Koyu'nda kullanılmaktadır).

270) Weschler, *A Miracle, a Universe*, s. 145; dipnot: Jane Mayer, "The Experiment", *The New Yorker*, 11 Temmuz 2005.

odasına, başlık anlamına gelen *capucha* adı verilmişti. *Capucha*'da üç ay kalan Juan Miranda bana karanlık yerlerden bahsetmişti. "Hapishanenin tavan arasında elleriniz ve ayaklarınız zincirlenmiş, başınıza torba geçirilmiş ve gözleriniz bağlı bir şekilde köpükten bir yatak üzerinde bütün gün uzanıp duruyorsunuz. Diğer mahkûmları göremiyordum; çünkü bir kontraplak perdeyle onlardan ayrılmıştım. Gardiyanlar yemek getirdiğinde yüzümü duvara döndürüyor ve yemek yiyebilmem için başıma geçirilen torbayı çıkarıyorlardı. Ancak bu anlarda oturmamıza izin veriliyordu; diğer zamanlarda sürekli yatmak zorundaydık." Öteki mahkûmlar *tubos* denilen tabut büyüklüğündeki hücrelerde duyusal bir yoksunluk içerisindeydiler.

Tecrit odalarının daha sonraya ertelediği tek bir şey vardı, o da sorgu odalarıyla ilgili kötü kaderdi. Bütün bölgedeki askeri rejimlerin işkence odalarında kullanılan ve en çok rastlanan teknik, elektroşoktu. Elektrik akımının mahkûmların bedenlerine nasıl gönderileceği konusunda onlarca yol vardı: canlı teller vasıtasıyla, askeri sahra telefonuyla, tırnakaltlarına iğne yerleştirerek; dişetlerine, meme uçlarına, cinsel organlara, kulaklara, ağza, açık yaraların bulunduğu yerlere mandallar tutturarak, daha yoğun akım gitmesi için üzerine su dökülüp tezgâh üzerine ya da Brezilya'nın 'canavar sandalye'sine bağlanan bedenlere kablo iliştirerek ... Arjantin'in hayvan çiftliklerine sahip cuntası, kendilerine özgü katkılarından dolayı oldukça gururluydu: Tutsaklar *parrilla* (barbekü) denen yataklara yatırılıp *picana*'yla (elektrikli çoban sopası) şoka uğratılıyorlardı.

Güney Koni'nin işkence makinesine giren insanların tam sayısını hesaplamak mümkün değil, fakat kurbanların 100 ila 150 bin arasında olduğu sanılmaktadır, binlercesi de öldürülmüştür.[271]

---

271) Bu tahmin, Brezilya'nın 8,400 siyasi mahkûmunun olması ve bunların binlercesinin işkence görmesi gerçeğine dayanmaktadır. Urugyay'da 60 bin siyasi mahkûm vardı ve Kızıl Haç'a göre, hapishanelerdeki işkenceler sistemli bir şekilde yapılmaktaydı. Yapılan tahminlerden birine göre 50 bin Şilili ve en az 30 bin Arjantinli olmak üzere, ihtiyatlı bir tahminle 100 bin kişi işkenceden geçmişti. Larry Lohter, "Brazil Rights Group Hopes to Bar Doctors Linked to Torture", *New York Times*, 11 Mart 1999; Amerika Devletleri Teşkilatı, Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu, *Report on the Situation of Human Rights in Uruguay*, 31 Ocak 1978, www.cidh.org; Duncan Campbell ve Jonathan Franklin, "Last Chance to Clean the Slate of the Pinochet Era", *Guardian* (Londra), 1 Eylül 2003; Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. ix.

ZOR ZAMANLARIN BİR TANIĞI

O yıllarda solcu olmak, avlanmak demekti. Sürgüne gitmeyenler her dakika gizli polisin bir adım önünde (güvenli evler, telefon şifreleri ve sahte kimliklerle) ayakta kalma mücadelesi veriyorlardı. Arjantin'de bu hayatı yaşayanlardan birisi de, ülkenin efsanevi araştırmacı gazetecisi Rodolfo Walsh'dı. Girişken bir Rönesans adamı, cinayet romanlan yazarı ve hikâye ödülleri sahibi olan Walsh aynı zamanda askeri şifreleri çözebilecek ve ajanları izleyebilecek yetenekte süper bir dedektifti. En büyük araştırma zaferini, Domuzlar Körfezi çıkarmasının gizlilik perdesini kaldıran bir CIA teleksini ele geçirip şifresini çözmeyi başardığı Küba'da gazeteci olarak çalışırken gerçekleştirmişti. Bu bilgi, Castro'ya önceden hazırlık yapma ve kendisini savunma imkânı sağlamıştı.

Arjantin'in daha önceki askeri cuntası Peronizmi yasaklayıp demokrasiyi boğduğu zaman Walsh, istihbarat uzmanı olarak hizmet vermek üzere silahlı Montonero hareketine katılmaya karar verecekti.* Bu adımı onu, generallerin En Sıkı Arananlar listesinin başına oturtmuştu ve her yeni kaybedilme olayı, *picana*'yla elde edilen her bilginin, polisi, Walsh ve partneri Lilia Ferreyra'yla birlikte gizlendiği Buenos Aires'in dışında kalan bir köydeki güvenli eve götüreceği konusunda yeni korkulara yol açıyordu. Sahip olduğu büyük bir kaynaklar ağından alınan bilgilere göre, Walsh cuntanın işlediği pek çok suçun izini sürme çabası içindeydi. Öldürülen ve kaybedilen insanların listesini çıkarıyor, toplu mezarların ve işkence merkezlerinin yerlerini tespit ediyordu. Düşman hakkında bilgi edinmekten gurur duyuyor ve Arjantin cuntasının kendi halkına uyguladığı azgın vahşet karşısında şaşkınlığa uğradığı 1971 yılında bile çalışmalarına devam ediyordu. Askeri yönetimin ilk yılında onlarca yakın arka-

*) Montoneros, daha önceki diktatörlüğe karşı bir cevap olarak oluşturulmuştu. Peronizm yasaklanmıştı ve Juan Perón sürgünden dönerek genç taraftarlarına, silahlanarak demokrasiye tekrar dönme mücadelesi vermeleri çağrısında bulunmuştu. Onlar bu çağrıya uydular ve Montoneros (silahlı saldırılar ve adam kaçırma eylemlerinde bulunmakla birlikte) 1973'te Perónist bir adayın katıldığı demokratik seçimler için zorlama faaliyetlerinde önemli bir rol oynadı. Fakat Perón iktidara geri döndüğünde Montoneros'un halk desteğinin tehdidi altında kaldı ve onların üstüne gitmeleri için sağcı ölüm tugaylarını kışkırttı; bu grubun (büyük tartışma konusu olan) 1976 darbesi sırasında önemli ölçüde zayıflamasının sebebi budur.

daşı ve meslektaşı ölüm kamplarında kaybedilmişti, hatta Walsh'ı üzüntüden deliye döndüren bir olay olarak, yirmi altı yaşındaki kızı Viki de ölmüştü.

Fakat Ford Falcon'ların döngüsü devam ederken bir köşeye çekilip yas tutmak Walsh'a göre değildi. Bu dönemin günlerinin sayılı olduğunu bilen Walsh, cunta yönetiminin birinci yıldönümünü nasıl karşılayacağı konusunda bir karar verdi: Resmi nitelikli gazeteler ülkeyi kurtardıkları için generallere övgüler düzerken o, ülkesinin içine düştüğü feci durumla ilgili kendi görüşlerini sansürsüz bir şekilde kaleme alacaktı. Yazının başlığı, "Bir Yazardan Askeri Cuntaya Açık Mektup"tu ve Walsh'a özgü müthiş bir açıklıkla ifade edilmişti. Şöyle yazıyordu: "Anlattıklarıma kulak verileceği umudunu taşımadan, baskı göreceğime kesinlikle inanarak ve uzun zaman önce kendi kendime verdiğim bir söze sadık kalarak, zor günlere tanıklık etmek için."[272]

Mektup, devlet terörü yöntemlerinin ve onların hizmet ettiği ekonomik sistemin kesin bir şekilde mahkûm edilişini ortaya koyuyordu. Walsh, "Açık Mektup"unu daha önceki yazılarını yeraltından dağıttığı şekilde dağıtmak istiyordu: On kopya yaparak önceden belirlediği ve mektubu yaygınlaştıracak olan kişilere farklı posta kutularından atarak ulaştıracaktı. "Bu ibnelerin hâlâ burada olduğumu, hâlâ hayatta olduğumu ve hâlâ yazmaya devam ettiğimi bilmelerini istiyorum," diyordu Lilia'ya, Olimpia marka daktilosunun başında otururken.[273]

Mektup generallerin terör kampanyaları, bitmek bilmez ve deneyüstü bir şekilde, en üst derecede işkence uygulamaları ve CIA'in Arjantin polisinin eğitilmesi işinde yer almasını anlatarak başlıyordu. Walsh kullanılan yöntemleri en ince ayrıntılarına kadar bir bir sıraladıktan sonra, hemen bir başka konuya geçiyordu: "Uygar dünyanın düşünmesini sağlayan bu olaylar, ne Arjantin halkına en büyük acıyı çektirmekten ne de gerçekleştirdiğiniz en kötü insan hakları ihlallerinden ibarettir. Bu hükümetin ekonomi politikasına bakan bir kimse sadece işlenen suçların bir açıklamasını değil, milyonlarca insanın sefalete mahkûm edilme-

272) McCoughan, *True Crimes*, s. 290.
273) *A.g.y.*, s. 274.

si şeklindeki gaddarlığı da görmektedir... Şehri on milyon insanın yaşadığı bir 'gecekondu bölgesi'ne dönüştüren böyle bir politikanın kaydettiği hızı görmek için o muhteşem Buenos Aires'in etrafında birkaç saat dolaşmak yeter."[274]

Walsh'ın anlattığı sistem, dünyayı silip süpüren bir ekonomi modeli olan Chicago Okulu neo-liberalizimiydi. Bu sistem Arjantin'de onyıllar içinde derinlere kök salarken 500 binden fazla insanı yoksulluk sınırının altına itmişti. Walsh bunu bir kaza olarak değil, bir planın ('planlı bir yoksulluk'un) çok dikkatli bir uygulanışı olarak görüyordu. Yazdığı mektup, cuntanın yönetimi ele geçirişinin tam bir yıl sonrasının, yani 24 Mart 1977 tarihini taşımaktaydı. Walsh ve Lilia Ferreyra ertesi sabah Buenos Aires'e doğru yola çıktılar. Mektup paketini aralarında paylaştılar ve mektupları şehirdeki posta kutularına attılar. Walsh birkaç saat sonrasında kaybedilen bir arkadaşının ailesiyle önceden kararlaştırdığı bir toplantıya katılmak üzere gitti. Bu bir tuzaktı: Birisi işkencede konuşmuştu ve Walsh'ı yakalama emri verilmiş silahlı on kişi evin önünde pusuya yatmıştı. Söylendiğine göre, "Bu namussuzu bana canlı getirin, benim o," demişti, üç cunta liderinden biri olan Amiral Massera. Şiarı, "konuşmak değil, yakalanmak suç" şeklinde olan Walsh hemen silahını çekip ateş etmeye başladı. Askerlerden birini yaraladı ve kurşunlarını üzerine çekti; arabaları Donanma Mekanik Okulu'na vardığında ölmüştü. Walsh'ın cesedi yakılıp bir nehre atıldı.[275]

KAPAK KONUSU: 'TERÖRE KARŞI SAVAŞ'

Güney Koni'nin cuntaları, kendi toplumlarını yeniden şekillendirmek üzere devrimci ihtiraslara sahip olduklarını gizlemiyorlardı, fakat Walsh'ın kendilerine yönelttiği suçlamayı açıkça inkâr edecek kadar akıllıydılar: O ekonomik hedefleri gerçekleştirmek için muazzam derecede şiddete başvurmaları, bu hedefler halkı terörize eden ve önlerindeki engelleri ortadan kaldıran bir sistem olmadan, kesinlikle bir halk ayaklanmasına yol açardı.

---

274) *A.g.y.*, s. 285-289.
275) *A.g.y.*, s. 280-282.

Devletin gerçekleştirdiği öldürme olaylarının boyutu, cuntaların, KGB tarafından finansman sağlanıp kontrol edilen Marksist teröristlere karşı bir savaş verdikleri şeklindeki gerekçelerle ortaya konmaktadır. Eğer bu cuntalar 'kirli' taktikler kullandılarsa bunun sebebi, düşmanlarının bir tür canavar olmalarıydı. Bugün kulağımıza ürkütücü aşinalıkta gelen bir dil kullanan Amiral Massera "bunu, 'özgürlük uğruna ve zulme karşı bir savaş' olarak nitelendirmektedir... ölümün yanında yer alanlara karşı ve hayatın yanında yer alan bizlerden bazıları tarafından verilen bir savaş... Onlar bunu sosyal haçlı seferleriyle gizleseler de, biz nihilistlere karşı, tek amaçları kendi başına yıkım olan unsurlara karşı savaşıyoruz."[276]

CIA, Şili cuntasına kadar Salvador Allende'yi kisveye bürünmüş bir diktatör, iktidarı ele geçirmek için anayasal demokrasiyi kullanan, fakat Şililerin asla kurtulamayacakları Sovyet tarzı bir polis devletini dayatmanın eşiğinde olan Makyavelce bir entrikacı olarak göstermek için yürütülen muazzam bir propaganda kampanyasına finansman sağlamıştı. Arjantin ve Uruguay'da en büyük solcu gerilla grupları (Montoneros ve Tupamaros) topluma ulusal güvenliğin önündeki büyük tehditler olarak sunuluyor ve generallerin demokrasiyi askıya almak, devlete onlar adına el koymak ve düşmanları ezmek için gereken her türlü aracı kullanmaktan başka seçeneklerinin olmadığı söyleniyordu.

Her durumda bu tehdit ya vahşice abartılıyordu ya da tamamen cuntalar tarafından yaratılıyordu. Ortaya çıkan pek çok olayın yanı sıra, 1975 yılında yapılan Senato araştırması sırasında, Allende'nin demokrasi açısından tehdit oluşturmadığını gösteren ABD yönetiminin kendi istihbarat raporları açıklandı.[277] Arjantin'in Montoneros ve Uruguay'ın Tupamaro'larına gelince, önemli bir halk desteğine sahip olan bu silahlı gruplar orduya ve toplu hedeflere korkusuzca saldırılar düzenleyebiliyorlardı. Ancak Uruguay'ın Tupamaro'ları zamanla tasfiye edildi ve ordu gücü tamamen ele geçirdi; Arjantin'in Montonero'larıysa, yedi yıla uzanan bir diktatörlüğün ilk altı ayında bitirildi

276) Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 25-26.
277) "Covert Action in Chile 1963-1973", s. 45.

(ki Walsh'm saklanmasının sebebi buydu). Dışişleri Bakanlığı'nın gizliliği kaldırılan belgeleri, Arjantin cuntasının dışişleri bakanı César Augusto Guzzetti'nin, Henry Kissinger'a 7 Ekim 1976 tarihinde 'terörist örgütlerin tasfiye edildiği'ni söylediğini ortaya koymaktadır; oysa cunta bu tarihten sonra on binlerce yurttaşını kaybetmeye devam etmişti.[278]

ABD Dışişleri Bakanlığı da uzun yıllardır Güney Koni'deki 'kirli savaşlar'ı orduyla tehlikeli gerillalar arasındaki meydan savaşları, zaman zaman kontrolden çıkan ancak ekonomik ve askeri yardımı hâlâ hak eden mücadeleler olarak sunuyordu. Washington'ın Arjantin ve Şili'de çok farklı türden bir askeri operasyonu desteklediğinin farkında olduğunu gösteren bir sürü belge vardır.

Washington'daki Ulusal Güvenlik Arşivi Mart 2006'da, Arjantin cuntasının 1976 darbesini sahneye koymasından iki gün sonra gerçekleştirilen bir Dışişleri Bakanlığı toplantısında hazırlanmış ve gizliliği son zamanlarda kalkan tutanakları gözler önüne serdi. Bu toplantıda Latin Amerika'dan sorumlu dışişleri bakanı yardımcısı William Rogers, Kissinger'a şunları söylemektedir: "Çok kısa bir süre sonra Arjantin'de adamakıllı bir baskı ortamı ve muhtemelen epeyce kan dökülmesi olayına tanık olacağız. Sanırım çok sert bir şekilde saldıracaklar; sadece teröristlerin değil, sendikalar ve diğer partilerden muhaliflerin üzerine de gidecekler."[279]

Gerçekten de öyle yaptılar. Güney Koni'deki terör unsurlarının büyük çoğunluğu silahlı grupların üyelerinden oluşmuyordu; bunların yanında fabrikalarda, çiftliklerde, gecekondu bölgelerinde ve üniversitelerde çalışan şiddete başvurmayan kadrolar da vardı. Keza, iktisatçılar, sanatçılar, psikologlar ve sol partilerin sadık üyeleri. Silahları yüzünden değil (ki çoğunun silahı yoktu), inançları yüzünden öldürüldü onlar. Bugünkü kapitalizmin doğum yeri olan Güney Koni'deki 'teröre karşı savaş', yeni düzenin önündeki bütün engellere karşı açılmış bir savaştı.

278) Weschler, *A Miracle, a Universe*, s. 110. Department of State, "Subject: Secretary's Meeting with Argentina Foreign Minister Guzzetti", Memorandum of Conversation, 7 Ekim 1976, gizliliği kaldırılmış belge, www.gwu.edu/~nsarchiv.
279) 26 Mart 1976, gizliliği kaldırılmış belge Ulusal Güvenlik Arşivi'nden elde edilebilir, www.gwu.edu/~nsarchiv.

4
LEVHANIN SİLİNMESİ

TERÖR İŞBAŞINDA

"Arjantin'deki imha hareketi kendiliğinden ortaya çıkmamış, tesadüfen gelişmemiştir ve hiçbir mantığı olmayan bir olay da değildir: Arjantin ulusal topluluğunun 'gerçek bir parçası'nın sistemli bir şekilde yok edilmesidir; bu sıfatla, topluluğu dönüşüme uğratmayı, oluşum şeklini, toplumsal ilişkilerini, kaderini, geleceğini yeniden tayin etmeyi amaçlamaktadır."

(Daniel Feierstein, Arjantinli bir sosyolog, 2004)[280]

"Benim bir tek amacım vardı –ertesi güne kadar hayatta kalmak... Fakat sadece hayatta kalmak değil, ben olarak yaşamak."

(Arjantin'in işkence kamplarında geçirdiği dört yılın ardından sağ kalmayı başaran Mario Villani)[281]

Orlando Letelier 1976'da Washington'a döndü; artık büyükelçi değil, Politika Çalışmaları Enstitüsü adlı bir düşünce kuruluşuyla birlikte çalışan bir aktivistti. Aklı hep cuntanın işkence

280) Daniel Feierstein ve Guillermo Levy, *Hasta que la muerte nos separe: Prácticas sociales genocidas en America Latina* (Buenos Aires: Ediciones al margen, 2004), s. 76.
281) Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), s. xii.

kamplarında işkence gören meslektaşları ve arkadaşlarında olan Letelier yeni yeni, Pinochet'nin suçlarını gözler önüne serme ve CIA'in propaganda makinesi karşısında Allende'nin sicilini savunma özgürlüğünü kullanmaya başlamıştı.

Aktif çaba harcamak sonuç veriyordu ve Pinochet insan hakları sicili nedeniyle genel bir mahkûmiyetle karşı karşıya kalmıştı. Eğitimli bir iktisatçı olan Letelier'i hayal kırıklığına uğratan şey, çoğu kimsenin bütün dünya hapishanelerindeki yargısız infazlar ve elektroşoklarla ilgili haberler karşısında dehşete düşerken, ekonomik şok terapi karşısında ya da uluslararası bankaların cuntaya krediler yağdırması karşısında sessiz kalması, Pinochet'nin 'serbest piyasanın temel ilkeleri'ni benimsemesi karşısında başlarının dönmesiydi. Letelier, cuntanın rahatlıkla bölünebilecek iki ayrı projesinin olduğu şeklindeki sık sık ifade edilen düşünceye karşı çıkıyordu; bunlardan biri, ekonomik dönüşümle ilgili cesaret gerektiren deney, diğeriyse, çok kötü bir tüyler ürpertici işkence ve terör sistemiydi. "Terörün serbest piyasa dönüşümünün temel bir aracı olduğu bir tek proje vardır," diyordu eski büyükelçi, ısrarlı bir şekilde.

Letelier *The Nation*'a yazdığı öfke dolu bir yazıda şöyle söylüyordu: "İnsan hakları ihlalleri, kurumsallaşmış bir vahşet sistemi ve anlam ifade eden her türden muhalif oluşumun sıkı bir denetim ve baskı altına alınması (ve sık sık da mahkûm edilmesi), askeri cuntanın dayattığı, hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan klasik 'serbest piyasa' politikalarıyla ancak dolaylı bir bağlantısı bulunan ya da gerçekte tamamen bağlantısız bir olgu olarak tartışılmaktadır." Letelier şuna işaret ediyordu: "'Ekonomik özgürlük' ve siyasal terörün birbirini etkilemeden birarada bulunmasına özellikle elverişli bu toplumsal sistem anlayışı, bu mali sözcülere, bir yandan insan hakları savunuculuğunda dil kaslarını çalıştırırken diğer yandan da 'özgürlük' anlayışlarını savunma imkânı sağlamaktadır."[282]

Letelier savını, "Artık Şili ekonomisini idare eden iktisatçılar ekibinin gayri resmi danışmanı ve entelektüel mimarı olarak"

282) Orlando Letelier, "The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll," *The Nation*, 28 Ağustos 1976.

Milton Friedman'ın Pinochet'nin işlediği suçların sorumluluğuna ortak olduğunu yazmaya kadar vardırmaktadır. O, Friedman'ın şok tedavisi için lobi faaliyeti yürütmenin sadece 'teknik' bir tavsiye sunmaktan ibaret olduğu şeklindeki savunmasını kabul etmiyordu. "Serbest bir 'özel mülkiyet ekonomisi'nin oluşturulması ve 'Friedman enflasyonu'nun kontrol altına alınması," diyordu Letelier, "barışçı bir yolla gerçekleştirilemez. Bu ekonomik planın zorla dayatılması gerekiyordu ve bunun Şili bağlamında gerçekleştirilmesi ancak şunlar sayesinde mümkün olmuştu: binlerce insanın katledilmesi, ülke çapında oluşturulan toplama kampları, üç yıl içinde 100 binden fazla insanın hapishanelere doldurulması... Çoğunluklar açısından regresyon, küçük ayrıcalıklı gruplar açısından 'ekonomik özgürlük', Şili'de madalyonun iki yüzüydü." 'Serbest piyasa' ile ve sınırsız terör arasında "bir iç uyum vardı" diye yazıyordu Letelier.[283]

Letelier'in tartışma yaratan makalesi 1976 Ağustos'unun sonunda yayınlanmıştı. Bu yazının yayınlanmasının üstünden daha bir ay bile geçmeden, 21 Eylül'de, kırk dört yaşındaki iktisatçı, çalışmalarını sürdürmek üzere otomobiliyle Washington D.C'nin merkezine geliyordu. Elçiliğin bulunduğu bölgenin tam ortasından geçerken koltuğunun altına yerleştirilen uzaktan kumandalı bir bomba patlatıldı ve araba havaya uçarken kendisinin de bacakları sağa sola savruldu. Letelier, kaldırıma fırlamış kopan ayaklarıyla birlikte hemen George Washington Hastanesi'ne götürüldü; fakat hastaneye ulaştırıldığında ölmüştü. Eski büyükelçinin otomobilinde yirmi beş yıllık Amerikalı bir meslektaşı olan Ronni Moffit de bulunuyordu ve saldırıda o da hayatını kaybetmişti.[284] Bu olay Pinochet'nin, cuntanın işbaşına gelmesinden bu yana işlediği en acımasız ve en cüretkâr suçtu.

FBI araştırması bu cinayetin Pinochet'nin gizli polisinin üst düzeyde bir görevlisi olan Michael Townley'in işi olduğunu ortaya koydu ve Townley daha sonra bu suç sebebiyle ABD federal

283) *A.g.y.*
284) John Dinges ve Saul Landau, *Assassination on Embassy Row* (New York: Pantheon Books, 1980), s. 207-210.

mahkemesi tarafından mahkûm edildi. Katiller ülkeye CIA'in bilgisi dahilinde sahte pasaportla girmişlerdi.[285]

Pinochet Aralık 2006'da doksan bir yaşında öldüğünde, yönetimi sırasında işlenen suçlar (cinayetten adam kaçırmaya, işkenceye, yolsuzluk ve vergi kaçırmaya kadar) nedeniyle mahkemeye çıkarılması için çok sayıda girişimle yüz yüze bulunuyordu. Orlando Letelier'in ailesi on yıllardır Pinochet'yi Washington'daki bombalama olayı nedeniyle mahkemeye çıkarma ve olayla ilgili ABD dosyalarını açtırma mücadelesi veriyordu. Ancak Diktatör son sözünü ölümünde söyledi; bütün yargılamalardan sıyrıldı; ölümünden sonra yayınlanmak üzere yazdığı bir mektupta, hâlâ cuntayı ve 'proletarya diktatörlüğü'nü engellerken 'en üst derecede şiddet' kullanılmasını savunuyordu: "11 Eylül askeri eylemini gerçekleştirmek zorunda kalmamayı çok isterdim!" diye yazan Pinochet şöyle devam ediyordu: "Marksist-Leninist ideolojinin vatanımıza girmemiş olmasını çok isterdim!"[286]

Latin Amerika'nın terör yıllarında suç işleyenlerin hepsi şanslı değildi. Terörün asıl uygulayıcılarından biri, Eylül 2006'da, Arjantin askeri diktatörlüğünün sona ermesinden yirmi üç yıl sonra ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Mahkûm edilen kişi, cunta yıllarında Buenos Aires'in polis müdürü olan Miguel Osvaldo Etchecolatz'dı.

Tarihi yargılama sırasında kilit konuma sahip bir tanık olan Jorge Julio López kayboldu –kaybedildi. López 1970'lerde de kaybedilmiş, vahşice işkence edildikten sonra bırakılmıştı. Şimdi her şey yeniden başlıyordu. Lòpez Arjantin'de 'çifte kaçırılan' ilk kişi olarak tanınıyordu.[287] 2007'nin ortalarına gelindiğinde o hâlâ kayıptı ve polis onun diğer muhtemel tanıklara karşı bir uyarı anlamında kaçırıldığından emindi; terör yıllarının eski taktiğiydi bu.

---

285) Pamela Constable ve Arturo Velenzuela, *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet* (New York: W. W. Norton and Company, 1991), s. 103-107; Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), s. 167.

286) Eduardo Gallardo, "In Posthumous Letter, Lonely Ex-Dictator Justifies 1973 Chile Coup," Associated Press, 24 Aralık 2006.

287) "Dos Veces Desaparecido," *Página 12*, 21 Eylül 2006.

Yargılama sonucunda Arjantin Federal Mahkemesi'nden elli beş yaşındaki Carlos Rozanski, Etchecolatz'ı altı cinayet, altı kanunsuz şekilde hapsetme ve yedi işkence olayıyla ilgili olarak suçlu buldu. Yargıç bu kararı verirken olağanüstü bir adım atıyordu. Carlos Rozanski, mahkûmiyet kararıyla suçun gerçek doğasına haklılık kazandırılmamış olduğunu söyleyerek, 'kolektif hafızanın inşası' adına şu sözü ekleme gereği duyuyordu: "Bütün bu suçlar, 1976 ve 1983 yıllarında Arjantin Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen soykırım bağlamında insanlığa karşı işlenmiştir."[288]

Yargıç bu hükümle, Arjantin tarihinin yeniden yazılmasında rol oynuyordu: 1970'li yıllarda solcuların öldürülmesi, onyıllardır anlatılan resmi bir hikâyede dile getirildiği gibi iki tarafın karşılıklı olarak çatıştığı ve çeşitli suçların işlendiği bir 'kirli savaş'ın parçası değildi. Kaybedilen insanlar da, sadizm ve kişisel iktidarlarının keyfini çıkaran aklını yitirmiş diktatörlerin kurbanları değildi sadece. Bu yaşananlar daha bilimsel, daha ürkütücü hesaba, kitaba dayalı olaylardı. Yargıcın da belirttiği gibi, "Ülkeyi yönetenlerin gerçekleştirdikleri bir imha planı"ydı.[289]

Carlos Rozanski işlenen cinayetlerin bir sistemin parçası olduğunu, önceden planlanmış, ülke çapında birbirinin tıpatıp aynısı olarak tekrarlanan ve bireylere yönelik saldırılar değil, çok açık bir şekilde, o insanların temsil ettikleri bir toplumun parçalarını yok etmek amacıyla işlendiklerini açıklamaktadır. Yapılan soykırım, tek tek bireylerin oluşturduğu bir toplamı değil, bir grubu öldürmeye yönelik girişimdir; dolayısıyla, diyordu yargıç, bu olay bir soykırımdır.[290]

Rozanski, 'soykırım' kelimesini kullanmasının tartışma yaratacağını biliyor ve tercihini destekleyen oldukça uzun bir karar yazıyordu. O, BM Soykırım Konvansiyonu'nun bu suçu 'ulusal, etnik, dini ya da ırksal bir grubun tamamını ya da bir kısmını yok etmeyi amaçlayan' bir olay olarak tanımladığını biliyordu; Konvansiyon'da bir grubun siyasal inançlar temelinde ortadan kaldırılması (Arjan-

288) Carlos Rozanski, yargıç Norberto Lorenzo ve Horacio A. Insaurralde'nin birlikte yazdıkları kararın önde gelen yaratıcısıydı. Federal Oral Court No: 1, dava NE 2251/06, Eylül 2006, www.rodolfowalsh.org.
289) Federal Oral Court No: 1, dava NE 225/06, Eylül 2006, www.rodolfowalsh.org.
290) *A.g.y.*

tin'de olduğu gibi) *yer almamaktadır;* ancak Rozanski, yasal meşruiyet sağlayacak bu istisna tutulmayı dikkate almıyordu.[291] BM tarihinde çok az bilinen bir başlığa işaret eden Rozanski, 11 Aralık 1946'da Nazi Holokostu konusunda doğrudan bir cevap veren BM Genel Kurulu'nun oybirliğiyle, 'ırksal, dinsel, *siyasal* ve diğer grupların tamamen ya da kısmen yok edildiği'[292] soykırım eylemlerini yasaklayan bir karar aldığını açıkladı. 'Siyasal' kelimesinin iki yıl sonra Konvansiyon'dan çıkarılmasının sebebi, bunu Stalin'in talep etmiş olmasıydı. Stalin, 'siyasal bir grup'u imha etmenin soykırım kapsamına girmesi halinde kendisinin kanlı temizliklerinin ve siyasal muhaliflerini toplu olarak hapishanelere doldurmasının bu maddeye uyacağını biliyordu. Stalin, bu kelimenin çıkarılması sayesinde kendi siyasal muhaliflerini yok etme hakkını ellerinde bulundurmak isteyen liderlerden yeterli destek bulabilmişti.[293]

Rozanski, bu konu kişisel çıkarlara tabi olamayacağından, BM'nin ilk tanımının daha meşru olduğunu düşündüğünü yazıyordu.* Ayrıca o, 1998'de Arjantin'in ünlü işkence davalarına bakan İspanyol Ulusal Mahkemesi'nin verdiği bir karara da atıfta bulunuyordu. Mahkeme Arjantin cuntasının 'soykırım suçu' işlediğine de karar vermişti. Mahkeme, cuntanın yok etmeye çalıştığı grubu, "ülkede yeni kurulan düzene uygun olan baskıcıların belirledikleri modele uymayan o vatandaşlar" şeklinde tanımlıyordu.[294] Ertesi yıl, yani 1999'da Agusto Pinochet hakkında tutuklama kararı vermesiyle ünlü İspanyol hâkim Baltasar Garzón da Arjantin'in soykırıma maruz kaldığını ileri sürmüştü.

---

291) Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, 9 Eylül 1948'de kabul edilen "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", www.unhchr.ch.

292) Leo Kuper, "Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century", Alexander Laban Hinton, ed. *Genocide: An Anthropological Reader* (Madlen, MA: Blackwell 2002), s. 56.

293) Beth Van Schaack, "The Crime of Political Genocide: Repairing the Genocide Convention's Blind Spot", *Yale Law Journal* 107, No: 7 (Mayıs 1997).

*) Portekiz, Peru ve Kosta Rica'nın da dahil olduğu pek çok ülkenin ceza yasaları, çok açık bir şekilde siyasal grupları da kapsayan tanımlamalarla birlikte, soykırım faaliyetlerini yasaklamaktadır. Fransız yasaları daha da kapsamlıdır; orada soykırım, 'keyfi kriterlerle belirlenen bir grup'un tamamen ya da kısmen yok edilmesini amaçlayan bir plan olarak tanımlanmaktadır.

294) "Auto de la Sala de lo Penal Audiencia Nacional confirmando la jurisdicción de España para conocer de los crimines de genocidio y terrorismo cometidos durante la dictadura argentina", Madrid, 4 Kasım 1998, www.derechos.org; Van Schaack, "The Crime of Political Genocide".

O da grupların yok edilmesinin hedeflendiği şeklinde bir tanıma girişmişti. Cuntanın amacı, diye yazıyordu, "aynen Hitler'in Almanya'da gerçekleştirmeyi umduğu gibi, içinde belli insan tiplerine yer bulunmayan yeni bir düzen kurmaktı". Bu yeni düzene uygun olmayan insanlar, "yeni Arjantin ulusunun ideal yapılanmasına engel olan o kesimler içinde yer alan" kimselerdi.[295]

Elbette Nazilerin yönetiminde ya da 1994'te Ruanda'da yaşananlarla 1970'lerde Latin Amerika'nın korporatist diktatörlüklerinin işledikleri suçlar arasında bir ölçek kıyaslaması yoktur. Eğer soykırım insanları Holokost demekse, bu suçlar o kategoriye girmez. Ancak, soykırım bu mahkemelerin tanımladıkları şekilde (yani, siyasal bir projenin önünde engel oluşturan grupları bilinçli bir şekilde yok etme girişimi olarak) anlaşılırsa, o zaman bu yöntemin izlenişini yalnızca Arjantin'de değil, değişik yoğunluk derecelerine sahip olarak, Chicago Okulu laboratuvarına dönüştürülen bölgenin genelinde görmek mümkündür. Bu ülkelerde 'idealin önünde engel oluşturan' insanlar, her türden solculardı: iktisatçılar, imarethanede çalışanlar, sendikacılar, müzisyenler, politikacılar. Bütün bu grupların üyeleri, solun kökünden söküp silinmesi için, Akbaba Operasyonu'yla sınır ötesi kapsamda koordine edilen çok açık ve bilinçli bir şekilde hazırlanmış, bölge çapında bir stratejiye tabiydiler.

Serbest piyasalar ve özgür insanlar, komünizmin çöküşünden beri toplu mezarlar, ölüm tarlaları ve işkence odalarıyla dolu bir tarihin tekrarlanmasına karşı insanlığın en iyi ve tek savunması olduğu iddiasında bulunan bir tek ideoloji olarak ambalajlanıp sunulmaktadır. Oysa Chicago Üniversitesi'nin bodrum katındaki üssünden çıkıp gelen dizginlerinden boşanmış serbest piyasaların günümüzdeki ilk bölgesi Güney Koni'ydi ve gerçek dünyada uygulanmış fakat demokrasi getirmemişti; çünkü bu model girdiği her ülkede demokrasinin alaşağı edilmesini esas alıyordu. Barış getirmiyor, binlerce insanın sistemli bir şekilde öldürülmesini ve sayıları 100 bin ila 150 bin arasında değişen insanın işkenceden geçirilmesini gerektiriyordu.

---

295) Baltasar Garzón, "Auto de Procesamiento a Militares Argentinos", Madrid, 2 Kasım 1999, www.derechos.org.

Letelier'in yazdığı gibi, toplumun belli kesimlerinin silinip süpürülmesi dürtüsü ile projenin göbeğinde yer alan ideoloji arasında bir 'iç uyum' vardı. Güney Koni'nin askeri rejimlerine danışmanlık yapan ve üst düzeyde görevler alan Chicago Boys ve onların profesörleri, doğası gereği pürist olan bir kapitalizm biçimine inanıyorlardı.

Onların inandığı sistem tamamen 'denge' ve 'düzen' inancına dayalı bir sistemdi ve başarılı olması için müdahaleler ve 'bozulmalar'dan uzak olması gerekiyordu. Saydığımız özellikler nedeniyle, bu idealin sadık uygulamasına bağlı bir rejimin rekabet eden ya da kendisine karşı çıkan dünya görüşlerinin varlığını kabul etmesi mümkün değildir. Bu idealin hayata geçirilmesi için, o ideoloji üzerinde bir tekele ihtiyacı vardır; aksi halde asıl teoriye göre, ekonomiden gelen sinyaller kötü sonuçlar vermeye başlar ve bütün sistemin dengesi tehlikeye girer.

Chicago Boys dünyada bu mutlakiyetçi deneye, 1970'lerdeki Latin Amerika'nın Güney Koni'sinden daha uygun bir yer bulamamıştı. Kalkınmacılığın olağanüstü derecede yükselmesi, bu bölgenin kesinlikle, Chicago Okulu'nun bozulmalar ya da 'ekonomik olmayan düşünceler' olarak gördüğü politikalardan menkul bir kakafoni olduğu anlamına geliyordu. Daha da önemlisi, bu bölge, laissez-faire kapitalizmine doğrudan muhalefet içinde ortaya çıkan halkla ve entelektüel hareketlerle dolup taşmaktaydı. Anılan görüşler marjinal değil, ülkeden ülkeye seçimden seçime yansıdığı gibi, yurttaşların çoğunluğunun tipik görüşleriydi. Bir Chicago Okulu dönüşümü Güney Koni'de, Bevery Hills'deki bir proletarya devrimi olarak görülmeye hazırdı neredeyse.

Rodolfo Walsh terör kampanyasının Arjantin'e kadar ulaşmasından önce şöyle yazmıştı: "Bizi hiçbir şey durduramaz; ne hapishaneler ne de ölüm. Çünkü bütün halkı hapishanelere dolduramazsınız ya da öldüremezsiniz ve Arjantin'in büyük çoğunluğu ... bilmektedir ki, halkı kurtaracak olan yine halkın kendisidir."[296] Salvador Allende tankların başkanlık sarayını kuşatmaya gelişini izlerken, bu aynı meydan okuyuşun yer aldı-

296) Michael McCaughan, *The Crimes: Rodolfo Walsh* (Londra: Latin Amerika Bürosu, 2002), s. 182.

ğı son bir radyo konuşması yapmıştı: "Binlerce Şililinin değerli bilincine ektiğimiz tohumun köklerinin sökülemeyeceğinden kesinlikle eminim," diyordu, son sözleriyle. "Ellerinde güç var; bizi ele geçirebilirler, fakat ne suç işleyerek ne da zor kullanarak toplumsal gelişmeleri durdurabilirler. Tarih bizimdir ve onu halk meydana getirecektir."[297]

Cuntanın bölge komutanları ve ekonomi yardakçıları bu gerçeklerin çok iyi farkındaydılar. Arjantin'deki birkaç askeri darbede yer alan deneyimli birisi, ordu içindeki düşünceyi şöyle açıklıyordu: "Biz 1955'te sorunun [Juan] Perón olduğuna inanıyorduk; dolayısıyla onu yerinden aldık, fakat 1976'da problemin işçi sınıfı olduğunu gördük."[298] Aynı korku bölge için de geçerliydi: Sorun büyüktü, kökü derinlerdeydi. Şu gerçek görülmüştü ki, eğer neoliberal devrim başarıya ulaşacaksa, cuntaların Allende'nin mümkün olmadığını ileri sürdüğü şeyi halletmesi (Latin Amerika'daki sola yönelik dalgalanma sırasında ekilen tohumların kesin olarak kökünden sökülmesi) gerekiyordu. Pinochet diktatörlüğü cuntadan sonra yayınladığı Temel İlkeler Bildirgesi'nde görevini, "Şili'nin zihniyetini değiştirmek için uzun süreli ve derin bir operasyon" olarak açıklıyordu; bu, Şili Projesi'nin mimarı olan, USAID'den Albion Patterson tarafından yirmi yıl önce kullanılan bir ifadenin tekrarıydı: "Yapmamız gereken şey insanların formasyonunu değiştirmektir."[299]

Fakat bu nasıl yapılacaktı? Allende'nin atıfta bulunduğu tohum, tek bir düşünce ya da siyasal partiler ve sendikalardan meydana gelen bir grup da değildi. 1960'lara ve 1970'lerin başlarına gelindiğinde Latin Amerika'da sol, hâkim bir kitlesel kültürdü: Pablo Neruda'nın şiiri, Victor Jara ve Mercedes Sosa'nm halk müziği, Üçüncü Dünya Rahipleri'nin kurtuluş teolojisi, Augusto Boal'ın özgürleştirici tiyatrosu, Paulo Freire'nin radikal pedagojisi, Eduardo Galeano'nun devrimci gazeteciliği ve Walsh'm bizzat kendisi. Onlar efsanevi kahramanlardı ve José Gervasio Arti-

297) Constable ve Lalenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 16.
298) Guillermo Levy, "Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide", *Journal of Genocide Research* 8, No: 2 (Haziran 2006), s. 142.
299) Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), s. 7-8 ve 113.

gas'tan Simón Bolıvar'a, Che Guevera'ya kadar geçmişin ve günümüzün şehitleriydiler. Cuntalar Allende'nin kehanetini sonuçsuz bırakmaya ve sosyalizmi kökünden sökme işine koyuldular; bütün bu kültüre karşı açılmış bir savaş ilanıydı bu.

Bu zorunluluk, Brezilya, Şili, Uruguay ve Arjantin'deki askeri rejimler tarafından kullanılan hâkim metaforlarda yansıyordu: O faşistçe temizleme, ezme, kökünden sökme pozları. Brezilya'da cuntanın solcuları toplamasının kod adı, Operaçao Limpeza'ydı (Temizleme Operasyonu). Pinochet cuntanın işbaşına geldiği gün Allende ve kabinesini "ülkeyi felakete götürecek bir pislik"[300] olarak nitelendiriyordu. Pinochet bir ay sonra Şili'de 'kötülüğü kökünden söküp atma' ve ulusun 'ahlâki temizlik'ini ve 'kötülüklerden arınma"sını sağlama vaadinde bulunuyordu (Üçüncü Reich'ın yazarı Alfred Rosenberg'in 'demir bir süpürgeyle acımasız bir temizlik'[301] çağrısının yansıması).

TEMİZLİK KÜLTÜRLERİ

Şili, Arjantin ve Uruguay'daki cuntalar muazzam bir ideolojik temizlik operasyonu başlatmışlar, Freud, Marx ve Neruda'nın kitaplarını yakmışlar, yüzlerce gazete ve dergiyi kapatmışlar, üniversiteleri işgal etmişler ve grevlerle siyasal toplantıları yasaklamışlardı.

En şiddetli saldırılarının bir kısmı, Chicago Boys'un cuntadan önce dize getiremediği ve 'pembe iktisatçılar' olarak adlandırdıkları kişilere ayrılmıştı. Chicago Boys'un ülke içindeki üssü Katolik Üniversitesi'nin rakibi olan Şili Üniversitesi'nde yüzlerce profesör (ülkesinden eski profesörlerine öfke dolu mektuplar yazan muhalif Chicago'lu André Gunder Frank dahil) 'ahlâki görevleri gözetmeme' gerekçesiyle işinden atıldı.[302] Gunter Frank cunta sırasında, "İktisat Fakültesi'nin ana girişinde altı öğrencinin diğerlerine ibret olması için herkesin gözü önünde vurularak

300) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 16.
301) Aynı yer, 39; Alfred Rosenberg, *Myth of the Twentieth Century: An Evaluation of the Spiritual-Intellectual Confrontations of Our Age* (1930, yeniden basım, Newport Beach, CA: Noontide Press, 1993), s. 333.
302) André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976, 1976), s. 41.

öldürüldüğü"nü[303] bildiriyordu. Arjantin'de cunta iktidarı ele geçirdiğinde askerler Bahia Blanca'daki Güney Üniversitesi'ne yürüdüler ve 'yıkıcı eğitim' verdikleri gerekçesiyle on yedi akademisyeni hapishaneye attılar; bir kez daha, tutuklananların çoğu iktisat bölümündendi.[304] Generallerden biri düzenlediği basın toplantısında, "Yıkıcı suç işleyenleri besleyen, yaratan, fikir aşılayan kaynakların ortadan kaldırılması gerekir," diyordu.[305] 'İdeolojik bakımdan şüpheli' görülen toplam 8 bin solcu eğitimci, Temizlik Operasyonu'nun bir parçası olarak temizlendi.[306] Liselerde grup temsilleri yasaklandı; gizli bir kolektif ruhun işareti, 'bireysel özgürlük'[307] tehlikesi sayıldı.

Santiago'da solcu efsanevi halk şarkıcısı Victor Jara Şili Stadyumu'na götürülenler arasında bulunuyordu. Ona yapılan bu davranış, bir kültürü susturmaya yönelik gözü dönmüşlüğün ortaya konmasıydı. Şili'deki Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu'na göre, askerler ilkin bir daha gitar çalamasm diye Jara'nın her iki elini de kırdılar.[308] Rejim, yattığı mezardan ilham gönderememesinden emin olmak için onun başyapıtlarının imha edilmesi emri vermişti. Yoldaş müzisyenlerden biri olan Mercedes Sosa Arjantin'den sürgün edildi, devrimci oyun yazarı Augusto Boal işkenceden geçirildi ve Brezilya'dan sürgün edildi; Eduardo Galeano Uruguay'dan gitmeye zorlandı ve Walsh, Buenos Aires sokaklarında öldürüldü. Bir kültür bilinçli biçimde yok ediliyordu.

Bu arada, onun yerine başka bir sterilize edilmiş, arılaştırılmış kültür konmaktaydı. Şili, Arjantin ve Uruguay'daki diktatörlüğün ilk günlerinde izin verilen tek toplu gösteri, askeri güç gösterileri ve futbol maçlarıydı. Şili'de kadınsanız pantolon giymek, erkekseniz uzun saçlı olmak tutuklanmak için yeterliydi. "Cumhuriyet topraklarının dört bir yanında tam bir temizlik harekâtı başladı,"

---

303) *A.g.y.*
304) Uluslararası Af Örgütü, *Report on Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976* (Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları, 1977), s. 65.
305) *A.g.y.*
306) Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), s. 159.
307) Diana Taylor, *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's 'Dirty War'* (Durham, NC: Duke University Press, 1997), s. 105.
308) *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconcilation*, Cilt: 1, çev. Phillip E. Berryman (South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1993), s. 140.

diye bildiriyordu, cuntanın kontrolündeki bir Arjantin gazetesinin başyazısı. Solcu duvar yazılarının tümünün temizlenmesi isteniyordu: "Çok kısa bir süre sonra yüzeyler parıl parıl parlayacak, sabun ve su faaliyeti sayesinde duvarlar kâbustan kurtulacaktır."[309]

Şili'de, Pinochet halkının sokaklarda dolaşma alışkanlığına son verme konusunda kararlıydı. En küçük toplantı, Pinochet'nin gözdesi olan kalabalıkları kontrol altında tutma silahı olan su panzerleriyle dağıtılıyordu. Cuntanın elinde yüzlerce su panzeri vardı; kaldırım üzerinde ilerleyerek bildiri dağıtan öğrenci gruplarının üzerine su sıkabilecek kadar küçüktüler; hatta, fazla taşkınlık olduğunda cenaze törenleri bile vahşi bir şekilde bastırılıyordu. Adını tükürme alışkanlığıyla bilinen lamalardan alan, *guanacos* denen ve her yerde hazır bulunan toplar sokakları pırıl pırıl, temiz ve boş tutmak için, sanki insan-çöpmüş gibi, insanları temizliyordu.

Şili cuntası cuntanın işbaşına gelmesinden kısa bir süre sonra vatandaşlara, yabancı 'aşırılar'ı ve 'fanatik Şilililer'i ihbar ederek "ülkenizin temizlenmesine katkıda bulunun" çağrısı yapan bir emir yayınlamıştı.[310]

KİMLER ÖLDÜRÜLDÜ –VE NEDEN?

Saldırılarda imha edilen insanların büyük çoğunluğu, retoriğin ileri sürdüğü gibi, 'terörist' değildi; onlar daha ziyade, cuntaların kendi ekonomik programlarının önündeki en ciddi engeller olarak nitelendirdiği insanlardı. Bazıları gerçek muhaliflerdi, fakat büyük çoğunluğunun devrime ait olanların tam tersi değerleri temsil ettiği görülüyordu.

Bu temizlik kampanyasının sistemsel doğası, insan hakları ve hakikat komisyonunun raporlarında sıralanan kaybedilmelerin tarihleri ve zamanlarının çakışmasıyla çok açık ve kesin bir şekilde doğrulanmaktaydı. Brezilya'da cunta 1960'ların sonlarına kadar kitlelere baskı uygulamaya başlamamıştı; yalnız bunun bir

309) Bu yazı *La prensa*'da yer aldı (Buenos Aires); Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 153.
310) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 153.

istisnası vardı: Cunta işe koyulur koyulmaz askerler fabrikalarda ve büyük çiftliklerde faaliyet gösteren sendika liderlerini topladılar. *Brazil: Nunca Mais*'e (Bir Daha Asla) göre onlar, "otoriteler tarafından, karşıt bir siyasal felsefeden esinlendikleri gibi basit bir gerekçeyle, daha sonra öldürüldükleri yerler olan hapishanelere gönderildiler. Ordunun kendi mahkeme kayıtlarına dayanan bu araştırma komisyonu raporu, sendikaların ana koalisyonu olan Genel İşçi Merkezi'nin (CGT) cuntanın mahkeme tutanaklarında, 'her zaman mevcut olan, çıkarılması gereken bir şeytan olarak' göründüğü"nü bildirmektedir. Bu rapor çok açık bir şekilde, "1964'te iktidarı ele geçiren yetkililerin bu kesimi" 'temizleme' konusunda özellikle dikkatli olmalarının sebebinin, "çalışanların ücretlerinin düşürülmesine ve ekonominin millilikten çıkarılmasına dayalı ekonomi programlarına karşı sendikalardan gelecek direnişten... yaygınlaşmasından korkmaları" olduğu sonucuna varmaktadır.[311]

Hem Şili hem de Arjantin'deki askeri hükümetler sendika hareketine karşı şiddetli saldırılar başlatmak için darbenin ilk günlerinde yarattıkları kaostan faydalandılar. Cunta işbaşına gelir gelmez sistemli saldırıların başladığı dikkate alındığında, bu operasyonların önceden planlandığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Şili'de bütün gözlerin başkanlık sarayının kuşatılmasına çevrildiği sırada, diğer taburlar "'sanayi kuşağı' olarak bilinen ve askerlerin saldırılar düzenleyip insanları tutukladıkları fabrikalar"a gönderilmişlerdi. Daha sonraki birkaç gün içinde Şili'de gerçekleri araştırma ve uzlaştırma raporları, birkaç fabrikaya daha saldırılar düzenlendiğini, "kitlesel tutuklamalara gidildiğini ve bu kişilerden bazılarının daha sonra öldürüldüğü ya da kaybedildiği"ni bildirmektedir.[312] 1976 yılında Şili'deki siyasi mahkûmların yüzde 80'i işçiler ve köylülerden oluşuyordu.[313]

Arjantin'in Hakikat Komisyonu raporu olan *Nunca Más*, sendikalara karşı paralel bir temizlik harekâtının düzenlendiğini

311) São Paulo Başpiskoposu, *Brasil: Nunca Mais/Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, ed. Joan Dassin, çev. Jaime Wright (Austin: Texas University Press, 1986), s. 106-110.

312) *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, Cilt 1, s. 149.

313) Letelier, "The Chicago Boys in Chile".

belgelemektedir: "Operasyonların büyük bölümünün (işçilere karşı) cuntanın işbaşına geldiği gün ya da hemen ertesinde gerçekleştirildiğini görmekteyiz."[314] Fabrikalara yönelik saldırılar listesinde yer alan bir kanıt, 'terörizm'in şiddete başvurmayan aktivist işçilerin üstüne gidilirken nasıl bir duman perdesi olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir. La Perla adıyla bilinen işkence kampında kalmış siyasi bir mahkûm olan Graciela Geuna, kendisini bekleyen askerlerin bir elektrik santralinde gerçekleştirilecek olan grevden nasıl rahatsız olduklarını anlatıyordu. Grev, 'askeri diktatörlüğe karşı önemli bir direniş' olacaktı ve cunta bunun yapılmasını istemiyordu. Geuna bu olayı şöyle hatırlamaktadır: "Birlikte yer alan askerler grevi yasadışı hale getirmeye ya da, söylendiği şekliyle, 'montoner'leştirmeye' (ordunun hâlâ etkin bir şekilde mücadele ettiği gerilla grubu Montoneros) karar vermişlerdi. Grevcilerin Montonero'larla hiçbir ilgisi yoktu oysa, fakat bunun önemi yoktu. "La Perla'daki askerlerin kendileri bildiriler basıp altına 'Montoneros' imzasını attılar (bildiride santral işçileri greve çağrılıyordu)." Bu bildiri daha sonra sendika liderlerinin kaçırılıp öldürülmelerinin gerekçesini oluşturan bir 'kanıt' haline gelmişti.[315]

BÜYÜK ŞİRKETLERİN SPONSORLUĞUNDA İŞKENCE

Sendika liderlerine yönelik saldırılar sık sık işyerlerinin sahipleriyle yakın bir koordinasyon içerisinde gerçekleştiriliyordu ve son yıllarda açılan davalar, yabancı çokuluslu şirketlerin yerli ortaklarının bu olayların içinde doğrudan yer almasıyla ilgili en iyi belgelenmiş örnekleri ortaya koymaktaydı.

Arjantin'de cuntadan önceki yıllarda solcu militanlığın yükselişi yabancı şirketleri ekonomik ve şahsi olarak etkiliyordu; 1972 ve 1976 yılları arasında otomobil şirketi Fiat'ın beş üst düzey yöneticisine suikast düzenlenmişti.[316] Cunta iktidarı alıp Chicago

---

314) *Nunca Más* (Bir Daha Asla): *The Report of Argentina National Commission of the Disappeared* (New York: Farrar Straus and Giroux, 1986), s. 369.
315) *A.g.y.*, s. 371.
316) Uluslararası Af Örgütü, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, s. 9.

Okulu politikalarını uygulamaya başladığı zaman bu şirketlerin servetlerinde ciddi bir değişim oldu; artık yerli piyasaları ithal mallarla doldurabiliyor, çalışanlarına düşük ücret ödeyebiliyor, istedikleri zaman tensikata gidebiliyor ve yapılan düzenlemeler sayesinde elde ettikleri kârları hiçbir engelle karşılaşmadan ülkelerine gönderebiliyorlardı.

Çokuluslu şirketlerden bazıları sık sık şükran duygularını ifade ediyorlardı. Ford Motor Company, Arjantin'de askeri yönetim döneminde yaşanan ilk yeni yılda gazetelerde, kendisinin rejimle olan uyumunu çok açık şekilde ortaya koyan bir ilan yayınlatmıştı: "1976: Arjantin bir kez daha çıkış yolu buluyor. 1977: Bütün Arjantinliler için güven ve umut dolu olmasını arzuladığımız Yeni Yıl'da en iyi dileklerimizi sunuyoruz. Arjantin'in Ford Motor'u ve halkı kendilerini vatanın muhteşem geleceğini yaratma mücadelesine adamışlardır."[317] Yabancı şirketler işlerinin yolunda gitmesi nedeniyle cuntaya teşekkürlerini bildirmenin ötesinde şeyler yaptılar; bazıları terör kampanyalarında aktif bir şekilde yer aldılar. Brazilya'daki çokuluslu şirketlerden bazıları kendi özel işkence timlerini oluşturuyor ve finanse ediyorlardı. 1960'larm ortalarına gelindiğinde cunta en vahşi aşamasına ulaşmıştı; OBAN adıyla bilinen ve Banderiantes Operasyonu denen yasadışı bir polis gücü kuruldu. *Brazil: Never Again'a* göre askeri yetkililerden meydana gelen OBAN'ın finansmanı, "Ford ve General Motors'un da dahil olduğu çeşitli çokuluslu şirketlerin bağışlarıyla karşılanmaktaydı". Hazırlanan raporda, "çünkü resmi ordunun ve polis yapısının dışında yer alan OBAN sorgulama yöntemleri konusunda esneklik ve dokunulmazlıktan yararlanmaktaydı ve çok kısa bir zamanda benzeri görülmedik bir üne kavuşmuştu," denmekteydi.[318]

Bununla birlikte, Arjantin'de Ford'un yerel ortaklarının terör yapılanmalarıyla ilişki içinde olması çok açık ve aleniydi. Bu şirket orduya araba temin ediyordu ve yeşil renkli Ford Falcon[319] sedan, binlerce insanın kaçırılıp kaybedilmesinde kullanılan bir

317) Taylor, *Disappearing Acts*, s. 111.
318) São Paulo Başpiskoposu, *Torture in Brazil*, s. 64.
319) Karen Robert, "The Falcon Remembered", *NALCA A Report on the Americas 39*, No: 3 (Kasım-Aralık 2005), s. 12.

araçtı. Arjantinli psikolog ve oyun yazarı Eduardo Pavlovsky bu arabaları "terörün sembolik bir ifadesi, bir seyyar ölüm" olarak nitelendiriyordu.

Ford cuntaya araba temin ederken, cunta da Ford'a kendi hizmetini sunuyordu: Montaj fabrikalarım sorun çıkaran sendikacılardan kurtarıyordu. Ford cuntadan önce işçilerine önemli tavizler vermeye zorlanmıştı; yirmi dakika yerine bir saat öğle yemeği izni ve her araba satışından yüzde 1'lik miktarın sosyal hizmet programlarına ayrılması gibi. Bütün bunlar cuntanın işbaşına geldiği gün, yani karşı-devrim başladığı zaman değiştirildi. Buenos Aires'in kenar bir semtinde bulunan Ford fabrikası silahlı bir kampa dönüştürüldü; daha sonraki haftalar içinde etrafta panzerler dahil askeri araçlar kaynamaya ve havada helikopterler uçmaya başladı. İşçiler yüz askerden oluşan bir birliğin kalıcı olarak fabrikaya mevzilendiğine tanıklık ediyorlardı.[320] Bir sendika delegesi olan Pedro Troinai o günleri şu sözlerle anlatıyor: "Ford'da savaşa girmişiz gibi bir hava vardı. Ve bütün bu önlemler bize, işçilere yönelmiş durumdaydı."[321]

Fırsat kollayan askerler fabrikadaki ustabaşlarının istekli bir şekilde gösterdiği en aktif sendika üyelerini yakalayıp başlarına torba geçiriyorlardı. Troiani, montaj fabrikası olayını yaşayanlardan biriydi. O günü şöyle hatırlıyor: "Beni gözaltına almadan önce fabrikanın etrafında dolaştırdılar; bunu tamamen diğer insanlar görsün diye yapıyorlardı: Ford bu taktiğe fabrikadaki birliği bozmak amacıyla başvuruyordu."[322] Daha sonraki en şaşırtıcı şeyse şuydu: Troiani ve diğerlerini yakınlardaki bir hapishaneye değil, fabrikanın sınırları içindeki bir gözaltı yerine götürdüler. İşçiler daha birkaç gün önce sözleşmeleriyle ilgili olarak görüşmeler yaptıkları işyerlerinde dövülüyor, tekmeleniyor ve -iki olayda- elektroşoka tabi tutuluyorlardı.[323] Onlar daha sonra

320) Victoria Basualdo, "Complicidad patronal-militar en la última dictadura argentina", *Engranajes: Boletin de FETIA*, No: 5, özel basım, Mart 2006.

321) Rodrigo Gutiérrez'in Ford Falcon üzerine yapılan belgesel bir filmle ilgili olarak, her ikisi de Ford işçisi ve sendika aktivisti olan Pedro Troiani ve Carlos Alberto Propato'yla yapılan röportajın kaydı.

322) "Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura", *Pagina* 12, 24 Şubat 2006.

323) Robert, "The Falcon Remembered", s. 13-15; Gutiérrez'in Troiani ve Propato'yla yaptığı röportajın kaydı.

işkencenin haftalarca ve bazı olaylarda aylarca devam ettiği dışarıdaki hapishanelere götürüldüler.[324] İşçilerin avukatlarına göre, bu dönemde Ford'da örgütlenen sendikanın en az yirmi beş temsilcisi kaçırılmıştı ve bunların yarısı, Arjantin'deki insan hakları gruplarının resmi bir listesini çıkartmaya çalıştığı eski gözaltı yerlerinden biri olan şirket binasının bodrum katlarından birinde gözaltında tutulmuşlardı.[325]

2002'de federal savcılar, Troiani ve başka işçilerin şikâyeti üzerine Ford Arjantin aleyhine bir dava açtılar; iddianamede, şirketin kendi mülkü üzerinde gerçekleştirilen baskı uygulamalarından sorumlu olduğu ileri sürülüyordu. "Ford [Arjantin] ve üst düzey yöneticileri kendi işçilerinin kaçırılması suçuna ortak oldular ve sanırım onların bu suçtan sorumlu tutulmaları gerekiyordu," diyor Troiani.[326] Mercedes-Benz (şimdi DaimlerChrysler'in yan kuruluşu), şirketin 1970'lerde fabrikalarını sendikacılardan temizlemek için orduyla işbirliği yaptığı şeklindeki iddialardan kaynaklanan benzer bir soruşturmayla karşı karşıya bulunmakta ve daha sonra kaybolup, on dördünden hiç haber alınamayan işçilerin isimleri verilmektedir.[327]

Latin Amerikalı tarihçi Karen Robert'a göre, diktatörlüğün son döneminde, "hepsi de fiilen işyeri temsilcisi olan insanlar Mercedes-Benz, Chrysler ve Fiat Concord gibi ... ülkenin en büyük şirketlerinden alınıp götürülerek kaybedildiler".[328] Gerek Ford gerekse Mercedez-Benz yöneticileri işçilerin baskı altına alınması olayında rol oynadıkları yönündeki iddiaları kabul etmemektedirler. Duruşmalar halen devam ediyor.

Önleyici saldırıyla karşı karşıya kalanlar sadece sendikacılar değildi; net kâr dışında kalan değerlere dayalı bir toplum görüşünü temsil eden herkesti. Bölge çapında sürdürülen vahşet asıl olarak toprak reformu mücadelesine katılan çiftçilere yönelik

---

324) "Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura."
325) *A.g.y.*
326) Larry Rohter, "Ford Motor Is Linked to Argentina's 'Dirty War'", *New York Times*, 27 Kasım 2002.
327) *A.g.y.* Sergio Correa, "Los desaparecidos de Mercedes-Benz", *BBC Mundo*, 5 Kasım 2002.
328) Robert, "The Falcon Remembered", s. 14.

saldırılar şeklindeydi. Arjantin Tarım Birlikleri'nin liderleri (köylülerin toprak sahibi olma hakkıyla ilgili tahrik edici düşünceyi yayanlar) avlandılar ve sıklıkla da çalıştıkları tarlalarda herkesin gözü önünde işkenceden geçirildiler. Askerler *picana*'larının elektrik akımını kamyonetlerinin akülerini kullanarak karşılıyorlardı ve her yerde bulunan çiftlikleri köylülere karşı uygulama alanına çevirmişlerdi. Bu arada, cuntanın ekonomi politikaları toprak ve sığır çiftliği sahipleri adına hiç beklenmedik bir kazanç olmuştu. Arjantin'de Martınez de Hoz et fiyatı üzerindeki kısıtlamayı kaldırmıştı ve fiyatlar rekor düzeyde kârların elde edilmesine yol açarak yüzde 700'den yukarılara çıkmıştı.[329]

Yoksul insanların yaşadığı mahallelerde önleyici darbelerin hedefleri, pek çoğu kilise temelli olan sosyal yardım işlerinde çalışan kimselerdi; bunlar sağlık bakımı, sosyal konut ve eğitim (başka bir deyişle, Chicago Boys'un ortadan kaldırdığı 'refah devleti') talebinde bulunan toplumun en yoksul kesimlerini örgütlüyorlardı. "Yoksulların artık kendilerine bakması için sahte iyilikseverlere ihtiyacı olmayacaktır!" Arjantinli bir doktor olan Norberto Liwsky'nin şöyle söylediği bildirilmektedir: "Dişetlerime, memelerime, cinsel organıma, karın bölgeme ve kulaklarıma elektrik verdiler."[330]

Cuntayla işbirliği yapan bir rahip, yol gösterici felsefesini şöyle açıklıyordu: "Düşman, Marksizmdi. Diyelim, kilisedeki Marksizm ve yurdumuzdaki Marksizm: yeni bir ulusun yaratılması tehlikesi."[331] Bu 'yeni bir ulusun yaratılması tehlikesi' cuntanın kurbanlarının çoğunun neden gençler olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Arjantin'de kaybedilen 30 bin insanın yüzde 81'i, on altıyla otuz yaşları arasındaydı.[332] Ünlü bir Arjantinli işkenceci, "Biz artık önümüzdeki yirmi yıl için çalışıyoruz," diyordu, kurbanlarından birine.[333]

Eylül 1976'da otobüs bileti fiyatlarının düşürülmesini talep etmek üzere biraraya gelen lise öğrencilerinden oluşan bir grup

329) McCaughan, *True Crimes*, s. 290.
330) *Nunca Mas: The Report of the Argentina National Commission of the Disappeared*, s. 22.
331) Akt. Padre Santano; Patricia Marchak, *God's Assassins: State Terrorism in Argentina in the 1970s* (Montreal: McGill-Queen University Press, 1999), s. 241.
332) Marchak, *God's Assassins*, s. 155.
333) Levy, "Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide", s. 142.

da işkence kurbanları arasında bulunuyordu. Cuntaya göre bu kolektif eylem, ergenlik çağındaki insanların Marksizm virüsünden etkilendiğini gösteriyordu; bu yüzden, böyle yıkıcı bir talepte bulunma cesareti gösteren lise öğrencilerinden altısı öfkeli bir kıyıma kurban giderek, işkenceyle öldürülecekti.[334] Sonunda, bu saldırılarda yer alan kilit isimlerden biri olan polis müdürü Miguel Osvaldo Etchecolatz 2006'da mahkûm oldu.

Bu kaybedilmelerin modeli çok açıktı: Şok terapiciler ekonomiden geriye kalan her türlü kolektivizm mirasını ortadan kaldırmaya çalışırlarken, şok askerleri de sokaklardan, üniversitelerden ve fabrikalardan geriye kalan o *ethos*'un temsilcilerini yok ediyorlardı.

Ekonomik dönüşümün ön cephelerinde yer alanlardan bazıları hiç beklenmedik anlarda, hedeflerine ulaşmak için kitlesel baskıya gerek duyduklarını kabul ediyorlardı. Arjantin cuntasının iş dünyasıyla iyi ilişkiler içerisinde bulunan yeni rejimini dış dünyaya pazarlama işini üstlenen Burson Marsteller'in halkla ilişkiler görevlisi Victor Emmanuel, bir araştırmacıya, Arjantin'in 'korumacı, devletçi' ekonomisini dışarıya açmak için şiddetin gerekli olduğunu söylüyordu. "Bir tek kişi, ama tek bir kişi çıkıp da iç savaş yaşayan bir ülkeye yatırım yapmaz," diyordu, fakat ölenlerin sadece gerillalar olmadığını da kabul ediyordu. Marguerite Feitlowitz, "Muhtemelen pek çok masum insan öldürülmüştür, ancak mevcut durum dikkate alındığında, büyük çapta güç kullanmaya ihtiyaç vardı," diyordu.[335]

Pinochet'nin şok tedavi uygulamasını yöneten Chicago Boy iktisat bakanı Sergio de Castro, arkasında Pinochet'nin demir yumruğu olmasaydı bu işi kesinlikle başaramayacağını söylemekteydi. "Kamuoyunun bize karşı büyük tepkisi vardı, dolayısıyla politikayı yürütmek için sağlam bir kişiliğe yaslanmalıydık. Başkan Pinochet'nin bunu anlamış olması ve eleştirileri göğüsleyecek bir karaktere sahip olması bizim şansımızdı." Sergio de Castro ayrıca 'gayri şahsi' güç kullanmaya imkân tanıması nedeniyle, 'otoriteryen bir hükümet'in ekonomik özgürlüğü korumak için en uygun yol olduğunu düşünmektedir.[336]

---

334) Marchak, *God's Assassins*, s. 161.
335) Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 42.
336) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 178, 188.

Daha çok devlet terörünün uygulandığı durumlarda görüldüğü gibi, hedef seçilerek gerçekleştirilen öldürme olayları ikili bir amaca hizmet ediyordu. Birincisi, projenin önündeki gerçek engelleri (mücadele etme ihtimali yüksek olan insanları) ortadan kaldırıyordu. İkincisi, herkesin 'sorun yaratanlar'ın kaybedilmesini, karşı koymayı aklından geçirebilecek kimselere karşı kusursuz bir uyarı olarak görmesi, gelecekte ortaya çıkabilecek engellerin önüne geçiyordu.

Ve bu yöntem işe yaramıştı. "Kafamız karışmıştı, kaygılıydık, sesimiz soluğumuz çıkmıyordu ve emir almayı bekliyorduk ... insanlar çekiniyorlardı; bağımlı hale gelmişlerdi ve korku doluydular," diyerek anlatıyor o günleri, Şilili psikiyatr Marco Antonio de la Para.[337] Başka bir deyişle, şoka uğramışlardı. Ekonomik şoklar fiyatları yükseltip ücretleri düşürürken Şili, Arjantin ve Uruguay'ın sokakları tertemiz ve sakindi. Yiyecek isteyerek ayaklanan insanlar yoktu, genel grevler yoktu. Öğünlerini atlayarak sessiz sedasız geçiştiren, bebeklerini açlıklarını bastırdıkları geleneksel çayları *maté*'yle besleyen aileler, çalışmak için şafaktan önce kalkıp işlerine saatlerce yürüyerek gidiyor, böylece otobüs bileti ücretinden tasarruf ediyorlardı. Beslenme bozukluğu ve tifodan ölenler sessiz sedasız gömülüyordu.

Güney Koni'nin ülkeleri (patlama gösteren endüstriyel sektörleri, hızlı bir yükseliş gösteren orta sınıfları ve güçlü sağlık ve eğitim sistemleriyle birlikte) daha on yıl önce gelişmekte olan ülkelerin umuduydu. Şimdiyse zenginler ve yoksullar, Florida eyaletinde fahri vatandaşlık elde eden zenginler ve geri kalmışlığa doğru itilen nüfusun geri kalanları şeklinde farklı dünyalara kayıyorlardı ve bu eğilim, diktatörlük-sonrası çağın neo-liberal 'yeniden yapılanmalar'ı boyunca derinleşen bir süreçti. Artık esinleyici örnekleri bulunmayan bu ülkeler, kendilerini Üçüncü Dünya'dan kurtarabileceklerini düşünen yoksul ülkelerin başlarına gelenleri kendilerine yönelik bir uyarı olarak görüp dehşete düşmüşlerdi. Bu, tutsakların cuntanın işkence tezgâhlarından geçmelerine paralel bir değişimdi: Konuşmak yetmiyordu; en değer verdikleri inançlarından vazgeçmeye, sevdiklerine ve çocuklarına ihanet

337) *A.g.y.*, s. 147.

etmeye zorlanıyorlardı. Teslim olanlar, kırılanlar anlamına gelen *quebrados* sözcüğüyle adlandırılıyorlardı. Dolayısıyla, Güney Koni'de olan da buydu: Bölge yenilmekle kalmamış, aynı zamanda kırılmıştı, *quebrado*'ydu.

'ŞİFA' OLARAK İŞKENCE

Kolektivizm politikalar vasıtasıyla kültürden çıkarılıp atılmaya çalışılırken, hapishanelerdeki işkencelerle de beyinden ve ruhtan atma çabası içine giriliyordu. Arjantin cuntasının 1976 yılında yayınlanan bir yazısında şöyle bildiriyordu: "Beyinlerin de temizlenmesi gerekir; çünkü burası hatanın doğduğu yerdir."[338]

İşkencecilerin çoğu doktor ve cerrah konumunu benimsemişti. Tıpkı acılı fakat gerekli elektroşoklara sahip Chicago iktisatçıları gibi, bu sorgucular da elektroşokların ve diğer işkence yöntemlerinin tedavi edici nitelikte olduğunu düşünüyorlardı; ellerindeki tutsaklara bir tür ilaç veriyorlardı ve kamplarda bulunanları sık sık hastalıklı insanlar anlamına gelen *apestosos* diye nitelendiriyorlardı. Onları sosyalizme ve kolektif eyleme yönelik bir dürtü sahibi olma hastalığından kurtaracaklardı.* 'Tedavileri' acı vericiydi elbette; öldürücü de olabilirdi, fakat bu hastanın kendi iyiliği içindi. "Kolunuz kangren olsa kesip atarsınız, değil mi?" diye soruyordu Pinochet, kendi insan hakları siciliyle ilgili eleştirilere sabırsızca cevap verirken.[339]

Hakikat komisyonu raporlarına göre bölge çapında, tutsakları kendilerini benliklerinin en ayrılmaz parçası olan ilkelerine ihanet etmeye zorlamak üzere tasarlanmış bir sistemden söz edilmektedir. Latin Amerikalı solcuların çoğuna göre en değer verdikleri ilke, Osvaldo Bayer'in 'tek doğaüstü teoloji: dayanış-

338) Feitlowitz'den (*A Lexicon of Terror*, 153) alıntı yapılan bu editoryal yazı *La Prensa*'da yer aldı.

*) Bu uygulama, elektroşok terapisini tam bir dönüşle en eski şeytan kovma şekline dönüştürüyordu. Elektrik akımının tıbbi amaçla ilk defa kullanımı, 1700'lerde İsviçreli bir doktor tarafından gerçekleştirilmiştir. Ruh hastalığına şeytanın sebep olduğuna inanan doktorun, vücuduna tutturduğu bir tel vasıtasıyla statik elektrik makinesinden akım verdiği bir hastası vardı; her şeytan için bir sarsıntı yaratacak dozda elektrik veriyordu. Hastanın daha sonra iyileştiği söylenmişti.

339) Constable ve Valenzuela, *A Nation of Enemies*, s. 78; dipnot: L.M. Shirlaw, "A Cure for Devils", *Medical World 94* (Ocak 1961), s. 56; Leonard Roy Frank, ed. *History of Shock Treatment* (San Francisco: Frank, Eylül 1978), s. 2.

ma' dediği şeydi.[340] İşkenceciler dayanışmanın önemini çok iyi biliyorlardı ve tutsakların birbirlerine olan bu sosyal bağlılık dürtüsünü şoka uğratmaya çalışıyorlardı. Elbette bütün sorgulamaların amacı değerli bilgiler elde etmektir ve böylelikle de ihanete zorlamaktır; fakat tutsakların çoğu işkencecilerinin, genelde zaten bilgiye sahip oldukları için, bilgi almaktan ziyade ihanet ettirmeyi başarma işiyle ilgilendiklerini bildirmektedirler. Bunun anlamı, her şeyden önce gelen, başkalarına yardım etmeye inanan kendilerinin bir parçasına, yani kendilerinin muhalif olmasını sağlayan parçalarına telafisi mümkün olmayan bir zarar verdirmek, onun yerine utanç ve onur kaybını yerleştirmekti.

İhanetler bazen tutsağın kontrolü dışında gerçekleşiyordu: Örneğin, Arjantinli tutsak Mario Villani kaçırıldığı zaman yanında bir ajandası vardı. Ajandada, bir arkadaşıyla yapmayı planladığı görüşmeyle ilgili notlar yazılıydı; askerler arkadaşının geleceği yere gittiler ve o aktivist daha sonra terör makinesi içinde kaybedildi. Villiani'nin masa başında oturan işkencecileri ona, bu bilgiyi kullanarak işkence ettiler: "Jorge'yi benimle randevusu olduğu için almışlardı. Onlar benim bu gerçeği bilmemin 220 volt elektrik vermekten daha kötü bir işkence olduğunu biliyorlardı. Bunun ıstırabı düşündüğünüzden de büyük oluyor."[341]

Bu bağlamda ayaklanmayla ilgili sergilenen son davranışlar, birbirlerinin yaralarını sarmak ve kıt yiyeceklerini paylaşmak gibi, mahkûmlar arasındaki küçük çaplı şefkatli yaklaşımlardı. Sevgi yüklü davranışlar fark edildiğinde sert bir şekilde cezalandırılıyordu. Mahkûmlar mümkün olduğu kadar bireyci olmaya zorlanıyorlardı; kendilerine devamlı olarak Faustçu pazarlıklar teklif ediliyor, örneğin kendisine daha fazla dayanılmaz şekilde işkence yapılması ile bir mahkûm arkadaşına daha fazla işkence yapılması arasında seçim yapmaya zorlanıyorlardı. Bazı durumlarda mahkûm direnç gösteremeyip kendi arkadaşlarından biri üzerinde *picana* uygulanmasına razı oluyor ya da televizyona çıkıp eski inançlarından vazgeçtiğini söyleyebiliyordu. Bu mah-

340) McCaughan , *True Crimes*, s. 295.
341) Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 77.

kûmlar işkencecilerine nihai zafer kazanma başarısı sunmuş oluyorlardı: Mahkûmlar sadece dayanışmadan vazgeçmekle kalmıyor, hayatta kalmak için laissez-faire kapitalizminin göbeğinde acımasızlıklara yenik düşüyorlardı (ITT yöneticisinin söyleyişiyle, "1 Numara'nın gözetilmesi").*[342]

Güney Koni'de çalışan her iki şok 'doktor'u grubu da (generaller ve iktisatçılar) çalışmalarında neredeyse tıpatıp aynı yöntemleri kullanıyorlardı. Friedman Şili'deki kendi rolünü, 'enflasyon felaketi' demek olan "bir tıp felaketini sona erdirmeye yardımcı olmak amacıyla Şili hükümetine teknik anlamda tıbbi tavsiyeler"de bulunan bir doktora benzetiyordu.[343] Hatta Chicago Üniversitesi'nde Latin Amerika Programı'nın başında bulunan Arnold Harberger daha da ileriye gitmekteydi. Arjantin'de genç iktisatçılara verdiği bir konferansta, diktatörlüğün sona ermesinden uzun bir süre sonra, tedavinin iyi iktisatçıların bizzat kendileri olduğunu; "anti-ekonomik düşünce ve politikalara karşı savaşan antikorlar olarak" işlev gördüklerini söylemişti.[344] Arjantin cuntasının dışişleri bakanı Cesar Augusto Guezzetti, "Bir ülkenin toplumsal bedenine iç organlarını kemiren bir hastalık bulaştığında, antikorlar meydana getirir. Mevcut durumda da görüldüğü gibi, hükümet gerillaları kontrol altına alıp imha etti-

*) Bu kişilik parçalama sürecinin günümüzdeki ifadesi, ABD yönetimindeki hapishanelerde İslam'ın Müslüman mahkûmlara karşı bir silah olarak kullanılması şeklinde görülüyordu. 2002'den beri Ebu Gureyb ve Guantánamo'dan sel gibi akan kanıtlara bakıldığında, mahkûmlara yönelik iki kötü muamele biçimiyle tekrar tekrar karşılaşmaktayız: çırılçıplak soyma ve sakallarını kesme, Kuran'ı tekmeleme, mahkûmları İsrail bayrağına sarma, erkekleri eşcinsel konumlara zorlama ve hatta erkekleri kadınların adet dönemlerindeki kanamalarını andıran sıvılarla lekeleme şeklinde İslami uygulamalara karşı kasıtlı müdahaleler. Eski bir Guantanamo mahkûmu olan Moazzam Begg, sık sık zorla sakallarının kesildiğini ve gardiyanlardan birinin, "Bu seni Müslümanlara bağlayan bir parça, değil mi?" dediğini söylemektedir. İslam'a, gardiyanlar nefret ettiği için değil [öyle olması da mümkün olmakla birlikte], mahkûmlar tarafından çok değer verildiği için saygısızlık yapılıyordu. İşkencenin asıl amacı kişilikleri ortadan kaldırmak olduğundan, mahkûmların kişiliklerini kapsayan her şeyin (elbiselerinden değer verdikleri inançlarına kadar) sistemli bir şekilde çalınması gerekirdi. Bu yöntem 1970'lerde toplumsal dayanışmaya saldırı anlamına geliyordu; bugünse İslam'a saldırı anlamına gelmektedir.

342) David Rose, "Guantanamo Briton 'in Handcuff Torture'", *Observer* (Londra), 2 Ocak 2005.

343) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1978), s. 596; dipnot: David Rose, "Guantanamo Briton 'in Handcuff Torture'", *Observer* (Londra) 2 Ocak 2005.

344) Arnold C. Harberger, "Letter to a Younger Generation", *Journal of Applied Economics* 1, No: 1 (1998), s. 4.

ği zaman antikorun görevi sona erecektir. Hastalıklı bir bünyeye karşı gösterilen doğal bir tepkidir bu sadece".[345]

Kuşkusuz bu dil, Nazilerin 'ulusal bünye'yi toplumun 'hastalıklı' unsurlarını öldürerek iyileştirdiklerini ileri sürmelerini sağlayan aynı entelektüel yapıdır. Tıpkı Nazi doktor Fritz Klein'ın söylediği gibi: "Ben hayatı korumak istiyorum. Ve insan hayatını gözetmeden hastalıklı bedenden kangren olmuş parçayı çıkarıp alıyorum. Yahudiler insanlığın bedenindeki kangren olmuş hastalıklı parçalardır." Komboçya'da insanları boğazlamalarına haklılık kazandırmak için Kızıl Kmerler de aynı dili kullanmaktaydılar: "Hastalıklı unsur kesilip atılır."[346]

'NORMAL' ÇOCUKLAR

Dünyanın hiçbir yerindeki benzer uygulamalar, Arjantin'deki işkence merkezleri ağı içerisinde çocuklara yapılan muameleler kadar tüyler ürpertici değildi. BM Soykırım Konvansiyonu, "grup içindeki doğumları engellemeyi ve bir gruba dahil olan çocukların zorla başka bir gruba devredilmesini amaçlayan önlemlere başvurma"nm imzalanan belgede yer alan soykırım uygulamaları arasında olduğunu vurgulamaktadır.[347]

Arjantin'deki işkence merkezlerinde yaklaşık 500 çocuk doğmuştu ve bu çocuklar hemen toplumu yeniden yapılandırma ve yeni bir yurttaşlar modeli yaratma amacıyla hazırlanmış bir plana dahil edildiler. Yüzlerce bebek kısa bir beslenme döneminin ardından, çoğu diktatörle doğrudan bağlantılı olan çiftlere verilmiş ya da satılmıştı. Çocuklardan onlarcasının izini takip eden Plaza de Mayo Büyükanneleri adlı insan hakları grubuna göre, bu çocuklar cunta tarafından 'normal' ve sağlıklı kabul edilen kapitalizm ve Hıristiyanlık değerlerine göre yetiştiriliyordu ve

345) Uluslararası Af Örgütü, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, s. 34-35.

346) Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Pyschology of Genocide* (1986, yeniden basım, New York: Basic Books, 2000), s. 16; François Ponchaud, *Cambodia Year Zero*, çev. Nancy Amphoux (1977, yeniden basım, New York: Rinehart ve Vinston, 1978), s. 50.

347) Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen "Soykırım Suçunun önlenmesi ve Cezalandırılması Konvansiyonu", www.unhchr.ch.

onlara kesinlikle geçmişlerinden söz edilmiyordu.[348] Bu bebeklerin kurtarılamayacak kadar aşırı derecede hastalıklı görülen anne babaları neredeyse hiç ara vermeden kamplarda öldürülmekteydi. Bebek hırsızları bireysel aşırılıklar değil, örgütlü bir devlet operasyonunun parçasıydı. İçişleri Bakanlığı bir mahkemede görülmekte olan dava için kanıt olarak 1977 tarihli resmi bir belge sunmuştu; bu belgenin başlığı şöyleydi: "Anne babaları gözaltına alındığı ya da kaybedildiği zaman, siyasi ya da sendika liderlerinin reşit olmayan çocuklarının izinin sürülmesi hakkında usul yöntemleri."[349]

Arjantin tarihinin bu bölümü ABD, Kanada ve Avustralya'da yerli çocukların kitlesel olarak ailelerinden çalınıp, kendi dillerini konuşmalarının yasaklandığı ve 'beyazlaştırıldığı' yatılı okullara gönderilmesiyle bazı çarpıcı benzerliklere sahiptir. 1970'lerde Arjantin'de benzer bir üstünlükçü mantığın işbaşında olduğu açıkça görülmekteydi ve bu mantık ırka değil, siyasal inanç, kültür ve sınıfa dayalıydı.

Siyasal cinayetler ile serbest piyasa devrimi arasındaki en çarpıcı ilişkilerden birisi, Arjantin diktatörlüğünün sona ermesinden dört yıl sonrasına kadar açığa çıkarılamamıştı. 1987'de bir film ekibi Buenos Aires'in merkezindeki en lüks mağazalardan biri olan Galerias Pacífico'nun bodrum katında çekim yapmış ve terk edilmiş bir işkence merkeziyle karşılaşınca dehşete düşmüştü. Birinci Kolordu'nun diktatörlük zamanında kaybettiği insanlardan bazılarını mağazanın iç kısımlarına sakladığı anlaşılmıştı; zindanların duvarları hâlâ uzun zaman önce ölmüş mahkûmların yaptıkları umutsuz işaretleri taşıyordu: isimler, tarihler, yardım çağrıları.[350]

Bugün Galerias Pacificio, küreselleşmiş bir tüketim merkezi haline gelmiş olmasının kanıtı olarak, Buenos Aires'in alışveriş bölgesinin krallık mücevheratı konumundadır. Kubbeli tavanları

348) HIJOS (kaybolan çocuklarla ilgili bir insan hakları örgütü) bu çocukların sayısının 500 olduğunu tahmin etmektedir. HIJOS, "lineamientos"," www.hijos.org.ar; bu 200 rakamı İnsan Hakları İzleme Komitesi'nden alınmıştır, *Annual Report 2001*, www.hrw.org.

349) Silvana Boschi, "Desaparición de menores durante la dictadura militar: Presantan un documento clave", *clarín* (Buenos Aires), 14 Eylül 1977.

ve gösterişli bir şekilde resimlendirilmiş freskleri, yepyeni isimler taşıyan bir yığın mağazayı çerçevelemektedir: Christian Dior'dan Ralph Lauren'e, Nike'a kadar ülkenin yerli insanlarının satın alma gücünün olmadığı, fakat yerli paranın değerinin düşmesinden yararlanmak için şehre akın eden yabancılar için kelepir mallarla dolu mağazalardır bunlar.

Tarihlerini bilen Arjantinlilere göre, tıpkı bu mağazanın eski bir kapitalist fetih biçiminin ülkenin yerli insanlarının toplu mezarları üzerine inşa edilmiş olduğunun tüyler ürpertici bir hatırlatıcısı olarak durması gibi, Latin Amerika'daki Chicago Okulu projesi de farklı bir ideale, farklı bir geleceğe inanan binlerce insanın kaybedildiği gizli işkence kampları üzerine inşa edilmişti.

5
'SANKİ BİRİNİN DİĞERİYLE HİÇ İLGİSİ YOK'

BİR İDEOLOJİNİN SUÇLARINDAN ARINDIRILIŞI

"Milton [Friedman] 'fikirlerin sonuç vermesi'nin cisimleşmiş halidir."

(Donald Rumsfeld, ABD savunma bakanı, Mayıs 2002)[351]

"İnsanlar fiyatlar düşsün diye hapishanelere doldurulmuştu."

(Eduardo Galeano, 1990)[352]

Güney Koni'nin suçlarının gerçekte neo-liberal hareketten kaynaklandığı izlenimi ortaya çıktığından, ilk laboratuvarının sınırlarının dışına uzanmasından önce, kısa bir dönem için güvenleri sarsmıştı. Milton Friedman'ın 1975 yılında Şili'ye yaptığı kader belirleyici ziyaretinden sonra *New York Times*'ın köşe yazarı Anthony Lewis çok basit ve kışkırtıcı bir soru yöneltecekti: "Eğer saf Chicago iktisat teorisi Şili'de ancak baskıyla hayata geçirilmişse, ülkenin yazarlarının bundan bir parça sorumluluk hissetmeleri gerekmez mi?"[353]

351) Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman*, Beyaz Saray, Washington, DC, 9 Mayıs 2002, www.defense link.mil.
352) Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990), s. 147.
353) Anthony lewis, "For Which We Stand", *New York Times*, 2 Ocak 1975.

Halk kitleleri içindeki militanlar Orlando Letelier'in öldürülmesinden sonra, onun, "Şili'nin iktisat devriminin 'entelektüel mimarı'nın politikalarının insan maliyetinin sorumluluğunu taşıması gerekir," şeklindeki çağrısına sahip çıkmışlardı. Milton Friedman o yıllarda birinin çıkıp Letelier'den alıntı yaparak sözünü kesmesi olayıyla karşılaşmadan konferans veremez hale gelmişti ve onurlandırıldığı birkaç durumda da mutfak tarafına kaçmak zorunda kalmıştı.

Chicago Üniversitesi'ndeki öğrenciler, profesörlerinin cuntayla işbirliği yaptığını duyduklarında bu görünümden büyük rahatsızlık duymuşlar ve bu konuda akademik bir araştırma açılmasını talep etmişlerdi. Aralarında Avrupa faşizminden kaçan ve 1930'larda ABD'ye gelen Avusturyalı iktisatçı Gerhard Tintner'in de bulunduğu bazı akademisyenler öğrencileri desteklemişti. Tintner, Pinochet yönetimindeki Şili'yi Nazilerin yönetimindeki Almanya'yla karşılaştırmış ve Friedman'ın Pinochet'yi desteklemesiyle, Üçüncü Reich'la işbirliği yapan teknokratlar arasında paralellikler kurmuştu. (Oysa Friedman da sırası geldiğinde kendisini eleştirenleri 'Nazizm'le suçlamaktaydı.)[354]

Gerek Friedman gerekse Harberger, kendilerinin Latin Amerikalı Chicago Boys'u tarafından gerçekleştirilen ekonomik mucizeler nedeniyle müthiş derecede gurur duyuyorlardı. Hatta koltukları kabarmış bir baba görüntüsü veren Friedman 1982'de *Newsweek*'te şöyle övünmekteydi: "Müthiş entelektüel ve yöneticilik yeteneğini inançlarından aldıkları cesaret ve bunları hayata geçirmeye adanmış olma duygusuyla birleştiren ... Chicago Boys." Harberger de şunları söylüyordu: "Öğrencilerimle, şimdiye kadar yazdığım şeylerden daha çok gurur duyuyorum; gerçekte, *latino* grup, literatüre yapılmış bir katkı olmaktan ziyade benimdir."[355] Fakat konu öğrencilerinin gerçekleştirdiği 'mucizeler'in yol açtığı insani bedelleri değerlendirmeye geldiği zaman ikisi de, bunların aralarında hiçbir ilişki görmediklerini söyleyiveriyorlardı.

---

354) "A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?", *Business Week*, 12 Ocak 1976; Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago Üniversitesi: Chicago University Press, 1998), s. 601.

355) Milton Friedman, "Free Markets and the Generals", *Newsweek*, 25 Ocak 1982; Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 156.

Newsweek'teki köşesinde , "Benim Şili'nin otoriteryen siyasal sistemiyle olan keskin anlaşmazlığıma rağmen," diye yazan Friedman, "Şili hükümetine teknik ekonomik tavsiyelerde bulunmayı bir iktisatçı olarak kötü bir şey saymıyorum," şeklinde devam etmekteydi yazısına.[356]

Friedman anılarında, Pinochet'nin ilk iki yılını ekonomiyi kendi başına yürütmeye çalışarak geçirdiğini ve "General Pinochet'nin 'Chicago Boys'a yönelmesinin enflasyonun doruğa çıktığı ve dünya çapında bir ekonomik krizin Şili'deki ekonomik çöküşü tetiklediği 1975 yılı"na kadar söz konusu olmadığını ileri sürmektedir.[357] Bu çok açık bir revizyonizm örneğidir: Chicago Boys cunta gerçekleşmeden önce bile orduyla birlikte çalışıyordu ve ekonomik dönüşüm cuntanın işbaşına geldiği gün başlamıştı. Başka bir açıdan bakarsak, Friedman, Pinochet'nin yönetiminde geçen bütün yılların (diktatörlüğün hüküm sürdüğü ve on binlerce insanın işkenceden geçirildiği on yedi yılın) demokrasinin şiddete başvurularak ortadan kaldırıldığı bir dönem değil, bunun tam tersi olduğunu ileri sürmektedir. "Şili'nin iş dünyasıyla ilgili ortaya çıkan önemli gerçek, serbest piyasaların özgür bir toplum yaratma yolunda ilerlediğidir," der Friedman.[358]

Letelier'in öldürülmesinden iki hafta sonra, Pinochet'nin işlediği suçların Chicago Okulu hareketi üzerinde nasıl yansıdığı konusundaki tartışmaların kısa kesildiği yönünde haberler geliyordu. Milton Friedman'a, enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişki üzerine 'orijinal ve önemli' çalışmasından dolayı 1976 Nobel İktisat Ödülü verildi.[359] Friedman Nobel konuşmasını, iktisat biliminin fizik, kimya ve tıp kadar sıkı ve objektif bir bilimsel disiplin olduğunu, elde edilen gerçeklerin tarafsız bir şekilde incelenmesine dayandığını ileri sürme fırsatı olarak değerlendirdi. Friedman, ödül almasına gerekçe gösterilen temel varsayımların asılsızlığının, Şili'deki ekmek kuyrukları, tifo salgınları, kapanan fabrikalar ve kendisinin düşüncelerini uygulamaya sokacak kadar

356) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 596.
357) *A.g.y.*, 398.
358) 1 Ekim 2000 tarihinde Milton Friedman'la *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org.
359) İktisat dalında verilen ödül, Nobel Komitesi'nin seçtiği diğer ödüllerden ayrıdır. Bu ödülün tam adı, Albert Nobel adına verilen Sveriges Riskbank Ödülü'dür.

acımasız bir rejimce çarpıcı bir biçimde kanıtlandığını rahatlıkla görmezden gelmekteydi tabii.[360]

Bir yıl sonra Güney Koni'yle ilgili tartışma parametrelerini belirleyecek başka bir gelişme yaşandı: Uluslararası Af Örgütü asıl olarak, Şili ve Arjantin'deki insan hakları ihlallerini gözler önüne seren yürekli ve mücadeleci çalışmalarından dolayı Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Uzaktan bakıldığında, dünyanın en prestijli jürisi bu iki Nobel Ödülü'yle şu kararı vermişti: İşkence odalarının şokları şiddetle mahkûm edilmelidir, ancak ekonomik şok tedavileri de alkışlanmalıdır; bu iki şok biçimi, Letelier'in ince bir ironiyle yazdığı gibi, birbiriyle 'tamamen ilgisiz'di sanki.[361]

'İNSAN HAKLARI' KÖRLERİ

Bu entelektüel güvenlik duvarı, Chicago Okulu iktisatçılarının kendi politikaları ile teröre başvurma arasındaki ilişkiyi kabul etmemeleri yüzünden yükselmiyordu sadece. Probleme katkı sağlayan şey, bu terör eylemlerinin açık siyasal ve ekonomik amaçlara hizmet eden araçlar olmaktan ziyade, dar 'insan hakları ihlalleri' olarak çerçevelenmesinde izlenen özel tarzdı. Bunun kısmi bir sebebi, Güney Koni'nin 1970'lerde sadece yeni bir iktisat modeline uygun bir laboratuvar olmakla kalmamasıydı. Ayrıca, nispeten yeni bir eylemci modelinin de (kitlesel bir uluslararası insan hakları hareketinin) laboratuvarıydı orası. Bu hareket tartışmasız şekilde cuntanın en kötü ihlallerinin sona erdirilmesine yönelik zorlayıcı faaliyetlerde çok belirleyici bir rol oynamıştı. Ancak insan hakları hareketi de sadece suçlara odaklanıp onların arkasındaki sebeplere eğilmemekle, Chicago Okulu'nun ilk kanlı laboratuvarından yara bere almadan kurtulmasına katkıda bulunacaktı.

Bu açmazın tarihi, 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulüyle birlikte, günümüzün insan

360) Milton Friedman, "Inflation and Unemployment", Nobel Konuşması, 13 Aralık 1976, www.nobelprize.org.
361) Orlando Letelier, "The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll," *The Nation*, 28 Ağustos, 1976.

hakları hareketinin başlangıcına kadar gitmektedir. Söz konusu belge, Soğuk Savaş'ta yer alan iki tarafın da bir diğerini ikinci bir Hitler olmakla suçlamak amacıyla kullandığı bir partizan tokmağı haline gelmeden yazılmamıştı. 1967'de basında çıkan haberler, Sovyet ihlalleri üzerine odaklanan seçkin bir insan hakları grubu olan Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun iddia edildiği gibi tarafsız bir hakem olmadığı, CIA'den el altından finansman aldığını gözler önüne serdi.[362]

Uluslararası Af Örgütü kendi sıkı tarafsızlık doktrinini böylesine gergin bir ortamda geliştirdi: Üyeleri dışında hiçbir yerden finansman sağlamayacaklardı ve "hükümetler, siyasal kesimler, ideolojiler, ekonomik çıkar grupları ya da dini inançlardan ciddi şekilde bağımsız olacaklardı". Uluslararası Af Örgütü'nün insan haklarını özel bir siyasal gündem yaratmakta kullanmadığını göstermek için, fasıllarının her biri 'komünist, Batılı ve Üçüncü Dünya ülkelerinden olan' üç düşünce mahkûmunu eşzamanlı olarak 'kabul edecek' şekilde hazırlanmıştı.[363] O zamanlar bir bütün olarak insan hakları hareketinin temsil ettiği anlayış, Uluslararası Af Örgütü'nün benimsediği konum, insan hakları ihlalleri kendi içinde ve kendi başına evrensel bir kötülük, haksızlık sayıldığından, ihlallerin neden meydana geldiğini saptama zorunluluğu değil, bunların titizlikle ve inandırıcı biçimde belgelenmesi şeklindeydi.

Bu temel ilke, terör kampanyasının Güney Koni'deki sicilinin çıkarılmasında da kendini göstermekteydi. Sürekli gözetim altında bulunan ve gizli polisin tacizlerine maruz kalan insan hakları grupları, işkence kurbanı yüzlerce mahkûmla ve onların aileleriyle görüşme yapmak için Arjantin, Uruguay ve Şili'ye heyetler gönderiyorlardı; bunun yanında mümkün olan yerlerde hapishanelere giriyorlardı. Bağımsız medya yasaklandığından ve cuntalar suçlarını inkâr ettiklerinden elde edilen bu tanıklıklar,

---

362) Neil Sheelian, "Aid by CIA Groups Put in Milhons", *New York Times*, 19 Şubat 1967.

363) Uluslararası Af Örgütü, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976* (Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları, 1977), telif hakları sayfası; Yves Dezalay ve Bryant G. Garth, *The Internationalization of Palace Wars: Lawyers, Economists, and the Contest to Transform Latin American States* (Chicago: Chicago University Press, 2002), s. 71.

asla yazılamayacak bir tarihle ilgili temel bir belgeme başarısını yansıtmaktadır. Fakat bu çalışmanın önemli olmasının yanında bir diğer özelliği de sınırlı olmasıydı: Hazırlanan raporlar, en mide bulandırıcı baskı yöntemlerinin yasalara uygun şekilde listelenmesinden ve onların ihlal ettikleri BM sözleşmelerine atıfta bulunmalardan ibaret kalıyordu.

Bu dar yaklaşım, Uluslararası Af Örgütü'nün Arjantin üzerine hazırladığı, cuntanın zalimlikleri ve Nobel Ödülü'ne layık görülmesiyle ilgili müthiş bir metin olan 1976 yılı raporunun en problemli kısmıdır. Dolayısıyla, bu rapor mükemmel bir şekilde hazırlanmış olmasına rağmen ihlallerin neden meydana geldiği konusuna ışık tutmamaktadır. Sorgulanan sadece, "bu ihlallerin ne düzeyde açıklanabilir ya da güvenlik sağlamak için gerekli olduğu'dur; oysa bu 'güvenlik' sağlama konusu cuntanın 'kirli savaş'ına arka çıkmanın resmi gerekçesini oluşturmaktaydı.[364] Rapor kanıtların incelenmesinden sonra, solcu gerillaların doğurduğu tehdidin hiçbir şekilde devlet tarafından uygulanan baskının düzeyiyle orantılı olmadığı sonucuna varmaktaydı.

Peki, ama ihlalleri 'açıklanabilir ve gerekli' kılan başka bir amaç yok muydu? Uluslararası Af Örgütü bundan kesinlikle söz etmiyordu. Gerçekten de bu kurum, 92 sayfalık raporda, cuntanın ülkeyi baştan aşağı kapitalist çizgilerde yeniden inşa etme süreci içinde bulunduğundan hiç söz etmiyordu. Bunlar cunta yönetiminin temel unsurları olmasına rağmen, yoksulluğun derinleşmesi ve zenginliğin yeniden dağıtımıyla ilgili programların dramatik bir şekilde tersine döndürülmesi üzerine hiçbir yorumda bulunulmuyordu. Uluslararası Af Örgütü, cuntanın özgürlükleri ihlal eden bütün kanunları ve kararnamelerini titizlikle bir bir sıralıyor, fakat ücretleri düşüren, fiyatları yükselten, dolayısıyla beslenme ve barınma hakkını ihlal eden (ayrıca BM tüzüğünde yer verilen) ekonomiyle ilgi kararnamelerin adını anmıyordu. Eğer cuntanın devrimci ekonomi projesi yüzeysel olarak bile incelenmiş olsaydı, aynen Uluslararası Af Örgütü'nün düşünce mahkûmlarının pek çoğunun barışçı sendikacılar ve sosyal hizmetliler olmasının sebe-

364) Uluslararası Af Örgütü, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, s. 48.

bini açıkladığı gibi, bu olağanüstü baskının gerekli olmasının sebebi de açıkça ortaya konmuş olurdu.

Uluslararası Af Örgütü'nün atladığı bir diğer önemli konu, sürmekte olan mücadeleyi yerli ordu ile solcu aşırı unsurlar arasındaki bir mücadele olarak sınırlandırmasıdır. Bu 'oyun'da rol alan diğer oyunculardan hiç söz edilmemektedir; ABD yönetiminin ya da CIA'in, yerli toprak sahiplerinin, çokuluslu şirketlerin adı hiç geçmemektedir. Latin Amerika'ya 'saf' bir kapitalizm dayatmaya yönelik büyük bir plan ve bu projenin arkasındaki büyük kazançlar irdelenmeden, raporda belgelenen sadistçe eylemler hiçbir anlam ifade etmiyordu; sanki onlar sadece, kabul edilmesi mümkün olmayan, fakat vicdan sahibi bütün insanlarca kınanması gereken, siyasal arenada zaman zaman görülen münferit, herkesçe bilinen kötü olaylardı.

İnsan hakları hareketinin her kesimi farklı sebeplerle de olsa, çok sınırlı koşullarda çalışmaktadır. Söz konusu ülkelerde teröre ilk dikkat çeken insanlar, kurbanların arkadaşları ve akrabalarıydı, fakat bunların anlatımları üzerinde bazı kısıtlamalar vardı. Kendilerinin de kaybedilme tehlikesi bulunduğundan, kaybedilme olaylarının arkasındaki siyasal ya da ekonomik gündemler konusunda pek konuşamıyorlardı. Böylesi tehlikeli koşullarda ortaya çıkan en ünlü insan hakları aktivistleri, Arjantin'de Madres olarak bilinen Plaza de Mayo Anneleri'ydi. Madres, Buenos Aires'deki hükümet binası önünde düzenledikleri haftalık gösterilerinde protesto işaretleri kullanmaya cesaret edemiyor, ancak bunun yerine 'Onlar Neredeler?' anlamına gelen *'Dónde están'* başlığıyla kayıp çocuklarının fotoğraflarını ellerinde tutuyorlardı. Slogan atmak yerine, çocuklarının adını işledikleri başörtülerini giyerek sessizce dolaşıyorlardı. Madres'in çoğu güçlü siyasal inançlara sahipti, fakat onlar kendilerini, masum çocuklarının nereye götürüldüğünü bilmemenin çaresizliğini yaşayan kederli anneler olmanın ötesinde, rejimi tehdit eden kimseler olarak ortaya koyamıyorlardı.*

Şili'deki insan hakları gruplarının en büyüğü, muhalif politikacılar, avukatlar ve Kilise önderlerince kurulan Barış Komitesi'ydi. İşkencenin durdurulması ve siyasi mahkûmların serbest bıra-

*) Diktatörlüğün sona erişinin ardından Madres, Arjantin'deki yeni ekonomik düzenin en ateşli eleştiricileri arasında yer aldı ve bugün halen bu çizgisini korumaktadır.

kılmasına yönelik çabanın ülkenin zenginliklerini kimin elinde bulunduracağı konusunda verilecek daha geniş çaplı bir savaşta yegâne cephe olduğunun bilincinde, ömür boyu mücadele edecek siyasal aktivistlerdi bu insanlar. Ancak rejimin bundan sonraki kurbanları olmaktan uzak durmak için de burjuvaziyle ilgili bilinen eski sol söylemlerinden vazgeçip, yeni bir 'evrensel insan hakları' dilini öğrenmişlerdi. Zengin ve yoksul, zayıf ve güçlü, Kuzey ve Güney şeklindeki nitelendirmeleri bir yana bırakan, Kuzey Amerika ve Avrupa'da çok popüler olan dünyanın bu şekilde açıklanma tarzı, sadece herkesin adil yargılama ve zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muamelelere maruz kalınama hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Neden diye sormuyorlar, sadece *bunu* savunuyorlardı. Hukuk diliyle insan hakları lügatini karakterize eden insan çıkarının karışımına sahip olarak, hapsedilen *compañeros*'larının gerçekte, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. ve 19. maddeleriyle korunan düşünce ve konuşma hakları ihlal edilmiş düşünce mahkûmları olduklarını öğrenmişlerdi.

Diktatörlük koşullarında yaşayan bu insanlara göre, yeni dil aslında bir şifreydi; tıpkı müzisyenlerin siyasal mesajlarını zekice bulunmuş metaforlara gizlemeleri gibi, onlar da solculuklarını hukuk diline büründürüyorlardı: Politikanın içine girmeden politikadan söz etme tarzıydı bu.*

Bu önlemlere rağmen, insan hakları aktivistleri terör karşısında güvencede değillerdi. Şili'deki hapishaneler insan hakları avukatlarıyla doluydu ve Arjantin cuntası en önde gelen işkencecilerinden birini kederli bir akraba kılığına büründürerek Madres'in içine sızmakla görevlendirdi. Bu gruba yönelik saldırı Aralık 1977'de başlatıldı; on iki kişi kaybedildi ve bu insanlardan bir daha haber alınamadı. Kaybolanlar arasında Madres'in başkanı Azucena de Vicenti ile beraberindeki iki Fransız rahibe de bulunuyordu.

Latin Amerika'nın terör kampanyası çok hızlı gelişen uluslararası insan hakları hareketi tarafından takip altına alınmakla bir-

*) Bu tür ihtiyatlı adımlara rağmen bile insan hakları eylemcileri terörden kurtulamıyorlardı. Şili hapishaneleri insan hakları avukatlarıyla dolmuştu. Arjantin'de cunta işkence konusunda en uzmanlaşmış görevlilerinden birini, üzgün bir kayıp yakını pozunu takınarak Madres'in arasına sızmaya göndermişti. Aralık 1977'de bu grup baskına uğradı; Madres'in önderi Azucena de Vicenti ve iki Fransız rahibenin de aralarında bulunduğu 12 anne kaçırılarak kaybedildiler.

likte, bu aktivistlerin politikadan uzak durmak için kendilerine göre çok farklı sebepleri bulunmaktaydı.

FORD'U FORD ANLATSIN!

Devlet terörü aygıtı ile onun hizmet ettiği ideolojik proje arasında bağ kurulmaması, bu dönemin insan hakları literatürünün neredeyse tamamının karakteristik bir özelliğidir. Uluslararası Af Örgütü'nün sır saklaması Soğuk Savaş gerginlikleri arasında tarafsız kalma çabası olarak anlaşılınakla birlikte, pek çok gruba göre, oyunda yer alan başka bir faktör vardı: para. Bu işin en önemli finansman kaynağı, çok açık bir farkla, o zamanlar dünyanın en büyük hayır kurumu olan Ford Vakfı'ydı. 1960'larda insan haklarına bütçesinin sadece küçük bir kısmını harcayan bu kurum, 1970'ler ve 1980'lerde Latin Amerika'daki insan haklarına adanmış çalışmalar için 30 milyon dolar gibi şaşırtıcı büyüklükte bir miktar harcadı. Vakıf, bu finansmanlarla birlikte Şili'nin Barış Komitesi ve Amerikalar İzleme Komitesi'nin dahil olduğu Amerika destekli yeni gruplar gibi Latin Amerikalı grupları da destekliyordu.[365]

Askeri darbeler öncesinde Ford Vakfı'nın Güney Koni'deki asıl rolü, daha çok ekonomi ve tarım bilimi olmak üzere, ABD Dışişleri Bakanlığı'yla yakın ilişki içerisinde çalışan akademisyenlerin eğitimine finansman sağlamaktan ibaretti.[366] Ford'un uluslararası bölümünün başkan yardımcısı örgütün felsefesini şöyle açıklıyordu: "Modern bir elit kesime sahip olmadan ülkeyi modernleştiremezsiniz."[367] Devrimci Marksizme bir alternatif geliştirme çabasıyla ilgili Soğuk Savaş mantığı içinde dürüstçe olmakla birlikte, Ford'un ekonomik bağışlarının çoğu, güçlü bir sağ eğilim

365) Ford finanse etmeye başladığı sırada Barış Komitesi, Vicariate adını almıştı. Amerikalar İzleme Komitesi, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin bir parçasıydı; Helsinki İzleme Komitesi'nin altında çalışıyordu ve Ford Vakfı'ndan 500 bin dolar bağış almıştı. 30 milyon rakamı, Ford Vakfı'nın halkla ilişkiler bürosunda Alfred Ironside'la yapılan bir röportaja dayanmaktadır. Ironside'a göre, bu paranın büyük kısmı 1980'lerde harcanmıştı. Ironside şöyle söylüyordu: "1950'lerde Latin Amerika'da insan haklarıyla ilgili hiçbir harcama yapılmadı" ve "1960'larda insan haklarına yönelik olarak yapılan bir dizi bağışın toplamı yaklaşık 700 bin dolardı".

366) Dezalay ve Garth, *The Internationalization of Palace Wars*, s. 69.

367) David Ransom, "Ford Country: Building an Elite for Indenosia", *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, ed. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975), s. 96.

ortaya koymaya yetmiyordu: Sol eğilimli olmalarıyla ünlü büyük kamu üniversiteleri dahil, Latin Amerika üniversitelerini tam zıt bir çizgiye getirmek amacıyla Latin Amerikalı öğrenciler geniş bir yelpazeye sahip ABD üniversitelerine gönderiliyorlardı ve bölümlerinden mezun olmaları için kendilerine özel fon sağlanıyordu.

Fakat bunun birkaç önemli istisnası vardı. Daha önce de tartışıldığı üzere, Ford Vakfı asıl olarak, yüzlerce Latino Chicago Boys üreten Chicago Üniversitesi'nin Latin Amerika Ekonomik Araştırma ve Eğitim Programı'nın finansman sağlayıcısıydı. Bunun yanında Ford, Şili'nin Chicago Boys'unun yönetiminde çalışma yapmak üzere çevre ülkelerden iktisat alanında eğitim gören üniversite öğrencilerini çekmek için tasarlanmış Santiago'daki Katolik Üniversitesi'nde buna paralel bir programı finanse ediyordu. Bu şekilde finansman sağlanması Ford Vakfı'm, uluslararası olsun olmasın, Chicago Okulu ideolojisinin Latin Amerika çapında yayılması için ABD yönetiminden bile daha önemli bir öncü finansman kaynağı haline getirmişti.[368]

Chicago Boys Pinochet'nin top ateşiyle selamlaması eşliğinde iktidara geldiği zaman, bu tablo Ford Vakfı'nda özellikle iyi bir yankı bulmamıştı. Chicago Boys, Vakıf'ın "demokratik hedeflerin daha iyi gerçekleştirilmesi için ekonomik kurumları iyileştirme"[369] görevinin bir parçası olarak finanse edilmişti. Ford'un Chicago ve Santiago'da inşasına yardımcı olduğu ekonomik kurumlar, artık Şili demokrasisinin yıkılmasında önemli bir rol oynuyordu ve eski öğrencileri, şok edici bir vahşet ortamında ABD'de aldıkları eğitimlerini hayata geçirme süreci içerisinde bulunuyorlardı. Vakıf açısından işleri daha karmaşık hale getiren etken, himayesi altındaki kişilerin iktidara gelmek üzere şiddete dayalı bir yolu seçmesi şeklindeki bu olayın birkaç yıl içerisinde ikinci kez yaşanmış olmasıydı; ilk olay, Berkeley Mafyası'nın Endonezya'da Suharto'nun kanlı darbesinin ardından süratli bir şekilde iktidara gelmesiydi.

Ford, Endonezya Üniversitesi'nde sıfırdan bir iktisat bölümü kurmuştu, fakat bir Ford belgesine göre, Suharto iktidara geldiğinde de "programın yetiştirdiği neredeyse bütün iktisatçılar hükümette görev almıştı". Öğrencileri eğitecek kimse kalmamıştı

368) Valdés, *Pinochet's Economists*, s. 158, 186, 308.
369) Ford Foundation, "History", 2006, www.fordfound.org.

neredeyse.[370] 1974'te Endonezya'da ekonomiye yönelik 'yabancı yıkımı'na karşı milliyetçi ayaklanmalar patlak verirken, Ford Vakfı halkın yükselen öfkesinin hedeflerinden biri haline gelmişti. Suharto'nun iktisatçılarını Endonezya'nın petrol ve mineral zenginliklerinin Batılı çokuluslu şirketlere satılması doğrultusunda eğiten, çok sayıda insanın hedef aldığı bu Vakıf'tı.

Şili'deki Chicago Boys'la Endonezya'daki Berkeley Mafyası arasında yer alan Ford talihsiz bir şöhret elde etmişti: Amiral gemisi niteliğindeki programlarının ikisinden mezun olanlar, dünyanın en kötü şöhretli vahşi sağcı diktatörlüklerinde hâkim duruma gelmişlerdi. Ford, öğrencilerine verilen fikirlerin böyle bir barbarlıkla hayata geçirileceğini önceden bilmese de, kendisini barışa ve demokrasiye adamış bir vakfın gırtlağına kadar otoriteryanizm ve şiddet batağına battığı şeklinde çok sayıda rahatsız edici soru sorulmaya başlandı.

İster bir panik hali, ister sosyal bilinç, isterse her ikisinin bileşimi sonucu olsun, Ford Vakfı iyi niyetle girişilen bir işin karşılaşacağı tarzda kendi yaşadığı bir diktatörlük problemiyle yüz yüzeydi: üstelik, proaktif bir şekilde. Ford Vakfı 1970'lerin ortalarında, kendisini Üçüncü Dünya denen bölge için bir 'teknik uzman' üreticisi olmaktan çıkarıp, bu bölgenin önde gelen bir insan hakları aktivizminin finansman sağlayıcısına dönüştürdü. Bu tersine dönüş özellikle de Şili ve Endonezya'da çelişkili bir durum sergiliyordu. Söz konusu ülkelerdeki sol, Ford'un şekillenmesine yardımcı olduğu rejimlerce ortadan kaldırıldıktan sonra, kendisini bu aynı rejimlerin elinde tutulan yüz binlerce siyasal mahkûmun serbest bırakılmasına adayan, seferber olmuş yeni bir hukukçular nesline finansman sağlayan da Ford'dan başkası değildi.

İleri derecede uzlaşmacı bir tarihe sahip olduğu dikkate alındığında, Ford'un alanı mümkün olduğunca dar tutan insan hakları konusunun içine dalmasına şaşırmamak gerekiyor. Vakıf, çalışmalarını 'hukuka dayalı yönetim', 'şeffaflık' ve 'iyi yönetişim' doğrultusunda yasal mücadeleler olarak çerçevelendiren gruplara güçlü bir destek veriyordu. Bir Ford Vakfı yetkilisi'nin belirttiği

370) Goenavan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation 1953-2003* (Jakarta: Ford Foundation, 2003), s. 56.

gibi, örgütün Şili'deki tavrı, "Bunu nasıl yapabiliriz ve politikanın dışında nasıl kalabiliriz?" şeklindeydi.[371] Ford, yapısı gereği resmi ABD dış politikasıyla birlikte çalışmaya alışık ve ters amaçlar gütmeyen muhafazakâr bir kurum değildi sadece.* Ayrıca, Şili'de uygulanan baskının hizmet ettiği amaçlar konusunda yapılacak ciddi bir araştırma da, kaçınılmaz bir şekilde doğrudan doğruya Ford Vakfı'na ve onun, ülkenin fundamentalist bir ekonomi grubu içinde yer alan mevcut yöneticilerinin eğitilmesinde oynadığı role götürecekti.

Bunun yanında, özellikle de yeraltında faaliyet gösteren aktivistler tarafından olmak üzere, Vakıf'ın karmaşık bir ilişki olan Ford Motor Company'yle kaçınılmaz birlikteliği konusunda da gündeme getirilen bir soru vardı. Bugün Ford Vakfı otomobil şirketinden ve onun mirasçılarından tamamen bağımsızdır, fakat 1950'ler ve 1960'larda Asya ve Latin Amerika'daki eğitim projesine finansman sağlandığı zaman durum böyle değildi. 1936'da Henry ve Edsel, Ford'un da dahil olduğu üç Ford Motor yöneticisinden aldığı hisse senedi bağışlarıyla yola koyulmuştu. Vakıf'ın mal varlığı genişledikçe bağımsız olarak hareket etmeye başladı gerçi, fakat Ford Motor'un hisse senetlerinden sıyrılması ancak 1974'te, yani Şili'deki darbenin ertesinde ve Endonezya'daki darbenin birkaç yıl sonrasında tamamlandı. 1976'ya kadar yönetim kurulunda Ford ailesinin üyeleri bulunuyordu.[372]

Güney Koni'deki çelişkiler gerçeküstüydü: Terör yapılanmalarıyla çok yakın ilişki içerisinde olarak görülen şirketin (kendi mülkü üzerinde gizli işkence mekânları bulundurmak ve kendi işçilerinin kaybedilmesine yardımcı olmakla suçlanıyordu) kendisinin hayır kurumu olma özelliğine sahip mirası, ihlallerin en kötüsüne son vermek adına en iyi ve sıklıkla da tek şanstı. Ford Vakfı insan

371) Dezalay ve Garth, *The Internationalization of Palace Wars*, s. 148.

*) Ford 1950'lerde sık sık CIA'in bir cephe örgütü işlevi görüyor ve teşkilatın paranın nereden geldiğini bilmeyen anti-Marksist akademisyen ve sanatçılara fon kanalize etmesine imkân sağlıyordu; bu süreç, Frances Stonor Saunders'ın *The Cultural Cold War* adlı çalışmasında kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir. Uluslararası Af Örgütü ise Ford Vakfı'ndan finansman almıyordu; Latin Amerika'nın en radikal insan hakları savunucuları olan Plaza de Mayo Büyükanneleri de bu vakıftan herhangi bir para almıyordu.

372) Ford Vakfı, "History," 2006, www.fordfound.org; dipnot: Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters* (New York: New Press, 2000).

hakları kampanyası yürütenlere finansman sağlamakla o yıllarda pek çok canı kurtarmıştı. Ve en azından ABD Kongresi'ni Arjantin ve Şili'ye yapılan askeri yardımı kesme konusunda ikna edip, giderek Güney Koni'nin cuntalarını baskıcı taktiklerinin en vahşisinden vazgeçmeye zorladığı için bir parça güveni hak etmektedir. Ancak Ford imdada yetişirken, yaptığı katkı da bir değer ortaya çıkarmıştı ve bu değer (bilinçli olarak ya da değil) insan hakları hareketinin entelektüel dürüstlüğüydü. Vakıf'ın insan hakları hareketi içinde yer alma fakat 'politikanın dışında durma' kararı, belgeledikleri şiddetin temelini oluşturan soruyu yöneltmesini neredeyse imkânsız kılan bir zemin doğurmuştu: Bütün bu zulümler neden ve kimin çıkarları uğruna işleniyordu acaba?

Bu konunun atlanması, olağanüstü derecede sancılı olan doğum koşullarını büyük ölçüde kusursuz göstererek, serbest piyasa devrimi tarihinin anlatılma tarzında çirkin bir rol oynadı. Aynen Chicago iktisatçılarının işkence konusunda söyleyecek bir şeylerinin bulunmaması gibi (bunun kendi uzmanlık alanlarıyla hiçbir ilgisi yoktu!), insan hakları gruplarının da, ekonomi alanda gerçekleşen radikal değişimler konusunda söyleyecek çok az şeyleri vardı (bunlar dar yasal yetki alanlarının dışında kalıyordu).

Baskı altına alınayla iktisatçıların gerçekte tek bir birleşik proje içinde yer aldıkları şeklindeki düşünce bu dönemle ilgili bir tek raporda yansımıştı: *Brasil: Nunca Mais.* Önemli ölçüde hem devletten hem de yabacı vakıflardan bağımsız olarak yayınlanan tek hakikat komisyonu raporuydu bu. Rapor, ülke hâlâ diktatörlük koşulları altındayken, müthiş derecede yürekli avukatlar ve Kilise aktivistleri tarafından o yıllarda gizli bir şekilde fotokopileri alınan askeri mahkeme kayıtlarına dayanmaktaydı. Yazarlar en tüyler ürpertici suçlardan bazılarını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serdikten sonra, başkalarının özenle kaçındığı temel bir soruyu ortaya koyuyorlardı: Neden? Tabii kendileri bu soruya doğal bir biçimde cevap vermekteydiler: "Ekonomi politikası nüfusun en kalabalık kesimleri arasında aşırı derecede tepki gördüğünden, zor kullanılarak uygulanması gerekmişti."[373]

373) São Paulo Başpiskoposu, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979,* ed. Joan Dassin, çev. Jaime Wright (Austin: Texas University Press, 1986), s. 50.

Diktatörlük döneminde böylesine derinlere kök salan radikal ekonomi modeli, onu uygulayan generallerden daha sert bir öze sahip olduğunu gösterecekti. Askerlerin kışlalarına dönmelerinden ve Latin Amerikalılara bir kez daha kendi hükümetlerini seçme hakkı tanındıktan uzun bir süre sonra bile Chicago Okulu mantığı sıkı bir biçimde kendisini muhafaza etti.

Arjantinli gazeteci ve eğitimci Claudia Acuna bana, 1970'ler ve 1980'lerde şiddetin cuntanın amacı değil aracı olduğunu tam olarak anlamanın ne kadar zor olduğunu söylemişti. "İnsan hakları ihlalleri öylesine acımasız, öylesine inanılmazdı ki, elbette onların önüne geçilmesi öncelikli bir konuydu. Aslında biz gizli işkence merkezlerini ortadan kaldırırken, ortadan kaldırdığımız şey ordunun başlatıp bugüne kadar devam ettirdiği ekonomi programıydı."

Rodolfo Walsh'ın öngördüğü gibi, 'planlı sefalet'le çalınan insanların sayısı, kurşunların aldığından daha fazla olacaktı sonunda. Bir bakıma, 1970'lerde Latin Amerika'nın Güney Koni'sinde meydana gelen şey, burasının olağanüstü derecede şiddete dayalı bir silahlı soygun yeriyken bir cinayet sahnesi olarak görülmesiydi. "Sanki bu kan, kaybedilenlerin kanı, ekonomik programın maliyetini gizliyordu," demişti bana Acuna.

'İnsan hakları'nın siyasetten ve ekonomiden gerçekten ayrılıp ayrılamayacağı konusundaki tartışma Latin Amerika'da yeni değildir; devletler ne zaman işkenceyi bir politika silahı olarak kullansalar hemen su yüzüne çıkan sorulardır bunlar. Etrafını saran gizemine ve politikanın ötesinde yer alan aykırı bir davranış olarak ele alma yönündeki anlaşılabilir dürtüye rağmen, işkence özellikle karmaşık ya da gizemli bir olgu değildir. En kaba zorlama türünün bir aracı olan işkence, yerel despotlar ya da yabancı işgalciler yönetmek için ihtiyaç duydukları rızayı elde edemedikleri zaman büyük bir öngörülebilirlikle ortaya çıkar: Filipinler'de Marcos, İran'da Şah, Irak'ta Saddam, Cezayir'de Fransızlar, işgal altındaki topraklarda İsrailliler, Irak ve Afganistan'da ABD. Bu liste uzatıldıkça uzatılabilir. Mahkûmlara yaygın şekilde kötü davranılması gerçekte, politikacıların, yönettikleri halk kitlele-

rinin büyük çoğunluğunca kabullenilmeyen bir sistem (siyasal, dinsel ya da ekonomik sistem) dayatmaya çalışmalarının açık bir göstergesidir. Aynen çevrebilimcilerin ekosistemleri bitkilerin ve kuşların belli 'gösterge türleri'nin varlığıyla tanımlamaları gibi, işkence de, anti-demokratik bir projeyle derinden bağlantılı bir rejimin (hatta bu rejim seçimler sayesinde de iktidara gelmiş olabilir) 'gösterge türü'dür.

Sorgulamalar sırasında bilgi elde etmenin bir aracı olarak işkencenin güvenilmezliği kötü bir şöhrete sahiptir, fakat halk kitlelerini terörize etme ve kontrol altında tutmanın bir aracı olarak da hiçbir şey işkence kadar etki yaratmamaktadır. İşte bu sebepledir ki, Cezayirliler, 1950'ler ve 1960'larda kendi askerlerinin özgürlük savaşçılarını elektrikli sandalyeye oturtarak idam ettikleri ve su işkencesi uyguladıkları yönünde gelen haberler karşısında ahlâki tepkilerini gösteren (ve bunun yanında, bu kötü muamelelerin sebebi olan işgali sona erdirmek için kıllarını kıpırdatmayan) Fransız liberallerine katlanamıyorlardı.

Hapishanede vahşice tecavüz edilen ve işkence yapılan bazı Cezayirlilerin savunmasını yapan Fransız avukat Giséle Halimi 1962'de öfkeli bir dille şu satırları kaleme almıştı: "Söylenen sözler aynı eski klişeydi: Cezayir'de işkence uygulanmaya başlandığından beri halkın tepkisi karşısında hep aynı kelimeler, aynı kınama ifadesi, aynı imzalar kullanılıyor, aynı vaatlerde bulunuluyordu. Otomatik rutin ne bir elektrot setini ne su hortumlarını kaldırdı; ne de bu yöntemi kullananların gücüne zerrece engel oldu." Aynı konu üzerine yazan Simone de Beauvoir şu sonuca varıyordu: "'Aşırılıklar' ya da 'kötü muameleler'e ahlâk adına karşı çıkmak, etkin bir suç ortaklığı anlamına gelen bir hatadır. Burada 'kötü muameleler' ya da 'aşırılıklar' yoktur, çok yaygın bir *sistem* vardır sadece."[374]

Beauvoir'ın işaret ettiği nokta, insani olmayan bir işgal eylemiydi; insanları iradelerine rağmen yönetmenin insani bir tarzı yoktur. Beauvoir yazısında iki seçenek var diyor: işgali ve onun hayata geçirilmesi için gerekli olan bütün yöntemleri kabullen-

374) Simone de Beauvoir ve Gisèle Halimi, *Djamila Boupacha*, çev. Peter Green (New York: McMillan, 1962), s. 19, 21, 31.

mek ya da "karşı çıkmak; sadece belli özgül uygulamalara değil, onları benimseyen ve temelini oluşturan daha büyük amaca karşı çıkmak". Aynı kesin seçenek bugün Irak'ta ve İsrail/Filistin'de görülebilir ve bu, 1970'lerde Güney Koni'de sunulan tek seçenekti. İnsanları kendi iradelerine rağmen işgal altında tutmanın hiçbir şefkatli, yumuşak tarzı bulunmadığı gibi, milyonlarca insanın elinden onurlu bir şekilde yaşamaları için ihtiyaç duydukları şeyleri almanın da barışçı bir yolu yoktur (oysa Chicago Boys'un yapmaya karar verdiği şey tam da buydu). İster toprakla ister hayat tarzıyla ilgili olsun, soygun yapmak zor kullanmayı ya da en azından inandırıcı bir tehditte bulunmayı gerektirir ve sık sık da böylesi yöntemlere başvurulması gerekir. İşkence iğrenç bir şeydir, fakat sıklıkla da özel bir amacı gerçekleştirmenin oldukça mantıklı bir yoludur; hatta gerçekte bu amaçları gerçekleştirmenin tek yolu olabilmektedir. İşte bu noktada, o zamanlar Latin Amerika'da pek çok kimsenin soramadığı ciddi bir soru da formüle edilmiş olmaktadır: Neo-liberalizm yapısı gereği şiddete dayanan bir ideoloji midir ve bu hedeflerle ilgili olarak, peşinden insan hakları temizliği operasyonları getiren bu vahşi siyasal temizleme dönemini zorunlu kılan bir etken söz konusu mudur?

Bu soruyla ilgili olarak en canlı tanıklıklardan birisi, karısı, çok sayıda arkadaşı ve aile bireyleri gibi kendisi de işkenceden geçirilip beş yıl hapishanede kalan tütün üreticisi ve Arjantin Tarım Birlikleri'nin genel sekreteri olan Sergio Tomasella'dan gelmektedir.* Tomasella 1990 yılında bir gece, diktatörlük döneminde insan hakları ihlallerine kulak veren ve dokunulmazlık yasasına karşı çıkan Arjantin Kürsüsü'ne konuşmasıyla katkıda bulunmak amacıyla, kırsal kesimde bulunan Corrientes'ten otobüse binerek Buenos Aires'e gitmiş. Tomasella'nın tanıklığı diğerlerinden farklı olmuş. Çiftlik kıyafeti ve çizmeler giymiş şehirli dinleyicilerin karşısına geçmiş ve kendisinin, kooperatifler oluşturmak üzere toprak isteyen yoksul köylülerle, bölgesindeki toprakların yarısına sahip olan çok güçlü toprak sahipleri arasında

*) Bu bölüm için Marguerite Feitlowitz'in esin kaynağı oluşturan kitabı *A Lexion of Terror* adlı kitabına çok şey borçluyum.

uzun zamandır süren savaşın bir mağduru olduğunu açıklamış. Konuşma şöyle devam etmiş: "Kızılderililerin topraklarını ellerinden alanlar, kendi feodal yapılarını kullanarak bizi baskı altında tutmaya devam ediyorlar."[375]

Sergio Tomasella ısrarlı bir şekilde, kendisinin ve Arjantin Birlikleri'nde yer alan arkadaşlarının karşılaştıkları kötü muamelelerin, bedenlerinin parçalanması ve aktivist ağlarının yok edilmesinin, hizmet ettiği büyük ekonomik çıkarlardan ayrı düşünülemeyeceğini söylüyordu. Tomasella, kendisine kötü muamele eden askerlerin adını vermek yerine, Arjantin'in süregiden ekonomik bağımlılığından fayda sağlayan yerli ve yabancı şirketlerin adlarını sıralamayı tercih etmekteydi: "Yabancı şirketler bize ürün dayatıyorlar, yeryüzünü kirleten kimyasal maddeler dayatıyorlar, teknoloji ve ideoloji dayatmasında bulunuyorlar. Bütün bunlar toprakları elinde bulunduran ve politikayı kontrol altında tutan oligarşi sayesinde gerçekleştirilmektedir. Fakat şunu unutmamamız gerekir ki, bu oligarşi de yine aynı tekeller, aynı Motors, Monsanto, Philip Morris tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Açıklamak üzere geldiğim şeyler bunlardır. Bu kadar."

Salon alkıştan yıkılıyordu. Tomasella tanıklığını şu sözlerle bitirmişti: "Doğrunun ve adaletin er geç zafer kazanacağına inanıyorum. Bunun gerçekleşmesi nesiller alacaktır. Bu kavgada öleceksem, ölmeye hazırım. Ama bir gün zafer bizim olacaktır. Ben düşmanın kim olduğunu biliyorum, düşman da benim kim olduğumu biliyor."[376]

Chicago Boys'un 1970'lerdeki ilk macerası insanlığa karşı bir uyarı işlevi görüyordu: Sahip oldukları fikirler, tehlikeli fikirlerdi. İdeolojilerinin ilk laboratuvarlarında işlenen suçlardan sorumlu tutulması konusunda başarısız kalınması nedeniyle, pişmanlık duymayan ideologların bu alt-kültürüne muafiyet sağlanmış oluyor, bir sonraki fetihleri için dünyada temizlik yapma konusunda serbestlik kazanıyorlardı. Bugünlerde bir kez daha şirketler eliyle gerçekleştirilen katliamlara tanıklık etmek-

375) Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), s. 113.
376) Feitlowitz'in açıklıkla ilgili çevirisinde çok küçük bir değişiklik yaptım. Feilowitz, *A Lexicon of Terror*, s. 113-115.

teyiz ve çeşitli ülkeler, kendilerini 'serbest piyasa' ekonomileri modeline sokmak için harcanan örgütlü çabaların yanı sıra, muazzam bir askeri şiddete maruz kalmaktadırlar; kaybedilmeler ve işkenceler bütün şiddetiyle geri dönmüş durumdadır. Ve bir kez daha, serbest piyasalar kurma hedefleri ile bu vahşete ihtiyaç duyulmasının amaçları sanki birbiriyle tamamen ilgisizmiş gibi davranılmaktadır.

3. BÖLÜM

DEMOKRASİYİ AYAKTA TUTMAK

YASALARDAN YAPILMIŞ BOMBALAR

"Uluslar arasında süren silahlı çatışma bizi dehşete düşürmektedir. Fakat ekonomik savaş silahlı bir çatışmadan daha evla değildir. Cerrahi bir operasyona benzemektedir bu. Ekonomik savaş uzun süreli işkence demektir. Ve bu savaşın yol açtığı tahribatlar, yerinde bir nitelendirmeyle, savaş literatüründe anlatılanlardan daha az değildir. Sadece öldürücü sonuçlarına alıştığımız için ötekinin üzerine fazla kafa yormuyoruz... Savaş karşıtı hareket ses getirmektedir. Ben bu hareketin başarıya ulaşması için dua ediyorum. Fakat hareket bütün kötülüğün (insanın açgözlülüğünün) köküne inemeyip başarısızlığa uğrar diye, duyduğum korkunun içimi kemirmesine de engel olamıyorum."

(M.K. Gandhi, "Non-Violence –The Greatest Force", 1926)

6
BİR SAVAŞIN KURTARDIKLARI

THATCHERİZM VE FAYDALI DÜŞMANLARI

"Egemen, acil bir durum karşısında karar verebilendir."
(Carl Schmitt, Nazi avukatı)[377]

Chicago Okulu'nun koruyucu meleği Frederich Hayek 1981'de Şili'ye yaptığı bir ziyaretten dönerken, Augusto Pinochet ve Chicago Boys'dan çok etkilenmiş ve oturup Britanya başbakanı olan arkadaşı Margaret Thatcher'e bir mektup yazmıştı. Hayek ona, Britanya'nın Keynesci ekonomisini değiştirmek üzere bu Güney Amerika ülkesini model olarak kullanmasını tavsiye ediyordu.

Thatcher ve Pinochet daha sonra arkadaş olacaklardı ve Thatcher İngiltere'deyken soykırım, işkence ve terörizm suçlamalarıyla karşı karşıya kalarak ev hapsinde tutulan yaşlı generale ünlü ziyaretini gerçekleştirecekti.

Britanya başbakanının 'Şili ekonomisinin dikkate değer başarısı' olarak nitelendirdiği şeyle çok iyi aşinalığı vardı; onu, "pek çok dersler çıkarabileceğimiz çarpıcı bir ekonomik reform örne-

377) Peter Sillem tarafından çevrilmiştir. Carl Schmitt, *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* (1922, yeniden basım, Berlin: Duncker and Humblot, 1993), s. 13.

ği" olarak tanımlıyordu. Ancak Pinochet'ye duyduğu hayranlığa rağmen, Hayek ona, kendisinin gıptayla baktığı şok terapisi politikalarını önerdiğinde Thatcher bu tedbirlere pek inanmış gözükmüyordu. Başbakan Şubat 1982'de entelektüel gurusuna özel bir mektup yazarak mevcut sorunu çok açık bir dille şöyle anlatmıştı: "Sanırım şu söyleyeceklerime katılırsınız, demokratik kurumlarımıza ve ileri derecede rıza arama gerekliliğine sahip olduğumuz Britanya'da, Şili'de benimsenen önlemlerden bazılarını kabul etmek kesinlikle mümkün değildir. Bizim yapacağımız reformun geleneklerimize ve anayasamıza uygun olması gerekir. Süreç bazen sancı verecek kadar yavaş işleyebiliyor."[378]

Chicago tarzı bir şok terapisinin İngiltere gibi bir demokraside uygulanmasının mümkün olmaması önemli bir noktaydı. Thatcher ilk döneminin üçüncü yılına girerken kamuoyu anketlerinde düşüşe geçtiği bir sırada, Hayek'in önerdiği türden radikal ve halkın hoş karşılamadığı adımlar atarak bir sonraki seçimleri kaybetme riskini göze alamazdı.

Hayek ve temsil ettiği hareket açısından hayal kırıklığı yaratan bir değerlendirmeydi bu. Güney Koni'deki deney, az sayıda oyuncu için olsa da, çok özel kârlar yaratmıştı ve küresel çaplı çokuluslu şirketlerin yeni sınırlara karşı giderek artan, muazzam bir iştahı vardı; bu iştah sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, devletlerin kârlı bir şekilde işletilebilecek daha kazançlı varlıkları (telefon şirketleri, havayolları, televizyonlar, elektrik santralleri) kontrol altında tuttukları Batı'daki zengin ülkeler için de geçerliydi. Zenginler dünyasında bu gündemin şampiyonluğunu yapabilecek biri çıkarsa, bu kişinin ya İngiltere'nin Thatcher'ı ya da Amerika'nın Başkan'ı olacağı kesindi.

Fortune dergisi 1981 yılında, "Şili'nin Cesur Yeni Reaganomics Dünyası"nın erdemlerine övgüler düzen bir makale yayınladı. Santiago'nun 'göz kamaştıran, lüks mallarla dolu dükkânları'nı ve parıl parıl parlayan son model Japon arabalarını öve öve bitiremeyen derginin, kenar mahallelerin yaşadığı bunalımdan ve patlamaya hazır bir hale geldiğinden haberi yoktu. Nitekim, yazıda

378) "Correspondence in the Hayek Collection", Kutu 101, Dosya 26, Hoover Enstitüsü Arşivleri, Palo Alto, CIA. Thatcher'in mektubu 17 Şubat tarihini taşımaktadır. Greg Grandin'e teşekkür ederiz.

"Ekonomi ortodoksluğu konusunda Şili deneyinden neler öğrenebiliriz?" sorusu soruluyor ve hemen doğru cevap yapıştırılıyordu: "Geri kalmış küçük bir ülkenin rekabet üstünlüğü teorisiyle gelişmeyi başarması mümkünse, bizim müthiş derecede daha becerikli ekonomimizle başarı sağlanacağı kesindir."[379]

Ancak Thatcher'ın Hayek'e yazdığı mektupta da açıkça görüldüğü üzere, iş bu kadar basit değildi. Seçimle gelmiş liderlerin seçmenlerin kendilerinin düzenli olarak değerlendirmeye tabi tutulan iş performansları konusunda ne düşüneceğine kafa yormaları gerekiyordu. 1980'lerin başlarında, hatta Reagan'la Theatcher'ın iktidara geldikleri ve Friedman'ın onlara etkili bir danışman olarak hizmet ettiği zaman bile, Güney Koni'de vahşi bir şiddet kullanılarak uygulanan radikal ekonomik gündemin Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hayata geçirilmesinin mümkün olduğu çok kesin değildi.

On yıl önce Friedman ve hareketi başka birisinin değil, bu konuda onay vereceği beklenilen Richard Nixon'ın elindeki ABD'de büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Nixon Chicago Boys'un Şili'de iktidara gelmesine katkıda bulunmuş olsa da, ülke içinde çok farklı bir yol izliyordu: Friedman'ın asla affetmeyeceği bir tutarsızlıktı bu. Nixon 1969'da işbaşına geldiği zaman, Friedman nihayet 1930'ların Yeni Düzen'inin mirasına karşı ülke içinde kendi karşı-devrimini başlatma fırsatını yakaladığını düşünmüştü. Friedman Nixon'la ilgili olarak, "Çok az başkan benimkiyle daha uyumlu bir felsefe dile getirme noktasına gelmişti," diye yazıyordu.[380] Bu iki insan Oval Ofis'te düzenli olarak görüşmüşlerdi ve Nixon ekonomi alanındaki kilit görevler için Friedman'la aynı görüşe sahip bazı arkadaşlarıyla meslektaşlarının isimlerini saymıştı. Bu isimlerden birisi, Nixon'a hizmet etmesi için görev alması konusunda yardımcı olduğu Chicago profesörü George Shultz'du; diğeriyse Donald Rumsfeld'di ve bunların dışında otuz yedi isim daha sayılıyordu. Rumsfeld 1960'larda Chicago Üniversitesi'ndeki seminerlere ve daha son-

379) Peter Dworkin, "Chile's Brave New World of Reaganomics", *Fortune*, 2 Kasım 1981.
380) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 387.

ra saygılı bir ifadeyle söz ettiği toplantılara katılmıştı. Rumsfeld dahası, Friedman ve meslektaşlarını 'bir dahiler grubu' şeklinde nitelendiriyordu, kendisi ve kendi kendilerini 'genç yupiler' diye tanımlayan arkadaşları "onların ayaklarına gidip bir şeyler öğrenirlerdi... Ben çok ayrıcalıklı bir kişiydim".[381] Friedman'ın, Başkan'la birlikte politika oluşturan ve güçlü bir şahsi rapor hazırlayan üç gerçek müritle birlikte, kendi fikirlerinin dünyanın en güçlü ekonomisinde uygulamaya sokulmak üzere olmasına inanmasının çok haklı sebepleri bulunuyordu.

Fakat 1971'de ABD ekonomisi çöktü; işsizlik yüksek oranlara ulaştı ve enflasyon nedeniyle fiyatlar yukarıya çekildi. Nixon, eğer Friedman'ın laissez-faire tavsiyesine uyarsa, milyonlarca öfkeli vatandaşın seçimlerde kendisine oy vermeyeceğini biliyordu. Bu yüzden kira ve petrol gibi temel ihtiyaçların fiyatlarına sınırlama getirmeye karar verdi. Friedman öfke içindeydi: Muhtemel yönetim 'çarpıklıklar'ı içinde mutlak anlamda en kötüsü, fiyat denetimleriydi. Friedman böylesi denetimleri, "bir ekonomik sistemin işlev görme kapasitesini yok eden kanser hastalığı" olarak nitelendiriyordu.[382]

İşin daha da utanç verici tarafı, Keynesci uygulamacıların kendi müritleri olmasıydı. Rumsfeld ücret-ve-fiyat denetim programının sorumluluğunu üslenmişti ve o zamanlar Yönetim ve Bütçe Dairesi'nin başkanı olan Shultz'a cevap veriyordu. O sırada, Friedman Beyaz Saray'da bulunan Rumsfeld'i çağırıp eski 'genç talebesi'ni azarladı. Rumsfeld'e göre, Friedman ona, "Şu an yapmakta olduğun şeyden vazgeçeceksin," şeklinde talimat vermişti. Acemi bürokrat da hocasına, bu uygulamanın işe yaradığını söyleyerek karşılık verecekti; enflasyon düşüyordu, ekonomi büyüyordu. Aldığı bu cevap karşısında, "Suçların en büyüğüdür bu," diyerek öfkesini ortaya koyan Friedman şöyle söylüyordu: "İnsanlar bunu sizin yaptığınızı düşünecekler. ... Yanlış dersler çıkaracaklar."[383]

---

381) Donal Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman*, Beyaz Saray Washington, DC, 9 Mayıs 2002.

382) Milton Friedman, "Economic Miracles," *Newsweek*, 21 Ocak 1974.

383) Konuşma metninde bir hata bulunmaktadır. Rumsfeld'den, "Yapılan yanlışlardan dersler çıkarmasını öğreneceklerdir," şeklinde bir alıntı yapılmaktadır. Kafa karışıklığına meydan vermemek için yeniden basımı bir kenara bıraktım. Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman.*

Gerçekten de öyle oldu ve Nixon ertesi yıl halkın oylarının yüzde 60'ını alarak yeniden başkanlığa seçildi. Başkan ikinci döneminde, endüstriye daha ileri derecede çevre ve güvenlik standartları getirerek Friedman'ın ortodoksluklarının daha fazla bir kısmını dilim dilim doğradı. Bununla da yetinmedi, "Biz artık Keynesciyiz," diyerek o ünlü açıklamasını yaptı.[384] Bu ihanetin etkisi öylesine derindi ki, Friedman daha sonra Nixon'ı, "Yirminci Yüzyıl'daki Amerika Birleşik Devletleri başkanlarının en sosyalisti" şeklinde tanımlayacaktı.[385]

Nixon dönemi Friedman adına acı bir ders olmuştu. Chicago Üniversitesi profesörü, kapitalizmle özgürlüğün eşitlenmesi üzerine bir hareket inşa etmişti, fakat özgür halk kendisinin tavsiyelerine uyan politikacılara oy vermemişti. Daha da kötüsü, saf serbest piyasa doktrinini uygulamaya sokmaya hazır olan hükümetler sadece diktatörlüklerdi (özgürlüğün açıkça kaldırıldığı yerler, yani). Dolayısıyla, ülke içinde ihanete uğramış olmanın acısını yaşayan Chicago Okulu'nun ışık saçan bilginleri 1970'lerde cuntaların iktidarı zorla aldığı yerlere yöneldiler. Sağcı askeri diktatörlüklerin iktidarda bulunduğu neredeyse her yerde Chicago Boys'un varlığını hissetmek mümkündü. Harberger 1976'da Bolivya'nın askeri rejimine danışmanlık yaptı ve üniversitelerin cuntanın denetiminde olduğu 1979'da Arjantin'in Tucuman Üniversitesi'nden fahri doktorluk unvanı aldı.[386] Üstüne üstlük, Friedman'ın, piyasa ekonomisine geçmeye karar verdiği zaman baskıcı Çin Komünist Patrisi'ne bir ekonomik liberalleşme programı hazırladığı bir sırada, Harberger daha uzak bir yere giderek Endonezya'da Suharto ve Berkeley Mafyası'na danışmanlık yaptı.[387]

California Üniversitesi'nde sadık bir neo-liberal siyaset bilimcisi olan Stephan Haggard, "gelişen dünyadaki en geniş yelpazeli reform çabalarından bazılarının askeri cuntaların işbaşına gelmesinin ardından başlatılmasının üzücü bir ger-

384) Henry Allen, "Hayek, the Answer Man", *Washinton Post*, 2 Aralık 1982.
385) 1 Ekim 2000 tarihinde Milton Friedman'la *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org.
386) Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, Kasım 2003, www.econucla.edu.
387) *A.g.y.* Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 607-609.

çok olduğu"nu kabul ediyor, Güney Koni ve Endonezya'ya ek olarak listeye Türkiye, Güney Kore ve Gana'yı da ekliyordu. Diğer başarı hikâyeleri askeri cuntalar sonrasında değil, Meksika, Singapur, Hong Kong ve Tayvan gibi tek partili devletlerde gerçekleşiyordu. Haggard, Friedman'ın temel tezinin doğrudan çelişkisinin bir ifadesi olarak, "İyi şeyler (demokrasi ve piyasaya yönelik ekonomi politikası gibi) her zaman birarada gitmiyor," sonucuna varıyordu.[388] Gerçekten de, 1980'lerin başında serbest piyasanın bütün hızıyla gittiği çok partili bir demokrasinin *tek bir örneği yoktu.*

Gelişmekte olan dünyanın solcuları uzun süredir gerçek demokrasinin, şirketlerin seçimleri satın almalarına engel olan adil kurallarla birlikte, zorunlu olarak zenginliğin yeniden dağıtımına adanmış hükümetlerle sonuçlanacağını savunuyorlardı. Mantık yeterince basittir: Bu ülkelerde zenginlerden çok daha fazla yoksul insan vardır. Küçülen bir ekonomik politika değil, toprakları doğrudan doğruya yeniden dağıtan ve ücretleri yükselten politikalar yoksul bir çoğunluğun çok açık bir şekilde kendi çıkarınadır. O takdirde bütün yurttaşların oy kullanma hakkı olacak, adil bir süreç izlenecek ve seçmenler kendilerine daha fazla serbest piyasa vaadi değil, iş ve toprak verme ihtimali daha yüksek olan politikacıları tercih edeceklerdir.

Friedman bütün bu sebeplerden dolayı entelektüel bir paradoksa düşerek epeyce bir zaman harcadı: Adam Smith'in görüşünün mirasçısı olan Friedman ateşli bir şekilde, insanlara bireysel çıkarların yön verdiğine ve toplumun, bireysel çıkarın hemen hemen bütün faaliyetleri yönetmesine imkân sağlandığı zaman en iyi şekilde çalıştığına inanıyordu. Ancak sıra oy verme denen küçük bir faaliyete geldiğinde bu küçük ayrıntı hariç tutuluyordu. Dünyadaki pek çok insan, ya çok yoksul koşullarda ya da kendi ülkelerindeki (ABD'deki dahil) ortalama gelir düzeyinin altında yaşadığından, seçimlerde kendilerine zenginliği ekonominin tepesinden aşağıya doğru yeniden dağıtacak

388) *The Political Economy of Reform*, ed. John Williamson (Washington, DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 467.

politikacılara oy vermek, onların kısa vadeli bireysel çıkarları arasında yer almaktaydı.[389] Friedman'ın uzun zamandır arkadaşlık yaptığı, monetarist bir ekonomist olan Alan Meltzer sorunu şu şekilde koymaktadır: "Oylar gelirlerden daha eşit dağıtılır... Orta ya da alt düzeyde geliri olan seçmenler kendilerine gelir transfer edilmesi sayesinde kazanç elde ederler." Meltzer bunu, "demokratik yönetim ve siyasal özgürlüğün maliyetinin bir parçası olarak tanımlıyor, fakat "Friedman'ların [Milton ve eşi, Rose] bu güçlü akıma karşı çıktığı"nı söylüyordu. "Onlar bu akımı ne durdurabildiler ne de tersine çevirebildiler, fakat insanların ve politikacıların düşünme ve davranış ortaya koyma tarzlarını birçok şeyden daha fazla etkilediler."[390]

Atlantik'in öte yanında Thatcher, 'mülkiyet toplumu' olarak bilinen yaklaşımın şampiyonluğunu yaparak Friedmancılığın İngiliz versiyonunu yaratma çabasına girmişti. Bu çabalar, Thatcher'ın devletin konut pazarında yer almaması gerektiğine inanarak felsefi gerekçelerle karşı çıktığı, Britanya'nın toplu konut ya da sosyal konutları üzerine yoğunlaşıyordu. Sosyal konutlar, kendi bireysel ekonomik çıkarlarına uygun bulmadıkları için Muhafazakârlara oy vermeyecek insan tipleriyle doldu. Thatcher, konut konseylerinin piyasaya girmeleri halinde, yeniden dağıtıma karşı çıkan daha zengin insanların çıkarlarıyla özdeşleşmeye başlayacaklarına inanıyordu. Thatcher kafasındaki bu düşünceyle toplu konut sakinlerine, oturdukları evlerini düşük oranlarda satın almaları için güçlü teşvikler sundu. Ev sahibi olamayacak durumdayken ev sahibi olanlar öncekinden neredeyse iki kat fazla kiralarla yüz yüze geldiler. Bu, bir böl ve yönet stratejisiydi ve işe yarıyordu: Kiracılar Thatcher'a karşı çıkmaya devam ettiler, Britanya'nın büyük şehirlerinin sokaklarında evsizlikte gözle görülür bir artış vardı, fakat anketler yeni ev sahibi olanların

389) Carmen DeNavas-Walt, Bernadette D. Proctor, Cheryl Hill Lee, ABD İstatistik Bürosu, *Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States: 2005*, Ağustos 2006, www.cencus.cia.gov.

390) Allan H. Meltzer, "Choosing Freely: The Friedman's Influence on Economic and Social Policy", *The Legacy of Milton and Rose Friedman's Free to Choose*, ed. M. Wynne, H. Rosenblum ve R. Formaini (Dallas: Dallas Merkez Federal Bankası, 2004), s. 204, www.dallasfed.org.

yanından çoğunun parti üyeliklerini Muhafazakârlar'dan yana kaydırdıklarını göstermekteydi.[391]

Emlak satışları, demokrasi içindeki aşırı sağ ekonomi açısından bir umut ışığı sunmakla birlikte, Thatcher geride bıraktığı bir döneminin ardından koltuğunu kaybetme bakımından dengeleri hâlâ koruyordu. 1979'da "İşçi Partisi çalışmıyor" sloganını kullanıyordu, fakat 1982'ye gelindiğinde, aynen enflasyon oranında olduğu gibi, gözünün önünde işsizlik ikiye katlandı.[392] Ülkenin en güçlü sendikalarından birisine, maden işçilerine el atmak istemiş ve başarısız olmuştu. Thatcher görevde bulunduğu üç yılın ardından, kişisel kabul görme oranının yüzde 25'e kadar düştüğünü gördü; bu oran aynı kademenin en alt seviyesinde bulunan George W. Bush'dan daha düşüktü ve kamuoyu yoklamaları tarihinde yer alan Britanya başbakanlarının sahip olduklarının da en düşüğüydü. Bir bütün olarak hükümetinin benimsenme oranıysa yüzde 18'e inmişti.[393] Genel seçimlere bir yıl varken ve Muhafazakârlar'ın en istekli oldukları toplu özelleştirme ve mavi yakalı sendikacıları dağıtma hedeflerini gerçekleştirmelerinden çok önce, Thatcherizm erken ve utanç verici bir sona yaklaşmış bulunuyordu. İşte, Thatcher'ın Hayek'e mektup yazarak, ona kibar bir üslûpla, Birleşik Krallık'ta Şili tarzı bir değişimin 'tamamen kabul edilemez' olduğunu bildirmesi bu sıkıntılı dönemindeydi.

Thatcher'ın felaketle sonuçlanan ilk dönemi, Nixon yıllarının verdiği derslerin teyit edilmesine yardımcı oluyordu: Chicago Okulu'nun radikal ve yüksek düzeyde kazançlı politikalarının demokratik bir sistemde ayakta kalamayacağı gerçeği bir kez daha doğrulanmıştı. Şurası açıkça görülmüştü ki, ekonomik şok terapisinin başarıyla uygulanması başka bir şok türünü daha gerekli kılmaktaydı: bir darbe şoku, ya da baskıcı bir rejim tarafından işkence odalarında uygulanan şok.

---

391) John Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, Cilt: 2 (Londra: Jonathan Cape, 2003), s. 174-175; Patrick Cosgrave, *Thatcher: The First Term* (Londra: Bodley Head, 1985), s. 158-159.

392) Kevin Jefferys, *Finest and Darkest Hours: The Decisive Events in British Politics from Churchill to Blair* (Londra: Atlantic Books, 2002), s. 208.

393) MORİ kamuoyu araştırmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. (Gallup, Thatcher için yüzde 23 oranını vermişti). "President Bush: Overall Job Raiting." www.pollingreport.com, 2 Ocak 2007'de girildi; Malcolm Rutherford, "1982: Margaret Thatcher's Year," *Financial Times* (Londra), 31 Aralık 1982.

Wall Street'teki manzara özellikle rahatsız ediciydi, çünkü 1980'lerin başında dünyanın dört bir yanındaki otoriteryan rejimler (İran, Nikaragua, Ekvador, Peru, Bolivya) çökmeye başlamıştı ve daha pek çoğu da muhafazakâr siyaset bilimcisi Samuel Huntington'ın demokrasinin 'üçüncü dalga'sı olarak adlandırdığı eğilime uyacaktı.[394] Bunlar kaygı verici gelişmelerdi; popülist politikalarla oy toplayıp destek sağlayan bir başka Allende'nin ortaya çıkması neyle engellenecekti?

Washington bu senaryonun 1979'da hem İran hem de Nikaragua'da oynanışını dehşetle izliyordu. İran'da ABD destekli Şah, solcularla İslamcıların oluşturduğu bir koalisyon tarafından devrilmişti. Bir yandan rehineler ve Ayetullah'larla ilgili hikâyeler haber konusu oluyor, diğer yandan da programın ekonomiyle ilgili tarafı Washington'da alarm zilleri çaldırıyordu. Hızla vahşi bir diktatörlüğe yönelen İslamcı rejim, hiç vakit kaybetmeden bankacılık sektörünü ulusallaştırdı ve ardından toprakların yeniden dağıtımı programını hayata geçirdi. Şah'ın serbest ticaret politikalarının tam tersine, ithalat ve ihracatlar üzerine de denetimler getirdi.[395] Bundan beş ay sonra Nikaragua'da Anastasio Somoza Garcia'nın ABD destekli diktatörlüğü, solcu Sandinist hükümeti ortaya çıkaran bir halk ayaklanmasıyla devrildi. Sandinist yönetim ithalatlara denetim uygulaması getirdi ve aynı İran'da olduğu gibi, bankacılık endüstrisini ulusallaştırdı.

Küresel serbest piyasa rüyası açısından ek bir olumsuz gelişmeydi bu durum. Friedmancılar 1980'lerin başlarında, devrimlerinin henüz on yaşını bile doldurmadan sona erişiyle yüz yüze geleceklerdi.

CAN SİMİDİ OLARAK SAVAŞA SARILMA

Hayek'e o mektubu yazmasından altı hafta sonra Thatcher'ın düşüncesini ve korporatist kampanyasının kaderini değiştiren bir gelişme meydana geldi: Arjantin 2 Nisan 1982'de Britan-

394) Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman OK: Oklahoma University Press, 1991).
395) Hossein Bashiriyeh, *The State and Revolution in Iran, 1962-1982* (New York: St Martin's Press, 1984), s. 170-171.

ya'nın sömürgeci yönetiminden yadigâr kalan Falkland Adası'nı işgal etti. Falkland Savaşı, ya da Arjantinliyseniz Malvinas Savaşı, tarihte kirli fakat oldukça küçük bir savaş olarak yer aldı. O zamanlar Falkland'ın stratejik bir önemi yok gibi görünüyordu. Arjantin kıyısı boyunca devam eden adalar kümesi Britanya'dan binlerce mil ötedeydi; beklenmesi ve korunması büyük bir maliyet getiriyordu. Bu adalardan Arjantin de bir parça yararlanıyor olmasına rağmen, sularında bir Britanya ileri karakolu mevkiine sahip olması nedeniyle, mevcut durumu ulusal gururuna yönelik bir hakaret saymaktaydı. Efsanevi Arjantinli yazar Jorge Luis Borges sert bir eleştiriyle bu toprak ihtilafını, 'iki kel adamın tarak kavgası' şeklinde tanımlamıştı.[396]

Askeri açıdan bakıldığında, on bir haftalık savaşın neredeyse hiçbir tarihsel öneminin bulunmadığı görülmektedir. Ancak burada gözden kaçan nokta, savaşın serbest piyasa projesi üzerindeki etkisinin muazzam derecede büyük olmasıydı: Thatcher'ın Batılı bir liberal demokrasiye ilk kez radikal bir değişim programı getirmek için ihtiyaç duyduğu siyasal kılıfı sağlayan Falkland Savaşı olmuştu.

Çatışmada yer alan iki tarafın da savaş istemek için haklı sebepleri yoktu. Arjantin ekonomisi 1982'de borçları ve yozlaşmasının ağırlığı altında kalarak çöküyordu ve insan hakları kampanyaları ivme kazanıyordu. General Leopoldo Galtieri'nin önderliğindeki yeni cunta hükümeti, devam eden demokrasi baskısına kızmaktan daha etkili olan tek şeyin anti-emperyalist duygu olduğunu hesapladı ve Galtieri, adalardan vazgeçmeleri yönündeki düşünceye karşı çıkıp, bunu Britanya'ya karşı ustaca bir şekilde sonuna kadar kullandı. Cunta, yeterli bir süre geçtikten sonra Arjantin'in mavi-beyaz renkli bayrağını kayalıklardan ibaret ileri karakol mevkiine dikince de bütün ülke halkı bu hareketi ayakta alkışladı.

Arjantin'in Falkland Adaları üzerinde hak iddia ettiği yönünde haberler geldiğinde Thatcher bu olaya siyasal kaderini değiştirmenin son umudu olarak sarıldı ve hiç vakit kaybetmeden Churchillvari savaş tarzına yöneldi. Thatcher o güne kadar Falk-

396) "On the Record," *Time*, 14 Şubat 1983.

land Adaları'na devlet hazinesine getirdiği mali yük nedeniyle dudak büküyordu. Adalar'a yapılan yardımları kesmiş ve donanmaya, Falkland'ı bekleyen silahlı gemiler dahil büyük kesintiler yapıldığını bildirmişti. Bu hareketler Arjantinli generallerce Britanya'nın bu toprak parçasından vazgeçtiğinin çok açık göstergeleri şeklinde okunmuştu. (Thatcher'ın biyografi yazarlarından biri, onun Falkland Adaları politikasını 'fiilen Arjantin'e yapılmış bir işgal davetiyesi' şeklinde nitelendiriyordu.)[397] Savaşa girilirken siyasal yelpazede yer alan eleştirmenler, Thatcher'ı orduyu kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanmakla suçladılar. İşçi Partisi milletvekili Tony Benn, "Riske atılan şeyin Falkland Adaları değil, daha çok Thatcher'ın kendi itibarıymış gibi göründüğü"nü söylerken, *Financial Times*, "Üzücü olan, meselenin çok hızlı bir şekilde, tartışma konusuyla hiç ilgisi olmayan Britanya'nın kendi içindeki siyasal farklılıklarla bağlantılı hale gelmesidir. Söz konusu olan, Arjantin hükümetinin gururu değildir sadece. Britanya'daki Muhafazakâr hükümetin devam etmesi, belki kurtuluşu da riske atılmış durumdadır," diye bildiriyordu.[398]

Hatta bayrak dikme olayındaki bütün bu sağlıklı sinizmle bile, askerler konuşlandırılır konuşlandırılmaz ülke, İşçi Partisi'nin aldığı bir kararda, Falkland Adaları'nı Britanya'nın solan imparatorluğunun ihtişamının son bir parıltısı olarak kucaklayan, 'şoven, militarist ruh hali' diye tanımladığı bir girdabın içine sürüklenmişti.[399] Thatcher pratikte, "Up Your Junta!" tişörtleri iyi satış yaparken, "Ditch the bitch!" haykırışlarının zayıflaması anlamına gelen ve ulusu etkisi altına alan 'Falkland Adaları'nın ruhu'na övgüler düzmekteydi.[400] Ne Londra ne de Buenos Aires bir kavgadan uzak durmak için herhangi bir çaba göstermişti. Thatcher Birleşmiş Milletler'i Bush ve Blair'in Irak Savaşı öncesinde yaptıkları kadar bir kenara bırakmıştı, yaptırımlara ya da müzakerelere aldırdığı bile yoktu.

---

397) Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, Cilt: 2, s. 128.
398) Leonard Downie Jr. ve Jay Ross, "Britain South Georgia Taken", *Washington Post*, 26 Nisan 1982; "Jingoism Is Not the Way", *Financial Times* (Londra), 5 Nisan 1982.
399) Tony Benn, *The End of an Era: Diaries 1980-90*, ed. Ruth Winstone (Londra: Hutchinson, 1992), s. 206.
400) Angus Deming, "Britain's Iron Lady", *Newsweek*, 14 Mayıs 1979; Jeffers, *Finest and Darkest Hours*, s. 226.

Thatcher kendi siyasal geleceği uğruna savaşıyordu ve bu yönde muazzam başarılar elde ediyordu. Başbakan, 225 İngiliz askeri ve 625 Arjantinlinin hayatına mal olan Falkland zaferinden sonra bir savaş kahramanı olarak takdim edildi ve 'Demir Lady' lakabı hakaret olmaktan çıkıp güçlü bir övgüye dönüştü.[401] Anketlerde elde ettiği rakamlar da buna uygun olarak değişmişti. Thatcher'm kişisel beğenilme oranı savaş sırasmdakinin iki katından fazlaydı; başlangıçtaki yüzde 25'ten, savaşın sonunda yüzde 59'a ulaşmıştı ve bu tablo ertesi yıl yapılan seçimlerde kesin bir zafer kazanılmasına yol açmıştı.[402]

Britanya ordusunun Falkland Adaları'na düzenlediği karşı-saldırısının kod adı Operation Corporate'di ve her ne kadar askeri bir mücadele için tuhaf bir ad olsa da, önsezili olmanın bir göstergesiydi bu. Thatcher tam olarak, savaştan önce Hayek'e imkânsız olduğunu söylediği korporatist devrimi başlatmak üzere elde ettiği zaferle sağlanan muazzam popülariteyi kullanıyordu. Maden işçileri 1984'te greve gittiklerinde Thatcher, Arjantin'le yapılan savaşın bir devamı olarak, ilgisizliği bir tarafa bırakıp benzer bir vahşi çözüm çağrısında bulundu. Ünlü açıklamasında şöyle söylüyordu: "Falkland Adaları'nda dışarıdaki düşmanla savaşmak zorunda kalmıştık ve şimdiyse çok daha zor fakat özgürlüğümüz adına tehlikeli olan içimizdeki düşmanla savaşmak zorundayız."[403] İngiliz işçilerini artık 'içimizdeki düşman' olarak nitelendiren Thatcher, bunun yanında, devletin bütün gücünü grevcilerin üstüne saldı; bu saldırılardan tek bir tanesinde, işçileri dağıtmak için çoğunluğu atlı olmak üzere 8 bin coplu çevik kuvvet polisi yer aldı ve bu saldırı yaklaşık 700 kişinin yaralanmasıyla sonuçlandı. Uzun süren grev boyunca yaralıların sayısı binleri buldu. *Guardian* muhabiri Seumas Milne grevin tam bir anlatımı olan *The Enemy Within: Thatcher's Secreet War Against the Miner* (İçimizdeki Düşman: Thatcher'ın Madencilere Karşı Gizli Savaşı) adlı kitabında Başbakan'm, sendika ve özellikle de onun mücadeleci başkanı Arthur Scargill'in gözetiminin artırılması için güvenlik servislerine baskı yaptığını belgelemektedir.

401) BBC News, "1982: First Briton Dies in Falklands Campaign", *On This Day, 24 April*, news.bbc.co.uk.
402) Rutherford, "1982".

Ortaya çıkan manzara, "Britanya'da görülen en istekli karşı-gözetim operasyonu"ydu.[403] Sendikaya çoklu gizli servis elemanları ve muhbirler sızıyor, bütün telefonları dinleniyor, evlere ve hatta liderlerinin sık sık uğradığı balık ve hatta patates kızartması satılan yerlere bile giriliyordu. Avam Kamarası'nda, her ne kadar kendisi bu suçlamayı inkâr etse de, sendikanın üst düzey yöneticisinin 'sendikayı işlevsizleştirmek ve sabotaj düzenlemek' için gönderilmiş bir M15 ajanı olduğu bile ileri sürülüyordu.[404]

Grev sırasında Birleşik Krallık maliye bakanı olan Nigel Lawson, Thatcher hükümetinin sendikayı kendi düşmanı olarak gördüğünü açıklamıştı. "Sanki 1930'ların sonundaki Hitler tehdidiyle karşı karşıya bulunuluyormuş gibi silahlanıldı," diyordu Lawson, on yıl sonra. "Hazırlıklı olmak gerekiyordu."[405] Aynı Falkland Adaları'nda olduğu gibi, pazarlıklarla pek kimsenin ilgilendiği yoktu, maliyetine bakılmaksızın kararlı bir şekilde sendikanın dağıtılmasına odaklanıldı (ve bir gün içinde bu göreve 3 bin polis daha ilave edilmişti, toplam maliyet muazzam büyüklükteydi). Çatışmanın ön saflarında yer alan polis çavuşu Colin Naylor bu durumu 'bir iç savaş' olarak nitelendiriyordu.[406]

Thatcher 1985'teki bu savaşı da kazanmıştı: İşçiler açlık grevine gidiyordu ve direnecek güçleri kalmamıştı; sonunda 966 kişi işten atıldı.[407] Britanya'nın en güçlü sendikası adına dayanılmaz bir felaket ve diğerlerine gönderilmiş açık bir mesajdı bu olay: Thatcher ülkenin aydınlanma ve ısınma ihtiyacını karşılayan maden işçilerini dağıtma arzusu duyuyorsa, onun getirdiği ekonomik düzeni kabul etmek daha az hayati öneme sahip ürün ve hizmetler üreten ve daha güçsüz olan sendikalar açısından direnişe kalkmak bir intihar olacaktı. Sunulan şey ne olursa olsun kabul etmek en iyisiydi. Ronald Reagan'ın, göreve gelme-

---

403) Michael Getler, "Dockers' Union Agrees to Settle Strike in Britain", *Washington Post*, 21 Haziran 1984.
404) "TUC at Blackpool (Miners's Strike): Labour Urged to Legislate on NUM Strike Fines", *Guardian* (Londra), 4 Eylül 1985; Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners* (Londra: Verso, 2004); Seumas Milne, "What Stella Left Out", *Guardian* (Londra) 3 Ekim 2000.
405) Seumas Milne, "MI5's Secret War", *New Statesman and Society*, 25 Kasım 1994.
406) *Coal War: Thatcher vs Scargill*, yönetmen: Lian O'Rinn, *Turning Points of History* dizisinin 8093 no'lu bölümü, televizyonda yayınlanma tarihi 16 Haziran 2005.
407) *A.g.y.*

sinden birkaç ay sonra hava trafik kontrolörlerinin başlattığı bir **greve** verdiği tepkiyle birlikte gönderdiği mesaja çok benzeyen **bir** mesajdı bu. Hiçbir bildirimde bulunulmadan, "İşten çıkarıldılar ve sözleşmeleri feshedilecektir," diyordu Reagan. Daha sonra ülkenin en temel konuma sahip işçilerinden 11,400 kişi tek hamlede işten atıldı (ABD işçi hareketinin etkisinden tamamen sıyrılması gereken bir şok).[408]

Thatcher Britanya'da Falkland Adaları'nda ve işçiler üzerinde kazandığı zaferi radikal ekonomik gündemini hayata geçirmek lehine büyük bir sıçrama gerçekleştirme aracı olarak kullandı. Hükümet 1984 ve 1988 arasında, British Petroleum'daki hisselerin satılmasının yanı sıra, aralarında British Telecom, British Gas, British Airways, British Airport Authority'nin de bulunduğu diğer şirketleri de özelleştirdi.

11 Eylül 2001'deki terör saldırıları nasıl gözden düşmüş bir başkan imajını canlandırıp muazzam bir özelleştirmeye başlama (Bush örneğinde, güvenliğin özelleştirilmesi, savaş ve yeniden yapılandırma) imkânı sunduysa, Thatcher da bir Batı demokrasisinde ilk kitlesel özelleştirme satışını başlatmak için Falkland Savaşı'nı kullandı. Bu, tarihsel sonuçları olan gerçek bir Operation Corporate idi. Thatcher'ın Falkland Savaşı'nı kullanması, bir Chicago Okulu iktisat programının yürütülmesi için askeri diktatörlüklere ve işkence odalarına ihtiyaç duyulmadığının ilk kesin kanıtıydı. Thatcher, etrafında mevzilenecek yeterli büyüklükte bir siyasal kriz sayesinde, bir demokraside sınırlı bir şok terapi versiyonunun uygulanmasının mümkün olduğunu kanıtlamıştı.

Fakat Thatcher ülkeyi birleştirmek için hâlâ bir düşmana, acil önlemlerine ve uyguladığı baskıya haklılık kazandıracak bir olağanüstü durumlar setine (kendisini zalim ve gerici birisi olmaktan ziyade, sıkı ve kararlı birisi olarak gösteren bir krize) ihtiyaç duyuyordu. Savaş onun amacına mükemmel bir şekilde hizmet etmişti, fakat Falkland Savaşı 1980'lerin başında, eski sömürge çatışmalarını hatırlatan anormal bir olaydı. Eğer 1980'li yıllar gerçekten yeni bir barış ve demokrasi çağının şafağı olma yolun-

408) Warren Brown, "U.S. Rules Out Rehiring Striking Air Controllers", *Washington Post*, 7 Ağustos 1981; Steve Twomey, "Reunion Marks 10 Years Outside the Tower", *Washington Post*, 2 Ağustos 1991.

da ilerleyecekse, pek çok kimsenin ileri sürdüğü gibi, o zaman küresel bir siyasal projenin temelini oluşturmak üzere Falkland Savaşı tarzındaki çatışmaların çok nadiren yaşanması gerekirdi.

Friedman şok doktrinini en iyi şekilde özetleyen çok etkili paragrafını 1982'de yazmıştı: "Gerçek değişimi ancak (gerçek ya da hissedilen) bir kriz yaratır. Kriz meydana geldiğinde, alınan önlemler onun etrafında yer alan düşüncelere bağlı olurlar. Temel görevimizin şu olduğuna inanıyorum: Mevcut politikalara alternatifler geliştirmek, onları, siyasal bakımdan imkânsız olan şeyler yine siyasal bakımdan kaçınılmaz hale gelinceye kadar canlı ve el altında tutmak."[409] Yeni demokratik dönemdeki hareketinin bir tür mantra'sı olacaktı bu ifade. Friedman'ın arkadaşı Alan Meltzer ise bunu felsefi bir temele oturmaya çalışıyordu: "Fikirler, değişimin katalizörü olarak işlev görmek için bir kriz bekleyen alternatiflerdir. Friedman'ın etkileme tarzı, düşüncelere meşruiyet kazandırmak, katlanılabilir kılmak ve fırsat doğduğunda denemeye değer hale getirmektir."[410]

Friedman'ın kafasındaki kriz türü, askeri değil ekonomik nitelikliydi. Onun anladığı şey normal koşullardaki, çatışan çıkarların gidip gelmesine bağlı ekonomik kararlardı: İşçiler iş ve ücret artışı isterler, işverenler vergi oranlarının düşürülmesini ve rahat bir ortam sağlanmasını talep ederler ve politikacılar da bu çatışan güçler arasında bir denge kurmaya çalışırlar. Ancak ekonomik bir kriz etkisini gösterir ve yeterince şiddetli olursa (para değer kaybeder, piyasa çöker, büyük bir resesyon yaşanırsa), her şey darmadağın olur ve politikacılar ulusal çapta acil bir duruma cevap verme adına gereken (ya da gerekli olduğu söylenen) her şeyi yapmakta özgür hale gelirler. Krizler bir bakıma 'demokrasinin serbest bölgeleri'dir: Başka bir deyişle, rıza arayışı ve konsensüs ihtiyacı duyulmayan zamanlarda politikada ortaya çıkan boşluklardır.

Piyasaların çökmesinin devrimci bir değişimin katalizörü işlevi görebileceği şeklindeki düşüncenin aşırı solda uzun bir tarihi

409) Milton Friedman, "Önsöz", *Capitalism and Freedom* (1962, yeniden basım, Chicago: Chicago University Press, 1982), s. ix.

410) J. McLane, "Milton Friedman's Philosophy of Economics and Public Policy", *Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday*, 25 Kasım 2002, www.chibus.com.

vardır; özellikle de paranın değer kaybetmesiyle yaşanan hiperenflasyon, kapitalizmi kendi yıkımına daha da yaklaştıran dev bir adımın atılmasını sağlar şeklindeki Bolşevik teoride.[411] İşte belli bir sekter solcu türünün, daha çok evanjelik Hıristiyanların Şükran Günü'nün geliş işaretlerini saptamaları gibi, kapitalizmin 'krizleri'ne kavuşacağı kesin şartların hesabını yapıp durmalarının sebebi bu teoridir. 1980'lerin ortalarında bu komünist düşünce güçlü bir canlanma yaşarken, Chicago iktisatçıları piyasa çöküşlerinin solcu devrimlerin gerçekleşmesini hızlandıracağı gibi sağcı karşı-devrimleri harekete geçirmek için de kullanılabileceğini ileri sürdükleri 'kriz hipotezi' şeklindeki teoriyi benimsemişlerdi.[412]

Friedman'ın krize olan ilgisi de, Büyük Bunalım'dan (piyasanın çöktüğü, daha önce söylediklerine kulak verilmeyen Keynes ve müritlerinin Yeni Düzen'e uygun çözümler şeklindeki düşünceleriyle hazır olarak bekledikleri zamandan) sonra solun elde ettiği zaferlerden ders çıkarma yönünde çok açık bir çabaydı. Friedman ve onun sponsor şirketleri 1970'lerde bu süreci, felaketlere karşı yapılan kendilerine ait benzersiz entelektüel hazırlıklarıyla taklit etmeye giriştiler. Ciddi projeler tasarlayıp, aralarında Miras ve Cato gibi yeni kurulan yerlerin de olduğu sağcı düşünce kuruluşları ağını oluşturdular ve Friedman'ın görüşlerini yaymak üzere en önemli araçlarını yaratarak, *Free to Choose* adlı on bölümlük FBS mini dizisini meydana getirdiler; bu diziye sponsorluk yapan dünyanın en büyük şirketlerinden bazıları şunlardı: Getty Oil, Firestone Tire & Rubber Co., PepsiCo, General Motors, Bechtel and General Mills.[413] Friedman ikici bir kriz patlak verdiğinde, kendi düşünceleri ve çözümleriyle hazır olacak kişilerin kendisinin Chicago Boys'u olacağından emindi.

Friedman 1980'lerin başında kriz teorisini ilk defa telaffuz ettiğinde ABD bir regresyon yaşıyordu; enflasyon ve işsizliğin etkisi ikiye katlanmıştı. Artık Reaganomics olarak bilinen

411) N. Bukharin ve E. Preobrazhensky, *The ABC of Communism: A Popular Explanation of the Program of the Communist Party of Russia*, çev. Eden ve Cedar Paul (1922, yeniden basım, Ann Arbor: Michigan University Press, 1967), s. 340-341.
412) *The Political Economy of Policy Reform*, s. 19.
413) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 603.

Chicago Okulu politikaları Washington'da kesinlikle hâkimdi. Fakat Friedman'ın rüyasını gördüğü, Şili'ye uygulattığı türden, böylesine büyük bir şok türünü uygulamaya Reagan bile cesaret edemiyordu.

Friedman'ın kriz teorisinin deneme sahası olacak yer, bir kez daha bir Latin Amerika ülkesi olacaktı; fakat bu deneye öncülük eden kişi bir Chicago Boy değil, yeni demokratik çağa daha uygun türde bir şok doktoruydu.

7
YENİ DOKTOR ŞOKU

DİKTATÖRLÜĞÜN YERİNİ EKONOMİK SAVAŞ ALIYOR

"Bolivya'nın durumu kanserli birinin durumuyla pekâlâ kıyaslanabilir. Böyle bir kimse parasal stabilizasyon ve başka birçok önlemin kesinlikle gerekli olduğu, en tehlikeli ve acı verici bir ameliyatla karşı karşıya bulunduğunu bilir. Ve başka bir alternatif yoktur."

(Cornelius Zondag, Bolivya'nın
ABD'li ekonomi danışmanı, 1956)[414]

"Siyasal söylemde kanserin kullanımı hastalığın kesinlikle öldürücü olduğu şeklindeki yaygın düşünceyi desteklemesinin yanında kaderciliği cesaretlendirmekte ve 'sıkı' önlemlere haklılık kazandırmaktadır. Hastalık kavramı hiçbir zaman masum değildir. Ancak kanser metaforlarının kendi içlerinde çok açık şekilde öldürücü oldukları ileri sürülebilir."

(Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık*, 1977)[415]

---

414) Akt. "U.S. Operations Mission to Bolivia", *Problems in the Economic Development of Bolivia, La Paz: United States Operation Mission to Bolivia*, s. 156, 212.
415) Susan Sontag, *Illness as Metaphor* (New York: Farrar, Straus and Grioux, 1977), s. 84.

Bolivya 1985'te, kalkınmakta olan dünyayı silip süpüren demokratik dalganın bir parçasıydı. Bolivyalılar daha önceki yirmi bir yılın sekizini diktatörlük altında geçirmişlerdi. Artık kendi başkanlarını genel seçimlerde seçme şansım elde etmiş bulunmaktaydılar.

Böyle bir dönemde Bolivya ekonomisi üzerinde denetim sağlanması cezadan ziyade bir parça ödül gibi geliyordu: Ödemek zorunda olduğu faizlerin toplamı, genel bütçesinin tamamından fazlaydı. Ronald Reagan yönetimi bundan bir yıl önce, yani 1984'te, kokain elde edilen yeşil yaprakları yetiştiren koka çiftçilerine yönelik benzeri görülmedik bir saldırıyı finanse ederek ülkeyi bir uçurumun kenarına sürüklemişti. Bolivya'nın büyük bölümünü askeri bir bölgeye dönüştüren bu kuşatma sadece koka ticaretini engellemekle kalmıyor, aynı zamanda ülkenin ihracat gelirlerinin yaklaşık yarısını bulan bir kaynağı da keserek ekonomik çöküşü tetikliyordu. *New York Times* şu haberi geçmişti: "Ordu Ağustos ayında Chapare'ye girip narko-dolar yollarından birini kesince yaşanan şok hemen büyüyen dolar karaborsasını vurdu. ... Chapare işgalinin ardından daha bir hafta geçmeden hükümet peso'nun değerini yarıdan fazla düşürmek zorunda kaldı." Birkaç ay sonrasında da enflasyon on kat arttı ve binlerce insan Arjantin, Brezilya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde iş aramak üzere ülkeyi terk ettiler.[416]

Bolivya tarihsel bir öneme sahip olan 1985 seçimlerine enflasyonun yüzde 14,000'e ulaştığı böyle bir dönemde girmişti. Bolivyalıların gözünde seçimler iki aile figürü (eski diktatörleri Hugo Banzer ve seçimle gelen eski başkanları Victor Paz Estensoro) arasındaki bir yarıştan ibaretti. Adayların oy sayıları birbirine çok yakındı ve nihai kararı Bolivya Kongresi verecekti; fakat Banzer'in ekibi kendilerinin kazanacağından emindi. Nitekim, sonuçlar açıklanmadan önce, enflasyona karşı bir ekonomi programı hazırlanması konusunda yardımcı olması için Jeffry Sachs adında, çok az tanınan, otuz yaşında bir iktisatçıyı danışmanlığa çağırmışlardı. Sachs, Harvard'ın iktisat bölümünün yükselen yıldızı

416) "Bolivia Drug Crackdown Brews Trouble", *New York Times*, 12 Eylül 1984; Joel Brinkley, "Drug Crops Are Up in Export Nations, State Dep. Says", *New York Times*, 15 Şubat 1985.

olarak akademik ödüller alıyor ve Üniversite'nin en genç ayrıcalıklı profesörlerinden biri haline geliyordu. Birkaç ay önce Bolivyalı parlamenterlerden meydana gelen bir heyet Harvard'ı ziyaret edip Sachs'ı çalışırken görmüştü ve cesaretine hayran kalmışlardı. Sachs onlara, enflasyonların bir gün içinde düşürebileceğini söylemişti. Ekonomilerin iyileştirilmesi konusunda deneyimi yoktu, fakat o kendisini şöyle ifade ediyordu: "Enflasyonla ilgili olarak bilinmesi gereken her şeyi bildiğim kanısındayım."[417]

Sachs, Keynes'in hiper-enflasyon ile Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da faşizmin yayılması arasındaki ilişki üzerine yazdıklarından ciddi şekilde etkilenmişti. Dayatılan barış anlaşması Almanya'yı (1923'teki yüzde 3.25 milyonluk bir hiper-enflasyon oranı dahil olmak üzere) şiddetli bir krize sokmuştu; bu kriz birkaç yıl sonrasındaki Büyük Bunalım'la birleşmişti. Yüzde 30'luk bir işsizlik oranı ve küresel bir komplo olarak görünen manzaraya karşı duyulan genel öfkeyle birlikte, ülke Nazizm adına bereketli bir zemin haline gelmişti.

Sachs, Keynes'in, "Toplumun mevcut temelini altüst etmek için paranın değerini düşürmekten daha akıllı ve daha emin bir yol yoktur. Bu yöntem ekonomik yasanın bütün saklı güçlerini yıkım yönünde harekete geçirir,"[418] şeklindeki uyarısını hatırlatmaktan hoşlanıyordu. Keynes'in 'ne pahasına olursa olsun bu yıkım güçlerini bastırmak iktisatçıların kutsal görevidir' şeklindeki görüşünü de paylaşmaktaydı. Zaten, "Benim Keynes'den aldığım," diyordu Sachs, "işlerin bütünüyle ters gidebileceği tehlikesinden kaynaklanan bu derin üzüntü ve duyguydu. Almanya'yı onarıma muhtaç bir halde bırakmak bizim adımıza ne kadar inanılmaz bir aptallıktı."[419] Bunun yanında Sachs, gazetecilere, Keynes'i hayat tarzı bakımından, kendi mesleğinin bir modeli olması kadar siyasal olarak ilgi sahibi, dünya gezgini bir iktisatçı olarak gördüğünü de söylemekteydi.

Sachs, Keynes'in yoksullukla mücadele etmek için ekonomik güce olan inancını paylaşmakla birlikte, kendisi Reagan Ameri-

417) Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin, 2005), s. 90-93.
418) John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919, yeniden basım Londra: Labour Research Department, 1920), s. 220-221.
419) Yazarla yapılan röportaj, Ekim 2006, New York City.

ka'smın bir ürünüydü vel985'te, Keynes'in ortaya koyduğu her şeye karşı gösterilen Friedman kaynaklı tepkisel tavrın içinde bulunuyordu. Chicago Okulu, serbest piyasanın hâkimiyetinin, Harvard'ınki dahil, Ivy League ekonomi bölümlerinde çok hızlı şekilde tartışmasız bir ortodoksluk haline geldiği hükmüne varma noktasına gelmişti ve Sachs da kesinlikle bundan muaf değildi. Sachs, Friedman'ın "piyasalara olan inancına, sürekli olarak para yönetimi üzerinde ısrar etmesi"ne hayranlık duyuyor ve bunu, "gelişmekte olan dünyada sıkça duyulan bulanık yapısalcı ya da sözde Keynesci argümanlardan çok daha doğru," diye nitelendiriyordu.[420]

Bu 'bulanık' argümanlar, Latin Amerika'da on yıl önce şiddet kullanarak bastırılanların aynısıydı; kıta yoksulluktan kurtulma inancıyla toprak reformu, ticaretle ilgili korumalar ve teşvikler, doğal kaynakların millileştirilmesi ve işyerlerinin kolektif olarak yönetilmesi gibi müdahaleci politikalarla, sömürgeci mülkiyet yapılarını parçalamaya ihtiyaç duyuyordu. Sachs'ın bu tür yapısal değişikliklere ayıracak zamanı yoktu. Bolivya ve ülkenin oldukça uzun sömürgeci sömürü altında geçen tarihi, yerlilerinin baskı altına alınarak sindirilmesi ve çetin mücadeleler sonucunda 1952 devrimiyle elde edilen kazanımları hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemesine rağmen, Bolivya'nın hiper-enflasyona ilave olarak 'sosyalist romantizm'den (daha önceki ABD-eğitimli iktisatçılar kuşağının Güney Koni'de meydan okuduğu aynı kalkınmacılık hayali) zarar gördüğüne inanıyordu.[421]

Sachs'ın Chicago Okulu ortodoksluğuyla yollarının ayrıldığı nokta, serbest piyasa politikalarının borçların hafifletilmesi ve cömertçe yapılan yardımlarla desteklenmesi gerektiğine inanmasıydı; bu Harvardlı genç iktisatçıya göre, bu iş için görünmez bir el yeterliydi. Söz konusu farklılık, sonunda Sachs'ın daha laissez-faire'ci meslektaşlarıyla yollarını ayırmasına ve bütün çabalarını sadece yardıma adamasına yol açtı. Ancak bu ayrılığın gerçekleşmesi yıllar aldı. Bolivya'da Sachs'ın melez ideolojisi salt bazı ilginç çelişkilerden meydana geliyordu. Örneğin, La Paz'da

420) Robert E. Norton, "The American Out to Save Poland", *Fortune*, 29 Ocak 1990.
421) 15 Haziran 2000 tarihinde Jeffrey Sachs'la *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org.

uçağından inip Andlar'ın yumuşacık havasını ilk defa içine çektiğinde, kendisini, Bolivya halkını hiper-enflasyon 'kaosu ve kargaşası'ndan kurtarmak için gelen günümüzün bir Keynes'i olarak tasavvur etmekteydi.* Keynesciliğin 'ciddi bir ekonomik resesyon içinde bulunan ülkelerin ekonomiyi canlandırmak üzere para harcamaları gerekir' şeklindeki temel ilkesine rağmen, Sachs tam tersi bir yaklaşım içerisine girip, kriz sırasında hükümetlerin kemer sıkma politikasını ve fiyat artışlarını savunuyordu (*Business Week*'in Şili'deki "kasıtlı olarak bunalıma yol açılan bir Dr. Garipaşk dünyası"diye nitelendirdiği, kısıntıları hedefleyen aynı çözüm şekli).[422]

Sachs'ın Banzer'e tavsiyesi çok açıktı: Bolivya'nın hiper-enflasyon krizini ancak ani bir şok terapisi çözebilirdi. Sachs petrol fiyatlarının on kat artırılmasıyla başka fiyat deregülasyonları ve bütçe kesintilerinden oluşan bir yelpaze öneriyordu. Bolivya-Amerika Ticaret Odası'na hitaben yaptığı konuşmada, bir kez daha hiper-enflasyonu bir gün içinde sona erdirebileceği şeklindeki öngörüsünü tekrarlıyor ve "kitleler görünürde ürkmüş halde ve memnun durumdaydı" diye bildiriyordu.[423] Tıpkı Friedman gibi Sachs da şuna sıkı bir şekilde inanıyordu: Ani bir politika sarsıntısıyla, "bir ekonomiyi çıkmaz sokaktan, sosyalizm çıkmazı ya da kitlesel yozlaşma çıkmazı yahut merkezi planlama çıkmazından normal bir piyasa ekonomisine dönüştürmek mümkündür".[424]

Sachs'ın böyle bol bol vaatlerde bulunduğu sırada Bolivya'nın seçim sonuçları henüz belli olmamıştı. Eski diktatör Banzer seçimleri kendisi kazanmış gibi hareket ediyordu, fakat yarıştaki rakibi Paz pes etmemişti daha. Paz Estenssoro seçim kampanyası sırasında, enflasyon konusunda ne yapmayı planladığı konusunda birkaç somut detay vermişti. Fakat o, Bolivya'nın seçimle gelmiş başkanı olmadan, son olarak 1964'te askeri bir darbeyle devrilmesinden önce üç kez görev yapmıştı. Bolivya'nın kalkınmacı değişiminin yüzü olarak büyük çaplı kalay madenle-

*) Enflasyonun yenilgiye uğratılması Almanya'yı bunalımdan ve daha sonra da faşizmden kurtarmamıştır; Sachs'ın bu karşılaştırmayı ısrarla kullanırken kesinlikle söz etmediği bir çelişkidir bu.

422) "A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?", *Business Week*, 12 Ocak 1976.

423) Sachs, *The End of Poverty*, s. 93.

424) Sachs, *Commanding Heights*.

rini ulusallaştıran, yerli köylülere toprakların yeniden dağıtımını gerçekleştirmeye başlayan ve bütün Bolivyalıların seçme hakkına sahip olmasını savunan da Paz'dı. Arjantin'in Juan Perón'u gibi Paz da siyasal peyzajda her zaman mevcut olan anlaşılmaz bir demirbaştı ve sık sık, iktidarı ele geçirmek ve tekrar geri dönmek üzere çabucak saf değiştiriyordu. Yaşlanmakta olan Paz 1985'deki kampanya sırasında 'milliyetçi devrimci' geçmişine bağlılık yemini ediyor ve mali sorumlulukla ilgili anlaşılmaz ifadeler kullanıyordu. Paz sosyalist değildi, ancak bir Chicago Okulu neo-liberali de değildi; ya da Bolivyalılar buna inanıyorlardı.[425]

Kimin başkan olacağı konusunda nihai kararın Kongre'ye kalmasından beri devam eden, kapalı kapılar ardında çok önemli görüşmelerin yapıldığı, partiler, Kongre ve Senato arasında sıkı pazarlıkların sürdürüldüğü bir süreç yaşanıyordu. Fakat bu süreçte, yeni seçilen bir tek senatör belirleyici rol oynadı: Gonzalo Sánchez de Lazado (Bolivya'da Goni adıyla biliniyordu). Goni uzun süre Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamıştı, İspanyolca'yı ağır bir Amerikan aksanıyla konuşuyordu ve ülkenin en zengin işadamlarından birisi olmak için dönmüştü ülkeye. Ülkenin en büyük ikinci, çok yakında da en büyüğü olacak olan özel madeni Comsur'un sahibiydi. Genç bir adam olan Goni, Chicago Üniversitesi'nde öğrenim görmüştü ve iktisatçı olmasa da, Friedman'nın düşüncelerinden ciddi anlamda etkilenmişti; onun görüşlerinin, Bolivya'da hâlâ büyük ölçüde devlet kontrolünde olan maden sektöründe önemli sonuçlar barındırdığını fark etmişti. O yüzden, Sachs şok planlarını Banzer'in ekibine sunarken Goni'nin bundan çok etkilenmesi şaşırtıcı karşılanmamalıydı.

Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerin ayrıntıları kesinlikle açıklanmasa da, sonuçları ortadaydı. 6 Ağustos 1985'te Bolivya'nın başkanı olarak yemin eden kişi Victor Paz'dı. Paz daha dördüncü günün sonunda Goni'yi, çok gizli tutulan, iki tarafı da temsil eden, ekonomiyi radikal biçimde yeniden yapılandırma görevini üslenen, ekonomiyle ilgili bir acil durum ekibinin başına getirdi. Bu grubun başlangıç noktası, Sachs'ın şok terapisiydi,

425) Catherine M. Conaghan ve James M. Malloy, *Unsettling Statecraft: Democracy and Neoliberalism in the Central Andes* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1994), s. 127.

fakat Sachs'ın önceden önerdiği şeyin çok ötesine geçecekti. Gerçekte bu çizgi, Paz'ın bizzat kendisinin onyıllar önce oluşturduğu tamamen devlet merkezli ekonomi modelini ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu sırada Sachs Harvard'a döndü; fakat, "ADN'nin (Banzer'in partisi) yeni seçilen başkan ve ekibiyle bizim istikrar planımızın bir kopyasını paylaştığını duymaktan çok mutlu olduğu"nu özellikle belirtiyordu.[426]

Paz'ın partisi, liderlerinin kapalı kapılar ardında sürdürülen bu pazarlıkta yer aldığını bilmiyordu. Paz, gizli grubun bir parçası olan maliye bakanı ve planlama bakanı dışında, yeni seçtiği kendi kabinesine bile ekonomiyle ilgili acil durum ekibinin varlığı hakkında bilgi vermemişti.[427]

Acil durum ekibi tam on yedi gündür Goni'nin bir sarayı andıran evinin oturma odasında toplantı yapıyordu. Planlama bakanı Guillermo Bedregal 2005'te verdiği bir röportajda o günleri anlatırken, "Kendimizi çok dikkatli ve neredeyse saklanarak oraya sokuyorduk," diyerek bu detayları ilk kez açıklayacaktı.*[428] Onların niyeti ulusal ekonomiyi, bir demokraside kalkışılması mümkün olmayacak tarzda bir temizlik harekâtı gerçekleştirerek düzene sokmaktı. Başkan Paz, tek umudunun mümkün olduğunca çabuk ve ani hareket etmek olduğuna inanıyordu. Bu şekilde, Bolivya'nın mücadeleci sendikaları ve köylü grupları gafil avlanacaklardı ve bir karşılık verme şansları olmayacaktı, ya da o böyle olacağını umuyordu. Goni'nin hatırladığına göre Paz, "Sürekli şöyle söylüyordu: 'Yapacaksanız, şimdi yapın. İki kere operasyon yapamam'."[429] Paz'ın seçimlerden sonra ortaya koyduğu geriye dönüşünün gerekçesi halen esrarengizliğini korumaktadır. Paz 2001'de öldü ve başkanlıkla ödüllendirilmesi karşılığında Banzer'in şok terapi programını kabul etme konusunda anlaşıp

426) Sachs, *The End of Poverty*, s. 95.
427) Susan Velasco Portillo, "Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años", *La Prensa* (La Paz), 28 Ağustos 2005.
*) Bolivyalılar yirmi yıl boyunca şok terapisi programlarının nasıl meydana getirildiğini bilmediler. Ağustos 2005'te, yani asıl kararnamenin çıkarılmasından on iki yıl sonra Bolivyalı gazeteci Susan Velasco Portillo, acil durum ekonomi ekibinin asıl üyeleriyle bir röportaj yapmıştı ve onlardan bazıları gizli operasyonlarla ilgili bilgiyi paylaşmışlardı. Bu anlatım asıl olarak on iki yıllık hatıralara dayanmaktadır.
428) *A.g.y.*
429) Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 129.

anlaşmadıkları ya da aralarında samimi bir ideolojik konuşma geçip geçmediğiyle ilgili hiçbir açıklama yapmadı. O zamanlar ABD'nin Bolivya büyükelçisi olan Edwin Corr bana işin içyüzüyle ilgili bazı bilgiler verdi. Edwin Corr o günlerle ilgili olarak, bütün siyasal partilerle görüşme yaptığım ve eğer şok yolunda yürüselerdi ABD yardımının kendilerine su gibi akacağını açıkça ifade ettiğini hatırlıyordu.

Yedi gün sonra planlama bakanı Bedregal'in elinde şok terapi programının taslağı vardı. Bu taslakta, gıda maddelerindeki teşviklerin sona erdirilmesi, hemen hemen bütün fiyat denetimlerinin kaldırılması ve petrol fiyatlarında yüzde 300 oranında artış yapılması gibi tedbirler yer alıyordu.[430] Zaten son derece yoksul olan bir ülkede hayat aşırı derecede pahalılaşırken, bu plan, düşük olan memur maaşlarını bir yıl süreyle dondurmaktaydı. Bunun yanında hükümet harcamalarının ciddi şekilde kısılması, Bolivya sınırlarının ithal mallara sonuna kadar açılması ve özelleştirmenin habercisi olan, devlete ait şirketlerden işçi çıkarılması öngörülüyordu. Bolivya 1970'lerde Güney Koni'nin diğer bölgelerinde gerçekleştirilen neo-liberal devrimi kaçırmıştı; fakat şimdi kayıp zamanı telafi etmeye çalışıyordu.

Acil durum ekibinin üyeleri yeni yasa taslaklarını hazırlama işini bitirdiklerinde, bunları -böyle bir plana kesinlikle oy vermemiş olan seçmenleri bir yana bırakarak- Bolivya'nın seçilmiş temsilcileriyle paylaşmaya hazır değillerdi hâlâ. Kaldı ki onların görevi bunu sonuçlandırmaktan ibaretti. Dolayısıyla, bir grup halinde Uluslararası Para Fonu'nun Bolivya temsilcisinin ofisine gittiler. Temsilcinin kendilerine verdiği cevap, yüreklendirici ve keder vericiydi: "IMF'deki her yetkilinin rüyasını gördüğü bir şeydir bu. Fakat işe yaramıyor, şansımdan benim diplomatik dokunulmazlığım var, gerekirse anında bir uçağa atlayıp gidebilirim buradan."[431]

Bu planı ortaya koyan Bolivyalıların böyle bir kaçış programı yoktu ve bunlardan birkaçı kamuoyundan gelecek tepki nedeniy-

430) Alberta Zuazo, "Bolivian Labor Unions Dealt Setback", United Press International, 9 Ekim 1985; Juan de Onis, "Economic Anarchy Ends", *Los Angeles Times*, 6 Kasım 1985.

431) Bu konudaki resmi yorumlar olağanüstü durumla ilgili ekonomi ekibinin üyelerinin anılarına dayanmaktadır. Velasco Portillo, "Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años".

le dehşete düşmüş durumdaydı. Grubun en genç üyesi Fernando Prado, "Bizi öldürecekler," şeklinde tahmin yürütüyordu. Planın asıl yaratıcısı olan Bedregal, bu ekibi düşmana saldırı düzenleyen savaş pilotlarıyla kıyaslayarak cesaret vermeye çalışıyordu onlara. "Aynen Hiroşima'daki bir pilot gibi olmak zorundayız. O pilot oraya atom bombasını atarken yaptığı şeyin ne olduğunu bilmiyordu, fakat çıkan dumanları gördüğü zaman söylediği şuydu: 'Aah, çok üzgünüm!' Aynen böyle yapacağız, önlemlerimizi uygulamaya başlayacağız ve sonra, 'Aah, çok üzgünüm!' diyeceğiz."[432]

Politika değişikliğinin sürpriz bir askeri saldırı şeklinde başlatılması düşüncesi ekonomik şok terapistleri açısından hep tekrarlanan bir konudur. Sonuçta 2003'teki Irak işgalinin temelini oluşturan ve 1996'da yayınlanan ABD askeri doktrini *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*'de (Şok ve Dehşet: Hızlı Hâkimiyet Sağlama) yazarlar, saldırı kuvvetinin "çevrenin kontrolünü ele geçirmesi ve düşmana neler olup bittiğini anlama ya da algılama yetisini kaybettirerek direnemez hale getirmesi gerekir" şeklinde bir ifade kullanmaktadırlar.[433] Ekonomik şok da benzer bir teoriye göre işlemektedir: İnsanların tedrici değişikliklere (orada eleştirilen bir sağlık programı, burada ticari bir işlem) karşı bir tepki ortaya koyabileceği şeklindeki önermeye dayanarak; fakat dört bir yandan ansızın onlarca değişiklik gelirse, bir işe yaramazlık duygusu baş gösterir ve insanlar itiraz edip karşı koyma gücü bulamazlar.

Böyle bir umutsuzluk duygusuna yol açma umudu taşıyan Bolivyalı planlamacılar, bütün radikal önlemlerinin aynı zamanda ve yeni hükümetin ilk yüz günü içerisinde kabul edilmesini istiyorlardı. Paz'ın ekibi, kendi bireysel yasası (yeni vergi yasası, yeni fiyat yasası, vb.) olarak planın her bölümünün ortaya konmasından ziyade, bütün devrimin tek bir hükümet kararnamesi (Belge No: 21060) içinde yer almasında ısrar etmekteydi. Bu plan 220 ayrı yasayı içeriyor, ülkedeki ekonomik hayatın bütün veçhelerini kapsıyor, niyet ve kapsam bakımından Chicago Boys'un Pinochet'nin askeri darbesine hazırlık olarak kaleme aldığı koca

---

432) *A.g.y.*

433) Harlan K. Ullman ve James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press, 1996), s. xxv.

bir tomar olan "Tuğla"yla eşitlik sağlıyordu. Programın yazarlarına göre, programın tümü ya kabul edilecek ya da reddedilecekti; üzerinde değişiklik yapılamazdı. Şok ve Dehşet'in ekonomi alanındaki muadiliydi o.

Metin tamamlandığında ekip beş adet kopya çıkardı: Bunlardan biri Paz, biri Goni ve biri de hazine bakanı içindi. Diğer iki kopyanın gideceği yer, Paz ve ekibinin, Bolivyalılarm çoğunun planı bir savaş sebebi olarak göreceğinden ne kadar emin olduğunu gösteriyordu: biri ordunun, diğeriyse polisin başındaki kişiye. Ancak Paz'ın kabinesinde yer alanlar hâlâ muğlak bir konuma sahip bulunuyorlardı; yıllar önce madenleri ulusallaştıran ve toprakların yeniden dağıtımını gerçekleştiren aynı kişi adına çalıştıkları şeklinde bir yanlış izlenimin etkisinden tam kurtulamamışlardı.

Paz başkan olarak yemin etmesinden üç hafta sonra nihayet, bir sürprizinin olduğunu söyleyerek, açıklama yapmak üzere kabinesini topladı. Kapıların bütün hükümet birimlerine kapatılması söyledi ve "sekreterlere bakanların hiçbirine telefon bağlamamaları talimatını verdi". Bedregal şaşkınlık içerisinde bulunan dinleyicilerine 60 sayfanın tümünü okudu. Çok heyecanlıydı ve "hatta bir dakika sonrasında burnunun kanadığını itiraf etmişti". Paz kabine üyelerine kararnamenin tartışmak amacıyla ortaya konmadığını söyledi; kapalı kapılar ardında yapılan bir başka görüşmede Banzer'in sağ kanat muhalefet partisinden de destek sağladı. "Eğer anlaşamasaydık, istifa edecektik," demişti.

Sanayi Bakanı, "Plana katılmıyorum," diyerek bildirdi düşüncesini.

"Paz, 'Ayrılın o zaman, lütfen,'" diye karşılık verdi. Bakan ayrılmadı. Enflasyonun hâlâ yükselmeye devam ettiği ve şok terapisi yaklaşımının Washington'dan önemli bir mali yardımla ödüllendirileceğinin güçlü bir şekilde ima edildiği bir sırada hiç kimse ayrılmaya cesaret edemedi. Paz bundan iki gün sonra televizyonda "Bolivya Ölmek Üzere" başlığıyla yaptığı bir başkanlık konuşmasında Bolivya'nın "Tuğla"sını hiçbir kuşku yaratmadan kamuoyuna sundu.

Sachs'ın fiyat artışlarının hiper-enflasyonu sona erdireceği şeklindeki öngörüsü doğru çıkmıştı. Enflasyon iki yıl içerisin-

de yüzde 10'a geriledi, standartlara göre etkileyici bir sonuçtu bu.[434] Bolivya'nın neo-liberal devriminin büyük mirası çok daha tartışmalı hale gelmişti. Bütün iktisatçılar hızlı bir yükseliş gösteren enflasyonun büyük zararlar verdiği, kesinlikle savunulamayacağı ve kontrol altına alınması gerektiği konusunda görüş birliği içerisindeydiler; bu düzenlemeler sırasında derin acıların yaşandığı bir süreç olmuştu bu dönem. İnandırıcı bir programın nasıl hayata geçirilebileceği ve bir toplumda bu acının yükünü taşımaya kimlerin zorlanacağı konusundaki tartışma sona ermişti. New York Üniversitesi'nde Latin Amerika üzerine uzman olan ekonomi profesörü Ricardo Grinspun, "Keynesci ya da kalkınmacı geleneğe ait bir yaklaşımda 'kilit konumda olan pay sahiplerinin (hükümet, işverenler, çiftçiler, sendikalar, vb.) yer aldığı bir müzakere süreci' vasıtasıyla destek toplama ve yükü paylaşma arayışı içerisine girmektedir," şeklinde bir açıklamada bulunmuştu. "Bu şekilde partiler, aynen ücret ve fiyatlarda olduğu gibi, gelir politikaları üzerinde de anlaşmaya varırlardı, aynı zamanda da istikrar önlemleri uygulanırdı." Fakat Grinspun'm kendisi, bu görüşle taban tabana zıt bir şekilde, "Ortodoks yaklaşımın şok terapisi vasıtasıyla bütün sosyal maliyetleri yoksulların üzerine kaydırdığı"nı söylemektedir. Bana, Bolivya'da yaşanan sürecin tam olarak bu şekilde geliştiğini söylemişti.

Tıpkı Friedman'ın Şili'de vaat ettiği gibi, serbest ticaretin yeni ortaya çıkan işsizlere iş yaratacağı sanılıyordu. Oysa öyle olmadı ve işsizlik oranı seçim zamanındaki yüzde 20 oranından, iki yıl sonrasındaki yüzde 20 ila 25 arasındaki rakamlara yükseldi.[435] Sadece devlete ait madencilik şirketi (Paz'ın 1950'lerde ulusallaştırdığı aynı şirket) çalıştırdığı işçi sayısını 28 binden 6 bine düşürdü.[436]

Asgari ücrette kesinlikle bir iyileşmeye gidilmedi ve programın uygulandığı iki yıl içerisinde reel ücretler yüzde 40 gerile-

434) Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 186.
435) Peter McFarren, "48-hour Strike Hurts Country", Associated Press, 5 Eylül 1985; Mike Reid, "Sitting Out the Bolivian Miracle", *Guardian* (Londra), 9 Mayıs 1987.
436) Robert J. Alexander, *A History of Organized Labor in Bolivia* (Westport, CT: Praeger, 2005), s. 159.

di; hatta bir dönem yüzde 70 düşüş gösterdi.[437] Şok terapisinin uygulandığı 1985'te, Bolivya'da kişi başına düşen milli gelir 845 dolardı; iki yıl sonra bu rakam 789 dolara düştü. Bu, Sachs'ın ve hükümetin başvurduğu bir önlemdi ve ilerleme kaydedilmemesinin yanında, Bolivyalıların çoğunun günlük hayatlarının kötüleşmesinin önüne de geçilmeye başlanmamıştı. Ortalama gelir, ülkenin toplam gelirlerinin alt alta yazılarak toplanıp ülkede yaşayan insanların sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir; bu da, Bolivya'da uygulanan şok terapisinin bölgenin diğer kısımlarında yarattığı aynı sonuçlara sahip olduğu gerçeğini gizlemektedir. Çalışan kesimin dahil olduğu geniş kitleler ekonomiden dışlanıp 'artık insanlar'a dönüştürülürken küçük bir azınlık daha da zenginleşiyordu. 1987'de *campesinos* olarak bilinen Bolivyalı köylüler yılda ortalama 40 dolar, yani 'ortalama gelir'in beşte birinden daha az kazanıyorlardı.[438] Tabii bu problem 'ortalama'nın hesaplanmasıyla ilgilidir sadece: Yoksa uygulamada keskin ayrılıkları artırmaktadır.

Köylü Birliği liderlerinden biri, "Hükümetin istatistikleri çadırlarda yaşamaya zorlanan ailelerin giderek artan sayılarını; günde sadece bir parça ekmek ve bir bardak çayı zorlukla bularak kötü beslenen binlerce insanı; iş bulmak için şehirlere inen ve sonunda kendilerini sokaklarda dilencilik yaparken bulan yüzlerce köylüyü yansıtmamaktadır," şeklinde açıklama yapıyordu.[439] Bolivya'da uygulanan şok terapisinin gizli hikâyesiydi bu: Emeklilik güvencesine sahip yüz binlerce tam mesaili iş yok edilip, yerini hiçbir koruması bulunmayan ve güven verici olmayan işlere bırakmıştı. 1983'le 1988 arasında sosyal güvenliğe sahip olan Bolivyalılarm sayısı yüzde 61 azalmıştı.[440]

Geçiş sürecinin ortasında danışman olarak Bolivya'ya dönen Sachs, gıda maddeleri ve akaryakıt fiyatlarına ayak uydurmak için

---

437) Sam Zuckerman, "Bolivian Bankers See Some Hope After Years of Economic Chaos", *American Banker*, 13 Mart 1987; Waltraud Queiser Morales, *Bolivia: Land of Struggle* (San Francisco: Westview Press, 1992), s. 159.

438) İstatistikler Inter-American Development Bank'tan alınmıştır. Morales, *Bolivia*, s. 159.

439) Eric Foronda, "Bolivia: Paz Has Trouble Selling 'Economic Miracle'", *Latinamerica Press* 21, No: 5 (16 Şubat 1989), s. 7; Morales, *Bolivia*, 160.

440) Alexander, *A History Of Organized Labor in Bolivia*, s. 169.

ücretlerin artırılmasına karşı çıkıyor ve bunun yerine sert bir darbeye maruz kalındığında yardımcı olması için acil durum fonlarını (açık bir yara haline gelen durumlar için Yara Bandı) savunuyordu. Sachs Bolivya'ya Paz Estanssoro'nun isteği üzerine dönmüştü ve doğrudan doğruya Başkan adına çalışıyordu. Söz geçirilmez bir kişiliğe sahip olarak bilinirdi. Goni'ye (daha sonra Bolivya'nın başkanı olacak kişiye) göre Sachs, şok terapisinin insani bedeline karşı kamuoyu baskısı oluşurken politikaları belirleyenlerin kararlılığının artırılmasına yardımcı oluyordu. "Ziyaretleri sırasında [Sachs], 'Bakın, bu tam bir tedrici yaklaşımcı işi, hiçbir işe yaramaz. Aynen kullandığınız bir ilaç gibi, kontrol dışına çıktığını gördüğünüzde vazgeçmek zorunda kalırsınız. Radikal adımlar atmanız gerekir; yoksa hastanız ölür,' diyordu".[441]

Bu çözüm şeklinin doğrudan sonucu, diğer ürünlerden yaklaşık on kat daha fazla gelir getirdiğinden, Bolivya'nın çaresizlik içindeki yoksul insanlarının çoğunun coca yetiştiriciliğine sürüklenmeleri şeklindeydi (asıl ekonomik kriz coca çiftçilerine yönelik olarak ABD'nin finansman sağladığı bir kuşatma harekâtıyla başladığından, bir bakıma ironikti bu durum).[442] 1989'da on işçiden birinin coca yetiştiriciliği ya da kokain endüstrilerinde bir iş edindiği tahmin ediliyordu.[443] Bu işçiler arasında gelecekte Bolivya'nın başkanı olacak ve eski bir coca yetiştiricileri birliği lideri olan Evo Morales'in ailesi de bulunmaktaydı.

Coca endüstrisi Bolivya ekonomisinin canlandırılmasında ve enflasyonun düşürülmesinde önemli bir rol oynuyordu (reformlarının enflasyon üzerinde nasıl başarılı olduğunun açıklanmasında artık tarihçiler tarafından görülen fakat Sachs'ın kesinlikle söz konusu etmediği bir gerçek).[444] 'Atom bombası'ndan tam iki

441) 20 Mart 2001 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* adına Gonzalo Sánchez de Lozada'yla yapılan röportaj, www.pbs.org.

442) Peter McFarren, "Farmer's Siege of Police Points Up Bolivia's Drug-Dealing Problems", Associated Press, 12 Ocak 1986.

443) Peter McFarren, "Bolivia –Bleak but Now Hopeful", Associated Press, 23 Mayıs 1989.

444) Conaghan ve Malloy şöyle yazıyorlardı: "Uyuşturucu ticaretinin (tıpkı Paz'ın aldığı uluslararası yardım gibi) istikrar ortamı üzerinde etkili olduğu konusunda çok az kuşku bulunmaktadır. Gelir yaratılmasına ek olarak, 'coca dolarları'nın bankalara girişinin, onyılın ikinci yarısında paranın istikrara kavuşturulmasına yardımcı olduğuna inanılmaktadır" (Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 198).

yıl sonra yasadışı uyuşturucu ihracatı yapanlar bütün yasal ihracatçıların elde ettikleri gelirden daha fazla kazanç sağlıyorlardı ve uyuşturucu ticaretiyle ilgili işlerde yer alarak geçimini sağlayan insanların sayısının 350 bin civarında olduğu tahmin ediliyordu. "Şu anda," diyordu bir yabancı bankacı, "Bolivya ekonomisi kokaine bağlı bulunmaktadır".[445]

Şok terapisinin hemen ardından Bolivya dışından çok az kişi bu türden karmaşık geri tepmelerden söz etmekteydi. Onlar çok daha basit bir hikâye anlatıyorlardı: *Boston Magazine*'e göre, çocuk yaşta profesör olmuş yürekli bir Harvardlı akademisyen, "enflasyonun enkaz haline getirdiği Bolivya ekonomisini gerçekte tek başına kurtardığı"nı iddia etmekteydi.[446] Sachs'ın, mühendisliğini yapan kişiye yardımcı olduğu enflasyon karşısında kazanılan zafer, *The Economist*'te Bolivya'ya dair, 'modern zamanların en çarpıcı örneği' olan, şaşırtıcı bir serbest piyasa başarısı hikâyesi şeklinde haberler çıkmasına vesile olmuştu.[447] 'Bolivya mucizesi' Sachs'a güçlü mali çevrelerde kısa sürede bir yıldız statüsü kazandırmış, kariyerine, krize giren ülkeler üzerine önde gelen bir uzman olarak devam etmesini sağlamış ve ileriki yıllarda Arjantin, Peru, Brezilya, Ekvador ve Venezuela'ya gitmesine kapı açmıştır.

Sachs'a yönelik övgüler sadece yoksul ülkelerde enflasyon karşısında zafer sağlanmasıyla ilgili değildi. İmkânsız olduğu söylenen pek çok şeyi de başarmıştı o: Thatcher ya da Reagan'ın gerçekleştirmeye çalıştığından daha kapsamlı olan, demokrasinin sınırları içerisinde savaşa başvurmadan radikal bir neo-liberal değişimin sahnelenmesine katkıda bulunmuştu. Sachs gerçekleştirdiği şeyin tarihsel öneminin tam olarak farkındaydı. Yıllar sonra, "Bolivya gerçekten de, benim için, demokratik reformla kurumsal ekonomik değişimin birleştirilmesinin ilk defa pratiğe aktarılmasının örneğiydi," diyecekti. "Ve Bolivya, Şili'nin siyasal liberalizasyon ve demokratikleşmenin ekonomik liberalleşmeyle

445) Tyler Bridges, "Bolivia Turns to Free Enterprise Among Hard Times", *Dallas Morning News*, 29 Haziran 1987; Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 198.
446) John Sedgwick, "The World of Doctor Debt", *Boston Magazine*, Mayıs 1991.
447) "Taming the Beast", *The Economist*, 15 Kasım 1986.

biraraya getirilebildiğim göstermesinden daha ileri bir örnektir. Paralel yürüyen ve birbirlerini besleyen bu iki sürece sahip olmak açısından çok önemli bir derstir."[448]

Şili'yle kıyaslama yapılması tesadüfi değildi. Şok terapisi, *New York Times*'ın nitelendirmesiyle 'demokratik kapitalizmin evangelisti' Sachs sayesinde nihayet, Friedman'ın on yıl önce Santiago'ya yaptığı kader gezisinden beri diktatörlüklerin yaydığı pis kokulardan ve bu uygulamaya sıkı sıkıya bağlı olan ölüm kamplarından kurtarılmıştı.[449] Sachs, eleştirmenlerin söylediklerinin tam tersine, serbest piyasa mücadelesini sadece ayakta tutmakla kalmamış, artık dünyayı kasıp kavuran demokratik dalganın hâkim kılınmasını da sağlamıştı. Üstelik Keynes'e övgüler düzen ve gelişmekte olan dünyanın çoğu bölgesinde reform yapılmasına iflah olmaz bir şekilde bağlılık duyan Sachs, bu daha lütufkâr ve daha barışçı çağa yönelik mücadeleyi canlı tutmaya mükemmel bir adaydı.

Bolivya solu Paz'ın kararnamesini *pinochetismo económico* (ekonomik Pinochetizm) olarak nitelendiriyordu.[450] Bolivya içindeki ve dışındaki iş çevrelerine göre asıl mesele şuydu: Bolivya, Pinochetsiz bir Pinochet tarzı şok terapisi uygulamasına geçmişti ve bunu uygulayanlar, merkez solda yer alan bir hükümetten başkası değildi. Bolivyalı bir bankacı bu durumu hayranlık duyarak şu sözlerle ifade ediyordu: "Pinochet'nin süngü kullanarak yaptığı şeyleri Paz demokratik bir sistem içerisinde hayata geçirmektedir."[451]

Bolivya mucizesinin öyküsü gazete ve dergilerdeki makalelerde, Sachs'm biyografisi niteliğindeki kendi çok satan kitaplarında ve PBS'nin üç bölümlük dizisi *Commanding Heights: The Battle of The World Economy* gibi belgesel olarak hazırlanmış eserlerde tekrar tekrar anlatılmaktadır. Ancak burada önemli bir problem söz konusudur: Anlatılanlar gerçek değildir. Bolivya şok terapisinin

448) Sachs, *Commanding Heights*.
449) Peter Passell, "Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 Haziran 1993.
450) "New Austerity Package Revealed", *Latin American Regional Reports Andean Group*, 13 Aralık 1985.
451) Bankacıların adı verilmiyordu. Sam Zuckerman, "Bolivian Bankers See Some Hope after Years of Economic Chaos", *American Banker*, 13 Mart 1987.

seçimlerle yönetilen bir ülkede uygulanabileceğini göstermiştir, fakat bunun demokratik bir yolla ya da baskı altına alma yöntemlerine başvurmadan uygulanabileceğini göstermemiştir; gerçekte, bir kez daha görülmüştü ki, durum bunun hâlâ tam tersiydi.

Birincisi, başkan Paz Bolivya'nın ekonomik mimarisinin tümünü yeniden şekillendirmek için yetki almamıştı. Paz daha önce, kapalı kapılar ardındaki pazarlıklarda hemen vazgeçtiği milliyetçi bir platformda yürümüştü. Birkaç yıl sonra, etkili bir serbest piyasa iktisatçısı olan John Williamson, Paz'ın yaptıkları için bir terim buldu: Ona göre bu, 'büyücülük politikası'ydı; çoğu kimse de rahatlıkla izlenen politikayı 'yalan söylemek' şeklinde nitelendiriyordu.[452] Kuşkusuz, bu sadece demokratik anlatıyla ilgili bir sorundu.

Kestirilebilir bir şekilde, Paz'a oy veren seçmenlerin çoğu onun sergilediği ihanet karşısında öfke duyuyordu ve kararname açıklanır açıklanmaz on binlerce insan işten çıkarmalar ve açlığın artması anlamına gelen bir planı engellemek amacıyla sokaklara dökülmüştü. Asıl muhalefet, ekonomiyi durduracak bir genel grev çağrısı yapan, ülkenin en büyük işçi federasyonundan geldi. Paz'ın tepkisi Thatcher'ın madencilere karşı sergilediği tavra benziyordu. Hemen 'sıkıyönetim' ilan etti ve askeri tanklar çok sıkı bir şekilde uygulanan sokağa çıkma yasağında başkentin sokaklarında ilerlemeye başladılar. Artık Bolivyalılar kendi ülkelerinde seyahat etmek için özel izinlere ihtiyaç duyuyorlardı. Çevik kuvvet polisleri sendikaların toplantı salonlarına, üniversite ve radyo istasyonlarına ve bazı fabrikalara baskınlar düzenlediler. Siyasal toplantılar ve yürüyüşler yasaklandı, toplantı düzenlemek için izin alma zorunluluğu getirildi.[453] Muhalif politikacılara (aynen Banzer diktatörlüğü sırasında olduğu gibi) siyasal faaliyetlerde bulunma yasağı kondu.

Polis sokakları temizlemek için 1.500 kişiyi tutukladı, gaz bombası atarak kalabalıkları dağıttı ve amirlerine saldırdıklarını iddia ederek grevcilerin üzerine ateş açtı.[454] Bunun yanında Paz,

452) *The Political Economy of Policy Reform*, ed. John Williamson (Washington DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 479.
453) Associated Press, "Bolivia Now Under State of Siege", *New York Times*, 20 Eylül 1985.
454) "Bolivia to Lift State of Siege", United Press International, 17 Aralık 1985; "Bolivia Now Under State of Siege".

protestoların tamamen bastırıldığından emin olmak için başka önlemler de aldı. İşçi federasyonunun liderleri açlık grevine giderken, Paz polis gücünü ve askeri birliklerini ülkenin önde gelen 200 sendika yöneticisini toplamak üzere görevlendirdi ve onları uçaklara doldurtarak Amazon'daki uzak hapishanelere gönderdi.[455] Reuters'a göre, gözaltına alınanlar arasında "Bolivya İşçi Federasyonu'nun liderliği ve diğer üst düzeyde sendika yöneticileri bulunmaktaydı ve bu insanlar hareketlerinin kısıtlandığı, Kuzey Bolivya'daki Amazon havzasında bulunan ıssız köylere götürüldüler".[456] Bir tek fidye talebi eksik olan, tipik bir kitlesel adam kaçırma furyasıydı bu: Tutsaklar ancak sendikalarının protestolardan vazgeçmesi halinde serbest bırakılacaktı; sonuçta sendikalar da bu şantaja boyun eğdiler. Filemon Escobar bir madenciydi ve o yıllarda sokak gösterilerine katılmıştı. Bolivya'dan telefonla gerçekleştirdiğimiz bir röportajda kendisi o günlerden aklında kalanları şöyle anlattı: "İşçi liderlerini sokaklardan aldılar ve daha ölmeden böceklere yem oldukları cangıllara götürdüler. Serbest bırakıldıklarında, yeni ekonomik plan uygulamaya konmuş durumdaydı." Escobar'a göre, "Hükümet insanları sadece cangıllara işkence görmeleri ya da öldürülmeleri için göndermemişti, bunu ekonomik planlarını rahatça hayata geçirebilmek adına yapmışlardı".

Olağanüstü bir katılıkla uygulanan bu sıkıyönetim üç ay sürdü; planının uygulanması yüzüncü gününü doldurmuştu ve bu da ülkenin belirleyici şok terapisi dönemi boyunca sıkı bir kısıtlamaya tabi tutulduğu anlamına geliyordu. Bir yıl sonra Paz hükümeti on maden ocağında kitlesel işten çıkarmalara başladı, sendikalar bir kez daha sokaklara döküldüler ve bir kez daha aynı dramatik olaylar dizisi yaşandı: Yine sıkıyönetim ilan edildi ve Bolivya Hava Kuvvetleri'ne ait iki uçak ülkenin üst düzey sendika liderlerinden 100 kişiyi Bolivya'nın tropikal düzlüklerindeki toplama kamplarına götürdü. Bu kez kaçırılan liderler arasında, iki eski çalışma bakanıyla bir senatör de bulunuyordu (Pinochet'nin, Orlando Letelier'in de kaldığı Güney Şili'deki 'VİP hapishanesi'ni hatırlatıyordu bu durum). Sendika liderleri yine burada da iki

455) Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 149.
456) Reuters, "Bolivia Strike Crumbling", *Globe and Mail* (Toronto), 21 Eylül 1985.

buçuk hafta, sendikalar protesto gösterilerinden ve açlık grevlerinden vazgeçinceye kadar kaldılar.[457]

Dümenin başındakiler bir tür cunta elitiydi. Ekonomik şok terapisi uygulama rejiminin işlemesi için bazı insanların (geçici olarak da olsa) kaybedilmesi gerekiyordu. Bu yıllarda daha az vahşet sergilenmiş olsa da, bu kaybedilmeler 1970'lerde olduğu gibi, aynı amaca hizmet etmekteydi. Bolivya'nın sendikacıları, işçilerin çalıştıkları bütün sektörlerde ekonomik bir silip süpürmenin önündeki engelleri temizleyecek olan reformlara karşı direnememelerini sağlamak amacıyla gözaltına alınıyorlardı; işlerini çabucak kaybetmişlerdi; hayatlarını gecekondularda ve La Paz'nın etrafındaki yoksul insanların yaşadığı mahallelerde sürdürmek zorunda kalmışlardı.

Bolivya'ya giden Sachs, Keynes'in 'ekonomik çöküntü faşizmi doğurur' sözünü hatırlatıyor, fakat hayata geçirilmeleri için faşist nitelikli önlemleri andıran çok acı verici tedbirleri önerme yoluna gidiyordu.

Paz hükümetinin getirdiği sıkı önlemler uluslararası basında anında yer alıyordu, fakat Latin Amerika'daki genel ayaklanmalarla ilgili haberlere ancak birkaç gün sonra rastlanabilmekteydi. Hem sıra Bolivya'daki 'serbest piyasa reformları'nın zafer hikâyesini anlatmaya geldiğinde, yapılanlar anlata anlata bitirilemiyordu (Pinochet'nin uyguladığı şiddetle Şili'nin 'ekonomik mucize'sinin birlikteliğinin sık sık atlanması ölçüsünde). Elbette Jeffrey Sachs çevik kuvvet polislerini çağıran ya da sıkıyönetim ilan eden kişi değildir, fakat o *The End of Poverty* (Yoksulluğun Sonu) adlı kitabının bir bölümünü Bolivya'nın enflasyona karşı kazandığı zafere ayırmıştır ve burada kaydedilen 'başarı'nın itibarının bir parçasını kendisine ayırmaktan mutlu görünürken, planı uygulamak adına gerek duyulan amansız baskı uygulamalarından hiç söz etmemektedir. Tek yapabildiği, 'istikrar programı'nın ilk aylarındaki gergin anlara üstü kapalı şekilde atıfta bulunmaktan ibarettir ancak.[458]

---

457) Peter McFarren, "Detainees Sent to Internment Camps", Associated Press, 29 Ağustos 1986; "Bolivia: Government Frees Detainees, Puts Off Plans for Mines", Inter Press Service, 16 Eylül 1986.
458) Sachs, *The End of Poverty*, s. 96.

Başka anlatımlardaysa bu itiraf bile yer almamaktadır. Goni, "İstikrarın, demokratik bir ülkede halkın insan haklarıyla ilgili özgürlükleri aleyhinde bir davranış sergilemeden ve onlara kendilerini ifade etme hakkı tanıyarak sağlandığı"nı[459] söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Daha az ideal olan bir değerlendirme, "otoriteryan domuzlar gibi davrandılar"[460] diyen, Paz hükümetinin bir bakanından gelmiştir.

Bu uyumsuzluğun Bolivya'nın şok terapi deneyiminin en kalıcı mirası olması mümkündür. Bolivya şunu göstermiştir ki, acı veren şok terapiler, ancak uyum göstermeyen toplumsal gruplara ve demokratik kurumlara yönelik şoka uğratıcı saldırılarla gerçekleştirilebilmektedir. Bu deney şunu da göstermiştir ki, korporatist mücadele ancak bu çok ağır otoriteryen araçlarla sürdürülebilmekte ve buna rağmen, ardından kişisel özgürlüklerin nasıl tamamen baskı altına alındığına ya da demokratik taleplerin bütünüyle göz ardı edildiğine bakılmaksızın, sırf seçimler yapılmaya devam ediliyor diye demokratik olarak kabul edilip alkışlanmaktadır. (Daha sonraki yıllarda bu şablonun, diğer liderler arasında özellikle Boris Yeltsin açısından geçerlilik taşıdığı görülecektir.) Bu bakımdan Bolivya, askeri üniformalı askerlerden ziyade mesleklerine uygun kıyafetlere sahip politikacılar ve iktisatçılar eliyle gerçekleştirilen bir sivil darbe şeklinde yeni ve daha akla uygun bir otoriteryanizm türü tasarısı ortaya koymuştu. Her şey demokratik bir rejimin resmi kabuğu içerisinde uygulanmaktaydı.

459) Sánchez de Lozada, *Commanding Heights.*
460) Conaghan ve Malloy, *Unsettling Statecraft*, s. 149.

8
KRİZ DEVREYE GİRİNCE

ŞOK TERAPİSİNİN AMBALAJLANMASI

"Kafamı yiyip bitiren, her şeyim olan belleğimi silen ve beni işimden alıkoyan bu duygu nereden kaynaklanıyor? Harika bir tedavi uygulanıyordu ama hastayı kaybettik."

(Ernest Hemingway'in 1961'de intihar etmeden kısa bir süre önce elektroşok üzerine söylediği söz)[461]

Jeffrey Sachs'ın ilk uluslararası macerasından çıkardığı ders, gerçekte hiper-enflasyonun gerektiğince sıkı ve sert önlemlerle hemen durdurulmasının mümkün olduğu şeklindeydi. Bolivya'ya enflasyonu yok etmek için gitmiş ve bunu da gerçekleştirmişti. Olay bitmişti.

Washington'ın en etkili sağcı iktisatçılarından biri ve IMF'le Dünya Bankası'nın önemli danışmanlarından olan John Williamson, Sachs'ın deneyini yakından izliyor ve bu deneyi Bolivya'da çok önemli bir sınav olarak görüyordu. Ona göre, şok terapi programları 'büyük patlama' anı (Chicago Okulu doktrinini bütün dünyada uygulamak için verilen mücadelede önemli bir

461) A.E. Hotchner, *Papa Hemingway* (1966, yeniden basım, New York: Carrol and Graf, 1990), s. 280.

hamle) ayarındaydı.[462] Başarının sebebinin ekonomiyle ilgisi çok azdı; her şey taktiklerle ilgiliydi.

Kendisinin böyle bir niyeti bulunmayabilirdi, fakat Sachs tamamen özel bir tarzda, Friedman'ın krizle ilgili teorisinin kesinlikle doğru olduğunu kanıtlamıştı. Bolivya'da hiper-enflasyonun düşmesi, normal koşullarda uygulanması siyasal bakımdan imkânsız olan bir programı hayata geçirmenin bahanesine dönmüştü. Burası güçlü ve mücadeleci bir işçi hareketiyle çok güçlü bir sol geleneğe sahip, aynı zamanda Che Guevera'nın son durağı olan bir ülkeydi. Oysa artık kontrolden çıkan parasını istikrara kavuşturmak adına, acı verici bir şok terapi uygulamasını kabullenmeye zorlanıyordu.

1980'lerin ortalarında bazı iktisatçılar gerçek bir hiper-enflasyon krizinin askeri bir savaşın etkilerine benzer niteliklere (korku ve şaşkınlık dalgası yaymak, sığınmacıların ortaya çıkmasına yol açmak ve pek çok insanın hayatını kaybetmesine sebebiyet vermek) sahip olduğu kanısmdaydılar.[463] Pinochet'nin Şili'deki 'savaş'ı ve Margaret Thatcher'ın Falkland Savaşı nasıl bir rol oynadıysa, Bolivya'daki hiper-enflasyonun da aynı rolü oynadığı çok açık bir şekilde görülmüştü; hiper-enflasyon bu ülkede acil önlemlere uygun bir ortam ve demokrasi ilkelerinin askıya alınıp ekonominin kontrolünün geçici olarak Goni'nin salonuna kurulmuş uzmanlar ekibine verildiği olağanüstü bir durum yaratmıştı. Williamson gibi katı Chicago Okulu ideologları hiper-enflasyonun Sachs'ın inandığı şekilde çözülecek bir problem olmadığını, fakat kaçırılmaması gereken altın bir fırsat olduğunun da yadsınamayacağını ifade ediyorlardı.

1980'lerde bu tür fırsatlar eksik değildi. Gerçekten de, gelişmekte olan dünyanın pek çok bölgesi, özellikle de Latin Amerika o zamanlar hiper-enflasyona girmekteydi. Bu kriz, her ikisinin de kökleri Washington'ın mali kurumlarına dayanan iki temel

462) Jim Shultz, "Deadly Consequences: The International Monetary Fund and Bolivia's 'Black February'" (Cochabamba, Bolivia: The Democracy Center, 25 Nisan), s. 14, www.democracyctr.org.

463) Albert O. Hirschman, "Reflections on the Latin American Experience", *The Politics of Inflation and Economic Stagnation: Theoretical Approaches and International Case Studies*, ed. Leon N. Lindberg ve Charles S. Maier (Washington, DC: Brookings Inflation, 1985), s. 76.

etkenin sonucunda gündeme gelmişti. Söz konusu etkenlerden birincisi, diktatörlük dönemlerinde biriken gayri-meşru borçları yeni demokrasilere aktarma konusundaki ısrarlarıydı. İkincisiyse, bu borçları bir gecede muazzam bir şekilde artıran şey, ABD Merkez Bankası'nda alınan faiz oranlarını yükseltmeye yönelik Friedmancı düşünceden kaynaklanan karardı.

ŞAİBELİ BORÇLARIN AKTARILMASI

Arjantin bu konuda öğretici bir örnektir. Arjantin 1983'te, yani Falkland Savaşı'nın ardından cunta çöktüğünde Raúl Alfonsin'i yeni başkanı olarak seçti. Daha yeni serbestleşen ülke, borç bombası denen mevcut borçlar yüzünden patlama noktasına gelmişti. Washington yeni hükümetin, giden cuntanın demokrasiye 'ciddi bir geçiş' olarak ifade ettiği sürecin bir parçası olarak, generallerin biriktirdiği borçların ödenmesini kabul etmesi konusunda ısrarcı davranıyordu. Cunta döneminde Arjantin'in dış borcu, cuntadan önceki yılın 7.9 milyar dolarından 45 milyar dolara fırlamıştı; bu borçlar Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, İhracat ve İthalat Bankası ve ABD temelli özel bankalaraydı. Bölge genelinde de aynı durum söz konusuydu. Uruguay'da cunta işbaşma geldiğinde 500 milyon dolar borç devraldı ve bu borcun miktarım, sadece 3 milyon insanın yaşadığı bir ülkede 5 milyar dolar gibi muazzam bir rakama ulaştırdı. En dramatik olanıysa, Brezilya'da generallerin 1964'te mali düzen vaadiyle iktidarı ele geçirerek 3 milyar dolar borcu 1985'te 103 milyar dolara ulaştırmayı becermiş olmalarıydı.[464]

Demokrasiye geçiş döneminde, bu borçların 'şaibeli' olduğu ve yeni özgürlüğüne kavuşan bir toplumun kendilerine baskı uygulayıp işkence yapan güçlerin faturalarını ödemeye zorlanmaması gerektiği konusunda hem ahlâki hem de yasal açıdan kıyasıya tartışmalar yapılıyordu. Bu örnek özellikle de Güney Koni'de güç-

464) Banco Central de la República Argentina, *Memoria Anual 1985*, www.bcra.gov.ar; Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Tortures* (New York: Pantheon Books, 1990), s. 152; "Brazil Refinancing Foreign Debt Load", *New York Times*, 2 Haziran 1964; Alan Riding, "Brazil's Leader Urges Negotiations on Debt", *New York Times*, 22 Eylül 1985.

lüydü; çünkü diktatörlük yıllarında alınan yabancı kredilerin çoğu doğrudan (silah, tazyikli su sıkan panzer ve en gelişmiş yöntemlerin uygulandığı işkence kampları için) askere ve polise gitmişti. Örneğin Şili'de yapılan askeri harcamalar, 1973'teki 47 binden 1980'de 85 bine çıkarak Şili ordusunun kapasitesini katlamıştı. Dünya Bankası Arjantin'deki generallerin aldıkları 10 milyar dolar civarındaki paranın da askeri harcamalara gittiğini tahmin etmektedir.[465]

Silahlara harcanmayan paraların çoğu da buharlaşıp kayboldu. Cunta yönetimine yolsuzluk kültürü hâkimdi: Aynı serbest ekonomi politikaları Rusya, Çin ve işgal edilen Irak'ın (aykırı düşünen bir ABD'li danışmanın ifadesiyle) 'serbest dolandırıcılık bölgesi'ne yayılırken nasıl bir rezil geleceğin yaşanacağı belli olmaktaydı.[466] ABD Senatosu'nun 2005 tarihli bir raporuna göre, Pinochet en az 125 bankada değişik aile bireyleri ve kendi adının da yer aldığı ortak hesaplarda servet sahibi olmaya devam ediyordu. Bunların içinde en ünlü hesaplar Washington, D.C.'de olanlardı: Riggs Bank temelli 27 milyar olduğu tahmin edilen bir hesap.[467]

Arjantin cuntası daha büyük bir serveti elinde bulundurmakla suçlanıyordu. Ekonomik programın mimarı José Martinez de Hoz 1984'te, eskiden yöneticiliğini yaptığı şirketlerden birine yapılan muazzam büyüklükteki bir devlet teşvikiyle ilgili dolandırıcılık suçlamasıyla tutuklanmıştı (bu dava daha sonra reddedildi).[468] Dünya Bankası cuntanın aldığı 35 milyar dolar dış borcun nereye gittiğinin izini sürdü ve sonunda bu miktarın 19 milyarlık kısmının (toplam miktarın yüzde 46'sının) offshore kurumlara kaydırıldığını tespit etti. İsviçreli yetkililer, bu paranın büyük kısmının numaralı hesaplarda bulunduğunu kabul ettiler.[469] ABD

---

465) Robert Harvey, "Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On", *The Economist*, 2 Şubat 1980; Dünya Bankası, *Economic Memorandum: Argentina* (Washington, DC: Dünya Bankası, 1985), s. 17.

466) Danışman, Franklin Wills'di. Michael Hirsh, "Follow the Money", *Newsweek*, 4 Nisan 2005.

467) Terence O'Hara, "6 U.S. Banks Held Pinochet's Accounts", *Washington Post*, 16 Mart 2005.

468) United Press, International, "Former Cabinet Minister Arrested in Argentina", *Seattle Times*, 17 Kasım 1984.

469) Dünya Bankası, *Economic Memorandum: Argentina*, s. 17; "Documentatión que prueba los ilicitos de Martinez de Hoz", *La Voz del Interior*, 6 Ekim 1984, akt. H. Hernandez, *Justicia y Deuda Externa Argentina* (Santa Fe, Arjantin: Editorial Universidad de Santa Fe Press, 1988), s. 36.

Merkez Bankası sadece 1980 yılında, Arjantin'in borcunun 9 milyar dolara ulaştığını ifade ediyordu. Aynı yıl içerisinde Arjantin yurttaşlarınca yurtdışına yatırılan paraların toplamı 6.7 milyar dolardı.[470] Arjantin'in Chicago Boys'unu eğiten ünlü bir Chicago Üniversitesi profesörü olan Larry Sjaastad, kaybolan bu milyarları (öğrencilerinin burnunun dibinde çalınan) 'yirminci yüzyılın en büyük dolandırıcılık olayı' şeklinde nitelendirmekteydi.*[471]

Paraları zimmetine geçiren cunta, bu suçu işlerken tutsaklardan bile yararlanıyordu. Buenos Aires'deki ESMA işkence merkezinde bulunan güçlü dil yeteneğine ve üniversite eğitimine sahip olan tutuklular, kendilerini tutsak alan kişilere katiplik yapmaları için düzenli olarak hücrelerinden çıkarılıyorlardı. O dönemden hayatta kalanlardan biri olan Graciela Daleo'ya, komutanlara zimmetlerine geçirdikleri paraları offshore vergi cennetine yatırmalarını tavsiye eden bir belgeyi çoğaltma talimatı verilmişti.[472]

Ulusal borcun geriye kalan kısmı çoğunlukla faiz ödemelerine ve özel şirketlere gizli yollarla aktarılan kredilere gitmişti. 1982'de, yani Arjantin diktatörlüğünün çökmesinden hemen önce, cunta şirket sektörüne son bir lütufta bulundu. Arjantin Merkez Bankası'nın başkanı Domingo Cavalo, devletin, büyük çaplı çokuluslu şirketlerle iflasın eşiğine gelecek kadar borçlanan Şili'nin piranaları gibi yerli şirketlerin borçlarını absorbe edeceğini bildiriyordu. Yapılan düzenleme, bu şirketlerin kendi mal varlıkları ve kârlarına sahip olmaya devam edecekleri, fakat 15-20 milyar doları bulan borçlarını kamunun ödeyeceği anlamına geliyordu; bu cömert yaklaşımın gösterildiği şirketler arasında şunlar bulunmaktaydı: Ford Motor Argentina, Chase Manhattan, Citibank, IBM ve Mercedez-Benz.[473]

---

470) Hernandez, *Justica y Deuda Externa Argentina*, s. 37.

*) Bu niteleme belki o tarih için geçerli olabilirdi, fakat yüzyıl henüz bitmemişti –Rusya'nın Chicago Okulu deneyinin eli kulağındaydı.

471) *A.g.y.*

472) Daleo şöyle demişti: "Bahama, Luxembourg, Panama, İsviçre ve Lichtenstein'da nasıl yatırım yapılacağı hakkında bir rapordur bu. Ayrıca, bu ülkelerdeki vergi mevzuatına ilişkin de bir bölüm (tamamen teknik) vardır," Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), s. 57.

473) Norberto Galasso, *De la Banca Baring al FMI* (Buenos Aires: Ediciones Colihue, 2002), s. 246; Adolfo Pérez Esquivel, "Cuándo comenzo el terror del 24 de marzo de 1976", *La Fogata*, 24 Mart 2004, www.lafogata.org.

Gayri-meşru yollarla biriken borçların ödenmemesini savunanlar, borç verenlerin bu paraların ülkede baskı uygulanmasında ve yolsuzluklara harcandığım bildiğini ya da bilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu durum, yakın tarihlerde Dışişleri Bakanlığı, 7 Ekim 1976'da dışişleri bakanı Henry Kissinger ile Arjantin'in askeri diktatörlük dönemindeki dışişleri bakanı amiral César Augusto Guzzetti arasında yapılan bir görüşmeyle ilgili notların gizlilik kararını kaldırdığı zaman doğrulanmaktaydı. Darbeden sonra uluslararası çapta yükselen insan hakları çığlıkların tartışılmasının ardından Kissenger şöyle söylemişti: "Bakın, bizim temel yaklaşımımız, sizin başarılı olmanız yönündedir. Benim, eski dostların birbirlerine destek olması gerekir şeklinde modası geçmiş bir görüşüm var. ... Ne kadar kısa zamanda başarı sağlarsanız o kadar iyi olur." Kissinger daha sonra borçlar konusuna değinerek Guzzetti'ye, Arjantin'in 'insan hakları sorunu' ABD yönetiminin elini kolunu bağlamadan, mümkün olduğunca çabuk bir şekilde dış yardım talebinde bulunması konusunda cesaret veriyordu. "İki banka kredisi var," diyen Kissinger, Inter-American Development Bank'a atıfta bulunmaktaydı. "Bunlara karşı çıkma niyetinde değiliz." Ayrıca Kissinger, bakana şu talimatı verecekti: "Export-İmport Bank'ın taleplerini yerine getirin. Biz sizin ekonomik programınızın başarıya ulaşmasını istiyoruz ve sizin için elimizden geleni yapacağız."[474]

Tutanaklar ABD hükümetinin, terör mücadelesinde kullanma düşüncesiyle cuntaya verilen kredileri onayladığını göstermektedir. Bunlar, Washington'ın 1980'lerin ortalarında Arjantin'in yeni kurulan demokratik hükümetinden geri ödemesini istediği borçlardı.

BORÇ ŞOKU

Bu borçlar kendi başlarına yeni demokrasilerin sırtında muazzam bir yük olacaktı, fakat yük daha da ağırlaşıyordu. Çünkü yeni bir şok türü haberi veriliyordu: Volcker Şoku. Merkez Ban-

474) ABD Dışişleri Bakanlığı, gizliliği kaldırılmış görüşme tutanağı, konu: Bakan'ın Arjantin dışişleri bakanı Guzzetti'yle 7 Ekim 1976 tarihinde yaptığı görüşme, www.gwu.edu/~nsarchiv.

kası başkanı Paul Volcker'ın ABD'de faizleri dramatik bir şekilde artırdığı zaman (1981'de oranı zirveye ulaştırarak yüzde 21 artışa izin vermiş ve bunu 1980'lerin ortalarına kadar sürdürmüştü) aldığı kararın etkisini anlatmak için iktisatçıların kullandığı bir terimdi bu.[475] ABD'de faiz oranlarındaki artış bir iflaslar dalgasına yol açmıştı ve 1983'te ipotekli gayrimenkullerinin parasını ödeyemeyen insanların sayısı üçe katlanmıştı.[476]

Fakat en derin acı ABD dışında hissediliyordu. Ağır borç yükleri altında bulunan gelişmekte olan ülkelerdeki Volcker Şoku (aynı zamanda 'borç şoku' ya da "borç krizi" olarak da biliniyordu) Washington'dan ateşlenen dev bir Taser silahı gibiydi ve gelişmekte olan dünyayı sarsıntılara sürüklüyordu. Faiz oranlarının artması dış borçlarla ilgili daha yüksek faizler ödenmesi anlamına gelmekteydi ve sık sık da bu yüksek miktardaki ödemeler daha fazla borç alınarak karşılanıyordu. Dolayısıyla, tam bir borç sarmalı doğmuştu. Arjantin'de cuntanın devrettiği 45 milyar dolarlık muazzam borç çok hızlı şekilde büyüyerek 1989'da 65 milyar dolara ulaşmıştı ve bu durum dünyanın dört bir yanındaki yoksul ülkelerde de tekrarlanmıştı.[477] Brezilya'nın borç patlaması gerçekleştirerek mevcut borcu altı yıl içinde 50 milyar dolardan 100 milyar dolara çıkarıp ikiye katlaması Volcker Şoku'ndan sonra yaşandı. 1970'lerde ağır borç yükü altında bulunan pek çok Afrika ülkesi kendilerini benzer darboğazlarda buldular: Nijerya'nın aynı kısa dönemdeki borcu 9 milyar dolardan 29 milyar dolara fırladı.[478]

Bunlar 1980'lerdeki gelişmekte olan dünyayı tahrip eden ekonomik şoklar değildi sadece. 'Fiyat şoku', kahve ya da kalay gibi bir ihraç malının fiyatı yüzde 10 ya da daha fazla düştüğü her

---

475) Sue Branford ve Bernardo Kucinski, *The Debt Squads: The US, the Banks, and Latin America* (Londra: Zed Books, 1988), s. 95.

476) Matthew L. Wald, "A House, Once Again, Is Just Shelter", *New York Times*, 6 Şubat 1983.

477) Jaime Poniachik, "Cómo empezó la deuda externa", *La Nación* (Buenos Aires), 6 Mayıs 2001.

478) Donald V. Coes, *Macroeconomic Crises: Politics and Growth in Brazil, 1961-1990* (Washington, DC: Dünya Bankası, 1995), s. 187; Eghosa E. Osaghae, *Structural Adjustment and Ethnicity in Nigeria* (Uppsala, İsveç: Nordiska Afrikainstitutet, 1995), s. 24; T. Ademola Oyejide ve Mufutau I. Raheem, "Nigeria", *The Rocky Road to Reform: Adjustment, Income Distribution, and Growth in the Developing World World*, ed. Lance Taylor (Cambridge, MA: MIT Press, 1993), s. 302.

seferinde yaşanmaktadır. IMF'e göre, gelişmekte olan ülkeler 1981 ile 1983 arasında bu türden 25 şok yaşamışlar; 1984 ile 1987 arasında ileri derecede borç kriziyle karşı karşıya kalarak kendilerini daha derin borçların içine sürükleyen bu türden 140 şoka maruz kalmışlardır.[479] Böyle bir kriz Bolivya'yı 1986'da, Sachs'ın acı ilacını içip kapitalist bir 'tedavi'ye teslim olmasının ertesi yıl vurmuştu. Bolivya'nın coca'dan sonra en önemli ihraç malı olan kalayın fiyatı yüzde 55 oranında düştü ve ülke ekonomisini mahveden bu durumun kaynağı kesinlikle Bolivya'nın kendi hatası değildi. (Bu kesinlikle kalkınmacı ekonomilerin 1950'lerde ve 1960'larda aşmaya çalıştıkları bir hammadde kaynakları ihracatına bağlılık türüydü; Kuzeyli ekonomik düzen tarafından tarafından 'belirsizlik' olarak görülüp bir kenara bırakılan bir düşünceydi.)

Friedman'ın kriz teorisinin kendi kendini destekler hale geldiği yerdir burası. Küresel ekonomi dalgalı faiz kurları, denetime tabi tutulmayan fiyatlar ve ihracata yönelik ekonomilerle birlikte onun çözüm yollarını ne kadar sıkı takip ettiyse, o kadar çok krize yakalanmaya eğilimli bir sistem haline geldi; giderek daha fazla, hükümetlerin kendisinin radikal tavsiyesinin çoğunu benimseyeceği yegâne koşullar şeklinde tanımladığı tam bir çöküşe yol açtı.

Bu bakımdan, kriz Chicago Okulu modeli üzerine inşa edilmiş bulunmaktadır. Sınırsız miktarda paranın bütün dünyayı büyük bir hızla dolaşmasına serbestlik tanındığında, spekülatörler kakaodan paraya kadar her şeyin değeri üzerine bahse girebildiğinde sonuç müthiş bir istikrarsızlığa zemin hazırlamaktadır. Ve serbest ticaret politikaları yoksul ülkeleri kahve, bakır, petrol ya da buğday gibi hammadde kaynaklarının ihracatına güvenmeye devam etmeleri konusunda cesaretlendirdiğinden, devam eden kötü bir kriz döngüsünün içine düşmeleri bakımından özellikle daha kırılgan hale gelmektedirler. Kahve fiyatındaki ani bir düşüş bütün ekonomiyi, daha sonra bir ülkenin mali çöküşünü gören, o ülkenin parasına karşı bahse giren ve değerini düşüren döviz tüccarlarınca derinleştirilen bir bunalıma sokmaktadır. Yükselen faiz

479) Uluslararası Para Fonu, *Fund Assistance for Countries Facing Exogenous Shock*, 8 Ağustos 2003, s. 37, www.imf.org.

oranları da buna eklenip ulusal borçlar bir gecede devasa rakamlara fırlayınca, potansiyel bir ekonomik kaosa karşı acil çözüm bulunması ihtiyacı doğmaktadır.

Chicago Okulu'nun müminleri 1980'lerin ortalarından itibaren devam eden süreci kendi ideolojileri açısından harika bir zafer yürüyüşü olarak anlatmaktadırlar: Aynı zamanda hem ülkeler demokratik dalgaya katılıyor hem de özgürleşen halkla sınırsız bir özgürlüğe sahip olan serbest piyasaların el ele yürüdükleri kolektif bir görüntü sergileniyordu. Oysa bu görüntü daima hayal ürünü olmuştur. Gerçekte yaşanan şey, yurttaşların nihayet uzun zamandır kendilerine tanınmayan özgürlüklerini kazanmaları, Filipinlilerin Ferdinand Marcos'u ve Uruguay'ın Juan Maria Bordaberry'sininkiler gibi yönetimlerin dönemindeki işkence odalarının şoklarından kurtulmalarıydı; bu ülkeler daha sonra da giderek istikrarsız, deregüle edilmiş küresel ekonominin yarattığı tam bir mali şoklar (borç şokları, fiyat şokları ve döviz şokları) fırtınasıyla karşılaştılar.

Arjantin'in, borç krizinin bu diğer şoklar tarafından nasıl şiddetlendirildiği konusundaki deneyi maalesef tipik bir örnektir. Raúl Alfonsin 1983'te, yani yeni hükümeti daha ilk günden kriz konumuna sokan Volcker Şoku'nun tam ortasında göreve gelmişti. 1985'te enflasyon öylesine kötü bir hal almıştı ki, Alfonsin yepyeni bir para olan austral'ı tedavüle sokmak zorunda kaldı; bu yeni başlangıç onun kontrolü yeniden ele geçirme imkânı sağlamak adına oynadığı bir kumardı. Fakat dört yıl içinde fiyatların yükseldiği oranlar, gıda maddeleri bulamayan halkın büyük çaplı ayaklanmalara kalkışmasına yol açtı ve Arjantin'deki restoranlar kâğıttan daha ucuz olduğu için paraları duvar kâğıdı niyetine kullanmaya başladılar. Alfonsin, görev süresinin sona ermesinden beş ay önce, enflasyonun sadece bir ay içinde yüzde 203'e ulaştığı Haziran 1989'da görevden çekildi: İstifa ederek erken seçim istedi.[480]

Alfonsin'in konumunda politikacıların bulabileceği başka seçenekler de vardı. Alfonsin Arjantin'in devasa büyüklükteki borçlarını ödeyemiyordu. Aynı krizin içine giren komşu ülkele-

480) Banco Central de la República Argentina, *Memorial Anual 1989*, www.bcra.gov.ar.

rin hükümetleriyle birlik oluşturup bir borçlular karteli meydana getirdi. Bu hükümetler kalkınmacı ilkeler temelinde ortak bir pazar yarattılar; bu süreç sadist askeri rejimler bölgeyi paramparça ettiği zaman başlamıştı. Fakat o dönemdeki meydan okumanın bir kısmı, yeni ortaya çıkan demokrasilerle yüz yüze bulunan devlet terörünün mirasıyla ilgiliydi. 1980'lerde ve 1990'larda gelişmekte olan ülkelerin çoğu bir tür terör kalıntısının kıskacında bulunuyordu; kâğıt üzerinde serbest fakat hâlâ dikkatli ve tedbirliydiler. Nihayet diktatörlüğün karanlığından kurtulan az sayıda seçilmiş politikacı, tam da 1970'lerin darbelerini harekete geçiren politikaları uygulayarak (özellikle de darbeleri tezgâhlayan askeri yetkililer uzun zamandır hapishanelerde değil de, kışlalarında kendilerinin dokunulmazlıkları konusunda görüşmeler yaparak olup bitenleri izlerken) ABD destekli darbelerin bir başka raundunu davet etme tehlikesi içine giriyordu.

Borçlu oldukları Washington kurumlarıyla anlaşılır sebeplerden dolayı anlaşmazlığa düşmek istemeyen kriz içindeki yeni demokrasilerin, Washington'ın kurallarına göre oynamanın dışında çok az seçenekleri kalmıştı. Üstelik daha sonra, 1980'lerin başlarında Washington'ın kuralları iyice sıkılaştı. Bunun sebebi borç şokunun tam o zamana rastlamasıydı, fakat bu tablo rastlantısal değildi; Kuzey-Güney ilişkilerinde askeri diktatörlükleri büyük ölçüde gereksiz kılan yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönem, 'yapısal uyum' döneminin (ya da, 'borç diktatörlüğü' olarak bilinen dönemin) şafağıydı.

Milton Friedman felsefi olarak IMF ya da Dünya Bankası'na inanmıyordu: Söz konusu kurumlar serbest piyasanın hassas sinyallerine müdahale eden büyük yönetimlerin klasik örnekleriydi. Dolayısıyla, Chicago Boys'u pek çok üst düzey görev aldıkları iki kurumun, Washington, D.C.'deki Nineteenth Street'te bulunan devasa genel merkezlerine taşıyan fiili bir taşıma bandının olması ironikti.

Chicago Üniversitesi'nin Latin Amerika programının başkanlığını yapmış olan Arnold Harberger, sık sık Dünya Bankası ve IMF'de sağlam mevkiler kapan öğrencilerinin sayısıyla övünürdü. "Dünya Bankası'nın bölgeyle ilgili dört baş iktisatçısı-

nın benim öğrencilerim olması dolayısıyla ilginç bir olay oldu. Bunlardan Marcelo Selowsky adındaki biri, daha yeni yeni keşfedilen eski Sovyet İmparatorluğu bölgesine baş iktisatçı olarak gönderildi; bu görev Banka'daki bütün görevlerin en büyüğüydü. Bilin bakalım sonra ne oldu? Onun yerine de Sebastian Edwards adında eski öğrencilerimden bir başkası geldi. Bu insanların mesleklerindeki yükselişi görmek çok hoş bir şey; ben de onların iktisatçılar olarak gelişiminde rol oynadığım için büyük gurur duyuyorum."[481] Bir diğer yıldız ise, Chicago Üniversitesi'nin 1971 mezunlarından Arjantinli Claudio Loser'di ve IMF'in Latin Amerika'yla ilgili işlerinde en üst düzey görev olan Batı Yarımküre Departmanı'na müdürlük yapmaya gitmişti.* Chicago'lular IMF'in çok sayıda üst düzey görevini işgal ediyorlardı ve bu mevkiler arasında şunlar bulunmaktaydı: ikinci en üst düzey görev olan birinci müdür yardımcısı, baş iktisatçı, araştırma müdürü ve Afrika Departmanı'yla ilgili üst düzey iktisatçı.[482]

Friedman kurumlara felsefi gerekçeyle karşı çıkıyordu ama kendisinin kriz teorisini uygulayacak şekilde konumlanmış daha iyi kurumlar da yoktu. Ülkeler 1980'lerde kriz sarmalına girdiklerinde Dünya Bankası ve IMF'den başka yönelecekleri bir yer bulunmuyordu. Fakat bu kurumlara başvurduklarında, problemlerini çözüm bulunması gereken bir ekonomik felaket olarak değil, yeni bir serbest piyasa sınırı oluşturmaya yarayacak çok değerli fırsatlar şeklinde görmek üzere eğitilmiş ortodoks Chicago Boys'un duvarına çarptılar. Kriz fırsatçılığı artık dünyanın en güçlü mali kurumlarına kılavuzluk eden mantık haline gelmişti. Bu aynı zamanda onların kuruluş ilkelerine karşı esastan bir ihanetti.

---

481) "Arnold Harberger'le yapılan röportaj", *The Region*, Federal Minneapolis Merkez Bankası, Mart 1990, www.minneapolisfed.org.

*) Loser, Arjantin'in 2001'deki çöküşünden sonra kovuldu. Ekonomilerindeki kitlesel işsizlik ve başını alıp giden yolsuzluklar gibi (IMF'e olan savunulamayacak borçların sözünü bile etmiyoruz) zaafları görmezden gelerek, kredi akıtmaya devam ettiği ülkeler harcamaları kısıp özelleştirmelere devam ettiği sürece, onun gözetimi altındaki IMF'in serbest piyasa politikalarının müthiş büyüleyici bir etki yaptığı konusunda görüş birliği vardı.

482) Eski Chicago profesörü Stanley Fischer, 1994'te IMF'in ilk müdür yardımcısıydı; Raghuram Rajan, 2003'te IMF'in baş iktisatçısıydı; Michael Musa 1991'de IMF'te araştırma departmanının müdürüydü ve Danyang Xie, 2003'te IMF'in Afrika departmanında baş iktisatçıydı.

BM gibi, Dünya Bankası ve IMF de İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı korkuya karşı doğrudan bir tepki olarak oluşturulmuştu. Dünya devletleri Avrupa'nın göbeğinde faşizmin doğmasına izin verme hatasının bir kez daha tekrarlanmaması amacıyla, yeni bir ekonomi mimarisi yaratmak için 1944'te Bretton Woods, New Hampshire'da biraraya geldiler. Başlangıçta üyesi olan 43 ülkenin katkılarıyla finanse edilen Dünya Bankası ve IMF'e, gelecekteki ekonomik şokları ve Weimar Almanyası'nı istikrarsızlaştıran türden çöküşleri önleme konusunda açıkça yetki verildi. Dünya Bankası ülkeleri yoksulluktan çıkarmak için kalkınmaya yönelik uzun vadeli yatırımlar yaparken, IMF, mali spekülasyon ve piyasa kararsızlığını azaltan ekonomik politikalar geliştirerek küresel bir şok massedicisi olarak işlev görecekti. Bir ülkenin krize girmesi söz konusu olduğunda IMF istikrar sağlamaya yönelik bağış ve kredilerle yardıma koşacak ve böylelikle krizleri daha meydana gelmeden önleyecekti.[483] Washington'da aynı cadde üzerinde karşılıklı olarak konumlanan bu iki kurum onların tepkilerini koordine edecekti.

İngiltere heyetinin başkanlığını yapan John Maynard Keynes, sonunda dünyanın kendisini düzene sokmak için piyasadan vazgeçmenin siyasal tehlikelerini gördüğüne inanıyordu. "Bunun mümkün olduğuna çok az kişi inanmaktaydı," demişti Keynes bir konferansın sonunda. Fakat bu kurumlar temel ilkelerine bağlı kalırlarsa, "İnsanların kardeşliği sadece bir söz olmaktan çıkacaktı".[484]

IMF ve Dünya Bankası bu genel görüşe uymuyordu; onlar başından beri gücü, BM Genel Kurulu gibi 'bir ülke, bir oy' temelinde değil, her ülkenin ekonomik gücüne göre dağıtıyordu. Düzenlemelerden birisi, Avrupa ve Japonya'ya geriye kalan ülkelerin çoğu üzerinde kontrol imkânı sağlarken, Amerika Birleşik Devletleri'ne de önemli kararları fiilen veto etme hakkı tanıyordu. Bunun anlamı şuydu, Reagan ve Thatcher 1980'lerde iktidara

---

483) Uluslararası Para Fonu, "Madde 1 – Kararlar", *Articles of Agreement of the International Monetary Fund*, www.imf.org.

484) "Speech by Lord Keynes in Moving to Accept the Final Act at the Closing Plenary Session, Bretton Woods, 22 July 1944", *Collected Writings of John Maynard Keynes*, Cilt: 26, ed. Donald Moggridge (Londra: Mcmillan, 1980), s. 103.

geldikleri zaman, onların ileri derecede ideolojik yöneticileri bu iki kurumu kendi amaçları doğrultusunda devreye sokacaklar ve hızlı bir şekilde güçlendirerek korporatist mücadelenin sürdürülmesinin temel araçları haline getireceklerdi.

Dünya Bankası ve IMF'in Chicago Okulu tarafından sömürgeleştirilmesi büyük ölçüde söz konusu edilmeyen bir süreçti, fakat 1989'da John Williamson 'Washington Konsensüsü' denen tezgâhın örtüsünü kaldırdığında bu durum resmiyet kazandı. Williamson'ın artık her iki kurumun da ekonomik sağlık açısından asgari sınır diye gördüğünü söylediği ekonomi politikalarından ibaret bir listeydi o: "Bütün ciddi ekonomistlerçe benimsenen bir ortak akıl çekirdeği."[485] Teknik açıklamalarla ve tartışmasız şekilde maskelenen bu politikalar bütün 'devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gerektiği'ni savunan çok açık ideolojik düşüncelerle, 'yabancı şirketlerin girişini aksatan engellerin kaldırılması'nı içermekteydi.[486] Bu liste tamamlandığında ortaya çıkan görünüm, Friedman'ın özelleştirme, deregülasyon/serbest ticaret ve hükümet harcamalarında ciddi kısıtlamalar şeklindeki neoliberal üçlüsünden başka bir şey değildi. Bunlar, Williamson'ın ifadesiyle "Washington'daki güçlerce Latin Amerika'ya dayatılan" politikalardı.[487] Dünya Bankası'nın eski baş iktisatçısı ve yeni ortodoksluk karşısındaki son direnişçilerden biri olan Joseph Stiglitz, "Mezarında yatan Keynes, evladının başına gelenleri görseydi kemikleri sızlardı" diye yazıyordu.[488]

Dünya Bankası ve IMF yetkilileri kredi verirken her zaman politika tavsiyeleri de oluşturuyorlardı, fakat 1980'lerin başında gelişmekte olan ülkelerin -içine düştükleri çaresizlik sonucu- uydukları bu tavsiyeler radikal serbest piyasa taleplerine dönüştü. Krize giren ülkeler borçlarının hafifletilmesi ve acil kredi arayışıyla IMF'in kapısını çaldıklarında, bu Fon onlara, kapsam olarak Chicago Boys'un Pinochet için kaleme aldığı "Tuğla" ve

485) John Williamson, "In Search of a Manual for Technopols", John Williamson, ed. *The Political Economy of Policy Reform* (Washington, DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 18.
486) "Appendix: The Washington Consensus", *The Political Economy of Policy Reform*, s. 27.
487) Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, s. 17.
488) Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W.W. Norton,

Goni'nin Bolivya'daki oturma odasında hazırlanan 220 sayılı kanun hükmünde kararnameye denk gelen geniş kapsamlı şok terapi programlarıyla karşılık vermekteydi.

IMF ilk tam 'yapısal uyum' programını 1953'te yayınladı. Daha sonraki yirmi yılda önemli bir kredi için Fon'a başvuran her ülke, ekonomisini baştan aşağı yenilemesi gerektiği konusunda bilgilendiriliyordu. IMF'in 1980'li yıllar boyunca Latin Amerika ve Afrika'daki yapısal uyum programlarını hazırlayan üst düzey bir iktisatçısı olan Davison Budhoo daha sonra, "1983'ten itibaren yaptığımız her şey 'özelleştirilmiş' ya da ölmüş bir Güney yaratma şeklindeki yeni görev anlayışımıza dayanıyordu; bu amaç doğrultusunda 1983-1988 arasında Latin Amerika ve Afrika'da alçaltıcı bir ekonomik kargaşa yarattık," şeklinde bir itirafta bulunacaktı.[489]

Bu radikal (ve yüksek düzeyde kazançlı) yeni göreve rağmen IMF ve Dünya Bankası daima, yaptıkları her şeyin istikrar lehine olduğunu söylemekteydiler. Fon'un resmi görevi hâlâ kriz önlemekti (toplumsal mühendislik ya da ideolojik dönüşüm değildi), dolayısıyla istikrarın resmi bir dayanak olması gerekiyordu. Gerçekte meydana gelen şeyse, ülkeden ülkeye yaşanan uluslararası borç krizinin, Friedman'ın şok doktrininin acımasızca uygulanmasına dayanan Chicago Okulu'nun gündemini yürütmek üzere sistemli olarak kaldıraç işlevi görmesiydi.

Dünya Bankası ve IMF'deki iktisatçılar o zamanlar, itiraflar genellikle şifreli bir dilde yapılsa ve özel forumlar ve kendilerine yakın 'teknokratlar'a yönelik yayınlarla sınırlı olsa da, bunu kabul ediyorlardı. Uzun süre Dünya Bankası'yla çalışan ünlü Harvard iktisatçısı Dani Rodrik 'yapısal uyum'un bütün kurgusunu dahice bir pazarlama stratejisi olarak nitelendirmektedir. "Mikro-ekonomik ve makro-ekonomik reformları *bir paket haline getiren* kavram olan 'yapısal uyum'u bulup başarılı bir şekilde pazarladığı için," diye yazıyordu 1994'te Rodrik, "Dünya Bankası'na inanılmalıdır. *Yapısal uyum, ülkelerin ekonomilerini krizden kurtarmak*

489) Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund*, Errol K. McLeod (New York: New Horizons Press, 1990), s. 102.

için yürütmek zorunda oldukları bir süreç olarak satılıyordu. Bu paketi kabul eden ülkeler açısından bir taraftan dış dengeyi ve istikrar maliyetlerini koruyan sağlam makro-ekonomik politikalar, diğer taraftan açıklığı belirleyen politikalar (serbest ticaret gibi) arasındaki ayrım *belirsizleşmişti.*"[490]

Kural çok basitti: Krize giren ülkeler çaresizlik içinde paralarını istikrara kavuşturmak için acil yardıma ihtiyaç duyarlar. Özelleştirme ve serbest ticaret politikaları bir mali kurtarmayla birlikte tek pakette toplandığında, ülkelerin paketin tümünü kabul etme dışında fazla seçenekleri kalmıyordu. İşin akılcı tarafı, iktisatçıların kendilerinin serbest ticaretin bir krizi sona erdirmekle hiçbir ilgisinin olmadığını bilmeleriydi, fakat bu bilgi ustalıkla 'belirsizleştirilmişti'. Rodrik, bunları bir iltifat olarak dile getiriyordu. Yoksul ülkelere Washington'ın kendileri için seçtiği politikaları kabul ettirmek amacıyla sadece bu paket yöntemine başvurulmakla kalınmamıştı, ancak işe yarayan tek araç buydu ve Rodrik'in elinde iddialarını destekleyecek pek çok koz vardı. 1980'lerde radikal serbest ticaret politikalarını benimseyen bütün ülkeleri incelemiş ve "1980'lerde ciddi bir ekonomik kriz ortamının dışında kalmış, gelişmekte olan bir ülkede önemli bir ticaret reformu örneği bulamamıştı".[491]

Çok şaşırtıcı bir itiraftı bu. Tarihin bu noktasında Dünya Bankası ve IMF ısrarla ve çok açık bir şekilde, dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerin ışığı gördüğünü ve Washington Konsensüsü politikalarının istikrar ve dolayısıyla demokrasi adına tek seçenek olduğunu ileri sürüyordu. Ancak burada Washington düzeni içinde bir gerçeğin kabul edildiği ortaya çıkmaktaydı; gelişmekte olan ülkeler onlara sadece sahte görünümler ve çok bariz bir zorlamanın oluşturduğu birliktelik sayesinde boyun eğiyorlardı: Ülkenizi kurtarmak istiyor musunuz? Satın gitsin. Özelleştirme ile serbest ticaretin (yapısal uyum paketinin asıl

490) Dani Rodrik, "The Rush to Free Trade in the Developing World: Why So Late? Why Now? Will It last?", *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment*, ed. Stephan Haggard ve Steven B. Webb (New York: Oxford University Press, 1994), s. 82. Vurgulamalar bize aittir.
491) *A.g.y.*, s. 81.

parçaları) istikrar yaratmakla doğrudan bir ilgisinin bulunmadığını Rodrik de kabul ediyordu. Başka türlü bir şey ileri sürmek, Rodrik'e göre, 'kötü ekonomi' demekti.[492]

IMF'in bu dönemdeki 'model öğrencisi' olan Arjantin, yeni düzenin tekniğine bir kez daha açık bir pencere sunmaktadır. Hiper-enflasyon krizinin başkan Alfonsin'i çekilmeye zorlamasından sonra yerine, deri ceketi, pirzola şeklinde favorileriyle tanınan ve uğursuzluğunu hâlâ devam ettiren ordu ve alacaklılarla baş edebilecek kadar sıkı görünen, küçük bir vilayetin Peronist valisi Carlos Menem geldi. Peronist partiyi ve sendika hareketini yok etmek için sergilenen onca şiddet girişimlerinden sonra, artık Arjantin'in, Juan Perón'un milliyetçi ekonomi politikalarını canlandırma vaadinde bulunan bir sendika yanlısı mücadele yürütmüş başkanı vardı. Paz'ın Bolivya'daki başlangıcının tıpatıp aynısı olan heyecan verici yankıların pek çoğunun yaşandığı bir uğraktı bu.

Zaman içinde her şey tersine döndü. Göreve gelişinin birinci yılını dolduran ve IMF'in yoğun baskısı altında kalan Menem, cesur bir 'büyü politikası' yürütmeye başladı. Diktatörlüğe karşı çıkan bir partinin sembolü olarak seçilen Menem, Domingo Cavallo'yu ekonomi bakanı yaparak, cunta dönemindeki şirket sektörünün borçtan kurtarılmasının (diktatörlüğün giderayak sunduğu hediyesi) resmi sorumlusunu tekrar göreve getirmiş oldu.[493] İktisatçılar Menem'in yaptığı bu atamaya 'bir sinyal' gözüyle bakıyorlardı; yeni hükümetin cuntanın başlattığı korporatist deneyi geliştirip sürdüreceğinin kusursuz bir göstergesi görülüyordu burada. Buenos Aires borsası da ayakta alkışlamak anlamına gelecek bir tepkiyle karşılamıştı bu atamayı: Cavallo'nun adının açıklandığı gün işlem hacmi yüzde 30 artmıştı.[494]

---

492) "...Ticaret reformunun faziletleri ne olursa olsun, ticaret reformuyla makro-ekonomik kriz eğilimi arasında kurulan nedensel bağ kötü ekonomiydi," Dani Rodric, "The Limits of Trade Policy Reform in Developing Countries", *Journal of Economic Prospectives* 6, No: 1 (Kış 1992), s. 95.

493) Herasto Reyes, "Argentina: historia de una crisis", *La Prensa* (Panama City), 12 Ocak 2002.

494) Nathaniel C. Nash, "Turmoil, Then Hope in Argentina", *New York Times*, 31 Ocak 1991.

Cavallo hiç vakit kaybetmeden ideolojik bir destek talebinde bulunarak, hükümeti Milton Friedman'ın eski öğrencileri ve Arnold Harberger'le birlikte oluşturdu. Ülkenin ekonomiyle ilgili bütün üst düzey görevlerine fiilen Chicago Boys kadroları atandı: Merkez Bankası başkanı, hem IMF'de hem de Dünya Bankası'nda çalışmış bir Chicago Boy olan Roque Fernandez'di; Merkez Bankası başkan yardımcısı, diktatörlük döneminde görev yapmış bir Chicago Boy olan Pedro Pou'ydu. Merkez Bankası'nın başdanışmanı, IMF'de Chicago Üniversitesi'nin bir başka profesörü olan Michael Mussa'nın altında sürdürdüğü işinden ayrılarak doğrudan doğruya gelen, Chicago Boy Pablo Guidotti'ydi.

Arjantin bu anlamda benzersiz değildi. Chicago Okulu'nun uluslararası mezunlarından olup hükümetlerde bakan düzeyinde yer alanların sayısı yirmi beşten fazlaydı ve İsrail'den Costa Rica'ya kadar merkez bankası başkanı olanların sayısı bir düzineyi geçiyordu; bir üniversite bölümünün etkisini göstermek açısından olağanüstü bir düzeydi bu.[495] Chicago Boys başka pek çok ülkede olduğu gibi Arjantin'de de, seçimle gelmiş hükümetin etrafında, bir tarafı içeriden diğeri Washington'dan bastıran bir tür ideolojik kıskaç meydana getirmişti. Örneğin Buenos Aires'e gelen IMF heyetine, sık sık bir Arjantin Chicago Boy'u olan Claudio Loser öncülük ediyordu; bu da, Loser maliye bakanlığı ve Merkez Bankası başkanlığıyla görüşme yaptığında bu toplantıların taraflar arası değil, Chicago Üniversitesi'ndeki eski sınıf arkadaşları ve son dönemde de Nineteen Street'te mesai arkadaşları olan dostlar arasında yapılan mesleki tartışmalar şeklinde geçtiği anlamına gelmekteydi. İşte bu küresel ekonomik kardeşliğe, yakın tarihte Arjantin'de yayınlanan bir kitabın başlığı çok uygun düşmekteydi: *Buenos Muchachos*, eski dostlar.[496]

Küresel ekonomik kardeşliğin üyeleri Arjantin ekonomisi (ve onun düze çıkarılması) için yapılması gereken şeyler konusunda coşkulu bir görüş birliği içerisinde bulunuyorlardı. Adlandırıl-

---

495) "Arnold Harberger'le röportaj", *The Region*, Federal Minneapolis Merkez Bankası, Mart 1999, www.minneapolisfed.org.

496) José Natanson, *Buenos muchachos: Vida y obra de los economistas del establishment* (Buenos Aires: Libros del Zorzal, 2004).

dığı şekliyle Cavallo Planı, Dünya Bankası ve IMF'nin kusursuzca hazırladığı zekice bir paket oyununa dayanmaktaydı: Kurtarma görevinin ayrılmaz bir parçası olarak özelleştirmeyi gerçekleştirmek için kaosu ve hiper-enflasyon krizinden kaynaklanan çaresizliği kullanmak. Cavallo para sistemini istikrara kavuşturmak için hiç vakit kaybetmeden kamu harcamalarında muazzam kesintiler yaptı ve ABD dolarına eşit yeni bir para olan Arjantin pesosunu tedavüle soktu. Enflasyon bir yıl içinde yüzde 17.5 düştü ve birkaç yıl sonra da fiilen yok oldu.[497] Parayı aşırı değerlendirmek enflasyon sorununu çözmüştü, fakat programın diğer yarısının durumunu 'belirsiz hale getirmişti'.

Arjantin diktatörlüğü, yabancı yatırımcılara şirin görünmek için ulusal havayollarından Patagonya'nm çekici petrol rezervlerine kadar ekonominin geniş ve arzu uyandıran kısımlarını devletin elinde tutuyordu. Chicago Boys'a olduğu gibi Cavallo'ya göre de devrimin ancak yarısı tamamlanmıştı ve onlar işlerini tamamlamak için ekonomik krizi kullanma konusunda kararlıydılar.

Arjantin devleti 1990'ların başında ülkenin zenginliklerini ,on yıl önce Şili'de gerçekleştirilenlerin çok ötesine geçen bir proje çerçevesinde çok hızlı ve çok kapsamlı bir şekilde sattı. 1994'te devlet teşebbüslerinin yüzde 90'ı, aralarında Citibank, Bank Boston, Fransa'nın Suez ve Vivendi'si, İspanya'nın Respol ve Telefónica'sı de bulunan özel şirketlere satıldı. Menem ve Cavallo satış yapılmadan önce şirketlerin yeni sahiplerine çok cömert bir şekilde değerli bir hizmet sundular: Bu şirketlerde çalışan, Cavallo'nun kendi tahminlerine göre 700 bin civarında işçiyi işten çıkardılar; bazıları bu sayıyı daha da yüksek olarak veriyordu. Sadece petrol şirketinin Menem döneminde çıkardığı işçi sayısı 27 bindi. Bir Jeffrey Sachs hayranı olan Cavallo bu süreci 'şok terapisi' olarak adlandırıyordu; Menem'inki bu sürecin çok daha vahşi bir aşamasıydı. Kitlesel işkencenin sebep olduğu travmaların etkisini hâlâ devam ettirdiği bir ülkede

497) Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and out): Wall Street, the IMF, and Bankrupting of Argentina* (New York: Public Affairs, 2005), s. 21.

Cavallo bunu "anestezisiz gerçekleştirilen büyük bir ameliyat" diye nitelendiriyordu.*[498]

Time dergisi değişim sürecinin ortasında Menem'i kapak konusu yaptı; "Menem Mucizesi" manşetinin altında bir ayçiçeğinin orta yerinden bakan yüzü gülücükler dağıtıyordu.[499] Evet, bu bir mucizeydi; Menem ve Cavallo, radikal ve acılı bir özelleştirme programını ulusal bir ayaklanmaya yol açmadan uygulamayı başarmışlardı. Peki, bunu nasıl başarmışlardı?

Bunun nasıl gerçekleştirildiğini yıllar sonra Cavallo açıklıyordu: "Hiper-enflasyon zamanları özellikle düşük gelirliler ve küçük tasarruf sahipleri olmak üzere halk adına çok kötü bir dönemdir; çünkü onlar birkaç saat ya da birkaç gün içerisinde kendilerine, inanılmaz bir hızla gerçekleşen fiyat artışları yüzünden ücretlerinin büyük kayba uğradığının söyleneceğini görmektedirler. İnsanlar işte bu yüzden hükümete, 'Lütfen bir şeyler yapın,' diye sesleniyorlar. Eğer hükümet iyi bir istikrar planıyla ortaya çıkarsa, bu aynı zamanda planın diğer reformlarla birlikte yürümesi için de bir fırsattır. ... en önemli reformlar ekonominin açılması, deregülasyon ve özelleştirme süreciyle ilgiliydi. Ancak o zamanlar bu reformları hayata geçirmenin

---

*) Arjantinliler Ocak 2006'da Cavallo ve Menem'in görevden ayrılmasından uzun süre sonra bazı şaşırtıcı haberler aldılar. Cavallo Plam'nın hiç de Cavallo'nun planı olmadığı görüldü, plan IMF'nin de değildi: Arjantin'in 1990'ların başındaki şok terapisi programının tamamı, Arjantin'in en büyük özel alacaklılarından ikisi olan JP Morgan ve Citibank tarafından gizli bir şekilde yeniden yazılmıştı. Arjantin hükümetine karşı açılan bir davanın seyri sırasında ünlü tarihçi Alejandro Olmos Gauna, Cavallo adına iki ABD bankası tarafından yazılan 1,400 sayfalık çok şaşırtıcı bir belgenin varlığını gözler önüne serdi; bu belgede yer alan "kamu hizmeti veren şirketlerin özelleştirilmesi, çalışma yasası reformu, emeklilik sisteminin özelleştirilmesi... gibi politikalar '92'den beri hükümet tarafından hayata geçirilmişti. Belge, en ince ayrıntısına kadar büyük bir dikkatle hazırlanmıştı... Herkes, 1992'den beri takip edilen bu ekonomi planının Domingo Cavallo'nun eseri olduğunu sanmaktadır, fakat öyle değildir."

498) *A.g.y.*, 24, 30 Ocak 2002 tarihinde Domingo Cavallo'yla *Commanding Hights: The Battle for the World Economy* adına yapılan röportaj, www.pbs.org; César V. Herrera ve Marcelo Garcia, "A 10 años de la privatización de YPF –Análisis y consecuencias en la Argentina y en la Cuenca del Golfo San Jorje (versón ampliada)", Centro Regional de Estudios Económicos de la Patagonia Central, 23 Ocak 2003, www.creepace.com.ar; Antonio Camou, "Saber técnico y politica en los origenes del menemismo", *Perfiles Latinoamericanos* 7, No: 12 (Haziran 1998); Carlos Saúl Menem, Meksika başkanı Ernesto Zedillo'yla bir öğle yemeği sırasında yapılan konuşma, 26 Kasım 1996, zedillo presidencia. gob.mx. Dipnot: Alejandro Olmos Gaona'yla yapılan röportaj, "Las deudas hay que pagarlas, las estafas no", *La Vaca*, 10 Ocak 2006, www.lavaca.org.

499) "Menem's Miracle," *Time International*, 13 Temmuz 1992.

tek yolu hiper-enflasyonun yarattığı durumdan en iyi şekilde faydalanmaktı; çünkü insanlar hiper-enflasyonun ortadan kaldırılması ve tekrar normale dönülmesi için esaslı değişiklikler yapılmasını kabul etmeye hazırdılar."[500]

Uzun vadede Cavallo'nun programı bir bütün olarak Arjantin açısından bir felaket ortaya koyuyordu. Söz konusu programın parayı istikrara kavuşturma (pesoyu ABD dolarına eşitleme) yöntemi, yerli fabrikaların ülkeye akın akın gelen ucuz ithal mallarıyla rekabet edemediği bir ülkede mal üretmeyi çok pahalı hale getirmişti. Çok sayıda işin yarıdan fazla oranda yok olması ülkenin sonunda yoksulluk sınırının altında kalmasına yol açmıştı. Ancak kısa vadede plan mükemmel bir şekilde işledi: Cavallo ve Menem, ülke hiper-enflasyon şokunu yaşarken özelleştirmeyi yangından mal kaçırırcasına gerçekleştiriverdiler. Kriz işlevini yerine getirmişti.

Arjantinli liderlerin bu dönemde uyguladıkları şey, ekonomik olmaktan ziyade psikolojik bir teknikti. Kıdemli bir cuntacı olan Cavallo'nun çok iyi bildiği üzere, kriz anlarında (bu kriz ister mali çöküş olsun, ister Bush yönetiminin daha sonra gösterdiği gibi terör saldırısı) halk, sihirli bir çözüme sahip olduğunu söyleyenlere çok büyük yetkiler vermeye isteklilik göstermektedir.

Üstelik bu, Friedman'nın başlattığı mücadelenin demokrasiye müthiş bir şekilde geçişten sonra nasıl (seçmenleri kendi dünya görüşünün akılcılığına ikna eden savunucuları tarafından değil, becerikli bir şekilde krizden krize yol almasıyla, kırılgan yeni demokrasilerin elini kolunu bağlayan politikaları hayata geçirmek için acil ekonomik durumların yarattığı çaresizlikleri ustalıkla kullanarak) ayakta kalabildiğini de göstermektedir. Taktik mükemmel olunca fırsatlar da bol oluyordu. Meksika'nın 1994'teki Tequila Krizi, 1997'deki Asya Krizi ve kısa bir süre Brezilya Krizi'nin takip ettiği, 1998'deki Rus Çöküşü'nün ardından Volcker Şoku geldi. Şoklar ve krizler gücünü kaybetmeye başlayınca da daha büyük felaketler yaşatan olaylardan yararlanılma süreci devreye girecekti: tsunamiler, kasırgalar, savaşlar ve terör saldırıları. Felaket kapitalizmi şekillenmeye başlıyordu.

---

500) Cavallo, *Commanding Heights*.

4. BÖLÜM

GEÇİŞ SÜRECİNDE KAYBOLANLAR

BİZ AĞLARKEN, BİZ İLİKLERİMİZE KADAR TİTRERKEN, BİZ DANS EDERKEN

"Yaşanan bu en kötü günler temel ekonomik reformun gerekliliğini anlayanlara en iyi fırsatları yaratmaktadır."
(Stephan Haggard ve John Williamson,
The Political Economy *of Policy Reform*, 1994)

9
KAPIYI TARİHİN YÜZÜNE KAPATMAK

POLONYA'DA KRİZ, ÇİN'DE KATLİAM

"Ben artık özgürlüğüne kavuşmuş bir Polonya'da yaşıyorum ve Milton Friedman'ı ülkemin özgürlüğünü gerçekleştiren entelektüel mimarlardan biri sayıyorum."

(Leszek Balcerowicz, Polonya'nın eski maliye bakam, Kasım 2006)[501]

"Paranızı ona katladığınızda midenizde belli bir kimyasal durum baş gösterir. Üstelik bu, alışkanlık yaratıcı bir reaksiyondur."

(William Browder, ABD'li bir para yöneticisi, kapitalizmin ilk günlerini yaşayan Polonya'da yatırımlar yapılırken)[502]

"Boğulma tehlikesinden korkuyoruz diye yemek yemekten asla vazgeçmemeliyiz."

(*People's Daily*, resmi devlet gazetesi, Tiananmen Meydanı katliamından sonra serbest piyasa reformlarına devam edilmesinin gerekliliği üzerine)[503]

---

501) Leszek Balcerowicz, "Losing Milton Friedman, A Revolutionary Muse of Liberty", *Daily Star* (Beyrut), 22 Kasım 2006.
502) Michael Friedman, "The Radical", *Forbes*, 13 Şubat 2006.
503) Joseph Fewsmith, *China Since Tiananmen: The Politics of Transition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 35.

Komünizmin çöküşünün belirleyici bir sembolü haline gelen Berlin Duvarı'nın yıkılmasından önce Sovyet engellerinin yıkılacağı konusunda umut yaratan bir başka imge vardı. Polonya'nın Gdansk şehrinde çiçekler ve bayraklarla süslenmiş demir parmaklıklara tırmanan pala bıyıklı, saçları darmadağınık, işini kaybetmiş bir elektrik teknisyeni olan Lech Walesa'ydı o. Bu demir parmaklıklar, Lenin Tersanesi'ni ve Komünist Parti'nin et fiyatlarını artırma kararını protesto etmek amacıyla içeride barikat oluşturan binlerce işçiyi koruyordu.

İşçilerin grevi, Polonya'yı otuz beş yıldır yöneten Moskova kontrolündeki hükümete karşı benzeri görülmedik bir meydan okuma şovuydu. Neler olacağını hiç kimse bilmiyordu: Moskova tanklarını gönderecek miydi? Grevcilerin üstüne ateş açıp onları işlerinin başlarına geri dönmeye zorlayacak mıydı? Grev sona erdiğinde, tersane otoriteryan bir ülkede bir halk demokrasisi mevkii haline gelmiş ve işçiler taleplerini genişletmişlerdi. Artık iş hayatlarının işçi sınıfı adına konuştuğunu söyleyen parti aparatçiklerince denetlenmesini istemiyorlardı. Kendi bağımsız sendikalarını örgütleme ve müzakere yürütme, pazarlık ve grev yapma haklarına sahip olmanın peşindeydiler. İzin almaya gerek duymadan sendikalarını oluşturma yönünde oy kullanıp, ona Solidarnosc, Dayanışma adını verdiler.[504] Bu gelişme, bütün dünyanın Dayanışma ve onun lideri Lesch Walesa'ya meftun olduğu 1980 yılında yaşanıyordu.

O zamanlar otuz yedi yaşında olan Walesa, manevi bir paylaşım içinde bulunan Polonyalı işçilerin özlemleriyle tam bir uyum içerisindeydi. Gdansk tersanesinde mikrofonlara, "Biz aynı ekmekten yiyoruz!" diyordu, kükreyerek. Bu yalnızca Walesa'nın sahip olduğu tartışılmaz mavi yakalı olma özelliklerine değil, aynı zamanda Katoliklikin çığır açan bu yeni hareketin gelişiminde oynadığı role de yapılan bir atıftı. Parti yetkilileri dine karşı kaşlarını çatarken, işçiler, Komünyon'u barikatların arkasına almak için saf tutup, inançlarını bir cesaret belirtisi olarak sahiplenmekteydiler. Atılganlık ile dindarlığın güç verici

504) Dayanışma'nın embriyosu 1978'de oluşturulan, Özgür Kıyı Bölgesi Sendikaları Konfederasyonu adı verilen yarı bağımsız bir sendikaydı. Sonuçta Dayanışma'nın kurulmasına yol açan grevleri örgütleyen bu gruptu.

bir karışımı olan Walesa, Dayanışma'nın ofisini, bir elinde tahtadan bir haç, diğerinde bir buket çiçekle açtı. Sıra Dayanışma'yla hükümet arasında dönüm noktası niteliğindeki ilk iş anlaşmasını imzalamaya geldiğinde Walesa, adını, "John Paul II'ninkine benzer devasa bir hediye kalem"le yazdı. Duyulan hayranlıklar karşılıklıydı; Polonya halkı Walesa'ya, dualarının Dayanışma'yla birlikte olduğunu söylüyordu.[505]

Dayanışma, ülkenin maden ocaklarına, Polonya'nın tersane ve fabrikalarına müthiş bir süratle yayılıyordu. Bir yıl içerisinde 10 milyon üyeye ulaşmıştı (neredeyse Polonya'nın çalışma yaşına sahip nüfusunun yarısına eşitti bu rakam). Pazarlık yapma hakkını elde eden Dayanışma somut adımlar atmaya başladı; haftada altı yerine beş gün çalışma ve fabrikaların yönetiminde daha fazla söz sahibi olma hakkını elde etti. İdealize edilmiş bir işçi sınıfına tapınılan fakat gerçek işçilerin hiçe sayıldığı bir ülkede yaşamaktan bıkan Dayanışma üyeleri, Polonya halkının değil Moskova'daki uzak ve yalıtılmış bürokratların taleplerine karşılık veren parti yetkililerinin yozlaşmışlığını ve başvurdukları baskı yöntemlerini gündeme getirdiler. Tek parti yönetiminin görmezden geldiği demokrasi ve kendi kaderini belirleme arzusu, Dayanışma'ya bağlı yerel sendikalarda yoğunlaşarak Komünist Parti'den toplu ayrılmalara yol açtı.

Moskova bu gelişmeyi kendisinin Doğu İmparatorluğu'na yönelik olarak o güne değin gözlenen en ciddi tehdit şeklinde algıladı. Sovyetler Birliği içindeki muhalefet hâlâ büyük ölçüde, çoğu siyasal haklar üzerine eğilen insan hakları aktivistlerinden geliyordu. Fakat Dayanışma üyeleri basit bir şekilde kapitalizmin yardakçıları olarak görülüp bir yana bırakılamazdı; onlar ellerinde çekiçleri olan, maden tozu iliklerine kadar işlemiş işçiler, Marksist retoriğe göre partinin temeli olması gereken insanlardı.* Hatta daha da ürkütücü olan, Dayanışma'nın görüşünde partide bulunmayan her şeyin olduğuydu: Parti otoriteryan bir çizgideyken Dayanışma demokrattı; partinin merkezci olduğu yerde o yaygın bir ağ olarak örgütlenmişti; partinin bürokratik olduğu

505) Thomas A. Sancton, "He Dared to Hope", *Time*, 4 Ocak 1982.

*) 1980'de en popüler Dayanışma sloganlarından biri, "sosyalizm – EVET, çarpıtmaları – HAYIR" şeklindeydi [kuşkusuz Polonya dilinde söylenişi daha çok şey ifade etmektedir].

yerde Dayanışma katılımcıydı. Ve 10 milyon üyesiyle Polonya ekonomisini işlemez hale getirecek bir gücü vardı. Walesa'nın alaycı bir şekilde söylediği gibi, siyasal mücadeleyi kaybedebilirlerdi, fakat: "Bizi zorla çalıştıramazlar. Çünkü bizden tank yapmamızı isterlerse, tramvay yaparız. Ve biz öyle istersek, yaptığımız kamyonlar geri geri gider. Bu sistemi nasıl alt edeceğimizi biliyoruz. Biz bu sistemin talebeleriyiz."

Dayanışma'nın demokrasiye bağlılığı, başkaldırı konusunda parti içindekilere bile esin kaynağı oluşturuyordu. Merkez Komite üyelerinden biri olan Marian Arendt, "Bir zamanlar partinin hatalarından sadece birkaç kişinin sorumlu olduğunu düşünecek kadar saftık," diyordu bir Polonya gazetesine. "Artık böyle yanılgılara düşmüyoruz. Aygıtımızın bütününde, yapımızın tümünde yanlış giden bir şey var."[506]

Dayanışma üyeleri Eylül 1981'de hareketlerini bir sonraki aşamaya taşımaya hazırdılar. Polonyalı 900 işçi sendikanın ilk ulusal kongresi için bir kez daha Gdansk'ta toplandı. Orada Dayanışma, Polonya'yla ilgili kendi alternatif ekonomik ve siyasal programlarına sahip olarak, devleti ele geçirme arzuları taşıyan devrimci bir harekete dönüştü. Dayanışma'nın programında şöyle bildiriliyordu: "Biz her yönetim düzeyinde özerklik ve demokratik reformla, özerklik ve serbest piyasayı birleştiren bir plana sahip yeni bir sosyo-ekonomik sistem istiyoruz." Bu temel düşünce, milyonlarca Dayanışma üyesinin çalıştığı, devletin işlettiği devasa şirketlerin devlet denetiminden koparılıp demokratik işçi kooperatifleri haline getirilmesi yönünde radikal bir görüştü. "Sosyalleştirilen işletmeler," diyordu program, "ekonomide temel bir örgütsel unsur olmalıdır". Denetim herkesi temsil eden işçi konseylerinin elinde olmalı, rekabet sonucunda ve Konseyce atanıp geri çağrılabilen yöneticiler tarafından işlevsel yollarla yönetilmelidir."[507] Walesa, sıkı bir önlem almaya zorlama ihtimalinden korktuğu için, parti denetimine karşı böylesi bir meydan okumaya karşı çıkıyordu. Diğer unsurlar ise, hareketin sadece bir düşmana sahip olmak değil, bir amacının, geleceğe ilişkin pozitif bir beklentisi-

506) *A.g.y.*

507) "Solidarity's Programme Adopted by the First National Congress", Peter Raina, *Poland 1981: Towards Social Renewal* (Londra: George Allen and Unwin, 1985), s. 326-

nin de olması gerektiğini savunuyorlardı. Walesa bu tartışmayı kaybetti ve ekonomik program resmi bir Dayanışma politikası haline geldi.

Walesa'nın kendilerine yönelik sıkı önlemler alınabileceği korkusu çok geçmeden gerçeğe dönüştü. Dayanışma'nın giderek artan hırsı Moskova'nın korkuya kapılmasına ve çileden çıkmasına yol açtı. Yoğun baskı altında kalan Polonya lideri general Woljciech Jaruzelski Aralık 1981'de sıkıyönetim ilan etti. Tanklar sokaklara dökülüp karların içinde fabrikaları ve maden ocaklarını kuşatmaya giderken, aralarında Walesa'nın da bulunduğu liderleriyle birlikte binlerce Dayanışma üyesi gözaltına alındı ve tutuklandı. *Time* dergisi şu haberi veriyordu: "Asker ve polis direnen işçileri dağıtmak için zor kullandı ve Katowicw'deki madenciler baltalar ve levyelerle karşı koymaya çalışırken en az 7 kişi öldü, yüzlercesi de yaralandı."[508]

Dayanışma yeraltına çekilmeye zorlandı, fakat sekiz yıl boyunca devam eden polis devleti yönetimi hareketin efsaneleşmesinden başka bir işe yaramadı. Walesa 1983'te, faaliyetleri hâlâ kısıtlanmış olsa ve ödülü bizzat alamasa da, Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. "Barış Ödülü adayının koltuğu boş bulunmaktadır," diyordu Nobel Komitesi'nin temsilcisi, tören sırasında. "Bu yüzden onun boş koltuğundan yaptığı konuşmayı dinlemek için daha dikkatli olmaya çalışalım."

Boş bulunan yeri dolduran bir metafor vardı; çünkü o sırada herkes Dayanışma'dan ne istediğini biliyordu: Nobel Komitesi "barışçı bir grev silahından başka silah kuşanmamış" bir adam görmüştü.[509] Sol, Stalin ya da Mao'nun işlediği suçlara bulaşmamış bir sosyalizm versiyonuna kurtarıcı gözüyle bakıyordu. Sağ, komünist devletlerin ılımlı muhalif düşüncelerin ifade edilmesine bile vahşi biçimde zora başvurarak karşılık vereceğinin çok açık bir şey olduğunu görüyordu. İnsan hakları hareketi, inançları nedeniyle hapsedilmiş mahkûmların olduğunu görüyordu. Katolik Kilisesi, komünist ateizme karşı bir ittifak görüyordu. Ve Margaret Thatcher'le Ronald Reagan, Dayanışma her ikisinin de

508) Sancton, "He Dared to Hope".
509) Egil Aarvik, "The Nobel Peace Prize 1983 Presentation Speech", Oslo, Norveç, 10 Aralık 1983, www.nobelprize.org.

kendi ülkelerinde bastırmak için ellerinden geleni yaptıkları haklar için mücadele ediyor olsa da, Sovyet zırhında bir boşluğun, bir çatlağın meydana geldiğini görüyorlardı. Yasaklar ne kadar devam ederse Dayanışma mitolojisi o kadar güçleniyordu.

1988'e gelindiğinde, başlangıçta alınan sıkı önemler terörü gevşemişti ve Polonyalı işçiler bir kez daha büyük çaplı grevler sahnelemeye koyulmuşlardı. Bu kez, ekonominin çöküşü ve Moskova'da Mikhail Gorbaçov'un yeni ılımlı rejiminin iktidara gelişiyle birlikte komünistler pes etmişlerdi. Dayanışma'yı yasal hale getirdiler ve hemen seçimlere gidilmesini kabul ettiler. Dayanışma ikiye bölündü: Artık sendika ile yeni bir kanat olan, seçimlere katılacak Dayanışma Yurttaşlar Komitesi vardı. Bu iki yapı ayrılmaz şekilde birbirine bağlıydı: Dayanışma liderleri aday olmuştu ve seçim platformu belirsizliğini korurken belli olan tek şey, Dayanışma'nın geleceğinin sendikanın ekonomik programının ortaya koyduğu yönde şekilleneceğiydi. Walesa rolünü sendika kanadının başkanlığını sürdürmek şeklinde tercih ettiğinden yarışa katılmadı, fakat "Bizimle ol, sen daha güven vericisin" sloganı altında sürdürülen kampanyanın görünen yüzü oydu.[510] Alman sonuçlar komünistler açısından küçük düşürücü, Dayanışma içinse muhteşemdi: 261 koltuktan 260'ını kazanmıştı.* Manevrasını sahne arkasında yürüten Walesa, Tadeusz Mazowiecki'nin doldurduğu başkanlık görevini aldı. Mazowiecki, Walesa'nm karizmasından çok uzak, fakat Dayanışma'nın haftalık gazetesinin editörü olarak hareketin önde gelen entelektüellerinden biri sayılıyordu.

İKTİDAR ŞOKU

Latin Amerikalıların yaşayarak öğrendikleri gibi, otoriteryan rejimlerin ekonomik projeleri çökmeye başladığı anda demokrasiye dört elle sarılmak gibi bir alışkanlıkları vardı. Polonya da

---

510) Lawrence Weschler, "A Grand Experiment", *The New Yorker*, 13 Kasım 1989.

*) Seçimlere daha en başında hile karıştırılmıştı: Komünist Parti, Parlamento'nun alt kanadında sandalyelerin yüzde 65'ini garantilemişti ve Dayanışma'nın sadece geriye kalanlar için mücadele etmesine imkân verilmişti. Ancak, bu ezici üstünlüğe rağmen Dayanışma. hükümetin kontrolünü etkin bir şekilde eline geçirdi.

bu kuralın dışında değildi. Komünistler onyıllardır ekonomiyi kötü yönetiyor ve birbiri ardına felakete yol açan, pahalıya mal olan hatalar yapıyorlardı; dolayısıyla kendileri de çöküşün eşiğindeydiler. Walesa ünlü (ve kâhince) açıklamasında, "Bizim talihsizliğimiz, kazanmış olmamızdır!" diyordu. Dayanışma işbaşına geldiğinde borç 40 milyar dolar, enflasyon yüzde 600'dü, ciddi anlamda yiyecek sıkıntısı ve gelişmekte olan bir karaborsa vardı. Pek çok fabrika, alıcısı olmayan ve depolarda çürümeye mahkûm mallar üretiyordu.[511] Polonyalılar adına demokrasiye geçiş çileli bir yol olmuştu. Sonunda özgürlük gelmişti, fakat maaş çeklerinin hiçbir değeri kalmadığından onu kutlayacak zamanları ve hevesleri yoktu; günlerini, eğer o hafta stoklarda kalmışsa, un ve tereyağı almak için kuyruklarda geçiriyorlardı.

Dayanışma hükümeti seçimlerde kazandıkları zaferin ardından gelen bütün yaz mevsimi boyunca kararsızlık yüzünden felce uğramıştı. Eski düzenin çöküşü ve birdenbire seçimleri silip süpürmelerinin sürati onlarda şok etkisi yarattı: Eskiden gizli polisten kaçan Dayanışma üyeleri birkaç ay sonrasında aynı ajanların maaşlarını ödeme sorumluluğunu yüklenir hale gelmişti. Ve şimdi onlar, devlet kasasında ancak maaşları ödemeye yetecek kadar para olduğunun görülmesiyle ek bir şok yaşıyorlardı. Hareket hep hayal ettikleri komünizm-sonrası bir ekonomi inşa etme çabası içine girmekten ziyade, tam bir çöküş ve potansiyel kitlesel açlıktan sakınmak gibi daha acil bir görevle karşı karşıyaydı.

Dayanışma'nın liderleri devletin ekonomi üzerindeki kıskacına son vermek istediklerini biliyorlardı, fakat onun yerine neyi koyacakları konusunda kafaları açık değildi. Hareketin militan tabanına göre, ekonomi programlarını test etmek açısından bir sınavdı bu: Eğer devlet eliyle işletilen fabrikalar işçi kooperatiflerine dönüştürülürse, ekonomik bakımdan tekrar canlanabilme şansları vardı: İşçi yönetimi, özellikle de parti bürokratlarının ek masrafları olmadan daha etkin bir düzen kurabilirdi. Diğerleri, o zamanlar Moskova'da Gorbaçov'un savunduğu aşamalı geçiş

511) Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin, 2005), s. 120; Magdalena Wyganowska, "Transformation of the Polish Agricultural Sector and the Role of the Donor Community," *USAID Mission to Poland*, Eylül 1988, www.usaid.gov.

yaklaşımını savunuyorlardı: İskandinavya sosyal demokrasini model olarak alan güçlü bir kamu sektörüyle birlikte, arz-talep para kurallarının uygulandığı alanların (daha meşru dükkânlar ve piyasalar) yavaş yavaş geliştirilmesi yöntemiydi bu.

Fakat Latin Amerika örneğinde olduğu gibi, Polonya'nın mevcut krizden kurtulmak için her şeyden önce borçların hafifletilmesine ve ekonomik yardıma ihtiyacı vardı. Teorik olarak da bu IMF'nin asıl işiydi: ekonomik felaketlerin önüne geçmek üzere istikrara kavuşturmaya yönelik finansman sağlamak. Hele de böyle bir cankurtaran simidini hak eden hükümet, kırk yıl sonra komünist bir rejimin dışına çıkarmayı başaran Dayanışma'nın başında bulunduğu ilk Doğu Bloğu ülkesindeyse. Elbette, demir perdeler ardındaki totaliteryanizme karşı yürütülen bütün o Soğuk Savaş'tan sonra Polonya'nın yeni yöneticilerinin bir parça yardım umut etmeye hakları vardı.

Ne var ki böyle bir yardım yapılmadı. Artık Chicago Okulu'nun kıskacında bulunan IMF ve ABD Hazinesi, Polonya'nın problemlerine şok doktrininin prizmasından bakıyorlardı. Hızlı bir rejim değişikliğinin yarattığı yönelimsizliğin şiddetlendirdiği bir ekonomik çöküş ve ağır borç yükü, Polonya'nın radikal şok terapi programını kabul etmesi açısından mükemmel ve zayıf konuma sahip olduğu anlamına gelmekteydi. Hatta bu ülkedeki mali riskler Latin Amerika ülkelerindekinden daha yüksekti: Doğu Avrupa, Batı kapitalizminin daha önce el atmadığı, tüketici piyasasının söz konusu olmadığı bir bölgeydi. En değerli varlıkları (özelleştirmenin asıl adayları) hâlâ devletin elinde bulunuyordu. Demek ki, önce davrananların çok çabuk kazançlar elde etme potansiyeli muazzamdı.

Kötü gelişmeler yaşandıkça yeni hükümetin zincirlerinden boşanmış bir kapitalizme topyekûn bir geçişi benimseyeceği yönündeki inanç gelişirken, IMF ülkeyi giderek daha derin bir borç ve enflasyonun altına sokuyordu. George H.W. Bush yönetimindeki Beyaz Saray, Dayanışma'yı komünizm karşısında kazandığı zaferden dolayı kutlamanın yanı sıra, ABD yönetiminin, onların üyelerini yasaklayan ve hapseden rejimin biriktirdiği borçları ödemesini beklediğini de açıkça ifade etmekteydi. Yar-

dım olarak ise, ekonomik çöküşle karşı karşıya bulunan ve temel yapılanmaya ihtiyaç duyan bir ülke için çok yetersiz bir miktar, sadece 119 milyon dolar verme teklifinde bulunuyordu.

O zamanlar otuz beş yaşında olan Jeffry Sachs'ın Dayanışma'ya danışmanlık yapmaya başladığı koşullar böyleydi. Bolivya'daki maceraları nedeniyle Sachs'ın abartılı şöhreti doruk noktasındaydı. Beş-altı ülkede nasıl ekonomik şok doktoru olarak görev yapabildiği ve öğretme işini hâlâ sürdürebildiği konusunda şaşkınlığa uğrayan *The Los Angeles Times*'a göre, Sachs (hâlâ Harvard tartışma ekibinin bir üyesi gibi görünen) "ekonominin Indiana Jones"uydu.[512]

Sachs'ın Polonya'daki çalışması Dayanışma'nın seçim zaferinden önce, komünist hükümetin isteği üzerine, hükümet ve Dayanışma'yla görüşmeler yaptığı bir günlük ziyaretle başlamıştı. Sachs'ın daha aktif bir rol oynamasını sağlayan kişi, milyar dolarlık finansman sağlayıcı ve para tüccarı George Soros'du. Soros ve Sachs Varşova'ya birlikte gitmişlerdi ve Sachs o günlere ilişkin şunu anlatıyordu: "Dayanışma grubuna ve Polonya hükümetine, derinleşen ekonomik krizin üzerine eğilmeye yardım etme konusunda işin içinde daha fazla yer almak istediğimi söyledim."[513] Soros, Sachs ile sıkı bir serbest piyasa iktisatçısı olup daha sonra IMF'de çalışan meslektaşı David Lipton'un yapacağı sürekli bir Polonya görevinin maliyetlerini karşılamayı kabul etti. Dayanışma seçimleri silip süpürünce Sachs bu hareketle çok yakından çalışmaya başladı.

Sachs ne IMF'nin ne de ABD yönetiminin çalışanı olduğu halde, Dayanışma'nın üst düzey görevlilerinin gözünde neredeyse Mesihlerin sahip oldukları güçlere sahip birisiydi. Washington'daki üst düzey ilişkileri ve efsanevi şöhretiyle, yeni hükümetin tek şansı olan yardım ve borçların hafifletilmesinin kapısını açacak anahtarı elinde bulunduruyor olarak görülüyordu. Sachs o zamanlar, Dayanışma'nın içselleşmiş borçlarını ödemeyi kabul etmemesi gerektiğini söylüyor ve kendisinin 3 milyar dolar destek seferber edebileceği konusunda güvence veriyordu (Bush'un teklifiyle kıyaslandığında bu bir servetti).[514]

512) James Risen, "Cowboy of Poland's Economy", *Los Angeles Times*, 9 Şubat 1990.
513) Sachs, *End of Poverty*, s. 111.
514) Weschler, "A Grand Experiment".

Sachs Bolivya'nın IMF'le olan toprak kredileri ve borçları konusundaki görüşmelere yardımcı olmuştu; dolayısıyla ondan kuşku duymaya gerek yoktu.

Fakat bu yardımın bir bedeli vardı: Dayanışma'nın Sachs'ın kurduğu ilişkiler ve ikna güçlerine ulaşması için hükümetin ilk önce Polonya basınında 'Sachs Planı' ya da 'şok terapisi' olarak bilinen paketi kabul etmesi gerekiyordu.

Bu, Bolivya'ya dayatılandan daha radikal bir süreçti: Sachs Planı fiyat denetimleri ve sübvansiyonların bir gecede kaldırılmasına ek olarak, devletin elinde bulunan madenlerin, tersanelerin ve fabrikaların özel sektöre satılmasını da öngörmekteydi. Bu, Dayanışma'nın işçi mülkiyetiyle ilgili ekonomi programıyla doğrudan çatışan bir plandı ve hareketin ulusal liderleri bu plandaki çelişkili düşünceler konusunda konuşmayı bir yana bıraksalar da, bunlar çok sayıda Dayanışma üyesi açısından vazgeçilmez ilkeler olarak kaldı. Sachs ve Lipton, Polonya'nın şok terapisiyle geçiş planını bir gecede kaleme aldılar. Plan on beş sayfadan ibaretti: "Sanıyorum, sosyalist bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişle ilgili kapsamlı bir plan yazan ilk kişi bendim."[515]

Sachs Polonya'nın 'kurumsal darboğazı aşmasını sağlayacak bu adımı' hemen atması gerektiğine, çünkü ülkenin diğer problemlere ek olarak bir de hiper-enflasyona girmenin eşiğine geldiğine inanıyordu. "Bu adım atıldığında", diyordu, "gerçek, tam bir felaketten... temel bir kopuş gerçekleşecektir".[516]

Sachs Dayanışma'nın kilit konumdaki yetkililerine planı anlatmak için birbiri ardına, bazıları dört saat süren seminerler vermiş ve Polonya'nın seçilmiş yöneticilerini de bir grup halinde biraraya getirerek konuşmalar yapmıştı. Dayanışma liderlerinin çoğu Sachs'ın fikirlerini beğenmiyordu (bu hareket komünistlerin dayattığı ciddi fiyat artışlarına karşı ortaya konan bir ayaklanmadan doğmuştu), şimdiyse Sachs onlara, daha büyük çaplı olarak aynı şeyi yapmalarını söylüyordu. Sachs'ın tezi, "Dayanışma halkın mutlak bir şekilde olağanüstü

515) Sachs, *The End of Poverty*, s. 114.
516) *A.g.y.*; Weschler, "A Grand Experiment."

ve hassas güvenine sahip olduğundan, bu işin içinden kesinlikle sıyrılabilir," şeklindeydi.[517]

Dayanışma liderleri bu güveni kendi tabanlarına aşırı derecede acılar yaşatacak politikalara harcamayı düşünmüyorlardı, ancak yeraltı faaliyetlerinde, hapishanelerde ve sürgünlerde geçen yıllar onları da tabanlarında uzaklaştırmıştı. Polonyalı editör Przemyslaw'ın anlattığı gibi, hareketin tepesinde yer alanlar "tabanlarından fiilen kopmuşlardı... destekleri fabrikalardan ve sanayi tesislerinden ziyade, kiliseden gelmekteydi".[518] Acı verici de olsa, Sachs'ın önerdiği çözüm bile olsa, bu çabuk çözüm karşısında liderler de çaresiz kalmıştı. "Peki, bu işe yarayacak mı? Öğrenmek istediğim şey bu: İşe yarayacak mı bu?" diye soruyordu Dayamşma'nın en ünlü entelektüellerinden Adam Michnik. Sachs'ın hiç tereddüdü yoktu: "Bu iyidir. İşe yarayacak."*[519]

Sachs Bolivya'yı sık sık, Polonya'nın benzemeye çalışması gereken bir model olarak göstermiştir; bunu öylesine sık yapmıştır ki, Polonyalılar artık o ülkenin adını duymaktan bıkmışlardır. Mesela, "Bolivya'yı görmeyi çok isterim," diyordu o zamanın yöneticilerinden biri, bir gazeteciye. "Eminim, çok güzel, çok ilginç bir yerdir. Fakat Bolivya'yı *burada* görmek istemiyorum." İkisinin de başkan olduğu dönemde, bir zirve toplantısında biraraya geldiklerinde Gonzalo Sánchez de Lozada'ya itiraf ettiği gibi, Lech Walesa Bolivya'ya karşı ciddi bir antipati geliştirmişti: "O bana geldi," diyor Goni o günlere ilişkin hatıralarını anlatırken, "ve şöyle söyledi: 'Hep bir Bolivyalıyla, özellikle de bir Bolivya başkanıyla tanışmak istiyordum; çünkü bizi daima bu acı ilacı almaya zorluyorlar, Bolivya bunu yaptığı için siz de yapmak zorundasınız diyorlar. Artık sizi tanıyorum, kötü bir adam değilsiniz, oysa şimdiye kadar sizden nefret ediyordum'."[520]

---

517) 15 Haziran 2000 tarihinde Jeffrey Sachs'la *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* için yapılan röportaj, www.pbs.org.

518) Przetmyslaw Wielgosz, "25 Years of Solidarity" başlıklı yayınlanmış konuşma, Ağustos 2005; yazarın izni alınmıştır.

*) Michnik daha sonra, "Komünizmin kötü tarafı, sonradan ortaya çıkmıştır," şeklinde acı bir değerlendirmede bulunacaktı.

519) Sachs, *The End of Poverty*, s. 117; Randy Boyagoda, "Europe's Original Sin", *The Walrus*, Şubat 2007, www.walrusmagazine.com.

520) Weschler, "A Grand Experiment"; 20 Mart 2001 tarihinde Gonzalo Sánchez de Lozada'yla *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* için yapılan röportaj www.pbs.org.

Sachs Bolivya'dan bahsederken şok terapisi programını uygulamak için hükümetin olağanüstü hal ilan ettiğinden ve iki ayrı süreçte sendika liderliğinin zorla kaçırılıp gözaltına alınmasından söz etmiyordu tabii; tıpkı daha yakın tarihlerde Komünist Parti'nin gizli polisinin olağanüstü hal koşullarında Dayanışma liderlerini yakalayıp hapsetmesi gibi.

En ikna edici olanı da, şimdi pek çok kimsenin hatırlayacağı, Sachs'ın eğer kendisinin bu sert önerisi takip edilirse, Polonya'nın istisna olmaktan çıkıp, 'normal bir Avrupa ülkesi'ndeki gibi 'normal' koşullara kavuşacağı vaadiydi. Eğer Sachs haklı olsaydı, onlar eski devlet yapılarını paramparça ederek Fransa ya da Almanya gibi bir ülke haline gelmek için gerçekten çok hızlı adımlar atabilmiş olsalardı, bu acılara katlanmaya değmez miydi? Değişime çıkmayacağı belli olan fazladan bir yola neden girilsindi; ya da üçüncü bir yeni yola niye düşülsündü? Bu Avrupa içi versiyon hemen köşede bizi beklerken, Sachs, şok terapisinin, fiyat yükselmeleri gibi 'ani değişiklikler'e sebep olacağı öngörüsünde bulunuyordu. "Fakat daha sonra istikrarlı bir yola girilecek; insanlar nerede durduklarını bilecekler."[521]

Sachs, Varşova'daki Temel Planlama ve İstatistik Okulu'nda iktisatçı olan ve son zamanlarda Polonya'nın maliye bakanlığına atanan Leszek Balcerowicz'le ittifak oluşturmuştu. Bakan olarak atandığı zaman Balcerowicz'in siyasal eğilimleri konusunda çok az şey biliniyordu (resmi olarak bütün iktisatçılar sosyalistti), fakat daha sonra anlaşıldı ki, o kendisini, Friedman'nın *Free to Choose*'unun Polonya'da yasadışı olan bir baskısından gözünü ayırmayan fahri bir Chicago Boy saymaktaydı. Nitekim, "Bu kitap komünist yönetimin en karanlık yıllarında özgür bir geleceği tahayyül etme konusunda bana ve pek çok kimseye esin vermiştir," diye bir açıklama yapacaktı daha sonra.[522]

Friedman'ın fundamentalist kapitalizm versiyonu, Walesa'nm o yaz ülkeye vaat ettiği görünümden çok uzaktı. Walesa hâlâ, Polonya'nın o daha cömert üçüncü yolu bulacağı konusunda ısrar ediyor ve Barbara Walters'la yaptığı bir görüşmede bu yolu

521) Weschler, "A Grand Experiment".
522) Balcerowicz, "Losing Milton Friedman".

şöyle anlatıyordu: "Bir karışım olacaktır. ... Kapitalizm olmayacak. Kapitalizmden daha iyi bir sistem olacak ve kapitalizmin kötü olan her şeyini reddedecek."[523]

Fakat pek çok kimse de Sachs ve Balcerowicz'in kabul ettirmeye çalıştığı ani çözümün, Polonya'yı çabucak sağlıklı bir duruma getirip normalleştireceği vaadinin bir hayal olduğunu, şok terapisinin öncekinden daha büyük bir işsiz kitle ve endüstriden uzaklaşma durumu yaratacağını savunuyordu. "Burası yoksul ve zayıf bir ülkedir. Biz çok rahat bir şekilde şok uygulanmasını kabul edemeyiz," diyordu, önde gelen bir doktor ve sağlık mensubu, *New Yorker*'dan gazeteci Lawrence Wescher'a.[524]

Dayanışma içinde yer alanlar seçimlerde kazandıkları tarihsel zaferden sonraki üç ay boyunca ve kanunsuzluktan kanun yapıcıların olduğu bir döneme birdenbire geçiş sırasında bu konuları enine boyuna tartıştılar, çeşitli adımlar attılar, bağırıp çağırdılar ve birbiri ardına sigara yaktılar, fakat tam olarak ne yapacaklarına bir türlü karar veremediler. Ülke her geçen gün ekonomik krize daha çok saplanıyordu.

ÇOK TEREDDÜTLÜ BİR KABULLENME

Polonya başbakanı Tadeusz Mazowiecki 12 Eylül 1989'da seçimle gelmiş ilk parlamentonun önüne çıktı. Dayanışma yönetimi ne yapacağı konusunda nihayet karar vermişti, fakat nihai kararın ne olduğunu sadece bir avuç insan biliyordu: Sachs Planı mı, Gorbaçov'un aşamalı rotası mı, yoksa Dayanışma'nın işçi platformunun kooperatifleri mi?

Mazowiecki kararı açıklamanın eşiğindeydi, fakat kısa konuşmasının ortasında, sıra ülkenin en yakıcı sorununa gelmeden bir terslik oldu. Ayakta sallanmaya başladı, kürsüye sıkıca tutundu ve tanıklardan birine göre, "Rengi sarardı, nefesi tıkandı ve 'Kendimi iyi hissetmiyorum' diye mırıldandığı duyuldu".[525] Yar-

523) "Walesa: U.S.Has Stake in Poland's Success", United Press International, 25 Ağustos 1989.
524) Bu alıntı Zofia Kuratowska'dan yapılmıştır: "Solidarity's foremost expert on health services and now a leading legislator." Weschler, "A Grand Experiment".
525) John Tagliabue, "Poles Approve Solidarity-Led Cabinet', *New York Times*, 13 Eylül 1989.

dımcıları hemen onu salondan alıp götürerek 415 milletvekilini söylenti yayma işiyle baş başa bıraktılar. Acaba kalp krizi mi geçirmişti? Yoksa zehirlenmiş miydi? Bu komünistlerin işi miydi, Amerikalılar mı yapmışlardı?

Bir kat aşağıda doktorlardan oluşan bir ekip Mazowiecki'yi muayene ettiler ve eletrokardiogramma baktılar. Kalp krizi değildi, zehirlenme de söz konusu değildi. Başbakan sadece çok az uyuma ve çok fazla stres nedeniyle 'aşırı yorgunluk' sorunu yaşıyordu. Yoğun bir belirsizlikle geçen bir saatin ardından, gök gürültüsünü andıran alkışlarla karşılandığı parlamento salonuna tekrar girdi. "Özür dilerim," dedi kitap adamı Mazowiecki. "Benim sağlık durumum da aynen Polonya ekonomisinin durumuna benziyor."[526]

Uzun süren bir aranın ardından karar açıklandı: Polonya ekonomisinin aşırı yorgunluğu şok terapisiyle giderilecek, özellikle de "devletin elinde bulunan sanayinin özelleştirilmesi, bir borsanın ve serbest piyasaların yaratılması, serbest döviz, ağır sanayiden tüketim malları üretimine geçiş ve "bütçe kesintileri'ni kapsayan radikal bir yol" izlenecekti (tabii mümkün olduğunca hızlı ve çabuk).[527]

Dayanışma'nın rüyası nasıl Walesa'nm Gdansk'taki demir parmaklıkların üstünden enerjik bir şekilde atlayışıyla başladıysa, Mazowiecki'nin şok terapisi karşısındaki bitmiş tükenmiş hali de bu rüyanın sona erdiğini göstermektedir. Nihayet sıra para konusunda karar vermeye gelmişti. Dayanışma üyeleri, ekonominin kooperatif şeklinde yönetilmesi şeklindeki görüşlerinin bir sorun yarattığı düşüncesini taşımıyorlardı henüz, fakat liderleri, önemli olanın komünist yönetimden kalan borçlar konusunda rahatlama sağlamak ve parayı bir an önce istikrara kavuşturmak olduğuna inanmaktaydılar. Polonya'da kooperatifler düşüncesinin önde gelen savunucularından biri olan Henryk Wujek o zamanlar şu saptamada bulunuyordu: "Eğer yeterince zamanımız olsaydı

526) Weshler, "A Grand Experiment"; "Mazowiecki Taken Ill in Parliament", *Guardian Weekly* (Londra), 17 Eylül 1989.
527) Anne Applebaum, "Exhausted Polish PM's Cabinet Is Acclaimed", *Independent* (Londra), 13 Eylül 1989.

bunu bile başarabilirdik. Fakat vaktimiz yoktu."[528] O zamanlar Sachs'ın para bulma imkânı vardı. Polonya'nın IMF'le anlaşma yapması için sürdürülen müzakerelere yardımcı olmuş, borçların hafifletilmesini ve paranın istikrara kavuşturulması amacıyla 1 milyar dolar verilmesini sağlamıştı; ancak, özellikle de IMF'in verdiği olmak üzere bu paranın tamamı sıkı sıkıya, Dayanışma'nın şok terapisini kabul etmesi koşuluna bağlıydı.

Bütün bunlar Polonya'yı Friedman'mn kriz teorisi kitabının bir örneği haline getirdi; mevcut durumu tersine döndürmek için çok cazip gelen çabuk ve sihirli (ne var ki aldatıcı) bir vaatte bulunmak üzere, ekonomik bir çöküşün yarattığı kolektif korkuyla biraraya gelen hızlı bir siyasal değişiklik. İnsan hakları aktivisti olan Halina Bortnowska bu dönemde gerçekleştirilen değişikliğin ölçeğini şöyle tarif etmekteydi: "Köpek yıllarıyla bugünlerde yaşadığımız insan yılları arasındaki fark... yarı psikozlu tepkiler verildiğine tanık oluyorsunuz. Artık siz insanlardan, bu çıkarların neler olduğunu bilmeyecek kadar yönsüzleştiği (artık aldırış etmedikleri) bir sırada, sahip oldukları en iyi çıkarlar adına hareket etmelerini bekleyemezsiniz."[529]

Maliye bakanı Balcerowicz bu acil durum ortamına odaklanmanın bilinçli bir strateji olduğunu başından beri kabul ediyordu; bütün şok taktikleri gibi, bu da muhalefeti ortadan kaldırmanın bir yoluydu. Balcerowicz, Polonya bir 'olağanüstü politika' döneminden geçtiği için içerik ve biçim olarak Dayanışma'nın görüşüne zıt politikaları uyguladığını açıklıyordu. Bu dönemi, 'normal politika' kurallarının uygulanmadığı kısa süreli bir süreç (başka bir deyişle, demokrasi içinde demokrasisiz bir paket) olarak tanımlamaktaydı.[530]

"Olağanüstü politika," diyor, "tanımı gereği bir ülkenin tarihindeki çok açık bir süreksizlik dönemidir. Bu dönem, daha önceki anayasal sistemin dağılmasından ya da dışarıdan hâkimiyet sağlayan bir modelden kopuştan (ya da savaş sonrasında) kaynaklanan çok derin bir ekonomik kriz dönemi olabilir.

528) Weschler, "A Grand Experiment".
529) *A.g.y.*
530) Leszek Balcerowicz, "Poland", *The Political Economy of Policy Reform* içinde, ed. John Williamson (Washington, DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 177.

1989'da Polonya'da bu üç olay biraraya geldi."[531] Balcerowicz bu olağanüstü koşullar yüzünden asıl yapılması gerekenleri bir yana bırakıp, şok terapisi paketini geçirmek üzere 'yasal sürecin radikal bir şekilde hızlandırılması'nı zorlayacaktı.[532]

1990'ların başında Balcerowicz'in 'olağanüstü politika' dönemiyle ilgili teorisi Washington iktisatçıları arasında önemli bir ilgi odağı haline gelmişti. Tabii bunda şaşılacak bir şey yoktu: Polonya'nın şok terapisini kabul edeceğini açıklamasından sadece iki ay sonra tarihin seyrini değiştirecek ve Polonya deneyine küresel önem kazandıracak bir gelişme meydana geldi. Kasım 1989'da Berlin duvarı neşe içinde yıkıldı, şehir bir ihtimaller festivali atmosferine büründü ve sanki Doğu Berlin ayın yüzüymüş gibi MTV'nin bayrağı yıkıntıların tepesine dikildi. Birdenbire bütün dünyanın gözleri önünde Polonya gibi aynı türden bir hızlı oluşum yaşanıyormuş gibi bir görüntü ortaya çıktı: Sovyetler Birliği parçalanmanın eşiğindeydi, Güney Afrika'daki apartheid'ın bir ayağı çukurdaydı, Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Asya'daki otoriteryan rejimler çökmeye başlamıştı ve Nambiya'dan Lübnan'a kadar uzun süredir devam eden savaşlar sona eriyordu. Her yerde eski rejimler çöküyor ve onların yerine kurulmakta olan yenileri şekilleniyordu.

Birkaç yıl içerisinde sanki dünyanın yarısı bir 'olağanüstü politika' dönemi ya da 'geçiş sürecinde'ydi ve özgürlüğüne kavuşan ülkeler 1990'larda yeni isimler almaya başlamıştı; geçmişle gelecek arasındaki bir oluşumda asılı kalmışlardı. ABD yönetiminin demokrasiyi geliştirme aygıtı dediği oluşum içinde yer alan liderlerden biri olan Thomas Carothers'e göre, "1990'ların ilk yarısında... 'geçiş ülkeleri'nin sayısı dramatik biçimde artmıştı ve neredeyse 100 ülke (yaklaşık olarak Latin Amerika'da 20, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde 25, Alt-Sahra Afrikası'nda 30, Asya'da 10 ve Orta Doğu'da 5) bir modelden diğerine geçiş köprüsündeydi."[533]

---

531) *A.g.y.*, s. 176-177.
532) *A.g.y.*, s. 163.
533) Thomas Carothers, "The End of the Transition Paradigm", *Journal of Democracy 13*, No 1 (Ocak 2002), s. 6-7.

Pek çok kimse, bütün bu çözülmenin, gerçek ve metaforik duvar yıkmaların ideolojik bir ortodoksluğun sonunun gelmesine yol açacağını savunuyordu. Düello eden süper güçlerin kutuplaşmaya yol açan etkilerinden kurtulan ülkeler nihayet kendi dünyalarının en iyi seçeneklerini (siyasal özgürlük ve ekonomik güvenliğin biraraya gelmesinden meydana gelen melez bir oluşumu) tercih etme şansını elde etmişlerdi. Gorbaçov şu saptamayı yapıyordu: "Dogmaların, kanunname yaklaşımının hipnotizmasıyla geçen onyılların etkisi vardı. Bugün gerçek bir yaratıcı ruh ortaya koymak istiyoruz."[534]

Chicago Okulu çevrelerinde bu türden 'karıştır birleştir' ideolojileri hakkında konuşmak çok bariz bir küçümsemeyle karşılanıyordu. Polonya böylesi bir kaotik geçişin, belirleyici bir kimsenin çok çabuk hareket ederek hızlı bir değişim gerçekleştirmesi için alan yarattığını çok açıkça ortaya koymuştu. Söz konusu olan artık komünist ülkeleri melez bir Keynesci uzlaşmaya değil, saf Friedmanizme dönüştürme hareketiydi. Friedman'ın söylediği gibi buradaki önemli fark, başkaları hâlâ sorular sorup yönünü bulmaya çalışırken Chicago Okulu düşüncesine inananlar açısından ellerindeki çözümlerle hazır beklenmesiydi.

1989'un hareketli kış aylarında bu dünya görüşünü benimseyenler açısından bir tür canlanma toplantısı yapıldı; seçilen yer, çok uygun bir tercihle, Chicago Okulu'ydu. Toplantının düzenlenme amacı, Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu mu?" başlığıyla yaptığı konuşmaydı.* O zamanlar ABD dışişleri bakanlığında üst düzeyde bir politika danışmanı olan Fukuyama'ya göre, zincirlerinden boşanmış bir kapitalizmin savunucularının stratejisi çok açık ve belirgindi: Üçüncü yol güruhuyla tartışmaya girme; bunun yerine ön alıcı bir şekilde zafer ilan et. Fukuyama, aşırılıkların terk edilmeyeceğine, her iki dünyanın da en iyisinin olmadığına, aradaki farkın kalkmayacağına inanıyordu. Komünizmin çöküşü, diyordu dinleyicilerine, "bir 'ideolojinin sonu'na ya da kapitalizmle sosyalizm arasındaki bir yakınlaşmaya değil...

534) George J. Church, "The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev", *Time*, 4 Ocak 1988.

*) Bu konferans Fukuyama'nın üç yıl sonra yayınlanan *Tarihin Sonu ve Son İnsan* adlı kitabının temelini oluşturdu.

ekonomik ve siyasal liberalizmin kaçınılmaz zaferine yol açmıştır." Sona eren ideoloji değil, "böyle bir tarih"tir.[535]

Fukuyama'nın konuşmasının sponsorluğunu, uzun zamandır Friedman'ın ideolojik mücadelesinin finansmanını sağlayan ve sağcı düşünce kuruluşlarındaki canlanmanın finansörü olan John M. Olin yapmaktaydı.[536] Bu sinerji, Fukuyama asıl olarak, Friedman'ın serbest piyasalarla özgür insanların birbirinden ayrılmaz bir projenin parçası oldukları şeklindeki düşüncesini yeniden ortaya koyduğu için uygun düşüyordu. Fukuyama, siyasal alandaki liberal demokrasiyle biraraya gelen ekonomik alandaki deregüle durumdaki piyasaların "insanlığın ideolojik evriminin son noktasını ... insan yönetiminin nihai şekli"ni ortaya koyduğunu ileri sürerek bu tezi yeni bir somut zemine oturttu.[537] Demokrasi ve radikal kapitalizm sadece birbirleriyle değil, aynı zamanda modernite, ilerleme ve reformla da kaynaşmıştı. Bu birleşmeye karşı çıkanlar sadece yanılmakla kalmıyorlar, Fukuyama'nın belirttiği üzere, başkaları 'post-tarihsel' bağlamda tanrısal bir alana ulaşırken, Şükran Günü'nden geri kalmakla eşdeğer olan, 'tarihte hareketsiz kalmak'la da karşı karşıya bulunuyorlardı.[538]

Bu argüman, Chicago Okulu'nca bilenen muhteşem bir demokrasiden sakınma örneğiydi. IMF acil 'istikrar' programları kisvesi altında özelleştirme ve 'serbest ticaret'i Latin Amerika ve Afrika'ya sokarken, Fukuyama artık son derece tartışmalı olan bu aynı gündemi Varşova'dan Manila'ya kadar yükselen demokrasi yanlısı dalgaya sokmanın peşindeydi. Fukuyama'nın da belirttiği üzere, bütün insanların kendilerini demokratik biçimde yönetme haklarının bulunduğu yönünde gelişen ve bastırılamaz bir konsensüsün olduğu doğruydu, fakat dışişleri bakanlığının en canlı fantezileri arasında, yurttaşların, iş güvencelerini ortadan kaldıracak ve kitlesel işten çıkarmalara yol açacak ekonomik bir sisteme karşı haykırışlarının eşlik ettiği bir demokrasi arzusu vardı sadece.

---

535) Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest*, Yaz 1989; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).
536) Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 603.
537) Fukuyama, "The End of History?"
538) A.g.y.

Eğer bir nokta üzerinde gerçek bir konsensüs vardıysa, o da insanların hem sağcı hem solcu diktatörlüklerden kurtulması, bir kimsenin ideolojisini tek taraflı ve zorla dayatmasından ziyade, bütün önemli kararlarda söz sahibi olmak anlamına gelen bir demokrasinin özlemini çekme konusundaydı. Başka bir deyişle, Fukuyama'nın 'halk egemenliği' olarak tanımladığı evrensel ilke, insanların -devletin elinde bulunan şirketlerin kaderinin ne olacağından okullara ve hastanelere finansman sağlama düzeyine kadar- ülkelerinin zenginliklerinin nasıl dağıtılacağı konusunda tercihte bulunabilecekleri bir halk egemenliğini *kapsıyordu.* Dünyanın dört bir yanındaki yurttaşlar sonuçta kendi ulusal kaderlerinin yaratıcıları haline gelmek amacıyla, zor elde edilen demokratik güçleri kullanmaya hazırlardı.

Tarih, 1989'da gerçek bir açıklık ve ihtimaller dönemine girerek heyecan verici bir dönüş gerçekleştiriyordu. Dolayısıyla, Fukuyama'nın dışişleri bakanlığındaki oturduğu yerden, tarih kitabını çat diye kapatmaya girişmek için tam da böyle bir anı seçmesi rastlantı değildi. Ne de Dünya Bankası'yla IMF'in Washington Konsensüsü'nün örtüsünü kaldırmak için aynı süratli geçen yılı seçmeleri bir rastlantıydı; çok açık biçimde, serbest piyasa dışında kalan bütün kararlar ve ekonomik düşünceler hakkındaki tartışmaları engelleme girişimiydi bu. Başka bir deyişle, söz konusu olan, Chicago Okulu'nun açtığı savaşın önünde engel teşkil eden ve her zaman da etmiş bulunan, kendi kaderini belirleme eğiliminin altını oymak için tasarlanan demokrasiyi bertaraf etme stratejileriydi.

TİANANMEN MEYDANI ŞOKU

Fukuyama'nın çarpıcı görüşlerinin inandırıcılığını kaybettiren ilk yerlerden birisi de Çin'di. Fukuyama'nın konuşması Şubat 1989'da gerçekleşmişti; bundan iki ay sonra Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda kitlesel protestolar ve oturma eylemlerinin başlamasıyla demokrasi yanlısı bir hareket patlak verdi. Fukuyama, demokratik reformlar ile 'serbest piyasa reformları'nın birbirinden ayrılması mümkün olmayan ikiz bir süreç olduğunu ileri

sürüyordu. Çin'deki hükümet de tam bunu yapmıştı: Ücretler ve fiyatlar üzerindeki denetimleri kaldırmak ve piyasanın etki alanını genişletmek için elinden geleni yapıyordu; fakat seçimler ve sivil özgürlükler konusundaki çağrılara şiddetle karşı çıkıyordu. Öte yandan, yapılan gösterilerde demokrasi talep ediliyor, fakat pek çok kimse hükümetin regüle edilmemiş kapitalizme yönelik olarak attığı adımlara karşı çıkarken, bu gerçek büyük ölçüde Batı basınında çıkan hareketle ilgili haberlerin dışında kalıyordu. Çin'de demokrasiyle Chicago Okulu iktisatçıları el ele yürümüyorlardı; onlar Tiananmen Meydanı'nı çevreleyen barikatların karşı saflarında yer alıyorlardı.

1980'lerin başında, o zamanlar Deng Xiaoping'in liderliğindeki Çin hükümetinin, işçilerin, partinin iktidar üzerindeki tekeline meydan okuyan bağımsız bir hareket oluşturmasına imkân sağlayan, Polonya'da yaşanan olayların tekrarlanmasından kaçınmak gibi bir saplantısı vardı. Çinli liderlerin devletin elinde bulunan fabrikalar ve Komünist Parti'nin temelini oluşturan tarım komünlerini koruma taahhütleri yoktu. Gerçekte, Deng coşkulu bir şekilde şirket temelli bir ekonomiye geçme taahhüdünde bulunuyordu; 1980'de bu taahhüdü çerçevesinde Milton Friedman'ı Çin'e davet etti ve yüzlerce üst düzey görevlerde bulunan sivil yetkililere, profesörlere ve partinin iktisatçılarına serbest piyasanın ilkeleri anlatıldı. Friedman, "Katılımcıların hepsi davetiyelerini göstererek içeriye giren misafirlerdi," diyordu, Pekin ve Şangay'daki dinleyicilerinden söz ederken. Verdiği asıl mesaj da,"kapitalist ülkelerdeki sıradan insanların komünist ülkelerdekilerden ne kadar iyi yaşadıkları" şeklindeydi.[539] Onun verdiği bu örneğe, "kişisel özgürlük, serbest ticaret, düşük vergiler ve minimal düzeyde hükümet müdahaleleriyle yaratılan dinamik, yenilikçi niteliği" nedeniyle hayranlık duyuluyordu. Friedman, Hong Kong'un -demokrasiye sahip olmamasına rağmen- hükümetin ekonomiye daha az müdahale etmesi nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nden daha serbest olduğunu savunmaktaydı.[540]

---

539) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 520-522.
540) *A.g.y.*, s. 558; Milton Friedman, "If Only the United States Were as Free as Hong Kong", *Wall Street Journal*, 8 Temmuz 1997.

Friedman'ın siyasal özgürlüklerin arızi, hatta gereksiz olduğu şeklindeki tanımı, Çin Komünist Partisi içinde şekillenen görüşle gayet uyumluydu. Parti, bir yandan iktidardaki gücünü devam ettirirken diğer yandan ekonomiyi özel mülkiyete açmak istiyordu: Devlete ait varlıklar elden çıkarılırken en iyi işleri kapacak ve en büyük kazançları elde etmek için sıranın önünde yer alanların parti yetkilileri ve yakınları olacağı şekilde hazırlanmış bir plandı bu. Arzu edilen 'geçiş' tarzına göre, komünizmde devleti kontrol eden aynı insanlar kapitalizmde de üst düzey bir hayat sürmeye devam edeceklerdi. Çin hükümetinin taklit etmeyi düşündüğü model Amerika Birleşik Devletleri değil, Pinochet yönetimindeki Şili'ye daha uygun bir çerçeveydi: demir yumruk baskısıyla dayatılan, otoriteryan siyasal denetimle biraraya gelmiş bir serbest piyasa.

Deng, başından beri baskının hayati önem taşıdığını çok açık bir şekilde görmekteydi. Çin devleti Mao yönetiminde vahşi bir denetim tesis etmiş, muhalefeti yok sayıp onları yeniden eğitim kamplarına göndermişti. Fakat Mao'nun baskısı işçiler adına ve burjuvaziye karşı gerçekleştiriliyordu; parti artık kendi karşıdevrimini başlatacak ve işçilerden kendi çıkarlarının büyük kısmından vazgeçmelerini isteyerek, azınlığın çok büyük yararlar sağlamasını güvenceye alacaktı. Dolayısıyla, Deng 1983'te ülkeyi yabancı yatırıma açıp işçilere yönelik korumaları azaltırken, diğer yandan da 400 bin kişilik güçlü bir Silahlı Halk Polisi'nin oluşturulması talimatını veriyordu; ayaklanmaları bastırmakla yükümlü olan bu yeni seyyar polis birliği, 'ekonomik suçlar'ın bütün işaretlerini (yani, grevler ve protestoları) ortadan kaldırma görevini üstlenmişti. Çinli tarihçi Maurice Meisner'e göre, "Silahlı Halk Polisi cephaneliğinde Amerikan helikopterleri ve elektrikli çoban sopaları bulunduruyordu." Ve "birkaç birim, ayaklanmaları bastırma konusunda eğitim almak üzere Polonya'ya gönderilmişti: Polonya'da uygulanan sıkıyönetim döneminde Dayanışma'ya karşı kullanılan taktikleri öğreniyorlardı.[541]

Deng'in reformlarının çoğu başarılıydı ve kamuoyunca kabul görüyordu: Çiftçiler kendi hayatları üzerinde daha çok denetim

541) Maurice Meisner, *The Deng Xiaoping Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978-1994* (New York: Hill and Wang, 1996), s. 455; "Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society'", *New York Times*, 30 Haziran 1989.

sahibilerdi, ticaret şehirlerde yeniden başlamıştı. Ancak Deng 1980'lerin sonunda, özellikle de şehirlerdeki işçiler arasında olmak üzere, çok bariz şekilde kitlelerin benimsemesi mümkün olmayan önlemleri uygulamaya koydu: Fiyat denetimleri kaldırıldı, fiyatlar yukarıya doğru fırladı; iş güvenliği kaldırılıp işsizlik dalgaları yaratıldı ve yeni Çin'de kazananlarla kaybedenler arasında derin eşitsizlikler oluştu. 1988'e gelindiğinde Parti güçlü bir tepkiyle karşılaştı ve fiyat denetimlerinin kaldırılmasıyla ilgili bazı uygulamalarda değişikliklere gitmek zorunda kaldı. Ayrıca, Parti'nin yozlaşmışlığına ve adam kayırmacılığına karşı çığ gibi artan bir öfke söz konusuydu. Pek çok Çinli yurttaş piyasada daha fazla serbestlik istiyordu, fakat 'reform' giderek parti yetkililerinin büyük sermaye sahipleri haline gelmesinin şifresi gibi görünmeye başlamıştı ve bu kesimlerin çoğu daha önceden bürokrat olarak yönettikleri varlıkların mülkiyetlerini yasadışı yollarla ele geçirmeye koyulmuşlardı.

Serbest piyasa deneyinin tehlikeye girmesi üzerine Friedman bir kez daha Çin'e davet edildi (Chicago Boys ve Pirinalar'ın 1975'te, programları Şili'de bir iç ayaklanmaya yol açtığında kendi yardımına başvurmaları gibi).[542] Kapitalizmin dünya çapındaki ünlü gurusunun gerçekleştirdiği yüksek profilli bir ziyaret tam da Çinli 'reformcular'ın ihtiyaç duyduğu türde bir destekti.

Milton Friedman'la eşi Rose Eylül 1988'de Şangay'a geldiklerinde Çin topraklarının ne kadar çabuk Hong Kong'a benzemeye başladığını görüp şaşkınlığa uğradılar. Kitlelerin duyduğu öfke patlama noktasına gelmesine rağmen, gördükleri her şey 'piyasaların gücüne olan inançları'ın teyit etmeye yaramıştı. Friedman bu anı, 'Çin deneyinin en umut verici dönemi' olarak nitelendiriyordu.

Friedman resmi devlet medyasının karşısında Komünist Partisi'nin genel sekreteri, o zamanki Şangay Komitesi'nin genel sekreteri ve geleceğin Çin başkanı olan Jiang Zemin'le iki saat süren bir görüşme yaptı. Friedman'ın Jiang'a verdiği mesaj, Şili

542) Friedman Şili'ye çeşitli sıfatlar altında (konferans katılımcısı, üniversite hocası gibi) davet edilmişti, fakat o, anılarında hep bunu devlet ziyareti şeklinde nitelendirmektedir: "Daha ziyade hükümet kuruluşlarının bir misafiri olarak bulunuyordum," diye yazmaktadır Friedman. Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 601.

projesi çökmeye başladığında Pinochet'ye verdiği tavsiyeyi yansıtıyordu: Baskılara boyun eğmeyin ve gözünüzü kırpmayın. "Özelleştirme ve serbest piyasalarla tek hamlede liberalleştirmenin önemini vurguladım," diyordu Friedman o zamana ilişkin olarak. Friedman Çin Komünist Partisi'nin genel sekreterine yönelik bir ifadesinde, şok terapisinin gerekliliğinin az değil, daha fazla olduğunu vurgulamıştı. "Çin'in reformla ilgili başlangıç adımları dramatik biçimde başarılı olmuştur. Çin, *serbest özel piyasalar*'a daha fazla güvenerek köklü ilerlemesini daha da ileri noktalara taşıyabilir."[543]

Friedman ABD'ye dönüşünden kısa bir süre sonra, Pinochet'ye bulunduğu tavsiyeler nedeniyle karşılaştığı öfkeyi hatırlayarak, kendisinden, onların çifte standartlarıyla ilgili eleştirisini isteyen bir öğrenci gazetesinin editörüne 'tam bir şeytanlık' örneği olan bir mektup kaleme aldı. Friedman yazısında şunları anlatıyordu: "Çin'de on iki gün geçirdim, genellikle hükümet yetkililerinin misafiri oldum ve Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticileriyle biraraya geldim." Ancak Friedman yaptığı bu görüşmelerin Amerikan üniversitelerinin kampüslerinde insan hakları haykırışlarına yol açmadığına işaret ediyordu. "Bir rastlantı sonucu Şili'ye ve Çin'e kesinlikle aynı tavsiyelerde bulundum." Sözlerini alaycı bir şekilde sorduğu şu soruyla bitiriyordu: "Böylesine kötü bir hükümete tavsiyede bulunma arzusu duyduğum için kendimi gelecek olan çığ gibi eleştirilere karşı hazırlamalı mıyım?"[544]

Bundan birkaç ay sonra, Çin hükümeti Pinochet'nin en ünlü taktiklerinin çoğunu taklit etmeye başladığında bu şeytani mektup kötü anlamlar kazanacaktı.

Friedman'ın gezisi arzu edilen sonuçlara ulaşmamıştı. Profesörün parti bürokratlarına şükranlarını ifade etmesiyle ilgili resmi gazetelerde yer alan resimler kamuoyunu kendi taraflarına çekmeye yetmedi. Daha sonraki aylarda protestolar giderek daha kararlı ve radikal bir hal aldı. En gözle görülür muhalefet sembolleri, öğrencilerin Tiananmen Meydanı'nda gerçekleştirdikleri gösterilerdi. Bu tarihsel öneme sahip protestolar uluslararası

543) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 517, 537, 609. Vurgular orijinalinde mevcuttur.
544) A.g.y., s. 601-602.

medyada ve neredeyse bütün dünyada, Batı tarzı demokratik özgürlükler isteyen modern, idealist öğrenciler ile komünist devleti korumak isteyen eski otoriteryan bekçiler arasındaki bir çatışma şeklinde yer aldı. Tiananmen Meydanı'nın anlamıyla ilgili olarak son zamanlarda yapılan bir başka analiz de, Friedmanizmi hikâyenin merkezine yerleştirirken anaakımdaki versiyona meydan okuyan bir anlatım ortaya koyuyordu. Bu alternatif anlatım, diğerlerinin yanında, 1989 protestolarının düzenleyicilerinden ve şimdiyse Çin'in 'Yeni Sol'u olarak bilinen hareketin önde gelen entelektüellerinden olan Wang Hui tarafından geliştirilmişti. Wang 2003'te yayınlanan yeni kitabı *China's New Order*'da (Çin'in Yeni Düzeni), protestoların Çin toplumunun geniş bir yelpazesini içine aldığını açıklamaktadır: Sadece elit üniversite öğrencilerini değil aynı zamanda fabrika işçileri, küçük boy işletme sahipleri ve öğretmenleri de kapsamaktadır. Protestoları ateşleyen şey, diye hatırlatıyordu Wang, Deng'in ücretlerin düşürülmesi, fiyatların yükselmesi ve 'bir toplu işten çıkarma ve işsizlik krizi'ne yol açan 'devrimci' ekonomik değişiklikleri karşısında halkta ortaya çıkan hoşnutsuzluktu.[545] Wang'a göre, "Bu değişiklikler 1989'daki toplumsal seferberliğin katalizörüydü".[546]

Gösteriler ekonomik değişikliklerin kendisine karşı değildi; reformların Friedmancı özel doğasına karşıydı: hızına, acımasızlığına ve sürecin ileri derecede anti-demokratik oluşuna. Wang, protestocuların seçimlere gidilmesi ve ifade özgürlüğü şeklindeki talebinin başlangıçta bu ekonomik muhalefetle ilgili olduğunu söylemektedir. Demokrasi talebini sürdüren şey, partinin geniş kapsamlı devrimci değişiklikleri halkın rızasını alma gereği duymadan hayata geçirmesiydi. Wang, "Reform sürecinin düzgün işlemesini ve sosyal yardımların yeniden örgütlenmesini denetleyecek demokratik araçlara yönelik genel bir talep vardı," diye yazmaktadır.[547]

Bu talepler Politbüro'yu kesin bir tercih yapmaya zorluyordu. Tabii söz konusu tercih, sık sık ileri sürüldüğü gibi, demokrasiy-

545) Wang Hui, *China's New Order: Society, Politics, and Economy in Transition* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), s. 45-54.
546) *A.g.y.*, s. 54.
547) *A.g.y.*, s. 57.

le komünizm arasında ya da 'reform'la 'yaşlı muhafız'lar arasında değildi. Daha karmaşık bir hesap söz konusuydu: Partinin, ancak protestocuların bedenlerinin çiğnenmesiyle varabileceği hedefe, serbest piyasa gündemiyle terör estirerek mi yürüyecekti? Yoksa protestocuların demokrasi talebine boyun eğip iktidar tekelinden vazgeçerek, ekonomik projeyi büyük bir terslikle karşılaşma riskiyle karşı karşıya mı bırakacaktı?

Parti içindeki serbest piyasa reformcularının en önde gelenlerinden biri olan ve demokrasi üzerinde kumar oynamaya istekli görünen Zhao Ziyang hâlâ ekonomik ve siyasal reformun uyumlu bir şekilde yürüyeceğine inanıyordu. Parti içindeki daha güçlü unsurlarsa risk almaya istekli değillerdi. Karar verilmişti: Devlet ekonomik 'reform' programını göstericilere karşı şiddet kullanarak koruyacaktı.

Bu tutum, 20 Mayıs 1989'da Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti sıkıyönetim ilan ettiği zaman daha açık bir mesaja dönüşmüştü. 3 Haziran'da Halk Kurtuluş Ordusu'nun tankları protestocuların üstüne yürüyerek ayrım gözetmeden kalabalığa ateş açtı. Askerler gösterici öğrencileri taşıyan otobüslere hücum edip sopalarla dövdüler; daha çok sayıda asker de öğrencilerin bir özgürlük anıtı Tanrıçası diktiği Tiananmen Meydanı'na yönelip gösteriyi düzenleyenleri koruma altına alan barikatları yardılar. Benzer şiddet uygulamaları eşzamanlı olarak ülkenin dört bir yanında gerçekleştirildi.

O günlerde ne kadar insanın öldüğü ve yaralandığı konusunda güvenilir tahminler yapılamamıştı. Parti kaybın yüzlerce kişi olduğunu kabul ediyordu, görgü tanıklarıysa o zamanlar ölü sayısının 2 bin ile 7 bin arasında, yaralı sayısının 30 bin gibi yüksek bir sayı olduğunu bildirmekteydiler. Protestoların peşinden rejime yönelik eleştiri getiren herkese ve muhaliflere karşı ülke çapında bir cadı avı başlatılmıştı. 40 bin kişi gözaltına alınmış, binlerce insan hapishanelere gönderilmiş ve çok sayıda (muhtemelen yüzlerce) insan infaz edilmişti. Tıpkı Latin Amerika'da olduğu gibi hükümet, regüle edilmemiş kapitalizme en doğrudan tehdidi ortaya koyan fabrika işçilerine karşı en sert baskı yöntemlerini elinde bulunduruyordu. "Tutuklananların

ve fiilen infaz edilenlerin çoğu, işçilerdi. Halkı terörize etme amacıyla gerçekleştirildiği açıkça belli olan bu uygulama, tutuklanan bireyleri sistemli bir şekilde dövmeye ve işkenceye tabi tutmaya yönelik çok bilinen bir politika haline gelmişti," diye yazmaktadır Maurice Meisner.[548]

Gerçekleştirilen katliam Batı basınının büyük bölümünde komünist vahşetin bir başka örneği olarak yer aldı: Mao'nun Kültür Devrimi sırasında muhaliflerini ortadan kaldırması gibi, şimdi de 'Pekin kasabı' Deng, Mao'nun dev portresinin izleyen bakışları altında kendisini eleştirenleri yok ediyordu. *Wall Sreet Journal*'m bir manşeti şöyleydi: "Çin'deki Sert Önlemler 10 Yıllık Reform Hareketinin Engellenmesi Yönünde Tehdit Oluşturmaktadır" (sanki Deng reformları yeni bir alana taşımaya kararlı sadık bir savunucu değil de, onun düşmanıymış gibi).[549]

Deng sert tedbirlerden beş gün sonra ulusa seslendi ve kendisinin bu katı uygulamalarla komünizmi değil kapitalizmi koruduğunu çok açık bir şekilde ortaya koydu. Çin başkanı protestocuları 'toplum içindeki çok sayıda ayaktakımı' olarak nitelendirdikten sonra, Parti'nin ekonomik şok terapisine bağlılığını bir kez daha teyit ediyordu. "Tek kelimeyle, bu bir sınavdı ve biz bu sınavı geçtik," diyen Deng ekliyordu: "Belki de yaşanan bu kötü olay reformları ilerletmemize yarayacak ve bizi daha istikrarlı, daha iyi, hatta daha hızlı bir adımla açık kapı politikasına. ... Hata yapıyor muyuz? Dört temel ilke [ekonomik reformla ilgili] konusunda yanlış bir şey yok. Bir hata varsa, o da bu ilkelerin tam anlamıyla uygulanmamasıdır."*[550]

Çinli araştırmacı ve gazeteci Orville Schell, Deng Xiaoping'in seçimini şöyle özetlemektedir: "Deng 1989'daki katliamdan son-

---

548) Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, s. 463-465.

549) "China's Harsh Actions Threaten to Set Back 10-Year Reform Drive", *Wall Street Journal*, 5 Hairan 1989.

*) Deng'in önemli bazı savunucuları vardı. Katliamdan sonra Henry Kissinger, partinin bir tercihte bulunmadığını ileri sürdüğü bir makale kaleme almıştı: "Dünyanın hiçbir yerinde, başkentindeki ana meydanın on binlerce gösterici tarafından haftalarca işgal edilmesine hoşgörüyle yaklaşacak bir yönetim yoktur... Bu yüzden bir önlem alınması kaçınılmazdı."

550) "Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society'", *New York Times*, 30 Haziran 1989; dipnot: Henry Kissinger, "The Caricature of Deng as a Tyrant Is Unfair", *Washington Post*, 1 Ağustos 1989.

ra, fiilen 'biz ekonomik reformdan vazgeçmeyeceğiz; biz gerçekte siyasal reformu durduracağız' demiş oluyordu."[551]

Deng'e ve Politbüro'nun geri kalanına göre serbest piyasa imkânları artık sınırsızdı. Tıpkı Pinochet'nin terörünün devrimci değişim için sokakları temizlemesi gibi, Tiananmen de başkaldırı korkusundan uzak bir radikal dönüşüme yol açıyordu. Eğer işçiler ve köylüler adına hayat daha da çekilmez hale gelirse, onlar ya bunu sessiz sedasız kabul edeceklerdi ya da ordunun ve gizli polisin gazabına uğrayacaklardı. Böylelikle Deng, halk büyük korku içindeyken bugüne kadar olan en kapsamlı reformlarını hayata geçiriverdi.

Deng, Tiananmen katliamından önce daha acı verici önlemlerinden bazılarını geri çekmek zorunda kalmıştı; katliamdan üç ay sonra onları tekrar gündeme getirdi ve fiyatların serbest bırakılması dahil olmak üzere Friedman'ın diğer tavsiyelerinden bazılarını uygulamaya soktu. Wang Hui'ye göre, "1980'lerde uygulanamayan piyasa reformlarının 1989 sonrası ortamda niçin uygulanabildiği"nin çok açık bir sebebi bulunuyordu; bunun sebebi, diye yazıyor Wang Hui, "toplumsal ayaklanmayı kontrol altına almaya yarayan 1989'daki şiddet önlemlerinin bu süreçte ortaya çıkmış olması ve yeni fiyat belirleme sisteminin nihayet şekillenmesidir."[552] Başka bir deyişle, katliamın şoku şok terapisini mümkün kılmıştı.

Çin katliam olayının sonrasındaki üç yılda, ülkenin dört bir yanında serbest ihracat bölgeleri oluşturarak yabancı yatırıma kapıları ardına kadar açtı. Deng bu atılan adımları duyururken bütün ülkeye şunu hatırlatıyordu: "Gelecekte herhangi bir kargaşa baş gösterir göstermez ortadan kaldırmak için gerekirse mümkün olan her yöntem kullanılacaktır. Sıkıyönetime ya da daha sert yöntemlere başvurulacaktır."*[553]

---

551) 13 Aralık 2005 tarihinde Orville Schell'le PBS'in *Frontline* programının "The Tank Man" adlı bölümü için yapılan röportaj; bu röportajın tamamına www.pbs.org adresinden ulaşılabilir.

552) Wang, *China's New Order*, s. 65-66.

*) New York antropologu David Harvey'in belirttiği gibi, "merkezi hükümetin bütün gücüyle ülkenin yabancı ticarete ve doğrudan yabancı yatırıma açılmasını desteklemesi" ancak Tiananmen'den sonra, Deng Çin'de 'güney bölgesi turu'na çıktığı sırada gerçekleşmişti.

553) Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, s. 482; dipnot: David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 135.

Çin'i dünyanın kötü koşullarda çalışılan işyerleri, neredeyse dünyanın bütün çokuluslu şirketleri için tercih edilen bir fason imalat yerine dönüştüren etken işte bu reformlar dalgasıydı. Çin'den daha kârlı koşullar sunan başka bir ülke yoktu: Düşük vergiler ve tarifeler, rüşvet almaya hazır memurlar ve her şeyden öte, uzun yıllardır yüksek ücret talebi ya da sert misillemelerden korkarak en temel işyeri korumaları için çaba harcama riskini bile göze almak istemeyen düşük ücrete razı işçi ordusu.

Yabancı yatırımcılar ve parti açısından bir kazan-kazan düzenlemesiydi bu. 2006'da yapılan bir araştırmaya göre, Çin'in milyarderlerinin yüzde 90'ı Komünist Partisi yetkililerinin çocuklarıydı. Kaba bir tahminle bu parti evlatlarının ('küçük prensler' olarak bilinen) 2,900'ü, 260 milyar dolara hükmediyordu.[554] İlk defa Pinochet yönetimindeki Şili'de önderlik eden korporatist devletin bir yansımasıydı bu; güçlerini organize bir siyasal güç olarak işçileri ortadan kaldırmakta birleştiren şirket elitleri ile siyasal elitler arasındaki bir döner kapı. Bugün bu ortak düzenlemeyi, yabancı çokuluslu medyayla teknoloji şirketlerinin, Çin devletinin kendi yurttaşlarını gözetlemesine ve öğrencilerin 'Tiananmen Meydanı katliamı' ve hatta 'demokrasi' gibi ifadeler üzerine internette web araştırması yapıp yapmadıklarından ve belge edinip edinmediklerinden emin olmasına yardım etmelerinde görmek mümkündür. "Günümüzün piyasa toplumunun yaratılması, kendiliğinden ortaya çıkan bir dizi olayın değil," diye yazmaktadır Wang Hui, "daha ziyade devlet müdahalesinin ve devletin uyguladığı şiddetin bir sonucuydu".[555]

Tiananmen'in ortaya koyduğu gerçeklerden biri de, otoriteryan komünizm ile Chicago Okulu kapitalizmi arasındaki çarpıcı benzerlikti: muhalefeti ortadan kaldırma, bütün direnenlerin belleğini silip yeniden yazmaya başlama konusundaki ortak isteklilik.

Katliamın, kendisinin Çinli yetkilileri acı verici ve halk tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan serbest piyasa politika-

554) Mo Ming, "90 Percent of China's Billionaires Are Children of Senior Officials", *China Digital Times*, 2 Kasım 2006, www.chinadigitaltimes.net.

555) Human Rights Watch, "Race to the Bottom: Corporate Complicity in Chinese Internet Censorship", *Human Rights Watch 18*, No: 8(c) (Ağustos 2006), s. 28, 43; Wang, *China's New Order*, s. 65.

larını hayata geçirme konusunda yüreklendirmesinden sadece birkaç ay sonra gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, Friedman hiçbir zaman "çok kötü bir hükümete tavsiyede bulunma isteksizliği göstermesi nedeniyle bir protesto dalgasıyla" karşılaşmadı. Her zaman olduğu gibi, tavsiyesi ile bu tavsiyesini uygulamak için gereken şiddet arasında bir ilişki de görmedi. Friedman kendi tavsiyesinin baskı gerektirdiği yolundaki düşünceye şiddetle karşı çıkarken, Çin'i, "serbest piyasa düzenlemesinin hem refah hem de özgürlüğün geliştirilmesindeki yararlılığı"nın bir örneği olarak göstermeye devam etmektedir.[556]

İlginç bir rastlantı sonucu, Tiananmen Meydanı katliamı, Dayanışma'nın Polonya'daki tarihi seçim zaferini kazandığı aynı gün (4 Haziran 1989) gerçekleştirilmişti. Bunlar, bir bakıma, birbirinden çok farklı olan iki şok doktrini çalışmasıydı. Her iki ülke de serbest piyasa değişimini hayata geçirmek üzere şok ve dehşeti kullanma gereği duymuştu. Devletin terör, işkence ve suikast gibi acımasız yöntemleri kullandığı Çin'de sonuç, bir piyasa perspektifinden bakıldığında, tam bir başarıydı. Sadece ekonomik kriz ve hızlı değişim şokunun devreye sokulduğu (ve açık bir şiddetin görülmediği) Polonya'da şokun etkileri sonunda ortadan kalkmıştı ve sonuçlar çok daha muğlaktı.

Polonya'da şok terapisi seçimlerden sonra uygulanmış, fakat oylarını Dayanışma'ya veren seçmenlerin ezici çoğunluğunun istekleriyle doğrudan çatıştığından demokratik süreçle alay edilmişti. 1992'nin sonuna kadar Polonyalıların yüzde 60'ı hâlâ ağır sanayinin özelleştirilmesine karşıydı. Halkın istemediği uygulamalarını savunan Sachs, acil servisteki bir cerrahın rolüne benzer bir rol üstlenmekten başka seçeneğin bulunmadığını ileri sürüyordu. "Acil servise gelen bir adamın kalbi durmuşsa, hemen göğsünü yararsınız ve yara iz bırakırın endişesi taşımazsınız," diyordu. "Burada söz konusu olan düşünce, adamın kalbini tekrar çalışır hale getirmektir. Ve kanlı bir iş yapıyorsunuz. Başkaca bir seçeneğiniz yoktur."[557]

---

556) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 516.
557) Weschler, "A Grand Experiment".

Ancak Polonyalılar başlangıçtaki ameliyattan sonra kendilerine gelip hem doktor hem de tedavi şekli konusunda sorular yöneltmeye başlamışlardı. Polonya'daki şok terapisi, Sachs'm öngördüğü gibi 'anlık hayat tarzı değişiklikleri'ne yol açmamıştı. Bilakis, tam bir bunalım doğurmuştu: Reformların birinci raundundan sonraki iki yıl içinde sanayi üretiminde yüzde 30 azalma meydana gelmişti. Hükümetin kesintilere gitmesi, ucuz ithal mallarının ülkeye akın akın girmesiyle birlikte işsizlik doruk noktasına ulaşmış ve 1993'te bazı alanlarda yüzde 25'e ulaşmıştı (komünist yönetimde, bütün ihlallerine ve eziyetlerine rağmen, açık işsizliğin görülmediği bir ülkede zorlayıcı bir değişim). Hatta ekonomi tekrar gelişmeye başladığında bile, yüksek düzeyde işsizlik kronik bir eğilim kaldı. Dünya Bankası'nın en son rakamlarına göre Polonya'da işsizlik oranı yüzde 20'ydi (Avrupa Birliği içinde en yüksek rakam). Yirmi dört yaşın altındaki insanlar için durum daha da kötüydü: Genç işçilerin yüzde 40'ı, 2006'da işsiz kalmıştı ve bu rakam Avrupa ortalamasının iki katıydı.[558] En dramatik olanı da yoksul insanların sayısıydı: 1989'da Polonya nüfusunun yüzde 59'u yoksulluk sınırının altında yaşıyordu. İş korumasını eritip yok eden ve günlük hayatı daha pahalı hale getiren şok terapi, Polonya'nın Avrupa'nın 'normal' ülkelerinden biri haline gelmesi için izlenecek yol değildi (o 'normal' ülkelerin güçlü işçi yasaları ve cömert sosyal yardımları vardı); bu yol bir ülkeyi ancak, Şili'den Çin'e kadar zafer kazandığı her yerde karşı-devrime eşlik eden, giderek büyüyen aynı eşitsizliklere götürüyordu.

Dayanışma, Polonya'nın mavi yakalı işçilerince kurulan bir partiydi ve bu kalıcı alt sınıfın oluşumunun acı bir ihanet sergiliyor olması, hiçbir zaman tam olarak ayağa kalkamamış bir ülkede derin bir sinizm ve öfke yaratmaktaydı. Dayanışma'nın liderleri sık sık partinin sosyalist tabanını görmezden gelmekteydiler. Walesa artık, ta 1980'lerde, "Kapitalizmi inşa edeceğimizi biliyorduk," teranesine geçmişti. Dayanışma adına mücadele eden ve komünist rejimin hapishanelerinde sekiz buçuk yıl yatmış bir

558) Mark Kramer, "Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93", *Europe-Asia Studies*, Haziran 1995; World Bank, World Development Indicators 2006, www.worldbank.org; Andrew Curry, "The Case against Poland's New President", *New Republic*, 17 Kasım 2005; Wielgosz, "25 Years of Solidarity".

entelektüel olan Karol Modzelewski öfkeli bir dille şöyle söylüyordu: "Kapitalizm için bırakın sekiz buçuk yıl hapis yatmayı, ne bir hafta ne de bir ay yatardım!"[559]

Dayanışma'nın yönetimi ele almasından sonraki bir buçuk yılda işçiler, kahraman olarak gördükleri kişiler sıkıntılı günlerin Polonya'sını modern Avrupa'nın bir parçası haline getirme yolunda geçici ve zorunlu bir evre olduğunu söylediklerinde buna inanıyorlardı. Hatta işsizliğin ileri boyutlara varması karşısında bile kısa süreli birkaç grev gerçekleştirmenin ötesine geçmeyip, sabırlı bir şekilde şok terapilerinin iyileştirici etkisini göstermesini beklemişlerdi. Sadece iş imkânı yaratılması konusunda bile olsun, vaat edilen iyileşme gerçekleşmeyince Dayanışma üyelerinin kafaları karıştı: Nasıl olur da kendi hareketleri komünist yönetimdekinden daha kötü bir hayat standardı sunabilirdi? "1980'de bir sendika komitesi kurarken [Dayanışma] beni savunmuştu," diyor kırk bir yaşındaki bir inşaat işçisi. "Fakat bu kez yardım için onlara başvurduğumda, reformların gerçekleştirilmesi için mevcut duruma katlanmam gerektiğini söylediler."[560]

Dayanışma'nın tabanı Polonya'nın 'olağanüstü politika' döneminde geçen yaklaşık on sekiz ay konusunda sabrının sonuna gelmişti ve bu deneye son verilmesini istiyordu. Aşırı memnuniyetsizlik, grevlerin sayısındaki dikkate değer artışta kendini göstermekteydi: İşçilerin Dayanışma'ya hâlâ serbest geçiş hakkı tanıdığı 1990'da sadece 250 grev vardı; 1992'ye gelindiğinde bu türden protesto eylemi sayısı 6 bini aşacaktı.[561] Aşağıdan gelen baskıyla yüz yüze kalan hükümet, daha iddialı özelleştirme planlarını yavaşlatmak zorunda kalmıştı. 1993'ün sonuna gelindiğinde (yaklaşık 7,500 grevin görüldüğü yılda) Polonya'daki toplam sanayinin yüzde 62'si hâlâ kamunun elindeydi.[562]

Polonyalı işçilerin ülkelerinin topyekûn özelleştirilmesinin önüne geçmeleri, reformlar kadar acı verici derecede çok daha kötü durumda da olabilecekleri anlamına geliyordu. Grev dalga-

559) Wielgosz, "25 Years of Solidarity".
560) David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (Ithaca: NY: Cornell University Press, 2005), s. 62.
561) *Statistical Yearly* (Varşova: Polish Merkezi İstatistik Ofisi, 1977), s. 139.
562) Kramer, "Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93".

ları tartışmasız bir şekilde, verimli olmadığı söylenen şirketlerin kapanmasına ya da toplu işten çıkarmalara ve satışlara izin verilmesi halinde kaybedilecek yüz binlerce işi kurtarmıştı. İlginç bir şekilde, Polonya'nın önde gelen iktisatçılarından ve eski bir Dayanışma üyesi olan Tadeusz Kowalik'e göre, Polonya ekonomisinin aynı dönemde çok hızlı biçimde büyümeye başladığı görülüyordu ve devletin elinde bulunan şirketleri verimsiz ve eskimiş olarak görenler "çok açık bir yanılgıya düşmüşlerdi".

Polonyalı işçiler grevlere gitmenin yanı sıra, Dayanışma içindeki eski müttefiklerine olan öfkelerini ifade etmenin başka bir yolunu daha bulmuşlardı: Seçim sandıklarında, bir zamanlar sevgili liderleri olan Lech Walesa dahil olmak üzere partiyi kesin bir biçimde cezalandırmak için, mücadelesini verdikleri demokrasiyi kullandılar. En dramatik ceza 19 Eylül 1993'te, içinde daha önceki komünist yönetimde yer alan komünistlerin de bulunduğu sol partilerden oluşan (Demokratik Sol İttifak adını almış) bir koalisyon parlamentodaki sandalyelerin yüzde 66'sını kazandığı zaman verildi. Bu sefer Dayanışma birbiriyle çatışan gruplara bölündü. Sendika grubu yüzde 5'ten az sandalye kazanarak Parlamento'daki resmi parti konumunu kaybetti ve başbakan Mazowiecki önderliğindeki yeni bir parti ancak yüzde 10.6 oy oranına ulaşabildi (bu sonuç şok terapisinin reddedilişinin açık bir yansımasıydı).

Ancak, sonraki yıllarda bir düzine ülke ekonomisini reformdan geçirme mücadelesi verirken, güçlük çıkaran ayrıntılar (grevler, seçimler, politika değişiklikleri) gözden kaçmıştı. Bunun yerine, Polonya radikal serbest piyasa değişimlerinin demokratik ve barışçı bir şekilde gerçekleştirdikleri bir model, bir kanıt olarak alınacaktı.

Geçiş dönemini yaşayan pek çok ülkeyle ilgili olarak anlatılan hikâye gibi bu da, daha çok bir safsataydı. Fakat demokrasinin sokaklarda ve seçim sandıklarında neo-liberalizmi yenilgiye uğrattığı Polonya gerçeğinden daha iyi bir hikâyeydi. Neo-liberalizmin Tiananmen Meydam'nda demokrasiyi katlettiği Çin'de şok ve terör, kapitalist tarihteki en kârlı ve devamlı yatırım canlanmalarından birine imkân sağlamıştı. Bir katliamdan başka bir mucize doğmuştu.

10
ZİNCİRE VURULMUŞ OLARAK DOĞAN DEMOKRASİ

GÜNEY AFRİKA'NIN KISITLI ÖZGÜRLÜĞÜ

"Uzlaşma, tarihin alt kısmında yer alanların baskıyla özgürlük arasında nitel bir fark olduğunu görmesi anlamına gelir. Ve onlara göre, özgürlük temiz su bulabilmek, elektrik hizmetinden yararlanabilmek, iyi bir evde yaşayabilmek ve iyi bir iş sahibi olabilmek, çocuklarını okula gönderebilmek ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek anlamına gelir. Bu insanların hayat kalitesi yükseltilip iyileştirilmemişse, böyle bir yorumlamanın ne anlamı olur? Eğer bu imkân sağlanmamışsa, seçimlerin bir faydası yoktur."

(Başpiskopos Desmond Tutu, Güney Afrika'nın Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu Başkanı, 2001)[563]

"Milliyetçi Parti, iktidar el değiştirmeden onu zayıflatmak istemektedir. Siyahların istedikleri şekilde yönetme hakkına engel olma karşılığında, ülkeyi istediği gibi yönetme hakkından vazgeçeceği bir tür takas müzakeresi yapmaya çalışmaktadır."

(Allister Sparks, Güney Afrikalı gazeteci)[564]

---

563) South Africa, "Tutu Says Poverty, Aids Could Destabilise Nation", AllAfrica.com. Kasım, 2001.
564) Martin J. Murray, *The Revolution Deferred* (Londra: Verso, 1994), s. 12.

Yetmiş bir yaşındaki Nelson Mandela Ocak 1990'da, bulunduğu hapishaneden dışarıdaki taraftarlarına bir mektup yazdı. Bu mektup, çoğu Cape Town kıyısındaki Robben Adası'nda olmak üzere demir parmaklıklar ardında geçen yirmi yedi yılın, liderin Güney Afrika'nın apartheid devletinin ekonomik dönüşümüne olan bağlılığını zayıflatıp zayıflatmadığı konusunda bir tartışma başlattı. Mandela'nın mektubu sadece iki uzun cümleden ibaretti ve meseleyi çok kesin bir dille ortaya koyuyordu: "Madenlerin, bankaların ve tekel endüstrilerinin ulusallaştırılması ANC'nin (Afrika Ulusal Kongresi) politikasıdır ve bu anlamdaki görüşlerimizde bir değişiklik ya da düzenlemeye gidilmesi düşünülemez. Siyahların ekonomik bakımdan yetkilendirilmesi bizim tam olarak desteklediğimiz ve teşvik ettiğimiz bir hedeftir, ancak bizim durumumuzda ekonominin belli sektörlerinin devletin kontrolü altında bulunması kaçınılmazdır."[565]

Görüldüğü gibi, tarih henüz sona ermemişti. Afrika kıtası üzerindeki en büyük ekonomiye sahip olan Güney Afrika'da bazı insanlar hâlâ, özgürlüğün, kendilerini baskı altında tutanların haksızca elde ettikleri kazançlar üzerinde hak iddia etme ve yeniden dağıtma hakkını kapsadığına inanmaktaydı.

Bu inanç otuz beş yıldır, hatta temel ilkeler olan Özgürlük Sözleşmesi'nin ortaya koyuluşunda telaffuz edilmesinden bu yana, Afrika Ulusal Kongresi'nin politikasının temeli oluşturuyordu. Sözleşme metninin hikâyesi, Güney Afrika'daki bir halkla ilgili meseledir ve haklı bir sebebe dayanmaktadır. Bu süreç 1955'te, parti 50 bin gönüllüyü kasabalara ve kırsal kesimlere gönderdiği zaman başlamıştı. Gönüllü insanların görevi, halktan 'özgürlük talepleri'ni (bütün Güney Afrikalıların eşit haklara sahip oldukları apartheid-sonrası dünya hakkındaki görüşlerini) toplamaktı. Bu talepler kâğıt parçaları üzerine elle yazılıyordu: "Topraklar, topraksız insanlara verilmelidir," "Asgari ücret ve çalışma saatlerinin kısaltılması," "renk, ırk ve milliyet ayrımı yapılmaksızın serbest ve zorunlu eğitim," "ikamet ve serbestçe dolaşma hakkı" ve daha pek çok şey.[566] Toplanan talep-

565) "ANC Leader Affirms Support for State Control of Industry", *Times* (Londra), 6 Ocak 1990.

566) Ismail Vadi, *The Congress of the People and Freedom Charter Campaign*, Walter Sisulu'nun önsözü (Yeni Delhi: Sterling Publishers, 1995), www.sahistory.org.

ler getirildiğinde Afrika Ulusal Kongresi'nin liderleri onları nihai bir belgede biraraya topladılar; bu belge 26 Haziran 1955'te, Johannesbourg'da yaşayan beyazları Soweto'nun kalabalık kitlelerinden korumak amacıyla kurulan bir 'tampon bölge' kasabası olan Kliptown'da toplanan Halk Kongresi'nde resmen kabul edildi. Yaklaşık 3 bin delege (siyahlar, Kızılderililer, 'renkliler' ve az sayıda beyaz) belgenin içeriği konusunda oy vermek üzere boş bir alanda biraraya geldiler. Nelson Mandela'nın tarihi Kliptown toplantısıyla ilgili anlatımına göre, "Bu metin orada bulunan insanlara yüksek sesle İngilizce, Sesoto'ca ve Xhosa'ca olarak bölüm bölüm okundu. Toplanan kalabalık, her bölümün okunmasının ardından *'Afrika'* ve *'Mayibuye!'* diye haykırarak onaylarını ifade ettiler."[567] Özgürlük Sözleşmesi'nin ilk meydan okuyan talebi şuydu: "Yöneten Halk Olacaktır!"

1950'lerin ortalarında bu rüya, henüz gerçekliğe dönüşmenin onyıllarca uzağındaydı ve toplantı Kongre'nin ikinci gününde polis tarafından, delegelerin ihanet örgütlediği ileri sürülüp şiddet kullanılarak dağıtıldı.

Onyıllardır beyaz Afrikalılar ve İngilizlerin hâkim olduğu Güney Afrika hükümeti, ANC'yi ve apartheid'a son vermek niyetinde olan diğer siyasal partileri yasaklamıştı. Özgürlük Sözleşmesi yoğun baskı dönemi boyunca yeraltına çekilen devrimciler arasında elden ele dolaştı, hiç eksilmeyen umudun ve direnişin esin kaynağını oluşturan bir güç haline geldi. 1980'lerde, kasabalarda ortaya çıkan genç militanlardan meydana gelen bir kuşak eliyle canlandırıldı. Sabırlarının ve gösterdikleri iyi niyetin sınırına dayanan ve beyazların hâkimiyetine son vermek için ne gerekiyorsa yapmak amacıyla saflarını sıklaştıran bu genç radikaller, korkusuzluklarıyla anne babalarını şaşkınlığa uğrattılar. Hiçbir yanılsamaya kapılmadan sokaklara dökülüp, "Ne kurşunlar ne de göz yaşartıcı gazlar bizi durdurabilir" diye haykırdılar. Peş peşe katliamlarla karşı karşıya kalıp arkadaşlarını gömüyor, sloganlar atıyor ve bir sonraki olayı bekliyorlardı. Bu militanlara neye karşı mücadele ettikleri sorulduğunda, "Apartheid" ya da "Irkçılık" diye cevap veriyorlardı; ne uğru-

567) Nelson Mandela, *A Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela* (New York: Little, Brown and Company, 1994), s. 150.

na mücadele ettikleri sorulduğundaysa, "Özgürlük" ve sık sık da "Özgürlük Sözleşmesi" şeklinde karşılık veriyorlardı.

Sözleşme; çalışma, iyi bir eve sahip olma, ifade özgürlüğü ve -en radikal bir biçimde- diğer hazinelerinin yanında dünyanın en büyük altın sahası dahil olmak üzere Afrika'nın en zengin ülkesinin varlıklarında pay sahibi olma hakkını kutsal sayıyordu. "Bu sözleşmenin gereği olarak, Güney Afrika'nın mirası olan ülkemizin ulusal zenginliği halka geri verilecektir; yeraltındaki maden zenginliği, bankalar ve tekel endüstrisi tamamen halkın mülkiyetine dönüştürülecektir; bütün diğer endüstri ve ticaret halkın refahına yardımcı olacak şekilde kontrol altına alınacaktır."[568]

Özgürlük Sözleşmesi'nin metni, hazırlandığı sırada kurtuluş hareketi içinde yer alan bazı kesimlerce kesin bir şekilde merkezci olarak görülürken, başkaları da çerçeveyi affedilmez bir şekilde zayıf buluyorlardı. Pan-Afrikanist'ler ANC'yi beyaz sömürgecilere çok fazla taviz vermekle suçluyorlardı (Güney Afrika'nın neden "herkese, beyazlara *ve* siyahlara" ait olduğunu soruyorlardı; bildirge, Jamaikalı siyah milliyetçi Marcus Garvey'in dile getirdiği gibi, "Afrika Afrikalılarındır" şeklinde talepte bulunmalıydı). Sıkı Marksistler bu taleplere 'küçük burjuva' etiketini yapıştırıp bir kenara atıyorlardı: Toprakların mülkiyetini bütün insanlar arasında paylaştıracak devrimci bir yol değildi bu; Lenin, özel mülkiyetin kendisinin ortadan kaldırılması gerektiğini söylüyordu.

Kurtuluş mücadelesinin bütün gruplarının baştan kabul ettiği nokta, apartheid'ın sadece, yurttaşlara oy kullanma ve serbestçe dolaşma hakkı tanımamaktan ibaret bir siyasal düzenleme olmadığıydı. Apartheid aynı zamanda ırkçılığı, ileri derecede kârlı bir düzenlemeyi hayata geçirmeye yarayan bir *ekonomik* sistemdi: Küçük bir beyaz elit Güney Afrika'nın madenlerinden, çiftliklerinden ve fabrikalarından muazzam kazanç birikimi sağlıyordu; çünkü siyahlardan meydana gelen büyük çoğunluğun topraklara sahip olması engelleniyordu, siyahlar değerinin çok altında bir ücret karşılığında işgücü sunmaya zorlanıyorlardı ve başkaldırma cesareti gösterdikleri zaman da dövülüp hapishanelere atı-

568) Halk Kongresi'nde kabul edilen "The Freedom Charter", Kliptown, 26 Haziran 1995, www.anc.org.za.

lıyorlardı. Madenlerde çalışan beyazlara siyahlara verilenden on kat daha fazla ücret ödeniyordu ve Latin Amerika'da olduğu gibi büyük endüstriler, boyun eğmeyen işçilerin kaybedilmesi konusunda orduyla yakın işbirliği içerisinde çalışıyorlardı.[569]

Özgürlük Sözleşmesi kurtuluş hareketi içinde, özgürlüğün sadece siyahların devletin kontrolünü ele geçirmesiyle değil, aynı zamanda gayri-meşru yollarla el konan toprakların da bütün topluma iadesi ve yeniden dağıtımının gerçekleştirilmesiyle sağlanabileceği şeklinde temel bir konsensüs öngörüyordu. Güney Afrika artık, ülkenin apartheid yıllarında anlatıldığı gibi, beyazlar için California'nm, siyahlar için Kongo'nun hayat standartlarının geçerli olduğu bir ülke olamazdı; bir orta noktanın bulunması gerekirdi.

Bu, Mandela'mn hapishaneden yazdığı iki satırlık mektubundaki saptamasıydı: Mandela hâlâ yeniden dağıtım gerçekleştirilmeden özgürlüğün sağlanamayacağı şeklindeki bu temel görüşe inanmaktaydı. Şimdi 'geçiş sürecinde' bulunan pek çok başka ülkeyi de içine alan, çok ciddi sonuçlar doğuracak bir saptamaydı bu. Eğer Mandela ANC'yi bankaları ve madenleri ulusallaştırmak üzere iktidara taşırsa, bu örnek, Chicago Okulu iktisatçılarının başka ülkelerde, bu tür önerileri geçmişin kalıntıları sayarak bir tarafa bırakmalarını ve ısrarlı bir şekilde, derin eşitsizlikleri ancak tamamen serbest bırakılmış piyasaların ve serbest ticaretin giderebileceğini söylemelerini çok güçleştirecekti.

11 Şubat 1990'da, yani o mektubun yazılmasından iki hafta sonra, Mandela neredeyse dünyanın herhangi bir yerinde varlığını korumuş, yaşayan bir aziz gibi, hapishaneden özgür bir kişi olarak çıktı. Güney Afrika'nın kasabaları bu günü coşkuyla kutladılar ve özgürlük mücadelesini hiçbir şeyin durduramayacağına duydukları inançları tazelediler. Doğu Avrupa'dakinden farklı olarak, Güney Afrika'nınki yenilgiye uğramış değil, ilerleyen bir hareketti. Mandela, kendi adına, epik bir kültür şoku yaşıyordu; gördüğü kamera mikrofonuyla ilgili olarak, "Ben hapishanedeyken geliştirilmiş son model bir silah," demişti.[570]

569) William Mervin Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Cape Town: Zebra Press, 2005), s. 219-220.
570) Mandela, *A Long Walk to Freedom*, s. 490-491.

Onun yirmi sekiz yıl önce ayrıldığı dünyadan kesinlikle farklı bir dünyaydı bu. Mandela 1962'de tutuklandığında Afrika kıtasının dört bir yanını bir Üçüncü Dünya milliyetçiliği dalgası kasıp kavuruyordu; bütün Üçüncü Dünya savaşla parçalanmış durumdaydı. Mandela hapishanedeyken sosyalist devrimciler bir alev gibi çakıp söndüler: Che Guevara 1967'de Bolivya'da öldürüldü, Salvador Allende 1973 askeri darbesi sırasında öldürüldü, Mozambik'in özgürlük kahramanı ve başkanı Samora Machel 1986'da esrarengiz bir uçak kazasında yok oldu. 1980'lerin sonu ve 1990'larm başı Berlin Duvarı'nın yıkılışına, Tiananmen Meydanı'nda gerçekleştirilen katliama ve komünizmin çöküşüne tanıklık etti. Bütün bu değişikliklerin hızı düşünmeye fırsat vermiyordu: Mandela tahliye olur olmaz, iç savaşla ekonomik çöküşün (bunlar ikisi farklı ihtimalmiş gibi görünüyordu) önüne geçilmeye çalışıldığı bir sırada, özgürleşme yolunda ilerleyen bir halkla yüz yüze gelecekti.

Eğer komünizmle kapitalizm arasında üçüncü bir yol varsa (aynı zamanda ülkeyi demokratikleştirme ve zenginliklerin yeniden dağıtımını sağlamanın bir yolu söz konusuysa), ANC yönetimindeki Güney Afrika sürekli sahip olunan bu rüyanın gerçekleştirilmesi adına benzersiz bir konumdaydı. Bunun sebebi sadece dünyanın her tarafında Mandela'ya duyulan hayranlık gösterisi ve destek yağmuru değil, aynı zamanda anti-apartheid mücadelenin daha önceki yıllardaki yürütülüş tarzıydı. Bu mücadele 1980'lerde gerçekten de dünya çapında kitlesel bir hareket haline gelmişti ve Güney Afrika dışındaki aktivistlerin en etkin bir şekilde kullandıkları silah, şirket boykotuydu (her ikisi de Güney Afrika kaynaklı olan, apartheid devletiyle iş yapan uluslararası şirketlerin ve onların ürettiği ürünlerin boykot edilmesi). Boykot stratejisinin hedefi, apartheid'a son vermek üzere uzlaşmaz Güney Afrika hükümetiyle lobi faaliyeti yürütecek şirket sektörü üzerinde gerekli baskıyı uygulamaktı. Ancak bunun yanında kampanyanın bir de ahlâki unsuru vardı: Çok sayıda tüketici sıkı bir şekilde, beyaz üstünlüğüne dayalı yasalardan yarar sağlayan şirketlerin mali bir darbe yemeyi hak ettiğine inanıyordu.

Bu durum ANC'ye günümüzün serbest piyasa ortodoksluğunu reddetmesi açısından eşsiz bir fırsat veriyordu. Şirketlerin

apartheid suçlarının sorumluluğunu paylaştığı yönünde yaygın bir görüş birliği bulunduğundan, Mandela'nın Güney Afrika ekonomisinin kilit konumdaki sektörlerinin neden Özgürlük Sözleşmesi'nin talep ettiği şekilde ulusallaştırılması gerektiğini açıklamasının sırası gelmişti. Mandela, apartheid döneminde biriken borçların neden halkın seçtiği yeni bir hükümetin üzerine binecek gayri-meşru bir yük olduğunu açıklamak için aynı argümanı kullanabilirdi. Bu türden disiplinsiz davranışlara karşı IMF, ABD Hazinesi ve Avrupa Birliği'nden kaynaklanan büyük bir öfke vardı, fakat Mandela aynı zamanda yaşayan bir azizdi: Muazzam bir halk desteğine sahipti.

Önümüzdeki dönemde bu güçlerden hangisinin daha güçlü olduğunu göstereceğini kesinlikle bilmiyoruz. Mandela'nın hapishaneden mektubunu yazdığı tarih ile ANC'nin ezici bir çoğunlukla kazandığı ve kendisinin başkan seçildiği 1994 seçimleri arasındaki yıllarda, parti hiyerarşisini ülkenin çalınan zenginliklerinin iadesi ve yeniden dağıtımı konusunda sahip olduğu kitlenin prestijini kullanamadığına ikna eden bir gelişme yaşandı. ANC, California ile Kongo arasında orta bir yerde yer almaktan ziyade, Güney Afrika'nın bölünmesinin artık eşitsizlik ve suçları Beverly Hills ile Bağdat'a daha yakın bir ölçüde patlatan politikaları benimsedi. Ülke bugün ekonomik reformun siyasal dönüşümden ayrılması sonucu yaşananlara tanıklık etmektedir. Siyasal olarak, ülkede yaşayan insanların oy verme hakları, yurttaşlık hakları ve çoğunluk ilkesi bulunmaktadır. Ancak ekonomik olarak, Güney Afrika dünyanın en eşitsiz toplumu olan Brezilya'nın önüne geçmiştir.

Ben de 2005 yılında, Mandela'yı çok açık bir dille 'akıl almaz derecede' şeklinde nitelendirdiği yolu izlemek zorunda bırakan, 1990 ile 1994 arasındaki kilit öneme sahip yıllardaki geçiş sürecinde neler olduğunu anlamak için Güney Afrika'ya gittim.

İktidardaki Ulusal Parti'yle müzakerelere başlayan ANC, komşu Mozambik'in bağımsızlık hareketi 1975'te Portekiz'in sömürge yönetimine son vermeye zorladığı zaman yaşadığı türden bir kâbustan uzak durmaya kararlıydı. İntikamcı bir tavır sergileyen Portekizliler onların kapılarının önüne çimento-

lar boşaltıp, traktörlerle yolları kazmışlar ve ülkeyi soyup soğana çevirmişlerdi. Muazzam bir güven duyulan ANC ise nispeten barışçı bir devir teslim müzakeresi yürüttü. Ancak bu, Güney Afrika'nın apartheid dönemi yöneticilerinin, kapılarının önünde gerçekleştirdikleri intikam amaçlı tahribatlarına engel olamadı. Mozambik'teki benzerlerinden farklı olarak, Ulusal Parti kapıların önüne çimentolar boşaltmadı; onların felce uğratmak anlamına gelebilecek sabotajları daha zekiceydi ve saldırıların hepsi o tarihsel öneme sahip müzakerelerin satırları arasına gizlenmişti.

Apartheid şartlarını sona erdiren görüşmeler sık sık kesişen, birbirine paralel iki yol izlenerek gerçekleştirildi: biri siyasal, diğeri ekonomik. Doğal olarak dikkatlerin çoğu, Nelson Mandela'yla Ulusal Parti'nin lideri F.W. de Klerk üzerinde yoğunlaşıyordu.

De Klerk'in bu görüşmeler sırasında izlediği strateji, doğallıkla kendilerine mümkün olduğunca fazla güç ayırmak şeklindeydi. Toprakların kamulaştırılması ve şirketlerin ulusallaştırılmasına vardırılacağından emin olduğu basit çoğunluk ilkesinin önüne geçmek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalıştı; ülkeyi federasyona bölmek, azınlık partilerine veto yetkisi vermek, hükümet yapılanmalarında etnik gruplara belli bir oranda sandalye sahibi olma hakkı tanımak gibi tedbirleri savundu. Mandela'nın daha sonra belirttiği gibi: "Ulusal Parti'nin yapmaya çalıştığı şey, bizim rızamızla beyazların üstünlüğünü devam ettirmek." De Klerk'in arkasında silahları ve parası vardı, fakat karşısındaki kişi milyonlarca insanın yer aldığı bir harekete sahipti. Mandela ve baş müzakerecisi Cyril Ramaphosa hemen hemen her alanda kazançlı çıktılar.[571]

Sık sık patlama noktasına gelen bu zirve toplantıları yanında sürdürülen görüşmeler daha çok ekonomi alanındaki düşük profilli müzakerelerdi ve daha sonra parti içinde yükselen bir yıldız olup, Güney Afrika'nın başkanlığına kadar gelen Thoba

---

571) Basit çoğunluk kuralı 1999'a kadar ertelendi. O zamana kadar yürütme yetkisi, halkın verdiği oyların yüzde 5'inden fazlasını alan siyasal partiler arasında paylaşılıyordu. 2001 tarihinde film yapımcısı Ben Cashdan'in Nelson Mandela'yla yaptığı yayınlanmamış bir röportaj; Hein Marais, *South Africa: Limits to Change: The Political Economy of Transition* (Cape Town Press, 2001), s. 91-92.

Mbeki tarafından ANC lehine sonuçlandırıldı. Siyasal görüşmeler devam ederken ve Ulusal Parti cephesinde çok geçmeden Parlamento'nun ciddi bir biçimde ANC'nin eline geçeceği açıklık kazanınca, Güney Afrika elitlerinin partisi bütün enerjisi ve yaratıcılığını ekonomik müzakerelere harcamaya yöneldi. Güney Afrika'nın beyazları siyahların yönetimi ele geçirmesine engel olamadılar, fakat sıra onların apartheid döneminde edindikleri servetin korunmasına gelince kolayca pes etmediler.

Klerk hükümeti bu görüşmeler sırasında ikili bir strateji izledi. Birincisi, ekonomiyi idare etmek için artık bir tek yol bırakan yürürlükteki Washington Konsensüsü'ne dayanarak, ekonomi alanındaki karar yapımıyla ilgili kilit sektörleri (ticaret politikası ve merkez bankası gibi) 'teknik' ve 'yönetsel' bir kategoriye sokarak tanımlıyordu. Daha sonra, bu güç merkezlerinin denetimini IMF, Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Ulusal Parti'den (ANC'nin özgürlük savaşçılarından hiç kimse olmadan) gelecek tarafsız olduğu söylenen uzmanlara, iktisatçılara ve yetkili kimselere vermek için, yeni politika araçlarından (uluslararası ticaret anlaşmaları, anayasa hukukundaki yenilikler ve yapısal uyum programları) oluşan geniş bir yelpaze kullanmaya başladı. Bu, ülkenin coğrafyasının değil ama ekonomisinin Balkanlaştırılmasına (Klerk'in asıl olarak yapmaya çalıştığı gibi) yönelik bir stratejiydi.

Söz konusu plan, doğal olarak, kafaları Parlamento'nun denetimini ellerine geçirmekle meşgul ANC liderlerinin burnunun dibinde gayet başarılı bir şekilde uygulanmıştı. ANC bu süreçte çok fazla sinsice tezgâhlanan bir strateji karşısında kendisini koruyamadı (özünde, Güney Afrika'nın anayasası haline gelen Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan ekonomiyle ilgili maddelere karşı zekice hazırlanmış sigorta niteliğinde bir plandı bu). "Yöneten Halk Olacaktır" şiarı kısa bir sürede gerçeğe dönüşmüştü, fakat yönetilecek alan da aynı derecede hızla daraltılmıştı.

Taraflar arasındaki bu gergin müzakereler yapılırken, ANC de görev alacağı gün için kendi içinde çılgınca bir hazırlık çabasına girişti. ANC iktisatçıları ve hukukçularından oluşan ekipler, Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan genel vaatlerin (konut edindirme yardımları ve sağlık hizmetleriyle ilgili) nasıl uygu-

lanabilir politikalara haline getirileceğinin kesin bir şekilde tasarlanması görevini üslendiler. Bu planların içinde en hırslısı, en üst düzeyde görüşmeler yapılırken kaleme alman, Güney Afrika'nın apartheid-sonrası geleceğine ilişkin bir ekonomi planı olan Demokrasiye İşlerlik Kazandırma belgesiydi. Partinin sadık unsurlarının o zamanlar bilmediği şey, iddialı planlarını hazırladıkları sırada müzakere ekibinin fiili bir imkânsızlığı aşmak için pazarlık masasında tavizler vermekte olduğuydu. İktisatçı Vishnu Padayache bana şöyle demişti: "Demokrasiye İşlerlik Kazandırma planı daha başlamadan öldü. Tasarı tamamlandığında, yeni bir oyuna geçilmişti."

ANC içindeki klasik eğitim almış birkaç iktisatçıdan biri olan Padayachee, Demokrasiye İşlerlik Kazandırma planı içinde öne çıkan bir rol (kendi ifadesiyle, 'sayısal verileri çözümleme işlemi' yapma rolünü) oynamaya başlamıştı. Padayachee'nin bu uzun süren politika belirleme toplantılarda birlikte çalıştığı insanların çoğu ANC hükümeti içinde üst düzey görevler almışlardı; fakat Padayachee'nin kendisi görev almadı. Hükümet çalışmalarıyla ilgili bütün teklifleri geri çevirdi ve ders verip yazılarını yazdığı Durban'daki akademik hayatını sürdürmeyi tercih ederek çok ilgi gören ve adını, kitapları çok satan ilk beyaz-olmayan Güney Afrikalı Ike Mayet'ten alan Ike'nin Kitapçı Dükkânı'na sahip oldu. Çeviri konusunda tartışmalar yapmak üzere biraraya geldiğimiz bu dükkânda Afrika tarihi üzerine olan baskısı tükenmiş kitaplar özenle saklanıyordu.

Padayachee özgürlük mücadelesine 1970'lerde Güney Afrika sendika hareketinin danışmanı olarak girdi. "O günlerde hepimizin kapısının arkasında Özgürlük Sözleşmesi yapıştırılıydı," diyordu. Ona hareketin ekonomik vaatlerinin gerçekleşmeyeceğini ne zaman öğrendiğini sordum. Önce kuşkulandı, ardından 1993 sonlarında, kendisi ve Demokrasiye İşlerlik Kazandırma grubundan bir meslektaşı Ulusal Parti'yle pazarlığın son aşamalarında yer alan müzakere ekibinden bir çağrı aldığı zaman öğrendiğini söyledi. Bu çağrıda, kendilerine Güney Afrika Merkez Bankası'nı bağımsız bir kuruma dönüştürmenin iyi ve kötü yanlarını belirten yazılı bir görüş bildirmesini istiyorlardı; Banka seçilmiş hükümetten tamamen bağımsız olarak idare

edilecekti (ve bu konudaki görüşü müzakerecilere ertesi sabah için lazımdı).

"Tamamen hazırlıksız yakalanmıştık," diye anlatıyor o günü, şimdi ellili yaşlarının başında olan Padayachee. Üniversite eğitimini Baltimore'daki Hopkins Üniversitesi'nde yapmıştı. O zamanlar ABD'deki serbest piyasa iktisatçıları arasında bile merkez bankasının bağımsızlığı, seçimle gelmiş milletvekillerinin müdahalesinden uzak bir şekilde, devletler içinde egemen cumhuriyetler olarak idare edilmesi gerektiğine inanan bir avuç Chicago Okulu ideologunun gözde bir politikası, uç bir düşünce olarak görülüyordu.*[572] Para politikasının yeni hükümetin 'gelişme, işsizlik ve yeniden dağıtım konusundaki büyük hedefleri'ne hizmet etmesi gerektiğine inanan Padayachee ve meslektaşlarına göre, ANC'nin konumu bu meseleye kafa yormamak şeklindeydi: "Güney Afrika'da bağımsız bir merkez bankası olmayacaktı."

Padayachee'yle bir meslektaşı bütün gece, Ulusal Parti'den gelecek şaşırtma hamlelerine karşı durabilmesi için müzakere ekibinin ihtiyaç duyduğu argümanları sağlayan bir metin üzerinde çalıştılar. Eğer Merkez Bankası (Güney Afrika'da Reserve Bank diye biliniyordu) hükümetin diğer birimlerinden ayrı olarak çalışırsa, bu durum ANC'nin Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan vaatlerini gerçekleştirme gücünü kısıtlayacaktı. Bunun yanında, Merkez Bankası ANC hükümetine karşı sorumlu olmayacaksa, kesin olarak kime karşı sorumlu olacaktı? IMF'ye mi? Johannesbourg Borsası'na mı? Açıktır ki, Ulusal Parti seçimleri kaybetse bile iktidarı elinde tutmak açısından bir çıkış yolu (ne pahasına olursa olsun direnilmesi gereken bir strateji) bulmaya çalışıyordu. "Bize ellerinden gelen her türlü engeli çıkarıyorlardı," diye anlatıyordu Padayachee. "Gündemin çok açık bir parçasıydı bu."

Padayachee ertesi sabah görüşlerini içeren kâğıdı faksladı ve haftalarca haber alamadı. "Daha sonra ne olduğunu sordu-

*) Milton Friedman şaka yollu olarak sık sık şöyle söylüyordu: Eğer benim söylediğim şekilde sürdürülmüş olsaydı, merkez bankaları tamamen 'iktisat bilimi'ne dayalı hale gelecek ve devasa bilgisayarlar tarafından (insana ihtiyaç duymadan) yönetilecekti.

572) Dipnot: Milton Friedman, "Banquet Speech", 10 Aralık 1976 tarihinde Nobel töreninde yapılan konuşma, www.nobelprize.org.

ğumda, bize, 'O konudan vazgeçtik,' dediler." Merkez Bankası Güney Afrika devleti içinde, bağımsızlığı anayasal güvenceye alınan özerk bir oluşum olarak idare edilmekle kalmayıp, başkanlığı aparheid döneminde yöneticiliğini yapan aynı kişi olan Chris Stals tarafından yürütülecekti. ANC'nin vazgeçtiği sadece Merkez Bankası değildi: Bir başka önemli taviz, apartheid dönemindeki beyaz maliye bakanı Derek Keyes'in de görevinde kalmasıydı (Arjantin'in diktatörlük günlerinin maliye bakanları ve merkez bankası başkanlarının demokrasi döneminde de görevlerinde kalmaları gibi). *The New York Times,* Keyes'e, "ülkenin iş dünyasına yakın ve düşük harcamalı hükümetinin deneyimli bir önderi" şeklinde övgüler düzüyordu.[573]

Bu noktaya kadar, diyordu Padayachee, "biz hâlâ ümitsizliğe kapılmamıştık, çünkü, aman Tanrım, bu devrimci bir mücadeleydi; en azından buradan kaynaklanan *bir şey* olması gerekirdi". Merkez Bankası ve Hazine'nin eski apartheid patronları tarafından idare edileceğini öğrendiğinde, "bu, ekonomik dönüşüm anlamında her şeyin kaybedileceği demekti" şeklinde düşünmüştü. Ben ona, müzakerecilerin ne kadar çok şey kaybettikleri konusunda kafa yorup yormadığını sorduğum zaman, bir süre tereddüt ettikten sonra, "Doğrusunu söylemek gerekirse, hayır," diye cevap verdi. Bu basit bir at pazarlığıydı: "Müzakerelerde bir şey vermek gerekmişti, bizim taraf bunu verdi; ben sana bunu vereceğim, sen de bana onu vereceksin."

Padayachee'nin açısından bakıldığında, bunların hiçbirisi ANC liderleri adına gösterilen büyük bir ihanet nedeniyle gerçekleşmemiş, onların o zaman *hayati* öneme sahip görünmeyen (fakat daha sonra Güney Afrika'nın kalıcı özgürlüğünü dengede tuttuğu anlaşılan) bir dizi meselede becerikli bir şekilde manevra dışı bırakılmaları sonucu yaşanmıştı sadece.

Gerçekleştirilen bu müzakerelerde ANC kendisini, hepsi de seçilen liderlerin gücünü sınırlamak üzere tasarlanmış gizli saklı kurallar ve düzenlemelerden meydana gelen yeni bir ağın içinde buldu. Bu ağ ülkenin üstüne kapanırken, sadece bir avuç insan

573) Bill Keller, "Can Both Wealth and Justice Flourish in a New South Africa", *New York Times,* 9 Mayıs 1944.

onun varlığını fark etmişti; yeni hükümet seçmenlerine, gerçekleştirilmesi için oy verdikleri ve beklentisine girdikleri somut yararlar sunmaya girişti̇ğinde, ağın ipleri sıklaştı ve yönetim ellerinin kollarının sıkı sıkıya bağlandığını anladı. ANC yönetiminin ilk yılında Mandela'nın ofisinde ekonomi danışmanı olarak çalışan Patric Bond, kendi aralarındaki şakalaşmalarda, "Hey, iktidara sahipsek, devletimiz de var demektir," dediklerini söylemektedir. Yeni hükümet Özgürlük Sözleşmesi'ne ilişkin rüyalarını gerçekleştirmeye çalışırken iktidarın hâlâ başkalarının elinde olduğunu anlayacaktı.

Toprakların yeniden dağıtılmasını mı istiyorsunuz? Mümkün değil (müzakereciler son dakikada yeni anayasaya, bütün özel mülkiyeti koruyan ve toprak reformunu fiilen imkânsız hale getiren bir madde ekleme konusunda anlaştılar). Milyonlarca işsize iş mi yaratmak istiyorsunuz? Yapamazsınız (ANC'nin otomobil fabrikaları ve tekstil imalathanelerinin sübvanse edilmesini yasadışı kılan Dünya Ticaret Örgütü'nün öncüsü olan GATT'ye imza koyması nedeniyle yüzlerce fabrika kapanma noktasına gelmişti). Hastalığın korkunç bir hızla yayıldığı kasabalarda AIDS'e karşı ilaçları ücretsiz mi dağıtmak istiyorsunuz? Mümkün değil, bu takdirde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) karşısında fikri mülkiyet hakkını ihlal etmiş olursunuz; çünkü ANC açık tartışma yapılmadan, GATT'nin devamı olan DTÖ'ye katılmıştı. Yoksul insanlar için daha fazla ve daha büyük evler inşa etmek ve kasabalara ücretsiz elektrik mi vermek istiyorsunuz? Özür dileriz (bütçenin tamamı apartheid hükümeti döneminden kalan muazzam borçların ödenmesinde kullanılarak tüketilmişti). Daha fazla para basmak mı istiyorsunuz? Bu konuyu apartheid döneminin Merkez Bankası başkanına anlatın. Herkese bedava su dağıtmak mı istiyorsunuz? Yine mümkün değil. Ülke çapında büyük bir iktisatçılar, araştırmacılar ve eğitimciler ağına sahip olan Dünya Bankası (kendi kendini 'bilgi bankası' olarak ilan eden) özel sektör ortaklıklarını hizmet normu haline getirmektedir. Vahşi spekülasyona karşı koruma sağlamak için para denetimi uygulaması getirmek mi istiyorsunuz? Bu, seçimlerden önce gayet uygun bir şekilde imzalanan 850 milyon dolarlık anlaşmanın ihlali olur. Aparheid'ın yarattığı gelir uçurumunu

kapatmak üzere asgari ücreti artırmak mı istiyorsunuz? Hayır. IMF anlaşması 'ücret sınırlaması' taahhüdünde bulunmaktadır.[574] Ve bu taahhütleri görmezden gelmeyi aklınızdan bile geçirmeyiniz; yapılacak herhangi bir değişiklik, ulusal güvensizliğin tehlikeli bir kanıtı, 'reform'a bağlılık zaafı, 'kurallara dayalı bir sistem'in olmaması şeklinde yorumlanacaktır. Dolayısıyla böyle bir izlenim de para çöküşlerine, yardımların kesilmesine ve sermaye kaçışına sebep olacaktır. Buradaki önemli nokta, Güney Afrika'nın özgür fakat aynı zamanda zapt edilmiş bir ülke olmasıydı; saklı anlamları olan bu kısa kısa ifadelerin her biri, yeni hükümetin elini ayağını bağlayan ağı oluşturan iplerden birini meydana getiriyordu.

Apartheid'a karşı uzun süre mücadele eden militanlardan biri olan Rassool Snyman, bu tuzağı bana çarpıcı sözlerle anlatmıştı: "Onlar bizi asla özgür bırakmadılar. Boynumuzdaki zinciri alıp ayak bileklerimize taktılar sadece." Güney Afrika'nın önde gelen insan hakları eylemcilerinden Yasmin Soka da bana geçiş dönemi konusunda şöyle söylüyordu: "Geçiş denen şey şu sözlerden ibaretti: 'Biz her şeyi muhafaza edeceğiz ve siz [ANC] ... adına yöneticilik yapacaksınız. ... Siyasal bir güce sahip olacaksınız, yönetici görüneceksiniz, fakat asıl dümen başka bir yerde olacak.'"*[575] Geçiş aşamasında olduğunu söyledikleri ülkelere özgü bir çocuk-

574) Mark Horton, "Role of Fiscal Policy in Stabilization and Poverty Alleviation", *Post-Apartheid South Africa: The First Ten Years*, ed. Michael Nowak ve Luca Antonio Ricci (Washington DC: International Monetary Fund, 2005), s. 84.

*) Bu demokrasiye izin vermeyen kapitalizm sürecine ya da 'yeni demokrasi' dedikleri şeye, gayet uygun bir şekilde, öncülük edenler Şili'deki Chicago Boys'du. İktidarın cunta yönetiminde geçen on yedi yılın ardından seçilmiş bir hükümete devredilmesinden önce Şili'deki Chicago Boys, anayasayı ve mahkemeleri, kendi devrimci yasalarının tersine döndürülmesi neredeyse imkânsız olacak bir şekilde düzenlemişlerdi. Onların bu sürece taktıkları pek çok isim vardı: 'teknik hale getirilmiş demokrasi', 'koruma altına alınmış demokrasi', ya da Pinochet'nin genç bakanı José Pinera'nın ifadesiyle, 'politikadan yalıtım'ın sağlanması. Pinochet'nin ekonomi müsteşarı Alvaro Bardón'un klasik Chicago Okulu mantığını açıkladığı gibi: "Eğer ekonomiyi bir bilim dalı olarak görüyorsak, her ikisi de bu tür kararları yapmak açısından sorumluluk kaybına yol açtığından, hükümete ya da siyasal yapıya verilen yetkilerin derhal azaltılması gerekir."

575) Dipnot: Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 31, 33; akt. Pinochet'nin iktisat bakanı Pablo Baraona'nın 'yeni demokrasi' tanımı; Robert Harvey, "Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On", *The Economist*, 2 Şubat 1980 (Harvey, içişleri bakanı Sergio Fernandez'i aktarıyordu); Jose Pinera, "Wealth Through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining", *Cato Journal* 24, No: 3 (Sonbahar 2004), s. 298.

laştırma süreciydi bu; yeni hükümete gerçekte evin anahtarları teslim ediliyor, fakat kasanın şifresi verilmiyordu.

Benim anlamadığım şeylerden biri, nasıl olup da böylesine destansı bir özgürlük mücadelesinden sonra böylesi büyük ihmallerin olmasına izin verildiğiydi. Sadece kurtuluş hareketinin liderlerinin nasıl olup da ekonomik cepheyi terk ettikleri değil, ANC'nin tabanının (şimdiye kadar çok fedakârlıklar yapmış insanların) kendi liderlerinin bu alandan vazgeçmesine nasıl izin verdiklerini de anlamıyordum. Neden bu halk hareketi ANC'den Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan vaatlerini yerine getirmesini *talep etmedi* ve verilen tavizler karşısında baş kaldırmadı?

Bu soruyu ANC'nin üçüncü kuşak militanlarından olan, geçiş sürecinde öğrenci hareketinin liderliğini yapan ve o gürültülü patırtılı yıllarda sokaklarda yer alan William Gumede'ye de sordum. Gumede bana, Klerk-Mandela zirvesine atıfta bulunarak, "Herkes siyasal müzakereleri izliyordu," diyerek anlatmaya başladı. "Eğer insanlar işlerin iyi yürümediği konusunda bir duygu taşımış olsalardı kitlesel protesto eylemleri gerçekleşirdi. Ekonomik konulardaki müzakerelerle ilgili haberler geldiğinde insanlar bunun teknik bir mesele olduğu kanısına kapıldılar; hiç kimsenin bu alanla ilgilendiği yoktu." Bu algılama, diyordu Gumede, görüşmeleri 'yönetsel meseleler' diye nitelendiren Mbeki tarafından teşvik ediliyordu ve kamuoyunun da bu alana özel bir ilgisi yoktu (aynen 'teknik hale getirilmiş demokrasileri'ne sahip olan Şilililer gibi).

Sonuç olarak Gumede bana büyük bir öfkeyle, "Kaçırdık! Asıl meseleyi kaçırdık," demişti.

Bugün Güney Afrika'nın en saygın soruşturmacı gazetecilerinden biri sayılan Gumede, o zamanlar çok az sayıda insan anlasa da, ülkesinin geleceğine ilişkin kararın o 'teknik' toplantılarda alındığını sonradan kavradığını söylemektedir. Benim konuştuğum çok sayıda insan gibi, Gumede de Güney Afrika'nın geçiş süreci boyunca bir iç savaşın eşiğinde olduğunu hatırlatıyordu sürekli olarak: Kasabalar Ulusal Parti'nin silahlandırdığı çetelerce terörize ediliyor, polisin gerçekleştirdiği katliamlar hâlâ sürüyor, liderlerin öldürülmesine hâlâ devam ediliyor ve sürekli olarak ülkenin bir kan gölüne dönüştürüldüğünden söz ediliyor-

du. Gumede o günlerle ilgili olarak bana şunları vurgulayacaktı: "Politikayla ilgilenmeye ağırlık veriyordum: kitlesel eylemlere katılma, Bisho'ya (göstericilerle polis arasında kesin çatışmaların yaşandığı bir yer) gitmek, 'Bu adamlar gitmelidir!' diye slogan atmak." Ve devam ediyordu: "Oysa bu geçek bir mücadele değildi; gerçek mücadele ekonomik konular üzerineydi. Ve ben bu kadar saf olduğum için kendi içimde *hayal kırıklığına uğramıştım*. Meseleleri anlayacak kadar siyasal olgunluğa ulaştığımı sanıyordum. Bunu nasıl gözden kaçırmıştım?"

Gumede o zamandan beri kayıp zamanı telafi etmeye çalışmaktadır. Buluştuğumuzda, yeni kitabı *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*'nin (Thabo Mbeki ve ANC Ruhu İçin Mücadele) ülke çapında yarattığı ateş kasırgasının ortasındaydı. Bu kitap, onun o zamanlar dikkat edemeyecek kadar meşgul olduğu bu toplantılarda ANC'nin ülkenin ekonomik egemenliği konusunda tam olarak nasıl müzakere yürüttüğünü kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. "Bu kitabı öfke dolu bir halde yazdım," diyordu Gumede bana. "Kendime ve partiye karşı öfke doluydum."

Ortaya çıkan sonucun bu kadar farklı oluşunu görmek hakikaten çok acı. Eğer Padayachee haklıysa ve ANC'nin kendi müzakerecileri pazarlığını yaptıkları şeyin muazzam önemini kavrayamadılarsa, hareketin sokaklarda kavga veren savaşçılarının ne şansı olabilirdi?

Kilit öneme sahip bu yıllarda anlaşmalar imzalandığı zaman Güney Afrikalılar sürekli bir kriz durumu içindeydiler; Mandela'nın özgürce dolaştığını görmenin yoğun coşkusu ile pek çok kimsenin onun halefi olarak gördüğü genç savaşçı Chris Hani'nin ırkçı bir saldırı sonucu vurularak öldürüldüğünün öğrenilmesinden kaynaklanan öfke arasında gidip geliyorlardı. Normal koşullarda bile güçlü bir uyuşturucu etkisi yaratacak bir konu olan Merkez Bankası'nın bağımsızlığı hakkında bir avuç iktisatçı dışında hiç kimse konuşmak istemiyordu. Gumede, pek çok insanın rahat bir şekilde, iktidarı ele geçirmek için hangi tavizlerin verildiği konusunun önemli olmadığı düşüncesini taşıdığına ve ANC işine dört elle sarılsaydı bu tavizlerin verilmeyebi-

leceğine işaret etmektedir. "Hükümet olacağız; daha sonra hallederiz," şeklinde bir düşünce hakimdi, diyordu Gumede.

ANC kadrolarının o zamanlar anlamadıkları konu, bu müzakereler sırasında demokrasinin kendi doğasının değişikliğe uğratılması, fiilen (sınırlamalar ağı ülkelerinin üzerine indiği zaman) *daha sonra*'sının olmayacağı bir şekilde değiştirilmesiydi.

ANC'nin iktidarda bulunduğu ilk iki yılda parti hâlâ yeniden bölüşüm vaadinin yerine getirilmesi gibi sınırlı kaynakları kullanmaya çalışıyordu. Yoksul insanlar için yüz binlerce konut inşa etmek ve milyonlarca kişiye elektrik, su ve telefon götürmekten çok, kamu yatırımlarına girişme telaşı yaşanıyordu.[576] Fakat bildik bir hikâyeyle, borç yükü altında bulunma ve bu hizmetlerin özelleştirilmesi yönündeki uluslararası baskılar sonucunda hükümet çok geçmeden fiyatları yükseltmeye başladı. ANC'nin iktidarda bulunduğu on yılın ardından faturalarını ödeyemedikleri için milyonlarca insanın daha yeni bağlanan elektrik ve suları kesildi.* 2003 yılına gelindiğinde yeni bağlanan telefon hatlarının en az yüzde 40'ı artık kullanılmıyordu.[577] Mandela'nın ulusallaştırma sözü verdiği "bankalar, madenler ve tekel endüstrisine gelince, bunları da, Johannesburg Borsası'nın yüzde 80'ini de kontrol altında bulunduran ve beyazların sahip olduğu aynı dört eski mega-şirket sağlam bir şekilde ellerinde tutuyordu".[578] 2005 yılında siyahlar, borsada kayıtlı şirketlerin sadece yüzde 4'üne sahiplerdi ya da kontrolünü ellerinde bulun-

576) James Brew, "South Africa-Habitat: A Good Home Is Still Hard to Own", Inter Press Service, 11 Mart 1977.

*) Giderek daha fazla insanın kendilerine hizmet sağlanmasından çok, daha yeni ulaştırılan hizmetlerden yoksun bırakılıp bırakılmadığına ilişkin soru, Güney Afrika'da ileri derecede tartışma konusu olmuştur. En azından güvenilir çalışmalardan birisi, hizmetlerin kesilmesiyle ilgili sayının fazlalığını ortaya koyarken, hükümet 9 milyon insana su ulaştırıldığını söylemektedir. Yapılan araştırmada 10 milyon kişiye verilen hizmetin kesildiği yönünde bir tahminde bulunulmaktadır.

577) David McDonald, "Water: Attack the Problem Not the Data", *Sunday Independent* (Londra), 19 Haziran 2003.

578) Bill Keller, "Cracks in South Africa's White Monopolies", *New York Times*, 17 Haziran 1993.

579) Gumede, Businessmap'in istatistiğinin, "JSE'de yer alan şirketlerin yöneticilerinin yaklaşık yüzde 98'inin beyazlardan meydana geldiği ve onların borsadaki toplam değerin yüzde 97'sine yön verdikleri" şeklindeki sonucunu aktarmaktadır. Simon Robinson, "The New Land Lords", *Time*, 25 Nisan 2005; Gumede, *Thabo Mbeki and Battle for the Soul of the ANC*, s. 220.

duruyorlardı.[579] 2006'da Güney Afrika topraklarının yüzde yetmişi nüfusun sadece yüzde 10'unu oluşturan beyazların tekelindeydi hâlâ.[580] Daha da acı vereni, 2007'de bazı olumlu işaretler göstermekle birlikte, ANC hükümeti'nin AIDS tehlikesini inkâr etmeye, AIDS vürüsü bulaşmış yaklaşık 5 milyon insanın hayatını kurtaracak ilaç temin etmekten daha fazla zaman harcamasıydı.[581] Belki de en çarpıcı istatistik şudur: Mandela'nın hapisten çıktığı 1990 yılından sonra Güney Afrikalıların ortalama ömür süresi on üç yıl azalmıştı.[582]

Bütün bu temel gerçekler ve rakamlar, ANC'nin, liderliğin ekonomik alandaki müzakereler sırasında becerikli bir manevra gösteremediğini anlamasından sonra yaptığı kader belirleyici bir tercihtir. Gelinen bu noktada parti ikinci bir özgürlük hareketi başlatma girişiminde bulunabilir ve geçiş sürecinde üzerine inen boğucu ağdan kurtulabilirdi. Ya da bunun yerine, sınırlı iktidarını kabul edip yeni ekonomik düzeni benimsemek durumunda kalırdı. ANC liderliği ikinci seçeneği yeğledi. ANC, ülkenin mevcut zenginliklerin yeniden dağıtımını (seçim zaferlerini borçlu oldukları Özgürlük Sözleşmesi'nin özü) politikasının ana unsuru yapmaktan ziyade, hükümette kalma meselesi yüzünden, tek umudu olan, yoksullara damla damla yardım akıtma ve yeni zenginlikleri yaratacak yabancı yatırımcıları ikna etme şeklindeki hâkim mantığı benimsedi. Ancak ANC hükümeti bu yoksulları kandırma modelinin işe yarayacağı yönünde umut yaratmak için, kendisini yabancı yatırımcılara çekici göstermek amacıyla radikal bir davranış değişikliği sergilemek zorundaydı.

Mandela'nın hapishaneden çıktıktan sonra öğrendiği gibi, kolay bir iş değildi bu. Mandela tahliye olur olmaz Güney Afrika borsası panik yaşayarak çökmüştü; Güney Afrika parası rand yüzde 10 değer kaybetmişti.[583] Birkaç hafta sonrasında elmas şir-

580) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 112.
581) Moyiga Nduru, "S. Africa: Politican Washed Anti-Aids Efforts Down the Drain", Inter Press Service, 11 Nisan 2006.
582) "Study: Aids Slashes SA's Life Expectancy", *Mail and Guardian* (Johannesburg), 11 Aralık 2006.
583) Rand, yüzde 7'lik bir düşüşle kapanan günün sonunda biraz düzelme göstermişti. Jim Jones, "Foreign Investors Take at Hardline Stance", *Financial Times* (Londra), 13 Şubat 1990.

keti De Beers, merkezini Güney Afrika'dan İsviçre'ye taşıdı.[584] Piyasalardan gelen bu türden bir ani cezalandırma, otuz yıl önce Mandela hapsedildiği zaman tasavvur bile edilemezdi. 1960'larda çokuluslu şirketlerin ülkeleri heveslendirip sonra çekip gitmeleri duyulmuş şey değildi, dünya para sistemi hâlâ sıkı biçimde altın standardına bağlıydı. Güney Afrika parası artık kontrolden çıkmış, ticaret sınırlamaları kaldırılmış ve ticaret daha çok kısa vadeli spekülasyona dönüşmüştü.

Mesele sadece istikrarsız piyasanın özgürlüğüne yeni kavuşan Mandela'nın düşüncelerinden hoşlanmamasından ibaret değildi; Mandela'nın ya da ANC'deki kavga arkadaşlarının ağzından çıkan bazı yersiz sözler de, *New York Times*'ın köşe yazarı Thomas Friedman'ın gayet yerinde bir şekilde 'elektronik sürü'[585] olarak nitelendirdiği oluşumun panik halinde kaçışına sebep olan bir deprem sarsıntısına yol açıyordu. Mandela'nın tahliyesini selamlayan bu panik halinde kaçış, ANC liderliğiyle mali piyasalar arasındaki bir arama-cevap verme haline gelen şeyin başlangıcıydı sadece: partiyi yeni oyun kuralları konusunda eğiten bir şok diyalogu. Üst düzey bir parti yetkilisi ne zaman o uğursuz Özgürlük Sözleşmesi'nin hâlâ ana politika olabileceğini ima eden bir şey söylese, piyasa rand'm değerini düşüren bir şokla tepki veriyordu. Kurallar çok basit ve acımasızdı, tek heceli homurtuların elektronik bir karşılığıydı: adalet, pahalı, sat; statüko, iyi, satın al. Mandela tahliyesinden kısa süre sonra, önde gelen işadamlarıyla yediği bir öğle yemeği sırasında bir kez daha ulusallaştırma yanlısı konuşma yaptığında, "Altın Endeksi yüzde 5 düşmüştü."[586]

Finans dünyasıyla hiç ilgisi yokmuş gibi görünen fakat gizli bir radikalizm ortaya koyan hareketler bile piyasa sarsıntısına yol açıyordu. ANC bakanlarından Trevor Manuel, Güney Afrika'da oynanan rugby'yi bir 'beyaz azınlık oyunu' diye nitelendirmek-

584) Steven Mufson, "South Africa 1990", *Foreign Affairs* [Özel Basım: *America and the World*], 1990/1991.
585) Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Branch* (New York: Random House, 2000), s. 113.
586) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of ANC*, s. 69.

teydi; onların takımları tamamen beyazlardan meydana gelirken rand tavan yapıyordu.[587]

Yeni hükümet üzerindeki sınırlamalar içinde en kısıtlayıcı olanı piyasalardı; bu, bir bakıma, zincirlerinden boşanmış kapitalizmin bir özelliğiydi. Ülkeler kendilerini küresel piyasanın geçici heveslerine açtığı zaman, Chicago Okulu'nun ortodoksluğundan herhangi bir kopuş ülkenin değer kaybeden parasına karşı bahse giren New York ve Londra'daki tüccarlar tarafından anında cezalandırılır, daha derin bir krize girmesine ve daha çok bağlayıcı koşullarla, daha fazla borçlanma ihtiyacı duymasına yol açılırdı. 1997'de bu tuzağı gören Mandela, ANC'nin ulusal kongresinde şöyle söylüyordu: "Sermaye seferberliği, sermayenin küreselleşmesi ve diğer piyasalar ülkeler açısından, bu piyasalardan gelecek muhtemel tepki dikkate alınmadan, örneğin, ulusal ekonomi politikası konusunda karar vermeyi imkânsız hale getirmektedir."[588]

ANC içinde, şokların nasıl durdurulacağını anlamış görünen insanlardan biri de Thabo Mbeki'ydi; Mbeki, başkanlığı sırasında Mandela'nın sağ koluydu ve kısa süre sonra onun yerini alacaktı. İngiltere'de uzun yıllar sürgünde kalmış, Sussex Üniversitesi'nde çalışmış ve sonra Londra'ya geçmişti. 1980'li yıllarda bu ülkenin kasabaları göz yaşartıcı gazlarla kaplanırken, o, Thatcherizmin dumanını solumuştu. Mbeki ANC içinde, önde gelen işadamlarıyla kolaylıkla temas kurabilen birisiydi ve Mandela'nın tahliyesinden önce, gelecekteki siyah çoğunluğun iktidarından korkan şirketlerin üst düzey yöneticileriyle birkaç kez gizli toplantılar düzenlemişti. İş dünyasının prestijli dergilerinden birinin editörü olan Hugh Murray 1985'te, Zambiya'daki safari kulüplerinden birinde Mbeki ve bir grup Güney Afrikalı işadamıyla viski içtikleri bir gecenin ardından şöyle yazıyordu: "ANC'nin en üst düzey yetkilisi, en kaygı verici konularda bile müthiş bir güven verme yeteneğine sahip."[589]

---

587) A.g.y., s. 85, "South Africa: Issues of Rugby and Race", *The Economist*, 24 Ağustos 1996.
588) Nelson Mandela, "Report by the President of ANC to the 50. National Conference of the African Congress", 16 Aralık 1977.
589) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 33-39.

Mbeki, ANC açısından piyasaları sakinleştirmenin anahtarının bu türden kulüp toplantılarını daha geniş çapta gerçekleştirme fikrini yaygınlaştırmak olduğuna inanıyordu. Gumede'ye göre, Mbeki parti içinde serbest piyasaları sakinleştirme dersi veren bir eğitimci rolünü üslenmişti. "Piyasa hayvanı dizginlerinden boşanmıştı," şeklinde açıklama yapıyordu Mbeki; "evcilleştirilemiyordu, canı ne isterse onunla besleniyordu: durmadan büyüme".

Dolayısıyla, Mandela ve Mbeki madenlerin özelleştirilmesini istemekten ziyade, apartheid yönetiminin ekonomik sembolleri ve madencilik alanının devleri olan Anglo-Amerikan ve De Beers'ın eski başkanı Harry Oppenheimer'la düzenli görüşmeler yapmaya başlamışlardı. Hatta 1994 seçimlerinden kısa süre sonra ANC'nin ekonomi programını, onaylaması için Oppenheimer'e sunup, onun ve diğer endüstrilerin çıkarlarına yönelik bazı önemli değişiklikler yaptılar.[590] Mandela piyasalardan gelecek bir başka şoktan uzak durmak umuduyla, Başkan olarak yaptığı ilk seçim sonrası röportajında kendisini daha önce kullandığı ulusallaştırma yanlısı ifadelerden uzak tutmaya özen gösterdi. "Bizim ekonomi politikalarımızda ... ulusallaştırma gibi şeyler için bir tek referans yoktur ve bu tesadüf değildir," diyordu. "Bizi Marksist bir ideolojiye bağlayacak slogan tek değildir."*[591] Mali baskı bu değişim için istikrarlı bir teşvik sağlıyordu: "ANC hâlâ güçlü bir sol kanada sahip olmakla birlikte," diyordu *The Wall Street Journal*, "Bay Mandela son günlerde, bir zamanlar olduğu sanılan sosyalist bir devrimci olmaktan ziyade, tutumlarıyla Margaret Thatcher'ı andırmaktadır".[592]

Her ne kadar ANC radikal geçmişine hâlâ sıkı sıkıya bağlı kalsa ve yeni hükümet tehdit edici olmaktan uzak görünmek için elinden gelen çabayı gösterse de, piyasa acı verici şoklarını uygulamaya devam ediyordu: 1996'da sadece bir ay içinde rand yüzde 20 değer kaybetmişti ve Güney Afrika'nın kaygı duyan zenginle-

590) *A.g.y.*, s. 79.

*) Gerçekte ANC'nin seçimde dayanak yaptığı resmi ekonomi platformu, örneğin, "ulusallaştırma gibi stratejik alanlarda kamu sektörünü genişletme" çağrısı yapıyordu. Bunun yanında, bir de partinin manifestosu olma özelliğini devam ettiren Özgürlük Sözleşmesi vardı.

591) Marais, *South Africa*, s. 122; *Ready to Govern: ANC Policy Guidelines for a Democratic South Africa Adopted at the National Conference*, 28-31 Mayıs 1992, www.anc.org.za.

592) Ken Wells, "U.S Investment in South Africa Quickens – ANC Overcomes Initial Worries, Keeps Free-Market Stance", *Wall Street Journal*, 6 Ekim 1994.

ri paralarını offshore kurumlara kaydırırlarken ülke sermaye açısından kan kaybetmeye devam ediyordu.[593]

Mbeki, Mandela'yı geçmişten kesin bir kopuşun gerekliliği konusunda ikna etmişti. ANC tamamen yeni bir ekonomik plana ihtiyaç duyuyordu (göz alıcı, şoka uğratıcı bir şey; iletişim kurmaya yarayan, piyasanın anlayacağı çarpıcı, dramatik hamleler). Yani, ANC Washington Konsensüsü'nü benimsemeye hazırdı.

Şok terapisinin tamamen bir askeri operasyon gizliliğiyle hazırlandığı Bolivya'da olduğu gibi, Güney Afrika'da da 1994 seçimleri sırasında vaat edilenlerden çok farklı türde yeni bir ekonomi programının yürürlükte olduğunu, Mbeki'nin yakın çalışma arkadaşlarından sadece bir avuç insan biliyordu. Bu ekip içinde yer alanlardan Gumede şöyle yazmaktadır: "Her konuda gizlilik yemini edilmişti ve sol kanadın Mbeki'nin planından haberi olmasın diye bütün süreç gizlilik içinde yürütülüyordu."[594] Yeni programın hazırlanmasında yer alan iktisatçı Stephen Gelb, "Bu bir intikam duygusuyla başlatılan 'yukarıdan aşağıya bir reform'du ve politika yapıcıların kamuoyu baskılarından uzak tutulması ve bağımsız olması yönünde uç düşüncelerle hareket ediliyordu," diyordu.[595] (Bu gizlilik ve uzak tutma üzerine yapılan vurgular, ANC'nin apartheid sistemi altında, Özgürlük Sözleşmesi'yle gözle görülür bir açıklık ve katılımcı bir süreç ortaya koyduğu dikkate alındığında özellikle ironikti. Parti artık yeni bir demokrasi düzeninde ekonomi planlarını kendi parti birimlerinden saklama eğilimine giriyordu.)

Mbeki Haziran 1996'da alınan kararları gizledi: Güney Afrika için şok terapisi programı kabul ediliyordu; daha fazla özelleştirme, hükümet harcamalarında kesintiler, çalışma alanında 'esneklik', daha serbest ticaret ve hatta para dalgalanmaları üzerindeki denetimlerin daha da gevşetilmesi bu kararların başlıcalarıydı. Gelb'e göre buradaki asıl amaç, "potansiyel yatırımcılara hükümetin (ve özellikle de ANC'nin) hâkim olan ortodoksluğa bağ-

593) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 88.
594) *A.g.y.*, s. 87.
595) Marais, *South Africa*, s. 162.

lılığı konusunda sinyal göndermekti".[596] Mbeki mesajın New York ve Londra'daki işadamları için yeterince yüksek sesle söylendiğinden, açık ve kesin olduğundan emin olmak için, "Bana Thatchercı deyin," şeklinde espri yapmaktaydı.[597]

Şok terapisi her zaman bir piyasa performansıdır; onun temel teorisinin bir parçasıdır. Borsa, hisse senedi fiyatlarının yükselmesini, güdümlü anları çok sever ve böylesi anlar genellikle halka arz, büyük çaplı bir birleşmenin ya da ünlü bir CEO'nun transfer haberinin duyurulmasıyla yaratılır. İktisatçılar ısrarlı bir şekilde ülkelere kapsamlı bir şok terapisi paketi uygulamalarını söylediklerinde, bu tavsiye kısmen, bir çeşit yüksek drama türünde piyasa olayının taklit edilmesi ve panik halinde kaçışın tetiklenmesi çabasına dayanmaktadır (bireysel bir hissenin satılmasından ziyade, bir ülkeyi satmaktadırlar çünkü). Beklenen cevap, "Arjantin'in hisselerini satın alın!", "Bolivya'nın tahvillerini satın alın!" şeklinde olmaktadır. Öte yandan, daha soğukkanlı ve daha dikkatli bir yaklaşım daha az vahşi olabilir, fakat o da piyasayı, paranın elde edildiği zaman olan bu aldatıcı canlanmalardan yoksun bırakmaktadır. Şok terapisi her zaman için önemli bir oyundur ve bu oyun Güney Afrika'da işe yaramamıştır: Mbeki'nin gösterdiği büyük jest uzun vadeli bir yatırımı çekmeyi başaramamıştır; paranın değerinin daha fazla düşmesiyle sonuçlanan spekülatif bir bahisle sona ermiştir sadece.

TABAN ŞOKU

Durban kökenli yazar Ashwin Desai, geçiş sürecine ilişkin anıları üzerine konuşmak için kendisiyle buluştuğumuzda, "Düşüncelerini değiştiren insanlar her zaman için bu tür şeyler konusunda çok hevesli olmaktadırlar. Onlar karşılarındakileri daha fazla memnun etmek istiyorlar," diyordu. Desai özgürlük mücadelesi sırasında hapse atılmıştı; bu yüzden, hapishanelerdeki psikolojiyle hükümeti elinde bulunduran ANC'nin davranışı arasındaki paralellikleri görebiliyordu. Hapishanede, demişti bana,

596) *A.g.y.*, s. 170.
597) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 89.

"müdürü ne kadar memnun ederseniz o kadar iyi bir konuma sahip olursunuz. İşte bu mantık Güney Afrika toplumunun yaşadığı bazı şeylerde kendisini çok bariz göstermekteydi. Onlar bir yerde çok iyi mahkûmlar olduğunu kanıtlamak istiyorlardı. Hatta, diğer ülkelerden çok daha fazla disiplinli mahkûmlar olduklarını."

Ancak, ANC tabanı çok açık bir şekilde istenen yerde tutulamayacağını göstermişti; dolayısıyla, daha fazla disiplin sağlama ihtiyacı doğmuştu. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun üyelerinden Yasmin Sooka'ya göre, disiplin zihniyeti geçiş sürecinin her veçhesine (adalet arama dahil) ulaşmıştı. Hakikat Komisyonu işkenceler, öldürmeler ve kaybetmelerle ilgili tanıklarını dinleyerek geçirdiği onca yıldan sonra adaletsizliklerin nasıl telafi edileceği konusuna yöneldi. Gerçeklerin ortaya çıkması ve bağışlama önemliydi, fakat kurbanların ve ailelerinin zararlarının karşılanması da önemliydi. Yeni hükümetten tazminat ödemeleri yapmasını istemenin fazla bir anlamı yoktu, çünkü bu suçlar onlara ait değildi ve apartheid'ın gerçekleştirdiği kötü muamelelerin tazmin edilmesi için harcanacak para, daha yeni özgürlüğüne kavuşmuş bir ulusun yoksul insanları için ev ve okul inşasında kullanılacak bir para değildi.

Komisyon üyelerinden bazıları apartheid'dan yararlanan çokuluslu şirketlerin tazminat ödemeye zorlanmaları gerektiği düşüncesini taşıyordu. Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu sonunda şirketlerden bir defaya mahsus olmak üzere, 'dayanışma vergisi' adı altında, kurbanlar için toplanacak yüzde 1'lik bir vergi alınması şeklinde mütevazı bir tavsiyede bulundu. Sooka, ANC'nin bu ılımlı öneriye destek vereceğini umuyordu; oysa Mbeki'nin başkanlığındaki hükümet bu öneriyi desteklemek yerine, piyasaya iş dünyasına karşı bir mesaj gönderebileceği korkusuyla, şirketlerden tazminat ya da dayanışma vergisi adı altında vergi alınması önerisini reddetti. Sooka, "Başkan iş dünyasını sorumlu tutmama yönünde karar verdi," diyordu bana. "Bu kadar basitti." Hükümet sonunda, komisyon üyelerini dehşete düşürecek bir şekilde, kendi bütçesinden para ayırarak talep edilen meblağın küçük bir kısmını ödemeyi kabul etti.

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu sık sık, Sri Lanka'dan Afganistan'a kadar diğer çatışma bölgelerine ihraç

edilen başarılı bir 'barış inşa etme' modeli olarak ortaya kondu. Ancak bu süreçte doğrudan yer alanların çoğu derin bir kararsızlık içinde bulunmaktadırlar. Mart 2003'te nihai raporu açıklayan Komisyon Başkanı başpiskopos Desmond Tutu, gazetecileri sonuçlandırılamayan bir özgürlük meselesiyle karşı karşıya bırakmıştı. "Özgürlüklerine kavuşmalarından neredeyse on yıl sonra siyah bir insanın perişan bir haldeki gettoda nasıl uyandığını izah edebilir misiniz? Sabah kalktıktan sonra hâlâ büyük ölçüde beyazların saray gibi evlerde yaşadığı şehirde işe gider. Ve günün sonunda sefaletin hüküm sürdüğü evine döner. Bir türlü anlamıyorum, neden bu insanlar kalkıp da, 'Barışınızın da, Tutu'nuzun da Hakikat Komisyonunuzun da canı cehenneme' demezler."[598]

Şu anda Güney Afrika İnsan Hakları Vakfı başkanı olan Sooka, oturumlar "işkence, şiddete dayalı kötü muamele ve kaybedilmeler gibi apartheid'ın dış tezahürleri" olarak adlandırdığı şeylerle ilgilenmesine rağmen, bu ihlallerin hizmet ettiği sistemin "hiç dokunulmadan kaldığı" duygusunu taşımaktadır (Orlando'nun otuz yıl önce dile getirdiği 'insan hakları' körlüğüyle ilgili kaygıların bir yansıması). Eğer aynı süreci tekrar yaşasaydım, demiştir bana, tamamen farklı bir şekilde davranırdım. Apartheid *sistemleri*'ne bakardım; toprak meselesine bakardım, kesinlikle çokuluslu şirketlerin rolüne bakardım, maden endüstrisinin rolüne çok çok yakından bakardım; çünkü Güney Afrika'nın gerçek hastalığının bu olduğunu sanıyorum. ... Apartheid politikasının sistematik etkilerine bakardım ve işkence konusuna sadece *bir tek* oturum ayırırdım; çünkü, sanırım, işkence üzerine yoğunlaşıp onun neye hizmet ettiğine bakmadığınız zaman gerçek tarihi revize etmeye başlıyorsunuz.

TERSİNE TAZMİNATLAR

Sooka, ANC'nin Komisyon'un yaptığı şirketlerin tazminat ödemeleriyle ilgili çağrıları görmezden gelmesinin özellikle insafsız bir tutum olduğuna işaret etmektedir, çünkü hükümet apartheid borçlarını ödemeye devam ediyordu. İktidar değişikliğinin birin-

598) Ginger Thompson, "South African Commision Ends Its Work", *New York Times*, 22 Mart 2003.

ci yılında yeni hükümetin borç ödemesi için kullandığı miktar 30 milyar rand'ı (yaklaşık 4,5 milyar dolar) buluyordu; bu miktar, hükümetin apartheid tarafından öldürülen, işkence edilen kurbanlarla ailelerinden oluşan 19 binden fazla kişiye nihayet ödediği 85 milyon dolar gibi küçük miktarla çarpıcı bir tezatlık sergilemekteydi. Nelson Mandela bu borç yükünü, Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan vaatlerin yerine getirilmesinin önündeki en büyük tek engel olarak görüyordu. "Bu 30 milyarı (rand) iktidara gelmeden önce tasarladığımız gibi konut inşası, çocuklarımızın en iyi okullara gitmesi, işsizlik sorununun adamakıllı çözülmesi ve herkesin iyi bir işe, düzgün bir gelire sahip olma, sevdiklerine barınak sağlama ve besleyebilmenin gururunu yaşaması için kullanamadık. ... Bize miras kalan bu borçlar yüzünden elimiz kolumuz bağlanmıştı."[599]

Mandela'nın apartheid'ın faturalarını ödemenin pis bir yük haline geldiğini kabul etmesine rağmen, parti bu borçların ödenmemesi yöndeki bütün önerileri reddetti. Kamuoyu nezdinde bu borçların 'iğrençliği' konusunda bir görüş birliği bulunmakla birlikte, borçların ödenmemesi yönündeki bir hareketin Güney Afrika'yı yatırımcıların gözünde tehlikeli biçimde radikal hale getirmesinden ve dolayısıyla bir başka borsa şokuna yol açmasından korkuluyordu. Uzun süre ANC'nin üyesi olarak kalan ve Robben Adası'nda hapis yatan eski bir mahkûm olan Dennis Brutus bir korku duvarıyla karşılaşmıştı. 1998'de yeni hükümetin üstündeki mali baskıyı gören Brutus ve Güney Afrikalı militanlardan oluşan bir grup, yapılacak en iyi şeyin devam etmekte olan mücadelenin bir 'borç jübilesi' hareketi başlatması olduğuna kara verdiler. "O zamanlar çok saf olduğumu söylemem gerek," diyordu bana, şimdi yetmişlerinde olan Brutus. "Hükümetin bizi takdir edeceğini umuyordum; kitleler borç meselesinin hükümeti borçlanmaya zorlayacağını düşündü." Brutus kendisini şaşkınlığa uğratan şeyi şöyle açıklıyordu: "Hükümet bize karşı çıktı ve önerinizi kabul etmiyoruz," dediler.

ANC'nin Brutus gibi militanları böylesine çileden çıkaran borçların ödenmesine devam etme kararını somut bir fedakârlık haline getiren şey, bu borçların düzenli bir şekilde ödenmesiydi.

599) ANC, "The State and Social Transformation", tartışma metni, Kasım 1996, www.anc.org.za; Ginger Thompson, "South Africa to Pay &3,900 to Each Family of Apartheid Victims", *New York Times*, 16 Nisan 2003; Mandela'nın Casden'e verdiği yayınlanmamış röportaj, 2001.

Örneğin, Güney Afrika hükümeti 1997 ile 2004 yılları arasında devletin elinde bulunan sekiz şirketi satarak 4 milyar dolar elde etmişti, ancak bu paranın neredeyse yarısı borç ödemelerine gitmişti.[600] Başka bir deyişle, ANC Mandela'nın 'madenlerin, bankaların ve tekel endüstrisinin ulusallaştırılması' konusundaki asıl vaadini yerine getirmemekle kalmıyor, borç ödemeleri yüzünden tam tersini yapıyordu: Zalimlerinin borçlarını ödeyebilmek için ulusal varlıkları satışa çıkarıyordu.

Bunun yanında, bir de paranın tam olarak nereye gittiği meselesi vardı. F.W. de Klerk'in ekibi geçiş sürecindeki müzakereler sırasında, iktidarın el değiştirmesinden sonra da bütün devlet memurlarının görevlerine devam etmelerinin güvence altına alınmasını istiyordu; ayrılmak isteyenler, diyordu de Klerk, ömür boyu dolgun emekli maaşı almalıdırlar. Sosyal güvenlik ağının söz konusu olmadığı bir ülkede olağanüstü bir talepti bu ve ANC'nin terk ettiği bir alandaki bazı 'teknik' meselelerden ufak bir ayrıntıydı![601] Bu ayrıcalık, yeni ANC hükümetinin iki hükümetin (kendi hükümeti ve iktidardan düşen gölge beyaz hükümet) masraflarını üstlenmesi anlamına geliyordu. Hükümetin yıllık borç ödemelerinin yüzde kırkı ülkenin devasa emeklilik fonuna gitmektedir. Bu fondan yararlananların büyük çoğunluğu eski apartheid dönemi çalışanlarıdır.*[602]

600) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 108.
601) *A.g.y.*, s. 119.
*) Aslında, apartheid döneminden kalma bu yük, ayrı zamanda ülkenin toplam borcunu da arttırmakta ve her yıl kamu bütçesinden milyarlarca rand'ın eksilmesine yol açmaktadır. 1989'da yapılan 'teknik' bir muhasebe oyunuyla, devletin emeklilik uygulaması 'olduğu kadar ödeme' sistemine aktarılmış ve böylece emekli yardımları, her yıl yapılan fiili ödemelerden karşılanır olmuştur. Bu da emekli sandığının elinde herhangi bir zamanda toplam yükümlülüğünün yüzde 70-80'ini karşılayacak kadar kaynak bulunması anlamına gelmektedir. Sonuçta bu fonun hacmi 1989'da 30 milyar rand'dan 2004'te 300 milyar rand'a çıkmıştır; bunun başka bir karşılığı, tam bir 'borç şoku'dur. Güney Afrikalılara göre, emeklilik fonunun bağımsız şekilde idare ettikçe muazzam büyüklükteki sermaye havuzundan artık konut, sağlık bakım ya da temel harcamalara kaynak ayrılmamasıdır. Bugün bu meselenin ülkede en büyük kızgınlık uyandıran konulardan biri olmasının temel sebebi de, anlaşmaya imza koyan taraflardan birisinin, ANC adına, Güney Afrika Komünist Partisi'nin efsanevi liderlerinden Joe Slovo olmasıdır.
602) South African Communist Party, "The Debt Debate: Confusion Heaped on Confusion", Kasım-Aralık 1998, www.sacp.org.za; Jeff Rudin, "Apartheid Debt: Questions and Answers", Alternative Information and Development Centre, 16 Mart 1999, www.aide.org.za; Congress of South Africa Trade Unions, "Submission on the Public Investment Corporation Draft Bill", 25 Haziran 2004, www.cosatu.org.za; Rudin, "Apartheid Debt"; South Afrikan Communist Party, "The Debt Debate".

Sonuçta, Güney Afrika ters yönde tazminat ödeyen bir ülke haline gelmiştir; kendileri bir sent bile tazminat ödemeyen, apartheid yıllarında siyah işçilerin sırtından muazzam kazançlar elde eden beyazlara ait işyerleri varlıklarını sürdürürlerken, apartheid kurbanları maaş çeklerinin büyük kısmını kendilerini mağdur eden eski patronlarına göndermeye devam etmektedirler. Peki, bu cömertlik için gereken para nasıl bulunuyor? Özelleştirme sayesinde devlet mallarının soyulmasıyla tabii ki (ANC'nin müzakereler sırasında anlaşma yaparken Mozambik'te yaşananların tekrarlanmamasını umut ederek, uzak durmayı düşündüğü modern bir talan biçimi). Ancak devlet hizmetinde çalışanların makineleri tahrip edip ceplerini doldurarak kaçtığı Mozambik'ten farklı olarak, Güney Afrika'da devletin parçalanması ve hazinesinin talan edilmesi süreci bugün de devam etmektedir.

Ben Güney Afrika'ya gittiğimde Özgürlük Sözleşmesi'nin imzalanışının ellinci yıldönümü yaklaşıyordu ve ANC bu kutlamayı medyatik bir gösteriyle gerçekleştirmeye karar vermişti. Hazırlanan plana göre, Parlamento o günlük Cape Town'daki görkemli binasından, sözleşmenin ilk kez kabul edildiği Kliptown'ın çok daha mütevazı bir semtine taşınacaktı. Güney Afrika'nın başkanı Thabo Mbeki bu günü Kliptown'ın ana kavşaklarından birine, ANC'nin en saygın liderlerinin birinin ardından, Walter Sisulu Adanma Meydanı adını verme fırsatı olarak değerlendirecekti. Mbeki aynı zamanda yeni bir Özgürlük Sözleşmesi Anıtı'nın da açılışını yaptı; Sözleşme'nin sözlerinin taş tabletler üzerine kazılarak yazıldığı tuğladan bir kuleydi bu ve üzerinde sönmez bir 'özgürlük ateşi' yanıyordu. Bunun yanındaysa, Özgürlük Kuleleri adıyla bir başka anıtın yapım çalışması devam ediyordu; betondan yapılma siyah ve beyaz renkli sütunlar, Sözleşme'nin ünlü "Güney Afrika, bu topraklarda yaşayan siyah ve beyaz bütün insanlara aittir" ifadesini sembolize etmek amacıyla tasarlanmıştı.[603]

Bu olayın verdiği genel mesajın gözden kaçması imkânsızdı: Parti elli yıl önce Güney Afrika'ya özgürlük getirme vaadinde

603) Halk Kongresi'nde kabul edilen "The Freedom Charter", Kliptown, 26 Haziran 1955, www.anc.org.za.

bulunmuş ve şimdi bu vaadini gerçekleştirmişti; ANC'nin kendi 'misyonunu tamamladığı' bir andı bu.

Ancak bu olayın ilginç bir tarafı söz konusuydu. Lağım sularının sokaklara aktığı, işsizlik oranının apartheid döneminden çok daha yüksek noktalara ulaşarak yüzde 72'yi bulduğu ve yıkık dökük kulübelerden ibaret yoksul bir bölge olan Kliptown, kurnazca düzenlenmiş böyle bir kutlama için uygun zemin olmaktan ziyade, Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan vaatlerin yerine getirilmemesinin bir sembolü gibiydi.[604] Görüldüğü üzere, yıldönümü kutlamalarının sahnelenmesi ve bütün törenin sanat yönetmenliği ANC tarafından değil, Blue IQ adlı garip bir oluşum tarafından gerçekleştiriliyordu. Blue IQ, bölgesel hükümetin resmi bir kolu olmasına rağmen, parlak, mavi renkli broşürlerine bakılınca, ona, "hükümete bağlı bir birim olmaktan ziyade bir özel sektör şirketi havası verdiren çok dikkatli şekilde hazırlanmış bir ortamda faaliyet görmekte olduğu" anlaşılıyordu. Amacının Güney Afrika'ya yeni yabancı yatırımlar çekmek olduğu duyurulmaktadır. ANC'nin 'büyüme sayesinde yeniden bölüşüm' programının bir parçasıydı bu.

Blue IQ, turizmi yatırımcılar lehine önemli bir gelişme alanı olarak tanımlamakta ve yaptığı piyasa araştırmasıyla, turistlerin Güney Afrika'yı ziyaret etmeleri konusunda çekiciliği büyük ölçüde ANC'nin baskı düzenine karşı kazandığı zaferin yarattığı dünya çapındaki şöhretin sağladığını göstermektedir. Tasarımını bu güçlü cazibe üzerine inşa etme umuduyla işe koyulan Blue IQ, Güney Afrika'nın sorunlar karşısında kazandığı zaferi anlatmak için Özgürlük Sözleşmesi'nden daha iyi bir sembolün olamayacağına karar vermişti. Blue IQ bu düşünceyle yola çıkarak, Kliptown'ı "birinci sınıf bir destinasyon, yerel ve uluslararası ziyaretçilere eşsiz bir deneyim sunan birinci sınıf bir miras bölgesi" olan Özgürlük Sözleşmesi temalı bir parka dönüştürme projesi başlattı; bu proje bir müze, özgürlük temalı bir alışveriş merkezi ve cam-çelik konstrüksiyonla inşa edilen bir Özgürlük Oteli'yle tamamlanıyordu. Gecekondu bölgesi olan yer artık 'arzulu ve

604) Nomvula Mokonyane, "Budget Speech for 2005/06 Financial Year by MEC for Housing in Gauteng"; 13 Haziran 2005'te Gauteng Yasama Meclisi'nde yapılan konuşma, www.info.gov.za.

refah dolu' bir Johannesburg'a dönüşürken, mevcut sakinlerinin çoğu daha az tarihsel öneme sahip olan kenar mahallelere yerleştirilecekti.[605]

Kliptown'a yeni bir damga vurmayı planlayan Blue IQ serbest piyasa senaryosuna göre (ileride iş imkânları yaratacağı umuduyla, iş dünyasına teşvikler sağlayarak) hareket ediyordu. Bu özel projeyi diğerlerinden ayrı kılan şey, Kliptown'da bütün bu aygıtın dayandığı temelin, yoksulluğun ortadan kaldırılması için belirgin biçimde daha doğrudan bir yolu gerekli gören elli yıllık bir kâğıt parçası olmasıdır. Toprakların yeniden dağıtılması konusundan cesaret alan milyonlarca insan, Özgürlük Sözleşmesi'nin çerçevesini çizenlerden talepte bulunuyor, konut ve altyapı inşasında ve ileride iş imkânı yaratılmasında rahatlıkla kullanılabilecek madenlerin geri alınmasını istiyorlardı. Başka bir deyişle, aracıların kaldırılmasını istiyorlardı. Bu düşünceler pek çok kimsenin kulağına ütopyacı bir popülizm olarak gelebilirdi, ancak Chicago Okulu ortodoksluğu deneylerindeki onca başarısızlıktan sonra, gerçekten hayal görenlerin hâlâ, yoksulluktan kıvranan insanları daha da perişan ederken şirketlere lütuflarda bulunan Özgürlük Sözleşmesi temalı park gibi bir planın, yoksulluk içinde yaşamaya devam eden 22 milyon Güney Afrikalının gün geçtikçe daha acilleşen sağlık ve ekonomik problemlerini çözeceğine inananlar olduğunu görmek mümkündür.[606]

Güney Afrika'nın Thatcherizm'e doğru kararlı bir dönüş sergilemesinden bu yana geçen on yılı aşkın bir zamanın ardından gelinen nokta, bu ülkenin sözümona adalet sağlama deneyinin sonuçlarının skandallara yol açacak boyutta olmasıdır:

- ANC'nin iktidarı devraldığı 1994'ten beri, günlük 1 dolardan daha az gelirle yaşayan insanların sayısı ikiye katlanarak 1 milyon kişiden, 2006'da 4 milyon kişiye çıktı.[607]

---

605) Lucille Davie ve Mary Alexander, "Kliptown and Freedom Charter", 27 Haziran 2005, www.southafrica.info; Blue IQ, *The Plan for a Smart Province – Gauteng.*
606) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 215.
607) Scott Baldauf, "Class Struggle: South Africa's New, and Few, Black Rich", *Christian Science Monitor*, 31 Ekim 2006; İnsani Gelişme Raporu, 2006, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, www.undp.org.

- 1991 ile 2002 yılları arasında siyah Güney Afrikalılar için işsizlik oranı iki katından fazlaya ulaşarak yüzde 23'ten yüzde 48'e çıktı.[608]
- Güney Afrika'nın 35 milyon siyah yurttaşından sadece 5 bini yıllık 60 bin doların üstünde bir kazanca sahipti. Bu gelir grubunda yer alan beyazların sayısı yirmi kat daha yüksekti ve çoğu bu miktardan çok daha fazlasını kazanıyordu.[609]
- ANC hükümeti 1.8 milyon konut inşa etti, fakat aynı zamanda da 2 milyon insan evini kaybetti.[610]
- Demokrasi döneminin ilk yılında 1 milyona yakın insan çiftliklerden atıldı.[611]
- Bu işten atılmalar, gecekondularda yaşayan insanların sayısının yüzde 50 artması anlamına geliyordu. 2006'da Güney Afrikalıların dörtte birinden daha fazlası resmi bir niteliği olmayan gecekondu bölgelerindeki evlerde yaşıyordu ve bunların çoğunun elektriği ve suyu yoktu.[612]

Belki de özgürlük vaatlerinin yerine getirilmediğinin en iyi göstergesi, Özgürlük Sözleşmesi'nin Güney Afrika toplumunun farklı kesimlerindeki şu anki algılanma biçimidir. Bu belgenin ülkedeki beyaz azınlığa karşı nihai tehdit oluşturmasının üzerinden fazla bir zaman geçmiş değildir; bugün iş çevrelerinin toplantı salonlarında ve güvenlikli sitelerde, övgü türünden, tehdit edici olmaktan tamamen uzak ve şirketler dünyasının ağdalı davranış kurallarına eşdeğer bir iyi niyet ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bir zamanlar Kliptown'daki bir açık alanda kabul edilen bu belgenin gerçekleşme ihtimalinin heyecan yarattığı kasabalarda, şimdi onu anmak neredeyse acı verici hale gelmiştir. Güney

608) "South Africa: The Statistics", *Le Monde Diplomatique*, Eylül 2006; Michael Wines ve Sharon LaFaniere, "Decade of Democracy Fills Gaps in South Africa", *New York Times*, 26 Nisan 2004.
609) Simon Robinson, "The New Rand Lords".
610) Michael Wines, "Shantyown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *New York Times*, 25 Aralık 2005.
611) Mark Wegerif, Bev Russel ve Irma Grandling, *Summary of Key Findings from the National Evictions Survey* (Polokwane, South Africa: Nkuzi Development Association, 2005), www.nkuzi.org.za.
612) Wines, "Shantytown Dwellers in South Africa Protest..."

Afrikalıların çoğu hükümet destekli yıldönümü kutlamalarının çoğunu boykot etmektedir. "Özgürlük Sözleşmesi'nde çok güzel şeyler var," diyordu bana, gecekondu sakinlerinin başlattığı, gün geçtikçe gelişen hareketin liderlerinden biri olan S'bu Zikode, "fakat şimdi gördüğüm tek şey ihanet".

Sonuçta, Özgürlük Sözleşmesi'nde yer alan toprakların yeniden dağıtımıyla ilgili vaatlerden vazgeçilmesinin en ikna edici argümanı, en az hayal gücüne dayalı olanıydı: 'Bunu herkes yapıyor.' Vishnu Padayachee bana, ANC liderliğinin, "Batılı hükümetler, IMF ve Dünya Bankası'ndan aldıkları mesajı" özetlemişti. Şöyle söylüyorlardı: "Dünya değişti; artık sol adına söylenenler hiçbir işe yaramamaktadır; dünyada oynanan tek oyun budur." Gumede'nin yazdığı gibi, "ANC'nin tamamen hazırlıksız olduğu bir hamleydi bu. Ekonomiyle ilgili kilit öneme sahip liderler düzenli bir şekilde Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası örgütlerin merkezlerine gidip geliyorlardı ve hiçbir ekonomik beceriye sahip olmayan bazı ANC yetkilileri, 1992 ve 1993 yılları boyunca yabancı işletme okulları, yatırım bankaları, ekonomi politikası konusundaki düşünce kuruluşları ve Dünya Bankası'ndaki yönetici yetiştirmeye yönelik kısaltılmış eğitim programlarına katılıyor, buralarda 'istikrarlı bir neo-liberal düşünce diyetiyle besleniyorlardı'. Baş döndürücü bir deneydi bu. Daha önce, emre amade olan hiçbir hükümet uluslararası toplulukça böylesine ayartılmamıştı."[613]

Mandela Davos'ta düzenlenen 1992 Dünya Ekonomik Forumu'nda Avrupalı liderlerle buluştuğu zaman bu elit okuldaşlık baskısının dozunu özellikle yoğun bir şekilde hissetmişti. Mandela Güney Afrika'nın Batı Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Planı altında yaptığından daha radikal bir adım atmak istemediğine işaret ettiğinde, Hollanda'nın maliye bakanı bu paralelliğin kurulmasına karşı çıkmıştı. "O zaman anladığımız şey buydu. Ancak şimdi dünya ekonomileri birbirine bağımlı hale gelmiştir. Küreselleşme süreci kök salmaktadır.

613) Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, s. 72; iç alıntı: Asghar Adelzadeh, "From the RDP to GEAR: The Gradual Embracing of Neo Liberalism in Economic Policy", *Transformation 31*, 1996.

Hiçbir ekonomi diğer ülkelerin ekonomilerinden ayrı olarak gelişemez.."[614]

Mandela gibi liderler dünyayı dolaşırken en solcu hükümetlerin bile Washington Konsensüsü'nü benimsediklerini görüyorlardı: Vietnam ve Çin'deki komünistler, Polonya'daki sendikacılar ve nihayet Pinochet'den kurtulan Şili'deki sosyal demokratlar da aynı şeyi yapıyorlardı. Hatta Ruslar bile neo-liberal ışığı görmüşlerdi; ANC'nin en ciddi müzakereleri yürüttüğü sırada Moskova'dakiler büyük şirketlerin göklere çıkarıldığı bir çılgınlığı besleme dalgasına kaptırmışlardı kendilerini ve devletin mal varlıklarını çok kısa süre içinde yatırımcılara dönüşen aparatçiklere satıyorlardı. Moskova bile teslim olduktan sonra, Güney Afrika'nın baldırı çıplaklardan oluşan özgürlük savaşçıları böylesine güçlü bir küresel akıma nasıl karşı koyabilirlerdi?

Bu mesaj, en azından, hızla gelişen bir 'geçiş' endüstrisi meydana getiren hukukçular, iktisatçılar ve sosyal hizmet görevlileri tarafından veriliyordu; savaşın izlerini taşıyan bir ülkeden krizin vurduğu bir şehre atlayan bu uzmanlar ekibi, en son ve en güzel pratiklerini Buenos Aires'den, en önemli esin kaynağı olan başarı hikâyesini Varşova'dan, en korkunç kükreyişini Asya Kaplanları'ndan alan yeni politikacıları müthiş bir şekilde ağırlamaktaydılar. 'Geçiş süreci bilimcileri' (NYU'dan siyaset bilimci Stephen Cohen onları böyle nitelendiriyordu) tavsiyelerde bulundukları politikacılar üzerinde kendiliğinden bir avantaja sahipler: Özgürlük hareketlerinin liderleri doğal olarak içe dönükken, onlar süper-seyyar bir sınıftı.[615] Yoğun ulusal transformasyonlara öncülük eden insanlar doğaları gereği dar biçimde kendi güçlü mücadelelerine odaklanmakta ve sıklıkla da kendi sınırlarının dışında kalan dünyaya yakından bakamamaktadırlar. Bu bir talihsizliktir; çünkü eğer ANC, bu 'geçiş süreci bilimi döngüsü'nü aşıp kendi adına Moskova'da, Varşova'da, Buenos Aires'de ve Seul'de neler olduğunu görebilmiş olsaydı, çok farklı bir resim ortaya çıkabilirdi.

---

614) *A.g.y.*, s. 70.

615) Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (New York: W.W. Norton and Company, 2001), s. 30.

11
GENÇ BİR DEMOKRASİNİN ŞENLİK ATEŞİ

RUSYA 'PİNOCHET SEÇENEĞİ'Nİ TERCİH EDİYOR

"Yabancılara tuhaf görünse bile, canlı bir şehrin parçaları yerli geleneklerin varlığı hesaba katılmadan haraç mezat satılamaz. ... Fakat bunlar bizim geleneklerimiz ve bizim şehrimizdir. Uzun zamandır komünistlerin diktatörlüğü altında yaşadık, ancak şimdi de iş dünyasındaki insanlarının diktatörlüğü altındaki hayatın daha iyi olmadığını gördük. İçinde yaşadıkları ülkenin ne halde olduğu bu insanların umurlarında bile değil."

(Grigory Gorin, Rus yazar, 1993)[616]

"Gerçeklerin bilinmesini sağlayın; iktisat biliminin yasaları mühendislik biliminin yasalarına benzer. Bir yasa seti her yerde geçerlidir."

(Lawrence Summers, Dünya Bankası
baş iktisatçısı, 1997)[617]

Sovyetler Birliği başkanı Mikhail Gorbaçov Haziran 1991'de ilk defa yer alacağı G7 zirvesine katılmak üzere Londra'ya git-

616) Boris Kagarlitsky, *Square Wheels: How Russian Democracy Got Derailed*, çev. Leslie A. Auberbach ve diğerleri (New York: Monthly Review Press, 1994), s. 191.
617) William Keegan, *The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy After the Fall of Communism* (Londra: Radius, 1992), s. 109.

tiği zaman bir kahraman gibi karşılanmak için her türlü gerekçeye sahipti. Daha önceki üç yıl boyunca uluslararası sahneye pek fazla çıkmıyor, ancak medyanın ilgisini çekiyor, silahsızlanma anlaşmalarını imzalıyor ve 1990'daki Nobel Barış Ödülü'nde olduğu gibi, barış ödüllerini toplamaya devam ediyordu.

Daha önce akla bile gelmeyecek şeyleri gerçekleştirmişti: Amerikan halkının gönlünü fethediyordu. Rus lider Şeytan İmparatorluğu karikatürlerine meydan okuyordu ve ABD basını ona sevimli 'Gorbi' lakabını yakıştırıyordu; *Time* dergisi 1987'de riskli bir karar vererek Sovyet Başkanı'nı Yılın Adamı ilan etmişti. Başyazarlar öncellerinden ('kürk şapkalı çirkin suratlar'dan) farklı olan Gorbaçov'un Rusya'nın Ronald Reagan'ı olduğunu söylüyorlardı: "Kremlin'deki Büyük İletişimci." Nobel Barış Ödülü komitesi onun çalışmaları sayesinde, "Bugün Soğuk Savaş'ın sona ermesini kutlama umudu taşıyoruz," şeklinde açıklama yapıyordu.[618]

Gorbaçov 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'ni ikili politikaları olan açıklık (*glasnost*) ve yeniden yapılanma (*perestroyka*) sayesinde dikkate değer bir demokratikleşme sürecine soktu: Basma özgürlük tanındı, Rusya Parlamentosu, yerel konseyler, Başkan ve Başkan Yardımcısı seçimler sonucunda belirlendi ve Anayasa Mahkemesi bağımsız hale getirildi. Ekonomiye gelince, Gorbaçov serbest piyasayla kilit öneme sahip endüstrilerin kamu denetimine tabi olduğu güçlü bir güvenlik ağı karışımına doğru yol almaktaydı (öngördüğü sürecin tamamlanması on-on beş yıl sürecekti). Gorbaçov'un nihai hedefi, 'bütün insanlığa sosyalist bir yol gösterici' olan İskandinavya modeli bir sosyal demokrasi inşa etmekti.[619]

İlk başta, Batı'nın da Gorbaçov'un Sovyet ekonomisini gevşetip İsveç'inkine yakın bir şekle dönüştürme konusunda başarılı olmasını istediği yolunda bir izlenim doğmuştu. Nobel Komitesi çok açık bir şekilde, ödülü, geçiş sürecine destek vermek ('ihtiyaç duyulan bir anda el uzatmak') formülüyle açıklıyordu. Gorbaçov

---

618) George J. Church, "The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev", *Time*, 4 Ocak 1988; Gidske Anderson, "The Nobel Peace Prize of 1990 Presentation Speech", www.nobelprize.org.

619) Marshall Pomer, "Sunuş", *The New Russia: Transition Gone Awry*, ed. Lawrence R. Klein ve Marshal Pomer (Stanford University Press: 2001), s. 1.

Prag'a yaptığı bir ziyaret sırasında, bütün bunları tek başına gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını çok açık bir dille ortaya koymaktaydı: "Dünya ulusları, aynen bir ip vasıtasıyla zirveye çıkan dağcılar gibi, ya hep birlikte zirveye ulaşır ya da dibe vururlar."[620]

1991'de G7 toplantılarında yaşananlar hiç beklenmedik şeylerdi. Gorbaçov'un devletin tepesinde bulunan çalışma arkadaşlarından aldığı neredeyse ortak bir görüş haline gelen mesaj, eğer radikal ekonomik şok terapisini hemen kabul etmemiş olsaydı, onların ipi koparıp kendisini düşürecekleri şeklindeydi. Gorbaçov bu konuya ilişkin olarak şöyle yazıyordu: "Geçiş sürecinin ritmi ve yöntemleri konusundaki öneriler çok şaşırtıcıydı."[621]

Polonya, IMF ve Jeffrey Sachs'ın yönlendirmesiyle şok terapisinin birinci raundunu tamamlamıştı ve Sovyetler Birliği'nin çok hızlı ilerleyen bir programla Polonya'nın izlediği yoldan gitmesi konusunda Britanya başbakanı John Major, ABD başkanı George H.W. Bush, Kanada başbakanı Brian Mulroney ve Japonya başbakanı Toshiki Kaifu arasında konsensüs sağlanmıştı. Gorbaçov bu toplantıdan sonra IMF, Dünya Bankası ve diğer büyük kredi kuruluşlarından da aynı yönde yürüme konusunda talimatlar aldı. Fakat bundan bir yıl sonra, Rusya felakete yol açan bir ekonomik krizin atlatılması için borçlarının silinmesi talebinde bulunduğunda, aldığı sert cevap, borç ödemenin bir onur sorunu olarak görülmesi gerektiği şeklindeydi.[622] Sachs'ın Polonya'ya yardım edilmesi ve borçların hafifletilmesi konusunda bir protokol hazırlamasından bu yana geçen sürede siyasal ruh hali değişmişti; daha da katılaşmıştı.

Daha sonra yaşanan Sovyetler Birliği'nin dağılması, Yeltsin'in Gorbaçov'u gölgede bırakması ve ekonomik şok terapisinin

620) Anderson, "The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech"; Church, "The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev."
621) Mikhail Gorbachev, "Önsöz", Klein ve Pomer, ed. *The New Russia*, s. xiv.
622) Benzersiz olan bu rapor 'radikal reform' istemekte ve 8. Bölüm'de Dani Rodric tarafından tartışılan istikrar programıyla eşzamanlı olarak sınırların ticarete açılması konusunda ısrarcı olmaktadır. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, *The Economy of the USSR: Summary and Recommendations*, Washington, DC: Dünya Bankası, 1990; yazarın Geffrey Sachs'la yaptığı röportaj, Ekim 2006, New York City.

Rusya'da çalkantılı bir seyir izlemesi gibi olaylar bütün belgeleriyle birlikte tarih sayfasındaki yerini almıştır. Ancak bu tarihsel anlatım, kulağa hoş gelen 'reform' dilinde çok sıklıkla anlatılan bir hikâyedir ve günümüzdeki bir demokrasiye karşı işlenen en büyük gizli suçlardan biri olarak da çok genel bir anlatımdır. Çin'in olduğu gibi Rusya da, Chicago Okulu ekonomik programı ile gerçek demokratik bir devrim arasında seçim yapmaya zorlandı. Çinli liderler bu seçim karşısında, demokrasinin serbest piyasa planlarını bozmasını engellemek amacıyla kendi halklarına saldırmışlardı. Rusya'daki durum farklıydı: Demokratik devrim zaten yol alıyordu; Chicago Okulu ekonomik programını hayata geçirmek için, Gorbaçov'un başlattığı barışçı ve umut vaat eden sürece müdahale edilip, ardından bu yönelimin radikal kulvara sokulması gerekmişti.

Gorbaçov, G7 ve IMF tarafından savunulan bu şok terapisi tarzını uygulamanın tek yolunun şiddete başvurmak olduğunu biliyordu: bu politikaları uygulamak için Batı'daki pek çok örnekte olduğu gibi. *The Ekonomist* dergisi 1990'daki etkileyici bir yazısında Gorbaçov'a, "ciddi ekonomik reformları engelleyen direnişi kırmak için... güçlü adam yönetimi"ni benimsemesini önermekteyti.[623] Nobel Komitesi'nin Soğuk Savaş'a son verme çağrısı yapmasından sadece iki hafta sonra *The Economist* de, Gorbaçov'a, kendisini mücadelenin en kötü şöhretli katillerinden biri olarak görmesini tavsiye etmişti. "Mikhail Sergeevich Pinochet?" başlıklı yazıda, kendi tavsiyesine uyulması halinde "muhtemel bir kan dökmeye yol açsa bile, Sovyetler Birliği'nin Pinochet tarzı liberal ekonomi yaklaşımı denen şeye dönmesinin mümkün olabileceği" sonucuna varıyordu. *The Washington Post* daha da ileri gitmek niyetindeydi. Bu gazete Ağustos 1991'de, "Sovyet Ekonomisi İçin Pragmatik Bir Model Olarak Pinochet Şilisi" başlığı altında bir yorum yazısı yayınlamıştı. Söz konusu makale, yavaş ilerleyen Gorbaçov'dan kurtulmak için askeri darbe düşüncesini destekliyordu; fakat yazar Michael Schrage, Sovyet başkanının muhaliflerinin "Pinochet seçeneğini ne anlıyor ne benimsiyor olmaları"ndan kaygı duymaktaydı. Onların kendilerini, "bir dar-

623) "Order, Order", *The Economist*, 22 Aralık 1990.

benin nasıl yürütüleceğini bilen bir despot (Şili'nin emekli generali Agusto Pinochet) olarak modellemesi gerekir," diye yazıyordu Schrage.[624]

Gorbaçov çok geçmeden kendisini Rusya'nın Pinochet'si rolünü oynamak istemekten ziyade bir düşmanla karşı karşıya buldu. Boris Yeltsin Rusya'nın başkanlık koltuğunda oturmasına rağmen, bütün Sovyetler Birliği'ne başkanlık eden Gorbaçov'dan daha düşük bir profile sahipti. 17 Ağustos 1991'de, yani G7 zirvesinden bir hafta sonra dramatik bir değişim yaşandı. Eski komünist muhafızlardan oluşan bir grup, tankları Rusya Parlamentosu Binası denen Beyaz Saray'a sürdüler. Demokratikleşme sürecini engellemek amacıyla, ülkenin seçimle gelmiş ilk parlamentosuna saldırı düzenleme tehdidinde bulundular. Yeni demokrasiyi savunmaya kararlı olan çok sayıdaki Rusun arasında bulunan Yeltsin tanklardan birinin üstüne çıkmıştı ve bu saldırının 'sinik bir sağcı darbe girişimi' olduğunu bildiriyordu.[625] Tanklar çekildi ve Yeltsin demokrasinin yürekli bir savunucusu olarak ortaya çıktı. Sokakta yer alan göstericilerden biri o günü şöyle anlatıyordu: "İlk defa olarak ülkemin mevcut durumu üzerinde gerçekten etkili olabileceğim duygusunu yaşadım. Ruhlarımız kabardı. Muhteşem bir birlik duygusu ortaya çıkmıştı. Hiçbir gücün bizi yenemeyeceği duygusunu yaşadık."[626]

Yeltsin de aynı duyguları yaşamıştı. Lider olarak daima Gorbaçov-karşıtı biriydi. Gorbaçov davranış kurallarına dikkat edip ağırbaşlılığını korurken (en tartışmalı önlemlerinden birisi vodka içilmesine karşı başlattığı sıkı kampanyaydı), Yeltsin oburluk ve aşırı derecede alkol kullanma konusunda kötü bir şöhrete sahipti. Darbeden önce pek çok Rusun Yeltsin konusunda çekinceleri vardı, fakat o, demokrasinin komünist darbe karşısında korunmasına yardım etti ve bir süreliğine de olsa kendisini bir halk kahramanı haline getirdi.

---

624) *A.g.y.*; Michael Schrage, "Pinochet's Chile a Pragmatic Model for Soviet Economy", *Washington Post*, 23 Ağustos 1991.
625) *Return of the Czar*, *Frontline*'da [PBS'in bir televizyon dizisi]; yapımcı: Sherry Jones, televizyonda yayınlanma tarihi: 9 Mayıs 2000.
626) Vadim Nikitin, "91 Foes Linked by Anger and Regret", *Moscow Times*, 21 Ağustos 2006.

Yeltsin hiç vakit kaybetmeden kazandığı bütün zaferi siyasal gücünü artırmak doğrultusunda kullandı. Sovyetler Birliği el değmeden varlığını koruduğu sürece daima Gorbaçov'dan daha az bir güce sahip olacaktı, ancak darbenin önlenmesinden dört ay sonra, Aralık 1991'de Yeltsin ustaca bir manevra gerçekleştirdi. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinden ikisiyle bir ittifak oluşturdu ve bu hareket Sovyetler Birliği'nin çabucak dağılması sonucunu doğurdu, Gorbaçov çekilmek zorunda kaldı. "Pek çok Rusun şimdiye kadar tanıdığı tek ülke" olan Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması, Rusun ruhuna indirilmiş kuvvetli bir darbeydi; siyaset bilimci Stephen Cohen'in saptamasında olduğu gibi, Rusların daha sonraki üç yıl boyunca maruz kalacağı "travma yaratan üç şok"tan ilkiydi.[627]

Yeltsin Sovyetler Birliği'nin artık mevcut olmadığını duyururken Jeffrey Sachs o gün Kremlin'deki odada bulunuyordu. Sachs Rus başkanın şu sözlerini hatırlatmaktadır: "'Beyler, Sovyetler Birliği'nin artık sona erdiğini bildirmek istiyorum...' Ve diyorum ki, 'Biliyorsunuz, yüzyılda bir gerçekleşen bir olaydır bu. Tasavvur bile edemeyeceğiniz bir şeydir; gerçek bir kurtuluştur; gelin, bu insanlara yardımcı olalım'."[628] Yeltsin, Sachs'ı danışmanlık hizmeti vermek üzere davet etmişti ve Sachs kumar oynamanın da ötesine geçmişti: "Eğer Polonya başarırsa, Rusya da başarır," şeklinde açıklama yapıyordu.[629]

Fakat Yeltsin sadece danışmanlık istemekle kalmayıp, Sachs'ın Polonya için gerçekleştirmeyi başardığı bir tür altın tabak içerisinde sunulan kredi desteğini de istiyordu. "Tek umudumuz," diyordu Yeltsin, "Yediler Grubu'nun büyük miktarda mali yardım verilmesi konusundaki vaatlerinin bir an önce yerine getirilmesidir".[630] Sachs Yeltsin'e, eğer Moskova kapitalist bir ekonomi kurma yaklaşımı olan 'big bang'e ayak uydurmak isterse, 15

---

627) Stephen F. Cohen, "America's Failed Crusade in Russia", *The Nation*, 28 Şubat 1994.

628) Yazarın Jeffry Sachs'la yaptığı röportaj.

629) Peter Passell, "Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 Haziran 1993.

630) Peter Reddaway ve Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, DC: Birleşmiş Milletler Barış Enstitüsü Yayınları, 2001), s. 291.

milyar dolar civarında bir meblağ temin edebileceğine inandığını söyledi.[631] Fakat iddialı olmaları ve hızlı hareket etmeleri gerekiyordu. Yeltsin'in bilmediği şey, Sachs'ın şansının tükenme noktasına geldiğiydi.

Rusya'nın kapitalizme dönüşünün, iki yıl önce Çin'deki Tiananmen Meydanı protestocularını harekete geçiren yozlaşma yaklaşımıyla pek çok ortak yanı vardı. Moskova belediye başkanı Gavriil Popov, merkezi denetim altında tutulan ekonominin parçalara ayrılması için sadece iki seçenek bulunduğunu ileri sürüyordu: "Ya mülkiyet toplumun bütün bireyleri arasında paylaştırılır ya da en iyi parçalar liderlere bırakılabilir. ... Başka bir deyişle, demokratik yaklaşım ile nomenklatura, aparatçik yaklaşımı vardır."[632] Yeltsin ikinci yaklaşımı benimsedi ve çok çabuk hareket etti. 1991'de Parlamento'ya girip ortodoks olmayan bir öneri getirdi: Eğer kendisine özel yetkilerle donatarak (parlamento onayına sunmadan kanun hükmünde kararnameler çıkarabilecek) bir yıl süre verirlerse, ekonomik krizi çözebilecek ve düzgün işleyen, sağlıklı bir sistem sunabilecekti onlara. Yeltsin'in istediği şey, demokratların değil diktatörlerin kullandığı yürütme gücüne benzer bir yetkiydi, fakat parlamento darbe girişimi sırasındaki rolünden dolayı Başkan'a hâlâ minnettarlık duyuyordu ve ülke yabancı yardımlar konusunda umudunu yitirmişti. Verilen cevap, evet şeklinde oldu: Rus ekonomisini yeniden şekillendirmesi için Yeltsin mutlak bir güçle donatılmış olarak bir yıla sahip olacaktı.

Yeltsin hiç vakit kaybetmeden, çoğu komünist yönetimin son yıllarında bir tür serbest piyasa kitabı kulübü oluşturup, Chicago Okulu'nun düşünce adamlarının temel metinlerini okuyan ve bu teorilerin Rusya'da nasıl uygulanabileceği konusunu tartışan iktisatçılardan meydana gelen bir ekip kurdu. Bunlar ABD'de hiç çalışmamış olsalar da, Rus basınının Rusya'nın gelişen karaborsa ekonomisi ortamına uygun düşen ve orijinalini geride bırakan şeklinde nitelendirdiği Yeltsin'in 'Chicago Boys' ekibi, müthiş derecede sadık Milton Friedman hayranlarıydı. Batı'da bun-

631) Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin Books, 2005), s. 137.
632) Reddaway ve Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 253.

lara 'genç reformcular' deniyordu. Grubun görünürdeki başı, Yeltsin'in iki başbakan yardımcısından biri diye adlandırdığı Yegor Gaidar'dı. 1991-1992 yıllarında Yeltsin'in bakanlarından biri olan ve yakın çevresi içinde yer alan Pyotr Aven eski gurubuyla ilgili olarak şöyle söylüyordu: "Onların tam anlamıyla üstün kişiler olduklarına inanmalarının doğal bir sonucu olarak kendilerini Tanrı'yla özdeşleştirmeleri, maalesef, bizim reformcularımızın tipik bir özelliğiydi."[633]

Bu grup Moskova'da iktidar merdivenlerini birdenbire tırmanırken, Rus gazetesi *Nezavisimaya Gazeta* oldukça şaşırtıcı bir gözlemde bulunmaktaydı: "Rusya ilk defa olarak, hükümetinde, kendilerini Frederick von Hayek ve Milton Friedman'ın 'Chicago Okulu'nun takipçileri olarak gören liberallerden oluşan bir ekibe yer verecek." Onların politikaları "çok açıktı; 'şok tedavisi'nin reçetelerine göre hazırlanan 'sıkı mali istikrar'." Gazete, Yeltsin'in bu atamaları yaparken aynı zamanda güçlü adamı Yury Skokov'u da "savunma ve baskı departmanlarında (Ordu, Uluslararası İşler Bakanlığı ve Devlet Güvenlik Komitesi) görevlendirdiğini bildirmekteydi". Alınan kararların birbirleriyle bağlantılı olduğu çok açıktı: "'Güçlü' iktisatçılar ekonomik alandaki istikrarı sağlarken, 'güçlü' Skokov da politikadaki sıkı istikrarı muhtemelen 'sağlayacak'tı." Makale bir öngörüyle bitiyordu: "Eğer onlar 'Chicago Boys'un rolünü Gaidar'ın ekibinin oynayacağı yerli Pinochet sistemine benzer bir şey oluşturmaya kalkışırlarsa bu sürpriz olmayacaktır..."[634]

Hükümet Yeltsin'in Chicago Boys'una ideolojik ve teknik bir destek sağlamak üzere geçiş döneminde yer alan kendi uzmanlarına finansman sağlıyordu; bu uzmanlar özelleştirme kararnamelerinden, New York tarzı yeni bir borsa uygulamasını hayata geçirmeye, Rusya'nın çoklu bir fon piyasasının tasarlanmasına kadar uzanan bir yelpazede işler üslenmişlerdi. USAID (Amerikan

633) *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*'nin [PBS'in bir televizyon dizisi] bir bölümü olan *The Agony of Reform*, başyapımcı Daniel Yergin ve Sue Lena Thompson, yapımcı: William Cran (Boston: Heights Productions, 2002); Reddaway ve Glinsy, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 237, 298.

634) Mikhail Leontyev, "Two Economists Will Head Russian Reform; Current Digest of the Soviet Press", *Nezavisimaya Gazeta*, 9 Kasım 1991, digest, 11 Aralık 1991 tarihli sayıyla birlikte temin edilebilir.

Uluslararası Kalkınma Ajansı) 1992 sonbaharında Gaidar ekibini yönlendirecek genç hukukçu ve iktisatçılardan oluşan gölge ekipler gönderen Harvard Uluslararası Gelişme Enstitüsü'yle 1 milyon dolarlık bir sözleşme imzaladı. Harvard 1995'te Sachs'ı, Harvard Uluslararası Gelişme Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirmişti; bu onun Rusya'daki reform döneminde iki rol üstlenmesi anlamına geliyordu: Sachs önce Yeltsin'e serbest danışmanlık yaparak başladı, daha sonra, finansmanı ABD yönetimi tarafından sağlanan, Harvard'ın büyük ileri karakol mevkiini idare etme görevini üslendi.

Bir kez daha kendilerini devrimci olarak nitelendiren bir grup radikal bir ekonomi programı kaleme almak üzere gizli şekilde biraraya geldi. Kilit öneme sahip reformculardan olan Dimitriy Vasiliev o günleri şöyle anlatıyor: "Başlangıçta bir tek elemanımız, bir sekreterimiz bile yoktu. Hiçbir ekipmanımız, bir faks makinemiz bile yoktu. Ve bu koşullarda, sadece bir buçuk ay içinde kapsamlı bir özelleştirme programı ve yirmi tane normatif yasa kaleme almamız gerekti. ... Gerçekten romantik bir dönemdi."[635]

Ekonomik şok terapi programlarını (travmaya yol açan üç şoktan ikincisi) başlatmak için Gorbaçov'un istifa etmesinden sonra sadece bir hafta beklediler. Yeltsin 28 Ekim 1991'de, fiyat denetimlerinin kaldırılması ve "fiyat serbestliğinin her şeyi yerli yerine oturtacağı" şeklindeki öngörüyü bildirdi.[636] İkinci şok terapi programı, serbest ticaret politikaları ve ülkede bulunan devlet denetimindeki yaklaşık 225,000 şirketin mümkün olan en hızlı şekilde özelleştirilmesinin ilk aşamasını da içeriyordu.[637]

Yeltsin'in asıl ekonomik danışmanlarından biri şu hatırlatmada bulunuyordu: "'Chicago Okulu' programının benimsenmesi ülkede büyük şaşkınlık yaratmıştı."[638] Bu değişiklik bilinçli olarak yaratılmıştı ve Gaidar'ın, herhangi bir direniş gösterilmesini imkânsız kılmak üzere ani ve süratli bir değişim gerçekleştirme

635) Chrystia Freeland, *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism* (New York: Crown, 2000), s. 56.
635) Boris Yeltsin, "Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies", 28 Ekim 1991.
637) David McClintick, "How Harvard Lost Russia", *Institutional Investor*, 1 Ocak 2006.
638) Georgi Arbatov, "Origins and Consequences of 'Shock Therapy'", *The New Russia: Transition Gone Awry*, ed. Lawrence R. Klein ve Marshall Pomer (Stanford: Stanford University Press: 2001), s. 171.

stratejisinin bir parçasıydı. Yeltsin'in ekibinin karşılaştığı problem, bildik bir problemdi: demokrasinin planlarını engelleyebilecek olma tehdidi. Ruslar ekonomilerinin bir komünist merkez komite tarafından düzenlenmesini istemiyorlardı; fakat pek çok kimse hâlâ refahın yeniden dağıtımına ve devletin aktif bir rol oynamasına ciddi bir şekilde inanmaktaydı. Dayanışma'nın Polonyalı taraftarları gibi, 1992'de Rusların yüzde 67'si anketlerde, işçi kooperatiflerinin komünist devletin mal varlıklarını özelleştirmek açısından en uygun yol olduğuna inandıklarını belirtirken, yüzde 79'u, tam istihdamı sürdürmenin hükümetin temel fonksiyonlarından birisi olması gerektiğini söylüyordu.[639] Bunun anlamı şuydu: Eğer Yeltsin'in ekibi, ciddi şekilde yönsüzleştirilmiş bir halka gizli bir saldırı başlatmak yerine planlarını demokratik tartışmaya açmış olsalardı, Chicago Okulu devriminin en ufak bir şansı olmayacaktı.

Bu dönemde Yeltsin'in danışmanlarından olan Vladimir Mau şu açıklamayı yapıyordu: "Reform açısından en çok aranan koşul, daha önce verilen siyasal mücadelenin bitkin düşürdüğü yorgun bir halktır. ... Çünkü fiyatların serbest bırakılmasının arifesinde hükümete güven duyulmasının, ciddi sosyal çatışmaların imkânsız hale gelmesinin, hükümetin bir halk ayaklanması sonucunda alaşağı edilmemesinin yolu buradan geçmektedir." Viladimir Mau Rusların büyük çoğunluğunun (yüzde 70) fiyat denetimlerinin kaldırılmasına karşı olduğunu açıklıyor, fakat şöyle devam ediyordu: "İnsanların bazen kendi özel [bahçelerinden] işlerinden elde ettikleri kazançlarına, geneldeyse bireysel ekonomik durumları üzerine yoğunlaştıklarını görebiliyorduk."[640]

O zamanlar Dünya Bankası'nda baş iktisatçı olarak görev yapan Joseph Stiglitz şok terapicilere kılavuzluk eden zihniyeti özetliyordu. Onun metaforları bugün bize aşina gelmektedir: "Bu değişiklikleri, halk daha önce elde ettiği hakları korumak için örgütlenme şansı bulamadan, 'geçiş dönemi sisi'nin 'fırsat pen-

639) Kamuoyu yoklaması 1992 tarihinde yapıldı. Vladimir Mau, "Russia", *The Political Economy of Policy Reform*, ed. John Williamson (Washington, DC. Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 435.
640) *A.g.y.*, s. 434-435.

ceresi' sağladığı bir sırada ortaya konan sürpriz saldırı yaklaşımı yaratabilirdi ancak."[641] Başka bir deyişle, şok doktrini.

Stiglitz Rusya'nın reformcularını, büyük felaketlere yol açan devrimlere düşkünlüklerinden dolayı 'piyasa Bolşevikleri' diye adlandırıyordu.[642] Ancak gerçek Bolşevikler merkezi olarak planlanan devletlerini eskinin küllerinden yeniden inşa etmeyi tasarlarken, piyasa Bolşevikleri bir tür sihre inanmaktaydılar: Eğer kazanç oluşturmanın optimal koşulları yaratılırsa, ülke kendisini yeniden inşa edecek, planlamaya gerek kalmayacaktır. (On yıl sonra Irak'ta yeniden ortaya çıkan bir inanç.)

Yeltsin vaatleri çılgıncaydı: "Yaklaşık altı ay boyunca durum kötü gidecekti", fakat sonra iyileşme başlayacaktı ve çok kısa bir zamanda da Rusya ekonomik bir dev, dünyanın en büyük dört ekonomisinden biri haline gelecekti.[643] Yaratıcı yıkım denen şeyin bu mantığı, ender görülen bir yaratıcılık ve sarmallanan bir yıkımla sonuçlandı. Şok terapisi daha bir yıl sonrasında felaket bir sonuç doğurdu: Paranın değer kaybetmesi ve subvansiyonların birdenbire kesilmesi milyonlarca işçinin aylıklarının ödenememesi anlamına gelirken, orta sınıfa mensup milyonlarca Rus birikimlerini kaybettiler.[644] Ortalama Rus vatandaşının tüketim harcaması 1992'de bir önceki yıla göre yüzde 40 azaldı ve nüfusun üçte biri yoksulluk sınırının altına düştü.[645] Orta sınıfa mensup Ruslar kişisel eşyalarını sokaklara tezgâh kurup satmak zorunda kaldılar: Kapitalist rönesansın başlamış olduğunun kanıtı olan, bir ailenin evladiyeliği ve ikinci el ceketin satışa çıkarıldığı, Chicago Okulu iktisatçılarının 'girişimcilik' diye övgüler düzdükleri umutsuzca kalkışılan işlerdi bunlar.[646]

Polonya'da olduğu gibi, Ruslar da nihayet tavırlarını belirleyip sadistçe ekonomik maceraya bir son verilmesi talebin-

641) Joseph E. Stiglitz, "Önsöz", ed. Klein ve Pomer, *The New Russia*, s. xii.
642) Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W.W. Norton and Company, 2002), s. 136.
643) Yeltsin, "The Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies".
644) Stephen F. Cohen, "Can We 'Convert' Russia?", *Washington Post*, 28 Mart 1993; Helen Womack, "Russians Shell Out as Cashless Society Looms", *Independent* (Londra), 27 Ağustos 1992.
645) *Russian Economic Trends*, 1997, s. 46, Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 171.
646) *The Agony of Reform*.

de bulunmaya başladılar ("Artık deney yapmak yok" sloganı o zamanlar Moskova'da popüler bir duvar yazısı haline gelmişti). Seçmen baskısı altında kalan ülkenin seçimle gelmiş parlamentosu (Yeltsin'nin iktidara gelişini destekleyen aynı yapı) Başkan'ın ve onun taklit Chicago Boys'unun dizginlerini çekme zamanının geldiğine karar verdi. Parlamenterler Aralık 1992'de Yegor Gaidar'ı koltuğundan indirme yönünde oy kullandılar ve bundan üç ay sonra, Mart 1993'te de kanun hükmünde kararnameler vasıtasıyla ekonomik yasalarını uygulaması için Yeltsin'e verdikleri özel yetkileri geri aldılar. Delilik dönemi sona ermişti ve kararlar kesindi; şu andan itibaren, herhangi bir liberal demokrasideki standart bir usul izlenerek, yasalar Parlamento'dan geçecekti ve Rus anayasasında yer alan prosedürler takip edilecekti.

Milletvekilleri kendi haklarını kullanarak hareket ediyorlardı, fakat Yeltsin özel yetkiler kullanmaya alışınıştı ve kendisini başkandan ziyade bir monark olarak görüyordu (hatta kendisini I. Boris olarak adlandırıyordu). Yeltsin Parlamento'nun 'isyan'ına, televizyona çıkıp emperyal yetkilerini kendisine tekrar veren olağanüstü hal ilan ederek karşılık verdi. Bundan üç gün sonra Rusya'nın bağımsız Anayasa Mahkemesi (Gorbaçov'un en önemli demokratik yeniliklerinden biri olan oluşum) 3'e karşı 9 oyla, Yeltsin'in yetki gaspının, bağlı kalacağına yemin ettiği anayasayı sekiz ayrı yönden ihlal ettiğine karar verdi.

Bu noktaya kadar, aynı projenin parçası olan 'ekonomik reform' ile demokratik reformun uygulamaya sokulması hâlâ mümkündü. Fakat Yeltsin olağanüstü hal ilan eder etmez bu iki proje, seçimle gelmiş parlamento ve anayasaya doğrudan karşı çıkan Yeltsin ve onun şok terapicileriyle birlikte çöküş sürecine girdi.

Bununla birlikte Batı, ABD başkanı Bill Clinton'ın ifadesiyle hâlâ "özgürlük ve demokrasiye gerçekten bağlı, reformlara gerçekten bağlı" ilerici bir rol üslenen Yeltsin'den yana ağırlık koydu.[647] Ayrıca Batı basınının büyük çoğunluğu, demokratik reformları engellemeye çalışan 'sertlik yanlısı komünistler' olarak

647) Gwen Ifill, "Clinton Meets Russian on Assistance Proposal", *New York Times*, 25 Mart 1993.

suçladıkları Parlamento'nun bütününe karşı Yeltsin'in yanında yer aldı.[648] *New York Times*'ın Moskova bürosu şefine göre, onlar "bir Sovyet zihniyetinden (reformlardan kuşku duyma, demokrasinin aşağılanması, entelektüellerin ya da 'demokratlar'ın küçümsenmesi) çekiyorlardı".[649]

Gerçekte, bunlar bütün kusurlarına rağmen 1991'de sertlik yanlılarının düzenlediği darbeye karşı Yeltsin ve Gorbaçov'un yanında yer alıp (sayıları 1,041'i bulan milletvekiliyle birlikte) Sovyetler Birliği'nin dağılması yönünde oy kullanmışlar ve daha düne kadar Yeltsin'e destek vermişlerdi. Ancak *Washington Post* Rusya'nın parlamenterlerini 'hükümet karşıtı' olarak nitelendirme eğilimindeydi; sanki onlar hükümetin bir parçası değil de dışarıdan müdahale eden kimselermiş gibi.[650]

1993 yılının ilkbaharında, Parlamento IMF'in kemer sıkma yönündeki taleplerini benimsemeyen bir bütçe teklifi getirince çöküş daha da yaklaştı. Yeltsin Parlamento'yu feshetme girişimiyle karşılık verdi. Hiç vakit kaybetmeden, seçmenlerden Parlamento'nun feshedilmesi ve erken seçimlere gidilmesi konusunda oy vermelerinin istendiği, basının Orwellcı tarzda destek verdiği bir referanduma gitti. Yeltsin'e ihtiyaç duyduğu yetkiyi vermek için yeterli oy sağlanamadı. Ancak o, seçmenlerin reformlara destek verip vermedikleri konusunda hiçbir bağlayıcılığı olmayan bir sorunun içine sürüklendiğinden, ülkenin kendisinin arkasında olduğunu ortaya koyduğunu ileri sürerek zafer kazandığını söylemeye devam etti. Ezici bir çoğunlukla evet sonucu çıkmıştı.[651]

Rusya'da referandum geniş bir şekilde bir propaganda uygulaması olarak görülüyor ve bu yüzden başarısızlığa uğruyordu. Gerçekte, Yeltsin ve Washington hâlâ anayasal hakkını kullanarak hareket eden (şok terapisinin yavaşlatılması) Parlamento'yla

---

648) Malcolm Gray, "After Bloody Monday", *Maclean's*, 18 Ekim 1993; Leyla Boulton, "Powers of Persuasion: The Fight for Freedom of Press in Russia", *Financial Times* (Londra), 5 Kasım 1993.

649) Serge Schmemann, "The Fight to Lead Russia", *New York Times*, 13 Mart, 1993.

650) Margaret Shapiro ve Fred Hiatt, "Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Fores Rampage in Moscow", *Washington Post*, 4 Ekim 1993.

651) John Kenneth White ve Philip John Davies, *Political Parties and the Collapse of the Old Orders* (Albany: State University of New York Press, 1998), s. 209.

devam ediyorlardı yola. Yoğun bir baskı kampanyası başlamıştı. O zamanlar hazine müsteşarı olan Lawrence Summers, "Çok taraflı desteğin devamının sağlanması için Rusya'daki reformun ivmesine hız kazandırılması ve yoğunlaştırılması gerekir," şeklinde uyarıda bulunuyordu.[652] IMF verilen mesajı aldı ve gayrı resmi bir şekilde basına, "IMF Rusya'nın reformlar konusundaki geriye dönüşlerinden hoşnut olmadığından, daha önce vaat edilen 1,5 milyar dolarlık krediyi iptal etti," şeklinde bir bilgi sızdırdı.[653] Yeltsin'in eski bakanı Pyotr Aven şöyle diyordu: "IMF'in bütçe ve para politikasıyla ilgili çılgınca baskısı ve başka her konudaki yüzeysel ve biçimsel tavrı ... gelişmelerde hiç de küçümsenmeyecek bir rol oynamıştır."[654]

Yeltsin IMF'in basına haber sızdırmasından sonra Batı'nın desteğine sahip olduğundan ve çok açık bir şekilde Pinochet seçeneği şeklinde atıfta bulunulan yola doğru geriye dönüşü mümkün olmayan ilk adımını attığından emin oldu: 1400 kanun hükmünde kararname çıkararak, anayasanın kaldırıldığını ve Parlamento'nun feshedildiğini bildirdi. İki gün sonra yapılan özel bir oturumda Parlamento, 2'ye karşı 636 oyla, çirkin davranışı (ABD başkanının Kongre'yi tek taraflı olarak feshetmesine benzeyen) nedeniyle Yeltsin'i kınama kararı aldı. Başkan yardımcısı Aleksandr Rutskoy, Rusya'nın zaten "Yeltsin ve reformcuların siyasal maceraları yüzünden büyük bir bedel ödediği"ni bildirmekteydi.[655]

Yeltsin'le Parlamento arasında bir tür silahlı mücadelenin başlaması kaçınılmazdı artık. Rusya Anayasa Mahkemesi'nin Yeltsin'in davranışının anayasaya aykırı olduğuna bir kez daha karar vermesine rağmen, Clinton ona arka çıkmaya devam ediyordu ve Kongre Yeltsin'e 2,5 milyar dolar yardım verme yönünde oy kullanıyordu. Bu gelişmelerden cesaret alan Yeltsin Parlamento'yu kuşatma altına almak üzere asker gönderdi ve

652) "Testimony Statement by the Honorable Lawrence H. Summers Under Secretary for International Affairs U.S. Treasury Department Before the Committee on Foreign Relations of the U.S. Senate", 7 Eylül 1993.
653) Reddaway ve Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 294.
654) *A.g.y.*, s. 299.
655) Celestine Bohlen, "Rancor Grows in Russian Parliament", *New York Times*, 28 Mart 1993.

şehrin Beyaz Saray'a giden elektriğini, ısıtma ve telefon hatlarını kestirdi. Moskova'daki Küreselleşme Çalışmaları Enstitüsü'nün başkanı Boris Kagarlitsky bana şunları söyledi: "Kuşatmayı yarmak için Rus demokrasisinden yana olan binlerce insan geldi. İki hafta boyunca asker ve polisle karşı karşıya kalan barışçı gösteriler yapıldı; bu gösteriler kuşatmanın kısmen kaldırılmasına, içeriye yiyecek ve su alınması imkânının doğmasına yol açtı. Barışçı direniş giderek büyüyor ve gün geçtikçe daha geniş bir destek kazanıyordu."

Her iki tarafın konumunu iyice sağlamlaştırdığı bir sırada tek uzlaşma yolu, tarafların erken seçimlere gidilmesi konusunda anlaşmaları ve herkesin işi halkın tercihine bırakmasıydı. Pek çok kimse işin böyle sonuçlanmasını istiyordu, fakat Yeltsin'in seçenekler üzerine kafa yorup seçimlerden yana eğilim gösterdiği söylenirken, Polonya'da seçmenlerin Dayanışma'yı ve şok terapisiyle kendilerine ihanet eden partiyi kesin bir şekilde cezalandırdığı haberleri geldi.

Dayanışma'nın seçimlerde aldığı ağır darbeye tanık olduktan sonra, Yeltsin ve danışmanlarının erken seçimleri ziyadesiyle riskli bulacakları çok açıktı. Rusya'da aşırı derecede dengeli bir zenginlik vardı: muazzam petrol alanları, dünyanın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 30'u, nikelin yüzde 20'si, silah fabrikaları –tabii, Komünist Parti'nin büyük bir nüfusu denetim altında tutmasına yarayan, devletin elindeki medya aygıtlarından söz etmeye bile gerek yok.

Yeltsin görüşmeleri terk etti ve savaş konumuna geçti. Hemen askerlerin maaşlarını iki katına çıkararak ordunun büyük kısmını yanına çekti ve *The Washington Post*'un haberine göre, "İçişleri Bakanlığı'na bağlı binlerce asker, dikenli tel ve su tanklarıyla Parlamento'nun etrafını sarıp hiç kimsenin geçişine izin vermedi".[656] Yeltsin'in Parlamento'daki asıl rakibi olan başkan yardımcısı Rutskoy bu noktaya kadar silahlı muhafızlara sahipti ve proto-faşist milliyetçileri kampında ağırlamıştı. Taraftarlarına, Yeltsin'in 'diktatörlük'üne 'bir anlık huzur' bile vermemeleri-

656) "The Threat That Was", *The Economist*, 28 Nisan 1993; Shapiro ve Hiatt, "Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow".

ni söylüyordu.[657] Gösterilerde yer alan ve bu olay üzerine bir kitap yazan Boris Kagarlitsky bana şunları anlattı: "3 Ekim'de Parlamento'nun yanında yer alan kalabalıklar olup bitenlerle ilgili haberlerin verilmesini talep ederek Ostankino TV merkezine doğru yürüyüşe geçtiler. İçlerinden bazıları silahlıydı, ancak çoğu silahsızdı. Kalabalık içinde çocuklar da vardı. Yeltsin'in askerleriyle karşı karşıya gelindi ve askerler makineli tüfeklerle kalabalığın üstüne ateş açtılar." Bu katliamda 100 civarında gösterici ve bir ordu mensubu öldü. Yeltsin'in bir sonraki adımı ülkenin bütün şehir ve bölgesel konseylerini feshetmek oldu. Rusya'nın genç demokrasisi paramparça edilmekteydi.

Bazı parlamenterlerin kalabalıkları kışkırtarak barışçı eylemlere karşı hoşnutsuzluklarını gösterdiklerinden kuşku yoktu, fakat eski ABD dışişleri yetkilisi Leslie Gelb'in de yazdığı gibi, Parlamento'ya "çılgın bir sağcı grup hâkimdi".[658] Kagarlitsky'nin tahminiyse, "Birkaç yüz milletvekili içinde üç ya da dört sağcı milliyetçinin bulunduğu"ydu. Krizi derinleştiren, Yeltsin'in yasadışı bir şekilde Parlamento'yo feshetmesi ve ülkenin en yüksek mahkemesine meydan okumasıydı; bu hareketler, elde ettiği demokrasiden vazgeçme konusunda pek istekli olmayan bir ülkede umutsuzca ortaya konan engellerle karşılaşacaktı.*

Washington'dan ya da AB'den gelen açık bir sinyal Yeltsin'i parlamenterlerle ciddi müzakerelere girmeye zorlayabilirdi, oysa Batı'dan aldığı sadece cesaret ve teşvikti. Nihayet, Yeltsin 4 Ekim 1993'te uzun zamandır öngörülen yazgısını gerçekleştirerek Rusya'nın yeni Pinochet'si oldu ve tam yirmi yıl önce Şili'deki askeri darbenin kusursuz bir yansıması olan bir dizi saldırının tezgâhlanmasına hız verdi. Bütün bunlar Rus halkına karşı

---

657) Serge Schmemann, "Riot in Moscow Amid New Calls For Compromise", *New York Times*, 3 Ekim 1993.

658) Leslie H. Gelb, "How to Help Russia", *New York Times*, 14 Mart 1993; dipnot: Shapiro ve Hiatt, "Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow".

*) Sansasyonel haberler içinde en dikkat çekici olanlardan birisi *The Washington Post*'un bildirdiği şu haberdi: "Yaklaşık 200 gösterici nükleer denetim merkezinin bulunduğu ve üst düzey generallerin birarada olduğu Rusya'nın Savunma Bakanlığı'na doğru yürüdü." Kendi demokrasilerini savunma mücadelesi veren Rus toplulukların nükleer bir savaş başlatmaları gibi absürd bir görüntü ortaya çıkıyordu. "Bakanlık, kapılarını kapatarak kalabalığın herhangi bir taşkınlık yapmasının önüne geçti," diye bildiriyordu *The Washington Post*.

Yeltsin'in üçüncü travma şokuyla gerçekleştirilirken, o istekli olmayan orduya Rus Beyaz Sarayı'na saldırma, ateş açma ve daha iki yıl önce savunmasını yapmakla şöhret kazandığı, kendi inşa ettiği binayı yakıp yıkma emri veriyordu. Komünizm tek bir el bile ateş etmeden çöktü, fakat Chicago tarzı komünizm, yeri geldiğinde, kendisini korumak üzere müthiş bir silahlı mücadeleye ihtiyaç duydu: Yeltsin 5 bin asker, onlarca tank ve zırhlı personel taşıyıcı, helikopter ve otomatik makineli tüfeklerle donatılmış üst düzeyde şok yaratıcı askerler çağırmıştı; bütün bunlar Rusya'nın yeni kapitalist ekonomisini ciddi bir demokrasi tehdidinden korumak adına yapılıyordu.

The Boston Globe Yeltsin'in parlamento kuşatmasıyla ilgili olarak şu haberi veriyordu: "Rus ordusuna ait 30 civarında askeri tank ve zırhlı personel taşıyıcı, 10 saat boyunca Moskova'nın merkezinde bulunan ve Beyaz Saray diye bilinen parlamento binasını kuşatma altına aldı; binanın üzerine otomatik silahlarla ateş açıldı, el bombaları atıldı. Saat 16:15'te 300 civarında muhafız, parlamento üyeleri ve çalışanları elleri yukarıda olarak tek sıra halinde binadan dışarı çıkarıldılar."[659]

Günün sonunda, askeri saldırılar sonucu yaklaşık 500 kişi hayatını kaybetti, 1.000 bin civarında da yaralı vardı; Moskova'nın 1917'den beri gördüğü en büyük şiddet olayıydı bu.[660] Yeltsinli yılların tam bir anlatımı olan *The Tragedy of Russians Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Rus Reformlarının Trajedisi: Demokrasiye Karşı Piyasa Bolşevizmi) adlı kitabı kaleme alan Peter Reddaway ve Dmitri Glinski şu noktaya işaret etmektedirler: "Beyaz Saray'ın içinde ve civarında gerçekleştirilen temizlik operasyonu sırasında 1,700 kişi tutuklandı ve 11 silah ele geçirildi. Tutuklananlardan bazıları, Şili'de 1973 askeri darbesinden sonra Pinochet'nin kullandığı yöntemleri hatırlatır bir şekilde stadyumlarda gözaltında tutuldu."[661] Pek

659) Fred Kaplan, "Yeltsin in Command as Hard-Liners Give Up", *Boston Globe*, 5 Ekim 1993.

660) "Yetkililer iki gün içerisinde 148 kişinin öldürüldüğü şeklinde açıklama yapıyorlardı; saçma bir şeydi bu, ölenlerin gerçek sayısı bundan birkaç kat fazlaydı. Yaralananların ve dayak yiyenlerin sayısının tam olarak saptanması konusunda hiç kimse çaba göstermiyordu. Binlerce insan tutuklandı," Kagarlitsky, *Square Wheels*, s. 218.

661) Reddaway ve Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 427.

çok insan şiddetli dayak atılması olayına maruz kaldıkları polis karakollarına götürüldü. Kagarlitsky, bir polisin direnişçilerden birinin kafasına vururken şöyle bağırdığını söylüyor: "Orospu çocukları, demokrasi istiyorsunuz, ha? Demokrasi neymiş göstereceğiz size!"[662]

Fakat Rusya, Şili'nin yaptıklarını aynen tekrarlamıyordu; Şili, Rusya'nın tersi yönde yürümüştü: Pinochet askeri bir darbe sahneleyip demokrasi kurumlarını feshetmiş ve ardından şok terapisini dayatmıştı; Yelsin ise, şok terapisini demokrasi içerisinde uygulamış ve daha sonra onu ancak demokrasiyi lağvedip bir darbe sahneleyerek koruyabilmişti. Elbette her iki senaryo da Batı'dan coşkulu bir destek görecekti.

Darbenin ardından yayınlanan *Washington Post*'ta "Yeltsin Saldırılar Yüzünden Büyük Destek Görüyor" ve "Zafer Demokrasi Arayışında" başlıkları yer alıyordu. *The Boston Globe* ise, "Rusya Geçmişindeki Karanlığa Tekrar Dönmekten Kurtuluyor" başlığını kullanıyordu. ABD dışişleri bakanı Warren Christopher, Yeltsin ve Gaidar'a destek vermek için Moskova'ya gidip şu açıklamayı yaptı: "Amerika Birleşik Devletleri parlamentonun askıya alınmasını kolay kolay desteklemez. Fakat bugünler olağanüstü günler."[663]

Rusya'da yaşanan olaylar farklı görünüyordu. Parlamentoyu savunarak iktidara gelen Yeltsin artık meclisi tam anlamıyla ateşe veriyor, Kara Ev lakabı takılan bu binayı alevler içinde bırakıyordu. Orta yaşlı bir Moskovalı yabancı bir kamera ekibine dehşet içinde şöyle söylüyordu: "İnsanlar onu (Yeltsin), bize demokrasi vaadinde bulunduğu için desteklediler, fakat o şimdi bu demokrasiye kurşun sıkıyor. Çiğnemekle kalmıyor, resmen kurşun sıkıyor ona."[664] 1991 darbesi sırasında Beyaz Saray'ın girişinde muhafız olarak duran Vitaly Neiman bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: "Bugün yaşadığımız şeyler, görmeyi hayal ettiğimiz şeylerin tam tersi. Biz onlar için barikatlara

662) Kagarlitsky, *Square Wheels*, s. 212.
663) John M. Goshko, "Victory Seen for Democracy", *Washington Post*, 5 Ekim 1993; David Nyhan, "Russia Escapes a Return to the Dungeon of Its Past", *Boston Globe*, 5 Ekim 1993; Reddaway ve Glinsky, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 431.
664) *Return of the Czar*.

karşı yürüdük, hayatımızı ortaya koyduk, fakat onlar sözlerinde durmadılar."[665]

Radikal piyasa reformlarının demokrasiyle uyumlu olabileceğini kanıtlamak için övgüler düzen Jeffrey Sachs, Parlamento'ya saldırı düzenlemesinden sonra Yeltsin'i desteklemeye açıkça devam ediyor ve ona karşı çıkanları, "iktidar sarhoşu olmuş bir grup eski komünist" diye küçümsüyordu.[666] Sachs, Rusya'da bulunduğu dönemle ilgili çarpıcı bilgiler verdiği *The End of Poverty* (Yoksulluğun Sonu) adlı kitabında, tıpkı Bolivya'da uyguladığı şok terapisiyle birlikte uygulanan sıkıyönetimi ve sendika liderlerine yönelik saldırıları atlaması gibi olayların sözünü kesinlikle etmeyerek, bu dramatik olayın üstünü tamamen örtmeye çalışmaktadır.[667]

Darbenin ardından Rusya kontrolsüz bir diktatörlük yönetimi altındaydı: Seçimle oluşturulmuş yapıları lağvedilmiş, Anayasa Mahkemesi askıya alınmıştı; sokaklarda tanklar dolaşıyor, sokağa çıkma yasağı uygulanıyor, kısa bir süre önce yurttaşlık haklarına kavuşulmasına rağmen, basına yaygın bir şekilde sansür uygulanıyordu.

Peki, bu kritik anda Chicago Boys ve onların Batılı danışmanları ne yapmıştı? Santiago için için yanarken ne yaptılarsa aynısını, Bağdat cayır cayır yanarken ne yaptılarsa aynısını burada da yaptılar: Demokrasinin müdahil etkisinden kurtuldular, bir yasa yapma furyası başlattılar. Sachs darbeden üç gün sonra şu gözlemde bulunuyordu: Bu noktaya kadar, plan iyi kötü uygulandığından "şok terapisi uygulaması yoktu. Fakat şimdi bir şey yapma şansı var".[668]

Nitekim, istediklerini yaptılar. *Newsweek*, "Bugünlerde Yeltsin'in liberal ekonomi ekibi işbaşında," haberini veriyordu. "Rusya başkanının Parlamento'yu feshetmesinin hemen ardından reformculara gelen haber şuydu: Kararnameleri kaleme almaya

665) Nikitin, "'91 Foes Linked by Anger and Regret".
666) Cecilie Rohwedder, "Sachs Defends His Capitalist Shock Therapy", *Wall Street Journal Europe*, 25 Ekim 1993.
667) Sachs, *The End of Poverty*.
668) Arthur Spiegelman, "Western Experts Call for Russian Shock Therapy", Reuters, 6 Ekim 1993.

başlayın." Dergi şu alıntıya yer veriyordu: 'Hükümetle yakın ilişki içinde çalışan sevinçten coşmuş bir Batılı iktisatçı' açıkça şöyle söylüyordu: "Rusya'da demokrasi, piyasa planına daima engel oluyordu: Parlamento'nun engel olmaktan çıkarılmasıyla reformcular adına muhteşem bir zaman doğmuştur. ... Buradaki iktisatçılar adamakıllı bunalmıştı. Şimdi gece gündüz demeden çalışıyoruz." Gerçekten de, Dünya Bankası'nın Rusya'yla ilgili baş iktisatçısı Charles Blitzer'ın *The Wall Street Journal*'a söylediği gibi, darbe gibisi yoktu. "Hayatımda hiç bu kadar eğlenmemiştim."[669]

Eğlence yeni başlıyordu. Ülke düzenlenen saldırılar nedeniyle allak bullak olmuşken, Yeltsin'in Chicago Boys'u programda yer alan en tartışmalı önlemleri hayata geçirmeye koyulmuştu: bütçe kesintileri, ekmek dahil temel gıda maddeleri üzerindeki fiyat denetimlerinin kaldırılması ve hatta özelleştirmelere daha da hız verilmesi (yani, isyanların önüne geçmek için bir polis devletine ihtiyaç duydukları, çok süratli bir şekilde yoksullaşmaya sebep olan standart politikalar).

Yeltsin'in düzenlediği darbenin ardından, IMF'in ilk başkan yardımcısı (ve 1970'lerin bir Chicago Boys'u) olan Stanley Fischer "bütün cephelerde mümkün olduğunca daha da hızlı adımlar atılması"ndan yanaydı.[670] Clinton yönetiminin Rus politikasının şekillendirilmesine yardımcı olan Lawrence Summers da aynı görüşteydi. Lawrence'ın 'üç -leştirme' (özelleştirme, istikrara kavuşturma, liberalleştirme) diye adlandırdığı bu konuların mümkün olan en kısa zamanda bitirilmesi gerekiyordu.[671]

Yapılan değişiklikler Rusların yetişmesi mümkün olmayan bir hızda gerçekleştirilmekteydi. Nasıl ve kime satıldığı bir yana (on yıl sonra Irak'ta devletin elinde bulunan fabrikalarda tanık olduğum ciddi bir kafa karışıklığı), işçiler bazen kendi fabrikaları ve madenlerinin satılıp satılmadığını bile bilmiyorlardı. Teorik

---

669) Dorinda Elliott ve Betsy McKay, "Yeltsin's Free-Market Offensive", *Newsweek*, 18 Ekim 1993; Adi Ignatius ve Claudia Rosett, "Yeltsin Now Faces Divided Nation", *Asian Wall Street Journal*, 5 Ekim 1993.

670) Stanley Fischer, "Russia and the Soviet Union Then and and Now", *The Transition in Eastern Europe*, ed. Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Froot ve Jeffrey D. Sachs, *Country Studies*, Cilt: 1 (Chicago: Chicago University Press: 1994), s. 37.

671) Lawrence H. Summers, "Comment", *Transition in Eastern Europe, Country Studies*, Cilt: 1, s. 253.

olarak, bütün bu yapılanların Rusya'yı umutsuzluktan kurtaracak ekonomik bir canlanma yaratacağı bekleniyordu; pratikteyse, komünist devletin yerini korporatist bir devlet almıştı sadece: Canlanmadan yarar sağlayanlar, çoğunluğu eski Komünist Partisi aparatçiklerinden meydana gelen küçük bir Rus grubu ve son zamanlarda özelleştirilen Rus şirketlerine yatırım yapmak üzere baş döndürücü dönüşler yapan bir avuç Batılı yatırım fonu yöneticileriyle sınırlıydı. Sahip oldukları zenginlik ve gücün emperyal düzeyinden dolayı 'oligarklar' diye bilinen ve yeni milyarderlerden meydana gelen küçük bir grup, Yeltsin'in Chicago Boys'uyla ekip oluşturup ülkenin neredeyse bütün değerlerini soyuyor ve her ay 2 milyar doları bulan muazzam bir kazancı offshore finans kurumlarına ve bankalara aktarıyordu. Şok terapisinden önce Rusya'da milyarderler yoktu; *Forbes* listesine göre, 2003'te Rus milyarderlerin sayısı 17'ye yükselmişti.[672]

Bunun sebebi kısmen, Chicago Okulu ortodoksluğundan çok ender görülen bir kopuştur; Yeltsin ve ekibi yabancı çokuluslu şirketlerin Rusya'da doğrudan doğruya mal edinmelerine izin vermiyorlardı; ödülleri Ruslara ayırıp, sonra oligarkların sahip olduğu yeni yeni özelleştirilen şirketleri yabancı yatırıma açıyorlardı. Getiriler hâlâ astronomik düzeydeydi. "Üç yıl içinde yüzde 2,000 kazanç getirecek bir yatırım mı arıyorsunuz?" diye soran *The Wall Street Journal* şöyle devam ediyordu: "Bu umudu veren tek borsa ... Rusya'dır."[673] Aralarında Credit Suisse First Boston'un da bulunduğu pek çok yatırım bankası ve bazı zengin finansçılar hiç vakit kaybetmeden Rus yatırım fonları kurmaya başladılar.

Ülkenin oligarkları ve yabancı yatırımcılar açısından ufukta beliren tek bir kötü şey vardı: Yeltsin'in popülaritesinin kaybolması. Uygulanan ekonomi programının sonuçları ortalama Rus vatandaşları açısından çok acımasızdı ve sürecin yozlaştığı gün gibi ortadaydı; bunun üzerine Yeltsin'in yönetiminin benimsenme oranı tek haneli rakamlara inmişti. Eğer Yeltsin görevden uzak-

672) Jeffrey Tayler, "Russia Is Finished", *Atlantic Monthly*, Mayıs 2001; "The World's Billionaires, According to *Forbes* Magazine, Listed by Country", Associated Press, 27 Şubat 2003.

673) E.S. Browning, "Bond Investors Gamble on Russian Stocks", *Wall Street Journal*, 24 Mart 1995.

laştırılırsa, yerini kim alırsa alsın, muhtemelen Rusya'nın aşırı kapitalizm macerasına son verecekti; hatta oligarklar ve 'reformcular' açısından daha da kaygı verici olan, anayasaya aykırı siyasal koşullarda dağıtılan mal varlıklarının çoğunun tekrar ulusallaştırılması güçlü bir ihtimal olarak tekrar gündeme gelecekti.

Yeltsin Aralık 1994'te, iktidarı elinde tutmak amacıyla tarih boyunca pek çok umutsuz liderin yaptığı aynı yola saptı: Açık bir savaş başlattı. Kendisinin ulusal güvenlik şefi Oleg Lobov bir meclis üyesine, "Başkan'ın reytingini yükseltmek için küçük çaplı, zaferle sonuçlanacak bir savaşa ihtiyacımız var," diyerek bir sırrını açıklıyordu ve savunma bakanı da, ordusunun, ayrılan Çeçen Cumhuriyeti kuvvetlerini birkaç saat içinde yenilgiye uğratabileceği öngörüsünde bulunuyordu; bu çok kolay bir işti.[674]

Bu plan en azından bir süreliğine işe yarar görünüyordu. Planın ilk aşamasında Çeçen bağımsızlık hareketi kısmen bastırıldı ve Rus askerleri Grozny'deki terk edilmiş başkanlık sarayını aldılar; bu olay Yeltsin'in muazzam bir zafer kazandıklarını ilan etmesine yetmişti. Ancak bunun hem Moskova'da hem Çeçenistan'da kısa vadeli bir zafer olduğu görülecekti. Yeltsin 1996'da seçimlerin yenilenmesiyle yüz yüze geldiğinde hâlâ popülaritesini kaybetmiş durumdaydı ve yenilgiyle karşılaşacağı kesin görünüyordu; danışmanları seçimlerin iptal edilmesinden söz ederek avutuyorlardı onu. Rusya'nın ulusal gazetelerinde yayınlanan Rus bankacılardan oluşan bir grubun imzaladığı mektup çok kuvvetli bir şekilde bu ihtimali akla getirmekteydi.[675] Yeltsin'in özelleştirmeden sorumlu bakanı Anatoly Chubais (Sachs'ın bir zamanlar 'özgürlük savaşçısı' olarak nitelendirdiği kişi), Pinochet seçeneğinin en açık sözlü taraftarlarından biri haline geldi.[676] "Toplumda demokrasiye sahip olmak için bir diktatörlük yönetiminin iş başında olması gerekir," diyordu.[677] Şili'nin Chicago Boys'unun Pinochet'yi mazur gösterme ve Deng Xiaoping'in özgürlüğe alan tanımayan olmayan Friedmanizm felsefesinin doğrudan bir yansımasıydı bu.

674) Meclis üyesi Sergei Yushenkov, Oleg Lobov'dan alıntı yapmaktadır. Carlotta Gall ve Thomas De Waal, *Chechnya, Calamity in the Caucasus* (New York: New York University Press, 1998), s. 161.
675) Vsevolod Vilchek, "Ultimatom on Bended Knees", *Moscow News*, 2 Mayıs 1996.
676) Passel, "Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist".
677) David Hoffman, "Yeltsin's 'Ruthless' Bureaucrat", *Washington Post*, 22 Kasım 1996.

Sonunda seçimlere gidildi ve Yeltsin oligarkların yaptığı yaklaşık 100 milyon dolarlık bir finansman (yasal miktarın otuz üç katı) ve oligark denetiminde olan TV istasyonlarında rakiplerinden sekiz yüz kat daha fazla yapılan reklam sayesinde seçimleri kazandı.[678] Böylece yönetimdeki ani bir değişiklik tehdidiyle uzaklaştırılan Chicago Boys, programlarının en tartışmalı ve en kazançlı kısmına Lenin'in bir zamanlar 'hakim tepeler' diye adlandırdığı varlıkların satışına gelmeyi başardılar.

Fransa'nın Total'ıyla kıyaslanabilecek bir petrol şirketinin yüzde kırkı 88 milyon dolara satıldı (Total 2005'te 178 milyar dolara satılmıştı). Dünya nikel üretiminin beşte birini gerçekleştiren Norilsk Nickel (çok kısa bir süre içerisinde yıllık kârı 1,5 milyar doları bulmasına rağmen) 170 milyon dolara satıldı. Kuveyt'ten daha fazla petrolü denetiminde bulunduran dev petrol şirketi Yukos 309 milyon dolara satıldı (şimdi yıllık cirosu 3 milyar dolardan fazladır). Petrol devi Sidanko'nun beşte biri 130 milyon dolara gitti; bundan sadece iki yıl sonra hisse senetlerinin değeri uluslararası piyasada 2.8 milyar dolar değerine ulaştı. Dev bir silah fabrikası Apsen'deki bir tatil evi fiyatına, 3 milyon dolara satıldı.[679]

Skandal sadece bundan ibaret değildi; Rusya'da kamuya ait zenginlikler değerlerinin çok altında fiyatlarla haraç mezat satılıyordu; üstelik, gerçek bir korporatist tarzda, kamu parasıyla satın alınıyordu bunlar. *Moscow Times*'dan gazeteci Matt Bivens ve Jonas Bernstein'in saptamasında olduğu gibi, "seçilmiş bir avuç adam Rus devletinin geliştirdiği petrol alanlarını, hükümetin bir eliyle diğer eline ödeme yapması gibi devasa bir üçkâğıtçılık

678) Svetlana P. Glinkina ve diğerleri, "Crime and Corruption", ed. Klein ve Pomer, *The New Russia*, s. 241; Matt Bivens ve Jonas Bernstein, "The Russia You Never Met", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democracy* 6, No: 4 (Sonbahar 1998), s. 630, www.demokratizatsiya.org.

679) Bivens ve Bernstein, "The Russia You Never Met", s. 627-628; Total, *Facebook* 2000-2005, Nisan 2006, sayfa 2, www.total.com; 2000 yılı için kâr rakamı: Marshall I. Goldman, *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry* (New York: Routledge, 2003), s. 120; "Yukos Offers 12,5 Percent Stake against Debts to State Owned Former Unit", Associated Press, 5 Haziran 2006; 2.8 milyar dolar rakamı, British Petroleum'un Sidanko'daki yüzde 10'luk hisse için 1997'de 571 milyon dolar ödemesine dayanmaktadır; bu orana göre yüzde 51'lik hisse 2.8 milyardan daha fazla bir değere ulaşacaktı: Freeland, *Sale of the Century*, s. 183; Stanislav Lunev, "Russian Organized Crime Spreads Beyond Russia's Borders", *Prism* 3, No: 8 (30 Mayıs 1997).

oyunu şeklinde, bedavaya mülk ediniyordu". Yegor Gaidar dahil Yeltsin'in birkaç bakam, kamu şirketlerini satan politikacılar ve onları satın alan işadamları arasındaki çok açık danışıklılıkla, kamu bankasına ve hazineye gitmesi gereken büyük miktardaki kamu parası oligarklar tarafından alelacele birleştirilen özel bankalara transfer edilmekteydi.* Devlet o zaman petrol sahaları ve madenlerin özelleştirme ihalelerini yürütmesi için aynı bankalarla anlaşma imzalıyordu. Bankalar ihaleleri yönetiyor, fakat aynı zamanda onlara teklif de veriyorlardı; gerçekten, oligarkların sahip olduğu bankalar eskiden devletin elinde bulunan kamu mallarının yeni sahipleri olmanın gururunu yaşamaya karar vermişlerdi. Onların bu kamu şirketlerindeki hisseleri satın almak için koydukları para, muhtemelen Yeltsin'in bakanlarının daha önce onlara emanet ettikleri aynı kamu parasıydı.[680] Başka bir deyişle, Rusya'da yaşayan insanlar kendi ülkelerinin yağmalanması için para sağlıyorlardı.

Rusya'nın 'genç reformcuları'ndan birinin söylediği gibi, Rusya'nın komünistleri Sovyetler Birliği'ni dağıtmaya karar verdikleri zaman, bir 'mülkiyet iktidarı değiş tokuşu' yapmışlardı.[681] Tıpkı akıl hocası Pinochet gibi Yeltsin'in kendi ailesi de gün geçtikçe müthiş şekilde zenginleşmişti, eşi ve çocukları özelleştirilen en büyük şirketlerden bazılarında üst düzeyde görevlere getirilmişlerdi.

Oligarklar bir yandan Rus devletinin kilit öneme sahip varlıklarını sıkı bir şekilde denetimlerinde bulundururken, diğer yandan yeni şirketlerini, büyük paylar kapan devasa çokuluslu şirketlere açıyorlardı. 1997'de Royal ve Dutch/Shell ve BP, petrol devi iki Rus şirketi olan Gazprom ve Sidanko'yla ortaklığa girdi.[682] Bunlar yüksek derecede kârlı yatırımlardı, fakat Rusya'daki zenginliğin çoğunluk hissesi, yabancı ortaklarının değil Rus oyuncuların elinde bulunuyordu. IMF ve ABD Hazinesi'nin gelecekte

*) Yaygın olarak Rus'yanın 'oligarklar'ı diye bilinen kişiler arasında şu isimler bulunuyordu: Mikail Khodorsky, Boris Berezovsky, Vladimir Potain, Viladimir Gusinsky, Roman Abramovich, Michail Fridman, Leonid Nevzlin, Aleksandr Mamut ve Alexander Smolensky; listedeki isimler yıldan yıla değişmekteydi.

680) Bivens ve Bernstein, "The Russia You Never Met", s. 629.

681) Reddaway ve Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, s. 254.

682) Freeland, *Sale of the Century*, s. 229.

Bolivya ve Arjantin'de yapılacak özelleştirme ihalelerini düzenleyeceği gözden kaçırılıyordu. Nitekim işgalden sonra ABD, Irak'ta daha da ileri giderek, yerel elit kesimi kârlı özelleştirmelerin tamamen dışında tutma girişiminde bulunmayı tercih edecekti.

ABD'nin Moskova büyükelçiliğinde 1990'dan 1994'e kadar baş siyasal analist olarak görev yapan Wayne Merry, Rusya'da yapılacak tercihin demokrasiyle piyasa çıkarları arasında bir tercih olduğunu kabul ediyordu. "ABD yönetimi politika karşısında ekonomiyi tercih etti. Biz fiyatların serbest bırakılmasını, sanayinin özelleştirilmesini ve gerçekten tamamen serbest bırakılmış, hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmayan bir kapitalizmi tercih ettik; asıl olarak da, hukukun üstünlüğü, yurttaşlık hakları ve temsili demokrasinin nasıl olsa bunun sonucu olarak kendiliğinden gelişeceği beklentisini taşıdık. ... Ne yazık ki, bu tercih halk iradesini görmezden gelmek ve politika vasıtasıyla onu baskı altında tutmak anlamına geliyordu."[683]

Rusya'da 'reformcular'ın ihalelerine girmeden edemediği bu dönemde yaratılan zenginlikler muazzam büyüklükteydi. Gerçekten de, dünyanın herhangi bir yerinde bu güne kadar elde edilenden çok daha büyüktü; Rusya'daki durum, saf inancın dışında temel ilkeleri uyguladığını ileri süren parlak zekâlı serbest piyasa iktisatçısı olan teknokratın mitini ortaya koyuyordu. Başını alıp giden yolsuzluk ve ekonomik şok terapisinin el ele yürüdüğü Şili ve Çin'de olduğu gibi, Yeltsin'in Chicago Okulu'na mensup bakan ve bakan yardımcılarından birkaçı da büyük çaplı yolsuzluk skandalları nedeniyle koltuklarını kaybetmişlerdi.[684]

---

683) *Reform of the Czar.*

684) Bivens ve Bernstein, Chubais ve onun reform yaverlerinden (hepsi de Chubais'in USAID'den gördüğü fon himayesinden destek gören) dördünün, Unexim bank'tan (bu kişilerden kârlı özelleştirme ihaleleri kazanan belli başlı oligarşik şirketlerden biri) her biri 90 bin dolar olmak üzere avans kılıfı altında rüşvet aldıklarının ayyuka çıktığını bildirmektedirler. Benzer bir tartışma konusu da, Yeltsin yönetimi adına özelleştirme görevini üslenen ikinci kişi konumundaki Alfred Kokh'a, özelleştirme ihaleleri verdiği önde gelen oligarklardan biriyle bağlantılı olan bir şirket tarafından 100 bin dolar ödeme yapılmasıydı; bu paranın özelleştirilen şirketlerin verimliliği üzerine yazdığı bir kitapla ilgili olduğu ileri sürülüyordu. Sonuçta, apayrı olan kitap işiyle ilgili olarak hiç kimse hakkında dava açılmadı. Biven ve Bernstein, "The Russia You Never Met", s. 636; Vladimir Isachenkov, "Prosecutors Investigate Russia's Ex-Privatization Czar", Associated Press, 1 Ekim 1997.

Bir de, Harvard'ın Rusya Projesi'ne göre hareket eden, ülkenin özelleştirme ve ortak yatırım fonu piyasasını düzenleme görevini üstlenmiş kişiler vardı. Projeye başkanlık eden iki akademisyenin (Harvard iktisat profesörü Andrei Shleifer ve yardımcısı Jonathan Hay) yarattıkları piyasadan doğrudan kazanç sağladıkları ortaya çıkmıştı. Shleifer özelleştirme konusunda Gaidar ekibine önderlik eden bir danışman iken, eşi de Rusya'nın özelleştirilen mal varlıklarına ciddi bir şekilde yatırım yapıyordu. Harvard Hukuk Fakültesi mezunu olan otuz yaşındaki Hay, aynı zamanda, Harvard'ın USAID sözleşmesinin doğrudan ihlali anlamına gelen, Rusya'nın özelleştirilen petrol hisselerine kişisel yatırımlar yapmıştı. Bunun yanında Hay, Rus hükümetinin yeni bir ortak yatırım fonu piyasası kurmasına yardımcı olurken, daha sonra karısı olacak kız arkadaşı da, Rusya'da ortak bir yatırım fonu şirketi açmak için ilk lisansını almaktaydı; kurulan bu şirket başlangıçta ABD yönetiminin finansman sağladığı Harvard ofisinin dışından yönetiliyordu. (Teknik olarak, Rusya Projesi'ne ev sahipliği yapan Harvard Uluslararası Gelişim Enstitüsü'nün başında bulunan Sachs bu dönemde Shleifer ve Hay'in patronuydu. Ancak, Sachs artık Rusya masasında çalışmıyor ve kesinlikle tartışmalı ihalelerin hiçbirine dahil olmuyordu.)[685]

Bu karmaşık ilişkilere ışık tutulduğunda, ABD adalet bakanlığı, Shleifer ve Hay'in iş ilişkilerinin, yüksek düzeyde görev yapıyor olmalarından kişisel kazanç elde etmeyeceklerine dair imzaladıkları sözleşmeyi ihlal ettikleri gerekçesiyle Harvard'a dava açtı. Yedi yıl süren bir araştırma ve hukuk mücadelesi sonucunda Boston'daki Bölge Mahkemesi, Harvard'ın sözleşmesini ihlal ettiğini, iki akademisyenin "Amerika Birleşik Devletleri'ni dolandırmak için gizli anlaşmalar yaptığını" ve "Sheleifer'in çok açık şekilde kişisel ilişkilere girdiğini, babası ve kız arkadaşı vasıtasıyla 400 bin dolar parayı aklama girişiminde bulunduğu"nu ortaya çıkardı.[686] Harvard, Enstitü'nün tarihindeki en büyük miktar

685) McClintick, "How Harvard Lost Russia".
686) U.S. District Court, District of Massachusetts, "United States of America, Plaintiff, v. President and Fellows of Harvard College, Andrei Shleifer and Jonathan Hay, Defendants: Civil Action No: 00-11977-DPW", *Memorandum and Order*, 28 Haziran 2004; McClintick, "How Harvard Lost Russia".

olan 26,5 milyon dolarlık ödeme yaptı. Hiçbir sorumluluk kabul etmemekle birlikte, kendi paralarından Shleifer 2 milyon, Hay de 1 ila 2 milyon dolar arasında ödeme yapmayı kabul ettiler.*[687]

Belki de, Rusya deneyi göz önüne alındığında, bu 'şahsi çıkar' kaçınılmazdı. O zamanlar Rusya'da çalışan en etkili Batılı iktisatçılardan biri olan Anders Aslund, "kapitalizmin mucizevi teşvik ve cazibeleri az çok başarıya ulaşacağı için şok terapisinin işe yarayacağı"nı savunuyordu.[688] Rusya'yı yeniden inşa etmenin motoru hırs olduğundan, gayet doğal olarak Yeltsin'in adamları ve ailesi gibi Harvardlı erkeklerle eşleri de, kendi çılgınlıklarına kapılarak, örneğe uygun hareket etmişlerdi.

Bu durum serbest piyasa ideologlarıyla ilgili rahatsız edici ve önemli bir soruyu işaret etmektedir: Bu insanlar, sık sık ileri sürüldüğü gibi, serbest piyasaların geri kalmışlığa çözüm olacağı inancı ve ideolojisini 'gerçekten paylaşan kimseler' midir, ya da düşünceler ve teoriler sıklıkla, insanların hâlâ fedakârlık duygusundan söz ederken, dizginlerinden boşanmış bir hırsla hareket etmelerine izin veren akla uygun bir araç olarak mı işlev görmektedirler? Elbette bütün ideolojiler ayartılmaya müsaittir (Rusya'nın aparatçiklerinin komünist dönemde çok sayıda örneğini gösterdiği gibi, onlar da kendi müthiş ayrıcalıklarından yararlanıyorlardı) ve kesinlikle dürüst olan neo-liberaller de vardır. Fakat Chicago Okulu'nun iktisatçıları yolsuzluğa özellikle kapı açar görünmektedirler. Bu profili ve hırsı, bir toplum adına en muhtemel yararları büyük ölçüde sağlamanın yolu olarak kabul ederseniz, kişisel zenginlik yönündeki davranışları, zenginlik sağlayan ve ekonomik gelişmeyi hızlandıran kapitalizmin muhteşem yaratıcılık kazanına bir katkı şeklinde meşrulaştırırsınız; sadece kendiniz ve meslektaşlarınız için olsa bile.

Aynı doğrultuda, George Soros'un Doğu Avrupa'daki hayırseverlik adına yürüttüğü faaliyetler (Sachs'ın bölgeye yaptığı ziya-

---

*) Ne yazık ki bu para yozlaşmış özelleştirme sürecinin gerçek mağdurları olan Rus halkına değil, tekrar ABD yönetimine gitti (aynı şekilde Irak'taki ABD müteahhitlerine karşı açılan 'yolsuzluk ifşası' davaları da, ABD yönetimiyle Amerikan şirketleri arasında çözüme bağlandı).

687) McClintick, "How Harvard Lost Russia."

688) Dan Josefsson, "The Art of Running a Country with a Little Professional Help from Sweden", ETC (Stockholm), İngilizce basım, 1999.

retlerin finansmanını sağlamak dahil) tartışma konusu olmaktan muaf değildir. Soros'un Doğu Bloku'ndaki demokratikleşme amacına bağlılığına kuşku yoktur, fakat onun da demokratikleşmeyle birlikte yürüyen bu tür bir ekonomik reformda çok kesin ekonomik çıkarları bulunmaktaydı. Ülkeler konvertibl para uygulamasına geçip sermaye denetimlerini kaldırırken ve devletin elinde bulunan şirketler blok olarak satışa sunulurken, Soros dünyanın en güçlü para tüccarı olarak büyük kazançlar elde etmeyi bekleyen potansiyel alıcılardan biri konumundaydı.

Soros'un (bir hayırsever olarak) açılmasına yardım ettiği piyasalardan doğrudan fayda sağlaması kusursuz bir şekilde yasal hale gelecekti, fakat bu sonuç özellikle iyi görülmüyordu. Bir kere o, şirketlerinin vakıflarının faaliyet gösterdiği ülkelerde yatırım yapmasını engelleyerek çıkar çatışması içerisinde yer alıyordu. Ancak, Rusya satışlara başladığı zaman Soros'un direnmesi mümkün değildi artık. Soros 1994'te politika değişikliğiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştı: Benim politikam da "bölgede piyasaların gerçekten gelişmesiyle birlikte değişikliğe uğradı. Fonlarımın ya da hissedarlarımın yatırım yapmalarına ya da o ülkelerin bu fonların bazılarından yararlanmalarına karşı çıkma hakkına ve böyle bir düşünceye sahip değilim". Örneğin, Soros 1994'te Rusya'nın özelleştirilen telefon sisteminin hisselerini satın almış (görüldüğü gibi, çok kötü bir yatırımdı) ve Polonya'daki büyük bir gıda şirketine sahip olmuştu.[689] Komünizmin ilk günlerinde George Soros, Sachs'ın çalışması nedeniyle, dönüşümü sağlayacak şok terapisi yaklaşımının arkasındaki temel itici güçlerden biriydi. 1990'ların sonlarında düşüncesini değiştirerek şok terapisinin önde gelen eleştiricilerinden birisi haline geldi ve vakıflarını özelleştirmelerin gerçekleştirilmesinden önce yolsuzluklara karşı önlemler alınması üzerine odaklanan STK'lara finansman sağlamaya yönlendirdi.

Bu yaklaşım Rusya'yı gazino kapitalizminden kurtarmak için çok geçti artık. Şok terapisi (yüksek düzeyde getirisi olan kısa vadeli spekülatif yatırımlar ve döviz ticareti aracılığıyla)

689) Ernest Beck, "Soros Begins Investing in Eastern Europe", *Wall Street Journal*, 1 Haziran 1994; Andrew Jack, Arkady Ostrovsky ve Charles Pretzlik, "Soros to Sell 'The Worst Investment of My Life'", *Financial Times* (Londra), 17 Mart 2004.

Rusya'yı sıcak para akınına uğratmıştı. Böylesine yoğun spekülasyon, 1991'de, yani Asya'daki mali kriz (13. Bölüm'ün konusu) yayılmaya başladığında Rusya'nın tamamen korunmasız kalması anlamına geliyordu. İstikrarsız ekonomisi kesin bir biçimde dağılmıştı. Kamuoyu Yeltsin'i suçluyordu ve Yeltsin'in benimsenme oranı tamamen savunulamaz bir noktaya, yüzde 6'ya düşmüştü.[690] Oligarkların gelecekle ilgili planları bir kez daha tehlikeye düşerken, ekonomik projeyi kurtarmak ve Rusya'ya gerçek demokrasinin gelmesi tehdidini önlemek için bir başka büyük şok kullanılacaktı.

Eylül 1999'da ülke bir dizi çok acımasız terör saldırısıyla karşılaştı: Gecenin bir yarısında, bir anda dört apartmanda birden bombalar patlatıldı, 300'e yakın insan öldü. Bütün gazetelere göre, 11 Eylül 2001 sonrasında Amerikalılara çok aşina gelen bir anlatımla, her mesele bütün işleri halletmenin tek yolu haline gelen güç kullanımıyla çözülüyordu. "Bildiğimiz türden bir korku türüydü bu," diye açıklıyor Rus gazeteci Yevgenia Albats. "Birdenbire, demokrasiyle, oligarklarla ilgili bütün bu tartışmalar ortaya çıkmıştı; hiçbir şey kendi evinizde ölme korkusuyla kıyaslanamazdı."[691]

'Hayvanlar'ı avlama işini üslenen kişi, kararlı ve kendini gizleyen bir kötü adam olan, Rusya'nın başbakanı Vladimir Putin'di.*[692] Putin, 1999 Eylül'ünün sonlarında, yani apartman bombalamalarının hemen ardından Çeçenistan'a hava saldırıları başlatarak sivil alanları bombaladı. Terörün bu yeni ışığında, pek çok Rus'un aklına birdenbire Putin'in on yedi yıllık bir KGB (komünist dönemin en korku verici sembolü) geçmişinin olduğu geldi. Yeltsin'in alkol tutkusu giderek onu işlevsiz hale getirirken, koruyucu Putin başkanlığa geçmek üzere çok sağlam

690) Brian Whitmore, "Latest Polls Showing Communists Ahead", *Moscow Times*, 8 Eylül 1999.

691) *Return of Czar.*

*) Rusya'nın yönetici sınıfının cüretkârca suç işleme eğilimleri dikkate alındığında, Rusların çoğunun Çeçenlerin apartmanlara bomba konmasıyla hiçbir ilgilerinin olmadığına ve bu eylemlerin Putin'i Yeltsin'in yerini almaya hazırlamak için tasarlanmış gizli bir operasyon olduğuna inanmaları şaşırtıcı gelmemektedir.

692) Helen Womack, "Terror Alert in Moscow as Third Bombing Kills 73", *Independent* (Londra), 14 Eylül 1999.

bir konumdaydı. 31 Aralık 1999'da Çeçenistan'a yönelik savaş sayesinde ciddi tartışmalara son verilmesiyle birlikte oligarklar, seçimlere gerek duyulmadan, yetkiyi Yeltsin'den Putin'e aktaran sessiz sedasız bir devir gerçekleştirdiler. Yeltsin iktidarı bırakmadan önce Pinochet'nin oyun metninden son bir sayfa açtı ve kendisi için yasal dokunulmazlık talebinde bulundu. Putin'in başkan olarak ilk işi, Yeltsin'i ceza soruşturmalarından koruyan bir yasayı imzalamak oldu; Yeltsin karşı karşıya bulunduğu büyük çaplı yolsuzluklar ve kendi denetiminde demokrasi yanlısı göstericilerin askerler tarafından katledilmesi suçlamaları nedeniyle yargılanamayacaktı.

Yeltsin tarihte güçlü bir yönetici olmaktan ziyade, bir yolsuzluk timsali olarak yer alıyordu. Ancak ekonomi politikaları ve onları korumak adına yürüttüğü savaş, 1970'lerin Şili'sinden itibaren istikrarlı bir şekilde artış gösteren, Chicago Okulu'nun verdiği mücadele sırasında ölenlerin sayısına önemli bir katkı sağlıyordu. Yeltsin'in Ekim darbesi sırasındaki kayıplara ek olarak, Çeçenistan savaşında yaklaşık 100 bin sivil öldü.[693] Yeltsin'in gerçekleştirdiği katliamlar düşük bir hızda seyrediyordu, fakat sayılar (ekonomik şok terapisinin 'tali hasar'ı) çok fazlaydı.

Büyük bir açlık, felaket ya da savaş olmadan, kısa bir süre içerisinde bu kadar kayıp olması kesinlikle mümkün değildi. 1998'e gelindiğinde Rus çiftçilerinin yüzde 80'inden fazlası iflas etmiş durumdaydı ve devletin elinde bulunan yaklaşık 7 bin fabrikanın kapanması sonucu yaygın bir işsizlik meydana gelmişti. 1989'da, yani şok terapisinden önce, Rusya Federasyonu'nda 2 milyon insan günde 4 dolardan daha az bir gelirle yoksulluk içinde yaşıyordu. Şok terapicileri 1990'ların ortalarında 'acı ilaç'larını vermeye başladıklarında, Dünya Bankası'mn verilerine göre 74 milyon Rus yoksulluk sınırının altında yaşıyordu. Bu da, Rusya'nın 'ekonomik reformlar'ının *sadece sekiz yılda 74 milyon insanın* fakirleşmesine yol açtığı anlamına geliyordu. 1996'ya gelindiğin-

693) Aslan Nurbiyev, "Last Bodies Cleared From Rebels' Secret Grozny Cemetery", Agence France-Presse, 6 Nisan 2006.

de, Rusların yüzde 25'i (neredeyse 37 milyon insan) 'korkunç' diye nitelendirilen bir yoksulluk koşullarındaydı.[694]

Bu dramatik dibe vuruşla birlikte, bütün hastalık aşırı bir yoksullukla el ele yürüdü. Hayat, komünist yönetimdeki kadar sefildi, kalabalık ve soğuk evlerde yaşanıyordu; fakat o zaman hiç değilse Rusların başlarını sokacak bir evi vardı; hükümet 2006'da, Rusya'da 715 bin evsiz çocuk bulunduğunu kabul ederken, UNICEF gerçek rakamın 3,5 milyon olduğunu ortaya koydu.[695]

Soğuk Savaş sırasında, alkol düşkünlüğünün yaygınlaşması Batı'da daima, komünist yönetimdeki hayatın Rusların günlerini geçirebilmek üzere büyük miktarlarda votkaya ihtiyaç duymalarını gerektirecek kadar kötü olduğunun kanıtı sayılıyordu. Ancak, Ruslar kapitalizmde eskiden aldıklarının iki katı alkol tüketiyorlar ve daha etkili ağrı kesicilere başvuruyorlardı. Rusya'nın uyuşturucu çarı Aleksandr Mikhailov, 1994'ten 2004 yılına kadar olan dönemde kullanıcıların sayısının yüzde 900 arttığını ve çoğu eroin bağımlısı olmak üzere 4 milyonun üstüne çıktığını söylemektedir. Uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması bir başka sessiz öldürücüye de katkıda bulunmaktadır: 1995'te 50 bin Rus HIV pozitifti ve sadece iki yıl içinde bu sayı ikiye katlanmıştı; Birleşmiş Milletler AIDS Ortak Programı'na göre, on yıl sonra Rus HIV pozitif kişilerin sayısı 1 milyonun üstüne çıkmıştı.[696]

---

694) Sabrina Tavernise, "Farms as Business in Russia", *New York Times*, 6 Kasım 2001; Josefsson, "The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden"; basın toplantısı, James Wolfensohn, President of the World Bank, "IMF Spring Meeting" (Washington, DC: World Bank, 1998), 22 Nisan 1999; Branko Milanovic, *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy* (Washington, DC: Dünya Bankası, 1998), s. 68; Working Centre for Economic Reform, Government of the Russian Federation, *Russian Economic Trends 5*, No: 1 (1996), s. 56-57, akt. Bertram Silverman ve Murray Yanowitch, *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2000), s. 47.

695) 715 bin istatistik rakamı Rusya'nın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan gelmektedir. "Russia Has More Than 715,000 Homeless Children – Health Minister", RIA Novosti haber ajansı, 23 Şubat 2006; Carel De Roy, UNICEF, *Children in the Russian Federation*, 16 Kasım 2004, s. 5, www.unicef.org.

696) 1987'de Rusya'da kişi başına alkol tüketimi, 3.9 litreydi. 2003'te bu miktar 8.87 litreye ulaştı. Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi, "3050 Pure Alcohol Consumption, Litres Per Capita, 1987, 2003", European Health for Data Base (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; "In Sad Tally Russia Counts More Than 4 Million Addicts", *Pravda* (Moskova), 20 Şubat 2004; UNAIDS, "Annex 1: Russian Federation", *2006 Global Report on the AIDS Epidemic*, Mayıs 2006, s. 437, www.unaids.org; Natalya Katsap'la yapılan röportaj, Manager, Media Partnerships, Transatlantic Partners Against AIDS, Haziran 2006.

Bunlar yavaş ölümlerdi, fakat hızlı seyredenler de vardı. 1992'de şok terapisi uygulanmaya başlar başlamaz Rusya'nın zaten yüksek olan intihar oranı daha da yükselmeye başladı; Yeltsin'in 'reformlar'ının zirveye ulaştığı 1994'te intihar oranı, sekiz yıl önceki rakamın neredeyse iki katına ulaştı. Ayrıca Ruslar sık sık birbirlerini de öldürmeye başlamışlardı: 1994'te şiddete dayalı suçların oranı dört kattan fazla artacaktı.[697]

Moskovalı bir akademisyen olan Vladimir Gusev, 2006'daki bir demokrasi gösterisinde, "Suç yılları olan son on beş yılın ülkemiz ve onun üzerinde yaşayan insanlara getirdiği nedir?" diye soruyordu. "Suç kapitalizminin bu yıllarında nüfusumuzun yüzde 10'u öldürüldü." Rusya'nın nüfusu gerçekten de dramatik bir düşüş göstermekte; ülke yılda yaklaşık 700 bin insanını kaybetmektedir. Şok terapisinin ilk yılı olan 1992 ile 2006 arasında Rusya'nın nüfusu 6,6 milyon azalmıştır.[698] Muhalif Chicago iktisatçısı André Gunder Frank otuz yıl önce, Milton Friedman'a, onu 'ekonomik soykırım' yapmakla suçlayan bir mektup yazmıştı. Pek çok Rus bugün kendi yurttaşlarının yavaş yavaş kaybedilmesini benzer terimlerle anlatmaktadır.

Bu planlı sefalet, elit bir kesimin edindiği zenginlik Moskova'da -bir avuç petrol emirliği dışında dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir şekilde- bayrak gibi dalgalanmaya devam ettiğinden çok fazla grotesk bir hal almış durumdadır. Bugün Rusya'daki zenginlik öylesine katmanlaşmıştır ki, zenginlerle yoksullar sadece farklı ülkelerde değil, farklı yüzyıllarda da yaşadıkları görüntüsü vermektedirler. Bir zamanların Moskovası çok hızlı bir şekilde yirmi birinci yüzyılın çağ ötesi bir günah şehrine dönüştürülmüştür; oligarklar birinci sınıf paralı askerlerle korunan siyah Mercedes'lerde konvoy halinde dolaşmakta ve

697) Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi, "1780 SDR, Suicide and Self-Inflicted Injury, All Ages Per 1000000, 1986- 1994", European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; 1986'da adam öldürme ve kasti yaralama oranı 100,000 kişide 7.3'tü; 1994'te bu oran 32.9'a ulaştı; 2004'te 25.2'ye düştü. Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi, "1793 SDR, Homicide and International Injury, All Ages Per 100,000, 1986-2004", European Health for All Database.

698) Nikitin, "91 Foes Linked by Anger and Regret"; Stephen F. Cohen, "The New American Cold War", *The Nation*, 10 Temmuz 2006; Central Intelligence Agency, "Russia", *World Factbook 1992* (Washinton, DC: CIA, 1992), s. 287; Central Intelligence Agency, "Russia", *World Factbook 2007*, www.cia.gov.

Batılı para yöneticileri gündüzleri açık yatırım kuralları, geceleriyse ikram edilen fahişeler tarafından ayartılmaktadırlar. Başka bir zaman dilimindeki geleceğe ilişkin umutları sorulan on yedi yaşındaki taşralı bir kız şöyle cevap veriyordu: "Burada oturup mum ışığında okurken yirmi birinci yüzyıldan söz etmek çok zor. Önemli olan yirmi birinci yüzyıl değil. Buradaki on dokuzuncu yüz yıl önemli."[699]

Rusya gibi bir ülkenin bu şekilde yağmalanması aşırı derecede terör olaylarını (Parlamento'nun ateşe verilmesinden Çeçenistan'ın işgaline kadar) gerekli kılmaktaydı. "Yoksulluğu ve suçu besleyen politika," diye yazıyor Yeltsin'in asıl (ve önemsenmeyen) ekonomi danışmanlarından bir olan Georgi Arbatov, "... ancak demokrasi baskı altına alındığı zaman ayakta kalabilir."[700] Tıpkı Güney Koni'de, sıkıyönetim koşullarının hüküm sürdüğü Bolivya'da, Tiananmen katliamı sırasındaki Çin'de olduğu gibi. Yine tıpkı Irak'ta yaşanacağı gibi.

ŞÜPHE DOĞDUĞUNDA, SUÇU YOLSUZLUĞA AT!

Rusya'da şok terapisinin uygulandığı dönem üzerine Batı'da çıkan haberler okunduğunda, o zamanki tartışmaların on yılı aşkın bir zaman sonra ortaya çıkan Irak'la ilgili benzer tartışmalarla ne kadar benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Avrupa Birliği, G7 ve IMF'ten hiç söz etmeye bile gerek duymadan, Clinton ve Baba Bush yönetimlerinin Rusya'daki açık amacı, önceden var olan devleti ortadan kaldırmak ve böylelikle kapitalist tarzda çılgınlığı beslemenin koşullarını yaratmaktı; sırası geldiğinde de canlanan bir serbest piyasa demokrasisinin (sadece okullu olmayan, aşırı derecede güven duyan Amerikalılarca yönetilen) marşına basılacaktı. Başka bir deyişle, bombaların patlamadığı bir Irak'tı yaratılmak istenen.

Rusya'da şok terapiye duyulan isteklilik zirveye ulaştığında bunun amigoluğunu yapanlar, ulusal bir yeniden doğuşun koşul-

699) Colin McMahon, "Shortages Leave Russia's East Out in the Cold", *Chicago Tribune*, 19 Kasım 1998.
700) Georgi Arbatov, "Origins and Consequences of 'Shock Therapy'", ed. Klein ve Pomer, *The New Russia*, s. 177.

larının ancak bütün kurumların topyekûn ortadan kaldırılmasıyla yaratılacağına kesinlikle inanmaktaydılar (Bağdat'ta tekrarlanan 'boş levha' yaratma rüyası). "Rusya'nın kurumsal yapılarının geriye hiçbir şey kalmayıncaya kadar parçalanması," diye yazıyordu Harvard tarihçisi Richard Pipes, "arzulanan bir şeydir".[701] Columbia Üniversitesi iktisatçısı Ericson da 1995'te şöyle yazıyordu: "Bir reformun tarihsel olarak benzeri görülmedik bir ölçüde yıkıcı olması gerekir. Ekonomik kurumlarının tamamı, sosyal ve siyasal kurumlarının çoğu dahil olmak üzere bütün bir dünyanın terk edilmesi ve fiziksel üretim, sermaye ve teknoloji yapısına son verilmesi gerekir."[702]

Bir başka Irak paralelliği: Yeltsin'in demokrasi benzeri bir sisteme nasıl açıkça meydan okuduğunun hiç önemi yoktu, onun kuralları Batı'da hâlâ 'demokrasiye geçiş'in parçası olarak nitelendiriliyordu; bu ancak, Putin oligarkların yasadışı faaliyetlerine balta vurmaya başladığı zaman değişecek bir anlatımdı. Yine aynı şekilde, Bush yönetimi Irak'ı daima, başını alıp giden işkence, hiçbir kontrole tabi olmayan ölüm timleri ve basma uygulanan yaygın sansür karşısında bile, özgürlük yolunda yürüyen bir ülke olarak gösteriyordu. Rusya'nın ekonomik programı daima (yıkım son sürat devam ederken ve hatta ABD'li müteahhitlerin altyapıyı harabe halinde bırakıp kaçmasından sonra bile, Irak'ın devamlı olarak 'yeniden inşa' süreci içinde olması gibi) 'reform' olarak nitelendirilmekteydi. Tıpkı Irak işgalini eleştirenlerin yıllardır Saddam Hüseyin dönemindeki hayatın daha iyi olduğunu düşündükleri şeklinde suçlamalarla karşılaşmaları gibi, Rusya'da 1990'ların ortalarında 'reformcular'ın aklını sorgulama cesareti gösterenler de Stalin'e özlem duydukları iddiasıyla küçümseniyordu.

Artık Rusya'nın şok terapi programının başarısızlığını gizlemek mümkün olmayınca, sıra, Rusya'nın 'yozlaşma kültürü'ne ve uzun bir otoriteryanizm kültürüne sahip olması nedeniyle gerçek bir demokrasiye 'hazır olmadığı' şeklindeki spekülasyonlara gelmişti. Washington'ın düşünce kuruluşlarındaki iktisatçıla-

701) Richard Pipes, "Russia's Chance", *Commentary 93*, No: 3 (Mart 1992), s. 30.
702) Richard E. Ericson, "The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the System and Implications for Reform", *Journal of Economic Perspectives 5*, No: 4 (Sonbahar 1991), s. 25.

rı, Rusya'da yaratılmasına yardımcı oldukları Frankenştayn ekonomisini tanımayıp, 'mafya kapitalizmi' diyerek alay ediyorlardı (yeni sistem Rus karakterine özgü bir oluşum olarak görülüyordu). *The Atlantic Monthly* 2001'de bir büro çalışanından alıntı yaparak, "Rusya'ya hiçbir zaman iyilik gelmeyecektir" başlığıyla haber yapmıştı. *Los Angeles Times*'dan gazeteci ve romancı Richard Lourie şöyle söylüyordu: "Bu kadar belalı bir ulus olan Ruslar oy vermek ve para kazanmak gibi mantıklı ve sıradan bir işe giriştiklerinde her şeyi berbat ediyorlar."[703] İktisatçı Anres Aslund, 'kapitalist cazibeler'in tek başına Rusya'yı dönüşüme uğratabileceğini, hırs gücünün ülkenin yeniden inşasına ivme kazandıracağını ileri sürüyordu. Birkaç yıl sonra da nerede yanlış yapıldı diye sorup, sanki yozlaşma coşkulu bir şekilde övgüler düzdüğü 'kapitalizmin cazibeleri' dediği sınırsız ifadeden başka bir şeymiş gibi, "yozlaşma, yozlaşma ve yozlaşma" şeklinde cevap veriyordu.[704]

Saddam'ın çirkin mirası, komünizmin ve çarlığın mirasına konan 'radikal İslam' patolojileriyle birlikte, Irak'ta yeniden yapılandırmaya harcanarak kaybedilen milyarlarca dolara açıklık getirmek için, on yıl sonra sessiz sinemanın tamamı yeniden oynanacaktı. Irak'ta, Iraklıların namluların ucuyla getirilen 'özgürlük' hediyesini kabul etme konusunda gösterdikleri çok açık yetersizliğe duyulan ABD öfkesi artıyordu; ayrıca Irak'taki bu öfke sadece 'nankör' Iraklılarla ilgili nahoş köşe yazılarında görülmekle kalmıyor, ABD ve İngiliz askerlerince Iraklı sivillerin bedenlerine de boşaltılıyordu.

Bu suçlayıcı Rusya manzarasının gerçek problemi, geçmişteki son otuz yılın en güçlü siyasal trendi olan, tamamen serbest bırakılmış serbest piyasalar için verilen mücadelenin gerçek yüzüyle ilgili bilgi verecek ciddi bir sorgulamasının önüne geçmesidir. Oligarkların yozlaşmasından hâlâ, değerli serbest piyasa reformlarını başka bir şekilde etkileyen yabancı bir güç olarak söz edilmektedir. Oysa yozlaşma, Rusya'nın serbest piyasa reformları-

703) Tayler, "Russia Is Finished"; Richard Lourie, "Shock of Calamity", *Los Angeles Times*, 21 Mart 1999.
704) Josefsson, "The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help From Sweden".

na yapılmış dışarıdan bir müdahale değildi: Çabuk ve kirli işler Batılı güçlerce, ekonominin marşına basmanın en süratli yolu olarak her aşamada etkin bir şekilde teşvik ediliyordu. Ulusal kurtuluşun hırsın devreye sokulması sayesinde gerçekleştirilmesi, Rusya'nın Chicago Boys'unun ve danışmanlarının, Rusya'nın kurumlarını ortadan kaldırma işini bitirdikten sonra yapmayı planladıkları en yakın tarihli şeydi.

Hem bu felaket getiren sonuçlar Rusya'ya özgü de değildi; Chicago Okulu deneyinin otuz yıllık tarihi, Şili'nin Piranaları'ndan Arjantin'in eş dost gözetilerek yapılan özelleştirmelerine, Rusya'nın oligarklarına, Enron'un enerji üçkâğıtçılığına, Irak'ın 'serbest dolandırıcılık bölgesi'ne kadar uzanan, güvenlik devletleriyle büyük şirketler arasındaki muazzam bir korporatist danışıklı dövüş ve yozlaşmadan ibaret bir tarihtir. Şok terapisinin ucu, (kanunsuzluğa rağmen değil, kesinlikle onun varlığı sayesinde) çok çabuk kazanılacak muazzam bir yararlar penceresine açılmaktadır. *Forbes* Rusya ve Orta Avrupa'yı 'yeni sınır' olarak tanımlarken, 1997'de bir Rus gazetesi, "Rusya Uluslararası Fon Spekülatörleri Açısından Bir Klondike Haline Geldi" manşetine yer veriyordu.[705] Kolonyal dönem terimleri bu tabloya tamamen uygun düşmekteydi.

Milton Friedman'ın 1950'lerde başlattığı hareket en iyi şekilde, çokuluslu sermayenin yüksek kazançlara yeniden kavuşma girişimi, bugünün neo-liberallerinin entelektüel atası Adam Smith'in hayranlık duyduğu yasaların geçerli olmadığı sınır (fakat zıt anlamda) şeklinde anlaşılmaktaydı. Bu hareket Smith'in, Batı yasalarının geçerli olmadığı (artık uygulanabilir bir seçenek değil) vahşi ve barbar uluslarına doğru yol almaktan ziyade, daha önceki kanunsuzluğu yeniden yaratmak için mevcut yasa ve düzenlemeleri sistemli biçimde tasfiye işine girişmektedir. Ve Smith'in sömürgecilerinin, ucuzluğu nedeniyle çorak topraklar olarak tanımladıkları bölgeleri ele geçirerek rekor düzeyde kârlar elde ettiği yerde, bugünün çokuluslu büyük şirketleri hükümet

705) Tatyana Koshkareva ve Rustam Narzikulow, *Nezavisimaya Gazeta* (Moskova), 31 Ekim 1997; Paul Klebnikov ve Carrie Shook, "Russia and Central Europe: The New Frontier", *Forbes*, 28 Temmuz 1997.

programlarını, kamu mallarını ve satılık olmayan her şeyi (postane, ulusal parklar, okullar, sosyal güvenlik, afet yardımı ve kamu tarafından yönetilen başka her şey) fethedilecek ve ele geçirilecek bir alan olarak görmektedirler.[706]

Devlet, Chicago Okulu ekonomisi altında bir kolonyal sınır işlevi görmektedir; büyük şirket fatihleri burada, öncellerinin And Dağları'nın altın ve gümüşünü eve taşırken gösterdikleri aynı acımasız kararlılık ve enerjiyle yağmalamaya girişmektedirler. Smith'in bereketli yeşil alanların Güney Amerika'nın pampaları ve Kanada'nın ovalarındaki kârlı çiftlik alanlarına dönüştürüldüğünü gördüğü yerde, Wall Street 'yeşil alan fırsatları'nı Şili'nin telefon sisteminde, Arjantin'in havayollarında, Rusya'nın petrol alanlarında, Bolivya'nın su sisteminde, Amerika Birleşik Devletleri'nin kamuya ait kanallarında, Polonya'nın fabrikalarında görüyordu; bunların tümü kamu zenginlikleriyle inşa edilmiş, verimsizlikleri nedeniyle satılmıştı.[707] Bir de, devletin hayat tarzlarına ve daha önce metaya dönüştürülmesi hayal bile edilemeyen doğal kaynaklara (yeryüzü atmosferindeki tohum, gen ve carbon) bir patent ve fiyat etiketi koymasıyla yaratılan hazineler vardır. Kamu alanında acımasız bir şekilde yeni kazanç alanları sınırları arayan Chicago Okulu iktisatçıları kolonyal çağdaki harita belirleyicilere benzemekte; Amazon'un ortasından geçen yeni suyolları bulmakta ve bir İnka tapınağının içinde saklı altınların yerini keşfetmektedirler.

Yozlaşma, kolonyal çağın altına hücum dönemlerinde olduğu gibi, bu çağdaş sınır bilgelerinin demirbaşını andırır daha çok. En önemli özelleştirme anlaşmaları daima ekonomik ve siyasal krizlerin gürültü patırtısı arasında imzalandığından, açık yasalar ve etkin düzenlemeler asla bulunmaz. Kaotik bir ortam vardır, fiyatlar esnektir ve tabii ki bunun yanında politikacılar da vardır. Otuz yıldır içinde yaşadığımız şey sınır kapitalizmidir ve bu sınır, bölgeyi devamlı olarak krizden krize sürüklemekte, yasalar peşine düşer düşmez de uzaklaşmaktadır.

---

706) Adam Smith, *The Wealth of Nations*, ed. Edwin Cannan (New York: Modern Library, 1937), s. 532.

707) Bu analiz nedeniyle David Harvey'e çok şey borçluyum. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005).

Dolayısıyla, uyarıcı bir hikâye işlevi görmenin çok uzağında olan Rusya'nın milyarder oligarklarının yükselişi, endüstrileşmiş bir devletin madenlerinin soyulmasının ne kadar kazançlı olduğunu tam olarak ortaya koymaktaydı; oysa Wall Street daha fazlasını istiyordu. Sovyetler Birliği'nin çökmesinin hemen ardından ABD Hazinesi ve IMF, kriz yaşayan diğer ülkelere yönelik çabuk özelleştirme talebi konusunda daha da katı bir tutum takındı. O güne değin görülen en dramatik örnek, Meksika ekonomisinin Tequila Krizi diye bilinen büyük bir çöküş yaşadığı sırada, yani Yeltsin'in darbesinden sonra 1994'te gelmişti: ABD'nin şirket kurtarma koşulları özelleştirmelerin yangından mal kaçırırcasına yapılmasını gerektiriyordu ve *Forbes*, sürecin yirmi üç yeni milyarder daha yarattığını duyuruyordu. "Buradan çıkarılacak ders çok açıktır: bir sonraki milyarderler patlamasının nerede gerçekleşeceğini kestirmek, piyasaların açıldığı ülkeler aramak." Bunun yanında, Meksika benzeri görülmedik bir şekilde yabancı mülkiyete de kapılarını açmıştı: 1990'da Meksika'daki bankalardan sadece bir tanesi yabancıların mülkiyetindeydi, ancak "2000 yılına gelindiğinde otuz bankadan yirmi dördü yabancıların elindeydi".[708] Çok açık bir şekilde Rusya'dan çıkarılan tek ders, zenginlik transferi yasal kısıtlamalar olmadan ne kadar hızlı ve çabuk gerçekleştirilirse, kazancın o kadar büyük olacağıydı.

Bunu anlayan kişilerden biri de, Bolivya'nın 1985'teki şok terapisi programı, evinin salonunda hazırlanan işadamı Gonzalo Sánchez de Lozada (Goni) idi. Goni 1990'ların ortalarında ülkenin başkanı olarak Bolivya'nın ulusal petrol şirketini, ulusal havayollarını, demiryollarını ve telefon şirketlerini satmıştı. En büyük ödülün yerel şirketlere verildiği Rusya'dan farklı olarak, Bolivya'nın yangından kurtarılan mallarının satışında kazançlı çıkanlar arasında şu şirketler vardı: Enron, Royal Dutch/Shell, Amoco Corp. Ve Citicorp –ve satışlar doğrudan yapılıyordu; yerel şirketlerle ortak olmaya gerek yoktu.[709] *The Wall Street Journal*, 1995'te La Paz'daki sahneyi Vahşi Batı şeklinde nitelendiriyordu: "Radisson Plaza Hotel AMR Corp's American Airlines,

708) Michael Schuman, "Billionaires in the Making", *Forbes*, 18 Temmuz 1994; Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 103.
709) "YPFB: Selling a National Symbol", *Institutional Investor*, 1 Mart 1997; Jonathan Friedland, "Money Transfer", *Wall Street Journal*, 15 Ağustos 1995.

MCI Communications Corp., Exxon Corp. Ve Salomon Brothers Inc. gibi büyük çaplı ABD şirketlerinin üst düzey yöneticileriyle dolup taşıyordu. Onlar Bolivyalılar tarafından, özelleştirilecek sektörlerin yönetilmesi için gerekli yasaları yeniden yazmak ve blokta yer alan şirketlere teklif vermek üzere davet edilmişlerdi." Başkan Sánchez de Lozada kendi şok terapisi yaklaşımını açıklarken, "Önemli olan, bu değişikliklerin geriye döndürülmesinin mümkün olmaması ve antikorlar harekete geçmeden yapılmasıydı," diyordu. Bolivya hükümeti bu 'antikorlar'ın harekete geçmediğinden kesinlikle emin olmak için, daha önce benzer koşullar altında yaptığı bir yolu izledi: Siyasal gösterileri yasaklayan ve sürece karşı çıkanların tamamının tutuklanması yetkisi veren bir başka uzun süreli 'sıkıyönetim' uygulaması getirdi.[710]

Bunlar aynı zamanda, Goldman Sachs'ın hazırladığı bir yatırım raporunda "Cesur Bir Yeni Dünya" diye selamlanan, Arjantin'in ünlü yozlaşmış özelleştirme olaylarının yaşandığı yıllardı. Çalışanların sesi olacağını vaat ederek iktidara gelen Peronist başkan Carlos Menem tam bir sirk göstericisi rolü oynayarak, önce tensikat yoluna gidip ardından petrol alanları, telefon sistemi, havayolları, trenler, havalimanı, otoyollar, su sistemi, bankalar, Buenos Aires Hayvanat Bahçesi ve en sonunda postane ve ulusal emeklilik planını sattı. Ülkenin zenginlikleri offshore bankalara kayarken, Arjantinli politikacıların hayat tarzları giderek daha çok savurgan bir hal aldı. Bir zamanlar deri ceketleri ve işçi sınıfına özgü favorileriyle tanınan Menem İtalyan malı takım elbiseler giymeye başlamıştı ve söylendiğine göre plastik cerrahi yaptırmak üzere seyahatlere çıkıyordu (yüzünde gözünde beliren şişkinlikleri 'arı sokması' diyerek açıklamaya çalışmaktaydı). Menem kadir kıymet bilen bir işadamının 'hediyesi' olan parlak kırmızı renkli Ferrari Testarossa'ya binmeye başlarken, özelleştirmeden sorumlu bakanı Maria Julia Alsogary de popüler bir magazin dergisine, çok güzel tasarlanmış bir kürk manto dışında hiçbir şey giymeden poz vermekteydi.[711]

---

710) Friedland, "Money Transfer".

711) Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the IMF, and the Bankrupting of Argentina* (New York: PublicAffairs, 2005), s. 24, 29; Nathaniel C. Nash, "Argentina's President, Praised Abroad, Finds Himself in Trouble at Home", *New York Times*, 8 Haziran 1991; Tod Robberson, "Argentine President's Exit Inspires Mixed Emotions", *Dallas Morning News*, 18 Ekim 1999.

Rusya'nın özelleştirmelerine gıptayla bakan ülkeler de Yeltsin'in darbesinin daha yumuşak bir versiyonunu ters yönde gerçekleştirdiler: İktidara barışçı bir şekilde seçimler sonucunda gelen hükümetler iktidarda kalabilmek ve reformlarını savunmak adına kendilerini giderek artan düzeyde vahşete başvurur olarak buldular. Arjantin'de zincirlerinden boşanmış neo-liberalizmin egemenliği, başkan Fernando de la Rúa ve onun maliye bakanı Domingo Cavallo'nun daha ileri düzeyde bir IMF reçetesi olan sert önlemleri hayata geçirmeye başladığı 19 Aralık 2001'de sona erdi. O gün insanlar sokaklara döküldüler ve de la Rúa gerekli olan her türlü araca başvurularak kalabalıkların dağıtılması için federal polise talimat verdi. De la Rúa bir helikoptere atlayıp kaçmak zorunda kaldı, fakat bunun öncesinde polis 21 protestocuyu öldürdü ve bu saldırılarda 1,350 kişi yaralandı.[712] Goni'nin iktidarda kaldığı son aylar ve günler daha da kanlı geçti. Gerçekleştirdiği özelleştirmeler Bolivya'da bir dizi savaşa yol açtı: Birincisi, fiyatları yüzde 300 yükselten Bechtel'in su sözleşmesine karşı su savaşı; ardından, çalışan yoksul kesime vergi getirerek bütçe kısıntısı gerçekleştirmeyi amaçlayan, IMF reçetesi olan plana karşı başlatılan 'vergi savaşı'; sonra, Goni'nin ABD'ye benzin ihraç etme planlarına karşı başlatılan 'benzin savaşları'. Sonunda Goni de ABD'de sürgün hayatı sürdürmek üzere başkanlık sarayını terk edip kaçmak zorunda kaldı, fakat bu kaçış, Rúa'nın durumunda olduğu gibi, pek çok insanın hayatını kaybetmesinden sonra gerçekleşti. Goni'nin orduya sokak gösterilerini dağıtma emri vermesinin ardından, askerler 70'e yakın kişiyi öldürdüler (bunların çoğu sokaktan geçerken olayları izleyen insanlardı) ve 400 kişiyi yaraladılar. 2007'nin başlarında Bolivya Anayasa Mahkemesi katliama yol açmak suçlamasıyla resmen Goni'nin iade edilmesini istedi.[713]

Arjantin ve Bolivya'da büyük çaplı özelleştirmeleri gerçekleştiren rejimler Washington'a, şok terapisinin darbelere ve baskı uygulamaya gerek duyulmadan, barışçı ve demokratik bir biçimde nasıl hayata geçirilebileceğinin bir örneğini sunuyorlardı.

712) Paul Brinkley-Rogers, "Chaos Reigns as President Flees Uprising", *Time*, 22 Aralık 2001.
713) Jean Friedman-Rudovsky, "Bolivia Calls Ex-President to Court", *Time*, 6 Şubat 2007.

Tabii bu yöntemlerin silahlara başvurarak işe koyulmadıkları doğru olmakla birlikte, her iki ülkede de aynı sonuca ulaşılmış olması çok önemlidir.

Güney Yarımküre'nin çoğunda neo-liberalizmden sık sık 'ikinci kolonyal yağmalama' şeklinde söz edilmektedir: İlk yağmalamada zenginler topraklarları yağmalıyorlardı, ikincisindeyse devleti soymaktadırlar. Bu kazanç elde etme çılgınlıklarının hepsinden sonra da şu vaatler gelmiştir: Bundan sonra bir ülkenin mal varlıkları satılmadan önce sıkı yasalar olacak ve bütün süreç keskin gözlü düzenlemeciler ve kusursuz bir etik anlayışa sahip incelemeciler tarafından izlenecektir. Bundan sonra, özelleştirmeler gerçekleştirilmeden önce 'kurumsal yapı' oluşturulacaktır (Rusya-sonrasının dilini kullanarak). Fakat elde edilen kazançlar offshore bankalara gittikten sonra yasa ve düzen talebinde bulunmak gerçekte, daha çok, yaptıkları anlaşmalarla toprakları ele geçirmeye kilitlenen Avrupalı koloniciler gibi, yapılan hırsızlığı meşrulaştırma şeklidir. Adam Smith'in anladığı şekliyle, 'sınırlar'daki yasasızlık sadece, ellerini ovuşturarak pişmanlık bildiren tövbekârın bir dahaki sefere iyi bir insan olacağı konusunda verdiği sözler şeklindeki oyununun bir parçasıdır.

12
KAPİTALİST HÜVİYET KÂĞIDI

RUSYA VE YENİ BOĞA PİYASASI ÇAĞI

"Siz kendinizi, mevcut toplumsal sistemin çerçevesi içinde akla dayalı bir deneyle, yaşadığımız koşulların olumsuz sonuçlarını gidermeye çalışan bütün ülkelerdeki insanların temsilcisi haline getirdiniz. Eğer bunda başarılı olamazsanız, dünya çapında bir rasyonel değişim ciddi önyargılarla karşılaşacak, ortodoksluk ve devrimin karşısında dikildiğini görecektir."

(John Maynard Keynes'in F.D. Roosevelt'e yazdığı bir mektuptan, 1933)[714]

Ekim 2006'da Jeffrey Sachs'ı ziyarete gittiğim gün, gücünü arada bir artıran, hafiften atıştıran bir yağmur yağıyordu New York City'ye. Bono's (Product) Red markasının tanıtımıyla ilgili büyük kampanyanın başladığı bir haftaydı ve şehir tam anlamıyla bu kampanyanın etkisi altındaydı. Bilboardlarda çarşaf çarşaf Red iPods ve Armani gözlükleri sergileniyordu. Otobüs duraklarının tamamında kırmızı renkli farklı elbiseler giymiş olan Steven Spielberg ya da Penelopoe Cruz posterleri vardı, şehirde bulunan

714) John Maynard Keynes, "From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed", *New York Times*, 31 Aralık 1933.

bütün Gap mağazaları kendilerini kampanyaya vermişlerdi ve Fifth Avenue'daki Apple mağazası pembeye çalan bir parlaklık yayıyordu. "Kısa ve kolsuz bir bluz dünyayı değiştirebilir mi?" diye soruyordu reklam afişlerinden biri. Kendimizden emin bir şekilde, evet, değiştirebilir diyorduk; çünkü elde edilen kazançlar AIDS'le mücadele için Küresel Fon'a gidecekti. "Sonuna kadar alışveriş edin!" diyordu Bono, birkaç gün önce televizyondaki Oprah programında yer alan bir reklamda alışveriş sırasında para harcanırken.[715]

O hafta gazetecilerin çoğu, yardım paralarını artırmanın bu yeni moda tarzı üzerine süperstar iktisatçının görüşlerini almaya çalıştığından ben araya girmekte hayli zorlanmıştım. Sonunda Bono, Sachs'a 'benim profesörüm' nitelemesinde bulundu ve Columbia Üniversitesi'nde (2002'de Harvard'dan ayrıldı) Sachs'ın ofisine girdiğim sırada beni iki kişinin fotoğrafı karşıladı. Bu büyüleyici yardımseverlik karşında kendimi biraz bozguncu gibi hissettim; çünkü ben profesörün en az önem verdiği konulardan biri hakkında, ona röportajlar sırasında gazetecilerle sorun yaşatan ve seminerlerdeki tartışmaların ortasında çıkıp gitmesine sebep olan bir konuda konuşmak istiyordum. Rusya ve orada yapılan yanlışlar üzerine konuşmak istiyordum.

Şok terapisinin ilk yılından itibaren Rusya'da bulunan Sachs küresel şok doktorluğundan, yoksullaşmış ülkelere yapılan yardımların daha da artırılması amacıyla başlatılan ve dünyanın en çok konuşulan kampanyalarından birine geçiş aşamasındaydı. Bu süreç, yıllardır onu, pek çok eski meslektaşı ve ortodoks iktisat çevrelerinde işbirliği yaptığı kimselerle çatışma haline getiren bir evreydi. Sachs'a kalırsa, değişen kendisi değildi; o her zaman için, ülkelerin cömertçe yardım ve borçların silinmesi yoluyla desteklenen piyasa temelli ekonomiler geliştirmesine yardım etmeye bağlı kalmıştı. Yıllardır bu hedeflerin IMF ve ABD Hazinesi'yle işbirliği içerisinde çalışarak gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunu keşfetmiş bulunuyordu. Fakat aynı zamanda, Rusya toprağına ayak bastığında tartışmanın gidişatının değiştiğini gözlemle-

715) Ashley M. Herer, "Oprah, Bono Promote Clothing Line, iPod", Associated Press, 13 Ekim 2006.

miş, kendisini şoka uğratan ve Washington'ın ekonomik kurulu düzeniyle daha çatışmalı duruma sokan resmi bir kayıtsızlık düzeyiyle karşı karşıya gelmişti.

Dikkatlice bakıldığında, Rusya'nın Chicago Okulu'nun sürdürdüğü mücadelenin evriminde yeni bir bölümün başlangıcına işaret ettiğinden kuşku duyulmamaktadır. 1970'lerle 1980'lerin ilk şok terapisi deneylerinde ABD Hazinesi'yle IMF'in en azından yüzeysel bir başarı sağlamaya yönelik arzuları vardı; bunun sebebi tam olarak, o deneylerin başka ülkelerin takip etmesi gereken modeller işlevi görmesi anlamına gelmesiydi. 1970'lerdeki Latin Amerika diktatörlükleri, sendikaları hedef alan saldırıları ve Şili'nin dünyanın en büyük bakır madenleri üzerindeki devlet denetiminin devam ettiği ve Arjantin cuntasının özelleştirmeler konusunda ağır davrandığı bir sırada, -Chicago Okulu ortodoksluğundan bu tür kopuşlara rağmen verilen- istikrarlı kredilerle açık sınırlar sağlamaları nedeniyle ödüllendiriliyorlardı. 1980'lerde şok terapisini benimseyen ilk demokrasi olan Bolivya'nın borçlarının bir bölümü silinmişti ve bu ülke (Goni'nin 1990'larda özelleştirmeye başlamasından çok önce) yeni yardımlar almıştı. Sachs şok terapisini uygulayan ilk Doğu Bloku ülkesi olan Polonya'da büyük çaplı krediler sağlama konusunda sorun yaşamamıştı; ancak, bir kez daha, asıl plan güçlü bir muhalefetle karşılaşınca büyük çaplı özelleştirmeler yavaşlayacak ve sendelemeye yüz tutacaktı.

Rusya'da durum farklıydı. 'Şokun aşırı, tedavinin yetersiz' olması yaygın bir düşünceydi. Batılı güçler, en acı verici 'reformlar'ı talep ederken tamamen katı bir tutum içerisindeydiler ve aynı zamanda, sırası geldiğinde teklif ettikleri yardımların miktarı konusunda çok cimriydiler. Hatta Pinochet bile şok terapisinin verdiği acıların etkisini en yoksul çocuklara yönelik gıda programları sayesinde azaltmıştı; Washington'daki borç veren kuruluşlar Yeltsin için aynı şeyi yapmanın bir mantığını göremiyor, bunun yerine ülkeyi Hobbescu bir kâbusun içine itiyorlardı.

Rusya'nın Sachs'la birlikte çalışırken hakkında hiç bitmeyen bir tartışmanın sürüyor olması kolay dayanılacak şey değildi. Ben de Sachs'ın kendisiyle yapacağım konuşmayı onun başlangıçtaki savunmacılığının ötesine götürmeyi umuyordum ("Ben haklıy-

dım, onlar baştan aşağı hatalıydı," demişti bana. Ardından da eklemişti: "Rusya'nın gidişatından ne kadar mutlu olduklarını Larry Summers'a sorun, bana sormayın; Bob Rubin'e sorun, Clinton'a sorun, Cheney'ye sorun"). Ayrıca onu gerçek ümitsizliğin ötesine çekmeyi istiyordum ("O zaman tamamen gereksiz olduğu kanıtlanan bir şeyi yapmaya çalışıyordum.") Daha iyi anlamak istediğim şey, Rusya'da neden bu kadar başarısız olduğu, Jeffry Sachs'm ünlü şansının Rusya özgülünde neden işe yaramadığıydı.

Sachs şimdi, Moskova'ya gelir gelmez bir şeyin çok farklı olduğunu anladığını söylüyor. "İlk andan itibaren bir felaket yaşanacağı duygusu vardı içimde. ... En başından itibaren öfke doluydum. Rusya birinci sınıf bir makro-ekonomik krizle, hayatımda gördüğüm en yoğun ve istikrarsız krizle yüz yüzeydi," diyordu. Gerçi ona kalırsa, çıkış yolu çok açıktı: "Çok hızlı işleyen temel piyasa güçlerine sahip olmak için" Polonya'ya önerdiği şok terapisi önlemleri; "artı daha çok yardım, vb. Barışçı ve demokratik bir geçişin sağlanabilmesi için yılda 30 milyar dolar gerekli olduğunu tahmin ediyordum; kabaca ikiye bölündüğünde, Rusya'ya 15 milyar dolar, cumhuriyetlere de 15 milyar dolar şeklinde."

Sachs'ın, sıra Polonya ve Rusya'da ortaya koyduğu sert önlemlere geldiğinde seçici bir hafızasının olduğu söylenebilir. Yaptığımız görüşme sırasında tekrar tekrar, süratli özelleştirme ve büyük çaplı kesintiler yapılması (kısaca, kendisinin bütün ülkenin mekanizmasına değil sadece parasal önlemlere atıfta bulunduğunu ileri sürerek, şimdi inkâr ettiği şok terapisi) yönündeki taleplerini gizlemeye çalışmaktaydı. Kendi rolünü hatırlama şekli, şok terapisinin çok az rol oynadığı ve kendisinin neredeyse sadece fon temin etmeye odaklandığıydı; Polonya için hazırladığı planın bir "istikrar fonu, borç iptali, kısa vadeli mali yardım, Batı Avrupa ekonomisiyle entegrasyon... olduğunu" söylüyordu Sachs. "Yeltsin'in ekibi de benden yardım istediklerinde kendilerine asıl olarak aynı şeyi önermiştim."*

*) John Cassidy'nin 2005 tarihli bir *New Yorker* yazısında belirttiği gibi, "bu gerçek, Sachs'ın hem Polonya hem de Rusya'da aşamalı değişim ve kurumsal yapı üzerine geniş kapsamlı sosyal mühendisliği benimsemesi şeklindedir. Feci sonuçlar doğuran özelleştirme politikası bunlara örnektir. Özelleştirmelerin çoğu 1994'ün sonunda, Sachs'ın Rusya'dan ayrılışından sonra gerçekleştirilmesine rağmen, ilk çerçeve 1992 ve 1993'te, yani Sachs hâlâ oradayken belirlenmişti".

Sachs'ın anlattıkları içinde kilit olay konusunda tartışılacak bir yan yoktu: Büyük miktarda yardım akışının sağlanması onun Rusya'ya yönelik planının temel direğiydi; ki Yeltsin'in bütün planı kabullenmesi açısından da teşvik edici unsur buydu. Bu görüşe dayanan Sachs, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Planı'na bağlı olarak, altyapısını ve endüstrisini yeniden inşa etmesi karşılığında Avrupa'ya ayırdığı paranın 12 milyar dolar (bugünün parasıyla 130 milyar dolar) olduğunu ve bu görüşün geniş ölçüde, Washington'ın en başarılı diplomatik atağını temsil ettiğini söylemekteydi.[716] Sachs'a göre, Marshall Planı, "bir ülke kargaşaya sürüklendiği zaman, oturup uygun biçimde kendiliğinden ayakları üzerinde durmasının beklenemeyeceği"ni göstermiştir. "Bana göre, Marshall Plam'mn en ilginç yanı ... makul bir para akışının [Avrupa'nın] ekonomik gelişimini sağlaması için nasıl bir temel yarattığıdır." Başlangıçta Sachs, tıpkı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya ve Japonya'ya karşı gerçek bir taahhütte bulunulması gibi, Washington'da Rusya'nın başarılı bir kapitalist ekonomiye dönüştürülmesi konusunda benzer bir siyasal iradenin sergilendiğine inanıyordu.

Sachs ABD Hazinesi ve IMF'den yeni bir Marshall Planı sağlayabileceğine inanıyordu ve bu inancı temelsiz değildi. *The New York Times* bu dönemde onu 'muhtemelen dünyanın en önemli iktisatçısı' diye nitelendirmekteydi.[717] Sachs Polonya hükümetine danışman olduğunda, "Beyaz Saray'da her gün 1 milyar dolar para temin ettiğini" hatırlıyordu. Ancak, Sachs bana şunu da söyledi: "Rusya için aynı şeyi önerdiğimde buna kesinlikle ilgi duymadılar. En ufak bir şekilde. IMF de bana gözlerini dikip deliymişim gibi bakıyordu."

Washington'da Yeltsin ve onun Chicago Boys'una hayranlık duyanların sayısı epeyce fazla olmasına rağmen, sözünü ettikleri türden yardımda bulunmaya istekli kimse yoktu. Bu da Sachs'ın Rusya'ya yönelik hüsranla sonuçlanan politikalar önermesi anla-

716) T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), 123; John Cassidy, "Always with Us", *The New Yorker*, 11 Nisan 2005.
717) Peter Passell, "Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 Haziran 1993.

mına geliyordu ve Sachs bir türlü pazarlığı sona erdiremiyordu. İşte Sachs'ın kendi kendini eleştirdiği bu dönemdi: "Benim en büyük kişisel hatam," diyordu Sachs, Rusya fiyaskosunun ortasında, "Başkan Boris Yeltsin'e, 'Merak etmeyin; yardım yolda,' demekti. Şuna yürekten inanıyordum ki, bu yardım çok önemliydi ve bunun Washington açısından da hayati önemi vardı; çünkü daha sonra görüldüğü gibi her şey ciddi anlamda ve kökten berbat olacaktı."[718] Fakat sorun sadece, IMF ve Hazine'nin Sachs'ı dinlememesi değil, Sachs'ın, onların sağlayacağı güvencelere sahip olmadan çok sert bir şekilde şok terapisine girişmesi, milyonlarca insana çok pahalıya mal olan bir kumar oynamasıydı.

Sachs'la ilgili soruya tekrar döndüğümde o, kendisinin gerçek başarısızlığının Washington'ın gerçek siyasal ruh halini okuyamamak olduğunu bir kez daha yineledi. George H.W. Bush döneminin dışişleri bakanı Lawrence Eagleburger'la bir tartışmasını anlattı: Eğer Rusya'nın daha fazla ekonomik kaosa sürüklenmesine izin verilirse, harekete geçen güçleri (açlık, yükselen milliyetçilik, hatta faşizm; gerçekte elinde kalan tek ürünü nükleer silahlar olan bir ülkede kesinlikle çok sakıncalı bir durum) hiç kimse kontrol edemezdi." "Analiziniz çok doğru olabilir, fakat bunlar gerçekleşmeyecek," diye cevap vermiş Eagleburger. Sonra da, Sachs'a sormuş: "Hangi yılda olduğumuzu biliyor musunuz?"

Yıl 1992'iydi, yani Bill Clinton'ın Baba Bush'u yenilgiye uğratmak üzere olduğu ABD seçimlerinin yapılacağı yıldı. Clinton'ın kampanyasının özü, Bush'un dışarıdaki şöhreti sürdürmek adına ülke içindeki ekonomik sıkıntıyı göz ardı ettiği şeklindeydi ("Akılsızca bu, oysa en önemli mesele ekonomidir"). Sachs, Rusya'nın ülke içindeki çekişmenin mağduru olduğuna inanıyordu. Zaten şimdi de başka bir gücün devrede olduğunu gördüğünü söylemektedir: Washington'ın iktidar simsarlarının çoğu hâlâ Soğuk Savaş'la mücadele etmektedirler. Onlar Rusya'nın ekonomik çöküşüne, ABD'nin üstünlüğünü sağlayan kesin bir zafer, jeopolitik bir zafer gözüyle bakıyorlardı. "Ben bu kafa yapısına sahip değilim," diyordu Sachs bana, her zaman yaptığı şekilde,

718) Jeffrey Sachs, "Life in the Economic Emergency Room", *The Political Economy of Policy Reform*, ed. John Williamson (Washington, DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1994), s. 516.

The Sopranos'un bir bölümünde yer alan bir Boy Scout gibi ses çıkararak. "Bana göre bu aynen şu demekti: 'Harika, bu iğrenç düzenin nihayet sonuna geldik. Şimdi, [Ruslara] gerçekten yardım etmeliyiz. Her şeyi oraya aktaralım.' Eminim, geçmişte politika planlayıcılarına çılgınca bir düşünce olarak görünüyordu bu."

Buna rağmen Sachs, bu dönemde Rusya'ya yönelik politikaya serbest piyasa ideolojisinin yön verdiği kanısında değildi. Daha çok, diyordu Sachs, her şey 'tam bir tembellik'le karakterize ediliyordu. Sachs, Rusya'ya yardım verilip verilmemesi ya da bu konunun piyasaya havale edilip edilmemesi konusundaki sıcak tartışmayla karşı karşıya kalmıştı. Oysa gördüğü, ilgili herkesin omuz silkip geçtiğiydi. Sachs, önemli kararların alınmasıyla ilgili ciddi araştırma ve tartışmaların olmamasının kendisini eğlendirdiğini söylüyordu. "Bana göre, çaba eksikliği başat bir şeydi. Hiç değilse iki günümüzü ayırıp şunu tartışalım; biz bunu kesinlikle yapmadık! 'Kolları sıvayalım, gelin şu sorunları çözelim, gerçekten neler olup bittiği konusunda oturup bir hesap çıkaralım' denerek sıkı bir işe soyunulduğunu hiç görmedim."

Sachs ateşli bir şekilde 'sıkı iş'ten söz ederken, Ivy League okullarından genç insanların kollu gömlekleriyle, kahve fincanları ve tomar tomar politika kâğıtlarıyla kuşatılmış kumanda masasının başına oturup faiz oranları ve buğday fiyatları üzerine hararetli tartışmalara giriştikleri New Deal, Büyük Toplum ve Marshall Planı günlerini hatırlatıyordu. Bu durum, Keynescilik'in parlak devrinde önde gelen politikacıların nasıl davrandıklarını ve Rusların yaşadığı felakete gösterilmesi gereken 'ciddiyet'in türünü çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu.

Rusya'nın Washington'da kolektif bir tembellik yarışına terk edilmesine atıfta bulunmak bir parça açıklayıcı olmaktadır. Belki de bu olayı anlamanın daha iyi bir yolu, makro-iktisatçıların benimsediği merceklerle (serbest piyasa koşullarında rekabetle) bakmaktan geçmektedir. Soğuk Savaş en civcivli zamanındayken ve Sovyetler Birliği sapasağlam ayaktayken, dünyanın dört bir yanındaki insanlar tüketmek istedikleri ideolojiyi (en azından teorik olarak) seçebiliyorlardı. Bu da, kapitalizmin tüketicileri kazanmak zorunda olduğu anlamına geliyordu; tam da

bu yüzden çeşitli teşvikler sunması gerekiyordu, iyi ürünlere ihtiyacı vardı. Keynescilik daima, kapitalizmin bu rekabet etme ihtiyacının bir ifadesi olmuştu. Başkan Roosevelt Yeni Düzen'i (New Deal) sadece Büyük Bunalım'ın yarattığı umutsuzluğa yönelmek için değil, regüle edilmemiş serbest piyasanın vahşi saldırısına maruz kalan ve farklı bir ekonomik model talep eden ABD yurttaşlarının oluşturduğu güçlü hareketi zayıflatmak amacıyla da ortaya koymuştu. Bazıları kökten farklı bir model istiyordu: 1932'deki başkanlık seçimlerinde 1 milyon Amerikalı, sosyalist ya da komünist adaylara oy vermişti. Ayrıca sayıları giderek artan Amerikalı, Amerikalıların 2,500 dolarlık yıllık gelir güvencesine kavuşması gerektiğine inanan solcu Louisiana senatörü Huey Long'a daha yakından ilgi göstermeye başlamıştı. Roosevelt New Deal'a neden daha fazla sosyal yardım eklediğini açıklarken, bunun gerekçesini, "Long'a gösterilen müthiş ilgiyi çalma"ya bağlamaktaydı.[719]

Amerikalı sanayiciler Roosvelt'in New Deal'ını bu bağlamda istemeye istemeye kabul etmişlerdi. Piyasanın sivri kenarlarının kamu sektöründeki işler vasıtasıyla ve kimsenin aç kalmayacağı güvencesi verilerek yumuşatılması gerekiyordu: Kapitalizmin geleceği tehlikedeydi. Soğuk Savaş sırasında hür dünyanın hiçbir ülkesi bu baskıdan muaf değildi. Gerçekte, yüzyıl ortası kapitalizminin ya da Sachs'ın 'normal' kapitalizm olarak adlandırdığı şeyin başarıları (işçilere yönelik korumalar, emeklik maaşı bağlanması, sağlık hizmetleri ve Kuzey Amerika'daki çok yoksul vatandaşlara devlet desteği), güçlü bir sol karşısında önemli tavizler verme gerekliliği şeklindeki aynı pragmatik ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı.

Marshall Planı bu ekonomik cephede mevzilenmiş nihai bir silahtı. Dolayısıyla Müttefik Devletler Almanya'yı tümden Sovyetler Birliği'ne kaptırma tehlikesinden ziyade ikiye bölme yönünde bir karar verirlerken, savaş sonrasında çok sayıda Alman sosyalizme kaydı. Batı'da ABD yönetimi Marshall Planı'nı, Ford ve Sears için hızlı ve yeni piyasalar yaratmak anlamına gelmeyen, daha

719) "Roosevelt Victor by 7,054,520 Votes", *New York Times*, 25 Aralık 1932; Raymond Moley, *After Seven Years* (New York: Harper and Brothers, 1939), s. 305.

çok, komünizmin cazibesini kaybetmesi durumunda başarılı olabilecek piyasa temelli bir sistem inşa etmek üzere kullanıyordu.

Bu da, dönemin her siyasal önleminin kesin bir şekilde kapitalist nitelik taşımaması demekti; devletin doğrudan iş yaratması, kamu sektörüne büyük çaplı yatırım yapılması ve Alman şirketlerine teşvikler sunulması gibi önlemlere ihtiyaç vardı. 1990'ların Rusya'sında ya da ABD işgali altındaki Irak'ta akla dahi gelmeyecek bir hareketle ABD yönetimi, savaştan örselenmiş Alman şirketleri durumlarını iyileştirmeden rekabete zorlanmasınlar diye, yabancı yatırıma moratoryum uygulayarak kendi şirketler sektörünü çileden çıkardılar. "O dönemde yabancı şirketlerin girişine izin veriliyor olması bir tür korsanlığı andırmaktaydı," diyordu bana, Marshall Planı'nın coşkuyla karşılanan tarihini yazan Carolyn Eisenberg. "Bugünle o zamanki arasındaki fark, ABD yönetiminin Almanya'ya sağılacak bir nakit ineği gözüyle bakmamasıydı."[720]

Bu yaklaşım, diyerek işaret ediyordu Eisenberg, fedakârlık yapmanın doğuşu değildi. "Sovyetler Birliği namlusuna mermi sürülmüş bir silah gibiydi. Köklü bir Alman solu vardı ve onların [Batı'nın] çabucak Alman halkının sadakatini kazanmaları gerekiyordu. Onlar gerçekten kendilerini Almanya'nın ruhunu kazanmak adına savaşıyor saymaktaydılar."

Eisenberg'in, Marshall Planı'nı yaratan ideolojiler savaşıyla ilgili yorumları -son zamanlarda dramatik biçimde artan Afrika'ya yardım harcamalarıyla ilgili övgüye değer çabaları dahil- Sachs'm çalışmasında sürekli varlığını koruyan bir kör noktayı göstermektedir. Çok nadir de olsa, kitlesel halk hareketlerinden bile söz edilmektedir. Sachs'a göre tarih yapmak tamamen elit bir iş, doğru politikalara doğru teknokratlar bulma meselesidir. Tıpkı şok terapisi programlarının La Paz ve Moskova'daki gizli saklı yerlerde hazırlanması gibi, Sovyet cumhuriyetleri için 30 milyar dolarlık bir yardım programı da, güya sadece Sachs'ın Washington'da sürdürdüğü sağduyulu argümanlarına dayalı olarak gerçekleştirilmişti. Oysa Eisenberg'in belirttiği gibi, asıl Marshall

720) Carolyn Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949* (New York: Cambridge University Press, 1996).

Planı fedakârlıktan ya da mantıklı gelen argümanlardan değil, halk ayaklanması korkusundan ileri geliyordu.

Sachs, Keynes'e hayranlık duymakta, fakat sonuçta Keynesciliği kendi ülkesinde mümkün kılan şeylerle (düzen bozukluğu, sahip oldukları giderek artan güçleri radikal çözümü ciddi bir tehdide dönüştüren ve sırası geldiğinde New Deal'ı kabul edilebilir bir uzlaşma şekli haline getiren sendikalarla sosyalistlerin militan talepleriyle) ilgili görmemektedir. Savunduğu düşünceleri benimseme konusunda isteksiz davranan hükümetler üzerindeki baskıda kitle hareketlerinin rolünün kabul edilmesiyle ilgili gönülsüzlük, ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Bir kere bu, Sachs'ın Rusya'da kendisine meydan okuyan en bariz siyasal gerçeği göremediği anlamına geliyordu: Sadece Rusya *nedeniyle* bir Marshall Planı tasarlanmış olduğundan dolayı, kesinlikle Rusya için bir Marshall Planı olmayacaktı. Yeltsin Sovyetler Birliği'ni dağıttığında, asıl planın gelişimini zorlayan 'namlusuna mermi sürülmüş silah' etkisiz hale getirilmiş oluyordu. Sovyetler Birliği'nin yokluğunda vahşi kapitalizm sadece Rusya'da değil, dünyanın dört bir köşesinde en vahşi şeklini almaya doğru büyük bir adım atma konusunda birdenbire serbestlik kazanmıştı. Sovyetler'in çöküşüyle birlikte serbest piyasa artık küresel bir tekele sahip olmuştu, bu da, sağladığı kusursuz dengeyle müdahalelerde bulunan 'çarpıtmalar'a artık gerek duyulmadığı anlamına geliyordu.

Polonyalılara ve Ruslara karşı bulunulan vaatler açısından gerçek bir trajediydi bu: Eğer şok terapisini takip ederlerse, birdenbire 'normal bir Avrupa ülkesi'nde gözlerini açacaklardı. O normal Avrupa ülkeleri (güçlü sosyal güvenlik yardımları, işçilere yönelik korumalar, güçlü sendikalar ve sosyalleşmiş sağlık hizmetlerine sahip ülkeler) komünizm ile kapitalizm arasında sağlanan bir uzlaşma olarak ortaya çıkmışlardı. Artık bir uzlaşmaya gerek yoktu; tıpkı Kanada, Avustralya ve ABD'de olduğu gibi bütün o ılımlılaştırıcı sosyal politikalar Batı Avrupa'da kuşatma altındaydı. Keza, bu politikalar Rusya'da uygulama aşamasında değildi ve Batılı fonlarca kesinlikle desteklenmiyordu.

Özünde bütün bu sınırlamalardan kurtulmanın yolu, Chicago Okulu iktisadıydı (başka bir söyleyişle neo-liberalizm, ya

da ABD'deki isimlendirilişiyle yeni-muhafazakârlık): Keynesci eklentilerinden sıyrılmış bir kapitalizmin dışında yeni bir şey değildi bu; tekelci aşamasında bulunan kapitalizm, kendi başına hareket eden bir sistem (artık tüketici olarak bizleri korumak için çalışmak zorunda olmayan, istediğinde anti-sosyal, anti-demokratik ve vahşi olabilen bir sistem). Komünizm bir tehdit olarak varlığını sürdürdükçe, centilmenlik anlaşması olan Keynescilik yaşamaya devam edecekti; fakat bu sistem zeminini kaybeder etmez, uzlaşmanın bütün izleri ortadan kaldırılabilecek, böylelikle Friedman'ın yarım yüzyıl önce başlattığı hareket onun pürist hedefini gerçekleştirme doğrultusunda yol alacaktı.

Bu noktanın yansıttığı şey, Fukuyama'nın 1989'da Chicago Üniversitesi'nde verdiği konferanstaki dramatik 'tarihin sonu' duyurusunun gerçek anlamıydı: Fukuyama aslında dünyada başka düşünceler olmadığını ileri sürmüyordu; sadece komünizmin çöküşüyle birlikte, kafa kafaya rekabet edebilecek yeterli güce sahip başka düşüncelerin kalmadığına dikkat çekiyordu.

Dolayısıyla Sachs, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü otoriteryan yönetimden bir kurtuluş olarak görüp, kollarını sıvayarak yardıma girişmeye hazırlanırken, Chicago Okulu'ndan meslektaşları buna farklı türden bir kurtuluş (Keynescilikten ve Jeffrey Sachs gibi iyi niyetli fakat başarısız kimselere ait düşüncelerden nihai kurtuluş) gözüyle bakmaktaydılar. Bu ışıkta değerlendirildiğinde, sıra Rusya'ya geldiğinde Sachs'ı çileden çıkaran hiçbir şey yapmama tavrının sebeb, 'tam bir tembellik' değil, laissez-faire'in devreye girmiş olmasıydı: Bırakın gitsin, hiçbir şey yapmayın. Baba Bush'un savunma bakanı Dick Cheney'den hazine müsteşarı Lawrence Summers'a, IMF'teki Stanley Fischer'a kadar Rusya politikasından sorumlu bütün insanlar yardım etmek için parmaklarını bile oynatmamakla aslında kasıtlı bir tutum takınmış oluyorlardı: Piyasanın en kötü yolda ilerleyişine izin vererek katıksız Chicago Okulu ideolojisini uygulamaktaydılar: Bu ideolojinin uygulamadaki sonuçları Rusya'da, Şili'dekinden bile daha iyi görülebiliyordu; bu tablo, aynı oyuncuların çoğunun on yıl sonra Irak'ta yarattıkları, 'zengin ol ya da cehennemde debelenerek öl' mantığının ilk ortaya çıkışıydı.

13 Ocak 1993'te Washington D.C.'de yeni oyun kuralları uygulanmaktaydı. Beyaz Saray'dan arabayla yedi dakika, IMF ve Dünya Bankası'naysa ise taş atımı uzaklıkta bulunan Dupont Circle'daki Carnegie Konferans Merkezi'nin onuncu katında, sadece davetlilerin katıldığı küçük çaplı fakat önemli bir konferansla atılmıştı ilk adım. Hem Banka'nın hem Fon'un görevlerini şekillendirmesiyle tanınan güçlü iktisatçı John Williamson, bu olayı neo-liberal kabilenin tarihsel bir toplantısı şeklinde gerçekleştirdi. Chicago Okulu'nu dünyanın dört bir tarafına yayma kampanyasının en ön saflarında yer alan, etkileyici bir yıldız 'teknopol'ler heyeti katılmıştı bu toplantıya. Toplantıya katılanlar arasında İspanya, Brezilya ve Polonya'dan şimdiki ve eski maliye bakanları, Türkiye ve Peru'dan merkez bankası başkanları, Meksika başkanı adına genelkurmay başkanı ve eski Panama başkanı bulunuyordu. Bunların yanı sıra, Sachs'ın eski arkadaşı ve Polonya'da uygulanan şok terapisinin mimarı olan kahraman Leszek Balcerowicz ile neo-liberal yeniden yapılandırmayı kabul eden her ülkenin derin krizlere sürüklendiğini kanıtlayan bir iktisatçı olan, Harvardlı meslektaşı Doni Rodrik de toplantıda hazırdı. IMF'in gelecekteki tek genel müdür yardımcısı olan Anne Krueger de oradaydı ve José Piñera, Pinochet'nin en evangelik bakanı olmasına rağmen Şili'nin başkanlık seçimlerini izlediği için katılamasa da, toplantıya ayrıntılı şekilde kaleme alınmış bir tebliğ göndermişti. O zamanlar hâlâ Yeltsin'e danışmanlık sürdüren Sachs temel ilkeleri dile getiren bir konuşma yapmıştı.

Konferansa katılanlar bütün gün, gözde iktisatçıların, politikacıların seçmenlerin hoş karşılamadığı politikaları benimsemesini sağlama konusunda geliştirdikleri strateji hilelerini öğrenme çabası içine girdiler. Şok terapisi seçimlerden ne kadar zaman sonra başlatılacaktı? Beklenmeyen saldırıların ardından merkez sol partiler sağ kanatta yer alanlardan daha mı etkili olmaktadır? Halkı alıştırmak mı yoksa 'büyü politikaları'yla şaşırtmak mı daha iyidir? Konferans "Politika Reformunun Siyasal İktisadı" adını taşısa da (medyanın ilgisiz kalmasını engellemek için tasarlanmış görünen, çok akıllıca bulunmuş bir başlık), katılımcılardan biri

kurnaz şekilde, bu konunun aslında "Makyavelci iktisatla ilgili olduğu"nu söylüyordu.[721]

Sachs bütün bu konuşmaları birkaç saat boyunca dinlemiş ve yemekten sonra, gerçek bir Sachs'vari tarzda, "Ekonomi Acil Servisinde Hayat" başlıklı konuşmasını yapmak üzere kürsüye çıkmıştı.[722] Heyecanlı olduğu gözlerden kaçmıyordu. Orada bulunan kalabalık, idollerinden biri olan, şok terapisi meşalesini demokratik çağa taşıyan adamın yapacağı konuşmayı dinlemeye hazırdı. Fakat Sachs kendi kendini kutlayan bir ruh halinde görünmüyordu. Bunun yerine, daha sonra bana açıkladığı gibi, konuşmasını Rusya'da olup bitenlerin ciddiyetini bu güçlü kalabalığa anlatmaya çalışmak için kullanmakta kararlıydı.

Sachs dinleyicilerine, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'ya ve "Japonya'nın muhteşem başarısı açısından hayati bir öneme sahip olan" Japonya'ya yapılan yardımları hatırlattı. Heritage Foundation'ın (Friedmanizm'in merkezi) bir analistinden aldığı bir mektupla ilgili bir hikâye anlattı; bu analist, "Rusya'daki reformlara inancının tam olduğunu fakat yardımlar için aynı şeyi söyleyemeyeceğini bildiriyordu. Bu, serbest piyasa ideologlarının ortak görüşüdür; ben de onlardan birisiyim," diyordu Sachs. "Akla yatkın görünüyor, fakat yanlış bir görüş. Piyasalar kendi başlarına hareket edemezler; uluslararası yardım hayati bir öneme sahiptir." "Laissez-faire takıntısı Rusya'yı bir felakete sürüklemektedir," diye devam etmişti Sachs, "burada Rusya'daki reformcuların ne kadar yürekli, parlak zekâlı ve şanslı olduklarının hiç önemi yoktur, onlar bunu büyük çaplı dış yardımlar olmadan gerçekleştiremezler. ... Tarihsel bir fırsatı kaybetmekle yüz yüzeyiz."

Kuşkusuz, Sachs herkesten alkış aldı, fakat tepkiler ılımlıydı. Neden cömertçe yapılan sosyal harcamalara övgüler düzüyordu? Bu topluluk, yeni bir örneğini hayata geçirmek için değil, New Deal'ı tasfiye etmek üzere küresel çaplı bir mücadeleye girişmişti. Konferansın devam eden oturumlarında, Sachs'ın meydan okuyuşunu destekleyen bir tek katılımcı dahi ortaya çıkmadı ve birkaç kişi de doğrudan ona karşı görüş bildirdi.

721) *The Political Economy of Policy Reform*, s. 44.
722) Sachs, "Life in the Economic Emergency Room", s. 503-504, 513.

Sachs bana, bu konuşmayla yapmaya çalıştığı şeyin, "işin aciliyetiyle ilgili bir duygu uyandırmak üzere ... krizin gerçek durumunu yansıtmaya çalışmak olduğu"nu söyledi. "Washington'da politika yapan insanlar," diyor Sachs, sıklıkla "ekonomik kaosun ne olduğunu anlamazlar. Gelmekte olan kargaşayı anlamazlar." Sachs onların karşısına bir gerçeklikle çıkmak istiyor ve bunu şöyle açıklıyordu: "Başka felaketler yaşayıncaya kadar, Hitler iktidara gelinceye kadar, kendinizi iç savaşın içinde buluncaya ya da kitlesel açlık yahut her neyse, onunla karşı karşıya kalıncaya kadar her şeyin giderek kontrolden çıkığı bir dinamik de vardır. ... Yardım için acil önlemler almanız gerekir, çünkü istikrarlı olmayan durumlar kesinlikle, sadece bir normal denge sağlama yoluna değil, giderek artan bir istikrarsızlığa götüren yola da sahiptir."

Sachs'ın dinleyicilerine yeterince güven verebildiğini düşünemiyordum. Toplantıda hazır bulunan insanlar Milton Friedman'ın kriz teorisini çok iyi biliyorlardı ve çoğu bu teoriyi kendi ülkelerinde uygulamıştı. Onlar bir ekonomik çöküşün ne kadar tahrip edici ve geçici olduğunu biliyor, fakat Rusya'dan farklı bir ders çıkarıyorlardı: Acı verici ve desoryantosyona uğratıcı durum Yeltsin'i, devletin zenginliklerini çabucak elden çıkarmaya, dikkate değer derecede güzel bir sonuca zorlamaktaydı.

Bu durumda, pragmatik önceliklere geri dönen tartışmaları idare etmek, konferansın ev sahipliğini yapan John Williamson'a kalmıştı. Sachs bu olayda star gücüne sahip bir kimseydi, fakat topluluğun gerçek gurusu Williamson'dı. Yalın, gösterişsiz fakat heyecan verici olmakla birlikte siyasal bakımdan hatalı bir çizgide de olan 'Washington Konsensüsü' ifadesini bulan kişi Williamson'dı; belki de modern iktisadın en sık alıntı yapılan ve en ihtilaflı iki kelimesiydi bu ibare. Williamson, her biri kendisinin çarpıcı hipotezlerini sınamak üzere tasarlanmış olan kapalı kapılar ardındaki konferansları ve seminerleri kusursuz bir şekilde organize etmesiyle ünlüydü. Dolayısıyla, Ocak'taki konferansta gündemi zorlayan kişi oldu: İlk ve son kez defa 'kriz hipotezi' olarak adlandırdığı şeyi sınamak istiyordu.[723]

723) John Williamson, *Political Economy of Policy Reform*, s. 19-26.

Williamson konuşmasında, herhangi bir ülkeyi krizden kurtarma zorunluluğu konusunda uyarılarda bulunmadı; gerçekte, felakete yol açan olaylardan övgüyle söz etti. İzleyicilerine, ülkelerin sadece gerçekten acı çektikleri zaman, sadece şok terapisini kabul etmeye hazır hale gelecek derecede şok yaşadıkları zaman piyasanın acı ilacını içmeye razı olduklarını gösteren, tartışma götürmez kanıtlardan söz etti. "En kötü zamanlar temel ekonomik reformun gerekliliğini anlayanlar açısından en iyi fırsatları doğurmaktadır," diye açıklıyordu.[724]

Mali dünyanın bilinçaltlarını söze dökme konusunda eşsiz bir beceriye sahip olan Williamson, bu durumun bazı merak uyandıran sorulara yol açtığına da işaret etmekteydi:

> Reformla ilgili siyasal engeli aşmak için kasıtlı olarak bir kriz başlatmayı düşünmenin mantıklı olup olmadığı sorulacaktır. Örneğin, Brezilya'da zaman zaman, bu değişiklikleri kabul ettirmek üzere insanları korkutmak amacıyla hiper-enflasyonu körüklemenin çok faydalı olacağı önerilmiştir. ... Muhtemelen tarihsel öngörüye sahip olan hiç kimse 1930'ların ortalarında, yenilgilerinin ardından gelecek süper gelişmeden yarar sağlamak için Almanya ya da Japonya'nın savaşa girmesini savunamazdı. Fakat aynı işlevi gören daha küçük çaplı bir kriz olamaz mıydı? Gerçek bir krizin bedelini ödetmeden aynı olumlu işlevi görebilecek sahte bir kriz düşünmek mümkün müdür?[725]

Williamson'ın sözleri şok doktrinine doğru atılmış büyük bir adımı ortaya koymuştu. Büyük bir ticari zirve gerçekleştirmeye yetecek kadar maliye bakanları ve merkez bankası başkanlarıyla dolu bir odada, şok terapisini hayata geçirebilmek üzere etkin bir şekilde büyük kriz yaratma düşüncesi çok açıkça tartışılıyordu artık.

Fakat konferansa katılanlardan hiç değilse biri, yaptığı konuşmada kendisini bu ahlâkdışı düşüncelerden uzak tutmak zorunda hissedecekti. Sussex Üniversitesi'nden olan İngiliz bir iktisatçı, "Williamson'ın reformu tetiklemek amacıyla yapay kriz başlatma-

724) John Williamson ve Stephan Haggard, "The Political Conditions for Economic Reform", *The Political Economy of Policy Reform*, s. 565.
725) Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, s. 20.

nın iyi bir hareket olabileceği şeklindeki önerisi, herhalde sadece, tahrik ve şaka yapmak üzere tasarlanmış bir düşünce olarak okunabilir," diyordu.[726] Oysa Williamson'ın şaka yaptığını gösterir bir işaret yoktu. Bilakis, onun düşüncelerinin Washington ve ötesinde mali kararlar alınması sırasında en yüksek düzeyde uygulandığı konusunda sayısız kanıt ortaya serilebilirdi.

* * *

Williamson'ın D.C.'deki konferansından bir ay sonra biz, bunun o zamanlar küresel bir stratejinin parçası olduğunu çok az kişi anlasa da, ülkemizde yeni bir 'sahte kriz' coşkusunun belirtisiyle karşılaştık. Kanada Şubat 1993'te mali bir felaketin içindeydi ya da gazeteleri okuyan, televizyon izleyenler böyle olduğunu düşünüyorlardı. Ulusal çaplı yeni gazete *The Globe and Mail*'in birinci sayfadaki kocaman manşeti "Borç Krizi Geliyor" diye çığlık atıyordu. Büyük bir ulusal televizyon kanalı, "Ekonomistler önümüzdeki yıl, belki de iki yıl içinde maliye bakanı yardımcısı kabine toplantısında Kanada'nın kredisinin bittiğini açıklayacaktır. ... Hayatlarımız dramatik bir şekilde değişecek," şeklinde özel bir haber geçmişti.[727]

'Borç duvarı' ifadesi birdenbire lugatimize girivermişti. Bunun anlamı, hayat şimdi rahat ve huzur içinde görünse de, Kanada'nın bu ibarenin ifade ettiği şeyin çok ötesinde harcama yapmakta olduğu ve çok yakın zamanda Moody's and Standart and Poor's gibi güçlü Wall Street şirketlerinin ulusal kredi notumuzu sahip olduğumuz Üç A statüsü'nden aşağıda bir seviyeye düşüreceği şeklindeydi. Bu durum gerçekleştiği zaman küreselleşme ve serbest ticaretin yeni kurallarının serbest hale getirdiği hiper-mobil yatırımcılar, paralarını Kanada'dan çekip daha güvenli olan başka bir yere götüreceklerdi. Bize söylenen tek çözüm, işsizlik sigortası ve sağlık hizmetleri gibi programlara yapılan harcamalarda ciddi bir oranda kesintiye gidilmesiydi. İş yaratma vaadiyle

726) John Toye, *The Political Economy of Policy Reform*, s. 41.
727) Bruce Little, "Debt Crisis Looms, Study Warns", *Globe and Mail* (Toronto), 16 Şubat 1993; CTV'de Eric Malling tarafından sunulan *W5*'teki televizyon haberi. Linda McQuaig, *Shooting the Hippo: Death by Deficit and Other Canadian Myths* (Toronto: Penguin, 1955), s. 3.

seçilmesine rağmen, iktidardaki Liberal Parti'nin yaptığı da aynen buydu (Kanada'nın 'büyü politikası' versiyonu).

Bütçe açığı histerisinin zirveye ulaşmasından iki yıl sonra soruşturmacı gazeteci Linda McQuaig şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki, kriz duygusu, özellikle de C.D. Howe Enstitüsü ve (Friedman'ın aktif ve güçlü bir şekilde destek verdiği) Fraser Enstitüsü olmak üzere, Kanada'daki büyük bankalar ve şirketlerin finanse ettiği bir avuç düşünce kuruluşunca özenle körüklenmiş ve kullanılmıştır.[728] Kanada'nın bir bütçe açığı problemi vardı gerçi, fakat bunun sebebi işsizlik sigortası ve diğer sosyal programlara yapılan harcamalar değildi. Kanada İstatistik Kurumu'na göre bunun sebebi yüksek faiz oranlarıydı; Volker Şoku 1980'lerde gelişmekte olan dünyanın borçlarını şişirirken, faiz oranlarının yükselmesi borçları da patlama noktasına getirmişti. McQuaig, Moody's'in Wall Street'teki merkezine gidip Kanada'nın kredi notunu yayınlamakla görevli Baş Analist Vincent Truglia'yla görüşmüştü. Baş analist dikkate değer bir noktayı hatırlatmıştı ona: Kendisi Kanadalı şirket yöneticileri ve bankacıların sürekli baskısı altındaydı; Kanada'yı mükemmel, istikrarlı bir ülke olarak gördüğü için yapmayı kabul etmediği bir şeyi, ülkenin mali durumuyla ilgili olumsuz raporlar hazırlamasını istiyorlardı. "Ülke vatandaşlarının ülkesinin notunun (uygun bir zeminde) daha da düşürülmesini istediği tek ülkeyle karşı karşıya bulunuyorum. Hepsi de çok yüksek not verildiğini düşünüyorlar." Oysa daha alışık olduğu şey, düşük not verildiğini söyleyen ülke temsilcilerini dinlemekti. "Fakat Kanadalılar genelde, eğer bir fark aranacaksa, kendi ülkelerinin itibarını yabancılardan daha fazla düşürmektedirler."

Bu yüzden, Kanada'nın mali topluluğuna göre, 'bütçe açığı krizi' siyasal bir meydan savaşında hayati öneme sahip bir silahtı. Truglia'nm bu tuhaf çağrıları aldığı sırada, hükümetin sağlık hizmetleri ve eğitim gibi sosyal programlara yapılan harcamaları keserek vergi indirimine gitmesi doğrultusunda büyük bir kampanya başlatılmıştı. Bu programlar Kanadalıların büyük çoğunlu-

728) Bu paragraftaki bilgi McQuaig'ten gelmektedir: *Shooting the Hippo*, s. 18, 42-44, 117.

ğunca desteklendiğinden, kesintileri meşrulaştırmanın tek yolu, ulusal çapta bir ekonomik kriz (tam anlamıyla bir kriz) alternatifiydi. Moody's'in Kanada'ya mümkün olan en yüksek tahvil notunu (A++'ya eşit) vermesi kıyametvari bir ruh halini sürdürmeyi aşırı derecede zorlaştırıyordu.

Bu arada, gelen karışık mesajlar yatırımcıların kafasını iyice karıştırmaktaydı: Moody's Kanada konusunda iyimserdi, fakat Kanada basını ulusal mali durumu bir felaket şeklinde resmediyordu. Truglia, Kanada'dan gelen siyasallaşmış istatistiklerden bıkmış usanmıştı; bu durum onda kendi kaynağını tartışmaya açma duygusu uyandı. Truglia, Kanada'nın harcamalarının 'kontrol dışı olmadığı'nı açıkça ortaya koyan 'özel bir rapor' yayınlayarak olağanüstü bir adım attı, hatta sağcı düşünce kuruluşlarınca kurnazca ortaya konan bazı örtülü girişimleri hedef aldı. "Son zamanlarda yayınlanan bazı raporlar Kanada'nın mali borç pozisyonunu büyük ölçüde abartıyordu. Bir kısmı sayıları ikiye katlarken diğer bir kısmı da uygun düşmeyen uluslararası kıyaslamalar yapıyordu. ... Bu doğru olmayan ölçüler Kanada'nın borç problemlerinin ciddiyetiyle ilgili abartılı değerlendirmelerde rol oynayabiliyordu." Moody's'in özel raporuyla duyurulan haber, yaklaşan bir 'borç duvarı'nın söz konusu olmadığı şeklindeydi ve Kanada'nın iş çevreleri bundan memnun değildi. Truglia, raporu yayınladıklarında, "Kanada'nın çok büyük bir mali kurumdan ... bir Kanadalı beni telefonla arayarak bangır bangır bağırdı, avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Görülmüş şey değil bu."*[729]

Zamanla Kanadalılar öğrendiler ki, 'bütçe açığı krizi' büyük ölçüde şirketlerin finanse ettiği düşünce kuruluşlarınca manipüle edilmekteydi, önemsenecek bir mesele değildi; bütçe kesintileri zaten yapılmıştı ve yerleşik hale gelmişti. Doğrudan bir sonuç olarak, ülkedeki işsizlik sorunuyla ilgili sosyal programlar ciddi biçimde aşınmıştı ve peş peşe gelen çok sayıda ek bütçeye rağ-

*) Truglia'nın Wall Street'te ender bulunan bir kişi olduğunu belirtmek gerekir; zira tahvil ve kredi değerlendirmeleri sık sık siyasal baskıların etkisi altında yapılmakta ve 'piyasa reformları'nı hayata geçirmeye yönelik baskıyı artırmak için kullanılmaktadır.

729) *A.g.y.*, s. 44, 46.

men kesinlikle iyileştirme yoluna gidilmemişti. Bu kriz stratejisi bu dönemde tekrar tekrar kullanılıyordu. Eylül 1995'te Kanada basınına Ontario'nun eğitim bakanı John Snobelen hakkında bir video sızdırıldı; burada bakanın eğitim kesintileri ve başka hoşnutsuzluk yaratıcı reformlar öncesinde yetkililerle kapalı kapılar ardında bir toplantı yapabileceği duyuruluyor, gerekli panik ortamı 'anlatılamayacak kadar' korkunç bir tablo çizen bilgi sızdırma yöntemiyle yaratılıyordu. Truglia, 'faydalı bir kriz yaratmak' şeklinde nitelendirmişti bu dümeni.[730]

WASHİNGTON'DAKİ 'İSTATİSTİK SUİSTİMALİ'

1995'te en Batılı demokrasilerdeki siyasal söylem borç duvarları ve muazzam ekonomik çöküşle ilgili konuşmalarla dolup taşıyor ve Friedmancı düşünce kuruluşlarının daima çığlık atarak duyurdukları bir krizle birlikte, daha köklü kesintiler ve daha iddialı özelleştirmeler yapılması talep ediliyordu. Bununla birlikte, Washington'ın en güçlü mali kurumlarında, sadece medya vasıtasıyla bir kriz görüntüsü yaratmakla yetinilmesine istek duyulmuyor, tamamen gerçek krizler yaratmak doğrultusunda somut önlemler de alınması isteniyordu. Williamson'ın kriz 'körüklemek'le ilgili olarak yaptığı değerlendirmelerden iki yıl sonra Dünya Bankası'nın ekonomik gelişmeden sorumlu baş iktisatçısı Michael Bruno açıkça, bir kez daha medyanın dikkatini çekmeden aynı düşünceyi yineledi. Bruno'nun daha sonra Dünya Bankası tarafından yayınlanan, 1995'te Tunus'ta toplanan Uluslararası Ekonomi Birliği'nde yaptığı bir konuşmasında, 68 ülkeden 500 iktisatçıya, "yeterli büyüklükte bir krizin şok durumunu gerçekleştirebileceği, yoksa siyasetçilerin üretkenliği artırıcı reformlar konusunda isteksiz davranacakları şeklinde bir düşünce"yle ilgili konsensüsün giderek arttığı bilgisini vermekteydi."[731] Bruno Latin Amerika'yı sözümona faydalı derin krizlerin 'asıl örneği'

730) "How to Invent a Crisis in Education", *Globe and Mail* (Toronto), 15 Eylül 1995.
731) Sonraki iki paragraftaki bilgi Michael Bruno'dan alınmıştır: *Deep Crises and Reform: What Have We Learned?* (Washington, DC: World Bank, 1966), s. 4, 6, 13, 25. Vurgulamalar orijinalinde mevcuttur.

olarak gösteriyor ve özellikle de, "başkan Carlos Menem ile maliye bakanı Domingo Cavallo'nun köklü bir özelleştirme gerçekleştirmek için acil durum atmosferinden yararlanma" konusunda gayet iyi performans sergilediğini söylediği Arjantin'i gösteriyordu. Bruno dinleyicilerin gözden kaçırdığı bir noktadan söz ederek, "Çok önemli bir konuyu vurguladım: Derin krizlerin siyasal iktisadı, olumlu sonuçlar doğuran radikal reformlar gerçekleştirme eğilimi gösterir," diyordu.

Bu gerçekler ışığında Bruno, uluslararası ajansların Washington krizini hayata geçirmek için mevcut ekonomik krizlerden yararlanmakla kalmayıp, daha ileri adımlar yapmaya ihtiyaç duyduklarını ileri sürmekteydi: Bu krizleri daha da kötüleştirmek için yardımları ön alıcı bir şekilde kesme ihtiyacı duyuyorlardı. "Ters bir şok (hükümet gelirlerinde ya da dış transferlerde bir düşüş gibi) erteleme süresini kısaltığı [reformların benimsenmesinden önce] için refahı gerçekten *artırabilir*. 'Düzeltme sağlanmadan önce işlerin daha da kötüye gideceği' şeklindeki düşünce doğal olarak ortaya çıkar. ... Gerçekte, ciddi derecede bir enflasyon krizi bir ülkeyi daha az şiddetli krizlerle boğuşma durumundan daha iyi konuma sokabilir."

Bruno, ciddi bir ekonomik kriz yaratma ya da derinleştirmenin ürkütücü bir görünüm arz ettiğini (hükümet maaşları ödeyemeyecekti, kamuya ait altyapılar çürüyecekti), fakat bir Chicago taraftarı olan kendisinin dinleyicilerinden, bu yıkımı, yaratmanın ilk aşaması olarak kabullenmelerini istediğini itiraf ediyordu. "Aslında, krizler derinleşirken *hükümetler giderek çürümeye başlar,*" diyordu Bruno. "Bu gelişme olumlu bir sonuçtur; yani, reform zamanlarında yerleşik grupların gücü zayıflar; uzun vadeli çözümü kısa vadeli çıkarcılığa tercih eden bir liderin reform desteği kazanması mümkün olur."[732]

Chicago Okulu'nun kriz bağımlıları kesinlikle çok hızlı bir entelektüel yörüngeye girmişlerdi. Bunlar daha birkaç yıl önce, bir süper-enflasyon krizinin şok politikaları açısından gerekli olan şok koşullarının yaratabileceği konusunda spekülasyon yapı-

732) *A.g.y.*, s. 6. Vurgulamaları biz ekledik.

yorlardı. Şimdi, o zamanlar 178 ülkeden[733] gelen gelirlerle finansman sağlanan Dünya Bankası'nda baş iktisatçı ve mücadele veren ekonomileri yeniden inşa etme ve güçlendirmekle görevli olan birisi, yıkıntılar üzerinde yeniden başlangıç yapma fırsatları sağladıkları için başarısız devletler yaratılmasını bile savunmaktaydı.

Yıllardır uluslararası mali kurumların 'sahte kriz' yaratma sanatıyla uğraştıklarına dair söylentiler vardı; Williamson'ın belirttiği üzere, buradaki amaç ülkeleri kendi iradelerine boyun eğdirmekti, ancak bunun kanıtlanması zordu. En kapsamlı tanıklık, sonradan IMF'in sırlarını ifşa etmeye başlayan Davison Budhoo'dan geldi; Budhoo, yoksul fakat irade sahibi olan ülkeleri felakete sürüklemek için tutanaklarla kayıtları tahrif eden örgütleri suçluyordu.

Grenadalı olan Budhoo, London School of Economics'te eğitim görmüş bir iktisatçıydı ve geleneklere uymayan bir kişisel tarza sahip olması nedeniyle göze çarpıyordu: Albert Einstein gibi saçlarını bırakıyor ve ince çizgili takım elbise yerine kaban giymeyi tercih ediyordu. Budhoo on iki yıldır IMF'de çalışıyordu; Afrika ve doğum yeri olan Karayipler'e yönelik yapısal uyum programlarının hazırlanmasından sorumluydu. Örgütün Reagan/Thatcher döneminde keskin bir sağa dönüş gerçekleştirmesinden sonra, bağımsız bir kafa yapısına sahip olan Budhoo, işyerinde giderek kendisini huzursuz hissetmeye başladı. IMF, genel müdürü sıkı neo-liberal Michel Camdessus'un liderliğinde hevesli Chicago Boys'la doluydu. Budhoo 1988'de ayrıldığı zaman kendisini eskiden çalıştığı yerin sırlarını ifşa etmeye adadı. Bu işe, Camdessus'a çok çarpıcı bir açık mektup yazarak başladı; bu mektupta, André Gunder Frank'ın on yıl önce Friedman'a hitaben kaleme aldığı mektubun suçlama şeklindeki tonu (*j'accuse*) benimseniyordu.

Budhoo, Fon'un üst düzey bir iktisatçısı adına ender görülen bir dil kullanarak şöyle söylüyordu: "Bugün, on iki yılı aşkın bir çalışma süresi ve bu alanda, Latin Amerika, Karayipler ve

733) Dünya Bankası üyeliğiyle ilgili rakam, 1995 yılını işaret etmektedir. Artık 185 ülke bulunmaktadır.

Afrika'daki hükümetlere ve halklara ilaçlarınızı ve bir sürü dalaverelerinizi pazarlamakla geçen 1000 günlük bir resmi Fon çalışmasından sonra Uluslararası Para Fonu'ndan istifa etmiş bulunuyorum. Kendi payıma istifa etmek paha biçilmez bir özgürlük olmuştur; zira bu sayede, bana göre milyonlarca yoksulun ve açlık çeken insanın kanı bulunan ellerimi yıkayabileceğimi umduğum yere doğru ilk büyük adımımı attım. ... Bu kan oldukça fazla, biliyorsunuz, ırmak olup akıyor. Sonra da kuruyor; üstümde kuruyor; dünyadaki bütün sabunları toplasalar, yine de beni sizin adınıza yaptığım şeylerden arındırmaya yetmez hissine kapılıyorum bazen."[734]

Budhoo daha sonra dava açma yoluna gitti. Fon'u, istatistikleri öldürücü silahlar olarak kullanmakla suçladı. 1980'lerin ortalarında bir Fon çalışanı olarak, ülkeyi gerçek durumundan daha az istikrarlı göstermek amacıyla, petrol zengini Trinidad ve Tobago'yla ilgili IMF raporlarındaki rakamları şişirmek üzere, nasıl çok dikkatli bir şekilde 'istatistik suistimalleri' oluşturma işinde yer aldığını ayrıntılı bir şekilde belgeledi. Budhoo, IMF'in ülkedeki emek maliyetini belirleyen hayati öneme sahip istatistik ölçümünü iki katından daha fazla çıkararak, son derece verimsiz gösterdiğini ileri sürdü (Fon'un elinde doğru bilgiler olmasına rağmen, diyordu). Başka bir örnekte de, Fon'un "kelimenin tam anlamıyla damdan düşer gibi" muazzam büyüklükte ödenmemiş hükümet borçları "icat ettiği"ni vurgulamaktaydı.[735]

---

734) Sonraki dört paragraftaki bilgi için bkz. Davison I. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990), s. 2-27.

735) Budhoo'nun ifadelerinin çoğu, ülkelerin üretkenliğini ölçen ileri derecede önemli bir gösterge olan Trinidad ve Tabago'nun Nispi Birleşik İşgücü Maliyeti'nin hesaplamalarındaki çelişkilere odaklanmaktadır. Şöyle yazmaktadır: "Bölge istatistikçimizin geçen yıl Fon görevlisi olarak gittiği bölgeden döndükten sonra yaptığı hesaplamalar temelinde, Trinidad ve Tabago'daki Nispi Birleşik İşgücü Maliyeti, 1985 tarihli raporlarımızda belirtilen yüzde 145.8 ve 1986 tarihli Fon belgelerinde ileri sürülen yüzde 142.9 yerine, sadece yüzde 69 artmıştır. 1980-1985 arasında NBİM gerçekte, 1986 tarihli raporlarda ortaya konan 164.7 değerlendirmemiz yerine, sadece yüzde 66.1 yükselmiştir. 1983-1985 döneminde nispi işgücü maliyeti, 1986'daki dünya topluluğuyla ilgili olarak söz edilen 36.9 değil, sadece yüzde 14.9 ilerleme göstermiştir. 1985'te, RED ve Staff Report'ta saptanan yüzde 9 artış yerine, NBİM Endeksi yüzde 1.7 düşmüştür. Ve 1987 raporunda ya da resmi Fon belgelerinde bu konuda hiçbir kayıt olmamakla birlikte, 1986'da nispi işgücü maliyeti muazzam bir şekilde yüzde 46.5 aşağıya kaymıştır." Bkz. *a.g.y.*, s. 17.

Budhoo'nun ileri sürdüğü bu 'büyük usulsüzlükler'in kasıtlı olarak yaratıldığını ve sadece 'dikkatsiz hesaplamalar' olmadığını, bunların Trinidad'ı derhal kötü bir risk sınıfına sokup finansmanı sağlamayı kesen mali piyasalarca gerçek olarak kabul edildiğini söylüyordu. Ülkenin (petrol fiyatları ve temel ihraç mallarındaki bir düşüşle tetiklenen) ekonomik sorunları çabucak içinden çıkılmaz hale geliyor ve bu durumdan kurtulmak için ülke IMF'e yalvarıp yakarmak zorunda bırakılıyordu. Daha sonra Fon onlardan, Budhoo'nun IMF'in 'en öldürücü ilacı' olarak tanımladığı şeyi kabul etmesini istiyordu: işten çıkarmalar, ücret kesintileri ve yapısal uyum politikalarının 'tüm serisi'. Budhoo bu süreci, "Trinidan ve Tobago'nun önce ekonomik olarak yok edilip, ardından dönüşüme uğratıldığı"nı görmek üzere, "kurnazca yollara başvurup, ülkeye uzanan cankurtaran halatının kasıtlı bir şekilde engellenmesi" şeklinde nitelendirmekteydi.

2001 yılında ölen Budhoo, mektubunda, kendi itirazının, bir avuç resmi yetkilinin bir ülkeye yaklaşım şeklinin ötesinde şeylerle ilgili olduğunu çok açık bir dille gözler önüne sermişti. IMF'in yapısal uyum programının tamamını, "önümüzde diz çökmeye zorlamak için, kırılmış, parçalanmış, ürkmüş ve bizden bir parçacık olsun mantıklı ve dürüst davranmayı bekleyen hükümetler ve halkları 'acıdan çığlık çığlığa bağırtan'" ağır bir işkenceye benzetiyordu.

Bu mektup yayınlandıktan sonra Trinidad hükümeti iddiaları araştırmak üzere iki ayrı bağımsız çalışma grubu görevlendirdi ve Budhoo'nun görüşlerinin doğru olduğunu saptadı: IMF mevcut rakamları şişirerek, hayali rakamlar uydurarak ülkeyle ilgili sonuçları muazzam derecede tahrif etmişti.[736]

Ancak bu doğrulamaya rağmen Budhoo'nun bomba etkisi yaratan iddialarının izi sürülmedi ve gürültüye boğularak unutturuldu; Trinidad ve Tobago, Venezuela kıyısı boyunca uzanan bir küçük adalar topluluğudur, burada yaşayan halk IMF'in Nineteen Street'teki merkezine akın etmedikçe, şikayetleri dünyanın

736) "Bitter Calypsos in the Caribbean", (Londra), 30 Haziran 1990; Robert Weissman, "Playing with Numbers: The IMF's Fraud in Trinidad and Tabago", *Multinational Monitor 11*, No: 6 (Haziran 1990).

dikkatini çekmeyecektir. Bununla birlikte mektup 1996'da, *Budhoo'nun IMF'den İstifa Mektubu (50 Yıl Yeter)* adıyla tiyatro oyununa uyarlandı ve New York'taki East Village'da küçük bir tiyatroda sahnelendi. Bu oyunla ilgili olarak *The New York Times*'da, oyunun 'alışılmamış yaratıcılığı' ve 'yaratıcı sahne donanımı'nı öven ve sürpriz olarak karşılanan bir eleştiri yazısı yayınlandı.[737] Bu kısa tiyatro eleştirisi, Budhoo'nun adının şimdiye kadar *The New York Times*'da geçtiği tek yazıydı.

737) Lawrence Van Gelder, "Mr. Budhoo's Letter of Resignation from the IMF (50 Year Is Enough)", *New York Times*, 20 Mart 1996.

13
BIRAKIN YANSIN!

ASYA'NIN YAĞMALANMASI VE 'İKİNCİ BERLİN DUVARI'NIN YIKILIŞI'

"Fırsatların olduğu yere para akıyor ve şu anda Asya ucuz görünüyor."

(Gerard Smith, New York'taki UBS Securities'de mali kurumlar bankacısı, Asya'nın 1997-1998 ekonomik krizi üzerine)[738]

"İyi zamanlar kötü politikalar üretir."

(Mohammad Sadli, Endonezya'lı General Suharto'nun ekonomi danışmanı)[739]

Şunlar çok basit sorular gibi görünüyordu: Maaşınızla neler satın alabiliyorsunuz? Maaşınız yatacak yer ve yiyecek masrafını karşılamaya yetiyor mu? Annenize babanıza gönderecek para artıyor mu? Fabrikaya gidiş geliş ücreti ne kadar tutuyor? Benim bunları sözcüklerle nasıl ifade ettiğimin hiç önemi yok, aldığım

738) Anita Raghavan, "Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific", *Wall Street Journal*, 10 Şubat 1998.
739) R. William Liddle, "Year One of the Yudhoyono – Kala Duumvirate", *Bulletin of Indonesian Economic Studies 41*, No 3 (Aralık 2005), s. 337.

cevaplar her seferinde, "Kişiye göre değişir," şeklindeydi. Ya da, "Bilmiyorum," şeklinde.

Manila yakınlarında Gap marka kıyafetler diken on yedi yaşındaki bir işçi, "Birkaç ay öncesine kadar aileme her ay gönderecek param oluyordu, fakat şimdi kendime yiyecek almaya yetiremiyorum," diyerek yakınmaktaydı.

Ona, "Ücretlerinizi mi düşürüyorlar?" diye sordum.

"Hayır, onu kastetmiyorum," diye karşılık verdi, biraz kafası karışmış halde. "Sadece fazla alışveriş yapmaya yetmiyor. Fiyatlar artıyor."

1997 yazıydı ve ben Doğu Asya'da bölgenin patlama yapan ihracat firmaları içindeki çalışma koşullarını inceliyordum. Orada, işçilerin normal mesai saatlerinin üstünde çalışmaya zorlanmaktan ya da denetçilerin hakaretine uğramaktan daha büyük bir problemle yüz yüze bulunduklarını gördüm: Ülkeleri kısa süre sonra büyük bir bunalıma dönüşecek olan krize doğru çok süratli bir şekilde ilerliyordu. Krizin daha da derin olduğu Endonezya'da atmosfer çok yakıcı şekilde hissediliyordu. Endonezya parası sabahtan akşama değer kaybedip duruyordu. Fabrika işçileri bir gün balık ve pirinç satın alabiliyor, ertesi gün sadece pirinçle idare etmek zorunda kalıyorlardı. Restoran ve taksilerdeki günlük konuşmalarda herkes kimin suçlu olduğu konusunda aynı düşünceyi taşıyordu: "Çinliler," denmişti bana. Endonezya'nın tüccarlar sınıfını oluşturan ve fiyat artışlarından doğrudan kazanç sağlayan kesim etnik Çinlilerdi ve dolayısıyla bütün öfkeyi üstlerine çekenler de onlardı. Keynes'in ekonomik kaosun tehlikeleri konusunda uyarıda bulunurken ifade ettiği şeydi bu; nasıl bir öfke, ırkçılık ve devrim kombinasyonunun dizginlerinden boşanacağını asla bilemezsiniz.

Doğu Asya ülkeleri, komplo teorileri ve etnik günah keçisi bulma konusunda özellikle hassastır; çünkü ilk bakışta mali krizin mantıklı bir sebebi yok gibi görünmektedir. Televizyon ve gazetelerde yapılan analizlerde bölgeden, sanki gizemli fakat ileri derecede bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış gibi söz edilmektedir: Piyasa çöküşünün hemen 'Asya gribi' diye yaftalanıp, daha sonra hastalık Latin Amerika ve Rusya'ya yayılınca hemen 'Asya Salgını' diye anılması buna örnektir.

İşlerin kötüye gitmesinden daha birkaç hafta önce bu ülkeler ekonomik sağlıklılık ve dinamizm timsali olarak gösteriliyordu: Asya Kaplanları denerek anlatılan, küreselleşmenin en canlı başarı hikâyeleri. Bir an geliyor, simsarlar kendi müşterilerine birikimlerini Asya'da 'gelişmekte olan piyasa' yatırım fonlarına yatırmalarından daha güvenli bir zengin olma yolunun bulunmadığını söylüyor; hemen ardından, para tüccarlarının paralara (baht, ringgit, rupiah'a) "saldırdığı bir sırada sürüler halinde kaçmaya" karar veriyorlarlardı (*The Economist*'in, "birikimlerin daha sık olarak 'tam bir savaş'la el ele yürüyen bir boyutta yok olması" diye adlandırdığı sonucu yaratarak).[740] Ancak Asya Kaplanı ekonomilerinde gözlenebilir hiçbir değişiklik yoktu; yönetim genellikle aynı eş-dost elitinin elindeydi; doğal bir felaket ya da savaşla karşılaşmamışlardı; büyük çapta bütçe açıkları vermiyorlardı (bazılarıysa hiç vermiyordu). Çok sayıda büyük şirket ağır borç yükü altında bulunuyor, fakat hâlâ spor ayakkabısından otomobile kadar her şeyi üretebiliyorlardı. Ayrıca bunların satışları da bugüne kadar olduğu gibi iyiydi. O halde nasıl oluyordu da 1996'da yatırımcılar Güney Kore'ye 100 milyar dolar para akıtıyor ve hemen ertesi yıl ülke 20 milyar dolarlık bir negatif yatırıma sahip oluyordu (120 milyar dolarlık bir çelişki)?[741] Böylesi bir ani para hareketi nasıl açıklanabilirdi?

Bu ülkelerin, küresel piyasaların hızı ve istikrarsızlığı nedeniyle ölümcül hale gelen tam bir panik kurbanı olduğu görüldü. Tayland'ın 'parasını destekleyecek kadar doları yok' şeklindeki söylenti elektronik sürünün kaçışını tetikliyordu. Bankalar verdikleri paraların geri ödenmesini istiyorlardı ve çok hızlı şekilde gelişerek balon halini alan emlak piyasası birdenbire patlamıştı. Alışveriş merkezi, gökdelen ve dinlenme yerlerinin inşaatları yarım kaldı; Bangkong'un kalabalık göklerinde hareketsiz duran inşaat vinçleri göze çarpıyordu. Kapitalizmin daha yavaş bir döneminde bu krizi önlemek mümkündü, fakat yatırım fonu simsarları Asya Kaplanları'nı bir tek yatırım paketinin parçası

740) "The Weakest Link", *The Economist*, 8 Nisan 2003.
741) Irma Adelman, "Lessons from Korea", *The New Russia: Transition Gone Awry*, ed. Lawrence R. Klein ve Marshall Pomer (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), s. 129.

olarak pazarladıkları için, kaplanlardan biri düşerken yardımlarını esirgediler: Tayland'dan sonra panik dalgası yayıldı ve Endonezya, Malezya, Filipinler ve hatta dünyanın on birinci en büyük ekonomisi ve küreselleşme göğünün yıldızı olan Güney Kore'den bile para kaçışı başladı.

Asya hükümetleri paralarını destekleme çabasına sokularak merkez bankalarını kurutmaya zorlanıp asıl korkuları gerçeğe dönüştürülüyordu: Artık bu ülkeler gerçekten beş parasız hale geliyorlardı. Piyasa, daha fazla tepkiyle karşılık veriyordu. Doğu Asya borsalarından bir yıl içerisinde 600 milyar dolar kayboldu; oysa onyıllar içerisinde biriktirilen bir zenginlikti bu.[742]

Bu kriz korkunç önlemlerin alınmasına yol açtı. Endonezya'da yoksullaşan yurttaşlar şehirlerdeki mağazalara saldırıp götürebildikleri ne varsa yağmaladılar. Özellikle ilginç olan bir olay Cakarta'da yaşandı; yağmalama sırasında bir alışveriş mağazasında yangın çıktı ve yüzlerce insan diri diri yanarak öldü.[743]

Güney Kore'de televizyon kanalları, ülke borçlarının ödenebilmesi için vatandaşlardan altınlarını bağışlamaları yönünde büyük bir kampanya başlattı. Birkaç hafta içinde 3 milyon kişi kolyelerini, küpelerini, spor karşılaşmalarında kazandıkları madalyalarını ve kupalarını getirip verdi. Mesela, bir kadın evlilik yüzüğünü ve bir kardinal de altın haçını bağışlamıştı. Televizyon kanalları 'altınını ver' adıyla bağış programları düzenlediler, fakat 200 ton gibi dünya fiyatlarını düşürmeye yetecek miktarda altın toplanmasına rağmen, Kore'nin parası dibe vurmaya devam etti.[744]

Büyük Bunalım sırasında olduğu gibi bu kriz de, aileler birikimlerinin kaybolduğunu görüp on binlerce küçük işletme kapılarına kilit vururken, bir intihar dalgasına yol açmıştı. Güney Kore'de intihar oranı 1998'de yüzde 50 arttı. En büyük pay altmış yaşın üstündeki insanlardan meydana gelirken, daha ileri yaşta olan anne babalar mücadele veren çocuklarının sırtındaki yükü azaltmaya girişiyorlardı. Bunun yanında Kore basını da, babaların

742) David McNally, "Globalization on Trail: Crisis and Class Struggle in East Asia", *Monthly Review*, Eylül 1998.
743) "Apec Highlights Social Impact of Asian Financial Crisis", Bernama haber ajansı, 25 Mayıs 1998.
744) Hur Nam-Il, "Gold Rush ... Korean Style", *Business Korea*, Mart 1998; "Selling Pressure Mounts on Korean Won – Report", *Korea Herald* (Seul), 12 Mayıs 1998.

borç yükü altına soktuğu hanehalkının toplu halde kendilerini astıkları intihar olaylarında ciddi bir artış olduğu haberlerine yer vermekteydi. Dahası yetkililer, "sadece aile reisinin ölümü intihar olarak nitelendirilip, diğerleri cinayet olarak kayıtlara geçtiğinden, gerçek intihar sayısının istatistiklerin bildirdiğinden daha yüksek olduğu"na işaret etmektedirler.[745]

Asya krizine sebebiyet veren şey, klasik korku döngüsüydü ve bu gidişi durdurabilecek tek hareket, 1994 Tequila Krizi denen kriz sırasında Meksika parasını kurtaran aynı yöntemdi: çabuk ve kesin borçlanma (ABD Hazinesi'nin Meksika'nın başarısız olmasına kolay kolay izin vermeyeceği bir piyasa düzenlemesi).[746] Asya için zamanlaması uygun olan böyle bir hareket gelmedi. Gerçekte, kriz vurur vurmaz, mali yapı içinden sürpriz bir hamle yapılarak ortak bir mesaj verildi: Asya'ya yardım etmeyin.

Artık seksenli yaşlarının ortalarında olan Milton Friedman'ın bizzat kendisi, haber spikeri Lou Dobbs'a, herhangi türden bir şirket kurtarmaya karşı olduğunu ve piyasanın kendisini düzeltmeye bırakılması gerektiğini söylemek için çok nadir görülen bir olay olarak CNN ekranlarına çıktı. Mahcup bir şekilde starlık sevdasında olan Dobbs, "Profesör, bu semantik tartışmaya verdiğiniz desteğin ne anlama geldiğini soramam," dedi. 'Bırakın batsın' pozisyonu, Citibank'ın daha önceki müdürü olan, Friedman'ın eski arkadaşı Walter Wriston ve şimdi sağcı bir düşünce kuruluşu olan Hoover Enstitüsü'nde Friedman'la birlikte çalışan ve aracı kurum Charles Schwab'da yönetim kurulu üyesi olan George Shultz tarafından da benimseniyordu.[747]

Bu görüş Wall Street'in önde gelen yatırım bankalarından Morgan Stanley tarafından da açıkça paylaşılmaktaydı. Firmanın çok başarılı, gelişmekte olan piyasa stratejisti Jay Pelosky, Milken Enstitüsü'nün (ucuz tahvil toplama şöhretine sahip) ev sahipliği yaptığı Los Angeles'taki bir konferansta, IMF ve ABD Hazinesi'nin 1930'lardaki boyutlara varan bir krizin acısını hafifletmek

745) "Elderly Suicide Rate on the Increase", *Korea Herald* (Seul), 27 Ekim 1999; "Economic Woes Driving More to Suicide, *Korea Herald* (Seul), 23 Nisan 1998.
746) Bu kriz 1994'te yaşandı, fakat 1995 başına kadar borç yükü meydana gelmemişti.
747) "Milton Friedman Discusses the IMF", *CNN Moneyline with Lou Dobbs*, 22 Ocak 1998; George P. Shultz, William E. Simon ve Walter B. Wriston, 22 Ocak 1998; "Who Needs the IMF", *Wall Street Journal*, 3 Şubat 1998.

için hiçbir şey yapmamasının nasıl bir zorunluluk olduğunu anlatmaktaydı. "Bizim şimdi Asya'da ihtiyaç duyduğumuz şey, daha fazla kötü haberdir. Kötü haberler uyum sürecinin teşvik edilmesini gerekli kılar," diyordu Pelosky.[748]

Clinton yönetimi Wall Street'in verdiği işareti aldı. Asya Pasifik İşbirliği Zirvesi Aralık 1997'de, yani krizden dört ay önce Vancouver'da toplandığında, Bill Clinton Asyalı muhataplarını, onların ekonomik bir kıyamet olarak gördükleri şeyi "'yolda karşılaşılan birkaç küçük sorun' diye küçümseyerek öfkelendirdi.[749] Verilen mesaj çok açıktı: ABD Hazinesi'nin acıyı durdurma yönünde hiçbir acelesi yoktu. IMF'e gelince, dünyanın yapısı bu gibi çöküşleri önleyecek şekilde oluşturulmuştur düşüncesini taşıyarak, Rusya'dan bu yana hiçbir şey yapınama yaklaşımı gösteriyordu. En sonunda bir tepki verdi; fakat bu tepki de, tam bir mali krizin gerektirdiği süratlilikte, acil istikrar kredisi verme şeklinde değildi. Bunun yerine IMF, Asya felaketinin kılık değiştirmiş bir fırsat olduğu şeklindeki Chicago Okulu kesinliğiyle şişirilmiş uzun bir talepler listesiyle ortaya çıkacaktı.

1990'ların başlarına dönüldüğünde, serbest ticaretin savunucuları ne zaman kullanmak üzere inandırıcı bir başarı hikâyesine ihtiyaç duysalar hep Asya Kaplanları'nı gösteriyorlardı. Bunlar, müthiş bir hızla gelişen mucizevi ekonomilerdi, çünkü sınırlarını hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan küreselleşmeye sonuna kadar açmışlardı. Çok yararlı bir hikâyeydi bu: Kaplanlar kesinlikle baş döndürücü bir hızla gelişiyorlardı. Fakat onların gelişmelerinin serbest piyasaya dayalı olduğunu ileri sürmek de düpedüz masaldı. Malezya, Kore ve Tayland hâlâ ileri derecede, yabancıların toprak edinmelerini ve ulusal şirketleri satın almalarını engelleyen korumacı politikalara sahipti. Ayrıca bu ülkeler, kamunun elinde bulunan enerji ve taşımacılık gibi sektörleri koruyarak devlet açısından önemli bir rol oynuyorlardı. Bunun yanı sıra kaplanlar kendi iç piyasalarını oluşturdukları

748) Milken Enstitüsü, "Global Overview", *Global Conference* 1998, Los Angeles, 12 Mart 1998, www.milkeninstitute.org.
749) Bill Clinton, "Joint Press, Conference With Prime Minister Chrétien", 23 Kasım 1997, www.clintonfoundation.org.

gibi, Japonya, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan yapılan pek çok yabancı malın ithalini engelliyorlardı. Bunlar tartışma götürmez ekonomik başarılardı, fakat aynı zamanda, karma ekonomilerle yönlendirilen ekonomilerin, Vahşi Batı'nın Washington Konsensüsü'nü takip edenlerden daha hızlı ve daha adil şekilde büyüdüklerini gösteren hikâyelerdi.

Mevcut durum Batılı ve Japon yatırım bankalarıyla çokuluslu şirketleri memnun etmiyordu; bu kurumlar Doğu Asya'nın tüketici piyasasındaki patlamayı izleyerek, ürünlerini satmak üzere bölgeye ellerini kollarını sallaya sallaya girme özlemi içindeydiler. Ayrıca Kaplanlar'ın sahip olduğu en iyi şirketleri satın alma hakkına sahip olmak istiyorlardı: özellikle de, Kore'nin Daewoo, Hundai Samsung ve L.G. gibi etkileyici şirketlerini. 1990'ların ortalarında, IMF ve henüz yeni kurulan Dünya Ticaret Örgütü'nün baskısı altında bulunan Asya hükümetleri farklılığı giderme konusunda anlaşmaya vardılar: Ulusal şirketlerin mülkiyetinin yabancılara geçmesini engelleyen yasaları koruyacaklar ve kilit öneme sahip devlet şirketlerinin özelleştirilmesine yönelik baskılara karşı direneceklerdi, fakat mali sektörlerin önündeki engelleri kaldırarak bir tahvil yatırımları ve döviz ticareti dalgası oluşmasına da izin vereceklerdi.

1997'de sıcak para akışı Doğu Asya'daki akımı birdenbire tersine çevirdiğinde, ortaya çıkan durum ancak ve ancak Batı baskısı nedeniyle meşrulaştırılabilen bu spekülatif yatırım çeşidinin doğrudan bir sonucuydu. Elbette Wall Street olaya bu şekilde bakmıyordu. Önde gelen yatırım analistleri bu krizi hemen, Asya piyasalarını koruyan engellerin geriye kalanlarını da ortadan kaldırmanın ilk ve son şansı saydılar. Morgan Stanley'in analisti Pelosky bu mantık konusunda özellikle açık sözlüydü: Eğer kriz daha da kötüleşmeye bırakılırsa, yabancı paranın tamamı bölgeden çekilirdi ve Asyalıların sahip olduğu şirketler ya kapanırdı ya da Batılı şirketlere satılmak zorunda kalınırdı (Morgan Stanley'e göre her iki sonuç da yararlıydı). "Şirketlerin kapandığını ve mal varlıklarının satıldığını görmek isterim... Varlık satışı çok zor; tipik bir biçimde, sahipleri zorlanmadıkça satmıyorlar. Bu yüzden, satmalarını sağlamak üzere

bu şirketler üzerinde baskı uygulamaya devam edileceği yönünde daha fazla kötü habere ihtiyacımız var."[750]

Bazıları Asya'nın dağılmasına daha geniş anlamda bakmaktadır. Şu anda Washington, D.C.'deki Cato Enstitüsü'nde çalışan, Pinochet'in yıldız bakanı José Piñera bu krizi çok açık bir coşkuyla selamlayarak, "hesap gününün geldiği"ni söylemekteydi. Piñera'nın gözünde bu kriz, kendisi ve Chicago Boys arkadaşlarının 1970'lerde Şili'de başlattıkları savaşın en son aşamasıydı. "Kaplanların çöküşü," diyordu, "ikinci bir Berlin Duvarı'nın yıkılışından, serbest piyasa demokratik kapitalizmiyle sosyalist devletçilik arasında bir 'üçüncü yol" olduğu düşüncesinin çöküşünden daha az şey ortaya koymamaktadır."[751]

Piñera'nınki paylaşılmayan bir bakış açısı değildi. Bu görüş ABD Merkez Bankası başkanı ve muhtemelen dünyanın tek en güçlü ekonomik politika belirleyici kişisi olan Alan Greenspan tarafından açıkça paylaşılıyordu. Greenspan bu krizi, "bugün sahip olduğumuz piyasa sistemi tarzıyla ilgili bir konsensüs yönünde çok dramatik bir olay" şeklinde tanımlıyordu. Yine Greenspan'e göre, "Bu kriz, hükümet tarafından yönetilen büyük yatırım unsurlarına sahip bir sistemin kalıntılarından oluşan çok sayıda Asya ülkesindeki tasfiyeyi muhtemelen arttıracaktı".[752] Başka bir deyişle, Asya'nın yönlendirilen ekonomisinin ortadan kaldırılması gerçekte yeni bir Amerikan tarzı ekonomi yaratma süreciydi (hatta birkaç yıl sonra daha da sert bir anlamda kullanılacak bir ifadeyi ödünç alarak söyleyecek olursak, yeni bir Doğu Asya'nın doğum sancıları).

Dünyanın ikinci en güçlü para politikası belirleyici kişisi olduğu ileri sürülen, IMF'in başkanı Michael Camdessus benzer bir görüş ifade ediyordu. Çok ender verdiği bir röportajda Camdessus, bu krizin Asya'nın kabuk değiştirmesi ve yeniden doğması açısından bir fırsat olmasından söz etmekteydi. "Ekonomik tarz-

750) Milken Enstitüsü, "Global Overview".
751) José Piñera, "'The Third Way' Keeps Countries in the Third World", *The Economist*'le yaptığı ortak sponsorlukla, Cato Enstitüsü'nün 16. Yıllık Para Konferansı için hazırlandı, Washington, DC, 22 Ekim 1998, www.josepinera.com.
752) "U.S. Senate Committee on Foreign Relation Holds Hearing on the Role of the IMF in the Asian Financial Crisis", 12 Şubat 1998; "Text-Greenspan's Speech to New York Economic Club", Reuters News, 3 Aralık 1997.

lar sonsuza kadar kalacak değildir," diyordu. "Faydalı oldukları zamanlar ve modalarının geçtiği ve terk edilmesi gereken ... zamanlar vardır."[753] Hayalin, böyle bir zamanın geldiği şeklinde gerçeğe dönüştürüldüğü bir söylentiyle ateşleniyordu bu kriz.

Bu fırsatı kaçırmak istemeyen IMF (acil durum daha da kötüleşirken hiçbir şey yapmadan geçirdiği ayların ardından) nihayet Doğu Asya'nın rahatsız hükümetleriyle müzakerelere başladı. Bu dönemde, borçlarının nispeten azlığı sayesinde Fon'a karşı direnen tek ülke Malezya'ydı. Malezya'nın tartışmalara yol açan başbakanı Mahathir Mohammad, o zamanlar çılgın bir radikal olarak damgalanmasına yetecek bir çıkışla, "Daha iyi hale getirmek için ekonomiyi yok etmesi gerektiğini sanmadığı"nı bildirmişti.[754] Asya krizine uğrayan ülkelerin geri kalanları, on milyarlarca IMF kredisi imkânını reddedemeyecek kadar döviz sıkıntısı çekiyorlardı: Taylan, Filipinler, Endonezya ve Güney Kore hep birlikte masaya oturdular. "Bir ülkeyi yardım istemeye zorlayamazsınız. Kendisinin talep etmesi gerekir. Fakat parası bittiği zaman çalacak fazla kapı bulamıyor," diyordu, IMF adına görüşmeleri yürütmekle görevli Stanley Fischer.[755]

Fischer, Rusya'daki şok terapisinin en hararetli savunucularından biriydi ve meydana gelen ağır insani bedellere rağmen, Asya'da gösterdiği aynı katı tavrını sergiliyordu. Bazı hükümetler bu krize, akışı yavaşlatacak hiçbir engel bulunmadan, ülkeye para giriş çıkışı yapılması konusunda getirilen serbestlik yol açtığından, muhtemelen bazı emniyet önlemlerinin alınması (muazzam derecede 'sermaye denetimleri') konusunda bir düşüncenin körüklenmiş olabileceğinden söz ediyordu. Çin (Friedman'ın bu anlamdaki tavsiyesini dikkate almayarak) kendi denetimlerini sürdürmeye devam etmişti ve bölgede krizin yıkımına uğramayan tek ülkeydi. Malezya da kendi destekleyici önlemlerini alıp uygulamaya sokmuştu.

---

753) M. Perez ve S. Tobarra, "Los paises asiáticos tendrán que aceptar cierta flexiblidad que no era necesaria hasta ahora", *El Pais International Edition* (Madrid), 8 Aralık 1997; "IMF Chief Calls for Abandon of 'Asian Model'", Agence France-Presse, 1 Aralık 1997.
754) Mahathir Mohamad'la 2 Temmuz 2001 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* için yapılan röportaj, www.pbs.org.
755) Stanley Fischer'la 9 Mayıs 2001 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* için yapılan röportaj, www.pbs.org.

Fischer ve IMF ekibinin geriye kalanları artık iyice kontrolden çıkan bu düşünceyi terk ettiler.[756] IMF, krize gerçekten sebebiyet veren etkenlerle ilgilenmiyordu. Bunun yerine, zayıf bir nokta arayan cezaevi savcısı gibi hareket eden Fon, bu krizin nasıl bir kaldıraç olarak kullanılabileceğine odaklanmaktaydı sadece. Yaşanan toplu çöküş, kendi iradesiyle hareket edebilecek durumdaki bir grup ülkeyi yardım aramak üzere yalvarıp yakarmaya zorluyordu. Açılan bu fırsat penceresinden yararlanamamak, IMF'yi idare eden Chicago Okulu iktisatçıları için mesleki bir ihmalkârlıkla aynı anlamına gelmekteydi.

IMF'e göre kasaları boşalan Kaplanlar çökmüştü artık; sadece yeniden toparlanmaya çalışıyorlardı. Siyaset bilimcisi Walden Bello'nun saptamasında olduğu gibi, bu sürecin ilk aşaması, "'Asya mucizesi'nin kilit öneme sahip unsurları olan ülkeleri ticaret ve yatırım korumacılığından ve devlet müdahalesinden arındırmak"tı.[757] Ayrıca IMF hükümetlerden, rekor sayıda insanın kendi hayatlarını sürdürdüğü ülkelerde bulunan kamu sektörü işçilerinin kitlesel olarak işten çıkarılmasına yol açan köklü bütçe kesintilerine gitmesini talep etmekteydi. Fischer, IMF'in Kore ve Endonezya'da karşılaştığı sonuçtan sonra, yaşanan krizin hükümetlerin aşırı harcamalarıyla ilgisinin bulunmadığını kabul etmişti. Ne var ki o, krizin sağladığı bu olağanüstü kaldıracı, bu acı verici çetin önlemlere sahip olmak için kullanıyordu. *New York Times* muhabirlerinden birinin yorumuyla, IMF'in çalışmaları için şu benzetmeyi yapabiliriz: "Ameliyat sırasında ciğerler ve böbrekler üzerinde de çalışmaya karar veren bir kalp cerrahı gibi."*[758]

---

756) Stephen Grenville, "The IMF and the Endonesian Crisis", referans belgesi, IMF'in Bağımsız Değerlendirme Ofisi, 20 Mayıs 2004, s. 8, www.imf.org.

757) Walden Bello, "The IMF's Hidden Agenda", *The Nation* (Bangkok), 25 Ocak 1998.

*) IMF sık sık ABD Hazinesi'nin bir kuklası olarak gösterilmekte, fakat bu görüşmeler sırasında açıkça görüldüğü gibi çok nadiren şartlar ileri sürmektedir. ABD şirketlerinin çıkarlarının nihai anlaşmalara yansıdığından emin olmak için ABD Hazinesi'nin uluslararası işlerden sorumlu müsteşarı David Lipton (ve Sachs'ın Polonya'yla ilgili şok terapisi programının eski ortağı), Güney Kore'ye uçup Seul Hilton'a yerleşmişti; IMF ve Kore hükümeti arasındaki müzakereler bu otelde gerçekleştirilmişti. *Washington Post*'tan Paul Blustein'a göre, Lipton'ın varlığı "Amerika Birleşik Devletleri'nin IMF politikası üzerindeki etkisinin gözle görülür bir ifadesiydi."

758) Fischer, *Commanding Heights*; Joseph Kahn, "IMF's Hand Often Heavy, a Study Says", *New York Times*, 21 Ekim 2000. Dipnot: Paul Blustein, *The Chastening: Inside the Crisis That Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF* (New York: Public Affairs, 2001), s. 6-7.

IMF'in Kaplanlar'ı eski alışkanlıkları ve tarzlarından vazgeçmeye ikna etmesinden sonra, şimdi onlar Chicago tarzıyla (temel hizmetlerin özelleştirilmesi, merkez bankasının bağımsız hale getirilmesi, 'esnek' işgüçleri, sosyal harcamaların kısılması ve elbette topyekûn serbest ticaret) yeniden doğmaya hazırlardı. Yeni düzenlemelere göre, Tayland yabancıların bankalarda büyük oranda pay sahibi olmalarına izin verecekti, Endonezya gıda yardımını kesecekti ve Kore, işçileri kitlesel olarak işten çıkarmaya karşı koruyan yasasını kaldıracaktı.[759] IMF Kore'de çok ciddi kitlesel işçi çıkarma hedefleri belirlemişti bile; kredi alabilmek üzere bankacılık sektörünün, kendi işgücünün yüzde 50'sini (daha sonra bu rakam yüzde 30'a düştü) tasfiye etmesi gerekiyordu.[760] Böyle bir talep, satın almak üzere oldukları Asya şirketlerini adamakıllı küçültebilmek için güvenceler isteyen çok sayıda Batılı çokuluslu şirket açısından hayati bir öneme sahipti. Piñera'nın 'Berlin Duvarı' çökmeye başlamıştı.

Krizin ortaya çıkmasından bir yıl önce, yani Güney Kore'nin sendikaları mücadeleciliklerinin doruğundayken bu türden önlemler akla bile gelmezdi. Sendikalar daha önce, iş güvenliğini azaltacak bir yasa teklifine, Güney Kore tarihinde görülen en geniş ve en radikal grevler dizisiyle karşılık vermişlerdi. Fakat kriz yüzünden oyunun kuralları değişti. Çöküş öylesine büyüktü ki, hükümete geçici olarak otoriteryan bir yönetim sürdürme yetkisi veriyordu (Bolivya'dan Rusya'ya kadar benzer bir kriz egemendi); ama bu kriz fazla uzun sürmedi (IMF kararlarını uygulamaya yetecek bir süre).

Örneğin, Tayland'ın şok terapisi paketi Ulusal Meclis'te normal bir tartışma sürecinden geçmiyor, dört ayrı acil durum kararnamesiyle hayata geçiriliyordu. Tayland'ın başbakan yardımcısı Supachai Panitchpakdi, "Özerkliğimizi, makro-ekonomik politikamızı belirleme yeteneğimizi kaybettik. Bu bir talihsizliktir,"

---

759) IMF'in Güney Kore'yle yaptığı anlaşma çok açık bir şekilde şunu talep ediyordu: "İşgücü piyasasında işten çıkarmalarla ilgili kısıtlamaların azaltılması (iş kesiminin bir endüstriden diğerine geçilebilmesi için)." Martin Hart-Landsberg ve Paul Burkett, "Economic Crisis and Restructuring in South Korea: Beyond the Free Market-Statist Debate", *Critical Asian Studies* No: 3, s. 421; Alkman Granitsas ve Dan Biers, "Economies: The Next Step: The IMF Has Stopped Asia's Financial Panic", *Far Eastern Economic Review*, 23 Nisan 1998; Cindy Shiner, "Economic Crisis Clouds Indonesian's Reform's", *Washington Post*, 10 Eylül 1998.

760) Soren Ambrose, "South Korean Union Sues the IMF", *Economic Justice News* 2, No: 4 (Ocak 2000).

diyerek itirafta bulunuyordu (daha sonra bu türden ortak tavrı benimsemesi nedeniyle Dünya Ticaret Örgütü'nün başkanlığına getirilerek ödüllendirilmişti).[761] IMF'in Güney Kore'deki demokrasiyi yıkma çabası çok daha açıktı. Bu ülkede IMF müzakerelerinin bitiş tarihi, iki adayın IMF-karşıtı platformlarda faaliyet sürdürdüğü, önceden kararlaştırılmış başkanlık seçimlerinin tarihiyle çakışmaktaydı. IMF, egemen bir ulusun siyasal sürecine olağanüstü müdahalede bulunarak, kazandıklarında yeni kurallara bağlı kalacakları konusunda dört asıl adaydan da taahhüt alıncaya değin kredinin serbest bırakılmasına karşı çıktı. Ülke fiilen fidye talebiyle rehin alınırken, IMF zafer kazanmıştı: Adayların hepsi yazılı olarak destek sözü verdiler.[762] Chicago Okulu'nun ekonomi konusunu demokrasinin menzilinden koruma misyonu daha önce hiç bu kadar açıkça gözler önüne serilmemişti. Güney Korelilere, seçimlerde oy verebilirsiniz, fakat sizin oylarınızın ekonominin yönetimi ve örgütlenmesiyle bir ilgisi olamaz deniyordu. (Anlaşmanın imzalandığı gün, hiç vakit kaybetmeden Kore'nin 'Ulusal Utanç Günü' diye nitelendirildi.)[763]

Krizin en kötü vurduğu ülkelerden birinde demokrasinin gelişmesini engellemeye dönük bu tür faaliyetlere gerek yoktu. Bölgede kapılarını hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan yabancı yatırıma kapılarını ilk açan ülke olan Endonezya, otuz yıldan sonra hâlâ General Suharto'nun denetimi altındaydı. Ancak Suharto, (diktatörlerin sık sık yaptıkları gibi) yaşlılığında Batı'dan daha az şikayet eder olmuştu. Endonezya'nın petrol ve madenlerini yabancılara satmakla geçirdiği onyılların ardından, başkalarını zengin etmekten usanmış ve son on yılı, kendisini, çocuklarını ve golf arkadaşlarını düşünerek geçirmişti. Örneğin General, analizcilerin 'Tommy'nin oyuncakları'[764] adını verdikleri şirketle rekabet etmelerine anlam veremediği Ford ve Toyota'yı dehşete düşürerek, (oğlu Tommy'nin sahibi olduğu) bir otomobil şirketine ciddi teşvikler vermişti.

761) Nicola Bullard, *Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis* (Londra: Focus on the Global South, 2 Mart 1929), www.focusweb.org; Walden Bello, *A Siamese Tragedy: The Collapse of Democracy in Thailand* (Londra: Focus on the Global South, 29 Eylül 2006), www.focusweb.org.

762) Jeffrey Sachs, "Power Unto Itself", *Financial Times* (Londra), 11 Aralık 1997.

763) Michael Lewis, "The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale", *New York Times Magazine*, 31 Mayıs 1998.

764) Ian Chalmers, "Tommy's Toys Trashed", *Inside Indonesia* 56 (Ekim-Aralık 1998).

Suharto birkaç aydır IMF'e karşı çıkma çabası içerisindeydi; IMF'in talep ettiği çok büyük kesintileri içermeyen bir bütçe hazırlamıştı. Fon bu politikaya, acı çektirmenin derecesini artırarak karşılık verdi. Görüşmelerin nasıl gittiğine ilişkin en küçük bir gösterge piyasayı dramatik bir şekilde etkileyeceğinden, resmi olarak IMF yetkililerinin basına konuşma yetkileri yoktu. Fakat bu durum, adı açıklanmayan bir üst düzey IMF yetkilisinin *The Washington Post*'a, "Piyasalar kendi kendilerine üst düzey Endonezya liderliğinin bu programa ve özellikle de temel nitelik taşıyan reform önlemlerine ne kadar bağlı olduğunu sormaktadırlar," şeklinde bir açıklama yapmasına engel olamamıştı. Makale, IMF'in Endonezya'yı vaat edilen milyarlık kredileri durdurarak cezalandıracağı öngörüsünde bulunarak devam ediyordu. Bu yazı yayınlanır yayınlanmaz Endonezya parası bir gün içinde yüzde 25 değer kaybederek dibe vurdu.[765]

Suharto bu müthiş darbe karşısında pes etti. Endonezya dışişleri bakanının, "Neler olduğunu bilen bir iktisatçı bulabilir misiniz bana?" diyerek yalvardığı söylenmekteydi.[766] Suharto böyle bir iktisatçı buldu; hatta gerçekte, birkaç kişi buldu. Nihai IMF müzakerelerinin aksamadan devam edeceği güvencesini veren bu kişi, Suharto rejiminin ilk günlerinde önemli rol oynayan, fakat daha sonra yaşlanmakta olan general üzerindeki etkisini kaybeden Berkeley Mafyası'nı geri getirdi. Bu çete, siyasal bakımdan vahşetle damgalanan yılların ardından bir kez daha işbaşına gelmişti; artık yetmiş yaşında olan ve Endonezya'da 'Berkeley Mafyası'nın dekanı' diye bilinen Widjojo Nitisastro öncülüğünde müzakerelere başlandı. Suharto'nun eski bakanlarından Muhammed Sadli bu duruma dair, "İşlerin yolunda gittiği bir sırada Widjojo ve iktisatçılar bir kenara bırakıldı ve başkan Suharto eş-dost takımıyla görüşmeye başladı," şeklinde bir saptamada bulunmuştu. "Teknokratlar grubu kriz zamanlarında en iyi konumdadırlar. Suharto o günlerde onları daha çok dinliyor ve diğer bakanlara çenelerini tutmaları talimatım veriyordu."[767] IMF'le yapılan

765) Paul Blustein ve Sandra Sugawara, "Rescue Plan for Indenosia in Jeopardy", *Washington Post*, 7 Ocak 1998; Grenville, "The IMF and the Indenosian Crisis", s. 10.
766) McNally, "Globalization on Trail".
767) "Magic Arts of Jakarta's Witch-Doctor", *Financial Times* (Londra), 3 Kasım 1997.

görüşmeler artık belirgin ölçüde daha işbirliğine dayalı bir ton almıştı; Widjojo ekibinin bir üyesine göre, görüşmeler daha ziyade "entelektüel tartışmalar şeklindeydi. Taraflardan hiçbirisi diğerine baskı uygulamıyordu". Doğal olarak, IMF istediği her şeyi alacaktı: 140 'düzenleme'nin tamamını.[768]

İFŞA ETME

IMF'e bakılırsa, kriz müthiş derecede iyi iş görüyordu. Üzerinden daha bir yıl bile geçmeden Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Filipinler için aşırı gayretli tasarıların ekonomik muadilleri müzakere edilmekteydi.[769] Nihayet sıra dokunaklı temsiller için uygun anı belirlemeye geldi: İfşa etme, yani derlenip toparlanan, bitirilip cilalanan konunun (bu örnekte, küresel hisse senedi ve para piyasalarıyla ilgili düzenlemelerin) korku içinde bekleyen halka açıklandığı an. Eğer her şey yolunda gitmiş olsaydı, IMF en yeni buluşlarının üzerindeki örtüyü çektiği zaman, önceki yıllarda Asya'ya akan sıcak para, Kaplanlar'ın artık çok çekici hale gelen hisseleri, tahvilleri ve paralarını satın almak üzere tekrar akın edecekti. Ancak başka bir şey oldu; piyasa paniğe kapıldı. Şöyle bir düşünme şekli ortaya çıktı: Her ne kadar IMF, Kaplanlar'ın sil baştan yeniden yaratılması gereken umutsuz vakalar olduğunu düşünse de, onların fiili durumunun korkulandan daha kötü olduğu çok açıktı.

Tüccarlar IMF'in ifşaatına kaçmaktan ziyade, birdenbire daha fazla para çekip Asya parasına hücum ederek tepki verdiler. Kore bir gün içinde 1 milyar dolar kaybetti ve borçları çöp tahvil statüsüne geriledi. IMF'in 'yardım'ı krizi felakete çevirmişti. Ya da, şimdi uluslararası mali piyasalarla açık bir savaşa giren Jeffrey Sachs'ın belirttiği üzere, "IMF üstüne su döküp ateşi söndürmek yerine, gerçekte tiyatro salonunda yangın var diye bağırıyordu".[770]

---

768) Susan Sim, "Jakarta's Technocrats vs. the Technologists", *Straits Times* (Singapur), 30 Kasım 1997; Kahn, "IMF's Hand Often Heavy, a Study Says".

769) Uluslararası Para Fonu, *The IMF's Response to the Asian Crisis*, Ocak 1999, www.imf.org.

770) Paul Blustein, "At the IMF, a Struggle Shrounded in Secrecy", *Washington Post*, 30 Mart 1998; Martin Feldstein, "Refocusing the IMF", *Foreign Affairs*, Mart-Nisan 1998; Jeffrey Sachs, "The IMF and the Asian Flu", *American Prospect*, Mart-Nisan 1998.

IMF oportünizminin insani bedelleri Asya ve Rusya'da neredeyse yıkıma yol açıyordu. Uluslararası Çalışma Örgütü bu dönemde 24 milyon insanın işini kaybettiği yönünde bir tahminde bulunmuştu ve Endonezya'nın işsizlik oranı yüzde 4'ten 12'ye çıkmıştı. Tayland'da 'reformlar'ın zirveye ulaştığı bir günde 2 bin, bir ay içinde de 60 bin iş kaybı oldu. Güney Kore'de her ay (büyük ölçüde IMF'in, hükümet bütçelerinin kısılması ve faiz oranlarının yükseltilmesi yönündeki bütün gereksiz taleplerinin sonucu olarak) 300 bin işçi işten çıkarıldı. 1990'a gelindiğinde Güney Kore ve Endonezya'nın işsizlik oranı iki yıl içinde neredeyse üç katına yükseldi. 1970'lerde Latin Amerika'da olduğu gibi Doğu Asya'da da kaybolan şey, ilk başta bölgenin gerçekleştirdiği 'mucize'nin çok çarpıcı bir yönüydü; büyük çaplı ve gelişen orta sınıf neredeyse buhar olup uçacaktı. 1996'da Güney Korelilerin yüzde 63.7'si orta sınıf olarak tanımlanıyordu; 1999'a gelindiğinde bu sayı yüzde 38.4'e düştü. Dünya Bankası'na göre, bu dönemde 20 milyon Doğu Asyalı, Rodolfo Walsh'ın 'planlı sefalet' diye adlandırdığı yoksulluk koşullarına itildi.[771]

Bütün istatistiklerin arkasında büyük fedakârlıklar ve küçük düşürücü kararlardan oluşan bir hikâye yatıyordu. Her zaman olduğu gibi, bu krizden de en çok etkilenenler kadınlar ve çocuklardı. Filipinler ve Güney Kore'nin kırsal kesimlerinde yaşayan çok sayıda aile, kızlarını Avustralya, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki seks ticaretinde çalıştırmak üzere götüren insan tacirlerine satıyordu. Tayland'da kamu sağlığından sorumlu yetkililer sadece bir yıl içinde çocuk fahişelerin sayısında yüzde 20 artış olduğunu bildiriyorlardı. IMF reformlarının ertesi yıl Filipinler de aynı trendi izliyordu. Kuzeydoğu Tayland'da bir topluluk lideri olan ve kocası fabrikadaki işini kaybettikten sonra çocuklarını

771) Güney Kore yüzde 2.6'dan 7.6'ya, Endonezya yüzde 4'ten 12'ye çıktı. Benzer örnekler diğer ülkelerde de görüldü. Uluslararası Çalışma Örgütü, "ILO Governing Body to Examine Response to Asia Crisis", basın açıklaması, 16 Mart 1999; Mary Jordan, "Middle Class Plunging Back to Poverty", *Washington Post*, 6 Eylül 1988; McNally, "Globalization on Trial"; Florence Lowe-Lee, "Where' Is Korea's Middle Class?", *Korea Inside* 2, No: 11 (Kasım 2000), s. 1; James D. Wolfensohn, "Opening Address by the President of the World Bank Group", *Summery Proceeding of the Fifty Third Annual Meeting of the Board of Governors* (Washington, DC: Uluslararası Para Fonu, 6-8 Ekim 1998), s. 31, www.imf.org.

çöp karıştırmaya göndermeye başlayan Khun Bunjan, "Ekonomik canlanmadan yarar sağlayanlar zenginlerdi, fakat krizin bedelini biz yoksullar ödüyorduk," diyordu. "Hatta okul ve sağlıkla ilgili kısıtlı imkânlarımız da kaybolmaya başladı şimdi."[772]

ABD dışişleri bakanı Madeleine Albright 1999'da Tayland'ı bu bağlamda ziyaret etmiş, fahişelik ve 'uyuşturucu çıkmazı'na yönelme konusunda Tayland halkına çıkışmıştı. "Kız çocuklarının sömürülmemesi, kötü muameleye tabi tutulmaması ve AIDS'le yüz yüze bırakılmaması temel bir görevdir. Bununla mücadele etmek çok önemlidir," diyordu ahlâki bir çözüm niyeti taşıyan Albreight. Çok sayıda Taylandlı kızın seks ticaretine zorlanması ile kendisinin aynı konuda 'güçlü desteği'ni ifade ettiği sıkı politikalar arasında hiçbir bağlantı görmediği çok açıktı. Asya'nın mali krizi karşısında sergilenen tavır aynı Friedman'ın bir taraftan Pinochet'nin ya da Deng Xiaoping'in insan hakları ihlalleri konusunda memnuniyetsizliğini ifade ederken, diğer yandan onların şok terapisini benimsemelerine övgüler düzmesine benziyordu.[773]

ENKAZDAN SEBEPLENMEK

Asya krizi hikâyesi genellikle böyle biter; IMF yardım etmeye çalıştı fakat işe yaramadı. Hatta IMF'in kendi iç denetimi de bu sonuçla karşılaştı. Fon'un Bağımsız Değerlendirme Ofisi, yapısal uyum taleplerinin "krizi çözmek için hayati öneme sahip olmadığı" gibi, "mahzurlu" ve "krizi çözmeye yetecek olandan daha kapsamlı" olduğu sonucuna varıyordu. Bu kurum, "kriz, haklı gerekçelere dayanıyor olmasına bakılmaksızın, sadece kaldıracın yüksek olması nedeniyle, uzun bir reformlar gündemi arayışı için fırsat olarak kullanılmamalıdır" şeklinde

772) "Array of Crimes Linked to the Financial Crisis, Meeting Told", *New Straits Times* (Kuala Lumper), 1 Haziran 1999; Nussara Sawatsawang, "Prostitution –Alarm Bells Sound Amid Child Sex Rise", *Bangkok Post*, 24 Arahk 1999; Luz Baguioro, "Child Labour Rampant in the Philippines", *Straits Times* (Singapur), 12 Şubat 2000; "Asian Financial Crisis Rapidly Creating Human Crisis: World Bank", Agence France-Presse, 29 Eylül 1998.

773) Laura Myers, "Albright Offers Thais Used F-16s, Presses Banking Reforms", Associated Press, 4 Mart 1999.

uyarıda bulunmaktaydı.* Bu iç raporun özellikle etkili bir kısmı, sermaye denetiminin akla bile getirilemeyeceği şeklindeki serbest piyasa ideolojisinin Fon'un gözünü bu denli körleştirdiği şeklinde suçlamada bulunuyordu. "Eğer mali piyasaların dünya sermayesinin akılcı ve istikrarlı bir şekilde yeniden dağıtımını sağlamadığı düşüncesini ileri sürmek aykırı bir görüşse, o zaman 'sermaye denetimleri' üzerinde kafa yormak öldürücü bir günah işlemektir."[774]

Peki, o zamanlar IMF'in Asya'da yaşayan insanlara yardım ettiği, fakat Wall Street'e yardım etmediği görüşünü (doğruluktan çok uzak olan bu iddiayı) kabul etmeye istekli görünen az sayıdaki kimselere ne demeli? Sıcak para IMF'in sert önlemlerinden ürküyordu, fakat büyük yatırım kuruluşları ve çokuluslu şirketler teşvik ediliyordu. "Elbette bu piyasalar son derece istikrarsızdır," demekteydi, Londra'daki Ashmor Investment Management'ın başkanı Jeramo Booth. "Bu durum onları eğlenceli kılmakta."[775] Eğlence arayışında olan bu şirketler IMF 'düzenlemeleri'nin bir sonucu olarak, Asya'da çok güzel olan her şeyin artık satışa hazır hale geldiğini (ve piyasalar paniğe kapıldıkça daha çok sayıda umutsuzluğa sürüklenen Asya şirketlerinin satışa çıkarılıp fiyatlarının dibe vuracağını) anlamış bulunmaktadırlar. Morgan Stanley'den Jay Pelosky, Asya'nın ihtiyaç duyduğu şeyin, "şirketlerini satmaya zorlamak için bu şirketlere baskı uygulamaya devam edilmesi yönünde daha kötü haberlerin gelmesi" olduğunu söylüyordu (zaten IMF sayesinde gerçekleşen de buydu).

IMF'in Asya krizinin derinleştirilmesine yönelik planlar yapıp yapmadığı ya da çılgınca bir kayıtsızlık göstermekten başka kılını kıpırdatıp kıpırdatmadığı hâlâ tartışma konusudur. Belki de en cömertçe yorum, Fon'un kaybetmeyeceğine inanma-

*) Bazı sebeplerden dolayı krizden beş yıl sonrasına, yani 2003 yılına kadar ciddi anlamda eleştirel bir rapor hazırlanmadı. O zaman da kriz fırsatçılığına karşı uyarılar yayınlamak için biraz geç kalınmıştı; IMF Afganistan'ı yapısal olarak uyumlu hale getirmek ve Irak'a uygun planlar hazırlamakla meşguldü.

774) IMF'nin Bağımsız Değerlendirme Ofisi, *The IMF and Recent Capital Account Crises: Endonesia, Korea, Brazil* (Washington, DC: Uluslararası Para Fonu 12 Eylül 2003), s. 42-43, www.imf.org; Grenville, "The IMF and Indonesian Crisis", s. 8.

775) Craig Mellow, "Treacherous Times", *Institutional Investor International Edition*, Mayıs 1999.

sıydı şeklinde olanıdır: düzenlemeleri, avantaj sağlayacak olan, gelişen piyasalarda yeni ortaya çıkan bir başka balon doğursa, daha fazla sermaye kaçışına yol açsa, akbaba gibi bekleyen kapitalistler adına bir zenginlik kaynağı olsa bile. Her iki biçimde de IMF, şansını döndürmeyi arzuladığı topyekûn bir çöküş ihtimali karşısında yeterince rahattı. Artık oyunu kimin kazanacağı açıkça belliydi.

IMF'in Güney Kore'yle nihai anlaşmaya varmasından iki ay sonra *The Wall Street Journal*, "Wall Street Asya-Pasifik'te Çöplük Karıştırıyor" başlıklı bir makale yayınladı. Söz konusu yazıda şu görüşe yer veriliyordu: Önde gelen birkaç başka kuruluş gibi Pelosky'nin şirketi de "brokerlık şirketleri, varlık yönetimi şirketleri bulmak ve hatta kelepir fiyatına bankalar kapmak için, Asya-Pasifik'e bankacılardan meydana gelen ordular gönderdi. Merrill Lynch and Co. ve Morgan Stanley'in önderlik ettiği çok sayıda ABD'li güvenlik şirketi denizaşırı genişlemeye öncelik verdiğinden, Asya'da kazanımlar peşine düşmek aciliyet kazanmıştı."[776] Hiç vakit kaybetmeden birkaç satış gerçekleştirildi: Merrill Lynch Japonya'nın Yamaichi Securities ve Tayland'ın büyük çaplı şirketlerini satın alırken, AIG de Bangkok Investment'ı değerinin çok altında bir fiyata satın aldı. Travelers Group ve Salomon Smith Barney Kore'nin en büyük tekstil şirketiyle başka birkaç şirketi satın alırken, JP Morgan da Kia Motors'dan hisse satın aldı. Çok ilginçtir, bu dönemde şirkete satın almaları ve birleşmeler konusunda danışmanlık hizmeti veren Salomon Smith Barney's International Advisory Board'ın başkanı Donald Rumsfeld'di (bu göreve Mayıs 1999'da atanmıştı). Dick Cheney de yönetim kurulunda bulunuyordu. Kazançlı çıkan bir başka şirketse Carlyle Group'du; bu şirket, danışmanlık hizmeti veren eski dışişleri bakanı James Baker, Birleşik Krallık'ın eski başbakanı John Major ve Bay Bush'a kadar eski başkanlar ve bakanlar için tercih edilen bir yumuşak iniş alanı olmasıyla tanınan, Washington temelli, ağzı sıkı bir şirketti. Carlyle, Daewoo'nun telekom bölümü Ssangyong Information and Communication'ı (Kore'nin en büyük ileri teknoloji firmalarından birisi) ele geçirmek üzere iki üst düzey

776) Raghavan, "Wall Street Is Scavenging In Asia-Pacific".

bağlantısını kullandı ve Kore'nin en büyük bankalarından birinin büyük hissedarı durumuna geldi.[777]

ABD'nin eski ticaret müsteşarı Jeffrey Garten şöyle bir öngörüde bulunuyordu: IMF'in işi bittiğinde, "çok farklı bir Asya'yla karşılaşılacak ve Amerikan şirketlerinin çok yoğun nüfuz sağladıkları ve haklar elde ettikleri bir Asya ortaya çıkacaktır".[778] Gerçekten de Garten'ın söyledikleri şaka değildi. İki yıl içerisinde Doğu Asya'nın çehresi tamamen değişmişti, yüzlerce yerel markanın yerini uluslararası dev şirketler almıştı. *The New York Times* bu durumu 'dünyanın en büyük tasfiye satışı', *Business Week* ise 'iş satın alma pazarı' olarak nitelendiriyordu.[779] Gerçekte bu, 11 Eylül'den sonra piyasa normu haline gelen felaket kapitalizminin ilk gösterimiydi; yabancı şirketlerin Asya'ya akın etmesine imkân vermek amacıyla kullanılan müthiş bir stratejiydi. Bu bölgede kendi işlerini kurmak ve rekabet etmek amacıyla değil, Koreli şirketlerin onyıllarca çaba harcayarak inşa ettikleri bütün yapıyı, işgücünü, müşteri tabanını ve marka değerini ele geçirmek üzere bulunuyorlar ve onları parçalayıp küçültüyor ya da kendi ithalatlarıyla ilgili rekabeti ortadan kaldırmak için tamamen kapatıyorlardı.

Örneğin, Kore devi Samsung paramparça edilip parçalar halinde satılmıştı: Volvo, bu şirketin ağır sanayi bölümünü, SC Johnson and Son eczacılık bölümünü, General Electric de aydınlatma bölümünü aldı. Birkaç yıl sonra, bir zamanların otomobil devi olan ve 6 milyar dolar değerine ulaşan Daewoo, GM'ye sadece 400 milyon dolara satıldı (Rusya'nın şok terapisinin kelepir

---

777) Rory McCarthy, "Merrill Lynch Buys Yamaichi Branches, Now Japan's Biggest Foreign Broker", Agence France-Presse, 12 Şubat 1998; "Phatra Thanakit Announces Partnership with Merrill Lynch", Merrill Lynch'in basın açıklaması, 4 Haziran 1998; Ticaret ve Kalkınma Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı, *World Investment Report 1998: Trends and Determinants* (New York: Birleşmiş Milletler, 1998), s. 337; James Xiaoning Zhan ve Terutomo Ozawa, *Business Restructuring in Asia: Cross-Border M&As in the Crisis Period* (Kopenhag: Copenhagen Business School Press, 2001), s. 100; "Advisory Board for Salomon", *Financial Times* (Londra), 18 Mayıs 1999; "Korea Ssangyong Sells Info Unit Shares to Carlyle Consortium to Become Largest Shareholder of KorAm", *Korea Times* (Seul), 9 Eylül 2000.

778) Nicholas D. Kristof, "Worsening Financial Flu in Asia Lowers Immunity to U.S. Business", *New York Times*, 1 Şubat 1998.

779) Lewis, "The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale"; Mark L. Clifford, "Invasion of the Bargain Snatchers", *BusinessWeek*, 2 Mark 1998.

değeri); fakat bu kez Rusya'dakinden farklı olarak, yerel şirketler çokuluslu şirketler tarafından ortadan kaldırılmaktaydı.[780]

Asya'nın hacizli mallar satışından birer parça alan diğer büyük oyuncular arasında şu şirketler bulunuyordu: Seagram's, Hewlett-Packard, Nestlé, Interbrew, Novartis, Carrefour, Tesco ve Ericson. Coca-Cola, Koreli bir şişeleme şirketini yarım milyon dolara satın aldı; Protecter and Gamble, Koreli bir paketleme şirketini satın aldı. Nissan, Endonezya'nın en büyük otomobil şirketlerinden birini satın aldı. General Electric, Kore'nin buzdolabı imalatçısı LG'de hâkim hisseyi ele geçirdi ve Britanya'nın Powergen'i, Kore'nin büyük bir elektrik ve gaz şirketi olan LG Energy'yi kaptı. *Business Week*'e göre Suudi prensi Alwaleed bin Talal, "krem renkli Boeing 727'siyle pazarlıklar yapa yapa (Daewoo hissesi dahil) Asya'nın dört bir yanını dolaşıyordu".[781]

Gayet yerinde olarak krizin derinleşmesini en çok isteyen Morgan Stanley yüksek komisyonlar kapıp bu pazarlıkların çoğunda yer aldı. Bu kurum, otomobil bölümünün satışında ve bazı Güney Kore bankalarının özelleştirilmesiyle ilgili simsarlık üzerine Dewoo'nun danışmanı olarak hareket ediyordu.[782]

Asya'nın yabancılara satılan özel şirketleri bunlardan ibaret değildi. Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da yaşanan önceki krizler gibi bu kriz de, hükümetleri müthiş bir sermaye ihtiyacı duyuracak şekilde kamu hizmetlerini satmaya zorlamaktaydı. ABD yönetimi bu sonucu dört gözle bekliyordu. Kongre'nin Asya'daki şirket devirleri için IMF'e milyarlık yetkiler vermesinin tartışıldığı sırada ABD ticaret temsilcisi Charlene Barshefsky, "bu anlaşmaların ABD şirketleri açısından yeni iş imkânları yaratacağı" konusunda güvenceler ortaya koyuyordu; çünkü Asya, "belli kilit sektörlerin özelleştirilmesini hızlandır-

780) Ticaret ve Kalkınma Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı, *World Investment Report 1998*, s. 336; Zhan ve Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, s. 99; "Chronology – GM Takeover Talks with Daewoo Motor Creditors", Reuters, 30 Nisan 2002.

781) Zhan ve Ozawa, *Business Reatructuring in Asia*, s. 96-102; Clifford, "Invasion of the Bargain Snatchers".

782) Alexandre Harney, "GM Close to Taking 67% Stake in Daewoo for $400M", *Financial Times* (Londra), 20 Eylül 2001; Stephanie Storm, "Korea to Sell Control of Banks to U.S. Investors", *New York Times*, 1 Ocak 1999.

maya zorlanacaktı ve bu sektörler arasında enerji, taşımacılık, altyapı ve iletişim hizmetleri bulunuyordu".[783]

Gerçekten de, bu kriz bir özelleştirme dalgasına yol açmıştı ve çokuluslu yabancı şirketler her şeyi silip süpürmüşlerdi. Bechtel, doğu Manila'daki su ve kanalizasyon sistemi ihalesini ve Endonezya'da bulunan Sulawesi'deki bir petrol rafinerisi inşa edilmesi işini aldı. Motorola, Kore'nin Appeal Telecom'u üzerinde tam kontrol sahibi oldu. New York temelli enerji devi Sihte, Tayland'ın kamuya ait gaz şirketi Cogeneration'dan büyük bir hisse kopardı. Endonezya'nın su sistemleri Britanya'nın Thames Water'uyla Fransa'nın Lyonnaise des Eaux'su arasında pay edildi. Kanada'nın Westcoast Energy'si, Endonezya'nın büyük çaplı bir elektrik santrali projesini kaptı. British Telecom, hem Malezya hem de Kore'nin posta hizmetlerinden büyük hisseler aldı. Bell Canada, Kore'nin telekom şirketi Hansol'un bir kısmını ele geçirdi.[784]

Çokuluslu yabancı şirketlerin Endonezya, Tayland, Güney Kore, Malezya ve Filipinler'de sadece yirmi ay içerisinde gerçekleştirdiği büyük çaplı şirket birleşmeleri ve satın almaların sayısının 186 olduğu söyleniyordu. Bu gelişmeleri izleyen LSE iktisatçılarından Robert Wade ve ekonomi danışmanı Frank Veneroso, "hatta IMF programı, dünyanın herhangi bir yerinde elli yıl içerisinde, varlıkların yerlilerin elinden yabancı mülk sahiplerinin eline geçmesini sağlayan en büyük barışçı transferi başlatabilir" şeklinde bir öngörüde bulunmuşlardı.[785]

IMF daha önce kriz karşısında ortaya koyduğu tepkilerinde bazı hatalar yaptığını kabul ederken, hatalarını çabucak düzelttiklerini ve 'istikrar' programlarının başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Asya piyasalarının sonuçta sakinleştiği doğrudur, fakat bu sakinleşmenin muazzam büyüklükte ve hâlâ devam eden bir

---

783) Charlene Barshefsky, "Trade Issues with Asian Countries", Testimony before the Subcommittee on Trade of the House Committee on Ways and Means, 24 Şubat 1998.
784) "International Water –Ayala Consortium Wins Manila Water Privatization Contract", Business Wire, 23 Ocak 1997; "Bechtel Wins Contract to Build Oil Refinery in Indonesia", Asia Pulse haber ajansı, 1 Kasım 2004; Ticaret ve Kalkınma Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı, *World Investment Report 1998*, s. 337; Zhan ve Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, s. 96-99.
785) Zhan ve Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, s. 96-102; Robert Wade ve Frank Veneroso, "The Asian Crisis: The High Debt Model Versus the Wall Street – Treasury-IMF Complex", *New Left Review 228* (Mart-Nisan 1998).

maliyetinin olduğu da gerçektir. Milton Friedman krizin zirveye ulaştığı bir sırada panik ortamına karşı uyarıda bulunarak şöyle söylüyordu: "Bu durum sona erecek. ... Bu mali kargaşa normale döndüğünde, Asya'da gelişmeye yönelik bir geri dönüşle karşılaşılacaktır, fakat bu bir yıl mı, iki yıl mı, üç yıl mı sürer, bunu kimse söyleyemez."[786]

Gerçek olan şudur ki, Asya krizi on yıl sonra hâlâ devam etmektedir. 20 yıl içinde 24 milyon insan işini kaybederken, hiçbir kültürün kolayca altından kalkamayacağı yeni bir umutsuzluk kök salmaktadır. Bu kriz bölge genelinde, Endonezya ve Tayland'daki dinci aşırılıklardaki önemli bir yükselişten, çocukların seks ticaretinde kullanılmasındaki patlama noktasına gelmiş artışa kadar farklı biçimlerde tezahür etmektedir.

Endonezya, Malezya ve Güney Kore'deki istihdam oranları hâlâ 1997 öncesindeki seviyelere ulaşamamıştır. Dolayısıyla, bu kriz sırasında işlerini kaybeden işçiler tekrar işlerine kavuşabilmiş durumda değillerdir. Yabancı yeni şirket sahipleri yatırımları için sürekli yüksek kazançlar talep ederken işten çıkarmalar sürmektedir. Keza, intihar olayları da devam etmektedir: Güney Kore'de intihar olayları, kriz öncesi oranın iki katını aşarak artık en sıradan dördüncü ölüm sebebi haline gelmiş bulunmaktadır ve her gün 38 kişi kendi hayatına son vermektedir.[787]

Sanki ülkeler piyasanın açık denizlerinde savrulan gemilermiş gibi, IMF'in 'istikrar programları' olarak adlandırdığı politikalar konusunda bugüne değin duyulmamış bir hikâyedir bu. Sonuçta bir ülkeyi istikrara kavuşturuyorlar; fakat bu yeni denge, milyonca insanın (kamu sektöründe çalışan işçiler, küçük işletme sahipleri, ancak ailesinin geçimini sağlayacak kadar üretim yapan çiftçiler, sendikacılar, vb.) gemiden düşmesiyle sağlanmaktadır. 'İstikrara kavuşturma'nın korkunç yüzü, büyük çoğunluğun asla tekrar gemiye binememesi şeklindedir. Bu insanlar kendilerini, artık 1 milyon insanın barınağı haline gelen kenar mahallelerde,

786) "Milton Friedman Discusses the IMF", *CNN Moneyline with Lou Dobbs*, 22 Ocak 1998.

787) 1995'te intihar oranı 100,000 kişide 11.8'di; 2005'teyse yüzde 121'lik bir artış göstererek 100,000 kişide 26.1'e çıkmıştı. *World Factbook 2007*. www.cia.gov; "S. Korea Has Top Suicide Rate among OECD Countries Report", Asia Pulse haber ajansı, 18 Eylül 2006; "S. Korean Police Confirm Actress Suicide", Agence France-Presse, 12 Şubat 2007.

genelevlerde ya da yük gemilerinin konteynerlerinde bulmaktadırlar. Alman şairi Rainer Maria Rilke'nin, "Ne geçmişe ne de geleceğe aitler" şeklinde tanımladığı kimseler olarak, mirastan yoksun bırakılmış haldedirler.[788]

Bu insanlar, IMF'in Asya'daki kusursuz ortodoksluk talebinin yegâne kurbanları değildi. 1997 yazında Endonezya'ya gittiğimde orada da Çinli-karşıtı bir duygunun şekillenmeye devam ettiğine tanık olmuştum; bu duygu, dikkatleri kendi üzerinden uzaklaştırmak isteyen siyasal bir sınıfın mutluluğuyla körükleniyordu. Suharto'nun temel gıda maddelerinin fiyatlarını arttırması fiili durumu daha da kötüleştirmişti. Ülke çapında ayaklanmalar baş göstermişti ve bu isyanların çoğunda Çinli azınlık hedef alınmıştı; meydana gelen olaylarda yaklaşık 1.200 kişi öldürüldü ve onlarca Çinli kadına tecavüz edildi.[789] Dolayısıyla, bu insanların da Chicago Okulu ideolojisinin kurbanları arasında sayılması gerekmektedir.

Endonezya'daki öfke, sonunda Suharto'ya ve başkanlık sarayına yöneldi. Endonezyalılar otuz yıldır Suharto'yu iktidara getiren kan göllerinin anısıyla, şehirlerde ve Doğu Timor'da düzenli aralıklarla gerçekleştirilen katliamlarla tazelenen bir anıyla hizaya getirilmekteydi. İşte, Suharto'ya karşı duyulan öfke asıl olarak bütün bu dönem boyunca alevlenmişti, fakat bu sorun da IMF'i ateşe benzin dökmeye götürüyordu; IMF bu amaca, ironik biçimde, Suharto'dan benzin fiyatlarını artırmasını isteyerek ulaşacaktı. Yapılan fahiş zamlardan sonra Endonezyalılar ayaklanıp Suharto'yu iktidardan alaşağı ettiler.

IMF aynen bir hapishane sorgucusu gibi, bu krizin verdiği yoğun acıyı Asya Kaplanları'mn iradesini ortadan kaldırmak, ülkelerin topyekûn boyun eğişini sağlamak amacıyla kullanmanın peşindeydi. Fakat CIA'in sorgulama kılavuzları, bu sürecin çok daha ileri gidebileceği konusunda uyarıda bulunuyorlardı. O yüzden, aşırı derecede doğrudan acı verme yöntemine başvuru-

788) Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı, *2005 Yıllık Raporu* (Nairobi: BM-HABİTAT), 2006, s. 5-6, www.unchs.org; Rainer Maria Rilke, *Duino Elegies and the Sonnets to Orpheus*, çev. A. Poulin Jr. (Boston: Houghton Mifflin, 1997), s. 51.
789) "Indonesia Admits to Rapes during Riots", *Washington Post*, 22 Aralık 1998.

yorlardı, fakat karşılarında da gerileme ve boyun eğme yerine, sır vermeme ve meydan okuma buluyorlardı. Endonezya'da kesişen bu çizgi, şok terapisini daha da ileri aşamalara taşımanın mümkün olduğunu gösteriyor ve Bolivya'dan Irak'a kadar çok fazla aşina olmaya başladığımız bir geri tepmeye yol açıyordu.

Serbest piyasa savaşçıları izledikleri politikaların hesapta olmayan sonuçlarıyla karşılaştıklarında, neler olduğunu anlamaları kolay olmamaktadır. Onların Asya'da gerçekleştirilen muazzam derecedeki kârlı satışlardan çıkardıkları tek ders olarak, şok doktrinine daha fazla haklılık kazandırıldığı ve yeni bir sınır açmak için gerçek bir felaket ve toplumun gerçek bir çöküşünden daha iyisinin olmadığının daha çok kanıtlandığı (eğer daha fazla kanıta ihtiyaç varsa) görülüyordu. Krizin doruk noktasına ulaşmasından birkaç yıl sonra, önde gelen birkaç yorumcu daha da öteye giderek, bütün tahribatlarına rağmen Asya'da olup bitenlerin farklı kılıkla sunulan bir lütuf olduğunu ilan ettiler. *The Economist*'e göre, "Güney Kore açısından ulusal çaplı bir kriz, içe dönük bir ulusu yabancı sermayeyi, değişimi ve rekabeti benimseyen bir ulusa dönüştüren bir gelişme işlevi görmüştü". Thomas Friedman da çok satan kitabı *The Lexus and the Olive Tree*'de, "Asya'da yaşanan şeyin kesinlikle bir kriz olmadığı," yorumunu yapmıştı. Friedman sonra da, "Küreselleşmenin 1990'larda Tayland, Kore, Malezya, Endonezya, Meksika, Rusya ve Brezilya ekonomilerinin çöküşüyle bize lütufta bulunduğuna inanıyorum, çünkü bu gelişme, pek çok kokuşmuş uygulamayı ve kurumu gözler önüne sermektedir," diye yazmakta ve "Kore'deki eş-dost kapitalizmi benim kitabımda bir kriz sayılmaz," diye eklemektedir.[790] *New York Times*'da yer alan ve Irak'ın işgalini savunan yazılarında da, çöküşün döviz ticaretleriyle değil Cruise füzeleriyle gerçekleştirileceği düşüncesi dışında, benzer bir mantık sergilenmektedir.

Asya krizi felaket sömürüsünün nasıl işlediğini kesinlikle gözler önüne sermiştir. Aynı zamanda, piyasa çöküşünün yıkıcılığı ve Batı tepkisinin sinizmi çok güçlü karşı-hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

---

790) "The Weakest Link"; Thomas L. Friedman, *The Lexus and Olive Tree* (New York: Fara, Straus and Giroux, 1999), s. 452-453.

Çokuluslu sermaye güçleri Asya'da yol almış, fakat sonunda meydanlara dökülerek dizginlenmemiş kapitalizmin ideolojisini hayata geçirmeye çalışan kurumları hedef alan kitlesel düzeyde sokak gösterilerine sebep olmuştur. *Financial Times*'ın alışılmadık ölçüde dengeli bir dille kaleme alınmış başyazısındaki saptamada olduğu gibi, "Asya, kapitalizme ve küreselleşme güçlerine karşı duyulan kamuoyu rahatsızlığının kaygı verici düzeye ulaştığı konusunda uyarıcı bir sinyaldi. Asya krizi, en başarılı ülkelerin bile ani bir sermaye kaçışıyla nasıl dize getirileceğini dünya âleme gösterdi. İnsanlar, sır sahibi fonların entrikalarının dünyanın öteki tarafında çok açık bir şekilde nasıl kitlesel yoksulluğa yol açtığım görerek öfkeyle doluyorlardı".[791]

Şok terapisinin planlı sefaletinin komünizmden piyasa demokrasisine 'acılı bir geçiş dönemi'nin parçası olarak yaşandığı eski Sovyetler Birliği'nden farklı olarak, Asya krizi çok açık bir şekilde küresel piyasaların yaratılmasından ibaretti. Küreselleşmenin yüksek düzeydeki papazları da felaket bölgesine misyonerler göndererirlerken yapmak istedikleri tek şey, acıyı şiddetlendirmek oldu.

Sonuç, bu misyonların daha önce kullandıkları maskeleri ve gerekçeleri kaybetmesiydi. IMF'den Stanley Fischer, müzakerelerin başında Güney Kore'yi ziyaret ettiğinde Seul Hilton'ın etrafında yaşanan 'sirk atmosferi'ni hatırlıyordu. "Oteldeki odamda mahsur kaldım; dışarı adım atamıyordum, kapıyı açacak olsam beni bekleyen 10 bin fotoğrafçı vardı." Bir başka anlatıma göreyse, "IMF heyeti müzakerelerin gerçekleştirildiği salona ulaşmak için, Hilton'ın devasa mutfağından geçip dolambaçlı merdivenlerden inip çıkmak zorunda kalmışlardı".[792] IMF yetkilileri o zamanlar bu türden yoğun ilgiye alışkın değillerdi. Dünyanın dört bir yanında düzenledikleri toplantılar kitlesel protestolarla karşılanırken, beş yıldızlı otel odalarına ve konferans salonlarında hapis kalma deneyimi, daha sonraki yıllarda Washington Konsensüsü'nün elçileri nezdinde alışıldık bir ritüele dönüşecekti.

1998'den sonra şok terapisi tarzındaki şirket satın almaları barışçı araçlarla (ticaret zirvelerindeki kabadayılıklar ve baskılarla) gerçekleştirmek giderek güçleşmişti. 1999'da Dünya Ticaret

791) "The Critics of Capitalism", *Financial Times* (Londra), 27 Kasım 1999.
792) Fischer, *Commanding Heights;* Blustein, *The Chastening,* s. 6-7.

Örgütü görüşmeleri Seattle'da çöktüğü zaman, Güney'den gelen yeni bir meydan okuma baş gösterdi. Üniversiteli protestocuların eylemleri medyada geniş yer tutmakla birlikte, Avrupa ve ABD'nin kendi yerli endüstrilerini destekleyip korurken, gelişmekte olan ülkelerin blok oy oluşturup daha derin ticari tavizler verilmesi yönündeki taleplere karşı çıktıkları bir sırada, gerçek başkaldırı konferans merkezinin içinde yaşandı.

O zamanlar Seattle çöküntüsünü korporatizmin istikrarlı gelişiminde küçük bir duraklama olarak görüp bir tarafa bırakmak hâlâ mümkündü. Ne var ki, birkaç yıl içinde bu yönelişin derinliği yadsınamaz hale geldi: Küresel bir yatırımcılar anlaşması ve Alaska'dan Şili'ye kadar uzanan Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi planı olarak, ABD yönetiminin Asya-Pasifik'in tamamını içine alan birleşik bir serbest ticaret bölgesi yaratma yönündeki tutkulu rüyasından vazgeçildi.

Küreselleşme-karşıtı hareket olarak bilinen gücün en büyük etkisi belki de, Chicago Okulu ideolojisini ölü bir uluslararası tartışma alanına girmeye zorlamasıydı. Milenyumun dönümünde kısa bir an için dikkatleri üzerine çekecek, bastıran bir kriz yoktu (borç şokları kaybolmuştu, 'geçişler' tamamlanmıştı ve henüz yeni bir küresel savaş kapıya dayanmamıştı). Geriye kalan şey, serbest piyasa mücadelesinin gerçek dünya deneyi siciliydi; hükümetlerin birbiri ardına, yıllar önce Friedman'ın Pinochet'ye verdiği 'başkasının parasıyla iyi şeyler yapmaya çalışma'nın bir hata olduğu şeklindeki tavsiyesini benimsedikleri bir zamanda, geriye kalan, eşitsizlik, yozlaşma ve çevresel bozulmanın iç karartıcı gerçekliğiydi.

Bugünden geriye dönüp bakıldığında gözümüze çarpan, kapitalizmin artık rekabet eden düşünceler ya da karşı güçlerle hiçbir ilgisinin kalmadığı bir dönem olan tekelci aşamasının aşırı derecede kısa olduğuydu (1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden 1999'da Dünya Ticaret Örgütü'nün çöküşüne kadarki sekiz yıl). Fakat yükselen muhalefet bu olağanüstü kazançlı gündemi hayata geçirme kararlılığını yavaşlatmayı başaramayacaktı; dizginlenmemiş kapitalizmin savunucuları sadece, öncekilerden daha büyük şokların yarattığı korku ve desoryantasyon dalgalarının üstüne bineceklerdi.

5. BÖLÜM
ŞOK EDİCİ ZAMANLAR

FELAKET KAPİTALİZMİ KOMPLEKSİNİN YÜKSELİŞİ

"Yaratıcı yıkım bizim hem kendi toplumumuz içinde hem de dışarıdaki göbek adımızdır. Her gün iş dünyasından bilime, edebiyata, sanata, mimariye ve sinemadan politikaya ve hukuka ... kadar eski düzeni yıkıyoruz. Tıpkı tarihsel misyonumuzu yerine getirmek için bizim onları yok etmemiz gerektiği gibi, onların da ayakta kalabilmek için bize saldırmaları gerekir."

(Michael Ledeen, *The War against the Terror Masters*, 2002)

"George'un çiftlikte ortaya çıkan bir problem karşısındaki cevabı, hemen elektrikli bir testereye davranıp kesip atmak şeklindedir; ben onun Cheney ve Rumsfeld'le bu kadar iyi anlaşmasının sebebinin bu olduğu kanısındayım."

(Laura Bush, Beyaz Saray Muhabirleri Cemiyeti'nin verdiği yemek, 30 Nisan 2005)

14
ABD'DE ŞOK TERAPİSİ

ÜLKE GÜVENLİĞİ BALONU

"Acımasız bir küçük hergeledir o. Bundan emin olabilirsiniz."
(Richard Nixon, ABD başkanı Donald Rumsfeld'den söz ederken, 1971)[793]

"Bugün gerçekte bir gözetleme toplumunda yaşadığımızın farkında olmak bizi korkutmaktadır."
(Richard Thomas, Birleşik Krallık enformasyon bakanı, Kasım 2006)[794]

"Ülke güvenliği, internet yatırımının 1997'de vardığı aşamaya ulaşmış olabilir. O zamanlar ihtiyaç duyulan tek şey, şirket adınızın önüne bir 'e' koyup halka arzınızı roket hızına ulaştırmaktı."
(Daniel Gross, *Slate*, Haziran 2005)[795]

Washington'da bunaltıcı bir pazartesiydi ve Donald Rumsfeld nefret ettiği bir şeyi yapmak üzereydi: kadrosuyla konuşmak.

793) Akt. Tom Baldwin, "Revenge of the Battered Generals", *Times* (Londra), 18 Nisan 2006.
794) Reuters, "Britain's Ranking on Surveillance Worries Privacy Advocate", *New York Times*, 3 Kasım 2006.
795) Daniel Gross, "The Homeland Security Bubble", Slate com, 1 Haziran 2005.

Rumsfeld savunma bakanı olduğu günden beri genelkurmay başkanları arasında keyfi hareket eden, ağzı sıkı ve (gündemdeki bir sıfatla) küstah olarak ün salmıştı. Generallerin düşmanlıkları anlaşılabilir bir şeydi. Rumsfeld Pentagon'a ayak basar basmaz, öngörülen lider ve motive edici birisi rolünü bir kenara bırakıp, soğuk ve gözükara bir adam olarak (küçültme görevini üslenmiş bir CEO bakan gibi) hareket etmeye başlamıştı çünkü.

Rumsfeld bu görevi kabul ettiğinde pek çok kimse bunu neden istediğini merak ediyordu. Altmış sekiz yaşındaydı, beş torunu vardı ve 250 milyon dolarlık bir kişisel servetinin olduğu tahmin ediliyordu. Ayrıca, benzer bir görevi General Ford yönetiminde üstlenmişti.[796] Ancak Rumsfeld'in kendi gözetiminde süren savaşlarla belirlenmiş geleneksel bir savunma bakanı olma arzusu yoktu; içinde bundan daha büyük hırslar yatıyordu onun.

Göreve gelen savunma bakanı, geride kalan acayipliklerle dolu yirmi yılını çokuluslu şirketlerin başında bulunup, onların yönetim kurullarında oturarak ve sıklıkla da acı verici yeniden yapılanmaların yanında, şirketleri dramatik birleşmelere ve şirket satın almalara götürerek geçirmişti. Rumsfeld 1990'larda kendisini Yeni Ekonomi'nin bir adamı olarak görmeye başladı: şirketlerden birini dijital TV üzerine uzmanlaşmaya yönlendiriyor, 'e-business çözümler' vaat eden bir başkasının yönetim kurulunda oturuyor, kuş gribi ve önemli bazı AIDS ilaçlarının ayrıcalıklı patentini elinde bulunduran neredeyse tam bir bilim-kurgu biyoteknoloji şirketinin yönetim kurulu başkanı olarak hizmet veriyordu.[797] Rumsfeld 2001'de George W. Bush'un kabinesine girdiğinde, yirminci birinci yüzyıla uygun bir savaş icat etmek gibi şahsi bir dert edinmişti: Bu işi, fiziksel olmaktan ziyade psikolojik, mücadeleden ziyade seyirlik, şimdiye kadar görülenden ziyade daha kazançlı bir şeye dönüştürmek amacındaydı.

---

796) Robert Burns, "Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest", Associated Press, 23 Ağustos 2001.

797) John Burgess, "Tuning in to a Trophy Technology", *Washington Post*, 24 Mart 1992; "TIS Worldwide Announces the Appointment of the Honorable Donald Rumsfeld to its Board of Advisors", PR Newswire, 25 Nisan 2000; Geoffrey Lean ve Jonathan Owen, "Donald Rumsfeld Makes and 5M Killing on Bird Flu Drug", *Independent* (Londra), 12 Mart 2006.

Rumsfeld'in, sekiz emekli generalin kendisinin istifasını istemesine yol açan ve sonunda onu 2006 ara seçimlerinin ardından görevden ayrılmaya zorlayan tartışmalı 'dönüşüm projesi' hakkında çok şey yazıldı. Bush istifasını duyururken 'kapsamlı dönüşüm' projesini (Irak Savaşı ya da 'Teröre Karşı Savaş' değil) Rumsfeld'in en önemli katkısı olarak nitelendirdi: "Don'ın bu alanlardaki çalışması manşetlerde sıkça yer almadı. Fakat (onun başlattığı) reformlar tarihsel öneme sahiptir."[798] Gerçekten de öyleydi, fakat bu reformların nelerden ibaret olduğu hiçbir zaman açık bir şekilde ortaya konmamıştır.

Üst düzey askeri yetkililer 'dönüşüm'ü 'boş sözler' diyerek alaya alıyorlardı ve Rumsfeld sık sık eleştirileri haklı çıkaracak (neredeyse komik denecek şekilde) kararlılık içinde görünüyordu: "Ordu büyük modernleşme denen şeyi gerçekleştirmektedir," diyordu mesela, Nisan 2006'da. "Bölükler şeklindeki bir kuvvetten modüler bir tugay timi kuvvetine ... birlikte işlev görmek için hizmet merkezli muharebeden, çatışmasız muharebeye ve şimdi de karşılıklı bağımlılığa doğru gitmektedir. Gerçekleştirilmesi zor bir süreçtir bu."[799] Oysa projenin içeriği kesinlikle Rumsfeld'in gösterdiği kadar anlaşılması güç değildi. Jargonun altında yatan bakla, şirketler dünyasında Rumsfeld'in kendisinin de bir parçası olduğu taşeronlaştırma ve markalaştırma devrimini, ABD ordusunun merkezine getirme çabasından ibaretti.

1990'lar boyunca geleneksel olarak kendi ürünlerini üreten ve büyük, istikrarlı işgüçlerini koruyan çok sayıda şirket, Nike modeli olarak bilinen yöntemi benimsiyordu: 'Fabrika sahibi olmama, ürünlerini karmaşık bir yüklenici firma ve taşeron ağı vasıtasıyla üretme, kaynaklarını tasarıma ve pazarlamaya akıtma.' Öteki şirketler alternatif Microsoft modelini seçmişlerdi: Şirketin 'çekirdek yeterliliği'ni ortaya koyan hissedar/çalışanlarıyla ilgili sıkı bir denetim merkezinin varlığını koruma ve posta odası işletmekten yazı koduna kadar her şeyi taşerona havale etme. Kimileri bu radikal yeniden yapılanmalardan geçen şirketleri, genellikle

798) George W. Bush, "Bush Delivers Remarks with Rumsfeld, Gates", CQ Transcripts Wire, 8 Kasım 2006.
799) Joseph L. Galloway, "After Losing War Game, Rumsfeld Packed Up His Military and Went to War", *Knight-Ridder*, 26 Nisan 2006.

artık fazla bir anlam ifade etmeyen, şekilden ibaret yapılar olduklarından, 'içi boş şirketler' şeklinde nitelendiriyorlardı.

Rumsfeld, ABD savunma bakanlığının yapılanmasına denk bir modele ihtiyaç duyduğu kanısındaydı; *Fortune*'un söylediği gibi, "Bay CEO, şirket dünyasında çok iyi gerçekleştirdiği türden bir yeniden yapılanmaya girişmek üzereydi".[800] Kuşkusuz bazı zorunlu farklılıklar vardı. Şirketlerin kendilerini coğrafi sınır faktörlerinden ve full-time işçilerin yükünden kurtardıkları yerde Rumsfeld, çok büyük sayılarda full-time askere karşılık Reserve and National Guard'dan daha ucuz geçici askerlerle desteklenen küçük bir çekirdek kadroyu gerekli görmekteydi. O sıralar Blackwater ve Halliburton gibi güvenlik şirketlerinden olan müteahhit firmalar, yüksek riskli şoförlükten tutsakların sorgulanmasına, sağlık hizmetleri verilmesine kadar uzanan görevleri yerine getiriyorlardı. Ve şirketlerin birikimlerini tasarım ve pazarlamaya yönelik çalışmalara akıttıkları yerde, Rumsfeld az sayıda asker ve tanka sahip olma sayesinde elde ettiği kendi tasarruflarını en son model uydulara ve nano-teknolojiye harcamaktaydı. Modern ordudan söz eden Rumsfeld, "Yirmi birinci yüzyılda, nesnelerin sayıları ve miktarları hakkında düşünmekten vazgeçeceğiz; hız, çeviklik ve kesinlik konusuna kafa yoracağız ve hatta bunlar öncelikli konular olacak," diyordu. Daha çok hiperaktif yönetim danışmanı Tom Peters izlenimi uyandırıyor ve 1990'larda, şirketlerin "beyin takımı itibariyle saf 'oyuncular' ya da pürüz çıkaran satıcılar olup olmadıklarına karar vermek zorunda kaldıkları"nı açıklıyordu.[801]

İş savaşları yürütmeye geldiğinde 'şeyler'in ve 'miktar'ın hâlâ büyük önem taşıdığından adamakıllı emin olan ve Rumsfeld'in içi boş bir ordu görüşüne şiddetle karşı çıkan generallerin Pentagon'a hâkim olmaları şaşırtıcı değildi. Zaten göreve geleli henüz sadece yedi aydan biraz fazla bir zaman geçtiği halde Bakan'ın günlerinin sayılı olduğu yönünde söylentilere yol açacak şekilde, pek çok güçlü kimsenin damarına basmasının sebebi budur.

---

800) Jeffrey H. Birnbaum, "Mr. CEO Goes to Washington", *Fortune*, 19 Mart 2001.
801) Donald H. Rumsfeld, "Secretary Rumsfeld's Remarks to the Johns Hopkins, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies", 5 Aralık 2005, www.defenselink.mil; Tom Peters, *The Circle of Innovation* (New York: Alfred A. Knopf, 1997), s. 16.

Rumsfeld'in Pentagon yetkilileri için ender görülen bir 'yönetim toplantısı' çağrısı yapması işte bu zamana denk gelmişti. Çok geçmeden spekülasyonlar başladı: İstifasını açıklayacak mıydı? Yoksa, gecikmeli bir şekilde, dönüşüm planıyla eski muhafızların ayağını kaydırmaya mı çalışıyordu? Yetkililerden biri bana, pazartesi sabahı yüzlerce üst düzey Pentagon görevlisi, "Kesinlikle pek alışıldık olmayan bir havası olan toplantı salonuna doldu," demişti. "İnsanların yüzünde bizi nasıl ikna edeceksiniz şeklinde bir düşünce okunuyordu. Ona karşı büyük bir kin besleniyordu çünkü."

Rumsfeld içeriye girdiğinde, "Onu kibarca ayağa kalkarak karşıladık". Rumsfeld hemen, bu toplantının istifasını açıklamakla yakından uzaktan alakalı olmadığını açık ve kesin bir dille belirtti; moral verici kısa bir konuşma yapmayacağı da hemen anlaşıldı. Hatta bunun bir ABD Savunma Bakanı'nın bugüne kadar yaptığı en olağanüstü konuşma olduğunu söylemek mümkündü. Konuşma şöyle başlıyordu:

> Bugün gündemde olan konu, Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenliğine yönelik bir tehdit, hem de ciddi bir tehdit ortaya koyan düşmandır. Bu düşman, merkezi planlamanın dünyadaki en son burcudur. Beş yıllık planlarla dikte edilerek yönetilmektedir. Taleplerini, tek bir merkezden zamana yayarak bölgelere, kıtalara, okyanuslara ve ötelerine dayatmaya çalışmaktadır. Müthiş bir uyumlulukla, serbest düşünceyi boğmakta ve yeni düşünceleri ezmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin savunmasında yarıklar açmakta, üniformalı insanların hayatlarını tehlikeye sokmaktadır.
>
> Bu düşman, eski Sovyetler Birliği gibi de görünebilir, fakat o düşman artık yok: Bugünkü düşmanlarımız daha usta ve daha acımasız. ... Bu düşman evimize daha yakındır: Pentagon bürokrasisi.[802]

Rumsfeld'in retorik süslemeleri kendini ortaya koyarken, dinleyicilerin yüzünde sert bir ifade vardı. Konuşmayı dinleyenlerin çoğu kariyerlerini Sovyetler Birliği'ne karşı verdikleri mücadeleye borçluydu ve oyunun bu aşamasında komünistlerle

802) Sonraki iki sayfada yer alan bilgi Donald H. Rumsfeld, "DoD Acquisation and Logistics Exellence Week Kickoff –Bureaucracy to Battlefield" başlığıyla Pentagon'da yapılan konuşmadan gelmektedir, 10 Eylül 2001, www.defenselink.mil.

kıyaslanmaktan hiç hoşlanmamışlardı. Oysa Rumsfeld'in söyleyecekleri bitmemişti daha: "Düşmanı tanıyoruz. Tehdidin ne olduğunu biliyoruz. Ve kararlı bir düşmanın taleplerine karşı mücadele etmeyi amaç edinerek aynı kararlılıkla, bu konuyu kavrayıp üzerinde durmamız gerekmektedir. ... Bugün bürokrasiye karşı savaş açıyoruz."

Rumsfeld istediğini yapmıştı: Savunma bakanı Pentagon'u Amerika'ya karşı ciddi bir tehdit olarak nitelendirmekle kalmamış, aynı zamanda çalıştığı kuruma karşı da savaş açmıştı. Dinleyiciler şaşkınlık içindeydi. "Bizlerin düşman olduğunu, düşmanın bizler olduğunu söylüyordu. Ve biz burada ulusun işini yapmaya kafa yoruyoruz," diyecekti bir yetkili bana.

Mesele, Rumsfeld'in, vergi mükelleflerinin dolarlarının harcamasında tasarrufa gidilmesini istemesi değildi; Kongre'den yüzde 11'lik bir bütçe artışı talep ediyordu sadece. Fakat o, Büyük Yönetim'in fonları yukarıya doğru yeniden dağıtmak için Büyük İş Çevreleri'yle güç birliğine gitmesini sağlayan karşı-devrimin korporatist ilkelerini takip ederek, personel harcamaları için daha az, özel mülkiyetin elinde bulunan şirketlerin kasalarına doğrudan bir şekilde daha fazla kamu parasının transfer edilmesi yanlısıydı. İşte, bu konuşmayla Rumsfeld 'savaş'ını başlatmıştı. Her departmanın yüzde 15'lik bir personel indirimine gitmesi gerekiyordu: "Buna dünyanın herhangi bir yerinde kurulan üs komutanlıkları dahildir. Bu sadece yasa gereği değil, iyi bir şeydir ve biz bunu yapacağız."[803]

Rumsfeld üst düzey bir yetkilisini, "ticari olarak taşerona vermek suretiyle daha iyi ve daha ucuza yerine getirilebilecek görevler konusunda (Savunma) Bakanlığı'nı incelemek üzere" görevlendirdi. Şu soruların cevabını öğrenmek istiyordu: Savunma bakanlığı neden hâlâ bu konuda sona kalan kuruluşlardan biridir? Depoları etkin bir şekilde idare etmek için tam bir endüstri mevcutken, bu işi neden biz yapıyoruz ve bir sürü işimizi kendimiz görüyoruz? Neden iş dünyasının pek çoğunun yaptığı gibi hizmetleri dışarıya vermeyip, dünyanın dört bir

803) Carolyn Skorneck, "Senate Committee Approves New Base Closings, Cuts &1.3 Billion from Missile Defense", Associared Press, 7 Eylül, 2001; Rumsfeld, "DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff."

yanındaki üslerde kendi çöpümüzü kendimiz topluyor, yerlerimizi temizliyoruz? Elbette daha fazla bilgisayar sistemi desteğini de taşerona verebiliriz."

Rumsfeld askeri düzenin kutsal ineğinin (askerler için sağlık hizmetleri) peşine bile düştü. Rumsfeld bilmek istiyordu, neden bu kadar çok doktor vardı? "Bu ihtiyaçlardan bazıları, özellikle de muharebeyle ilgisi olmayan pratisyenlik ya da uzmanlıkları kapsayan alanlarda özel sektör tarafından daha etkin bir şekilde verilebilirdi." Peki, ya askerler ve aileleriyle ilgili konutlara ne demeli; "bunlar pekâlâ kamu-özel mülkiyet ortaklığıyla yapılabilirdi".

Savunma bakanlığının çekirdek yeterliliğe odaklanması gerekiyordu: "savaş yürütmek. ... Fakat diğer bütün durumlarda, bu asli olmayan faaliyetleri etkin ve etkili bir şekilde yerine getirebilecek tedarikçiler bulmamız gerekir."

Konuşmanın sonunda çok sayıda Pentagon yetkilisi, Rumsfeld'in ordunun görevlerinin taşerona devredilmesiyle ilgili cesurca ortaya konmuş görüşünün önünde duran tek engelin ABD anayasasının küçük bir maddesi olduğunu anladılar; bu madde ulusal güvenliği çok açık bir şekilde özel şirketlerin değil, yönetimin görevi olarak tanımlıyordu. Bana bilgi veren kaynağım, "Bu konuşmanın Rumsfeld'i işinden edeceği aklıma gelmişti," diyordu.

Fakat öyle olmadı. Rumsfeld'in Pentagon'a savaş açmasıyla ilgili haberler basında çok az yer kapladı. Bunun sebebi, tartışmalı konuşmasının yapıldığı tarihin 10 Eylül 2001 olmasıydı.

İlginç bir tarihsel dipnot da, *CNN Evening News*'un 10 Eylül'de, "Savunma Bakanı Pentagon bürokrasisine savaş açıyor" başlığı altında kısa bir habere yer vermesiydi. Ertesi sabah televizyonlar, bu kuruma yönelik belirgin şekilde az metaforik türden bir saldırı haberini verecekti; bu saldırıda, Rumsfeld'in yirmi dört saatten az bir süre önce 'devletin düşmanları' olarak tanımladığı insanlardan 125'i ölmüş ve 110'u da ciddi biçimde yaralanmıştı.[804]

---

804) Bill Hemmer ve Jamie McIntyre, "Defense Secretary Declares War on the Pentagon's Bureaucracy", *CNN Evening News*, 10 Eylül 2001.

CHENEY VE RUMSFELD: FELAKET KAPİTALİZMİ TARAFTARLARI

Rumsfeld'in unutulan konuşmasının temelinde yatan düşünce, Bush yönetiminin temel öğretisinden geri kalır bir şey değildir: Yönetimin işi yönetmek değil, işi daha etkin ve genellikle daha üstün olan taşeron özel sektöre havale etmektir. Rumsfeld'in açıkça ortaya koyduğu gibi, bu, bütçe ayarlaması gibi sıradan bir şeyle değil, savunucularına göre, komünizmin yenilgiye uğratılmasına eşit bir dünyayı değiştirme mücadelesiyle ilgili bir olaydı.

Bush ekibi göreve geldiğinde 1980'lerin ve 1990'ların (hem Clinton yönetimi, hem de eyalet ve yerel yönetimler tarafından tamamen benimsenen) özelleştirme furyası başarıyla gerçekleştirilmiş ya da kamuda bulunan su ve elektrikten otoyol yönetimi ve çöp toplama işine kadar büyük çaplı birçok iş taşerona verilmiş durumdaydı. Devlet organlarının bu şekilde budanmasından sonra geriye kalan şey artık 'çekirdek'ti: 'Asli faaliyetleri özel şirketlere devretmek, ulus-devlet olmak anlamına gelen şeye meydan okumak demektir' şeklindeki düşünceye sahip yönetim anlayışının yapısından kaynaklanan görevlerdi bunlar: ordu, polis, itfaiye departmanı, hapishaneler, sınır denetimleri, gizli istihbarat, hastalık denetimleri, kamu okulu sistemi ve hükümet bürokrasilerinin yönetimi. Özelleştirme dalgasının ilk aşamaları çok kazançlıydı ve devlet imkânlarını yiyip bitiren şirketlerin çoğu bu temel işleri açgözlü bir şekilde, daha sonra bir anda zengin olma kaynağı olarak gözlüyorlardı.

1990'ların sonuna gelindiğinde, 'asli faaliyetler'i özelleştirmeden koruyan tabuları yıkma yönünde başlatılmış güçlü bir hareket söz konusuydu. Bu eğilim, pek çok bakımdan, statükonun mantıksal bir uzantısıydı. Tıpkı Rusya'nın petrol sahaları, Latin Amerika'nın telekom şirketleri ve 1990'larda Asya'nın endüstrisinin borsaya yüksek kazançlar sağlaması gibi, şimdi de ABD hükümetinin kendisi merkezi bir ekonomik rol oynuyordu; özelleştirme ve serbest ticarete karşı gösterilen tepki gelişmekte olan dünyada hızla yayılıp, gelişmeye açılan öteki yolları kapattığı için bu adımın atılması hayati öneme sahipti.

Şok doktrinini yeni, kendine atıfta bulunan bir aşamaya getiren hareket buydu: Bu noktaya kadar felaketler ve krizler, olay sonrasında radikal özelleştirme planlarını hayata geçirmek amacıyla kullanılmıştı, fakat felaket yaşatan olayları hem yaratma hem de bunlara cevap verme gücüne sahip kurumlar (ordu, CIA, Kızıl Haç, BM, acil durumlarda 'ilk karşılığı verenler'), kamu denetiminin son kalelerinden bazılarıydı. Şimdi, çekirdeğin ele geçirilmesiyle birlikte, daha önceki otuz yılı aşkın bir zamanda bilenen kriz-kullanma yöntemleri, felaket yaratma ve felaketlere cevap vermenin altyapısının özelleştirilmesini harekete geçirmekte kullanılacaktı. Friedman'ın kriz teorisi postmodern bir seyir izliyordu.

Ancak özelleştirilmiş bir polis devleti olarak tanımlanabilecek dalgayı yaratma hareketinin ön saflarında yer alanlar, gelecekteki Bush yönetiminin en güçlü kişileri olacaktı: Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve Bush'un kendisi.

Rumsfeld'e göre, 'piyasa mantığı'nı ABD ordusuna uygulama düşüncesi kırk yıl öncesine dayanan bir projeydi. 1960'ların başında, Chicago Üniversitesi'nin iktisat bölümünde düzenlenen seminerlere katıldığı zaman başlamıştı. Milton Friedman'la özellikle yakın bir ilişki geliştirmişti; Friedman bu erken gelişen Cumhuriyetçiyi otuz yaşında Kongre üyesi seçilmesinin ardından kanatlarının altına alarak, geniş bir serbest piyasa platformu geliştirmesine yardımcı olmuş ve ona iktisat teorisini öğretmişti. Bu iki kişi yıllarca yakın bir ilişki sürdürdüler; Rumsfeld, Heritage Foundation'ın başkanı Ed Feulner'in her yıl düzenlediği, Friedman'ın doğum günü kutlamasına katılıyordu. Friedman doksan yaşına ayak bastığı zaman Rumsfeld akıl hocasına, "Friedman'm yakınında olduğum zaman ondan kaynaklanan bir ışık yayılıyordu; onunla konuşurken kendimi daha akıllı hissediyordum," demişti.[805]

Duyulan hayranlık karşılıklıydı. Friedman, Rumsfeld'in hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan piyasalara bağlılığından çok etkilenmiş ve 1980 seçimlerinde George H. W Bush'un yerine onu aday göstermesi için ısrarlı bir şekilde Reagan'ı etkileme çabasına girmişti. Bu tavsiyesini dikkate almadığı için Reagan'ı asla affetmedi. Fri-

805) Donald Rumsfeld, "Tribute to Milton Friedman", Washington, DC, 9 Mayıs 2002, www.defenselink.mil; Milton Friedman ve Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: Chicago University Press, 1998), s. 345.

edman, "Reagan'ın, başkan yardımcısı adayı olarak Bush'u seçtiğinde hata yaptığına inanıyorum," diye yazıyordu anılarında; "gerçekte bunu, sadece seçim kampanyasının değil, başkanlığının da en kötü kararı olarak değerlendiriyorum. Benim gözümdeki aday, Donald Rumsfeld'di. Eğer o seçilseydi, inanıyorum ki başkan olarak Reagan'ın yerini alırdı ve üzüntü verici Bush-Clinton dönemi kesinlikle yaşanmazdı."[806]

Rumsfeld, Reagan'ın adayı olma konusunu geride bıraktı ve kendisini gelişme gösteren iş hayatındaki kariyerine adadı. Uluslararası ilaç ve kimya şirketi Searle Pharmaceuticals'ın CEO'su olarak tartışmalı ve olağanüstü derecede kazançlı olan, Gıda ve İlaç İdaresi'nin (FDA) aspartam onayını (NutraSweet olarak pazarlanan) almak için siyasal bağlantılarını kullandı; sonra da, Searle'ı Monsanto'ya satmak için yürüttüğü pazarlıktan 12 milyon dolar civarında kazanç sağladı.[807]

Bu yüksek riskli satış Rumsfeld'i büyük şirketler dünyasında güçlü bir oyuncu konumuna getirdi ve onu Sears ve Kellogg's gibi iyi iş yapan şirketlerin yönetim kurullarına oturttu. Eski savunma bakanı sıfatına sahip olması da kendisini, Eisenhower'ın 'askeri endüstriyel kompleks'" olarak adlandırdığı şeyin bir parçası olan her şirket nezdinde aranan biri katına yükseltecekti. Rumsfeld, uçak üreticisi Gulfstream'ın yönetim kuruluna yerleşti ve ASEA Brown Bovari'nin (ABB) yönetim kurulu üyesi olarak yıllık 190 bin dolar para aldı; bu şirket, plütonyum üretme kapasitesine sahip olmasının yanı sıra, Kuzey Kore'ye nükleer teknoloji sattığı ortaya çıktığında dikkatleri istemediği bir şekilde üzerine çeken dev bir İsviçre mühendislik firmasıydı. Nükleer reaktör satışı 2000 yılında ve Rumsfeld'in ABB yönetiminde tek Kuzey Amerikalı olduğu bir zamanda gerçekleştirilmişti. Her ne kadar bu şirket "yönetim kurulu üyelerinin projeyle ilgili olarak bilgilendirildiği"[808] konu-

806) Friedman ve Friedman, *Two Lucky People*, s. 391.

807) William Gruber, "Rumsfeld Reflects on Politics, Business", *Chicago Tribune*, 20 Ekim 1993; Stephen J. Hedges, "Winter Comes for a Beltway Lion", *Chicago Tribune*, 12 Kasım 2006.

808) Greg Schneider, "Rumsfeld Shunning Weapons Decisions", *Washington Post*, 24 Ağustos 2001; Andrew Cockburn, *Rumsfeld: His Rise, Fall, and Catastrophic Legacy* (New York: Scribner, 2007), s. 89-90; Randeep Ramesh, "The Two Faces of Rumsfeld", *Guardian* (Londra), 9 Mayıs 2003); Richard Behar, "Rummy's North Korea Connection", *Fortune*, 12 Mayıs 2003.

sunda ısrarlı olsa da, eski savunma bakanı, yönetim kuruluna gelen bir reaktör satışı konusu hatırlamadığını ileri sürmektedir.

Rumsfeld'in kendisini sıkı biçimde felaket kapitalizmi yanlısı haline getirmesi, biyoteknoloji şirketi Gilead Sciences'm yönetim kurulu başkanı sıfatını aldığı 1997 yılında gerçekleşti. Bu şirket çok sayıda grip hastalığı türünün yanında kuş gribinin tedavisinde de kullanılan Tamiflu'nun patentini almıştı.* İleri derecede bulaşıcı bir virüs (ya da herhangi bir konuda tehdit) ortaya çıktığında hükümet Gilead Sciences'tan milyarlarca dolarlık ilaç satın alacaktı.

Kamu sağlığıyla ilgili acilen gerekli ilaçların patentinin alınması da tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. ABD onyıllardır bir salgın hastalıkla yüz yüze bulunmamaktadır, fakat 1950'lerin ortalarında çocuk felci salgını doruk noktasına ulaştığında, felaketten yararlanma fırsatçılığıyla ilgili hararetli etik tartışmaları yapılmıştı. Çocuk felcinden 60 bine yakın ölüm olayı gerçekleşirken anne babalar çocuklarının sakat bırakıcı, sık sık da öldürücü olan hastalıkla karşılaşmalarından korkuyorlardı ve tedavi amacıyla yapılan araştırmalar çılgınca boyutlara ulaşmıştı. Pittsburgh Üniversitesi'nden bilimci Jonas Salk 1992'de ilk defa olarak çocuk felci aşısını bulup geliştirdiğinde hayat kurtaran ilacının patentini almamıştı. "Patent yoktu," diyordu Salk, televizyon yayıncısı Edward R. Murrow'a: "Güneşin patenti alınır mı?"[809]

Güneşin patenti alınsaydı mesele yoktu, diyen Donald Rumsfeld, ABD Patent ve Ticari Marka Ofisi'ne başvuruda bulunmasından itibaren epeyce bir süre bekleyecekti. Dört AIDS ilacının patentini de elinde bulunduran eski şirketi Gilead Sciences, gelişmekte olan dünyada hayat kurtaran ilaçlarının daha ucuz türle-

*) Tamiflu son derece tartışmalı bir ilaçtır. İlacı alan insanların zihinlerinin karıştığı, paranoyak oldukları, hayal dünyasına daldıkları ve intihar etme eğilimine girdikleri konusunda çok sayıda vaka vardır. Kasım 2005 ve Kasım 2006 arasında dünya çapında Tamiflu'yla bağlantılı 25 ölüm olayı gerçekleşmişti ve bu ilaç Amerika Birleşik Devletleri'nde artık 'kendine zarar verme ve zihin karışıklığı riskini artırma özelliğine sahiptir' şeklinde sağlık uyarısında bulunularak satılmakta ve 'davranış değişikliklerinin yakından gözlenmesi' tavsiye edilmektedir.

809) Joe Palca, "Salk Polio Vaccine Conquered Terrifying Disease", *National Public Radio: Morning Edition*, 12 Nisan 2005; David M. Oshinsky, *Polio: An American Story* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 210-211. Dipnot: Carly Weeks, "Tamiflu Linked to 10 Deaths", *Gazette* (Montreal), 30 Kasım 2006; Dorsey Griffith, "Psychiatric Warning Put on Flu Drug", *Sacremento Bee*, 14 Kasım 2006.

rinin dağıtımını engellemek için büyük bir enerji harcamaktadır. ABD'deki kamu sağlığı aktivistlerinin eylemleri bu şirketi hedef almakta ve onlar Gilead'ın kilit öneme sahip ilaçlarından bazılarını vergi mükelleflerinin paralarıyla geliştirdiğine işaret etmektedirler.[810] Gilead, kendi adına, salgını bir piyasa gelişimi olarak görmekte ve muhtemel durumlara karşı Tamiflu'yu stoklamaları için iş çevrelerini ve bireyleri cesaretlendirici kampanyalar yürütmektedir. Yönetime tekrar girmeden önce, yardım ettiği şirketlerden yepyeni birinde çalıştığına inanan Rumsfeld, biyoteknoloji ve eczacılık alanlarında uzmanlaşmış birkaç özel yatırım kuruluşu bulmuştu.[811] Bu kuruluşlar, başını alıp giden hastalığın muhtemel geleceğine umut bağlamış şirketlerdi ve bunlardan birisi hükümetleri, patentini özel sektörün aldığı hayat kurtarıcı ne varsa, yüksek fiyattan kendilerinden ilaç satın almaya zorluyordu.

Ford yönetiminde Rumsfeld'in himayesinde bulunan Dick Cheney de kârlı bir acımasız gelecek beklentisine dayalı servet oluşturmuştu. Rumsfeld felaket zamanlarında piyasada canlanma görürken, gelecekteki bir savaşa umut bağlıyordu. Baba Bush yönetiminde savunma bakanı olan Cheney aktif askerlerin sayısını indirmiş ve yüklenici özel müteahhitlik firmalarına çok daha fazla güven duymaya başlamıştı. Nitekim, ABD askerleri tarafından yerine getirilen, ancak kazançlı şekilde özel sektörce üstlenilebilecek görevlerin belirlenmesi işini, Houston'da kurulu çokuluslu Halliburton'un mühendislik bölümü olan Brown and Root'a havale etti. Halliburton özel sektörün yerine getirebileceği bütün bu iş türlerini tespit etti ve bu bulgular yepyeni bir Pentagon ihalesine yol açtı: Sivil Lojistik Geliştirme Programı, ya da LOGCAP. Pentagon silah üreticileriyle çok milyar dolarlık anlaşmalar yapmasıyla ünlüydü, fakat bu yepyeni bir durumdu: Orduya teçhizat sağlamak için değil, operasyonlarının yürütülmesinde yönetici olmak üzere ihale açılıyordu bu defa.[812]

---

810) Knowledge Ecology International, "KEI Request for Investigation into Anticompetitive Aspects of Gilead Voluntary Licenses for Patents on Tenofivir and Emtricitabine", 12 Şubat 2007, www.kelonline.org.

811) John Stanton, "Big Stakes in Tamiflu Debate", *Roll Call*, 15 Aralık 2005.

812) İlerideki iki paragrafta yer alan bilgi için bkz. T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), s. 77-79.

Aşırı derecede belirsiz bir iş tanımı yapılarak, ABD ordusunun görevleri için sınırsız bir 'lojistik destek' sağlama işi için başvuruda bulunmak üzere bir grup seçilmiş şirket ihaleye davet edildi. Üstelik sözleşmede hiçbir şekilde dolar değeri belirtilmiyordu: Kazanan şirkete, ordu için her ne yaptıysa bedelinin Pentagon tarafından sağlanacağı, artı garantili bir kazanç ('maliyet artı kâr' sözleşmesi diye bilinen şey) güvencesi verilmekteydi. Bu günler, Baba Bush yönetiminin son günleriydi ve 1992'de ihaleyi kazanan şirket Halliburton'dan başkası olmadı. *Los Angles Times*'dan T. Christian Miller'in bildirdiğine göre, "Halliburton beş yıllık bir anlaşmayı kazanmak için katılan diğer otuz altı firmayı saf dışı bıraktı; planları hazırlayan şirketin aynı şirket olması dikkate alındığında bu durumun şaşırtıcı olmaması gerekir".

1995'te Clinton Beyaz Saray'dayken, Halliburton yeni patronu olarak Cheney'yi belirledi. Halliburton'un bir parçası olan Brown and Root'un ABD ordusunun yüklenici firması olarak uzun bir tarihi vardır. Cheney'nin liderliğindeki Halliburton'un rolü, modern savaşın doğasını değiştirecek şekilde dramatik bir biçimde genişlemek oldu. Halliburton ve o sıralar Pentagon'da bulunan Cheney'nin eseri olan, esnek ifadelerin yer aldığı sözleşme sayesinde şirket, 'lojistik destek' teriminin anlamını, Halliburton'un ABD ordusunun denizaşırı bir operasyonunun altyapısının tamamını üstlenme sorumluluğunu taşıyacağı noktaya kadar götürüp genişletebilecekti. Ordunun ihtiyaç duyduğu tek şey, asker ve silah sağlanmasıydı; işin başında Halliburton varken, onlar bir bakıma halinden memnun tedarikçilerdi.

İlki Balkanlar'da ortaya çıkan sonuç, ülke dışında yerleşmenin ciddi şekilde silahlanmış ve tehlikeli bir tatil paketini andırdığı McMilitary deneyiydi. "Balkanlar'a vardıklarında askerlerimizi karşılayan ilk kişi ve güle güle diyerek el sallayan son kişi, bizim çalışanlarımızdan biridir," diye açıklıyordu bir Halliburton sözcüsü, şirketin personelini ordunun lojistik koordinatörlerinden ziyade yolcu gemisi yöneticilerine benzeterek.[813] İşte bu, Halliburton farkıydı: Cheney, savaşın neden Amerika'nın son derece

813) Joan Didion, "Cheney: The Fatal Touch", *The New York Review of Books*, 5 Ekim 2006.

kazançlı hizmet ekonomisinin (güler yüzle istila işinin) canlı bir parçası olamayacağının mantığını anlamıyordu.

Clinton'ın 19 bin asker yerleştirdiği Balkanlar'daki ABD üsleri küçük bir Halliburton şehri görünümü vermekteydi: tamamen bu şirket tarafından yapılıp idare edilen düzenli, giriş kapılı mahalleler şeklindeydi bu üsler. Üstelik Halliburton askerlere fast-food satış yerleri, süpermarketler, sinema salonları ve en son teknolojinin kullanıldığı spor salonları dahil tam bir ev konforu sağlama taahhüdünde bulunuyordu.[814] Kimi üst düzey yetkililer ordunun çelik disiplininden uzak şeylerin asker üzerindeki etkilerinden kaygı duyuyorlardı; fakat onlar da bu keyifli ortamdan memnundular. "Halliburton vasıtasıyla sağlanan her şey altın tabak içinde sunuluyordu," demişti birisi bana. "Dolayısıyla hiçbir şikâyetimiz yoktu." Halliburton'a göre, müşteri memnuniyetini sağlamak güzel bir şeydi; daha fazla ihale alma güvencesi veriyordu ve kârlar maliyet yüzdesi olarak hesaplandığından, maliyetler ne kadar yüksek olursa kâr da o kadar yüksek olmaktaydı. "Merak etmeyin, maliyet artı kâr, Bağdat'ın Yeşil Bölgesi'nde ün salan bir ifadeydi, fakat bu lüks Clinton döneminde sağlanmaya başlamıştı. Cheney, Halliburton'da geçirdiği topu topu beş yılda, bu şirketin ABD Hazinesi'nden elde ettiği paranın miktarını 1.2 milyar dolardan 2.3 milyar dolara çıkararak neredeyse ikiye katladı; bunun yanında şirketin aldığı federal krediler ve kredi garantileri miktarı da on beş kat arttı.[815] Tabii, Cheney bu çabaları karşılığında hatırı sayılır bir ödül aldı. Başkan yardımcılığı görevine gelmeden önce "kişisel servetinin değerini 18 milyon dolarla 81.9 dolar arasında bir rakama ulaştırdı; bunun içinde Halliburton Co.'daki 6 milyon dolar ve 30 milyon dolar arasındaki hisse değeri de bulunuyordu. ... Cheney'ye toplam olarak 1,260,000 Halliburton hissesi opsiyonu verilmişti ve bunun 100.000'i kullanılmıştı, 760.000'ı hemen aktife çevrilebilirdi, 166.667'si de önümüzdeki Aralık ayında (2000) geçerli olacaktı".[816]

---

814) Dan Briody: *Halliburton Agenda: The Politics of Oil and Money* (New Jersey: John Wiley and Sons, 2004), s. 198-199; David H. Hackworth, "Balkans Good for Texas-Based Business", *Sun-Sentinel* (Fort Lauderdale), 16 Ağustos 2001.

815) Antonia Juhasz, *Bush Agenda: Invading the World, One Economy at a Time* (New York: Regan Books, 2006), s. 120.

816) Jonathan D. Salant, "Cheney: I'll Forfeit Options", Associated Press, 1 Eylül 2000.

Hizmet ekonomisini yönetimin merkezine kadar genişletme hareketi Cheney adına bildik bir işti. Kendisi 1990'ların sonunda askeri üsleri Halliburton mahallelerine dönüştürürken, karısı Lynne de savunma alanında dünyanın en büyük müteahhitlik şirketi olan Lockheed Martin'de yönetim kurulu üyesi olarak aldığı ücret yanında hisse senedi opsiyonları kazanıyordu. Lynne'nin 1995 ve 2001 yılları arasında yönetim kurulunda bulunduğu zaman dilimi, Lockheed gibi şirketlerin kilit öneme sahip geçiş dönemiyle çakışmaktaydı.[817] Soğuk Savaş sona ermiş, savunma harcamaları azalmıştı ve bütçelerinin neredeyse tamamı yönetimin silahlanmayla ilgili ihalelerinden kaynaklanan bu şirketlerin yeni bir iş modeli bulmaları gerekiyordu. Lockheed ve beraberindeki silah üreticisi firmalarda, saldırgan biçimde yeni bir çalışma şekli takip etme stratejisi ortaya çıktı: ücret karşılığında yönetim işi yapmak.

Lockheed 1990'ların ortalarında ABD yönetiminin bilgi teknolojisi bölümlerini devralarak, bilgisayar sistemlerini ve veri yönetiminin büyük çoğunluğunu idare etmeye başladı. Büyük ölçüde kamuoyunun gözü önünde bulunan şirket bu yönde epeyce mesafe katetmişti; 2004'te *The New York Times*'ın bildirdiği gibi, "Lockheed Martin Amerika Birleşik Devletleri'ni yönetmiyor. Fakat duyanların nefesini kesecek kadar büyük bir kısmını idare ediyor. ... Postalarınızı ve vergilerinizi tasnif ediyor. Sosyal Güvenlik çeklerinizi kesiyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfus sayımını yapıyor. Uzay uçuşlarını ve hava trafik monitörlerini idare ediyor. Lockheed bütün bu sayılan şeyleri gerçekleştirmek için Microsoft'tan daha fazla bilgisayar kodu yazmaktadır."*[818]

---

817) "Lynne Cheney Resigns from Lockheed Martin Board", Dow Jones News Service, 5 Ocak 2001.

*) Silah üreticilerinin büyük kısmı bu dönemde yönetimi idare etme işine giriştiler. Biyometrik kimlik kartları dahil olmak üzere orduya bilgi teknolojisi sağlayan Computer Sciences, San Diego şehrinden 644 milyon dolarlık bilgi teknolojisinin tamamını yürütme ihalesi kazandı; kendi alanında şimdiye kadar verilen en büyük ihaleydi bu. Şehir yönetimi Computer Sciences'ın performansından memnun kalmadı ve anlaşmayı yenilemedi; ancak işi diğer bir silah devi ve B-2 Stealth Bomber denen bombardıman uçaklarının üreticisi olan Northrop Grumman'a verdi.

818) Tim Weiner, "Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 Kasım 2004; dipnot: Jeff McDonald, "City Looks at County's Outsourcing as Blueprint", *San Diego Union-Tribune*, 23 Temmuz 2006.

Şirket çok güçlü bir karı-koca ekibi oluşturmuştu. Dick, Halliburton'a, ülke dışındaki savaşı idare etmesi için yön verirken, Lynne de Lockheed'in ülke içinde yönetimin günlük işlerini yerine getirmesine yardımcı oluyordu. Zaman zaman karı-koca kendilerini doğrudan bir rekabet içinde buluyorlardı. 1996'da Texas eyaleti şirketlerin, kendisinin sosyal yardım programını yönetmek üzere başvurabileceklerini duyurduğunda (işin değeri beş yılı aşkın bir zaman içinde 2 milyar doları buluyordu) hem Lockheed hem de dev IT Elektroic Data Systems, Dick Cheney'nin kendilerinin yönetim kurulunda olmasıyla öğünerek başvurularını yaptılar. Sonunda Clinton yönetimi müdahale ederek ihaleyi durdurdu. Genelde Clinton da işlerin taşerona verilmesinin coşkulu bir taraftarı olmasına rağmen, sosyal yardım işini kimin alacağına karar vermek yönetimin temel bir görevi olduğundan, bu hizmetin özelleştirilmesini uygun bulmamıştı. Fakat Texas valisi George W. Bush sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesinin hiç de berbat bir düşünce olmadığını söylerken, Lockheed ve EDS de hükümetin müdahalesinin hukuka uygun olmadığını savunmaktaydı.[819]

George W. Bush kendisini pek çok bakımdan vali olarak görmüyordu, fakat uzmanlaştığı bir alan vardı: idare etmek üzere seçildiği yönetimin çeşitli görevlerini (özellikle de, çok geçmeden dizginlerini bırakacağı özelleştirilmiş Teröre Karşı Savaş'ın ilk gösterimi olan güvenlikle ilgili görevleri) özelleştirmeye açmak. Bu bakış açısıyla, Texas'taki özel hapishanelerin sayısı 26'dan 44'e çıkarken, *The American Prospect* dergisi Bush'un Texas'ını 'özel hapishaneler endüstrisinin dünya başkenti' olarak nitelendiriyordu. FBI 1997'de, yerel bir televizyon kanalının yayınladığı video görüntüleri üzerine Huston'un kırk mil uzağındaki Brazoria'daki bir hapishanede inceleme başlattı; bu görüntülerde gardiyanlar hiçbir direniş göstermeyen mahkûmların kasıklarına tekmeyle vuruyor, elektrik şoku veren silahlar kullanıyor ve köpeklerle üzerlerine saldırtıyorlardı. Video görüntülerinde yer alan, şiddete başvuran gardiyanlardan biri, hapishaneye gardiyan

819) Sam Howe Verhovek, "Clinton Reigning in Role for Business in Welfare Effort", *New York Times*, 11 Mayıs 1997; Barbara Vobejda, "Privatization of Social Programs Curbed", *Washington Post*, 10 Mayıs 1997.

temin etme işini alan özel şirket Capital Correctional Resources'ın üniformasını taşıyordu.[820]

Brazoria olayı Bush'un özelleştirme coşkusunu hiçbir şekilde azaltmadı. Birkaç hafta sonra, Pinochet diktatörlüğü sırasında sosyal güvenliği özelleştiren Şilili bakan José Piñera'yla karşılaştığında Tanrı'nın tecellisi gibi bir talih kuşu kondu başına. Piñera bu görüşmeyi şu şekilde anlatıyordu: "Konuya gösterdiği yoğun ilgiden, vücut dilinden (ve) yönelttiği sorulardan Bay Bush'un benim düşüncelerimin özünü kavradığını hemen anladım: Sosyal Güvenlik reformu hem düzgün bir emeklilik hakkı sağlamak hem de bir işçi-kapitalistler dünyası, bir mülkiyet toplumu yaratmak için kullanılabilirdi. ... Dinlediklerinden öylesine bir coşkuya kapılmıştı ki, tebessüm ederek kulağıma eğilip, 'Şimdi git bunları benim Florida'daki küçük kardeşime anlat. O da bunları duymaktan çok hoşlanacaktır,' diye fısıldadı".[821]

Gelecekteki başkanın devletin satışa çıkarılmasına bağlılığı, Cheney'nin orduyu taşerona vermesi ve Rumsfeld'in salgın hastalıkların önünü alacak ilaçların patentini almasıyla biraraya geldiğinde, bu üç adamın hep birlikte kuracağı yönetim şeklinin nasıl bir şey olacağı ortaya çıkıyordu; içi tamamen boşaltılmış bir yönetim görüşüydü bu. Bu radikal program Bush'un 2000 yılındaki başkanlık kampanyasının özünü oluşturmasa da, sırada bekleyen şeyler konusunda bir ipucunu saklamaktaydı: "Özel sektörün elinde bulunan şirketlerce yapılabilecek işleri gören, tam gün mesaili yüz binlerce federal çalışan var," diyordu Bush, kampanya sırasında yaptığı bir konuşmasında. "Bu görevlerden mümkün olduğu kadar çoğunu ihaleye açacağım. Eğer özel sektör daha iyi yapıyorsa işi özel sektörün yürütmesi gerekir.[822]

---

820) Michelle Breyer ve Mike Ward, "Running Prisons for a Profit", *Austin American-Statesman*, 4 Eylül 1994; Judith Greene, "Bailing Out Private Jails", *The American Prospect*, 10 Eylül 2001; Madeline Baro, "Tape Shows Inmates Bit by Dogs, Kicked, Stunned", Associated Press, 19 Ağustos 1997.

821) Matt Moffett, "Pension Reform Pied Piper Loves Private Accounts", *Wall Street Journal*, 3 Mart 2005.

822) "Governor George W. Bush Delivers Remarks on Government Reform", *FDCH Political Transcripts*, Philadelphia, 9 Haziran 2000.

11 EYLÜL VE KAMU HİZMETLERİNE GERİ DÖNÜŞ

Bush ve kabinesi 2001'de göreve geldiğinde ABD şirketlerinin gelişmesi için yeni kaynaklara duyulan ihtiyaç daha acil hale gelmişti. Teknoloji balonu resmen patlayıp görevde bulundukları ilk iki buçuk ay içinde Dow Jones 824 puan değer kaybederken, onlar kendilerini ciddi bir ekonomik düşüşle karşı karşıya buldular. Keynes, hükümetlerin kamu işleriyle ekonomik bir dürtü sağlayarak resesyonlardan kurtulmaları gerektiğini ileri sürüyordu. Bush'un çözümü, yönetimin kendi kendini dağıtması şeklindeydi: Bir taraftan vergi kesintileri diğer taraftan kazançlı ihaleler biçiminde, kamusal servetin büyük bir kısmının talan edilmesi ve böylelikle şirketler Amerika'sının beslenmesi amaçlanıyordu. Bush'un bütçe yöneticisi olan düşünce kuruluşu ideologu Mitch Daniels, "Genel düşünce (ki hükümet etme işi hizmet sağlamak değil, sağlandığından emin olmaktır) bana çok açık görünmektedir," ifadesini kullanıyordu.[823] Bu değerlendirmeye felaketlere karşılık vermek dahildi. Bush'un Federal Afet Yönetimi Ajansı'nın (FEMA) (felaketlere cevap vermekten sorumlu yapı) başına getirdiği Joseph Allbaugh, yeni işyerini "fazlasıyla büyük bir yetki programı" olarak nitelendiriyordu.[824]

Derken 11 Eylül geldi ve birdenbire asıl görevi kendisini kurban etmek olan bir yönetime sahip olmanın iyi bir düşünce olmadığı görüldü. Korkuya kapılan insanlar güçlü, sağlam bir yönetimden koruma talep ederken, bu saldırılar Bush'un daha yeni başlamış bulunan devletin içini boşaltma projesine pekâlâ son verebilirdi.

Bir süre için durum böyle görünüyordu. Milton Friedman'ın eski arkadaşı, Heritage Foundation'ın başkanı ve saldırıdan on gün sonra, "Kader belirleyici bir aşamadayız," ifadesini ilk kullananlardan biri olan Ed Feulner, "11 Eylül her şeyi değiştirdi," diyordu. Çok sayıda kimse doğal olarak, bu değişikliğin bir parçasının da, Feulner ve onun ideolojik müttefiklerinin ülke içinde ve dünyanın başka yerlerinde hayata geçirdikleri radikal devlet-

---

823) Jon Elliston, "Disaster in the Making", *Tucson Weekly*, 23 Eylül 2004.

824) Joe M. Allbaugh, "Current FEMA Instructions and Manuals Numerical Index", Federal Acil Durum Ajansı yöneticisi Joe M.Allbaugh'nun Emekli Asker İşleri, Konut ve Kentsel Gelişim Bakanlığı ve Senato Ödenekler Komitesi'nin Bağımsız Ajanslar AltKomitesi önündeki tanıklığı, 16 Mayıs 2001.

karşıtı gündemin yeniden değerlendirilmesi olduğu kanısındaydı. Yine de, 11 Eylül'ün güvenlik başarısızlıklarının doğası, yirmi yıl boyunca kamu sektörünün aşındırılması ve hükümet görevlerinin kâr peşinde koşan şirketlere havale edilmesinden daha çok şeyin sonuçlarını ortaya koymaktaydı. New Orleans sel felaketi kamuya ait altyapıların çürüklüğünü ne kadar gözler önüne serdiyse, 11 Eylül saldırıları da bir devletin tehlikeli şekilde zayıflamasına izin verilmesi üzerindeki örtüyü çekip atmıştı: New York City polisi ve itfaiyecilerin telsiz görüşmeleri kurtarma operasyonunun ortasında kesilmiş, hava trafik kontrolörleri rotasından çıkan uçakları zamanında fark edememiş ve saldırganlar, bazıları yiyecek-içecek bölümündeki muadillerinden daha az ücret alan sözleşmeli işçilerin yerleştirildiği havalimanının güvenlik noktalarından ellerini kollarını sallayarak geçip gitmişlerdi.[825]

Friedmancı karşı-devrimin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk büyük zaferi, Ronald Reagan'm hava trafik kontrolörleri sendikasına saldırısı ve havayollarındaki zorlayıcı şartları kaldırmasıydı. Yirmi yıl sonra bütün hava transit sisteminin tamamı özelleştirildi, zorlayıcı şartlar kaldırılıp küçültüldü ve bunun yanında havalimanı güvenliğinin çok büyük kısmı düşük ücretli, yeterli eğitim almamış, sendikasız sözleşmeli personel tarafından sağlandı. 11 Eylül saldırılarından sonra Taşımacılık Departmanı'mn başmüfettişi, uçuşlarımn güvenliğinden sorumlu olan havayollarının maliyetleri düşürmek için gerekli harcamalarda önemli ölçüde kısıntıya gittiğini ortaya çıkardı. Başmüfettiş 11 Eylül Komisyonu'nu toplayan Bush'a, "Yeri geldiğinde karşı baskıların, kendisini güvenlik konusunun önemli bir zayıflığı olarak ortaya koyduğunu" söyledi. Uzun bir süredir Federal Havacılık Dairesi'nin güvenliğinden sorumlu olan bir yetkili, bu komisyon önünde tanıklık yaparken, havayollarının güvenlik konusuna yaklaşımının "kötüle, inkâr et, ertele" deyip durmaktan ibaret olduğunu ortaya koydu.[826]

---

825) John F. Harris ve Dana Milbank, "For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda", *Washington Post*, 22 Eylül 2001; Amerika Birleşik Devletleri Sayıştayı, *Aviation Security: Long-Standing Problems Impair Airport Screeners' Performance*, Haziran 2000, sayfa 25, www.gao.gov.

826) Amerika Birleşik Devletleri'ne Yapılan Terör Saldırıları Üzerine Ulusal Komite, *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, 2004, s. 85, www.gpoaccess.gov.

Uçuşların ucuz olduğu ve yolunda gittiği 10 Eylül'de bütün bu ayrıntıların hiçbirinin önemi yoktu. Fakat 12 Eylül'de havaalanlarının güvenliği işine yerleştirilip, saatine 6 dolar verilen sözleşmeli personel tamamen sorumsuz davranışlar sergilemekteydi. Ekim ayına gelindiğinde hukukçulara, gazetecilere beyaz tozlu zarflar gönderildi ve büyük bir şarbon hastalığı tehlikesinin ortaya çıkma ihtimali paniğe yol açtı. Bir kez daha, 1990'ların özelleştirmeleri bu ışık altında çok farklı görüldü: Neden özel bir laboratuvar şarbon aşısı üretimi için ayrıcalıklı bir hakka sahip oluyordu? Federal hükümet, halkı kamu sağlığıyla ilgili acil bir duruma karşı koruma sorumluluğunu başkasına mı devretmişti? Söz konusu özel laboratuvar Bioport bir dizi incelemeden başarıyla çıkamamıştı, hatta Gıda ve İlaç Yönetimi (FDA) o zaman bu şirketin aşıları dağıtmasına bile izin vermemişti.[827] Dahası, eğer doğruysa, medya haberlerine göre şarbon, çiçek hastalığı ve diğer öldürücü unsurlar posta, yiyecek arzı ya da su sistemleri kanalıyla yayılabilirdi, yoksa bu gerçekten de Bush'un posta hizmetini özelleştirme planlarıyla birlikte yürüyecek iyi bir fikir miydi? Peki ya görevden alınan gıda ve su müfettişleri konusuna ne demeliydi; birileri onları geri döndürebilecek miydi?

Kapitalizm yanlısı konsensüse duyulan tepki, Enron gibi yeni skandallar karşısında iyice derinleşti. Enron 11 Eylül saldırılarından üç ay sonra iflasını açıkladı ve içeriden bilgi alan yöneticiler paralarını kurtarırlarken, binlerce çalışanın emeklilik birikimlerinin kaybolmasına yol açtı. Bu kriz, özellikle de birkaç ay önce California'da büyük çaplı ışıkları söndürme eylemine yol açan, enerji fiyatlarıyla ilgili manipülasyonun Enron'un işi olduğu ortaya çıktığı zaman olmak üzere, özel mülkiyete ait endüstrinin temel hizmetleri yerine getirmesine duyulan güvenin dibe vurmasına katkıda bulundu. Doksan yaşına gelen Milton Friedman, eğilimlerin Keynesciliğe tekrar yöneldiği konusuyla çok ilgileniyor ve "İşadamları kamuoyuna ikinci sınıf yurttaşlar olarak sunuluyor," şeklinde şikâyette bulunuyordu.[828]

---

827) Anita Manning, "Company Hopes to Restart Production of Anthrax Vaccine", *USA Today*, 5 Kasım 2001.

828) J. McLane, "Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday", *Chicago Business*, 25 Kasım 2002, www.chibus.com.

CEO'lar bulundukları yerlerden aşağı düşerken, sendikalı kamu sektörü işçileri (Friedman'ın karşı-devriminin kötü adamları) kamuoyunun itibarını kazanma yolunda hızla ilerliyorlardı. Saldırılar sonrasındaki iki ay içinde yönetime duyulan güven, 1968'den beri olandan daha yüksekti; ve bu, Bush'un federal çalışanlar kitlesini görmesi gerektiği anlamına geliyordu; "yaptığınız işin sonucunu görün" demekti.[829] 11 Eylül'ün tartışmasız kahramanları, olay karşısında ilk cevap veren mavi yakalılardı: New York'un itfaiyecileri, polis ve kurtarma elemanları; bunlardan 403'ü, kuleleri boşaltma ve kurbanlara yardım etme çalışmalarında hayatını kaybetti. Amerikalılar birdenbire kadın olsun erkek olsun her türden üniformalı insanına âşık olmuştu ve politikacılar (New York Polis Departmanı -NYPD- ve New York İtfaiye Departmanı -FDNY- şapkası giyme yarışına giren) bu yeni ruh haline ayak uydurmaya çalışıyorlardı.

Bush 14 Eylül'de Sıfır Noktası denen İkiz Kuleler'den geriye kalan alanda itfaiyeciler ve kurtarma işçilerinin yanında yer aldığı sırada (danışmanlarının 'megafon ânı' olarak adlandırdıkları zaman), modern muhafazakâr hareketin varlığını onların imhasına adadığı sendikalı kamu çalışanlarının büyük kısmını kucaklıyordu. Elbette Bush o zaman bunu yapmak zorundaydı (hatta o günlerde Dick Cheney bile sert bir şapka takıyordu), fakat aldatıcı bir poza bürünmesi gerekmiyordu. Bunlar, Bush'tan yana gerçek bir duygu kombinasyonu ve halkın o anın hakkını veren bir lidere karşı ortaya koyduğu arzunun yanında, Bush'un siyasal kariyerinin de en motive edici konuşmalarıydı.

Başkan saldırılar sonrasındaki haftalarda kamu sektöründe yer alan kuruluşları (devlet okulları, itfaiye binaları ve anıtlar, Felaketleri Kontrol Altına Alma Merkezleri) ziyaret etmek için büyük bir tura çıktı; kamu çalışanlarını katkıları ve saygı uyandıran vatanseverlikleri dolayısıyla kucakladı. Bush sadece acil hizmet personeline değil, öğretmenler, posta çalışanları ve sağlık işçilerine de övgüler yağdırdığı bir konuşmasında, "Yeni kahramanlar kazandık," demişti.[830] Bush bu olaylar sırasında kamu yararına

829) Joan Ryan, "Home of the Brave", *San Francisco Chronicle*, 23 Ekim 2001; George W. Bush, "President Honors Public Servants", Washington, DC, DC, 15 Ekim 2001.
830) George W. Bush, "President Discusses War on Terrorism", Atlanta, Georgia, 8 Kasım 2001.

yapılan çalışmalara, Amerika Birleşik Devletleri tarihinde kırk yıldır görülmeyen bir düzeyde saygı ve ciddiyetle yaklaşmıştı. Maliyetlerin düşürülmesi politikası birdenbire gündemden düşmüştü ve Başkan yaptığı her konuşmada bazı iddialı yeni kamu programlarının duyurusunu yapıyordu.

John Harris ve Dana Milbank saldırılardan on bir gün sonra *The Washington Post*'ta güvenle, "Çöken bir ekonomi ve terörizme karşı acil bir yeni savaş konularındaki ikili talep, Başkan Bush'un gündeminin felsefi temelini değişime uğratmıştır," şeklinde açıklama yapıyorlardı. "Kendisini Ronald Reagan'ın ideolojik takipçisi olarak göstererek iktidara gelen bir kişi, dokuz ay sonra, Franklin D. Roosevelt'in mirasçısı olan birine daha yakın birisi olarak çıkmakta karşımıza." Hatta daha da ileri bir gözlemde bulunuyorlardı: "Bush, resesyondan kurtulmak için daha büyük bir ekonomik canlanma paketi üzerinde çalışmaktadır. Yaptığı konuşmada, zayıf bir ekonominin yönetimin büyük bir para akışıyla kaynak sağlamasına ihtiyaç duyacağını söyledi; Franklin D. Roosevelt'in New Deal'ının özünü oluşturan Keynesci ekonominin temel bir ilkesidir bu."[831]

BÜYÜK ŞİRKETLERİN 'YENİ DÜZEN'İ

Oysa kamuoyuna yapılan açıklamalara ve medyada yer alan görüntülere bakıldığında, Bush ve yakın çevresinin Keynesciliğe dönme niyetleri pek yoktu. Kamu alanını zayıflatma yönündeki kararlılıklarının sarsılması bir yana, 11 Eylül'ün güvenlik başarısızlıkları onların en derin ideolojik (ve kendi çıkarlarına dönük) inançlarını bir kez daha teyit etmekteydi; güvenlikle ilgili yeni meydan okumalara cevap verecek yeniliklere ve istihbarata sadece özel şirketler sahipti. Beyaz Saray'ın vergi mükelleflerinden toplanan büyük miktarda paraları ekonomiyi canlandırmak için kullanmanın eşiğinde olduğu doğru olmasına rağmen, bu canlanma kesinlikle bir Franklin D. Roosevelt modelinde olmayacaktı. Bush'un New Deal'ı (Yeni Düzen) sadece, milyarlarca kamu dolarının bir yıl içinde doğrudan özel mülkiyetin avcuna transfer

831) Harris ve Milbank, "For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda".

edildiği 'büyük şirketler Amerikası' tarzında olacaktı. Yani, rekabete yer vermeyen ve neredeyse hiçbir denetimin olmadığı, çoğu gizli kapaklı verilen, yaygın bir endüstriler ağıyla (teknoloji, medya, iletişim araçları, hapishane, mühendislik, eğitim, sağlık hizmetleri) ilgili ihaleler şeklinde olacaktı.*

Geriye dönüp bakıldığında, saldırılardan sonraki kitlesel desoryantasyon döneminde yaşanan şey, ülke içinde uygulanan bir ekonomik şok terapisi biçimiydi. Özünü Friedmancılığın oluşturduğu Bush ekibi hiç vakit kaybetmeden, felaketlere uygun karşılık verme mücadelesinden kaynaklanan her şeyin kâr amaçlı bir girişim olduğu devletin içini boşaltma politikasını hayata geçirmek amacıyla, bütün ülkeyi etkisi altına alan şok terapisi modeline başvurdu.

Şok terapisinde cesurca bir ilerlemeydi bu. Mevcut kamu şirketlerinin satışını 1990'lardaki yaklaşımından daha farklı ele alan Bush ekibi, başından beri özel mülkiyet temelinde inşa edilen tamamen yeni bir eylemler çerçevesi (Teröre Karşı Savaş) yaratmıştı. Bu başarı iki aşamayı gerektiriyordu. Birincisi, Beyaz Saray 11 Eylül'ün ardından güvenlik sağlama, gözetim, tutuklama ve hükümetin savaş yürütme yetkilerini dramatik biçimde artırmak üzere her zaman mevcut olan tehlike duygusunu kullandı; askeri tarihçi Andrew Bacevich'in 'yuvarlanan darbe' diye adlandırdığı güçlü bir yaklaşımı yansıtmaktaydı bu.[832] Derken güvenlik, saldırı, işgal ve yeniden inşa fonksiyonlarını yeni bir şekilde güçlendiren ve cömertçe finanse eden bu insanlar, birdenbire işleri kâr amaçlı olarak yürütmesi için taşerona vererek özel sektöre devrettiler.

Belirlenen hedef terörizme karşı mücadele olmasına rağmen varılan sonuç, bir felaket kapitalizmi kompleksinin yaratılması şeklinde oldu: Ülke içinde ve dışında özelleştirilmiş bir devlet güvenliği inşa etme ve bu işleri özel mülkiyet temelinde yürütmek-

---

*) İhalelerin verilmesinde rekabetin olmaması Bush yıllarının ayırt edici bir özelliğidir. Şubat 2007 tarihli bir *New York Times* analizinde şu sonuca yer verilmektedir: 'Gerçekleştirilen ihaleler'de (yeni ihaleler ve mevcut ihaleler için yapılan ödemelerde) tam ve açık rekabete tabi olanların sayısı yarıdan azdır. 2005'te rekabete yer verilenlerin sayısı yüzde 48'dir ve bu sayı 2001'deki yüzde 79 oranından bu noktaya gelmiştir.

832) Andrew Bacevich, "Why Read Clausewitz When Shock and Awe Can Make a Clean Sweep of Things?", *London Review of Books*, 8 Haziran 2006. Dipnot: Scott Shane ve Ron Nixon, "In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever", *New York Times*, 4 Şubat 2007.

ten başka noktaya varmayan bir görev üstlenilerek, ülke güvenliği, özelleştirilmiş savaş ve felaket yaratma konularında tamamen yeni bir ekonomiye dayanan bir kompleks ortaya çıkmıştı. Söz konusu kapsamlı girişimin ekonomik uyarı işareti, küreselleşme ve dot.com canlanmalarının bıraktığı işi devam ettirebildiğini yeterince ortaya koydu. Nasıl internet dot.com balonunu başlattıysa, 11 Eylül de felaket kapitalizmi balonunu başlattı. Ülkenin güvenlik şirketlerine yatırım yapan bir girişimci kapitalizm firması olan Biddle Venture Partners'dan Roger Novak, "Balon-sonrasında bilgi teknolojisi endüstrisi kapandığında bütün paraları kimler almıştı? Yönetim," diyordu. Şimdi, diyordu Novak, "fonların hepsi uçurumun ne kadar büyük olduğunu görüyorlar ve 'Bu işten bir parçayı da ben nasıl kapabilirim?' sorusunu soruyorlar".[833]

Gelinen aşama Friedman'ın başlattığı karşı-devrimin doruk noktasıydı. Piyasalar onyıllardır devlete ait parçalarla beslenmişlerdi, bundan sonra da özünü yiyip bitireceklerdi.

İlginçtir, bu sürecin en etkili ideolojik aracı, ekonomi ideolojisinin artık ABD'nin dış ya da iç politikasının temel bir motive edici unsuru olmadığı düşüncesinin ileri sürülmesiydi. "11 Eylül her şeyi değiştirdi" mantrası, serbest piyasa ideologları ve onların çıkarlarına hizmet ettikleri şirketler açısından değişen tek şeyin, iddialı gündemlerini takip etme rahatlığına kavuşmaları olduğunu ustalıklı bir şekilde gizliyordu. Bush'un Beyaz Sarayı, 'konuşmayı bırak iş yapmaya başla' şiarını hayata geçirmek için, yeni politikaları Kongre'deki gergin açık tartışmalara ya da kamu sektöründe yer alan sendikalarla keskin çatışmalara tabi kılmaktan ziyade, Başkan'ın arkasındaki vatansever safları ve basının tanıdığı serbest geçiş hakkını kullanıyordu. *New York Times*'ın Şubat 2007'de bildirdiği gibi, "Açık tartışma ya da resmi bir politika kararı olmadan müteahhitler hükümetin dördüncü bir kolu haline gelmişlerdi".[834]

Bush ekibi, kamu altyapısındaki delikleri tıkamaya yönelik kapsamlı bir planla, 11 Eylül'ün ortaya koyduğu güvenlikle ilgili ciddi sorunlara çözüm bulmaktan ziyade, hükümete, 'devletin

833) Evan Ratliff, "Fear, Inc.", *Wired*, Aralık 2005.
834) Shane ve Nixon, "In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever".

işi güvenlik sağlamak değil, onu piyasa fiyatından satın almaktır' şeklinde yeni bir rol icat etti. Nitekim Kasım 2001'de, saldırılardan hemen iki ay sonra savunma bakanlığı, dot.com sektöründe deneyime sahip 'küçük bir girişimci kapitalist danışmanlar grubu'nu biraraya topladı. Bu grubun görevi, "ABD'nin dünya çapındaki teröre karşı savaşında doğrudan yardımı dokunabilecek yeni teknolojik çözümleri" saptamaktı. 2006 başlarında bu gayri-resmi girişim Pentagon'un resmi bir kolu haline geldi: Defense Venture Catalyst Initiative (DeVenCI). Nitekim daha sonra, "Biz bir arama motoruyuz," diyecekti DeVenCI'nin direktörü Bob Phanka.[835] Bush'un yaklaşımına göre, hükümet sadece piyasayı harekete geçirmek için gerekli parayı toplayacak, sonra da yaratıcılık kazanında oluşan en iyi ürünleri satın alacak ve hatta daha büyük yenilikler için endüstriyi teşvik edecekti. Başka bir deyişle, politikacılar talep yaratır, özel sektör bütün çözüm yollarını ortaya koyardı! Ülke güvenliğinin gelişen ekonomisi ve yirmi birinci yüzyıl savaşı, tamamen vergi yükümlülerinden toplanan paralarla finanse edilmiştir.

Bush rejiminin yarattığı yepyeni bir devlet kolu olan Ülke Güvenliği Bakanlığı, tamamen taşerona verilmiş yönetim modelinin en açık ifadesidir. Ülke Güvenliği Bakanlığı'nın araştırma kanadının müdür yardımcısı Jane Alexander'ın açıkladığı gibi, "İşleri biz yapmıyoruz. Eğer endüstriden gelmezse altından kalkmamız mümkün olmaz".[836]

Rumsfeld'in CIA'den bağımsız olarak yarattığı yeni bir istihbarat örgütü olan bir başka kuruluş da, Karşı İstihbarat Alan Faaliyeti'dir (CIFA). Bu paralel casusluk örgütü, bütçesinin yüzde 70'ini özel yüklenici firmalara havale etmektedir; Ülke Güvenliği Bakanlığı gibi bu kurum da içi boş bir kabuk şeklinde oluşturulmuştu. Ulusal Güvenlik Ajansı'nın eski müdürü Ken Minihan'ın açıkladığı gibi: "Ülke güvenliğinin hükümete kalması çok önemlidir." Bush yönetiminde yer alan yüzlerce yetkili gibi Minihan da hükümet görevini, üst düzey bir kurum

835) Matt Richtel, "Tech Investors Cull Start-ups for Pentagon", *Washington Post*, 7 Mayıs 2007; Defense Venture Catalyst Initiative, "An Overview of the Defense Venture Catalyst Initiative"; devenci.dtic.mil.
836) Ratliff, "Fear Inc".

yaratmaya yarayan, gelişen bir ülke güvenliği endüstrisi içindeki çalışmaya bırakmış durumdaydı.[837]

Bush yönetiminin Teröre Karşı Savaş parametrelerini tanımlama tarzının bütün veçheleri, bir piyasa olarak onun (düşman tanımından savaşın sürekli genişleyen çapına bağlı kurallara kadar) kârlılığı ve sürdürülebilirliğini azamileştirmeye hizmet ediyordu. Ülke Güvenliği Bakanlığı'nın kurulmasını sağlayan belgede şu açıklamaya yer verilmekteydi: "Bugünün teröristleri herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda ve hemen her silahla vurabilirler; ki tam da bu yüzden güvenlik servislerinin ihtiyaç duyduğu araçların her an, akla gelebilecek her yerde ve her türlü tehlikeye karşı koruyucu olması gerekir. Ve hak ettiği karşılığı vermek için tehdidin gerçek bir tehdit olup olmadığını ispatlamak gerekmez (Cheney'nin, 'bir şeyin tehdit olma ihtimali yüzde bir bile olsa, ABD'nin ona karşı cevabının yüzde 100 olarak kabul edilip verilmesi gerekir' şeklinde bir gerekçeyle Irak'ın işgalini meşru gösteren ünlü 'yüzde 1 doktrini'yle hiç gerekmezdi). Bu mantık özellikle de ileri teknoloji ürünü olan çeşitli buluşları gerçekleştirenler açısından kazançlıdır; çünkü çiçek hastalığı saldırısını aklımıza getirirsek, Ülke Güvenliği Bakanlığı, kanıtlanmamış bir tehdide karşı koruma sağlamak amacıyla, buluş gerçekleştirmeleri için özel şirketlere milyarlarca dolar akıtmıştır.[838]

Çeşitli isim değişikliklerine rağmen (Teröre Karşı Savaş, radikal İslam'a karşı savaş, İslamo-faşizme karşı savaş, Üçüncü Dünya Savaşı, uzun süreli savaş, kuşaklar savaş) mücadelenin temel biçimi değişmeden kalmıştır. Ne zaman ne de hedef sınırlaması söz konusudur. Askeri açıdan bakıldığında, bu şekil ve çap belirsizliği Teröre Karşı Savaş'ı, kazanılması mümkün olmayan bir girişim haline getirmektedir. Fakat ekonomik açıdan bakıldığında bu savaşı yenilgiye uğratılması mümkün olmayan bir çerçeveye sokmaktadır: Artık potansiyel olarak kazanılması mümkün bir kuru

837) Jason Vest, "Inheriting a Shambles at Defense", *Texas Observer* (Austin), 1 Aralık 2006; Rattliff, "Fear, Inc."; Paladin Capital Group, "Lt. General (Ret) USAF Kenneth A. Minihan", Paladin Team, 2 Aralık 2003, www.paladincapgroup.com.

838) Ülke Güvenliği Bakanlığı, *National Strategy for Homeland Security*, Haziran 2002, s. 1, www.whitehouse.gov; Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11* (New York: Simon and Schuster, 2006); "Terror Fight Spawns Startups", *Red Herring*, 5 Aralık 2005.

gürültüden değil, küresel ekonominin mimarisinde yeni ve kalıcı bir unsurdan bahsetmek gerekir.

Bush yönetiminin 11 Eylül'den sonra büyük şirketler Amerika'sının önüne koyduğu bir 'business prospektüsü'ydü bu. Dışarıdan bakıldığında şirketlere Pentagon'dan kanalize edilen gelir akışı sonu gelmez bir vergi dolarları arzı şeklindeydi (özel müteahhitlik firmalarına yılda 270 milyar dolar sağlanmıştı ve Bush'un göreve gelmesinden sonra 137 milyar dolarlık bir artış olmuştu); ABD'nin istihbarat örgütlerinden (dışarıya verilen istihbarat çalışmaları için bu işi üstlenen şirketlere yıllık 20 milyar dolar ödenmişti) ve en son gelen Ülke Güvenliği Bakanlığı'ndan yapılan ödemeler vardı. Ülke Güvenliği Bakanlığı 11 Eylül 2001 ile 2006 arasında özel şirketlere 130 milyar dolar tahsis etmişti; bu para daha önce ekonomide değildi ve Şili ya da Çek Cumhuriyeti'nin GSMH'sından daha fazlaydı. Bush yönetimi 2003'te şirketleri özelleştirme furyasına 327 milyar dolar harcadı (neredeyse bütçesindeki her 1 doların 40 senti).[839]

Çok kısa bir zaman içerisinde Washington D.C.'nin dış bölgeleri, güvenlik kuruluşlarına ait 'yeniler' ve 'kuluçkadakiler' denen şirketlere barınak sağlayan gri renkli binalarla dolup taştı; bunlar, 1990'ların sonlarında Silikon Vadisi'nde olduğu gibi, hiç vakit kaybetmeden paraları mobilya montajından daha çabuk sürede gelen operasyonlara girdiler hep birlikte. Bu sırada Bush yönetimi aynı hareketli dönemin bol keseden para harcayan girişimci kapitalist aktör rolünü oynadı. Halbuki 1990'larda hedef, en sağlam uygulamayı, 'en yeni yeni şey'i geliştirip Microsoft'a ya da Oracle'a satmaktı; şimdiyse iş, 'ara, bul ve mıhla' şeklinde bir terörist yakalama teknolojisi ortaya koyup Ülke Güvenliği Bakanlığı'na ya da Pentagon'a satmaya dönüşmüştür. Kimin hangisi olduğu anlaşılamayan yeni şirketler ve yatırım fonlarına ek olarak, fela-

839) Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, Temsilci Henry A. Waxman için hazırlandı, Haziran 2006, s. 5, www.democrats.reform.house.gov; Tim Shorrock, "The Corporate Takeover of U.S. Intelligence", *Salon*, 1 Haziran 2007, www.salon.com; Rachel Monahan ve Elena Herrero Beaumont, "Big Time Security", *Forbes*, 3 Ağustos 2006; Central Intelligence Agency, *World Fact Book 2007*, www.cia.gov; "US Government Spending in States Up 6 Pct in FY'03", Reuters, 7 Ekim 2004; Frank Rich, "The Road from K Street to Yusufiya", *New York Times*, 25 Haziran 2006.

ket endüstrisi de Capitol Hall'deki düzgün insanların yer aldığı yeni şirketlere kanca atma vaadinde bulunan yeni bir lobi firmaları ordusu doğurmuştu; 2001'de güvenliğe dönük 2 lobi şirketi vardı, fakat 2006 yılı ortalarında bu sayı 543'e çıkmıştı. "1990'ların başından beri özel bir konumda bulunmaktayım," diyordu ülke güvenliğiyle ilgili Paladin firmasının yönetim müdürü Michael, Steed *Wired*'a, "ve ben bugüne kadar böylesine akıp giden devamlı bir iş görmedim".[840]

TERÖRİZM PİYASASI

Tıpkı dot.com balonu gibi, felaket balonu da kendine özgü ve kaotik bir tarzda şişiyordu. Ülke güvenliği endüstrisi açısından ilk canlanmalardan birisi, Britanya'ya yerleştirilen 4.2 milyon adet gözetleme kamerasıydı; bu kameralardan dört kişiye bir tane düşmekteydi. ABD'deyse 30 milyon adet kamera vardı ve yılda yaklaşık 4 milyar saatlik çekim yapıyordu. Tabii bu durum büyük sorun yaratıyordu: 4 milyar saatlik çekimi kim izleyecekti? Dolayısıyla, kayıtları tarayan ve dosyalanan görüntüleri eşleştiren yeni bir 'analitik yazılım' piyasası ortaya çıkmıştı (çeşitli güvenlik sistemlerini kurmak, en kazançlı işleri kapan bazı şirketlere muazzam bir kaynak oluşturuyordu; örneğin hava kuvvetleri bütçesinden, içinde stratejik danışmanlık firmalarından Booz Allen Hamilton ve en büyük savunma müteahhitlerinden bazılarının yer aldığı bir şirketler konsorsiyumuna 9 milyar dolar aktarılmıştı).[841]

Yine bu gelişme de bir başka sorun yaratmıştı; çünkü yazılımın yüz tanıması gerçekte ancak, insanlar kendilerini, koştura koştura işe gidip gelirken nadiren yaptıkları gibi, kameraların önüne ve ortasına yerleştirmeleri halinde kesin bir kimlik tanıması şekline dönüşmekteydi. Dolayısıyla bir başka piyasa da, dijital görüntüyü kuvvetlendirme alanında yaratıldı. Video görüntülerini ayırma ve

840) Monahan ve Herrero Beumont, "Big Time Security"; Ratliff, "Fear, Inc."
841) Bu rakam, Bush'un eski karşı-terörizm ofisi ve şimdiki Good Harbor Counselting'inin başkanı olan Roger Cressey'den gelmektedir. Rob Evans ve Alexi Mostrous, "Britain's Surveillance Future", *Guardian* (Londra), 2 Kasım 2006; Mark Johnson, "Video, Sound Advances Aimed at War on Terror", Associated Press, 2 Ağustos 2006; Ellen McCarthy, "8 Firms Vie for Pieces of Air Force Contract", *Washington Post*, 14 Eylül 2004.

büyütme yazılımı satan bir şirket olan Salient Stills, teknolojisini medya şirketlerine satarak işe başlamış, fakat daha sonra FBI ve diğer güvenlik örgütlerinden gelen daha fazla potansiyel gelirle karşılaşmıştı.[842] Üstelik bütün bu gelişmeler (telefon logları, telefon dinleme, mali kayıtlar, posta, gözetleme kameraları, web sörfü) yaşanırken yönetim veriler içinde boğulmaktaydı; ki bu durum bilgi yönetimi ve veri madenciliğinin yanı sıra, bu kelimeler, sayılar ve kuşku uyandıran en küçük faaliyetler okyanusundaki 'noktaları birleştirebileceği'ni söyleyen yazılım alanında muazzam büyüklükte bir başka piyasa daha açılmasına vesile oluyordu.

Teknoloji şirketleri 1990'larda ardı arkası kesilmeyen bir süreçte, sınırsız dünya harikaları ve otoriteryan rejimleri devirip duvarları yıkan bilgi teknolojileri yaratıyorlardı. Oysa bugün bilgi devriminin araçları felaket kapitalizmi kompleksi içinde ters yönde bir amaca hizmet etmeye başlamış, cep telefonları ve web sörfü, özel telefon şirketleri ve arama motorlarının tam işbirliği sayesinde, otoriteryan rejimlerin sayısının giderek artmasıyla kitlesel devlet gözetlemesinin çok güçlü araçları haline gelmiştir; bunlara en somut örnekler, muhalif kişilerin yerlerinin saptanması konusunda Yahoo'nun Çin hükümetiyle işbirliği yapması ya da AT&T'nin, ABD Ulusal Güvenlik Ajansı'nın izinsiz bir şekilde kendi müşterilerinin telefonlarını dinlemesine yardım etmesidir (Bush yönetimi sıkıştığı zaman bunun sürekliliği bulunmayan bir uygulama olduğunu bildirmiştir). Küreselleşmenin en büyük sembolleri ve vaatlerinden olan sınırların kaldırılmasının yerini, artık patlama noktasına gelen bir sınır gözetleme endüstrisi almıştır (optik tarama ve biyometrik kimliklerden tutun, Boeing ve diğer şirketlerden oluşan bir konsorsiyumun 2,5 milyar dolar bütçe çıkardığı, Meksika ile ABD arasındaki sınırda yapımı planlanan bir ileri teknoloji duvarına kadar).[843]

---

842) Brian Bergstein, "Attacks Spawned a Tech-Security Market That Remains Young Yet Rich", Associated Press, 4 Eylül 2006.

843) Mure Dickie, "Yahoo Backed on Helping China Trace Writer", *Financial Times* (Londra), 10 Kasım 2005; Leslie Cauley, "NSA Has Massive Database of Americans' Phone Calls", *USA Today*, 11 Mayıs 2006; "Boeing Team Awarded SBInet Contract by Department of Homeland Security", basın açıklaması, 21 Eylül 2006, www.boeing.com.

İleri teknoloji şirketleri bir balondan diğerine atlarken ortaya çıkan sonuç, çok ilginç bir güvenlik ve alışveriş merkezleri birleşimiydi. Bugün Teröre Karşı Savaş'ın bir parçası olarak kullanılan pek çok teknoloji (Verint Systems, Seisint, Accenture ve ChoicePoint gibi şirketlerce satılan biyometrik kimlik, video gözetimi, web takibi, veri madenciliği) özel şirketlerce 11 Eylül'den önce ayrıntılı müşteri profilleri inşa etmenin, mikropazarlamaya yeni ufuklar açmanın bir yolu olarak geliştirilmişti. Söz konusu şirketler ayrıca süpermarketler ve alışveriş mağazalarındaki perakende işçilerinin sayılarını azaltma vaadinde bulunuyorlardı; çünkü nakit kartlarıyla biraraya getirilen biyometrik kimlikler kasa görevlilerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracaktı. Big-brother teknolojileriyle ilgili yaygın memnuniyetsizlik bu girişimlerden çoğunu durdurduğunda, hem pazarlama kuruluşları hem de perakendeciler arasında korkuya yol açtı. Ne ki 11 Eylül, piyasadaki bu engeli gevşetti: Aniden gelen terör korkusu, bir gözetim toplumunda yaşama korkusundan daha büyüktü. Dolayısıyla artık nakit kartlarından ya da 'sadakat' kartlarından toplanan bilgi, pazarlama verisi olarak sadece seyahat acentalarına ya da Gap'a satılmakla kalmayacaktı; pekâlâ, kontörlü cep telefonlarına ve Ortadoğu seyahatine ilgi duyan 'şüpheli' bir kişiyi haber vererek güvenlik verisi şeklinde FBI'a da satılabilir bir niteliğe bürünmüştü.[844]

İş dünyasına ait *Red Herring* dergisinde yer alan verimli bir yazıda açıklandığı gibi, böyle bir program, "bir isim yüz farklı şekilde ifade edilse bile, veritabanında bulunan bir ismi tespit ederek teröristlerin takip edilmesini sağlamaktaydı". Örneğin, Muhammed adını alalım. Yazılım bu ismin muhtemel yüz farklı şekilde ifade edilişini içermekte ve bir saniye içerisinde veri terabyte'larını araştırabilmektedir.[845] Bu yöntem, yanlış bir Muhammed mıhlanmadıkça oldukça etkileyicidir; ki bu isimdeki insanlar zaten Irak'tan Afganistan'a, Toronto'nun kenar mahallelerine kadar kötü şeyler yapmak gibi bir alışkanlığa sahiptirler.

Bush'lu yıllara damgasını vuran beceriksizlik ve açgözlülüğün Irak'tan New Orleans'a kadar üzüntü ve acı yaşattığı bir program-

844) Robert O'Harrow Jr., *No Place to Hide* (New York: Free Press, 2005).
845) "Terror Fight Spawns Startups".

dır bu. Söz konusu elektronik balık avlama seferlerinden yanlış bir kimliğin çıkması, adı aranan kişininkine benzeyen, apolitik bir aileye mensup bir adamın (en azından Arapların, keza Müslüman ülke vatandaşlarının dilleri ya da kültürleri konusunda hiçbir bilgisi olmayan birisinin) potansiyel bir terörist olarak suçlanmasına yeterlidir. Ayrıca, isimleri ve örgütleri gözleme listesine yerleştirme süreci de artık özel şirketler eliyle yürütülmekte ve bu program aynı zamanda seyahate çıkanların isimlerini listede bulunan isimlerle karşılaştırmaktadır. Mart 2007'de Ulusal Karşı Terörizm Merkezi'nin elinde bulunan bir şüpheli teröristler listesinde 435 binden fazla isim yer alıyordu. Otomatik Hedefleme Sistemi (ATS) adıyla Kasım 2006'da ortaya çıkan başka bir programda da, seyahat amaçlı olarak ABD'ye giren on milyonlarca insanla ilgili 'risk değerlendirmesi' adı altında bir değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu insanlara kesinlikle haber vermeden yapılan bu değerlendirme, ticari veri madenciliği yoluyla sağlanan kuşkulu örneklere dayanmaktadır; örneğin, "yolcuların tek gidiş bileti satın almaları, koltuk tercihleri, uçuş sıklıkları kaydı, valizlerinin sayısı, bilet ödemelerini nasıl yaptıkları ve hatta ne tür yiyecek siparişi verdikleri" konularında havayollarının sağladığı bilgiler bu kategoriye girmektedir.[846] Dolayısıyla bu tür vakalarda, şüpheli davranışlar sergilendiği sanılan durumlar, yolcuların risk değerlendirmesi yapılmak üzere ele alınmaktadır.

Böylesi durumlarda elde kesin bir kanıt bulunmasa dahi herhangi bir yolcu (yüz tanıması yazılımıyla saptanan bulanık bir görüntüye, yanlışlıkla yazılmış bir isme, kısacık bir konuşma parçasının yanlış anlaşılmasına dayanılarak) uçuştan alıkonabilir, ABD'ye giriş vizesi geçersiz kılınabilir ve hatta tutuklanabilir, bu tartışmalı teknolojilerden elde edilen kanıtlara dayanılarak 'düşman savaşçı' olarak adlandırılabilir. Eğer şüpheliler ABD vatandaşı değillerse, kendilerini mahkûm ettiren şeyin ne olduğunu asla öğrenemeyeceklerdir; çünkü Bush yönetimi haksız tutuklamayı yasaklayan maddeyi, mahkemeye sunulan kanıtları görme hakkı ile adil yargılanma ve etkili savunma hakkını kaldırmıştır.

846) Justine Road, "FBI Terror Watch List 'Out of Control'", *The Blotter blog on ABC News*, 13 Haziran 2007, www.abcnews.com; Ed Pilkington, "Millions Assigned Terror Risk Score on Trips to the US", *Guardian* (Londra), 2 Aralık 2006.

Eğer şüpheli kişi sonuçta Guántanamo'ya götürülürse, Halliburton'un inşa ettiği 200 kişilik en üst düzeyde güvenlikli yeni hapishanede bulabilir kendisini. Eğer bu kişi CIA'in 'olağanüstü nakil' programının bir kurbanıysa, Milano sokaklarından ya da bir ABD havaalanında uçak değişikliği yaparken kaçırılıp CIA'in gizli hapishaneler takımadası denen bir yere götürülmüşse, kafasına torba geçirilen tutsak muhtemelen bu amaç için tasarlanmış süper lüks bir Boeing 737 jetiyle uçurulacaktır. *The New Yorker*'a göre, Boeing 'CIA'in seyahat acentası' olarak hareket ediyordu; 1,245 nakil yolculuğu için uçuş programlarını engellemiş, havaalanı personeli bulundurmuş ve hatta oteller hazırlamıştı. İspanyol polisi, bu çalışmanın Boeing'in San Jose'deki yan kuruluşu Jeppessen Uluslararası Seyahat Planlama tarafından gerçekleştirildiğini açıklamaktadır. Boeing Kasım 2006'da bu iddiayı doğrulamayı ya da reddetmeyi kabul etmemişti.[847]

Tutsaklar götürülecekleri yere varır varmaz, bir kısmı CIA ya da ordu tarafından değil, bu işi üstlenen özel şirketlerce yerleştirilen sorgucularla yüz yüze gelmektedirler. Web sitesi www.IntelligenceCareers.com'u yöneten Bill Golden'a göre, "Bu alandaki nitelikli karşı-istihbarat uzmanlarının yarısından çoğu taşeronlar adına çalışmaktadır".[848] Eğer bu sözleşmeli sorgucular kazançlı işler çıkarmak istiyorlarsa, sorgulanan kişi hakkında 'dava açmaya yeterli' bilgileri alabilmeleri gerekir. Tam da kötü muameleyi körükleyen bir dinamiktir bu: Tıpkı işkence altındaki tutsakların genellikle acıya maruz kalmamak için her şeyi anlatmaları gibi, taşeronlar da da güvenilirliğine bakmaksızın, istenen bilgiyi temin etmek için gerekli her türlü tekniği kullanmak üzere güçlü bir ekonomik teşviğe sahiptirler. Bush yönetiminin Rumsfeld'in gizli Özel Planlar Dairesi gibi yeni yapılanmalar içinde faaliyet gösteren özel istihbarat taşeronlarına ciddi şekilde güvenmesinin

847) Rick Anderson, "Flog Is My Co-Pilot", *Seattle Weekly*, 29 Kasım 2006; Jane Mayer, "The C.I.A's Travel Agent", *The New Yorker*, 30 Ekim 2006; Brian Knowlton, "Report Rejects European Denial of CIA Prison's", *New York Times*, 2006; Mayer, "The C.I.A's Travel Agent"; Stephen Grey, *Ghost Plane: The True Story of the CIA Torture Program* (New York: St. Martin's Press, 2006), s. 80; Pat Milton, "ACLU File: Suit Against Boeing Subsidiary, Saying It Enable Secret Overseas Torture", Associated Press, 31 Mayıs 2008.
848) Andrew Buncombe, "New Maximum-Security Jail to Open at Guantanamo Bay", *Independent* (Londra), 30 Haziran 2006; Pratap Chatterjee, "Intelligence in Iraq: L-3 Supplies Spy Support", *CorpWatch*, 9 Ağustos 2006, www.corpwatch.com.

arkasındaki mantığın bir parçası da, onların, yönetimin siyasal hedeflerine ulaşması için bilgileri istenene uygun şekilde değiştirip manipüle etme konusunda hükümet içindeki muhataplarından çok daha istekli olduklarını sergilemiş bulunmalarıdır (hem ne de olsa gelecek sözleşmeleri buna bağlıdır.)

Bir de, Teröre Karşı Savaş'a yönelik piyasa 'çözümleri'nin bu uygulanışıyla ilgili düşük teknolojili bir görüş vardır: terörist olmakla suçlanan kişilerle ilgili bilgi için birilerine çok fazla para ödeme konusunda istekli olmak. Afganistan'ın işgali sırasında ABD'nin istihbarat örgütleri, kendilerine teslim edilecek El Kaide militanları için 3 bin ila 25 bin dolar arasında para ödeyecekleri şeklinde açıklama yaptılar. Afganistan'daki ABD'nin dağıttığı tipik bir bildiride şu ifade yer alıyordu: "Rüyalarınızın ötesinde yer alan zenginliğe ve güce sahip olun." Bu belge 2002'de ABD'deki federal mahkemelerden birinde Guantánamo mahkûmlarıyla ilgili bir dosyaya kanıt olarak sunulmuştu. "Taliban karşıtı güçlere yardımcı olarak milyonlarca dolara sahip olabilirsiniz. ... Bu para ömrünüzün sonuna kadar ailenizin, köyünüzün, kabilenizin ihtiyaçlarını karşılamaya yeter."[849]

Fazla zaman geçmeden Bargam ve Guantánamo'nun hücreleri keçi çobanları, şoförler, aşçılar ve dükkân sahipleriyle dolup taştı (yakalanmalarını sağlayıp ödülü kapan kişilere göre bunların hepsi korkunç derecede tehlikeliydi).

Askeri mahkemede üyelerden biri, Guantánamo hapishanesinde tutulan Mısırlı bir mahkûma, "Hükümetin ve Pakistanlı aklı başında insanların seni satması ve Amerikalılara teslim etmesi konusunda herhangi bir düşüncen var mı?" diye soruyordu.

Gizliliği kaldırılan belgedeki kayda göre, mahkûm güvenilmez bir izlenim uyandırmaktadır. "Hadi, be adam!" diye karşılık verir, "Neler olup bittiğini siz bizden daha iyi biliyorsunuz. Pakistan'da 10 dolara insan satın almak mümkündür. 5,000 dolara haydi haydi alınmaz mı?"

Mahkeme üyesi, sanki böyle bir şeyi ilk defa duyuyormuş gibi, "Demek seni sattılar?" diye soruyordu.

"Evet, sattılar."

---

849) Michelle Faul, "Guantanamo Prisoners for Sale", Associated Press, 31 Mayıs 2005; John Simpson, "No Surprises in the War on Terror", *BBC News*, 13 Şubat 2006; John Mintz, "Detaniees Say Thay Were Charity Workers", *Washington Post*, 26 Mayıs 2002.

Pentagon'un kendi rakamlarına göre, Guantánamo mahkûmlarının yüzde 86'sı, ödül verileceği duyurulduktan sonra Afgan ve Pakistanlı savaşçılar ya da örgütlerce teslim edilmişti. Pentagon Aralık 2006'da Guantánamo'dan 360 mahkûmu tahliye etti. Associated Press bunlardan 245'inin izini sürebilmişti; 205'i kendi ülkelerine döndüklerinde tamamen serbest kalmışlar ya da bütün suçlardan aklanmışlardı.[850] Bu izleme kaydı, yönetimin terörist tanımlamasına piyasa temelli yaklaşımının sonucu olarak ortaya çıkan istihbaratın kalitesiyle ilgili çok ciddi bir belge niteliği taşımaktadır.

11 Eylül'den önce varlığı yokluğu belli olmayan ülke güvenliği endüstrisi, birkaç yıl gibi kısa bir zaman içerisinde Hollywood ya da müzik piyasasından çok daha büyük hale gelerek patlama noktasına ulaşacaktı.[851] En çarpıcı olan da, güvenlik alanındaki patlamanın *bir ekonomi olarak*, denetime tabi olmayan polis güçleri ve yine denetime tabi olmayan kapitalizmin benzeri görülmedik bir uyumu, alışveriş mağazalarıyla gizli hapishanelerin biraraya gelmesi şeklinde ne kadar az analiz edilip tartışıldığı konusudur. Kimin güvenlik tehdidi oluşturduğu kimin oluşturmadığı konusundaki bilgi, Amazon'da Harry Potter kitapları satın alan ya da bir Karayip gezisine katılan veya Alaska'da gezmekten hoşlanan birisi hakkındaki bilgi kadar elde satılmayı bekleyen bir ürün olduğunda, bütün bir kültürün değerini değiştirmektedir. Bu durum sadece casus olma, işkence yapma ve sahte bilgi üretme yönünde bir dürtü yaratmakla kalmayıp, ilk önce bu endüstriyi doğuran tehlike korkusu ve duygusu uyandırma yönünde bir istekliliğin zeminini de hazırlamaktadır.

Eskiden Fordist devrimden bilgi teknolojisi patlamasına kadar yeni ekonomiler ortaya çıktığında, zenginlik üretiminde yaşanan deprem niteliğindeki bu değişikliklerin bir kültür olarak bizim çalışma tarzımızı, seyahat etme tarzımızı ve hatta beynimi-

850) Sorgulanan mahkûm Adel Fattough Ali Algazzar'dı. Dave Gilson, "Why Am I in Cuba?", *Mother Jones*, Eylül-Ekim 2006; Simpson, "No Surprises in the War on Terror"; Andrew O. Selsky, "AP: Some Gitmo Detainees Freed Elsewhere", *USA Today*, 15 Aralık 2006.

851) Garry Stoller, "Homeland Security Generates Multibillion Dolar Business", *USA Today*, 15 Eylül 2006.

zin bilgi işleme tarzım nasıl değiştirdiği konusunda bir analizler ve tartışmalar seline yol açardı. Oysa bu yeni felaket ekonomisi, bu tür kapsamlı tartışmalardan hiçbirine tabi tutulmamaktadır. Kuşkusuz (Yurtseverlik Yasası'nın anayasaya uygun olup olmadığı, gözaltı süresinin belirli olmaması, işkence ve olağanüstü nakil konularında) tartışmalar hiç yapılmıyor değildi ve hâlâ da yapılmaktadır, fakat bu fonksiyonların ticari işler olarak gerçekleştirilmesinin ne anlama geldiği neredeyse hiç tartışılmamaktadır. Bu tartışmalarla ilgili olarak yapılanlar, yönetimin özel taşeronları yeterince denetleme konusunda başarısız kalmasıyla ilgili mutat bir şeyler karalamanın ötesine geçmeden, kâr amaçlı savaş ve yolsuzluk skandallarıyla ilgili tekil olaylarla (çok nadir olarak da, bitmek bilmez bir tamamen özelleştirilmiş savaş inşasında yer almak anlamına gelen faaliyetlerle ilgili daha geniş ve derin bir olayla) sınırlı kalmaktadır.

Bu sorunun bir parçası, felaket ekonomisinin sinsice üzerimize gelmesidir. 1980'lerde ve 1990'larda yeni ekonomiler kendilerini müthiş bir gururlanma ve gösterişle ortaya koyarlardı. Özellikle de teknoloji balonu, tanıtım kampanyasının kulakları sağır eden düzeyine esin kaynağı oluşturan yeni bir mülkiyet sınıfının örneğini (şık CEO'ların özel mülk jetleri, uzaktan kumandalı yatları ve Seattle'daki şirin dağ evleriyle birlikte medyada yer alan sonu gelmez hayat tarzı profilleri) gözümüze gözümüze sokmuştu.

Bizler çok nadir olarak bilgi sahibi olsak da, bugün bu türden bir zenginlik bizatihi felaket kompleksince yaratılmaktadır. 2006'daki bir çalışmaya göre, "'Teröre Karşı Savaş' başladığı günden bu yana önde gelen 34 savunma şirketinin CEO'ları, 11 Eylül'den önceki dört yıllık sürede aldıklarından iki kat daha fazla ücret almaktadırlar". Bu CEO'lar kendi ücretlerinin 2001 ve 2005 yılları arasında yüzde 108'lik bir artış ortalamasına ulaştığını görürken, diğer büyük Amerikan şirketlerindeki üst düzey yöneticiler aynı dönemde sadece yüzde 6'lık bir ortalamayı yakalayabilmişlerdi.[852]

Felaket endüstrisi dot.com kâr düzeylerine yaklaşmış olabilir, fakat bu kapsam genellikle CIA'in tasarrufundaki düzeylere

852) Sarah Anderson, John Cavanagh, Chuck Collins ve Eric Benjamin, "Executive Excess, 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict", 30 Ağustos 2006, s. 1, www.faireconomy.org.

bağlıdır. Felaket kapitalistleri basını aldatmakta, zenginliklerini küçük göstermekte ve bunu övünme işinden daha iyi yapmaktadırlar. "Kendimizi terörizmden koruma meselesi etrafında büyük bir endüstri ortaya çıktı diye bayram edecek değiliz herhalde," diyordu bir ülke güvenliği taciri olan Chesapeake Innovation Center'dan John Elstner. "Fakat ortada büyük bir iş var ve CIC de bu ağın içinde yer almaktadır."[853]

Clinton döneminde ABD yönetiminin özel danışmanı olan Peter Swire, Teröre Karşı Savaş balonunun arkasındaki bu güçler uyumunu şu şekilde anlatmaktadır: "Bilgi toplamaya hız vermek gibi kutsal bir görev üstlenmiş yönetiminiz olunca, yeni piyasalar için korkunç derecede tehlikeli bir bilgi teknolojisi endüstrisine de sahip oluyorsunuz."[854] Başka bir deyişle, korporatizm, büyük şirketlerin çıkarlarına dayalı bir sistem bu sürecin doğal sonucudur. Hepsinin özeti, muazzam ölçekteki güçlerini yurttaşların hayatını düzenleyip denetlemek üzere birleştiren büyük bir iş dünyası ve buna uygun büyük bir yönetimdir.

853) Ratliff, "Fear, Inc.".
854) O'Harrow, *No Place to Hide*, s. 9.

15
BÜYÜK ŞİRKETLERİN ÇIKARLARINA DAYALI BİR DEVLET

DÖNER KAPIYI KALDIRIP, YERİNE KEMER ALTI YOLU DÖŞEMEK

"Sanırım, bu çok tuhaf bir şey. Yaptığımız her şeyin paraya susamışlıktan kaynaklandığını ileri sürmenin çılgınlık olduğunu düşünüyorum. Bence, sizin gidip tekrar mektep okumanız gerekiyor."

(George H.W. Bush, oğlunun ABD şirketlerine yeni piyasalar açmak için Irak'ı işgal ettiği şeklindeki suçlamaya cevap verirken)[855]

"Kamu çalışanlarının sahip olduğu fakat özel sektörde olmayan bir şey var. Bu da, daha büyük bir iyiliğe sadakat gösterme görevidir: küçük bir azınlığın çıkarından ziyade herkesin kolektif çıkarına sadakat görevi. Oysa şirketlerin ülkeye değil, hissedarlarına karşı sadakat görevleri vardır."

(David M. Walker, ABD genel murakısı, Şubat 2007)[856]

"O, kamu çıkarlarıyla özel çıkarlar arasında fark görmez."

(Sam Gardiner, emekli ABD Hava Kuvvetleri albayı, Dick Cheney üzerine konuşurken, Şubat 2004)[857]

855) Jim Krane, "Former President Bush Battles Arab Critics of His Son", Associated Press, 21 Kasım 2006.
856) Scott Shane ve Ron Nixon, "In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever", *New York Times*, 4 Şubat 2007.
857) Jane Mayer, "Contract Sport", *The New Yorker*, 16 Şubat 2004.

George W. Bush 2006 ara seçimleri hengâmesinde, yani Donald Rumsfeld'in istifasının açıklanmasından üç hafta önce, özel bir Oval Ofis toplantısında Milli Savunma Yetki Yasası'nı imzaladı. 1,400 sayfayı bulan bu ek yasa tasarısı o zaman neredeyse hiç dikkat çekmemişti. Bu kanun Başkan'a, 'kamu hayatını ilgilendiren acil durumlar' karşısında 'kamu düzenini yeniden sağlamak' ve kargaşayı 'bastırmak' amacıyla, eyalet valilerinin iradesini dikkate almadan sıkıyönetim ilan etme ve 'Ulusal Muhafızlar dahil kuvvet konuşlandırma' yetkisi veriyordu. Burada kastedilen acil durum, pekâlâ bir kasırga, kitlesel bir protesto ya da ordunun karantinalar oluşturulması ve koruyucu aşı temini için kullanılacağı 'kamu sağlığıyla ilgili acil bir durum' olabilirdi.[858] Halbuki söz konusu yasanın kabul edilmesinden önce Başkan, burada anılan sıkıyönetim güçlerine ancak bir ayaklanma durumunda sahip olabiliyordu.

Partili arkadaşlarıyla kampanyalara katılan Demokrat Parti senatörü Patrick Leahy, yeni yasayla ilgili uyarıcı nitelikte görüş bildiren tek kişi olarak, bu konudaki resmi tutanakları gözler önüne serdi: "Yürütme yerine ordunun kullanılması, demokrasimizin temel ilkelerinden birinin çiğnenmesi anlamına gelir. Bu yasa değişikliği muazzam sonuçlar doğuracaktır, fakat bu değişiklik savunma tasarısının içine, üzerinde fazla çalışılmadan ek madde olarak sokuluvermiştir. Bu konularda yetki sahibi olan fakat bu öneriler üzerine yorum yapma şansı bulunmayan diğer kongre komiteleri de oturumlar düzenlenmesine izin vermekten başka bir iş yapmamaktadırlar."[859]

Olağanüstü yetkiler elde eden yürütme koluna ek olarak, bu işten kazançlı çıkan en az bir kesimin daha bulunduğu çok açıktı: farmakötik endüstrisi. Bir felaketin baş göstermesi halinde korumaya yönelik laboratuvar ve malzemelerinden faydalanılmak üzere ordu göreve çağrılabilecekti artık; Bush yönetiminin uzun zamandır gerçekleştirmek istediği bir hedefti bu. Rumsfeld'in, kuş

858) "HR 5122: John Warner National Defense Authorization Act For Fiscal Year 2007, thomas.loc.gov.
859) "Remarks of Sen. Patrick Leahy on National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007", Conference Report, Congressional Record, States News Service, 29 Eylül 2006.

gribi tedavisinde kullanılan Tamiflu'nun patentini elinde bulunduran eski şirketi Gilead Sciences için de güzel haberler anlamına geliyordu aynı gelişme. Kuş gribi korkusu devam ederken yeni yasa, Rumsfeld'in görevden ayrılmasından sonra da Tamiflu'nun parlayan bir yıldız şeklinde performans göstermesine katkı sağlayabilirdi: Nitekim beş ay gibi kısa bir süre içinde şirketin hisse senedi fiyatları yüzde 16 oranında artacaktı.[860]

Endüstri çıkarları yasanın özelliklerinin şekillendirilmesinde nasıl bir rol oynamıştı? Benzer bir şekilde ve daha geniş bir ölçekte, Halliburton, Bechtel ve Exxon Mobil gibi petrol şirketlerine sağlanan faydalar, Bush ekibinin Irak'a saldırması ve işgal etmesine yönelik coşkusunda ne gibi bir rol oynamıştı? Yönetimin izlediği politikaları yönlendirmeye dair bu soruların tam olarak cevaplandırılması mümkün değildir; çünkü bu işin içinde yer alan insanların, bizzat kendilerinin -aradaki farkı görememeleri ölçüsünde- şirket çıkarlarıyla ulusal çıkarları çatıştırmak gibi kötü bir şöhretleri vardır.

New York Times'ın eski muhabiri Stephen Kinzer, 2006 tarihli kitabı *Overthrow*'da, geçen yüzyılda ABD'li politikacıları ülke dışındaki askeri darbeler düzenleyip darbeci yönetimleri yönlendirme konusunda motive eden sebeplerin kökenine inmeye çalışmıştır. Kinzer ABD'nin 1983'te Hawai'den 2003'te Irak'a kadar rejim değişikliği operasyonları içinde yer almasını incelerken, sıklıkla üç aşamalı bir sürecin gerçekleştirildiğini gözlemlemektedir. Birincisi, yabancı bir hükümetin uygulamaları yüzünden çıkarları ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunan ABD merkezli çokuluslu bir şirketten talep gelmektedir: "Bu talep vergi ödemeleri ya da iş yasaları, yahut çevre yasalarıyla ilgilidir. Bazen de söz konusu şirket kamulaştırılmış ya da bir şekilde kendisine ait toprağını yahut mallarını satmaya zorlanmış olmaktadır," diye saptamıştır Kinzer. İkincisi, ABD'li politikacılar bir şirketin tersliklerle karşılaştığını duyup bunu Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı bir saldırı olarak yorumlamaktadırlar: "Ekonomik alandan siyasal ya da jeo-stratejik bir alana motivasyon taşımaktadırlar. Politikacılar, bir Amerikan şirketini rahatsız eden ya da bir Amerikan şirke-

860) Gilead Sciences, "Stock Information: Historical Price Lookup", www.gilead.com.

tini taciz eden bir rejimin Amerika karşıtı, baskıcı, diktatoryal ve muhtemelen de ABD'nin altını oymak isteyen yabancı bir gücün ya da çıkarın aracı olması gerektiği varsayımında bulunmaktadırlar." Üçüncü aşama, politikacılar kamuoyunda bir müdahalenin gerekliliği konusunu işledikleri zaman gerçekleştirilmektedir; ki bu noktada mesele genellikle iyiyle kötünün mücadelesi, "baskı altında bulunan zavallı bir ulusu bizim diktatörlük olarak gördüğümüz bir rejimin vahşetinden kurtarma şansı (çünkü, ya başka türden bir rejim Amerikalı bir şirketi rahatsız ederse?)" şeklini almaktadır.[861] Başka bir deyişle, ABD politikası daha çok, özgül kişisel çıkarlarını bütün dünyanın çıkarlarıyla eşitleyen bir siyasal projeksiyonun uygulanmasından ibarettir.

Kinzer bu eğilimin özellikle, şirketler dünyasından kamu görevine doğrudan geçiş yapan politikacıların ağzıyla dile getirildiğine işaret etmektedir. Örneğin, Eisenhower'ın dışişleri bakanı John Foster Dulles, hayatının büyük bölümünü çok güçlü bir uluslararası şirketin avukatı olarak geçirmiş ve yabancı hükümetlerle çatışmalarında dünyanın en zengin şirketlerinin vekilliğini yapmıştı. Tıpkı Kinzer gibi Dulles'ın biyografisini yazan başka kimseler de, Dışişleri Bakanı'mn da şirketlerle ülkesinin çıkarları arasındaki ayrımın farkında olamamak gibi bir özelliğinin bulunduğu sonucuna varmışlardır. "Dulles'm ömür boyu vazgeçmediği iki takıntısı vardı: komünizmle mücadele ve çokuluslu şirketlerin haklarının korunması," diye yazıyordu Kinzer. "Onun kafasına göre bunlar. ... 'birbirleriyle ilintiliydi ve birbirlerini besliyordu'".[862] Böyle bir durum da onun, takıntıları arasında bir tercihte bulunmak zorunda kalmaması anlamına geliyordu: Eğer Guatemala hükümeti, örneğin Fruit Company'nin çıkarlarına zarar veren bir adım atarsa, bu *de facto* Amerika'ya yapılmış bir saldırı demekti ve askeri yöntemle karşılık verilmeyi hak ediyordu.

Yönetim kurullarından henüz yeni gelmiş CEO'larla dolup taşan Bush yönetimi, terörizmle mücadele ve çokuluslu şirketlerin çıkarlarının korunması şeklindeki ikili saplantısının peşine

861) Stephen Kinzer'la yapılan röportaj, 21 Nisan 2006, www.democracy.org.
862) 'Birbiriyle ilintili ve birbirini besleyen' ifadesi tarihçi James A. Bill'den gelmektedir. Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006), s. 122.

düşerken aynı mantığı izlemektedir. Fakat arada önemli bir fark vardır. Dulles'ın kendini özdeşleştirdiği şirketler, yabancı ülkelerdeki büyük uluslararası yatırımlara sahip olan (madencilik, tarım, bankacılık ve petrol alanlarındaki) çokuluslu şirketlerdi. Söz konusu şirketler genellikle çok açık bir amacı paylaşıyorlardı: istikrar ve iş yapabilecekleri kârlı ortamlar (yatırımla ilgili esnek yasalar, esnek işçiler ve kamulaştırma gibi kötü sürprizlerden uzak durmak, vb.). Dolayısıyla, gerçekleştirilen darbeler ve askeri müdahaleler, hedefin kendisi değil, bu sonuca ulaşmanın gerçek bir aracıydı.

Teröre Karşı Savaş'ın mimarları olan felaket kapitalizmi yanlıları, öncellerinden farklı bir şirket-politikacıları türünün parçasını oluşturmaktadırlar; bunların nezdinde savaş ve felaketler başlı başına birer amaçtır. Dick Cheney ve Donald Rumsfeld, Lockheed, Halliburton, Carlyle ve Gilead için iyi olanı ABD ve fiilen dünya için de iyi olanla birleştirdiğinde ortaya çıkan tablo, benzeri görülmedik tehlikeli sonuçlar taşıyan bir projeksiyona dönüşmektedir. Bunun sebebi, anılan şirketlerin çıkarları açısından *tartışmasız biçimde iyi olan şeyin, büyük felaketler* (savaşlar, salgın hastalıklar, doğal felaketler ve kaynak kıtlıkları) olmasıdır. Ki Bush'un göreve gelmesinden bu yana servetlerinin artmasının sebebi budur. Onların projeksiyonlarıyla ilgili eylemlerini daha da tehlikeli hale getiren etken, Bush'un kilit öneme sahip görevlerde bulunan adamlarının, benzeri görülmedik derecede yeni bir özelleştirilmiş savaş ve felakete karşılık verme çağında onlara yol gösterip, ortaya çıkmasına yardım ettikleri felaketlerden eşzamanlı olarak kazanç sağlamalarına imkân sağlarken bile, felaket kapitalizmi kompleksi içinde onların çıkarlarını korumalarıdır.

Örneğin Rumsfeld, Cumhuriyetçilerin 2006 ara seçimlerindeki yenilgilerinin ardından istifa ettiğinde, basın onun özel sektöre geri döndüğünü bildiriyordu. İşin gerçeğiyse, Rumsfeld'in zaten özel sektörden hiç ayrılmamış olduğuydu. Rumsfeld, Bush'un kendisini savunma bakanı olarak atamasını kabul ettiği zaman, diğer bütün kamu görevlileri gibi, bakanlık makamında kaldığı sürece kendisini, alacağı kararlarda kişisel çıkar sağlayacak oluşumlardan uzak tutması gerekiyordu; çok

açıktır ki, bu da ulusal güvenlik ya da savunmayla ilgili bütün bağlantılarını askıya alması anlamına geliyordu. Oysa Rumsfeld farklı bir alemdeydi. Yapması gereken şeyleri yapmasına kimsenin engel olamayacağını ileri sürerek, felaketlerle ilgili çeşitli endüstriler içindeki yapılarda yer aldı ve onların faydasına elinden gelen her türlü çabayı harcayarak etik kuralları düpedüz çiğnemekten hiçbir zaman geri kalmadı.

Rumsfeld Lockheed, Boeing ve diğer savunma şirketlerinde doğrudan sahip olduğu hisselerini sattığında, bu hisselerin değeri 50 milyon doları buluyordu. Fakat hâlâ, savunma konusunda sadakat gösterdiği özel yatırım şirketleri ve biyoteknoloji hisselerinin ya bir parçasının ya da tamamının sahibiydi. Rumsfeld bu hisseleri çabucak satarak kayıplar vermeye istekli görünmedi ve bunun yerine kendisine iki-üç aylık bir zaman tanınmasını istedi (hükümet düzeyinde görevlendirilen biri açısından çok nadir görülen bir şeydi bu). Rumsfeld'e tanınan bu ayrıcalık da onun, savunma bakanı olarak görevde kaldığı tamı tamına altı ay, belki de daha uzun bir sürede, hâlâ şirketlerine ve mal varlıklarına uygun müşteriler araması anlamına gelecekti.[863]

Sahip olduğu hisselerini satma sırası, başkanlığını yaptığı ve Tamiflu'ya patent aldığı Gilead Sciences adlı şirkete gelince, Rumsfeld korkunç bir şekilde ayak diremeyi tercih etti. İş çıkarları ile kamu görevi arasında bir tercih yapması istenince de, hemen bu ikileme karşı çıktı. Salgınlar, ulusal güvenlik meseleleridir ve bu yüzden tamamen Savunma Bakanı'mn görev alanı içindedir. Oysa bu apaçık çıkar çatışmasına rağmen Rumsfeld, görevde kaldığı süre boyunca Gilead hisselerini satmamış ve 8 milyon ile 39 milyon dolar arasında bir değeri bulan bu hisseleri elinde tutmaya devam etmişti.[864]

Senato Etik Komitesi Rumsfeld'i etik kurallara uymaya çağırırken, savunma bakanı açıkça kavgacı bir tutum sergiliyordu. O sırada Rumsfeld, Kamu Yönetimi Etiği Ofisi'ne bir mektup yaza-

863) Robert Burns, "Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest", Associated Press, 23 Ağustos 2001; Matt Kelley, "Defense Secretary Sold Up to &91 Million in Assets to Comply with Ethics Rules, Complains about Disclosure Form", Associated Press, 8 Haziran 2002; Pauline Jelinek, "Rumsfeld Asks for Deadline Extension", Associated Press, 17 Temmuz 2001.
864) John Stanton, "Big Stakes in Tamiflu Debate", *Roll Call*, 15 Aralık 2005.

rak, "aşırı derecede karmaşık ve kafa karıştıran meselelerle ilgili olarak 60 bin dolar mal beyanı ücreti ödediği" şeklinde şikâyette bulundu. Görevdeyken 95 milyon dolarlık hisselere sahip olan bir kişinin, durumu kurtarmak için 60 bin dolar ücret ödemesi pek orantılı görünmemektedir.[865]

Rumsfeld'in ülkenin en üst düzeyde bir görevini yaparken felaketlerden para kazanmaktan vazgeçmeye karşı çıkmasının, birkaç somut biçimde iş performansını etkilediği görülüyordu. Rumsfeld, hisselerini başkalarına devrettiği görevdeki ilk yılının büyük bölümünde kendisini hayati öneme sahip politika kararlarının alınmasından uzak tutmak zorunda kalmıştı: Associated Press'e göre, "Rumsfeld, AIDS'in tartışıldığı Pentagon toplantılarından uzak duruyordu". Ve federal yönetim, aralarında General Electric, Honeywell, Northrop, Grumman ve Silicon Valley Graphics'in de bulunduğu önde gelen savunma müteahhitlerinin yer aldığı yüksek frofilli bazı şirket birleşmelerine ve satışlara müdahale edilip edilmemesi konusunda karar verilirken, Rumsfel kendisini bu üst düzey görüşmelerden de uzak tutacaktı. *Kendisinin resmi sözcüsüne göre*, Rumsfeld'in yukarıda sayılan bütün şirketlerle bağının olduğu ortaya çıkmıştı. Rumsfeld, bu satışlardan biriyle ilgili soru soran gazeteciye, "O tartışmalardan uzak durmayı kendim istedim," diyecekti.[866]

Rumsfeld görevde bulunduğu altı yıl süresince, sıra ne zaman kuş gribi tedavisine ve bununla ilgili ilaç satın alınmasına gelse hemen salonu terk ediyordu. Hisselerini elinde bulundurmasına izin veren taslak metinlere bakıldığında, Rumsfeld'in "Gilead'ı doğrudan ilgilendiren ve ilgilendireceği düşünülen kararlardan uzak kalması gerekmişti".[867] Ancak, çalışma arkadaşları onun çıkarlarıyla gerektiği şekilde ilgilendiler. Pentagon Haziran 2005'te 58 milyon dolar tutarında Tamiflu satın aldı ve Sağlık ve

865) Rumsfeld'in 2005 tarihinde ifşa edilen raporu, "onun 95.9 milyon dolarlık bir hisseyi elinde bulundurduğunu, bundan 13 milyon dolarlık gelir elde ettiğini ve değeri 17 milyon doları bulup 1 milyon dolar kira geliri getiren miktarda toprağa sahip olduğu"nu göstermektedir. Geoffrey Lean ve Jonathan Owen, "Donald Rumsfeld Makes & 5m Killing on Bird Flu Drug", *Independent* (Londra), 12 Mart 2006; Kelley, "Defense Secretary Sold Up to $91 Million in Assets..."

866) Burns, "Defense Chief Shuns Involvement..."

867) Stanton, "Big Stakes in Tamiflu Debate".

İnsan Hizmetleri Bakanlığı, birkaç yıl sonra alınan ilaçların tutarının 1 milyar doları bulacağını bildirdi.[868]

Rumsfeld'in ayak diremesi kesinlikle işe yaramıştı. Eğer Haziran 2001'de göreve geldiği zaman Gilead hisselerini satmış olsaydı, her hissesi için sadece 7.45 dolar alacaktı. Kuş gribi korkusu, biyoterör histerisi sonucu ve kendi yönetiminin bu şirkete ciddi şekilde yatırım yapılması yönündeki kararları nedeniyle, hisseleri elinde bulundurmaya devam eden Rumsfeld, görevden ayrıldığı sırada hisselerin her birinin değerinin 67.60 doları ulaştığı sonucuyla karşılaştı; yüzde 807'lik bir artıştı bu (Mayıs 2007'de de hisseler 83.00 dolara ulaşmıştı).[869] Bu da, Rumsfeld'in savunma bakanı olarak görevden ayrılırken, göreve gelirken sahip olduğundan çok daha varlıklı bir kişi haline geldiği anlamını taşımaktaydı (kamu görevi yapan bir mülti-milyoner için çok nadir görülen bir durum).

Nasıl Rumsfeld gerçekte Gilead'ı hiçbir zaman arkada bırakmadıysa, Cheney de Halliburton'la olan sıkı bağlarını tamamen koparma konusunda aynı şekilde isteksizdi (Rumsfeld'in Gilead'la olan ilişkisinden farklı olarak, medyanın büyük ilgi gösterdiği bir ilişkidir bu). Cheney, George Bush'un adayı olmak üzere CEO'luktan ayrılmadan önce, Halliburton hisseleri ve opsiyonlarını kendi üzerinde bulundurmasına imkân verecek bir işten ayrılma paketiyle ilgili görüşmeler yapıyordu. Cheney basından gelen rahatsız edici soruların ardından Halliburton hisselerinin bir kısmını satmak zorunda kaldı ve bu süreçte 18.5 milyon dolar gibi dikkate değer bir kazanç elde etti. Fakat o, satış bedelinin tamamını nakit olarak almadı. *The Wall Street Journal*'a göre, Cheney 189 bin Halliburton hissesini ve 500 bin opsiyonlu hisseyi başkan yardımcılığı görevine gelirken bile elinde tutmayı sürdürmüştü.[870]

Cheney'nin hâlâ yüklü miktarda Halliburton hissesini elinde tutması, başkan yardımcılığı süresince her yıl hisselerin getirisinden milyonlar kazandığı anlamına geliyordu ve ayrıca ona Hal-

868) Nelson D. Schwardz, "Rumsfeld's Growing Stake in Tamiflu", *Fortune*, 31 Ekim 2005.
869) Gilead Sciences, "Stock Information: Historical Price Lookup", www.gilead.com.
870) Cassel Bryan-Low, "Cheney Cashed in Halliburton Options Worth &35 Million", *Wall Street Journal*, 20 Eylül 2000.

liburton tarafından da yıllık 211 bin dolarlık ödeme yapılmıştı (kabaca bir hesapla kabinedeki görevinden aldığı paraya eşit bir miktardı bu). Cheney 2009'da görevi bıraktığında Halliburton varlıklarını nakde çevirebilecek ve bu şirketin servetindeki şaşırtıcı artıştan olağanüstü bir kazanç elde etme fırsatına sahip olacaktı. Bu şirketin hisse senedi fiyatları Irak Savaşı'ndan önceki 10 dolardan, üç yıl sonra 41 dolara yükselmişti (yükselen enerji fiyatları ve Irak'taki ihaleler kombinasyonu sayesinde yüzde 300'lük bir sıçrama; bu yükselişlerin ikisi de, doğrudan doğruya Cheney'nin ülkeyi Irak savaşma sürüklemesinden kaynaklanıyordu).[871] Irak, Kinzer'ın formülüne kusursuz biçimde uymaktadır. Saddam, ABD'nin güvenliğine karşı bir tehdit oluşturmuyordu, fakat ABD'li enerji şirketleri açısından bir tehditti; çünkü Saddam, ABD'li ve İngiliz petrol firmalarını bırakıp bir Rus petrol deviyle anlaşmalar imzalamış ve Fransa'nın Total şirketiyle görüşmelere başlamıştı; bu anlaşmalar sonuç verecek olursa dünyanın varlığı tespit edilen en büyük ikinci petrol rezervleri Anglo-Amerikan etki alanının dışına akacaktı.[872] Saddam'ın iktidardan indirilmesi, içinde ExxonMobil, Chevron, Shell ve BP'nin de yer aldığı dev petrol şirketleri lehine yeni fırsat alanları açtı; bu şirketlerin hepsi de Irak'ta yeni anlaşmalar yapmak üzere zemin çalışmaları yürütürken, Dubai'ye yönelen Halliburton bütün bu şirketlere enerji hizmetleri satmak üzere kusursuz bir şekilde konumlanmıştı.[873] Halliburton'ın defterinde en kârlı tek olay zaten sadece savaştı.

Gerek Rumsfeld gerekse Cheney kendilerini felaketlerle ilgili varlıklardan uzak tutma konusunda basit önlemler almışlardı ve bu yüzden kazancın, felaket üreten durumlar karşısında duydukları coşkuda nasıl rol oynadığı konusundaki şüpheleri kolayca ortadan kaldırabiliyorlardı. Fakat daha sonra kendi endüstrilerindeki canlanma yıllarını özleyeceklerdi. Özel kazanç ile kamu hayatı arasında bir tercih yapmaları istendiğinde de tekrar tekrar

871) Ken Herman, "Cheney Earns $8.8 Million to Bushes' $735,000", Austin *American-Statesman*, 15 Nisan 2006; Halliburton, Investor Relations, "Historical Price Lookup", www.halliburton.com.
872) Sarah Karush, "Once Privileged in Iraq, Russian Oil Companies Hope to Compete on Equal Footing After Saddam", Associated Press, 14 Mart 2003; Saeed Shah, "Oil Giants Scramble for Iraqi Riches", *Independent* (Londra), 14 Mart 2003.
873) "Waiting for the Green Light", *Petroleum Economist*, 1 Ekim 2006.

kazancı seçiyor, hükümetin etik komitelerini küstah tavırlarını kabullenmeye zorluyorlardı.

Başkan Franklin D. Roosevelt İkinci Dünya Savaşı sırasında savaştan kazanç sağlanması konusunda güçlü bir çıkış yaparak şöyle demişti: "Dünya felaketinin sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde bir tek savaş milyonerinin ortaya çıktığını görmek istemiyorum." Roosevelt, başkan yardımcılığı görevini yürütürken savaştan milyonlarca dolar kazanç sağlayan Cheney'yi görseydi ne derdi diye hakikaten merak ediyor insan. Ya da yıllık mal beyanı bildirimine göre, 2004'te savunma bakanıyken bir miktar Gilead hissesini nakde çevirmek zorunda kalarak çok rahatça 5 milyon dolar sahibi olan Rumsfeld'i görünce ne derdi acaba? Rumsfeld görevden ayrılırken de küçük bir miktar tatlı kazanç kendisini hazır bekliyordu.[874] Bush yönetiminde yer alan savaştan kazanç sağlayan kişiler yönetime girmek için hiç de yaygara koparmıyorlardı; zira onlar yönetimin bizatihi kendisiydiler, aralarında bir fark yoktu.

Bush'lu yıllar elbette ki zihnimizde yer eden, en sık yaşanan ve en bariz yolsuzluk skandallarıyla karakterize edilmektedir: Jack Abraoff ve onun Kongre üyelerine sağladığı golf gezileri; rüşvet almaktan yediği sekiz yıllık hapis cezasını çekmekte olan ve yatı *The Duke-Stir*, Kongre'nin antetli resmi kâğıdı üzerine yerleştirilmiş bir rüşvet menüsünün parçası olarak bir savunma müteahhidine tahsis edilen Randy 'Dük'ü Cunningham; kendilerine sunulan fahişelerle Watergate otelinde düzenlenen partiler (bütün bunlar 1990'ların ortalarında Moskova ve Buenos Aires'te yaşananlara benziyordu daha çok).[875]

Sonra, yönetimle endüstri arasında dönüp duran bir döner kapı vardı. Bu kapı her daim orada duruyordu; çoğunlukla siyasal figürlerin, yönetim bağlantılarını paraya tahvil etmelerinden önce, yönetimleri ofis dışına taşınıncaya kadar bekledikleri bir kapıydı bu. Bush yönetiminde ülke güvenliği piyasasının aralık-

874) Lean and Owen, "Donald Rumsfeld Makes $5m Killing on Bird Flu Drug".
875) Jonathan Weisman, "Embattled Rep. Ney Won't Seek Reelection", *Washington Post*, 8 Ağustos 2006; Sonya Geis ve Charles R. Babcock, "Former GOP Lawmaker Gets 8 Years", *Washington Post*, 4 Mart 2006; Judy Bachrach, "Washington Babylon", *Vanity Fair*, 1 Ağustos 2006.

sız olarak yarattığı zenginliğin cazibesi karşısında resmi görevlilerin kendilerine hâkim olamadıkları açıkça görülüyordu. Geniş bir makamlar yelpazesinden yüzlerce kişi, dönemlerinin sonuna kadar beklemekten ziyade kapıya hücum etmiş durumdaydılar. Ülke Güvenliği Bakanlığı'ndaki bu yığılmayı *The New York Times* adına izleyen Eric Lipton'a göre, "Kıdemli Washington lobicileri ve bekçi köpeği konumundaki gruplar, hükümetin süresi sona ermeden, bir makamın üst yönetiminin böylesine büyük kesiminin kaçışma benzer bir olayın günümüzde çok az görüldüğünü söylemektedirler". Lipton, daha önce ülke güvenliğinde çalışmış bulunan ve halihazırda ülke güvenliği endüstrisinin bir alanında görev yapmaya devam eden kamu görevlilerinden 94 örnek ortaya koymuştur.[876]

Burada ayrıntılarıyla nakledilecek pek çok örnek var, fakat bunlardan özellikle birkaç tanesi ziyadesiyle göze batmaktadır; çünkü bunlar arasında Teröre Karşı Savaş'ın kilit öneme sahip mimarları bulunmaktadır. Eski başsavcı ve Yurtseverlik Yasası'nın önderi olan John Ashcroft şimdi, ülke güvenliği şirketlerine federal ihaleler sağlanması konusunda uzmanlaşan Ashcroft Group'un başkanlığını yapmaktadır. Ülke Güvenliği Bakanlığı'nın ilk amiri olan Tom Ridge artık Ridge Global'dedir ve güvenlik sektöründe aktif olan iletişim teknolojisi şirketi Lucent'in danışmanlığını yapmaktadır. Eski New York belediye başkanı ve 11 Eylül'de anında harekete geçmiş olmanın kahramanı Rudy Giuliani dört ay sonra, Giuliani Partners'ı kriz danışmanı olarak hizmet satmak üzere faaliyete geçirmiştir. Clinton ve Bush döneminde karşı-terörizm çarı ve önemli bir yönetim sözcüsü olan Richard Clarke şimdi ülke güvenliği ve karşı-terörizm konusunda faaliyet gösteren Good Harbor Consulting'in başkanlığını yapmaktadır. 1995'e kadar CIA'in başkanlığını yürüten James Woolsey artık ülke güvenliği şirketlerine yatırım yapan özel bir sermaye yatırım şirketi olan Paladin Capital Group'tadır ve ülke güvenliği endüstrisinin liderlerinden Booz Allen'de başkan yardımcılığı yapmaktadır. 11 Eylül'de FEMA'nın başkanlığını yapan Joe Allbough sadece

876) Eric Lipton, "Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better", *New York Times*, 18 Haziran 2006.

on sekiz ay sonra, Irak'ta iş dünyasıyla kârlı yönetim anlaşmaları ile yatırım fırsatları dünyası arasında bir 'köprü' kurma vaadinde bulunan New Bridge Strategies'i faaliyete geçirmiştir. Onun yerini alan Michael Brown da sadece iki ay sonra, görevini bırakarak felaketlere hazırlanma konusunu uzmanlık alanı olarak seçen Michael D. Brown LLC'yi faaliyete geçirmiştir.[877]

Brown, Katrina Kasırgası felaketinin ortasında FEMA'da bulunan yakın bir arkadaşına gönderdiği rezil bir e-postada, "Şimdi ayrılabilir miyim?" diye yazmıştı.[878] Felsefe daha çok şöyledir: Büyük iş anlaşmaları sağlayan departmanlarda nüfuz sahibi bir unvan yapıp, satılacak şeyler konusunda bilgi edinmeye yetecek kadar bir süre kal, sonra oradan ayrıl ve eski iş arkadaşlarına varlık sat. Kamu hizmetleri artık, felaket kapitalizmi kompleksi içinde gelecekteki bir iş için keşif görevinden başka anlam taşımamaktadır.

Ancak bazı bakımlardan yolsuzluk ve döner kapılarla ilgili hikâyeler gerçeğe uygun olmayan bir izlenim vermektedir. Gerçekte çoktan kaybolduğu halde, devlet ile kompleks arasında hâlâ çok kalın ve belirgin bir çizgi bulunduğu ima edilmektedir. Bush'lu yılların getirdiği yenilikler, politikacıların bir dünyadan diğerine ne kadar çabuk hareket ettiklerinde değil, ne kadar çok her iki dünyayı da eşzamanlı olarak işgal etme yetkisine sahip olduğu duygusunu taşımasında yer almaktadır. Richard Perle ve James Baker gibi siyasetle uğraşan insanlar, üst düzeyde danışmanlıklar yapmakta, özelleştirilmiş savaş ve yeniden inşa işinde tam anlamıyla yer aldıkları bir sırada tarafsız uzmanlar ve devlet adamları olarak çıkıp medyaya konuşmaktadırlar. Böyle insanlar büyük şirketlerin çıkarlarını kollama misyonunun kesin olarak gerçekleştirilmesini sağlamaktadırlar: Devlet, iş dünyasında yaratılan birliğin başkanlığı rolünü üstlenirken; siyasal ve şirket elitleri güvenlik adı altında

877) Ellen Nakashima, "Ashcroft Finds Private-Sector Niche", *Washington Post*, 12 Ağustos 2006; Lipton, "Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better"; Good Harbor Consulting, LLC., www.goodharbor.net; Paladin Capital Group, "R. James Woolsey – VP", Paladin Team, www.paladincapgroup.com; Booz Allen Hamilton, "R. James Woolsey", www.boozallen.com; Douglas Jehl, "Insiders' New Firm Consults on Iraq", *New York Times*, 30 Eylül 2003; "Former FEMA Head to Start Counsulting Business on Emergency Planning", Associated Press, 24 Kasım 2005.

878) "Former FEMA Head Discussed Wardrobe during Katrina Crisis", Associated Press, 3 Kasım 2005.

(ve aynı zamanda, en büyük iş fırsatları kaynağı olan taşeron ekonomisi sayesinde) topluca hareket etmektedirler.

Santiago'dan Moskova'ya, Pekin'e ve Bush yönetimine kadar geçen otuz beş yılda nerede ortaya çıktıysa, küçük bir iş eliti ile sağcı hükümet arasında oluşturulan ittifak, bir tür çılgınlık olarak nitelendirildi: Bu nitelemeler mafya kapitalizmi, oligarşi kapitalizmi ve şimdi de Bush yönetimi altında 'eş-dost kapitalizmi' diye sıralanıyordu. Oysa burada söz konusu olan çılgınlık değildi, tamamen Chicago Okulu'nun başlattığı bir haçlı seferinin -üçlü takıntılarıyla (özelleştirme, deregülasyon ve sendikaların tasfiye edilmesi)- yol açtığı bir sonuçtu. Rumsfeld ve Cheney'in felaketlerle bağlantılı mal varlıkları ile kamusal görevleri arasında bir tercih yapmayı inatla kabul etmemeleri, gerçek bir şirketler devletiyle karşı karşıya bulunduğumuzun ilk işaretiydi. Doğrusunu isterseniz, çok sayıda başka işaretler de mevcuttu.

ESKİLERİN GÜCÜ

Bush yönetiminin ayırt edici özelliklerinden birisi de, kilit öneme sahip fonksiyonları yerine getirmek üzere dışarıdan gelen danışmanlara ve sözleşmeli aracılara güvenmesidir: Bunlardan sadece birkaçının ismini vermek gerekirse, James Baker, Paul Bremer, Henry Kissinger, George Shultz, Richard Perle, Savunma Politikaları Kurulu ve Irak'ı Özgürleştirme Komitesi'nin üyelerini anabiliriz. Kongre kilit öneme sahip siyasal kararların alındığı yıllarda önüne gelen her tasarıyı onaylama şeklinde bir rol oynarken, Yüksek Mahkeme kararları ılımlı önerilerin biraz ötesine geçen kararlar olarak görülmektedir ve çoğunlukla gönüllü danışmanlık yapan bu kişiler de muazzam bir etki gücüne sahiptiler.

Dışarıdan danışmanların gücü, bu insanların daha önceki hükümetlerde kilit öneme sahip roller oynamış olmalarından kaynaklanıyordu (çoğu eski dışişleri bakanları, eski elçiler ve eski savunma danışmanlarıydılar). Hepsi de yıllardır hükümet dışında bulunmaktaydı, fakat aynı zamanda felaket kompleksi içinde kazançlı işler yürütüyorlardı. Hem onlara personel değil, taşeronlar gözüyle bakılıyordu ve seçilmiş ya da atanmış politika-

cılarla (şayet bir kısıtlamaya tabiyseler bile) aynı çıkar çatışmaları kurallarına tabi değillerdi. Bu sonuç, hükümet ile endüstri arasındaki döner kapı denen şeyi ortadan kaldırıyor ve yerine (felaket yönetimi uzmanı Irwin Redlener'in benimle konuşurken kullandığı bir ifadeyle) 'bir kemer altı yolu' döşüyordu. Bu yol, felaket endüstrilerinin ünlü eski politikacıların şöhretlerini örtü olarak kullanıp, hükümet içinde iş çevirmelerine imkân sağlıyordu.

James Baker Mart 2006'da, Irak'a yönelik yeni bir rota önermekle görevli danışma kurulu olan Irak Çalışma Grubu'nun eşbaşkanlığına getirildiğinde çok belirgin bir iki taraflı rahatlama durumu söz konusu oldu: Baştaki kişi, ülkeyi daha istikrarlı zamanlarda yönetmiş, yetişkin bir eski okul politikacısıydı. James Baker kesinlikle, ABD dış politikasının şimdikinden daha az atak olan bir döneminin deneyimine sahipti. Fakat bu on beş yıl çok gerilerde kalmıştı. James Baker şimdi neyin nesidir?

Tıpkı Cheney gibi, James Baker III de Baba Bush döneminin sonunda görevinden ayrıldığında hükümet ilişkilerinden yararlanarak bir servet yaratmıştı. Özellikle de Birinci Körfez Savaşı sırasında Suudi Arabistan ve Kuveyt'te kurduğu dostluklar kendi payına çok kazançlı olmuştu.[879] Houston'da kurulu hukuk şirketi Baker Botts, Halliburton ve Rusya'nın en büyük petrol şirketi Gazprom'un yanı sıra Suudi kraliyet ailesinin de vekilliğini yapmaktaydı ve petrol ve gaz alanında dünyanın önde gelen hukuk şirketlerinden birisiydi. Bunun yanında, Carlyle Group'da ana hissedar olmuştu ve ileri derecede gizliliğe sahip olan bu şirkette 180 milyon dolarlık bir hissesinin bulunduğu tahmin edilmekteydi.[880]

Carlyle, robot sistemleri ve savunma iletişim sistemleri satışı sayesinde savaştan muazzam kazanç sağlamıştı ve polislerin eğitimiyle ilgili büyük bir Irak ihalesi onun şirketi USIS'e verilmişti. Bu 56 milyon dolarlık sermaye şirketi, savunmaya yönelik bir sermaye şirketiydi ve savunma müteahhitlerini biraraya getirerek

879) Seymour M. Hersh, "The Spoils of the Gulf War", *New Yorker*, 6 Eylül 1993.
880) Michael Isikoff ve Mark Hosenball, "A Legal Counterattack", *Newsweek*, 16 Nisan 2003; John Council, "Baker Botts' 'Love Shack' for Clients", *Texas Lawyer*, 6 Mart 2006; Erin E. Arvedlund, "Russian Oil Politics in a Texas Court", *New York Times*, 15 Şubat 2005; Robert Bryce, "It is a Baker Botts World", *The Nation*, 11 Ekim 2004.

iş imkânı sağlıyordu; bu iş son zamanlarda çok kârlı bir yatırım haline gelmişti. Carlyle'ın üst düzey yatırım görevlisi Bill Conway, Irak savaşının ilk on sekiz ayına atıfta bulunarak, "Geçirdiğimiz en iyi on sekiz ay," diyordu. "Para kazandık, hem de çok hızlı kazandık." Zaten çok açık bir felaket olan Irak Savaşı, Carlyle'ın seçkin yatırımcılarına 6.6 milyon dolarlık rekor bir ödeme yapılmasını sağlamıştı.[881]

Baba Bush, kendisini Irak'ın borçlarıyla ilgili özel elçisi sıfatıyla tekrar kamu hayatına çektiğinde Baker, savaşın içinde doğrudan yer almasına rağmen Carlyle Group ya da Baker Botts'ı elinden çıkarmak zorunda kalmamıştı. İlk başlarda bazı yorumcular bu durumun doğuracağı çok ciddi potansiyel çelişkilere işaret etmişlerdi. *The New York Times* başyazısında, borç elçiliği görevinin sağlıklı yürümesi açısından Baker'ın Carlyle Group ve Baker Botts'taki görevlerinden çekilmesi konusunda bir çağrıda bulunmuştu: "Bay Baker, kendisini bir borç-yeniden yapılandırması formülü içinde potansiyel bir ilgili taraf gibi gösteren kârlı özel iş ilişkileri kalıbına fazlasıyla girmiş durumdadır," saptamasında bulunuyordu gazete. Söz konusu başyazı, Baker'ın "Irak'ın borçlarıyla ilişkisi çok açık olan müşterilerden elde ettiği kazançtan vazgeçmesi yeterli değildir. ... Baker'm kamu görevi olan yeni işini dürüstçe yapması için bu iki özel işi de bırakması gerekmektedir," sonucuna varıyordu.[882]

Baker, yönetimin tepesinde yer alan bir örnek olarak sadece yapılan öneriye karşı çıkmıştı ve Bush da onun kararını destekleyerek, Irak'ın çok büyük miktarları bulan dış borçlarını silmeleri için dünyanın dört bir yanındaki hükümetleri ikna etmeye yönelik çaba gösterme görevinden uzaklaştırmamıştı. Baker'ın görevde kaldığı bir yılın ardından, ben onun bilinenin ötesinde, çok daha ciddi ve doğrudan çıkar çatışmasının içinde yer aldığını gösteren güvenilir bir belgenin kopyasını ele geçirdim. Bu belge, aralarında Carlyle'ın da bulunduğu bir şirketler konsorsiyumu tarafından, Irak'ın asıl alacaklılarından biri olan Kuveyt hükümetine sunulan altmış beş sayfalık bir iş planıydı; başka bir deyişle, Baker'ın, Sad-

881) Peter Smith ve James Politi, "Record Pay-Outs from Carlyle and KKR", *Financial Times* (Londra), 20 Ekim 2004.
882) "Cutting James Baker's Ties", *New York Times*, 12 Aralık 2003.

dam dönemine ait Irak borçlarının silinmesi için hükümetlerin ikna edilmesi konusunda elçilik yapmak olduğu sanılan görevinin tam tersi bir yönde hareket ettiğinin belgesiydi bu.[883]

"Kuveyt Hükümetinin Korunmasına Yardım Edilmesi Teklifi ve Irak'a Yönelik İddiaların Doğrulanması" başlığını taşıyan bu belge, Baker'm atanmasından hemen hemen iki ay *sonra* sunulmuştu. James Baker'ın şahsen kendi adının on bir kez geçtiği bu belge, Kuveyt hükümetinin Irak'ın borçlarının silinmesiyle görevli bir kişiye iş veren bir şirketle çalışmaktan yarar sağlayacağını çok açık bir şekilde gösteriyordu. Fakat bunun bir bedeli vardı. Bu belgede, bu hizmetler karşılığında Kuveyt hükümetinin Carlyle Group'la 1 milyar dolarlık yatırıma girmesinden söz ediliyordu. Düpedüz nüfuz kullanmaktı bu: Baker'm şirketinden hizmet almak için Baker'a ödeme yap! Bu belgeyi Washington Üniversitesi'nde hukuk profesörü, yönetim etiği ve düzenlemeleri konusunda uzman olan Kathleen Clark'a gösterdiğimde bana şunları söyledi: "Baker klasik bir çıkar çatışmasının içine girmiş. O, işin iki tarafında da yer almaktadır: Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını *temsil ettiği sanılıyor*, fakat *o* aynı zamanda Carlyle'da üst düzeyde bir danışman: Carlyle Irak'tan alacaklarının tahsili için Kuveyt hükümetine yardım etmek istiyor." Clark belgeleri inceledikten sonra, "Carlyle ve diğer şirketlerin ABD yönetiminin çıkarlarını zayıflatacak olan, Kuveyt'le arazi satın alma anlaşması yapmak için Baker'm mevcut konumunu kullandıkları"nı saptamıştı.

Baker'la ilgili haberimin *The Nation*'da yayınlanmasından bir gün sonra, Carlyle 1 milyar dolarlık arazi alma umudunu yitirerek konsorsiyumdan çekildi; Baker birkaç ay sonra Carlyle Group'u elden çıkardı ve genel müdürlükten istifa etti. Fakat gerçek hasar verilmişti: Baker elçi olarak iyi bir performans gösterememiş, Bush'un taahhüdü ve Irak'ın ihtiyacı olan borçların silinmesi işini başaramamıştı. Irak 2005 ve 2006 yılları arasında Saddam'ın savaşı nedeniyle çoğu Kuveyt'e olmak üzere 2.59 milyar lira tazminat parası ödemişti; bu para Irak halkının insa-

883) Sonraki iki paragrafta bulunan bilgiler için bkz. Naomi Klein, "James Baker's Double Life: A Special Investigation", *The Nation*, online, 12 Ekim 2004, www.thenation.com.

ni sorunlarının çözümü ve ülkenin yeniden inşası için gerekli olan paraydı, özellikle de ABD şirketlerinin çekilmesinden sonra yardım paraları çarçur edilmişti ve yapılacak işler yüzüstü bırakılmıştı. Baker'a verilen görev, Irak'ın borçlarının yüzde 90-95'inin silinmesi şeklindeydi. Bunun yerine, borçlar sadece yeni bir takvime bağlanmıştı ve hâlâ ülkenin GSMH'sının yüzde 99'una eşit bir durumdadır.[884]

Irak politikasının kilit öneme sahip diğer alanları da, şirketleri savaştan rekor düzeyde kazançlar elde eden sözleşmeli elçilere teslim edilmişti. Eski dışişleri bakanı George Shultz, 2002'de kamuoyunu savaş durumu yaratılmasına ikna etmeyi sağlayacak bir baskı grubu şeklinde oluşturulan Irak'ı Özgürleştirme Komitesi'nin başına getirildi. Shultz'un bu görevi kesinlikle başarması gerekiyordu. Yönetime çok yakın bir konumda olduğundan, herhangi bir kanıt ya da somut olay gösterme mecburiyeti olmadan, Saddam'ın ortaya koyduğu yaklaşan tehlikeyle ilgili histeriyi körükleyebilmişti. Shultz Eylül 2002'de *The Washington Post*'ta "Şimdi Harekete Geçme Zamanı: Tehlike Yaklaşıyor. Saddam Hüseyin'in Devrilmesi Gerek" başlığıyla, "Eğer avlunuzda bir çıngıraklı yılan varsa, kendinizi savunmaya yönelik bir adım atmadan önce, hayvanın karşısına geçip eli kolu bağlı bir şekilde sizi sokma anını bekleyemezsiniz," diye yazıyordu. Shultz okurlarına, o sırada, yıllarca CEO olarak hizmet verdiği Bechtel'in yönetim kurulu üyesi olduğunu açıklamıyordu tabii. Oysa bu şirket Shultz'un yok olması için büyük bir gayret sarf ettiği ülkenin yeniden inşasından 2.3 milyar dolar toplamıştı.[885] Dolayısıyla geriye dönüp bakıldığında, Shultz bütün dünyaya karşı Şimdi Harekete Geçin çağrısını yaptığında şu soru sorulmaya değerdi: Konuyla ilgili deneyimli bir devlet adamı olarak mı, yoksa Bechtel'in (yahut Lockheed Martin'in) bir temsilcisi olarak mı konuşuyordu?

---

884) David Leigh, "Carlyle Pulls Out Irak Debt Recovery Consortium", *Guardian* (Londra), 15 Ekim 2004; Birleşmiş Milletler Tazmin Komisyonu, "Payment of Compensation", basın açıklaması, 2005-2006, www.unog.ch; Klein, "James Baker's Double Life"; Dünya Bankası, "Data Sheet for Iraq", 23 Ekim 2006, www.worldbank.org.

885) Erick Schmitt, "New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule", *New York Times*, 15 Kasım 2002; George P. Shultz, "Act Now", *Washington Post*, 6 Eylül 2002; Harry Esteve, "Ex-Secretary Stumps for Gubernatorial Hopeful", *Oregonian* (Portland), 12 Şubat 2002; David R. Baker, "Bechtel Pulling Out after 3 Rough Years of Rebuilding Work", *San Francisco Chronicle*, 1 Kasım 2006.

Kâr amaçlı olmayan bir izleme grubu olan Hükümet İzleme Projesi'nin yöneticisi Danielle Brian'a göre, "Hükümetin nerede bitip, Lockheed'in nerede başladığını söylemek imkânsızdı". Hatta Lockheed'in nerede bittiğini, Irak'ı Özgürleştirme Komitesi'nin nerede başladığını söylemek bile güçtü. Shultz'un başkanlık ettiği ve savaş yanlısı bir platform olarak kullanılan grup, daha üç ay önce Lockheed Martin'de strateji ve planlamadan sorumlu başkan yardımcılığı görevini yürüten Bruce Jackson tarafından toplanmıştı. Jackson, 'Beyaz Saray'daki insanlar'ın kendisinden bir grup toplamasını istediklerini, kendisinin de bu grubu Lockheed'deki eski mesai arkadaşlarıyla birlikte oluşturduğunu söylemektedir. Bu grup içinde Jackson'ın yanı sıra, "Lockeed Martin'in uzay ve stratejik füzelerden sorumlu başkan yardımcısı Carles Kupperman ve Lockheed'in savunma sistemleri müdürü Douglas Graham da bulunuyordu". Her ne kadar bu komite Beyaz Saray'ın çok açık bir savaşın propaganda ordusu olması şeklindeki isteği üzere oluşturulmuş olsa da, hiçbiri de Lockheed'den ayrılmak ya da hisselerini satmak zorunda kalmamıştı. Lockheed hisseleri de gerçekleşmesine yardımcı oldukları savaş sayesinde yüzde 145 arttığından (hisse değeri Mart 2003'te 41 dolardan Şubat 2007'de 102 dolara çıkmıştı) komite üyeleri adına çok iyi bir sonuç vermişti bu macera.[886]

Bir de, Pinochet'nin askeri darbesine verdiği destekle karşı devrimi başlatan kişi olarak Henry Kissenger vardı elbette. Bob Woodward 2006 tarihli *State of Denial* (İnkâr Devleti) adlı kitabında, Dick Cheney Kissinger'la aylık toplantılar yaparken, Bush'un da yaklaşık olarak bunun yarı sıklığında "kendisine dış konularda en sık ve en düzenli şekilde dışarıdan danışmanlık yapan" Kissinger'la görüştüğünü ortaya koyuyordu. Cheney Woodward'a, "Ben muhtemelen Henry Kissenger'la başkalarıyla konuştuğumdan daha sık konuşuyorum," demişti.[887]

---

886) Tim Weiner, "Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 Kasım 2004; Schmitt, "New Froup Will Lobby for Change in Iraqi Rule"; John Laughland, "The Prague Racket", *Guardian* (Londra), 22 Kasım 2002; John B. Judis, "Minister without Portfolio", *The American Prospect*, Mayıs 2003; Lockheed Martin, Investor Relations, "Stock Price Details", www.lockeedmartin.com.

887) Bob Woodward, *State of Denial* (New York: Simon and Schuster 2006), s. 406-407.

Öte yandan, Henry Kissinger bütün bu üst düzey toplantılarda kimi temsil ediyordu? James Baker da Shultz gibi bir zamanlar dışişleri bakanıydı, fakat otuz yıldır bu görevde değildi. Özel ve ketum şirketi Kissinger Associates'i faaliyete geçirdiği 1982'den beri Kissinger'ın işi, Coca-Cola'dan Union Carbide'a, Hunt Olile'e, mühendislik devi Fluor'a (Irak'taki en büyük yeniden yapılandırma ihalelerini kazanan şirketlerden biri) ve hatta Şili'deki gizli faaliyetlerinde ortağı olan ITT'ye kadar uzanan bir müşteriler listesini temsil etmekti.[888] Dolayısıyla Kissinger, Cheney'yle görüşürken, ondan daha büyük bir devlet adamı ya da kendisinin petrol ve mühendislik alanlarındaki müşterileri adına yüksek maliyetli bir lobici olarak hareket etmiş olmuyor muydu?

Kissinger, belki de emekliye ayrılmış bir vatanseverin yerine getirebileceği en hayati görev olan 11 Eylül Komisyonu'nun başkanlığına atandığı Kasım 2002'de büyük bir sadakat gösterisinde bulundu. Kurbanların aileleri, Komisyon'un araştırma göreviyle potansiyel çıkar çatışmalarını işaret ederek, Kissinger'dan şirket müşterilerinin listesini açıklamasını istediklerinde, kamuoyuna hesap vermeyi ve şeffaflıkla ilgili bu temel ilkeye uymayı reddetti. Hatta Kissinger, müşterilerinin isimlerini açıklamak yerine Komisyon'un başkanlığından çekildi.[889]

Kissinger'm dostu ve iş ortağı olan Richard Perle de kesin bir tercihte bulunacaktı. Rumsfeld, Reagan döneminde savunma yetkililerden biri olan Perle'den Savunma Politikası Kurulu'nun başına geçmesini istemişti. Perle'ün bu görevi üstlenmesinden önce Kurul, eski yönetimlerin bilgilerini halen görevde bulunanlara aktarma aracı olarak, tamamen bir danışma kurulu niteliğindeydi. Perle ise bu unvanı, basında Irak'a karşı önleyici savaşı körükleme doğrultusunda kullanıp, bu kurulu kendisi adına bir komiteye dönüştürdü. Perle bu konumunu başka biçimlerde de kullandı. *The New Yorker*'dan Seymour Hersh'ün araştırmasına göre, Perle bu unvanından kendi şirketine yatırım yapılmasını

888) James Dao, "Making a Return to the Political Stage", *New York Times*, 28 Kasım 2002; Leslie H. Gelb, "Kissinger Means Business", *New York Times*, 20 Nisan 1986; Jeff Gerth, "Ethics Disclosure Filed with Panel", *New York Times*, 9 Mart 1989.
889) James Harding, "Kissinger Second Take", *Financial Times* (Londra), 14 Aralık 2002.

sağlamak lehine müşteri arayışında da faydalanacaktı. Perle'ün 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan felaket kapitalistlerinden biri olduğu açıkça görülmekteydi; nitekim saldırıların üstünden iki ay geçtikten sonra, ülke güvenliği ve savunmaya yönelik ürün ve hizmet üreten şirketlere yatırım yapan risk sermayesi şirketi Trireme Partners'i faaliyete geçirmişti. Bu şirket, iş almak amacıyla yazılmış mektuplarında siyasal bağlantılara sahip olmasıyla övünüyordu: "Trireme's Management Group'un üyelerinden üçü şu anda ABD Savunma Politikası Kurulu'na hizmet vererek ABD Savunma Bakanlığı'na danışmanlık yapmaktadır." Bu üç kişi, Perle, arkadaşı Gerald Hillman ve Henry Kissinger'dan oluşuyordu.[890]

Perle'ün ilk yatırımcılarından birisi, Trireme'in kasasına 20 milyon dolar girmesini sağlayan, (Pentagon'un ikinci en büyük müteahhitlik şirketi) Boeing'di. Hatta Perle, Boeing tarafının sözcüsü haline gelerek, onun Pentagon'la olan tartışmalı 17 milyon dolarlık tanker anlaşmasını savunan bir yazı kaleme alacaktı.*[891]

Perle, kendi yatırımcılarına Pentagon'daki faaliyetleri konusunda her şeyi anlatmış olsa da, Savunma Politikası Kurulu'ndaki mesai arkadaşlarından bazıları Trirem'den bahsetmediğini söylemektedirler. Şirketle ilgili oturumlardan birinde, katılımcılardan biri, bu tutumun 'etik kuralların dışında ve ihlal edici nitelikte olduğu' şeklinde bir değerlendirmede bulunuyordu. Sonuçta bütün çatışma noktaları Perle'de toplanmıştı ve Kissinger gibi o da nihai tercihini şunlardan biri lehine yapmak zorundaydı: ya

---

890) Seymour M. Hersh, "Lunch with the Chairman", *The New Yorker*, 17 Mart 2003.
*) Tanker işi Pentagon'un yakın tarihindeki en büyük skandal olmuştu ve sonuçta Savunma Bakanlığı'nın üst düzeyde bir görevlisiyle bir Boeing yöneticisi cezaevine konmuştu. Resmi görevli olan kişi, görev devam ederken Boeing'de bir iş görüşmesi yapıyordu. Bu olayın ardından yapılan araştırmada Rumsfeld, kendi denetiminde yapılan usulsüz bir işe neden göz yumduğu konusunda soruşturmaya tabi tutuldu. Rumsfeld bu soruşturmada, vergi yükümlülerinin 17 milyon ila 30 milyon dolar arasındaki parasının kullanıldığı bir işteki rolüyle ilgili ayrıntıları hatırlayamadığı şeklinde cevap verdi. "Böyle bir şeye onay verdiğimi hatırlamıyorum. Kesinlikle onaylamadığımı da hatırlamıyorum." Rumsfeld kötü yönetimi konusunda da sorgulandı, fakat Savunma Bakanı'nın unutkanlığı da, savunma alanında sahip olduğu pek çok varlığıyla çelişki yaratma görüntüsünden sakınmak için, satın alma konusundaki tartışmalardan hep uzak durmaya çalışmanın bir sonucu olabilirdi.
891) *A.g.y.* Thomas Donnelly ve Richard Perle, "Gas Stations in The Sky", *Wall Street Journal*, 14 Ağustos 2003. Dipnot: R. Jeffrey Smith, "Tanker Inquiry Finds Rumsfeld's Attention Was Elsewhere", *Washington Post*, 20 Haziran 2006; Tony Capaccio, "Boeing Proposes Bonds for 767 Lease Deal", *Seattle Times*, 4 Mart 2003.

savunma politikası yürütmek ya da Teröre Karşı Savaş'tan şahsi fayda sağlamak. Irak savaşının başladığı ve kârlı çıkan büyük şirketlerin işe koyulmak üzere olduğu Mart 2003'te, Perle Savunma Politikası Kurulu'ndan çekildi.[892]

Richard Perle'ü, bütün kötülükleri sona erdirmek adına başlatılan bu sınırsız savaşı savunmasının, bu konunun bizzat kendi şahsına muazzam kazançlar sağlamasından kaynaklandığı şeklindeki görüşten daha fazla öfkelendiren başka bir şey yoktur. CNN'de Wolf Blitzer, Perle'e, Hersh'ün "O, savaştan yarar sağlayabilmek için şirket kurdu," şeklindeki değerlendirmesiyle ilgili olarak sorular yöneltmişti. Perle bu sorulara tepki göstererek, Pulitzer Ödülü kazanmış Hersh'le ilgili olarak şöyle söyledi: "Dürüstçe söylemek gerekirse, Amerikan gazeteciliğine bir sıfat bulmak gerekirse, akla gelen ilk şey, terörist sıfatıdır." Perle Blitzer'in karşısında aklına ne yalan gelirse söylüyordu: "Bir şirketin savaştan fayda sağlayacağına inanmıyorum. ... Benim görüşlerimin ülke savunması alanındaki yatırım potansiyeliyle bir ilişkisinin bulunduğu şeklindeki iddia, tamamen saçmadır."[893]

Bu tabii ki tuhaf bir iddiadır. Güvenlik ve savunma şirketlerine yatırım yapmak üzere kurulmuş bir risk sermayesi firması, savaştan kazanç elde etmemek üzere yönetilirse, yatırımcılarını kesinlikle başarısızlığa uğratacaktır. Bu program, kamu entelektüeli olan felaket kapitalisti ile siyasetçi arasındaki gri bölgede yer alan Perle gibi figürlerin oynadığı rollerle ilgili daha kapsamlı sorular ortaya koymuştur. Eğer bir Lockheed ya da Boeing yöneticisi İran'da rejim değişikliği konusunu gündeme getirmek üzere Fox News programına çıkarsa (Perle'ün yaptığı gibi), açıkça bilenen kişisel çıkarları ileri sürdükleri entelektüel savların hepsini çürütmeye yetecektir. Perle bir 'analist' ya da Pentagon danışmanı, belki de 'neo con' olarak gösterilmeye devam edilmekle birlikte, nedense onun etkileyici bir lugate sahip silah tüccarı olabileceği yönünde herhangi bir görüş bulunmamaktadır.

Bu Washington kliğinin üyeleri ne zaman arka çıktıkları savaşlardaki ekonomik çıkarlarıyla ilgili sorularla karşılaşsalar,

892) Hersh, "Lunch with the Chairman"; Tom Hamburger ve Dennis Berman, "U.S. Adviser Perle Resigns as Head of Defense Board", *Wall Street Journal*, 28 Mart 2003.
893) Richard Perle'le röportaj, *CNN: Late Edition with Wolf Blitzer*, 9 Mart 2003.

Perle'le aynı şekilde davranmaktadırlar: 'Söylenenlerin hepsi aptalca, mantıksız, teröristlere ait görüşlerdir.' Neo-con'lar (içinde Cheney, Rumsfeld, Shultz, Jackson ve bana göre Kissinger'ın da bulunduğu bir grup), kendilerini kâr gibi dünya malı bir şeyin değil, ideoloji ve büyük düşüncelerin kılavuzluğunda akıllı entelektüeller ya da gerçekçi şahinler olarak göstermeye çok dikkat etmektedirler. Örneğin Bruce Jackson, Lockheed'in, kendisinin program dışı olan dış politika çalışmasını onaylamadığını söylemektedir. Perle de, Pentagon'la işbirliğinin iş hayatında kendisine zarar verdiğini söylüyor ve şunları ekliyordu: Çünkü "bu durum, bazı şeyleri söyleyemeyeceğiniz ve yapamayacağınız. ... anlamına gelmektedir." Perle'ün ortağı Gerald Hillman ısrarla şöyle söylemektedir: Perle "mali bir yapı değildir. Onun mali bir kazanç elde etmek gibi bir arzusu yoktur." Savunma bakanlığı müsteşarı Douglas Feith, "Her ne kadar ihalenin KBR'a [Kellogg, Brown ve Root, Halliburton'un yan kuruluşu] verilmesi doğru bir şey olsa da, başkan yardımcısının (Halliburton'la) ilişkisinin yönetimde yer alan insanlara ihale verme konusunda, istekli değil, isteksiz hale getirdiği"ni ifade etmektedir.[894]

En sadık eleştiricileri bile neo-con'ları sadece, Amerikan ve İsrail gücünün üstünlüğüne olan tamamen tüketici bir bağlılığın motive ettiği gerçek inanç sahipleri olarak tanımlarken, onlar ekonomik çıkarlarını 'güvenlik' adına feda etmeye hazır idealistlerdir! Bu ayrım hem yapay hem de hafıza kaybıyla ilgilidir. Sınırsız bir kâr arayışı hakkı, her zaman için neo-con ideolojinin merkezinde yer almıştır. 11 Eylül'den önce Amerika'daki radikal özelleştirme talepleri ve sosyal harcamalara yönelik saldırılar, Yatırım Enstitüsü, Cato Enstitüsü ve Heritage Foundation gibi düşünce kuruluşlarında neo-con hareketini (özünde Friedmancı hareketi) ateşlemiş durumdaydı.

Neo-con'lar Teröre Karşı Savaş'la birlikte büyük şirketleri kollayan ekonomik hedeflerinden vazgeçmediler; bilakis, bu amaçla-

894) Judis, "Minister without Portfolio"; David S. Hilzenrath, "Richard N. Perle's Many Business Ventures Followed His Years as a Defense Official", *Washington Post*, 24 Mayıs 2004; Hersh, "Lunch with the Chairman"; T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), s. 73.

rını gerçekleştirmek için yeni ve hatta daha etkin bir yol buldular. Elbette, bu Washington şahinleri dünyada Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Ortadoğu'da İsrail'i gözeten emperyal bir role bağlı kalmaktadırlar. Oysa bu askeri projeyi (dışarıda bitmek bilmez bir savaşı ve içeride bir güvenlik devletini sürdürme projesini), tamamen bu varsayımlara dayalı mülti-milyar dolarlık bir endüstri yaratmış olan felaket kapitalizmi kompleksinin çıkarlarından ayırmak mümkün değildir. Ve söz konusu siyasal çizgi ile kazanç yaratmaya yönelik amaçların birliği hiçbir yerde, Irak'ın savaş alanlarındakinden daha açık ve belirgin bir şekilde görülmez.

6. BÖLÜM
IRAK: TAM DAİRE

AŞIRI ŞOK

"Şoka dayalı operasyonlarda görülen risklerden birisi, 'istenmeyen sonuçlar'ın benzerliği ya da hiç hesapta olmayıp birdenbire ortaya çıkan tepkilerle ilgilidir. Örneğin, bir ülkenin altyapısına, elektrik şebekesine ya da ekonomik sistemine karşı yapılan aşırı saldırılar, karşımızdaki mücadele edilmesi gereken ulusal iradeyi zayıflatmaktan ziyade, bize karşı koyan güçlerin kuvvetini arttıran aşırı bir zorluk yaratabilmektedir."

(Yarbay John N. T. Shanahan, "Shock-Based Operations," *Air and Power*, 15 Ekim 2001)

"Doğrudan fiziksel vahşet uygulamak sadece kin, düşmanlık ve daha fazla karşı koyuş yaratır. ... Sorgulama sırasında acıya dayanan kişilere başka yöntemlerin uygulanması güçleşir. Sonuç, söz konusu kişinin baskı altına alınması değil, güven ve olgunluk kazanması şekline bürünür."

(*Kubark Counterintelligence Interrogation*, CIA elkitabı, 1963)

16
IRAK'IN SİLİNMESİ

ORTADOĞU'YA 'MODEL' ARAYIŞINDA

"İçe dönük şizofren ya da melankolik bir kimse, kapılarını dış dünyaya kapatıp dünyanın geri kalanıyla ticari ilişki kurmayı reddeden, duvarlarla çevrili bir şehre benzetilebilir. ... Duvarda bir gedik açmak ve dış dünyayla ilişkileri yeniden sağlamak mümkündür. Maalesef biz, bombardımanlar sırasında verilen zararların çapını kontrol altına alamıyoruz."

(Andrew M. Wyllie, bir İngiliz psikiyatrı, elektroşok terapisi üzerine, 1940)[895]

"Ben 11 Eylül sonrası dünyada şiddetin ölçülü bir şekilde kullanılmasının tedavi edici bir etki yaptığı kanısındayım."

(Richard Cohen, *Washington Post* yazarı, Irak'ın işgalinin desteklenmesi üzerine)[896]

Mart 2004'te Bağdat'ta üç saate yakın bir zaman geçirdim ve işlerin iyi gitmediğini gördüm. Birincisi, havaalanı denetim noktasında arabamızı göremedik ve fotoğrafçım Andrew Stern'le

895) Andrew M. Wyllie, "Convulsion Therapy of Psychoses", *Journal of Mental Science 86* (Mart 1940), s. 248.
896) Richard Cohen, "The Lingo of Vietnam", *Washington Post*," 21 Kasım 2006.

birlikte 'dünyanın en tehlikeli yolu' diye adlandırılan bir yoldan başka bir otomobille götürüldük. Çok işlek bir yer olan Karada bölgesindeki otele geldiğimizde, bizi işgalden önce Bağdat'a gelen İrlandalı bir barış aktivisti olan Michael Birmingham karşıladı. Ona, beni ülkenin ekonomisini özelleştirme planıyla ilgilenen birkaç Iraklıyla tanıştırıp tanıştıramayacağını sordum. Michael, "Burada hiç kimse özelleştirmeyle ilgilenmiyor," şeklinde cevap verdi. "Onların tek düşündüğü şey hayatta kalmak."

Sonra aramızda, siyasal bir gündemin bir savaş bölgesine getirilmesi konusundaki etik kurallarla ilgili gergin bir tartışma başladı. Michael, Iraklıların özelleştirme planlarını desteklemediğini, insanların çoğunun çok daha acil sorunlarının bulunduğunu söylüyordu. "Camilerine bombaların düşmesi ya da ABD idaresindeki Ebu Gureyb cezaevinde kaybolan kuzenleriyle ilgileniyorlar. Yabancı bir şirketin kendilerinin su sistemini özelleştirmek istemesi ve onu bir yıl içinde kendilerine tekrar satmasıyla değil, yarın içecek ve banyo yapacak suyu nasıl bulacaklarını düşünüyorlar. Dışarıdan gelen birinin işi Irak'ın mal varlıklarının ne yapılacağı konusunda karar vermek değil, savaş ve işgal gerçeğini belgelemeye çalışmaktır," diyordu.

Ben de elimden geldiğince kendimi savundum ve bu ülkenin Bechtel'e ve ExxonMobil'a satılmasının, hayalini kurduğum bir düşünce olmadığını ifade ettim (ülke, ABD'nin üst düzeydeki Irak elçisi L. Paul Bremer III'ün öncülük ettiği ilk aşamadaydı henüz). Hem Irak devletinin mal varlıklarının otel salonlarında düzenlenen fuarlarda açık artırmayla satılmasıyla ilgili, hem de ABD'li ticaret yetkilileri herkese durumun televizyon ekranlarında görüldüğü kadar kötü olmadığı konusunda güvence verirken, zırhlara bürünmüş satıcıların katılımcıları, kopan uzuvların yer aldığı hikâyelerle dehşete düşürdükleri kurgulanmış olaylar üzerine aylardır haber yapıyordum. Washington DC.'de düzenlenen "Irak'ın Yeniden İnşası 2" adlı konferansta katılımcılardan biri bana, "Yatırım yapmak için en iyi zaman, kanın hâlâ yerde olduğu zamandır," demişti.

Bağdat'ta ekonomiyle ilgili konuşmalara ilgi gösteren insanlara rastlamanın güç olması şaşırtıcı değildi. İşgalin mimarları şok

doktrinine köklü bir inanç besliyorlardı ve Iraklılar her gün yaşanan olağanüstü olaylarla bitip tükenirken ülkenin yavaş yavaş haraç mezat satılacağını biliyorlardı; dahası, sonuçlar bitmiş bir iş olarak takdim ediliyordu. Gazetecilere ve aktivistlere gelince, bizler bütün dikkatimizi görülmeye değer fiziksel olaylara yöneltiyor, savaş meydanlarında kazananların sayısının asla fazla olamayacağını unutuyorduk. Oysa Irak'ta kazanılacak çok şey vardı: Bu ülke sadece dünyanın belirlenmiş en büyük petrol rezervlerinin değil, Friedman'ın dizginlerinden boşanmış bir kapitalizm görüşüne dayalı küresel piyasa inşa etme hareketinden geriye kalan son varlıklardan olan toprakların da üzerinde kuruluydu. Latin Amerika, Afrika, Doğu Avrupa ve Asya'nın fethedilmesinden sonra Arap dünyası nihai sınır olarak görülmekteydi.

Michael'la ikimiz oradan buradan konuşurken Andrew sigara içmek için balkona çıkmıştı. Fakat Andrew cam kapıyı açar açmaz içeride hava diye bir şey kalmadı. Siyah benekler bulunan kıpkırmızı bir lav ateşini andıran ateş topu gördük dışarıda. Ayakkabılarımızı elimize alıp çoraplı halde merdivenlerden beş basamak aşağıya koşturduk. Lobide bardaklar sağa sola saçıldı. Karşı köşede bulunan Lübnan Tepesi, bin kilo patlayıcının kullanıldığı bir bombalama olayı sonrasında yakınında bulunan bir evle birlikte harabeye dönmüştü; savaşın sona ermesinden sonra o ana kadar görülen en büyük eylemdi bu.

Andrew kamerasını alarak enkaz yığını haline gelen olay yerine koştu; içimden gelmediği halde ben de onun peşinden koştum. Bağdat'ta üç saatimi geride bıraktıktan sonra kurallarımdan birini çiğniyordum: Bombanın peşine düşmeyeceksin. Otele döndüğümde bütün bağımsız gazeteciler ve sivil toplum kuruluşu mensupları arak içerek adrenalinlerini kontrol etmeye çalışıyorlardı. Herkes sırıtarak bana bakıp, "Bağdat'a hoş geldin!" diyordu. Michael'a bir göz attım ve ikimiz de sessizce gerçeği kabul ettik; evet, tartışmayı o kazanmıştı. Son sözü savaşın kendisi söylemişti: "Burada gündemi gazeteciler değil, bombalar belirler." Üstelik bunu kesin bir etkiyle yaparlar. İçlerine sadece oksijen de çekmezler; her şeyi isterler: dikkatimizi, şefkatimizi, öfkemizi. Bana Rodolfo Walsh'ın "Bir Gazeteciden Askeri Cuntaya Açık

Mektup" yazısının kopyasını veren, iki yıl önce Buenos Aires'de karşılaştığım olağanüstü bir gazeteci olan Claudia Acuna'yı aklıma getirdim o gece. Claudia Acuna beni, aşırı şiddetin, hizmet ettiği çıkarları görmemizi engellemek gibi bir özelliğe sahip olduğu konusunda uyarmıştı. Bir bakıma savaş-karşıtı bir hareket gerçekleşmişti. Savaşın neden sürdürüldüğü konusundaki açıklamalarım çok nadir olarak tek kelimelik cevapların ötesine geçiyordu: petrol, İsrail, Halliburton. Çoğumuz bu savaşa, kendisini kral sanan bir başkan ve onun tarihte kazananların yanında yer almak isteyen yakın arkadaşının aptalca bir eylemi olarak görerek karşı çıkıyorduk. Savaşın akılcı bir politika seçeneği olduğu düşüncesine çok az ilgi gösteriliyordu; ki bu işgalin mimarları azgın bir vahşi şiddet uyguluyorlardı, çünkü Ortadoğu'nun kapalı ekonomilerini barışçı araçlarla parçalayamıyorlardı; terörün düzeyi risk altındaki şeyle doğru orantılıydı.

Irak'ın işgali kamuoyuna kitle imha silahlarından korkulması temelinde yutturulmuştu; çünkü Paul Wolfowitz'in açıkladığı gibi, kitle imha silahları (KİS) "herkesin üzerinde anlaşabileceği bir konu"ydu; başka bir deyişle, ortak kabul görecek bir konuydu.[897] Savaşın en entelektüel unsurları olan neo-con'ların benimsediği en kolay anlaşılır sebep, 'model' teorisiydi. Çoğu neo-con'lar olarak nitelendirilen, bu model teorisini geliştiren âlimlere göre, terörizm Arap ve Müslüman dünyasındaki pek çok kaynaktan geliyordu: 11 Eylül saldırısını gerçekleştirenler Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Lübnan'dandı; İran Hizbullah'ı finanse ediyor, Suriye Hamas liderliğine barınak sağlıyor, Irak Filistinli intihar bombacılarının ailelerine para gönderiyordu. Sanki ikisi arasında hiçbir fark yokmuş gibi, İsrail'e yapılan saldırıları ABD'ye yapılan saldırılarla bir tutan bu savaş taraftarlarına göre durum, bütün bölgenin potansiyel bakımdan terörist üreten bir zemin olarak nitelendirilmesine yeterdi.

O halde, terörizmi doğuran dünyanın bu bölgesinde özgül olan ne vardı, diye soruyorlardı. İdeolojik bakımdan, ABD ve İsrail politikalarını katkı sağlayan unsurlar olarak göstermeye

897) Paul Wolfowitz, "Deputy Secretary Interview with Sam Tannenhaus, Vanity Fair", News Transcript, 9 Mayıs 2003, www.defenslink.mil.

çalışacak kadar kördüler; provokasyonlara imkân tanıyıp gerçek kötülüklerin üstünü örtüyorlardı: Onların nezdinde en vahim durum, bölgede serbest piyasanın işlemeyişiydi.*[898]

Bütün Arap dünyası bir anda fethedilemeyeceğinden bir tek ülkenin bu işe öncülük etmesi gerekiyordu. ABD bu ülkeyi işgal edecek, medyadaki baş teori yaratıcısı Thomas Friedman'ın belirttiği gibi, sırası geldiğinde bölge çapında bir dizi demokratik/neo-liberal dalga başlatacak olan, 'Arap-Müslüman dünyasının kalbinde farklı bir model'e geçişi sağlayacaktı. Amerikan Yatırım Enstitüsü'nün önde gelen isimlerinden biri olan Joshua Muravchik, "Tahran ve Bağdat'ta İslam dünyası çapında etkili olacak bir tsunami" öngörürken, Bush yönetiminin danışmanları ve en önde gelen muhafazakârlardan Michael Ledeen bu hedefi, 'dünyayı yeniden şekillendirme savaşı' olarak tanımlıyordu.**[899]

Bu teorinin mantığına göre, terörizmle mücadele, sınır kapitalizminin *(frontier capitalism)* yaygınlaştırılması ve seçimlerin yapılması tek tip bir projenin içinde bulunuyordu. Ortadoğu teröristlerden 'temizlenecek', devasa serbest ticaret bölgeleri yara-

---

*) Serbest piyasa dalgası bazı sebeplerden dolayı bu bölgeye girmemiştir. Zengin ülkeler (Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) petrol parasıyla servetlerine servet katıyor, borçlanmadan ve dolayısıyla da IMF kıskacından uzak duruyorlardı (Örneğin, Suudi Arabistan ekonomisinin yüzde 84'ü devletin kontrolündeydi). Irak, İran savaşının sürdüğü yıllarda biriken ağır bir borç yükü altındaydı, fakat küreselleşme çağı başlarken Körfez Savaşı sona erdi ve Irak çok sıkı yaptırımlarla karşı karşıya kaldı: Sadece 'serbest ticaret' değil, hiçbir şekilde yasal ticaret bile yapımayacaktı.

898) Dipnot: *2007 Index of Economic Freedom* (Washington DC: Heritage Foundation and *The Wall Street Journal*, (2007), s. 326, www.heritage.org.

**) Washington Konsensüsü'ne katılma konusundaki başarısızlığın yabancı bir işgali teşvik edeceği şeklindeki düşünce zorlama bir yorum gibi gelebilir, fakat bunun emsali vardı. NATO 1999'da Belgrad'ı bombaladığında bu saldırının açıklanan resmi gerekçesi, Slobodan Miloseviç'in dünyayı dehşete düşüren gaddarca insan hakları ihlalleriydi. Kosova savaşından sonra çok az şeyin açıklandığı ifşaat yıllarında, başkan Clinton döneminin dışişleri bakanı yardımcısı ve savaş zamanının baş müzakerecilerinden Strobe Talbott, çok az idealist özellikler taşıyan bir açıklamada bulunmuştu. "Bölgede yer alan bütün ülkeler ekonomilerini reformdan geçirme, etnik çatışmaları azaltma ve sivil toplumu genişletme arayışına girerken, Belgrad devamlı olarak aksi yönde ilerlemekten memnun görünüyordu. NATO ve Yugoslavya'nın muvazaalı bir işe girmeleri pek şaşırtıcı değildi. NATO'nun savaşının sebebini en iyi şeklide açıklayan durum, Yugoslavya'nın siyasal ve ekonomik reform eğilimlerine karşı direnmesiydi (yoksa Kosovalı Arnavutlar'ın içinde bulundukları kötü durum değildi)." Asıl açıklama da Talbott'un eski iletişim direktörü John Norris'in 2005 tarihli kitabıyla geldi: *Collusion Course: NATO, Russia, and Kosova.*

899) Thomas L. Friedman, "The Long Bomb", *New York Times*, 2 Mart 2003; Joshua Muravchik, "Democracy's Quiet Victory", *New York* Times, 19 Ağustos 2002; Robert Dreyfuss, "Just the Beginning", *American Prospect*, 1 Nisan 2003. Dipnot: John Norris, *Collision Course: NATO, Russia, and Kosovo* (Westport, CT: Praeger , 2005), s. xxii-xxiii.

tılacak ve sonra her şey seçimlerle halledilecekti (bir defada üç mesele birden çözülecekti). George W. Bush daha sonra bu gündemi tek bir ifadeyle anlatılır hale getirdi: 'sorunlu bir bölgede özgürlüğü yaygınlaştırmak'. Çoğu kimse bu düşünceyi yanlış bir şekilde demokrasiye aşırı bağlılık olarak algıladı.[900] Oysa burada öngörülen her zaman için bir başka özgürlük türüydü: Model teorisinin merkezinde yer alan, 1970'lerde Şili'ye, 1990'larda Rusya'ya sunulan türden bir özgürlük türüydü yani (Batılı çokuluslu şirketlerin daha yeni özelleşen devletlerden yararlanma özgürlüğü). Başkan, "on yıl içinde bir ABD-Ortadoğu serbest ticaret bölgesinin kuruluşu"yla ilgili planları duyururken, Irak'taki büyük savaşa son verileceğini açıklamasından sadece sekiz gün sonra bu konuya mükemmel bir açıklık getirmişti.[901] Dick Cheney'nin Sovyet şok terapisi macerası deneyimine sahip kızı Liz, bu projede görevlendirilmişti.

Bir Arap ülkesinin işgal edilmesi ve bunun bir model devlete dönüştürülmesi düşüncesi ilk defa 11 Eylül'den sonra para ettiğinde, bazı ülkelerin adı peş peşe sayılmaya başlandı: Irak, Suriye, Mısır ya da Michael Ledeen'in tercihi olan İran. Ancak maceraya girişmek için Irak'ın seçilmesinin çok önemli sebepleri bulunuyordu: Geniş petrol rezervlerinin yanı sıra Irak, askeri üsler açısından şu anda pek güvenli görünmeyen Suudi Arabistan karşısında çok iyi bir merkezi konuma sahipti; keza, Saddam'ın kendi halkına karşı kimyasal silah kullanması ona karşı nefret duyulmasını sağlıyordu. Sık sık gözden kaçırılan bir diğer faktörse, Irak'ın dünyanın gözünde bilinen bir yer olması gibi bir üstünlüğe sahip bulunmasıydı.

1991'deki Körfez Savaşı, ABD'nin yüz binlerce askerle katıldığı son büyük kara harekâtıydı ve on iki yıl içerisinde Pentagon bu savaşı, seminerlerde, eğitimlerde ve dikkatle hazırlanmış savaş oyunlarında bir örnek olarak kullanmıştı. Bu oyun-sonrası teorinin bir örneği de, Donald Rumsfeld'in hayal gücünü ortaya koyan *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Şok ve Dehşet: Hızlı

900) George W. Bush, "President Discusses Education, Entrepreneurship and Home Ownership at Indiana Black Expo", Indianapolis, Indiana, 14 Temmuz 2005.
901) Edwin Chen ve Maura Reynolds, "Bush Seeks U.S.-Mideast Trade Zone to Bring Peace, Prosperity to Region", *Los Angeles Times*, 10 Mayıs 2003.

Hâkimiyet Sağlama) adlı bir metindi. 1996'da Ulusal Savunma Üniversitesi'nde bir grup aykırı stratejist tarafından kaleme alınan bu metin kendisini çok amaçlı bir doktrin olarak ortaya koymaktadır, fakat o aslında Körfez Savaşı'nın yeniden gündeme getirilmesiyle ilgilidir. Söz konusu belgenin başlıca yazarı olan emekli donanma komutanı Harlan Ullman, bu projenin 1991 işgalindeki hava savaşının komutanı general Chuck Horner'a, Saddam Hüseyin'e karşı yürüttüğü mücadelede en büyük hayal kırıklığının ne olduğu sorulduğu zaman Irak ordusunu çökertmek için 'iğneyi saplayacak' yeri bilmediği cevabını veriyordu. "Şok ve Dehşet"ten (bu ifade kendisine aittir), diye amaçlanan şey yazıyor Ullman, "şu sorunun sorulmasını sağlamaktı: Eğer Çöl Fırtınası'yla baş edilebilirse, savaşı daha az sayıda askeri güçler, gerekli olan zamanın yarısı kadar bir sürede ya da daha kısa zamanda nasıl kazanabiliriz? ... Savaşın başarıyla sona erdirilmesinin anahtarı, Horner'ın iğnelerini saplayacağı doğru noktaların (hedef alman düşmanı hemen çökertecek noktaların) bulunmasıydı."[902] Belgenin yazarları, eğer ABD ordusu Saddam'la yeniden savaşa girme şansını elde etmiş olsa, yeni uzay teknolojileri ve 'iğneler'in benzeri görülmedik bir doğrulukla saplanmasını sağlayacak, kesin isabet tutturan savaş araçlarının keşfi sayesinde, bu 'saplama noktaları'nı bulmak açısından daha iyi bir konumda olacağına inanıyorlardı.

Irak'ın bir başka avantajı daha vardı. ABD ordusu, 'Atari ile PlayStation arasındaki fark'a denk bir teknolojik üstünlükle, Çöl Fırtınası'na karşı mücadele etme konusunda fanteziler geliştirmekle meşgulken; yorumculardan birinin saptamasında olduğu gibi, Irak'ın askeri kapasitesi yaptırımlar sayesinde geriletilip iyice aşındırılmış ve Birleşmiş Milletler (ve güdümlü silahları denetleme programı) eliyle fiilen tasfiye edilmişti.[903] Bu da, İran ya da Suriye'yle kıyaslandığında, Irak'ın savaş kazanmak açısından en uygun yer olduğu anlamına geliyordu.

Thomas Friedman, Irak'ın model olarak seçilmesi konusunda çok açık konuşmaktaydı: "Biz Irak'ta ulus inşa etme işiyle uğraşmıyoruz. Ulus yaratma işiyle uğraşıyoruz," diye yazıyordu; sanki

902) Harlan Ullman, "'Shock and Awe' Misunderstood", *USA Today*, 8 Nisan 2003.
903) Peter Johnson, "Media's War Footing Looks Solid", *USA Today*, 17 Şubat 2003.

sıfırdan başlayarak petrol zengini kocaman bir Arap ulusu yaratmak için kapı kapı dolaşmak, yirmi birinci yüzyılda yapılacak doğal, 'soylu' bir şeymiş gibi.[904] O günden beri savaş taraftarları arasında yer alan Friedman, işgalden sonra başlayacak bir katliam öngörmediğinin altını çizecekti. Onun bu detayı nasıl gözden kaçırdığını anlamak güçtür. Irak, haritada boş bir alan değildi; mevcut bir ülkeydi ve medeniyet kadar eski bir kültürü barındırıyordu; katı bir anti-emperyalist gurura, güçlü bir Arap milliyetçiliğine, derinden beslenen inançlara ve askeri eğitim almış büyük bir yetişkin kadın nüfusuna sahipti. Eğer 'ulus yaratma' işi Irak'ta gerçekleştirilecekse, halen orada var olan ulus ne olacaktı? Ta başından beri dile getirilmeyen düşünce, özünde olağanüstü kolonyalist bir şiddetin kesinliğini içeren bir öngörüyle, büyük deneye yönelik bir mıntıka temizliği yapmak üzere bu ulusun büyük kısmının ortadan kaldırılmasıydı.

Otuz yıl önce Chicago Okulu karşı-devrimi kitaplardan gerçek dünyaya ilk adımını attığında, bu hareket aynı zamanda ulusları yok edip yerine yenilerini yaratama arayışına da girmişti. Tıpkı 2003'te Irak'ta olduğu gibi, 1973'te Şili'de yaşananlar da tamamen isyankâr bir kıtaya model olma işlevinin görülmesi anlamına geliyordu. 1970'lerde Chicago Okulu düşüncelerini hayata geçiren vahşi rejimler, Şili, Arjantin, Uruguay ve Brezilya'daki idealize edilmiş yeni uluslarının doğması için, bütün halk kategorileri ve kültürlerinin 'kökünden' sökülüp atılması gerektiğini anlamışlardı.

Siyasal temizliklere maruz kalan ülkelerde, bu şiddet tarihiyle yüzleşmek için kolektif bir çaba söz konusuydu: hakikat komisyonu kurulması, kimliği belirlenmemiş kişilerin gömüldüğü mezarların açılması ve faillerin yargılandığı savaş suçları mahkemelerinde duruşmaların başlaması. Fakat Latin Amerika cuntaları tek başlarına hareket etmiyorlardı: Bol bol belgelendiği üzere, cuntalarının gerçekleştirilmesi öncesi ve sonrasında Washington tarafından açıkça desteklenmişlerdi. Örneğin, Arjantin cuntasının gerçekleştirildiği 1976 yılında binlerce genç militan evlerinden toplandığında bu cunta Washington'ın tam

904) Thomas L. Friedman, "What Where They Thinking", *New York Times*, 7 Ekim 2005.

desteğini almıştı ("Eğer yapılması gereken şeyler varsa, çabucak yapın," diyordu Kissinger).[905] Bu olayın yaşandığı yıl Gerald Ford başkan, Dick Cheney genelkurmay başkanı, Donald Rumsfeld savunma bakanıydı ve Kissinger'ın üst düzey yardımcısı, Paul Bremer adında hırslı bir genç adamdı. Bu adamlar gerçeklerle ve cuntaları desteklerken oynadıkları rollerle ilgili adalet süreciyle yüzleşmediler ve uzun süre refah içinde meslek hayatlarına devam ettiler. Sonra da, aradan otuz yıl gibi uzun bir zaman dilimi geçtikten sonra, çarpıcı bir benzerlik gösteren başka bir deneyi (daha çok şiddete başvurarak olsa da) gerçekleştirmek üzere Irak'ta boy göstereceklerdi.

George W. Bush 2005'te göreve başlarken yaptığı konuşmada, Soğuk Savaş'ın sonuyla Teröre Karşı Savaş'ın başlangıcı arasındaki dönemi şöyle tanımlıyordu: "dinlenme yılları, tatil yılları" – sonra da ateş günü geldi.[906] Irak'ın işgali serbest piyasa mücadelesinin ilk başlarda kullanılan tekniklerine vahşice bir dönüşü (model büyük şirket yanlısı devletlerin inşasını bütün müdahalelerden arındırmak için, karşılaşılan bütün engellerin kaba kuvvet yoluyla ortadan kaldırılması, silinip süpürülmesi amacıyla aşırı derecede şoka başvurma) gösteriyordu.

Hastalarını bebeklik durumuna tekrar döndürmek suretiyle 'modelsizleştirme'ye çalışan ve CIA'in finanse ettiği psikiyatr Ewen Cameron, az miktarda şok bu amaç için iyi geldiğine göre, daha fazlasının daha iyi geleceğine de inanmaktaydı. Cameron aklına gelen her yöntemi (elektrik, halüsinasyona sebep olan ilaçlar, duyusal yoksunluk, aşırı duyusal yüklenme) kullanarak beyinleri tahrip etmenin ustası olmuştu. Buradaki amaç, mevcut olan her şeyi silip atmak ve kişiye, üzerine yeni düşünceler, yeni modeller yükleyeceği bomboş bir levha yaratmaktı. Irak'a saldırı ve işgal stratejisiyle hedeflenen de, daha geniş bir tuval oluşturmaktı. Irak savaşının mimarları, bir dizi küresel şok taktiği üzerinde çalışıp sonra bunların tümünün kullanılmasına karar vermişlerdi: Üzerinde dikkatle çalışılmış psikolojik operasyonlarla tamamlanan, yıldırım hızıyla askeri bombardımanlar gerçekleştirilecekti ve bunun

905) ABD Dışişleri Bakanlığı, "Memoranda of Conversation", 10 Haziran 1976, gizliliği kararı kaldırılmış belge, www.gvu.edu/~nsarchiv.
906) George W. Bush'un 2005 yılında göreve başlarken yaptığı konuşma, 20 Ocak 2005.

ardından gelen en hızlı ve en silip süpürücü türden bir siyasal ve ekonomik şok terapi programının uygulandığı yerde, herhangi bir direniş söz konusu olursa direnişçiler toplanacak ve onların hepsi 'acımasızca' kötü muamelelere maruz bırakılacaktı.

Irak'taki savaşla ilgili olarak sık sık, saldırının 'başarılı' olduğu, fakat işgalde başarısız kalındığı sonucuna varılmaktadır. Oysa bu değerlendirmede gözden kaçırılan nokta, saldırı ile işgalin tek bir stratejinin iki parçası olduğudur; başlangıçtaki bombardıman, 'model ülke'nin inşa edileceği tuvali temizlemek amacıyla tasarlanmıştır.

KİTLESEL İŞKENCE OLARAK SAVAŞ

Irak'ın 2003 yılındaki işgaliyle ilgilenen stratejistlere göre, 'iğnelerin nerelere saplanacağı' sorusuna verilecek cevap şu şekildeydi: her yere. 1991'deki Körfez Savaşı sırasında bir hafta içinde yaklaşık 300 Tomahawk füzesi fırlatılmıştı. 2003'teyse, bir tek günde 380'den fazla füze fırlatıldı. ABD ordusu 20 Mart ile 2 Mayıs tarihleri arasında o "büyük mücadele haftalarında Irak'a 30 binden fazla bomba yağdırdı ve toplam sayının yüzde 67'si olan 20 bin hassas güdümlü Cruise füzesi fırlattı".[907]

Üç çocuklu Bağdatlı bir anne olan Yasmine Musa bombalamalarda çok korktuğunu söylüyordu: "Bomba sesi duymadığımız ve bir yerlere bomba düştüğü duygusunu yaşamadığız bir tek gün geçmiyor. Bütün Irak'ta bir metrelik güvenli bir yer olduğunu sanmıyorum."[908] Şok ve Dehşet'in devreye girmiş olduğu anlamına geliyordu bu. Topyekûn bir cezalandırmanın dışında savaş kurallarına açıkça meydan okumak anlamına gelen Şok ve Dehşet sadece, düşmanın askeri güçlerini değil, bazı yazarların vurguladığı gibi, 'toplumun büyük iradesi'ni de hedef almasıyla övünen askeri bir doktrindir ve kitlesel korku bu stratejinin çok önemli bir parçasıdır.

907) Norman Friedman, *Desert Victory: The War for Kuwait* (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1991), s. 185; Michael R. Gordon ve Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq* (New York: Pantheon Books, 2006), s. 551.
908) Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005), s. 95. Yazarın izniyle alıntı yapılmıştır.

Şok ve Dehşet'in bir başka ayırt edici özelliği, aynı anda birkaç tür izleyiciye (ülke içindeki Amerikalılar, sorun oluşturduğu düşünülen herkes) hitap eden medya görüntüleri sunan bir savaşa girildiğinin bilincinde olunmasıdır. "Şok ve Dehşet" adlı elkitabı, "Bu saldırılarla ilgili video görüntüleri CNN'de dünya çapında gerçek zamanlı olarak yayınlandığında, koalisyon cephesindeki etkisinin olumlu, potansiyel tehdit cephesinde etkisinin ise olumsuz olduğu kesindir," saptamasında bulunmaktadır.* Saldırı, ta başından beri, ateş topları, kulakları sağır eden patlamalar ve şehirleri yarıp parçalayan sarsıntılar şeklindeki bir dille ifade edilen, Washington'dan dünyaya yayılmış bir mesaj olarak algılanıyordu. Ron Suskind *The One Percent Doctrine*'de (Yüzde Bir Doktrini) Cheney ve Rumsfeld'e göre, "Irak işgalinin asıl güdüleyici unsurunun, yıkıcı silahlara sahip olma ya da, bir bakıma, Amerika Birleşik Devletleri'nin otoritesine karşı gelme cesareti gösterenlerin davranışlarına öncülük etme amacına yönelik bir örnek model yaratmaktı," şeklinde bir saptama yapmıştır. Öyle ki, bir savaş stratejisinden başka bir şey olmayan, "küresel bir davranışçılık deneyiydi bu".[909]

Savaş her zaman için kısmen bir performanstır, her zaman için kitlesel iletişim biçimini alır, fakat Rumsfeld'in iş dünyasından aldığı teknoloji ve medya know-how'ıyla sağladığı manevra, korku piyasasını ABD askeri doktrininin merkezine oturtmuştur. Bu saldırı korkusu Soğuk Savaş sırasında caydırma stratejisinin temelini oluşturuyordu, fakat o zaman düşünce esas olarak nükleer füzelerin depolarında kalmasına yönelikti. Farklı bir şeydi yani: Rumsfeld'in savaşıysa duyuları tahrip etmek, duygularla oynamak ve sonu gelmez mesajlar göndermek üzere tasarlanmış bir oyun sahnelemek üzere nükleer bomba dışında her yola başvuracaktı; sembolik değerlere sahip ve televizyon görüntülerinin etkileri dikkate alınarak tespit edilmiş hedefler

---

*) 1991'deki Körfez Savaşı CNN'in ilk savaşıydı, fakat yirmi dört saat canlı yayın düşüncesi henüz yeni olduğundan, ordu henüz televizyonu savaş planının içine tam olarak dahil etmemişti.

909) Harlan K. Ullman ve James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press Book, 1996), s. 55; Ron Suskind, *The One Present Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11* (New York: Simon and Schuster, 2006), s. 123, 214.

titizlikle seçiliyordu. Bu bakımdan, Rumsfeld'in 'dönüşüm' projesinin parçası olan savaş teorisinin, kendisini devamlı yavaşlatan generallerin 'dişe diş' savaş meydanı stratejileriyle çok az ortak noktaları vardı; bu teori daha çok, Rumsfeld'in kesintisiz savaş ilan ettiği teröristlerle ortak noktalarda buluşuyordu. Teröristler de doğrudan karşı karşıya gelerek kazanmaya çalışan bir yol izlemiyorlardı; onların asıl çabaları, düşmanlarının savunmasızlığını ve kendi zalimliklerini gösterecek eylemler ve televizyon görüntüleriyle insanların moralini bozmaya yönelikti. Tıpkı Irak'ın işgalinin arkasındaki teori gibi, 11 Eylül saldırılarının ardında yatan teori de buydu.

Şok ve Dehşet sık sık sadece ezici bir ateş gücü stratejisi olarak sunulmaktadır, oysa bu doktrinin yazarları söz konusu metnin amacını bundan daha öte bir yere koymaktadırlar: Onlara göre, Şok ve Dehşet, 'doğrudan direnen düşmanın sahip olduğu halk iradesi"ni hedef alan, çok iyi hazırlanmış psikolojik bir plandır. Başvurulan araçlar, ABD askeri kompleksinin diğer kolundan aşina olduğumuz türdendir: desoryantasyon ve regresyona yol açmak üzere tasarlanan duyusal yoksunluk ve aşırı duyusal yüklenme. Şok ve Dehşet, CIA'in sorgulamaya ilişkin elkitaplarımn çok açık yansımalarıyla birlikte şu saptamada bulunmaktadır: "Genel bir ifadeyle, Hızlı Hâkimiyet çevre denetiminin ele geçirilmesini ve düşmanın olayları algılama ve anlama yeteneğinin felce uğratılmasını ya da aşırı yük altında bırakılmasını sağlayacaktır." Buradaki amaç, 'düşmanı tamamen etkisiz kılmak'tır. Bu da, "gerçek zamanlı duyu ve algılama manipülasyonu türünden stratejileri. ... tam anlamıyla, potansiyel bir saldırganın kendi güçleri ve nihayet 'toplumu'yla ilgili koşullar ve olayları görüp değerlendirebilmesini sağlayan 'ışıklar'ın yakılıp söndürülmesi"ni ve düşmanın, özel alanlarda iletişim ve gözlemde bulunma yeteneğinden yoksun bırakılmasını kapsamaktadır.[910] Irak ülke olarak aylardır bu kitlesel işkence deneyine tabi tutuluyordu ve üstelik bu deney için, bombaların düşmeye başlamasından çok önce düğmeye basılmıştı.

910) Ullman ve Wade, "Shock and Awe", s. xxv, 17, 23, 29.

'GERÇEĞİ GÖSTERME'

Kanada yurttaşı Maher Arar, bir olağanüstü nakil kurbanı olarak 2002'de ABD ajanlarınca JFK havaalanından alınıp Suriye'ye götürüldüğünde, onu sorgulayan kişiler denenip sınanmış bir sorgu tekniği kullanmışlardı. "Beni bir sandalyeye oturttular ve adamlardan biri bana sorular yöneltmeye başladı. ... Anında cevap vermediğimde, köşede bulunan metal bir sandalyeyi gösterip, 'Bunu kullanmamı mı istiyorsun?' diye soruyordu. ... Korku içindeydim ve işkence görmek istemiyordum. Kendimi işkenceden kurtarmak için aklıma gelen her şeyi söylüyordum."[911] Araz'a uygulanan bu teknik, 'aletlerin gösterilmesi' ya da ABD ordusunun dilinde 'gerçeği göstermek' olarak biliniyordu. İşkenceciler, en güçlü silahlarından birinin tutsağın hayal gücü olduğunu biliyorlardı; bu yüzden, korku salan aletlerin sık sık gösterilmesi bile bu yöntemlerin kullanılmasından daha etkili olmaktaydı.

Irak'ın işgal günü yaklaşırken Pentagon, ABD haber medyasını Irak'a 'başına gelecekleri göstermek' amacıyla kullanıyordu. Savaşın çıkmasından iki ay önce *CBS News*'deki bir habere, "A Günü" diye başlanmıştı. "Buradaki A, Saddam'ın askerlerinin gücünü kıracak ya da savaşma isteklerini yok edecek olan, tahribata yönelik hava saldırılarının ilk harfidir." *Şok ve Dehşet*'in yazarlarından Harlan Ullman izleyicilere şu açıklamayı yapıyordu: "Hiroşima'dakinden daha fazla, günler ve haftalar almayan, anında görülen bir etkidir bu." Programın sunucusu Dad Rather da televizyon yayınını bir uyarıyla bitirmişti: "Bu haberin Savunma Bakanlığı'na ait, Irak ordusuna yardım edebilecek hiçbir bilgi içermediğini bilmenizi isteriz."[912] Sunucu daha da ileri gidebiliyordu: Bu dönemde yapılan başka pek çok haber gibi bu da, Savunma Bakanlığı'nm (gerçekleri gösterme) stratejisinin ayrılmaz bir parçasıydı.

Kaçak uydu antenleri ya da ülke dışında yaşayan yakınlarıyla yaptıkları telefon görüşmeleri sayesinde ürkütücü haberler alan Iraklılar, Şok ve Dehşet'ten kaynaklanan dehşet ortamını tasavvur

911) Maher Arar, "I Not a Terrorist – I Am Not a Member of Al-Qaida", *Vancouver Sun*, 5 Kasım 2003.
912) "Irak Faces Massive U.S. Missile Barrage", *CBS News*, 24 Ocak 2003.

ederek aylar geçiriyorlardı. Bu ifadenin kendisi bile potansiyel bir psikolojik silah haline gelmişti. Durum 1991'den daha mı kötü olacaktı? Eğer Amerikalılar Saddam'ın gerçekten Kitle İmha Silahlarına (KİS) sahip olduğunu düşünüyorlarsa, nükleer bir saldırıya girişecekler miydi?

Bu soruya işgalden bir hafta önce bir cevap verilmişti. Pentagon, Washington'daki askeri basın mensuplarını, MOAB'ın (Massive Ordnance Air Blast) test edilişine tanıklık etmeleri için Florida'da bulunan Hava Kuvvetleri'ne ait Eglin Üssü'ne, özel bir sahıra gezisine davet etmişti; resmi açıklamalarda adına Büyük Ordonat Hava Bombası denen, fakat davete katılan herkesin 'bütün bombaların anası' dediği bir bombaydı bu; yaklaşık 45 ton ağırlığa sahip olarak, bugüne değin yapılmış en büyük nükleer-olmayan patlayıcıydı ve CNN'den Jamie MacIntyre'ın ifadesiyle, "nükleer bir silah görünümü ve hissi uyandırarak, 10 bin feet yüksekliğe ulaşan bir mantar bulutu meydana getirebiliyordu".[913]

MacIntyre bu haberde, asla kullanılmamış olsa bile, söz konusu bombanın varlığının 'büyük bir psikolojik etki gösterebileceği'ni vurgulamaktaydı; bu, bombanın bizzat kendisi üzerinde yarattığı etkinin çok açık bir ifadesiydi. Buna benzer biçimde, tıpkı sorgu hücrelerindeki tutsaklara yapıldığı gibi Iraklılara da çeşitli aletler gösteriliyordu. Rumsfeld aynı televizyon programında, "Buradaki amaç, Irak ordusunun savaşmasını engelleyen koalisyon güçlerinin kapasitesini en açık biçimiyle gözler önüne sermektir," demişti.[914]

Bağdat'ta yaşayan insanlar savaş başladığında kitlesel çapta bir duyusal yoksunlaştırmaya maruz bırakılmışlardı. Şehrin duyusal algı araçları birer birer kesilmişti ve ilk gidenler kulaklar olmuştu.

28 Mart 2003 gecesi ABD askerleri Bağdat'a yaklaştığı sırada Ulaştırma Bakanlığı bombalandı ve alev alev yanmaya başladı; havadan atılan devasa sığınak delici bombaların kullanılması yüzünden Bağdat'taki dört telefon santrali tahrip oldu ve ülke çapında milyonlarca telefon kullanılmaz hale geldi. Telefon santrallerinin hedef alınmasına 2 Nisan'a kadar devam edildi (bu zaman diliminde top-

913) "U.S. Tests Massive Bomb", *CNN: Wolf Biltzer Reports*, 11 Mart 2003.
914) *A.g.y.*

lam on iki santral bombalandı) ve Bağdat'ta çalışan neredeyse tek bir telefon kalmadı.*[915] Aynı saldırılar sırasında televizyon ve radyo vericileri de hasara uğramıştı ve evlerine hapsolan Bağdatlılar için kapılarının iki adım ötesinde neler olup bittiği konusunda dahi en küçük bir haber öğrenmek imkânsız hale gelmişti.

Iraklıların çoğu, telefon sistemlerinin tahrip edilmesinin, hava saldırısının psikolojik açıdan en perişan edici yanı olduğunu söylüyordu. Birkaç blok ötede yaşayan yakınlarınızın hayatta kalıp kalmadıkları konusunda hiçbir haber alamadan ya da ülke dışında dehşet içinde bulunan akrabalarınıza hiçbir şey iletemez bir halde bomba seslerini duymak ve savaşın varlığını hissetmek, tam bir işkenceydi. Çaresiz bir bekleyiş içindeki bölge sakinleri Bağdat'a üslenen gazetecilerin başına üşüşerek, uydu telefonlarından birkaç dakikalık bir görüşme yapabilmek için, ya da, Londra yahut Baltimore'da bulunan yakınlarına bir haber ulaştırmaları için yalvarıp yakararak ellerine telefon numaraları yazılı kâğıtlar sıkıştırıyorlardı. "Ona her şeyin yolunda gittiğini söyleyin. Kardeşi ve babasının iyi durumda olduğunu söyleyin. Bizleri merak etmemesini söyleyin."[916] Bağdat'taki eczanelerin çoğunda uyku ilacı ve anti-depresan kalmamıştı; Valium'un izine bile rastlanmıyordu.

Sıra gözlere gelmişti. *The Guardian* 4 Nisan'da şu haberi geçiyordu: "Akşamın erken saatlerindeki bombalamalarda bir değişiklik yoktu, patlama sesleri duyulmuyordu, fakat 5 milyon insanın yaşadığı şehir bir anda korkunç ve sonu gelmez bir gece yaşamaya başladı. Karanlık, ancak gelip geçen arabaların farlarıyla aydınlanıyordu."[917] Evlerine hapsolan Bağdat sakinleri

*) Bağdat'ın telefon sisteminin toptan imha edilmesinin sebebi resmi olarak, Saddam'ın seçkin komandolarıyla iletişimini koparmak şeklinde açıklanmıştı. Ancak savaştan sonra sorgucular birinci dereceden Iraklı tutsaklarla yoğun 'görüşmeler' yaptılar ve Saddam'ın, ajanların kendisinin telefon konuşmalarını dinlediğine inandığı için daha önceki on üç yılda sadece iki kez telefon görüşmesi yaptığını öğrendiler. Her zaman olduğu gibi, gerekli olan güvenilir istihbarat sağlamak değildi; yeni bir telefon sistemi kurmak üzere Bechtel'e hazır para kaynağı hazırlanıyordu.

915) Rajiv Chandrasekaran ve Peter Baker, "Allies Struggle for Supply Lines", *Washington Post*, 30 Mart 2003; Jon Lee Anderson, *The Fall of Baghdad* (New York: Penguin Press, 2004), s. 199; Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s. 465. Dipnot: Charles Duelfer, *Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD*, Cilt 1, 30 Eylül 2004, s. 11, www.cria.gov.

916) Shadid, *Nights Draws Near*, s. 71.

917) Suzanne Goldenberg, "War in the Gulf: In an Instant We Were Plunged into Endless Night", *Guardian* (Londra), 4 Nisan 2003.

birbirleriyle dışarıda konuşamaz, seslerini duyamaz hale geldiler. CIA'in tehlikeli bölgesi olmaya mahkûm edilmiş bütün şehre kelepçe vurulup kafasına torba geçirilmişti. Şehir her şeyden yoksun bırakılmıştı.

RAHATLIK VERİCİ ŞEYLER

Düşmanca davranılan sorgulamalarda tutsakları çökertmenin ilk aşaması, onları çırılçıplak soymak ve benlik duygusu uyandırma gücüne sahip (rahatlık verici denen) şeylerden yoksun bırakmaktır. Genellikle Kuran ya da kutsal bir fotoğraf gibi, tutsaklar için özel değer ifade eden nesnelere saygısızca davranılmaktadır. Bununla verilmek istenen mesaj, kişiliksizleştirmenin özü olan, "Siz kendi başınıza bir birey değil değilsiniz, sadece bizim olmasını istediğimiz kişilersiniz" mesajıdır. Iraklılar bu yok edilme sürecini toplu halde, en önemli kurumlarına saygısızlık edildiğini, tarihlerinin kamyonlara doldurulup götürüldüğünü görerek yaşadılar. Bombalar Iraklıları fena halde perişan etmişti, ama ülkenin kalbi olan şeylere en büyük zararı veren, işgal kuvvetlerine mensup askerlerin başıboş bırakılması ve yağmalama olaylarıydı.

"Antika seramikleri parçalayan yüzlerce yağmacı, dükkânların vitrinlerini soyuyor ve ilk insan toplumunun kaydından başka bir şey olmayan Irak Ulusal Müzesi'ndeki altın ve diğer antika eşyaları ceplerine dolduruyordu," şeklinde haber veren *The Los Angeles Times* şöyle devam ediyordu: "...Müzede bulunan 170 bin parça paha biçilmez değere sahip nesnelerin yüzde 80'i çalındı."[918] Irak'ta bugüne kadar yayınlanan her kitabın ve tezin birer kopyasının bulunduğu Ulusal Kütüphane enkaz haline getirildi. Yanıp kül haline gelen Din İşleri Bakanlığı'ndan bin yıllık işlemeli Kuran'lar kayboldu. Bağdatlı bir lise öğretmeni, "Ulusal mirasımız kayboldu," diyordu.[919] Bölge esnaflarından biri müzeyle ilgili olarak şöyle söylüyordu: "Orası, Irak'ın ruhuydu. Eğer müze yağmalanan hazinelere tekrar kavuşamazsa, kendimi ruhumun bir parçası çalınmış olarak hissedeceğim." Chicago Üniversitesi'nde

---

918) "Restoring a Treasured Past", *Los Angeles Times*, 17 Nisan 2003.
919) Charles J. Hanley, "Looters Ransack Iraq's National Library", Associated Press, 15 Nisan 2003.

arkeolog olan McGuire Gibson bu olayı şu şekilde anlatıyordu: "Bu olay daha çok beynin bir kısmının kesilip alınmasına benzemekte. Binlerce yıl devam etmiş bir kültürün, bütün bir kültürün derin bir anısı sökülüp götürülmüş durumda."[920]

Genellikle yağmalama olaylarının ortasında mal kurtarma görevi yapan din görevlilerinin çabaları sayesinde eserlerin bir kısmı kurtarılabilmiştir. Ancak Iraklıların çoğu hâlâ, hafızaların çalınması operasyonunun kasıtlı biçimde tezgâhlandığına inanmaktadır: Washington'ın güçlü, köklü ulusların yerini kendi modellerinin almasına yönelik planlarının bir parçasıdır bu. "Bağdat, Arap kültürünün anasıdır," diyordu Ahmed Abdullah, *Washington Post*'a, "onlar da bizim kültürümüzü yok etmek istiyorlar".[921]

Savaşın planlamacılarının çabuk davranarak işaret ettikleri gibi, yağmalama olayları yabancı askerlerce değil, Iraklılar tarafından yapılıyordu. Rumsfeld'in Irak'ın yağmalanmasını planlamadığı doğrudur; fakat o, ne bunların engellenmesi konusunda ciddi önlemler almış, ne de olaylar başlar başlamaz durdurma yoluna gitmiştir. Bunlar gözden kaçırılması mümkün olmayan fiyaskolardır.

1991'deki Körfez Savaşı sırasında 30 Irak müzesi yağmacıların saldırısına uğradı; dolayısıyla yoksulluk, eski rejime duyulan öfke ve genel bir kaos ortamının (özellikle de Saddam'ın birkaç ay önce hapishaneleri boşalttığı dikkate alındığında) bazı Iraklıları aynı şekilde davranmaya ittiğine inanmak için de sebepler bulunmaktadır. Önde gelen arkeologlar Pentagon'u, müzeleri ve kütüphaneleri saldırılar karşısında korumaya yönelik bir stratejinin gerekliliği konusunda uyarmışlardı ve Pentagon "hayati öneme sahip, korunması gereken 16 yerin önem sırasına göre" belirtildiği bir listeyi 26 Mart tarihli bir yazıyla koalisyon merkezine iletmişti. Bu listenin ikinci sırasında müze bulunuyordu. Yapılan diğer uyarılar da Rumsfeld'i, kamu düzenini korumak amacıyla, askerlerle birlikte uluslararası bir polis kuvveti göndermeye sevk etmişti (fakat diğer öneri dikkate alınmamıştı).[922]

---

920) Michael D. Lemonick, "Lost to the Ages", *Time*, 28 Nisan 2003; Louise Witt, "The End of Civilization", *Salon*, 17 Nisan 2003, salon.com.
921) Thomas E. Ricks ve Anthony Shadid, "A Tale of Two Baghdads", *Washington Post*, 2 Haziran 2003.
922) Frank Rich, "And Now: 'Operation Iraqi Looting'", *New York Times*, 27 Nisan 2003.

Polis kuvveti olmasa da, Bağdat'ta bir kısmı kilit öneme sahip kültürel yerlere gönderilebilecek sayıda asker vardı, ancak kasıtlı olarak gönderilmedi. Yağmalanan malların kamyonlara doldurulup götürülüşünü izleyen, zırhlı araçlar içinde dolaşan ABD askerlerinin bulunduğu yönünde çok sayıda haber aktarılmıştı; 'yağmalanan eserler' karşısında kayıtsız kalınması düşüncesi bizzat Rumsfeld'den kaynaklanıyordu. Bazı birlikler yağmalama olaylarına engel olmayı kendiliklerinden üstleniyorlardı, fakat başka örneklerde askerlerin kendileri bu olayların içinde yer almaktaydı. *Time* dergisine göre, Bağdat Uluslararası Havaalanı, mobilyalarını paramparça ettikten sonra pistte bulunan ticari uçakların içine yönelen askerlerce tamamen kullanılmaz hale getirilmişti; "kafalarında rahat koltuk sahibi olma ve anı olarak uçaklardan parçalar sökme düşüncesi olan askerler, koltukları söküp kokpit ekipmanlarına zarar veriyor ve bütün ön camları çıkarıp alıyorlardı". Sonuçta, Irak'ın ulusal havayolları yaklaşık 100 milyon dolarlık zarara uğratılıyordu; daha sonraki ilk ve tartışmalı kısmi özelleştirmede blok olarak ihaleye sokulan şey de bu tür varlıklardan biri olmuştu.[923]

Yağmalama olaylarının engellenmesi konusuna neden resmi olarak ilgi gösterilmediğini merak edenlere yeterli bilgi, işgalde önemli roller oynayan iki kişi olan, Paul Bremer'ın ekonomi baş danışmanı Peter McPherson ve işgalin ardından yüksek öğrenimin yeniden oluşturulması konusunda yönetici pozisyonundaki John Agresto tarafından sağlanmaktadır. McPherson, Iraklıların devlete ait malları (otomobiller, otobüsler, askeri ekipmanlar) alıp götürdüklerini gördüğünde bu manzaranın kendisini rahatsız etmediğini söylüyordu. Kendisinin Irak'ın üst düzeyde ekonomik şok terapisine maruz bırakılmasından ibaret olan görevi, devleti ciddi derecede küçültmek ve devlete ait mal varlıklarını özelleştirmek yönündeydi; ki yağmacıların gerçekleştirdikleri olaylar kendisini bu yönde harekete geçirmekten başka bir anlama gelmiyordu. Şöyle söylüyordu mesela: "Birisi devlete ait araçları almaya ya da bugüne kadar devlete ait olan bir kamyonu

923) Donald H. Rumsfeld, "DoD News Briefing – Secretary Rumsfeld and Gen. Myers", 11 Nisan 2003, www.defenselink.mil; Simon Robinson, "Grounding Planes the Wrong Way", *Time*, 14 Temmuz 2003.

sürmeye başladığı zaman, doğal bir şekilde gerçekleşen bu özelleştirmenin çok iyi bir şey olduğunu düşünüyordum." Reagan yönetiminin kıdemli bir bürokratı ve Chicago Okulu iktisadının sıkı bir taraftarı olan McPherson bu yağmalamayı, bir kamu sektörünü 'küçültme' biçimi olarak ifade etmekteydi.*[924]

Ayrıca meslektaşı John Agresto, televizyonda Bağdat'ın yağmalanmasına tanık olduğunda bir umut ışığı görmüştü. Kendi işini ('tekrarı kesinlikle mümkün olmayan bir girişim'), Irak'ın eğitim sisteminin sıfırdan başlayarak yeniden oluşturulması şeklinde yorumlayan biriydi. "Bu bağlamda, üniversitelerin ve Eğitim Bakanlığı'nın tasfiyesi," diye açıklıyordu, "Irak'ın okullarına 'en modern ekipman' verilmesi adına bir şans, yani 'mükemmel bir başlangıç fırsatı'dır." Çok sayıda insanın açıkça inandığı gibi, görev 'ulus yaratmak'sa, o zaman eski ülkeyi hatırlatan her şeyin sadece bu amaçla bile devam ettirilmesi gerekirdi. Agresto, temel kitaplar hazırlamakta uzmanlaşmış olan, New Mexico'daki St. John's College'ın eski yöneticisiydi. Irak hakkında hiçbir şey bilmemesine rağmen, "elimden geldiğince tarafsız olarak, yapacağım bir geziden önce ülkeyle ilgili kitaplar okumaktan uzak duruyorum," şeklinde bir açıklama yapabiliyordu.[925] Irak'ın okulları gibi, Agresto da görevi başında 'boş levha' olacaktı.

Eğer Agresto bir iki kitap okumuş olsaydı, her şeyi silip yeniden başlama ihtiyacı konusunda iki kez düşünecekti. Örneğin, yaptırımlar ülkeyi boğmadan önce Irak bölgedeki en iyi eğitim sistemine sahipti; Arap dünyasındaki en yüksek okuma yazma oranına sahipti ve 1985'te Iraklıların okuma yazma oranı yüzde 89'du. Oysa, Agresto'nun memleketi olan New Mexico eyaletinde nüfusun yüzde 46'sı işlevsel olarak cahildir ve yüzde 20'si "bir satış faturası üzerindeki matematiksel işlemi yapmak için gerekli

*) Burada gördüğümüz, Halliburton'un vergi mükelleflerine aşırı yük yüklemesini ve Pentagon'un bu duruma tanıklığını yeni bir ışıkta değerlendirmeye yarayan bir açıklamadır; belki de Savunma Bakanlığı bu kaybolan milyonlarca doları bir hırsızlık olarak değil, fire olarak, devletin küçültülmesi ve iş dünyasının desteklenmesinin bedeli olarak görüyordu.

924) Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006), s. 119-120.

925) *A.g.y.*, s. 165-166.

aritmetik bilgisi"ne sahip değildir.*[926] Ne var ki Agresto, Irak'ın kendi kültürünü kurtarmak ve korumak istemesine büyük bir kayıp gözüyle bakmayarak, Amerikan sistemlerinin üstünlüğüne fazlasıyla inanmış görünmektedir.

Bu neo-kolonyalist körlük teröre karşı savaş konusunda da kendini göstermektedir. ABD'nin idaresinde bulunan Guantánamo Körfezi'ndeki hapishanede 'sevgi kulübesi' denen bir oda bulunmaktadır. Yakalandıktan sonra oraya götürülen tutsaklar, kendilerinin düşman savaşçılar olmadıklarına karar verilince kısa bir süre sonra tahliye edilmektedirler. Sevgi kulübesindeki tutsakların Hollywood filmleri izlemelerine izin verilmekte ve kendilerine Amerikan hamburgerleri ikram edilmektedir. 'Tipton Üçlüsü' diye bilinen tutuklu üç İngilizden bir olan Asaf İkbal'in, diğer iki arkadaşıyla birlikte tahliye edilmesinden önce oraya gitmesine izin verilmişti örneğin. "DVD'ler izliyorduk, McDonald's, Pizza Hut ürünleri yiyorduk ve genel olarak günlerimiz sakin geçiyordu. Burada zorla tutulmuyorduk. ... Bize neden böyle davrandıkları konusunda hiçbir fikrimiz yoktu. Daha sonraki haftalarda her zamanki kafeslerimize döndük. ... Bir ara [resmi bir FBI görevlisi] Pringle, dondurma ve çikolata getirdi, o gün İngiltere'ye dönüşümüzden önceki son pazar günüydü." Asaf İkbal'in arkadaşı Rhuhel Ahmed, böyle davranmalarının muhtemel sebebini şöyle açıklıyordu: "İki buçuk yıl boyunca bizi ezdiklerini, işkenceler yaptıklarını çok iyi biliyorlar ve bütün bunları unutmamızı umuyorlardı."[927]

Ahmed ve Ikbal, bir düğün daveti nedeniyle Afganistan'a gittikleri sırada Kuzey İttifakı tarafından tutuklanmışlardı. Orada vahşice dövülmüşlerdi, kendilerine ne olduğu tespit edileme-

---

*) Agresto, Irak'ın üniversite sisteminin yeniden inşası görevinde ziyadesiyle başarısız olup bu sorunu çözmeden ülkeden ayrıldığında, yağmalama olaylarıyla ilgili ilk zamanlardaki coşkusunu tamamen kaybetmişti ve kendisini 'gerçeklerle yüz yüze gelmiş bir yeni muhafazakâr' olarak nitelendiriyordu. Bu ve diğer detaylar için bkz. Rajiv Chandrasekaran'ın Yeşil Bölge'yle ilgili canlı anlatımı, *Imperial Life the Emerald City*.

926) Dünya Bankası, *World Development Report 1990* (Oxford: Dünya Bankası 1990), s. 178-179; New Mexico Coalition for Literacy, New Mexico Literacy Profile, 2005-2006 Programs, www.nmcl.org. Dipnot: Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, s. 5.

927) Shafiq Rasul, Asif Iqbal ve Rhuhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay* (New York: Anayasal Haklar Merkezi, 26 Temmuz 2004), s. 96, 99, www.ccr.ny.org.

yen ilaçlar enjekte edilmişti; saatlerce kötü koşullarda tutulmuş, uykusuz bırakılmış, zorla tıraş edilmiş ve yirmi dokuz ay boyunca her türlü yasal haklarından yoksun bırakılmışlardı.[928] Sonra da Pringle'lar hatırına bütün bu olanları 'unutmaları' bekleniyordu. Gerçekten de plan böyleydi.

İnanmak güçtü; fakat bir kez daha, bunun Washington'ın Irak'la ilgili oyun planı olduğu çok açıktı: bütün ülkeyi şoka uğrat ve terörize et, altyapılarını bile bile tahrip et, kültürü ve tarihi yağmalanırken kılını kıpırdatma, sonra da sınırsız miktarda ucuz ev aletleri ve dışarıdan ithal edilen hamburgerler dağıtarak her şey yolundaymış havası yaratmaya çalış. Irak'ta kültürün yok edilmesi ve yerine başka bir kültür konması dönemi teorik olarak baştan her yönüyle planlanmıştı; fakat bu düşüncenin daha sonraki haftalarda geliştirilerek sergilendiği de çok açıktı.

Bush'un Irak'a işgal valisi olarak atadığı Paul Bremer, Bağdat'a ilk geldiğinde yağmalama olaylarının hâlâ bütün hızıyla devam ettiğini ve durumun düzen sağlamaktan çok uzak olduğunu kabul ediyordu. "Otomobille havaalanından ayrılırken Bağdat kelimenin tam anlamıyla ateş altındaydı. ... Sokaklarda hiç araç yoktu; hiçbir yerde elektrik yoktu; petrol üretimi yapılmıyordu; ekonomiyle ilgili faaliyetler durmuştu; görev yapan tek bir polis görünmüyordu." Kendisinin bu krize karşı çözümü de, ülkenin sınırlarını hiçbir kısıtlama getirmeden (gümrük tarifeleri, vergiler, denetimler ve harç alımları olmadan) ithal mallarına açmaktı. Bremer ülkeye gelişinden iki hafta sonra, "Irak iş yapmaya açıktır," şeklinde açıklama yapıyordu.[929] Irak bir gecede dünyanın en yalıtılmış ülkesi, BM'nin sıkı yaptırımlarının en temel ticari faaliyetlere engel olduğu bir ülke olmaktan çıkmış, en açık piyasa haline gelmişti.

Yağmalanmış mallarla dolu kamyonlar Ürdün, Suriye, Mısır ve İran'daki alıcılara doğru yol alırken, diğer yandan da tersi yönde, Çin televizyonları, Hollywood DVD'leri ve Ürdün malı uydu antenleriyle tıka basa dolu konteyner konvoyları Irak'ın Karada

928) *A.g.y.*, s. 9-10, 21, 26, 72.
929) John F. Burns, "Looking Beyond His Critics, Brumer Sees Reason for Both Hope and Caution", *New York Times*, 29 Haziran 2004; Steve Kirby, "Bremer Says Iraq Open for Business", Agence France-Presse, 25 Mayıs 2003.

bölgesinde boşaltılmayı bekliyordu. Bir kültür yakılıp yıkılırken, paramparça edilerek yok edilirken, paketlenmiş halde gelen bir başkası onun yerini almak üzere hangarlara boşaltılıyordu.

ABD'nin bu sınır kapitalizmi deneyine kapı aralamaya hazır olarak bekleyen şirketlerinden biri de, Bush'un eski FEMA başkanı Joe Albaugh tarafından faaliyete geçirilen New Bridge Strategies'di. Bu kuruluş, ABD'nin çokuluslu şirketlerinin Irak'ta bir parça toprak edinmelerine yardımcı olmak üzere üst düzeydeki siyasal bağlantılarını kullanma vaadinde bulunuyordu. Keza, "Procter and Gamble ürünlerinin dağıtım hakkını almak bir altın madenine sahip olmak anlamına gelecektir," diyordu şirketin ortaklarından biri, coşkuyla. "Stoku sağlam olan bir 7-Eleven Irak'ta 30 işyeri açacak, bir Mal-Mart ülke çapında pazara hâkim olacaktı."[930]

Tıpkı Guantánamo'daki sevgi kulübeleri gibi, bütün Iraklılar Pringles'a ve pop kültürüne hücum edeceklerdi; en azından, Bush yönetiminin savaş sonrası planının temelini oluşturan fikir buydu.

930) Thomas B. Edsall ve Juliet Eilperin, "Lobbyists Set Sights on Money-Making Opportunities in Iraq", *Washington Post*, 2 Ekim 2003.

17
İDEOLOJİK GERİ TEPME

TAM BİR KAPİTALİST FELAKET

"Dünya karmakarışık halde ve birinin baştan aşağı temizlik yapması gerekiyor."

(Condoleezza Rice, Eylül 2002,
Irak'ın işgalinin gerekliliği üzerine)[931]

"Bush'un farklı bir Ortadoğu tasavvur etme kapasitesi gerçekte onun bölgeyi tanımamasıyla ilgili olabilir. Eğer Ortadoğu'ya gidip oranın işlevsizliklerini görmüş olsaydı, cesareti kırılabilirdi. Bush yaşanan günlük gerçeklere bakmaktan uzak kalarak, bölgedeki manzaranın nasıl olabileceği konusunda kendine uygun bir görüş sahibi oluyordu."

(Fareed Zakaria, *Newsweek* yazarı)[932]

"Ve tahta oturan şunları söyledi: 'Bakın, her şeyi yeniliyorum.' Şunu da ekledi: 'Yazın bunu, çünkü bunlar güvenilir ve gerçektir.'"

(Vahiy 21:5, gözden geçirilmiş standart versiyon)

---

931) Jeffrey Goldberg'e göre, Rice Georgetown'daki bir restoranda yenen bir yemek sırasında yapmıştı bu yorumu. Goldberg şöyle yazmaktadır: "Bu ifade diğer misafirleri şaşkınlığa uğrattı. [Brent] Scowcrowt, daha sonra arkadaşlarına söylediği gibi, Rice'ın 'evangelik tonlaması' karşısında hayretler içerisinde kaldı," Jeffrey Goldberg, "Breaking Ranks", *The New Yorker*, 31 Ekim 2005.

932) Fareed Zakaria, "What Bush Got Right", *Newsweek*, 14 Mart 2005.

Irak savaşı, gerçekleştirmesi beklenen sonuca ulaşma yöntemiyle ilgili görüşün unutulmasına yetecek kadar uzun bir zamandır hasar kontrol modunda bulunuyordu. Fakat işgalin ilk aylarında ABD dışişleri bakanlığınca Bağdat'ta düzenlenen bir konferansta kusursuz şekilde özetlenen bir görüş vardı. Bu toplantıda Rusya ve Doğu Avrupa'dan gelen on dört üst düzey politikacı ve bürokrat (maliye bakanları, merkez bankası başkanları ve eski başbakan yardımcılarına kadar uzanan bir yelpaze) takdim edildi. Hepsi birden Eylül 2003'te savaş başlıkları takıp zırhlara bürünerek Bağdat Uluslararası Havaalanı'na akın etmişler, sonra da ABD idaresindeki Irak yönetimi olan Geçici Koalisyon Yönetimi'ni (GKY) ve şimdi de ABD elçiliğine ait binaları barındıran dört yanı duvarlarla çevrili bir şehir içinde şehir olan Yeşil Bölge'ye koşuşmuşlardı. VIP misafirleri, Saddam'ın eski toplantı salonunda etkili Iraklılardan oluşan küçük bir gruba kapitalist dönüşüm dersleri veriyorlardı.

Asıl konuşmacılardan biri, Irak'ta birkaç ay Bremer'ın altında çalışan, Polonya'nın eski sağcı maliye bakanı Marek Belka'ydı. Dışişleri Bakanlığı'nın toplantıya ilişkin olarak hazırladığı resmi bir rapora göre Belka, Iraklılara, "çok sayıda insanın işten çıkarılmasını gerektirecek" politikaları hayata geçirirken 'güçlü' olmak için bu kaos anını iyi değerlendirmeleri gerektiği mesajını veriyordu. "Polonya'dan çıkarılacak ilk ders," diyordu Belka, "devletin elinde bulunan üretken olmayan teşebbüslerin, kamu fonları yardımıyla kurtarma çabası içine girmeden derhal satılması gerektiğidir". (Belka, kamuoyu baskısının Dayanışma'yı, Polonya'yı Rusya-tarzı bir çöküşten kurtaran, hızlı özelleştirmeye dönük planlarını terk etmeye zorlamasından hiç söz etmemişti ama.) İkinci ders daha da geniş kapsamlıydı. Bağdat'ın düşmesinin ardından beş ay geçmesine rağmen Irak'ta insanlık felaketi yaşanıyordu. İşsizlik yüzde 67'ye ulaşmıştı, beslenme sorunu almış başını gidiyordu ve kitlesel açlığı önleyen tek şey, Iraklıların hâlâ, tıpkı yaptırımlar dönemindeki BM yönetiminde gıda karşılığı petrol programında olduğu gibi, devlet destekli ekmek ve diğer zorunlu ihtiyaç maddeleri temin edebiliyor olmalarıydı. Bunun yanında Iraklılar, benzinin bulunabildiği zamanlarda

depolarını da çok ucuza doldurma imkânına sahiptiler. Belka Iraklılara, piyasaya zarar veren bu bedava mal dağıtımlarından da derhal vazgeçilmesi gerektiğini salık veriyordu. "İşe yardımların kaldırılmasıyla başlayarak, özel sektörü geliştirin." Belka, bu önlemlerin "özelleştirmenin kendisinden çok daha önemli ve tartışmalı olduğu"nu vurgulamaktaydı.[933]

Bir sonraki konuşmacı, Rusya'nın şok terapisi programının mimarı olarak görülen, Yeltsin'in eski başbakan yardımcısı Yegor Gaidar'dan başkası değildi. Dışişleri bakanlığı Gaidar'ı Bağdat'a davet ederken, Iraklıların onun on milyonlarca Rusu yoksullaştıran oligarklar ve politikalarla girdiği yakın ilişkinin izlerini taşıyan, Moskova'ya tekrar dönmüş bir parya olarak görüldüğünü bilmeyeceğini düşünüyordu.* Iraklıların Saddam yönetiminde dış dünyayla ilgili haberleri ancak kısıtlı olarak edinebildikleri bir gerçekti, ancak Yeşil Bölge'de düzenlenen konferansa katılan insanların da çoğu sürgündü; 1990'larda Rusya çöküntü yaşarken onlar *The International Herald Tribune* okuyorlardı.

O zaman basında yer almayan bu ilginç konferans hakkında bana bilgi veren kişi, Irak'ın geçici sanayi bakanı Muhammed Tevfik'ti. Aylar sonra Bağdat'ta geçici görevi sırasında kendisiyle karşılaştığımda (eski bakan bir karakutuydu) Tevfik o konuya hâlâ gülüyordu. Iraklıların uçaksavar topçusu yeleği giymiş ziyaretçileri topa tuttuğunu ve onlara, Paul Bremer'ın hiçbir kısıtlama söz konusu olmadan pazarı ithal mallara açma kararının, savaşın perişan hale getirdiği insanların hayatlarını dramatik şekilde daha da kötüleştirdiğini bildirdiklerini söylemişti; eğer benzin yardımları kesilip gıda yardımı kaldırılarak daha ileri gidilmiş olsaydı, işgal, kucağında bir devrim bulurdu. Yıldız konuşmacı Tevfik'in kendi-

933) Phillip Kurata, "Eastern Europeans Urge Iraq to Adopt Rapid Market Reforms", Washington File, Bureau of International Information Programs, ABD Dışişleri Bakanlığı, 26 Eylül 2003, usinfo.state.gov; "Iraq Poll Finds Poverty Main Worry, Sadr Popular", Reuters, 20 Mayıs 2004.

*) Irak'a saldırı ve işgal olayında kilit öneme sahip oyuncuların pek çoğu, Rusya'da şok terapisi uygulanması talebinde bulunan, Washington'daki asıl ekibin deneyimli unsurlarıydı: Dick Cheney, Baba Bush Sovyetler-sonrası Rusya planını ortaya koyduğu zaman savunma bakanıydı ve Condoleezza Rice, Baba Bush'un Rusya'daki geçiş sürecinin baş danışmanı olarak hizmet verirken Paul Wolfowitz, Cheney'in yardımcısıydı. Bütün bu oyunculara ve daha az sayıda diğerlerine göre, sıradan insanlar açısından berbat sonuçlarına rağmen 1990'lardaki Rusya deneyi, geçiş sürecinde Irak'ta uygulanacak bir model olarak, sıklıkla ironisiz bir şekilde ortaya konmuştu.

sine gelince, "Toplantıyı düzenleyen insanlardan bazılarına, benim Irak'ta özelleştirmeyi yüreklendirmem gerekseydi, Gaidar'ı getirir onlara, 'Bizim yaptığımızın tam tersini yapın' dedirtirdim," demişti.

Bremer Bağdat'ta kararlar almaya başlarken, eski Dünya Bankası baş iktisatçısı Joseph Stiglitz, Irak'ın "eski Sovyet dünyasında takip edilenden daha radikal bir şok terapisi"yle karşı karşıya bulunduğu uyarısında bulunmaktaydı. Bu tamamen gerçekti. Asıl Washington Planı'nda Irak, 1990'ların başında Rusya'nın olduğu gibi bir 'sınır' haline gelecek, fakat bu kez kolay kazanılan milyarlar için sırada bekleyenler ABD şirketleri olacaktı (yerel ya da Avrupalı, Rus ya da Çinli rakipler olmayacaktı). Keza, hiçbir şey acı verici ekonomik değişikliklere engel olmayacaktı; çünkü eski Sovyetler Birliği ya da Latin Amerika ve Afrika'da yapılanın tersine, ABD Hazinesi inisiyatifi yukarıdan kendisi kullanırken, bu dönüşümde IMF yetkilileriyle Donkişotvari yerel politikacılar arasında yapmacık bir dansa meydan verilmeyecekti. Washington Irak'ta aracıları ortadan kaldırıyordu: IMF ve Dünya Bankası yardımcı rolleri tespit ediyordu, ABD cephe ve merkez konumundaydı. Hükümet, Paul Bremer'dı; üst düzey bir ABD askeri yetkilisinin Associated Press'e söylediği gibi, yerel hükümetle görüşmenin bir anlamı yoktu, çünkü "o takdirde kendi kendimizle görüşme yapmış olacaktık".[934]

Bu dinamik, Irak'ın ekonomik dönüşümünü daha önceki laboratuvarlardan ayıran özellikti. 1990'lardaki 'serbest piyasa'yı emperyal bir projeden başka bir şey olarak sunma şeklindeki bütün özenli çabalardan vazgeçildi. Başka yerlerde hâlâ seracılık görüşmeleri sürdüren gevşek bir serbest ticaret kümeleri vardı, fakat artık yeni piyasaları aracılara ve kuklalara gerek duyulmadan, doğrudan doğruya önleyici savaş meydanlarındaki Batılı çokuluslu şirketler adına ele geçiren köklü bir serbest ticaret geçerli olacaktı.

'Model teorisi'nin savunucuları şimdiyse artık Irak'ın savaşlarının korkunç derecede yanlış gittiği bir yer olduğunu söylemektedirler; Richard Perle'ün 2006 sonlarında söylediği gibi, "Asıl hata, Bremer'ı buraya getirmek"ti. David Frum, "Ülkeye gelenlerin Irak'ın

934) Joseph Stiglitz, "Shock without the Therapy", *Business Day* (Johannesburg), 20 Şubat 2004; Jim Krane, "U.S. Aims to Keep Iraq Military Control", Associated Press, 13 Mart 2004.

yeniden yaratılması konusunda 'bir tür Iraklı yüzü'ne sahip olmaları gerekiyordu," diyerek aynı düşünceyi paylaşmaktaydı.[935] Oysa onların başına, Saddam'ın turkuvaz renkli kubbeleri olan Cumhuriyet Sarayı'na oturup Dışişleri Bakanlığı'ndan e-posta yoluyla ticaret ve yatırım yasaları alarak, bunları çoğaltan ve imzalayıp yasa zoruyla Irak halkına dayatan Paul Bremer getirilmişti. Bremer dolap çeviren, sahne arkasında hileli işler icat eden sessiz ve sakin bir Amerikalı değildi. Haftanın filmini izlermiş gibi meraklı bakışlara sahip ve yeni ekiplere düşkün birisi olarak, Blackwater'dan gelme GI Joe özel güvenlik muhafızlarınca korunan gösterişli Blackhawk bir helikopterle ticari markalı üniforması içinde ülke üzerinde uçuşlar gerçekleştirip, Iraklılar üzerinde mutlak gücünü sergilemeye niyetli görünüyordu; kusursuz şekilde ütülenmiş Brooks Brothers'ı ve Timberland çizmeleri vardı. Çizmeleri, oğlunun verdiği bir Bağdat'a gitme hediyesiydi; "Bazılarının kıçına tekme atarsın, Baba," demişti oğlu, üzerine iliştirilen kartta.[936]

Kendi itirafına bakılırsa, Bremer'ın Irak hakkında çok az bilgisi vardı ("Afganistan'da yaşamıştım," diyordu bir röportajında.) Ancak bu cehaletin pek bir önemi yoktu, çünkü Bremer'ın hakkında çok fazla bilgi sahibi olduğu bir şey varsa, o da Irak'taki asıl göreviydi: felaket kapitalizmi.[937]

Bremer 11 Eylül 2001'de sigorta devi Marsh & McLennan'da yönetim müdürü ve 'üst düzeyde siyasal danışman' olarak çalışıyordu. Bu şirketin, saldırılar sırasında yıkılan Dünya Ticaret Merkezi'nin Kuzey Kulesi'nde ofisleri vardı. İlk birkaç gün içinde çalışanlarından 700'ü hakkında bilgi alınamadı; sonunda 295'inin ölmüş olduğu bildirildi. Tam bir ay sonra, yani 11 Ekim 2001'de Paul Bremer, çokuluslu şirketlerin muhtemel terörist saldırılar ve diğer krizler karşısında hazırlıklı olmalarına yardımcı olma konusunda uzmanlaşan Marsh'ın yeni bir bölümü olan Criss Consulting Practice'ı faaliyete geçirdi. Reagan yönetiminde karşı-terörizm konusunda özel elçi olarak deneyinin

935) Richard Perle'le yapılan röportaj, *CNN: Anderson Cooper 360 Degrees*, 6 Kasım 2006; David Frum'la yapılan röportaj, *CNN Late Edition with Wolf Blitzer*, 19 Kasım 2006.
936) L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon and Schuster, 2006), s. 21.
937) Paul Bremer'la yapılan röportaj, *PBS: The Charlie Rose Show*, 11 Ocak 2006.

reklamını yapan Bremer ve şirketi, müşterilerine siyasal risk sigortasından halkla ilişkilere, hatta nelerin stoklanacağıyla ilgili danışmanlık yapmaya kadar geniş kapsamlı karşı-devrim hizmetleri sunmayı hedefliyordu.[938]

Bremer'ın ülke güvenliği endüstrisine öncü olarak katılması, Irak açısından ideal bir hazırlıktı. Bunun sebebi, Bush yönetiminin, Irak'ın yeniden inşasında 11 Eylül'e karşılık verme konusunda öncülük yapan aynı formülü kullanmasıydı: Savaş sonrası Irak'a, çok serbest hareket eden, çabuk kazanç sağlayan bir potansiyelle dolu, heyecan verici bir halka arz modeliymiş gibi yaklaşıyordu. Dolayısıyla Bremer'ın ayakları yere sağlam basarken, görevi Iraklıların kalplerini ve gönüllerini kazanmak olamazdı. Yapılmak istenen daha çok, ülkeyi Irak A.Ş.'nin faaliyete geçirilmesine hazır hale getirmekti. Bu ışıkta bakıldığında, Bremer'ın ilk başlarda aldığı ve eleştirilen kararlarının altında kusursuz bir mantıksal tutarlılık yatıyordu.

Bremer üst düzeyde görev yapan ABD elçisi general Jay Garner'ın yerine geldikten sonra, Irak'taki ilk dört ayını neredeyse sadece ekonomik dönüşüme yoğunlaşarak geçirdi ve biraraya getirildiğinde klasik bir Chicago Okulu şok terapisi programı oluşturan bir dizi yasa çıkardı. Irak'ın ekonomisi işgalden önce kendi ulusal petrol şirketi ve devlete ait 200 şirket tarafından ayakta tutuluyordu ve bu şirketler Irak'ın ihtiyacı olan temel besin maddeleriyle, çimentodan kâğıda kadar endüstri için gerekli hammaddeleri ve yemeklik yağ üretimini gerçekleştiriyorlardı. Bremer yeni görevine başladıktan sonra, bu 200 şirketin derhal özelleştirileceğini bildirdi. "Üretken olmayan devlet teşebbüslerinin özel sektöre devredilmesi," diyordu Bremer, "Irak'ın ekonomik bakımdan düzlüğe çıkması için temel önemdedir".[939]

---

938) Noelle Knox, "Companies Rush to Account for Staff", *USA Today*, 13 Eylül 2001; Harlan S. Byrne, "Disaster Relief: Insurance Brokers AON, Marsh Look to Recover, Even Benefit Post-September 11", *Barron's*, 19 Kasım 2001.

939) General Garner'ın Irak Planı yeterince açıktı: Altyapıyı kur, alelacele yapılan ve şaibeli seçimleri gerçekleştir, şok terapisini Uluslararası Para Fonu'na bırak ve Filipinler modeline dayalı ABD askeri üslerini korumaya yoğunlaş. "Ben şimdi Irak'a Ortadoğu'daki kömür ikmal limanımız olarak bakmamız gerektiğini düşünüyorum," diyordu BBC'ye. Greg Palast'ın general Jay Gayner'la yaptığı röportaj, "Iraq for Sale," BBC TV, 19 Mart 2004, www.gregpalast.com; Thomas Crampton, "Iraq Official Warns on Fast Economic Shift", *International Herald Tribune* (Paris), 14 Ekim 2003; Rajiv Chandrasekaran, "Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq"; *Washington Post*, 28Aralık

Daha sonra yeni ekonomik yasalar geldi. Yabancı yatırımcıları özelleştirme ihalelerine katılma, yeni fabrikalar inşa etme ve Irak'ta perakende mağazaları açma konusunda teşvik etmek için Bremer, *The Economist*'in 'yabancı yatırımcılar ve kredi kuruluşlarının gelişmekte olan piyasalar konusunda rüyasını gördükleri istek listesi' şeklindeki çarpıcı ifadeyle tanımladığı bir radikal ekonomi yasaları paketini gündeme getirdi.[940] Bu yasalardan biri, kurumlar vergisini yaklaşık yüzde 45'ten yüzde 15'e indiriyordu (Milton Friedman'ın senaryosunun gerçekleşmesi). Bir başka yasa, yabancı şirketlerin Irak'taki mal varlıklarının yüzde 100'üne sahip olmalarına imkân sağlıyordu; böylelikle, ganimetleri yerel oligarkların kaptığı Rusya'daki aksiliklerin önüne geçilmiş oluyordu. Hatta daha iyisi, yatırımcılar Irak'ta elde ettikleri kazançların yüzde 100'ünü ülke dışına çıkarabileceklerdi; yeniden yatırım yapmak zorunda değillerdi ve bu kazanç vergiye de tabi değildi. Ayrıca bu yasa yatırımcılara, kırk yıl süreli ve daha sonra yenilenmesi mümkün olan kira sözleşmeleri ve anlaşmalar yapma hakkı tanıyordu; bunun anlamı, daha sonra seçimle gelen yönetimlerin işgalciler tarafından imzalanan anlaşmalara uymasını sağlamaktı. Washington'ın ele geçirdiği alanlardan biri de petrol sahasıydı: Iraklı danışmanları, devlete ait petrol şirketini özelleştirme yönündeki bir hareketin ya da Irak hükümetine karşı keşfedilmemiş rezervler üzerinde bir hak ileri sürmenin mevcut yasaya göre savaş sebebi olarak görüleceği konusunda uyarıda bulunuyorlardı. Ancak işgal güçleri Irak'ın ulusal petrol şirketinin rezervlerinin 20 milyar dolarlık kısmına diledikleri gibi kullanmak üzere sahip oldular.*[941]

940) "Let's All Go to the Yard Sale", *The Economist*, 27 Eylül 2003.

*) Bu paranın 8.8 milyar doları geride hiçbir iz bırakmadan ABD denetimindeki Iraklı bakanlıklarda kaybolduğundan, sıklıkla 'Irak'ın kayıp milyarları' şeklinde nitelendirilmektedir. Bremer, Şubat 2007'de ABD Kongresi'nin bir komitesine söylediği şu sözlerle kendini savunuyordu: "Bizim asıl görevimiz ülkeyi tekrar işler hale getirmektir. Atılacak ilk adım, mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde Iraklıların avcuna para koymaktır." Komite Bremer'ın mali danışmanı emekli albay David Oliver'a kayıp milyarlar konusunu sorduğunda, cevap şu olmuştu: "Evet, anlıyorum. Ne fark eder, diyorum."

941) Geçici Koalisyon Yönetimi, *Order Number 37 Tax Strategy for 2003*, 19 Eylül, www.iraqcoalition.org; Geçici Koalisyon Yönetimi, *Order Number 39 Foreign Investment*, 20 Aralık 2003, www.iraqcoalition.org; Dana Milbank ve Walter Pincus, "U.S. Administrator Imposes Flat Tax System on Iraq", *Washington Post*, 2 Kasım 2003; Rajiv Chandrasekaran, "U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent", *Washington Post*, 4 Temmuz 2004. Dipnot: Mark Gregory, "Baghdad's 'Missing Billions'", *BBC News*, 9 Kasım 2006; David Pallister, "How the U.S. Sent $12 bn in Cash to Iraq. And Watched it Vanish", *Guardian* (Londra), 8 Şubat 2007.

Beyaz Saray, işgalin ilk günlerinde yepyeni bir para uygulamasına geçmeye, büyük çaplı bir lojistik girişim başlatmaya karar verdiği parlak Irak ekonomisini gözler önüne sermeye yoğunlaşmıştı. İngiliz şirketi De La Rue banknotların basımını gerçekleştirdi, sonra banknotlar uçak filolarına dağıtıldı ve (insanların yüzde 50'sinin hâlâ içme suyu bulamadığı, trafik lambalarının çalışmadığı ve suçların alıp başını gittiği bir zamanda) ülke çapında en az bin noktaya uğrayan zırhlı araçlarla dağıtımı yapıldı.[942]

Bu planların uygulayıcısı Bremer olmakla birlikte, öncelikler yukarıdan belirleniyordu. Rumsfeld bir Senato komitesinin önünde yaptığı tanıklıkta Bremer'ın 'geniş kapsamlı reformlar'ını, "Dünyanın en aydınlık -ve davetkâr- vergi ve yatırım yasalarından birisi," olarak nitelendirmişti. Her şeyden önce, yatırımcılar bu çabayı takdirle karşılıyorlardı. Birkaç ay içerisinde, Bağdat'ın merkezinde McDonald's açılmasından söz edilmeye başlanmıştı; Irak'ın küresel ekonomiye dahil edilmesinin nihai bir göstergesiydi bu; lüks otel Starwood için finansman neredeyse hazırdı ve General Motors bir otomobil fabrikası kurmayı planlıyordu. Mali taraftaysa, Citigroup Irak petrolünün gelecekteki satışlarına karşılık büyük çapta krediler verme planlarını duyururken, merkezi Londra'da bulunan uluslararası banka HSBC bütün Irak çapında şubeler açmak için anlaşmalar yapmıştı. Petrol devleri (Shell, BP, ExxonMobil, Chevron ve Rusya'nın Lukoil'ı) deneme yaklaşımları gerçekleştirerek, en son petrol çıkarma teknolojileri ve yönetim modelleri konusunda Iraklı görevlilerin eğitilmesiyle ilgili anlaşmalar imzalıyor ve bekledikleri günün gelmesine fazla zaman kalmadığına inanıyorlardı.[943]

---

942) Irak Merkez Bankası ve Geçici Koalisyon Yönetimi, "Saddam-Free Dinar Becomes Iraq's Official Currency", 15 Ocak 2004, www.cpa-iraq.org; "Half of Iraqis Lack Drinking Water – Minister", Agence France-Presse, 4 Kasım 2003; Charles Clover ve Peter Spiegel, "Petrol Queues Block Baghdad as Black Market Drains Off", *Financial Times* (Londra), 9 Aralık 2003.

943) Donald H. Rumsfeld, "Prepared Statement for the Senate Appropriations Committee", Washington, DC, 24 Eylül 2003, www.defenselink.mil; Borzou Daragahi, "Iraq's Ailing Banking Industry Is Slowly Reviving", *New York Times*, 30 Aralık 2004; Laura MacInnis, "Citigroup, U.S. to Propose Backing Iraqi Imports", Reuters, 17 Şubat 2004; Justin Blum, "Big Oil Companies Train Iraqi Workers Free", *Washington Post*, 6 Kasım

Bremer'ın bir yatırım çılgınlığının koşullarını yaratmak üzere tasarlanmış yasaları tamamen orijinal değildi; daha önceki şok terapisi deneylerinde uygulananların hızlandırılmış bir versiyonuydu sadece. Fakat Bush'un felaket kapitalizmi kabinesi yasaların yürürlüğe girmesini beklemekten memnun değildi. Irak deneyinin geniş bir yeni alana girdiği yerde ABD hükümeti, saldırıyı, işgali ve yeniden yapılandırmayı, heyecan verici, tamamen özelleştirilmiş yeni bir piyasaya dönüştürüyordu. Bu piyasa tıpkı ülke güvenliği kompleksinde olduğu gibi, kamuya ait büyük miktarlardaki paralarla yaratılıyordu. Tek başına yeniden yapılandırma için ABD Kongresi'nden 38 milyar dolar, diğer ülkelerden 15 milyar dolar ve Irak'ın kendi petrolünün parasından 20 milyar dolar gitmişti.[944]

İlk başlardaki milyarlar açıklandığında kaçınılmaz olarak Marshall Plam'yla yapılan övücü kıyaslamalar dolaştı ortalıkta. Bush paralellikler kurarak, yeniden yapılandırmayı "Marshal Planı'ndan bu güne kadar olan kendi türünde en büyük mali taahhüt" şeklinde açıklıyor ve işgalin ilk aylarında yaptığı bir televizyon konuşmasında şu saptamada bulunuyordu: "Amerika bu tür bir şeyi daha önce de yaptı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Almanya'nın yenilmiş uluslarını ayağa kaldırdık ve parlamenter rejimlerini kurarken onlara destek olduk."[945]

Oysa Irak'ın yeniden yapılandırılması için tahsis edilen milyarların akıbeti, Bush'un atıfta bulunduğu tarihle bir ilişki kurulmasına imkân vermemektedir. Asıl Marshall Planı sayesinde Amerikan şirketleri Avrupa'ya ekipman ve gıda maddeleri göndererek kazanç sağlamış oluyorlardı, fakat esas amaç, savaştan zarar görmüş ekonomilerin kendine yeter hale gelmelerine, yerel işler yaratmalarına ve ülke içindeki sosyal hizmetleri finanse edebilecek vergi temellerini geliştirmelerine yardım etmekti; bunun sonucu da, açıkça görüldüğü gibi, Almanya ve Japonya'nın bugünkü karma ekonomileridir.

---

944) Congressional Budget Office, *Paying for Iraq's Reconstruction: An Update*, Aralık 2006, s. 15, www.cbo.cov; Chandrasekaran, "U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent".
945) George W. Bush, "President Bush Addresses United Nations General Assembly", New York'ta Birleşmiş Milletler'de yapılan konuşma, 23 Eylül 2003; George W. Bush, "President Addresses the Nation", 7 Eylül 2003.

Gerçekte, Bush kabinesi neredeyse akla gelebilecek her açıdan Marshall Planı karşıtı bir plan başlatmıştı. Daha başından Irak'ın feci ölçüde zayıflamış endüstriyel sektörünün altını oyup işsizliği artırmayı garanti eden bir plandı bu. İkinci Dünya Savaşı sonrası planın, zayıf anında ülkeden yararlanma yoluna gidebilecekleri düşüncesiyle, yabancıların yatırım yapmasını engellediği yerde, bu program şirketler Amerika'sını teşvik etme doğrultusunda ('Gönüllüler Koalisyonu'na katılan ülkelerin şirketleri önüne atılmış birkaç kemikle birlikte) akla gelebilecek her türlü tedbiri almıştı. Başından beri projeye hâkim olan, tartışmasız bir şekilde doğrulanan, Irak'ın yeniden yapılandırılması için Iraklılardan alınan paraların çalınması, ABD'nin üstünlüğü ve Iraklı olanın değersizliği konusundaki ırkçı düşüncelerdi.

Bu paralar kesinlikle yeniden açılması mümkün olan fabrikalara, sürdürülebilir bir ekonominin temellerinin atılmasına, yerel işler yaratılmasına ve sosyal güvenlik ağının finanse edilmesine harcanmadı. Irak'ın bu planda fiilen hiçbir rolü yoktu. Bunun yerine, ABD federal hükmet sözleşmelerinin çoğu Virginia ve Texas'ta tasarlanıp, Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından belirlenen şablonlardan oluşuyordu. İşgal yönetiminin tekrar tekrar söylediği gibi, "Amerika Birleşik Devletleri'nden Irak halkına gönderilmiş bir hediye"ydi; Iraklıların yapması gereken tek şey, hediye kutusunu açmaktı.[946] Hatta Halliburton, Bechtel ve California'da kurulu mühendislik devi Parsons gibi ABD'li büyük müteahhitlik firmaları, daha iyi denetleyeceklerini düşünerek yabancı işçi ithalini tercih ettiklerinden, sürecin tamamlanması için Iraklıların düşük ücretli işgüçlerine bile gerek yoktu. Iraklılar bir kez daha korkulu gözlerle bakan seyirci konumuna itilmişlerdi; ilkinde ABD askeri teknolojisinden korkmuşlardı, şimdiyse mühendislik ve yönetim üstünlüğünden korkuyorlardı.

Tıpkı ülke güvenliği endüstrisinde olduğu gibi, hükümet adına çalışanların (hatta ABD yönetimi çalışanlarının bile) rolü mümkün olduğunca azaltılmıştı. 25 milyonluk koca bir ülkeyi

946) James Glanz, "Violence in Iraq Curbs Work of 2 Big Constractors", *New York Times*, 22 Nisan 2004.

yönetmek için Bremer'ın emrinde sadece 1.500 kişilik kadro vardı. Oysa Halliburton'un bölgedeki işçi sayısı 50 bin civarındaydı ve bunların çoğu daha iyi ücret teklifleri sayesinde, ömür boyu sürdürecekleri kamu hizmetlerinden özel sektöre çekilmişlerdi.[947]

Kamusal alanın zayıf, şirketler alanının ise sağlam bir görüntü sunması, Bush kabinesinin Irak'ın yeniden yapılandırılmasını (ülke içindeki federal bürokrasinin tam tersine, onun üzerinde tam bir denetime sahipti), işlerin tamamını taşeronlara verme şeklindeki, yönetim fonksiyonunun içini boşaltmayla ilgili radikal görüşünü hayata geçirmek doğrultusunda kullanmasını yansıtmaktaydı. Irak'ta 'ana çekirdek' kabul edilerek bir müteahhide devredilemeyecek tek bir yönetsel fonksiyon yoktu; tercihen bu müteahhit de, seçim kampanyaları sırasında Cumhuriyetçi Parti'ye mali katkı sunmuş ya da silahlı güce Hıristiyan piyade tahsis etmiş bir şirket oluyordu. Bilinen Bush şiarı, yabancı güçlerin Irak'ta yer almasıyla ilgili bütün durumlarda geçerliydi: Eğer bir görev özel sektörce yerine getirilebilecekse, bunun hemen gerçekleştirilmesi gerekirdi.

Dolayısıyla, Bremer yasaları imzalarken, ekonomiyi planlayanlar ve yönetenler özel muhasebecilerdi (büyük bir uluslararası muhasebecilik ve danışmanlık şirketi olan KPMG'nin kolu BearingPoint'e, Irakta "piyasa tarafından belirlenen bir sistem system" kurması için 240 milyon dolar ödenmişti –107 sayfalık sözleşmede 107 defa 'özelleştirme' kelimesi geçiyordu; orijinal sözleşmenin çoğu BearingPoint tarafından yazılmıştı). Düşünce kuruluşlarına da yüklü meblağlarda düşünce geliştirme parası ödenmekteydi (Irak şirketlerinin özelleştirilmesine yardım etme işi Britanya'nın Adam Smith Enstitüsü'ne verildi). Özel güvenlik şirketleri ve savunma müteahhitleri Irak'ın yeni ordusunu ve polisini eğitiyorlardı (diğer şirketlerin yanı sıra DynCorp, Vinnell ve Carlyle Group'un USIS'i vardı). Ve eğitim şirketleri Saddam sonrası müfredat programı hazırlayıp

947) Rajiv Chandrasekaran, "Best-Connected Were Sent to Rebuild Iraq", *Washington Post*, 17 Eylül 2006; Holly Yeager, "Halliburton's Iraq Army Contract to End", *Financial Times* (Londra), 13 Temmuz 2006.

yeni ders kitapları basıyorlardı (bu görevler için Washington D.C.'de kurulu bir yönetim, eğitim ve danışmanlık şirketi olan Creative Associates'a 100 milyon doların üstünde bir değere ulaşan ihale verilmişti).*[948]

O zamanlar, üslerin mini bir Halliburton şehrine dönüştürüldüğü Balkanlar'da Cheney'in Halliburton adına öncülük yaptığı model daha fazla benimsenmiş durumdaydı. Halliburton'un ülke çapında askeri üsleri yeniden inşa etmesi ve yönetmesine ek olarak, Yeşil Bölge de ta başından beri Halliburton tarafından idare edilen bir şehir-devletti; yol bakımından hasara karşı korumaya, sinemadan gece kulüplerine kadar her işin içinde yer alan bir şirketti Halliburton.

Geçici Koalisyon Yönetimi'nin bütün müteahhitleri izlemek üzere çok az sayıda personeli vardı ve bunun yanında Bush yönetimi gözetim işine, temel görevlerden olmayan, taşerona verilmesi gereken bir iş gözüyle bakıyordu. Colorado'da kurulu mühendislik ve inşaat şirketi CH2M Hill Inc.'e, diğer dört büyük müteahhitlik firmasını denetlemesi için Parsons'la girdiği bir ortak işte 28,5 milyon dolar ödenmişti. Hatta, Müslüman bir ülkeye demokrasi götürmenin bu şirkete ne kazandıracağı çok açık olmasa da, Kuzey Carolina'da kurulu Araştırma Üçgeni Enstitüsü'ne (RTI) 466 milyon dolarlık bir ihale verilmesi dikkate alındığında, 'yerel demokrasi' inşa etme işinin bile özelleştirildiği çıplak gözle görülebilmekteydi. Bu şirketin Irak'ta sürdürdüğü operasyonun liderliğine yüksek düzeyde Mormon'lar (Houston'a döndüğünde görevinin, Müslümanların Muhammed peygamberin öğretileriyle uyumlu olan Mormon Kitabı'nı benimsemeleri konusunda ikna edilebileceklerine kafa yormak olduğunu söyleyen James Mayfield gibi kimseler) hâkimdi. Mayfield evine gön-

---

*) Creative Associates'le birlikte çalışan Iraklı bir Amerikalı olan Ahmed al-Rahim şu açıklamayı yapıyordu: "Başlangıçtaki düşünce, bir müfredat programı hazırlayıp Irak'a getirmek şeklindeydi." Daha sonra görüldüğü gibi Iraklılar, "Amerika'da hazırlanan bir şeyin kabul edilemez ve işe yaramaz olduğu" konusunda şikâyet etmekteydiler.

948) Office Inspector General, USAID, *Audit of USAID/Iraq's Economic Reform Program*, Audit Report Number E-266-04-004-P, 20 Eylül 2004, s. 5-6, www.usaid.gov; USAID, "Award/Contract", RAN-C-00-03-0043-00, www.usaid.gov; Mark Brunswick, "Opening of Schools to Test Iraqis' Confidence", *Star Tribune* (Minneapolis), 17 Eylül 2006. Dipnot: James Rupert, "Schools a Bright Spot in Iraq", *Seattle Times*, 30 Haziran 2004.

derdiği bir e-postada, "Iraklıların 'demokrasinin kurucusu' olarak kendi heykelini dikeceklerini hayal ediyordu".*[949]

Yabancı şirketler ülkeye üşüşürken, Irak'ın devlete ait 200 şirketi kronik hale gelen elektrik kesintileri nedeniyle atıl kalmaya devam ediyordu. Irak bir zamanlar bölgenin en iyi endüstriyel ekonomilerinden birine sahipti; şimdiyse, en büyük şirketleri kendi ülkesinin yeniden yapılandırılması için alt-taşeron bile bulamıyordu. Iraklı şirketler 'altına hücum'da yer almak için jeneratörlere ve bazı temel onarımlara ihtiyaç duyuyorlardı; ki Halliburton'un Midwestern'in kenar semtleri gibi görünen askeri üsleri inşa etme işindeki hızı dikkate alındığında bunun aşılmaz bir güçlük olmaması gerekirdi.

Muhammed Tevfik endüstri bakanlığındayken, tekrar tekrar jeneratör talebinde bulunduğunu söyleyerek, Iraklıların devlete ait 17 çimento fabrikasının inşaat malzemeleri ve on binlerce Iraklıya iş imkânı sağlamaya hazır halde beklediğine işaret etmişti. Bu fabrikalarla kimsenin ilgilendiği yoktu; ne anlaşma yapan, ne jeneratör veren ne de herhangi bir yardımda bulunan vardı. Amerikan şirketleri, ihtiyaçları olan işgücünde olduğu gibi, çimentoyu da on kat daha pahalıya dışarıdan ithal ediyorlardı.[950] Irak endüstrisini etkin bir şekilde boykot etmenin sebebi, bu yöntemin pratik olmasıyla ilgili değildi. Tevfik bana, bunun ideolojik sebeple yapıldığını söylüyordu. "Karar alanlar arasında," diyordu, "kamu sektörüne inanan hiç kimse yok".

Özel Irak şirketleri ardına kadar açılan sınır kapılarından akan ithal mallarla rekabet edemeyerek peş peşe kapanırken, Bremer'ın adamlarının rahatlatıcı anlamda söyleyecek birkaç sözü vardı. Bremer'm yardımcılarından Michael Fleischer, Iraklı işadamlarının bir

*) Gerçekten de, Araştırma Üçgeni Enstitüsü (RTI) yerel İslamcı partilerin bazı şehir ve kasabalarda demokratik bir şekilde iktidarı almalarının önüne geçilmesine yardımcı olduktan sonra ülkeden ayrılmıştı.

949) Ron Wyden, "Dorgan, Wyden, Waxman, Dingell Call to End Outsourcing of Oversight for Iraq Reconstruction", basın açıklaması, 5 Mayıs 2004, wyden.senate.gov; "Carolinas Companies Find Profits in Iraq", The Associated Press, 2 Mayıs 2004; James Mayfield, "Understanding Islam and Terrorism - 9/11", 6 Ağustos 2002, 7 Ocak 2005 tarihinde www.texashoustonmission.org adresine girildi; Sis Mayfield, "Letters from President Mayfield", 27 Şubat 2004, 7 Ocak 2005 tarihinde www.texashoustonmission.org adresine girildi.

950) Rajir Chandrasekaran, "Defense Skirts State in Reviving Iraq Industry", *Washington Post*, 14 Mayıs 2007.

toplantısında yaptığı konuşmada, gerçekte onların işlerinden çoğunun yabancı rekabet karşısında başarısızlığa uğrayacağını kabul ediyor, fakat bunun piyasanın bir güzelliği olduğunu söylüyordu. "Yabancı şirketler karşısında yenık mi düşeceksiniz?" diye soruyordu, belâgat ustalığı sergileyerek. "Bu sorunun cevabı size bağlıdır. İçinizde en iyi olanlar ayakta kalacaktır sadece." Sonra da sözlerini, Rusya'daki küçük boy işletmelerin şok terapisinin sonucu olarak kapanacağını bildiren Yegor Gaidar'ı hatırlatarak bitirmişti: "N'olacak ki o zaman? Ölen biri ölümü hak etmiş demektir."[951]

***

Artık çok iyi bilindiği üzere, Bush'un anti-Marshall Planı'yla ilgili hiçbir şey tasarlandığı şekilde yürümemişti. Iraklılar şirketlerin yeniden yapılandırma faaliyetini 'bir hediye' saymıyorlardı; çoğu kimse bu girişimi modernize edilmiş bir yağmalama olayı olarak görüyordu ve ABD şirketleri hızları ve etkinlikleriyle kimsede hayranlık uyandıramıyordu; bunun yerine, 'yeniden yapılandırma' sözcüğünü, Iraklı bir mühendisin ifadesiyle 'hiç kimsenin gülmediği bir şaka'ya dönüştürmeyi başarmışlardı.[952] Yapılan her yanlış hesap, yabancı askerlerin bir karşı baskıyla cevap verdiği ve sonuçta ülkeyi bir cehennem sarmalına götürecek olan direniş düzeyinin artmasına yol açıyordu. Temmuz 2006'da yapılan çok güvenilir bir araştırmaya göre, saldırı ve işgal olayı olmasaydı bugün hayatta olacak tam 655 bin Iraklı hayatını kaybetmişti.[953]

Emekli bir ABD ordusu subayı olan Ralph Peters, Kasım 2006'da *USA Today*'de şöyle yazıyordu: "Iraklılara, hukukun egemen olduğu bir demokrasi inşa etmek için eşsiz bir fırsat tanıdık," fakat onlar, "eski nefretleri, dinsel şiddet, etnik bağnazlık ve bir yozlaşma kültürü içinde yer almayı tercih ettiler. Siniklerin haklı

951) Gaidar'ın yorumlarıyla ilgili bu anlatımın kaynağı Moskova'nın yatırım danışmanı olan Mark Masarskii'dir. Jim Krane, "Iraq's Fast Track to Capitalism Scares Baghdad's Businessmen", The Associated Press, 3 Aralık 2003; Lynn D. Nelson ve Irina Y. Kuzes, "Privatization and the New Business Class", *Russia in Transition: Politics, Privatization, and Inequality* içinde, ed. David Lane (Londra: Longman, 1995), 129. Dipnot: Kevin Begos, "Good Intentious Meet Harsh Reality", *Winston-Salem Journal*, 19 Aralık 2004.
952) Dahr Jamail ve Ali al-Fadhily, "U.S. Resorting to 'Collective Punishment'", Inter Press Service, 18 Eylül 2006.
953) Gilbert Burnham vd., "Mortality after the 2003 Invasion of Iraq: A Cross-Sectional Cluster Sample Survey", *Lancet 368* (12 Ekim 2006), s. 1421-1428.

olduğu görülmektedir: Arap toplumları bizim bildiğimiz türden bir demokrasiyi destekleyemezler. Ve insanlar layık oldukları yönetim şekline sahip olurlar. ... Bağdat sokaklarını kana bulayan şiddet sadece Irak yönetiminin yetersizliğinin değil, aynı zamanda Arap dünyasının örgütlü insan çabası alanında ilerleme gösterme konusundaki yetersizliğinin de bir göstergesidir. Medeniyetin çöküşüne tanık olmaktayız."[954] Peter özellikle çok açık sözlü olsa da, pek çok Batılı gözlemci de aynı sonuca varıyordu: Suçu Iraklıların üstüne yıkmak en münasibiydi.

Fakat Irak'ı içine alan mezhep bölünmeleri ve dini aşırılık, saldırı ve işgalden ayrı düşünülemezdi. Bütün bu güçlerin savaştan önce de mevcut olduğu kesindi, fakat Irak'ın ABD'nin şok laboratuvarma dönüştürülmesinden önce çok cılızdı. Uluslararası Oxford Araştırma Merkezi'nin Şubat 2004'te, yani işgalin başlamasından on bir ay sonra yaptığı bir ankette, Iraklıların büyük çoğunluğunun laik bir yönetim istediği şeklinde bir sonuca ulaştığı hatırlamaya değerdi: Ankete cevap verenlerin sadece yüzde 21'i, taraftar oldukları siyasal sistemin 'İslami bir devlet' olduğunu ve sadece yüzde 14'ü, tıpkı tercih ettikleri siyasal aktörler gibi, 'dinci politikacılar'dan yana olduklarını belirtmişlerdi. Fakat altı ay sonra, yeni ve daha çok şiddet olaylarının yaşandığı bir aşamadaki işgal koşullarında yapılan bir başka anket çalışması, Iraklıların yüzde 70'inin artık devletin temeli olarak İslam hukukunu istediğini ortaya koyacaktı.[955] Mezhepsel şiddete gelince, bu olay işgalin ilk yıllarında hiç bilinmiyordu. İlk büyük olay olan Aşure Günü tatilinde Şii camilerinin bombalanması Mart 2004'te, yani işgalden tam bir yıl sonra gerçekleştirildi. Hiç kuşku yok ki, işgal bu düşmanlıkları körükleyip alevlendirmişti.

Gerçekte, bugün Irak'ı parçalayan bütün güçler (gemi azıya alan yolsuzluklar, vahşi mezhepçilik, fundamentalizmin yükselişi ve ölüm komandolarının zalimliği) Bush'un anti-Marshall Plam'mn uygulanmasıyla birlikte tırmanış gösterdi. Irak, Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra, ancak Iraklıların önderlik ede-

954) Ralph Peters, "Lasts Gasps in Iraq", *USA Today*, 2 Kasım 2006.
955) Oxford Researh International, *National Survey of Iraq*, Şubat 2004, s. 20, news.bbc.co.uk; Donald MacIntyre, "Sistani Most Popular Iraqi Leader, US Pollsters Find", *Independent* (Londra), 31 Ağustos 2004.

bileceği bir süreç olan onarıma ve yeniden birlik sağlamaya şiddetli biçimde ihtiyaç duyuyordu ve üstelik bunu sonuna kadar hak etmekteydi. Oysa bunun yerine, ülke en istikrarsız zamanda acımasız bir kapitalist laboratuvara dönüştürüldü; yoksul insanların ve toplulukların birbirlerine girdiği, yüz binlerce işin ve geçinme aracının ortadan kalktığı, adalet arayışının yerini yabancı işgalcilerin kişisel dokunulmazlıklarının aldığı bir sistem haline geldi.

Irak'ın içinde bulunduğu feci durum ne Bush'un Beyaz Sarayı'nın yetersizliğine ve eş dost kayırmacılığına, ne de Iraklıların mezhepçiliği ya da aşiretçiliğine indirgenebilir. Bu tam anlamıyla bir kapitalist felaket, savaşın ardından ortaya çıkıp, başını alıp giden bir açgözlülük kâbusudur. Irak 'fiyaskosu' hiçbir sınırlamaya tabi olmayan Chicago Okulu ideolojisinin titizlikle ve özüne tamamen sadık kalarak uygulanmasından ibarettir. Bunun ardından, işgalin ortasında yaşanan 'iç savaş' ile büyük şirketler yanlısı proje arasındaki bağlarla ilgili ilk (ve ayrıntılı olmayan) anlatım gelmektedir. Geri gelerek her şeyi başlatan insanları hedef alacak bir ideoloji bumerangı sürecidir bu: ideolojik geri tepme.

İdeolojik geri tepmenin en iyi şekilde anlaşılmasını sağlayan, Bremer'ın ilk büyük eylemi olmuştur: Aralarında doktorlar, hemşireler, öğretmenler ve mühendisler de bulunan, çoğu asker olmak üzere kamu alanında görevli yaklaşık 500 bin kişi işten çıkarılmıştı. 'Baassızlaştırma' diye lanse edilen tedbirler, Saddam'a sadık kimselerden oluşan yönetimi ortadan kaldırma arzusuyla sürdürülüyordu. Operasyonun başlatılan seferberliğin bir parçası olduğundan kuşku duyulmuyordu; fakat bu durum büyük çapta bir işten çıkarma eylemini ya da kamu sektörüne böylesine ve vahşice bir bütün olarak saldırılıp, yüksek düzeyde görev yapmayan çalışanların cezalandırılmasını açıklamamaktadır.

Temizlik harekâtı, Milton Friedman'ın Pinochet'ye hükümet harcamalarında yüzde 25 indirime gidilmesi konusunda tavsiyede bulunduğu zamandan beri şok terapisiyle el ele yürüyen, kamu sektörüne yönelik benzer saldırıları andırıyordu. Bremer ülkenin devlet eliyle işletilen şirketleri ve büyük bakanlıklarından söz ederken, Irak'ın 'Stalinist ekonomisi'ne karşı duyduğu antipatiyi saklamıyordu; uzmanlaşmaya ve Irak'ın mühendisleri,

doktorları, elektrikçileri ve yol yapımcılarının bilgi birikimine sahip olmalarına da kesinlikle hiç değer vermiyordu.[956] Bremer insanların işlerini kaybettiklerinde altüst olacaklarını biliyordu, fakat -hatırlatmak gerekirse- onun bilmediği şey, Irak'ın serbest meslek sahiplerinin işlerinin birdenbire durmasının Irak devletini işlemez hale getireceği ve böylelikle kendi icraatlarının engelleneceğiydi. Tabii bu körlüğün Saddamcılıkla pek bir ilgisi yoktur; bunların hepsi serbest piyasa ortodoksluğuyla ilgilidir. Bremer'ın yaptığı tercihleri, hükümeti tamamen bir yük ve kamu sektöründe çalışanları kurumuş ağaçlar olarak görmeye fazla eğilimli bir inanç sahibi seçebilirdi ancak.

Bu ideolojik körlük üç temel sonuç doğurdu: Vasıflı insanları işlerinden atarak, yeniden yapılandırmanın gerçekleşme ihtimaline büyük zarar verdi, laik Iraklıların seslerin kıstı ve öfkeli insanların direnişini besledi. ABD ordusuna ve istihbarat örgütüne mensup onlarca üst düzeyde görevli, Bremer'ın işten çıkardığı 400 bin askerden çoğunun doğruca direnişlere katılmaya gittiğini biliyordu. Deniz albayı Thomas Hammes şu saptamada bulunuyordu: "Silahlı (çünkü silahlarını yanlarında götürüyorlar), silahın nasıl kullanıldığını bilen, geleceği olmayan ve size kızmak için haklı bir sebebi bulunan birkaç yüz bin kişi var karşınızda."[957]

Aynı zamanda, Bremer'ın, yabancı şirketlerin Irak'ın mal varlıklarına yüzde 100 oranında sahip olmasına izin verirken, sınır kapılarının hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan ithal mallara ardına kadar açılması yönündeki klasik Chicago Okulu kararı da Iraklı işadamlarını çileden çıkarmıştı. İşadamlarının çoğu bu politikaya, ellerinde kalan çok az bir birikimle direnişi finanse ederek karşılık vermişlerdi. Soruşturmacı gazeteci Patrick Graham, Sünni Üçgeni'ndeki Irak direnişinin ilk yılının ardından *Harper's*'da şöyle yazıyordu: Iraklı işadamları, "yabancı şirketlerin fabrikaları çok az bedel ödeyerek satın almalarına imkân sağlayan yeni yabancı yatırım yasalarına öfke duymaktadırlar. Gelir kaynakları kurumuştur, çünkü ülkeye akın akın yabancı mallar girmektedir. ... Bu işadamlarının gözüne görünen şiddet, sadece kendilerinin

956) Bremer, *My Year in Iraq*, s. 71.
957) "The Lost Year in Iraq", PBS *Frontline*, 17 Ekim 2006.

keskin bir rekabetle karşı karşıya bulunmasıdır. Bu çok basit bir iş mantığıdır: Irak'ta ne kadar çok sorun yaşanırsa, yabancı yatırımın ülkeye girmesi o kadar güç olur."[958]

Daha ideolojik nitelikli bir geri tepme, Beyaz Saray'ın gelecekteki Irak hükümetlerinin Bremer'ın ekonomik yasalarını değiştirmelerini engellemedeki kararlılığından kaynaklanmıştır. IMF'in açıkladığı ilk 'yapısal uyum' programından beri, yaşanan bir krizin ardından yapılan değişiklikleri kalıcı hale getirmeyi öngören aynı silsilenin bir ürünüdür bu tutum. Washington'ın açısından bakıldığında, eğer egemen Irak hükümeti birkaç ay içinde yetki alıp bu yasaları tekrar yazmaya başlayacaksa, dünyadaki en aydınlık yatırım kurallarına sahip olmanın bir anlamı yoktu. Bremer'ın kararlarının çoğu yasal bir meşru gri bölge içinde geçerli olduğundan, Bush yönetiminin düşündüğü çözüm, sıkı sıkıya takip edilen yeni bir Irak anayasası hazırlamaktı: önce Bremer'ın yasalarını kalıcı hale getiren bir geçici anayasa hazırlamak ve daha sonra aynı hedefi öngören (fakat başarısız olan) kalıcı bir anayasayla devam etmek.

Hukukçuların çoğu Washington'ın anayasa takıntısı karşısında şaşırmış durumdaydı. Görünürde, sıfırdan başlayarak yeni bir anayasa yazmak acil bir ihtiyaç değildi; Irak'ın, Saddam tarafından görmezden gelinen 1970 anayasası mükemmel bir çerçevede işletilebilirdi ve ülkenin önünde çok daha acil ihtiyaçlar duruyordu. Daha önemlisi, anayasa yazma süreci, barış döneminde yaşayan bir ülke söz konusu bile olsa, bir ülkenin geçirdiği en sancılı dönemlerden birisi olabilmektedir. Bu dönemde her türden gerginlik, çekişme, önyargı ve üstü örtülü sıkıntılar su yüzüne çıkmaktadır. Saddam sonrası Irak gibi bölünmüş ve parçalanmış bir ülkenin gündemine bu süreci sokmak (iki kez) iç kargaşanın yayılması ihtimalini büyük ölçüde arttırmaktaydı. Çünkü böylesi dönemlerde müzakerelerin sebep olduğu sosyal ayrılıklar hiçbir şekilde giderilememekte ve ülkenin bölünmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Tıpkı bütün ticari kısıtlamaların kaldırılmasında olduğu gibi, Bremer'm Irak'ın 200 devlet şirketini özelleştirme planı da pek

958) Patrick Graham, "Beyond Fellujah: A Year with the Iraqi Resistance", *Harper's*, 1 Haziran 2004.

çok Iraklı tarafından ABD'ye karşı bir başka savaş sebebi olarak değerlendiriliyordu. İşçiler, şirketlerin yabancı yatırımcılara cazip hale getirilmesi amacıyla üçte ikilik bir bölümlerinin işlerini kaybedeceğini bilmekteydiler. Örneğin bunu doğrulayan, Irak'ın en büyük devlet şirketlerinden birinde (yemeklik yağ, sabun, bulaşık deterjanı ve diğer temel ihtiyaç maddeleri üreten yedi fabrikadan meydana gelen bir birlikte) özelleştirilmenin ilan edilmesiyle birlikte ne kadar yeni düşman yaratıldığı konusunda bir hikâye dinlemiştim.

Bağdat'ın kenar bir semtinde bulunan fabrika kompleksindeki bir saatlik gezi sırasında, Mahmud adında, yirmi beş yaşlarında görünen, temiz sakallı birisiyle tanıştım. Mahmud bana, işgalin altıncı ayında mesai arkadaşlarıyla birlikte, işyerinin satılma planıyla ilgili haberi duyduklarında şoka uğradıklarını söyledi. "Eğer şirketimizi özel sektör alırsa yapacakları ilk şey, daha fazla para sahibi olmak için çalışanların sayısını azaltmak olacaktır. Ve biz çok kötü günler yaşamaya zorlanacağız, çünkü bu fabrika bizim tek geçim kaynağımız." Bu beklentiyle korkuya kapılan, içinde Mahmud'un da bulunduğu yetmiş kişilik işçi grubu, ofisinde bulunan bir yöneticiyle görüşmeye gittiler. Derken bir kavga koptu: İşçilerden biri yöneticiye vurdu ve yöneticinin koruması işçilerin üzerine ateş açtı. Sonra işçiler korumanın üzerine saldırdılar ve bu kişi bir ay hastanede yattı. Birkaç ay sonra başka bir gerginlik yaşandı. Fabrikaya giden yol üzerinde yönetici ve oğlunun üzerine ateş açıldı ve ikisi de feci şekilde yaralandı. Görüşmemizin sonunda Mahmud'a, itirazlarına rağmen fabrika satılırsa ne olacağını sordum. "İki seçenek var," dedi, şefkatli bir yüz ifadesiyle gülümseyerek. "Ya fabrikayı ateşe verip küle döndürürüz ya da kendimizi yakarız. Ama bu fabrika özelleştirilmeyecek." Iraklıları şoka uğratarak boyun eğdirebileceği konusunda gücüne fazla güvenen Bush ekibine karşı erken yapılmış bir uyarıydı bu.

Washington'ın özelleştirme rüyalarının önünde bir başka engel daha duruyordu: işgalin yapısını biçimlendiren serbest piyasa fundamentalizmi. Yeşil Bölge'nin dışına çıkan işgal yönetimi 'devletçi' etiketi taşıyan her şeye karşı çıkması yüzünden, kendi hırslı planlarını hayata geçirmek için (özellikle de Mahmud

gibi işçilerin ortaya koyduğu sert direnişler karşısında) eleman ve kaynak sıkıntısı çekiyordu. *Washington Post*'tan Rajiv Chandrasekaran'ın ortaya koyduğu gibi, Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY), Irak'ın devlete ait fabrikalarının özelleştirilmesi gibi muazzam bir kampanya için görevlendirilmiş sadece üç kişiden oluşan iskelet bir örgüttü. Doğu Almanya'dan gelen bir heyet sadece üç kişiden ibaret olan bu ekibe, "Başlangıç aşamasında sorun çıkartmayın," diye yol göstermişti; kendileri devlete ait mal varlıklarını satarken bu projede 8 bin kişi görevlendirmişlerdi.[959] Kısacası, Irak'ı özelleştirecek olan GKY'nin kendisi de gereğinden fazla özelleştirilmiş durumdaydı.

Sorun sadece, GKY'nin kadrosunun az sayıda insandan oluşması değildi; bir devleti yukarıdan karar vererek yeniden yapılandırmak gibi karmaşık bir görev için kamu alanının gerekliliğine inanç duymayan insanlardan meydana gelmesi de sorun yaratıyordu. Siyaset bilimcisi Michael Wolfe bu konuda şöyle bir saptamada bulunmuştu: "Vejetaryenler nasıl birinci sınıf bir *boeuf bourguignon* hazırlayamazlarsa, aynı mantık çerçevesinde muhafazakârlar da iyi bir yönetim sergileyemezler: Yapmaya giriştiğiniz şeyin yanlışlığına inanıyorsanız, ne yapsanız ortaya çok güzel bir şey çıkaramazsınız." Wolfe ekliyor: "Yönetme görevi bakımından muhafazakârlar felaketin diğer adıdır."[960]

Irak'ta yaşanan durum da kesinlikle buydu. Üstelik bunun sebebi daha ziyade, ABD'nin GKY'ye atadığı kişilerin çok genç ve deneyimsiz olmalarıydı; Irak'ın 13 milyar dolarlık bütçesini denetlemek gibi kilit öneme sahip bir görev, yirmili yaşlardaki bir avuç Muhafazakâr'a emanet edilmişti.[961] Veletler denen gençlerin sayılarının tehlike verici boyutlara ulaşması hiç sorun olarak görülmezken, bu onların en büyük sorumlulukları olmuyordu. Kaldı ki bu insanlar sadece siyasal eş dostlar değil, aynı zamanda Keynesçiliğin bütün kalıntılarına karşı başlatılan Amerika'nın

959) Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraqis Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006), s. 118.
960) Alan Wolfe, "Why Conservatives Can't Govern", *Washington Monthly*, Temmuz/Ağustos 2006.
961) Ariana Eunjung Cha, "In Iraq, the Job Opportunity of a Lifetime", *Washington Post*, 23 Mayıs 2004.

karşı-devriminin cephe savaşçılarıydılar; çoğu, 1973'te faaliyete geçmesinden bu yana Friedmanizmin merkezi olan Heritage Foundation'la bağlantılıydı. Dolayısıyla, onlar Dick Cheney'in staj gördüğü yirmi iki yaşında da olsa, altmışlı yaşlarda üniversite yöneticisi de olsa, ülkedeki toplumsal güvenliğin ve kamu okulları sisteminin tasfiyesine paha biçilmez bir değer atfederken, yıkılan kamu kurumlarının yeniden inşasında en küçük bir fayda gören hükümet ve yönetim anlayışına karşı da ortak bir kültürel antipati beslemekteydiler.

Gerçekte, çoğu bu sürecin gereksiz olduğuna inanıyordu. Irak'ın sağlık sisteminin yeniden inşasıyla görevlendirilen James Haverman, çocuk ölümlerine ishal gibi tedavi edilebilir hastalıkların sebep olduğu ve küvözlerin bantlarla yapıştırılıp tutturulduğu bir ülkede, ücretsiz kamu sağlığı hizmetine ideolojik olarak karşı çıkıyor ve ilaç dağıtım endüstrisinin özelleştirilmesine öncelik verilmesi yönünde karar alıyordu.[962]

Yeşil Bölge'deki deneyimli memurların azlığı gözden kaçmıyordu; Irak'ın işgalinin, ta başından beri devletin içini boşaltma deneyi olmasının doğrudan sonucuydu bu. Ömürlerini düşünce kuruluşlarında geçirenler Bağdat'a geldiklerinde, yeniden yapılandırma konusunda en can alıcı rollerin hepsi Halliburton ve KPMC'ye havale edilmiş durumdaydı. Kamu görevlileri olarak onların işleri, Irak'ta müteahhitlik firmalarına sıkı sıkıya sarılıp bantlanmış deste deste yüzlük dolarlar verme şeklini alan küçük kasayı yönetmekten ibaretti. Büyük şirketlerin çıkarlarını kollayan bir devletteki yönetim rolünün kabul edilmesine karşı canlı bir bakıştı bu: Kamu parasını özel şirketlere aktarmak için bir taşıma bandı olarak hareket etmek, ideolojik bağlılığın dikkatlice yapılmış bir saha deneyinden çok daha uygun olduğu bir işti.

Aksamadan ilerleyen bir taşıma bandı, ABD'nin devlet yardımlarının kesildiği ya da ticari korumaların kaldırıldığı sıkı bir serbest piyasayı benimseme ısrarı karşısında Iraklıları çileden çıkaran manzaranın bir parçasıydı. Michael Fleischer Iraklı işa-

962) Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, s. 214-218; T. Christian Miller, "U.S. Priorities Set Back Its Healthcare Goals in Iraq", *Los Angeles Times*, 30 Ekim 2005.

damlarına yaptığı çok sayıda konuşmada, "Korunan iş asla, asla rekabetçi olamaz," şeklinde açıklama yapıyordu.[963] Fleischer Halliburton, Bechtel, Parsons, KPMG, RTI, Blackwatwe ve yeniden yapılandırmadan yararlanmak amacıyla Irak'ta bulunan bütün Amerikan şirketlerinin korumacı bir işin parçası olması ironisi karşısında aldırmaz bir tavır sergiliyordu; ki bu korumacılık nedeniyle ABD yönetimi onların piyasalarını savaşla yaratmıştı. Öyle ki yönetim, bu şirketlerin rakiplerinin yarışa girmesini bile engelliyor ve işten çıkarmalar karşısında kazanç güvencesi verirken, iş yapmaları için ayrıca (vergi mükelleflerinin zararı pahasına) para tahsis ediyordu. New Deal'ın refah devletçiliğini tasfiye etmek şeklindeki temel amaçla ortaya çıkan Chicago Okulu mücadelesi, bu şirketler New Deal'ında nihayet doruk noktasına ulaşmıştı. Daha basit, daha açık bir özelleştirme biçimiydi bu; şirketlerin devletin kasalarını boşaltması şeklinde büyük mal varlıklarının transferi bile şart değildi. Yatırım yoktu, hesap vermek yoktu; sadece astronomik kazançlar vardı.

Iraklılar sistemli bir şekilde bu planın dışında tutulurken, çifte standartlar patlama noktasına gelmişti. Yaptırımlardan ve işgalden çeken Iraklıların çoğu doğal olarak, ülkelerinin yeniden yapılandırılması işinden (sadece nihai ürünlerden değil, bu çerçevede yaratılan işlerden de) kazanç sağlama haklarının bulunduğunu düşünmekteydiler. Yabancı müteahhitlik şirketlerinin aldıkları işlerde çalışmak üzere on binlerce yabancı işçi Irak sınırlarından akın akın giriş yaparken işgalin gerçek boyutunu görmek mümkündü. Bu tablo, yeniden yapılandırmadan ziyade, farklı bir kılığa bürünmüş yıkımdı (bir başka ifadeyle, daha önce ulusal gururun güçlü bir kaynağı olan Irak endüstrisinin topyekûn ortadan kaldırılmasıydı). Bremer'ın görev süresi boyunca sadece 1.500 Iraklıya ABD'nin finanse ettiği yeniden yapılandırma işlerinde çalışma imkânı tanınmıştı ve bu inanılmaz derecede düşük bir rakamdı.[964] Yeşil Bölge'de tanıştığım Iraklı bir Amerikalı olan Nouri Sitto bana, "Iraklılar bütün bu

963) Jim Krane, "Iraqi Businessmen Now Face Competition", Associated Press, 3 Aralık 2003.
964) Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, s. 288.

ihalelerin yabancılara gittiğini ve bu insanların kendi güvenlik görevlileriyle kendi mühendislerini dışarıdan getirdiğini görürken, bize onları izlemekten başka bir iş kalmıyor, başka ne beklenirdi ki?" demişti. Sitto Bağdat'a, GKY'ye yeniden yapılandırma işinde yardımcı olmak için gelmişti, fakat diplomatik işlerden bıkmıştı. "Terörizmin ve güvenlik eksikliğinin bir numaralı sebebi ekonomidir," diyordu.

Şiddet olaylarının çoğu doğrudan yabancıların idaresindeki işgali, projeleri ve işçileri hedef alıyordu. Saldırılardan bazılarının, kaosu yaygınlaştırma stratejisinin önderlik ettiği, El Kaide gibi Irak'taki unsurlardan geldiği çok açıktı. Eğer yeniden yapılandırma başından itibaren ulusal bir projenin parçası olarak görülseydi, genel olarak Iraklılar bu politikayı kendi topluluklarının genişlemesi olarak göreceklerdi ve provokatörlerin işi kesinlikle daha zor olacaktı.

Bush yönetimi ABD'li vergi mükelleflerinin dolarlarını alan şirketlere, projelerinde Iraklılara yer vermeleri koşulunu kolaylıkla getirebilirdi. Ayrıca birçok işi doğrudan Iraklı şirketlere tahsis edebilirdi. Böylesine basit, sağduyulu önlemler yıllardır alınmadı, çünkü bu yöntem Irak'ı gelişmekte olan bir piyasa ekonomisi balonuna dönüştürmeyi amaçlayan temel stratejiyle çelişiyordu; kaldı ki, bu balonların kurallar ve düzenlemelerle değil, onların mevcut olmamasıyla şişirildiğini herkes bilmekteydi. Dolayısıyla müteahhit firmalar hız ve üretkenlik adına kimi isterlerse onu kiralayabiliyor, istedikleri yerden ithalat yapabiliyor ve istedikleri şirkete ihale verebiliyorlardı.

İşgalden sonraki altı ay içinde Iraklılar kendilerini içme sularını Bechtel şişelerinden temin eder, evlerini GE lambalarıyla aydınlatır, sağlık hizmetlerini Parsons tarafından inşa edilen hastanelerden alır, sokaklarında DynCorp tarafından eğitilmiş uzman polisleri devriye gezer olarak buldular. Doğal olarak, bu genel manzara karşısında pek çok kimse (halkın tamamı değilse de) muhtemelen yeniden yapılandırmanın dışında tutulmalarını kızgınlıkla karşılayacaktı. Fakat bütün bunlar olmadan ve Iraklı direniş güçlerinin sistemli biçimde yeniden yapılandırma alanlarını hedef almaya başlamasından çok önce de, devasa bir

hükümet görevine laissez-faire ilkelerini uygulamanın felakete davetiye çıkarmak anlamına geldiği çok açıktı.

Bütün düzenlemelerin dışında, büyük ölçüde cezai kovuşturmalara karşı korunan ve maliyetlerinin karşılanacağı konusunda güvenceler verilen çok sayıda şirket, tamamen kestirilebilir bir yola saptı ve vahşice dolaplar çevirdiler. Irak'ta 'ilkler' olarak bilinen büyük şirketler, çok dikkatli bir şekilde hazırlanmış taşeronluk şemaları içinde yer aldılar. Yeşil Bölge'de ve hatta Kuveyt ve Amman'da ofisler açtılar, sonra da Suudilere taşeronluk yapan, ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkınca da, sıklıkla Kürdistanlı olmak üzere ihale değerinin bir kısmı karşılığında Iraklı şirketlere taşeronluk vermeye başlayan Kuveytli şirketlere taşeronluk vermeye başladılar. Demokrat senatör Byron Dorgan Bağdat'taki bir klima ihalesini örnek vererek bu ağı şöyle özetliyordu: "İhale, bir başka taşerona, sonra bir başka taşerona ve dördüncü derecede bir taşerona gider. Tabii klima ödemesi, dört şirkete yapılan bir ödemeye dönüşür; oysa ki dördüncü taşeron odaya sadece bir vantilatör takmıştır. Evet, Amerikalı vergi mükellefi bir klima ödemesi yapmıştır ve para buz küpleri gibi odanın etrafında dört el dolaştıktan sonra elde kalan, hepi topu Irak'taki bir odadaki bir adet vantilatördür."[965] Bu konuda daha da fazlasını söylemek gerekirse, bütün bunlar olurken Iraklılara, ülkelerinin kazan gibi kaynadığı bir sırada yardım paralarının çalmışını izlemekten başka bir şey kalmıyordu.

Bechtel 2006'da tasını tarağını toplayıp Irak'ı terk ederken, projelerini hayata geçirememesinin sebebi olarak 'şiddet olayları'nı gösteriyordu. Oysa bu firma Irak'ta silahlı şiddet istim halinde yayılmaya başlamadan çok önce başarısızlığa uğramıştı. Bechtel'in başlangıçta inşa ettiği okullar hemen tepki çekmeye başladı.[966] Nisan 2004'te, yani Irak şiddet sarmalına girmeden önce Bağdat Çocuk Hastanesi'ni ziyaret etmiştim. Sanıyorum, farklı bir ABD taşeronu tarafından inşa edilmişti; giriş holünde bir kanalizasyon sistemi

965) "National Defense Authorization Act For Fiscal Year 2007", *Congressional Record – Senate*, 14 Haziran 2006, s. S5855.

966) Griff Witte, "Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete", *Washington Post*, 12 Kasım 2006; Dan Murphy, "Quick School Fixes Won Few Iraqi Hearts", *Christian Science Monitor*, 28 Haziran 2004.

vardı, fakat tuvaletlerin hiçbiri çalışmıyordu ve ortalığı toparlamaya çalışan adamlar öylesine yoksuldu ki, ayaklarında ayakkabıları bile yoktu (bir Wal-Mart taşeronunun taşeronunun taşeronu için mutfak masalarında parça başı dikiş diken kadınları andırıyorlardı).

Bu kötü yönetim, yeniden yapılandırma içinde yer alan ABD'li büyük şirketler Irak'tan çekilinceye kadar geçen üç buçuk yıl süresince devam etti ve işlerin büyük kısmı hâlâ yapılmamış durumdadır. 142 adet sağlık kliniğinin inşası için Parsons'a 186 milyon dolar para ödenmişti. Bunların sadece 6'sı bitirilmiştir.[967] Aralık 2006'da bütün belli başlı yeniden yapılandırma ihalelerine son verildiğinde Inspector General's Office Irak'taki ABD'li mühendislik şirketleriyle kurulmuş 87 sahte ilişki olayıyla ilgili inceleme yapmıştı.[968] İşgal sırasında ortaya çıkan yolsuzluklar kötü yönetimin sonucu değildi, siyasal bir karardı: Eğer Irak Vahşi Batı kapitalizminin bir sonraki 'sınırı' olacaksa, daha sonra ifşaatlara başlayan eski GKY'ci Frank Willis'in ifadesiyle, bir 'serbest dolandırıcılık bölgesi'ne ihtiyaç duyulacaktı.

Bremer'ın GKY'si türlü türlü sahtekârlıklara, vurgunlara ve üçkâğıtçılıklara kesinlikle engel olmayacaktı, çünkü GKY'nin bizzat kendisi dolandırıcıydı. Her ne kadar ABD'nin işgal yönetimi olarak ilan edilse de, bu bölgeyi isimden öte bir şeye götürdüğü çok açık değildi. Bu konu ünlü Custer Battles rüşvet davasında bir yargıç tarafından gözler önüne serilmişti.

Custer Battles adlı bu güvenlik şirketinin iki eski çalışanı şirkete karşı dava açarak ifşaatlara başladılar; şirketi, yeniden yapılandırmayla ilgili ihalelerde GKY'yle birlikte dolap çevirmek ve çoğu Bağdat Uluslararası Havaalanı'nda yapılan işle ilgili olmak üzere, ABD hükümetini dolandırarak milyonlarca doların üstüne yatmakla suçluyorlardı. Söz konusu dava, iki ayrı hesap (biri kendisinin, diğeri GKY'ye fatura etmek için) tuttuğu çok açık bir şekilde görülen şirketin hazırladığı belgelere dayanmaktaydı.

---

967) Griff Witte, "Contractors Rarely Held Responsible for Misdeeds in Iraq", *Washington Post*, 4 Kasım 2006; T. Christian Miller, "Contractor's Plans Lie Among Ruins of Iraq", *Los Angeles Times*, 29 Nisan 2006; James Glanz, "Inspectors Find Rebuilt Projects Crumbling in Iraq", *New York Times*, 29 Nisan 2007; James Glanz, "Billions in Oil Missing in Iraq, U.S. Study Says", *New York Times*, 12 Mayıs 2007.

968) Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda başmüfettiş olan, Congressional & Public Affairs'in başmüfettişi Kristine Belisle'yle yapılan e-posta röportajı, 15 Aralık 2006.

Emekli tuğgeneral Hugh Tant, dolandırıcılık "muhtemelen, ordudaki otuz yıllık meslek hayatımda gördüğüm en kötü şeydi," diyerek tanıklık ediyordu. (Custer Battles'ın işlediği suçlar arasında, havaalanındaki Iraklılara ait forkliftlerin çalınması ve daha sonra tamir edillip kiralama bedeli olarak GKY'ye fatura kesilmesi de vardı.)[969]

Mart 2006'da Virginia'daki federal jüri bu şirketi dolandırıcılıktan suçlu buldu ve 10 milyon dolar tazminat ödemeye mahkûm etti. Bunun üzerine şirket yeni belgeler öne sürerek, jüriden kararını gözden geçirmesini talep etti. Şirket savunmasında, GKY'nin ABD yönetiminin bir parçası olmadığını ve bu yüzden Yalan Beyanda Bulunma Yasası dahil, onun yasalarına tabi tutulamayacağını ileri sürüyordu. Şirketin savunmasının sonuçları muazzamdı: Bush yönetimi Irak'ta çalışan ABD şirketlerini Irak yasalarına karşı sorumlu olmaktan kurtarmıştı; GKY, ABD yasalarına da tabi değilse, hiçbir yasaya tabi değil demekti (ne ABD yasalarına ne Irak yasalarına). Bu kez yargıç şirket lehine karar verdi: Custer Battles'ın GKY'ye 'sahte ve hileli şekilde şişirilmiş fatura' verdiği konusunda çok sayıda kanıt bulunduğunu söyledi, fakat davacıların "iddiaların ABD'yle ilgili olduğu"nu kanıtlayamadıklarına hükmetti.[970] Başka bir deyişle, ABD yönetiminin Irak'taki varlığı, ekonomik deneyinin ilk yılında bir aldatmacadan ibaretti; yönetim diye bir şey yoktu, ABD'li vergi mükelleflerinin paraları ve Irak petrolünden elde edilen dolarlar tamamen yasadışı bir şekilde yabancı şirketlere kanalize ediliyordu sadece. Bu bakımdan Irak, devlet-karşıtı karşı devrimin en aşırı ifadesini ortaya koyuyordu: mahkemelerin olmadığı içi boş bir devlet.

Geçici Koalisyon Yönetimi milyarlarca doları taşeronlara dağıttıktan sonra yok olup gitti. Eski çalışanları özel sektöre döndüler; skandallar patlak verdiğinde Yeşil Bölge'nin kötü sicilini savunacak hiç kimse kalmamıştı. Fakat Irak'ta, kaybolan

969) Griff Witte, "Invoices Detail Fairfax Firm's Billing for Iraq Work", *Washington Post*, 11 Mayıs 2005; Charles R. Babcock, "Contractor Bilked U.S. on Iraq Work", Federal Jüri Kararları, *Washington Post*, 10 Mart 2006; Erik Eckholm, "Lawsuit Accuses a Contractor of Defrauding U.S. Over Work in Iraq", *New York Times*, 9 Ekim 2004.

970) Renae Merle, "Verdict against Iraq Contractor Overturned", *Washington Post*, 19 Ağustos 2006; Erik Eckholm, "On Technical Grounds, Judge Sets Aside Verdict of Billing Fraud in Iraq Rebuilding", *New York Times*, 19 Ağustos 2006.

milyarların acısı derinden hissediliyordu. Elektrik İşleri Bakanlığı'yla iş yapan bir mühendis, Bechtel'in Irak'tan ayrılacağını duyurmasından bir hafta sonra, "Durum artık daha da kötü ve Amerikan şirketleriyle imzalanan anlaşmalara rağmen düzelecek gibi de görünmüyor," diyordu: "Elektriğe harcanan milyarlarca doların hiçbir düzelmeye yol açmaması çok ilginç, fakat gerçekte durum daha da kötüleşti." Musul'da bir taksi şoförü şu soruyu soruyordu: "Ne yeniden yapılandırması? Bugün biz hiçbir bakım yapılmayan, onyıllar önce inşa edilmiş bir fabrikanın kirli suyunu içiyoruz. Elektriğin varlığını günde sadece iki saat görüyoruz. Artık hepten geriye gidiyoruz. Benzin kıtlığı yüzünden yemeğimizi ormandan getirdiğimiz odunların ateşinde pişiriyoruz."[971]

Yeniden yapılandırma konusundaki feci başarısızlık, geri tepmenin en öldürücü biçiminin ortaya çıkışının baş kaynağıydı: Artık fundamentalizmde ve mezhep çatışmalarında tehlikeli bir yükseliş gözleniyordu. İşgalin güvenlik dahil en temel hizmetleri bile sağlayamadığı anlaşılınca, bu boşluğu camiler ve yerel milisler doldurdu. Genç bir Şii din adamı olan Mukteda El Sadr, Bağdat'tan Basra'ya kadar Şii bölgelerinde kendi gölge yeniden yapılandırma faaliyetini yürüterek, kendisine sadık bir taraftar kesimi kazandırdı ve Bremer'ın özelleştirilmiş yeniden yapılandırmasının başarısızlıklarını gözler önüne sermekte özellikle başarılı oldu. Camilere yapılan bağışlarla finanse edilen ve belki daha sonra İran'dan da yardım alan merkezler, onarım yapmak üzere elektrik santrallerine ve telefon hatlarına teknisyenler yolladılar, çöplerin toplanması işini organize ettiler, acil durumlar için jeneratörler kurdular, kan temin ettiler ve trafik akışını yönettiler. İşgalin ilk günlerinde, "Ben bir boşluk buldum ve bu boşluğu kimse dolduramadı," diyen Mukteda El Sadr şöyle devam ediyordu: "Yapabileceğim bir şeyi yaptım."[972] Sadr bunun yanında, Bremer'ın Irak'ında iş ve umut göremeyen genç insanları alıp siyah elbiseler giydiriyor ve paslı kaleşnikoflarla silahlandırıyordu. Ortaya çıkan sonuç, bugün Irak'ta yaşanan mezhep çatışmaların-

971) Dahr Jamail ve Ali-al-Fadhily, "Bechtel Departure Removes More Illusions", Inter Press Service, 9 Kasım 2006; Witte, "Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete".
972) Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005), s. 173, 175.

da en vahşi kuvvetlerden biri haline gelen Mehdi Ordusu'ydu. Bu milisler aynı zamanda büyük şirketler yanlısı rejimin mirasıydı: Eğer yeniden yapılandırma Iraklılara iş, güvenlik ve hizmet sağlamış olsaydı, bugün El Sadr hem sahip olduğu misyonundan hem de yakın zamanda kazandığı taraftarlarının çoğundan yoksun kalacaktı. Görüldüğü üzere, şirketler Amerika'sının başarısızlıkları El Sadr'ın başarılarına zemin sağlamıştı.

Bremer yönetimindeki Irak, Chicago Okulu teorisinin mantıksal bir sonucuydu: Kamu sektöründe çalışanların sayısı büyük ölçüde azaltıldı; bunların çoğu Halliburton şehir-devletinde yaşayan taşeron işçilerdi. Bu sektörün görevi KPMG'nin hazırladığı şirketler lehine yasaların altına imza atmaktan ve paralı askerlerce korunup tam bir dokunulmazlık zırhına sahip olan Batılı büyük şirketlere çantalar dolusu para taşımaktan ibaretti. Hepsinin etrafı da, giderek fundamentalizm saflarına katılan insanlarca kuşatılmıştı; çünkü içi boşaltılan bir devletteki tek güç kaynağı oydu. Tıpkı Rusya'nın mafyacılığı ve Bush'un eş dost kayırmacılığı gibi, bugünkü Irak da, dünyayı özelleştirme yönündeki elli yıllık mücadelenin bir eseridir. Bu anlamıyla, yaratıcıları tarafından sahip çıkılmamasından daha ziyade, kendisini doğuran ideolojinin en saf enkarnasyonu olarak görülmeyi hak etmektedir.

18
YÜZ SEKSEN DERECELİK DÖNÜŞ

'BOŞ LEVHA'DAN YAKIP YIKMAYA

"Ama bu durumda
Hükümetin halkı dağıtıp
Kendine yeni bir halk seçmesi
Daha kolay olmaz mıydı?"

(Bertolt Brecht, "Çözüm", 1953)[973]

"Irak, Ortadoğu'da en büyük sınırdır. ... Irak'ta açılan kuyuların yüzde 80'inde petrol bulunmuştur."

(İrlanda petrol şirketi Petrel'in yöneticisi David Horgan, Ocak 2007)[974]

Bush yönetiminin, kendi programının Irak'ta şiddetli bir geri tepmeye yol açacak potansiyele sahip olduğunu fark etmemesi mümkün müdür? Muhtemel olumsuz sonuçların farkında olması gereken kişilerden biri de, bu politikaları uygulayan Paul Bre-

973) Bertolt Brecht, "The Solution", *Poems, 1913-1956*, ed. John Willett ve Ralph Manheim (1976), yeniden basım, New York: Methuen, 1979), s. 440.
974) Sylvia Pfeifer, "Where Majors Fear to Tread", *Sunday Telegraph* (Londra), 7 Ocak 2007.

mer'dı. Bremer Kasım 2001'de, yani yeni kurulan karşı-terörizm şirketi Crisis Consulting Practice'ı faaliyete geçirdikten kısa bir süre sonra, müşterilerine hitaben, çokuluslu şirketlerin içeride ve dışarıda neden giderek artan terörist saldırı tehlikeleriyle karşı karşıya bulunduğunu açıklayan bir politik metin kaleme almıştı. Bremer, "Uluslararası İş Ortamında Yeni Riskler" başlığını taşıyan bu metinde elit müşterilerine, onları çok varlıklı bir hale getiren ekonomik model nedeniyle giderek artan tehlikelerle yüz yüze bulunduklarını anlatıyordu. Şöyle yazıyordu Bremer: "Serbest ticaret, benzeri görülmedik bir 'zenginlik yaratılması'na yol açtı, fakat bunun pek çok kimse açısından doğrudan olumsuz sonuçları vardır. ... İşten çıkarmaları gerektiriyor. Bunun yanında, piyasaların dış ticarete açılması geleneksel piyasacılar ve ticaret tekelleri üzerine muazzam bir baskı getirmektedir. ... Bu durum ABD'li şirketlere karşı terörist saldırılar dahil, geniş bir yelpazede saldırılarda bulunulmasına sebep olan, gelirler arasında giderek derinleşen uçurumlara ve toplumsal gerginliklere yol açmaktadır."[975]

Irak'ta yaşanan durum kesinlikle budur. Eğer savaşın mimarları kendilerini ekonomik programlarından kaynaklanan siyasal bir geri tepme olmayacağına inandırmışlarsa, bunun sebebi Iraklıların bu sistemli mülksüzleştirme politikalarından büyük bir memnuniyet duyacakları değildi muhtemelen. Savaş planlamacıları daha çok başka bir şeye güveniyorlardı: Iraklıların desoryantasyonu, kolektif regresyonu, dönüşüm adımına ayak uyduramaması. Başka bir deyişle, şokun gücüne güveniyorlardı. Irak'ın askeri ve ekonomik şok terapistlerine yol gösteren ve en iyi şekilde eski dışişleri bakanlığı müsteşarı Richard Armitage'm ağzından ifade edilen düşünce, Iraklıların ABD'nin ateş gücüyle şaşkınlığa uğratılacağı ve Saddam'dan kurtulmalarına yardımcı olunacağı varsayımıydı; "ki bu A'dan Z'ye kolaylıkla programlanabilecek bir şeydi".[976] Birkaç ay sonrasında, savaş sonrasının şaşkınlığı içinde kendilerini, bazı piyasa analistlerinin heyecanlı

975) L. Paul Bremer III, "New Risks in International Business", *Viewpoint*, 2 Kasım 2001, www.mmc.com, 26 Mayıs 2003.
976) Maxine McKew, "Confessions of an American Hawk", *The Diplomat*, Ekim-Kasım 2005.

bir şekilde nitelendirdikleri gibi, bir Arap Singapur'unda yaşıyor olma, bir 'Fırat Kaplanları' olarak bulma sürpriziyle karşılaşacaklar ve bundan müthiş derecede memnun olacaklardı.

Oysa bunun yerine, çok sayıda Iraklı birdenbire, ülkelerinin dönüşümüyle ilgili olarak görüşlerini dile getirme talebinde bulundular. Bush yönetimi de bütün geri tepmelerin en önemlisini meydana getiren bu beklenmedik olaylara karşı harekete geçme ihtiyacı hissediyordu.

DEMOKRASİNİN TASFİYESİ

Irak'ın işgalinden sonraki yaz aylarında, siyasal katılım açlığının büyük ölçüde bastırıldığı Bağdat'ta bütün günlük sıkıntılara rağmen neredeyse bir karnaval havası hüküm sürüyordu. Bremer'in işten çıkarmalarına karşı öfke duyuluyor, karartmalar ve yabancı müteahhitler karşısında tam bir hayal kırıklığı yaşanıyordu, fakat bu öfke asıl olarak, organize olmayan, boş konuşmalarla ortaya koyuyordu kendisini. Bütün yaz boyunca Yeşil Bölge'nin kapılarının dışında günlük protesto eylemleri vardı ve bunların çoğu, işlerini geri isteyen işçiler tarafından gerçekleştiriliyordu. Yazılı basında yer alan yüzlerce gazete, Bremer ve onun ekonomik programını eleştiren haberlerle doluydu. Din adamları cuma hutbelerinde, Saddam döneminde asla mümkün olmayan bir özgürlükten yararlanarak siyasal konularda vaazlar veriyorlardı.

En heyecan verici olanı da, ülkenin bütün şehirleri ve kasabalarında yapılan seçimlerdi. Nihayet Saddam'ın demir kıskacından kurtulan bölge sakinleri, şehir meclislerinde toplantılar düzenleyip, bu yeni dönemde kendilerini temsil edecek liderlerini seçiyorlardı. Samara, Hilla ve Musul gibi şehirlerdeki dini liderler, meslek sahibi laik insanlar ve aşiret mensupları, laiklik ve fundamentalizm konusundaki en kötü önyargılarını koruyarak, yeniden yapılandırma açısından öncelikli konularını tespit etmek üzere birlikte çalışıyorlardı. Yapılan toplantılar hararetli geçiyordu, fakat pek çok şeyden de keyif alıyorlardı: Meydan okumalar müthişti, ancak özgürlük bir gerçeklik haline gelmişti. Demokrasiyi yaygınlaştırmak için Irak'a asker gönderileceğini

söylediğinde başkanlarına inanan ABD güçleri, pek çok durumda seçimlerin organize edilmesine ve hatta oy sandıklarının yapımına yardımcı olarak kolaylaştırıcı bir rol oynamışlardı.

Bremer'ın ekonomik programına gösterilen açık bir itirazla biraraya gelen demokratik coşku, Bush yönetimini aşırı derecede zor bir duruma soktu. Yönetim, Iraklıların karar mekanizmasında bir an önce yer almaları için seçimle gelmiş Irak hükümetine birkaç ay içinde yetki verileceği konusunda bolca vaatte bulunmuştu. İlk yaz mevsiminde herhangi bir yetkiden vazgeçmenin, Irak'ı dört bir tarafa yayılmış ABD üslerinin serpiştirildiği özelleştirilmiş bir ekonomiye dönüştürme şeklindeki planla ilgili rüyanın terk edilmesi anlamına geldiği kuşkuya yer bırakmıyordu; özellikle de sıra en büyük gururu veren ulusal kaynaklara geldiğinde, ekonomik milliyetçilik halkta çok derin kökler salmıştı. Dolayısıyla Washington demokratik vaatlerinden vazgeçti ve bunun yerine, daha yüksek bir dozun dalavereye imkân vereceği umuduyla, şok derecelerinin artırılması yöntemine başvurdu. Saf bir serbest piyasa mücadelesinin, ekonomik şok terapisinin demokrasinin vahşi bir şekilde bastırılması ve bu yolda engel oluşturan kişilerin kaybedilip işkence görmesi suretiyle uygulandığı zamanlardaki Latin Amerika'nın Güney Koni'sindeki köklerine tam dönüş yapması yönünde bir karardı bu.

Paul Bremer Irak'a ilk geldiğinde ABD planı, geçici yürütme kurulu üyelerinin delegelerce seçildiği ve Irak toplumunun bütün kesimlerinin temsil edildiği geniş bir anayasa meclisi oluşturmaktı. Bremer Bağdat'ta ikinci haftasını doldurduktan sonra bu düşünceyi ortadan kaldırdı. Bunun yerine, Irak Hükümet Konseyi adı verilen bir kurumun üyelerini tek tek kendisi belirledi. Bremer başkan Bush'a gönderdiği bir mesajda, bu konseyin Iraklı üyelerinin seçilmesi sürecini 'körebe oyununa benzer bir şey' diye nitelendiriyordu.[977]

Bremer, bu konseyin hükümet etme gücüne sahip olacağını söylemiş, fakat çok geçmeden bu düşüncesini bir kez daha değiştirmişti. "Şu anda Hükümet Konseyi'yle ilgili olarak sahip olduğum dene-

977) L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon and Schuster, 2006), s. 93.

yimim, bunun kayda değer bir fikir olmadığını göstermektedir," diyen eski elçi daha sonra, konsey üyelerinin çok yavaş olduklarını ve gündemdeki konulara fazla kafa yorduklarını (kendisinin şok terapisine uygun olmayan özelliklerdi bunlar) açıklıyordu. "İki arabalı bir töreni bile organize edemiyorlar," diyordu Bremen. "Zamanında karar alamamaktan ya da hiç karar alamamaktan başka bir şey yapmıyorlar. Üstelik, ben hâlâ egemenliği başka bir kurula devretmeden önce bir anayasa yapmanın önemini savunmaktayım".[978]

Bremer'm diğer problemiyse, ülke çapında bütün şehir ve kasabalarda yapılan seçimlerdi. Haziran ayında, yani daha Irak'a gelişinin ikinci ayında, bütün yerel seçimlerin derhal durdurulması konusunda haber göndermişti. Yeni plan, tıpkı Hükümet Konseyi'nde olduğu gibi, işgal güçlerince belirlenecek yerel liderlerle ilgiliydi. Asıl belirleyici hesaplaşma, ülkenin en büyük hâkim gücü olan Iraklı Şiilerin kutsal saydığı Necef'te gerçekleşiyordu. Necef, istifa olayından bir gün önce, görevde olan yarbayın deniz tümgeneral Jim Mattis'ten bir çağrı aldığı sırada, ABD askerlerinin yardımıyla şehir çapında seçimler yapılmasını organize etme sürecindeydi. İşgalin noksansız bir askeri tarihi olarak kabul edilen *Cobra II*'nin yazarları Michael Gordon ve General Trainor şöyle yazıyorlardı: "Seçimlerin iptal edilmesi gerekmişti. Bremer, kendilerine dostane duygular beslemeyen birinin kazanmasından kaygı duyuyordu. ... Bremer yanlış bir adamın kazanmasına fırsat vermezdi. Denizcilere, bir grup güvenilir Iraklının ve onlara bir belediye başkanının seçilmesi şeklinde tavsiyede bulunulmuştu. ABD'nin süreci kontrol etme şekli buydu." Sonunda ABD ordusu, ülke çapında bütün şehir ve kasabalarda olduğu gibi, Saddam döneminin albaylarından birini Necef belediye başkanı olarak atadı.*[979]

---

978) 26 Haziran 2006 ve 18 Ağustos tarihlerinde Paul Bremer'la "The Lost Year in Iraq" için yapılan röportaj, PBS *Frontline*, 17 Ekim 2006.

*) Bu olay, 'Baassızlaştırma'nın böyle bir öfkeye esin kaynağı oluşturma sebeplerinden birisiydi: Mesleklerinde ilerleme gösterebilmeleri için partiye katılmaları zorunlu olan öğretmen ve doktorların yanı sıra alt kademedeki askerlerin de işlerini kaybettiği bir zamanda, insan hakları ihlalleriyle nam salan üst düzeydeki Baasçı görevlilere şehir ve kasabalara düzen getirmeleri için çağrı yapılıyordu.

979) William Booth ve Rajiv Chandrasekaran, "Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq", *Washington Post*, 28 Haziran 2003; Michael R. Gordon ve Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and the Occupation of Iraq* (New York: Pantheon Books, 2006), s. 490; William Booth, "In Najaf, New Mayor Is Outsider Viewed with Suspicion", *Washington Post*, 14 Mayıs 2003.

Bazı durumlarda, Bremer'm yasağı Iraklıların yerel seçimlerde yerel temsilcilere oy vermesinden sonra geldi. Yılgınlık göstermeyen Bremer yeni konseylerin oluşturulmasını emretmişti. Yerel yönetimler oluşturma işinin ihale edildiği ve Mormonların hâkim olduğu şirket RTI'nin bu durumda yaptığı, bölge halkının, kendisinin gelip ısrarlı bir şekilde sıfırdan başlanacağını söylemesinden aylar önce seçtiği konseyi tasfiye etmek oldu. Halktan biri, "Geriye doğru gittiğimizi hissediyoruz," diyerek şikâyetini dile getiriyordu. Bremer ısrarlı bir şekilde, demokrasiye karşı 'genel bir yasak' söz konusu olmadığını söylüyordu. "Ben demokrasiye karşı değilim, fakat bunun kaygılarımızı dikkate alan bir şekilde gerçekleştirilmesini istiyorum. ... Çok erken yapılan seçimler yıkıcı bir etki yaratabilir. O yüzden, adımların çok dikkatli atılması gerekir."[980]

Bu sırada, Iraklılar hâlâ Washington'ın genel seçimleri gerçekleştirme ve iktidarın doğrudan doğruya yurttaşların çoğunluğu tarafından seçilen bir hükümete verilmesi konusundaki vaadini yerine getirmesini bekliyorlardı. Fakat Bremer Kasım 2003'te, yani yerel seçimleri iptal etmesinden sonra, Beyaz Saray'da gerçekleştirilecek özel görüşmeler için tekrar Washington'a uçtu. Bağdat'a döndüğünde, genel seçimler konusunun masada bulunmadığını bildirdi. Irak'ın ilk 'egemen' devleti seçimle değil, atamayla belirlenecekti.

Bu fikir değişikliği pekâlâ, bu dönemde Washington'da kurulu Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü'nün yaptırdığı bir anketle ilgili olabilirdi. Söz konusu ankette Iraklılara, öyle bir şansları olsa ne tür politikacılara oy verecekleri soruluyordu. Sonuçlar, Yeşil Bölge'nin büyük şirket şampiyonları adına uyarıcı nitelikteydi. Ankete katılan Iraklıların yüzde 49'u, 'daha çok devlet işi yaratma' vaadinde bulunan bir partiye oy vereceğini söylüyordu. 'Daha çok özel sektör işi' yaratma vaadinde bulunan bir partiye oy verip vermeyecekleri sorulduğundaysa, ankete katılanların sadece yüzde 4.6'sı evet cevabı vermişti. 'Koalisyon güçlerini güvenlik durumu düzelinceye kadar tutma' vaadinde bulunan bir partiye

980) Ariana Eunjung Cha, "Hope and Confusion Mark Iraq's Democracy Lessons", *Washington Post*, 24 Kasım 2003; Booth ve Chandrasekaran, "Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq".

oy verip vermeyecekleri sorulduğunda da evet diyenlerin sayısı sadece 4.2'ydi.[981] İşin özeti, Iraklılara bir sonraki hükümetlerini özgürce seçme hakkı tanınsa ve bu hükümet gerçek bir iktidara sahip olmuş olsa, Washington savaşın iki temel amacından vazgeçmiş olacaktı: Irak'a ABD üsleri kurmak için girmek ve Irak'a ABD'nin çokuluslu şirketlerinin Irak'a girmesi için sınırsız bir kanal açmak.

Bush rejimine neo-con kanattan eleştiri yönelten bazı eleştirmenler, yönetimin Irak planını, kendi kaderini tayin etme ilkesine safdillilikle inanarak, demokrasiye fazla bel bağlaması yüzünden eleştiriyorlardı. Oysa ortaya çıkan toplam sonuç, Bremer'ın kafasını her kaldırışında demokrasiyi ezdiği işgalin ilk yılının gerçek bir siciliydi. Bremer görevde bulunduğu ilk altı ayında bir anayasa meclisi toplanmasını reddetti, anayasa hazırlayacak kişilerin seçilmesi düşüncesini gündemden çıkardı, yerel ve bölgesel düzeyde yapılacak onlarca seçime engel oldu ve en nihayet genel seçimlerin en vahşisi sayılan bir seçimin galibi oldu: Haliyle, idealist bir demokratın davranışlarından uzak bir resimdi bu. Üstelik 'bir Iraklı sima'nın yokluğunda, Irak'ta yaşanan problemleri bahane gösteren önde gelen neo-con'lardan biri bile, Bağdat ve Basra'nın sokaklarından yükselen doğrudan seçimler yönündeki çağrıları desteklemez tavırdaydı.

İlk aylarda Irak'ta görev alanların çoğu, demokrasinin ertelenmesi ve dişlerinin sökülmesi yönündeki çeşitli kararlar ile silahlı direnişlerin müthiş derecede yükselmesi arasında doğrudan bağ kuruyordu. İşgalden sonra Irak'ta görev yapan BM diplomatlarından Salim Lone, bu hayati öneme sahip uğrağı, Bremer'ın ilk antidemokratik kararlarını verdiği evre olarak görmekteydi. "Örneğin, Irak'taki yabancı varlığına yönelik ilk yıkıcı saldırılar, ABD'nin Haziran 2003'te ilk liderlik yapısı olan Irak Hükümet Konseyi'ni seçmesinin ardından gelmişti: Ürdün Elçiliği'ne ve bundan kısa bir süre sonra da BM'nin Bağdat merkezlerine patlayıcılar atıldı, çok sayıda masum insan öldü ve yaralandı. ... Bu konseyin oluşumuna ve BM'nin verdiği desteğe duyulan öfke Irak'ta çok açık bir şekilde

981) Christopher Foote, William Block, Keith Crane ve Simon Gray, *Economic Policy and Prospects in Iraq*, Public Policy Discussion Papers, No: 04-1 (Boston: Federal Boston Merkez Bankası, 4 Mayıs 2004), s. 37, www.bosfed.org.

görülüyordu." Lone o sıralar BM merkezinde çalışıyordu ve bu saldırılarda çok sayıda arkadaşıyla meslektaşını yitirmişti.[982]

Bremer'm genel seçimleri iptal etmesi Iraklı Şiiler adına çok acı bir ihanetti. Şiiler en büyük etnik grup olarak, onyıllardır süren boyun eğişin ardından seçimle gelecek bir hükümette hâkimiyet kuracaklarından emindiler. Bir kere, Şii direnişi muazzam bir barışçı gösteriler şeklini almıştı: Bağdat'ta 100 bin, Basra'da 10 bin gösterici sokağa çıktı. Eylemcilerin ortak sloganları, "Seçimlere evet, evet. Seçmelere hayır, hayır"dı. Irak'ın ikinci en üst düzeyde Şii din adamı olan Ali Abdel Hakim El Safi, George Bush ve Tony Blair'e yazdığı bir mektupta, "Bu süreçteki asıl talebimiz, bütün anayasal kurumların atamalarla değil, seçimlerle oluşturulmasıdır," diyordu. El Safi, Bremer'ın yeni planını, "Bir diktatörlüğün yerine bir başkasını koymaktan başka anlam taşımaz," diye tanımlıyor ve eğer böyle devam ederlerse, "Kaybedecekleri bir savaş sürdürüyorlar demektir," uyarısında bulunuyordu.[983] Gösteriler karşısında kılını bile kıpırdatmayan Bush ve Blair, bir yandan bu gelişmelere demokrasinin çiçek açması şeklinde övgüler düzüyorlar, öbür yandan da Irak'ın Saddam sonrası ilk hükümetini oluşturma planıyla buldozer gibi ilerliyorlardı.

Mukteda El Sadr'ın hesaba katılması gereken bir siyasal güç haline gelmesi bu dönemde gerçekleşti. Diğer belli başlı Şii partileri atamayla gelen hükümette yer alma ve Yeşil Bölge içinde yazılı bir geçici anayasaya uyma kararı alırken, El Sadr ipleri koparıp bu süreci ve anayasayı gayri meşru ilan etti ve çok açık bir şekilde Bremer'ı Saddam'a benzetti. Bunun yanında, El Sadr çok ciddi bir Mehdi ordusu oluşturdu. Barışçıl gösteriler sonuç vermeyince Şiilerin çoğu, çoğunluk esasına dayalı bir demokrasi gerçekleştirilmiş olsaydı, bu uğurda savaşmak zorunda kalmayacaklarına inanır hale gelmişlerdi.

Eğer Bush yönetimi iktidarı hiç vakit kaybetmeden seçilmiş bir Irak hükümetine devretme vaadini yerine getirmiş olsaydı,

---

982) Salim Lone, "Iraq: This Election Is a Sham", *International Herald Tribune* (Paris), 28 Ocak 2005.

983) "Al-Sistani's Representatives Threaten Demonstrations, Clashes in Iraq", *BBC Monitoring International Reports*, 16 Ocak 2004 tarihinde Lübnan Hizbullah'ının televizyonu Al-Manar tarafından haber yapıldı; Nadia Abou El-Magd, "U.S. Commander Urges Saddam Holdouts to Surrender", Associated Press, 16 Ocak 2004.

direnişin, ülke çapında bir isyana dönüşmekten ziyade, küçük çaplı kalma ve kontrol altına alınabilme şansı olacaktı. Fakat bu vaadin yerine getirilmesi, asla gerçekleşmeyecek bir şey olan, savaşın arkasındaki ekonomik gündemin kurban edilmesi anlamına geliyordu; ki Amerika'nın Irak'ta demokrasiye karşı çıkmasının yarattığı geri tepmelerin de ideolojik bir tepki biçimi olarak görülmesinin sebebi budur.

BEDENE UYGULANAN ŞOKLAR

Direniş tırmanırken, işgal güçleri ivmesini arttıran şok taktiklerine başvurarak mücadele ediyorlardı. Bu taktikler gecenin bir yarısında ya da sabaha karşı askerlerin kapıları zorlayarak evlere girmesi, karanlık ev ortamlarına el fenerleri tutması, İngilizce olarak bağırıp çağırmaları ('anasını siktiğim', 'Ali Baba', 'Usame bin Ladin' gibi anlaşılır birkaç kelime söylenmesi) şeklinde uygulanıyordu. Kadınlar birdenbire içeriye dalan yabancıların önünde başlarını örtmek için telaş içerisinde eşarplarına uzanıyorlardı; askeri araçlara bindirilip hapishanelere ve toplama kamplarına götürülmeden önce erkeklerin başlarına torba geçiriliyordu. İşgalin ilk üç buçuk yılında ABD güçleri tarafından, genellikle 'en üst düzeyde yakalama şokları' için tasarlanmış yöntemler kullanılarak, yaklaşık 61,500 Iraklı yakalanmış ve hapsedilmişti. 2006'mn sonunda, kabaca bir hesapla 14,500 kişi tutuklu bulunuyordu.[984] Hapishanelerde daha fazla şok uygulanıyordu: Başlıca yöntemler tutukluların üstlerine dondurucu soğuklukta su dökme, hırlayarak diş gösteren Alman çoban köpekleriyle karşı karşıya bırakma, yumruk atma ve tekme vurma, zaman zaman da elektrik akımı verme şeklindeydi.

Otuz yıl önce neo-liberal haçlı seferi bu taktiklerle başlamıştı; yıkıcılar ve teröristler denerek evlerinden alınan insanlar gözleri bağlanıp başlarına torba geçirilerek, dayak ve daha kötü muamelelerle karşılaşacakları karanlık hücrelere götürülüyorlardı; şimdi bu proje, Irak'ta gerçekleşecek bir model piyasa umudunu korumak için yüz seksen derecelik bir dönüşle aynı noktaya gelmişti.

984) Michael Moss, "Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War", *New York Times*, 17 Aralık 2006.

İşkence taktiklerinde kaçınılmaz bir artışa sebep olan etmenlerden biri de, Donald Rumsfeld'in orduyu taşeronluk yapan modern bir şirket gibi idare etme yönündeki kararlılığıydı. Askerlerin mevzilenmesini bir savunma bakanından ziyade, maaşlardan birkaç saatlik kesinti yapmanın yollarını arayan Wal-Mart'm başkan yardımcısı gibi planlıyordu. Generallerin 500 bin asker talebini 200 binden daha az bir sayıya indiren Rumsfeld, bu sayıyı hâlâ yüksek bulmaktaydı: Son anda, savaş planlarından on binlerce asker indirimi yaparak gizli CEO'yu memnun etmişti.[985]

Zamanlamaları kusursuz olan kuvvetleri Saddam'ı devirme yeteneğine sahip olsalar da, Bremer'ın kararlarının Irak'ta somut sonuçlar yaratmasını görme umutları yoktu; ortada açık bir isyana kalkışmış halk ve Irak ordusuyla polisi arasında giderek derinleşen bir uçurum vardı. Sokaklarda denetim sağlayacak askerlerin sayısını azaltan işgal güçlerinin bir sonraki adımları işe yaramadı: Sokaklardaki insanları toplayıp hapishanelere götürdüler. İnsanlarla dolup taşan bu hapishanelere, direniş sorununu çözebilmek için gaddarca bir sorgulama yöntemi yürüten CIA ajanları, ABD askerleri ve özel taşeronlar (çoğu eğitimsiz olan) getirildi.

Yeşil Bölge işgalin ilk günlerinde Polonya ve Rusya'dan gelen ekonomik şok terapistlerine ev sahipliği yapıyordu; burası artık, direniş hareketlerini daha karanlık yöntemlerle bastırma konusunda uzmanlaşmış farklı türden şok uzmanları için bir çekim merkezi haline gelmişti. Özel güvenlik şirketleri kadrolarını Colombia, Güney Afrika ve Nepal'deki kirli savaşların deneyimine sahip kimselerle doldurdular. Gazeteci Jeremy Scahill'e göre, Blackwater ve diğer özel güvenlik şirketleri Irak'ta mevzilendirmek için, büyük bölümü Pinochet döneminde eğitilmiş ve görev yapmış 700'den fazla Şilili asker kiralamıştı (bunların çoğu özel kuvvetler elamanıydı).[986]

Önde gelen şok terapisi uzmanlarından biri de, Irak'a Mayıs 2003'te gelen ABD'li komutan James Steele'di. Steele, Orta Amerika'da sağ kanadın sürdürdüğü mücadelelerin önde gelen

985) Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s. 4, 555; Julian Borger, "Knives Come Out For Rumsfeld as the Generals Fight Back", *Guardian* (Londra), 31 Mart 2003.
986) Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007), s. 199.

figürlerinden biriydi ve ölüm mangaları olarak suçlanan bazı Salvadorlu ordu müfrezelerinde üst düzeyde ABD'li bir danışman olarak çalışmıştı. Daha yakın zamanlarda Enron'da başkan yardımcısıydı ve aslında Irak'a enerji danışmanı olarak gitmişti, fakat direniş yükselince, eski kimliğine geri dönerek Bremer'ın güvenlik başdanışmanı olmuştu. Steele sonunda, Pentagon'daki ismi açıklanmayan kaynakların tüyler ürpertici bir şekilde 'Salvador seçeneği' olarak adlandırdıkları yöntemi Irak'a getirmek üzere görevlendirildi.[987]

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin önde gelen bir araştırmacısı olan John Sifton bana, Irak'ta mahkûmlara kötü muamelede bulunulmasının alışılmış tarza uymadığını söylemişti. Çatışma bölgelerindeki kötü muameleler genellikle, ilk başlardaki savaş sisi denen, savaş meydanının kaotik halde olduğu ve kimsenin kural tanımadığı zamanlarda gerçekleşir. "Afganistan'da yaşanan budur," diyordu Sifton, "fakat Irak'taki durum farklı; burada olayları profesyonel kimseler başlatmakta ve o zaman da durum giderek daha kötü bir hal almaktadır". Sifton bu yönelişin tarihini 2003 Ağustos'unun sonlarına (Bağdat'ın düşüşünden dört ay sonra) kadar götürmektedir. "Kötü muamelelerle ilgili haberler o zaman akmaya başlamıştı," diyordu.

Bu zaman çizgisine göre işkence odalarının şoku, Bremer'ın en tartışmalı ekonomik şoklarının hemen arkasından görülmeye başlamıştı. Geçen Ağustos ayı, Bremer'ın yasa yapma ve seçimleri iptal etmeyle geçen uzun yazının sonuydu. "Bu hareketler direnişe daha fazla insanın katılmasını sağlarken, ABD askerleri kapıları kırmak ve Irak'ın karşı koyuşunu engellemek üzere gönderildiler," diyordu o zamanlar askerlik çağına gelmiş bir kişi.

Bu yönelişin zamanlamasını, Ebu Gureyb skandalının arkasından ortaya çıkan gizliliği kalkmış bir dizi belge sayesinde açıkça takip etmek mümkündür. Bu belgelerin izinin sürülmesi, 14 Ağustos 2003'te, yani Irak'ta bulunan üst düzeydeki ordu merkezlerinde istihbarat görevlisi olan deniz albayı William Ponce ülkenin dört bir yanma mevzilenen görevli arkadaşlarına bir

987) Peter Maass, "The Way of Commandos", *New York Times*, 1 Mayıs 2005; "Jim Steele Bio", Premiere Speakers Bureau, www.premierespeakers.com; Michael Hirsh ve John Barry, "The Salvador Option", *Newsweek*, 8 Ocak 2005.

e-posta gönderdiği zaman başlamıştı. Bu e-postada çarpıcı ifadeler vardı: "Tutuklularla ilgili kavga kızışıyor beyler... [albaylardan biri] bu adamları kırıp geçirmek istediğimizi açıkça ifade etti. Kayıplar artıyor ve askerlerimizi daha ileri boyuttaki saldırılara karşı korumaya yarayacak bilgi toplamaya ihtiyacımız var." Ponce, teknik sorgucuların tutsaklar üzerinde uygulayacağı yöntemlere ilişkin fikirler istiyordu: 'istek listesi'. 'Düşük voltajlı elektrik enerjisi verme' yöntemi dahil, çeşitli öneriler kendisinin posta kutusuna geliyordu.[988]

31 Ağustos'ta, yani iki hafta sonra, Guantánamo Körfezi'ndeki hapishanenin müdürü tümgeneral Geoffrey Miller, Ebu Gureyb hapishanesini 'Guantánamolaştırma' göreviyle Irak'a getirildi.[989] İki hafta sonra da, 14 Eylül'de Irak'ta üst düzeyde bir komutan olan korgeneral Ricardo Sanchez, kasıtlı olarak aşağılama ('gururun ve kişiliğin rencide edilmesi'), 'Arapların köpek korkusundan yararlanma', duyusal yoksunlaştırma ('ışık denetimi'), aşırı duyusal yükleme (bağırma, yüksek sesli müzik dinletme) ve 'stres konumları' dahil, Guantánamo modeline dayalı geniş bir yeni sorgulama prosedürleri yelpazesinin uygulanmasına izin verdi. Ebu Gureyb hapishanesiyle ilgili fotoğraflarda yer alan olayların gerçek olduğunun belgelenmesi, Sanchez'in notunun gönderilmesinden kısa bir süre sonra, Eylül ayı başlarındaydı.[990]

Bush ekibi Iraklılara ne Şok ve Dehşet'le ne de ekonomik şok terapisiyle boyun eğdirebilmişti. Artık şok taktikleri daha kişisel bir hale gelmişti ve regresyona yol açmak için *Kubark* sorgulama kılavuzlarının kusursuz formülü kullanılmaya başlanmıştı.

En önemli mahkûmların çoğu, askeri bir görev gücü ve CIA tarafından idare edilen, Bağdat Uluslararası Havaalanı yakınlarındaki güvenlikli bir bölgeye gönderildiler. Buraya ancak özel

---

988) "Email from Cpt. William Ponce", PBS *Frontline: The Torture Question*, Ağustos 2003, www.pbs.org; Josh White, "Soldiers' 'Wish Lists' of Detainee Tactics Cited", *Washington Post*, 19 Nisan 2005.

989) Ebu Gureyb'in sorumluluğunu üslenen tuğgeneral Janis Karpinski, bunu kendisine Miller'ın söylediğini ifade etmektedir. Scott Wilson ve Sevel Chan, "As Insurgency Grew, So Did Prison Abuse", *Washington Post*, 10 Mayıs 2004.

990) Sanchez bir ay sonra açıklayıcı ve bir ölçüde yumuşatıcı nitelikte bir başka not gönderdi, fakat bu not uygulama alanlarında büyük bir kafa karışıklığına yol açtı. Richardo S. Sanchez, *Memorandum, Subject: CJTF-7 INTERROGATİON AND Counter-Resistance Policy*, 14 Eylül 2003, www.aclu.org.

bir kimlikle girilebiliyordu ve Kızıl Haç'tan saklanıyordu. Hatta bu bina, yüksek rütbeli askeri yetkililerin bile girmesine izin verilmeyecek kadar gizliliğe sahipti. Buranın gizliliğini korumak için isimler sürekli değiştiriliyordu: Görev Gücü 20'den 121'e, 6-26'ya, Görev Gücü 145'e kadar.[991]

Mahkûmlar, tam bir duyusal yoksunluk yaratma dahil, *Kubark* kitapçığındaki koşulları gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmış, türüne uygun küçük bir binada tutuluyorlardı. Bu bina beş bölüme ayrılmıştı: tıbbi muayene odası, oturma odası görünümünde 'sakin bir oda' (işbirliği yapan mahkûmlar için), kırmızı oda, mavi oda ve daha çok korku veren karanlık oda: dört bir yanı siyaha boyanmış ve dört köşesinde de hoparlör bulunan küçük bir hücre.

Bu gizlilik koşullarının varlığı, orada görev yapan bir çavuşun Jeff Perry sahte adını kullanarak, bu tuhaf yeri anlatmak için İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne gelmesiyle gözler önüne serildi ancak. CIA'in Ebu Gureyb'deki eğitimsiz görevlilere sahip, akıl hastanesiyle kıyaslanan bu havaalanı binası tam bir hayalet görünümüne sahipti ve klinik işlevi görüyordu. Perry'ye göre sorgucular karanlık odadaki malıkûmlara karşı 'sert taktikler' kullanmak istediklerinde, bilgisayar odasına gidip bir tür işkence menüsü olan bir form çıktısı alıyorlardı. "Bunların hepsi sizin için hazırlandı," dediklerini hatırlıyor Perry: "çevresel denetimler, sıcak ve soğuk ortam, hızla yanıp sönen ışıklar, müzik, vb. Eğitilmiş köpekler... Sadece kullanmak istediğiniz şeyleri işaretleyeceksiniz." Sorgucular formu doldurma işini bitirdikten sonra onaylanması için üst rütbeli birine götürüyorlardı. "Ben imzalanmayan bir kâğıt görmedim," diyordu Perry.

Perry ve öteki sorgucular, kullanılan tekniklerin Cenevre Konvansiyonu'nun 'küçük düşürücü ve aşağılayıcı muameleler'i yasaklayan kurallarım ihlal etmesinden kaygı duyuyorlardı. Yaptıkları kamuoyuna yansırsa cezai takibatla karşı karşıya kalmalarından endişe eden Perrry ve diğer üç kişi albaylarına çıkıp, "Biz yapılan bu kötü muamelelerden rahatsızlık duyuyoruz," dediler. Gizli hapishane öylesine mükemmel idare ediliyordu ki, iki saat

991) Sonraki üç paragrafta yer alan bilgi İnsan Hakları İzleme Komitesi'nden gelmektedir: *No Blood, No Foul: Soldiers' Accounts of Detainee Abuse in Iraq*, Temmuz 2006, s. 6-14, www.hrw.org.

içinde askeri hukukçulardan oluşan bir ekip, tutukluların neden Cenevre Konvansiyonu'nun koruması altında olmadıkları ve duyusal yoksunlaştırmanın (CIA'in tersi yöndeki kendi araştırmasına rağmen) neden işkence sayılmadığı üzerine bir PowerPoint çıktısıyla binaya geldiler. Perry cevap verme zamanıyla ilgili olarak, "O ne süratti öyle," diyordu. "Sanki hazır bekliyorlarmış. Her şeyi bu iki saat içinde hazırlamışlar demek istiyorum."

Mahkûmların aynı *Kubark* tarzı duyusal yoksunlaştırma taktiklerine tabi tutuldukları, hatta bazılarının uzun yıllar önceki McGill deneylerini hatırlatan uygulamalarla karşılaştıkları, Irak'ın dört bir yanına kurulmuş başka yerler de vardı. Bir başka çavuş, Suriye sınırında, El Kaim yakınlarında 20 ila 40 arasında mahkûmun tutulduğu Kaplan adı verilen askeri üste bulunan bir hapishaneden söz ediyordu. Tutsaklar burada gözleri bağlı ve kelepçeli olarak sıcaktan ateş gibi yanan bir yük konteynerinin içinde yirmi dört saat tutuluyorlardı. "Uyku yok, yiyecek yok, su yok," diyerek anlatıyordu çavuş. Mahkûmlar duyusal yoksunlaştırma kasası içinde yıpratıldıktan sonra hızla yanıp sönen ışığa ve heavy-metal tarzı müzik dinlemeye maruz bırakılıyorlardı.[992]

Benzer yöntemler Tikrit yakınlarındaki bir Özel Operasyonlar üssünde de kullanılıyordu; yalnız burada tutsaklar daha küçük bir konteyner içine konuyordu: Bir yirmiye bir yirmi ve yetmiş santim derinliğinde, yetişkin birinin ayakta duramayacağı ve uzanamayacağı kadar küçüktü ve Latin Amerika'nın Güney Koni'sindeki hücrelere çok benziyordu. Her ne kadar askerler inkâr etse de, en azından mahkûmlardan biri ABD askerlerince elektrik şokuna tabi tutulduğunu bildiriyordu.[993] Öte yandan, ABD askerlerinin gerçekten de Irak'ta bir işkence taktiği olarak elektrik şoku kullandığını gösteren önemli ve üzerinde çok az durulan bir delil vardır. 14 Mayıs 2004'te, neredeyse hiç kimsenin duymadığı bir olay olarak, iki deniz piyadesi bir ay önce Iraklı bir mahkûma elektrik şoku vermekten hapse mahkûm oldular. Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin elde ettiği resmi belgelere göre, askerler-

992) *A.g.y.*, s. 26-28.
993) Richard P. Formica, "Article 15-16 Investigation of CJSOTF-AP and 5. SF Group Detention Operations", 8 Kasım 2004'te sona erdi, gizlilik kararı kaldırılmış belge, www.aclu.org.

den biri Iraklı bir tutsağa elektrik trafosu vasıtasıyla elektrik şoku vermişti... Tutsağın omuz bölgesi "şoka uğrayıp 'dans edinceye' kadar elektrik akımı verildi" deniyordu belgede.[994]

Kollarından aşağıya elektrik telleri sarkan, başına torba geçirilerek bir konteynerin üzerine oturtulmuş bir tutsağın görüntülerinin yer aldığı ünlü Ebu Gureyb fotoğrafları yayınlandığında, ordu ilginç bir problem yaşamıştı: Mahkûmlara kötü muamelede bulunulma konusunu araştırmakla görevli bir kurul olan Askeri Suç Araştırma Birimi, "Söz konusu fotoğraflarda yer alan kişilerin kendileri olduklarını ileri süren birkaç mahkûmumuz var," şeklinde açıklama yapıyordu. Bu tutuklulardan biri de eski bir belediye başkanı olan Haj Ali'ydi. Ali de başına torba geçirildiğini, bir konteynerin içine sokulduğunu ve vücudunun çeşitli yerlerinden elektrik verildiğini söylüyordu. Ancak, tellerde elektrik enerjisi bulunmadığını ileri süren Ebu Gureyb gardiyanlarının anlatımının tersine, Ali, PBS'e, "Bana elektrik verdiklerinde gözbebeklerimin yerinden fırladığını hissediyordum," diyecekti.[995]

Binlerce mahkûm arkadaşı gibi Ali de, suçsuz olduğu anlaşıldıktan sonra, "Sen yanlışlıkla tutuklanmışsın," denerek tahliye edildi ve bir kamyona bindirilerek binadan uzaklaştırıldı. Kızıl Haç, ABD askeri yetkililerinin Irak'taki tutukluların yüzde 70'iyle 90'ı arasında bir bölümünün 'yanlışlıkla' tutuklandığını kabul ettiklerini bildiriyordu. Ali'ye göre bu insan hatalarının çoğu, intikam peşinde olan ABD idaresindeki hapishanelerden kaynaklanıyordu. "Ebu Gureyb, ayaklanmalar için çok bereketli bir zemindir. ... Yapılan hakaretler ve işkenceler onları bir şeyler yapmaya hazır hale getirmektedir. Böyle bir durumda kim suçlayabilir ki onları?"[996]

ABD askerlerinin çoğu bu durumu anlıyor ve korku duyuyorlar. Gurulu bir şekilde 'Katil Manyaklar' adı verilen bir taburun bulunduğu, Felluce'in kenar bir bölgesindeki bir ABD üssünde yer alan ve özellikle vahşi uygulamaların yapıldığı bir geçici hapishanede görevli, 82. Hava İndirme Birliği'nden bir çavuş, "O

994) *USMC Alleged Detainee Abuse Causes Since 11 Sep 01*, gizlilik kararı kaldırılmış belge, 8 Temmuz 2004, www.aclu.org.
995) "Web Magazine Raises Doubts Over a Symbol of Abu Garib", *New York Times*, 14 Mart 2006; Haj Ali'yle yapılan röportaj, "Few Bad Men?", *PBS Now*, 29 Nisan 2005.
996) "Haj Ali's Story", *PBS Now website*, www.pbs.org; Chris Kraul, "War Funding Feud Has Iraqis Uneasy", *Los Angeles Times*, 28 Nisan 2007.

iyi bir insan bile olsa, kendisine karşı yaptıklarımızdan dolayı artık kötü bir insan olmuştur herhalde," diyordu.[997]

Iraklıların yönettiği hapishanelerde durum daha da kötüydü. Saddam, iktidarını sürdürmek için hep işkencelere bel bağlamıştı. Eğer Saddam sonrası Irak'ta işkenceden vazgeçilmiş olsaydı, yeni bir hükümetin bu taktikleri reddetmek için çaba harcamaya yoğunlaşması gerekirdi. Bunun yerine ABD, yeni Irak polisine verdiği eğitim ve denetimlerde standartları düşürerek kendi amaçları için işkenceyi benimsedi.

İnsan Hakları İzleme Komitesi Ocak 2005'te, Irak idaresindeki (ve ABD denetimindeki) hapishanelerde ve gözaltı merkezlerindeki işkencenin, elektroşok dahil, 'sistemli bir şekilde' uygulandığı sonucuna ulaştı. 1. Süvari Birliği'nden elde edilen bir iç raporda, 'elektrik şoku uygulanması ve boğaz sıkma yöntemi'nin Irak askeri ve polisi tarafından, 'itirafta bulundurmak için devamlı bir şekilde kullanıldığı' saptamasına yer verilmektedir. Irak hapishanelerindeki görevliler, Latin Amerika'da uygulanan işkencenin sembolü olan, *picana* denen elektrikli çoban sopalarını da sürekli olarak kullanıyorlardı. *The New York Times* Aralık 2006'da Faraj Mahmud'un davasıyla ilgili bir habere yer vermişti. Mahmud, "Çırılçıplak soyularak tavana asıldığını, elektrikli sopayla bedenini davarlara savuracak şekilde cinsel organına elektrik verildiği"m söylüyordu.[998]

The New York Times Magazine muhabiri Pete Maass, Mart 2005'te iliştirilmiş gazeteci olarak, James Steele tarafından eğitilen bir Özel Komando Birliği'ne ait bir birimde bulunmuştu. Maass, Samara'daki tüyler ürpertici bir hapishaneye dönüştürülen halk kütüphanesini ziyaret etmiş. İçerideki, bir kısmı yediği dayak nedeniyle kan revan içinde olan gözleri bağlı, elleri kelepçeli insanları ve 'kenarlarından kanlar süzülen bir masa'yı görmüş. 'Çıldırmış bir adamın ya da çıldırmakta olan birinin çığlıklarını andıran, tüyler ürpertici' olarak nitelendirdiği çığ-

997) Human Rights Watch, *Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the U.S. Army's 82nd Airborne* Division, Eylül 2005, s. 9-12, www.hrw.org.
998) Human Rights Watch, *The New Iraq? Torture and III-Treatment of Detainees in Iraqi Custody*, Ocak 2005, s. 2-4, www.hrw.org; Bradley Graham, "Army Warns Iraqi Forces on Abuse of Detainees", *Washington Post*, 20 Mayıs 2005; Moss, "Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War".

lıkları ve kusma seslerini duymuş. Ayrıca çok belirgin bir şekilde, 'gözaltı merkezinin içinden ya da arkasından gelen' iki el de silah sesi duymuş.[999]

El Salvador'daki ölüm mangaları, sadece siyasal muhaliflerden kurtulmak için değil, daha geniş bir topluluğa terör mesajı göndermek için de öldürme yöntemlerine başvuruyorlardı. Yol kenarlarında görülen parçalanmış cesetler daha geniş bir topluluğa, eğer çizginin dışına çıkan olursa, bir sonraki ceset ona ait olacaktır, deniyordu. Genellikle işkence yapılmış bedenlerin yanına ölüm mangasının imzasını taşıyan bir işaret bırakılıyordu: Mano Blanco ya da Maximiliano Hernandez Tugayı. 2005'e gelindiğinde bu tür mesajlar Irak'ta yol kenarlarında düzenli olarak görülmeye başladı: En son genellikle İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Iraklı komandoların denetimindeki gözaltı merkezinde görülen tutsaklar, elleri arkadan kelepçeli şekilde kafalarına tek kurşun sıkılarak ya da elektrikli matkapla delinmiş olarak bulunuyordu. *The Los Angeles Times* Kasım 2005'te Bağdat morguna, "aynı hafta içinde, bileklerinde polis kelepçesi bulunan çok sayıda ceset dahil, onlarca ceset geliyordu" şeklinde bir habere yer vermişti. Morg yöneticileri, genellikle kelepçeleri muhafaza ederek tekrar polis müdürlüğüne gönderiyorlardı.[1000]

Irak'ta daha ileri düzeyde terör mesajı gönderme yöntemleri de vardı. *Terrorism in the Grip of Justice* (Adaletin Pençesindeki Terörizm), ABD'nin finanse ettiği Al Iraqiya televizyonunda geniş bir şekilde izlenen bir televizyon dizisidir. Bu dizi Salvadorlaştırılmış Irak komandolarıyla birlikte hazırlanmıştı. Bazı eski mahkûmlar bu dizinin içeriğinin nasıl hazırlandığını anlatıyorlardı. Sağa sola rasgele bırakılmış bu tutsaklar dövülüp işkenceden geçirilmiş halde bulunmaktadır ve bir suç (avukatların hiçbir zaman gerçekleşmediğini ispatladıkları suçlardan birini) itiraf edinceye kadar aileleri tehdit edilmektedir. Sonra tutsakların isyancı, hırsız, eşcinsel ve yalancı oldukları konusundaki 'itirafları'nı kayda alınak için video kameraları gelmektedir. Iraklılar her gece, benzeri görül-

999) Maass, "The Way of Commandos".
1000) Allan Nairn'le yapılan röportaj, *Democracy Now!*, 10 Ocak 2005, www.democracynow.org; Solomon Moore, "Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force", *Los Angeles Times*, 29 Kasım 2005.

medik bir şekilde işkence görmüş, yara bere içindeki yüzü gözü şişmiş insanların bu itiraflarını izlemektedirler. Salvadorlaştırılmış komandoların lideri Adnan Thabit, Maass'a, "Bu program sivil insanlar üzerinde çok iyi bir etki yarattı," demişti.[1001]

'Salvador seçeneği'nin basında ilk defa yer almasından on ay sonra, tam anlamıyla dehşet verici olaylar gözler önüne serildi. Asıl olarak Steele tarafından eğitilen Iraklı komandolar resmi olarak Irak'ın İçişleri Bakanlığı'nın denetiminde çalışıyorlardı; Maass kendilerine kütüphanede gördükleri konusunda sorular yönelttiğinde, ısrarlı bir şekilde, "İçişleri Bakanlığı Güvenlik Kuvvetleri'nin elinde bulunan mahkûmlara karşı insan hakları ihlalleri yönünde herhangi bir izin vermedikleri"ni söylüyorlardı. Fakat Kasım 2005'te İçişleri Bakanlığı'nın bodrumunda, bazıları derileri dökülmüş, kafataslarında matkap delikleri açılmış, el ve ayak tırnakları çekilmiş halde korkunç bir işkenceden geçmiş 173 kişi bulundu. Serbest kalan mahkûmlar, tek bir canlıya rastlanmadığını söylüyorlardı. Daha sonra, Irak'ta kaybolup da Bakanlık'ın bodrumunda ölünceye kadar işkence gören 18 kişinin listesi çıkarılacaktı.[1002]

Ewen Cameron'm 1950'lerdeki elektroşok deneylerini araştırırken, onun çalışma arkadaşlarından Fredy Lowy adında bir psikiyatr tarafından yapılan bir gözlemle karşılaştım. Lowy, "Freudcular problemin köküne ulaşmak için zekice buldukları soğan soyma yöntemlerini geliştirmişlerdi," diyordu. "Cameron delikler açarak bu katmanları yok etmek istiyordu. Oysa, daha sonra keşfettiğimiz gibi, bütün katmanlar yerinde duruyordu."[1003] Cameron hastaların beyin katmanlarını ortadan kaldırıp yeni baştan başlamayı düşünüyor, yepyeni kişilikler yaratma hayali kuruyordu. Fakat hastaları yeniden doğmadı: akıllarını yitirdiler, yaralandılar, sakat kaldılar.

1001) Moss, "Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War"; Thanassis Cambanis, "Confessions Rivet Iraqis", *Boston Globe*, 18 Mart 2005; Maass, "The Way of the Commandos".

1002) *A.g.y.*; John F. Burns, "Torture Alleged at Ministry Site Outside Baghdad", *New York Times*, 16 Kasım 2005; Moore, "Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force".

1003) Anne Collins, *In the Sleep Room: The Story of the CIA Brainwashing Experiments in Canada* (Toronto: Lester and Orpen Dennys, 1988), s. 174.

Irak'ın şok terapicileri, üzerinde yeni model ülkelerini yaratacakları ele geçmez bir boş levha arayışına girerek mevcut katmanları yok ettiler. Sonra da sadece kendi yarattıkları moloz yığınlarıyla, maddi ve manevi olarak paramparça olmuş (Saddam tarafından parçalanan, savaşla parçalanan, birbirleri tarafından parçalanan) milyonlarca insanla karşılaştılar. Bush'un ülke içindeki felaket kapitalistleri Irak'ı tertemiz edemediler, sadece kargaşa yarattılar. Tarihten arındırılmış bir *tabula rasa*'dan ziyade, eski kan davalarını tekrar gündeme getirip her hafta gerçekleştirilen yeni saldırılardan kaynaklanan taze kinlerle birleştirdiler; Kerbela'da, Samara'da camiye, pazaryerine, bakanlık binasına, hastaneye saldırdılar. İnsanlar gibi ülkeler de hatırı sayılır bir şokla sıfır noktasına gelmiyor, sadece parçalıyor ve parçalanmaya devam ediyorlar.

Elbette, daha fazla yıkıma ihtiyaç duyuyorlar: Dozajı daha da artırıyorlar, butona daha uzun süreli basıyorlar, daha çok acı çektiriyorlar, daha çok yeri bombalıyorlar, daha çok işkence ediyorlar. Iraklıların kolaylıkla A'dan B'ye geçeceklerini düşünen eski içişleri bakanı Richard Armitage o zamandan beri, gerçek problemin ABD'nin aşırı derecede yumuşak davranması olduğu sonucuna varmıştır: "Koalisyon'un savaş sürdürürken izlediği insani yöntem," diyordu Armitage, "hiç de küçümsenecek bir şey olmayan, insanları biraraya getirmeyi daha da güçleştiren bir duruma yol açmıştır. Almanya ve Japonya'daki [İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra] halk, yaşanan olaylar nedeniyle bitip tükenmiş ve derin bir şoka uğramıştı, oysa Irak'ta bunun tam tersi olmaktadır. Düşman kuvvetler üzerinde çabucak sağlanan bir zafer, insanların Japonya ve Almanya'daki gibi korkudan sinmiş olmaması anlamına geliyordu. ... Bugün ABD, şoka uğramamış ve korkuya kapılmamış bir Irak halkıyla karşı karşıyadır."[1004] Bush ve danışmanları Ocak 2007'de hâlâ, Mukteda El Sadr'ı (Irak yönetimini 'zayıflatan bir kanser') ortadan kaldıracak iyi bir 'dalga'yla Irak'ta kontrolü ele geçirebileceklerine inanıyorlardı. Bu dalga stratejisinin dayandığı rapor, "Bağdat merkezinde başarılı bir temizlik yapılmasını ve El Sadr'ın kuvvetleri Sadr

1004) Maxine McKew, "Confession of an American Hawk", *The Diplomat*, Ekim-Kasım 2005.

Şehri'ne hareket ettiklerinde, bu Şii kalesinde de zor kullanarak bir temizlik gerçekleştirmeyi amaçlıyordu".[1005]

Büyük şirketlerin egemenlik mücadelesinin başladığı 1970'lerde mahkemelerin çok açıkça soykırım olarak (nüfusun bir bölümünün bilinçli olarak yok edilmesi şeklinde) değerlendirdiği taktikler kullanılıyordu. Bugün Irak'ta daha canavarca bir şey yaşanmaktadır: nüfusun bir bölümünün değil, bütün bir ülkenin yok edilmesi. Irak ortadan kaldırılmakta, bütünlüğü parçalanmaktadır. Sık sık olduğu gibi, süreç gene kadınların örtülerinin ve kapılarının arkasında kaybedilmesi, çocukların okullarından alınarak kaybedilmesiyle başlamıştır (2006'da kadınlarla çocukların üçte ikilik bir oranı hâlâ evlerinde oturuyordu). Daha sonra sıra meslek sahiplerine geldi: doktorlar, profesörler, yatırımcılar, bilimciler, eczacılar, yargıçlar, avukatlar. ABD işgalinden bu yana ölüm mangalarının, aralarında bölüm başkanları da bulunan 300 kişiyi öldürdüğü sanılmaktadır; binlerce kişi de ülke dışına kaçmıştır. Doktorların işi daha da zordu: Şubat 2007'de 2 bin hekimin öldürüldüğü ve 12 bin hekimin de ülke dışına kaçtığı sanılıyordu. BM Göçmenler Yüksek Komiserliği Kasım 2006'da, her gün 300 civarında Iraklının ülkeden kaçtığı şeklinde bir tahminde bulunuyordu. Bunların sadece 7 bini Amerika Birleşik Devletleri'ne alınmıştı.[1006]

Irak endüstrisi bütünüyle çökerken, canlanan birkaç yerel işten biri de adam kaçırmaydı. 2006 yılı başlarında sadece üç buçuk yıl içerisinde Irak'ta yaklaşık 20 bin kişi kaçırıldı. Uluslararası medya bu olaya bir kez ilgi göstermişti, o da Batılı birinin kaçırılması olayı sırasındaydı, fakat kaçırma olaylarına kurban

---

1005) Charles Krauthammer, "In Baker's Blunder, a Chance for Bush", *Washington Post*, 15 Aralık 2006; Frederick W. Kagan, *Choosing Victory: A Plan for Success in Iraq*, Phase I Report, 4 Ocak 2007, s. 34, www.aei.org.

1006) Dahr Jamail ve Ali Al-Fadhily, "Iraq: Schools Crumbling Along with Iraqi Society", Inter Press Service, 18 Aralık 2006; Charles Crain, "Professor Says Approximately 300 Academics Have Been Assassinated", *USA Today*, 17 Ocak 2005; Michael E. O'Hanlon ve Jason H. Campbell, Brookings Institution, *Iraq Index: Tracking Variables of Reconstruction and Security in Post-Saddam Iraq*, 22 Şubat 2007, s. 35, www.brookings.edu; Ron Redmond, "Iraq Displacement", basın brifingi, Cenevre, 3 Kasım 2006, www.unhcr.org; "Iraq's Refugees Must Be Saved from Disaster", *Financial Times* (Londra), 19 Nisan 2007.

gidenlerin büyük çoğunluğu Iraklı meslek sahipleriydi ve bu insanlar çoğunlukla işlerine gidip geldikleri sırada yoldan alınıyorlardı. Bu kişilerin aileleri ya fidye olarak on binlerce ABD doları ödüyor ya da bir morgda cesetlerini teşhis ediyorlardı. İşkence de kazançlı bir endüstri olarak ortaya çıkmıştı. İnsan hakları grupları, Irak polisinin tutsakların ailelerinden işkenceyi durdurma karşılığında binlerce dolar para istediğine ilişkin sayısız olay hakkında belgeler toplamışlardır.[1007] Bu da Irak'ın kendi iç felaket kapitalizmi versiyonudur.

Bush yönetiminin Arap dünyasının geri kalanı için model bir ülke olarak düşündüğü sırada Irak'la ilgili tasarıları bu yönde değildi. İşgal, temiz levhalar, temiz başlangıçlar hakkındaki keyifli konuşmalarla başlamıştı. Ancak, temizlik arayışının Sadr Şehri'nde ya da Necef'te 'İslamizmi kökünden sökme' ve radikal İslam kanserini Felluce ve Ramadi'den uzaklaştırmayla ilgili konuşmalara kayması fazla sürmedi (temiz olmayan yerler zor kullanılarak temizlenecekti).

Başka halkların yaşadığı ülkelerde model toplumlar yaratma projelerinin başına gelen şey her zaman budur. Temizlik kampanyaları çok nadiren önceden planlanmaktadır. Bu sadece, bir ülke toprakları üzerinde yaşayan halk kendi geçmişlerini geride bırakmayı reddettiği, temiz levha hayalinin bunun tam zıttına, yakıp yıkmaya dönüştüğü zaman, sadece topyekûn yaratma hayalinin topyekûn bir yıkıma dönüştüğü zaman gerçekleşmektedir.

Savaşın müthiş derecede iyimser mimarları tarafından hiç de beklenmeyen şu andaki Irak'ı kuşatan şiddet olayları onların kendi eseridir; aslında zararsız görülen, hatta idealist denebilecek bir ifadeyle ortaya koyulmuştu bu perspektif: yeni bir Ortadoğu planı. Irak'ın bütünlüğünün parçalanmasının kökleri, üzerine yeni hikâyesini yazmak isteyen ideolojide yatmaktadır; böyle bir tablo ortaya çıkmadığı zaman da vaat edilmiş toprağa ulaşma umutlarıyla yakıp yıkmaya, saldırılar düzenlemeye ve tekrar yakıp yıkmaya başlanmaktadır.

1007) "Nearly 20,000 People Kidnapped in Iraq This Year Survey", Agence France-Presse, 19 Nisan 2006; Human Rights Watch, *The New Iraq?*, www.hrw.org.

BAŞARISIZLIK: BAŞARININ YENİ YÜZÜ

Bağdat'tan dönüşümde uçaktaki bütün koltuklar şiddet olaylarından kaçan yabancı şirket temsilcileriyle doluydu. Nisan 2004'te Felluce ve Necef kuşatma altındaydı; sadece bir hafta içinde 1,500 yüz firma ve müteahhit ayrılmıştı Irak'tan. Arkasından çok daha fazlası gelecekti. O zamanlar ben, büyük şirketlerin çıkarlarını gözeten korporatist mücadelenin ilk büyük yenilgisine tanıklık ettiğimize inanıyordum. Irak, nükleer bomba dışında her türlü şok silahına hedef olmuştu ve bu ülkeye hiçbir şey boyun eğdiremiyordu. Deney çok açık bir şekilde başarısızlığa uğramıştı.

Gerçi şimdi bundan aynı derecede emin değilim. Bir düzeyde, bu projenin ortaya koyduğu uygulamaların bir felaket olduğu tartışma götürmemektedir. Bremer Irak'a büyük şirketlerin çıkarlarını gözeten bir ütopya yaratmak üzere gönderilmişti; fakat bunun yerine Irak, basit bir iş görüşmesinin sizi linç ettirebileceği, diri diri yaktırabileceği ya da başınızı kestirebileceği felaket bir ülke haline geldi. Associated Press'in bir analizine göre, 2006 yılının sonunda yaklaşık 900 girişimcinin öldüğü "ve ABD ordusunun verdiği işleri yaptıkları sırada 3,300'den fazla kişinin de normal sebeplerle yaralandığı" bildiriliyordu. Bremer'ın ülkeye çekmek için büyük tavizlerde bulunduğu yatırımcılar asla ortalıkta görülmeyecekti; HSBC yoktu, ya da General Motors'un yaptığı gibi, ortak yatırımdan vazgeçen Protector & Gamble ortalarda yoktu. "Bir Wal-Mart bütün ülkeyi nasıl üstlenebildi," diye kafa yorarak coşkuya kapılan New Bridge Strategies, "McDonald's'ın yakın bir zamanda açılmayacağı"nı itiraf etmişti.[1008] Bechtel'in yeniden yapılandırma anlaşmaları uzun vadeli su ve elektrik sistemlerini idare etme anlaşmalarına kolayca dönüşmemişti. Ve 2006'nın sonuna gelindiğinde, anti-Marshall Plan'ın merkezinde yer alan özel yeniden yapılanma çabaları neredeyse kendi haline bırakıl-

1008) Aslında HSBC'nin Irak çapında şubeler açması bekleniyordu. Fakat banka bunun yerine Irak'ın Dar es-Salam Bankası'ndan yüzde 79'luk bir hisse satın aldı. John M.Broder ve James Risen, "Contractor Deaths in Iraq Soar to Record", *New York Times*, 19 Mayıs 2007; Paul Richter, "New Iraq Not Tempting to Corporations", *Los Angeles Times*, 1 Temmuz 2004; Yochi J. Dreazen, "An Iraqi's Western Dream", *Wall Street Journal*, 14 Mart 2005; "Syria and Iraq: Unbanked and Unstable", *Euromoney*, Eylül 2006; Ariana Eunjung Cha ve Jackie Spinner, "U.S. Companies Put Little Capital into Iraq", *Washington Post*, 15 Mayıs 2004.

mıştı; bazı oldukça dramatik tersine dönüşler çok açık bir şekilde gözleniyordu.

ABD'nin Irak'taki yeniden yapılandırma çalışmalarıyla ilgili başmüfettişi Staurt Bowen, ihalelerin doğrudan Iraklı şirketlere verildiği birkaç örnek vererek şunları söylüyordu: "Bu iş çok verimli ve daha ucuzdur. Iraklılara iş verilmesi nedeniyle ekonomiyi de canlı bir hale getirmektedir." Görülmüştür ki, Iraklıların kendi ülkelerini yeniden inşa etmek için finanse edilmeleri, ülkeyi ya da dilini bilmeyen, etrafları günlüğü 900 dolar olan paralı askerlerle kuşatılmış ve ihale bütçelerinin yüzde 55'ini genel giderlere harcayan, hareket imkânından yoksun çokuluslu şirketlere iş vermekten daha verimli olmaktadır.[1009] Bağdat'taki ABD elçiliğinde sağlık danışmanı olarak çalışan Jon C. Bowersox şu radikal gözlemde bulunuyordu: "Irak'ın yeniden yapılandırmasındaki sorun," diyordu Bowersox, "her şeyi sıfırdan başlayarak yeniden inşa etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Gidip düşük maliyetli onarımlar gerçekleştirebilirdik, sağlık sistemini de iki yıl içinde değiştirmeye kalkışmazdık."[1010]

Hatta Pentagon'dan daha dramatik bir politika değişikliği geldi. Pentagon Aralık 2006'da, Irak'ta devlet mülkiyetinde bulunan şirketlerin canlandırılması ve işletilmesi şeklinde yeni bir projenin varlığını duyurdu; bu şirketler, Bremer'm Stalinist kalıntılar oldukları gerekçesiyle jeneratörler vermeyi kabul etmediği aynı şirketlerdi. Artık Pentagon, Ürdün ve Kuveyt'ten çimento ve makine parçaları satın almak yerine, bunların verimliliği azalmış Irak şirketlerinden satın alınabileceğini ve iş sahasına on binlerce dolar koyulabileceğini, etrafta dolanan insan topluluklarına bir gelir sağlanabileceğini anlamış durumdaydı. ABD'nin Irak'taki dönüşüm işinden sorumlu savunma bakanlığı müsteşar yardımcısı Paul Brinkley (çalışma arkadaşlarından bazıları kendisine Stalinist diye nitelendirmeye başlamalarına rağmen) şöyle söylü-

1009) Andy Mosher ve Griff Witte, "Much Undone in Rebuilding Iraq, Audit Says", *Washington Post*, 2 Ağustos 2006; Julian Borger, "Brutal Killing of Americans in Iraq Raises Questions over Security Firms", *Guardian* (Londra), 2 Nisan 2004; Office of the Special Inspector General for Iraq Reconstruction, *Review of Administrative Task Orders for Iraq Reconstruction Contracts*, 23 Ekim 2006, s. 11, www.sigir.mil.

1010) Griff Witte, "Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete", *Washington Post*, 12 Aralık 2006.

yordu: "Bu fabrikalardan bazılarına daha yakından baktık ve daha önce düşündüğümüz şekilde tamamen Sovyet döneminin kötü işletmeleri olmadıklarını gördük."[1011]

Irak'ta üst düzeyde bir saha komutanı olan korgeneral Peter W. Chiarelli şu açıklamayı yapıyordu: "Öfkeli genç insanları işe yerleştirmemiz gerekir. ... İşsizlik olayındaki nispeten küçük bir azalma, devam eden mezhep çatışmalarıyla ilgili öldürme olayları üzerinde ciddi bir etki yaratacaktır." Chiarelli şunu da eklemeden geçemiyordu: "Dört yıldır bu gerçeği görememiş olmamızı inanılmaz buluyorum. ... Bana göre, muazzam bir gelişmedir bu. Seçim kampanyası planının diğer parçaları kadar önemlidir."[1012]

Bu siyasal manevralar felaket kapitalizminin ölümünü mü işaret etmektedir? Bunu söylemek güçtür. ABD yetkilileri o zaman, sıfırdan başlayarak parıltılı bir yeni ülke yaratmaya ihtiyaçlarının bulunmadığını anlamışlardı; ki Iraklılara iş imkânı sağlamak ve endüstrileri açısından yeniden yapılandırmaya ayrılan milyarlarda pay sahibi olmak daha da önemliydi ve böyle bir girişimi finanse edecek para harcanıp gitmişti.

O sıralar neo-Keynesçi tezahürler dalgasının ortasında bulunan Irak, krizin en bariz şekilde sömürülmesi girişimiyle karşı karşıya bulunuyordu. James Baker'ın karşı çıktığı Irak Çalışma Grubu Aralık 2006'da uzun zamandır beklenen raporunu açıkladı. Burada ABD'ye, "Iraklı liderlere, bir girişim olarak ulusal petrol endüstrilerini yeniden organize etme" ve "uluslararası topluluğun ve uluslararası enerji şirketlerinin Irak'ın petrol sektörüne yatırım yapmasını teşvik etme" çağrısında bulunulmaktaydı.[1013]

Irak Çalışma Grubu'nun tavsiyelerinin çoğu Beyaz Saray'ca göz ardı edilmiş iken, bu uyarı dikkate alınmıştı: Bush yönetimi hiç vakit kaybetmeden harekete geçerek Irak için köklü bir petrol yasası tasarısı hazırlanmasına yardımcı oldu; bu yasayla, Shell ve BP gibi şirketlerin Irak petrolünden elde edilen kazançların yüzde 70'ine sahip olabildikleri otuz beş yıllık sözleşmeler

1011) Aqeel Hussein ve Colin Freeman, "US to Reopen Iraq's Factories in $10m U-turn", *Sunday Telegraph* (Londra), 29 Ocak 2007.
1012) Josh White ve Griff Witte, "To Stem Iraqi Violence, U.S. Looks to Factories", *Washington Post*, 12 Aralık 2006.
1013) James A. Baker III, Lee H. Hamilton, Lawrence S. Eagleburger ve diğerleri, *Iraq Study Group Report*, Aralık 2006, s. 57, www.usip.org.

imzalamasına imkân sağlanıyordu ve bu durum, Irak gibi petrolün kolaylıkla elde edildiği ülkelerde duyulmuş şey değildi. Devlet gelirlerinin yüzde 95'inin petrolden geldiği bir ülkede kalıcı bir yoksulluğa mahkûmiyet anlamına geliyordu.[1014] Paul Bremer'm bile işgalin ilk yılında gerçekleştirmeye cesaret edemediği, halkın şiddetle karşı çıktığı bir yasa teklifiydi bu. Şimdi de derinleşen kaos ortamı sayesinde gerçekleştiriliyordu. Petrol şirketleri Irak'ın böylesine büyük oranda bir kazançtan yoksun bırakılmasının sebebini açıklarken güvenlik risklerini öne sürmektedirler. Başka bir deyişle, bu radikal yasa teklifini mümkün kılan şey, felaketti.

Washington'ın zamanlaması son derece aydınlatıcı nitelikteydi. Bu yasa gündeme getirildiğinde, Irak bugüne değin yaşadığı en derin kriziyle karşı karşıya bulunuyordu: Ülke, ortalama olarak her hafta 1.000 kişinin öldüğü mezhep çatışmaları yüzünden parçalanmanın eşiğine gelmişti. Saddam Hüseyin yıkıcı ve kışkırtıcı bir dönemde idama mahkûm edilmişti. Bush eşzamanlı olarak Irak'ta, 'daha az kısıtlayıcı' çalışma kurallarıyla faaliyet gösteren asker 'dalga'sını başlattı. Bu dönemde Irak, petrol devlerinin büyük yatırımlar yapması açısından çok istikrarsız bir yerdi; dolayısıyla yeni bir yasaya (ülkenin karşı karşıya bulunduğu en tartışmalı konu üzerine yapılması gereken açık tartışmaya yönelik olarak kaosu kullanma dışında) acil ihtiyaç duyulmuyordu. Seçimle gelmiş pek çok Iraklı yasama meclisi üyesi, yeni bir yasanın hazırlandığından bile haberlerinin bulunmadığını ve şekillendirilmesinde yer almadıklarını söylüyorlardı. Petrol denetleme grubu Platform'u adına araştırma yapan Greg Muttitt, "Geçenlerde Iraklı milletvekillerinin bir toplantısına katıldım ve onlara içlerinden kaç kişinin bu yasa metnini gördüğünü sordum. Yirmi milletvekilinden sadece biri görmüştü," diyordu. Muttitt'e göre, eğer yasa geçmiş olsaydı, Iraklıların "çok büyük kayıpları olacaktı, çünkü o anda onların iyi bir anlaşma yapacak güçleri yoktu".[1015]

1014) Pfeifer, "Where Majors Fear to Tread".
1015) "Iraq's Refugee Crisis Is Nearing Catastrophe", *Financial Times* (Londra), 8 Şubat 2007; Joshus Gallu, "Will Iraq's Oil Blessing Become a Curse?", *Der Spiegel*, 22 Aralık 2006; Danny Fortson, Andrew Murray-Watson ve Tim Webb, "Future of Iraq: The Spoils of War", *Independent* (Londra), 7 Ocak 2007.

Irak'ın belli başlı sendikaları, "petrolün özelleştirilmesinin aşılamayacak bir kırmızı çizgi" olduğunu bildiriyorlar ve ortak bir açıklamada bu yasayı, "Iraklıların hâlâ devam eden işgal koşullarında kendi geleceklerini belirlemeye çalıştığı bir sırada Irak'ın enerji kaynaklarını ele geçirme çabası" olarak değerlendiriyorlardı.[1016] Sonunda, Irak kabinesinin Şubat 2007'de kabul ettiği bu yasa, öngörülenden daha da kötü bir şekilde çıktı: Yabancı şirketlerin ülkeden elde edeceği kazançların miktarına hiçbir kısıtlama getirilmiyordu ve yabancı şirketlerin Iraklı şirketlerle ortaklık yapması ve petrol alanlarında Iraklılara iş imkânı sağlanması konusunda hiçbir bağlayıcı hüküm yoktu. En küstahça olanı da, Irak'ın seçimle gelmiş parlamenterlerine gelecekteki petrol sözleşmeleriyle ilgili olarak söz hakkı tanımamış olmasıydı. Bunun yerine, *The New York Times*'a göre, "Irak içinden ve dışından gelen bir petrol uzmanları heyeti"nin danışmanlık yapacağı Federal Petrol ve Benzin Konseyi adıyla yeni bir yapı meydana getirildi. Kimler olduğu kesin olarak belirlenmemiş yabancıların danışmanlık yapacağı, seçimle oluşturulmayan bu yapı, Irak'ın hangi anlaşmaları imzalayıp imzalamayacağı dahil olmak üzere, petrol konusunda nihai kararlar alma hakkına sahip olacaktı. Gerçekte bu yasa, ülkenin asıl gelir kaynakları olan, Irak'ın kamuya ait petrol rezervlerini demokratik denetimin dışına çıkarıyor ve doğrudan doğruya uluslararası petrol şirketleri (Irak'ın çalışamaz hale gelmiş, etkinlikten uzak hükümetinin yanında güçlü ve zengin bir şirketler diktatörlüğü) tarafından idare edilmesine imkân sağlıyordu.[1017] Bu kaynakların gasp edilmesi girişiminin rezalet olarak tanımlanışı abartı değildir. Petrolden elde edilen bu gelirler, barış ortamı belirince Irak'ın kendi yeniden yapılandırılma faaliyetlerini finanse etmek için umut bağladığı tek kaynaktır. Ülke çapında bir parçalanma anında gelecekte oluşacak zenginlikler üzerinde hak iddia etmek, felaket kapitalizminin en utanmaz küstahlığıydı.

Üzerinde çok az durulan bir başka konu, Irak'ta yaşanan kaosun sonucuydu: Savaş sürdürüldükçe, özel sektöre ait yabancı

1016) Iraqi Labour Union Leadership, "Iraqi Trade Union Statement on the Oil Law", 10-14 Aralık 2006, www.carbonweb.org.
1017) Edward Wong, "Iraqi Cabinet Approves Draft of Oil Law", *New York Times*, 26 Şubat 2007.

varlığı, savaşın yürütülme tarzı ve insani felaketlere nasıl karşılık verileceği konusunda yeni bir paradigmanın ortaya konmasına yol açıyordu.

Anti-Marshall Planı'nın odağında yer alan köklü özelleştirme ideolojisinin sonuçlarının çokça görüldüğü bir noktadır burası. Irak savaşına personel sağlamaya (ister askerler, ister kendi yönetimi altındaki sivil yöneticiler bakımından olsun) sürekli karşı çıkan Bush idaresi, ABD yönetiminin müteahhit şirketlere verilmesi şeklinde sürdürdüğü başka bir savaştan çok açık şekilde kazanç sağlıyordu. Yönetimin kamuoyu önünde bu politikayı açıktan propaganda etmesi söz konusu olmazken, mücadeleyi sürdürmek, görünenlerin arkasında sürekli varlığını koruyan bir takıntı haline gelmiş ve yönetimin daha ortak özellikler taşıyan bütün açık savaşlarından çok daha başarılı olmuştur.

Rumsfeld savaşı, oradaki sadece mücadelenin temel fonksiyonlarını yerine getirecek askerlerle birlikte gerçekleştirilecek tam zamanında bir işgal olarak tasarlamıştı ve Irak'a konuşlanmanın ilk beş yılında Savunma Bakanlığı'yla Muharip Gaziler Bakanlığı'ndaki 55 bin işi ortadan kaldırdığından, özel sektör her alandaki boşluğu doldurma fırsatını yakalamıştı.[1018] Pratikte bu yapılanmanın anlamı, Irak'ın bir kargaşa içine girmesi demekti, hatta her şeyden yoksun bırakılmış bir orduya destek olmak üzere (Irak'ta ya da ülkedeki Walter Reed Tıp Merkezi'nde bulunan askerlerin tedavisi dahil) çok daha titizlikle özelleştirilmiş bir savaş endüstrisinin ortaya çıkması demekti.

Rumsfeld ordunun büyütülmesini gerektiren her türlü çözümü sürekli reddettiğinden, ordu mücadele etmek için daha fazla asker bulmanın yollarını aramak zorunda kalmıştı. Özel güvenlik şirketleri daha önce askerlerce yapılan görevleri (üst düzey görevlilerin güvenliğinin sağlanması, üslerin korunması, diğer müteahhitlere eskortluk yapılması) yerine getirmek üzere akın akın Irak'a gidiyordu. Sonra da oraya varır varmaz, kaosa cevap vermeye kadar varan görevlere sahip oluyorlardı. Blackwater'ın Irak'taki asıl işi

1018) Steven L. Schooner, "Contractor Atrocities at Abu Gharib: Compromised Accountability in a Streamlined Outsourced Government", *Stanfordlaw and Policy Review* 16, No: 2 (2005), s. 552.

Bremer'ın özel güvenliğini sağlamaktı, fakat henüz işgalin birinci yılı dolmadan kendisini sokak çatışmalarının içinde buldu. Blackwater gerçekten de, Necef'te Mukteda El Sadr hareketinin ayaklandığı ve onlarca Iraklının öldürüldüğü Nisan 2004'te, Mehdi ordusuyla bir gün süren savaşta aktif görev alan ABD Donanması'na mensup askerler üzerinde hâkimiyet kuracağını sanmıştı.[1019]

İşgal başladığında Irak'ta 10 bin paralı asker olduğu tahmin ediliyordu ve bu sayı birinci Körfez Savaşı'ndakinden fazlaydı. Üç yıl sonra Kamu Maliye Dairesi tarafından yayınlanan bir rapor, dünyanın dört bir yanından getirilen 48 bin paralı askerin Irak'a yerleştirilmiş olduğunu saptıyordu. Paralı askerler, ABD ordusundan sonraki en büyük asker grubunu oluşturuyorlardı; bu sayı 'Gönüllüler Koalisyonu'nun bütün üyelerinden daha fazlaydı. Finans basınında söylendiği şekliyle, "Bağdat'taki ekonomik canlanma hareketsiz, varlığı pek belli olmayan sektörü almış, ABD ve İngiltere'nin savaş makinelerine tam olarak dahil etmişti. Blackwater, 'paralı asker' sözcüğünü kamu lugatinden silip kendi şirketini tam bir Amerikan markasına dönüştürmek üzere agresif Washington lobicilerini kiralamıştı. Bu şirketin CEO'su Erik Prince şöyle diyordu: "Bu, bizim şirket mantramıza geri dönmektir: FedEx'in posta hizmetleri için yaptığını biz de ulusal güvenlik aygıtlarımız için yapmaya çalışıyoruz."[1020]

Savaş hapishanelere taşındığında, ordunun eğitilmiş sorgucu ve Arapça bilen tercüman açığı vardı ve yeni mahkûmlardan bilgi alamıyordu. Daha fazla sorgucuya ve tercümana ihtiyaç duyulması yüzünden savunma şirketi CACI International Inc.'in kapısını çalmak durumunda kaldılar. İlk sözleşmeye göre CACI'ın Irak'taki görevi orduya bilgi teknolojisi alanında hizmet vermekti, fakat çalışma talimatının yazılışı, 'bilgi teknolojisi'nin sorgulama anlamına gelebileceği şekilde genişletilip muğlaklaştırıldı.[1021] Bu esneklik bilerek sağlanmıştı: CACI, federal hükümet

1019) Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007), s. 123.
1020) Jim Krane, "A Private Army Grows Around the U.S. Mission in Iraq and Around the World", Associated Press, 30 Ekim 2003; Jeremy Scahill, "Mercenary Jackpot", *The Nation*, 28 Ağustos 2006; Jeremy Scahill, "Exile on K Street", *The Nation*, 20 Şubat 2006; Mark Hemingway, "Warriors for Hire", *Weekly Standard*, 18 Aralık 2006.
1021) Griff Witte, "Contractors Were Poorly Monitored, GAO Says", *Washington Post*, 30 Nisan 2005.

adına geçici olarak görev yapan yeni bir tür müteahhitlik hizmeti sunuyordu; esnek şekilde kaleme alınmış bir sözleşmesi vardı ve ne tür görev olursa olsun, çağrıldığında gelip bu görevleri yapacak çok sayıda potansiyel işçiyi hazır bulunduruyordu. İşçileri ciddi bir eğitimden geçmek zorunda olmayan ve kamu çalışanlarından istenen güvenlik niteliklerine sahip bulunmayan CACI'ın çağrılması, yeni açılan bir ofisin ihtiyaçları için sipariş verilmesi kadar kolay olmuştu; bir anda ülkeye onlarca yeni sorgucu akın ediverdi.*

Kaos ortamından en kazançlı çıkan şirket Halliburton'du. İşgalden önce bu şirkete Saddam'ın geri çekilen ordularının başlattığı yangınları söndürme ihalesi verilmişti. Yangın olayı gerçekleşmeyince Halliburton'un sözleşmesi yeni bir işi kapsayacak şekilde uzatıldı: Sözgelimi, bütün ülkenin ihtiyacı olan akaryakıt ihtiyacını karşılamak öylesine büyük bir işti ki, "şirket Kuveyt'te bulabildiği bütün büyük tankerleri satın almış ve daha yüzlercesini ithal etmişti".[1022] Halliburton, askerleri savaş meydanlarından kurtarmak adına ordu taşıtları ve telsizleri dahil olmak üzere, ordunun geleneksel görevlerinden yüzlercesini kendisi üstlenecekti.

Hatta, askerlerin yetkisinde diye bilinen asker temin etme işi bile savaş sona ererken kârlı bir iş haline geliverdi. 2006'ya gelindiğinde, Serco ya da dev L-3 Communications adlı bir silah birliği gibi özel kelle avcılığı şirketleri yeni asker temin etmeye başladılar. Çoğu daha önce orduda görev yapmamış olan bu asker toplayıcılar her asker kaydedişlerinde prim alıyorlardı ve bir şirket sözcüsü şöyle övünüyordu: "Eğer biftek yemelerini istiyorsanız,

*) Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, söz konusu şirketlerin faaliyetlerini yürütürken çok az denetime tabi olmalarıdır. ABD ordusu Ebu Gureyb cezaeviyle ilgi kendi araştırmasını bitirirken, sorgucuların faaliyetlerini denetlemekle görevli hükümet yetkilileri Ebu Gureyb bir yana, Irak'ta bile bulunmuyorlardı; bu durum "taşerona verilen bir işin etkin şekilde idare edilmesini imkânsız olmasa da çok güç bir hale" getirmekteydi. Raporun yazarı general George Fay şu sonuca varıyordu: "Yönetimin sorguculan, analistleri ve liderleri taşeron sorgucularının gelmesi karşısında hazırlıklı değillerdi ve bu personelin idaresi, kontrolü ve disiplini konusunda faydalanacakları bir eğitimleri yoktu. ... Ebu Gureyb'deki taşeron faaliyetlerini uygun şekilde denetleme konusunda güvenilir bir uygulama bulunmadığı çok açıktı."

1022) T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), s. 87. Dipnot: George R. Fay, *AR 15-16 Investigation of the Abu Gharib Detention Facility and 205th Military Intelligence Brigade*, s. 19, 50, 52, www4.army.mil.

insanları orduya almanız gerekir."[1023] Rumsfeld'in istifası da taşeronların asker eğitmesi işinde bir canlanmaya yol açmıştı: Cubic Defense Applications ve Blackwater gibi şirketler askerleri gerçek saldırılara dahil edip savaş oyunlarına sokuyor ve onları yapay kasabalarda gerçekleştirilen ev ev yapılan baskın tatbikatlarına götürüyorlardı.

Rumsfeld'in özelleştirme takıntısı sayesinde, ilk defa 10 Eylül 2001'de, yani askerler hastalanmış olarak ya da travma sonrası stres yaşarken ülkeye döndükleri sırada yaptığı konuşmada savunduğu gibi, bu askerler Irak'taki travma ağırlıklı savaşın hiç beklenmedik kazançlar sağladığı özel sağlık şirketlerince tedavi edileceklerdi. Bu şirketlerden biri olan Health Net, travma geçirerek Irak'tan dönen askerlerin sayısındaki büyük artış nedeniyle, 2005'de Fortune'da yer alan en büyük yedinci şirket haline gelmişti. Askeri hastane Walter Reed'deki hizmetlerin çoğunu yapma işini kazanan bir başka şirket, IAP Worldwide Services Inc.'di. Tıp Mekezi'nin yönetiminin özelleştirilmesi hareketi, yüzden fazla yetenekli federal çalışan işten ayrılırken, güya koruma ve bakım işindeki şok edici bozulmayı giderme yönünde katkı sağlayacaktı.[1024]

Özel şirketlerin ileri noktalara varan rolü, (tıpkı Irak'ın petrolle ilgili yasa teklifinin birdenbire gerçekleştirilmesi gibi) kesinlikle bir siyasal mesele olarak tartışmaya açılmış değildi. Rumsfeld federal çalışanların sendikaları ya da yüksek rütbeli generallerle bir meydan muharebesine girmek zorunda kalmamıştı. Savaş sürdükçe özelleştirilmiş savaş da artıp genişliyordu ve çok geçmeden bunun yeni bir savaş tarzı olduğu anlaşılmıştı. Tıpkı yıllar önce olduğu gibi, bu canlanmanın yaratıcısı da bizatihi krizdi.

Pek çok kimse şirketlerin adım adım ilerlemeleriyle ilgili dramatik hikâyeden söz ediyordu.1991'deki birinci Körfez Savaşı sırasında her 100 askere karşılık 1 girişimci vardı. 2003'te Irak işgali başladığında bu oran her 10 askere karşılık 1 girişimci şek-

1023) Renae Merle, "Army Tries Private Pitch for Recruits", *Washington Post*, 6 Eylül 2006.

1024) Andrew Taylor, "Defense Contractor CEOs See Pay Double Since 9/11 Attacks", Associated Press, 29 Ağustos 2006; Steve Vogel ve Renea Merle, "Privatized Walter Reed Workforce Gets Scrutiny", *Washington Post*, 10 Mart 2007; Donna Borak, "Walter Reed Deal Hindered by Disputes", Associated Press, 19 Mart 2007.

linde hızlı bir artış kaydetmişti. ABD işgalinin üçüncü yılında bu oran üçe bir noktasına ulaştı. Henüz bir yıl bile geçmeden, yani işgal dördüncü yılına yaklaşırken, 1.4 ABD askerine karşılık 1 girişimcinin olduğu gözleniyordu. Ancak bu rakama diğer koalisyon ortakları ve Irak hükümeti için çalışanlar değil, sadece doğrudan ABD yönetimi adına çalışan müteahhit şirketler dahildi; işlerini taşeronlara veren Kuveyt ve Ürdün'de kurulu şirketler de yoktu bu sayının içinde.[1025]

Irak'ta bulunan İngiliz askerlerinin sayısı, bire üç şeklindeki bir oranda yer alan özel güvenlik şirketleri adına çalışan kendi vatandaşlarının sayısıyla kıyaslandığında oldukça azdı. Tony Blair Şubat 2007'de, Irak'tan 1.600 asker çekeceğini açıkladığında, şirketlere doğrudan doğruya İngiltere hükümeti ödeme yaptığı halde, basın hemen, "kamu çalışanlarının geride kalan boşluğu 'paralılar'ın doldurabileceğini beklediği"ni bildiriyordu. Aynı zamanda Associated Press de Irak'taki müteahhitlerin sayısını 120 bin olarak bildirmekteydi; bu sayı neredeyse ABD askerlerinin sayısına eşitti.[1026] Bu özelleştirilmiş nitelikteki savaş türü Birleşmiş Milletler'i gölgede bırakmıştı. BM'nin 2006-2007'de barışı korumaya ayırdığı bütçe 5.25 milyar dolardı; bu rakam Halliburton'un Irak ihalelerinden elde ettiği 20 milyar doların dörtte birinden biraz azdı ve en son tahminler, tek başına paralı asker endüstrisinin 4 milyarlık bir değere ulaştığı şeklindeydi.[1027]

Dolayısıyla, Irak'ın yeniden yapılandırılması Iraklılar ve ABD'li vergi mükellefleri açısından kesinlikle bir başarısızlık şeklinde yürürken, felaket kapitalizmi kompleksi adına başka bir sonuç

1025) Thomas Ricks'e göre, "ABD askerlerinin sayısı yaklaşık 150 bin, müttefik askerlerin sayısı da toplam olarak 25 bin iken, bu çabayı destekleyen 60 bin ek sivil girişimci vardı." Bu da, 60 bin girişimciye karşılık 175 bin koalisyon askeri bulunduğu anlamına gelmektedir; her 2.9 askere karşılık bir girişimci düşmektedir. Nelson D. Schwartz, "The Pentagon's Private Army", *Fortune*, 17 Mart 2003; Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq* (New York: Penguin, 2006), s. 37; Renae Merle, "Census Counts 100,000 Contractors in Iraq", *Washington Post*, 5 Aralık 2006.

1026) Ian Bruce, "Soldier of Fortune Deaths Go Missing in Iraq", *Herald* (Glasgow), 13 Ocak 2007; Brian Brady, "Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap", *Scotland on Sunday* (Edinburgh), 25 Şubat 2007; Michelle Roberts, "Iraq War Exacts Toll on Contractors", Associated Press, 24 Şubat 2007.

1027) United Nations Department of Public Information, "Background Note: 31 December 2006", United Nations Peacekeeping Operations, www.un.org; James Glanz ve Floyd Norris, "Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.", *New York Times*, 28 Ekim 2006; Brady, "Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap".

doğurmaktaydı. 11 Eylül saldırılarının mümkün kıldığı Irak savaşı yeni bir ekonominin sancılı doğumundan başka bir şeyi göstermiyordu. Bu, Rumsfeld'in 'dönüşüm' planının özelliğiydi: Yıkım ve yeniden yapılandırmanın mümkün olan her alanının taşerona verilip özelleştirilmesine bağlı olarak bir kez daha ekonomik canlanma görülüyordu: Yıkım ve yeniden yapılandırma, parçalayıp yeniden inşa etme şeklinde kapalı bir kâr döngüsü söz konusuydu. Halliburton ve Carlyle gibi kurnaz ve uzak görüşlü şirketler açısından yıkımcılar ve yeniden inşacılar aynı şirketlerin farklı bölümleriydiler.*[1028]

Bush yönetimi Irak'ta uygulanan özelleştirilmiş savaş modelini kurumsallaştırmak için kalıcı bir dış politika metni oluşturarak bazı önemli ve üzerinde çok az durulmuş önlemler aldı. Irak'ın yeniden yapılandırılmasından sorumlu başmüfettiş Bowen 2006'da, çeşitli müteahhitlik faaliyetlerinde yaşanan bozgunlardan 'çıkarılan dersler' üzerine bir rapor yayınladı. Bu rapor, problemlerin yetersiz planlamadan kaynaklandığı sonucuna varıyor ve "acil durum operasyonları sırasında hızlı yardım sağlama ve yeniden yapılandırma anlaşmalarının gereklerinin yerine getirilmesi konusunda eğitim almış sözleşmeli personelden oluşan, konuşlandırılabilir bir sözleşmeli yedekler sınıfı"nın yaratılması ve "özelleştirilmiş yeniden yapılandırma bölgelerinde deneyim sahibi olan çeşitli alanlardan müteahhitlerin meydana getirdiği bir havuzun oluşturulması" çağrısında bulunuyordu; başka bir deyişle, bir daimi ordu kurulması. Bush 2007'de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında bu düşüncenin şampiyonluğunu yaparak yepyeni bir sivil yedekler sınıfının yaratıldığını duyurmaktaydı: "Böyle bir sınıf daha çok bizim askeri yedek kuvvetimiz gibi görev yapacaktır. Amerika ihtiyaç duyduğu zaman dışarıda görev

---

*) *The Financial* Times'a göre, Lockheed Martin bu yönde daha da ileriye gitmişti. "2007'nin başlarında, bir yıl içinde 1 trilyon dolar ödeyerek sağlık hizmetleri piyasasında faaliyet gösteren şirketler satın aldı" ve ayrıca mühendislik devi Pacific Arthitects and Enginiers'ı ele geçirdi. Bu şirket satın alma dalgası felaket kapitalizmi kompleksi içinde hastalıklı bir yeni dikey bütünleşme dönemini işaret ediyordu: Lockheed gelecekteki çatışmalar açısından, sadece silah ve savaş uçakları yapımından değil, yıktıkları yerlerin yeniden inşası ve hatta kendi silahlarıyla yaralanmış olan insanların tedavi edilmesinden de kazanç elde etmek üzere hazır bekliyordu.

1028) Dipnot: James Boxell, "Man of Arms Explores New Areas of Combat", *Financial Times* (Londra), 11 Mart 2007.

yapma yeteneğine sahip kabiliyetli sivillerin kiralanmasına imkân sağlayarak Silahlı Kuvvetler üzerindeki yükü hafifletecektir. Bu ayrıca, Amerika'daki üniformasız insanlara çağımızın belirleyici mücadelesine hizmet etme şansı verecektir."[1029]

Nitekim işgalin bir buçuk yılı geride bırakmasından sonra ABD Dışişleri Bakanlığı yeni bir birimi faaliyete geçirdi: Yeniden Yapılandırma ve İstikrar Dairesi. Bu daire belirli günlerde özel müteahhitlere, Venezuela'dan İran'a kadar, birkaç sebeple kendilerini ABD destekli yıkımın hedefi olarak bulma ihtimali olan yirmi beş farklı ülkenin yeniden yapılandırılmasına yönelik ayrıntılı planlar hazırlaması için ödeme yapıyordu. Şirketler ve danışmanlar 'peşinen imzalanmış sözleşmeler'le ilgili olarak kuyruğa giriyorlardı; öyle ki felaket vurur vurmaz anında faaliyete geçmeye hazır olacaklardı.[1030] Bush yönetimine göre, bu doğal bir gelişmeydi: Sınırsız bir önleyici yıkıma yol açma hakkına sahip olduğunu ileri sürdükten sonra, (henüz yıkıma uğratmadığı yerleri yeniden inşa ederek) önleyici bir yeniden yapılandırmaya öncülük etmiş oluyordu.

Sonunda, Irak savaşı bir model ekonomi yaratmıştı; bu, neocon'ların reklamını yaptıkları Fırat'taki Kaplanlar değildi sadece. Bunun yerine, bir özelleştirilmiş savaş ve yeniden yapılandırma modeliydi; üstelik çabucak ihraç edilmeye hazır bir modeldi. Irak'a kadar, Chicago mücadelesinin 'sınırları' coğrafyaya tabiydi: Rusya, Afganistan, Güney Kore. Bir sonraki felaket nerede baş gösterirse göstersin, artık yeni bir 'sınır'ın açılması mümkündür.

1029) Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasından Sorumlu Özel Başmüfettiş, *Iraq Reconstruction: Lessons in Contracting and Procurement*, Haziran 2006, s. 98-99, www.sigir.mil; George D. Bush, State of the Union Address, Washington, DC, 23 Ocak 2007.

1030) Guy Dinmore, "US Prepares List of Unstable Nations," *Financial Times* (Londra), 29 Mart 2005.

7. BÖLÜM
TAŞINABİLİR YEŞİL BÖLGE

TAMPON BÖLGELER VE PATLATILAN DUVARLAR

"Yeni bir başlangıç yapabilme yetisine sahipseniz, esas olarak ileri noktadan başlarsınız; bu da çok iyi bir şeydir. Bu fırsata sahip olmak sizin ayrıcalığınızdır, çünkü bu sistemlere sahip olmayan ya da yüz-iki yüz yıllık sistemlerin yükünü taşıyan başka yerler vardır. Bir bakıma bu, Afganistan'ın en iyi düşünceler ve en iyi teknik bilgiyle yeni bir başlangıç yapması açısından bir avantajdır."

(Paul O'Neill, ABD hazine bakanı,
Kasım 2002, işgal sonrası Kabil'de)

19
KIYI BÖLGESİNİN BOŞALTILMASI

'İKİNCİ TSUNAMİ'

"Kıyı şeridini dev bir buldozer gibi temizleyen tsunami, hiç akla gelmeyen bir fırsat yakalayan müteahhitler çıkardı karşımıza ve bu müteahhitler de hiç vakit kaybetmeden fırsatı değerlendirmeye giriştiler."

(Seth Mydans, *International Herald Tribune*, 10 Mart 2005)[1031]

Gün doğarken sahile inmiştim; balıkçılar o gün turkuaz renkli sulara açılmadan birkaç balıkçıyla karşılaşmayı umuyordum. Tarih 25 Temmuz'du ve kıyı bölgesi neredeyse çöle dönmüştü, fakat elle boyanmış, ahşaptan yapılma katamaranların oluşturduğu ufak bir grup vardı ve onlardan birinin yanında denize açılmaya hazırlanmış küçük bir aile bulunuyordu. Kırk yaşında olan ve kumsalda Malayalılara özgü sarong giyerek üstsüz bir şekilde oturan Roger, yirmi yaşındaki oğlu Ivan'la birlikte arapsaçına dönmüş kırmızı renkli ağını açmaya çalışıyordu. Roger'ın karısı Jenita, için için yanan bir kutu tütsüyü sallaya sallaya kayığın etrafında dolaşmaktaydı. "Şans ve güvenlik arıyor," diyerek bu ritüelle ilgili açıklama yaptı Jenita.

1031) Seth Mydans, "Builders Swoop in, Angering Thai Survivons," *International Herald Tribune* (Paris), 10 Mart 2005.

Çok uzun zaman önce değildi, bu sahil ve aşağı yukarı bütün Sri Lanka sahilini kapsayan bunun gibi daha yüzlercesi, yakın bir tarihte hafızamıza kaydettiğimiz en yıkıcı doğal felakettin ardından çılgınca bir kurtarma faaliyetinin gerçekleştirildiği bir alandı (26 Aralık 2004 tarihinde yaşanan tsunami felaketi bölge çapında 250 bin insanın ölümüne ve 2,5 milyon insanın evsiz kalmasına sebep olmuştu).[1032] Ben de yeniden yapılandırma çalışmalarını Irak'takilerle karşılaştırmak üzere altı ay sonra, en büyük vurguyu yiyen ülkelerden biri olan Sri Lanka'ya gitmiştim.

Bu gezim sırasında bana eşlik eden Colombo'lu aktivist Kumari, kurtarma ve rehabilitasyon çalışmalarında yer alan bir kişiydi ve tsunaminin vurduğu bölgede bana rehberlik ve çevirmenlik yapmayı kabul etmişti. Gezimiz, adanın doğu kıyısında bulunan, balıkçılık yapılan ve renksiz görünen bir tatil köyü olan Arugam Körfezi'nde başladı. Bölge hükümetin yeniden yapılandırma ekibinin elinde bulunuyordu ve onların 'yeniden daha iyisini yapma' planlarının vitrini konumundaydı bu köy.

Daha birkaç dakika geçmeden bize çok farklı bir yorumda bulunan Roger'la burada tanıştık. Roger bu planı 'balıkçılık yapan insanların kıyı bölgesinden kovulması planı' olarak değerlendiriyordu. Bu büyük çaplı tahliye planının dev bir dalganın gelmekte olduğuna işaret ettiğini, fakat diğer pek çok felaket gibi tsunaminin de halkın şiddetle karşı çıktığı bir gündemin hayata geçirilmesi doğrultusunda kullanıldığını söylüyordu. Ailesinin on beş yıldır balık avlama mevsimini o anda bulunduğumuz yerin yakınındaki Arugam Körfezi'nde yer alan plajda bulunan, çatısı saz ve samanla kaplanmış kulübelerinde geçirdiğini anlattı. Balıkçılıkla geçinen diğer onlarca aile gibi onlar da, kayıklarını kulübelerinin yanında muhafaza edip yakaladıkları balıkları çok hoş görünen kumlara serdikleri muz yapraklarının üstünde kurutuyorlarmış. Çoğunluğunu, biçimsiz hamakların görüldüğü ve palmiye ağaçlarına yerleştirilmiş hoparlörlerden Londra kulüplerinde çalınan müziklerin duyulduğu sahildeki pansiyonlarda kalan Avustralyalı ve Avrupalı sörfçülerin oluşturduğu turist kalabalığıyla iç

1032) Action Aid International vd., *Tsunami Response: A Human Rights Assessment*, Ocak 2006, s. 13, www.actionaidusa.org.

içe yaşıyorlarmış. Restoranlar balık ihtiyaçlarını doğrudan kayıklardan karşılıyorlardı ve balıkçılık yapan insanlar da geleneksel renkli hayat tarzlarıyla pasaklı tatilcilerin aradıkları otantik canlılığı sunuyorlardı.

Uzun bir süredir, kısmen de endüstrinin dar bir alanın ötesine geçmesine engel olan, devam eden iç savaş nedeniyle Arugam'daki otellerle balıkçılık yapan insanlar arasında özel bir çatışma yoktu. Sri Lanka'nın doğu sahili, her iki tarafın -Kuzey'deki Tamil Kaplanları'nın ve Sinhalese merkezi hükümetinin- ifadesiyle, kavganın en kötüsünü görmüştü. Arugam Körfezi'ne ulaşmak, bir denetim noktaları labirentinden geçmeyi ve bir silahlı çatışmanın içinde ya da bir intihar bombasının (Tamil Kaplanları bir intihar kemeri icat etmişlerdi) etki alanında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmayı gerektiriyordu. Bütün rehberlerde, Sri Lanka'nın çok değişken olan doğu sahilinden uzak durulması konusunda ciddi uyarılar yer almaktaydı; denizde kopan dalgaların kötü bir şöhreti vardı, fakat bunun bir çakıl ve moloz yığını meydana getirmesi dışında kötü bir tarafı yoktu.

Asıl büyük olay Şubat 2002'de, yani Colombo ve Tamil Kaplanları bir ateşkes anlaşması imzaladıkları zaman gerçekleşti. Bu olay tam olarak bir barış anlaşması değil, daha çok, zaman zaman bombalama ya da öldürme olaylarıyla delinen, eylemlere zoraki bir ara verişti. Bu istikrarsız duruma rağmen, *Lonely Planet*'e göre, rehberler yollar açılır açılmaz doğu sahilini geleceğin Phuket'i olarak pompalamaya başladılar: "muhteşem bir sörf imkânı, harika plajlar, süper oteller, baharatlı yiyecekler, dolunay eğlenceleri... seks partisi mekânları".[1033] Arugam eylemlerin de merkeziydi. Aynı zamanda, denetim noktalarının açılması, ülkenin dört bir yanından gelerek balıkçılık yapan sayıları oldukça büyük bir rakama ulaşan insanların Arugam Körfezi dahil doğu sahili boyunca en bereketli sulara geri dönmeleri anlamına geliyordu.

Sahil giderek kalabalıklaşıyordu. Arugam Körfezi imarlı bir balıkçılık limanıydı, fakat otel sahipleri balıkçı kulübelerinin kendi manzaralarına engel olduğu ve kurumuş balık parçalarının müşterilerini kaçırdığı konusunda şikâyette bulunmaya

1033) *Sri Lanka: A Travel Survival Kit* (Victoria, Avustralya: Lonely Planet, 2005), s. 267.

başlamışlardı (Hollanda kökenli bir otel sahibi bana, "Koku kirliliği gibi bir şey var," demişti). Otel sahiplerinden bazıları hükümetin kayıkları ve balıkçı kulübelerini yabancılar için pek cazibesi olmayan başka bir körfeze taşıması doğrultusunda lobi faaliyetlerine girişmekteydiler. Köylülerse bu girişimlere kuşaklar boyu bu topraklarda yaşadıklarını vurgulayarak karşı çıkıyorlardı; ayrıca Arugam Körfezi kendi gözlerinde denize kayık indirmenin ötesinde bir anlam ifade ediyordu: Temiz su ve elektrik demekti, çocukları için okul demekti, yakaladıkları balık için alıcıların varlığı demekti.

Bu yaşanan gerginlikler tsunami felaketinden altı ay önce, gecenin bir yarısında sahilde esrarengiz bir yangın olayı gerçekleştiği zaman patlama noktasına geldi. Yangın sırasında yirmi dört balıkçı kulübesi yanarak küle döndü. Roger ve ailesi bana, "Her şeyimizi, bütün eşyalarımızı, ağlarımızı ve iplerimizi kaybettik," diyordu. Kumari'yle birlikte Arugam Körfezi'nde balıkçılık yapan çok sayıda insanla konuştuk ve bunların hepsi de, ısrarla yangının kasıtlı olarak çıkarılan bir yangın olduğunu söylüyor, sahile kendileri sahip olmak isteyen otel sahiplerini suçluyorlardı.

Eğer bu yangın balıkçıların gözünün korkutulması yönünde bir girişimse, işe yaramamıştı; köylüler yerlerinde kalma konusunda eskisinden daha da kararlıydılar ve kulübelerini kaybeden insanlar onları çabucak yeniden inşa ettiler.

İşte, tsunami felaketi önceki yangının yapamadığını yapmıştı: Bütün sahili baştanbaşa temizledi. Bir tek şey kalmadı: kayıklar, balıkçı kulübeleri, plajlardaki turist kabinleri ve bungalowlar. 4 bin kişilik bir topluluktan, çoğunluğunu Roger, Ivan ve Jenita gibi hayatını denizden sağlayanların oluşturduğu 350 civarında insan öldü.[1034] Molozların ve akan kanların ardında yatan şey, turizm endüstrisinin başından beri, çalışan insanların yarattığı düzensiz görüntüleri ortadan kaldırarak tatil cenneti olan tertemiz bir sahil elde etme düşüncesiydi. Bütün kıyı boyunca aynı şey gerçekleştirildi: Molozlar kaldırılır kaldırılmaz geriye kalan şey... cennetti.

1034) John Lancaster, "After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise", *Washington Post*, 5 Haziran 2005.

Durum normale dönüp balıkçı aileler daha önce evlerinin bulunduğu yerlere geri döndüklerinde, karşılarında evlerini yeniden inşa etmelerini engelleyen polisi bulmalarının sebebi buydu. "Yeni kurallar var," deniyordu onlara: Sahilde ev olmayacaktı ve her şeyin en yüksek su seviyesi işaretinden en az iki yüz metre geride olması gerekiyordu. İnsanların çoğu yapılarını sudan çok gerilere yapmayı kabul ettiler, fakat oralarda da yer bulamıyorlardı; balıkçılara gidecek yer bırakmamışlardı. Üstelik sadece Arugam'da değil, bütün doğu kıyısı boyunca yeni bir 'tampon bölge' gösterilmedi. Bütün sahiller yasaklanmıştı.

Tsunami felaketinde yaklaşık 35 bin Sri Lankalı öldü ve yaklaşık 1 milyon insan evsiz kaldı. Kurbanların yüzde 80'ini Roger gibi küçük kayıklarla balıkçılık yapanlar oluşturuyordu; bazı bölgelerde bu rakam yüzde 98'e yaklaşıyordu. Yüz binlerce insan yiyecek ve küçük miktarlardaki diğer yardım malzemelerine kavuşabilmek üzere sahilden ayrılarak ülkenin iç kısımlarındaki geçici kamplara gittiler; daha sonra bu insanların çoğu, yan yana upuzun bir şekilde sıralanmış, incecik sacdan yapılma, sıcaktan yanına yaklaşılmayan kulübeleri terk ederek dışarıda yatmaya koyuldular. Zaman ilerledikçe bu kamplar pislikten ve hastalıktan geçilmez bir hale geldi ve makineli tüfek taşıyan askerlerce yönetilmeye başlandı.

Resmi olarak yapılan hükümet açıklamasında, tampon bölgenin güvenli bir önlem olduğu ve bunun yeni bir yıkım felaketinin, yeni bir tsunami vurgununun yaşanmasının önüne geçmek anlamına geldiği ifade ediliyordu. Görünüşe bakılırsa bunun bir anlamı vardı, fakat bu mantıkta bir sorun dikkat çekiyordu; çünkü aynı yaklaşım turizm endüstrisine uygulanmıyordu. Tam tersine, oteller daha önce balıkçıların yaşadığı ve çalıştığı okyanusa bakan değerli yerlere kadar uzanmaları konusunda teşvik ediliyorlardı. Dinlenme tesisleri tampon bölge kuralının tamamen dışında tutuluyordu; yapılarını sınıflandırdıkları sürece, çok görkemli ya da denize yakın inşa etmelerinin hiçbir önemi yoktu ve 'onarım' yaparken tamamen serbesttiler, önlerinde hiçbir engel yoktu. Arugam Körfezi'ndeki bütün sahil boyunca yapılan çalışmalarda inşaat işçileri çekiç ve matkap kullanıyorlardı. Roger'ın

cevabını merak ettiği bir soru vardı: "Turistler bir tsunami korkusu yaşamıyorlar mıydı acaba?"

Roger ve diğer meslektaşlarına göre tampon bölge uygulaması, hükümetin büyük dalgadan önce yapmak istediği şeyi gerçekleştirmek üzere bulduğu bahaneden başka bir şey değildi: balıkçılık yapan insanların sahilini balıkçılardan arındırmak. Eskiden sulardan yakaladıkları balıklar ailelerini geçindirmeye yetiyordu, fakat şimdi bu durum Dünya Bankası gibi kuruluşların yaptıkları ölçümlerde ekonomik gelişmeye bir katkı sağlamıyordu ve şimdi de, eskiden kulübelerinin bulunduğu toprakların daha kârlı kullanımlara açılabileceği açıkça görülüyordu. Benim gelişimden çok kısa bir süre önce "Arugam Körfezi Araştırma Geliştirme Planı" adlı bir belge basına sızdırılmıştı ve bu belge, balıkçılar topluluğunun korkuların en kötüsü olduğunu kabul ediyordu. Federal hükümet, Arugam Körfezi için bir yeniden yapılandırma planı geliştirmek üzere uluslararası danışmanlardan oluşan bir komisyon görevlendirmişti ve şimdi bu plan sonuçlanmıştı. Tsunamiden zarar gören yapılar halkın çoğunluğunun hâlâ oturduğu denize yakın mülkler olmasına rağmen, bu planda Arugam Körfezi'nin temizlenip yeniden inşa çalışmalarına geçilmesi, hippi görünümüne sahip bir deniz şehri olmaktan kurtarılıp son model bir 'butik turizmi destinasyonu' özelliğine kavuşturulması isteniyordu: Geceliği 300 dolar olan lüks eko-turizm köy evleri, yüzer iskeleler ve helikopter iniş-kalkış alanları bulunacaktı. Bu raporda heyecan duyularak, Arugam Körfezi'nin yakın çevrede bulunan otuz yeni 'turizm bölgesi'ne bir model oluşturma işlevi göreceği, daha önce savaşın yakıp yıktığı Sri Lanka'nın doğu sahilinin bir Güney Asya Rivyera'sına dönüştürüleceği duyuruluyordu.[1035]

Bütün sanatçıların ve planların gözünden kaçan, tsunami kurbanlarıydı: bu sahilde yaşayan ve çalışan yüzlerce balıkçı ailesi. Bu raporda, köylülerin birkaç kilometre uzağa, okyanustan epeyce uzakta bulunan daha uygun bölgelere kaydırılacağı açıklanıyordu. Burada işi daha da kötü hale sokan şey, devletin bu 80

1035) National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Toward Prosperity*, Nihai Rapor, s. 4-5, 7-8, 33, 25 Nisan 2005; Lancaster, "After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise".

milyon dolarlık iyileştirme projesinin fiilen tsunami kurbanları adına toplanan yardım parasıyla finanse edilmesiydi.

Tsunamiden sonra tarihsel önemde bir uluslararası yardımın su gibi akmasını sağlayan, bu balıkçı ailelerle Tayland ve Endonezya'daki onlar gibi diğer ailelerin gözyaşları süzülen yüzleriydi; onların camilerde toplanan yakınları, boğulan bir bebeği tanımaya çalışırken gözyaşı döken anneler, onların denize sürüklenen çocuklarıydı. Oysa Arugam Körfezi'ndeki gibi topluluklar için 'yeniden yapılandırma', kültürlerinin ve hayat tarzlarının bilinçli olarak yok edilmesi ve topraklarının çalınmasından başka bir anlama gelmiyordu. Kumari'nin söylediği gibi, bütün yeniden yapılandırma süreci 'kurbanların kurban edilmesi, sömürülenlerin sömürülmesi' şeklinde sonuçlanacaktı.

Plan ortaya çıktığında ülke çapında bir öfkeye yol açtı; üstelik bu plan Arugam Körfezi'nden başka hiçbir yeri kapsamıyordu. Kumari'yle birlikte şehre döndüğümüzde kendimizi kaleydoskopik bir sari, saron, hijab ve filipflop karışımı kıyafetler giymiş birkaç yüz kişilik gösterici topluluğunun içinde bulduk. Bu insanlar sahilde toplanmışlardı ve otellerin önünden geçerek yerel yönetim binasının bulunduğu Pottuvil'e komşu olan bir kasabaya kadar sürecek yürüyüşe hazırlanıyorlardı. Kalabalık otellerin önünden geçerken beyaz gömlekli genç bir adam kırmızı renkli bir megafonla sözlerini tekrarlatarak göstericilere önderlik ediyordu. "Turistik otel..." diye bağırıyor ve kalabalık aynı sloganı tekrarlıyordu; ardından "İstemiyoruz!" diyerek bağırıyorlardı, "Beyazlar..." diye haykırıp, "Defolun!" diye devam ediyorlardı (Kumari özürler dileyerek Tamil dilinden tercüme ediyordu). Güneş ve okyanusun etkisiyle derisi sertleşmiş bir başka genç mikrofonu kullanma görevini devralıp bağırmaya başladı: "Topraklarımızı..." Ve hemen ardından cevaplar geldi: "Geri istiyoruz!" "Evlerimizi geri istiyoruz!" "Balıkçı limanı istiyoruz!" "Yardım paralarımızı istiyoruz!" "Açız, açız!" diye bağırıyorlardı ve kalabalık cevap veriyordu: "Balıkçılar açlıkla yüz yüze!"

Bölge yönetiminin kapılarının önünde, yürüyüşün liderleri kendi seçtikleri temsilcilerini davadan vazgeçmekle, yolsuzluk yapmakla ve balıkçılıkla geçinen insanlar için 'kızlarının çeyizi,

karılarının takıları' anlamına gelen yardım paralarını harcamakla suçluyorlardı. Sinhalese'ye yapılan özel yardımlardan, Müslümanlara karşı ayrımcılık yapılmasından, 'yabancıların yaşadığımız sefaletten kazanç sağlanması'ndan söz ediyorlardı.

Sloganları fazla etki yaratacağa benzemiyordu. Colombo'da, Sri Lanka Turizm İdaresi'nin, ülkesinin mülti-milyon dolarlık 'marka bir kişilik profili'nden alıntı yapmak gibi kötü bir alışkanlığa sahip orta yaşlı bir bürokrat olan genel müdürü Seenivasagam Kalaiselvam'la konuştum. Ona Arugam gibi yerlerde balıkçılık yapan insanların durumunun ne olacağını sordum. Kalaiselvam bambu sandalyesinde arkasına yaslandı ve şu açıklamayı yaptı: "Geçmişte kıyı şeridinde çok sayıda izinsiz yapı vardı. ... Turizm planına göre yapılmamışlardı. Tsunaminin sonucu olarak turizmle ilgili ortaya çıkan en iyi şey, bu izinsiz yapıların çoğunun felaketten etkilenmiş olmasıdır ve bu yapılar artık temizlenmiş durumdadır." "Eğer balıkçılık yapan insanlar geri dönüp onları tekrar inşa ederlerse," diyordu Kaleiselvam, "tekrar yıkmak zorunda kalacağız. ... Kıyı bölgesi bomboş olacak."

Başlangıç öyle olmadı. Kumari tsunamiden sonraki günlerde doğu kıyısına geldiğinde, resmi olarak yapılan yardımlardan hiçbiri ulaşmamıştı. Bu durum, herkesin yardım görevlisi, doktor, mezar kazıcısı olduğu anlamına geliyordu. Bu bölgeyi ikiye bölen etnik engeller birdenbire ortadan kalkmıştı. "Müslümanlar tarafı Tamil tarafının ölülerinin gömülmesi için yardıma koşuyordu," diye anlatıyordu Kumari, "ve Tamil tarafı da Müslümanların yiyecek içecek sorunlarının çözümü için koşturuyorlardı. Ülkenin iç kesimlerinde yaşayan insanlar öğle vakti her evden iki paket olmak üzere yiyecek gönderiyorlardı; çok yoksul insanlar oldukları için bu oldukça fazla sayılırdı. Bu davranış herhangi bir şeyden vazgeçilmesi anlamına gelmiyordu, 'komşuma destek olmalıyım; bacılarımıza, kardeşlerimize, kızlarımıza, annelerimize destek olmalıyım' duygusundan ibaretti sadece. Hepsi bu."

Benzer bir karşı-kültürel yardım da ülkenin diğer tarafında yaşandı. Çocuk yaştaki Tamil gençler ceset çıkarmak için tarlalarından traktörlerle yollara döküldüler. Hıristiyan çocuklar okul üniformalarını, Hindu kadınlar sari'lerini Müslümanlara kefen

yaptılar. Sanki bu tuzlu su ve moloz saldırısı, evleri un ufak etme ve yolları kullanılmaz hale getirmesinin yanında öylesine büyük bir güce sahipti ki, bastırılmaz nefretleri, kan davalarını ve intikam duygularını ortadan kaldırmıştı. Bölünmüş taraflar arasında köprü kurmak için yıllarca barış gruplarıyla birlikte yaptığı hayal kırıklığına uğratan çalışmalarda yer almış Kumari'ye göre, bu yoğunlukta bir trajediyle karşılaşmak dayanılmaz bir şeydi. Sri Lankalılar bitmek bilmez barış konuşmaları yapmak yerine, en sıkıntılı zamanlarında trajediyi gerçekten yaşıyorlardı.

Ülkenin iyileştirme çabalarında uluslararası yardıma da ihtiyaç duyduğu görülüyordu. Bir kere, yapılan yardımlar ihtiyaca cevap verme konusunda yavaş kalan hükümetlerden değil, felaketi televizyonda gören tek tek bireylerden gelen yardımlardı: Avrupa'daki okul çocukları ekmek satıp şişe topluyor, müzisyenler yıldızların yer aldığı yardım konserleri düzenliyor, dini gruplar giyecek, battaniye ve para topluyorlardı. Bu insanlar daha sonra kendi hükümetlerinin de resmi olarak yardımda bulunmasını istediler. Altı ay içinde 13 milyar dolar toplandı; bu bir dünya rekoruydu.[1036]

Yeniden yapılandırma paralarının büyük bir kısmı ilk aylarda yardım edilmesi düşünülen kişilere ulaştırıldı: Sivil toplum örgütleri ve yardım kuruluşları acil yardım malzemesi olarak yiyecek, su, çadır ve geçici kulübeler getirdiler; zengin ülkeler sağlık ekipleri ve sağlık malzemeleri gönderdiler. Kamplar, kalıcı evler inşa edilinceye kadar insanların başlarını sokacağı geçici bir sığınak olarak kurulmuştu. Kesinlikle, bu evlerin inşa edilmesine yetecek kadar para vardı. Fakat ben altı ay sonra Sri Lanka'dayken bu süreç tamamen durmuş haldeydi; neredeyse bir tek kalıcı ev bile bitirilmemişti ve acil durum sığınakları daha ziyade kalıcı gecekondular izlenimi uyandırmaya başlamıştı.

Yardım çalışmalarında yer alanlar, Sri Lanka hükümetinin her hamlelerinde önlerine engel çıkarmasından şikâyet ediyorlardı; önce tampon bölgeyi öne sürdüler, yapılaşma için alternatif sahalar sağlamayı kabul etmediler, sonu gelmeyen bir dizi çalışma ve

1036) "South Asians Mark Tsunami Anniversary", United Press International," 26 Haziran 2005.

dışarıdan gelen uzmanların hazırladığı mastır planları başlattılar. Bürokratlar, tsunamiden sağ çıkanların boğucu bir sıcaklığın hüküm sürdüğü iç kesimlerdeki kamplarda öğünlerini yiyeceksiz geçirerek beklediklerini söylerken, bu insanlar okyanustan tekrar balıkçılık yapamayacak kadar uzakta bulunuyorlardı. Gecikmelerin sorumlusu olarak 'bürokrasi' ve kötü yönetim gösterilirken, gerçekte risk altında olan daha çok şey vardı.

DALGANIN GELİŞİNDEN ÖNCE: ENGELLENEN PLANLAR

Sri Lanka'yı yeniden oluşturmayı amaçlayan büyük plan, tsunamiyle iki yıl öne alındı. Bu plana, iç savaşın sona erdiği ve her zamanki oyuncuların Sri Lanka'nın dünya ekonomisine girişini tezgâhlamak üzere bu ülkeye üşüştüğü zaman uygulanmaya başlanmıştı; üşüşenlerin en başında USAID, Dünya Bankası ve onun yeni bir kolu olan Asya Kalkınma Bankası yer alıyordu. Sri Lanka'nın en büyük üstünlüğünün, hızla gelişen küreselleşme nedeniyle ve uzun süreli savaşının yan sonucu olarak sömürgeleştirmeden kalan en son yerlerden biri olmasına bağlı olduğu konusunda ortak bir görüş söz konusuydu. Sri Lanka küçük bir ülke olmasına rağmen vahşi hayat hâlâ önemli oranda varlığını koruyordu: Türü tükenmemiş leoparlara, maymunlara, binlerce vahşi file ülkenin her tarafında rastlanabilirdi. Sahilleri gökdelenlere yabancıydı ve dağlarının dört bir yanında Hindu ve Müslüman tapınaklarıyla kutsal yerler bulunuyordu. USAID, en önemlisi "her şeyin Batı Virginia büyüklüğünde bir alanda yer alması" diyerek övgüler düzüyordu.[1037]

Bu plan uyarınca, gerilla savaşçılarına çok etkin bir gizlenme imkânı sağlayan Sri Lanka'nın cangılları, fillere binip Costa Rica'da yaptıkları gibi dallarda sallanacak eko-turistlere macera yaşatmaya açılacaktı. Bu ülkenin dünya kadar kan dökülmesinin sorumluluğunu taşıyan dinleri, Batılı ziyaretçilerin manevi ihtiyaçlarını karşılamaya uygun hale getirilecekti; Budist rahipler tekke açabile-

1037) USAID/Sri Lanka, "USAID Elicits 'Real Reform' of Tourism", Ocak 2006, www.usaid.gov.

cek, Hindu kadınlar otellerde renkli kıyafetlerle dans edebilecekti. Ayurvedik tıp klinikleri, ağrıları ve acıları dindirecekti.

Kısacası, Asya'nın geri kalanı düşük ücretle işçi çalıştıran işyerleri, çağrı merkezleri, çılgın borsalar açabilecekti; bu endüstrinin kaptanları bir dinlenme yerine ihtiyaç duyarken Sri Lanka hazır bekleyecekti. Deregüle edilmemiş kapitalizmin diğer ileri karakollarında yaratılan muazzam zenginlik nedeniyle, sıra lüks hayat ve vahşilik, macera ve alternatif hizmetin kusursuz şekilde ayarlanmış kombinasyonundan faydalanmaya gelince paranın hiç önemi yoktu. Yabancı danışmanlar, Sri Lanka'nın geleceğinin Aman Resorts gibi zincirlere bağlı olduğuna inanıyorlardı; bu tesis doğu sahilinde iki bina şeklinde açılmıştı ve her birinde göz kamaştıran havuzlar bulunan suitlerin geceliği 800 dolardan gidiyordu.

ABD yönetimi, çok önemli bir turizm destinasyonu olması anlamında, Sri Lanka'nın sahip olduğu potansiyel konusunda müthiş bir heyecan duymaktaydı; dinlenme tesisleri zinciri ve tur operatörleri açısından müthiş bir imkâna sahipti ve USAID, Sri Lanka'nın turizm endüstrisini Washington tarzı güçlü bir lobi grubuna dönüştürmek amacıyla bir program başlattı. Bu kuruluş, turizme destek için ayrılan bütçeyi "yıllık 500 bin dolardan daha az olan bir rakamdan yıllık 10 milyon civarında bir rakama yükseltme" imkânı sağladı.[1038] Bu sırada ABD elçiliği de, ABD'nin bu ülkedeki ekonomik çıkarlarını arttırma amacına yönelik bir program olan Rekabet Edebilirlik Programı'nı uygulamaya soktu. Söz konusu programın müdürü olan John Varley adındaki yaşlı iktisatçı bana, Sri Lanka Turizm İdaresi'nin ülkeye on yılda 1 milyon turist çekmekten söz ederken küçük düşündüğünü söylüyordu. "Şahsen ben bunun iki katını çekebilecekleri kanısındayım." Dünya Bankası'nın Sri Lanka'daki faaliyetlerini yürüten İngiliz Peter Harrold da, "Ben her zaman Bali'nin mükemmel bir fırsat oluşturduğunu düşünmüşümdür," diyordu.

Gerekli yatırımın yapıldığı bir turizm sektörünün kazançlı bir piyasa olacağı konusu tartışma götürmemektedir. Oda fiyatlarının gecelik ücreti ortalama 405 dolar olan lüks otellerin toplam geliri 2001 ile 2005 yılları arasında oldukça çarpıcı bir rakam

1038) USAID/Sri Lanka, "USAID Elicits 'Real Reform' of Tourism".

olan yüzde 70 oranında artmıştır; fiyatların düştüğü, Irak savaşının patlak verdiği ve akaryakıt fiyatlarının yükseldiği 11 Eylül sonrası dönemde fena bir artış değildi bu. Pek çok bakımdan sektörde görülen olağanüstü gelişme, Chicago Okulu iktisadının kazandığı büyük başarıdan kaynaklanan aşırı eşitsizliğin bir yan sonucudur. Artık ekonominin genel durumunu göz önünde bulundurmaksızın, Wall Street'in 'süper tüketiciler' olarak gördüğü ve bütün tüketici taleplerini kendilerine yönlendirme gücüne sahip olan milyoner ve milyarderlerden oluşan yeterince büyük bir elit kesim vardı. Citigroup Smith Barney'in New York'taki küresel eşitlik stratejisi grubunun eski başkanı Ajay Kapur, müşterilerini Bulgari, Porche, Four Seasons ve Southeby's gibi şirketlerin rol oynadığı, kendisinin 'çok yönlü zenginlik dağıtımı sepeti'ne yatırım yapmaları konusunda teşvik etmekteydi. "Eğer zenginlik dağıtımı arzuladığımız şekilde devam ederse, gelir eşitsizliğinin sürmesi ve genişlemesine imkân tanınırsa, zenginlik dağıtımı sepeti çok iyi işlemeye devam edecektir."[1039]

Fakat Sri Lanka bir 'zenginlik dağıtımı' setinin oyun alanı olmayı kendi kaderi saymadan önce, (çok hızlı bir şekilde) ciddi düzenlemelere ihtiyaç duyan birkaç alan vardı. Bir kere, birinci sınıf dinlenme tesislerine yatırım yapacak kimseleri çekebilmek için hükümetin toprak mülkiyeti edinme hakkının önündeki engelleri kaldırması gerekiyordu (kaba bir hesapla Sri Lanka topraklarının yüzde 80'i devletin mülkiyetinde bulunuyordu).[1040] Yatırımcıların tesislerinde personel çalıştırırken tabi olacakları çalışma yasalarının daha 'esnek' olması gerekiyordu. Ve altyapı tesislerinin de modernize edilmesi gerekmekteydi: Otoyollar, gösterişli havaalanları, daha iyi su ve elektrik sistemleri olmalıydı ve bunların hepsi kusursuz biçimde işlemeliydi. Ancak Sri Lanka silah satın alarak kendisini borç batağına sürüklerken, hükümetin hızla gerçekleştirilmesi gereken bütün bu düzenlemeleri kendi başına hayata geçir-

1039) Leading Hotels of the World halkla ilişkiler müdürü Karen Preston'la yapılan e-posta röportajı, 16 Ağustos 2006; Ajay Kapur, Niall Macleod ve Narendra Singh, "Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances", Citigroup: Industry Note, Equity Strategy, 16 Ekim 2005, s. 27, 30.

1040) United Nations Environment Programme, "Sri Lanka Environment Profile", National Environment Outlook, www.unep.net.

mesi mümkün değildi. Bunun üzerine alışıldık pazarlık teklifleri yapılmaya başladı: Zaten ülkenin önündeki tek yol, Dünya Bankası ve IMF'den ekonomiyi özelleştirme ve 'kamu-özel mülkiyet ortaklığı'na açma anlaşmaları karşılığında kredi almaktı.

Bütün bu planlar ve koşullar, ülkenin 2003 yılı başında sona eren Dünya Bankası onaylı şok terapisi programı olan "Sri Lanka'yı Yeniden Kazanmak"ta çok açık bir şekilde yer alıyordu. Bu programın en önde gelen yerel savunucusu, hem fiziksel hem de ideolojik olarak Newt Gingrich'le çarpıcı bir benzerlik gösteren Mano Tittavella isimli Sri Lankalı bir politikacı/yatırımcıydı.[1041]

Bütün bu şok terapisi planları gibi "Regaining Sri Lanka" (Sri Lanka'yı Yeniden Kazanmak) adlı program da, hızlı ekonomik gelişmeleri başlatacak ani kararlar alma adına pek çok fedakârlıklar istiyordu. Milyonlarca insan sahillerin turistlere bırakılması, dinlenme tesisleri ve otoyollara yer açılması için geleneksel köylerini bırakmak zorunda kalacaktı. Balıkçılıktan geriye kalan işlere derin limanlarda trolle avlanan büyük çaplı endüstriyel balıkçılar hâkim olacaktı (sahillerden açılarak avlanan ahşap kayıklara sahip balıkçılar değil).[1042] Ve elbette, Buenos Aires'ten Bağdat'a kadar görülen örneklerde olduğu gibi, devlete ait şirketlerden büyük çaplı işten çıkarmalar gerçekleştirilecekti ve hizmetlerin fiyatları yukarı fırlayacaktı.

Bu planın asıl sorunu, pek çok Sri Lanka'lının yapılan fedakârlıkların işe yarayacağına inanmamasıydı. 2003 yılında küreselleşmeye duyulan müthiş inanç, özellikle de Asya'da yaşanan ekonomik krizden kaynaklanan korkulardan sonra kaybolmuştu. Ayrıca, savaştan kalan mirasın bir engel olduğu görülmüştü. On binlerce Sri Lankah 'ulus', 'vatan' ve 'toprak' adına yapılan çatışmalarda hayatlarını kaybetmişti. Barış ortamına geçildiğin-

1041) Tittawella 1997'den 2001'e kadar, yani Sri Lanka Telecom (Ağustos 1997) ve Sri Lanka Air Lines'ın özelleştirilmesini idare ettiği dönemde, Sri Lanka Kamu Yatırımları Reform Komisyonu'nun başkanıydı. 2004 genel seçimlerinden sonra, hükümetin idaresindeki Stratejik Yatırımlar Yönetimi Ajansı'nın başkanı ve genel müdürü unvanını aldı; bu kurul, 'kamu ve özel mülkiyet ortaklıkları' gibi güncel bir ifadeyle özelleştirme projelerini sürdürüyordu. "Public Enterprises Reform Commission of Sri Lanka Environment Profile", National Environment Outlook, www.unep.net.

1042) Ulusal Toprak ve Tarım Reformu Hareketi, Sri Lanka, *A Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org.

de en yoksul insanlardan bile bir parça toprağını ya da mülkünü (sebze bahçesi, sıradan bir ev, bir kayık) vermesi istenmektedir; bunun amacı, Marriott ya da Hilton'un bir golf sahası yapmasına imkân sağlamaktır (ve köylülerin Colombo'daki gibi sokaklarda seyyar satıcılık yaparak hayatlarını sürdürmesidir). Bu kabul edilmez bir şey olarak görülüyordu ve Sri Lankalılar buna uygun tepki gösteriyorlardı.

"Sri Lanka'yı Yeniden Kazanmak" adlı programa, militanca bir mücadeleyle ortaya konan grevlerle, sokak gösterileriyle ve ardından seçim sandıklarında kullanılan oylarla karşı çıkıldı. Sri Lankalılar Nisan 2004'te, bütün yabancı uzmanları ve onların yerel ortaklarını yenilgiye uğrattılar ve merkez-solcularla "Sri Lanka'yı Yeniden Kazanmak" planının tümünü ortadan kaldırmaya yeminli, kendilerini Marksist olarak tanımlayan insanların oluşturduğu koalisyona oy verdiler.[1043] O zamanlar su ve elektrik dahil kilit öneme sahip özelleştirme programlarından bazılarına henüz başlanmamıştı ve otoyol projesi mahkeme engeliyle karşılaşmamıştı. Bir 'zenginlik dağıtımı' sahası inşa etme rüyası görenler açısından önemli bir engeldi bu: 2004'ün yatırımcı dostu, özelleştirilmiş yeni Sri Lanka Yılı olması düşünülüyordu; oysa bu beklentilerin hepsi boşa çıkarılmış durumdaydı.

O kader belirleyici seçimlerden sekiz ay sonra tsunami felaketi yaşandı. "Sri Lanka'yı Yeniden Kazanmak" programının ölüm yasının tutulduğu günlerde bu olayın önemi çok çabuk anlaşıldı. Yeni seçilen hükümetin fırtınada yıkılan evleri, yolları, okulları ve demiryollarını yeniden inşa etmek üzere yabancı kuruluşlardan kredi alması gerekiyordu; bu kredi kuruluşları da, yıkıma sebebiyet veren bir krizle karşılaşıldığında en sadık ekonomik milliyetçilerin bile yumuşayacağını çok iyi biliyorlardı. Militanca mücadele eden çiftçiler ve balıkçılar, onların topraklarını inşaat alanına dönüştürme çabalarını boşa çıkarmak için demiryollarını kapatıp büyük çaplı mitingler düzenlerken, Sri Lankalı köylüler de aynı anda işgal eylemi yapmaktaydılar.

1043) "Privatizations in Sri Lanka Likely to Slow Because of Election Results", Associated Press, 5 Nisan 2004.

DALGANIN VURUŞUNDAN SONRA: İKİNCİ BİR ŞANS

Colombo'daki ulusal hükümet yardım dolarlarının denetimini ellerinde bulunduran zengin ülkelere, geçmişiyle bağlarını koparmaya hazır olduğunu göstermek için hemen harekete geçti. Öyle ki, çok açık bir özelleştirme-karşıtı platforma dayalı olarak seçilen başkan Chandrika Kumaratunga, kendisi açısından tsunaminin, serbest piyasa ışığını görmesine yardım eden bir tür dinsel yanının bulunduğunu söyleyecekti. Kumaratunga fırtınanın vurduğu kıyıya gidip molozların arasında durarak şu açıklamayı yaptı: "Biz çok sayıda doğal kaynağın bahşedildiği bir ülkeyiz ve bunlardan tam olarak faydalanamadık. ... Dolayısıyla doğanın kendisi 'yeter artık' diye düşünmüş ve bize dört bir yandan darbe vurarak birleşmemiz konusunda sıkı bir ders vermeye niyetlenmiş olmalı."[1044] Yeni bir yorumdu bu: Tsunami, Sri Lanka'nın sahilleri ve ormanlarını satmakta başarısız kalındığı için kutsal bir ceza olarak değerlendiriliyordu.

Kefaret ödemesi hemen başladı. Hükümet dalganın vurmasından sadece dört gün sonra, yurttaşların yıllardır şiddetle karşı çıktığı bir plan olan suyun özelleştirilmesine zemin hazırlayacak bir yasa teklifi getirdi. Elbette ülke hâlâ deniz suyu altında kalarak tam bir bataklığa dönüştüğü ve mezarların daha kazılmadığı bir sırada böyle bir yasa teklifinden çok az kişinin haberi bulunuyordu (bu durum Irak'taki petrol yasasının zamanlamasına o kadar benziyordu ki). Ayrıca, hükümet benzin fiyatlarını artırmakla hayatı iyice güçleştirmek için bu son derece zor anı seçmişti; zam yapmaktan amaç, borç verecek kuruluşlara, Colombo'nun mali sorumluluğu konusunda kusursuz bir mesaj göndermekti. Yine, özel sektöre açma planlarıyla birlikte ulusal elektrik şirketini dağıtmak üzere yasa hazırlama çalışmalarına başlanmıştı.[1045]

1044) "Sri Lanka Begins Tsunami Rebuilding Amid Fresh Peace Moves", Agence France-Presse, 19 Ocak 2005.

1045) Ulusal Toprak ve Tarım Reformu Hareketi, Sri Lanka, *A Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org; "Sri Lanka Raises Fuel Prices Amid Worsening Economic Crisis", Agence France-Presse, 5 Haziran 2005; "Panic Buying Grips Sri Lanka Amid Oil Strike Fears", Agence France-Presse, 28 Mart 2005.

Küçük kayık sahiplerini temsil eden Sri Lanka'nın Ulusal Balıkçılarla Dayanışma Hareketi'nin başkanı Herman Kumara, yeniden yapılandırma konusunu 'şirketler küreselleşmesinin yarattığı ikinci bir tsunami' olarak nitelendiriyordu. Kumara bu girişimi, üyelerinin ağır yaralı ve güçlerini kaybettikleri bir sırada sömürülmesi için bilinçli bir teşebbüs olarak görmekteydi: Savaşın ardından yaşanan bir talandı; dolayısıyla ikinci tsunami birincisinin hemen ardından sökün etmişti. "Halk geçmişte bu politikalara şiddetle karşı çıkmıştı," diyordu bana. "Fakat şimdi kamplarda açlık çekmekte, ertesi günü nasıl edeceklerine kafa yormaktalar; yatacak yerleri yok, gidecekleri bir yerleri yok; gelir kaynaklarını kaybetmişler, gelecekte karınlarını nasıl doyuracaklarını bilmiyorlar. İşte, hükümet bu planı bu koşullarda gündeme getirmiştir. İnsanlar kendilerine geldiklerinde ne tür kararlar alındığını görecekler, fakat o zaman da olan olmuş olacak."

Eğer Washington'daki borç veren kuruluşlar tsunamiyi kullanma konusunda ellerini çabuk tutabildilerse, bunun sebebi, daha önce buna çok benzer bir şey yapmış olmalarıydı. Tsunami sonrasının felaket kapitalizmi için hazırlanan prova, Mitch Kasırgası'nın ardından üzerinde çok az düşünülen bir dönemde sergilenmişti.

Mitch Kasırgası Ekim 1998'de, bütün bir hafta boyunca Orta Amerika'da hissedildi; kasırga Honduras, Guatemala ve Nikaragua'nın sahilleriyle dağlarını dövdü, köyleri tamamen yuttu ve 9 binden fazla insanın hayatını aldı. Gücünü kaybeden ülkeler cömertçe yapılan yardımlar olmadan bellerini doğrultamıyorlardı; doğal olarak bu yardım da büyük bir bedel karşılığında gelecekti. Mitch vurgunundan sonraki iki ay içinde ülke hâlâ diz boyu molozlar, cesetler ve çamur içindeyken, Honduras meclisi havaalanları ve demiryollarının özelleştirilmesine izin veren bir yasayı kabul etti ve devletin elinde bulunan telefon şirketi, ulusal elektrik şirketi ve su sektörüne ait bazı bölümleri özelleştirmeye yönelik planları hızla yürürlüğe soktu. İlerici nitelikteki toprak reformu alt üst edildi, yabancıların mülk edinmeleri ve satmaları daha da kolaylaştırıldı ve çevresel standartları düşürüp yeni madencilik şeklinin önünde engel oluşturan insanların evlerin-

den atılmasını getiren, iş dünyasının istediği (endüstri tarafından hazırlanan) radikal bir madencilik yasası çıkarıldı.[1046]

Bu durum çevre ülkelerde yaşananlara büyük benzerlik gösteriyordu: Guatemela, Mitch sonrasındaki aynı iki ay içinde telefon sistemini satacağını duyurmuştu ve yine aynı şekilde Nikaragua da elektrik şirketini ve petrol sektörünü satışa çıkarmıştı. *Wall Street Journal* 'a göre, "Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu telefon satışından yana ağırlık koyarak, bunu üç yıla yayılan yıllık yaklaşık 47 milyon dolarlık bir yardımın serbest bırakılmasının koşulu haline getirdi ve Nikaragua'ya yapılacak 4.4 milyar dolar civarındaki dış borç yardımını da buna bağladı".[1047] Washington'ın mali kurumlarındaki felaket kapitalistlerinin mantığıyla düşünmeyi bir yana bırakırsak, elbette telefon özelleştirmesinin kasırgayla ilgili yeniden yapılandırma konusuyla en ufak bir ilişkisi yoktu.

Daha sonraki birkaç yıl içinde satışlar gerçekleştirildi ve fiyatlar sık sık piyasa değerlerinin altına düştü. Çoğu alanda alıcılar, diğer ülkelerin eskiden devlete ait olan özelleştirilmiş şirketleriydi; artık bu şirketler yeni satın alımlar gerçekleştirmek ve hisselerinin fiyatlarını artırmak üzere dünyanın dört bir yanını dolaşıyorlardı. Meksika'nın özelleştirdiği Telmex, Guatemala'nın Telekom şirketini ele geçirdi; İspanya'nın enerji şirketi Union Fenosa, Nikaragua'nın enerji şirketlerini satın aldı; artık özel bir şirket olan San Francisco International Airport, Honduras'taki dört havaalanının dördünü de satın aldı. Ve Nikaragua telefon şirketinin yüzde 40'ı, PricewaterhouseCoopers'ın 80 milyon dolar tahmininde bulunduğu bir sırada sadece 33 milyon dolara

---

1046) James Wilson ve Richard Lapper, "Honduras May Speed Sell-Ofis After Storm", *Financial Times* (Londra), 11 Kasım 1998; Organization of American States, "Honduras", *1999 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, sayfa 165, www.sice.oas.org; Sandra Cuffe, *A Backwards, Upside-Down Kind of Development: Global Actors, Mining and Community-Based Resistance in Honduras and Guetemala*, Şubat 2005, www.rightsaction.org.

1047) "Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance", Reuters, 29 Ekim 1998; Consultative Group for the Reconstruction and Transformation of Central America, Inter-American Development Bank, "Nicaragua", *Central America After Hurricane Mitch: The Challenge of Turning a Disaster into an Opportunity*, Mayıs 2000, www.iadb.org; Pamela Druckerman, "No Sale: Do You Want to Buy a Phone Company?", *Wall Street Journal*, 14 Temmuz 1999.

1048) "Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecon Alliance"; "Spain's Fenosa Buys Nicaragua Energy Distributors", Reuters, 12 Eylül 2000; "San Francisco Group Wins Honduras Airport Deal", Reuters, 9 Mart 2000; "CEO-Govt. to Sell Remaining Enitel Stake This Year", *Business News Americas*, 14 Şubat 2003.

satıldı.[1048] Guatemala'nın eski dışişleri bakanı 1999'da Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'na katılmak üzere yaptığı bir ziyaret sırasında, "Yıkım beraberinde yabancı yatırımcılar adına bir fırsat getirmektedir," şeklinde açıklama yapıyordu.[1049]

Tsunami vurgunu yaşandığında Washington, Mitch modelini bir ileri aşamaya taşımaya hazırdı; sadece tek tek yeni yasaları değil, yeniden yapılandırma üzerinde doğrudan bir şirket denetimi de kurmayı amaçlıyordu. 2004 yılında yaşanan tsunami büyüklüğündeki felaketin vurduğu bir ülke, dış yardım akışını en akıllı şekilde kullanacak ve fonların hedeflenen alıcılara ulaşmasını sağlayacak geniş kapsamlı bir yeniden yapılandırma planına ihtiyaç duyar. Fakat Washington'daki borç veren kuruluşlardan gelen baskılar altında bulunan Sri Lanka başkanı, planlamanın, yönetiminin seçimle gelmiş parlamenterlerine bırakılamayacağına karar verecekti. Bunun yerine, tsunaminin sahilleri dümdüz etmesinden sadece bir hafta sonra, Ulusu Yeniden İnşa Etmekten Sorumlu Görev Gücü adıyla yepyeni bir yapı oluşturdu. Sri Lanka parlamentosunun dışında kalan bu ekip, yeni bir Sri Lanka'nın mastır planını geliştirme ve uygulama konusunda tam yetkiliydi. Bu görev gücü, ülkenin bankacılık ve endüstri alanındaki en güçlü iş çevrelerinin yöneticilerinden meydana geliyordu. Keza, bunlar endüstri alanıyla sınırlı değildi; görev gücünün on üyesinden beşi sahil turizmi sektörüyle doğrudan bağlantılara sahipti ve ülkenin en büyük turizm tesislerinin bazılarını temsil ediyorlardı.[1050] Görev gücünde balıkçılık alanından ya da çiftlik kesiminden hiç kimse yer almıyordu ve tek bir çevre uzmanı ya da bilimci, hatta felaketle ilgili yeniden yapılandırma uzmanı bile yoktu. Bu ekibin direktörlüğünü, eski özelleştirme çarı Mano Tittawella yapmaktaydı. Tittawella'ya bakılırsa, "Bu, model ulus yaratmak adına bir fırsattı".[1051]

Görev gücünün yaratılması, doğal bir felaketin zeminini hazırladığı yeni türde bir büyük şirket 'darbe'sini gösteriyordu. Chica-

1049) Akt. Eduardo Stein Barillas, "Central America After Hurricane Mitch", Dünya Ekonomik Forumu Yıllık Toplantısı, 30 Ocak 1999, Davos, İsviçre.
1050) Alison Rice, Tsunami Concern, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* 25 Ekim, s. 11, www.tourismconcern.org.uk.
1051) TAFREN, "An Agenda for Sri Lanka's Post-Tsunami Recovery", *Progress and News*, Temmuz 2005, s. 2.

go Okulu politikalarına pek çok ülkede olduğu gibi Sri Lanka'da da demokrasinin normal kuralları engel olabilirdi; 2004 seçimleri bunu ispatlamıştı. Ülke çapındaki acil bir durumla baş etmek üzere yurttaşlar biraraya gelirken ve politikacılar yardım paralarının çözülmesi konusunda çaresiz kalırken, seçmenlerin ortaya koydukları arzular çabucak bir kenara atılabilmişti ve bunun yerine, seçimlerin sonucu olarak belirlenmemiş, doğrudan endüstrinin kendisinin koyduğu kurallar geçirilmişti; bu uygulama felaket kapitalizmi adına bir ilkti.

Görev gücündeki iş dünyasının liderleri, daha on gün bile geçmeden ve sermayeyle ilişkilerini kesmeden konut inşasından otoyol yapımına kadar tam bir ulusal yeniden yapılandırma yasasını çıkarmayı başardılar. Bu plan tampon bölgeler kurulmasını öngörüyor ve otelleri bu uygulamanın dışında tutuyordu. Ayrıca bu görev gücü, yardım paralarını otobanlar ve felaketin yaşanmasından önce şiddetle karşı çıkılan endüstriyel balıkçılık limanlarının inşasına yönlendirmekteydi. "Biz bu ekonomik gündeme tsunamiden daha büyük bir felaket gözüyle bakıyorduk; daha önce o denli çetin bir mücadele verinemizin ve onu seçimlerde yenilgiye uğratmamızın sebebi buydu," diyordu bana, Sri Lankalı toprak hakları aktivisti Sarath Fernando. "Oysa şimdi tsunaminin üstünden sadece üç hafta geçtikten sonra, bize aynı planı dayatıyorlar. Önceden hazırlıklı oldukları çok açık."*

Washington görev gücünü, Irak'tan aşina olduğumuz yeniden yapılandırma yardımı denen yardımla destekliyordu: Mega-ihaleler istisnasız kendi şirketlerine gitmekteydi. Colorado'lu mühendislik ve yeniden yapılandırma devi CH2M Hill'e, Irak'taki diğer büyük müteahhitleri denetlemesi karşılığında 28,5 milyon dolar verilmişti. Bağdat'ın yeniden yapılandırma fiyaskosundaki temel rolüne rağmen, bu şirkete Sri Lanka'da da 33 milyon dolarlık bir ihale verildi (daha sonra bu rakam 48 milyon dolara çıktı); bu iş asıl olarak, endüstriyel balıkçılık filoları için üç adet derin su limanı işi ve şehri bir 'turist cenneti'ne dönüştürme pla-

*) Fernando, felaketten kısa bir süre sonra 'halkın yeniden yapılandırma süreci' çağrısında bulunan Sri Lanka sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu bir koalisyon olan Toprak ve Tarım Reformu Hareketi'nin (MONLAR) başkanıdır.

nının bir parçası olan, Arugam'a yeni bir köprü inşa etmekten ibaretti.[1052] Söz konusu programların ikisi de (tsunami yardımı adına gerçekleştirilen) tsunaminin asıl kurbanları açısından tam bir felaketti; çünkü onların balıklarını büyük balıkçı gemiler topluyorlardı ve otelciler de kendilerini sahilde istemiyorlardı. Kumari'nin saptamasında olduğu gibi, "Bu 'yardım' yardım etmek değil, kasten can acıtmaktı."

ABD yönetiminin verdiği yardım parasının neden tsunami felaketinden sağ kurtulanların yerlerinin değiştirilmesini sağlayan projelere harcadığını sorduğumda, USAID'nin Rekabet Edebilirlik Programı'nın başkanı olan John Varley, "Yardıma sınırlama getirmediğiniz zaman sadece tsunami kurbanlarına gidiyor. ... Bizse bundan bütün Sri Lanka'nın yararlanmasını sağlayalım; gelişmeye katkıda bulunalım," şeklinde bir açıklama yaptı bana. Varley bu planı yüksek bir binanın asansörüne benzetiyordu: Asansör ilk duruşunda bir grup yolcu alır ve sonra bunları, onların asansörün tekrar aşağıya inip daha çok yolcu almasını sağlayacak bir geniş alan yarattıkları en üst kata çıkarır. Aşağıda bekleyen insanlar, asansörün kendilerini de almak üzere gelip gelmeyeceğini bilmek isterler, sonuçta.

ABD yönetiminin küçük çapta balıkçılık yapan insanlar için harcadığı doğrudan paranın miktarı, sahiller imara açılırken toplandıkları geçici barınakların 'koşullarının iyileştirilmesi' amacıyla harcanan 1 milyon dolardı sadece.[1053] Sac levhalardan yapılma bu barınaklara sadece isim olarak 'geçici' denmesi iyi bir göstergeydi; oysa bunlar kalıcı gecekondular haline gelmeye mahkûmdular ve bütün Güney'deki en büyük şehirleri çepeçevre kuşatmış durumdaydılar. Elbette, bu kenar mahallelerde yaşayan insanlara yardım edilmesi yönünde ciddi çabalar yoktu, tsunami kurbanlarının farklı insanlar olduğu düşünülüyordu. Bütün dünya, onların evle-

1052) USAID Sri Lanka, "Fishermen and Tradesmen to Benefit from U.S. Funded $33 Million Contract for Post-Tsunami Infrastructure Projects", basın açıklaması, 8 Eylül 2005, www.usaidgov; United States Government Accountability Office, *USAID Signature Tsunami Reconstruction Efforts in Indonesia and Sri Lanka Exceed Initial Cost and Schedule Estimates, and Face Further Risks*, Kongre Komitesi'ne sunulan rapor, GAO-07-357, Şubat 2007; National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity*, Nihai Rapor, 25 Nisan 2005, s. 18.

1053) ABD Büyükelçiliği, "U.S. Provides $1 Million to Maintain Tsunami Shelter Communities", 18 Mayıs 2006, www.usaid.gov.

rini kaybedişleriyle günlük hayatlarını televizyonda canlı olarak izliyordu ve bu insanların kaderleriyle oynanması, kaybedilen bir şey karşısında hissedilen ortak duygunun gösterilmesi ve hak ettiği şeylerin (hileli ekonomi yöntemleriyle değil, doğrudan doğruya, elden ele yardım edilmesi şeklinde) yapılması yönünde baskı oluşturuyordu. Ancak Dünya Bankası ve USAID, çoğumuzun anlamadığı bir şeyin farkındaydı: Çok kısa bir süre sonra tsunamiden sağ kurtulanların durumları unutulmaya yüz tutacaktı ve bu insanlar dünyanın dört bir yanına dağılmış bulunan adı sanı bilinmeyen milyarlarca insanın arasına karışacaklardı; oysa bu insanların çoğu suyu olmayan, sac levhalardan yapılma kulübelerde yaşıyorlardı ve bu kulübelerin sayısının artması, tıpkı geceliği 800 dolar olan otellerin sayısında patlama yaşanması gibi, daha ziyade küresel ekonominin bir özelliği olarak kabul edilmekteydi.

Sri Lanka'nın güney kıyısında bulunan en perişan haldeki kamplardan birinde, paçavralar içinde bile müthiş derecede güzel görünen ve Varley'in asansörünü bekleyen Renuka adında genç bir anneyle karşılaştım. Renuka'nın kız olan en küçük çocuğu altı aylıktı, tsunamiden iki ay sonra doğmuştu. Renuka, kendisi dokuz aylık hamile ve boğazına kadar su içindeyken iki çocuğunu da dalgalardan kurtarmak için insanüstü bir güç göstermişti. Ancak hayatta kalmak için bu olağanüstü çabayı gösterdikten sonra kendisi ve ailesi şimdi sıcaktan kavrulan bir parça arazide açlıktan ölmek üzereydi. Tanınmış sivil toplum örgütlerinden birinin ifadesiyle, zavallı bir görünüme sahip bir çift kano: Kıyıdan üç kilometre uzaktaydı, kıyıya gidip gelmek için bir bisikletleri bile yoktu ve onlar artık geçmişte kalan bir hayatın acımasız kalıntısından başka bir şey değillerdi. Renuka bizden, tsunami felaketinden kurtulanlara yardım edilmesi için herkese bir mesaj iletmemizi istiyordu. "Eğer bize verecek bir şeyiniz varsa," diyordu Renuka, "getirin avcumun içine koyun".

DAHA BÜYÜK DALGA

Sri Lanka bu ikinci dalganın vurduğu tek ülke değildi; benzer toprak ve yasal gasp hikâyeleri Tayland, Maldiv Adaları ve Endo-

nezya'da da ortaya çıkmıştı. Hindistan'ın Tamil Nadu bölgesinde tsunamiden sağ kurtulanlar öylesine perişan bir durumdaydılar ki, 150 civarında kadın besin maddesi alabilmek için böbreklerini satmak zorunda kalmıştı. Yardım çalışmalarına katılanlardan biri *The Guardian*'a, "Devlet yönetimi sahilde oteller inşa edilmesi yönünde tercihte bulundu, fakat bunun sonucunda insanları çaresiz bıraktılar," şeklinde açıklama yapıyordu. Tsunaminin vurduğu bütün ülkeler, köylülerin sahillerdeki yapılaşmalarına engel olmalarını önlemek için 'tampon bölgeler' uygulamasına başlamışlar ve toprakları giderek artan yapılaşmaya açmışlardı (Endonezya'nın Aceh eyaletindeki bölgeler iki kilometre genişliğindeydi; hükümet sonunda bu uygulamadan vazgeçmek zorunda kalacaktı).[1054]

Dış yardım harcamalarını denetleyen saygın bir sivil toplum örgütü olan ActionAid, tsunamiden bir yıl sonra, beş ülkede tsunamiden sağ kurtulan 50 bin kişiyle ilgili olarak yapılan kapsamlı bir çalışmanın sonuçlarını açıkladı. Aynı örnekler her yerde tekrarlanmıştı: Bölge sakinlerinin yeni yapılaşmaya engel olmasının önüne geçilmiş, fakat otellere teşvikler yağdırılmıştı; geçici kamplar ciddi biçimde militarize edilmiş ve neredeyse tek bir tane yeni inşaat bile tamamlanmamıştı; bütün hayat yolları kesilmişti. Yapılan araştırma, olumsuzlukların alışıldık iletişim yetersizliklerine, finansman açığına ya da yolsuzluklara bağlanamayacağını belirterek problemlerin yapısal ve kasıtlı olduğu sonucuna varıyordu: "Hükümetler kalıcı konutlar için toprak tahsis etme sorumluluklarını yerine getirme konusunda büyük ölçüde başarısız kaldılar. Topraklar gasp edilirken ve sahillerde yaşayan topluluklar ticari çıkarlar için bölgeden uzaklaştırılırken bu uygulamalara arka çıktılar ya da açıktan suç ortaklığı yaptılar."[1055]

Ancak sıra tsunami sonrasının oportünizmine gelince, hiçbir yer Maldiv Adaları'yla kıyaslanamazdı; belki de burası felaketin

---

1054) Randeep Ramesh, "INDIAN Tsunami Victims Sold Their Kidneys to Survive", *Guardian* (Londra), 18 Ocak 2007; ActionAid International vd., *Tsunami Response*, s. 17, www.actionaidusa.org; Nick Meo, "Thousands of Indonesians Still in Tents", *Globe and Mail* (Toronto), 27 Aralık 2005.

1055) ActionalAid International vd., *Tsunami Response*, s. 9.

etkisinde kalan ülkeler içinde en az anlaşılanıdır. Maldiv Adaları'ndaki hükümet sahillerde yaşayan insanların bulundukları yerlerden uzaklaştırılmasıyla yetinmiyordu; tsunamiyi, kendi vatandaşlarının ülkenin yaşanabilir nitelikteki geniş alanlarından temizleme girişiminde bir araç olarak da kullanmaktaydı.

Hindistan kıyısında insan nüfusu bulunmayan 200 civarındaki bir adalar zincirinden meydana gelen Maldivler, tıpkı belli Orta Amerika cumhuriyetleri için kullanılan muz cumhuriyetleri benzetmesinde olduğu gibi, bir turizm cumhuriyetiydi. Bu ülkenin ürün ihracatı tropikal meyveler değil, inanılmaz bir şekilde devlet gelirlerinin yüzde 90'nın doğrudan doğruya plaj tatillerinden sağlandığı tropikal tatillerdi.[1056] Maldivler'in sattığı tatiller cezbedici türden, özellikle ahlâkdışı bir nitelik taşıyordu. Etrafları tamamen oteller, gezi tekneleri ya da zengin kimselerce kontrol altında tutulan beyaz kum haleleriyle çevrilmiş verimli sebze alanlarından ibaret olan bu adaların neredeyse yüz tanesi 'tatil adası'ydı. Maldiv Adaları'nın en lüksü, sadece burasının güzelliği ve dalış yapma imkânı için değil, ancak özel adaların sağlayacağı, tam anlamıyla bir inziva olanağı sunma vaadinde bulunduğu için gelen özel bir müşteriye (balayına çıkan Tom Cruise ve Katie Holmes gibi) hizmet vermekteydi.

Geleneksel balıkçı köylerinden 'esinlenen' spa merkezleri, payandalar üzerine oturtulmuş, çatıları saz ve samanla kaplı kulübelerine yerleşenlerle rekabet ediyordu; kulübelerde zenginlik belirtisi araç gereçlerin en heyecan verici olanları bulunuyordu: Bose Surround Sound ev eğlenceleri, dış banyolarda Philippe Starck aksesuarlar, dokunmaya kıyılamayacak kadar güzel çarşaflar. Ayrıca adalar denizle kara arasındaki sınırları ortadan kaldırmak için birbirleriyle yarışıyorlardı: Coco Palm'deki villalar su kenarına inşa edilmişti ve hepsinde suyun derinliklerine inmek için ip merdivenler bulunuyordu; Four Seasons'ın uyuma alanları okyanus üzerinde 'yüzüyordu' ve Hilton, mercan kayaları üzerine ilk sualtı restoranını inşa etmekle övünüyordu. Suit'lerin çoğunda uşak bulunuyordu ve özel bir adada yirmi dört saat hizmet veren, kendilerini bu işe adamış Maldivli uşaklar vardı: 'Thakuru'

1056) Central Intelligence Agency, "Maldives", *The World Factbook 2007*, www.cia.gov.

denen bu uşakların görevi 'Martininizi nasıl istersiniz (çalkalanmış mı, karıştırılmış mı)?' gibi sorular sorup en ince ayrıntılara kadar inerek hizmet sunmaktaydı. James Bond adlı tatil yerindeki villaların gecelik ücreti 5 bin dolara kadar çıkıyordu.[1057]

Bu zevk krallığının hükümdarı, 1978'den beri iktidarda bulunan ve Asya'nın en uzun süre işbaşında kalan yöneticisi unvanına sahip olan başkan Maumoon Abdul Gayoom'du. Gayoom'un görevde kaldığı süre boyunca, hükümet muhalefet liderlerini hapse attı ve hükümet aleyhtarı bir web sitesine yazılar yazmakla suçlanan 'muhalifler'e işkence yapmakla suçlandı.[1058] Hapishaneye dönüştürülen adalara dönüp bakınamakla eleştirilen Gayoom ve yakın çevresi turizm sektörüne ayıracak bolca zaman buluyordu.

Maldiv Adaları hükümeti tsunamiden önce, lüks turizm alanlarına karşı giderek artan talebi karşılamak üzere tesislerin sayılarını artırma arayışına girmişti. Fakat bu yöneliminde her zamanki engelle karşılaştı: halk. Maldiv'liler balıkçılıkla geçinmektedir ve halkın çoğu mercan adalarının dört bir yanına dağılmış olan geleneksel köylerde yaşamaktadır. Sahillerde yüzülmüş balık görmenin rustik cazibesi kesinlikle Maldivler manzarası olmadığı için bu durum kimi sıkıntılara yol açıyordu tabii. Gayoom yönetimi tsunamiden çok önce, kendi vatandaşlarını turistlerin çok nadir olarak uğradığı aşırı kalabalık bir toprak parçasına gitme konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Bu adaların, küresel bir uyarının gündeme getirdiği su yükselmelerine karşı korunma konusunda en iyi imkânı sunacağı düşünülüyordu. Ancak baskıcı bir rejim için bile on binlerce insanı atalarından kalma topraklardan söküp atmak kolay bir iş değildi ve 'nüfus birleştirme' programları büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştı.[1059]

1057) Coco Palm Dhuni Kohlu, www.cocopalm.com; Four Seasons Resort, Maldives at Landaa Giraavaru, www.fourseasons.com; Hilton Maldives Resort and Spa, Rangali Island, www.hilton.com; "Dhoni Mighili Island", Private Islands Online, www.privateislandsonline.com.

1058) Roland Buerck, "Maldives Opposition Plan Protest", *BBC News*, 20 Nisan 2007; Assian Human Rights Commission, "Extrajudicial Killings, Disappearances, Torture and Other Forms of Gross Human Rights Violations Still Engulf Asia's Nations", 8 Aralık 2006, www.ahrchk.net; Uluslararası Af Örgütü, "Republic of Maldives: Repression of Peaceful Political Opposition", 30 Temmuz 2003, www.amnesty.org.

1059) Ashok Sharma, "Maldives to Develop 'Safe' Islands for Tsunami-Hit People", Associated Press, 19 Ocak 2005.

Gayoom yönetimi tsunamiden sonra hiç vakit kaybetmeden, bu felaketin pek çok adanın 'yerleşim açısından güvenli ve uygun olmadığı'nı gösterdiğini açıklayarak, daha önce teşebbüs ettiğinden daha saldırgan bir yerleştirme programını uygulamaya soktu ve tsunamiden zarar görüp de devletten yardım isteyenlerin kendileri için hazırlanmış olan beş 'güvenli ada'dan birine gitmesi gerektiğini bildirdi.[1060] Bunun üzerine birkaç adada yaşayan insanların tamamı tahliye edildi; asıl olarak turizme daha geniş bir alan açma süreci devam ediyordu.

Maldivler hükümeti, Dünya Bankası ve diğer kuruluşlarca desteklenip finanse edilen Güvenli Ada Programı'nın halkın 'daha büyük ve daha güvenli adalar'da yaşama yönündeki talepleri doğrultusunda başlatıldığını ileri sürmektedir. Oysa adada yaşayan çok sayıda insan, altyapı çalışmaları yapılmış olsaydı kendi yurtları olan adalarda kalacaklarını söylemektedirler. ActionAid'in saptamasında olduğu gibi, "İnsanlara konut sorununun çözümü ve geçim şartlarının düzeltilmesinin önkoşulu olarak, yurtlarını terk etmekten başka seçenek bırakılmamıştı".[1061]

Sıra deniz seviyesine yakın yerlere dayanıksız oteller inşa etmeye geldiğinde hükümetin bunlara göz yumması, güvenlik mantığı konusundaki sinizmi daha ileri noktalara taşıyordu. Turizm tesisleri güvenlik gerekçesiyle gerçekleştirilen tahliyelerin dışında kalmıyordu ama, Gayoom hükümeti Aralık 2005'te, yani tsunamiden bir yıl sonra, 35 yeni adanın turizm tesisleri için elli yıllığına kiraya verildiğini bildirmekteydi.[1062] Bu arada, güvenlikli adalar denen yerlerde işsizlik büyük bir hızla artıyordu ve üstelik adalara yeni gelenlerle yerliler arasında şiddet olayları baş göstermeye başlamıştı.

1060) Planlama ve Ulusal Kalkınma Bakanlığı, Maldivler Cumhuriyeti, *National Recovery and Reconstruction Plan*, ikinci baskı, Mart 2005, s. 29, www.tsunamimaldives.mv.
1061) Aynı yer; ActionAid International vd., *Tsunami Response*, s. 18.
1062) Kira kontratlarının süresi yirmi beş yıldır, fakat tekliflerin çok güzel bir şekilde kâğıda dökülmesi onların belli mülkiyet ortaklıkları altında elli yıla kadar uzamasına imkân tanımaktadır. Turizm ve Sivil Havacılık Bakanlığı, *Bidding Documents: For Lease of New Islands to Develop as Tourist Resorts*, "Malé: Republic of Maldives, 16 Temmuz 2006, s. 4, www.maldivestourism.gov.

MİLİTARİZE EDİLMİŞ 'GENTRIFICATION'*

İkinci tsunami, bir bakıma, özellikle şoka uğratıcı bir ekonomik şok terapi dozuydu: Çünkü fırtına, sahillerin temizlenmesi gibi köklü bir işi gerçekleştirmişti; normal olarak yıllarca sürecek bir boş alan oluşturma ve bu bölgelere değer kazandırma süreci günler ya da haftalar içinde tamamlanıvermişti. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan manzara, yüz binlerce yanık tenli yoksul insanın (Dünya Bankası'nın 'üretken olmayan' şeklinde değerlendirdiği balıkçıların) çoğu beyaz tenli, ultra-zenginlere yer açılması için kendi iradeleri dışında yerlerinden sürülmesiydi. Farklı ülkelerde değil farklı yüzyıllarda yaşayan insanlar olan, küreselleşmenin iki ekonomik kutbu, birdenbire aynı kıyı şeridinin parçaları üzerine doğrudan bir çatışmanın içine sokuldular; bunlardan biri çalışma hakkı talep ederken, diğeri oyun oynama hakkı istiyordu. Militarize edilmiş değer kazanan yerler ve sahiller üzerine yürütülen sınıf savaşının arkasında, yerel polis ve özel güvenliğin silahlı desteği vardı.

En doğrudan yaşanan çatışmalardan bazıları, tsunami dalgalarının kıyıları vuruşundan hemen sonraki yirmi dört saat içinde, turizm tesisleri inşa etmek üzere göz koydukları toprakların etrafını çevirmek için silahlı özel güvenlik muhafızları eşliğinde müteahhitlerin gönderildiği Tayland'da yaşandı. Bu muhafızlar bazı yerlerde, tsunamiden sağ kurtulanlara çocuklarının bedenini saracak eski eşyalarını almalarına bile izin vermemişlerdi.[1063] Tayland Tsunami Kurtarıcıları ve Destekçileri adındaki grup hiç vakit kaybetmeden toprak gasplarını görüşmek üzere toplandı. Bu grubun ilk açıklamalarından birinde, "İşadamları ve politikacılara göre, tsunami onların dualarını gerçekleştirdi, çünkü onların oteller, casino'lar ve karides çiftlikleri yaratmak için hazırladıkları planın önünde engel oluşturan toplulukları kıyı

*) Türkçe karşılığı 'soylulaştırma' olan bu terim, Türkiye'deki 'kentsel dönüşüm' uygulamalarının da içine sokulabileceği bir çerçevede, sosyo-kültürel bakımdan geri ve yoksul kimselerin yaşadığı bölgelerin, orta-üst sınıflara ve talana/sömürüye açılması süreci için kullanılan terimdir. (ç.n.)

1063) Penchan Charoensuthipan, "Survivors Fighting for Land", *Bangkok Post*, 14 Aralık 2005; Mydans, "Builders Swoop in, Angering Thai Survivors".

bölgelerinden tamamen söküp attı. Onlara göre, bütün bu kıyı bölgeleri açık arazidir artık!" deniyordu.[1064]

Açık arazi! Ancak kolonyal zamanlarda meşru kabul edilen bir doktrindi bu –*terra nullius*. Eğer toprağın boş ya da 'kullanım dışı' olduğu açıklanırsa, araziye el koymak mümkün oluyordu ve insanlar hiçbir rahatsızlık duymadan bu toprak parçasını diledikleri gibi kullanabiliyorlardı. Tsunaminin vurduğu ülkelerde açık arazi düşüncesi, bu çirkin tarihsel tınıdan güç alıyor ve zenginliklerin çalınmasına ve yerlileri 'medenileştirme'ye yönelik şiddete dayalı girişimlere yol açıyordu. Arugam Körfezi'nin sahilinde karşılaştığım balıkçılardan Nijam, bu iki yol arasında gerçek bir fark görmüyordu. "Hükümet bizim ağlarımızın ve balıklarımızın görüntüsünün çirkin olduğunu düşünüyor ve bu yüzden sahilden gitmemizi istiyor. Yabancıları memnun etmek için kendi insanlarına medeni olmayan insanlar muamelesi yapıyorlar." Moloz yığınları, yeni bir *terra nullius* gibi görünüyordu.

Nijam'la karşılaştığımda o, denizden yeni dönen, tuzlu sudan gözleri kızarmış bir grup balıkçıyla birlikteydi. Onlara, hükümetin küçük kayıklarla avlanan balıkçıları başka bir yere gönderme planından söz ettiğimde, birkaç tanesi geniş ağızlı balık kesme bıçaklarını savurarak "insanları biraraya toplayıp topraklarına sahip çıkmak için mücadele edecekleri" konusunda yemin ettiler. İlk başta, restoranları ve otelleri iyi karşılamışlardı. "Fakat şimdi," diyordu Abdul adındaki balıkçı, "kendilerine bir parça toprak verdik diye tamamını istiyorlar", dedi. Mansur adındaki bir başkası da, gölgesinde durduğumuz ve tsunaminin gücüne dayanacak kadar güçlü olan palmiye ağaçlarına işaret ediyordu: "Bu ağaçları benim büyükbüyükbabalarım dikti. Neden başka bir sahile gidecekmişiz?" Mansur'un akrabalarından biri çok kararlı bir şekilde, "Biz buradan ancak deniz kuruduğu zaman gideriz," diyordu.

Tsunami nedeniyle yapılan yardımların Sri Lanka'ya, kaybedilen şeylerin karşılanmasından ziyade, bunca acıdan sonra barış ortamının yeniden sağlanması için bir şans vereceği düşünülmekteydi. Arugam Körfezi'nde ve bütün doğu kıyısında yapılan

1064) Asian Coalition for Housing Rights, "The Tsunami in Thailand: Ocak-Mart 2005", www.achr.net.

yardımlardan kimin (Sinhalese, Tamil ya da Müslümanlar) yarar sağlayacağı konusunda (ve daha çok da, bütün yerel avantajlar pahasına, gerçek kazançların yabancılara gidip gitmeyeceği konusunda) başka türden bir mücadele başlamış gibiydi.

Bu tabloyu görünce hemen *déjà vu* duygusuna kapıldım, sanki rüzgârın yönü değişiyordu ve burası tekrar sürekli bir yıkıma doğru kayan 'yeniden yapılandırılmış' bir ülke haline gelmek üzereydi. Bir yıl önce Irak'ta da, yeniden yapılandırmada Kürtlerle bazı Şiilerin kayırılması gibi benzer şikayetler duymuştum. Sri Lanka'da karşılaştığım yardım çalışmalarına katılan bazı kimseler, Sri Lanka'da Irak ya da Afganistan üzerine çalışmaktan ne kadar çok hoşlandıklarını anlatıyorlardı; burada sivil toplum kuruluşları hâlâ tarafsız, hatta yardımcı görülmekteydi ve yeniden yapılandırma henüz kirlenmiş bir kelime değildi. Oysa durum değişiyordu. Başkentte, Sri Lankalılar açlıktan ölürken kendi ceplerini parayla dolduran Batılı yardım çalışanlarının acımasızca çizilmiş karikatürlerini görmüştüm.

Sivil toplum kuruluşları yeniden yapılandırmaya karşı öfke duyuyorlardı, çünkü Dünya Bankası, USAID ve hükümet, Bali planlarının kendilerinin şehir ofislerini olağandışı biçimde yerinde bırakmasının rüyasını görürken, onlar da sahilde bulabildikleri her yere logolarını yerleştirerek kendilerini çarpıcı bir şekilde görünür kılmışlardı. Yardım örgütleri bir şekilde yardım sunan yegâne kuruluşlar olduğundan ironik bir durumdu bu; fakat aynı zamanda da kaçınılmazdı, çünkü sundukları şeyler yetersizdi. Sorunun bir parçası, yardım kompleksinin çok büyük olması ve çalışanlarının hayat tarzlarının Sri Lanka'da bir tür ulusal takıntı haline gelen kuruluşun hizmet sunduğu insanlardan ayrı düşmesiydi. Neredeyse karşılaştığım herkes, bir rahibin 'sivil toplum kuruluşu mensuplarının vahşi hayatı' dediği şey (yüksek oteller, denize bakan villalar, halkın öfkesini çeken yepyeni, beyaz renkli spor arabaları) üzerine yorum yapıyordu. Ülkenin kir pas içindeki dar yolları için oldukça büyük ve güçlü olan bu canavar gibi arabalar bütün yardım örgütlerinde vardı. Söz konusu araçlar bütün gün büyük bir gürültüyle kampların yanından geçip herkesi toz toprak yutmaya zorluyor ve rüzgârda dalgalanan bay-

rakları üzerindeki logolarını gözler önüne seriyorlardı: Oxfam, World Wision, Save the Children; sanki bunlar sivil toplum kuruluşları dünyasına çok uzaklardan gelmiş ziyaretçilerdi. Sri Lanka gibi sıcaktan kavrulan bir ülkede renkli camlara ve serin hava üfleyen klimalara sahip olan bu arabalar taşımacılık işlevinin dışında başka bir anlam daha ifade ediyordu: Geçip giden birer mikro-iklimdi bunlar.

Bu tür kızgınlıkları gözleyince, Sri Lanka'nın ne kadar zaman önce yeniden yapılandırma çalışmalarının yardım çalışmalarında yer alanları hedef haline getiren bir soygun gibi göründüğü Irak ve Afganistan tarzına girdiğini düşünmeden edemiyordum. Benim ayrılmamdan kısa bir süre sonra bir olay yaşanmıştı: Uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Açlığa Karşı Mücadele Hareketi adına tsunami yardımı çalışmalarına katılan 17 Sri Lankalı, doğu sahilindeki Trincomelee liman şehrinin yakınlarında bulunan ofislerinde öldürüldüler. Bu olay pis bir kavganın başlangıcı oldu ve tsunamiyle ilgili yeniden yapılandırma çalışmalarından vazgeçildi. Çok sayıda yardım kuruluşu, yaşanan birkaç saldırının ardından, çalışanlarının güvenliğinden endişe ederek ülkeden ayrıldı. Diğerleriyse, en büyük vurgunu yiyen doğuyu ve Tamil denetimindeki hiç yardım gitmeyen kuzeyi bırakarak hükümetin kontrolünde olan güneye yöneldiler. Alınan bu kararlar, yeniden yapılandırma fonlarının uygunsuz şekilde harcandığı yönündeki duyguyu derinleştirdi sadece –özellikle de 2006 sonunda yapılan bir çalışmada, tsunaminin vurduğu evlerin büyük çoğunluğu hâlâ harabe halindeyken, mucizevi bir şekilde evlerin yüzde 173'ünün yeniden inşa edildiği Başkan'ın seçim bölgesinin bir istisna olduğunun ortaya konmasından sonra.[1065]

Halen Arugam Körfezi yakınlarındaki doğu zemininde bulunan yardım çalışanları, şiddet olayları yüzünden yurtlarından ayrılmak zorunda kalan yüz binlerce insanın sorunlarıyla ilgileniyorlardı artık. *The New York Times*'a göre, "Asıl olarak tsunaminin yıktığı okulların yeniden inşa işini üslenen Birleşmiş Milletler

1065) Shimali Senanayake ve Somini Sengupta, "Monitors Say Troops Killed Aid Workers in Sri Lanka", *New York Times*, 31 Ağustos 2006; Amantha Perara, "Tsunami Recovery Skewed by Sectarian Strife", Inter Press Service, 3 Ocak 2007.

çalışanları, yaşanan silahlı mücadele nedeniyle taşınan insanlar için tuvaletler inşa etme işine yönlendirildiler".[1066]

Tamil Kaplanları Haziran 2006'da ateşkesin resmen sona erdiğini bildirdi; yeniden yapılandırma faaliyetleri durdu ve savaş tekrar başladı. Bir yıldan daha az bir zamanda, tsunami sonrası yaşanan savaşta 400'den fazla insan öldü. Tsunaminin yıktığı doğu sahilinde bulunan evlerin sadece bir bölümü yeniden yapılmıştı, fakat yeni inşa edilen evlerden yüzlercesi kurşunlara hedef olarak delik deşik oldu, yeni takılan pencereler patlamaların etkisiyle paramparça oldu ve yepyeni çatılar çöktü.

Felaket kapitalizminin tsunamiyi iç savaşa tekrar dönmek için katkı sağlayıcı bir fırsat olarak kullanma yönünde ne derece etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Barış bu bölgede zaten her zaman risk altındaydı ve bütün taraflar kötü niyet taşıyordu. Kesin olan bir şey vardı: Eğer Sri Lanka'da barış ortamı sağlanacaksa, bunun savaştan sağlanacak kazançlara ağır basması gerekiyordu ve buna, ordunun asker ailelerinin ihtiyaçlarını karşıladığı ve Tamil Kaplanları'nın kendi savaşçıları ve intihar bombacılarının ailelerine bakmasını sağlayan bir savaş ekonomisinden gelecek somut ekonomik kazançlar da dahildi.

Tsunaminin ardından sergilenen muazzam derecedeki cömertçe yardım akışı, nadir görülen gerçek bir barış imkânının doğmasını sağlamıştı: Bunlar daha adil bir ülke yaratmaya, binaları ve yolları olduğu kadar güveni de yeniden tesis edecek şekilde, parçalanmış toplulukların yeniden biraraya getirilmesini sağlayacak kaynaklardı. Oysa Sri Lanka (tıpkı Irak gibi) bunun yerine Ottawa Üniversitesi'nden siyaset bilimcisi Roland Paris'in 'barış cezası' terimiyle ifade ettiği durumu kabullenmek zorunda kaldı: En çok ihtiyaç duydukları bir zamanda halkın büyük kısmına düşen, hayatı her alanda iyice çekilmez hale getiren acımasız bir rekabetçi ekonomik modelin dayatılması, uzlaşma ve gerginliklerin ortadan kaldırılması olmuştu.[1067] Gerçekte, Sri Lanka'nın ortaya koyduğu barış, kendisine özgü bir savaş türüydü. Devam

1066) Shimali Senanayake, "An Ethnic War Slows Tsunami Recovery in Sri Lanka", *New York Times*, 19 Ekim 2006.
1067) Roland Paris, *At War's End: Building Peace After Civil Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 200.

eden şiddet olayları toprak, egemenlik ve şan, şöhret vaat ediyordu. Büyük şirketlerin barışı kısa vadede topraksızlıktan başka ne getirmişti ve John Varley'in hiç akla gelmeyen asansörü uzun vadede nereye çıkmıştı?

Chicago Okulu'nun sürdürdüğü mücadele her yerde zafer kazanarak nüfusun yüzde 25 ila 60'ı arasında kalıcı bir alt-sınıf yaratmıştı. Bu tablo her zaman için bir savaş resmidir. Fakat kitlesel tahliyeler ve kültürlerin yok edilmesi şeklindeki bu savaşa benzeyen ekonomik model, bir felaketin getirdiği yıkımı ve etnik çatışmaların yarattığı korkuyu yaşayan bir ülkeye dayatıldığı zaman tehlike daha da büyük olmaktadır. Keynes'in yıllar önce ileri sürdüğü gibi, bu türden cezalandırıcı bir barışın birtakım (daha kanlı savaşların patlak vermesi dahil) siyasal sonuçları olacaktır.

20
FELAKET APARTHEİD'I

YEŞİL BÖLGELERLE KIRMIZI BÖLGELERDEN OLUŞAN DÜNYA

"Felaketlerin ayrım yapmadığı şeklindeki sürekli tekrarlanan masalı bırakın; önlerine çıkan her şeyi 'demokratik' bir aldırmazlıkla yerle bir ediyorlar. Salgınlar gibi felaketler de doğrudan malını mülkünü kaybetmiş insanları, hayatlarını tehlikeli bir patikada yeniden kurmaya zorlananları hedef almaktadır. AIDS'ten hiçbir farkı yok."

(Hein Marais, Güney Amerikalı yazar, 2006)[1068]

"Katrina beklenmedik bir olay değildi. Kendi sorumluluğunu özel müteahhitlik şirketlerine ihale eden ve bütün sorumluluğu sırtından atan bir siyasal yapının ürünüydü."

(Harry Belafonte, Amerikalı müzisyen ve sivil haklar aktivisti, Eylül 2005)[1069]

Eylül 2005'in ikinci haftasında New Oerleans'a gittiğimde yanımda, Irak'a da birlikte gittiğim Andrew'un yanı sıra, kocam Avi de vardı ve hâlâ kısmen sel suları altında olan şehirde bel-

1068) Hein Marais, "A Plague of Inequality", *Mail and Guardian* (Johennesburg), 19 Mayıs 2006.
1069) "Names and Faces", *Washington Post*, 19 Eylül 2005.

gesel film çekimi yapıyorduk. Akşam saat altıda sokağa çıkma yasağı uygulaması başladı ve biz yolumuzu kaybederek arabayla aynı yerde dönüp dolaşmaya başladık. Trafik lambaları çalışmıyordu; yön levhalarındaki işaretlerin yarısı silinmişti ya da fırtına nedeniyle yönleri değişmişti. Yıkıntılar ve sel suları yolları kullanılmaz hale getirmişti ve bizim gibi dışarıdan gelip de nereye gideceğini bilmeyen insanların çoğu yolları tıkayan engelleri kaldırmaya çalışıyordu.

Yaşadığımız trafik kazası çok berbat bir olaydı: Bir T-Bone ana kavşağı son sürat geçti. Arabamız trafik lambasına doğru savruldu ve bir verandaya çarparak durdu. Şükür ki, iki arabadakilerin de yaraları ağır değildi, fakat ben henüz durumun böyle olduğunu öğrenemeden beni bir sedyeye alarak oradan uzaklaştırdılar. Başım çatlarcasına ağrırken ambulansın nereye gittiğinin farkındaydım, durum hiç de iyi görünmüyordu. New Orleans havaalanında bulunan geçici sağlık kliniğindeki korkunç manzaralara daha önce tanık olmuştum. Yaşlı kazazedelerin tekerlekli sandalyeleriyle gelip hiç el sürülmeden saatlerdir beklediği çok az sayıdaki doktor ve hemşirenin varlığından haberim vardı. Günün ilk saatlerinde içinden geçtiğimiz New Orleans'ın asıl acil servisini aklıma getiriyordum. Fırtına sırasında sular altında kalmıştı ve servisin bütün personeli hastaların hayatını kurtarmak üzere güçleri tükeninceye kadar mücadele etmişti. Beni taburcu etmeleri için sağlık görevlileriyle tartışıyordum.

Alışılmışın dışında, kliniklerin hastalarla dolup taşmadığı ('sakin kafayla sağlık bakımı verilen') Ochsner Tıp Merkezi'nde doktorlar, hemşireler ve hastabakıcıların sayısı hastalardan fazlaydı. Gerçekten de, tertemiz koğuşlardaki diğer hastaların sayısı çok azdı. Birkaç dakika içerisinde beni ferah bir odaya aldılar ve burada küçük bir sağlık ordusu, vücudumdaki kesikler ve yaralarla ilgilendi. Hemşirelerden üçü beni hemen bir boyun röntgenine götürdü; çok kibar bir Güneyli doktor vücudumdaki cam parçalarını çıkarıp yaralarımı dikti.

Kanada halk sağlığı sisteminin deneyimini yaşayan biri açısından bunlar tamamen anlaşılmaz şeylerdi; orada pratisyen heki-

mimi görmek için genelde kırk dakika bekliyordum. Oysa burası New Orleans'ın merkeziydi: ABD'nin yakın tarihindeki en büyük kamu sağlığı acil servisinin merkezi. Kibar bir hastane müdürü odama gelerek bana şu açıklamayı yaptı: "Amerika'da sağlık hizmetleri için para ödeniyor. Üzgünüm, efendim; gerçekten de bu berbat bir şey. Biz de sizdeki sisteme sahip olmayı çok isterdik. Şu formu doldurun, lütfen."

Eğer bütün şehri kilitleyen sokağa çıkma yasağı başlamazsa, birkaç saat sonra hastaneden ayrılacaktım. Lobide sohbet ettiğim özel güvenlik görevlilerinden biri bana, "En büyük problem, uyuşturucu bağımlıları; uyuşturucuya ihtiyaç duyuyorlar ve eczanelere girmek istiyorlar," diyordu.

Eczaneler kapalı olduğundan, stajyer bir doktor bana birkaç ağrı kesici verme nezaketinde bulundu. Ona, fırtınanın bütün şiddetiyle yaşandığı sırada hastanenin durumunun nasıl olduğunu sordum. "Şükür ki, görevde değildim," dedi. "Şehir dışındaydım."

Yardım için sığınaklara gidip gitmediğini sorduğumda, yöneltiğim soru karşısında irkilerek biraz şaşırdı. "Bunu hiç düşünmemiştim," dedi. Çabucak konuyu daha güvenli olduğunu sandığım başka bir zemine kaydırdım: Charity Hospital. Fırtınadan önce bütçesi iyice küçülmüş, neredeyse hizmet veremez hale gelmişti ve şimdi de insanlar bu hastanenin sel suları altından kurtarılıp yeniden açılmasının mümkün olup olmadığı konusunu tartışıyorlardı. "Açılsa çok iyi olur," diyordu konuştuğum kişi. "Bu insanlara başka türlü sağlık hizmeti sunamayız."

Bu nazik doktor ve gördüğüm, spa benzeri tıbbi tedavinin, Katrina Kasırgası korkularını mümkün kılan, New Orleans'm yoksul insanlarını sular altında bırakan kültürün vücut bulmuş hali olduğu geldi aklıma. Bu kişi özel bir tıp okulu mezunu ve özel bir hastanede stajyer tıp öğrencisi olarak sadece, New Orleans'ın sigortasız, büyük ölçüde Afrika kökenli Amerikalılardan meydana gelen nüfusunu potansiyel hastalar olarak görmemek üzere eğitilmişti. Bu durum fırtınadan önce bir gerçekti ve hatta New Orleans'ın tamamı devasa bir hastane acil servisine döndüğü bir zamanda da gerçekliğini korumaya devam ediyordu: Stajyer doktor kazazedelere karşı bir sempati duymuyor değildi; ancak

bu durum onları hâlâ kendisinin potansiyel hastaları olarak göremediği gerçeğini değiştirmiyordu.

Katrina felaketi yaşandığında Achsner Hospital'la Charity Hospital dünyaları arasındaki keskin ayrım birdenbire dünya sahnesine taşındı. Şehrin ekonomik güvenliği otellere kaydırıldı ve onların sigorta şirketleri çağrıldı. New Orleans'ta otomobilleri olmadığından tahliye edilmeleri devlete bağlı olan 120 bin kişi asla ulaşmayan yardım müdahalesini bekleyip durdular, umutsuzca yardım işaretleri verdiler ya da buzdolabı kapaklarından sallar yaptılar. Bu görüntüler bütün dünyayı şoka uğrattı, çünkü çoğumuz daha önceleri çeşitli vesilelerle, kimin sağlık hizmetinden yararlandığı ve kimin okullarının en iyi ekipmana sahip olduğu konusundaki günlük farklılıklar üzerine yoğunlaşmış olsak da, hâlâ felaket anlarının farklı olması gerektiği konusunda bir düşünce hakimdi. Felaket olayları yaşanırken devletin (en azından zengin bir ülkede) insanların yardımına koşması gerektiği şeklinde doğal bir görüş hakimdi. Oysa New Orleans'tan yansıyan görüntüler bu ortak inancın (felaket zamanları, hepimizin biraraya geldiği ve devletin elini çabuk tutuğu bir sırada vahşi kapitalizmin mola verdiği anlardır) terk edildiğini ve açık tartışmalara yer verilmediğini gösteriyordu.

New Orleans'ın sular altında kalmasının, kamu alanına yönelik saldırılarıyla insan felaketlerinin etkisini şiddetlendiren bir ekonomik mantık krizine yol açacağının belli olmasından önce iki ya da üç haftalık kısa bir dönem olmuştu. Bilimci ve New Orleans'ın yerlilerinden Adolph Reed Jr., "Fırtına, neo-liberalizmin yalanlarıyla şaşırtmalarını tek bir yerde ve hemen gözler önüne serdi," diyordu.[1070] Gözler önüne serilen bu gerçek çok açık bir şekilde görülüyordu: Zarar gören setlerin yapılmamasından, işlemez hale gelen toplu taşımacılık sisteminin finanse edilmemesine; şehrin felaketlere karşı hazırlıklı olma düşüncesinin, insanlara bir kasırga olayı yaşandığında şehri terk etmelerini söyleyen DVD'ler sunulmasından ibaret olmasına kadar her şeyde açıkça gözler önündeydi.

O zamanlar, Bush yönetiminin şirketlerce idare edilen bir hükümet olması yaklaşımına laboratuvar niteliği taşıyan Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı (FEMA) adında bir kuruluş vardı.

1070) Adolph Reed Jr., "Undone by Neoliberalism", *The Nation*, 18 Eylül 2006.

2004 yazında, yani Katrina felaketinin üstünden bir yıldan fazla zaman geçtikten sonra, Louisiana Eyaleti FEMA'ya, güçlü bir kasırga olayına yönelik ayrıntılı bir acil durum planı geliştirmesi için finansman sağlanması talebinde bulunmuştu. Bu talep reddedildi. 'Felaketlerin etkilerinin azaltılması' (felaketlerin yıkıcı etkilerini azaltmak için yönetimin önceden aldığı tedbirler) Bush yönetiminin unutup gittiği programlardan biriydi. Bununla birlikte, aynı yaz döneminde FEMA, Acil Yönetim Modeli Geliştirme adında özel bir şirkete 500 bin dolarlık ihale verdi. Bu şirketin görevi, "Güney Louisiana ve New Orleans Şehri için kasırga felaketine karşı bir plan" ortaya koymaktı.[1071]

Bu özel şirket masraftan hiç kaçınmıyordu. Bünyesine yüzden fazla uzman almıştı ve su gibi para harcarken daha fazla para istemek üzere tekrar FEMA'ya başvuruyordu; sonuçta fatura ikiye katlanarak 1 milyon dolara ulaştı. Şirket, kitlesel bir tahliyenin gerçekleştirilebilmesi için su temininden, çevrede yaşayan insan topluluklarının eğitilmesine ve tahliye edilen kişiler için çabucak karavan parkına dönüştürülebilecek boş arazilerin saptanmasına kadar her şey için senaryolar geliştirdi: Önceden kafalarında canlandırdıklarına benzer bir kasırga olayının gerçekte yaşanması durumunda daha önce akla gelmeyen her ayrıntıya yer veriliyordu bu senaryolarda. Oysa girişimci firmanın raporunu teslim etmesinden sekiz ay sonra hâlâ hiçbir girişimde bulunulmamış durumdaydı. O zamanlar FEMA'nın başkanı olan Michael Brown, "İşi yapacak para bulunamıyordu," şeklinde bir açıklama yapmıştı.[1072] Bush'un oluşturduğu dengesiz devlet yönetiminin tipik bir özelliğiydi bu: bir tarafta zayıf, yeterince finanse edilmeyen ve işlevsiz bir kamu sektörü, diğer tarafta şirket altyapısının buna paralel bir zenginlikte finanse edilmesi. Sıra büyük şirketlere ödeme yapmaya geldiğinde kesenin ağzı açılıveriyordu tabii; devletin temel fonksiyonlarını yerine getirmek için para vermek söz konusu olduğunda kasalar nedense boş gösteriliyordu.

1071) Jon Elliston, "Disaster in the Making", *Tucson Weekly*, 23 Eylül 2004; Innovative Emergency Management, "IEM Team to Develop Catastrophic Hurricane Disaster Plan for New Orleans and Southeast Louisiana", basın açıklaması, 3 Haziran 2004, www.ieminc.com.

1072) Ron Fournier ve Ted Bridis, "Hurricane Simulation Predicted 61,290 Dead", Associated Press, 9 Eylül 2005.

Tıpkı Irak'taki ABD işgal yönetiminin içi boş bir kabuğa dönüşmesi gibi, Katrina felaketi yaşandığında ülke içindeki ABD federal yönetiminin de içi boşalmıştı. Öyle ki, dünya medyası günlerdir orada bulunmasına rağmen, FEMA New Orleans Superdome'da aç susuz bekleyen 23 bin kişiyi yerleştirecek yer bulamıyordu.

Bazı serbest piyasa ideologlarına göre, *New York Times*'ın köşe yazarı Paul Krugman'ın 'hükümet edememe' şeklinde ifade ettiği bu durum bir inanç krizine yol açmaktaydı. "Tıpkı Berlin Duvarı'nın yıkılmasının Sovyet komünizmi üzerinde uzun süreli ve derin izler bırakması gibi, New Orleans'ın yıkılan setleri de yeni muhafazakârlık açısından benzer sonuçlar doğuracaktır," diye yazmıştı çokça okunan bir makalesinde, şimdi pişmanlık duyan gerçek inanç sahibi Martin Kelly. "Aynı ideolojiyi savunan bu kişilerin, kendim de dahil, gittiğimiz yolların yanlışlığını görmek için epeyce zamanları olacaktır." Hatta Jonah Goldberg gibi sadık neo-con'lar kurtarma işinin üstesinden gelmek için 'büyük yönetim' talep ediyorlardı: "Bir şehir denize gömülüp ayaklanmalar alıp başını giderken, hükümet muhtemelen sorumluluğu yükleyecek birini bulacaktı."[1073]

Tabii ki Friedmanizm'in gerçek müritlerinin her zaman içinde bulunduğu Heritage Foundation'da böyle bir vicdan muhasebesinin yapıldığı görülmüyordu. Katrina bir trajediydi, fakat Milton Friedman'ın gazetesi *Wall Street Journal*'daki makalesinde yazdığı gibi, bu 'aynı zamanda bir fırsat'tı. Heritage Foundation 13 Eylül 2005'te (setlerin yıkılmasından on dört gün sonra) benzer düşüncedeki ideologlarla Cumhuriyetçi temsilcilerin katıldığı bir toplantıya ev sahipliği yaptı. Katılımcılar, "Katrina Kasırgası ve Yüksek Petrol Fiyatlarına Cevap Verecek Serbest Piyasa Yanlısı Düşünceler" şeklinde bir listeyle geldiler; burada sıralanan otuz iki önlemin tamamı Chicago Okulu'nun kitabında yer alıyordu ve hepsi de 'kasırga felaketine karşı çareler' şeklinde derlenmişti. Listede yer alan ilk üç kalem, federal müteahhitlere asgari bir ücret ödenmesini zorunlu kılan yasaya atıfta bulunarak, "felaket bölge-

1073) Paul Krugman, "A Can't Do Government", *New York Times*, 2 Eylül 2005; Martin Kelly, "Neoconservatism's Berlin Wall", The G-Gnome Rides Out blog, 1 Eylül 2005, www.theggnomeridesout.blogspot.com; Jonah Goldberg, "The Feds", Corner blog on the National Review Online, 31 Ağustos 2005, www.nationalreview.com.

lerinde uygulanan Davis-Bacon yasalarını otomatik olarak askıya almıştı"; "bölgenin tamamını bütün vergilerden muaf bir girişim bölgesi haline getirmeyi" ve "bütün bölgeyi ekonomik bakımdan bir rekabet bölgesi (geniş kapsamlı vergi teşvikleri ve düzenlemelerden vazgeçilmesi) yapmayı" öngörüyordu. Bir diğer talepse, anne babalara özel okullarda kullanılmak üzere eğitim kuponları verilmesiydi.[1074] Bütün bu önlemler aynı hafta içerisinde başkan Bush'un ağzından duyurulmuştu. Her ne kadar müteahhit firmalar tarafından büyük ölçüde görmezden gelinse de, sonunda başkan Bush çalışma standartlarını yeniden belirlemek zorunda kaldı.

Bu toplantıda başkanın desteğini alan daha pek çok düşünce üretilmişti. İklim bilimcileri kasırgaların şiddetinin artmasını doğrudan doğruya uyarıcı nitelikteki okyanus sıcaklıklarına bağlıyorlardı.[1075] Ancak bu, Heritage Foundation'daki çalışma grubunun Gulf Coast'ta geçerli olan çevresel düzenlemelerin yürürlükten kaldırılması, Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni rafinerilerin kurulmasına izin verilmesi ve "Artic National Worldlife Refuge'da sondajlara yeşil ışık yakılması" için Kongre'ye çağrıda bulunmasını engellemeyecekti.[1076] Bütün bu önlemler sera gazı emisyonlarını artırıyor, iklim değişikliklerine büyük ölçüde bir insan katkısı sağlıyordu ve tümünün şampiyonluğunu da Katrina'ya karşı harekete geçme kisvesi altında Başkan Bush yapıyordu.

Birkaç hafta içerisinde Gulf Coast, Irak'ta öncülük yapılan, müteahhit şirketlerce idare edilen aynı türden bir yönetimin ülke içi laboratuvarı haline geldi. En büyük ihaleleri kapan şirketler, aşina olduğumuz Bağdat çetesi içinde yer alıyorlardı: Halliburton'un KBR birimi, kıyı boyunca orduya ait üsleri yeniden inşa etmek için 60 milyon dolarlık bir iş aldı. Blackwater'la, FEMA personelini günlük 950 dolar ücret ödenen korumalarla yağmacılardan korumak üzere anlaşma yapıldı. Irak'ta yarım yamalak iş yap-

1074) Milton Friedman, "The Promise of Vouchers", *Wall Street Journal*, 5 Aralık 2005; John R. Wilke ve Brody Mullins, "After Katrina, Republicans Back a Sea of Conservative Ideas", *Wall Street Journal*, 15 Eylül 2005; Paul S. Teller, başkan yardımcısı, Cumhuriyetçi Parti Meclis Grubu, "Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices", 13 Eylül 2005'te gönderilden e-posta.

1075) İklim Değişikliği Üzerine Hükümetler Arası Panel, *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*, Summary for Policymakers, Şubat 2007, s. 16, www.ipcc.ch.

1076) Teller, "Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices".

masıyla ünlü Parsons'a Mississippi'de büyük bir köprü inşaatı projesi verildi. Fluor, Shaw, Bechtel, CH2M gibi şirketlere (Irak'taki önde gelen müteahhitlerin tümü) setlerin yıkılmasının üstünden daha on gün geçmeden tahliye edilecek kişilere mobil evler yapma işi verildi. Bu şirketlerle yapılan anlaşmaların tutarı 3.4 milyar doları buluyordu ve açık ihaleye gerek duyulmuyordu.[1077]

O zamanlar pek çok kimsenin işaret ettiği gibi, Bağdat'taki Yeşil Bölge, fırtına günlerinde Fırat'tan kalkıp Bayou'ya konmuştu sanki. Bu paralellikler yadsınamazdı. Shaw, Katrina operasyonuna öncülük etmek için, ABD'nin Irak ordusunu yeniden yapılandırma ofisinin eski başkanını işe aldı. Fluor üst düzeydeki proje müdürünü Irak'tan alarak sel felaketinin yaşandığı bölgeye gönderdi. Şirket temsilcisi bu konuda şöyle bir açıklama yapıyordu: "Irak'taki yeniden yapılandırma çalışmamız çok yavaş gitmekte ve bu da bazı insanların Louisiana'daki çalışmamıza dahil edilmesi sonucunu doğurmaktadır." Kendi şirketi New Bridge Strategies, Wal-Mart ve 7-Eleven'ı Irak'a getirme vaadinde bulunurken Joe Allbaugh da dünya kadar işin arasında lobi faaliyetlerinde bulunuyordu. Benzerlikler öylesine çarpıcıydı ki, Bağdat'tan yeni dönen paralı askerlerden bazılarının da uyum sorunları yaşadıkları görülmekteydi. Gazeteci David Enders New Orleans'taki bir otelin çevresinde görev yapan bir silahlı korumaya, "Çok iş oluyor mu?" diye sorduğunda, "Hayır. Çok güzel bir Yeşil Bölge burası," cevabını almıştı.[1078]

Diğer şeyler de çok güzel Yeşil Bölge'ydi. 75 milyar değerine ulaşan ihaleleri inceleyen Kongre araştırmacıları, faaliyetlerde "fahiş fiyatlar, gereksiz harcamalar ya da kötü yönetim bulguları"na rastlamışlardı.[1079] (Irak'ta yapılan aynı hataların anında New Orleans'ta da

---

1077) Eric Lipton ve Ron Nixon, "Many Contracts for Storm Work Raise Questions", *New York Times*, 26 Eylül 2005; Anita Kumar, "Speedy Relief Effort Opens Door to Fraud", *St. Petersburg Times*, 18 Eylül 2005; Jeremy Scahill, "In the Black(water)", *The Nation*, 5 Haziran 2006; Spencer S. Hsu, "$400 Million FEMA Contracts Now Total $3.4 Billion", *Washington Post*, 9 Ağustos 2006.

1078) Shaw Group, "Shaw Announces Charles M. Hess to Head Shaw's FEMA Hurricane Recovery Program", basın açıklaması, 21 Eylül 2005, www.shawgrp.com; "Fluor's Slowed Iraq Work Frees It for Gulf Coast", Reuters, 9 Eylül 2005; Thomas B. Edsall, ""Former FEMA Chief Is at Work on Gulf Coast", *Washington Post*, 8 Eylül 2005; David Enders, "Surviving New Orleans", *Mother Jones*, 7 Eylül 2005, www.motherjones.com.

1079) Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Waste, Fraud and Abuse in Hurricane Katrina Contracts*, Ağustos 2006, s. i, www.oversight.house.gov.

tekrarlanması, Irak işgalinin sadece yetersizlik ve denetim eksikliğinden kaynaklanan bir terslikler ve hatalar dizisi olduğu şeklindeki görüşü geçersiz kılmaktaydı. Aynı hatalar sürekli tekrarlanırken, bunların hiç de hatalardan ibaret olmadığı ortaya çıkıyordu çünkü.)

Irak'ta olduğu gibi, New Orleans'ta da keşfedilmemiş kazanç kapıları kalmamıştı. Cenazelerin kaldırılmasıyla ilgili mega bir şirket olan Service Corporation International'ın (Bush'un kampanyalarına en büyük bağışı yapan) bir bölümü olan Kenyon'a, evlerden ve sokaklardan ceset toplama işi verildi. Bu iş olağanüstü derecede yavaş yürüyordu ve cesetler günlerce kavurucu güneşin altında kalıyordu. Acil durum işinde çalışanlar ve cesetlerin gömülmesi çalışmalarında yer alan yerel gönüllülerin yardımda bulunması yasaklanmıştı, çünkü böyle bir girişim Kenyon'un ticari malı olan alana tecavüz olarak değerlendiriliyordu. Bu şirket çok sayıda cesedi gerektiği şekilde etiketlendirememek ve devletten ölü başına 12,500 dolar almakla suçlanıyordu. Sel baskınından neredeyse bir yıl sonra hâlâ çatı katlarında çürümüş cesetler bulunuyordu.[1080]

Bir diğer çok güzel Yeşil Bölge örneği de şuydu: Usulüne uygun bir şekilde yapılan uygulama, genellikle ihalelerin nasıl tahsis edildiğiyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünüyordu sanki. Enkaz yığınlarının kaldırılması için yarım milyar dolar ödenen Ashbritt şirketinin tek bir tane damperli kamyonu yoktu ve bütün işi taşeronlara devretmişti.[1081] Hatta daha çarpıcı olanı, bu şirketin, New Orleans'ın kenar bir bölgesi olan St. Bernard Parish'deki acil durum çalışanlarına kamp kurmak gibi hayati öneme sahip bir işi yapması için FEMA'nın 2 milyon dolar ödediği bir şirket olmasıydı. Bu kamp inşası gecikti ve asla tamamlanmadı. Bu işi yapan taşeron araştırılırken, Lighthouse Disaster Relief adlı şirketin gerçekte dini bir grup olduğu ortaya çıktı. Lihgthouse'un müdürü Pastor Gary Heldret şu itirafta bulunmuştu: "Bugüne kadar bu işe en yakın yaptığım şey, sadece kilisemle birlikte bir gençlik kampı organize etmek."[1082]

1080) Rita J. King, CorpWatch, *Big, Easy Money: Disaster Profiteering on the American Gulf Coast*, Ağustos 2006, www.corpwatch.org; Dan Barry, "A City's Future, and a Dead Man's Past", *New York Times*, 27 Ağustos 2006.

1081) Patrick Danner, "AshBritt Cleans Up in Wake of Storms", *Miami Herald*, 5 Aralık 2005.

1082) "Private Companies Rebuild Gulf", *PBS NewsHour with Jim Lehrer*, 4 Ekim 2005.

Yine Irak'taki gibi, yönetim bir kez daha para çekme ve yatırma işlemleri yapan bir nakit makinesi işlevi gördü. Şirketler büyük şirketler aracılığıyla para çekip sonra bunun karşılığını sağlam işlerle değil, seçim kampanyalarına katkı sağlayarak ve/veya bir sonraki seçimlerde sadık piyadeler rolünü oynayarak ödediler. (*New York Times*'a göre, "Önde gelen 20 tane hizmet şirketi 2000 yılından bu yana lobi çalışmalarına 300 milyon dolar civarında para harcadı ve siyasal kampanyalar için 23 milyon dolar bağışta bulundu." Bush yönetimi yeri geldiğinde büyük şirketlere harcanan para miktarını arttırdı ve bu rakam 2000 ile 2006 yılları arasında kabaca 200 milyar dolara ulaştı.)[1083]

Aşina olduğumuz bir başka gelişme şudur: Müteahhit firmalar, New Orleans'm yeniden yapılandırma çalışmalarını sadece bir iş olarak değil, kendi topluluklarının iyileştirilmesi, yeniden güç kazandırılmasının bir parçası olarak gören insanları çalıştırmaktan nefret ediyorlardı. Washington çok rahatlıkla, şirketlerin yöre insanlarını, hayatlarını yeniden kurmalarına yardım etmek amacıyla, iyi ücretlerle çalıştırmalarını her Katrina anlaşmasının bir önkoşulu haline getirebilirdi. Oysa bunun yerine, tıpkı Irak halkından beklendiği gibi, Gulf Coast sakinlerinin de bu şirketleri, vergi mükelleflerinden kolayca elde edilen paralar ve gevşek düzenlemelere dayalı bir ekonomik canlanma yaratan unsurlar olarak görmeleri beklenmekteydi.

Bütün taşeron firmaların paralarını almasından sonra, asıl işi gören emekçilere hiç para kalmaması gibi önceden kestirilebilir bir sonuçla da karşılaşılıyordu. Örneğin yazar Mike Davis, hükümet tarafından sağlandığı halde FEMA'nın hasarlı çatıların kaplanmasında kullanılan mavi renkli kaplamalar için Shaw'a metre kare başına ödediği 175 doların izini sürmüştü. Taşeronların hepsi kendi paylarını alırken, gerçekte kaplamaları yerleştiren işçilere metre kare başına 2 dolar gibi çok az bir para veriliyordu. Başka bir deyişle, "Gerçek işin yapıldığı merdivenin en alt basamağı dışında," diye yazıyordu Davis, "besin zinciri şeklindeki ihalenin her aşaması tuhaf biçimde fazlasıyla şişirilmişti".[1084]

1083) Scot Shane ve Ron Nixon, "In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever," *New York Times*, 4 Şubat 2007.
1084) Mike Davis, "Who Is Killing New Orleans?", *The Nation*, 10 Nisan 2006.

Yapılan araştırmalardan birine göre, "Şehrin yemden inşa çalışmalarında yer alan işçilerden bir kısmı da, neredeyse tamamını İspanyolların oluşturduğu kaçak çalışan göçmenlerdi ve bunlar yasal olarak çalışan işçilerden daha az ücret alıyorlardı." Mississippi'de açılan bir toplu dava sonucunda bu şirketlerden bazıları göçmen işçilere yüz binlerce dolar ilave para ödemek zorunda kalmıştı. Kimileriyse hiç ödeme yapmadı. Halliburton/KBR şantiyelerinden birinde kaçak çalışan göçmen işçilerin patronları (bir müteahhit firma) tarafından gece yarısı uyandırılarak, göçmen birliğinin peşlerinde olduğunun söylendiği bildiriliyordu. İşçilerin çoğu tutuklanmaktan korktukları için kaçmışlardı; fakat yine de bu işçiler kendilerini, yapımını da federal hükümet adına Halliburton/KBR'ın gerçekleştirdiği yeni bir göçmenler hapishanesine bulmaktan kurtulamamışlardı.*[1085]

Yeniden yapılandırma ve yardım adı altında yapılan bu yanlış işlere yönelik eleştiriler burada bitmiyordu. İhaleler ve vergi indirimleri şeklinde özel şirketlere akıtılan milyarlarca doları karşılamak için Cumhuriyetçilerin kontrolündeki Kongre, Kasım 2005'te, federal bütçeden 40 milyar dolarlık kesinti yapması gerektiğini açıkladı. Kesinti yapılan programlar arasında öğrencilere verilen krediler, Tıbbi Yardım programı ve bedava yiyecek dağıtılması da bulunuyordu.[1086] Başka bir deyişle, ülkenin en yoksul yurttaşları zengin müteahhitlerin daha da zenginleşmesi için iki kez katkı sağlıyorlardı: Birincisi, düzgün bir iş, işlevsel bir kamu hizmeti sunmayıp Katrina yardımının şirketlerin verdiği bir sadakaya dönüştürülmesi yoluyla; ikincisiyse şişirilmiş faturaları ödeyebilmek için, ülke çapındaki işsizlere ve çalışan yoksul insanlara doğrudan yardım eden birkaç programın içinin boşaltılması suretiyle.

*) New Orleans koşulları üzerine sürdürülen kapsamlı çalışmalar yoktur, fakat New Orleans'ta kitlesel bir taraftar topluluğu olan Gelişim Projesi, New Orleans'taki göçmen işçilerin yüzde 60'ına en küçük çalışmaları için bile ödeme yapılmadığı yönünde tahminde bulunmaktadır.

1085) Leslie Eaton, "Immigrants Hired After Storm Sue New Orleans Hotel Executive", *New York Times*, 17 Ağustos 2006; King, CorpWatch, Big, *Easy Money*; Gary Stoller, "Security Generates Multibillion Business", *USA Today*, 11 Eylül 2006. Dipnot: Judith Browne-Dianis, Jennifer Lai, Marielena Hincapie vd., *And Injustice for All: Worker's Lives in the Reconstruction of New Orleans*, Advancement Project, 6 Temmuz 2006, s. 29, www.advancementproject.org.

1086) Rick Klein, "Senate Votes to Extend Patriot Act for 6 Months", *Boston Globe*, 22 Aralık 2005.

Felaket zamanlarının, atomize olmuş toplulukların ayrılıkları bir yana bırakarak biraraya geldikleri nadir anlar olan, sosyal dengelenme dönemleri olduğunu görmemizin üzerinden çok fazla bir zaman geçmemişti. Ancak bu durum giderek tersine dönüyordu: Felaketler artık, para ve yarışın hayatta kalmayı satın aldığı zalim ve acımasız bir bölünmüş geleceğe zemin hazırlamaktadır.

Bağdat'ın Yeşil Bölgesi bu dünya düzeninin en bariz ifadesidir. Bu bölgenin kendi elektrik şebekesi, telefon ve kanalizasyon sistemleri, akaryakıtları ve pırıl pırıl ameliyat odaları bulunan, en son teknolojiye sahip hastaneleri vardı; oysa bütün bunların etrafı beş metre kalınlığında duvarlarla çevriliydi. Baktığınızda öyle bir duygu uyandırıyordu ki, sanki devasa bir müstahkem Carnival Cruise Gemisi, Irak demek olan kaynayan Kırmızı Bölge'de, şiddet olayları ve çaresizlik denizinin ortasına demirlemişti. Eğer güverteye geçebilirseniz, havuzbaşı içkileri, kötü Hollywood filmleri ve Natilus makineleri sizi hazır bekliyordu orada. Eğer seçilenler arasında değilseniz duvara çok yaklaştığınızda vurulabilirdiniz de.

Irak'taki her yer, farklı insan kategorilerine farklı değerler verildiğini açıkça gösteren örneklerle doluydu. Batılılar ve onların Iraklı mesai arkadaşlarının bulunduğu caddelerin girişinde denetim noktaları, evlerinin önünde yüksek duvarlar ve her an harekete geçmeye hazır çelik yelekli özel güvenlik görevlileri vardı. Onlar, paralı askerlerin 'temel olan şeyleri korumak' şeklindeki öncelikli ilkeye uyarak, pencerelerinden namlularını doğrulttukları zırhlı araç konvoyları eşliğinde dolaşıyorlardı ülkeyi. Medyada yer aldıkları her seferindeyse aynı teraneyi tekrarlıyorlardı: 'Bizler seçilmiş insanlarız; bizim hayatımız çok daha değerlidir.' Bu arada orta sınıfa mensup Iraklılar merdivenin bir sonraki basamağına yapışmış durumdaydılar: Sadece yerel milis güçlerinin korumasına güvenebiliyor ve kaçırılan aile bireylerinden birinin serbest kalması için fidyecilere para verebiliyorlardı. Öte yandan, Iraklıların büyük çoğunluğunun hiç koruması yoktu. Sokaklardaki muhtemel şiddet olaylarına her an maruz kalabilecek şekilde dolaşıyorlardı ve onları patlatılacak bir sonraki bombalı aracın etkisinden koruyacak hiçbir

imkân yoktu. Irak'ta şanslı olanların Kevlar'ı, geriye kalanlarınsa dua ederken kullandıkları tespihleri vardı sadece.

Ben ilk başta Yeşil Bölge fenomeninin sadece Irak savaşına özgü bir durum olduğunu düşünmüştüm. Şimdiyse, başka felaket bölgelerinde de geçen bunca yılın ardından, Yeşil Bölge'nin felaket kapitalizmi kompleksinin dahil edilenlerle dışlananlar, korunanlarla lanetlenenler arasındaki bariz ayrımı koruyarak, görüldüğü her yerde ortaya çıktığını anlamış bulunuyorum.

Aynı tablo New Orleans'ta da yaşandı. Sel felaketinden sonra zaten bölünmüş olan şehir kapıları, kapalı yeşil bölgelerle öfkeli kırmızı bölgeler arasındaki bir savaş alanına döndü; bu sonuç sel sularının verdiği hasardan değil, Başkan'ın benimsediği 'serbest piyasa çözümleri'nin bir ürünüydü. Bush yönetimi acil durum fonlarından kamu sektöründeki ücretlilere maaş ödenmesine izin vermiyordu ve vergi tabanını kaybeden New Orleans belediyesi, Katrina felaketinden sonraki aylarda 3 bin işçiyi işten çıkarmak zorunda kalmıştı. İşten çıkarılanlar arasında şehrin planlama personelinden 16 kişi de bulunuyordu. New Orleans'ın bir çaresizlik içinde planlamacılara ihtiyaç duyduğu bir sırada, 'Baassızlaştırma' gölgesi altında işten çıkarılmıştı bu kişiler. Öbür yandan, çoğu gayrimenkulleri imara açan kişiler olan dışarıdaki danışmanlara kamuya ait milyonlarca dolar akıtılmıştı.[1087] Elbette işten atılanlar arasında binlerce öğretmen de vardı ve bunda amaç, tıpkı Friedman'ın çağrısında olduğu gibi, onlarca kamu okulunun özel okullara dönüştürülmesinin yolunu açmaktı.

Charity Hospital fırtınanın üstünden neredeyse iki yıl geçtiği halde hâlâ kapalıydı. Mahkeme sistemi zar zor işliyordu ve özelleştirilen elektrik şirketi Entergy bütün şehrin elektrik ihtiyacını karşılayamıyordu. Bu şirket ücretleri dramatik bir şekilde artırma tehdidinde bulunduktan sonra, federal yönetimden şişirilmiş faturalarla tartışmalı olan 200 milyon doları tahsil etti. Toplu taşımacılık sistemi çökmüştü ve çalışanlarının neredeyse yarısını kaybetmişti. Federal konut idaresi tarafından 5 bin ünitenin yıkılmasına karar verilirken, kamuya ait bulunan konut projeleri-

1087) Jeff Duncan, "The Unkindest Cut", *Times-Picayune* (New Orleans), 28 Mart 2006; Paul Nussbaum, "City at a Crossroads", *Philadelphia Inquirer*, 29 Ağustos 2006.

nin büyük çoğunluğu hâlâ bitirilmemişti ve öylece duruyordu.[1088] Asya'daki turizm lobisi deniz kenarındaki balıkçı köylerinden kurtulmayı ne kadar istiyorsa, New Orleans'ın güçlü turizm lobisinin gözü de, bazıları şehrin turizm çekim merkezi olan French Quarter'a en yakın araziler üzerinde bulunan konut projelerinin üzerindeydi.

Bitirilmeyen projelerden biri olan St. Bernard Public Housing'in önünde bir protesto kampının kurulmasına yardımcı olan Endesha Juakali şu açıklamayı yapıyordu: "Onların çok eskiden beri St Bernard'la ilgili gizli niyetleri vardı, fakat insanlar orada yaşamaya devam ettiği sürece bunu gerçekleştiremeyeceklerdi. Onlar bu felaketi, çevrede yaşayan insanların en zayıf olduğu bir sırada yerlerinden atılmasını sağlayan bir araç olarak kullanıyorlar. ... Burası, daha büyük evler ve apart binalar yapmak açısından muhteşem bir yerdi. Aşılması gereken tek sorun, burada yoksul siyah insanların oturuyor olmasıydı!"[1089]

Okullar, evler, hastaneler, taşımacılık sistemi ve şehrin çoğu bölgelerinde temiz su bulunmaması gibi bir yığın sorun yaşayan New Orleans'ın kamu alanı yeniden inşa edilmiyordu, her şey kullanılmaz haldeydi, fırtınadan bahane olarak faydanılıyordu. Kapitalist 'yaratıcı yıkım'ın ilk aşamasında Amerika Birleşik Devletleri'nin geniş çaplı arazileri üretim temellerini kaybedip kepenkleri kapalı atölyelerin işgal ettiği paslı alanlara ve ihmal edilmiş bölgelere dönüşmüştü. Katrina sonrası New Orleans'ın, Batı dünyasının ilk ve yeni türden bir boşa harcanmış şehir alanı görüntüsünü ortaya koyması mümkündür: Kullanım alanları, kamu altyapısının sular altında kalması ve aşırı derecedeki yağışın öldürücü bir etki yaratan birleşimiyle yok edilmişti.

Amerikan Sivil Mühendisler Topluluğu 2007'de, ABD'nin kamu altyapılarını (yollar, okullar, köprüler, barajlar) korumakta geri kaldığını ve tekrar eski standartlarına kavuşturmanın beş yıl sonra 1,5 trilyon dolardan daha fazla paraya mal ola-

---

1088) Ed Anderson, "Federal Money for Energy Approved", *Times-Picayune* (New Orleans), 5 Aralık 2006; Frank Donze, "146 N.O. Transit Layoffs Planned", *Times-Picayune* (New Orleans), 25 Ağustos 2006; Bill Quigley, "Robin Hood in Reverse: The Looting of the Gulf Coast", Justicefomeworleans com; 14 Kasım 2006.

1089) Asian Coalition for Housing Rights, "Mr. Endesha Juakali", www.achr.net.

cağını söylüyordu. Buna karşılık, harcamalarda sürekli olarak kesintiye gidilmekteydi.[1090] Aynı zamanda, dünyanın dört bir yanındaki kamu altyapıları da sayıları ve şiddeti giderek artan kasırgalar, hortumlar, seller, orman yangınları yüzünden benzeri görülmemiş bir sıkıntıyla yüz yüze bulunmaktaydı. Gelecekte altyapıları felaketler nedeniyle zayıflamış ve uzun zamandır çürümeye terk edilmiş, temel hizmetleri elden geçirilmemiş ve iyileştirilmemiş daha bir sürü şehrin ortaya çıkmış olacağını kestirmek güç değildir. Bu arada iyileştirme hizmetleri etrafı kapalı topluluklara gidiyordu ve bunların ihtiyaçları özel kişi ve kuruluşlarca karşılanıyordu.

Geleceğe ilişkin bu işaretler 2006'da yaşanan kasırga mevsiminde çok bariz şekilde ortaya konmuştu. Sadece bir yıl içerisinde, piyasada mantar biter gibi biten ve emniyet ve güvenlik konusunun geleceğin 'en gözde alanı' olacağı vaadinde bulunan şirketlerle birlikte, felaketlerden sonra harekete geçme endüstrisinde müthiş bir patlama gerçekleşti. En hırslı girişimlerden biri de, Florida'daki West Palm Beach'deki bir havayolu şirketince başlatıldı. Help Jet kendisini, "bir kasırga felaketinden sonraki tahliye işlemleri dönemini seçkinler seyahatine dönüştüren ilk kasırga planı" olarak ilan etmişti. Bu havayolu şirketi, bir fırtına gelirken üyelerine beş yıldızlı golf tesisleri, spa'lar ya da Disneyland'da tatil imkânı sağlıyordu. Rezervasyonlar yaptırılırken, tahliye edilecek kişiler lüks bir jetle kasırga bölgesinin dışına taşınıyordu. "Sıra beklemek yok, kalabalıklar arasında tartışma yok, problemi yolculuğa dönüştüren birinci sınıf bir deneyim var sadece. Kasırga kâbusundan kurtulma duygusunu yaşayın."[1091]

Geride kalan insanlar içinse farklı türden bir özelleştirilmiş çözüm devredeydi. Kızıl Haç 2001'de Wal-Mart'la yeni bir felaketlere karşı harekete geçme ortaklığı anlaşması imzaladı. "Bu anlaşma sona ermeden özel bir girişim ortaya çıkacaktı," diyordu, Florida Key'in acil durum yönetiminin başkanı Billy Wagner. "Onların uzmanlık alanıydı. Kaynakları vardı." Wagner Florida'nın Orlando şehrinde düzenlenen Ulusal Kasırga Konferansı'nda, bir

1090) Bob Herbert, "Our Crumbling Foundation", *New York Times*, 5 Nisan 2007.
1091) Help Jet, www.helpjet.us.

sonraki felaket sırasında ellerine gelen her şeyi satan şirketler için hızla gelişen ve her yıl düzenlenen bir fuar düzenlenmesinden bahsediliyordu. Konferansta 'kendiliğinden ısınan yemekler'ini satan bir sergici olan Dave Blandford şunları söylemişti: "Buradaki bazı insanlar, 'Büyük bir iş bu; benim yeni işim. Ben artık çevre düzenlemesi yapmıyorum; kasırga sonrası enkaz kaldırma işi yapan bir müteahhit olacağım' şeklinde konuşuyorlar."[1092]

Benzer felaket ekonomilerinin çoğu, özelleştirilmiş savaş bölgelerinin yeniden yapılandırılmasındaki canlılık sayesinde vergi mükelleflerinin paralarıyla inşa edilmektedir. Irak'ta ve Afganistan'da 'ilkler' olarak hizmet veren dev müteahhitlik firmaları, devlet ihalelerinden elde ettikleri gelirlerin büyük kısmını kendi şirketlerinin genel giderlerine harcama konusunda sık sık siyasal riske girmektedirler; 2006 yılında Irak'taki müteahhitlerle ilgili olarak hazırlanan bir rapora göre, bu rakam yüzde 25 ila 55 arasındadır.[1093] Söz konusu fonların büyük kısmı, tamamen yasal bir şekilde, şirket altyapılarına yapılan devasa yatırımlara harcanmıştır: Bechtel'in hafriyat makinelerinden meydana gelen müfrezesi, Halliburton'un uçakları ve kamyon filosu ile L-3 CACI ve Booz Allen tarafından inşa edilen gözetleme binası buna en somut örneklerdir.

En dramatik olanı, Blackwater'ın bir paramiliter altyapıya yatırım yapmasıydı. 1996'da kurulan bu şirket, 20 bin askerden meydana gelen her an savaşa hazır özel bir ordu ve Kuzey Carolina'da değeri 40-50 milyon doları bulan muazzam büyüklükte bir üs kurmak için Bush yönetimi sırasında devamlı akan bir ihale selini kullanmıştı. Yapılan hesaplamalardan birine göre, şu anda Blackwater'ın kapasitesi içinde şunlar yer almaktadır: "100 ya da 200 tonluk insani yardım paketlerini Kızıl Haç'tan daha hızlı şekilde ulaştıran ve hızla gelişen bir lojistik faaliyet. Silahlı helikopterden devasa bir Boeing 767'ye kadar 26 farklı platforma sahip bir Flo-

1092) Seth Borenstein, "Private Industry Responding to Hurricanes", Associated Press, 15 Nisan 2006.
1093) James Glanz, "Idle Contractors Add Millions to Iraq Rebuilding", *New York Times*, 15 Ekim 2006.

rida havacılık birimi. Bu şirketin bir Zeppelin'i bile vardı. Ülkenin en büyük taktik tatbikat alanı. ... Bir düşman gemisinin nasıl borda edileceği konusunda eğitim vermekte kullanılan, dubalar üzerinde yüzen, penceresiz ve parmaklıksız bir gemi şeklinde tasarlanmış, konteynerlerin bulunduğu koskoca bir yapay göl. Halen dünyanın dört bir yanına yerleştirilmiş 80 köpek ekibinin yer aldığı A K-9 eğitim tesisleri. ... Keskin nişancılar için 1,200 metre uzunluğunda ateş menzili."*[1094]

ABD'deki sağcı gazetelerden biri Blackwater'ı 'iyi adamlar El Kaidesi' şeklinde nitelendiriyordu.[1095] Çok çarpıcı bir benzetmeydi bu. Felaket kapitalizmi kompleksi nereye ayak bassa, sürekli olarak devlet dışında yer alan silahlı gruplar meydana getirmektedir. Bunun şaşırtıcı olmaması gerekir: Ülkeler kendi hükümetlerine inanmayan kimselerce idare edildiklerinde, onların kurdukları devletler de her zaman zayıf olmakta, Hizbullah, Mehdi Ordusu ya da New Orleans'ın sokaklarında dolaşan çeteler olsun, bunlar alternatif güvenlik kuvvetleri açısından bir piyasa oluşturmaktadırlar.

Bu birbirine benzer nitelikteki özelleştirilmiş altyapıların ortaya çıkışı polisin gücünü de aşmaktadır. Bush döneminde oluşturulan müteahhit altyapısına bir bütün olarak bakıldığında görülen şey, gerçek bir devlet kadar sağlam ve güçlü görünen eklemlenmiş bir devlet içinde asıl devletin kırılgan ve zayıf kaldığıdır. Bu büyük şirketlerin gölgesindeki devlet, personelinin (büyük kısmı eski devlet memurları, politikacılar ve askerlerdir)

---

*) Bu endüstrinin en kaygı verici yanlarından biri, müthiş derecede taraflı olmasıdır. Örneğin, Blackwater kürtaj karşıtı hareketle ve diğer sağcı topluluklarla yakın ilişkilere girmektedir. Çoğu büyük şirket gibi tek seçeneğe oynamaktan kaçınmaktan ziyade, neredeyse sadece Cumhuriyetçi Parti'ye bağış yapmaktadır. Halliburton seçim kampanyalarına yönelik bağışlarının yüzde 87'sini, CH2M ise yüzde 70'ini Cumhuriyetçi Parti'ye yapmıştır. Siyasal partilerin bir gün seçim kampanyaları sırasında rakiplerini gözetlemek (ya da CIA'in çok gizli operasyonlarının içinde yer almaları) için bu şirketleri kiralayacaklarını düşünmek hayal dünyasını zorlamak mı olur?

1094) Mark Hamingway, "Warriors for Hire", *Weekly Standard*, 18 Aralık 2006. Dipnot: Jeremy Scahill, "Blackwater Down", *The Nation*, 10 Ekim 2005; Center for Responsive Politics, "Oil & Gas: Top Contributors to Federal Candidates and Parties", Election Cycle 2004, www.opensecrets.org; Center for Responsive Politics, "Construction: Top Contributors to Federal Candidates and Parties", Election Cycle 2004, www.opensecrets.org.

1095) Josh Manchester, "Al Qaeda fort he Good Guys: The Road to Anti-Qaeda," *TCSDaily*, 19 Aralık 2006, www.tcdsdaily.com.

eğitimi dahil neredeyse tamamen kamu kaynaklarıyla inşa edilmiştir (Blackwater'ın gelirlerinin yüzde 90'ı devlet ihalelerinden gelmektedir).[1096] Geniş bir altyapı tamamen özel mülkiyetin elindedir ve onlar tarafından denetlenmektedir. Buna fon sağlayan yurttaşlar bu paralel ekonomi ya da onun kaynakları konusunda kesinlikle söz sahibi değillerdir.

Bu arada gerçek devlet, müteahhit firmaların yardımı olmadan devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesini kaybetmiş bulunmaktadır. Devletin kendi donanımı miadını doldurmuştur ve en iyi uzmanlar özel sektöre kaçmıştır. Katrina felaketi yaşandığında FEMA, müteahhit firmalara ihaleler vermesi için bir müteahhitlik firmasıyla anlaşma yapmıştı. Benzer şekilde, sıra müteahhitlerle iş yapma kuralları hakkındaki Ordu Kılavuzu'nu güncelleştirmeye gelince, ordu işi en büyük müteahhitlerden biri olan MPRI'a veriyordu; artık kendi içinde know-how'a sahip değildi. CIA, teşkilatın sofrasından adam toplamasına engel olmak zorunda kaldığı, benzer şekilde özelleştirilen ajan sektörüne çok sayıda elamanını kaptırmaktadır. *The Los Angels Times* bir haberinde, "Kısa bir süre öce emekliye ayrılan bir memur, kahve sırasına girdiği sırada iki defa yanına yaklaşılıp kendisine teklif yapıldığını söylüyordu," şeklinde bir cümleye yer vermişti. Ülke Güvenliği Bakanlığı da ABD'nin Meksika ve Kanada'yla olan sınırlarına sanal tel örgü çekmeye karar verdiğinde, bu departmanın başkan yardımcısı Michael P. Jackson müteahhitlere şunları söyleyecekti: "Bu alışık olmadığımız bir yeniliktir. ... Sizden, gelip bize işlerimizin nasıl yapılacağım anlatmanızı istiyoruz." Bu bakanlığın müsteşar yardımcısı, Ülke Güvenliği'nin "[Sınır Güvenliği İnisiyatifi] programını planlama, denetleme ve uygulama konusunda gerekli kapasiteye sahip olmadığı"nı açıklıyordu.[1097]

Devlet, Bush döneminde hâlâ bir yönetimin bütün süslerine (etkileyici binalar, başkanlığın medya brifingleri, politik kavgalar) sahipti, fakat Nike'ın Beaverton kampusündeki işçilerin

1096) Bill Sizemore ve Joanne Kimberlin, "Profitable Patriotism", *The Virginian-Pilot* (Norfolk), 24 Temmuz 2006.

1097) King, CorpWatch, *Big, Easy Money*; Leslie Wayne, "America's For-Profit Secret Army", *New York Times*, 13 Ekim 2002; Greg Miller, "Spt Agencies Outsourcing to Fill Key Jobs", *Los Angeles Times*, 17 Eylül 2006; Shane ve Nixon, "In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever".

koşu ayakkabıları dikmelerinden daha fazla, yönetmeyle ilgili bir iş yapıyor değillerdi.

Mevcut politikacıların seçimle gelmiş olmalarının getirdiği sorumluluğu sistemli bir şekilde başkalarına devretme yönündeki kararların sonuçları tek bir yönetimin kapsamını fazlasıyla aşmaktadır. Bir piyasa yaratıldığında, onun korunması gerekmektedir. Felaket kapitalizmi kompleksinin merkezinde yer alan büyük şirketler, devleti ve kazanç gözetmeyen kuruluşları giderek rakip olarak görmeye başlamaktadırlar; bu şirketler açısından bakıldığında, hükümetler ya da yardım kuruluşları ne zaman geleneksel rollerini yerine getirseler, müteahhit firmaların ancak kâr karşılığında iş yapılabileceği iddialarını çürütmüş olmaktadırlar çünkü.

Bu sektörün en büyük şirketlerinden bazılarının temsilcilerinin yer aldığı bir danışma komitesinin hazırladığı "İhmal Edilmiş Savunma: İç Güvenliği Desteklemek İçin Özel Sektörün Seferber Edilmesi" başlıklı rapor, "felaketlerin kurbanlarına acil yardım sağlamak için ortaya konan şefkatli bir federal yardım girişimi, piyasanın kendi risklere açık olma halini yönetmeye yaklaşımını olumsuz etkilemektedir" şeklinde uyarıda bulunuyordu.[1098] Dış İlişkiler Konseyi'nce yayınlanan bir raporda, insanların, hükümetin imdada yetişeceğini bildiklerinde özel koruma için ödeme yapma düşüncesi taşımadıkları söylenmektedir. Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük şirketlerden otuzunun CEO'su Katrina'dan bir yıl sonra, Fluor, Bechtel ve Chevron'un üyeliklerini de içine alan İş Yuvarlak Masası şemsiyesi altında biraraya gelmişlerdi. Kendisini Felaketlere Cevap Verme Ortaklığı olarak adlandıran bu grup, 'felaketlerden sonra kâr gözetmeyen kesim tarafından yerine getirilen hizmetler'e dair şikayetlerde bulunmaktaydı. Bunların gözünde çok açıktı ki, yardım kuruluşları ve sivil toplum örgütleri, Home Depot vasıtasıyla ücret karşılığında konut edindirme yerine, inşaat malzemeleri bağışında bulunarak onların piyasalarına müdahale etmiş oluyor-

1098) İstişari komitede Lockheed Martin, Boeing ve Booz Allen yer almaktadır. Stephen E. Flynn ve Daniel B. Prieto, Council on Foreign Relations, *Neglected Defense: Mobilizing the Private Sector to Support Homeland Security*, CSR No: 13, Mart 2006, s. 26, www.cfr.org.

lardı. Bu arada kâr amacı güden şirketler yüksek sesle, Darfur'da barışı koruma konusunda BM'den daha donanımlı bir kapasiteye sahip olduklarını savunmaktaydılar.[1099]

Bu yeni saldırganlık büyük ölçüde, şirketler dünyasının sonu gelmeyen federal ihalelerin altın çağının artık daha fazla devam edemeyeceğini anlamış olmalarından kaynaklanmaktadır. ABD hükümeti, özelleştirilmiş felaket ekonomisinin oluşumunu finanse eden harcamalar nedeniyle hiç de küçümsenemeyecek bir ekonomik krize doğru yol almaktadır. Bu da, er ya da geç, ihalelerin önemli ölçüde azalacağı anlamına gelmektedir. 2006'da savunma analistleri Pentagon'un bütçe gelirlerinin önümüzdeki on yılda yüzde 25 civarında azalabileceği öngörüsünde bulunmaya başlamışlardı.[1100]

Felaket balonu patlarken Bechtel, Fluor ve Blackwater gibi firmalar asıl gelir kaynaklarının çoğunu kaybedeceklerdir. Vergi mükelleflerinin paralarıyla satın alınan ileri teknoloji donanımına ve ekipmanlara sahip olmaya hâlâ devam edecekler, fakat yüksek maliyetlerini karşılamanın yeni bir yolu olan yeni bir iş modeli bulmaya da ihtiyaç duyacaklardır. Felaket kapitalizmi kompleksinin bir sonraki aşaması çok açıktır: Yükselişe geçen acil durumlarla birlikte hükümet artık faturaları ödeyememekte ve vatandaşlar onların iş yapma gücünden yoksun devletleri yüzünden zor durumda kalmaktadırlar, bu paralel şirketler devleti kendi felaket altyapısını kim alabilirse, piyasa ne fiyat belirlerse, ona satacaktır. Satış işlemine, çatılardaki insanları taşıyan helikopterlerden içme suyuna ve kulübelerdeki yataklara kadar her şey dahil olacaktır.

Zenginlik, çoğu felaketlerden kurtulmak için bir kaçış planı sağlar: Felaketlere açık bölgeler için erken uyarı sistemleri satın alınmasına, bir sonraki kuş gribi salgını için Tamiflu stoğu yapılmasına imkân tanır. Zenginlik aynı şekilde şişe suyu, jeneratörler, uydu telefonları satın alma ve güvenlik görevlileri edinme gücü verir.

1099) Mindy Fetterman, "Strategizing on Disaster Relief", *USA Today*, 12 Ekim 2006; Frank Langfitt, "Private Military Firm Pitches Its Services in Darfur", *National Public Radio: All Things Considered*, 26 Mayıs 2006.

1100) Peter Pae, "Defense Companies Bracing for Slowdown", *Los Angeles Times*, 2 Ekim 2006.

İsrail 2006'da Lübnan'a saldırdığında, bu hamle sonunda geri tepse de, ABD yönetimi başlangıçta kendi yurttaşlarına tahliye bedeli yüklemeye çalışmıştı.[1101] Eğer süreç bu yönde gelişmeye devam edecek olursa, New Orleans'ta çatılara çıkan insanların görüntüleri, Amerika'nın çözüme kavuşmayan ırksal eşitsizliğe sahip geçmişinin tekrar karşımıza çıkmasının yanı sıra, kimin hayatta kalacağını, kurtulmak için para ödeme gücüne sahip olanların belirlediği kolektif bir felaket apartheid'ının da ilk belirtisi anlamına gelecektir.

Yaklaşan ekolojik ve siyasal felaketlere bakınca, onların hepsiyle karşılaşacağımız ve bulunduğumuz felaket yolunu kavrayabilecek liderlere ihtiyacımız olduğu akla gelmektedir. Oysa ben bundan emin değilim. Siyaset dünyasında olsun büyük şirketler dünyasında olsun, belki de elitlerimizin pek çoğunun iklim değişikliği konusunda bu kadar umutlu olmalarının sebebi bir ölçüde yukarıda çizdiğimiz tablo olabilir pekâlâ; onlar felaketlerin en kötüsünden kurtulma yöntemini paralarıyla satın alabilecek güçtedirler. Bunun, pek çok Bush taraftarının neden dinsel yönelim içine girdikleri konusuna da bir parça açıklama getirmesi mümkündür. Olay onların kendi yarattıkları dünyadan bir kaçış yolunun bulunduğuna inanmaları değildir sadece. Şükran Günü'nün burada inşa ettikleri şeyi (yıkım ve felaketi davet edip, sonra onları helikopterler ve uçaklarla güvenliğe kavuşturan bir sistemi) anlatan bir mesel olmasıdır.

Müteahhit firmalar alternatif gelir kaynakları geliştirme işine hücum ederken, izlenen yollardan birisi de diğer şirketleri felaketlere karşı korunaklı hale getirmektir. Bu yöntem, Paul Bremer'ın Irak'a gitmeden önce geliştirdiği iş dalıydı: İçinde işlev gördükleri devletler çökse bile, çokuluslu şirketleri düzgün bir şekilde çalışan güvenlik balonlarına dönüştürmeyi hedeflemişlerdi. Bu konudaki ilk sonuçları New York ya da Londra'da bulunan pek çok merkez binasının girişinde görmek mümkündür (yüz tanıma donanımları ve röntgen makineleriyle bütünleşen havaalanı tarzı kontrol noktaları). Ancak bu endüstrinin daha büyük amaçları vardı; bunlar arasında özelleştirilmiş küresel iletişim

1101) Johanna Neuman ve Peter Spiegel, "Pay-as-You-Go Evacuation Rolls Capitol Hill", *Los Angeles Times*, 19 Temmuz 2006.

ağları, acil durumlarda sağlık ve elektrik hizmeti sağlanması ve büyük bir felaket yaşanırken küresel bir işgücü taşımacılığı ve yer belirlenmesi bulunuyordu. Felaket kapitalizmi kompleksince belirlenen bir başka küresel gelişme alanı da yerel yönetimdi: Polis ve itfaiye departmanlarından artık özel güvenlik şirketlerine yönelme doğrultusunda bir eğilim gözleniyordu. Lockheed Martin'in sözcülerinden biri Kasım 2004'te, "Özel güvenlik şirketleri Felluce'nin merkezinde ordu için yaptıklarını, pekâlâ Reno'nun merkezinde polis için de yapabilirler," diyordu.[1102]

Bu endüstri, yukarıda çerçevesi çizilen yeni piyasaların önümüzdeki on yılda dramatik bir şekilde gelişeceğini öngörmektedir. Bu trendlerin yol aldığı çok açık bir versiyon, Delta'nın eski gizli eylemler komutanı olan John Robb tarafından ortaya konmaktadır. Robb geniş bir dağıtım ağı bulunan *Fast Company* adlı dergide yer alan açıklamasında, teröre karşı savaşın 'nihai sonucu'nu şu şekilde tanımlamaktadır: "Devletin değil özel vatandaşlar ve şirketlerin etrafında inşa edilmiş, ulusal güvenliğe yeni ve daha esnek bir yaklaşımdır bu. ... Güvenlik konusu, sağlıkta olduğu gibi, yaşadığınız ve kendisi için çalıştığınız bir fonksiyon haline gelecektir."[1103]

Robb şöyle devam etmektedir: "Zengin bireyler ve çokuluslu şirketler, evlerini ve tesislerini korumak ve günlük hayatımız etrafında koruyucu bir çevre oluşturmak için Blackwater ve Triple Canopy gibi özel askeri şirketleri tercih ederek, kolektif sistemimizi çökertme konusunda ilk sırada yer alacaklardır. Paralel trafik ağları da (Warren Buffet'ın Netjets gibi uçak kiralama şirketlerinin dışında gelişen) üyelerinin güvenlikli şekilde bir yerden bir başka yere nakli konusunda bu gruba hizmet edecektir." Elit kesim dünyası büyük ölçüde hâlâ yerinde dururken; Robb orta sınıfın çok kısa bir süre sonra, "güvenliğin maliyetlerini paylaşmak için banliyölerde kolektif oluşumlar yaratarak" bu sürece dahil olacağı şeklinde bir öngörüde bulunmaktadır. "Bu 'zırhlı banliyöler' yedek jeneratörleri ve haberleşme bağlantılarını kurup koruyacak, devriye gezme görevi, şirket eğitimi almış ve ileri tek-

1102) Tim Weiner, "Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 Kasım 2004.
1103) Sonraki iki paraftaki yer alan bilgi için bkz. John Robb, "Security Power to the People", *Fast Company*, Mart 2006.

nikle donatılmış acil durumlara cevap verme sistemlerine sahip olmakla övünen özel milislerce yerine getirilecektir."

Başka bir deyişle, bir banliyö Yeşil Bölgeleri dünyası yaratılacaktır. Güvenlikli çevrenin dışında kalan yerlere gelince, "onlar sorunlarını ulusal sistemin geri kalanıyla birlikte çözeceklerdir. Her zaman mevcut olan gözetim ve ya alt düzeyde bulunan ya da hiç var olmayan hizmetlere tabi olacakları Amerikan şehirlerine yöneleceklerdir. Yoksul insanlara gelince, onlar için başka bir sığınak olmayacaktır."

Robb'un tarif ettiği gelecek, daha ziyade, molozların içinden çıkan iki farklı türden güvenlikli sitenin bulunduğu New Orleans'ta bugün gözlemlediğimiz manzaraya benzemektedir. Bir tarafta FEMA villaları denen konutlar vardı: Bechtel ya da Fluor gibi taşeronların ıssız, sapa bir yerde tahliye edilen düşük gelirli insanlar için inşa ettiği karavan kampları; çakıl dökülmüş araziler üzerine kurulan, ziyaretçilere yasaklanmış, gazetecilerin yaklaştırılmadığı ve sakinlerine suçlulara davranır gibi muamele edilen bu kampların denetim ve yönetim görevi özel güvenlik şirketlerince yerine getiriliyordu. Öte yandaysa, devletten tamamen ayrı görünen bir işlevsellik balonu olan, Audubon ve Garden Disctrict gibi şehir bölgelerindeki zenginlik içinde inşa edilmiş güvenlikli siteler bulunuyordu. Fırtınanın baş gösterdiği haftalarda bölge halkı su ve güçlü acil durum jeneratörlerine sahip değildi. Hastalarını mecburen özel hastanelerde tedavi ettiriyor ve çocuklarını yeni kurulan özel okullara gönderiyorlardı. Üstelik toplu taşımaya ihtiyaçları yoktu. St. Bernard Parish'teki bir New Orleans banliyösü olan DynCorp, polisiye görevlerin çoğunu üslenmişti; çevredeki diğer bölgeler doğrudan doğruya güvenlik şirketleriyle anlaşmışlardı. İki tür özelleştirilmiş egemen devlet arasında New Orleans türü bir kırmızı bölge versiyonu duruyordu; burada adam öldürme oranı yüksekti ve Lower Ninth Ward gibi yerler kıyamet-sonrası bir 'hiç kimseye ait olmayan bölge'ye dönüşmüştü. Katrina sonrasındaki yaz aylarında rap'çi Juvenile'in seslendirdiği bir hit şarkı bu atmosferi çok güzel özetliyordu: "Yönetimsiz bir Haiti [devletin başarısız kaldığı bir ABD] gibi yaşıyoruz".[1104]

1104) Juvenile, "Got Ya Hustle On", *Reality Check* albümünden, Atlanta/Wea, 2006.

Yerel bir avukat ve aktivist olan Bill Quigley şu gözlemde bulunmaktadır: "Bugün New Orleans'ta görülen manzara, ülkemizin dört bir yanında yaşanan şeyin daha konsantre ve daha çarpıcı bir versiyonudur. Ülkemizdeki her şehir New Orleans'ta yaşananlarla ciddi benzerlikler taşımaktadır. Her şehirde terk edilmiş bölgeler vardır. Ülkemizin her şehrinde kamu eğitimi, sosyal konutlar, kamuda verilen sağlık hizmetleri ve adalet sistemi bir ölçüde terk edilmiştir. Eğer engel olmazsak kamu eğitimini, kamuda verilen sağlık hizmetlerini ve sosyal konutları desteklemeyenler, ülkemizin tümünü Lower Ninth Ward'a dönüştüreceklerdir."[1105]

Bu süreç şu an için gayet yolunda ilerlemektedir. Felaket apartheid'ının ileride ortaya çıkacak bir başka görüntüsünü de Atlanta dışındaki zengin bir Cumhuriyetçi banliyöde bulmak mümkündür. Banliyö sakinleri, ödedikleri emlak vergilerinin, bölgelerinde bulunan düşük gelirli Afrika kökenli Amerikalıların yaşadıkları yerlerde bulunan okullara ve polis merkezlerine gittiğini görmekten bıkmış durumdadırlar. Nitekim, ödedikleri vergilerin, daha büyük olan Fulton County çapında dağıtılması için değil, sayıları 100 bini aşan yurttaşlarına hizmet verilmesi için kendi şehirleri Sandy Springs'in toparlanması yönünde oy kullanmışlardır. Buradaki tek güçlük, Sandy Springs'in idari yapılarına sahip olmaması ve onları (vergilerin toplanmasından imar planı hazırlanmasına, parklara ve oyun alanlarına kadar her şeyi) baştan başlayarak tekrar inşa etmeye ihtiyaç duyulmasıydı. Eylül 2005'te, yani New Orleans'ın sular altında kaldığı aynı ay içinde inşaat ve danışmanlık devi CH2M, Hill Sandy Springs sakinlerinin karşısına yeni bir teklifle çıktı: "Sizin adınıza biz yapalım." Bu işin başlangıç maliyeti yıllık 27 milyar dolardı ve müteahhitlik firması temelden başlayarak komple bir şehir kurma sözü veriyordu.[1106]

Birkaç ay sonra Sandy Siprings ilk 'ihale şehri' haline geldi. Yeni belediye adına sadece dört kişi çalışıyordu; bunun dışındaki herkes iş almış bir müteahhitti. Bu projeye CH2M adına başkan-

1105) Bill Quigley, "Ten Months After Catrina: Cutting New Orleans", CommonDreams.org, 29 Haziran 2006, www.commondreams.org.
1106) Doug Nurse, "New City Bets Millions on Privatization", *Atlanta Journal-Constitution*, 12 Kasım 2005.

lık yapan Rick Hirsekorn, Sandy Springs'i 'hükümetsel süreçlerin yer almadığı boş bir sayfa' olarak nitelendiriyordu. Hirsekorn bir başka gazeteciye, "Bizim endüstrimizde daha önce hiç kimse bu büyüklükte komple bir şehir yapmadı," demişti.[1107]

The Atlanta Journal-Constitution'da yer alan bir yazıda, "Sandy Springs şirket çalışanlarına yeni şehri idare etme işini verdiğinde bu girişim çok çarpıcı bir deney olarak görülüyordu," deniyordu. Ancak, bu ihale şehri çılgınlığı bir yıl içerisinde Atlanta'nın bütün zengin banliyölerine yayıldı ve 'kuzey Fulton'da [County] standart bir prosedür' haline geldi. Çevrede yaşayan topluluklar Sandy Springs'den işareti aldılar; aynı zamanda da bağımsız şehirler haline gelme ve hükümetlerinin çekilmesi yönünde oy kullandılar. Yeni bir şehir olan Milton hiç vakit kaybetmeden bu iş için CH2M'yle anlaşma yaptı; her şeye kafa tutulan bir deneydi bu. Çok geçmeden yeni şirket-şehirlerin kendi ilçelerini oluşturmak için biraraya gelmeleri konusunda bir kampanya başlatıldı; öyle ki bunların ödedikleri vergilerden hiçbir şekilde çevrede bulunan yoksul insan topluluklarına para gitmeyecekti. Bu plan, ortaya konan bir kuşatılmış bölge dışında çok sert bir muhalefeti de körükledi; politikacılar bu vergi dolarları olmadan büyük çaplı kamu hastanelerinin yapımını ve toplu taşımacılık sistemini gerçekleştiremeyeceklerini söylüyorlardı; ki ülkenin bu şekilde bölümlere ayrılması bir taraftan başarısız bir devlet yaratırken, diğer taraftan aşırı bir hizmet sunumuna yol açacaktı. Bu itirazlarla dile getirilen tablo daha çok New Orleans'takine, daha az ölçüde de Bağdat'takine benziyordu.[1108]

Devletin altının oyulması için otuz yıldır sürdürülen mücadele bu zengin banliyölerde tamamlandı: Gözlenen sadece bütün devlet hizmetlerinin müteahhit firmalara verilmesinden ibaret değildi, yönetme işini gerçekleştirmesi gereken hükümetin bütün işlevlerinin de bu şirketlere devredilmesini beraberinde getiriyordu. Özellikle uygun olan bu yol CH2M Hill tarafından açıldı. Söz

---

1107) Annie Gentile, "Fewer Cities Increase Outsourced Services", *American City and County*, 1 Eylül 2006; Nurse, "New City Bets Millions on Privatization".
1108) Doug Nurse, "City Hall Inc. a Growing Business in North Fulton", *Atlanta Journal-Constitution*, 6 Eylül 2006; Doug Gross, "Proposal to Split Georgia County Drawing Cries of Racism", *Seattle Times*, 24 Ocak 2007.

konusu şirket Irak'ta mülti-milyon dolarlık bir müteahhitlik firmasıydı ve kendisine diğer müteahhitleri denetlemek gibi temel bir hükümet görevini yerine getirmesi için ödeme yapılıyordu. Bu şirket tsunamiden sonra Sri Lanka'da sadece köprüleri ve limanları inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda "altyapı programının genel yönetiminin sorumluluğunu taşıma işini üslenmişti".[1109] CH2M Hill'e New Orleans'taki Katrina felaketinden sonra, FEMA villalarını inşa etmesi için 500 milyon dolar ödendi ve daha sonra yaşanacak bir felakete hazır olması için de ek anlaşma yapıldı. Olağanüstü durumlarda devletin özelleştirilmesi temel bir kuraldı, fakat artık aynı şey olağan koşullarda da yapılıyordu. Eğer Irak aşırı özelleştirmenin bir deneyi ise, test aşaması çoktan tamamlanmış sayılabilirdi.

1109) United Nation Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, "Humanitarian Situation Report – Sri Lanka", 2-8 Eylül 2005, www.reliefweb.int.

21
BARIŞ DÜRTÜSÜNÜ KAYBETMEK

UYARI OLARAK İSRAİL

> *"Koca koca sınır engelleri gulag dünyasına değil, otoyollar boyunca gördüğümüz ses duvarları, stadyumlardaki lüks localar, sigara içilmeyen alanlar, havaalanındaki güvenlik bölgeleri ve 'kapalı kapılar ardındaki topluluklar' dünyasına aittir. ... Onlar, her ikisini de rahatsız edecek şekilde, zenginlerin ayrıcalıklarını ve zengin olmayanların kıskançlığını çok açık biçimde gözler önüne sermektedir. Fakat bu onların işe yaramadığını söylemek anlamına gelmez."*
>
> (Christopher Caldwell, başyazar, *The Weekly Standard*, Kasım 2006)[1110]

Onyıllardır var olan genel kanı, bu yaygın karmaşanın küresel ekonomi açısından güç kaybettirici bir unsur olduğu şeklindeydi. Bireysel şoklar ve krizler elbette yeni piyasalar açmak için bir kaldıraç olarak kullanılabiliyordu, fakat başlangıçta uygulanan şok işlevini yerine getirdikten sonra kalıcı bir ekonomik gelişme açısından nispi bir barış ve istikrar ortamı gerekmekteydi. Bu, 1990'ların neden refah içerisinde geçen bir dönem olduğu konu-

1110) Christopher Caldwell, "The Walls That Work Too Well", *Financial Times* (Londra), 18 Kasım 2006.

sunda kabul edilebilir bir açıklamaydı: Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte ekonomiler ticaret ve yatırıma yoğunlaşma konusunda serbestlik kazanmıştı ve ülkeler ağa daha fazla dolanıp karşılıklı bağımlılıkları artarken birbirlerini bombalamaları daha az muhtemel hale gelmişti.

İsviçre'nin Davos kasabasında düzenlenen 2007 Dünya Ekonomik Forumu'nda siyasi liderler ve şirket yöneticileri bu genel kanıya uymayan bir durum üzerine kafa yorup duruyorlardı. *Financial Times*'ın köşe yazarı Martin Wolf, "dünyanın gözde ekonomisi ile sıkıntılı politika arasındaki çelişki"yi tanımlarken 'Davos İkilemi' diyordu buna. Wolf'un saptamasında olduğu gibi, "ekonomi bir dizi ciddi şokla karşı karşıya bulunuyordu: 2000 yılından sonra borsaların çökmesi; 11 Eylül 2001'in yarattığı terörizm öfkesi; Afganistan ve Irak'taki savaşlar; ABD politikalarıyla ilgili bölünmeler; reel petrol fiyatlarındaki artışın 1970'lerden bu yana görülmeyen düzeylere ulaşması; Doha'da [Dünya Ticaret Örgütü'yle] sürdürülen müzakerelerin kesintiye uğraması ve İran'ın nükleer çalışmalar konusundaki ısrarlı tutumu karşısında tavır alınması". Fakat bununla birlikte ekonomi kendisini "geniş bir şekilde paylaşılan altın bir gelişme çağı"nda bulmuştu. Açıkça söylemek gerekirse, dünya kötüye gidiyordu, ufukta istikrar görünmüyordu ve küresel ekonomi müthiş bir kabul görüyordu. Nitekim çok kısa bir süre sonra, eski ABD hazine bakanı Lawrence Summers'ın özetlediği gibi, siyaset ile piyasa arasındaki "bağın neredeyse tamamen koptuğu" bir durumla karşılaşacaktık. "Dickens'ın kitaplarından fırlayıp gelmiş bir durum gibi, uluslararası ilişkiler uzmanlarıyla konuştuğunuzda bütün çağların en berbat döneminden geçtiğimizi öğreniyor, sonra potansiyel yatırımcılara kulak verdiğimizde bütün çağların en verimlilerinden birinin içinde olduğumuz haberiyle şaşakalıyorduk."[1111]

Bu şaşırtıcı trend 'silah-havyar endeksi' diye adlandırılan bir ekonomik gösterge tarafından da gözlemlenmektedir. Bu endeks savaş jetleri (silahlarının) ile iş jetlerinin (havyar) satışlarını takip etmektedir. On yedi yıldır savaş jetlerinin satışları büyük

1111) Martin Wolf, "A Divided World of Economic Success And Political Turmoil", *Financial Times* (Londra), 31 Ocak 2007; "Ex-Treasury Chief Summers Warns on Market Risks", Reuters, 20 Mart 2007.

oranda artarken iş jetlerinin satışlarının düştüğü veya tersi bir bulguya ulaşılmıştır: İş jetlerinin satışları yükselişe geçtiği zaman da savaş jetlerinin satışı düşüyordur. Elbette, savaştan kazanç sağlayan bir avuç insan devamlı olarak silah satışlarından zengin olmayı başarmıştı, fakat bunların ekonomik düzlemde pek bir önemi yoktu. Şiddet olayları ve istikrarsızlık ortamında canlanan bir ekonomik gelişmeye sahip olunamaması çağdaş piyasanın bir gerçeğiydi.

Ne var ki, bir zamanlar gerçek olan şey artık bir gerçeklik olmaktan çıkmıştır. Irak işgalinin başladığı 2003 yılından beri bu endeks, hem savaş jetleri hem de iş jetleri için yapılan harcamaların çok hızlı ve eşzamanlı olarak yapıldığını ortaya koyuyordu ve bu da, birikim ciddi anlamda daha fazla kâr getiren bir yola girerken, dünyanın daha az barışçı bir hal aldığı anlamına gelmekteydi.[1112] Çin'de ve Hindistan'da ekonomik gelişmenin şaha kalkması lüks kalemlere karşı talebin giderek artmasında rol oynuyor, fakat aynı zamanda dar bir askeri-endüstriyel kompleksin gelişen bir felaket kapitalizmi kompleksine dönüşmesini sağlıyordu. Bugün küresel istikrarsızlık sadece küçük bir silah tüccarları grubuna kazanç sağlamakla kalmamaktadır; aynı zamanda yüksek teknolojiye sahip güvenlik sektörü, iş makinesi, yaralı askerlerin bakımını üslenen sağlık şirketleri, akaryakıt ve gaz sektörleri için de muazzam kârlar sağlamaktadır –elbette savunma müteahhitleri için de.

Riske giren gelirlerin büyüklüğü kesinlikle ekonomik bir canlanmayı tetikleyecek boyuttadır. Eski başkan yardımcısı komiteye başkanlık yapan Lockheed Martin, yüksek sesli bir şekilde, Irak savaşına sadece 2005 yılında ABD'li vergi mükelleflerinin 25 milyar dolar parasının gittiğini söylüyordu. Kongre'nin Demokrat üyelerinden Henry Waxman şu noktayı vurgulamıştı: Bu miktar "İzlanda, Ürdün ve Costa Rica dahil 103 ülkenin gayrisafi milli hasılasından daha fazlaydı. ... [ve] ayrıca Ticaret Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Küçük İşletmeler İdaresi ve yönetimin bütün yasama kolunun toplam bütçesinden daha büyüktü. Lockheed'in bizzat kendisi gelişen bir piyasaydı". ABD borsalarının 11 Eylül'den sonraki uzun süreli çöküntüden kurtulmasının sebebi,

1112) Richard Aboulafia, Teal Group, "Guns-to Caviar Index", 2007.

büyük ölçüde Lockheed (hisse senedi fiyatı 2000 ve 2005 yılları arasında üçe katlanmıştı) gibi şirketlerdir. Geleneksel hisse senedi fiyatları performans kaybederken, "bir savunma, ülke güvenliği ve havacılık hisse senetleri göstergesi" olan Spade Savunma Endeksi 2001'den 2006'ya kadar her yıl yüzde 15'lik bir ortalama artış gösterecekti; aynı dönemde Standard and Poor's 500 Endeksi'nin ortalaması yedi buçuktu.[1113]

Davos İkilemi, Irak'ta yürüyen çok kârlı özelleştirilmiş yeniden yapılandırma modeli tarafından giderek daha fazla ateşlenmektedir. Savaşlar ve doğal felaketlerden sonra teklifsiz yağlı ihaleler alan büyük mühendislik şirketleri de dahil olmak üzere iş makineleri borsası 2001 ve Nisan 2007 arasında yüzde 180 artmıştı. Yeniden yapılandırma, artık her yeni yıkımın ateşli bir şekilde sunulan devlet tahvillerinin arzından duyulan bir coşkuyla karşılandığı muazzam bir sektör haline gelmiş bulunmaktadır: Irak'ın yeniden yapılandırılması için 30 milyar dolar, tsunami yeniden yapılandırılması için 13 milyar dolar, New Orleans ve Gulf Coast için 100 milyar dolar, Lübnan için 7.6 milyar dolar.[1114]

Eskiden borsaları aşağıya doğru düşme sarmalına sokan terörist saldırılar, artık benzer şekilde bir olumlu çıkış piyasa algılaması sağlamaktadır. 11 Eylül 2001'den sonra Dow Jones, piyasalar açılır açılmaz 685 puan düştü. Keskin bir terslikle, Londra'nın toplu taşımacılık sistemine yönelik olarak yapılan dört bombalama eyleminde onlarca insanın öldüğü 7 Temmuz 2005 tarihinde, ABD borsası önceki günden daha yüksek kapandı; Nasdaq 7 puan yükseldi. İngiliz polisinin ABD'ye gidecek yolcu uçaklarına bomba koymayı

1113) Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, Temsilci Henry A. Waxman için hazırlandı, Haziran 2006, s. 6, www.oversight.house.gov; Tim Weiner, "Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 Kasım 2004; Matthew Swibel, "Defensive Play", *Forbes*, 5 Haziran 2006.

1114) Dow Jones U.S. Heavy Construction Index, 10 Eylül 2001 tarihinde 143.34 dolardan kapandı, 17 Nisan 2007'de de 400.8 dolardan. DJ_2357, "Historical Quotes", money.cnn.com; James Glanz, "Iraq Reconstruction Running Low on Funds", *International Herald Tribune* (Paris), 31 Ekim 2005; Ellen Nakashima, "A Wave of Memories", *Washington Post*, 26 Aralık 2005; Ann M. Simmons, Richard Fausset ve Stephen Braun, "Katrina Aid Far from Flowing", *Los Angeles Times*, 27 Ağustos 2006; Helene Cooper, "Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government", *New York Times*, 26 Ocak 2007.

planlayan 24 şüpheliyi gözaltına aldığı Ağustos ayından sonra da, büyük ölçüde ülke güvenliğine ait hisse senetlerindeki yükseliş nedeniyle Nasdaq 11,4 puan yükselişle kapanacaktı.

Bunun yanında, petrol sektörü muazzam bir servete hükmetmektedir; şimdiye kadar görülen en büyük kazanç olarak, tek başına ExxonMobil'in 2006'daki kârı 40 milyar dolardı ve Chevron gibi rakip şirketlerdeki meslektaşları da bunun fazla gerisinde kalmadılar.[1115] Savunma, iş makineleri ve ülke güvenliğiyle bağlantılı olan bu şirketler gibi petrol sektörünün servetleri de savaşlar, terörist saldırılar ve 5. Kategori'den yıkıma yol açan kasırgalarla birlikte artış göstermektedir. Petrol endüstrisi, kilit öneme sahip petrol bölgelerindeki belirsizliklerle bağlantılı fiyat artışlarından kısa vadeli kazançlar elde etmenin yanı sıra, devamlı bir şekilde felaketleri uzun vadeli kazançlara dönüştürmeyi de başarıyordu; bunu, Afganistan'daki yeniden yapılandırma fonlarının büyük kısmının (daha önemli olan diğer projeler ertelenirken) yeni bir boru hattıyla ilgili pahalı yol altyapısına gitmesini sağlayarak, ya da ülke yangın yerine dönerken Irak'ta petrol yasası çıkararak, yahut 1970'lerden beri Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk yeni rafinerileri planlamak için Katrina Kasırgası'ndan yararlanarak gerçekleştiriyordu. Petrol ve gaz endüstrisi (pek çok felaketin arkasındaki asıl sebep ve onlardan sebeplenen sektörler olarak) felaket ekonomisiyle iç içe geçmiş durumdadır ve felaket kapitalizmi kompleksinin fahri yardımcısı olarak görülmeyi hak etmektedirler.

ARTIK KOMPLOLARA GEREK DUYULMUYOR

Son zamanlardaki felaketler akını, dünyanın dört bir yanındaki pek çok insanın aynı gözle gördüğü böylesine muazzam kazançlara dönüştürülmüştür: Zengin ve güçlü olanların kasıtlı olarak, faydalalanabilecekleri felaketlere yol açmaları gerekmektedir. 2006'da ABD'de yapılan bir anket çalışmasında, ankete katılanların üçte ikisi 11 Eylül saldırılarında hükümetin parmağı bulunduğuna ya da 'ABD'nin Ortadoğu'da savaşa girmesi istendiği

1115) Shawn McCarthy, "Exxon's Outlandish' Earnings Spark Furor", *Globe and Mail* (Toronto), 2 Şubat 2007.

için' bu saldırıları engelleme konusunda hiçbir önlem alınmadığına inanıyordu. İslam Ulusu'nun lideri Louis Farrakhan'ın ileri sürdüğü gibi, Katrina sonrası Louisiana'daki sığınaklar, "setlerin siyahların yaşadığı kısmı imha etmek ve beyazların oturdukları yerleri su baskınından korumak için" yıkıldığı şeklinde söylentilerle çalkalanıyordu.[1116] Sri Lanka'da sık sık, tsunamiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin Güneydoğu Asya'ya askerlerini gönderip bölge ekonomilerinin denetimini tam olarak eline geçirebilmek için gerçekleştirdiği sualtı patlamalarının sebebiyet verdiği şeklinde bir değerlendirme duyuyordum.

Bu gerçek çok az derecede fesatça, çok ileri derecede tehlikelidir. Çevresel düzenlemelere yönelik hemen hemen bütün ciddi çabalara katiyetle karşı çıkılırken, devamlı bir gelişmeyi gerektiren bir ekonomik sistem -askeri, ekolojik ya da mali olsun- kendi başına sürekli bir felaketler akını yaratmaktadır. Tamamen spekülatif yatırım tarafından sunulan bu kolay ve kısa vadeli kazançlara duyulan iştah, Asya'nın mali krizleri, Meksika'nın peso krizi ve dot.com çöküşlerinin gözler önüne serdiği gibi borsa, para ve emlak piyasalarını kriz yaratan makineler haline getirmiştir. Kirli ve yenilenemeyen enerji kaynaklarına olan ortak bağlılığımız başka acil durumların devamını sağlamaktadır: Mesela doğal felaketler (1975'ten beri yüzde 430 arttı), kıt kaynaklar üzerine verilen savaşlar (sadece Irak ve Afganistan'da değil, Nijerya, Kolombiya ve Sudan'ı kasıp kavuran düşük yoğunluklu çatışmalar da dahil). Üstelik bu savaşlarda sırası geldiğinde terörist tepkiler yaratılmaktadır (2007'de yapılan bir çalışmaya göre, Irak savaşının başlamasından bu yana terörist saldırıların sayısı yedi kat artmıştır).[1117]

Kaynama noktasına gelen sıcaklıklar dikkate alındığında, iklimsel ya da siyasal nitelikte olsun, gelecekteki felaketlerin karanlık komplo tezgâhlarında hazırlanmasına gerek yoktur. Eldeki bütün göstergeler dikkate alındığında, bu felaketlerin daha şiddetli bir

1116) Jonathan Curiel, "The Conspiracy to Rewrite 9/11", *San Francisco Chronicle*, 3 Eylül 2006; Jim Wooten, "Public Figures' Rants Widen Racial Chasm", *Atlanta Journal-Constitution*, 22 Ocak 2006.

1117) EM-DAT, THE OFDA/CRED International Disaster Database, "2006 Disasters in Numbers", www.em-dat.net; Peter Bergen ve Paul Cruickshank, "The Iraq Effect: War Has Increased Terrorism Sevenfold Worldwide", *Mother Jones*, Mart-Nisan 2007.

yoğunlukla gelmeye devam edeceği çok açıktır. Bu yüzden, felaket üretiminin piyasaların görünmez ellerine kalması mümkündür. Çünkü piyasa, fiilen felaketlerin dolaşıma sokulduğu bir alandır.

Felaket kapitalizmi kompleksi, beslediği felaketleri yaratmak için kasıtlı planlar yapmazken (Irak daha dikkate değer bir istisna olsa da), bu kompleksi oluşturan endüstrilerin mevcut yıkıcı trendlerin karşı konulmaz biçimde devam ettiğinden emin olunacak derecede yoğun faaliyet yürüttüklerini doğrulayan da pek çok kanıt bulunmaktadır. Büyük petrol şirketleri yıllardır iklim değişimini yadsıyan hareketi finanse etmektedirler. ExxonMobil'ın geçtiğimiz on yılda bu mücadeleye 16 milyon dolar harcadığı tahmin edilmektedir. Bu fenomen çok iyi bilinirken, felaket müteahhitleriyle elit fikir üreticileri arasındaki karşılıklı etkileşim daha az anlaşılmaktadır. Etkili bazı Washington düşünce kuruluşları (Amerikan Yatırım Enstitüsü, Kamu Politikası Ulusal Enstitüsü ve Güvenlik Politikası Merkezi) silah tüccarları ve ülke güvenliği firmalarınca ciddi bir şekilde finanse edilmektedirler; zaten bu şirketler de adı geçen enstitülerin dünyayı devamlı olarak, 'sorunları sadece güç kullanarak çözmeye uygun, karanlık ve tehditkâr bir yer' şeklinde göstermelerinden doğrudan fayda elde etmektedirler. Ülke güvenliği sektörü giderek artan bir şekilde, Orwellcı sonuçlarla sağlanan bir gelişmeyle, medya şirketleriyle bütünleşmektedir. Dijital iletişimler devi LexisNexis 2004'te, gözetleme konusunda federal ve devlet kurumlarıyla çok yakın ilişki içerisinde çalışan ve bir veri madenciliği şirketi olan Seisint için 775 milyon dolar ödemiştir. Aynı yıl içinde, NBC'nin sahibi olan General Electric, havaalanlarında ve diğer kamu alanlarında kullanılan tartışmalı ileri teknoloji ürünü bomba arama aletlerinin büyük çaplı üreticisi olan Invision'u satın almıştır. Invision 2001 ve 2006 yılları arasında ülke güvenliği ihalelerinden, diğer şirketlerin toplamından daha fazla bir rakamı bulan, 15 milyar dolar tutarında ihale koparmıştır.[1118]

1118) McCarthy, "Exxon's Outlandish's Earnings Spark Furor"; William Hartung ve Michelle Ciarrocca, "The Military-Industrial-Think Thank Complex", *Multinational Monitor*, Ocak-Şubat 2003; Robert O'Harrow, Jr., "LexisNexis to Buy Seisint for $775 Million", *Washington Post*, 15 Temmuz 2004; Rachel Monahan ve Elena Herrero Beaumont, "Big Time Security", *Forbes*, 3 Ağustos 2006.

Felaket kapitalizmi kompleksinin giderek artan bütünleşmesinin, 1990'larda çok popüler olan dikey bir bütünleşme üzerine inşa edilmiş yeni türden bir şirket sinerjisi olduğunu göstermesi mümkündür. Bu kesinlikle bir iş becerisi gibi görünmektedir. Toplumlarımız ne kadar paniğe kapılırsa, o oranda her camiye bir terörist pususu kurulduğuna inanılmakta, bu konudaki haberler ne kadar artarsa, o oranda biyometrik hüviyet kartlarıyla sıvı patlayıcı tespit etme aletleri satılmakta ve yüksek teknolojiye sahip sınır engelleri inşa edilmektedir. Eğer bir açık, sınırsız 'küçük gezegen' rüyası 1990'lardaki kazançların kapısını açacak bir biletse, mücahitlerin ve yasadışı göçmenlerin kuşatması altında bulunan tehditkâr, kale gibi kuşatılmış Batılı kıtaların kâbusu yeni milenyumda aynı rolü oynayacaktır. Bu kadar büyük zenginliğin bağlı bulunduğu canlanan felaket ekonomisini (silahlardan petrole, mühendisliğe, gözetlemeye, patentli ilaçlara kadar) tehdit etmenin tek umudu, iklim koşullarında istikrar ve jeopolitik barışa bir ölçüde kavuşma ihtimalidir.

İSRAİL VE DAİMİ BİR FELAKET APARTHEİD DEVLETİ

Analistler Davos İkilemi'ni anlamaya çalışırken yeni bir görüş birliği ortaya çıkmaktadır: Bu görüş birliği, piyasanın -en azından tamamen- istikrarsızlıktan muaf bir hale geldiğini göstermez. İstikrarlı bir felaket akışı, sürekli uyum gösterebilen bir piyasanın yeni statükoya uyum sağlama yönünde değişikliğe uğradığı şeklinde bir beklenti yaratmıştır; istikrarsızlık esasında yeni istikrarı temsil etmektedir. Bu 11 Eylül sonrası ekonomik fenomenle ilgili tartışmalarda İsrail sık sık bir tür başlıca sergi salonu olarak düşünülmektedir. Geçtiğimiz on yılın çoğu bölümünde İsrail kendi minyatürize edilmiş Davos İkilemi'ni yaşamıştır: Savaşlar ve terörist saldırılar giderek artmakta, fakat Tel Aviv Borsası bu şiddet ortamı devam ederken rekor seviyelere tırmanmaktadır. Borsa analistlerinden biri, 7 Temmuz'daki bombalama olaylarından sonra Fox News'da, "İsrail'de her gün yaşanan günlük terör tehdidiyle uğraşılmakta ve yine de piya-

salar yıl boyunca yüksek seviyelerde gezinmeye devam etmektedir," diyordu.[1119] Genelde küresel ekonomide olduğu gibi İsrail'in siyasal durumu da, çokça paylaşılan bir görüş olarak felaketlere yol açıcı niteliktedir, fakat ekonomisi kesinlikle Çin ve Hindistan'ın ekonomisiyle rekabet eden 2007'deki gelişme oranlarına sahip olacak kadar güçlü değildir.

İsrail'i bir silah-havyar modeli olarak ilginç kılan şey sadece, İsrail ekonomisinin 2006'daki Lübnan savaşında olduğu gibi büyük siyasal şoklar karşısında esnek kalması değil, aynı zamanda İsrail'in tırmanan şiddet olaylarına karşılık verecek ve dikkate değer bir şekilde genişleyen ekonomisini sürdürme tarzıdır. İsrail ekonomisinin felaketlerle uyumlu bir düzeye sahip olmasının sebepleri sır değildir. ABD'li ve Avrupalı şirketlerin küresel güvenlik alanındaki canlanmanın muazzam potansiyelini ele geçirmelerinden yıllar önce, İsrailli teknoloji şirketleri ülke güvenliği endüstrisine öncülük etmekle meşguldüler ve bugün de sektöre hâkim olmayı sürdürmektedirler. Büyük şirketlerin bakış açısından bu gelişme, İsrail'i 11 Eylül sonrası piyasada rekabet edebilecek bir model konumuna getirmiştir. Fakat toplumsal ve siyasal bir açıdan bakıldığında, İsrail'in başka bir işlev görmesi gerekir: Bu ülkenin durumu aslında çok açık bir uyarıdır. İsrail'in, çevresindeki ülkelere karşı savaş verip işgal altındaki topraklarda vahşeti tırmandırsa bile, canlanma gösteren zenginliği kullanmaya devam etmesi, savaşı sürdürme ve krizi derinleştirme vaadine dayalı bir ekonomi inşa etme konusunda ne kadar tehlikeli bir noktada durduğunu göstermektedir.

İsrail'in silahlarla havyarı birleştirme yeteneği, geçen on yılda ekonomisinin yapısında yaşanan dramatik değişimin sonucudur; ki bu durumun barış beklentilerinin dağılışı üzerinde derin ve çok az incelenen bir etkisi olmuştur. Ortadoğu'da güven verici bir barış beklentisi en son 1990'lı yılların başında görülmüştü. İsrailli seçmenlerin güçlü bir kesimi, devam eden çatışmaların artık bir seçenek olmadığına inanıyorlardı. Komünizm çökmüştü, bilgi devrimi başlamıştı ve İsrail'in iş topluluğu içinde, Arap

1119) "Recap of Saturday, July 9, 2005", *Fox News: The Coast of Freedom*, www.foxnews.com.

devletlerinin uyguladığı İsrail boykotuyla biraraya gelen Gazze ve Batı Şeria'nın kanlı işgalinin İsrail'in ekonomik geleceğini müthiş derecede tehlikeye soktuğu konusunda yaygın bir inanç söz konusuydu. Dünyanın dört bir yanındaki 'gelişen piyasalar'da görülen patlamaya bakıldığında, İsrail şirketleri savaş yüzünden geride kalmaktan bıkmış görünüyorlardı; artık bölgesel bir çekişmenin içine sıkışıp kalmak değil, sınırsız kazançlar elde edilen dünyanın bir parçası olmak istiyorlardı. Eğer İsrail hükümeti Filistinlilerle birtakım barış görüşmeleri sürdürebilmiş olsaydı, İsrail'in çevresindeki ülkeler uyguladıkları boykotu kaldıracaklardı ve ülke Ortadoğu'nun bir serbest ticaret merkezi olmak adına mükemmel bir konum elde edecekti.

1993'te İsrail Ticaret Odaları başkanı olan Dan Gillerman bu konumun etkili bir ismiydi. "İsrail bambaşka bir devlet olabilir... ya da, Ortadoğu'nun Singapur'u ya da çokuluslu şirketlerin merkez ofisler açtıkları Hong Kong gibi, bütün bölgenin stratejik, lojistik ve piyasa merkezi haline gelebilirdi. ... Biz şimdi tamamen farklı bir ekonomiden söz ediyoruz. İsrail'in harekete geçmesi ve kendisini gözden geçirmesi için hızlı hareket etmesi gerekmektedir, yoksa ömür boyu bir kez ele geçecek olan bu ekonomik fırsat kaçırıldığında geriye hakikaten söylenecek bir tek söz kalır: 'Keşke bu fırsatı değerlendirebilseydik.'"[1120]

O zamanlar dışişleri bakanı olan Şimon Peres, İsrailli gazetecilerden meydana gelen bir gruba, barışın artık kaçınılmaz olduğunu açıklıyordu. Ancak çok özel bir barıştı bu: "Biz bayraklar barışının peşinde değiliz," diyordu Peres, "piyasalar barışıyla ilgileniyoruz".[1121] Bundan birkaç ay sonra İsrail başbakanı Yitzhak Rabin ve Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat, Oslo Anlaşmaları'nın yürürlüğe girmesinin ifadesi olarak Beyaz Saray'ın bahçesinde el sıkıştılar. Bütün dünyanın alkışladığı bu üç kişi 1994 Nobel Barış Ödülü'nü paylaştılar ve ondan sonra her şey korkunç derecede daha kötüye gitti.

1120) Dan Gillerman, "The Economic Opportunities of Peace", basın açıklaması, Chambers of Commerce, 6 Eylül 1993, akt. Guy Ben-Porat, "A New Middle East? Globalization, Peace and the 'Double Movement'", *International Relations* 19, No: 1 (2005), s. 50.
1121) Efraim Davidi, "Globalization and Economy in the Middle East – A Peace of Markets or a Peace of Flags?", *Palestine-Israel Journal* 7, No: 1 ve 2 (2000), s. 33.

Oslo, İsrail-Filistin ilişkilerinde en iyimser dönem olabilirdi, fakat ünlü el sıkışma hareketi bir anlaşma imzalanması anlamına gelmiyordu. En çekişmeli sorunları çözülmeden bırakan, bir süreç başlatmak için görüş birliğine varmaktan ibaretti sadece. Arafat müthiş bir pazarlık sürdürüyordu; kendisinin işgal altındaki topraklara geri dönüşünü görüşüyor ve Kudüs'ün geleceği, Filistinli göçmenler, bölgeye yerleştirilen Yahudiler ve hatta Filistinlilerin kendi kaderlerini belirleme hakları konusunda hiçbir şekilde anlaşmaya varma güvencesi vermiyordu. Müzakereciler Oslo stratejisinin, geriye kalanların da içinde yer alacağı düşüncesine dayalı 'piyasalar barışı'yla birlikte yürütülmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı: Hem İsrail hem de Filistin'in sınır kapılarını ardına kadar açıp küreselleşmeye dahil olarak günlük hayatlarında bu somut düzelmeleri yaşayacaklarını ve ilerideki görüşmelerde bir 'bayraklar barışı' için daha uygun bir ortamın yaratılacağını düşünüyorlardı. Oslo'da vaat edilen, en azından, buydu.

Daha sonra peş peşe yaşanan sorunlara katkı sağlayan çok sayıda faktör bulunmaktaydı. İsrailliler bombalama olaylarını ve Rabin'in öldürülmesini öne sürüyorlardı. Filistinlilerse, İsraillilerin Oslo sürecindeki meşru olmayan yerleşimlerinin çılgınca genişlemesini, barış sürecinin, Ehud Barak'ın İşçi Partisi hükümetinde dışişleri bakanı olan Shlomo Ben-Ami'nin ifadesiyle, "neo-kolonyalist bir temele" dayalı, "sonunda bizimle Filistinliler arasında barış sağlandığında, iki oluşum arasında yapısal bir eşitlik eksikliği, bir bağımlılık durumu olacak" şekilde tasarlanmış olduğunun kanıtı sayıyorlardı.[1122] Barış sürecini kimin raydan çıkardığı, ya da barışın, sürecin gerçek hedefi olup olmadığı konusundaki tartışmalar çok iyi bilinmektedir ve kapsamlı olarak üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, İsrail'in tek taraflılığa çekilmesine katkı sağlayan iki faktör çok az anlaşılmakta ve nadiren tartışılmaktadır; değineceğimiz bu faktörlerden ikisi de Chicago Okulu'nun serbest piyasa mücadelesinin İsrail'de ortaya koyduğu benzersiz yöntemlerle bağlantılıdır. Bu faktörlerden birisi, doğrudan doğruya Rusya'nın şok terapisi deneyinin bir sonucu olan Sovyet Yahudilerinin akı-

1122) Shlomo Ben-Ami, *A Place for All*, Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 1998), s. 113; akt. Davidi, "Globalization and Economy in the Middle East", s. 38.

mydı. Diğeriyse, İsrail'in ihracat ekonomisinin geleneksel mallara ve yüksek teknolojiye dayalı bir ekonomiden, satış uzmanlığına ve karşı-terörizmle ilgili araçlara aşırı bağlı bir ekonomiye geçmiş olmasıydı. Her iki faktör de büyük ölçüde Oslo sürecini engelleyici nitelikteydi: Rusların gelişi İsraillilerin Filistinli işgücüne bağlılığını azaltıyordu ve bu gücün işgal altındaki topraklara sıkışıp kalmamasına imkân sağlarken; yüksek teknolojiye sahip güvenlik ekonomisinin çok hızlı bir şekilde genişlemesi, İsrail'in zenginleri ve en güçlü kesimleri arasında, Teröre Karşı Savaş'ın sürekli yayılması lehine barıştan vazgeçilmesi yönünde çok güçlü bir iştah yaratıyordu.

Talihsiz bir tarihsel rastlantıyla, Oslo sürecinin başlaması Chicago Okulu'nun Rusya'daki en acı deneyiyle çakışmıştı. Beyaz Saray'ın bahçesindeki el sıkışmanın tarihi 13 Eylül 1993'tü; bu tarihten tam üç hafta sonra Yeltsin, parlamentoya ateş açmaları için tankları göndermişti ve bu olay en vahşi dozda ekonomik şok terapisinin uygulanmasına yol açmıştı.

1990'larda yaklaşık 1 milyon Yahudi Sovyetler Birliği'ni terk ederek İsrail'e gitti. Bu dönemde eski Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenler, İsrail'in toplam Yahudi nüfusunun yüzde 18'inden fazlasını oluşturmaktaydı.[1123] İsrail gibi küçük bir ülkeye böylesine büyük ve hızlı bir nüfus transferinin etkisinin abartı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir kıyaslama yapmak gerekirse, Angola, Kamboçya ve Peru'da yaşayan insanların aynı anda valizlerini toplayıp Amerika Birleşik Devletleri'ne girmeleri demektir bu. Avrupa'da da bu oran, Yunanistan'da yaşayan insanların Fransa'ya taşınmasına denktir.

Sovyet Yahudilerinin ilk dalgası İsrail'e yönelirken pek çok kimse bir ömür süren dinsel zulümden sonra Yahudi bir devlette yaşamayı tercih etmiş oluyordu. Ancak bu ilk dalgadan sonra İsrail'e giden göçmenlerin sayısı dramatik şekilde artmıştı ve bu durum ekonomik şok doktorlarının Ruslar üzerinde uyguladığı acının miktarıyla doğrudan ilgiliydi. Bu daha sonraki Sovyet göçmenleri dalgalarında yer alanlar idealist Siyonistler değildi

1123) Americans for Peace Now, "The Russians", *Settlements in Focus* 1, No: 16 (23 Aralık 2005), wwwpeacenow.org.

(zaten bunların çoğu Yahudi oldukları konusunda pek ısrarcı da değillerdi); sadece ekonomik bakımdan çaresiz kalmış sığınmacılardı. Moskova'daki İsrail Büyükelçiliği'nin kapısında bekleyen göçmenlerden biri, 1992'de *Washington Times*'da, "Önemli olan nereye gittiğimiz değil, nereden geldiğimizdir," diyordu. Sovyet Siyonist Yahudileri Forumu'nun konuşmacılarından biri bu göç konusunda, "Kendilerinin İsrail'e çekilmedikleri, siyasal istikrarsızlık ve ekonomik çöküş yüzünden SSCB'den kovuldukları duygusunu taşıdıkları" şeklinde bir itirafta bulunmaktaydı. En büyük göç dalgası Yeltsin'in 1993'teki darbesinin ardından geldi: tam da İsrail'deki barış sürecinin başladığı sırada. Bunun ardından ilave olarak, eski Sovyetler Birliği'nden İsrail'e 600 bin kişi daha göç edecekti.[1124]

Bu demografik değişim ülkenin zaten istikrarsız olan dinamiğini tamamen ortadan kaldırdı. İsrail, Sovyet göçmenlerin gelmesinden önce Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinlilerden kendisini bir an için olsun koparamıyordu; ekonomisi, California'nın Meksikalılar olmadan idare edememesinden daha da kötü biçimde, Filistinlilerin işgücü olmadan ayakta kalamıyordu. Filistinli çiftçiler ve ticaretle uğraşan insanlar mallarını kamyonlara doldurup İsrail'de ve diğer bölgelerde satarken, Gazze ve Batı Şeria'da her gün 150 bin civarında insan evlerini terk edip çöpçü olarak ve inşaatlarda çalışmak için İsrail'e gidiyordu.[1125] Her iki taraf da ekonomik olarak diğerine bağımlıydı ve İsrail, Filistinlilerin yaşadığı bölgelerin Arap devletleriyle bağımsız ticari ilişkileri geliştirmelerini engellemek amacıyla son derece sert önlemlere başvuruyordu.

Tam da Oslo'nun yürürlüğü girdiği sırada bu çok derin karşılıklı bağımlılık ilişkisi birdenbire koptu. İsrail devletine karşı ellerinden alınan toprakların iadesi ve eşit yurttaşlık hakları gibi taleplerde bulunarak İsrail'deki varlıklarıyla Siyonist projelere

---

1124) Gerald Nadler, "Exodus or Renaissance?", *Washington Times*, 19 Ocak 1992; Peter Ford, "Welcome and Woes Await Soviet Jews in Israel", *Christian Science Monitor*, 25 Temmuz 1991; Lisa Talesnick, "Unrest Will Spur Russian Jews to Israel, Official Says", Associated Press, 5 Ekim 1993; "Israel's Alienated Russian Voters Cry Betrayal", Agence France-Presse, 8 Mayıs 2006.

1125) Greg Myre, "Israel Economy Hums Despite Annual Tumult", *International Herald Tribune* (Paris), 31 Aralık 2006; "Israel Reopens Gaza Strip", United Press International, 22 Mart 1992.

meydan okuyan Filistinli işçilerden farklı olarak, bu dönemde İsrail'e gelen yüzbinlerce Rusun ters yönde bir etkisi gözleniyordu. Onlar eşzamanlı olarak, bir yandan ucuz işgücü sağlayıp diğer yandan Araplar karşısında Yahudilerin oranlarının artmasını sağlayarak Siyonist amaçlara yardımcı oluyorlardı. Böylece Tel Aviv birdenbire Filistinlilerle ilişkilerinde yeni bir dönem başlatma gücüne kavuşmuş oldu. İsrail 30 Mart 1993'te İsrail'le işgal altındaki topraklar arasındaki sınırı kapatarak 'kapatma' politikasını başlattı; bu durum her seferinde günlerce ve haftalarca sürüyor, Filistinlilerin iş edinmeleri ve mallarını satmalarını engelliyordu. Kapatma uygulaması görünürde terörizm tehdidine karşı acil bir karşılık, geçici bir önlem olarak başlamıştı. Oysa bu durum çabucak, daha incelikli ve kontrol noktaları sistemini gerektiren polisiye tedbirlerle toprakların, sadece İsrail'den değil birbirlerinden de ayrılması sonucunu doğuran yeni bir statükoya dönüşecekti.

1993, umut dolu yeni bir dönemin şafağı olabilirdi; fakat bunun yerine, işgal altındaki toprakların İsrail devletinin alt-sınıfına barınak sağlayan kötü koşullara sahip banliyöler olmaktan çıkıp, öldürücü hapishanelere dönüştüğü bir yıl oldu. Aynı dönemde, yani 1993 ve 2000 yılları arasında İsrail'in işgal altındaki topraklara yerleştirdiği insanların sayısı iki katma çıktı.[1126] Pek çok yerde kabaca açılmış ileri karakol mevkileri, İsrail devletine bir ek olarak tasarlandığı açıkça belli olan, kendi içinde ulaşım imkânı sağlayan yollarıyla gösterişli, müstahkem banliyölere dönüştürüldü. İsrail ayrıca Oslo sürecinde Batı Şeria'daki kilit öneme sahip su kaynakları üzerinde hak iddia etmeyi sürdürerek, yerleşim bölgesinin su ihtiyacını karşılayıp kıt bulunan suların yönünü İsrail'e çevirdi.

Yeni gelen göçmenler burada da üzerinde genellikle çok az durulan bir rol oynadılar. Birikimlerinin şok terapisi devalüasyonları içinde kaybolup gittiğini gördükten sonra beş parasız kalan eski Sovyetler Birliği'nden İsrail'e gelen çok sayıda insan için, işgal altındaki topraklar rahatlıkla bir çekim merkezi oluşturmuştu; çünkü buralarda evler ve kiralar çok ucuzdu, özel

1126) Peter Hirschberg, "Barak Settlement Policy Remains Virtually the Same as Netanyahu's", *Jerusalem Report*, 4 Aralık 2000.

krediler ve ikramiyeler sunuluyordu. En istekli yerleşim bölgelerinden bazıları (Batı Şeria'daki bir üniversitesi, oteli ve Texas tarzı mini golf sahasına sahip olmakla övünen Ariel gibi) eski Sovyetler Birliği'ne görevli adamlar göndererek ve Rus dilinde web siteleri açarak insan topladılar. Ariel, bu yaklaşım sayesinde nüfusunu ikiye katlamıştır ve bugün hem İbranice hem Rusça ilanlar veren mağazalarıyla bir tür mini-Moskova gibi durmaktadır; sakinlerinin yarısı eski Sovyetler Birliği'nden yeni gelen göçmenlerdir. İsrailli Barış Hemen Şimdi grubu, meşru olmayan yerleşim bölgelerinde yaşayan yaklaşık 25 bin İsrail yurttaşının bu kategoriye girdiğini tahmin etmekte ve pek çok Rusun bu hareketi "nereye gittiklerini açıkça bilmeden gerçekleştirdikleri"ni bildirmektedir.[1127]

İsrail'de Oslo İlkeleri sonrasındaki yıllar zenginlikle ilgili ticari çatışma vaadini dramatik bir tarzda gerçekleştirdi. Tel Aviv ve Hayfa Ortadoğu'da Silikon Vadisi'nin ileri karakol mevkii olurken, İsrail şirketleri 1990'ların ortaları ve sonlarındaki fırtınayla birlikte küresel ekonomiyi yakaladılar; öne fırlayanlar özellikle telekomünikasyon ve web teknolojisi alanında uzmanlaşmış olan yüksek teknolojiye sahip şirketlerdi. Dot.com balonu doruk noktasındayken İsrail'in gayrisafi milli hasılasının yüzde 15'i yüksek teknolojiden geliyordu ve yarısı da ihracatlarından elde ediliyordu. Bu da, *Business Week*'e göre, İsrail'in ekonomisini 'dünyanın en fazla teknoloji bağımlısı' (Amerika Birleşik Devletleri'nden iki kat daha bağımlı) ülke haline getirmekteydi.[1128]

Bir kez daha, yeni gelenler ekonomik canlanmada belirleyici bir rol oynuyorlardı. 1990'larda İsrail'e gelen yüz binlerce Sovyetler Birliği vatandaşı arasında, İsrail'in ileri teknoloji enstitüsünün kuruluşundan bu yana geçen seksen yılda mezun ettiklerinden daha ileri eğitim almış bilimciler de vardı. Soğuk Savaş'ta Sovyet tarafında duran pek çok bilimci de bunların içindeydi; İsrailli bir iktisatçının saptamasında olduğu gibi, "bunlar teknoloji endüs-

1127) American's for Peace Now, "The Russians".
1128) David Simons, "Cold Calculation Of Terror", *Forbes*, 28 Mayıs 2002; Zeev Klein, "January-May Trade Deficit Shoots up 16% to $3.59 Billion", *Globes* (Tel Aviv), 12 Haziran 2001; Neal Sandler, "As If the Intifada Weren't Enough", *Business Week*, 18 Haziran 2001.

trisinin [İsrail'in] roket yakıtlarıydılar". Shlomo Ben-Ami, Beyaz Saray'daki el sıkışma olayından sonraki yılları "[İsrail'in] tarihteki ekonomik gelişme ve piyasaların açılması bakımından en nefes kesici dönemlerden biri" sayıyordu.[1129]

Piyasaların açılışı bu çatışmada iki tarafa da vaatte bulunmuştu, fakat Arafat'ın etrafındaki yozlaşmış bir elit kesim hariç olmak üzere, Filistinlilerin Oslo sonrasındaki ekonomik canlanmanın dışında kaldığı görülüyordu. Buradaki en büyük engel, 1993'te ilk defa hayata geçirilmesinden bu yana bir kez olsun kaldırılmayan kapatma uygulamasıydı. Harvard Ortadoğu uzmanı Sara Roy'a göre, 1993'te sınırlar birdenbire kapatılınca, bunun Filistin'in ekonomik hayatı üzerine etkileri korkunç olmuştu. Roy verdiği bir röportajda şunları söylüyordu: "Kapatma uygulaması, Oslo dönemi boyunca ekonomiye verilen en büyük zarardır, çünkü zaten uzlaşmayla yürüyen bir ekonomide çok fazla hasara yol açmıştır."

İşçiler çalışamıyor, ticaretle uğraşanlar mallarını satamıyor, çiftçiler tarlalarına ulaşamıyorlardı. 1993'te işgal altındaki topraklarda kişi başına düşen GSMH yüzde 30'a kadar düşmüştü; ertesi yıl Filistinliler arasındaki yoksulluk yüzde 33 arttı. "1996'ya gelindiğinde," diyordu kapanmanın ekonomik sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde belgeleyen Roy, "Filistinli işgücünün yüzde 66'sı ya işsizdi ya da ciddi şekilde kısmi işsizlikle yüz yüzeydi".[1130] Oslo'nun, 'piyasalar barışı'ndan çok uzak şekilde Filistinliler açısından ifade ettiği şey, piyasaların ortadan kaybolması, iş imkânlarının daralması ve özgürlüklerin azalmasıydı; hayati önemde bir konu olarak, yerleşim yerleri genişlerken topraklar azalıyordu. İşgal altındaki toprakları, Ariel Şaron Eylül 2003'te Kudüs'teki, Müslümanların Harem El Şerif (Yahudilerin Tapmak Tepesi) dedikleri yeri ziyaret ettiğinde, ikinci bir intifadayı başlatarak yangın yerine çeviren, hiçbir şekilde savunulamaz olan bu durumdu aslında.

1129) 'Roket yakıtı' ibaresi İsrail'in Technion Institute of Management'inde profesör olan Shlomo Maital'dan alınmıştır; Nelson D. Schwartz, "Prosperity without Peace", *Fortune*, 13 Haziran 2005; Shlomo Ben-Ami, *Scars of War, Wounds of Peace: The Israili-Arab Tragedy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 230.

1130) İşgal Altındaki Topraklardaki Birleşmiş Milletler Özel Koordinatörü, *Quarterly Report on Economic and Social Conditions in the West Bank and Gaza Strip*, 1 Nisan 1997; Ben-Ami, *Scars of War, Wounds of Peace*, s. 231; Sara Roy, "Why Peace Failed: An Oslo Autopsy", *Current History* 101, No: 651 (Ocak 2002), s. 13.

İsrail'de ve uluslararası basında barış sürecinin çöküntüye uğrama sebebi genelde, Ehud Barak'ın Haziran 2002'de Camp David'de sunduğu teklifin Filistinlilerin elde edecekleri en iyi anlaşma olduğu halde, Arafat'ın İsrail'in bu cömertçe davranışına sırtını dönmesi, dolayısıyla onun barış meselesinde asla samimi olmaması şeklinde gösteriliyordu. Yaşanan bu deneyden ve ikinci intifadanın baş göstermesinden sonra İsrail müzakerelere olan inancını kaybetti ve iktidara Ariel Şaron'u getirerek İsrail'in güvenlik engeli, Filistinlilerinse apartheid duvarı olarak adlandırdıkları yapıyı inşa etmeye koyuldu. 1976'daki yeşil hat sınırından başlayan bu beton duvarlar ağı ve demir parmaklıklar Filistin topraklarına kadar uzanıyordu ve bazı bölgelerdeki su kaynaklarının yüzde 30'unu olduğu gibi, büyük çaplı yerleşim bloklarını da İsrail devletinin içine dahil etmekteydi.[1131]

Arafat'ın Camp David ya da Haziran 2001'de Taba'da ortaya çıkandan daha iyi bir anlaşma istediğine şüphe yoktur, fakat bu anlaşmalar da onların olmasını istedikleri ödüller değildi. Her ne kadar İsrail tarafından cömertliğine paralel olmayan bir teklif olarak ısrarlı biçimde sunulsa da, Camp David, İsrail devleti 1948'de kurulup Filistinlilerin kendi kaderini belirleme konusundaki en küçük haklarını bile karşılamaya yaklaşmazken, evlerinden ve topraklarından zorla atılan Filistinlilere neredeyse hiçbir iyileşme sağlamıyordu. Hem Camp David hem de Taba'da İsrail hükümetinin önde gelen müzakerecilerinden olan Shlomu Ben-Ami 2006'da partisinin düşüncesinden koparak şu itirafta bulundu: "Camp David Filistinliler için kaçırılmış bir fırsat değildi ve Filistinlilerin yerinde ben olsam, Camp David'i ben de reddederdim."[1132]

Tel Aviv'in 2001 sonrasındaki barış görüşmelerinde ciddi müzakerelerden vazgeçmesine katkı sağlayan başka etmenler de vardı; bunlar Arafat'ın uzlaşmazlığı ve Şaron'un 'daha büyük bir İsrail' yaratma yönündeki kişisel dürtüsü kadar güçlü etmenlerdi. Bu etmenlerden birisi İsrail'in teknoloji ekonomisiyle bağlantılıydı. 1990'ların başında İsrail ekonomisinin elitleri zenginlik

1131) Chris McGreal, "Deadly Thrist", *Guardian* (Londra), 13 Ocak 2004.
1132) "Norman Finkelstein and Former Israeli Foreign Minister Shlomo Ben-Ami Debate", *Democracy Now!*, 14 Şubat 2006, www.democracynow.org.

barışı istiyorlardı, fakat onların Oslo yıllarında yarattıkları zenginlik barışı ilk başta tasarladıkları barışa daha fazla güvenmemeleriyle sona erdi. İsrail'in küresel ekonomide işgal ettiği yer bilgi teknolojilerine dönüşürken, gelişmenin kapısını açacak anahtarın Beyrut ve Şam'a ağır tonajlı gemiler değil, Los Angeles'a yazılım ve bilgisayar çipleri göndermek olduğu anlamına geliyordu. Teknoloji sektöründeki başarı İsrail'in çevresindeki Arap ülkeleriyle dostça ilişkiler geliştirmesini ya da toprak işgallerine son vermesini gerektirmiyordu. Teknoloji ekonomisinin yükselişi İsrail'in kader belirleyici ekonomik dönüşümünün ilk aşamasıydı sadece. İkinci aşama, dot.com ekonomisinin 2000 yılında çökmesinden sonra geldi ve İsrail'in önde gelen şirketleri küresel ekonomi içinde kendilerine yeni bir yer bulma ihtiyacı duydular.

Dünyanın en fazla teknolojiye bağımlı ülkesi olan İsrail, dot.com çöküşünden başkalarından daha fazla etkilenmişti. Ülke bu çöküş karşısında hemen düşüşe geçti; analistler 2001'de 300 civarında İsrailli ileri teknoloji şirketinin iflas edeceği, on binlerce kişiyi de işten çıkaracakları yönünde tahminde bulunuyorlardı. Tel Aviv'de yayınlanan iş dünyasına ait bir gazete olan *Globes*, "2002, İsrail Ekonomisinin 1953'ten Beri Yaşadığı En Kötü Yıl" şeklinde bir manşete yer veriyordu.[1133]

Bu gazeteye göre, resesyonun daha da kötüleşmemesinin tek sebebi, İsrail hükümetinin hiç vakit kaybetmeden askeri harcamalarda yüzde 10.7 gibi ciddi bir artışa ve sosyal hizmet harcamalarında kısmen kesintiye gitmesiydi. Ayrıca hükümet ilgi alanını genişletmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden güvenlik ve gözetlemeye kadar bütün teknoloji endüstrisini teşvik ediyordu. İsrail Savunma Kuvvetleri bu dönemde bir iş yaratma makinesine benzer rol oynuyordu. İsrailli genç askerler bir yandan zorunlu askeri hizmetlerini yerine getirirken, diğer yandan ağ sistemleri deneyimine sahip olup, daha sonra sivil hayata döndüklerinde deneyimlerini iş hayatına aktarıyorlardı. Nitekim, sayısız başlangıçlar yapılarak 'arama ve mıhla' temelin-

1133) İsrail'in iş dünyasına ait gazetesi *Globes*'a göre, İsrail 2001 ve 2003 arasında kişi başına büyümede şaşırtıcı bir şekilde kümülatif olarak yüzde 8.5'lik bir düşüş sergilemişti. Zeev Klein , "2002 Worst Year for Israeli Economy Since 1953", *Globes* (Tel Aviv), 31 Aralık 2002; Sandler, "As If the Intifada Weren't Enough".

deki veri madenciliğinden gözetleme kameralarına, teröristlerin tespit edilmesine kadar her alanda uzmanlaşmaya gidildi.[1134] 11 Eylül'den sonraki yıllarda bu hizmetler ve buluşlarla ilgili piyasada müthiş bir patlama yaşanırken, İsrail devletinin yeni bir ulusal ekonomi görüşü benimsediği çok açıktı: Dot.com balonuyla sağlanan gelişme ülke güvenliği alanındaki canlanmanın yerini alacaktı. Şaron'un maliye bakanı Benjamin Netanyahu ile IMF'in Rusya ve Doğu Asya'daki şok terapisi maceralarının mimarı ve İsrail'in yeni Merkez Bankası başkanı olan Stanley Fischer'in meydana getirdiği birliktelik gibi, Likud Partisi'nin savaş yanlılığı ile Chicago Okulu iktisadının kökten benimsenişi arasında gerçekleşen kusursuz bir evlilikti bu.

2003 yılında İsrail şaşırtıcı bir düzelme gösterdi, hatta 2004'e gelindiğinde ülke bir mucize gerçekleştirmiş gibiydi: Yaşadığı feci çöküşten sonra Batılı bir ülkeden daha iyi performans gösteriyordu. Bu gelişmenin kaynağı daha çok, İsrail'in kendi konumunu ülke güvenliği teknolojileri satan bir tür alışveriş mağazası olarak görmesiydi. Zamanlama mükemmeldi. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, teröristleri avlama araçları ve Arap dünyasındaki insana dayalı istihbarat know-how'ı açısından çaresizlik içinde bulunuyordu. İsrail devleti Likud Partisi liderliğinde kendisini, onyıllardır Araplar ve Müslümanlardan gelen tehditlerle mücadele etmesinden gelen bir deneyim ve uzmanlığa sahip olarak, önde gelen bir ülke güvenliği devleti olarak sergiliyordu. İsrail, Kuzey Amerika ve Avrupa'ya söylemek istediği şeyi dobra dobra dile getirmekteydi: 'Sizin benimsediğiniz Teröre Karşı Savaş, bizim doğduğumuz günden beri yaptığımız bir şeydir. Bırakın da bizim ileri teknoloji şirketlerimiz ve özel ajan şirketlerimiz size bu işin nasıl yapıldığını göstersinler.'

İsrail bir anda, *Forbes* dergisinin ifadesiyle, "anti-terörizm teknolojileri için gidilen bir ülke" haline geliverdi.[1135] İsrail 2002'den bu yana her yıl dünyanın dört bir tarafından gelen milletvekilleri, polis şefleri, şerifler ve CEO'lara yönelik ülke güvenliği üzerine yarım düzine önemli konferansa ev sahipliği yapmakta, bu konfe-

1134) Aron Heller ve James Bagnall, "After the Intifada: Why Israel's Tech Titans Are Challenging Canadian Entrepreneurs as a Global Force", *Ottawa Citizen*, 28 Nisan 2005; Schwartz, "Prosperity without Peace".
1135) Susan Karlin, "Get Smart", *Forbes*, 12 Arahk 2005.

ransların çapı ve kapsamı her yıl artmaktadır. Geleneksel turizm güvenlik korkusu yüzünden sorun yaşarken, kısmen de olsa meydana gelen boşluğu doldurmak üzere bu resmi karşı-terör turizmi türü ortaya çıkmıştır.

'[İsrail'in] teröre karşı mücadelesinin perde arkası yolcuğu' olarak ilan edilen ve Şubat 2006'da düzenlenen bu toplantılardan birinde FBI, Microsoft ve Singapur'un Mass Transit System'ından gelen katılımcılar İsrail'in en popüler turizm destinasyonlarını ziyaret ettiler: Knesset, Tapınak Tepesi, Ağlama Duvarı. Ziyaretçiler gidilen her yerde kale gibi güvenlik sistemlerini inceleyip bunların kendi ülkelerinde de uygulanabileceğini görerek hayran hayran baktılar. Mayıs 2007'de İsrail, bazı büyük ABD'li havayolu şirketlerinin direktörlerine yönelik, Tel Aviv yakınlarındaki Ben Gurion havaalanında kullanılan etkin yolcu kimliği belirleme ve tarama işlemlerinin anlatıldığı bir atölyeye de ev sahipliği yaptı. California, Oakland'daki uluslararası havaalanı direktörlerinden Steven Grossman, "İsraillilerin güvenlik konularında bir efsane olmaları sebebiyle" bu atölyeye katıldığını itiraf ediyordu. Üstelik burada anlatılan olayların bir kısmı gerçekten korkunçtu ve teatral bir nitelik taşıyordu. Örneğin, organizatörlere göre, 2006'daki Uluslararası Ülke Güvenliği Konferansı'nda İsrail ordusu, "Ness Ziona şehrinde başlayıp Asaf Harofeh Hastanesi'nde son bulan, kitlesel kayıpların verildiği bir felaketin canlandırılması"ndan ibaret olan ustaca bir gösteri sahnelemişti.[1136]

Bunlar politika konferansları değil, İsrail'in güvenlik şirketlerinin üstünlüğünü göstermek amacıyla tasarlanmış çok kazançlı ticari şovlardır. Sonuç olarak, İsrail'in karşı-terörizmle bağlantılı ürünler ve hizmetlerdeki ihraç kalemleri 2006'da yüzde 15 oranında artmıştır ve 2007'de, toplam yıllık 1.2 milyar doları bularak, yüzde 20 oranında daha artması planlanmıştır. 2006 yılında ülkenin savunma alanındaki ihracatıysa 3.4 milyar dolarla rekor kıracaktı; bu rakam 1992'de 1.6 milyar dolardı ve İsrail'i İngiltere'nin ardından dördüncü en büyük silah taciri konumuna yük-

1136) Ran Dagoni, "O'seas Cos, Gov'ts to Inspect Israeli Anti-Terror Methods", *Globes* (Tel Aviv), 22 Ocak 2006; Ben Winograd, "U.S. Airport Directors Study Tough Israeli Security Measures Ahead of Summer Travel", Associated Press, 8 Mayıs 2007; İsrail Devleti, Kamu Güvenliği Bakanlığı, "International Homeland Security Conference, 2006", 19 Mart 2006, www.mops.gov.il.

seltiyordu. 2005 yılında İsrail Nasdaq borsasında teknoloji alanında en fazla hisse senedine sahip ülkeydi; ayrıca ABD'de kayıtlı teknoloji ürünleri patentleri bakımından Çin'den ve Hindistan'da daha önde geliyordu. Büyük ölçüde güvenlikle bağlantılı olan İsrail'in teknoloji sektörü şimdi bütün ihraç mallarının yüzde 60'ını teşkil etmektedir.[1137]

İsrail'in önde gelen yatırım bankerlerinden Len Rosen, *Fortune* dergisine, "Güvenlik barıştan daha önemlidir," diye bir açıklama yapmıştı. Oslo sürecinde "insanlar gelişme sağlamak için barış arıyorlardı. Artık şiddet olayları gelişmeyi yavaşlatmasın diye güvenlik arıyorlar".[1138] Less Rosen daha da ileri giderek şöyle devam edebiliyordu: 'Güvenlik' sağlama işi (İsrail'de ve dünyanın her yerinde) doğrudan İsrail'in son yıllardaki göz kamaştırıcı ekonomik gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Tıpkı felaket kapitalizmi kompleksinin küresel piyasaların kurtulmasına büyük ölçüde yardım etmesi gibi, Terörle Savaş endüstrisinin de İsrail'in yalpalayan ekonomisini kurtardığını söylemek abartı olmayacaktır.

Bu endüstriyle ilgili araştırmanın küçük bir örneği aşağıdadır:

- New York Polis Departmanı'yla yapılacak her telefon görüşmesi, bir İsrail şirketi olan Nice Systems tarafından yaratılan teknoloji üzerine kaydedilip analiz edilecektir. Bunun yanında Nice Systems, diğer üst düzey müşterilerin yanı sıra Ronald Reagan Ulusal Havaalanı'na video gözetim kameraları temin ederken, L.A. Polisi ve Time Warner'a da iletişim sağlamaktadır.[1139]
- Londra'daki tünel sisteminden elde edilen görüntüler İsrail'in teknoloji devi Comverse'in sahip olduğu Verint video gözetim kameralarına kaydedilmektedir. Verint gözetim

1137) Heller ve Bagnall, "After the Intifada"; Yaakov Katz, "Defense Officials Aim High at Paris Show", *Jerusalem Post,* 10 Haziran 2007; Hadas Manor, "Israel in Fourth Place among Defense Exporters", *Globes* (Tel Aviv), 10 Haziran 2007; Steve Rodan ve Jose Rosenfeld, "Discount Dealers", *Jerusalem Post,* 2 Eylül 1994; Gary Dorsch, "The Incredible Israeli Shekel, as Israel's Economy Continues to Boom", The Market Oracle, 8 Mayıs 2007, www.marketoracle.co.uk.

1138) Schwartz, "Prosperity without Peace".

1139) *A.g.y.*; Nice Systems, "Nice Digital Video Surveillance Solution Selected by Ronald Reagan Washington National Airport", basın açıklaması, 29 Ocak 2007, www.nice.com; Nice Systems, "Time Warner (Charlotte)", Success Stories, www.nice.com.

donanımı ABD Savunma Bakanlığı, Washington'ın Dulles Uluslararası Havaalanı, Capitol Hill ve Montreal Metrosu'nda da kullanılmaktadır. Bu şirketin elliden fazla ülkede gözetim müşterileri vardır ve bunun yanında Home Depot ve Target gibi dev şirketlerin gözlerini çalışanlarının üzerinde tutmasına yardımcı olmaktadır.[1140]

- Los Angeles ve Ohio'daki Columbus şehirlerinde çalışanlar, şirketin yönetim kurulu başkanı olan eski CIA yöneticisi James Woolsey'in övünç duyduğu, İsrail şirketi SuperCom tarafından üretilen elektronik 'smartcard' kimlik kartları taşımaktadırlar. İsmi belirtilmeyen bir Avrupa şirketi ulusal bir kimlik kartı programı için SuperCom'a ayak uydurmaktadır; bir başkası 'biyometrik pasaportlar' için bir pilot program devreye sokmuştur.[1141]
- Bu şirketler her ne kadar isimlerinin gizli tutulmasını tercih etseler de, ABD'deki en büyük elektrik şirketlerinden bazılarının bilgisayar ağlarındaki güvenlik duvarları, İsrail'in teknoloji devi Check Point tarafından inşa edilmiştir. Bu şirkete göre, "Fortune şirketlerinin yüzde 89'u Check Point güvenlik çözümleri kullanmaktadır".[1142]
- 2007 Süper Kupası'yla ilgili olarak Miami Uluslararası Havaalanı'ndaki bütün çalışanlar 'sadece zararlı şeylerin değil, kötü niyetli kişilerin tespit edilmesi' için de eğitim almışlardı ve bu sırada İsrail şirketi New Age Security Solutions tarafından geliştirilen Tavır Tanıma adı verilen bir psikolojik sistem kullanılmıştı. Bu şirketin CEO'su İsrail'in Ben-Gurion Havaalanı'nın eski güvenlik şefiydi. Son yıllarda yolcu profillerinin belirlenmesi için çalışanlarının eğitilmesi amacıyla New Age'le anlaşma imzalayan diğer havaalanları arasında

---

1140) James Bagnall, "A World of Risk: Israel's Tech Sector Offers Lessons on Doing Business in the New Age of Terror", *Ottowa Citizen*, 31 Ağustos 2006; Electa Draper, "Durango Office Keeps Watch in War on Terror", *Denver Post*, 14 Ağustos 2005.

1141) SuperCom, "SuperCom Signs $50m National Multi Id Agreement with a European Country", basın açıklaması, 19 Eylül 2006; SuperCom, "City of Los Angeles to Deploy SuperCom's IRMS Mobile Credentialing and Handheld Verification System", basın açıklaması, 29 Kasım 2006; SuperCom, "SuperCom Signs $1.5m ePassport Pilot Agreement with European Country", basın açıklaması, 14 Ağustos 2006, www.supercomgroup.com.

1142) Check Point, "Facts at a Glance," www.checkpoint.com.

Boston, San Francisco, Glasgow, Atina, Londra Heatrow ve daha pek çok yer bulunuyordu. Hollanda Adalet Bakanlığı'ndaki çalışanlar, Özgürlük Anıtı'nın güvenlik görevlileri ve New York Polis Departmanı'nın Karşı Terörizm Bürosu'nda görevli elamanlar gibi, ihtilaflı Niger Deltası'ndaki liman çalışanları da New Age eğitimi almaktaydılar.[1143]

- New Orleans'taki zengin Audubon Place bölgesi Katrina Kasırgası'ndan sonra kendi polis güçlerine ihtiyaç duyduklarına karar verdikleri zaman İsrailli özel güvenlik şirketi Instinctive Shooting International'la anlaşma yapmıştı.[1144]
- Kanada'nın federal polis teskilatı Royal Canadian Mounted Police'in elamanları, polis ve askerin eğitilmesinde uzmanlaşmış Virginia merkezli bir şirket olan International Security Instructors'dan eğitim aldılar. 'Zor kazanılan bir deneyim' şeklinde tanıtım yapan bu şirketin eğitimcileri "İsrail'in özel görev kuvvetlerinden emekli olmuş... İsrail Savunma Kuvveti, İsrail Ulusal Karşı Terörizm Polisi'ne bağlı birimler [ve] Genel Güvenlik Hizmetleri'nden (GSS ya da Shin Beit) kimselerdi". Bu şirketin elit müşteri listesi içinde FBI, ABD Ordusu, ABD Deniz Piyadeleri, ABD Donanma Kaplanları ve İngiltere'nin Metropolitan Polis Hizmetleri bulunmaktaydı.[1145]
- Nisan 2007'de ABD Ülke Güvenliği Bakanlığı'nın özel göçmen birimleri, Meksika sınırında birlikte çalışarak, Golan Group'ta verilen yoğun bir sekiz günlük eğitim kursundan geçtiler. Golan Group, eski İsrail Savunma Kuvveti subaylarınca kurulmuştu ve yedi ülkede 3,500'ü aşkın çalışanı bulunmasıyla övünüyordu. Şirketin operasyonlar şefi Thomas Pearson, göğüs göğüse çarpışmadan hedef belirlemeye kadar her yöntemi kapsayan eğitim kursu hakkında açıklamalarda bulunurken, "Özünde İsrail'in güvenlik anlayışını kendi prosedürümüze yansıtıyoruz," demişti. Şimdi

1143) David Machlis, "US Gets Israeli Security for Super Bowl", *Jerusalem Post*, 4 Şubat 2007; New Age Security Solutions, "Partial Client List", www.nasscorp.com.
1144) Kewin Johnson, "Mansions Spared on Uptown's High Ground", *USA Today*, 12 Eylül 2005.
1145) International Security Instructors, "About" ve "Clients", www.isiusa.us.

Florida'da kurulu olduğu halde hâlâ İsrail'in üstünlüğünü pazarlayan Golan Group, ayrıca röntgen makineleri, metal dedektörler ve tüfekler de üretmektedir. Müşterileri arasında birçok hükümetin ve ünlü kişinin yanında Exxon Mobil, Shell, Texaco, Levi's, Sony, Citigroup ve Pizza Hut gibi şirketler bulunmaktadır.[1146]

- Buckingham Sarayı yeni bir güvenlik sistemine gerek duyduğunda, İsrail'in 'güvenlik engeli' inşasında en fazla yer alan iki İsrail şirketinden biri olan Magal'ın bir tasarımını tercih etmişti.[1147]
- Boeing ABD'nin Meksika ve Kanada sınırında 2.5 milyar dolarlık 'sanal sınır engelleri' (elektronik sensörler, insansız uçak, gözetim kameraları ve bin sekiz yüz kule) inşa etmeyi planladığında asıl ortaklarından biri Elbit olacaktı. Elbit daha çok İsrail'in tartışmalı devasa duvarının inşasında yer alan bir şirkettir; bu duvar, İsrail'in tarihindeki en büyük inşaat projesidir ve maliyeti 2.5 milyar doları bulmaktadır.[1148]

Giderek daha fazla ülke kendilerini kalelere dönüştürürken (Hindistan ve Keşmir, Suudi Arabistan ve Irak, Afganistan ve Pakistan arasında duvarlar ve ileri teknoloji ürünü sınır engelleri inşa edilmektedir), 'güvenlik engelleri' en büyük felaket piyasası olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Elbit ve Magal, İsrail duvarının dünyanın dört bir yanında yarattığı acımasız olumsuz propagandaya aldırış etmemektedir. Hatta onlara kalsa, bunlar özgürce yapılmış birer tanıtımdır. Magal'ın CEO'su Jacop Even-Ezra, "İnsanlar bizim bu donanımı gerçek hayatta sınama deneyimine sahip dünyanın yegâne kişileri olduğumuzu bilmektedirler," demektedir.[1149] Elbit ve Magal kendi hisse senedi fiyatlarının 11 Eylül'den bu yana iki kattan fazla artış gösterdiğini görmektedirler ve bu durum İsrail'in ülke güvenliğiyle ilgili hisse senet-

1146) "Golan Group Launches Rigorous VIP Protection Classes", basın açıklaması, Nisan 2007; Golan Group, "Clients", www.golangroup.com.
1147) Schwartz, "Prosperity without Peace"; Neil Sandler, "Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche", *Engineering News-Record*, 31 Mayıs 2004.
1148) David Hubler, "SBInet Trawls for Small-Business Partners", *Federal Computer Week*, 2 Ekim 2006; Sandler, "Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche".
1149) Schwartz, "Prosperity without Peace".

leri açısından standart bir performanstır. Verint (video gözetim alanının atası olarak bilinen şirket) 11 Eylül'den önce kârlı bir firma değildi, fakat gözetim alanındaki canlanma nedeniyle 2002 ve 2006 arasında hisse senetleri fiyatı üç kattan fazla artacaktı.[1150]

İsrail'in ülke güvenliği şirketlerinin gösterdiği olağanüstü performans hisse senetlerini takip edenler tarafından çok iyi bilinmekte, fakat bu durum bölge politikasının bir faktörü olarak nadiren tartışılmaktadır. Oysa bunu açık açık tartışmak gerekir. İsrail devletinin 'karşı terörizm'i ihracat ekonomisinin merkezine yerleştirme kararının, barış görüşmelerinden tamamen vazgeçmesiyle çakışması bir rastlantı değildir; İsrail, Filistinlilerle çelişkisini, toprak ve haklarla ilgili özel amaçları bulunan milliyetçi bir harekete karşı savaş şeklinde değil, daha ziyade küresel çaplı Teröre Karşı Savaş'ın ('mantık dışı ve fanatik güçler ancak yıkıcı bir hareketle dize getirilebilir') parçası olarak yeniden çerçevelendiren çok açık bir strateji izlemektedir.

Kuşkusuz, ekonomi 2001'den beri bölgedeki yükseliş açısından temel bir motivasyon unsurudur. İki tarafta da şiddet olaylarının körükleyicisi eksik değildir. Bu bağlamda, barış karşısında ağırlıklı bir konuma sahip olan ekonomi, 1990'ların başında olduğu gibi, isteksiz politikacıları müzakerelere iterek, belli noktalarda telafi edici bir güç işlevi görmektedir. Ülke güvenliği alanındaki canlanmanın yarattığı sonuç, devam eden şiddet olayları içinde yer alan başka bir güçlü sektör yaratarak baskının yönünü değiştirmek şeklinde tezahür etmiştir.

Tıpkı daha önceki Chicago Okulu 'sınırları'ndaki durum gibi, İsrail'in 11 Eylül sonrasındaki gelişme hamlesi de devlet içindeki yoksullar ve zenginler arasında çok hızlı bir katmanlaşmanın damgasını taşımaktadır. Güvenlik propagandasına, özelleştirmeler ve İşçi Partisi Siyonizmi'ni fiilen ortadan kaldıran ve İsrail'in daha önce hiç karşılaşmadığı türden bir eşitsizlik salgını yaratan sosyal programlarda fon kesintileri dalgası eşlik etmektedir. 2007'de, yoksulluk içinde yaşayan bütün çocukların oranı yüzde

1150) Elbit Systems Ltd. ve Magal Security Systems Ltd, "Historical Prices", Yahoo! Finance, finance.yahoo.com; Barbara Wall, "Fear Factor", *International Herald Tribune* (Paris), 28 Ocak 2006; Electa Draper, "Verint Systems Emerges as Leader in Video Surveillance Market".

35.2 (yirmi dört yıl önceki yüzde 8'lik çocuk oranıyla kıyaslandı) olmak üzere İsraillilerin yüzde 24.4'ü yoksulluk sınırının altında yaşıyordu.[1151] Canlanmanın sağladığı kazançlar geniş olarak paylaşılmamakla birlikte, İsraillilerin küçük bir sektörü açısından bu oldukça kârlıdır; özellikle de, hayati öneme sahip barış dürtüsünü ortadan kaldıran, ordu ve hükümetle kusursuz bir şekilde bütünleşmiş olan (hepsi de aşina olduğumuz, büyük şirketleri kollayan rüşvet skandallarıyla birlikte) güçlü bir kesim için bunun gerçekliği tartışma götürmezdir.

İsrailli iş sektörünün siyasal yöne kayışı dramatik bir biçimde gerçekleşmiştir. Bugün Tel Aviv Borsası'na cazip gelen görüş, artık İsrail'in bölgesel bir ticaret alanı olması değil, daha ziyade, düşmanlar denizinin ortasında bile ayakta kalabileceği şeklinde çağ ötesi bir kale olduğu görüşüdür. Bu tavır değişikliği daha çok, İsrail hükümetinin Hizbullah'la bir mahkûm değişimi olması gereken süreci topyekûn bir savaşa dönüştürdüğü 2006 yazında sergilenmişti. İsrail'in en büyük şirketleri savaşı desteklemezken, onlar destekliyorlardı. İsrail'in daha yeni özelleştirilen bankası Bank Leumi "Zafer Bizim Olacaktır" ve "Güçlüyüz" sloganlarının yazılı olduğu yapıştırmalar dağıtırken, İsrailli gazeteci ve romancı Yitzhak Laor o zamanlar, "Mevcut savaş her şeyden önce, en büyük cep telefonu şirketlerimizden biri açısından müthiş bir promosyon kampanyası olarak kullanılma fırsatı haline gelmiştir," diye yazıyordu.[1152]

Artık İsrail endüstrisinin savaştan korkmamak için bir sebebi vardır. Çatışmanın gelişmeye bir engel olarak görüldüğü 1993'teki durumun tersine, Tel Aviv Borsası Lübnan'la sürdürülen yıkıcı savaşın sürdürüldüğü Ağustos 2006'da yükseliş göstermiştir. Yine, Hamas'ın seçilmesinin ardından Batı Şeria ve Gazze'de kanlı olaylarda artışın da yaşandığı yılın son çeyreğinde İsrail'in genel ekonomisi yüzde 8 gibi inanılmaz bir büyüme göstermiştir (bu oran ABD ekonomisinin aynı dönemdeki büyüme oranından üç

1151) Thomas L. Friedman, "*Outsource the Cabinet?*", *New York Times*, 28 Şubat 2007; Ruth Eglash, "Report Paints Gloomy Picture of Life for Israeli Children", *Jerusalem Post*, 28 Aralık 2006.

1152) Karen Katzman, "Some Stories You May Not Have Heard", Jewish Federation of Greater Washington'a sunulan rapor, www.shalomdc.org; Yitzhac Laor, "You Are Terrorists, We Are Virtuous", *London Review of Books*, 17 Ağustos 2006.

kat daha fazlaydı). Bu arada Filistin ekonomisi, yoksulluk oranının yüzde 70'e yaklaşmasının yanı sıra, yüzde 10 ila 15 oranında küçülmüştür.[1153]

BM'nin İsrail'le Hizbullah arasında bir ateşkes ilan etmesinden sonraki ayda New York Borsası, İsrail'de yatırım yapmak üzerine özel bir konferansa ev sahipliği yaptı. Bu konferansa çoğunluğu ülke güvenliği sektöründen olmak üzere 200'den fazla İsrailli şirket katıldı. Bu sırada Lübnan'daki ekonomik faaliyet fiilen durmuştu ve 140 civarında (prefabrik evlerden tıbbi ürünlere, süte kadar her şeyi üreten) fabrika İsrail bombaları ve füzelerinin vurmasından sonra meydana gelen molozları temizliyorlardı. New York toplantılarında verilen mesaj savaştan hiçbir şekilde etkilenmeden amacına ulaşmıştı: "İsrail iş dünyasına açıktır; iş dünyasına daima açıktır," diyordu diğer elçilere, İsrail'in Birleşmiş Milletler büyükelçisi Dan Gillerman.[1154]

Henüz on yıl önce bu savaş zamanı coşkunluğu akla bile gelmezdi. İsrail'i bu tarihsel fırsatı yakalamaya ve 'Ortadoğu'nun Singapuru' olmaya çağıran, İsrail Ticaret Odaları Federasyonu'nun başkanı Gillerman'dı. Üstelik Gillerman artık artık daha da ileri gidilmesini isteyerek, İsrail'in savaş yanlısı şahinlerinin en kışkırtıcılarından biri konumuna gelmişti. CNN'de şunları söylüyordu: "Siyasal bakımdan doğru olmayabilir ve hatta Müslümanların hepsinin terörist olduğunu söylemek de doğru bir saptama olmayabilir, ancak gerçek olan bir şey var ki, o da bütün teröristlerin Müslüman olduğudur. Dolayısıyla bu savaş sadece İsrail'in savaşı değildir. Bütün dünyanın savaşıdır."[1155]

Bu dünya çapındaki bitmek bilmez savaş reçetesi, Bush yönetiminin henüz olgunlaşmamış olan 11 Eylül sonrası felaket kapitalizmi kompleksine bir iş projesi olarak sunduğu aynı çözümdür. Bir ülkenin kazanabileceği bir savaş değildir bu, zaten

---

1153) Tel Aviv Stock Exchange Ltd, *TASE Main Indicators*, 31 Ağustos 2006, www.tase.co.il; Friedman, "Outsource the Cabinet?"; Reuters, "GDP Growth Figure Slashed", *Los Angeles Times*, 1 Mart 2007; Greg Myre, "Amid Political Upheaval, Israeli Economy Stays Healthy", *New York Times*, 31 Aralık 2006; World Bank Group, *West Bank and Gaza Update*, Eylül 2006, www.worldbank.org.

1154) Susan Lerner, "Israeli Companies Shine in Big Apple", *Jerusalem Post*, 17 Eylül 2006; Osama Habib, "Labor Minister Says War Led to Huge Jump in Number of Unemployed", *Daily Star* (Beyrut), 21 Ekim 2006.

1155) Dan Gillerman'la yapılan röportaj, *CNN: Lou Dobbs Tonight*, 14 Temmuz 2006.

burada mesele kazanmak da değildir. Mesele, duvarlarının dışındaki düşük düzeyli çatışmayla desteklenen kale-devletler içinde 'güvenlik' yaratmaktır. Bir bakıma, özel güvenlik şirketlerinin Irak'ta amaçladığı aynı şeydir: çevreyi güvenli hale getirmek, temel olanı korumak. Bağdat, New Orleans ve Sandy Springs, felaket kompleksi tarafından inşa edilip yönetilen bir tür kapalı kapılar ardındaki gelecek görüntüsü sağlamaktadır. Fakat İsrail'de bu süreç çok yol almış bulunuyordu: Bütün bir ülke sımsıkı kapalı kapılar ardındaki bir topluma dönüştürülmüştü ve etrafları, devamlı olarak dışlanmış kırmızı bölgelerde yaşayan insanlarla çevriliydi. Bu durum, ekonomisi barış dürtüsünü kaybettiği, savaşın içinde ciddi şekilde yer aldığı, keza bitmek bilmez ve galibi olmayan Teröre Karşı Savaş'tan kazanç sağladığı zaman, bir toplumun nasıl bir görüntü ortaya koyduğunu göstermektedir. Bir tarafı İsrail gibi, diğer tarafı Gazze gibi görünmektedir.

İsrail uç bir örnektir, fakat yarattığı toplum türü benzersiz olmayabilir. Felaket kapitalizmi kompleksi düşük yoğunluklu bir yıkıcı çatışma koşullarında ilerlemektedir. Bu, Irak'tan New Orleans'a kadar bütün felaket bölgelerinde bir son nokta olabilir. Nisan 2007'de Amerikan askerleri Bağdat'ın güvenli olmayan bazı semtlerini 'kapılı toplumlar'a dönüştürmeye yönelik bir planı uygulamaya koymuşlardı ve buna bağlı olarak, içindeki sakinlerinin kimliklerinin biyometrik teknolojiyle saptanacağı, etrafı kontrol noktaları ve beton duvarlarla çevrili bir bölge oluşturmuşlardı. Semtlerinin engellerle neredeyse mühürlendiğini gözleyen bir Adhamiya sakini, "Bizler de Filistinlilere benzeyeceğiz," diyordu.[1156] Bağdat'ın kesinlikle Dubai olmayacağı, New Orleans'ın da Disneyland olmayacağı çok açık hale geldikten sonra B Planı diğer Colombia ya da Nijerya'ya kaymak zorunda kalmıştır; buralarda da özel askerler ve paramiliter güçlerce sürdürülen ve doğal kaynakların yeraltından çıkarılmasına yetecek düzeyde devam eden büyük çaplı savaşta, boru hatlarını, platformları ve su kaynaklarını koruyan paralı askerler görev alıyordu.

1156) Karin Brulliard, "Gated Communities' for the War-Ravaged", *Washington Post*, 23 Nisan 2007; Dean Yates, "Baghdad Wall Sparks Confusion, Divisions in Iraq", Reuters, 23 Nisan 2007.

Bu durumu beton duvarları, elektrikli tel örgüleri ve denetim noktaları bulunan Gazze ve Batı Şeria'nın askerileştirilmiş gettolarıyla, Güney Afrika'nın siyahları gettolarda tutup ayrılacakları zaman geçiş izni isteyen Bantustan sistemiyle kıyaslamak sıradan bir işlem haline gelmiştir. 2007 Şubat'ında BM'nin Filistinlilerin insan hakları üzerine rapor hazırlamakla görevli özel raportörü olan Güney Afrikalı hukukçu John Dugard, "İsrail yasaları ve İAFT'deki [İşgal Altındaki Filistin Toprakları] uygulamalar kesinlikle apartheid görüntülerini andırmaktadır," saptamasında bulunuyordu.[1157] Bu benzerlikler artık çok açık bir hal almıştır, fakat arada birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Güney Afrika'nın bantustanları asıl olarak, Afrikalı işçileri sıkı gözetim altında tutmak ve maden ocaklarında çok ucuza çalışmalarını sağlamaya yönelik kamplardır. İsrail'in inşa ettiği şeyse, bunun tam tersini gerçekleştirmek üzere tasarlanmış bir sistemdir: işçilerin çalışmalarını engellemek için 'artık insan' olarak kategorize edilen milyonlarca insanı kuşatan, açık bir ağıllar ağı.

Filistinliler dünyanın bu şekilde kategorize edilen tek insan topluluğu değildir: Milyonlarca Rus da kendi ülkelerinde artıklar haline gelmişlerdir ve bunların çoğunun İsrail'de iş bulma ve düzgün bir hayata sahip olma umuduyla evlerini terk etmelerinin sebebi budur. Asıl bantustanlar Güney Afrika'da tasfiye edilmiş olmasına rağmen, hızla genişleyen kenar mahallelerdeki kulübelerde yaşayan dört kişiden biri artık yeni, neo-liberal Afrika'da da 'artık' insandır.[1158] Bu nüfusun yüzde 25 ila 60'ından vazgeçme olayı, 1970'lerde Güney Koni çapında 'yoksul köyler'in mantar biter gibi bitmeye başlamasından beri Chicago Okulu'nun ayırt edici özelliği haline gelmiştir. Güney Afrika, Rusya, Irak ve New Orleans'ta zenginler kendi kendilerinin etrafına duvarlar inşa ettiler. İsrail bu süreci daha da ileri götürdü: Tehlikeli yoksul insanların etrafı duvarlarla çevrildi.

1157) Roy McCarthy, "Occupied Gaza like Apartheid South Africa, Says UN Report", *Guardian* (Londra), 23 Şubat 2007.

1158) Michael Wines, "Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *New York Times*, 25 Aralık 2005.

SONUÇ:
ŞOK ETKİSİNİ KAYBEDİYOR

HALKLARIN YENİDEN YAPILANDIRMA SÜRECİNİN YÜKSELİŞİ

"Burada, Bolivya'da toplanmış bulunan Kızılderili kardeşlerim, size şunu söylemek istiyorum ki, beş yüz yıllık direniş mücadelesi boşa gitmemiştir. Demokratik, kültürel mücadele, atalarımızın verdiği mücadelenin bir parçasıdır, [sömürgeciliğe karşı mücadele eden yerli lider] Tupac Katari'nin mücadelesinin devamıdır, Che Guevara'nın mücadelesinin devamıdır bu."

(Evo Morales, Bolivya Başkanı olarak yemin ettikten sonra, 22 Ocak 2006)[1159]

"Halk en iyisini bilir. Onlar, kendi topluluklarının her köşesini, her ayrıntısını en iyi şekilde bilirler. Ayrıca onlar, zayıf noktalarını da bilirler."

(Pichit Ratakul, Asya Afet Hazırlık Merkezi Başkanı, 30 Ekim 2006)[1160]

1159) Juan Forero, "Bolivia Indians Hail the Swearing in of Their Own as President", *New York Times*, 23 Ocak 2006.

1160) Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, "People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment", Phuket felaket semineri, 30 Ekim-3 Kasım 2006, Phuket City, www.achr.net.

"Barrio halkı şehri iki kez inşa etti: Gündüzleri güzel konutlar yaptığımız, geceleri ve hafta sonlarıysa askerlerle birlikte kendi evlerimizi, barrio*'muzu inşa ettiğimiz sırada."*

(Andrés Antillano, Caracas sakini, 15 Nisan 2004)[1161]

Milton Friedman 2006'da öldüğünde onun anısına verilen ölüm ilanlarının çoğu, ölümünün bir dönemin sonunu işaret etmesinden duyulan korkularla doluydu. Friedman'ın en sadık müritlerinden Terence Corcoran, Kanada'nın *National Post*'unda, bu iktisatçının başlattığı hareketin devam edip etmeyeceği konusundaki merakını ifade ediyordu. "Serbest piyasa ekonomilerinin son büyük aslanı olan Friedman ardında büyük bir boşluk bırakırken. ... Bugün hayatta olan aynı düzeyde bir kişi yoktur. Friedman'ın mücadelesini verdiği ve dile getirdiği ilkeler sağlam, karizmatik ve entelektüel bir liderlik gösterebilecek yeni bir nesil olmadan uzun vadede ayakta kalabilecek midir? Bunu söylemek oldukça güçtür."[1162]

Corcoran'ın acımasız değerlendirmesi, zincirlerinden boşanmış kapitalizmin o Kasım ayında kendisini içinde bulduğu kargaşayı kapsamaya başlamamıştı daha. Friedman'ın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki entelektüel mirasçıları olan, felaket kapitalizmi kompleksini başlatan neo-con'lar, tarihlerindeki en alt noktada bulunuyorlardı. Bu hareketin doruk noktası, 1994'te ABD Kongresi'nin kazanılması olmuştu; Friedman'ın ölümünden sadece dokuz gün önceyse Demokrat çoğunluk karşısında seçimi kaybetmişlerdi. Cumhuriyetçilerin 2006 ara seçimlerinde yenilgiye uğramasına katkı sağlayan üç temel mesele, yoksulluk, Irak savaşının kötü yönetilmesi ve Senato seçimlerinden başarıyla çıkan Demokrat aday Jim Webb'in, ülke "on dokuzuncu yüzyıldan bu yana benzeri görülmedik türden sınıf temelli bir sisteme doğru kaymıştı" şeklinde çok güzel ifade ettiği bir anlayışın doğmuş olmasıydı.[1163] Her durumda Chicago Okulu iktisadının temel

---

1161) Antillano Caracas'ın La Vega Toprak Komitesi'nde yer almaktadır. Yönetmenliğini Nina López'in yaptığı bir belgesel olan *Hablemos del Poder/Talking of Power*'ın yapımcısı Global Women's Strike'tır (2005, www.globalwomenstrike.net).

1162) Terence Corcoran, "Free Markets Lose Their Last Lion", *National Post* (Toronto), 17 Kasım 2006.

1163) Jim Webb, "Class Struggle", *Wall Street Journal*, 15 Kasım 2006.

ilkelerinin (özelleştirme, deregülasyon ve devlet hizmetlerinde kesintilere gidilmesi) çöküşüne zemin hazırlanmıştı.

Karşı-devrimin ilk kurbanlarından Orlando Letelier 1976'da ısrarlı bir şekilde, Chicago Boys'un Şili'de yarattığı muazzam büyüklükteki servet eşitsizliklerinin "ekonomik bir mecburiyet değil, geçici bir siyasal başarı olduğu"nu söylüyordu. Letelier'ye göre, diktatörlüğün 'serbest piyasa' kuralları ne için tasarlanmışlarsa tam olarak o işlevi görmektedirler: Kusursuz uyum içinde işleyen bir ekonomi yaratılması bir tarafa, zaten zengin olanları süper zenginler, örgütlü işçi sınıfmıysa istedikleri gibi kullanabilecekleri yoksul kitleler haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu katmanlaştırma örnekleri Chicago Okulu ideolojisinin zafer kazandığı her yerde tekrarlanmaktadır. Çin'de, ülkenin şaşırtıcı ekonomik gelişmesine rağmen, şehirde yaşayanların gelirleriyle kırsal kesimlerde yaşayan 800 milyon yoksul insan arasındaki uçurum geçtiğimiz yirmi yılda ikiye katlanmıştır. 1970'te nüfusun en zengin yüzde 10'unun yoksullardan 12 kat daha fazla kazanç elde ettiği Arjantin'de, 2002'ye gelindiğinde zenginler 43 kat fazla kazanıyorlardı. Aralık 2006'da, yani Friedman'ın ölümünden bir ay sonra yapılan bir BM araştırması, "dünyadaki yetişkinlerin en zengin yüzde 2'sinin, küresel zenginliğin yarısından daha fazlasını kazandığı"nı ortaya koymaktadır. Bu değişim, CEO'ların Reagan'ın Friedmancı mücadeleyi başlattığı 1980'de ortalama bir işçinin kazandığının 43 kat fazlasını kazandığı ABD'de çok bariz şekilde gözler önündeydi. CEO'lar 2005'te işçilere göre 411 kat fazla kazanıyorlardı. Bu yöneticilere bakılırsa, 1950'lerde kurulan sosyal bilimler temelinde başlayan karşı-devrim gerçekte bir başarıydı, fakat bu zaferin maliyeti temel serbest piyasa vaadinin (bu artan zenginlik paylaşılacaktır) ciddi bir güven kaybı şeklinde olmuştu. Webb'in ara seçim kampanyalarında söylediği gibi, "damlama ekonomisi bir türlü gerçekleşmemişti".[1164]

1164) Geoffrey York, "Beijing to Target Rural Poverty", *Globe and Mail* (Toronto), 6 Mart 2006; Larry Rohter, "A Widening Gap Erodes Argentina's Egalitarian Image', *New York Times*, 25 Aralık 2006; World Institute for Development Economic Research, "Pioneering Study Shows Richest Two Percent Own Half World Wealth", basın açıklaması, 5 Aralık 2006, www.wider.unu.edu; Sarah Anderson ve diğerleri, *Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict*, 30 Ağustos 2006; s. 1, www.faireconomy.org; Webb, "Class Struggle".

Dünya nüfusunun küçük bir azınlığınca bu denli büyük servet birikimi sağlanması barışçı bir süreç şeklinde gerçekleşmemişti, gördüğümüz gibi genellikle meşru da değildi. Corcoran bu hareketin liderliğinin çapını sorgulamakta haklıydı, fakat sorun sadece Friedman kişiliğine sahip kimselerin bulunmamasından ibaret sayılmazdı. Sorun, piyasaları bütün kısıtlamalardan kurtarma yönündeki uluslararası hareketin ön cephelerinde yer alan insanların çoğunun o anda, tarihi Latin Amerika'daki ilk laboratuvardan Irak'taki en sonuncusuna kadar uzanan şaşırtıcı bir skandallar kargaşası ve suç işleme süreçleri içinde olmalarıydı. Chicago Okulu gündemi otuz beş yıllık bütün tarihi boyunca iş dünyasının güçlü figürleri, mücadele veren ideologlar ve güçlü siyasal liderlerle yakın işbirliği içerisinde hareket etmiştir. 2006'ya gelindiğinde her kamptan kilit öneme sahip oyuncular ya hapishanedeydiler ya da suçlamalarla karşı karşıya bulunuyorlardı.

Friedman'ın şok tedavisi yöntemini uygulamaya başlayan ilk lider olan Augusto Pinochet ev hapsindeydi (yolsuzluk ya da cinayet suçlamalarıyla devam edecek olan duruşmalar başlamadan ölse de). Uruguay polisi Friedman'ın ölümünün ertesi günü Juan Maria Bordaberry'yi 1976 yılında önde gelen solculardan dört kişinin öldürülmesi suçlamasıyla tutukladı. Bordaberry, Chicago Okulu ekonomisini vahşi bir şekilde benimsediği süreçte, Friedman'ın meslektaşları ve öğrencileri önde gelen danışmanlar olarak hizmet verirken, Uruguay'ın liderliğini yapıyordu. Aynı zamanda, Arjantin'de ülkenin 1970'lerdeki cuntasının lideri Jorge Videla, binlerce insanın kaybedilmesi olayında yer alan suç ortaklarından hiçbiri yasal dokunulmazlığa sahip değilken, ev hapsinde tutuluyordu. Diktatörlük sırasında Merkez Bankası'na başkanlık eden ve kapsamlı şok terapisi programlarını demokrasi altında uygulama yoluna giden Domingo Cavallo da 'kamu yönetiminde sahtekârlık'la suçlanıyordu. Cavallo'nun 2001'de yabancı bankalarla girdiği borç ilişkisi ülkeye on milyarlarca dolara mal olmuştu ve Cavallo'nun 10 milyon dolarlık kişisel servetini donduran yargıç, hükümetin kötü sonuçlar doğacağım 'bile bile' hareket ettiği kanaatine varmıştı.[1165]

1165) Raul Garces, "Former Uruguayan Dictator Arrested", Associated Press, 17 Kasım 2006; "Argentine Judge Paves Way for New Trial of Ex-Dictator Videla", Agence France-Presse, 5 Eylül 2006; "Former Argentine Leader Indicted for 2001 Bond Swap", MercoPress, 29 Eylül 2006, www.mercopress.com.

Bolivya'da, ekonomi 'atom bombası' evinin salonunda meydana getirilen eski başkan Gonzalo Sánchez de Lozada, göstericilerin üzerine ateş açılması ve Bolivya yasalarını çiğneyerek yabancı gaz şirketleriyle anlaşmalar imzalamak gibi bazı suçlamalarla karşı karşıyaydı.[1166] Rusya'da dolandırıcılıkla suçlananlar sadece Harvard'lılar değildi; Harvard ekibinin yardım ettiği özelleştirmelerden bir gecede milyarlar kazanan, iş dünyasıyla yakın ilişki içinde bulunan Rus oligarklarından da pek çok kimse ya hapishanede ya da sürgündeydi. Petrol devi Yukos'un eski başkanı Mikhail Khodorkovsky Sibirya'daki bir hapishanede sekiz yıllık cezasını çekiyordu. Meslektaşı ve asıl ortağı Leonid Nevzlin, oligark arkadaşı Vladimir Gusinsky gibi İsrail'e sürgünde yaşarken, rezilliğiyle ünlü Boris Berezovsky Londra'da yaşıyor ve dolandırıcılık suçlamaları nedeniyle tutuklanma korkusu yüzünden Moskova'ya dönemiyordu; fakat bunların hiçbiri yanlış bir şey yaptıkları suçlamasını da kabul etmiyordu.[1167] Kanada'da Friedmanizmin en güçlü ideolojik amplifikatörü ve gazeteler zincirine sahip olan Conrad Black, ABD'de -savcılara göre- şirketi 'Conrad Black'ın bankası' gibi kullanarak Hollinger International'ın hissedarlarını dolandırdığı suçlamalarıyla yüz yüze bulunuyordu. Ayrıca, ABD'de Enron'dan Ken Lay de (enerji deregülasyonunun kötü sonuçlarından sorumlu tutularak afişe olmuş kişi) fesat tertibi içinde yer almak ve dolandırıcılık yapmak suçlarından mahkûm oldu ve 2006'da öldü. "Ben devleti ortadan kaldırmak istemiyorum. Ben onu banyoya çekip küvette boğabileceğim bir boyuta getirmek istiyorum sadece," şeklindeki açıklamasıyla ilericilerin tüylerini ürperten, Friedmancı bir düşünce kuruluşu mensubu Grover Norquist, her ne kadar kendisine karşı bir suçlama yöneltilmemiş olsa bile, Washington lobicisi Jack Abramoff etrafında dönen skandal haberlerinin içine gırtlağına kadar batmış durumdaydı.[1168]

1166) "Former Latin American Leaders Facing Legal Troubles", *Miami Herald*, 18 Ocak 2007.
1167) Andrew Osborn, "The A-Z of Oligarchs", *Independent* (Londra), 26 Mayıs 2006.
1168) Paul Waldie, "Hollinger: Publisher or 'Bank of Conrad Black'?", *Globe and Mail* (Toronto), 7 Şubat 2007; "Political Activist Grover Norquist", *National Public Radio Morning Edition*, 25 Mayıs 2001; Jonathan Weisman, "Powerful GOP Activist Sees His Influence Slip Over Abramoff Dealings", *Washington Post*, 9 Temmuz 2006.

Pinochet'den Cavallo'ya, Berezovsky'ye, Black'a kadar herkesin kendisini asılsız siyasal suçlamaların kurbanı olarak gösterme çabasına rağmen, bu liste hiç kuşku yok ki neo-liberal yaratı mitinden radikal bir kopuşu ortaya koymaktadır. Ekonomik savaş sürdürülürken bir saygınlık ve meşruluk cilasına yapışıp kalınmıştı. Artık bu cila çok açık şekilde dökülmeye başlıyor, sık sık da ilginç suç yardımıyla meydana getirilen muazzam büyüklükteki bir servet eşitsizlikleri sistemini ortaya koyuyordu.

Yasal engellerin yanında, ufukta bir başka bulut daha vardı. İdeolojik konsensüsün aldatıcılığının yaratılmasında tamamlayıcı bir unsur olan şokların etkileri tesirini kaybetmeye başlamıştı. Erken verilen bir diğer kayıp olan Rodolfo Walsh da Chicago Okulu'nun Arjantin'deki üstünlüğünü sürekli bir yenilgi olarak değil, bir aksilik olarak görmüştü. Cuntanın başvurduğu terör taktikleri ülkesini bir şok durumuna sokuyordu, fakat Walsh bu şokun, doğası gereği, geçici bir durum olduğunu bilmekteydi. Walsh Buenos Aires'in sokaklarında vurulup yere serildiğinde terörün etkisinin azalmasının yirmi otuz yıl alacağını, Arjantin'in cesaret ve güven anlamında normal durumuna kavuşacağını, bir kez daha ekonomik ve toplumsal eşitlik mücadelesi vermeye hazır hale geleceğini tahmin etmişti. 2001'de, yani yirmi dört yıl sonra, Arjantin'de IMF reçetesini simgeleyen sıkı önlemlere karşı protesto gösterileri baş gösterdi ve iş sadece üç hafta içinde beş başkanın kovulmasına kadar vardı.

Ben o dönemde Buenos Aires'de yaşıyordum; insanlar, "Diktatörlük sona erdi!" şeklinde haykırıyorlardı. O zaman bu zafer kutlamasının arkasındaki anlamı bilmiyordum; diktatörlük on yedi yıl sonra sona ermişti. Şimdi şöyle düşünüyorum: Şok durumu tıpkı Walsh'ın tahmininde olduğu gibi, sonuçta ortadan kalkmaktadır.

Çünkü o zamandan bu yana geçen yıllarda, uygulanan şokun tamamen bilincinde olarak sürdürülen direniş pek çok eski şok laboratuvarına doğru yaygınlaşmış durumdadır: Şili, Bolivya, Lübnan. Ve insanlar ilk başlarda sermaye kaçışları ve vahşice kesintilerin yanı sıra, tanklarla ve çoban sopalarıyla yaratılan kolektif korkuyu atlatırken, çoğu kimse de daha fazla demokra-

si ve piyasalar üzerinde daha fazla denetim istiyordu. Bu talepler Friedman'ın bıraktığı mirasa karşı en büyük tehdidi ortaya koymaktadır, çünkü onlar Friedman'ın en temel iddiasına karşı ('Kapitalizm ve özgürlük aynı bölünmez projenin parçasıdır') bir meydan okumayı temsil etmektedirler.

Bush yönetimi, 2002'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne iliştirdiği bu sahte birliği devam ettirme konusuna çok fazla bağlı kalmıştı: "Yirminci yüzyılın özgürlük ile totaliteryanizm arasında geçen en büyük mücadeleleri özgürlük güçlerinin kesin zaferiyle sona erdi; ulusal başarıda tek kalıcı model özgürlük, demokrasi ve serbest girişimdir."[1169] Yine de, arkasında ABD askeri cephaneliğinin bütün gücünü bulan bu değerlendirme, serbest piyasa ortodoksluğunu reddetmek için çeşitli özgürlüklerini kullanan yurttaşların kabaran dalgasını engellemeye (Amerika Birleşik Devletleri'nde bile) yetmiyordu. 2006 ara seçimlerinden sonra *The Miami Herald*'da yer alan bir manşetin ortaya koyduğu gibi: "Demokrasi, serbest piyasa anlaşmalarına karşı çıkarak büyük bir zafer elde etti." Bundan birkaç ay sonra gerçekleştirilen bir *New York Times*/CBS anketi, ABD yurttaşlarının yüzde 64'ünün hükümetin herkes için sağlık hizmetlerini güvence altına alması gerektiğine inandığını ve "yılda 500 dolar daha fazla vergi ödemek dahil, bu amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda... çarpıcı bir talep bulunduğunu gösteriyordu".[1170]

Uluslararası alanda neo-liberal ekonominin en sağlam muhalifleri seçim üstüne seçim kazanmaktaydılar. "21. Yüzyıl Sosyalizmi" adı verilen bir platformda yürüyen Venezuela başkanı Hugo Chávez, 2006'da oyların yüzde 63'ünü alarak üçüncü dönem için yeniden başkanlığa seçildi. Bush yönetiminin Venezuela'yı sahte bir demokrasi olarak gösterme çabalarına rağmen, aynı yıl yapılan bir anket çalışması, Venezuelalıların yüzde 57'sinin kendi demokrasilerinden memnun olduklarını ve beğeni oranının, solcu koalisyon partisi Frente Amplio'nun yeniden

---

1169) George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States*, Eylül 2002, www.whitehouse.gov.

1170) Jane Bussey, "Democrats Won Big by Opposing Free-Trade Agreements," *Miami Herald*, 20 Kasım 2006; Robin Toner ve Janet Elder, "Most Support U.S. Guarantee of Health Care", *New York Times*, 2 Mart 2007.

seçildiği ve bir dizi ciddi reformun büyük çaplı özelleştirmeleri engellediği Uruguay'dan sonra en fazla düzeyde olduğunu kaydediyordu.[1171] Başka bir deyişle, seçimlerin Washington Konsensüsü'ne gerçek bir meydan okuma şeklinde sonuçlandığı iki Latin Amerika ülkesinde yurttaşlar, hayatlarını düzeltmek için demokrasinin gücüne duydukları inancı tazelemişlerdi. Bu coşkuyla çarpıcı bir zıtlık oluşturan bir şekilde, ekonomi politikaları seçim kampanyaları sırasında verilen sözler hiç dikkate alınmayarak değişmeden kalan ülkelerde yapılan anket çalışmaları, devamlı olarak seçime katılanlarm sayısında azalma gözlendiğini, politikacılara karşı derin bir sinizm duyulduğunu ve fundamentalizmde yükseliş şeklinde yansıyan, demokrasiye olan inancın azaldığını ortaya koymaktaydı.

Serbest piyasa ile özgür insanlar arasındaki çatışmalar daha ziyade, Avrupa'da 2005 yılında Avrupa Anayasası ülke çapında yapılan iki referandumda da reddedildiği zaman yaşanmıştı. Avrupa Anayasası, Fransa'da büyük şirketleri kollayan düzenin yasalaştırılması şeklinde yorumlandı. Serbest piyasa kurallarının Avrupa'da hâkim olup olmaması konusunda ilk defa yurttaşların bilgisine başvuruluyordu ve onlar da 'hayır' deme fırsatını kaçırmamışlardı. Paris kökenli yazar ve aktivist Susan George'un saptamasında olduğu gibi, "İnsanlar gerçekten de Avrupa'nın bütünüyle tek bir belge içine hapsedildiğini, kaydedildiğini bilmiyorlardı. ... Oradan alıntı yapmaya başladığınızda ve insanlar bu düzenin içinde neler olduğunu gördüklerinde, anayasal bir kılıf geçirilmek istenen sistemin neye tekabül ettiğini ve buradaki hükümlerin geriye döndürülemez ve değiştirilemez bir nitelik taşıdığını gördüklerinde, neredeyse ölüm korkusu yaşamaktadırlar."[1172]

Fransızların güçlü bir şekilde reddettikleri şey, 'vahşi kapitalizm'in gerici ve ırkçı olanlar dahil büründüğü bütün farklı biçimlerdir. ABD'de, CNN'den Lou Dobbs 'Amerikan orta sınıfına karşı savaş' sürdüren (işlerin çalınması, suçların yaygınlaşması ve ileri derecede bulaşıcı hastalıkların getirilmesi şeklindeki) 'yasa-

1171) Corporación Latinobarómetro, *Latinobarómetro Report 2006*, www.latinobarometro.org.

1172) Susan George ve Eric Wesselius, "Why French and Dutch Citizens Are Saying NO," Transational Institute, 21 Mayıs 2005, www.tni.org.

dışı yabancıların işgali'ne karşı gecelik bir kampanyaya önderlik ederken, orta sınıfın eritilmesine duyulan öfke kolaylıkla sınır engellerine yönelik taleplere yönelebilmektedir.[1173] (Bu tür bir günah keçisi bulunması ABD tarihindeki en büyük göçmen hakları protestosuna yol açmıştı; 2006'da düzenlenen bir dizi yürüyüşe 1 milyondan fazla insan katılmıştı ve bu durum ekonomik şokların kayıpları arasında yeni bir korkusuzluk işaretiydi.)

Hollanda'da 2005 yılında Avrupa Anayasası'yla ilgili olarak yapılan referandumda benzer şekilde, göçe karşı olan partiler olumsuz bir sonucun çıkmasına öncülük etmişlerdi; bu referandum şirketler düzenine karşı olmaktan ziyade, Polonyalı esnaf takımının ücretleri düşürmek üzere Batı Avrupa'ya akın etmelerinden duyulan korkuya karşı yapılan oylamaya dönüşmüştü. Fransa ve Hollanda reformlarında pek çok seçmeni çeken etken, 'Polonyalı tesisatçılardan duyulan korku'ydu (ya da eski Avrupa Birliği komiseri Pascal Lamy'nin ifadesiyle, 'tesisatçı fobisi'.)[1174]

Bu arada, Polonya'da 1990'larda çok sayıda insanı yoksullaştıran politikalara duyulan tepki de kendi rahatsız edici fobilerini dışa vurmuştu. Dayanışma, hareketi inşa eden işçilere ihanet ederken, pek çok Polonyalı yeni örgütlere yöneldi ve sonunda aşırı muhafazakâr Yasa ve Adalet Partisi'ni iktidara taşıdı. Polonya artık, Varşova belediye başkanıyken geylerin düzenlediği bir onur günü yürüyüşünü yasaklayıp, 'normal insanlar'ın gurur etkinliğine katılarak adını duyuran Lech Kaczynski tarafından yönetilmekteydi.* Kaczynski ve ikiz kardeşi Jaroslaw (şimdiki başbakan) Chicago Okulu'na karşı retorik bir saldırı başlatma temelinde büyük bir kampanya sürdürerek 2005 seçimlerini kazandılar. Onların asıl rakipleri, emeklilik sistemini kaldırma ve bütün vergi dilimlerinde yüzde 15'lik bir indirim gerçekleştirme vaadinde bulunuyorlardı (bu önlemlerin ikisinin de Friedman'ın senaryosunda yer aldığı çok açıktı). İkizler, bu politikaların yoksullardan çalan büyük iş çevreleriyle rüşvet alan politikacılar

1173) Lou Dobbs, *CNN: Lou Dobbs Tonight*, 14 Nisan 2005.
1174) Martin Arnold, "Polish Plumber Symbolic of all French Fear about Constitution", *Financial Times* (Londra), 28 Mayıs 2005.
*) Bu önyargı sadece Polonya'ya özgü değildir. Livingstone Mart 2007'de Londra belediye başkanıyken, "Doğu Avrupa çapında gelişen lezbiyen ve gey haklarına karşı bir tepki fırtınası estirildiği" konusunda uyarıda bulunmuştu.

arasında bir bağ oluşturacağına işaret etmekteydiler. Yasa ve Adalet Partisi iktidara geldikten sonra daha kolay hedeflere (geyler, Yahudiler, feministler, yabancılar, komünistler) yöneldi. Polonyalı bir gazete editörünün saptamasında olduğu gibi, "Onların projeleri geçtiğimiz on yedi yılın bir göstergesidir".[1175]

Rusya'daki Putin dönemi, şok terapisi yıllarına karşı benzer bir tepki olarak görülmektedir daha çok. On milyonlarca yoksul yurttaş hâlâ çok hızlı şekilde gelişen ekonominin dışında bulunurken, politikacılar halkın 1990'ların başındaki olaylar karşısında hissettiği duyguları harekete geçirme konusunda bir güçlük çekmemektedirler; bu olaylar sık sık, Sovyet İmparatorluğu'nu dize getirmek ve Rusya'yı bir 'dış yönetim altına' sokmak için yabancılar tarafından hazırlanmış bir komplo olarak gösteriliyordu.[1176] Putin'in oligarklara karşı başlattığı yasal hareketler (Kremlin çevresinde yükselen yeni türden bir 'devlet oligarkı'yla birlikte) daha ziyade sembolik düzeyde kalmaktaydı; öte yandan, polis topyekûn bir dokunulmazlık zırhına bürünürken sayıları giderek artan gazeteci ve diğer eleştirmenler gizemli bir şekilde öldürülse de, 1990'larda yaşanan kaosun anısı çok sayıda Rusu Putin'in yerleştirdiği düzene karşı minnettar kılıyordu.

Sosyalizm hâlâ, onun adına işlenen vahşet uygulamalarıyla geçen onyıllarla yakından ilişkilendirilirken, kamuoyunun duyduğu öfkenin milliyetçilik ve proto-faşizm dışında çok az ifade edilme biçimi vardı. Etnik temeldeki şiddet olayları bir yıl içinde yüzde 30 civarında artmış ve 2006'da neredeyse her gün yaşanır hale gelmişti. "Rusya Ruslarındır" sloganı nüfusun yüzde 60'ınca destekleniyordu.[1177] "Yetkililer ekonomik ve sosyal politikalarının nüfusun büyük kısmına kabul edilebilir hayat koşulları sağlanmasına büyük zararlar verdiğini çok iyi biliyorlardı," diyordu,

---

1175) Andrew Curry, "The Case Against Poland's New President", *New Republic*, 17 Kasım 2005; Fred Halliday, "Warshaw's Populist Twins", *openDemocracy*, 1 Eylül 2006, www.opendemocracy.net; Ian Traynor, "After Communism: Ambitious, Eccentric – Polish Twins Prescribe a Dose of Harsh Reality", *Guardian* (Londra), 1 Eylül 2006. Dipnot: Ken Livingstone, "Facing Phobias", *Guardian* (Londra), 2 Mart 2007.

1176) Perry Anderson, "Russia's Managed Democracy", *London Review of Books*, 25 Ocak 2007.

1177) Vladimir Radyuhin, "Racial Tension on the Rise in Russia", *The Hindu*, 16 Eylül 2006; Uluslararası Af Örgütü, *Russian Federation: Violent Racism out of Control*, 4 Mayıs 2006, www.amnesty.org.

anti-faşist bir aktivist olan Yuri Vdovin. Yine de, "Bütün başarısızlıkların yanlış din, yanlış renk ya da başka etnik geçmişlere sahip diğer insanların varlığından kaynaklandığına inanılmaktadır".[1178] Şok terapisi Rusya ve Doğu Avrupa'da bir reçete olarak sunulduğunda acı bir ironi yaşanırken, bu tercihin yol açtığı şiddetli acılar sık sık, Nazizmi iktidara taşıyan Weimar Almanyası'ndaki koşulların tekrarını önlemenin tek yolu olarak gösterilip meşrulaştırılıyordu. Serbest piyasa ideologlarınca on milyonlarca insanın dışlanması korkunç benzerlikler ortaya koymaktaydı: Kendilerini yabancı güçler tarafından aşağılanmış olarak gören gururlu halklar, içlerinde en savunmasız olan topluluğu hedef alarak, ulusal gururlarına yeniden kavuşma arayışına giriyorlardı.

Asıl Chicago Okulu laboratuvarı olan Latin Amerika'da geri tepme belirgin bir şekilde daha umut verici biçim almaktadır. Bu kıtadaki hareketler zayıf ya da savunmasız olana yönelmeyip, çok açık bir şekilde ekonomik dışlamanın kökünde yatan ideolojiye odaklanmıştır. Üstelik Rusya ve Doğu Avrupa'dan farklı olarak, geçmişte yenilgiye uğrayan düşünceleri denemeye yönelik bastırılamaz bir duygu vardır.

Bush yönetiminin, yirminci yüzyılın serbest piyasaların sosyalizmin bütün biçimleri üzerinde 'kesin bir zafer' kazanmasıyla sonuçlandığı iddiasına rağmen pek çok Latin Amerikalı, Doğu Avrupa ve Asya kıtasındaki bölgelerde başarısızlığa uğrayan modelin 'otoriteryan komünizm' olduğunu çok iyi bilmektedir. Sadece sosyalist partilerin seçimler sonucunda iktidara gelmesi değil, işyerlerinin ve toprak mülklerinin demokratik biçimde yönetilmesi anlamına da gelen demokratik sosyalizm, İskandinavya'dan İtalya'nın Emilia-Romagna bölgesindeki gelişen ve tarihsel niteliğe sahip kooperatif ekonomisine kadar pek çok bölgede işlemektedir. Allende'nin 1970 ve 1973 arasında Şili'ye getirmeye çalıştığı demokrasi ve sosyalizm bileşimi versiyonudur bu. Gorbaçov da Sovyetler Birliği'ni İskandinavya modeli üzerine bir 'sosyalist fener'e dönüştürme şeklinde -daha az radikal olsa da- benzer bir görüşe sahipti. Uzun süreli kurtuluş mücadelesine

1178) Helen Womack, "No Hiding Place for Scared Foreigners in Racist Russia", *Sydney Morning Herald*, 6 Mayıs 2006.

hayat veren bir rüya olan Güney Afrika'nın Özgürlük Sözleşmesi de aynı üçüncü yolun bir versiyonuydu: Burada hedeflenen devlet komünizmi değil, gelirlerin yaşamaya uygun ortamlar ve düzgün okullar inşa etmekte kullanılmasıyla birlikte, bankaların ve madenlerin ulusallaştırılmasının yanı sıra piyasaların oluşturulması, yani ekonomik ve siyasal demokrasinin hayata geçirilmesiydi. 1980'de Dayanışma'yı kuran işçiler, sonunda kendi işyerlerini ve ülkelerini demokratik yollarla yönetecek gücü bulan işçilerle birlikte, sosyalizme karşı değil, onun uğruna mücadele edeceklerine dair söz veriyorlardı.

Neo-liberal çağın kirli sırrı, bu düşüncelerin ne büyük fikir savaşlarında ne de seçimlerde yenilgiye uğramasının kesinlikle söz konusu olmadığıdır. Yine de muhalif güçler, kilit öneme sahip siyasal kavşaklarda yolun dışına itilince tam bir şok yaşamışlar ve direnişin bütün şiddetiyle sürdüğü sırada çok açık bir şiddetle yenilgiye uğratılmışlardı; Pinochet, Yeltsin ve Deng Xiaoping'in tanklarıyla ezilmişlerdi. Başka zamanlardaysa, John Williamson'ın 'büyü politikası' dediği manevrayla ihanete uğratılmışlardı: Bolivya başkanı Victor Paz Estensorro'nun seçim sonrasındaki gizemli ekonomi ekibi (ve çok sayıda sendika liderinin kaçırılması); ANC'nin kapalı kapılar ardında Özgürlük Sözleşmesi'ni Thabo Mbeki'nin üst düzey ekonomi programı lehine pazarlığa tabi tutması; Dayanışma'nın gücünü kaybetmiş taraftarlarının şirket kurtarına karşılığında yapılan seçimlerden sonra ekonomik şok terapisine dayanamaması bu örnekler arasındaydı. Ekonomik eşitlik rüyasının hâlâ popülerliğini muhafaza edip, ilk başta benimsenen ekonomik şok terapisine karşı verilen kurallara uygun bir savaşta yenilgiye uğratılmasının bu kadar güç olmasının sebebi tam olarak budur.

Washington demokratik sosyalizmi daima totaliteryan komünizmden daha büyük bir tehdit olarak görüyordu, çünkü hazır bir düşmanı kötülemesi kolaydı. 1960'larda ve 1970'lerde kalkınmacılık ve demokratik sosyalizmin güçlü popülaritesiyle baş etmek için en gözde taktik, onu Stalinizmle eş tutmaya çalışarak, dünya görüşleri arasındaki açık düşünce farklılıklarını bile bile bulanık hale getirmekti. (Bugün de taktik, her türlü muhalif

düşünceyi ona benzer bir rol oynayan terörizmle ilişkilendirmektir.) Bu stratejinin çok açık bir örneği, gizliliği kalkmış olan Şili belgelerinde açıkça görülen, Chicago mücadelesinin ilk günlerinden gelmektedir. CIA'in finanse ettiği propaganda kampanyası Allende'yi Sovyet tarzı bir diktatör olarak göstermesine rağmen, Washington'ın Allende'nin seçim zaferine ilişkin gerçek ilgileri Henri Kissinger'ın 1970'de Nixon'a yazdığı bir notta ortaya konmuştu: "Şili'de seçimle işbaşına gelen bu başarılı hükümet örneği etkisini -özellikle İtalya olmak üzere- dünyanın diğer bölgelerinde de gösterecektir (hatta şu anda bile belli bir değer ifade etmektedir); başka bir yerde aynı olayın taklit edilerek yayılması yeri geldiğinde dünya dengesini ve bizim dünyadaki konumumuzu etkileyecektir."[1179] Başka bir deyişle, Allende'nin demokratik üçüncü yolunu yaygınlaştırmadan görevden uzaklaştırılması gerekmektedir.

Allende'nin temsil ettiği rüya asla yenilgiye uğramamıştır. Bu rüya, Walsh'ın belirttiği gibi, yaratılan korku ortamı nedeniyle geçici bir sessizliğe çekilmiştir sadece. Latin Amerika ülkelerinin onyıllarca süren şok halinden çıkmasının sebebi budur; eski düşünceler (Kissinger'ın o çok korktuğu 'taklit edilerek yayılma'yla birlikte) yeniden canlanmaktadır. Arjantin'in 2001'de çökmesinden bu yana özelleşmeye karşı yürütülen muhalefet, hükümetleri dağıtma gücüne kavuşarak, kıtanın belirleyici meselesi haline gelmiş bulunmaktadır; 2006'nın sonlarında bu hareket bir domino etkisi yaratıyordu. Luiz Inácio Lula de Silva, seçimi, özelleştirme üzerine bir referanduma dönüştürdüğü için Brezilya başkanlığına yeniden seçildi. Lula'ın Brezilya'nın 1990'lardaki büyük çaplı tasfiye satışlarının sorumluluğunu taşıyan partiye mensup rakibi, sosyalist bir NASCAR sürücüsü gibi görünmeye başlamıştı; henüz satılmamış olan kamu şirketlerinin hazırladığı logolarda, sırtında ceket ve başında bir beyzbol şapkasıyla boy gösteriyordu. Seçmenler ikna olmamıştı ve hükümetin baş belası olan yolsuzluk skandallarıyla ortaya çıkan yanılsamalara rağmen, Lula oyların yüzde 61'ini almayı başardı. Bundan kısa süre sonra

1179) Henry A. Kissinger, *Memorandom to the President, Subject: NSC Meeting, November 6 – Chile*, 5 Kasım 1970, gizlilik kararı kaldırılmış belge, www.gwu.edu/~nasarchiv.

da devrimci Sandinista'nın eski başkam Daniel Ortega, Nikaragua'da elektrik kesintilerini sık sık seçim kampanyasının odağına yerleştirdi; "ulusal elektrik şirketinin İspanyol şirketi Union Fenosa'ya satışı," diyordu Ortega, "sorunun asıl kaynağıdır". Ortega şöyle haykırıyordu taraftarlarına: "Sizler, kardeşlerim, her gün bu elektrik kesintilerinin çilesini çekiyorsunuz! ... Union Fenosa'yı bu ülkeye kim getirdi? Zenginlerin hükümeti getirdi, barbar kapitalizmin hizmetinde olanlar getirdi."[1180]

Ekvador'da 2006 yılında yapılan başkanlık seçimleri ideolojik bir savaş alanına çevrildi. Kırk üç yaşında solcu bir iktisatçı olan Rafael Correa, bir muz ticareti zengini ve ülkenin en zenginlerinden Alvaro Noboa karşısında seçimden zaferle çıktı. Resmi seçim kampanyası şarkısı olarak Twisted Sisters'ın "Onu almayacağız" adlı parçasını kullanan Correa, ülkeye 'neo-liberalizmin bütün safsatalarının üstesinden gelme' çağrısında bulunuyordu. Ekvador'un yeni başkanı seçimlerden başarıyla çıktıktan sonra kendisini, 'Milton Friedman hayranı olmayan bir kişi' diye tanıtmaya başladı.[1181] O zamanlar Bolivya başkanı Evo Morales görevde daha bir yılını bile doldurmamıştı. Morales orduyu petrol alanlarını çokuluslu 'yağmacılar'ın elinden zorla almaya gönderdikten sonra, madencilik sektöründeki bölgelerin ulusallaştırılması yönünde adımlar atmaya koyuldu. Meksika'da aynı dönemde hile yapılan 2006 seçimlerinin sonuçlarına, kullanılan oyların sokaklara atılması ve Mexico City'de bulunan hükümet binasının yakınındaki bir plazada toplanmasının yanında, daha önce benzeri görülmedik şekilde bir 'paralel hükümet' oluşturulması nedeniyle itiraz edilmişti. Meksika'daki Oaxaca eyaletinde sağcı hükümet, yıllık ücret artışı talep eden öğretmenleri dağıtmak için üzerlerine çevik kuvvet gönderdi. Bu olay aylardır öfke duyulan büyük şirketler yanlısı, korporatist devletin yozlaşmışlığı karşısında eyalet çapında bir başkaldırıya yol açacaktı.

1180) Jack Chang, "Fear of Privatization Gives Brazilian President a Lead in Runoff", Knight Ridder, 26 Ekim 2006; Hector Tobar, "Nicaragua Sees Red Over Blackouts," *Los Angeles Times*, 30 Ekim 2006.

1181) Nikolas Kozloff, "The Rise of Rafael Correa", *CounterPunch*, 26 Kasım 2007; Simon Romero, "Leftist Candidate in Ecuador Is Ahead in Vote, Exit Polls Show", *New York Times*, 27 Kasım 2006.

Her ne kadar sundukları gerçek alternatifler yoğun tartışma konusu olsa da Şili ve Arjantin'in başında, kendilerini ülkelerinin Chicago Okulu'nun deney alanı olarak kullanılmasına karşı çıkan kimseler olarak tanımlayan politikacılar bulunmaktadır. Öte yandan, sembolizm kendine özgü bir zaferi temsil etmektedir. Arjantin başkanı Néstor Kirchner'in kabinesinde bulunan -Kirchner'in kendisi dahil- bazı bakanlar diktatörlük yıllarında hapishanelerde yatmışlardı. Kirchner 1976 askeri darbesinin otuzuncu yıldönümü olan 24 Mart 2006'da, kaybedilen kişilerin annelerinin haftalık toplantılarının gerçekleştirildiği Plaza de Mayo'da biraraya gelen göstericilere hitaben bir konuşma yaptı. "Biz geri döndük," diyordu Kirchner, 1970'lerde terörize edilen bir kuşağa atıfta bulunarak. "Burada toplanan bu muazzam kalabalıkla," diyordu, "kaybedilen 33 bin yoldaşın çehresi bugün bu plazaya tekrar dönmüş bulunmaktadır".[1182] Şili'nin başkanı Michelle Bachelet, Pinochet'in terör döneminin binlerce kurbanından biriydi. Bachelet ve annesi 1975 yılında, tutsakların ancak çömelerek kalabilecekleri boyutlarda, tahtadan yapılma tecrit hücreleri olarak bilinen küçük küçük hücrelerin bulunduğu Villa Grimaldi'de hapis kalıp işkence görmüşlerdi. Bachelet'in askeri bir görevli olan babası cuntayla birlikte hareket etmeyi reddetmişti ve Pinochet'nin adamları tarafından öldürülmüştü.

Aralık 2006'da, Friedman'ın ölümünden bir ay sonra Latin Amerikalı liderler Bolivya'da tarihsel öneme sahip bir zirve için biraraya geldiler; bu toplantı, suyun özelleştirilmesine karşı ortaya konan kitlesel bir ayaklanmanın Bechtel'i ülkeden birkaç yıl daha önce ayrılmaya zorladığı Cochabamba şehrinde yapılmıştı. Morales işe, 'Latin Amerika'nın kesik damarları'nı onarma sözü vererek başladı.[1183] Bu söz, Eduardo Galeano'nun kitabı *Latin Amerika'nın Kesik Damarları: Bir Kıtanın Yağmalanmasının Beş Yüz Yılı* adlı kitabına yapılan bir atıftı; Galeano'nun kitabı, zengin bir kıtayı yoksul hale getiren şiddete dayalı bir talanın lirik anlatımıdır. Kitap, ilk defa 1971'de, Allende'nin ülkesinin

1182) "Argentine President Marks Third Year in Office with Campaign-Style Rally", BBC Monitoring International Reports, 26 Mayıs 2006.
1183) Dan Keane, "South American Leaders Dream of Integration, Continental Parliament", Associated Press, 9 Aralık 2006.

bakır madenlerini ulusallaştırarak bu kesik damarları onarma çabasına girme cesaretini göstermesi nedeniyle devrilmesinden iki yıl önce yayınlanmıştı. Bu darbe, kıtanın kalkınmacı hareketlerinin kovulmasıyla, inşa edilen yapıların soyulması ve satılması sırasında gözleri dönmüş bir şekilde yağmacılık yapılan yeni bir dönemin kapısını açmıştı.

Bugün Latin Amerikalılar yıllar öncesinde vahşice kesintiye uğratılan projeleri canlandırmaktadırlar. Boy gösteren bu politikaların çoğu aşina olduğumuz politikalardır: kilit öneme sahip ekonomi sektörlerinin ulusallaştırılması, toprak reformu, eğitime büyük çaplı yeni yatırımlar yapılması, okuma yazma seferberlikleri ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, vb. Bunlar devrimci düşünceler değildir, fakat eşitliğe ulaşılmasına katkıda bulunan bir yönetim anlayışı açısından kesinlikle, Friedman'ın Pinochet'ye bildirdiği, "Asıl hata, benim görüşümce... başka insanların paralarıyla iyi şeyler yapmanın mümkün olduğuna inanmaktı" şeklindeki değerlendirmeye sert bir cevaptır.

Çok açık bir şekilde uzun bir militan mücadele tarihine sahip olmalarına rağmen, Latin Amerika'nın çağdaş hareketleri kendi öncellerinin doğrudan kopyaları değillerdir. Bütün farklılıkları içinde en çarpıcı olanı, geçmişteki şoklara (darbeler, yabancı şok terapicileri, ABD tarafından eğitilmiş işkenceciler ve bunun yanında, borç şokları, 1980'lerdeki ve 1990'lardaki para sistemi çöküşleri, vb.) karşı korunma ihtiyacının ciddi biçimde bilincinde olunmasıdır. Sol eğilimli adayların seçim zaferleri dalgasına güç veren Latin Amerika'nın kitlesel hareketleri, onların örgütlü modellerine karşı kendi şok emicilerinin nasıl derleneceğini öğrenmektedirler. Örneğin, 1960'lardakinden daha az merkezi bir örgütlenmeye sahiptirler ve bu suretle, birkaç liderlerinin tasfiye edilmesi sonucu hareketlerin bütününün işlevsiz kalmasını güçleştirmişlerdir. Chávez etrafındaki çok güçlü kişilik tapınmasına ve onun iktidarı devlet düzeyinde merkezileştirme hamlelerine rağmen, Venezuela'daki ilerici ağlar binlerce çevre konseyi ve kooperatif vasıtasıyla kitleler ve topluluklar düzeyinde yayılmış bir güce sahiptir ve aynı zamanda oldukça desantralize durumdadır. Bolivya'da yerli halk hareketleri benzer bir görevle Morales'i

iktidara getirmişler ve Morales'in kendilerinin koşulsuz desteğine sahip olmadığını çok açıkça ortaya koymuşlardır: *Barrio*'lar ona demokratik yetkilerine bağlı kaldığı sürece destek vereceklerdir, bir an bile daha fazla değil. Bu tür bir ağ örgütlenmesi yaklaşımı, Chávez'in 2002'deki darbe girişiminden sonra ayakta kalmasını sağlayan etkendir: Devrimleri tehdit altına girdiğinde, taraftarları Caracas'ın etrafındaki gecekondulardan akın akın gelerek Chavez'in görevin başında kalmasını istemişlerdi; 1970'lerdeki darbeler sırasında görülmeyen bir halk seferberliğiydi bu.

Ayrıca, Latin Amerika'nın yeni liderleri, demokratik zaferlerini zayıflatma girişimlerinde bulunabilecek ABD destekli darbelere karşı geniş önlemler almaktadırlar. Venezuela, Arjantin ve Uruguay hükümetlerinin tamamı, Amerikalar Okulu'na (şimdi Batı Yarımküresi Güvenlik İşbirliği Enstitüsü denen okula) öğrenci göndermeyecekleri konusunda açıklama yapmışlardır; burası Georgia'da bulunan Fort Benning'deki polis ve askerlere yönelik eğitim verilen merkezdir ve kıtanın nam salmış pek çok katili en son 'karşı terörizm' tekniklerini burada öğrenip, hiç vakit kaybetmeden El Salvador'daki çiftçilere ve Arjantin'deki otomobil işçilerine yönelmişlerdir.[1184] Bolivya da Ekvador gibi okulla bağlarını koparmış görünmektedir. Chávez, Bolivya'nın Santa Cruz bölgesindeki sağcı bir odağın Evo Morales hükümetine karşı tehdit oluşturması halinde Venezuela askerlerinin Bolivya demokrasisini savunmak için yardıma koşacağını bütün dünyaya duyurmuştur. Rafeal Correa en radikal adımını atmaya başlamıştır. Ekvador'un liman şehri Manta, geniş ölçüde Columbia'ya karşı mücadele veren, 'uyuşturucuya karşı savaş'a yönelik bir hazırlanma alanı olarak işlev gören, Güney Amerika'daki en büyük ABD askeri üssüne ev sahipliği yapmaktadır. Correa hükümeti, süresi 2009'da sona erdiğinde bu üsle ilgili anlaşmanın yenilenmeyeceğini bildirmiştir. "Ekvador egemen bir ülkedir," diyordu dışişleri bakam Maria Fernananda Espinosa. "Ülkemizde yabancı asker bulundurmaya ihtiyacımız yok."[1185] Eğer ABD ordusu üslere ya

1184) Duncan Campbell, "Argentina and Uruguay Shun US Military Academy", *Guardian* (Londra), 6 Nisan 2006; "Costa Rica Quits US Training at Ex-School of the Americas", Agence France-Press, 19 Mayıs 2007.

1185) Roger Burbach, "Ecuador's Government Cautiously Takes Its First Steps", *NACLA News*, 9 Şubat 2007, www.nacla.org.

da eğitim programlarına sahip olmazsa şok uygulama gücü de büyük ölçüde azalacaktır.

Latin Amerika'daki yeni liderler yine istikrarsız piyasalar tarafından uygulanan şok türlerine karşı çok iyi hazırlanmış durumdadırlar. Son onyılların en istikrarsız güçlerinden birisi, sermayenin toparlanıp hareket edebilme hızı ya da mal fiyatlarındaki ani düşüşün bütün bir tarım sektörünü mahvedebilmesidir. Fakat Latin Amerika'nın çoğu bölgesinde bu şoklar zaten uygulanıyordu; arkada hayalet gibi endüstriyel varoşlar ve nadasa bırakılmış devasa topraklar kalmıştı. Bu yüzden bölgede yeni ortaya çıkan solun görevi, küreselleşmenin enkazını kaldırmak ve toplumsal hayata tekrar işlerlik kazandırmak haline gelmiştir. Brezilya'da bu fenomen en iyi şekilde, kullanılmayan topraklar üzerinde hak iddia etmek için yüzlerce kooperatif kuran Topraksızlar Hareketi'ne (MST) mensup 1,5 milyon insanın eylemlerinde görülmektedir. Bu durum Arjantin'de de, onları demokratik yollarla idare edilen kooperatiflere dönüştüren kendi işçilerince ayağa kaldırılan, iflas etmiş 200 şirketten meydana gelen 'kurtarılmış şirketler' hareketinde çok açık bir şekilde gözlenmektedir. Kooperatifler açısından bakıldığında, yatırımcılar zaten ayrılmış olduğu için, bu yüzden meydana gelecek bir şokla karşılaşma gibi bir korku duyulmamaktadır. Bir savaş sırasında, toprakların yeniden elverişli duruma getirilmesi deneyleri, yeni türden bir felaket-sonrası yeniden yapılandırma olmaktadır: Neo-liberalizmin yavaş ilerleyen felaketinden kaynaklanan bir yeniden yapılandırmadır burada söz konusu olan. Irak, Afganistan ve Golf Coast'taki felaket kapitalizmi kompleksince sunulan modele keskin bir zıtlıkla, Latin Amerika'nın yeniden inşa çabalarını sürdüren önderleri, yıkımdan en çok etkilenmiş insanlardır. Ve hiç şaşırtıcı gelmemektedir ki, onların ortaya koydukları çözümler daha ziyade, önceden dünyanın dört bir yanında sürdürülen Chicago Okulu kampanyasınca çok etkin ve görülmemiş şekilde uygulanan şokla dağıtılmış gerçek bir üçüncü yol tarzı (günlük hayattaki demokrasi) görüntüsü sunmaktadır.

Venezuela'da Chávez en büyük siyasal önceliği kooperatiflere vererek, ilk defa onlara devlet sözleşmelerine itiraz etme

ve birbirleriyle ticari rekabete girme konusunda ekonomik teşvikler sunmuştur. 2006'da ülke çapında 100 bin civarında kooperatif vardı ve bu birimlerde 700 binden fazla işçi çalışıyordu.[1186] Kooperatiflerin çoğu, işletilmesi için topluluklara verilen devlet altyapılarına ait işleri (geçiş ücreti alınan gişeler, otoyol bakımı, sağlık klinikleri) yerine getiriyorlardı. Hükümet etme görevinin başkalarına devredilmesi şeklindeki mantığın tam tersidir bu (devlete ait parçaların büyük şirketlere satılması ve demokratik denetimin kaybedilmesinden çok, bu kaynakları kullanan insanlara, onları yönetme, en azından teorik olarak, hem iş hem daha sorumlu davranarak kamu hizmetleri yaratma yetkisi vermektedir). Chávez'e eleştiri yönelten pek çok kimse bu teşvikleri sadaka şeklinde ve adil olmayan destekler olarak görmektedir kuşkusuz. Oysa bu yeni çağda Halliburton, ABD yönetimini altı yıldır kişisel ATM'si gibi görerek, sadece Irak'taki ihalelerden dolayı 20 milyar dolardan fazla para çekmiştir. Aynı doğrultuda Halliburton, ne Gulf Coast'ta ne de Irak'ta yerli işçi çalıştırmayı kabul edip, sonra da şirket merkezlerini Dubai'ye taşıyarak ABD'li vergi mükelleflerine minnettarlığını ifade ederken, nedense Chavez'in topluluklara verdiği doğrudan destekler daha az radikal görünmektedir.

Latin Amerika'nın gelecekteki şoklardan (ve bu yüzden şok doktrininden) en ciddi şekilde korunması, bölgesel hükümetler arasında daha büyük çaplı bir bütünleşmenin sonucu olarak, kıtanın Washington'ın mali kurumlarına karşı bağımsızlığının elde edilmesiyle mümkün olabilir. Amerikalara Karşı Bolivya Alternatifi (ALBA), kıtanın, Alaska'dan Tierra del Fuego'ya kadar uzanan bir 'büyük şirketlerin denetiminde serbest ticaret bölgesi' şeklindeki -şimdi unutulmuş korporatist rüyayı temsil eden- Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi'ne verdiği bir karşılıktır. ALBA hâlâ ilk aşamalarında olmasına rağmen, Brezilya kökenli sosyolog Emir Sader burada ortaya konan vaadi şöyle tanımlamaktadır: "Gerçek anlamda adil ticaretin kusursuz bir örneği: Her ülke en iyi üreteceği, sırası geldiğinde en çok ihtiyaç

1186) Chris Kraul, "Big Cooperative Push in Venezuela", *Los Angeles Times*, 21 Ağustos 2006.

duyduğu ürünleri, küresel piyasa fiyatlarından bağımsız olarak üretecektir."[1187] Bolivya, istikrarlı indirimli fiyatlarla gaz sağlamakta, Venezuela yoksul ülkelere ciddi şekilde sübvanse edilmiş petrol sunmakta ve gelişen rezervlerde uzmanlık paylaşımına gitmekte, Küba bir yandan diğer ülkelerden gelen öğrencilere tıp okullarında eğitim verirken, öbür yandan sağlık hizmeti ulaştırmak için kıtanın dört tarafına binlerce doktor göndermektedir. Bu, Chicago Üniversitesi'nde 1950'lerin ortasında uygulanmaya başlayan karşılıklı akademik alışverişten çok farklı bir modeldir; Chicago'da Latin Amerikalı öğrencilere bir tek katı ideoloji öğretiliyordu ve bu öğrenciler daha sonra, öğrendiklerini kıta çapında tek tip şekilde uygulamak üzere ülkelerine gönderiliyorlardı. ALBA'nın en büyük faydası, asıl olarak bir takas sistemi olmasıydı; ülkeler kendi fiyatlarını New York, Chicago ya da Londra'daki tüccarların belirlemelerine izin vermekten ziyade, hangi malın ya da hizmetin değerli olduğuna kendileri karar veriyorlardı. Bu da ticareti yakın geçmişte Latin Amerika ekonomilerini mahveden ani fiyat iniş çıkışları karşısında daha az kırılgan hale getirimekteydi. Özetleyecek olursak, çalkantılı mali suların kuşattığı Latin Amerika, küreselleşme çağında imkânsız bir özellik olarak kabul edilen, nispeten bir ekonomik sükûnet ve öngörülebilirlik bölgesi yaratmış olmaktadır.

Bir ülkenin mali açıkla karşılaştığı sırada bütünleşmenin geliştirilmesi, şirket kurtarmak için IMF'e ya da ABD Hazinesi'ne yönelmeye gerek duyulmaması anlamına gelmektedir. Bu bir şanstı, çünkü 2006 ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, Washington açısından şok doktrininin hâlâ çok canlı olduğunu açıkça gösteriyordu: "Bir kriz meydana geldiğinde, IMF'in cevabının, her ülkenin kendi ekonomik seçenekleri karşısında kendi sorumluluğunu taşıması şeklinde olması gerekir. Yeniden odaklanan bir IMF, piyasa kurumlarını ve mali kararlar üzerine olan piyasa disiplinini güçlendirecektir." Bu tür bir 'piyasa disiplini' ancak hükümetler yardım için Washington'a başvururlarsa güçlendirilebilir; Stanley Fischer'ın Asya mali krizi sırasında açıkladığı gibi, IMF ancak kendisinden istenirse yardım edebilir, "fakat [bir

1187) Emir Sader, "Latin American Dossier: Free Trade in Reciprocity", *Le Monde Diplomatique*, Şubat 2006.

ülke] para sıkıntısına düştüğü zaman da gideceği fazla yer yoktur".[1188] Oysa bölgede artık durum böyle değildir. Venezuela yüksek petrol fiyatları sayesinde gelişmekte olan diğer ülkelere kredi sağlayan önemli bir ülke olarak sahneye çıkmıştır ve bu ülkelerin Washington'ı fazla dikkate almamalarına imkân sağlamaktadır.

Ortaya çıkan sonuçlar oldukça dramatiktir. Muazzam borçları yüzünden uzun zamandır Washington'a bağlanmış olan Brezilya, IMF'le yeni bir anlaşmaya girmeyi reddetmektedir. Aynı şey IMF'in eski 'model öğrenci'si Arjantin için de geçerlidir. Başkan Néstor Kirchner 2007'deki Ulusa Sesleniş konuşmasında, ülkeye borç veren yabancı alacaklıların kendisine şöyle söylediğini bildiriyordu: "'Borçları ödeyebilmek için IMF'le bir anlaşma yapmanız gerekir.' Biz de onlara şunu söylüyoruz: 'Baylar, biz egemen bir devletiz. Borcumuzu ödemek istiyoruz, fakat IMF'yle anlaşma yapmaktansa cehennemde yer ararız kendimize." Sonuç olarak 1980'lerde ve 1990'larda müthiş bir güce sahip olan IMF kıtada bir güç değildir artık. Latin Amerika 2005'te IMF'in toplam kredi portföyünün yüzde 80'ini oluşturuyordu; 2007'ye gelindiğinde kıta sadece yüzde 1'lik bir oran gösteriyordu; iki yıl içinde çok büyük bir değişimdi bu. "IMF sonrası hayat budur," diyordu Krichner, "ve iyi bir hayattır".[1189]

Yaşanan dönüşüm Latin Amerika'nın ötesine uzanmaktadır. IMF'in dünya çapındaki kredi portföyü sadece üç yıl içinde 81 milyar dolardan 11.8 milyar dolara geriledi; neredeyse Türkiye'ye giden miktara eşitti bu rakam. Krizlerin kazanç yaratma fırsatları olarak görüldüğü pek çok ülkede bir parya haline gelen IMF tükenmeye başlamıştır. Nisan 2007'de Ekvador cumhurbaşkanı Rafael Correa, bankadan gelen bütün borçları askıya aldığını açıklamış ve kurumun Ekvador'daki temsilcisini olağandışı bir adımla 'istenmeyen kişi' olarak ilan etmişti. İki yıl önce de Cor-

1188) George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States of America*, 26 Mart 2006, s. 30, www.whitehouse.gov; Stanley Fischer'le 9 Mayıs 2001 tarihinde *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* için yapılan röportaj, www.pbs.org.
1189) Jorge Rueda, "Chavez Says Venezuela Will Pull out of the IMF, World Bank", Associated Press, 1 Mayıs 2007; Fiona Ortiz, "Argentina's Kirchner Says No New IMF Program", Reuters, 1 Mart 2007; Christopher Swann, Bloomberg News, "Hugo Chávez Exploits Oil Wealth to Push IMF Aside", *International Herald Tribune* (Paris), 1 Mart 2007.

rea, Dünya Bankası'nın petrol gelirlerinin ülkenin yoksullarına yeniden bölüştürülmesini öngören bir ekonomik yasanın kabul edilmemesi şartıyla 100 milyon dolarlık bir kredi kullandırdığını açıklıyordu. Aynı zamanda Evo Morales, Bolivya'nın Dünya Bankası'nın, büyük çokuluslu şirketlerin ulusal hükümetleri kârlarından edememesini sağlayan bir organı olan hakem kurulundan çıkacağını duyurmuştu. Morales, "Latin Amerika hükümetleri ve bence bütün dünya biraraya gelse bu davaları kazanamaz. Bu kurullarda kazanan her zaman çokuluslu şirketler olacaktır," diyordu. Paul Wolfowitz Mayıs 2007'de Dünya Bankası başkanlığından istifasını bildirmeye zorlandığında, kurumun kendini koyu bir inandırıcılık krizinden kurtarmak için ciddi önlemler alma zorunluluğuyla baş başa bulduğu açıktı. Wolfowitz olayının ortasında *The Financial Times,* "Dünya Bankası yöneticileri gelişmekte olan dünyaya öğütler yağdırırken şimdi kendileri alay konusu haline geldiler," diye yazmaktaydı.[1190] 2006'da "küreselleşme öldü" açıklamalarını kışkırtacak biçimde Dünya Ticaret Örgütü görüşmelerinin çökmesine ilave olarak, ekonomik kaçınılmazlık kisvesi altında Chicago Okulu ideolojisini dayatan üç temel kurumun geleceği artık ciddi derecede tehlikeye girmiş bulunmaktadır.

Neo-liberalizme karşı baş gösteren isyanların Latin Amerika'da en ileri düzeye ulaşması oldukça yerinde görünmektedir; ilk şok laboratuvarı olan Latin Amerika yerlilerinin durumlarını düzeltmek için yeteri kadar zamanları vardı. Sokak gösterileriyle geçen yıllar yeni siyasal gruplaşmalar yaratmıştı ve sonunda sadece devlet gücünü ele geçirmek için değil, devletin iktidar yapılarını değiştirmeye başlamak için de gerekli kuvvete sahip olunmuştu. Aynı zamanda, diğer eski şok laboratuvarlarının aynı yolda olduğunu gösteren işaretler görülüyordu. Güney Afrika'da 2005 ve 2006, uzun süredir ihmal edilen kenar mahallelerin ANC'ye olan parti sadakatlerini kesinlikle terk ettiği ve Özgürlük Sözleşmesi'yle ilgili sözlerin yerine getirilmemesi karşısında protestolara

1190) *A.g.y.*; "Ecuador Expels World Bank Representative", Agence France-Press, 27 Nisan 2007; Reuters, "Latin Leftists Mull Quitting World Bank Arbitrator", *Washington Post,* 29 Nisan 2007; Eoin Callan ve Krishna Guha, "Scandal Threatens World Bank's Role", *Financial Times* (Londra), 23 Nisan 2007.

başlandığı yıllardı. Yabancı gazeteciler, böyle bir ayaklanmanın apartheid'a karşı baş gösteren *township*'ler (Güney Afrika'da zenci ve Avrupa kökenli olmayanlar için ayrılmış bölge) ayaklanmasından beri görülmediği şeklinde yorum yapıyorlardı. Tiananmen Meydanı katliamının yarattığı korku, uzun yıllar işçi haklarının erozyona uğratılması ve kırsal kesimlerde yoksulluğun derinleştirilmesi karşısında halkın öfkesini bastırmakta başarılı olmuştu. Ama artık korku duyulmamaktadır. Resmi hükümet kaynaklarına göre, 2005 yılında Çin'de 87 bin gibi inanılmaz bir sayıda büyük çaplı gösteri yapılmıştı ve bu gösterilere 4 milyondan fazla işçi ve köylü katılmıştı."*[1191] Çin'deki aktivist dalgası 1989'dan beri en sert devlet baskısıyla karşılaşmış, fakat bazı somut zaferler de elde etmişti: kırsal kesimlere yönelik büyük çaplı yeni harcamalar, daha iyi sağlık hizmetleri, eğitim ücretlerinin kaldırılmasına yönelik sözlerin alınması, vb. Çin şoktan çıkıyordu.

Şaşırtma unsuruna ciddi şekilde bağlı travmatik bir şok sayesinde, fırsat penceresini kullanmaya dayalı bir stratejinin de önü açılmış bulunmaktadır. Tanımı gereği bir şok durumu, hızla gelişen olaylar ve onlara açıklama getirmeye yarayan bilgi arasında bir boşluğun doğduğu andır. Fransız teorisyen Jean Baudrillard terörist olayları 'gerçeklikte aşırılık' diye tanımlamıştı; bu anlamda, Kuzey Amerika'da gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları her şeyden önce saf olay, gerçeklik ile kavrama arasındaki boşluk üzerinde bir köprü oluşturabilecek hikâye, anlatım ya da başka bir şey tarafından ele alınmamış ham gerçeklikti.[1192] 11 Eylül'den sonra çoğumuzun olduğu gibi, bir hikâye olmadığı zaman, kaosu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya hazır insanlar karşısında ciddi şekilde kırılgan bir konumda bulunuruz. Şok edici olaylar karşısında bir perspektif sunacak yeni bir anlatıma sahip olur olmaz da kendimize geliriz ve dünya tekrar anlam kazanmaya başlar.

*) ABD'deki bir grup sendikacı bunu duyunca, "4 milyon işçi!" diye haykıracaktı. "Biz ABD'de 1999'da 60 bin kişiyle 'Seattle Muharebesi'ni sahnelediğimizde yeni, küresel çaplı bir toplumsal hareketin doğuşunu kutlamıştık."

1191) Michael Wines, "Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *New York Times*, 25 Aralık 2005; Brendan Smith vd., "China's Emerging Labor Movement," Commondreams.org, 5 Ekim 2006, www.commondreams, Dipnot: *A.g.y.*

1192) Jean Baudrillard, *Power Inferno* (Paris: Galilée, 2002), s. 83.

Şok ve regresyonlara yol açmayı amaçlayan hapishane sorguculari bu süreci çok iyi anlamaktadırlar. CIA'in elkitabının tutsakların yeni bir hikâye kurmalarına yardım edecek şeylerden (kendi duyusal algılamaları, diğer tutsaklar, hatta gardiyanlarla iletişim kurmak) koparılmasının önemini vurgulamasının sebebi budur. "Tutuklanan kişilerin hemen birbirlerinden ayrılması gerekir," denmektedir 1983 tarihli elkitabında. "Hem fiziksel hem psikolojik tecridin tutuklama anından itibaren sürdürülmesi gerekir."[1193] Sorgucular tutukluların kendi aralarında konuştuklarını bilirler; onlar birbirleriyle neler olacağı hakkında konuşurlar, parmaklıklar arasından birbirleriyle not alışverişi yaparlar. Bu durum gerçekleştiğinde sanıkları gözaltına alan kişiler çılgına dönerler. Çünkü onlar hâlâ bedensel işkence yapma yetisine sahiptirler, fakat tutsaklarını istedikleri gibi yönlendirmeye ve 'çözme'ye yarayan en etkin psikolojik araçlarını kaybetmişlerdir: kafa karışıklığı, yönsüz bırakma ve şaşırtma. Bu unsurlar olmadan da şokun etkisi görülmez.

Aynı durum daha geniş topluluklar için de geçerlidir. Şok doktrininin tekniği derin ve kolektif bir şekilde anlaşıldığı zaman bütün toplumun şaşkınlığa uğratılarak teslim alınması zorlaşır, kafa karışıklığını sağlamak neredeyse imkânsız hale gelir. Şoka karşı direniş başlar. 11 Eylül'den bu yana hâkim olan felaket kapitalizminin bu şiddete dayalı yeni türü, kısmen, düşük çaplı şokların (borç krizleri, para sistemi çöküşleri, 'tarihte' geride kalma korkusu) büyük ölçüde aşırı kullanılmasından dolayı gücü büyük oranda kaybettiği için ortaya çıkmıştır. Oysa bugün, felaketlere yol açan savaş ve doğal afetlerden kaynaklanan şoklar bile, istenmeyen ekonomik şok terapisini uygulamak için gerekli desoryantasyon düzeyini her zaman sağlamamaktadır. Dünyada şok terapisi deneyimini doğrudan yaşamış çok sayıda insan vardır: Onlar bunun nasıl işlev gördüğünü bilmekte, diğer tutsaklarla konuşmakta, parmaklıklar arasından not alışverişi yapmakta ve böylece şaşkınlığa uğratma unsurunun can alıcı boyutunu ortadan kaldırmaktadırlar.

1193) Central Intelligence Agency, Human Resource Exploitation Training Manual – 1983.

Çarpıcı bir örnek de, milyonlarca Lübnanlının uluslararası kredi kuruluşlarının İsrail'in 2006'daki saldırılarından sonra serbest piyasa 'reformları'nı, yeniden yapılandırma yardımının bir koşulu haline getirme çabalarına verdiği cevaptır. Öngörülen, bu şemanın iyi işlemesi gerektiğiydi; oysa bu yol takip edilse ülke fonlar için daha fazla umutsuzluğa düşemezdi. Lübnan yollarına, köprülerine ve havaalanlarına yapılan saldırılar nedeniyle uğradığı 9 milyar doları bulan yeni kayıpların yanında, savaştan önce bile dünyanın en ağır borç yüklerinden birine sahipti. Dolayısıyla, 30 zengin ülkeden gelen temsilciler yeniden yapılandırmaya yönelik kredi ve yardımlarla ilgili olarak 7.6 milyar doların sözünü vermek üzere Ocak 2007'de Paris'te toplandıklarında, Lübnan hükümetinin yardım konusuna bağlayacakları her şartı kabul edeceğini düşünüyorlardı. Bu koşullar da her zaman karşılaştığımız koşullardı: telefon ve elektrik alanındaki özelleştirilmeler, petrol fiyatlarında artış, kamu hizmetlerinde kesintilere gidilmesi ve tüketici alımlarındaki mevcut vergilerin artırılması. Lübnanlı bir iktisatçı olan Kamal Hamdan, sonuç olarak, "artan vergiler ve fiyat ayarlamaları nedeniyle konut fiyatlarının yüzde 15 artacağı" tahmininde bulunuyordu; klasik bir barış cezasıydı bu. Yeniden yapılandırmanın kendisine gelince, işler, yerel düzeyde taşeronlara iş vermeye ve kiralamaya gitmeye gerek duyulmadan, felaket kapitalizminin devlerinin kucağına düşecekti elbette.[1194]

ABD dışişleri bakanı Condoleezza Rice'a bu kapsamlı taleplerin yabancıların Lübnan'ın işlerine müdahalesine yol açıp açmadığı sorulduğunda, bakandan alınan cevap şu olmuştu: "Lübnan demokrasiyle yönetilen bir ülkedir. Ayrıca, Lübnan'ın bu işin gerçekleştirilmesi için hayati öneme sahip bazı önemli ekonomik reformları gerçekleştirmeye başladığı söylenmektedir." Batı tarafından desteklenen Lübnan başbakanı Fouad Siniora öne sürülen koşulları güçlük çıkarmadan kabul etti ve omuz silkerek, "Özelleştirmeyi Lübnan icat etmedi ya," açıklamasını yaptı. Sinyora, işbirliği yapmaya istekli oluşunun göstergesi olarak, Lübnan'ın

1194) Andrew England, "Siniora Flies to Paris as Lebanon Protests Called Off", *Financial Times* (Londra), 23 Ocak 2007; Kim Ghattas, "Pressure Builds for Lebanon Reform", BBC News, 22 Ocak 2007; Lysandra Ohrstrom, "Reconstruction Chief Says He's Stepping Down", *Daily Star* (Beyrut), 24 Ağustos 2006.

telekomunun özelleştirilmesinde simsar olarak Bush bağlantılı dev denetleme şirketi Booz Allen Hamilton'la anlaşma imzalayacaktı.[1195]

Bununla birlikte, çok sayıda Lübnan vatandaşı çok bariz bir şekilde işbirliğine yanaşmıyordu. Evlerinin çoğu hâlâ yıkıntı halinde bulunmasına rağmen İslamcı parti Hizbullah dahil, sendikalar ve siyasal partilerin oluşturduğu bir koalisyonca örgütlenen genel greve binlerce insan katılmıştı. Göstericiler ısrarlı bir şekilde, eğer yeniden yapılandırma fonlarının kabul edilmesi savaşın mahvettiği insanların hayat maliyetinin yükselmesi anlamına gelecekse, yardımın istenmeye değer olduğunu söylemenin güç olduğunu ifade ediyorlardı. Dolayısıyla Siniora, Paris'teki kredi kuruluşlarına güvence verirken, gerçekleştirilen grevler ve yollara kurulan barikatlar ülkeyi durma noktasına getirmişti; ülke çapındaki ilk ayaklanma özellikle savaş sonrası felaket kapitalizmi kompleksini hedef almaktaydı. Bunun yanında, göstericiler iki ay süren bir oturma eylemi de gerçekleştirerek Beyrut'u bir çadır şehri ve sokak karnavalı alanına çevirdiler. Gazetecilerin çoğu bu olayları Hizbullah'ın güç gösterisi şeklinde nitelendiriyorlardı, fakat New York'un *News Day*'inin Ortadoğu büro şefi Mohamad Bazzi, bu değerlendirmenin olayların gerçek anlamını gözden kaçırdığı kanısındaydı: "Şehir merkezine kamp kuran bu insanların çoğunu harekete geçiren en büyük motive edici unsur İran ya da Suriye, yahut Sünnilik ya da Şiilik değildir. Onyıllardır Lübnan Şiilerini canından bezdiren ekonomik eşitsizliktir. Yoksulluktur ve bu, işçi sınıfına mensup insanların ayaklanmasıdır."[1196]

Oturma eyleminin yapıldığı yer, Lübnan'ın neden böylesine bir şoka karşı direniş gösterdiğinin en güzel açıklamasını ortaya koyuyordu. Protesto gösterileri Beyrut merkezinde gerçekleştiriliyordu ve buradaki insanlar, kendi sınırları içinde hemen her şeyi inşa eden ve her şeyin sahibi, özel bir geliştirme şirketi olan Solidere'e atıfta bulunuyorlardı. Solidere, Lübnan'ın en son yeni-

---

1195) Helene Cooper, "Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government", *New York Times*, 26 Ocak 2007; Osama Habib, "Siniora Unveils Reform Plan Aimed Impressing Paris III Donors", *Daily Star* Beyrut), 3 Ocak 2007; Osama Habib, "Plans for Telecom Sale Move Ahead", *Daily Star* (Beyrut), 30 Eylül 2006.

1196) Mohammad Bazzi, "People's Revolt in Lebanon", *The Nation*, 8 Ocak 2007; Trish Schuh, "On the Edge of Civil War: The Cedar Revolution Goes South", *CounterPunch*, 23 Ocak 2007, www.counterpunch.org.

den yapılandırma çabasının bir sonucuydu. 1990'ların başında, yani on beş yıl süren iç savaştan sonra ülke parçalanmıştı, devlet borç batağı içindeydi ve yeniden yapılandırmaya ayrılacak para yoktu. Milyarder işadamı (ve merhum başbakan) Refik Hariri bu noktada bir teklifte bulundu: Kendisine bütün şehir merkezinde toprak edinme hakkı tanınsın ve yine kendisinin yeni emlak şirketi Solidere'in burayı "Ortadoğu'nun Singapuru yapmasına izin verilsin". Şubat 2005'te bir bombalı araç saldırısıyla öldürülen Hariri neredeyse bütün mevcut yapıları buldozerle yıkarak şehri bir 'boş levha'ya çevirdi. Eski çarşıların yerine marinalar, lüks döşenmiş çarşı katları (bazılarında limuzinler için konmuş asansörler vardı) ve bin bir çeşit mal satılan alışveriş mağazaları kuruldu.[1197] Bu iş bölgesinde bulunan neredeyse her şey (binalar, plazalar, güvenlik güçleri) Solidere'e aitti.

Solidere dış dünya açısından Lübnan'ın savaş sonrası yeniden doğuşunun parlayan bir sembolüydü, fakat pek çok Lübnanlıya göre de, belirsiz bir durum söz konusuydu. Beyrut'un ultra-modern şehir merkezinin dışında kalan çoğu bölgesi elektrikten toplu taşımacılığa kadar temel altyapı hizmetlerinden yoksundu ve iç savaş sırasında binaların cephesinde açılan kurşun delikleri hâlâ kapatılmamıştı. Bu ihmal edilmiş kenar mahallelerin ortasında Hizbullah'ın kendi sadık tabanını oluşturduğu, jeneratörlerle, vericilerle donatılmış, çöp toplamı hizmetinin verildiği ve güvenliğin sağlandığı, 'devlet içinde devlet' denen parıltılı merkez bulunuyordu. Çok kötü koşullara sahip bu varoşlarda yaşayan insanlar Solidere'in kuşattığı alana girdiklerinde, sık sık Harriri'nin özel güvenlik güçlerince kovulmaktaydılar; onların varlığı turistleri rahatsız ediyordu.

Beyrut'taki toplumsal adalet aktivistlerinden Raida Hatoum bana şunları anlatmıştı: Askerler yeniden yapılandırma işine başladıklarında, "insanlar savaşın sona ermiş olması ve sokakların yeniden inşa edilmesi nedeniyle çok mutlu olmuşlardı. Zamanla farkına vardık ki, sokaklar satılmış, özel mülkiyete geçmişti, artık çok geçti. Paranın borç alındığını ve bunu daha sonra bizim öde-

1197) Mary Hannock, "Lebanon's Economic Champion", *BBC News*, 14 Şubat 2005; Randy Cragg, "Beirut", *Metropolis*, Kasım 1995, s. 21, 26; "A Bombed-Out Beirut Is Being Born Again – Fitfully", *Architectural Record 188*, No: 4 (Nisan 2000).

yeceğimizi bilmiyorduk." Kısa sürede ortaya çıkan gerçek, felaket kapitalizminin işleyişinde uzman haline gelen bir avuç Lübnanlı elitin işine yarayacak devasa bir faturanın, durumları en kötü olan kesimlere ödetilmesiydi. İşte, ülkeyi 2006 savaşından sonra belli bir yöne sokup örgütleyen etken bu deneyimdir. Filistinli mülteciler Virgin Megastore ve seçkin mağazalar önünde kamp kurarken (Afişlerden birinde "Eğer burada bir sandviç yersem kendimi bir hafta kötü hissederim" yazısı vardı), göstericiler Solidere balonu içinde kitlesel oturma eylemi gerçekleştirmek suretiyle çok açık bir mesaj gönderiyorlardı. İnsanlar Solidere tarzı yeniden yapılandırma balonu ve çürümeye yüz tutmuş varoşlar (kale gibi kuşatılmış yeşil bölgeler ve öfke küpüne dönmüş kırmızı bölgeler) şeklinde bir başka yeniden yapılandırmaya karşı çıkmakta ve bütün ülkenin yeniden yapılandırılmasını istemekteydiler. "Hırsızlık yapan bu hükümeti hâlâ nasıl kabul edebiliriz?" diye soruyordu göstericilerden biri. "Bu şehir merkezini inşa eden ve bu büyük borçları biriktiren bu hükümeti nasıl kabul edebiliriz? Bu paraları kim ödeyecek? Ben ödeyeceğim, benden sonra oğlum ödeyecek."[1198]

Lübnanlıların ortaya koydukları şoka karşı direniş, gösterilerin ötesine geçiyordu. Ayrıca, benzer bir kapsamlı yeniden yapılandırma çabasıyla ifade edilmekteydi. Hizbullah'ın çevresindeki komiteler ateşkes günlerinde hava saldırılarına hedef olan çok sayıda evi ziyaret edip hasar tespitinde bulundular ve yerlerinden olan ailelere bir yıllık kira ve ev eşyaları için 12 bin dolar nakit para yardımında bulundular. Bağımsız gazeteciler Ana Noqueira ve Saseen Kawzally, Beyrut'tan şu gözlemlerini aktarıyorlardı: "Katrina Kasırgası'ndan sağ kurtulanların FEMA'dan aldıkları dolar miktarının altı katıdır bu." Hizbullah lideri Şeyh Hasan Nasrallah da yaptığı bir televizyon konuşmasında, ülkeye Katrina'dan kurtulanların kulaklarına müzik sesi olacak şu vaatte bulunuyordu: "Kimsenin lütfuna, hiçbir yerde kuyruğa girmeye ihtiyacınız olmayacaktır." Hizbullah'ın yardımı hükümetin ya da sivil toplum kuruluşlarının filtresinden geçmiyordu. Kâbil'deki gibi beş yıldızlı otellerin ya da Irak'taki gibi polis eğitimcileri için

1198) Bazzi, "People's Revolt in Lebanon".

olimpik yüzme havuzlarının inşasına gitmiyordu. Bunun yerine Hizbullah, Sri Lankalı tsunami mağduru Renuka'nın bana söylediği şeyi yapıyordu (birileri ailesi için bir şeyler yapmak istiyorsa, getirip avcuna koymalıydı). Ayrıca, Hizbullah'ın yeniden yapılandırma çalışmalarında yer alan üyeleri vardı; yerel düzeyde yeniden yapılandırma ekiplerine iş vermişlerdi (bunlar topladıkları hurda demirler karşılığında iş yapıyorlardı) ve 1.500 mühendis ile gönüllülerden meydana gelen ekipleri seferber etmişlerdi. Bütün bu yardımlardan, yeniden yapılandırma çalışmalarının bombalamaların durmasından bir hafta sonra başladığı anlaşılmaktaydı.[1199]

ABD basınında bu üç girişim neredeyse evrensel rüşvet verme ya da adam kayırmacılığı olarak görülmüştü; Hizbullah'ın olaydan sonra halk desteği satın alma çabası bütün ülkenin kafasını karıştıran bir suçlamaya yol açmıştı (Davis Frum daha da ileri giderek, Hizbullah'ın verdiği paraların sahte olduğunu söylüyordu).[1200] Oysa Hizbullah'ın politikada ve yardım çalışmalarında yer alması konusunda hiçbir sorun yoktu ve İran'ın sağladığı destek Hizbullah'ın cömertçe davranmasını mümkün kılıyordu. Fakat aynı derecede önemli olan bir başka şey, Hizbullah'ın statüsünün yerel, yerli örgüt olmasıydı, yeniden inşa edilen bölgelerin içinden gelen bir güç olmasıydı. İthal yöneticiler, özel güvenlik ve tercümanlar vasıtasıyla, uzaktaki bürokrasilerin tasarımlarını uygulayan yabancı şirketlerin yeniden yapılandırma kuruluşlarından farklı olarak, Hizbullah çok hızlı hareket edebiliyordu; çünkü bütün arka sokakları, ulaşım yollarını biliyor ve işin yapıldığından emin olabiliyordu. Eğer Lübnan'da yaşayan insanlar bu sonuçlardan memnun kalmışlarsa, bunların alternatifini de görmüşlerdir. Bu alternatif, Solidere'di.

Biz şoklara her zaman geri çekilerek karşılık vermiyoruz. Bazen, krizler karşısında büyüyerek geliştiğimiz de oldu, hem de çok hızlı bir şekilde. Bu dürtü, Madrid'de banliyö treni ve demir-

1199) Ana Nogueria ve Saseen Kawzally, "Lebanon Rebuilds (Again)", *Indypendent*, 31 Ağustos 2006, www.indypendent.org; Kambiz Foroohar, "Hezbollah, with $100 Bills, Struggles to Repair Lebanon Damage", Bloomberg News, 28 Eylül 2006; Omayma Abdel-Latif, "Rising From the Ashes", *Al-Ahram Weekly*, 31 Ağustos 2006.
1200) David Frum, "Counterfeit News", *National Post* (Toronto), 26 Ağustos 2006.

yolu istasyonlarına konan on ayrı bombanın yaklaşık 200 kişinin ölümüne yol açtığı 11 Mart 2004 tarihinde İspanya'da çok güçlü bir kanıt olarak çıkmıştı karşımıza. Başkan José Maria Aznar hiç vakit kaybetmeden bir televizyon konuşması yaparak, İspanyollardan ayrılıkçı Bask militanlarını suçlamasını ve kendisine Irak savaşında destek verilmesini istemişti. "İspanya'nın dört bir yanına pek çok kez ölüm saçan bu katillerle müzakere edilmesi ne mümkündür ne de istenir bir şeydir. Bu saldırıları ancak sıkı bir duruş sergileyerek durdurabiliriz," diyordu Aznar.[1201]

İspanyollar böyle bir konuşmaya şiddetle karşı çıktılar. "Hâlâ Franco'nun yankılarını duyuyoruz," demişti Francisco Franco'nun diktatörlüğü altında baskı gören, önde gelen bir Madrid gazetesinin editörü Antonio Martines Soler: "Aznar insanlara, attığı her adımda, her hareketinde, her cümlesinde haklı olduğunu, doğru şeyler söylediğini ve kendisiyle aynı görüşte olmayanların düşmanları olduğunu bildiriyordu."[1202] Başka bir deyişle, Amerikalıların 11 Eylül'den sonra kendi başkanlarında 'güçlü liderlik' olarak tanımladığı aynı özellikler, İspanya'da yükselen bir faşizmin uğursuz işaretleri sayılmaktaydı. Ülkede genel seçimlerin yapılmasına üç gün vardı ve korkunun politikaya yön verdiği zamanı hatırlayan seçmenler Aznar'ı yenilgiye uğratıp Irak'taki askerleri çekecek bir partiyi seçtiler. Tıpkı Lübnan'da olduğu gibi, İspanyol direnişini yeni bir çağa taşıyan etken, geçmişteki şokun kolektif anısıydı.

Bütün şok terapicileri hafızanın silinmesi konusuna çok titizlik göstermektedirler. Ewen Cameron, yeniden yapılandırmadan önce hastalarının belleklerini silmesi gerektiğine inanıyordu. ABD'nin Irak işgalcileri Irak'ın müzelerinin, kütüphanelerinin yağmalanmasına son verme ihtiyacı duymuyor, ama bunun işlerini daha da kolaylaştıracağını düşünüyorlardı. Ancak kâğıtlar, kitaplar ve listelerden meydana gelen anlaşılmaz mimarisiyle Cameron'un eski hastası Gail Kastner gibi, anılar da yeniden inşa edilebilir, yeni hikâyeler kurulabilirdi. Hem birey-

1201) "Spain's Aznar Rules Out Talks with Basque Group ETA", Associated Press, 11 Mart 2004.
1202) Elaine Sciolino, "In Spain's Vote, a Shock from Democracy (and the Past)", *New York Times*, 21 Mart 2004.

sel hem kolektif bellekler her şeyin en büyük şok emicisi haline gelebilirdi.

2004'teki tsunamiyi kullanmaya yönelik bütün başarılı çabalara rağmen bellek de, özellikle Tayland'da olmak üzere, kendisinde yer edinen bazı alanlarda etkin bir direniş aracı olduğunu göstermiştir. Onlarca sahil köyü dalgaların altında kalıp yok olmuştu, fakat Sri Lanka'dan farklı olarak Tayland'daki çok sayıda yerleşim yeri aylar içerisinde başarılı bir şekilde yeniden inşa edilmişti. Taylandlı politikacılar fırtınayı, balıkçılık yapan insanları bölgeden uzaklaştırma ve toprakların kullanım hakkını büyük çaplı turizm tesislerine vermenin bahanesi olarak kullanmak isteyen başka yerdekiler kadar istekliydiler. Ancak Taylandlıları diğerlerinden ayıran özellik, köylülerin hükümetin bütün vaatlerini yoğun bir kuşkuyla karşılamaları ve kamplarda sabırlı bir şekilde oturarak resmi bir yeniden yapılandırma planını beklememeleriydi. Bunun yerine, birkaç hafta içerisinde yüzlerce köylü toprakların 'yeniden işgali' dedikleri eylem içerisinde yer aldılar. Aletlerini ellerine alıp müteahhitlerden maaş alan silahlı muhafızların yanından geçerek yürüyüş yaptılar ve eski evlerinin bulunduğu yerleşim yerlerinin sınırlarını çizdiler. Bazı durumlardaysa, yeniden yapılandırmaya hemen başlandı. Tsunamide aile bireylerinin çoğunu kaybeden Ratree Kongwatmai, "Hayatımı bu topraklara adamak istiyorum, çünkü burası bizimdir," diyordu.[1203]

Tayland'da en cesur yeniden işgaller Moken ya da 'deniz çingeneleri' denen yerli balıkçılar tarafından gerçekleştiriliyordu. Moken'ler yüzyıllarca oy hakkından yoksun bırakılmalarından sonra, yardımsever bir devletin sahildeki el konan mülkleri karşılığında kendilerine işe yarar bir parça toprak vereceği şeklinde hayale kapılmamışlardı. Dolayısıyla, dramatik bir örnekte, Phang Nga bölgesindeki Ban Tung Wah Köyü'nün sakinleri, "Biraraya gelip tekrar yurtlarına doğru yürüyüşe geçtiler; bu toprakların kendilerine ait olduğunun sembolik bir ifadesi olarak harabeye dönmüş köylerinin etrafını iple çevirdiler," deniyordu, bir Tayland sivil toplum kuruluşunun bildirdiği haberde. "Bütün top-

1203) Santisuda Ekachai, "This Land Is Our Land", *Bangkok Post*, 2 Mart 2005.

luluk burada kamp kurarken, özellikle de tsunami sonrası rehabilitasyon çalışmalarına karşı yoğun bir ilgi varken, yetkililerin onları buradan uzaklaştırması çok güçtü." Sonunda köylüler, atalarından kalan toprakların geri kalanı üzerindeki yasal güvenlik karşılığında okyanusa bakan mülklerinin bir kısmından vazgeçme konusunda hükümetle bir dizi görüşme yaptılar. Bugün, yeniden inşa edilen köyler müzeleri, halkevleri, okulları ve çarşılarıyla tamamen Moken kültürünün bir vitrinidir. "Artık bucaklardan Ban Tung Wah'a gelen yetkililer 'tsunami rehabilitasyonunu gerçekleştiren insanlar' hakkında bilgi edinmek için başvururken, otobüsler dolusu araştırmacı ve üniversite öğrencisi de oraya 'yerli insanların aklı' üzerine incelemeler yapmak üzere gitmektedir."[1204]

Tsunaminin vurduğu bütün Tayland sahili boyunca bu türden doğrudan eylem yeniden inşası kural haline gelmiştir. "Onların başarısında kilit öneme sahip olan şey," demektedir bir topluluk lideri, "insanların kendi toprak haklarını işgal edilme konumundan hareketle müzakere etmeleridir"; bazıları bu uygulamayı "ellerinizle müzakere etmek" diye adlandırmaktadır.[1205] Felaketten sağ çıkan Taylandlılar tamamen farklı bir yardım türü üzerinde durmaktadırlar; bedava yerleşim yeri istemekten ziyade, kendi yeniden inşa çalışmalarını yerine getirmek üzere aletler edinme talebinde bulunmuşlardır. Örneğin, onlarca Taylandlı mimarlık öğrencisi ve profesörü topluluk üyelerinin kendi evlerinin tasarımının yapılmasına ve kendi yeniden inşa planlarının çizilmesine, kayık yapan eğitimli köylülerin kendilerine ait, daha sofistike balıkçı teknelerinin inşasına yardımcı olmuşlardır. Dolayısıyla, ortaya çıkan sonuç, toplulukların dalgadan öncekinden daha sağlam bir konuma gelmeleridir. Ban Tung Wah ve Baan Naira'daki Tayland köylüleri tarafından dikmeler üzerine inşa edilen evler çok güzel ve sağlamdır; ayrıca, yabancı müteahhitlik şirketleri tarafından teklif edilen, sıcak havalarda bunaltıcı olan prefabrik kulübelerden daha ucuz, daha geniş ve daha serindir. Tsunamiden sağ kurtulan Taylandlı toplulukların oluşturduğu bir koalisyon tarafından hazırlanan bildirgede şu felsefe açıklanmaktadır:

1204) Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, "New Orleans Visits Asian Tsunami Areas – 9-17 Eylül 2006", www.achr.net.
1205) A.g.y.

"Yeniden inşa çalışmasının mümkün olduğunca yerel toplulukların kendileri tarafından yerine getirilmesi gerekir. Müteahhitlerin dışarıda bırakılıp, toplulukların kendi konutlarını yapma sorumluluğunu taşımalarına izin verilmesi gerekir."[1206]

Katrina felaketinin yaşanmasından bir yıl sonra Tayland'da, ülkenin halk kitleleri tarafından gerçekleştirilen yeniden yapılandırma çabalarını sürdüren liderlerle New Orleans kasırgasından sağ kurtulan küçük bir grup arasında dikkate değer bir bilgi alışverişi yaşandı. Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bir grup ziyaretçi yeniden inşa edilen bazı Tayland köylerini gezdiler ve rehabilitasyonun gerçekleşme hızı karşısında şaşkınlığa uğradılar. "Biz New Orleans'ta yapılacak işleri hükümetin gelip bizim adımıza yapmasını bekliyorduk, fakat burada siz kendiniz yapıyorsunuz," diyordu, New Orleans'taki 'hayatta kalanlar köyü'nün kurucusu Endesha Juakali: "Geri döndüğümüzde sizin modeliniz bizim yeni hedefimiz olacak."[1207]

New Orleans'tan gelen topluluk liderleri ülkelerine döndükten sonra, gerçekten de şehirde bir doğrudan eylem dalgası baş göstermişti. Kendi bölgesi hâlâ yıkıntı halinde duran Juakali, evlerin içindeki selden zarar görmüş eşyaların boşaltılması için yerel taşeronlarla gönüllülerden meydana gelen ekipler kurdu ve daha sonra bu ekipler bir başka bölgeye hareket ettiler. Juakali tsunami bölgesine yaptığı ziyaretin kendisine, New Orleans'taki insanların FEMA'yı nasıl bir tarafa bırakabilecekleri, şehirle devlet yönetimini nasıl devre dışı tutabilecekleri ve onun sayesinde değil, hükümete rağmen bölgelerimizi eski haline getirmek için şu anda neler yapabiliriz sorusunu sormaya başlama... konusunda 'iyi bir perspektif' sunduğunu söylemekteydi. Asya gezisinin bir başka deneyim sahibi kişisi de Viola Washington'dı ve o da New Orleans'taki bölgesi Gentilly'ye yeni bir anlayışla geri dönmüştü. Viola Washington, Gentilly haritasını bölgelere ayırıp her bölge için temsilciler komitesi oluşturdu ve yeniden inşa çalışmaları için gerekli malzeme ve işler konusunu görüşmek üzere liderler atadı. Viola Washington şu

1206) Kerr, "People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment".
1207) Kerr, "New Orleans Visits Tsunami Areas".

açıklamayı yapmıştı: "Paramızı almak için hükümetle mücadele ederken, geri dönüşümüzün sağlanması ve bu yönde çaba gösterilmesi için hiçbir şey yapılmasını istemiyoruz."[1208]

New Orleans'ta hâlâ doğrudan eylem vardı. Şubat 2007'de, Bush yönetiminin yıkmayı planladığı toplu konutlarda yaşamış olan bölge sakinlerinden meydana gelen gruplar, evlerini 'yeniden işgal etmeye' başladılar. Gönüllüler evlerin temizlenmesine, jeneratör ve güneş panelleri alınması için para toplanmasına yardım ediyorlardı. Konut projesi C. J. Peete'in sakinlerinden Gloria Williams, "Benim evim, benim şatomdur ve ben onu geri istiyorum," diyordu. Yeniden işgal eylemi, bir New Orleans mızıkasıyla tamamlanan blok partisine dönüşmüştü.[1209] Kutlama yapacak çok sayıda insan vardı: Bu topluluk, en azından şu an için, kendisini yeniden yapılandırma olarak adlandıran devasa bir buldozerin altında kalmaktan kurtarmıştı.

Kendileri için yeniden inşa çalışmaları gerçekleştiren bütün bu insanların ortaya koydukları örneklerin biraraya gelişi ortak bir temayı oluşturmaktadır: Bu çalışmalara katılanlar sadece binaların onarımını yapmadıklarını, aynı zamanda kendilerini iyileştirdiklerini söylemektedirler. Muhteşem bir duygu vermektedir bu. Büyük bir şok yaşamış olmanın evrensel deneyimi, tamamen güçsüz olma duygusu uyandırmaktadır: Aileler korkunç güçler karşısında çocuklarını kurtarma gücünü kaybediyor, eşler ayrılıyor, evler (korunma yerleri) ölüm tuzaklarına dönüşüyordur. Çaresizlikten kurtulmanın en iyi yolu, yardım görmek haline gelmektedir; yani, toplumsal iyileşmenin bir parçası olma hakkına sahip olmak. New Orleans, Lower Ninth Ward'da bulunan Martin Luther King Jr. İlkokulu'nun müdür yardımcısı, "Okulumuzun yeniden açılması, yaşanan yerden çok maneviyatla, kan bağlarıyla ve eve dönme arzusuyla biraraya gelen bu çok özel topluluk sayesinde olmuştur," diyordu.[1210]

1208) Richard A. Webster, "N.O. Survivors Learn Lessons from Tsunami Rebuilders", *New Orleans Business*, 13 Kasım 2006.

1209) Residents of Public Housing, "Public Housing Residents Take Back Their Homes", basın açıklaması, 11 Şubat 2007, www.peoplesorganizing.org.

1210) Joseph Recasner'dan yapılan alıntı için bkz. Steve Ritea, "The Dream Team", *Times-Picayune* (New Orleans), 1 Ağustos 2006.

Halkın bu şekildeki yeniden inşa çabaları, devamlı olarak üzerine model devletler kuracağı temiz sayfalar ve boş levhalar arayışı içeinde olan felaket kapitalizmi kompleksinin değerler sisteminin antitezini serer gözlerimizin önüne. Tıpkı Latin Amerika çiftlikleri ve kooperatif fabrikalarında olduğu gibi, çaresi o anda kendiliğinden, doğal yoldan bulunan, alınıp götürülmemiş, kırılmamış ya da çalınmamış, geride ne türden paslı alet varsa onlarla yapılan işlerdir bunlar. İnananların göksel bir kurtuluşuna imkân veren vahiysel bir silinti olan Şükran Günü fantezisinden farklı olarak, yöre insanlarının yenilenmiş hareketleri 'yarattığımız gerçek karışıklıktan kaçış yoktur ve yeteri kadar silinti (tarihle, kültürle, bellekle ilgili) mevcuttur' şeklindeki önermeden kaynaklanmaktadır. Sıfırdan başlamak değil, yıkıntılardan, dört bir yana dağılmış molozlardan başlama arayışında olan hareketlerdir bunlar. Büyük şirketleri kollayan mücadelelerde şiddete başvurma eğilimi sürdürülüp, karşılaşılan ve çapı giderek artan direnişi ortadan kaldırmak için şok düğmesine basılırken, bu projeler fundamentalizmler arasındaki bir ilerleme yolunu işaret etmektedir. Sadece kendi yoğun pratikliğinde radikal olan, kendi yaşadıkları toplum içinde kök salmış bu kadınlar ve erkekler, kendilerini salt onarımcılar olarak görmekte, ne varsa alıp onarmakta, sağlamlaştırmakta, daha iyi ve dengeli hale getirmektedir. Her şeyden önce de, bütün bu işleri sessizlik içinde yapmaktadırlar: bir sonraki şok dalgası vuruncaya kadar...

* * *

TEŞEKKÜRLER

Sanırım iki kitabı aynı kişiye adamayı doğru görmeyen bir edebi kural bulunsa gerektir. Fakat ben elinizdeki kitap için bu kuralı bozmak istiyorum. Eğer kocam Avi Lewis'in olmasaydı bu kitabı yazınam ne fiziksel, ne entelektüel, ne de duygusal olarak mümkün olurdu. Kocam bana bu kitabın her şeyinde eşlik etti: editör olarak, (Sri Lanka, Güney Afrika ve New Orleans'a giderken) yol arkadaşı olarak ve hayatıma güç katan bir yoldaş olarak. Biz bu kitabı birlikte ortaya çıkardık.

Keza, araştırma asistanım Debra Levy'nin olağanüstü çalışmaları olmasaydı da bu işin altından kalkamazdım. Debra, sadece bir çocuk yapmak için ara vererek, üç yıl boyunca hayatını bu kitaba adadı. Onun şaşırtıcı araştırma yeteneği bu kitabın her sayfasında izini belli etmektedir. Benim için yeni ve heyecan verici bilgiler toplamış, karmaşık kaynakların içinden çıkmasını bilmiş, birçok röportaj gerçekleştirmiş, sonra da bütün müsveddeyi titizlikle kontrol ederek elden geçirmiştir.

Dolayısıyla, böylesine adanmış ve yetenekli bir meslektaşımın bu yolculukta bana eşlik etmesine duyduğum minnettarlığı kelimelerle ifade etmem mümkün değil. Hem benim gibi o da sevgi yumağının içine Kyle Yamada ile Ari Yamada-Levy'yi de almıştır.

Pek rastlanmayan bir işbirliği ruhu ve katkı yapıcı editoryal ilişki kuran iki editör bu kitabın müsveddesine anlatılması çok zor bir çabayla biçim vermişlerdir: Metropolitan Books'tan Frances Coady ve Kanada, Knopf'tan Louise Dennys. Aynı zamanda benim yakın arkadaşlarım ve akıl hocalarım da olan Frances ve Louise, beni savunduğum tezi daha geniş bölgelere uygulamaya teşvik edip, yayınevi yönetiminden gelen baskıları göğüslediler ve daha aylarca çalışmaya devam etmemi sağladılar. Louise zaten *No Logo*'dan beri benim sadık editörüm ve ateşli savunucum olmuştu; şahsen kendim de onun beni yatıştırma ve cesaretlendirme yeteneği karşısında hep hayretler içinde kaldığımı belirtmeliyim. Metnimin gözden geçirilip epeyce genişletilmiş halini kendisine elden verdiğimde Frances de her aşamada önüme geçerli bir çerçeve sunmaktan vazgeçmedi. Yayın dünyasının bu iki kadın gibi entelektüel titanlara alan açmış olması, kitapların geleceği açısından bana büyük umut veriyor.

Metnin müsveddesi daha sonra, Penguin İngiltere'de çalışan ve ilk günlerden itibaren bizimle sıkı bir işbirliği yapan Helen Conford'dan gelen keskin gözlemlerle geliştirildi. Alison Reid'in bu projeye duyduğu sınırsız tutku ve metnin cilalanıp parlatılmasına gösterdiği dikkat 'metin editörü' unvanını tamamen yetersiz bir noktaya taşıyordu. Ona duyduğum borcu sözcüklerle ifade edemem.

Benim parlak temsilcim Amanda Urban, ilk başta sadece Irak'la sınırlı tutulması düşünülen bu kitaba yürekten inanmıştı. Öyle ki, teslim tarihlerini her aşışımda ve ilk baştaki çerçeveyi her genişletme girişimimde bu bağlılığını korumaya devam etti. Ayrıca en keskin gözlemleri yapıp en serinkanlı değerlendirmelerde bulunan şu ekibi yardımıma koşturdu: Margaret Halton, Kate Jones, Elizabeth Iveson, Karolina Sutton ve Liz Farrell. ICM Books'un kadınlarıyla kuşatılmış bir durumda kalınca insan her şeye hazır olduğu duygusunu hissediyor. Bu noktada hepimiz Nicole Winstanley ile Bruce Westwood'un oluşturdukları çerçeveye müteşekkiriz.

Jackie Joiner, Klein Lewis Productions'ın ofis yöneticisidir. İki yıl boyunca benim adına neredeyse bir 'insan kalkan' gibi durmuş, yeterince çalışmama odaklanabileyim diye kendini bütün dünyaya siper

etmiştir. Daha sonra, taslak ortaya çıktığında da tam bir muhteşem orkestra şefi gibi idareyi eline almıştır. Jackie'nin günlük yaratıcı yöneticilik buluşları hakkında daha fazla şey söylersem başkalarını iyice kıskandırırım korkusuyla onun hakkında söyleyeceklerimi burada noktalayayım.

ICM ekibi bu kitap için dünyanın her tarafında kusursuz yayınevleriyle bağlantılar kurdu ve böylece bana araştırmacılardan ve tashihçilerden oluşan bir uluslararası ekiple çalışma imkânı sağladı. Onlar olmasaydı Debra'yla ben bu kapsamda bir projeyi tamamlayamazdık. Her araştırmacı yapbozun belli parçalarını üstlenmiş ve kendi uzmanlık becerileriyle kendi alanında en iyi sonucu elde etmek için büyük gayret sarf etmişti.

Irak'a birlikte gittiğim sevgili dostum Andréa Smith benden entelektüel yoldaşlığını hiç esirgemedi; en sıkıntılı konularda önüme inanılmaz okuma paketleri getirmenin yanı sıra, beni daha fazla derine inmem ve korkulası bölgelerde yoğunlaşmam gerektiği konusunda teşvik etti. Özellikle işkenceyle ilgili bölümler, ziyadesiyle ikimizin bitmek bilmez sohbetlerimizin ürünüdür. Andréa ayrıca müsvedde taslaklarını okuyup, çok önemli tavsiyelerde bulunmaktan hiç geri kalmadı.

Aaron Maté, benim gazeteciliğimin hemen hemen yalnızca Irak'ın ekonomik dönüşümüne yoğunlaştığı 2003-2005 yıllarında başlıca araştırmacımdı. Büyük bir entelektüel ve müthiş bir gazeteci olan Aaron'la çalışmak hakikaten çok verimliydi. Bu yüzden, hem Irak hem de İsrail/Filistin bölümlerinde onun yadsınmaz bir etkisinin bulunduğunu muhakkak belirtmek durumundayım.

İkisi de gelecek vaat eden Latin Amerika araştırmacıları olan Fernando Rouaux ile Shana Yael Shubs, kriz ile neo-liberal reformlar arasındaki ilişkilerle ilgili hiç keşfedilmemiş iktisadi metinlere ulaştılar. Uluslararası finans kurumlarının en yüksek kademelerinde şok doktrinine nasıl temel bir önem verildiğini anlamam bu metinler sayesinde oldu. Fernando Buenos Aires'te benim adıma sıradan insanlarla röportajlar gerçekleştirirken, Shana da onlarca belge ve makaleyi İspanyolca'dan İngilizce'ye çevirdi. Keza, kitabın Arjantin'le ilgili bölümlerini büyük bir titizlikle okuyup değerlendirdiler.

Harika bir insan olan Amanda Alexander, Güney Afrika bölümüyle ilgili baş araştırmacımdı; benim adıma veriler topladı, verilerin doğruluk kontrolünü yaptı, röportaj kasetlerini çözdü ve Audrey Sasson'la birlikte çok değerli katkılarda bulundu. Amanda ayrıca, Çin'in şok tera-

pisi dönemiyle ilgili çok önemli araştırmalar yaptı. Çeşitli aşamalarda ekibe katılan başka araştırmacılar da şunlar oldu: Bruno Anili, Emily Lodish (özellikle Rusya üzerine), Hannah Holleman (Asya'da yaşanan mali kriz üzerine), Wes Enzinna (Bolivya'daki son dakika röportajlarda), Emma Ruy-Sachs, Grace Wu ve Nepomuceno Malaluan.

Bir kütüphaneci olan Debra Levy kendi çalışma arkadaşlarına da teşekkür edilmesini istedi: Oregon Üniversitesi kütüphaneleri, Corvallis-Benton İlçe Halk Kütüphanesi ve Eugene Halk Kütüphanesi'nin sabırlı ve bilgili personeline teşekkür ediyorum.

Kendimin yaptığı saha haberlerim de birçok araştırmacı, çevirmen, rehber ve arkadaşların yardımıyla oldu (bunların sayısı adlarını anmamın mümkün olmadığı kadar çoktur, fakat hiç olmazsa birkaçını sayabilirim). Irak'ta: Salam Onibi, Linda Albermani, Bağdat'taki en iyi gazetecilerden Khalid al-Ansary ve dostum, yol arkadaşım Andrew Stern. Güney Afrika'da: Patrick Bond, Heinrich Bohmke, Richard Pithouse, Raj Patel ve her zamanki gibi parlak bir zihin olup hiçbir şeyin kendini engellemesine izin vermeyen Ashwin Desai. Nelson Mandela ve Başpiskopos Desmond Tutu'yla yapılan röportajlardaki yardımları ve başka konular için Ben Cashdan ve ekibine özel teşekkürler. New Orleans'ta: Jordan Flaherty, Jacpuie Soohen, Buddy ve Annie Spell. Sri Lanka'da: Kumari ve Dileepa Witharana, benim ve Avi'nin manevi ve entelektüel rehberleri oldular (burada çevirmenleri de anmalıyım). Sarah Fernando, Kath Noble ve MONLAR'daki ekibin diğer fertleri ilk planda gezimizin ev sahipliğini ve akıl hocalığını üstlendiler. Kanada'ya döndüğümde Stuart Laidlaw saatler süren röportaj kasetlerinin çözümünü yaptı. Loganathan Sellathurai ve Anusha Kathiravelu da Tamil ve Sinhala dilinden çözümleri ve çevirileri üstlendiler.

Boris Kagarlitsky bana Rusya bölümünde yardımcı oldu. Polonya'nın geçiş dönemiyle ilgili eğitici bilgilerin çoğunu Przemyslaw Wielgosz, Marcin Starnawski ve Tadeusz Kowalik'ten aldım. Marcela Oliviera, Bolivya'nın anti-şok terapisi hareketine katılanlarla temas kurmama aracılık etti. Asya Konut Hakları Koalisyonu'ndan Tom Kerr, Tayland'daki tsunami sonucu yeniden inşa çalışmalarımızın köprüsü işlevini gördü.

Bu kitabın doğumu, Arjantin'de bulunduğum ve yeni edindiğim bir grup arkadaşın bana Chicago Okulu projesinin kanlı köklerini, kendi yürek parçalayıcı hikâyeleriyle ailelerinin geçmişlerini anlattıkları yıl içinde gerçekleşti. Bu sabırlı öğretmenler arasında şu isimleri

saymak isterim: Marta Dillon, Claudia Acuna, Sergio Ciancaglini, Nora Strejilevich, Silvia Delfino, Ezequiel Adamovsky, Sebastian Hacher, Cecilia Sainz, Julian A. Massaldi-Fuchs, Esteban Magnani, Susana Guichal ve Tomas Bril Mascarenhas. Onlar benim dünyaya bakışımı değiştirdiler. Bu kitapta yer alan işkence analizleri, hapishanede bu deneyimleri fiilen yaşayan insanların ve hayatlarını işkencelerden sağ kalanlara yardımda bulunmaya adayanların sohbetlerde ve röportajlarda anlattıklarıyla ortaya çıktı. Ben burada özellikle, ikisi de Kanada İşkence Kurbanları Merkezi'nin kurucuları olan Federico Allodi ve Miralinda Friere ile Shokoufeh Sakhi, Carmen Sillato ve Juan Miranda'ya teşekkür etmek isterim.

Bana en yakın bazı kişiler, bu kitapta değinilen temalarda uzmanlaşmış olan yazarlardır; onların bazıları müsveddemin taslaklarını okudular ve düşüncelerimle ilgili olarak benimle uzun sohbetlere girdiler. Kyo Maclear bana mütemadiyen kitap tavsiye edip okunacak makale önerisinde bulundu; ilk taslak üzerine görüşleri sömürgeciliğin katmanlaşması konusundaki düşüncelerimi geliştirdi. *Guardian*'ın yorum sayfasını gerçekten dünya çapında bir tartışma forumuna çevirmeyi başarmış Seumas Milne, Thatcher yıllarıyla ilgili bana çok şey öğretti ve başka konularda bir nevi siyasal danışmanlık yaptı. Michael Hardt beni masama geri oturup yeni yeni gelişen Keynesçiliğimle yüzleşmemi sağladı. *The Nation*'daki editörüm Betsy Reed, tezimin çerçevesini belirlememe yardım etti; onlarca yazının yanı sıra felaket kapitalizmi üzerine ilk makalemi düzeltti. Korkusuz Jeremy Scahill ilk bölümleri okuyunca, savaştaki (ve barıştaki) özelleştirmelerin durumuyla ilgili araştırmalarımı geliştirmemi taviye etti. Katharine Viner tünelin ucundaki ışık oldu ve *Guardian*'ı bu kitabın atlama tahtasına çevirdi. Hepsi de meslektaşların olan bu sevgili dostlarım en çok da benimle bağlantılarını sürdürüp, tek başına başına yazmakla geçen yıllar boyunca kendimi yalnız hissetmememi sağlamakla bana candan bir yoldaşlık gösterisinde bulundular.

Ben iktisatçı değilim, fakat kardeşim, British Columbia Canadian Centre for Policy Alternatives'in direktörü olan Seth Klein gizli silahım oldu. Monetarist teoriyle ilgili uzmanlarla görüşmemi sağlamak için beni en tuhaf saatlerde arayıp durdu ve elinden geldiğince beni kollayıp, ilk taslağı titizlikle okudu. York Üniversitesi'nde parlak bir Latin Amerika uzmanı iktisatçı olan Ricardo Grinspun, müsveddeyi okuma nezaketini gösterip önemli uzmanlık bilgileri aktardı. Aynı

yardımı Simon Fraser Üniversitesi'ndeki Centre for Global Political Economy direktörü Stephen McBride'dan da gördüm. Bu iki insanın aşırı yüklü programları arasında yeni bir öğrenciyi kabul etme cömertliği göstermelerinden dolayı minnettarlık duyuyor ve doğal olarak kitabımdaki hatalardan hiçbir şekilde onların sorumlu olmadıklarını belirtmek istiyorum.

Annem babam Bonnie ve Michael Klein taslaklar üzerinde bana çok değerli önerilerde bulundular ve yazmak için evlerinin dibine taşındığımda bana müthiş bir şefkat gösterdiler. Her ikisi de bütün ömürleri boyunca (Michael sağlık bakımı, Bonnie sanatlar alanında) pazarın dışında kalan bir kamusal alan fikrine tutkuyla bağlı kalmış insanlardı zaten. Kayınvalide kahramanım olan Michele Landsberg müsveddeyi okudu ve elinden geldiğince beni neşelendirdi. Kayınpederim Stephen Lewis'in AIDS salgınını serbest piyasa fundamentalizmi bağlamı içine almaktaki ısrarı da beni bu kitabı yazmaya cesaretlendiren etkenlerdendi.

Birçok yıldız yayıncıyla ekibi de bu projeyi gayretle desteklediler: Kanada Random House'da Brad Martin, Henry Holt'ta John Sterling, New York Metropolitan'da Sara Bershtel, Penguin İngiltere'de Stefan McGrath ile yaratıcı ve zeki ekibi, S. Fischer Verlag'da Peter Sillem, Rizzoli'de Carlo Brioschi, De Geus'ta Erik Visser, Paidos'ta Claudia Casanova, Ordfront'ta Jan-Erik Petterson, Oktober'de Ingeri Engelstad, Dobraya Kniga'da Roman Kozyrev, Actes Sud'de Marie-Catherine Vacher ve Lemeac'ta Lise Bergevin'le diğerleri.

Kanada Knopf'un yönetici editörlüğünü üstlenmiş bulunan ve hiçbir şartta sükûnetini bozmayan Adrienne Phillips'e hepimiz teşekkür borçluyuz. Adrienne bu ekibi teşvik edip durmakla kalmadı, Margaret Halton ve Jackie Joiner'le birlikte, kitabın bir yayıncılık mucizesiyle yedi dilde birden aynı anda yayınlanmasını sağladı. Ayrıca etkili kapak tasarımı için Lisa Fyfe'ye, titiz tashih okuması için Doris Cowan'a, ustaca yazımı için Beate Schwirtlich'e teşekkürlerimi sunarım. Barney Gilmore bir kere daha ustaca bir endeks çıkardı. Mark A. Fowler yayıncılık konusunda en iyi hukuksal tavsiyelerde bulunup benimle zevkle tartıştı. Ayrıca Sharon Klein, Tara Kennedy, Maggie Richards, Preena Gadher ve Rosie Glaisher ile bu metnin dünyanın her köşesindeki okurlara ulaşmasını sağlayan çevirmenlere teşekkür ederim.

Bu projeye doğrudan katılan araştırmacıların yanında, yolculuğum boyunca birçok aktivist ve yazarın da yardımlarını gördüm. Bang-

kok'taki Focus on the Global South'un inanılmaz ekip üyeleri, krizler dönemindeki sömürüyle ilgili uzun süreli çalışmalarının sonucu olarak 'yeniden yapılandırma'nın yeni-sömürgeciliğin yeni sınırını oluşturduğunu ilk olarak saptayan kişilerdiler. Shalmali Guttal ile Walden Bello'nun keskin gözlemlerinden özellikle faydalandım. Felaket kapitalizminin New Orleans'ta ortaya çıkan tezahürleriyle ilgili çarpıcı araştırmalarından dolayı da Chris Kromm ve Institute for Southern Studies çalışanlarına mintettarım; insan hakları hukukçusu Bill Quigley'in yazıları ve eylemlerinin de bana çok yardımı dokundu. Daha önce "Elli Yıl Yeter" grubu içinde yer alan Soren Ambrose, uluslararası finans kurumlarıyla ilgili olarak müthiş bir kaynaktı. Günümüzde tutuklulara yapılan kötü muameleler konusundaki araştırmalarımda Michael Ratner'ın, Centre for Constitutional Rights'ın cesur ekibinin, John Sifton ile İnsan Hakları İzleme grubunun, Uluslararası Af Örgütü raporlarının ve American Civil Liberties Union'dan Jameel Jaffer'in çok desteğini gördüm.

Metinde yararlanılan gizliliği kaldırılmış belgelerin bir kısmını, Ulusal Güvenlik Arşivi'nin olağanüstü derecede yardımsever çalışanlarından temin ettim. Başka bir önemli kaynağım, PBS'nin 2002'de hazırladığı belgesel üçlemesi olan *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*'de yayınlanmış röportajlardı. Metinde yer alan alıntıların birçoğu televizyonda gösterilen bölümlerde yer almıyordu, fakat yapımcılar ender rastlanan bir kararla benim ham söyleşi kayıtlarını incelememe izin verdiler. Yine Amy Goodman'a ve *Democracy Now!*'ın bütün ekibine teşekkür borçluyum. Onların çığır açıcı nitelikteki röportajları (www.democracynow.org) günlük haberleri kendilerinden izlemekte müptelalık yaratırken, araştırmalarımızı sürdürmekte de çok etkili bir yol göstericiydi.

Eserlerinden faydalandığım yüzlerce başka soruşturmacı gazeteci ve yazara da metin içinde ve dipnotlarda değinilmiştir. Birçok özgün belgenin de yer aldığı en kapsamlı kaynakçaya www.naomiklein.org adresinden ulaşılabilir. Fakat burada anmayı istediğim birkaç kitabın, benim gözümde isimlerini dipnotlar ve kaynakçalarda belirtmekle geçilmeyecek derecede müthiş bir önem taşıdığını özellikle vurgulamak isterim: Stephen F. Cohen'in *Failed Crusade*, Alfred McCoy'un *A Question of Torture*, Anthony Shadid'in *Nights Draws Near*, Rajiv Chandrasekaran'ın *Imperial Life in the Emerald City*, Marguerite Feitlowitz'in *A Lexicon of Terror*, Michael McCaughan'ın *True Crimes: Rodolfo Walsh*, Lawrence Weschler'in *A Miracle, a Universe*, Greg

Grandin'in *Empire's Workshop*, T. Christian Miller'ın *Blood Money*, Antonia Juhasz'ın *Bush Agenda*, Juan Gabriel Valdes'in *Pinochet's Economists*, Peter Reddaway ve Dmitri Glinski'nin *The Tragedy of Russia's Reforms*, William Mervin Gumede'nin *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, Joseph E. Stiglitz'in *Globalization and Its Discontents*, Judith Butler'ın *Precarious Life*, John Perkins'in *Confessions of an Economic Hitman*, Peter Kornbluh'un *The Pinochet File* ve John Pilger'ın *The New Rulers of the World* başlıklı kitapları bu çalışmalar arasında yer almaktadır. Yine, yayınlarıyla ilk elden takip edemeyeceğim olayları kavramamı sağlayan belgesel film yönetmenlerine teşekkür ederim. Bu konuda Patricio Guzman'ın üçlemesi *The Battle of Chile* özellikle üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Neo-liberalizm konusunda birçok teorisyen ve tarihçi de alıntı yapmakla yetinilemeyecek derecede zihnimin aydınlanmasına katkıda bulundular: David Harvey (özellikle onun *A Brief History of Neoliberalism* kitabı) ve bu konuda sayısız yazı kaleme almış bulunan John Berger, Mike Davis ve Arundhati Roy. Eduardo Galeano'nun eserlerini tekrar tekrar okudukça da sanki bu konularda akla gelebilecek her şeyin söylenmiş olduğu duygusuna kapılıyordum. Umarım kendisi, benim burada, sırf belli bir noktayı vurgulamak için, ondan tırnak işareti içine alınmış birkaç alıntı yapma girişimimi bağışlar.

Bu kitabı yazmakta olduğum sırada aramızdan ayrılan ve her biri ayrı ayrı benim şahsi kahramanlarım olan, angaje ve öfkeli entelektüeller olarak hayatımda çok önemli yerleri bulunan beş ayrı modelimin ismini özellikle yazmak isterim: Susan Sontag, John Kenneth Galbraith, Molly Ivins, Jane Jacobs ve Kurt Vonnegut'un bu dünyadan ayrılmış olmaları, başkalarının yanı sıra benim adıma da dayanılması çok güç kayıplardır.

Aşağıda isimlerini saydığım insanlar da bu kitabın bir yerinden tutmuşlardır: Misha Klein, Nancy Friedland, Anthony Arnove, John Montesano, Esther Kaplan, John Cusack, Kashaelle Gagnon, Stefan Christoff, Kamil Mahdi, Pratap Chatterjee, Sara Angel, Manuel Rozenthal, John Jordan, Justin Podur, Jonah Gindin, Ewa Jasiewicz, Maude Barlow, Justin Alexander, Jeremy Pikser, Ric Young, Arthur Manuel, Joe Nigrini, David Wall, John Greyson, David Meslin, Carly Stasko, Brendan Martin, Bill Fletcher, David Martinez, Joseph Huff-Hannon, Ofelia Whiteley, Barr Gilmore ve *New York Times* birliğindeki sabırlı meslektaşlarım Gloria Anderson ile Mike Oricchio.

Roger Hodge beni *Harper's* adına, daha sonra bu kitabın çerçevesini oluşturan konuda haber yapmam için Irak'a gönderdi. Sharon Oddie Brown ile Andreas Schroeder Irak'tan geri döndüğümde kusursuz yazar odalarını bana tahsis ettiler. *The Nation* gazetesini kendi evim gibi hissetmemi sağlayan Katrina vanden Heuvel, Peter Rothberg ve Hamilton Fish'e de her zamanki gibi minnettarım.

Nasıl bir çocuk büyütmek için köye gitmek iyi bir düşünceyse, anlıyorum ki bu kitabı ortaya çıkarmam için de dünya çapında bir topluluğun desteğine sahip olmam gerekiyormuş. Yukarıda okuduğunuz kapsamda inanılmaz bir insanlık ağının desteğine sahip olduğum için kendimi gerçekten de çok talihli hissediyorum.

YAZARIN NOTU

Bu kitap boyunca, yazarla yapılan röportajlardan alıntılara ve değerlendirmelere notlar içinde genel olarak yer verilmemiştir.

Başka bir şekilde gösterilmediği sürece, İspanyolca'dan İngilizce'ye yapılan bütün çeviriler Shana Yeel Shubs eliyle yapılmıştır.

Kitapta yer alan bütün dolar miktarları ABD parası cinsindedir.

Bir paragraf içindeki çoklu olgular için kaynak bulunan durumlarda, tek tek olgulardan sonra bir numara vermekten ziyade, paragraf sonunda bir üst-simge notuyla numara gösterilmiştir. Buradaki notlar kısmında kaynaklar, paragraf içinde yer alan olguların yer alma düzenine göre listelenmiştir.

Eğer bir dipnot için bir kaynak varsa, metindeki yıldız işaretinin hemen yanında numaralandırılmış bir son nota yer verilmiştir; bu kaynaklar belirtilmiş dipnot'tur.

Online olarak ulaşılabilir yeni yazılar için web adreslerine, web yapısının geçici niteliği nedeniyle yer verilmemiştir. Bir belgenin sadece online'da bulunduğu durumlarda, bir kez daha bağlantılardaki sık değişiklik nedeniyle, spesifik metinler için uzun bir URL değil, sadece belgenin yer aldığı ana sayfa belirtilmiştir.

Web bağlantıları, uzun biyografi ve filmografiler gibi, bu metinde söz edilen pek çok orijinal belge de www.naomiklein.org'dan temin edilebilir.

a

NAOMI KLEIN

ŞOK DOKTRİNİ

"No Logo" adlı kitabıyla bütün dünyada adından söz ettiren Naomi Klein'a göre, küresel çaptaki serbest piyasanın zafere demokratik araçlarla ulaştığı düşüncesi bir safsatadan ibarettir. Üstelik, 'şok terapisi' doktrinine uygun şokların uygulanmasının hemen ardından, toplumların hızla büyük çokuluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda sil baştan düzenlenmesini gerektiren felaket kapitalizmi macerası aslında hiç de 11 Eylül 2001'le başlamamıştır.

Klein bu politikanın izlerini çok gerilere, elli yıl önce Chicago Üniversitesi'nin iktisat bölümünün Milton Friedman'ın yönetiminde olduğu zamana kadar sürer. Friedman'ın ve Chicago Okulu iktisadının görüşleri doğrultusunda, ekonomik politikalar ve 'şok ve dehşet' salan savaşlar ile 1950'lerde CIA'in finanse ettiği üstü örtülü elektroşok ve duyusal yoksunlaştırma deneyleri arasında doğrudan bir bağ vardır ve bu bağ günümüzde Guantanamo Körfezi'ndeki 'hukuk-dışı' hapishanelere kadar devam ettirilmiştir.

Naomi Klein'ın bu kitabı, Şili'deki 1973 Pinochet darbesinden 1989'da Çin'de Tiananmen Meydanı katliamına ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılışına kadar dünyanın manzarasını değiştiren olaylarda şok doktrini yönteminin nasıl uygulandığını ve 'büyük şirketlerin çıkarlarını kollayan' yeni kapitalizm modelinin dünya halkları adına nasıl bir yıkım ve yoksulluğa yol açtığını takip etmek bakımından eşsiz bir kaynaktır.

agora kitaplığı • 277
ISBN 978-605-103-075-3
9 786051 030753
siyaset-inceleme • 51
www.agorakitapligi.com